CUMHURİYET

ANSİKLOPEDİSİ

A

A, a
Latin alfabesinin ilk harfi. Fenike alfabesinde bir öküz başına benzeyen a harfi, öküz anlamına gelen alf sözcüğüyle adlandırılmıştır. Yunancadaki alfa, Arapçadaki elif, İbranicedeki alef harfleri bu kökten türemiştir.

Sıralamada birinci işareti: 3. sınıf A şubesi.

Alfabeli nota yazısında, doğal dizinin lâ notasının işaretidir (müz.).

Kimyasal element argonun, uzunluk ölçüsü angströmün simgesidir.

Avusturya'nın uluslararası motorlu taşıt işaretidir.

Elektrikte amperi, astronomide, sıcaklığı 8000-12 000 derece arasında değişen bir yıldız topluluğunu belirtir.

AALAND
(bkz. Aland).

AALTO, HUGO ALVAR HENRIK
Mimar, 1898'de Kourtane'da (Finlandiya) doğmuştur. Finlandiya, A.B.D., Fransa ve Almanya'da birçok resmî binanın, endüstri kuruluşlarının ve özel evlerin projelerini çizmiştir. (Kotka'da Sunila fabrikası, Paimio sanatoryumu, Vijupri kitaplığı, Paris'te Maison Carrée, Berlin'de Interbau mahallesi evleri). Ayrıca İsveç ve Finlandiya'da birkaç şehir planı hazırlamıştır. Uzun süre Boston'da, Massachussetts Teknoloji Enstitüsünde ders vermiş ve aynı enstitünün öğrenci yurdu binasının planını çizmiştir.

AAR ya da AARE
İsviçre'nin önemli bir ırmağı. St. Gothard'da Aar buzulundan doğar. Alp ve Jura dağlarından gelen kollarla büyür. Breenz ve Thun göllerinden geçer. Bern şehrini ve İsviçre jura-larının eteklerindeki Solothurn, Olten ve Aarau'yu suladıktan sonra Almanya sınırında, Ren ırmağının sol kıyısındaki Waldshut önünde Ren ırmağına karışır. Aar ve kolları birçok göllere girip çıktığından, akım ve rejimleri düzenlidir. Bundan ötürü Aar ve kolları üzerinde birçok elektrik santralları kurulmuştur. Aar, 485 km. uzunluğunda olup havzası 17.800 km² dir. Bu havzada İsviçre Alpleri yamaçlarından yelpaze biçiminde inen akarsuların çoğunu toplar. Hapneck ve Lindan kanallarının aracılığıyle Biel gölüyle birleşir.

ABA
Dövme yünden dokunan kalın, kaba, açık kahverengi bir kumaş ve bu kumaştan yapılan yakasız bir çeşit palto. Eskiden tekkelere bağlı kişiler bu çeşit elbise giyerlerdi. Bu bakımdan aba, tasavvuf edebiyatına girmiştir. Suriye ve Arabistan'da giyileni geniş ve kısa bir çeşit gömlek şeklinde olup, dizden biraz aşağı iner. Üst tarafta başın, yanlarda da kolların geçmesi için birer delik vardır. Gömleğin kolları yoktur. Rengi açık kahverengiden en koyu kahverengiye kadar değişir. Bazen beyaz ve kahverengi çubuklu olur.

Mısır'da eski bedevî abası değiştirilmiştir. Bu adı taşıyan elbise kolludur ve topuklara kadar iner.

ABADAN
İran körfezinde, Şattülarap deltasında bir ada üzerinde kurulmuş 246.600 nüfuslu bir şehir. Petrol endüstrisi, şehrin son yıllarda geniş ölçüde gelişmesini sağlamıştır. (1940'ta nüfusu 40.000'di). Kuzistan bölgesinin çeşitli üretim merkezlerinden getirilen petrolün son işleminin burada yapılması ve şehirde çeşitli petrol rafinerilerinin bulunması, Abadan'ı petrol çalışmaları bakımından dünyanın en önemli merkezlerinden biri haline getirmiştir. Ham petrol, buradaki fabrikalarda arıtıldıktan sonra, tankerlerle yabancı ülkelere yollanır.

ABADAN, YAVUZ
(Eskişehir, 1905-Ankara, 1967). Türk hukukçu. Istanbul Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra Heidelberg Üniversitesinde hukuk doktorası yaptı. Istanbul ve Ankara Hukuk Fakülteleri ile Siyasal Bilgiler Fakültesinde esasiye, hukuk tarihi, hukuk felsefesi, amme hukuku, siyasal teoriler okuttu. Siyasal Bilgiler Fakültesinin dekanlığında bulundu. Bir ara milletvekilliği yaptı. Hukuk konusundaki kitapları ve çeşitli konulardaki yazılarıyle son dönem Türk kültür hayatının oluşumunda önemli bir yer işgal etti.

Alvar Aalto'nun Almanya'da (Wolfsburg) yapmış olduğu bu yapı, taş ve tahtanın uyumlu bir şekilde kullanılışının güzel örneklerinden birisidir.

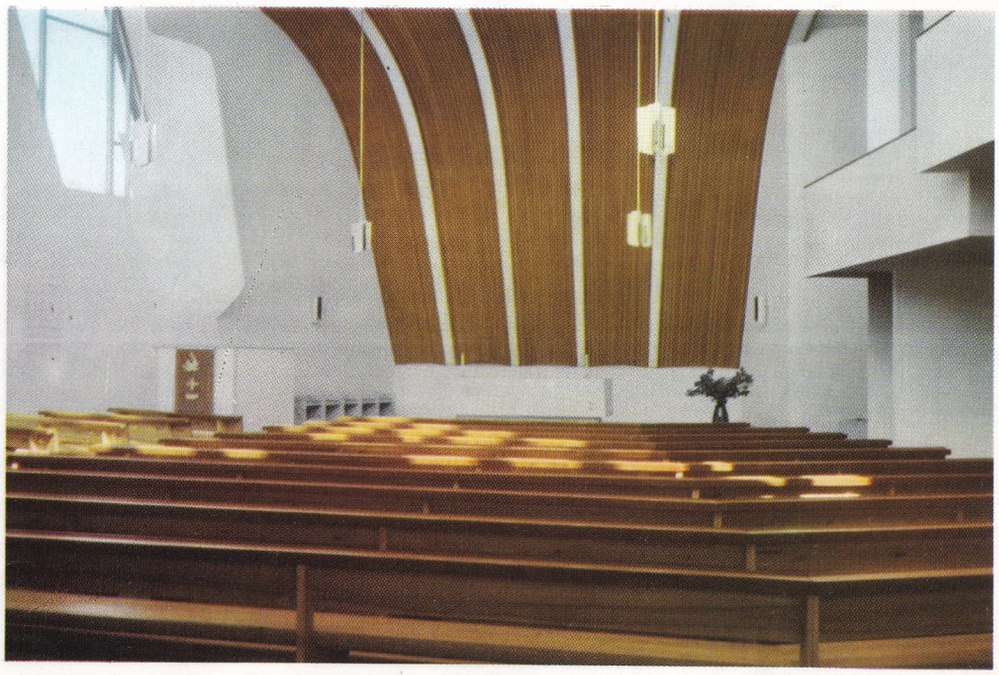

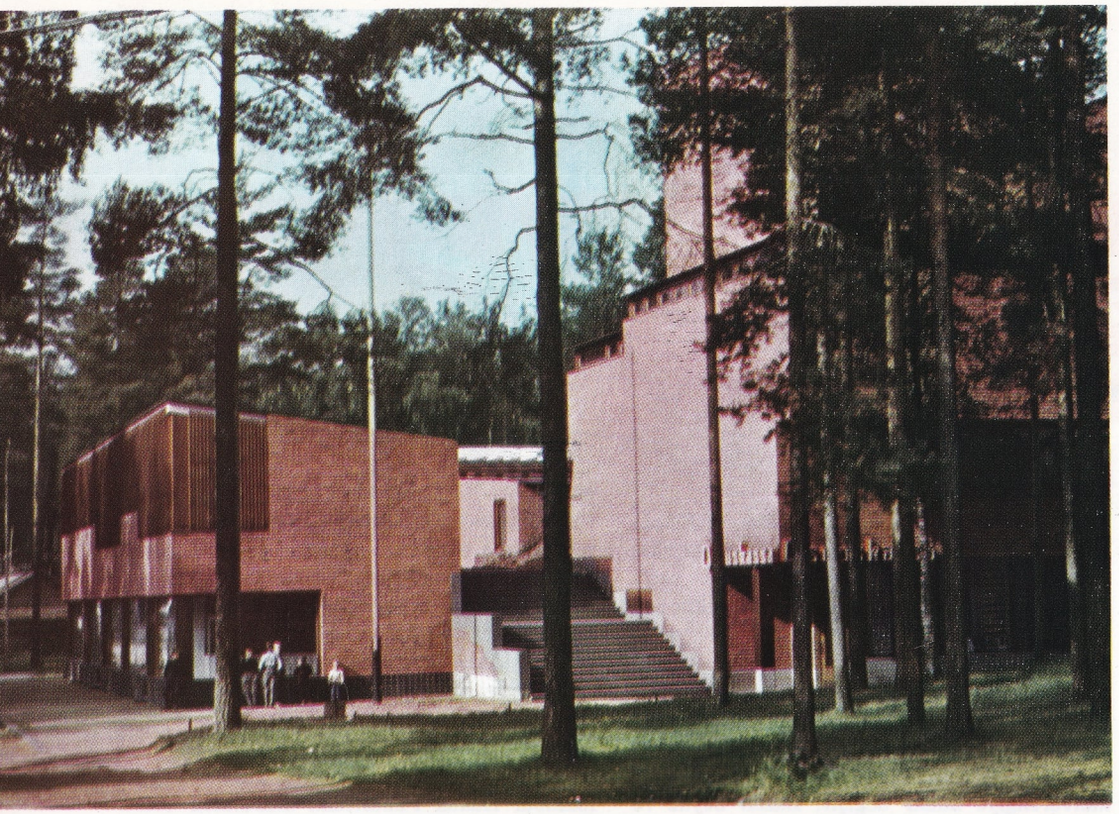

Alvar Aalto: Saynatsato (Finlandiya) Belediye binası. Aalto yapılarını genellikle ağaçlık bölgelerde meydana getirerek doga ve mimarlık arasında bir yakınlaşma ve birbirini tamamlama amacı gütmüştür.

ABAJUR
Işığı dağıtmamak ve gözleri fazla aydınlıktan korumak için kullanılan lamba siperliği. Bu eşya, dilimize Fransızca «abat-jour» sözcüğünden, evlerimize de Tanzimattan beri girmiştir. Avrupa'da XVII. yüzyıldan sonra yayılmıştır.

Abajurlar kumaştan, kâğıttan, camdan, madenden yapılabilir. Evlerde, iş yerlerinde, eğlence yerlerinde vb. kullanılır. Türkçede ışık siperi denir. Abajurların, tavana, duvara takılanları, salonlarda, masalarda kullanılan çeşitleri vardır.

Abadan limanının girişinde yeralan endüstrikuruluşları arasında petrol rafinerileri, dünyanın en önemli rafinerilerindendir.

ABAK
Basit hesapları kolaylıkla yapmaya yarayan ve çok eskiden beri kullanılan bir alettir. İlk olarak ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak bilinmeyen bu aletin, çeşitli şekilleri vardır. Bugün bile ilkokullarda, çocukları hesaba alıştırmak amacıyle kullanılmaktadır.

Zaman zaman değişikliklere uğramış olan abakın en yaygın olanı, bir çerçeveye paralel olarak yerleştirilmiş teller üzerine geçirilmiş onar yuvarlaktan meydana gelen şeklidir. Aletin birinci telindeki yuvarlaklar birlikleri, ikincidekiler onlukları, üçüncüdekiler yüzlükleri gösterir. Örneğin 3564 sayısını göstermek için önce yuvarlakların hepsi yukarıya kaldırıldıktan sonra sağdaki birinci telde 4, ikincide 6, üçüncüde 5, dördüncüde 3 tane yuvarlak aşağıya indirilir. Böylece 3564 sayısı ortaya çıkar. Bugün hesap tahtası da denilen bu alet ilkokullarda kullanılırken duvara asıldığı için, yuvarlaklar sağdan sola çekilmek suretiyle işaret olunur.

Abak sözcüğünün İbranîcede toz anlamına gelen «abak» tan geldiği sanılmaktadır. Çünkü eskiden hesap yapmak için, üzerine toz serpilmiş küçük bir levha kullanılırdı. Sayılar bu levhaya parmakla yazılırdı. Bu usul İbranîlerden Araplara geçmiştir.

Abak sözcüğü Yunancada «abax», Latincede «abacus» şekline girmiştir. Eski Yunanlıların kullandığı abakslar tahtadan, metalden ya da mermerden yapılmış levhalardı. Üzerleri çizgilerle bölünmüştü. Her çizgi arası da ayrı renklerle boyanmıştı.

ABAK
Sütun başlığının üst kısmında bulunan ve sütunun gövdesinden dışarıya doğru taşan tabla şeklindeki bölümlere verilen addır.

Abakların biçimi mimarlık anlayışına göre değişir. Örneğin Mısır sanatında abak, sadece tabla şeklindedir. Buna karşılık Yunan ve Roma abakları basık ve oturaklıdır.

ABAK
Eski Türklerde, ölmüş cetlerin, tapılan heykel ve suretleri (sanem, put).

ABAKA HAN
İran'da İlhanlılar devletini kuran Hülâgû Han'ın oğlu ve bu devletin ikinci hükümdarı. Mart 1234'te Moğolistan'da doğdu. Babasıyle birlikte 1256'da İran'a geldi. Babasının ölümü üzerine 1265'te Moğol emirleri tarafından hükümdarlığa seçildi. Bu seçim, amcası Kubilay Kağan (büyük han) tarafından beş yıl sonra onaylandı.

Babası Hülâgû, Bizans imparatoru VII. Mihal Paleolog'un kızı Marya ile evlenecekti. Marya, çeyiz ve hediyelerle yoldayken Hülâgû öldüğü için, bu prensesi Abaka Han aldı.

Abaka Han, babası gibi Cengiz yasasını, Türk türe ve âdetlerini korumaya çok meraklıydı. Hayatı boyunca Türk yasası yerine İslâm şeriatinin yerleşmemesi için uğraştı.

Baş düşmanı Mısır Memlüklerine karşı başarı sağlayabilmek için önce doğudan ve kuzeyden gelebilecek tehlikeleri önlemeyi düşün-

dü. Bunun için de Deşt-i Kıpçak Moğollarıyle barış imzaladı. Kür ırmağının karşı kıyısına set yaptırdı. Veziri Şemsettin'in yardımıyle Kafkas Türklerini emri altına aldı. Daha sonra Burak komutasındaki Çağatay ordusunun hücumunu Herat yakınlarında püskürttü (1272). Buhara şehrini yakıp yıktı (1273). Böylece doğudan gelebilecek baskınların önü alınmış oldu. Abaka, Memlüklere karşı Batı Hıristiyanlarıyle ortak bir harekete geçmeyi tasarladı. Roma'ya elçiler gönderdi. Bu hareket Avrupa'da ilgi uyandırdı. Ama Mısır Memlüklerine karşı ortak bir harekette bulunulmadı. Memlüklerin hem Hıristiyanlara, hem de İlhanlılara karşı üstünlükleri uzun süre devam etti. Kilikya, çeşitli tarihlerde bunlar tarafından saldırıya uğradı. 1277'de kısa bir süre için, Anadolu'nun bir bölümünü de işgalleri altında tuttular. Aynı yılda Elbistan'da bir Moğol ordusunu yenilgiye uğrattılar. Moğollar 1280 de Suriye'ye girip Halep'i harap ettiler. Fakat ertesi yıl Abaka'nın kardeşi Mengü-Timur, Memlük orduları tarafından Hama ile Humus arasında bozguna uğratıldı. Buna karşılık Abaka Han'ın orduları doğuda başarılar elde ettiler. Abaka Han, ileride yapılacak hücumlara engel olmak için Maveraünnehir'deki karışıklıklardan yararlanarak ocak 1273'te Buhara şehrini tahrip etti.

Abaka Han'ın saltanatı 17 yıl kadar sürmüştür. Bu süre içinde ülkenin iç hayatı oldukça sakin geçmiş, köylülerin vergileri azaltılmıştır.

Abaka Han, içkiye düşkündü. Bu yüzden hastalanmış, veziri Şemsettin'in verdiği bir ziyafetten sonra hastalığı artmış ve 1 nisan 1282'de ölmüştür. Yerine kardeşi Ahmet Teküder geçmiştir.

ABAKAN
S.S.C.B.'nin Hakassia bölgesinin en önemli kenti olan Abakan (nüfusu 56.000), Krasnoyarsk'ın üç yüz kilometre güney-batısında, Yenisey ırmağının üzerinde yer alır. Hem önemli bir demiryolu kavşağı, hem de gelişmiş bir besin ve makine endüstri merkezidir. Kuruluşu çok eski çağlara uzanan Abakan, XVIII. yüzyılda surlarla çevrilmiştir.

ABAKÜS
Romalılar devrinde taş ya da topraktan yapılan, masa gibi dört köşeli tablalar.

ABALIMEMELİLER (Dermoptera)
Memeliler sınıfının etenliler bölümünün bir takımı. Boyunlarından başlayarak bacakları ve kuyrukları boyunca uzanan ve paraşüt ödevi gören bir deri gerilidir. Uçurtmagiller familyası bu takımdandır.

ABALIOĞLU, YUNUS NADİ
(1880-1945). Gazeteci. Abalızade Hacı Halil Efendinin oğludur. İlköğrenimini doğum yeri olan Fethiye'de, orta öğrenimini Rodos'ta Medrese-i Süleymaniyede tamamladı. Bundan sonra Istanbul'a gelerek bir süre Galatasaray Sultanîsine ve Hukuk Mektebine devam etti. Yirmi yaşındayken Malûmat gazetesine yazılar yazarak gazeteciliğe başladı. 1901'de padişaha karşı gizli bir cemiyet kuranlar arasında bulunmak suçuyle üç yıl hapis cezasına çarptırıldı. Cezasını Midilli kalesinde geçirdikten sonra Fethiye'ye döndü. 1908 Meşrutiyetinden sonra Istanbul'a gelerek İkdam ve Tasviriefkâr gazetelerinde yazılar yazdı. Bu arada Tasviriefkâr'ın yazı işlerini de yönetti. 1910'da Selânik'te İttihat ve Terakki Cemiyetinin organı olan Rumeli gazetesinin başyazarlığına getirildi. Osmanlı Mebusan Meclisine ikinci seçim döneminde, Aydın milletvekili olarak girdi. 1918 eylülünde Yeni Gün gazetesini kurdu. Bu gazetede mütareke yıllarının kötü akımlarıyle mücadele etti. 1920 martında gazetesini kapatmak zorunda kalarak, işgal altında bulunan Istanbul'dan, matbaasıyle birlikte Ankara'ya kaçtı. Birinci Büyük Millet Meclisi'ne Muğla milletvekili olarak girdi. Ankara'da Yeni Gün gazetesini yayımladı. 1924'te Istanbul'da Cumhuriyet gazetesini kurdu. Büyük Millet Meclisinin altıncı döneminin sonuna kadar milletvekili olarak kaldı. 1945'te tedavi için gittiği İsviçre'de öldü.

Eserleri: İhtilâl ve İnkılâb-ı Osmanî (1908), 49 Saat Graf Zeplinle Seyahat (1930), Ankara'nın İlk Günleri (1955), Bab-ı Âli'nin Millî Hareketi Dağıtmak ve Mustafa Kemal'i Tevkif Etmek Teşebbüsü, Ali Galip Hadisesi (1955), Birinci Büyük Millet Meclisinin Açılışı ve İsyanlar (1955). Çerkez Ethem Kuvvetlerinin İhaneti (1955), 31 Mart-14 Nisan Olayları.

ABALIOĞLU, NADİR NADİ
(Fethiye, 1908). Yunus Nadi'nin oğludur. Galatasaray Lisesinde ve Lausanne Üniversitesi

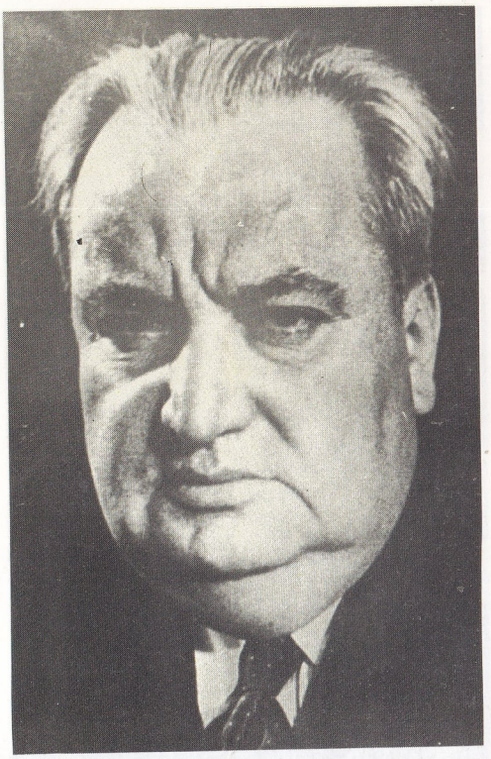

Yunus Nadi Abalıoğlu.

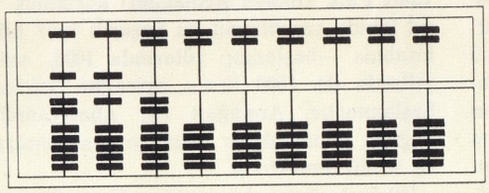

Amerika'daki Çinli göçmenlerin, çamaşırhanelerde kullandıkları abak.

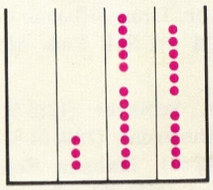

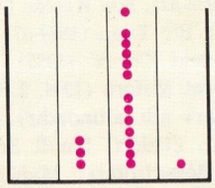

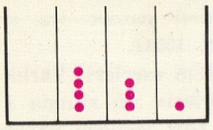

Soldaki şekiller, 375 ve 56 sayılarının abakla nasıl toplanabileceğini göstermektedir. Aletin birinci telindeki yuvarlaklar birlikleri, ikincidekiler onlukları, üçüncüdekiler yüzlükleri gösterir. Bir telin üzerindeki yuvarlak sayısı onu bulunca, bunların yerine sol taraftaki tele, tek bir yuvarlak eklenir.

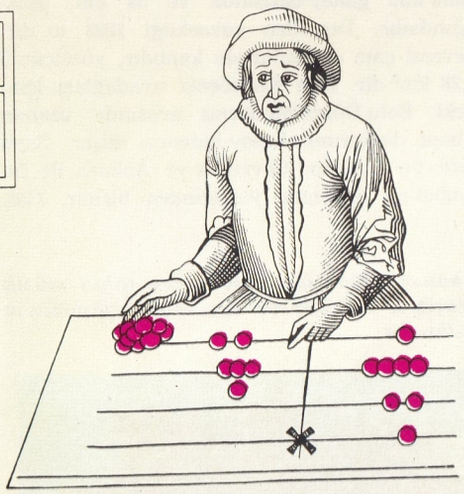

Bir ortaçağ abakı.

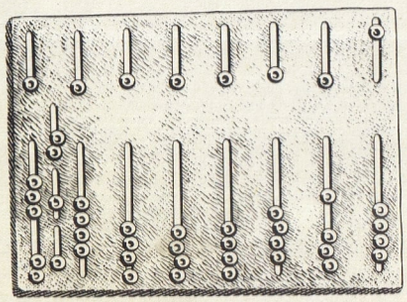

Bronzdan yapılmış Roma abakı.

Nadir Nadi Abalıoğlu.

Hukuk Fakültesi Toplumsal Bilimler bölümünde okumuştur. Cumhuriyet Gazetesi başyazarıdır. Çeşitli tarihlerde milletvekilliği yapmıştır. Halen senatördür.

Eserleri: Sokakta Gürültü Var (1942), Atatürk İlkeleri Işığında Uyarmalar (1961), Perde Aralığından (1965), İki Sovyet Rusya, 1935-1965 (1967).

ABANA
Kastamonu ili içinde bir kıyı kasabasıdır. Karadeniz kıyısında, yeşil bir çam ormanının eteğinde kurulmuştur. Kastamonu'ya 75 km. uzaklıktadır. Nüfusu 2.455'tir.

Abana şirin bir kasabadır. Plajları son derece güzeldir. Denizi, 4-5 km. uzunluğundaki plajı, ormanları, deniz ürünleriyle tanınmıştır.

1945'te ilçe haline getirilen Abana, 1953 yılında Bozkurt ilçesi kurulunca, bucak merkezi olmuştur. Şimdi Abana ile Bozkurt'un yeniden ilçe merkezi haline getirilmesine teşebbüs edilmiştir.

Abana oldukça işlek bir iskele ve aynı zamanda önemli bir kereste ticaret merkezidir. Daha içeride bulunan bucak ve köylerin denizden ulaştırması buradan sağlanır. Son yıllarda turizm bakımından da büyük gelişmeler göstermiştir.

ABANÎ
Eskiden sarık, bohça, kundak, örtü vb. yapımında kullanılan, üzeri sarı ipekle süslenmiş, turuncuya çalar renkte bir tür bez. Istanbul, Bursa, Halep ve Bağdat'ta dokunurdu.

ABANOZ (Elbenus)
Abanozgillerden diospyros ve maba cinslerinden, göbek odunları koyu renkli, sık dokulu, ağır ve sağlam bir ağaçtır. Bu özelliğinden ötürü, masif ve kaplama olarak mobilyacılıkta kullanılır. Bundan başka, piyanoların siyah tuşlarıyle, bazı gümüş bıçakların sapları abanozdan yapılır.

Abanoz daha çok Doğu Hindistan ve Malaya adalarında yetişir. Piyasada Seylan, Madagaskar, Bombay abanoz odunu diye çeşitleri vardır.

Diospyros cinsinden Filipinlerde meyve ağacı olarak diospyros philipinensis, Doğu Japonya ve Çin'de diospyros kaki, bizde de Doğu Karadeniz kıyılarında kendiliğinden yetişen ve Akdeniz bölgesinde meyveleri için yetiştirilen diospyros lotus vardır.

Doğu Hindistan'da yetişen gerçek abanoz ağacının tahta rengi koyu siyahtan lâcivertimsi siyaha kadar değişir. Diospyros ebenum cinsinin iç odunu koyu siyah olup ağır, sık dokulu ve serttir. Özgülağırlığı 1.187 gr. dır.

Güney Amerika ve Batı Hindistan'da yetişen bigonia leucoxylon'un rengi yeşil, kahverengi ve sarıdır. Yeni kesildiği zaman havayla temas edince, yeşil izleri bulunan siyahımsı bir renk alır. Özgülağırlığı 1.210 gr. dır.

ABANOZGİLLER (Ebenaceae)
Bitkilerden ebenales takımından bir familyadır. 350 kadar çeşidi vardır. Çoğu tropikal ve astropikal ülkelerde yetişir. Abanoz adlı ağaç bu familyadandır. Süs ve meyve ağacı olarak yetiştirilen çeşitleri de vardır.

ABANT GÖLÜ
Bolu'nun güney-batısında ve 32 km. uzaklığındadır. Denizden yüksekliği 1298 m.'dir. çevresi çam ormanlarıyle kaplıdır, yüzölçümü 1.28 km² dir. Batı Karadeniz sıradağları içindeki Bolu-Düzce-Mudurnu arasında uzanan Abant dağlarının kuzey-batısına düşer. Suyu tatlı ve durudur. Çevrenin ve Ankara ile Istanbul'un dinlenme yerlerinden biridir. Göl, Ankara-Istanbul yoluna 25 km. uzunluğundaki bir yolla bağlıdır.

Güney-batısında, çamlar arasında yapılmış turistik otelleri vardır. Gölde yazın su sporları yapılır. Kışın yüzü buz tutmaktadır. Gölde bol alabalık bulunur. İç turizm bakımından bir merkez durumuna gelmiştir.

Abanoz ağacından elde edilen tahta müzik araçları, mobilya ve süs eşyası yapımında kullanılır.

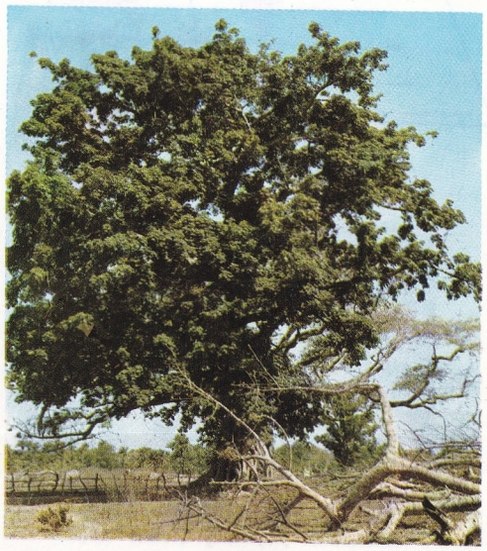

ABASIYANIK, (MEHMET) SAİT FAİK
(1906-1954). Cumhuriyetten sonraki yeni Türk edebiyatının ünlü hikâyecilerindendir. 1906 yılında Adapazarı'nda doğmuş, Bursa lisesini bitirmiş ve bir süre de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde okumuştur. 1931 yılında ekonomi öğrenimi için İsviçre'ye gitmiş, daha sonra Fransa'ya geçerek Grenoble şehrindeki yabancı öğrenciler için düzenlenen özel kurslara katılmıştır.

1935 yılında Türkiye'ye dönen Sait Faik, bir süre Türkçe öğretmenliği yapmış, ticaretle uğraşmış ve «Haber» gazetesinde de çalışmıştır. Edebiyata önce şiirle başlamış, hikâyeye daha sonra geçmiş ve bütün ününü hikâyecilik alanındaki başarılı çalışmaları sonucu sağlamasına karşılık şiiri de bırakmamıştır. 1953 yılında şiirlerini bir araya toplayan tek kitabı «Şimdi Sevişme Vakti» ni yayınlamıştır.

Sağlam, şiirle örgülü bir anlatımla gününün öbür hikâye yazarlarından kolaylıkla ayrılan ve kişisel bir anlatıma varan Sait Faik, hikâyelerinde derin bir insan sevgisiyle insan tutkusunu, başıboşluğun övgüsünü sürdürmüş, iki küçük roman denemiş, fakat hikâyedeki başarı çizgisine pek varamamıştır.

Ölümünden sonra adına bir hikâye armağanı (Sait Faik Hikâye Armağanı) kurulmuş ve o yıl içinde yayınlanan en başarılı telif hikâye kitabına —başlangıç yıllarında 1000, sonraki yıllarda da 5000 lira— armağan verilmeye başlanmıştır. Armağan işi, Abasıyanıkların bağışta bulundukları Darüşşafaka Cemiyetince sürdürülmektedir.

Hikâyelerinden bir seçme, Prof. Siyavuşgil eliyle Fransızcaya çevrilmiş ve Millî Eğitim Bakanlığınca Hollanda'da bastırılmıştır. Bunun yanı sıra Abasıyanık'ın başka hikâyeleri çeşitli yabancı dillere çevrilmiş, çeşitli antolojilerde de yer almıştır. Uzun yıllarını geçirdiği Burgaz adasındaki evi Sait Faik Müzesi haline getirilmiştir.

Eserleri: Hikâyeler: Semaver (1936-51-55), Sarnıç (1939-51-55), Şahmerdan (1940-51-53-55), Lüzumsuz Adam (1948-54), Mahalle Kahvesi (1950-54), Havada Bulut (1951-55), Kumpanya (1951), Havuz Başı (1952-57), Son Kuşlar (1952-56), Alemdağı'nda Var Bir Yılan (1954-57), Az Şekerli (1954), Tüneldeki Çocuk (1955). Romanları: Medar-ı Maişet Motoru (1944, 2. baskısı «Birtakım İnsanlar» adı altındadır), Kayıp Aranıyor (1953-58). Şiirleri: Şimdi Sevişme Vakti (1953-58). Röportajları: Mahkeme Kapısı (1956). Çevirileri: Yaşamak Hırsı - L'Homme qui regardait passer les trains (Georges Simenon'dan, 1954).

Sait Faik Abasıyanık'ın eserleri: Varlık Yayınevince «Bütün Eserleri» adı altında 8 cilt olarak 1965 yılından beri yeniden yayımlanmaktadır.

Ankara İstanbul yoluna 25 km. uzunluğunda bir yolla bağlı olan Abant gölü, iç turizm açısından gittikçe artan bir önem kazanmaktadır.

ABAY, İBRAHİM
(1845-1904) Kazak şairi. Batı sanat ve düşüncesinin etkisinde kalmış, şiirlerinde günlük sorunlara eğilerek, Kazak halk dilini büyük bir ustalıkla kullanmıştır. Ölümünden sonra toplu olarak basılan şiirleri, 1921 ve 1922 yıllarında yeniden yayımlanmıştır.

ABAZA HASAN PAŞA
Osmanlı tarihinde Abaza ayaklanmalarına adı karışan ve IV. Mehmet zamanında haydutluklarıyle tanınan Osmanlı veziri (? -1659). Anadolu'da Türkmen aşiretlerinin ağasıyken yeniçerilerin etkisiyle azledildiği için, Kastamonu civarında ayaklanarak padişaha baş kaldıran İbşir Paşayla birleşti. Bir süre sonra İbşir Paşa sadrazam olunca kendisi de tekrar Türkmen ağalığına tayin edildi. İbşir Paşa İstanbul'da öldürülünce ikinci defa ayaklandı. Bunun üzerine padişah tarafından Diyarbakır valiliğine getirildi (1656). Oradan Halep valiliğine nakledildi.

Köprülü Mehmet Paşa sadrazam olunca Abaza Hasan Paşayı da Erdel seferine çağırdı. Abaza Hasan Paşa Köprülü'nün kendisini öldürtmesinden çekinerek bu çağrıyı kabul etmedi. İçinde vezirlerin de bulunduğu 15 kadar vali ve beyi kandırarak, ordu Macaristan içlerinde savaşırken, Anadolu'da geniş bir ayaklanmanın başına geçti. Ayaklanmadan telâşlanan padişahın ısrarı üzerine Köprülü, Erdel'den İstanbul'a dönmek zorunda kaldı. Ayaklanmayı bastırmak için, Diyarbakır valisi Murtaza Paşayı isyancıların üzerine gönderdi. Murtaza Paşa bozguna uğratıldı. Fakat kış bastırınca, Murtaza Paşa ile Halep valisi Tutsak Ali Paşa, önce bölük başları ile yeniçeri ve levent başkanlarını kandırıp Hasan Paşadan ayırdılar. Sonra da Hasan Paşayı, padişaha affettirecekleri vadiyle aldatarak Halep'e getirdiler. Bir gece ansızın konağına baskın yapıp adamlarıyle birlikte kafasını kestiler. Paşanın ve haydutluk ortağı olan 30 kadar başkanın başlarını İstanbul'a gönderdiler.

ABAZALAR
Batı Kafkasya'nın Karadeniz kıyılarında oturan bir kabile. Abazaların ülkesi Kafkas dağlarının ana sırasından kıyıya uzanan ve kuzeyde Gagary ile güneyde İngur'un döküldüğü yer arasında kalan bölgedir. Rusya'ya katılmadan önce üç bölüme ayrılmıştı: 1. Kıyıda Gagary'den Galidzga'ya kadar uzanan asıl Abaza ülkesi, 2. Tzebelda dağlık bölgesi, 3. Kıyıda Galidzga'dan İngur'a kadar uzanan Samuvarkan bölgesi.

Abazaların bir bölümü, XVII. yüzyıldan itibaren anayurtlarından Kafkas dağlarının kuzeyine doğru göç ederek, Kuba nehrinin güney kolları yöresinde yerleşmiştir. 1810 yılında asıl Abaza ülkesi, 1830 yılında da Kuzey Kafkasya'da bulundukları ülke Ruslar tarafından işgal edilince yarım milyona yakın Abaza Türkiye'ye sığınmıştır.

Eski Yunanlılar Abazalardan «Abaskiler», Ortaçağ Bizans tarihçileri de «Abasgiler» diye söz etmektedir.

Abazalar, kültür yönünden Çerkezlerin etkisi altında kalmışlardır. Abhazca denilen dili konuşurlar. Osmanlılar Karadeniz'in doğu kıyılarına yerleştikten sonra Abazalar Türk egemenliğini kabul ettiler ve yavaş yavaş Müslüman oldular.

ABAZA MEHMET PAŞA
(? -1771). XVIII. yüzyıl Osmanlı vezirlerindendir. Kölelikten yetişmedir. İlk efendisi Canbulatoğlu Ali Paşadır. Ali Paşa kuvvetleri, Kuyucu Murat Paşa ordusuyle Oruçova'da çarpıştığı sırada esir olarak ele geçirilen köle Mehmet, yeniçeri ağası Halil Ağanın desteğiyle 1754'te Türkmen ağası, 1769'da Maraş beylerbeyi, sonra Bender muhafızı oldu. Osman II. nin Lehistan'a karşı açtığı savaşta Hotin kalesini düşman kuşatmasından kurtarmak için, gösterdiği yararlık üzerine üç tuğlu vezirliğe yükseldi. Moldavya'yı savunmaya memur edildi. Fakat bu işi başaramadı. 1770'te Silistre muhafızı oldu. O yıl içinde, asker toplamak için kendisine teslim edilen parayı israf ettiğinden, azledilerek Köstendil'e sürüldü. Kırım'ın Ruslar tarafından ele geçirilmesi ve Selim Giray'ın kaçması üzerine Kırım seferine gönderildi. Fakat askerlerini karaya çıkarmayıp Sinop'a geri döndü. Bundan dolayı başı kesildi (1771). İstanbul'a gönderilen başı Üsküdar'da gömülüdür. Devrinde büyük ün kazanmış güçlü bir kişidir.

ABBA, GIUSEPPE CESARE
(Kahire, 1838-Brescia, 1910). İtalyan yazar. Garibaldi ile birlikte İtalya'nın tek bir yönetim altında birleşmesi için savaşmış olan Abba, kitaplarında, savaştan edindiği tecrübelere büyük ölçüde yer vermiştir. 1891 yılında ikinci baskısı yapılan Noterelle d'uno dei Mille adlı kitabı, savaş günlüğüne dayanır. Bu kitapta, Garibaldi ile ilgili çok önemli bilgiler vardır.

Abba, asıl ününü borçlu olduğu yukarıdaki kitaptan başka, çeşitli yapıtlar yayımlamış olmakla beraber, bunlarda aynı başarıyı sürdürememiş olduğu görülmüştür.

Çağdaş Türk edebiyatının en önemli yazarlarından Sait Faik, hikâyelerinde derin bir insan sevgisinin övgüsüne yer vermiştir.

SAİT FAİK ABASIYANIK'TAN BİR HİKÂYE

SEMAVER

— Sabah ezanı okundu. Kalk yavrum, işe geç kalacaksın.

Ali nihayet iş bulmuştu. Bir haftadır fabrikaya gidiyordu. Anası memnundu. Namazını kılmış, duasını yapmıştı. İçindeki Cenabıhakla beraber oğlunun odasına girince uzun boyu, geniş vücudu ve çok genç çehresi ile rüyasında makineler, elektrik pilleri, ampuller gören, makina yağları sürünen, ve bir dizel motörü homurtusu işiten oğlunu evvelâ uyandırmaya kıyamadı. Ali işten çıkmış gibi terli ve pembe idi.

Halıcıoğlundaki fabrikanın bacası kafasını kaldırmış, bir horoz vekariyle sabaha, Kâğıthane sırtlarında beliren fecrikâzibe bakıyordu. Neredeyse ötecekti.

Ali nihayet uyandı. Anasını kucakladı. Her sabah yaptığı gibi yorganı kafasına büsbütün çekti. Anası yorgandan dışarıda kalan ayaklarını gıdıkladı. Yataktan bir hamlede fırlayan oğliyle beraber tekrar yatağa düştükleri zaman bir genç kız kahkahasiyle gülen kadın mesud sayılabilirdi. Mesudları çok az bir mahallenin çocukları değil miydiler? Anasının çocuğundan, çocuğun anasından başka gelirleri var mıydı? Yemek odasına kucak kucağa geçtiler. Odanın içini kızarmış bir ekmek kokusu doldurmuştu. Semaver, ne güzel kaynardı. Ali semaveri, içinde ne ıstırap, ne grev, ne de kaza olan bir fabrikaya benzetirdi. Ondan yalnız koku, buhar ve sabahın saadeti istihsal edilirdi.

Sabahleyin Ali'nin bir semaver, bir de fabrikanın önünde bekleyen salep güğümü hoşuna giderdi. Sonra sesler. Halıcıoğlundaki askerî mektebin borazanı, fabrikanın uzun ve bütün Halici çınlatan düdüğü, onda arzular uyandırır; arzular söndürürdü. Demek ki, Alimiz biraz şairce idi. Büyük değirmende bir elektrik amelesi için hassasiyet, Halice büyük transatlantikler sokmaya benzerse de, biz, Ali, Mehmet, Hasan biraz böyleyizdir. Hepimizin gönlünde bir aslan yatar.

Ali annesinin elini öptü. Sonra şekerli bir şey yemiş gibi dudaklarını yaladı. Annesi gülüyordu. O annesini her öpüşte, böyle bir defa yalanmayı âdet etmişti. Evin küçük bahçesindeki saksıların içinde fesliğenler vardı. Ali birkaç fesliğen yaprağını parmaklariyle ezerek avuçlarını koklaya koklaya uzaklaştı.

Sabah serin, Haliç sisli idi. Arkadaşlarını sandal iskelesinde buldu; hepsi de dinç delikanlılardı. Beş kişi Halıcıoğluna geçtiler.

Ali bütün gün zevkle, hırsla, iştiyakla çalışacak. Fakat arkadaşlarından üstün görünmek istemeden. Onun için dürüst, gösterişsiz işliyecek. Yoksa işinin fiyakasını da öğrenmiştir. Onun ustası İstanbul'da bir tek elektrikçi idi. Bir Almandı. Aliyi çok severdi. İşinin dalaveresini, numarasını da öğretmişti. Kendi kadar usta ve becerikli olanlardan daha üstün görünmenin esrarı çeviklikte, acelede, aşağı yukarı sporda, yani gençlikte idi.

Akşama, arkadaşlarına yeni bir dost, yeni bir kafadar, ustalarına sağlam bir işçi kazandırdığına emin ve memnun evine döndü.

Anasını kucakladıktan sonra karşı kahveye, arkadaşlarının yanına koştu. Bir pastra oynadılar. Bir heyecanlı tavla partisi seyretti. Sonra evinin yolunu tuttu. Anası yatsı namazını kılıyordu. Her zaman yaptığı gibi anacığının önüne çömeldi. Seccadenin üzerinde taklalar attı. Dilini çıkardı. Nihayet kadını güldürmeye muvaffak olduğu zaman, kadıncağız selâm vermek üzere idi. Anası:

— Ali be, günah be yavrum, dedi. Günah yavrucuğum, yapma! Ali:

— Allah affeder ana, dedi.

Sonra saf, masum sordu:

— Allah hiç gülmez mi?

Yemekten sonra Ali, bir Natpinkerton romanı okumaya daldı. Anası ona bir kazak örüyordu. Sonra yükün içinden lavanta çiçeği kokan şilteler serip yattılar.

Anası sabah namazı okunurken Ali'yi uyandırdı.

Kızarmış ekmek kokan odada semaver ne güzel kaynardı. Ali semaveri, içinde ne ıstırap, ne grev, ne de patron olan bir fabrikaya benzetirdi. Onda yalnız koku, buhar ve sabahın saadeti istihsal edilirdi.

Alinin annesine ölüm, bir misafir, bir başörtülü, namazında niyazında bir komşu hanım gelir gibi geldi. Sabahları oğlunun çayını, akşamları iki kap yemeğini hazırlaya hazırlaya akşamı ediyordu. Fakat yüreğinin kenarında bir sızı hissediyor; buruşuk ve tülbent kokan vücudunda akşam üstleri merdivenleri hızlı hızlı çıktığı zaman bir kesiklik, bir ter, bir yumuşaklık duyuyordu.

Bir sabah, daha Ali uyanmadan, semaverin başında üzerine bir fenalık gelmiş; yakın sandalyeye çöküvermişti. Çöküş, o çöküş.

Ali annesinin kendisini bu sabah niçin uyandırmadığına hayret etmekle beraber uzun zaman vaktin geciktiğini anlayamamıştı. Fabrikanın düdüğü, camların içinden tizliğini, can koparıcılığını terketmiş ve bir sünger içinden geçmiş gibi yumuşak kulaklarına geldi. Fırladı. Yemek odasının kapısında durdu. Masaya elleri dayalı uyuklar gibi vaziyetteki ölüyü seyretti. Onu uyuyor sanıyordu. Ağır ağır yürüdü. Omuzlarından tuttu. Dudaklarını soğumaya başlamış yanaklara sürdüğü zaman ürperdi.

Ölümün karşısında, ne yapsak, muvaffak olmuş bir aktörden farkımız olmıyacak. O kadar, muvaffak olmuş bir aktör.

Sarıldı. Onu kendi yatağına götürdü. Yorganı üstlerine çekti; soğumaya başlayan vücudu ısıtmaya çalıştı. Vücudunu, hayatiyetini bu soğuk insana aşılamaya uğraştı. Sonra, âciz onu köşe minderinin üzerine attı. Bütün arzusuna rağmen o gün ağlayamadı. Gözleri yandı, yandı, bir damla yaş çıkarmadı. Aynaya baktı. En büyük kederin karşısında, bir gece uykusuz kalmış insan çehresinden başka bir çehre almak kabil olmıyacak mıydı?

Ali birdenbire zayıflamak, birdenbire saçlarını ağarmış görmek, birdenbire belinde müthiş bir ağrı ile iki kat oluvermek, hemen yüz yaşına girmiş kadar ihtiyarlamak istiyordu. Sonra ölüye bir daha baktı. Hiç te korkunç değildi.

Bilâkis çehre eskisi kadar müşfik, eskisi kadar mülâyimdi. Ölünün yarı kapalı gözlerini metin bir elle kapadı. Sokağa fırladı. Komşu ihtiyar hanıma haber verdi. Komşular koşa koşa eve geldiler. O fabrikaya yollandı. Yolda kayıkla giderken, ölüme alışmış gibi idi.

Yanyana, kucak kucağa, aynı yorganın içinde yatmışlardı. Ölüm munis, anasına girdiği gibi onun bütün hassasiyetini, şefkatini, yumuşaklığını almıştı. Yalnız biraz soğuktu. Ölüm bildiğimiz kadar korkunç bir şey değildi. Yalnız biraz soğuktu, o kadar...

Ali, günlerce evin boş odalarında gezindi. Gece ışık yakmadan oturdu. Geceyi dinledi. Anasını düşündü. Fakat ağlayamadı.

Bir sabah yemek odasında karşı karşıya geldiler. O, yemek masasının muşambası üzerinde sakin ve parlaktı. Güneş sarı pirinç maddenin üzerinde dona kalmıştı. Onu kulplarından tutarak, gözlerinin göremiyeceği bir yere koydu. Kendisi bir sandalyeye çöktü. Bol bol, sessiz bir yağmur gibi ağladı. Ve o evde o, bir daha kaynamadı.

Bundan sonra Ali'nin hayatına bir salep güğümü girer.

Kış Haliç etrafında İstanbuldakinden daha sert, daha sisli olur. Bozuk kaldırımların üzerinde buz tutmuş çamur parçalarını kırarak erkenden işe gidenler; mektep hocaları, celepler ve kasaplar fabrikanın önünde bir müddet dinlenirler, kocaman bir duvara sırtlarını vererek üstüne zencefil ve tarçın serpilmiş salep içerlerdi.

Yün eldivenlerin içinde saklı kıymettar elleri salep fincanını kucaklayan, burunları nezleli, kafaları grevli, ıstıraplı pirinç bir semaver gibi tüten sarışın ameleler, mektep hocaları, celepler, kasaplar ve bazan fakir mektep talebeleri kocaman fabrika duvarına sırtlarını verirler; üstüne rüyalarının mabadi serpilmiş salepten yudum yudum içerlerdi.

ABBADOĞULLARI
İspanya'da Emevî devletinin yıkılması üzerine XI. yüzyılda kurulan küçük devletlerin en önemlisidir (1023-1091). İşbiliye'de (Sevilla) kurulan bu devlet, öteki küçük devletleri yenerek egemenliği altına almıştı. Kurucusu Kazî Ebülkasım Muhammet, Suriye'den Yemen'e göç eden Benî Lahm'in Abbad hanedanındandır.

Kazî Ebülkasım öldükten sonra (1041) yerine oğlu Ebu Amur Abbad bin Muhammet el-Mutazit geçti. El-Mutazit'in ölümünden sonra (1068), oğlu şair hükümdar Ebülkasım Muhammet II. bin Abbad el-Mutemit tahta çıktı. Mutemit, ülkesinin sınırlarını genişletti ve Cordoba (Kurtuba) yı aldı. Oğlu Zafir Billah'ı buraya vali yaptı. Toledo (Tuleytula) hükümdarı Yahya bin Zinnun'un gönderdiği Cerr-ibni Ukkaşe, Zafir'den Tuleytula'yı alıp kendisini öldürdü. Mutemit, burayı tekrar ele geçirdi ve öbür oğlu Memun'u vali yaptı.

1091'de Murabit hükümdarlarından Yusuf Taşfin, uzun bir savaştan sonra Tuleytula'yı alarak Memun'u da öldürttü. Murabitler, Mutemit'in elinde bulunan İşbiliye'yi ele geçirerek Abbadoğulları devletine son verdiler.

Abbadoğulları güçlü bir devlet kurmaktan başka kültür ve sanata da büyük bir önem vermişler, kendi özelliklerini taşıyan bir uygarlık meydana getirmişlerdir. Abbadoğulları hükümdarlarının hemen hepsinin bilgin ve şair oluşu, bilim ve edebiyatın korunmasında ve gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır.

ABBAS
Peygamber Hazreti Muhammet'in amcasıdır (568-653). Abdülmuttalip'in en küçük oğludur. Lakabı Ebül-Fazıl'dır. Kureyş'in zenginlerindendi. Peygamber'den birkaç yaş büyüktü. Faizle ödünç para verirdi. Taif'te bir bahçesi vardı. Hacılara su dağıtmak ve Kâbe'nin her türlü düzenini sağlamak görevi ona verilmişti. Akıllı ve eli açık bir adam olduğu söylenir. Hicretten sonra Müslümanlığı kabul etmiş; fakat çıkarlarının tehlikeye girmemesi için, bir süre gizli tutmuştur. Hatta Medine'ye gidip yerleşmek istediği halde Peygamber'in ısrarı üzerine Mekke'de kaldığı rivayet edilir.

Abbas, Peygamber'in Mekke'deki taraftarlarını korumuş, Kureyşîlerin savaş planlarını da Peygamber'e bildirmiştir. Hicretin 7. (629) yılında Peygamber Mekke'ye geldiği zaman baldızı Meymune'yi ona vermiştir. Huneyn savaşında, Peygamber'in yanında yer almıştır. Bu savaşın başarıyle sonuçlanmasını Peygamber, amcasının gür sesine borçludur. Peygamber'in cenazesinin yıkanmasında (gaslinde) Abbas da vardı. Abbasî halifeleri onun oğlu Abdullah'ın soyundan gelmiştir.

ABBAS, FERHAT
(Takert, 1899-). Cezayirli politikacı. Ferhat Abbas, Cezayir'in Fransa'ya karşı giriştiği özgürlük savaşında çok önemli bir rol oynamıştır. İlkin ılımlı bir yol tutmuş, Fransız - Cezayir anlaşmazlığının barışçı yollardan çözümlenmesini savunmuştur. Bu yolun sonuca ulaşamayacağını anlayınca direnme hareketine katılmış ve Cezayir Cumhuriyeti geçici hükümetinin başkanlığını yapmıştır (1958-1961).

Ferhat Abbas.

Cezayir'in özgürlüğe kavuşmasından sonra Millet Meclisi başkanlığı yapan Ferhat Abbas, 1963 yılında bu görevinden ayrılmıştır.

ABBAS HALİM PAŞA, MEHMET
(1866-1934). Mısır prenslerinden Halim Paşanın ikinci oğlu ve Osmanlı sadrazamlarından Sait Halim Paşanın kardeşidir. 1866'da Kahirede doğdu. Öğrenimini İsviçre'de yaptı.

Meşrutiyetten önce Devlet Şurası üyeliğinde bulundu. Kardeşinin sadrazamlığı sırasında Bursa valiliğine atandı. Bir buçuk yıl kadar valilik yaptıktan sonra 1915 yılında Nafia Nazırı olarak Sait Halim Paşa kabinesine girdi. Mütarekeden sonra, öbür Türk aydınlarıyle birlikte İngilizler tarafından Malta adasına sürüldü. İki yıl sürgünden sonra serbest bırakıldı. Önce bir süre Istanbul'da kaldı, sonra da Mısır'a gitti. 1934'te Kahire'de öldü.

Abbas Halim Paşa sanatçıları sever, onlara yardım ederdi. Şair Mehmet Akif ve ressam Halil Paşa, koruduğu sanatçılardan ikisidir.

ABBAS HİLMİ PAŞA
(1874-1945). Son Mısır hıdividir. Hıdiv Tevfik Paşanın oğludur. İskenderiye'de doğdu. Viyana'da öğrenimine devam ederken babasının ölümü üzerine (1892) 18 yaşındayken hıdivliğe geçti. Hıdivliği sırasında İngilizler Mısır'ın iç işlerine karıştılar ve Mısır'daki İngiliz işgal kuvvetlerinin sayısını artırdılar. Mısır'da milliyetçilik hareketi Abbas Hilmi Paşa zamanında gelişti. İlk siyasal dernek onun zamanında kuruldu.

Türk dostu ve İngiliz düşmanı olarak tanınan Abbas Hilmi Paşa, toplumsal ve siyasal alanlarda başarılı bir yönetim sağlayamamıştır. 1894'ten itibaren her yıl Avrupa'ya, İngiltereye seyahatler yapmayı âdet haline getirmiş, «Mahsura» adlı yatıyle İstanbul'a geldikçe Abdülhamit II. den nişanlar almıştır.

Birinci Dünya savaşında Osmanlı devleti Almanlarla birleşince İngiltere, Osmanlıların Mısır üzerindeki haklarını tanımayacağını ilân etmiş, o sırada İstanbul'da bulunan Abbas Hilmi Paşanın hidivliği de sona ermiştir. Yerine amcası hıdiv İsmail Paşanın oğlu Prens Hüseyin Kâmil, İngiltere tarafından «sultan» unvanıyle Mısır tahtına oturtulmuştur.

ABBAS I, SAFEVÎ
(1557-1628). Safevî sülâlesinden Muhammet Hudabende'nin oğludur. Herat'ta babasına karşı ayaklanarak, Kazvin'i ele geçirdi ve 1587'de hükümdar oldu. İsmail II. ve babasının kötü yönetimleriyle yok olma derecesine düşen İran devletini kalkındırdı.

Yeniçeriliği taklit ederek «tüfekçi» adını verdiği bir ordu kurdu. Tüfekçi ordusu, Gürcü ve Ermenilerden alınarak Müslüman edilen askerlerden meydana geliyordu. Ayrıca «şahseven» adıyle Türklerden bir hassa askeri teşkil etti. 1597'de Herat yakınlarında Özbekleri kanlı bir hezimete uğratarak Meşhet'i geri aldı. Osmanlıların Avrupa seferleriyle ve Anadolu ayaklanmalarıyle uğraşmasından yararlanarak, Mehmet III. ün son yıllarından Murat IV. ün ilk saltanat yıllarına kadar, Osmanlı Türklerine bir hayli zararlı oldu. 1605'te sayıca zayıf olan Osmanlı ordusunu Tebriz yakınlarında Safyan'da yenerek, Tebriz, Erivan ve Kars kalelerini aldı. Ele geçirdiği esirleri çeşitli işkencelerle öldürttü. Osmanlılarla 1613

Abbas Halim Paşa.

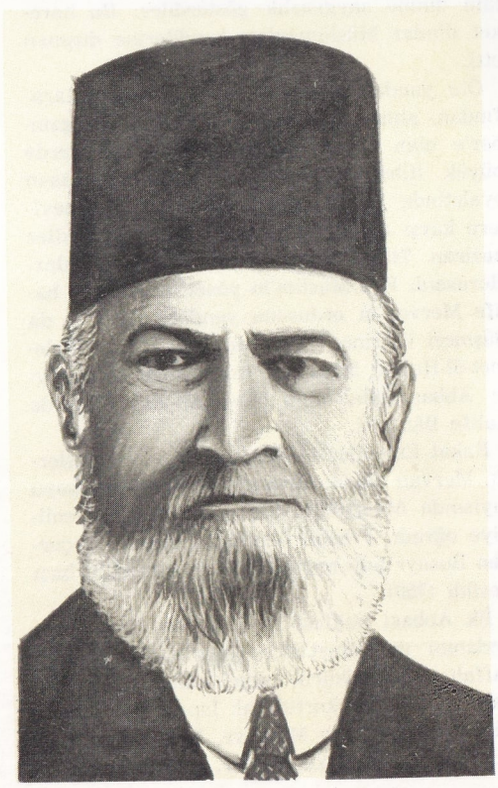

te Sis yakınlarında yaptığı savaşı bizzat kendisi yönetti.

Kuyucu Murat Paşanın Tebriz'i harap etmesi üzerine sadrazam ve İran seraskeri olan Nasuh Paşayla 1618'de Saray antlaşmasını imzaladı. Fakat barış uzun sürmedi. Osman II. nin öldürülmesini ve Anadolu'daki karışıklıkların çıkmasını fırsat bilen Abbas I., Bağdat'ı ve Şiîlerin kutsal şehirleri Kerbelâ ve Necef'i, Musul ve Diyarbakır'ı zaptetti. Hatta yardım için asker bile göndermek istedi. İngilizlerin denizden yaptıkları yardımla İran körfezindeki adaları ve Hürmüz'ü Portekizlilerin elinden aldı.

Abbas I., İran'ın gelişmesi için büyük gayretler harcamış, kentler, yollar, köprüler, saraylar ve kervansaraylar yaptırmıştır. Buna karşılık çok zalim bir yönetim kurmuş, saltanatının ilk yıllarında, saltanat makamını ele geçirmesinde kendisine yardım etmiş olan Murşit Kuli Hanı, bir süre sonra da öz oğlu Şafi Mirza'yı öldürtmüştür.

Abbas I.'in ölümünden sonra yerine torunu Şah Mirza Safî geçmiştir.

ABBASÎLER

Emevîlerden sonra Irak ve Mısır'da halifelik eden hanedanın adıdır. Hazreti Muhammet'in amcası Abbas bin Abdülmuttalip'in soyundan gelen Abbasîler, 750'den 1258'e kadar Irak'ta, 1261'den 1517'ye kadar Mısır'da halifelik ettiler.

Hazreti Muhammet'in ölümünden sonra sırayla Ebubekir, Ömer, Osman ve Ali halifelik etti. Fakat Ali'nin halifeliği sırasında Peygamber'in baş düşmanı olan Ebusüyfan'ın oğlu Muaviye, halifeliği ele geçirdi. Böylece halifelik Emevîlere geçmiş oldu.

Muaviye'den sonra Emevîler, Peygamber ailesine karşı kanlı bir siyaset güttüler ve İslâm dinine saygısızlık gösterdiler. Bu hareket dindar Müslümanları kendilerine düşman etti.

Öte yandan Abbas'ın soyu, Araplar tarafından alınan eyaletlerde çoğaldı. Peygamber'e olan akrabalıkları bunlara her yerde büyük itibar sağlıyordu. Özellikle Horasan eyaletinde birçok taraftarları vardı. Emevîlere karşı ayaklanmayı tasarlayan Abbasîler haziran 742'de Horasan'da baş kaldırdılar. Horasanlı Ebu Müslim'in yönettiği isyanda halife Mervan'ın ordusunu yendiler. Irak'ın da düşmesi üzerine (749) Irak nakibi Ebu Selemet-ül-Hallâl, Horasanlı komutanların ısrarıyle Abbasoğullarından Eb-ül-Abbas'ı Kûfe'de halife ilân etti.

Fakat Emevîler tamamen yok edilmemişlerdi. Mervan büyük bir ordu topladı. Zap suyu kıyısında Abbasîlerle karşılaştı. Tekrar yenilgiye uğradı. Filistin üzerinden Mısır'a kaçarken Busayr adlı manastırda yakalanarak başı kesildi (750).

İlk Abbasî halifesi Eb-ül-Abbas, Emevî hanedanını merhametsizce öldürttüğü için, el-saffah (kan dökücü) diye anılır. Eb-ül-Abbas'ın kılıcından kurtularak İspanya'ya kaçan Abd-el-Rahman bin Muaviye, Kurtuba'da yeni bir Emevî devleti kurmuştur.

XIII. yüzyıldan kalma bu tabak Abbasi el işlerinin ilginç örneklerinden birisidir.

Irak Abbasîleri. — Abbasîler Irak'ta 508 yıl halifelik etmiştir. Bu süre içinde 37 halife gelmiştir. Son halife Mutasım zamanında doğudan inen Moğollar Irak Abbasîlerinin egemenliğine son vermişlerdir (1258).

Irak'ta Abbasî yönetimi dört devreye ayrılır. Birinci devreye halife devri denir. 97 yıl süren bu dönemde Abbasîler bütün İslâm dünyasını (Endülüs hariç) egemenlikleri altına almışlardır. Eb-ül-Abbas'ın ölümünden sonra yerine geçen kardeşi II. halife Ebu Cafer-el-Mansur, devlet merkezini Kûfe'den Bağdat'a nakletmiştir. Türkler ve İranlılar tarafından iktidara getirilen Abbasîler, Araplara güvenemediklerinden imparatorluğun yönetimini doğulu Müslümanlara bırakmışlardı. Bu arada Tuharistanlı Bermekoğulları yönetimi düzenleyerek, Harun Reşit'e bin bir gece masallarını canlandıran bir efsane devri yaşatmışlardır (786-809). Memun'a kültürde görülmemiş bir gelişme olanağı sağlayarak (813-833), Mutasım'a parlak askerî zaferler kazandırmışlardır (833-847). Bu yıllarda Bağdat saraylarla, askerî kışlalarla süslenmiş, edebiyat, fen, müzik ve güzel sanatlarda eşsiz bir gelişme olmuştur. Yunan, Süryanî, Fars ve Sanskrit dillerinde yazılmış bilim, fen ve felsefeye ait kitaplar Arapçaya çevrilmiştir.

İkinci devre 847'den 946'ya kadar sürmüştür. Bu devirde imparatorluğu yönetecek güçte kişiler çıkmamış, yönetimi askerler (ki hepsi Türk'tü) ele almıştır. Devlette gerileme başlamış, Bağdat'ın eski önemi azalmıştır. Öte yandan uzak illerdeki valilikler merkezden koparak bağımsız devletler meydana getirdiler. Bağımsız devletlerin sayısı 13'ü buldu. Sonunda imparatorluk son derecede ufaldı. 908 den itibaren de egemenlik, «emirülümera» adını taşıyan Türk komûtanlara geçti. Valiliklerin merkezden koparak meydana getirdiği devletler arasında Samanoğulları (847-997), Karahanlılar (932-1212) gibi kuvvetli Türk devletleri vardı. Bu devletler, halifeleri dinî başkan olarak tanıdığından Abbasîler bunlardan kuşkulanmıyorlardı.. Ama Güney İran'da kurulan Büveyhoğulları (932-1055) ile Kuzey Afrika'da kurulan ve sonra Mısır'ı ele geçiren Fatımîler (910-1171) den Bağdat çok korkuyordu. Çünkü Büveyhoğulları aşırı Şiîydiler. Fatımîler de halifeliğin kendi hakları olduğunu iddia ediyorlardı.

Bağdat'ın Büveyhoğulları tarafından ele geçirilmesiyle (945) Irak Abbasîlerinin üçüncü devri başlar. Büveyhoğullarının Bağdat'ı ele geçirmesi, İslâm dünyasındaki parçalanmayı bir kat daha artırmıştır. İslâm dünyası ekonomik, toplumsal ve dinsel bir kargaşalığa düşmüştür. Bu devrin son halifesi Kaim (1031-1075) Şiîlerden kurtulmak için Sünnî Selçukluları gizlice Bağdat'a çağırınca, Selçuk sultanı Tuğrul Bey Irak'a girip (1055) Büveyhoğulları devletine son vermiştir. Bu suretle dördüncü devir başlamıştır.

1055'ten 1136'ya kadar süren bu devirde Sel-

çuk sultanları bilim, din ve toplum hayatında önemli gelişmeler sağlamışlardır.

Selçukluların Bağdat üzerindeki nüfuzlarının kalkmasıyle Abbasîler yeniden bir bağımsızlığa kavuştular (1136-1258).

Nihayet Cengiz'in torunlarından Hülâgû, Bağdat üzerine yürüdü. Son Abbasî halifesi El-Mutasım'la oğullarını ve kaçan bir iki kişiden başka bütün hanedan mensuplarını öldürttü. Bu suretle Abbasîler hanedanına son verdi.

Mısır Abbasîleri. — 1253'te Hülâgû orduları Bağdat'a girdikleri sırada, halife Zahir'in oğlu Ahmet'le halife Müsterşid'in torunlarından Eb-ül-Abbas Ahmet kaçmışlardı. Bunlardan Ahmet, Irak kabilelerinden Benî Tay şeyhi İsa bin Mühenna'ya sığınmıştı.

Mühenna, bir yıl sonra Zahir'in oğlu Ahmet'i Mısır'a götürdü. Memlük sultanı Baybars'a tanıttı. Baybars, siyasî düşüncelerle Ahmet'i, El-Mustansır unvanıyle Kahire'de halife ilân etti (1261). Böylece Irak'ta yıkılan Abbasî hanedanı, birkaç yıl sonra Mısır'da yeniden kurulmuş oluyordu. Baybars, Mustansır'ın emrine bir miktar asker vererek Bağdat'ı geri almak üzere onu Irak'a gönderdi. Mustansır, ancak Hit'e kadar gidebildi. Orada ordusu Moğollar tarafından yok edildi. Kendisi de kayboldu.

Mustansır'ın kaybolması üzerine Baybars, Şam'da bulunan halife Müsteşrid'in torunu Eb-ül-Abbas Ahmet'i Mısır'a çağırdı. Onu, Mustansır'ın yerine «hâkim» unvanıyle halife tayin etti. Sayıları 17'yi bulan Mısır Abbasîleri, Eb-ül-Abbas Ahmet'in soyundan gelmişlerdir. Bunlardan bazıları iki, bazıları üç defa halifelik yapmışlardır. Mısır Türk sultanları ve onlardan sonra gelen Kölemenler, halifelere aylık vermiş, dinî saygı göstermiş, hatta onlardan menşur almış, bazılarının adlarını hutbelerde okutmuş, paralara koymuşlarsa da hiç birini hükümet işlerine karıştırmamışlardır. Yalnız Çerkez kölemenleri zamanında baş gösteren bir ayaklanma sonucunda halife Mustain, bir ara Mısır sultanlığına getirilmiştir (1412).

Osmanlı padişahlarından Yavuz Sultan Selim (Selim I.) 1517'de Mısır'ı alarak Kölemenler devletiyle birlikte Abbasî halifeliğine de son verdi. Yavuz Sultan Selim, son halife El-Mütevekkil III. ü İstanbul'a getirdi. Mütevekkil, Ayasofya camiinde yapılan bir törenle halifelik sıfatı ve yetkilerini Yavuz Sultan Selim'e devretti. Böylece 750 yıldan beri halifeliği ellerinde bulunduran Abbasîler, bu sıfatı 1517'de Osmanlılara devretmiş oldular.

Abbasî devri sanatı. — Halifelik 750 yılında Emevîlerden Abbasîlere geçince, merkez, Şamdan Bağdat'a götürülmüş ve böylece Sasanî sanatıyle sıkı bir ilişki kurulmuştur. Yüzyıllardır devamlı gelişen İran kültürünün etkisi altında İranlılaşma tehlikesiyle karşılaşan Abbasî halifeleri, Türkleri yardıma çağırmışlar, fakat bu kez siyaset, kültür ve sanat bakımından tam bir Türk egemenliği ortaya çıkmıştır. Böylece Abbasîlerle İslâm sanatına Türk etkileri girmeye başlamış ve sürekli bir gelişme göstermiştir. Müslümanlığı kabul eden Türkler, Asya'dan devamlı batıya doğru akmışlar, bu gelişleriyle mimarî, resim, süsleme ve el sanatlarında gelişimi sağlayarak yeni olanaklar yaratmışlardır.

Harun Reşit zamanının bin bir gece masallarındaki Bağdat'tan bugün bir şey kalmamıştır. Halife Mansur, 762-766 yılları arasında Dicle kenarındaki ilk başkenti Bağdat'ı şehircilik bakımından bir yenilik olarak daire biçiminde kurdurmuştur. Dairenin ortasında cami ve saray bulunuyordu. Bütün bunların dışında Abbasîler devrindeki en önemli olay, Bağdat'ın kuzeyindeki Dicle kenarında, 838-883 yılları arasında 50 yıl kadar başkent olan Samerra'nın kuruluşudur. 33 kilometre uzunluğunda geniş bir alanı kaplayan Samerra, dünyanın en büyük kentlerinden biriydi. Nüfusu çok kısa bir süre içinde bir milyona ulaşmıştı. Burada 1911-13 yılları arasında Almanlar, 1936'da Irak hükümeti tarafından yapılan kazılar sonunda, Abbasî sanatına ait kıymetli eserler, camiler, saraylar, evler meydana çıkarılmıştır. Bütün bunların yanı sıra Samerra'da şehirciliğin gerektirdiği her şeyin düşünülmüş olduğu görülmektedir.

Bu devrin en büyük eseri, halife Mütevekkil tarafından 848-852 yılları arasında yaptırılan, 240 × 156 metre boyutlu, içinde 150.000

İslâm sanatının kişiliğinin belirmesinde Abbasi sanatının büyük etkileri olmuştur. Abbasi halifelerinin genel olarak sanatı destekleyici tutumları olumlu sonuçlar vermiştir. Viyana Ulusal Kitaplığında bulunan ve saray hayatını canlandıran bu minyatür XVI. yüzyılda Isfahanda Muhammed Hasan Tebrizi tarafından yapılmıştır.

Irak Abbasî Halifeleri

I. DEVİR:

1.	Eb-ül-Abbas (El-Saffah)	750
2.	El-Mansur	754
3.	El-Mehdi	775
4.	El-Hadi	785
5.	El-Reşit (Harunürreşit)	786
6.	El-Emin	809
7.	El-Memun	813
8.	El-Mutasım	833
9.	El-Vasık	842

II. DEVİR:

10.	El-Mütevekkil	847
11.	El-Muntasır	861
12.	El-Müstain	862
13.	El-Mu'tez	866
14.	El-Mühtedi	869
15.	El-Mutemit	870
16.	El-Mu'tazit	892
17.	El-Müktefi	902
18.	El-Muktedir	908
19.	El-Kahir	932
20.	El-Razi	934
21.	El-Mütteki	940
22.	El-Müstekfi	944

III. DEVİR:

23.	El-Muti	946
24.	El-Tai	974
25.	El-Kadir	991
26.	El-Kaim	1031

IV. DEVİR:

27.	El-Muktedi	1071
28.	El-Müstazhir	1094
29.	El-Müsterşit	1118
30.	El-Raşit	1135
31.	El-Muhtefi	1136
32.	El-Müstencit	1160
33.	El-Mustazi	1170
34.	El-Nâsır	1180
35.	El-Zâhir	1225
36.	El-Mustansır	1226
37.	El-Mustasım	1242-1258

Mısır Abbasî Halifeleri

1.	El-Mustansır	1261
2.	El-Hâkim I.	1261
3.	El-Müstekfi I.	1302
4.	El-Vasık	1340
5.	El-Hâkim II.	1341
6.	El-Mutadit	1352
7.	El-Mütevekkil I.	1362
8.	El-Mutasım	1377
	El-Mütevekkil I. (İkinci defa)	1377
9.	El-Vasık II.	1383
	El-Mutasım (İkinci defa)	1386
	El-Mütevekkil I (Üçüncü defa)	1389
10.	El-Müstain	1406
11.	El-Mutazit II.	1414
12.	El-Müstekfi II.	1441
13.	El-Kaim	1451
14.	El-Müstencit	1455
15.	El-Mütevekkil II.	1479
16.	El-Müstemsik	1497
17.	El-Mütevekkil III.	1508-1509
	El-Müstemsik (İkinci defa, oğlu Mütevekkile vekâlet)	1516-1517

kişinin rahatlıkla namaz kılabileceği Mütevekkiliye ya da ikinci adıyle Büyük Camidir. Bugün yalnız çevresini kaplayan duvarlar ve malviye denen minaresi kalmıştır. Bu minare Babil'in basamaklı ziguratlarını anımsatmakta, spiral minareye dışarıdan rampalarla çıkılabilmektedir. Aynı halife tarafından yaptırılan bunun bir diğer benzeri, daha kuzeyde, 861-62 tarihli Ebu Dülef camiindedir. Onun da minaresi Mütevekkiliye camiindeki gibidir. Bunların üçüncü örneği Mısır'dadır. Abbasîler devrinde Mısır'da ilk Türk devletini kuran Tulunoğlu Ahmet'in, eski Kahire'de 877-879 yılları arasında yaptırdığı Tolun camii, Samerra geleneğinde bir yapıdır.

Dünyanın en büyük kentlerinden Samerrada dinsel yapılar yanında saraylar, gerek kapladıkları alan, gerek içlerindeki süslemeler yönünden Sasanî saraylarını gölgede bırakacak niteliktedir. Bunların yanı sıra Kerbelâ yakınında, IX. yüzyılda yapılan Uheydir sarayı da diğerleri kadar önemle üzerinde durulacak bir yapıdır. Bu saray, planı bakımından ilk bakışta Emevîlerin Meşetta sarayını anımsatmaktadır. Ortada giriş kısmı, sonra tören avlusu ve daha sonra kabul salonları gelmektedir.

Halife Mütevekkil'in 854 tarihinde yaptırdığı Balkuyara sarayı, Dicle nehrine teraslar halinde inmektedir. 1250 metre uzunluğunda bu büyük eserin asıl saray kısmı 460 × 575 metre büyüklüğündeydi. Kazılarla ancak bir kısmı çıkarılabilen bu saray, halifenin oğlu Mutez'in sünnet düğünü için yapılmıştı. Tören salonları, büyük avluları, polo oynamak için alanları bulunan bu sarayın, ayrıca Dicle'ye doğru uzanan bahçelerinin ortasında bir de havuzu vardı. Samerra'daki Balkuvara'nın dışında büyük ölçülerde yapılmış daha birçok saray bulunmaktadır. Bunlarda da genellikle duvarlar süslemelerle bezenmiş ve çeşitli üslûplar kullanılmıştır. Saraylardan evlere kadar devamlı kullanılmış bulunan bu üslûplardan biri, özellikle Türkler tarafından doğudan buraya getirilmiştir. Duvar resimlerinde görülen tipler de Türk tipleridir.

İslâm sanatında ilk türbe de yine Samerrada yapılmıştır. Bu türbe, Kubbet-ül-Süleybiye adını taşır. Hazreti Muhammet ve diğer halifeler kendilerine türbe yaptırmamışlardır. İslâm kaynakları halife Mutasım, Mutez ve Muhtedi'nin bir türbede yattıklarını yazarlar. Bunun içinde de üç mezar vardır. Mutasım 862'de öldüğüne göre bu yıllarda yapılmış olmalıdır.

Samerra ayrıca keramikleriyle de ün salmıştır. Daha önce cam üzerine yapılan ve çok pırıltılı bir görünüm veren tekniğe, perdah tekniği adı verilir. Bu teknik ilk defa Samerra'da kullanılarak, keramik sanatında ileri bir adım atılmıştır.

Bağdat ve Samerra'nın dışında Abbasîler zamanında İran'da da büyük camiler yaptırıldı. Fakat dayanıksız malzemeden yapıldıkları için yıkılıp gittiler. VIII. yüzyılın son yarısından kalma Damgan camii, İran'daki en eski örnektir. Silindirik minaresi, Selçuklular devrinden kalmadır. İsfahan'ın doğusunda, X. yüzyıldan kalma Nayin camii, alçıdan yapılmış süslü mihrabıyle önemli bir yapıdır.

Abbasî yapılarında genellikle tuğla kullanılırdı. Bu, taşın çok az bulunduğu bir yöre oluşundan ileri gelmektedir.

İslâm sanatının kişiliğinin belirmesi Abbasîlerle ortaya çıkmış, bu gelişmede Sasanî ve Türk sanatının etkileri olmuştur. Süsleme sanatında beliren yenilikler, mimarîye bağlı ya da bağımsız olarak büyük bir canlılık göstermiştir. Bütün yönleriyle bu devir sanatı, İslâm sanatının oluşumu ve gelişimi için atılımlarla doludur.

Emevî devrinin araştırma ve bileşime gitme eğilimi, Abbasîlerle belirli bir üslûba ulaşmış, bu arada doğu dünyasıyle ilişkiler kurulmuş, yeni beslenme ve gelişme kaynakları bulunmuştur.

ABBE, ERNST

Alman fizikçi. (Eisenach, 1940-Jena, 1905). Optik ve teknik uygulama alanlarındaki çalışmaları sonucunda, özellikle mikroskoplarda büyük gelişmeler sağlamıştır. Jena Üniversitesinde doçentlik yapmış, aynı kentin astronomi ve meteoroloji gözlemevlerini uzun süre yönetmiştir. Ayrıca, ortağı bulunduğu ünlü Zeiss kuruluşlarını yeniden örgütlemiştir.

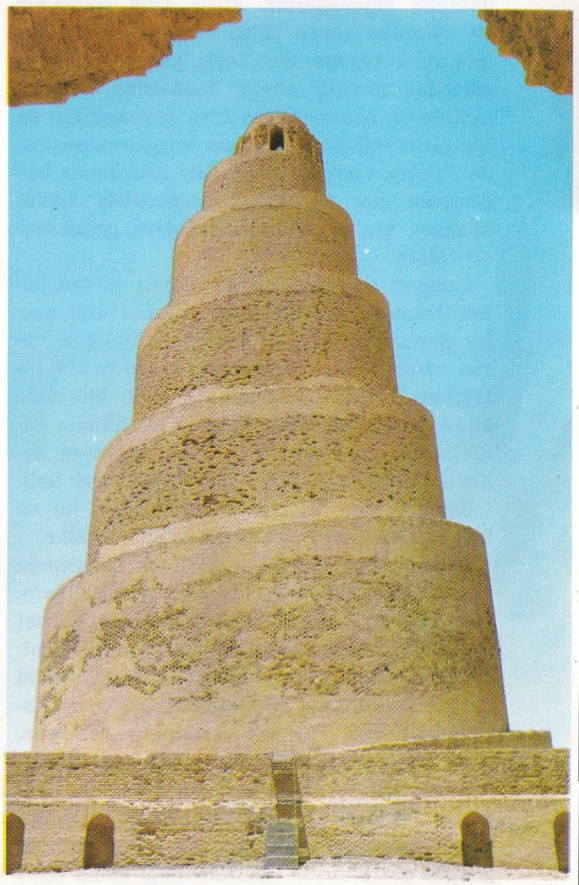

Abbasi sanatının günümüze ulaşan en ilginç örneklerinden birini meydana getiren Samerra'da Mütevekkiliye camisinin Malwiya denen minaresi, Bağdat'ın kuzeyindeki Samerra kalıntıları arasında yer almaktadır.

Ernst Abbe.

ABBEVİLLE UYGARLIĞI
Fransa'nın Abbeville kenti dolaylarında 1838 yılında Boucher de Perthes yönetiminde yapılan kazılarda ortaya çıkan uygarlık. Günümüzden yaklaşık olarak 300.000 yıl önceye ait olan bu paleolitik dönem uygarlığının en belirli özelliği, yontma taşların büyük bir ustalıkla işlenmiş olmasıdır.

ABBEY THEATRE
İrlanda'nın en önemli tiyatrosu. 27 aralık 1904 yılında Dublin'de kurulan Abbey Theatre, İrlanda Ulusal Tiyatrosunun merkezi olmuştur. W.B. Yeats, Lady Gregory ve Fay kardeşler tarafından kurulan Irlanda Ulusal Tiyatrosu Yeats, Synge, Lady Gregory, Sean O'Casey gibi yazarların oyunlarına öncelik tanıyarak ulusal tiyatronun gelişmesinde çok önemli bir rol oynamıştır: İrlanda'nın 1923'te bağımsızlığa kavuşması üzerine devlet tarafından da desteklenen Abbey Theatre, giderek öncü rolünü yitirmiştir. 1951 yılında çıkan bir yangın binayı işe yaramaz bir hale sokmuştur. Yangından sonra temsiller Queens Theatre'a alınmıştır.

ABBİATI, FILIPPO
İtalyan ressamı (1640-1715). Milano'da doğduğu sanılan Abbiati'nin bütün ömrü boyunca bu dolaylarda yaşayarak çalışmalarını burada yaptığı anlaşılmaktadır. Carlo Francesco Nuvolone'nin öğrencisi olan Abbiati, Venedik resim okulunu yakından incelemiş, rokoko diye nitelenebilecek bir eğilime yer vermekle birlikte genellikle gerçekçi bir tavır takınmış ve bu tutumuyle daha sonraki kuşakları etkilemiştir. Netekim Antonio Ruggeri, Pietro Magni, Giuseppe Rivola gibi ressamlar Abbiati'nin yolunda yürümüşlerdir.

A.B.C.
1904 yılında Madrit'te kurulan İspanyol gazetesi. İspanya'nın baskı sayısı en yüksek olan gazetesidir.

A.B.D.
(**bkz.** Amerika Birleşik Devletleri).

ABDAL (Aptal, Ebdal)
Bu sözcük dilimize Arapçadan geçmiştir. Ayrı ayrı devirlerde değişik anlamlarda kullanılmıştır. Tasavvufta manevî mertebelere ermiş kimselere «abdal» denir. Tasavvuf kitaplarında belirtildiğine göre abdallar, az söyler, az yer, az uyur, halktan ayrı yaşar, muhtaçlara yardıma koşar, memlekete gelecek felâketleri önler, yağmur yağdırır; bu niteliklerinden ötürü abdallar, halk tarafından büyük saygı görürdü. Tanrı'nın dünyayı bunların aracılığıyle idare ettiğine inanılırdı. Abdallara «rical-el-gayb» (gaip erenleri), yüksek mertebede olanlarına da «kutup» denilirdi. Yaygın bir inanışa göre abdallar kırk kişiydi. İçlerinden birisi ölmedikçe aralarına başkası giremezdi. «Kırklara karışmak» deyiminin bu inanıştan geldiği sanılmaktadır.

Tarikatların ve tekkelerin düzeni bozulunca, bazı işsiz ve tembel kişiler, abdal derviş kıyafetiyle cahil halktan faydalanmışlardır. Bunlar sırtlarına yalnız bir tennure (entari) giyerler, yalınayak ve başı açık gezerlerdi. Bellerinde yünden örülmüş bir kuşak, omuzlarında Ebu Müslim sancağı, ellerinde Baba Şüca çomağı, kuşaklarında kav, çakmak ve esrar koymak için iki cüzdan, büyük ve sapına aşık kemiği asılı tahta kaşık taşırlardı. Vücutlarında dövme zülfikar resimleri ya da Ali'nin adı, pazularında yılan şekilleri bulunurdu. Zikir sırasında ya da yürürken tef, kudum, nefir çalarlardı.

Abdalların merkezi Suriye'dedir. Anadolu abdallarının başlıca merkezi ise Seyitgazi'ydi.

Abdallar, Alevîdirler. Âlemin eskiliğine, ruh göçüne (yani ölen bir kimsenin ruhunun dünyaya gelen yeni bir insana, bir hayvana, hatta bir bitkiye geçtiğine) inanırlar ve kendilerine «Seyit Gazi yetimleri», büyüklerine de «Dede» derlerdi. Seyitgazi'den başka Kayaştaki Hüseyin Gazi tekkesiyle Yakup tekkesi de abdallara aitti.

ABDİ EFENDİ (ABDÜRREZZAK)
XIX. yüzyılın sonlarıyle, yaşadığımız çağın başlarında ve İstanbul'da yaygın bir ün ka-

Abdi Efendi (Abdürrezak).

Elli yıla yakın bir süre İrlanda sanat hayatının en önemli merkezlerinden biri olan Dublin'in Abbey Tiyatrosunda Lady Augusta Gregory'nin 1926 yılında temsil edilen Hyacinth Halvey adlı oyunundan bir sahne.

zanmış sahne sanatçısıdır. Tuluat sanatının en güçlü temsilcisi sayılır. Doğuştan yetenekli, sahneye ve seyircisine son derece hâkimdi. Bu alanda kısa sürede kendisini kabul ettirdi. Bir ara Abdülhamit II. nin saray sahnesinde de çalıştı. 1908 devriminden sonra saraydan uzaklaştı, yeniden halk sahnesine döndü. Fakat yaşlanmış, eski gücünü de kaybetmiş olduğundan, sonraları sahneyi bıraktı. Ardından gelen kuşak içinde «komik-i şehir» diye tanınan ve ününü günümüze kadar sürdüren Kel Hasan Efendi, Abdi Efendinin yetiştirmelerindendir. Abdi Efendi 1914 yılında İstanbulda ölmüştür.

ABDİ PAŞA (ABDURRAHMAN)
Osmanlı imparatorluğunun Budin eyaletindeki son veziriydi. Yeniçerilikten yetişmiş, 1668 yılında da yeniçeri ağası olmuştur. Girit savaşlarına katıldı, büyük yararlıkları dokundu, ün kazandı ve vezirlik rütbesiyle 1674'te Bağdat, 1676'da da Mısır'a vali atandı. Mısır'dan sonra sırasıyle Bosna valiliğine (1681), Kamaniçe muhafızlığına (1682), Budin valiliğine (1683), Macaristan serdarlığına (1684), aynı yıl içinde de Halep valiliğine getirildi. 1685 yılında ikinci defa Budin valisi olmuş, 90.000 kişilik Haçlılar ordusuna karşı 16.000 kişilik bir kuvvetle Budin'i 78 gün savunmuş, kuşatma ordusunu yarmaya çalışırken savaşma sırasında şehit düşmüştür (1686).

Macarlar, Budin kuşatmasında şehit düşen Abdurrahman Abdi Paşanın anısına bir taş dikmişler ve üzerine Abdurrahman Abdi Paşanın 2 eylül 1686 günü o yer çevresinde şehit düştüğünü Türkçe ve Macarca yazmışlardır.

ABDULLAH
(1882-1951). Ürdün devletinin ilk hükümdarıdır. Hicaz kralı Şerif Hüseyin'in de ikinci oğludur. Mekke şehrinde doğmuştur. Gençlik yıllarının büyük bir bölümü İstanbul'da geçmiş, 1908 yılında İstanbul'da açılan Millet Meclisi (Meclis-i Mebusan) ne Hicaz milletvekili olarak katılmıştır.

Abdullah, yurdumuzu sürekli olarak ziyaret etmiş, 1937 yılında Atatürk'ü görmeye, 1947 ve 1950 yıllarında da konukluğa gelmiştir. 1946 yılında Ürdün'ün bağımsızlığını elde etmesi sonucu birinci Ürdün Kralı olarak tahta geç-

Filippo Abbiati: Efes Konsili adını taşıyan bu tablosunda sanatçı konunun elverişsizliğine rağmen yer yer gerçekçi bir gözleme önem vermiştir.

miştir. Krallığının beşinci yılında öldürülmüştür (1951).

ABDULLAH BİN ABDÜLMUTTALİP
(543-570). Müslüman dininin kurucusu peygamber Hazreti Muhammet'in babasıdır. Kureyş kabilesinin önde gelenlerinden Abdülmuttalip'in onuncu oğluydu. Mekke'de doğmuştur. Kendisiyle ilgili bilgilerin çoğu doğru ve kesin değildir, bütünlükten uzaktır. En yaygın söylentiye göre, Abdülmuttalip, Zemzem kuyusunu kazarken Kureyşlilerin çıkaracakları türlü engellemelere karşı kendini savunacak on oğlu olursa, onuncusunu putlara kurban diye sunmayı adamış. Abdullah dünyaya geldiğinde kâhinler Abdülmuttalip'e bu adağını hatırlatmışlar. Çaresizlik içinde çırpınırken bir başka kâhin, yüz deve keserek oğlunu kurban etmekten kurtaracağını ileri sürmüş, böylece Abdülmuttalip de oğlunu kurban etmekten kurtulmuş.

Abdullah'ın doğum ve ölüm yılları da pek kesinlikle bilinmemektedir. 25 ya da 27 yaşlarındayken Peygamber'in annesi Amine'yle evlendiği, Muhammet'in doğumundan iki ay öncesinde, ticaret amacıyle gittiği Şam'dan dönüşünde hastalanarak öldüğü de söylentiler arasındadır. Geleneksel İslâm inanışına göre, Abdullah'ın yüzünde bir nur vardı. Amine, Peygamber'e hâmile kaldıktan sonra bu nur ona, doğduktan sonra da Muhammet'e, Abdullah'tan geçmiştir. «Nübüvvet nuru» denilen bu kutsal aydınlık, peygamberlik işaretlerinden biri sayılıyordu.

ABDULLAH CEVDET
(bkz. Karlıdağ, Abdullah Cevdet).

ABDULLAH-I SAĞİR
İspanya'da Endülüs Emevî devletinin çökmesinden sonra kurulan Benî Ahmer devletinin son hükümdarıdır. Aragon kralının ülkesini zorlaması karşısında savaşmadan Gırnata şehrini teslim etmesi ve sonra da acı acı ağlaması pek ünlüdür. Bu durum karşısında hükümdarın annesinin, «Ağla, ağla! Erkekler gibi koruyamadığın anayurdun için şimdi kadınlar gibi hüngür hüngür ağla!» dediği hikâye edilir. Kadınlara, zevk ve safaya karşı güçsüz bir kişiydi. Bu ve buna benzer yeteneksiz davranışları yüzünden, tarihçilerce «Abdullah-ı Sağir - Küçük Abdullah» diye anılır.

ABDULLAH ZÜHTÜ
(1869-1928). Çeşitli gazetelerde yazarlık ettikten sonra kendi başına «Yeni Gazete» yi kurmuş, bu gazetede İttihat ve Terakki Partisine karşı giriştiği sert yermeler ve eleştirmeleriyle ün kazanmıştır. Mütareke yıllarında kısa bir süre için Matbuat Umum Müdürlüğünde bulunmuştur.

ABDURRAHMAN I. BİN MUAVİYE
(731-788). Endülüs Emevî devletinin kurucusu ve ilk hükümdarıdır. Şam Emevîlerinin onuncusu Hişam'ın da torunudur. 750 yılında Abbasîler, Şam Emevîlerinin egemenliğine son verip yönetimi ellerine geçirince, kurulan yeni devletin ilk icraatı Emevîlerin katliâmı olmuş, o günlerde de Abdurrahman, Fırat ırmağı yöresinde bir köye sığınıp uzun süreler orada saklanmış ve bu katliâmdan kurtulabilmiştir. Ortalığın yatışmasından sonradır ki, saklandığı köyden ayrılmış, Mısır üzerinden Kuzey Afrika'ya, 755 yıllarında da Endülüs'e geçmiştir. Endülüs'te kuvvetler toplamış, karşı çıkanları yenmiş ve hepsine egemen olmuştur. Bir yıl sonra (756) Emevîlerin Endülüs kolunu kurup Cordoba (Kurtuba) ya yerleşmiştir.

Şam Emevîlerinin tersine olarak, Abdurrahman egemen olduktan sonra kendine «halife» dedirtmemiş, «melik» diye anılmayı uygun görmüştür. İyi, hakçıl bir yönetim kurmuş, Berberîlerden düzenlediği bir paralı orduyla ayaklanmaların önünü almıştır. Egemenliği sırasında Avrupa'nın en güçlü kişisi Charlemagne ile bile boy ölçüşebilecek bir çizgiye gelmesini başarmıştır. Abbasî halifesi Mansur'un, ordusunu büyük bir yenilgiye uğratmış, otuz iki yıl hükümdar kalmıştır.

Yönetimi sırasında bilimden yana olmuş, bilim adamlarını korumuş, ülkesini imar etmiş, altı yüz bin ciltlik bir kitaplık kurmuştur.

ABDURRAHMAN II. BİN HAKEM
(792-852). Endülüs Emevî hükümdarlarının dördüncüsüdür. Babası Hakem'den sonra tahta çıkmış (822) ve otuz yıl süreyle egemen olmuştur. Yönetimi sırasında Fransızlar, Normanlar ve öbür küçük Hıristiyan devletleriyle türlü savaşlara tutuşmuş, bu arada ülkede baş gösteren kıtlık felâketini, aldığı yerinde tedbirlerle durdurup engellemiştir. Para bastırmış, imar işleriyle uğraşmış, camiler, yollar yaptırmış ve posta ulaşımını uygulamıştır.

ABDURRAHMAN III. BİN MUHAMMET
(890-961). Endülüs Emevî hükümdarlarının sekizincisi ve en güçlüsü diye bilinir. Abbasî halifesi Muktedir'in yeteneksizliği karşısında halifeliğin Abbasîlerin değil Emevîlerin gerçek hakkı olduğunu ileri sürerek kendini halife ilân etmiş ve «Nâsır li-dinillâh» unvanını almıştır. Ülkenin sınırları içinde yaşayan İspanyolları, Arapları ve Berberîleri birleştirmiş, aradaki gereksiz çatışmalara son verdirmiş ve birliği sağladıktan sonra da dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı daha güçlenmiştir. Devletin donanma sayısını artırmış, Akdeniz'e egemen olmuş, Kuzey Afrika'yı etkisi altına almıştır. Hükümdarlığı 912 yılından 961 yılına kadar tam kırk dokuz yıl sürmüştür.

ABDURRAHMAN GAFIKÎ
Endülüs Emevî devletinin ünü yaygın vali ve serdarıdır. İspanya fatihi Musa bin Nusayr'le oğlu Abdülaziz'in güvenilir adamıydı. Yezit II. nin halifeliği döneminde Erbune valisi ve İspanya yarımadası sağ kıyıları komutanlığı görevlerine getirilmiştir. 721 ve 728 yıllarında iki defa ordularıyle Pirene dağlarını aşarak bugünkü Fransa'nın bulunduğu Galler ülkesine girdi. Bordeaux şehrini ele geçirdi.

Hişam'ın halifeliği sırasında, Endülüs genel valisi Ubeyde tarafından Endülüs valiliğine atanmıştır. Galler ülkesine ikinci olarak

Ürdün devletinin ilk hükümdarı Abdullah ibn El-Hüseyin.

728 yılında yaptığı saldırıda komutanlar kurulunda çıkan geçimsizlik ve çekememezlikler sonucu Charles-Martel'in ordularına yenildi. Bu yenilgiden dört yıl sonra öldü (732).

ABDURRAHMAN GAZİ
Osmanlı imparatorluğunun devlet olarak ilk kuruluş yıllarında yararlıklarıyle ün kazanmış bir komutandır. Abdurrahman Alp diye de tanınır. Ertuğrul Gazi döneminde ünlenmiş, Osman ve Orhan Gazi çağlarında da çeşitli savaşlara katılmıştır. Aydos kalesi fatihidir. Yakın arkadaşı Akça Koca'yla birlikte Kocaeli'nin ve Yalakabat (Yalova) nın alınma savaşlarında bulunmuştur. Doğumu üzerine kesin bir bilgi yoktur. Ölüm tarihi 1329'dur.

ABDURRAHMAN ŞEREF
(1832-1925). Ünlü tarihçi ve politikacılarımızdandır. Safranbolu asıllı ve İstanbul doğumludur. Galatasaray Lisesini bitirdikten sonra çeşitli okullarda öğretmenlik, Mekteb-i Mülkiye (Siyasal Bilgiler Fakültesi) de on altı, Galatasaray Lisesinde de on dört yıl müdürlük yapmıştır. 1908 devriminden sonra Defter-i Hakanî Nazırı (Tapu ve Kadastro Bakanı), Evkaf Nazırı ve Şura-yı Devlet Reisi (Danıştay Başkanı) oldu. Padişahlığın kaldırılmasına kadar Âyan Meclisinde (Senato) bulundu. Türkiye Büyük Millet Meclisinin ikinci dönemine İstanbul milletvekili olarak katıldı (1923). İki yıl sonra da İstanbul'da öldü.

Abdurrahman Şeref, imparatorluk dönemi vakanüvislerinin (tarihçi) sonuncusudur. Politikacı olmaktan çok tarih yazıları ve bu konuyla ilgili verdiği dersleriyle ün sağlamıştır. Osmanlı tarihi üzerine güvenilir bir bilgi ve yetkiye sahipti. Meşrutiyetin ardından devlete vakanüvis olarak atandı ve Tarih-i Osmanî Encümeni başkanlığına getirildi. Eserleri arasında büyük önem taşıyanı, «Tarih-i Devlet-i Osmaniye - Osmanlı Devleti Tarihi» dir.

Abdurrahman Şeref.

Eserleri: Fezleke-i Tarih-i Düvel-i İslâmiye (1883), Coğrafya-yi Umumî (1884-98), Tarih-i Devlet-i Osmaniye (1891-94), İstatistik ve Coğrafya-yi Umranî (1899), İlm-i Ahlâk (1893-1903), Harb-i Hazırın Menşei (1916), Tarih Musahabeleri.

ABDÜLAZİZ

(1830-1876). Osmanlı imparatorluğu padişahlarının otuz ikincisidir. Babası Mahmut II., annesi Pertevniyal Sultandır. Dokuz yaşındayken babası öldüğünden, yerine geçen büyük kardeşi Abdülmecit tarafından öğrenim ve eğitimine büyük titizlik gösterilmiştir. Buna karşılık, Abdülaziz, şehzadeliği sırasında eğitim ve öğrenim yerine ata binmeye, ava çıkmaya ve okçuluğa eğilim duymuştur.

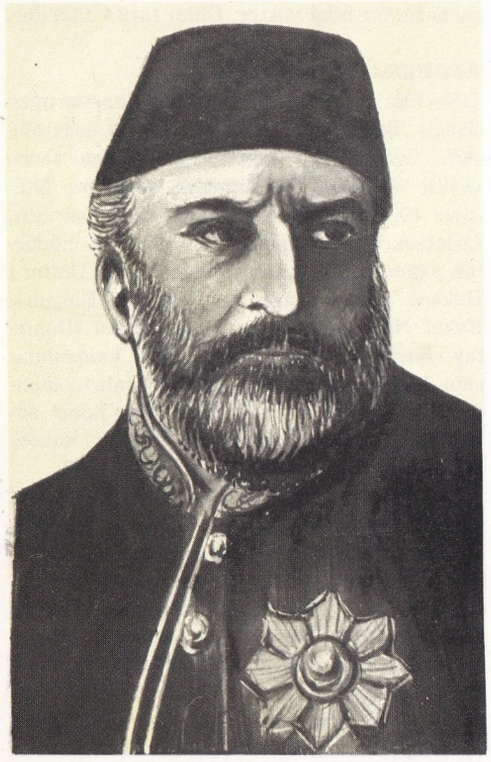

Abdülmecit'in ölümü üzerine otuz iki yaşında tahta çıkmış ve padişah olmuştur (1861). Düşünce yapısı bakımından dünya politikasını izleme gücünden yoksun olmasına rağmen genç yaşta tahta çıkması, birçok iyi niyetli devlet adamına umut vermiş, olumlu bir izlenim bırakmıştı. Gerçekten de Abdülaziz, tahta çıktığının başlangıç yıllarında bu umutları boşa çıkarmamış ve çevresindeki devlet adamlarına ülkenin olumlu yönde ilerlemesinde güçlükler çıkarmamış, tam tersine bu yöndeki önemli çabaları bütün gücüyle desteklemiştir.

Sadrazam Âli Paşanın ve Hariciye Nazırı Fuat Paşanın iyi niyet ve çabalarıyle imparatorluk en güç döneminde başarıyla yönetilmiştir. Ülkede yeni yeni başlayan bağımsızlık ve özgürlük havası giderek genişlemiş, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi özgürlükten yana düşünce ve eylem adamlarının çalışmaları engellenmemiştir. Hem Namık Kemal ve hem de Ziya Paşa, anlayış ve düşüncelerini büyük bir özgürlük hava içinde bu devrede yaymışlardır.

Fakat dönem kısa sürmüş, Abdülaziz tutumunu değiştirmiş; bir yandan kendini boş harcamalara ve gönül eğlencelerine verirken, öte yandan da devlet işlerine karışarak diktaya yönelmiştir. Abdülaziz'in bu tutumuna Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi özgürlüğün savunucusu aydınlar karşı çıkmışlar, Avrupa'ya sığınarak düşüncelerini oradan yaymaya çalışmışlar, ülkede meşrutiyet fikrinin gelişmesini sağlarlarken, kurulu derneklerin aracılığıyle ulusu da etkilemeye başlamışlardır.

Abdülaziz, bu durumda Namık Kemal, Ziya Paşa ve arkadaşlarını bağışlar görünüp İstanbul'a çağırtmış, sonra da sürgüne yollamıştır. Âli Paşa ile Fuat Paşanın ölümlerinin ardından bozulan devlet işlerine bir çare bulamamış, zevke ve boş harcamalara olan düşkünlüğü yüzünden imparatorluk, altından kalkılmaz borçlara girmiştir. Bu dönem, Osmanlı imparatorluğunun dış durumu bakımından en bunalımlı dönemlerinden biridir ve Balkan ülkelerinden birçoğu imparatorluğun bu güçsüzlüğünden yararlanmış ve devlet yönetimine karşı baş kaldırmaya sapmıştır.

Duruma bir çözüm yolu arayanların başında gelen Mithat Paşa, Rüştü Paşa ve Hüseyin Avni Paşa gibi ilerici aydın devlet adamları meşrutiyeti kurma yolundaki çalışmalarına hız vermişler, 30 mayıs 1876 gecesi yapılan bir baskınla Abdülaziz tahtından indirilmiş ve yerine Murat V. geçirilmiştir. Abdülaziz bu işleme dayanamamış, kapıldığı büyük üzüntü sonucu bilek damarlarını keserek kendi canına kıymıştır. Divanyolu'ndaki babası Mahmut II. nin türbesine gömülmüştür.

30 Mayıs 1876 gecesi tahtından indirilen Abdülaziz kapıldığı büyük üzüntü sonucu bilek damarlarını keserek kendi canına kıymıştır.

Kırk altı yaşında ölen Abdülaziz, on beş yıl padişahlık etmiştir. Yönetiminin ilk yıllarında olumlu işler yapmış, Divan-ı Muhasebat (Sayıştay) ve Şura-yi Devlet (Danıştay) onun döneminde kurulmuştur. Bilgisizliği, ileriyi görüşten yoksunluğu ve gereksiz harcamaları yüzünden imparatorluğun çöküşünü daha da hızlandırmıştır.

ABDÜLBAKİ, NASIR DEDE

(1765-1820). Türk besteci. İstanbul'da doğmuştur. Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhi Ebubekir Efendinin oğludur. Mevlevî dergâhında neyzenbaşılıkta bulunmuştur. Hamamîzade İsmail Dedeye ney öğreten odur. Arapça, Farsça, edebiyat ve müzik öğrenimini Mevlevî dergâhında yapmıştır.

Kardeşi Ali Nutki Dedenin ölümü üzerine 1804'te Yenikapı Mevlevîhanesine şeyh olmuştur. Nâsır takma adıyle şiir yazmıştır. İsfahan, acempuselik ve şevkitarap makamlarında âyinler bestelemiştir. «Tetkik ve Tahkik» adlı kitabında Türk müziğinin makamlarıyle usullerini açıklamıştır. Dilâviz, ruhfeza, gülruh, dildar, hisarkürdî adlarıyle beş terkip ve şirin adıyle de bir usul icat etmiştir. Arap harfleriyle yazılan bir nota şekli bulmuş, «Tahririye» adlı broşüründe buluşunu açıklamıştır. Bu broşüre, Selim III. ün suzidilâra âyiniyle suzidilâra peşrevinin ve saz semaisinin ve Musahip Ahmet Ağa tarafından yazılan suzidilâra peşrevinin notalarını eklemiştir. «Tetkik ve Tahkik» ile «Tahririye», Süleymaniye Kitaplığındadır.

ABDÜLHAK HÂMİT TARHAN

(bkz. Tarhan, Abdülhak Hâmit).

ABDÜLHAMİT I.

(1725-1789). Osmanlı imparatorluğu padişahlarının yirmi yedincisidir. İstanbul'da doğmuştur, Ahmet III. ün oğludur. Babası padişahlıktan çekildiği sıralarda Abdülhamit I. beş yaşında bulunuyordu. Uzun süre saray içinde kapalı bir hayat geçirdiğinden, eğitim ve öğrenimine gereği gibi önem verilememiştir. Elli yaşında tahta çıkmış ve padişah olmuştur. O güne kadar yaşayışını Kur'an okumak, ok atmak ve ava çıkmakla geçirmiştir.

Büyük kardeşi Mustafa III. ün ölümü üzerine padişah olduğunda tecrübesiz, bilgi ve görgü yönünden güçsüz bir kişiydi. Buna karşılık, çağında ortaya çıkan türlü güçlükleri yenmede iyi niyet göstermiş, büyük çaba harcamıştır. Yönetiminin ilk günlerinde Osmanlı ordusunun, o sıralarda ilerlemekte olan Rus ordusuna karşı başarı sağlayabileceği düşüne kapılmış, bu yüzden de savaşa mutlaka devam edilmesi buyruğunu vermiştir. Bu buyruğu yerine getiren ordu çarçabuk bozguna uğramış, öbür cephelerde savaşanların ise maneviyatları bozulmuştur. Böylece ordu, durmadan geri çekilmeye başlamış ve Osmanlı imparatorluğunun aleyhine olan ünlü Kaynarca antlaşması imzalanmıştır.

Abdülazizin Paris'i ziyareti sırasında, Lyon Garında III. Napoléon tarafından karşılanması. Onbeş yıl padişahlık eden Abdülaziz, yönetiminin ilk yıllarında olumlu işler yapmıştır.

Bunun yanı sıra Anadolu'da da türlü karışıklıklar çıkmış, İranlılar topraklarımıza saldırmışlar, sınır boylarında pek çok yeri kendilerine katmışlardır. Mekke, Medine dolaylarında ayaklanmalar birbirini izlemiş, Ruslar Kırım'ı ellerine geçirmişlerdir. Rusya'nın bu kazancına karşılık saldırganlığına yine de devam etmesi sonucu, savaş açılmasına karar verilmiş, fakat ordu hem karada, hem de denizde Rus ordu ve donanmasına karşı yenilgiye uğramıştır. Birbiri arkasına varılan bu başarısızlıklar, padişah Abdülhamit I. i büyük üzüntülere sokmuş, savaşlardan bıkmış, Özi kalesinin düşman eline geçtiği haberini de alınca inme inmiş ve ağır bir şekilde hasta lanarak ölmüştür.

Çağındaki olumlu işlerinin başında Mühendishane-i Berrî-i Hümayun'u açmak, terk edilmiş durumdaki İbrahim Müteferrika Basımevini işletmek ve yurdumuzda ilk olarak yerli malı kullanmak zorunluğunu koymak gelir.

ABDÜLHAMİT II.

(1842-1918). Osmanlı imparatorluğu padişahlarının otuz üçüncüsüdür. Abdülmecit'in ikinci oğludur. Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve yerine çıkarılan Murat V. in akıl bozukluğuna uğraması yüzünden 1876 yılında imparatorluğun başına getirilmiştir. Tarihçilere göre, orta derecede bir kültüre sahip olmasına karşılık, son derece zeki ve kurnaz bir kişiydi. Şehzadeliği sırasında bağımsızlık içinde yaşamış, amcası Abdülaziz'le birlikte Avrupa gezisine katılmış, çeşitli ülkeleri görmüş ve çağının türlü düşünce akımlarıyle karşı karşıya gelmiş, bunların gerçek nedenlerini enikonu kavramıştı.

Abdülhamit'in tahta çıktığı dönem, imparatorluğun en karışık olduğu bir dönemdir. Balkan ülkelerinde kaynaşmalar ve yer yer ayaklanmalar başlamıştır. Bosna-Hersek ve Bulgaristan'da baş kaldırmalar olmuştur. Sırbistan ve Karadağ savaşları sürüp gitmektedir. Doğu problemlerinin çözümü için İstanbul'da elçilerle bir konferans toplanmış ve Abdülhamit, verdiği sözü yerine getirerek Kanun-u Esasî-(Anayasa) yi ilân ettirmiştir. Bu arada toplanan konferansın kararlarını devlet erkânından kurulu olağanüstü meclis kabul etmemiş ve Sadrazam Mithat Paşa, Abdülhamit'e, görevinin ne olduğunu ağır bir dille hatırlatan bir tezkere yazınca Abdülhamit de kendisini sadrazamlıktan azledip sürgüne göndermiştir.

Anayasanın ilânından sonra Abdülhamit seçimleri yaptırmış ve Millet Meclisini toplantıya çağırmıştır. Arada Rusya'nın savaş açma tehlikesini engellemek amacıyle İngiltere'nin çağrısı üzerine Londra'da toplanan konferansın kararlarını Millet Meclisine aktarmış, Meclis, bu kararları ve Rus isteğini kabul etmeyince Rusya, Romanya ile birlikte Osmanlı imparatorluğuna karşı savaş açmıştır.

Bu savaş sırasında Türk orduları yer yer başarı kazanmamış değildir. Fakat savaş saraydan yönetilmekte olduğundan, Osmanlı orduları Rumeli ve Anadolu cephelerinde yenilgilere uğramıştır. Bu durum, öteden beri Meclisten ve Meclis çalışmalarından hoşnut kalmayan Abdülhamit için yeterli bir sebep ol-

Abdülhamit I. Osmanlı padişahlarının yirmi yedincisidir. Elli yaşında tahta çıkmıştır.

Osmanlı padişahlarının otuz üçüncüsü olan Abdülhamit II. yönetimi dünyanın hızla değişmelere uğradığı bir döneme rastlamış, Batının büyük ilerleme ve gelişmeler kaydettiği bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu yeteneksiz kişilerin yönetiminde kalmıştır.

muş ve Meclisi kapatarak dağıtılması yoluna gitmiştir. Yenilgi ve bozguna uğramış Osmanlı ordusunun ardından İstanbul kapılarına kadar gelip dayanan Ruslarla Ayastefanos (Yeşilköy) antlaşması imzalanmıştır. Belli bir zorunluk karşısında imzalanan Ayastefanos antlaşması ağır koşullar öne sürmekteydi. Bu koşulları biraz olsun hafifletmek amacını güden Berlin konferansında Balkan devletlerinin imparatorluktan aldıkları toprakların bir bölümü geri verilmiş, fakat arada savaşa katılmamış birçok Batılı devlet, Osmanlı imparatorluğundan diledikleri yerleri kendi topraklarına katmışlardır. Avusturya-Macaristan, sözde geçici olarak Bosna-Hersek'i, Yunanistan Tesalya'nın bir bölümünü, İngiltere Kıbrıs adasını ve İranlılar da doğu kesiminden bir bölümü böylece ellerine geçirmiş oldular.

Abdülhamit, bu sıkışık durumu kendi çıkarına kullanmanın yollarını aramış ve bulmakta da gecikmemiştir. Ülkeyi zorbalıkla yönetmek amacını güttüğünden, otuz ikinci Osmanlı padişahı Abdülaziz'in gerçekte bilek damarlarını keserek canına kıymadığını, tersine gününün ileri gelen devlet adamları eliyle öldürüldüğünü öne sürmüş, bununla ilgili olarak Yıldız'da bir mahkeme kurdurmuştur.

Zorlama mahkeme, suçlu olarak Mithat Paşa ile Damat Mahmut ve Damat Nuri Paşaları yargılamış ve ölüme mahkûm etmiştir. Sonradan ölüm cezaları kalebentliğe döndürülmüş ve üç devlet adamı sürgüne gönderilmiştir. Bunlardan Damat Nuri Paşa sürgün yollarında ölmüş, Mithat Paşa ile Damat Mahmut Paşa da kalebent oldukları Taif zindanlarında Abdülhamit'in buyruğuyle boğdurulmuşlardır.

Bütün bu olumsuz davranışlarla birlikte, ülkenin durumu kötüye gidişte bir değişme göstermemiş, kısa sürede türlü kötülükler ve acılar birbirini izlemeye başlamıştır. Dış baskılar artmış, imparatorluk topraklarına göz diken batılı uluslar bu güçsüz durumu fırsat bilip topraklarına saldırmaya başlamışlardır. Fransızlar Tunus'u (1881), İngilizler Mısır'ı (1882), Bulgarlar Doğu Rumeli'ni (1885) ellerine geçirmişlerdir. 1897 yılında Yunanistan Girit ayaklanmasına yardıma yeltenince savaş çıkmış, başarıyle sonuçlanmasına karşılık, büyük Batılı devletlerin baskılarıyle Girit, bağımsızlığına kavuşarak Osmanlı imparatorluğu yönetiminden çıkmıştır.

Abdülhamit'in yönetim dönemi, dünyanın her alanda hızla değişmelere uğradığı bir dönemdir. Batının büyük ilerleme ve gelişme kaydettiği bu dönemde, Osmanlı imparatorluğu olduğu yerde kalmış, din baskısı artmış, devlet yeteneksiz kişilerin yönetimine bırakılmış ve kapitülasyonlar bütün gücüyle baskısını çoğaltmıştır. Arada başarılan Hicaz demiryolu, yabancı sermaye yardımıyle Anadolu ve Rumeli'deki bir bölük demiryolu yapımı, Mülkiye Mektebi, Hukuk ve Medrese-i Mülkiye mektebinin kuruluşları, Darülfünun (Üniversite) un yeniden açılışı, orta öğretimin genişletilmesi gibi olumlu işler de yok değildir ama, bunlar günün gidişine göre yetersiz çabalardır.

Bunların yanı sıra, yabancılara sayısız ayrıcalıklar verilip tanınmış, 1881 yılında Muharrem kararnamesiyle Düyun-u Umumiye idaresi kurulmuştur. Anlaşma gereğince bu idare de Tütün Rejisinin, Osmanlı Bankasının, Anadolu Demiryolları Müdürlüğünün —bunların hepsi de yabancı kuruluşlardı— yanı sıra devletin ekonomik ve siyasal gücünde söz sahibi olmuşlar, yönetim sorumluluğuna karışmışlardır. Bütçesiz yönetim ekonomik bunalımı da birlikte getirmiş, devlet memurlarının maaşları ödenemez olmuştur.

İçteki baskıcı yönetim ve dıştaki sürekli başarısızlıklar, ülkede ister istemez bir hoşnutsuzlar çoğunluğunu yaratacaktır. Netekim yönetime karşı olanlar aralarında birleşmişler ve gizli dernekleşmelere gitmişlerdir. Bunlardan İttihat ve Terakki Cemiyetinin yaygın propagandası Makedonya'daki uyanık ve ilerici subaylar arasında büyük ilgi gördü ve kolaylıkla benimsendi.

Selânik ve Manastır illerinde baş gösteren askerî ayaklanmalar sarayın gözünü korkutmuş ve Abdülhamit ikinci defa olarak Anayasayı ilân etme zorunda kalmıştır. Anayasanın getirdiği özgürlük havası yine pek kısa sürmüş, buna karşılık Avusturya-Macaristan geçici olarak topraklarına kattıkları Bosna-Hersek'i bütünüyle aldıklarını açıklamışlardır. Bulgaristan bağımsızlığını açıklamış, Girit Yunanistan'ın olmuştur. Ülke kısa zamanda karışıklıklarla yer yer kaynaşmaya başlamış, gösteriler gösterileri izlemiştir. Kurulu siyasal partiler de ortaklaşa anlaşmadan uzak, birbirlerine düşmüşler, anlamsız çekişmelere girişmişlerdir. İttihat ve Terakkiye karşı basının kışkırtması sonucu avcı taburlarında gericilik hareketine yönelinmiş, 1909 yılının ünlü 31 Mart olayı patlak vermiştir. Rumeli yakasındaki devrimci subayların düzenledikleri Hareket Ordusu, bunun üzerine İstanbul'a gelmiş ve ayaklanmayı bastırmıştır. Ayaklanmanın kışkırtıcısı ve baş suçlusu olarak Abdülhamit görülmüş ve bu nedenle tahtından indirilmiştir. Abdülhamit, Selânik ilindeki Alatini köşkünde oturmaya zorunlu tutulurken, yerine kardeşi Reşat, Mehmet V. adıyle tahta çıkarılmıştır. Balkan savaşı sırasında İstanbul'a getirtilen Abdülhamit, ölümüne kadar Beylerbeyi sarayında yaşamıştır.

ABDÜLKADİR

(1808-1883). Cezayir'de Maasker köyü yöresindeki Kaytana çiftliğinde doğmuştur. İyi bir eğitim gördü, medreseyi bitirdi. İyi ata biner, ustaca silâh kullanırdı. Güzel ve etkili bir konuşma gücüne sahipti. Ailesi Peygamber sülâlesinden gelme olduğundan, halkın gözünde sayılır ve sevilirdi. Cezayir'in o günlerdeki valisi, halkı uyandırıp bağımsızlık konusunda ayaklandıracağından korktuğu için, ülkeden uzaklaştırmış, Abdülkadir de Mısır'a geçmiş ve bir süre orada kalmıştır.

Fransızların 1832 yılında Cezayir'i işgale başlamaları üzerine Abdülkadir Mısır'dan ülkesine dönmüş ve Fransızlara karşı koymanın yollarını araştırmıştır.

Rif kahramanı Abdülkerim.

Abdülkadir, işgal kuvvetlerine karşı silâha sarılanların başına geçerek onlara önderlik etmiştir. Kendisinden kat kat üstün düşmana karşı çeşitli zaferler kazanmış, Fransızları birkaç defa acı bozgunlara uğratmıştır. Bu yenilgi üzerine Fransızlar, doğduğu köyle yöresini Abdülkadir'e bırakarak onu emir tanımışlar, bağımsızlığını kabul etmişlerdir.

Abdülkadir bununla da yetinmemiş, iki yıl sonra yeniden kuvvetlerini toplayarak Fransızlara saldırmış ve denize kadar sürmüş, topraklarını genişletmiştir. Birkaç yıl sonra yeniden tutuşulan bir savaşta Fransızlar üstün gelmişler, Abdülkadir de kaçıp Fas'a sığınmıştır. Ülkesine tekrar dönmüş, bir savaş sırasında düşmana tutsak olmuş, Fransa'da beş yıl hapis yattıktan sonra bu kez de İstanbul'a gelmiştir.

İstanbul'dan sonra Bursa'ya geçen ve bir süre Bursa'da oturan Abdülkadir, sonradan Şam'a gitmiş ve ölümüne kadar Şam'da kalmıştır.

ABDÜLKADİR GEYLÂNÎ
(1077-1166). İslâm dini ve tasavvufu üzerinde geniş bilgi ve yetki sahibi Doğulu bir düşünürdür. İmam Hasan soyundan gelmedir. Dört Sünnî mezhepten sonuncusu ve dördüncüsü Hanbelîlik mezhebinin en seçkin temsilcisi diye bilinmektedir. Kişiliği üzerine kesin bir bilgiden çok, uydurulmuş ya da yakıştırılmış gerçek dışı çeşit çeşit efsaneler vardır.

Abdülkadir Geylânî, aynı zamanda Kadirîliğin de kurucusudur.

ABDÜLKADİR MERAGÎ
XV. yüzyılın başlarında yaşamış ünlü bir Türk musiki üstadıdır. Musiki üzerine bilgi gücünden ötürü hoca, sesinin güzelliğinden dolayı da gûyende diye anılırdı. Doğum yeri Azerbaycan'ın Meraga kasabasıdır. Musiki eğitimini babası Gıyasüddin-i Gaybî'den almıştır. Önceleri Tebriz'de Hüseyin ibni Şeyh Üveys'in, ardından Sultan Ahmet Celâyirî'nin yanında bulunmuştur. Timur'un Azerbaycan'ı eline geçirmesiyle sultanla birlikte Bağdat'a kaçmıştır. Timur kısa bir süre sonra ordularıyle Bağdat'a da girmiş ve Bağdat'ta bulunan çeşitli bilim adamlarını ve musiki ustalarını Semerkant'a toparlayıp götürmüştür. Abdülkadir Meragî de o sıra bu götürülenler arasında bulunuyordu. Abdülkadir Meragî, Timur'un ölümüyle, dördüncü oğlu Şahruh'un maiyetine girmiştir.

Musikinin kuralları üzerine yazdığı kitabı «Cami-ül-Elhan»ı Şahruh'a sunmuştur (1415). «Cami-ül-Elhan»dan başka «Makasid-ül-Elhan» «Fevaid-i Aşere» ve «Şerh-i Kitab-ül-Edvar» adlı eserlerini yazmıştır. Farabî ve İbni Sina'nın ardından Doğu müziğinin üçüncü büyüğüdür. 1434 yılında ölmüştür.

ABDÜLKERİM
(1882-1963). Rif kahramanı diye anılan Abdülkerim, Kuzey Afrika'nın bağımsızlığı için uğraşan ve savaşanların başında gelir. Rif kabilelerinin başkanıdır. Ülkesinin bağımsızlığı uğruna çevresine topladığı az bir kuvvetle, kendisinden çok üstün Fransızlara karşı yıllarca savaşmış, Fransızlarla birlikte İspanyol ordularına da karşı çıkmıştır. 1926 yılında Fransızların eline tutsak olarak düşmüş, yargılanmış ve yıllar süren hapisliklerden sonra 1947 yılında serbest bırakılmış, yurduna dönerek, günümüzdeki Arap Birliği içinde görev alıp çalışmalarını sürdürmüştür.

Abdülmecit.

ABDÜLMECİT
(1823-1861). Osmanlı imparatorluğu padişahlarının otuz birincisidir. Babası Mahmut II., annesi Bezmiâlem Sultandır. Babasının ölümü üzerine 1839 yılında tahta çıkmıştır. O günlerde Osmanlı ordusu Nizip dolaylarında Mısır ordusuna yenilmiş, Abdülmecit'in tahta çıkışını izleyen dördüncü günde de Kaptan-ı Derya Ahmet Fevzi Paşa, sadrazam Hüsrev Paşanın düşmanlığından korkarak donanmayla birlikte Mısır valisi Mehmet Ali Paşaya sığınmıştır. İmparatorluk önemli bir tehlikeyle karşı karşıyadır. Londra'da Osmanlı elçisi bulunan Mustafa Reşit Paşa, İstanbul'a dönerek, yapılması zorunlu ve gerekli yenileşme hareketleri için genç padişahın onayını sağlar. «Gülhane hattı» adlı büyük ıslahat ilân edilir. Bu, yıllar boyu sürüp giden, kendi başına buyruk yönetimin bir çeşit son bulmasıdır. «Gülhane hattı»nın ilânı hem yurt içinde, hem de özellikle Batı dünyasında olumlu bir etki yaratır. Mısır ve Boğazlar problemleri Osmanlı imparatorluğu çıkarlarına göre çözümlenir ve ülkeye sığınan Macar devrimcileri de, Avusturya'nın bütün direnmelerine rağmen geri verilmez. Kudüs'te Ortodokslarla Katolikler arasında kopan büyük çekişmeye karışmak isteyen Rusya'nın teklifleri geri çevrilir. Bunun üzerine Rusya, Eflak ve Buğdan'ı işgale yeltenir. Babıali, Rusya'ya savaş ilân eder.

Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa, Silistre'de Rus ordularını yener, buna karşılık Rus donanması Sinop'taki Osmanlı donanmasına beklenmedik bir baskın vererek yakar ve duruma Batılı büyük devletler karışma zorunluğunu duyarlar. Batılı büyük devletlerin tek kaygısı, bu tür bir yenilgi sonucu Boğazların Osmanlı imparatorluğunun elinden çıkıp Rusların eline geçmesi ihtimalidir.

İngiltere, Fransa, Sardunya hemen Osmanlı imparatorluğunun yanında Rusya'ya karşı savaşa girerler. Bu birleşmiş güçlerin Sivastopol'u ellerine geçirmeleri üzerine Rusya yenilir ve birincisi Viyana'da, ikincisi de Paris'te toplanan iki konferans sonucu Boğazlar yine Osmanlı imparatorluğunda kalır. Böylece Batılı devletlerle birlikte Osmanlı imparatorluğu da rahat bir soluk alır.

Abdülmecit döneminde yurdumuzda birçok yararlı işler de yapılmıştır. Bunlar arasında Sultanahmet camii içinde «Mekteb-i Maarif-i Adlî» adını taşıyan ilk rüştiye (ortaokul) açılmış, giderek bunların sayıları beşe çıkarılmıştır. Bunun yanı sıra yirmi beş ilimizde başka rüştiyeler ve lise ayarı Dâr-ül-Maarif okulu açılmıştır. Abdülmecit, bu çeşit bilim ocaklarıyle yakından ilgilenmiş, sınavlara ka-

Abdülkadir Cezayir özgürlük hareketinin öncülerinden sayılır.

Gülhane Hattı Hümâyûnunun ilânı Abdülmecit'in en olumlu işleri arasındadır.

Son Osmanlı halifesi Abdülmecit.

tılmış, başarı gösteren öğrencilere armağanlar dağıtmıştır. 1843 yılında Ayasofya'da da bir üniversite yapılmasına girişilmiş, bu bilim yurdunda öğretim üyeliği yapmak üzere yetişsinler diye Batı ülkelerine öğrenciler gönderilmiştir. Kitap yazımı için Encümen-i Daniş adıyle bir akademi kurulmuş, batıdan öğretmenler getirilmiştir. İlk olarak bir öğretmen okulunun açılması (1848) ve İzmit Kâğıt fabrikasının yapımı (1858), Adliye ve Maarif nazırlıklarının kurulması da bu yılların ürünlerindendir.

Bütün bu olumlu işlerin yapımı için gerekli harcamalar Batıdan alınan borçlarla yapılıyor ve paraların büyük çoğunluğu da padişahın kişisel zevkleri uğruna su gibi akıtılıyordu. Bu da halk arasında hoşnutsuzluk doğurmakta gecikmedi. Türlü karışıklıklar çıktı; Cizrede ayaklanmalar oldu, bunu Eflak ve Buğdan ayaklanmaları izledi; kıvılcım oradan Karadağ'a sıçradı. Hoşnutsuzlar Abdülmecit'i tahtından alaşağı etmek için «Kuleli vakası» diye anılan bir girişime kalkıştılarsa da başarısızlığa uğradılar.

Abdülmecit, 38 yaşında veremden öldü.

ABDÜLMECİT, HALİFE

(1868-1944). Osmanlı soyundan gelen son halife. Istanbul'da doğmuştur. Babası Abdülaziz, annesi Hayrandil Kadındır. Kırk yaşına kadar sarayda kapalı bir hayat sürmüş, sistemli ve sürekli bir eğitim görmemiştir. Bununla beraber öbür şehzadelere göre daha bilgili yetişmiştir. Yabancı dil bilir, güzel sanatlara karşı ilgi duyar, resim yapar ve resimden anlardı.

1 kasım 1922'de kabul edilen bir kanunla Osmanlı saltanatının tarihe karışması üzerine Mehmet VI. (Vahdettin) Malaya zırhlısıyle Malta adasına kaçmıştı. Bunun üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi Vahdettin'i halifelikten atarak, yerine Abdülmecit'i seçti (18 kasım 1922).

Abdülmecit, halife ilân edildikten bir süre sonra, yaptığı bazı hareketlerle, halifeliğin Türkiye için zararlı olacağı inancını uyandırdı. Bunun üzerine 3 mart 1924 tarihinde kabul edilen bir kanunla halifelik de kaldırıldı.

4 mart gecesi Abdülmecit'e, halifeliğin kaldırıldığı ve ertesi günü yurt dışına çıkmak üzere hazırlanması bildirildi. Böylece Abdülmecit, bütün hanedan mensuplarıyle birlikte yurt dışına çıkarıldı. Paris'te öldü.

ABDÜLMELİK

(646-705). Emevî halifelerinin beşincisi ve halife Mervan'ın oğludur. 685 yılında halife olmuştur. Çağında İslâm ülkelerinin sınırları Hindistan'dan İspanya'ya kadar uzayıp genişlemiştir. Bilgili, yetenekli, fakat bir o kadar da cana kıyıcı, zorba bir yöneticiydi.

ABDÜLNÂSIR, CEMAL

(1917-). Birleşik Arap Cumhuriyeti başkanıdır. İskenderiye'de doğmuştur. Bir süre Hukuk Fakültesine devam etmiş, 1936 yılında Mısır ile İngiltere arasında imzalanan bir anlaşmaya uyularak Mısır'ın bir ordu kurması kabul edilince, Abdülnâsır da Hukuk fakültesinden ayrılmış ve Harp Okuluna girmiştir. Harp

Okulundan 1938 yılında mezun olmuş, teğmen rütbesiyle orduya katılmıştır. Ordudaki çeşitli görevlerinin yanı sıra, 1948 yılında Mısır ile Filistin arasında çıkan savaşa subay olarak katılmış, krallığın kötü yönetimi yüzünden bu savaştan yeni fikirler edinerek dönmüştür. Arkadaşlarıyle anlaşarak bir devrim düşüncesi çevresinde birleşmişler ve «Hür Subaylar Cemiyeti» ni kurmuşlardır.

Abdülnâsır, bu gizli cemiyetin en ileri gelenleri arasında yer alıyordu. Bu cemiyet ve çevresinde toplanan ilerici subayların Albay Necip'in komutasında 23 temmuz 1952'de ayaklanmaları başarıyle sonuçlanmış, kral Faruk Mısır'ı terke zorlanmış ve ülkede krallık yönetimine son verilmiştir. 18 haziran 1953 günü de Mısır'da cumhuriyet ilân edilmiştir.

Cumhuriyet yönetiminde Abdülnâsır başbakan yardımcısı olarak görev almış, 18 eylül 1953 tarihinde devrimin başı Necip'i iktidardan uzaklaştırarak tek başına ülkenin egemeni olmuştur. Üç yıl sonra da devlet başkanlığına seçilmiştir.

Abdülnâsır, kurduğu disiplinli yönetimle Mısır'ın ekonomik durumunda belirli bir ilerleme sağlamış, A.B.D. ve S.S.C.B. arasındaki rekabetten Mısır lehine yararlanmasını bilmiştir.

Ancak 1967 yılı ilkbaharında patlak veren İsrail-Arap çatışmasında Mısır ordusu büyük bir yenilgiye uğramıştır. Bunun üzerine Abdülnâsır görevinden istifa ettiğini ilân etmişse de, halkın sevgi gösterileri üzerine istifasını geri almıştır. İsrail yenilgisi üzerine yakın arkadaşlarından bazıları kendisini devirmeye çalıştılarsa da, Nâsır duruma hâkim olmasını bilmiştir.

Abdülnâsır, Mısır halkının her alanda kalkınması (sosyal, ekonomi, eğitim, tarım alanlarında) konusunda büyük çabalar harcamakta ve batı uygarlığının Mısır bünyesine uygun yeniliklerini uygulamağa çalışmaktadır.

Cemal Abdülnasır.

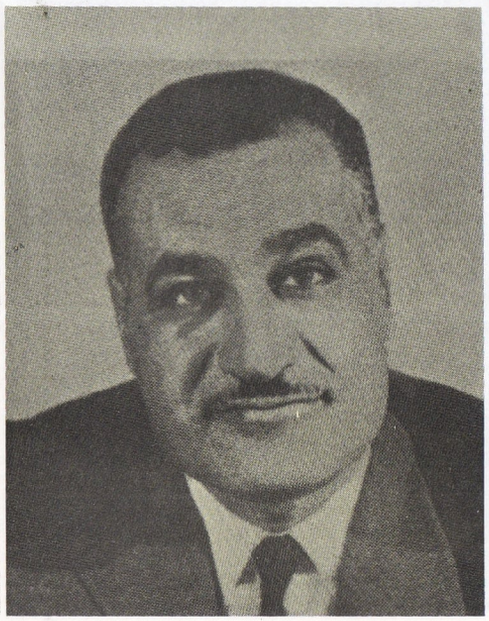

ABDÜSSAMET

XVI. yüzyıl İran hattat ve minyatürcülerindendir. Doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak belli olmamakla birlikte 1593 yılı cıvarında öldüğü sanılmaktadır. Şirazlı olan Abdüssamet 1549 yılında Kabul'a yerleşmiş ve devrin hükümdarı Humayun ve oğlu Ekber'e resim dersleri vermeye başlamıştır. Abdüssamet'in saray tarafından korunması Moğol resminin Hindistan'a yayılması sonucunu doğurmuştur. Gerçekten de Abdüssamet Moğol resminin Hindistan'a yayılmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Hattatlıktaki ustalığı Abdüssamet'in «şirin kalem» lakabıyle anılmasına yol açmıştır. Minyatürlerinde genellikle Moğol resminin stilize tutumunu benimseyen Abdüssamet, ömrünün son yıllarındaki minyatür çalışmalarında Hint kaynaklı eğilimlerden de etkilenmiştir. En önemli minyatürleri Tahran'daki İmparatorluk Kitaplığında yer alan **Murakka-ı Gulsan** adlı kitapta toplanmıştır.

ABEL, FREDERICK AUGUSTUS

İngiliz kimyacısı (Londra, 1827-Whitehall Court

Abdüssamet'in Londra'daki British Museum'da bulunan bir minyatürü. Bu sanatçının en büyük özelliği moğol resminin stilize anlayışını Hindistan'a sokması, buna karşılık insan yüzlerinde ve manzaralarda hint etkisinde kalmış olmasıdır.

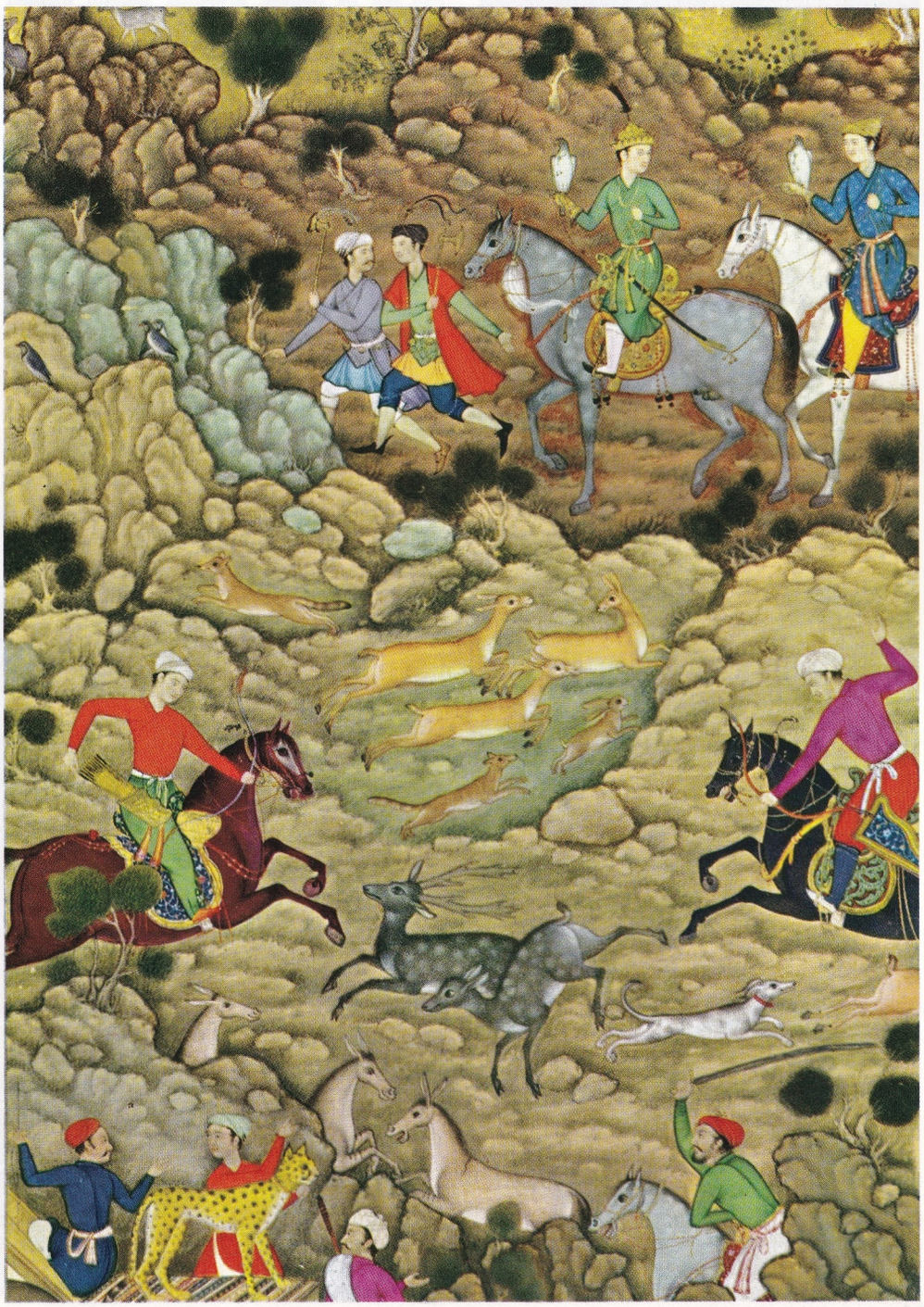

Roman de la Rose'dan alınan bu minyatür Abelard'ı Heloise ile göstermektedir. (Chantilly Müzesi-Fransa).

1902). Kimya alanında çok önemli araştırmalar yapmıştır. Petrolün yanması, çelik üretimi ve yanar maddelerin kullanılması konularında çeşitli teknik sorunları çözümlemiştir. Bu arada barutla ilgili çalışmaları, topçulukta dumansız barutun kullanılmasını sağlamıştır.

ABEL, NIELS HENRIK
(1802-1829). Norveçli matematikçi. Yeniçağların en büyük matematik bilginlerindendir. Cebir denklemlerinin çözümleri üzerinde çalışmıştır. Modern matematiğin kurucularından sayılır. Fakir bir ailenin çocuğu olduğundan, çok güç koşullar altında okumuştur. Sağlığında çalışmaları yeterince değerlendirilmemiş, fakat ölümünün hemen ardından (1830) Fransız Akademisi, «Eliptik Fonksiyonlar» üzerindeki çalışmalarını «Grand prix» ödülüyle mükâfatlandırmıştır.

ABELARD, PIERRE
Fransız din bilgini ve düşünürü (Palais, 1079-Chalon-sur-Saône, 1142). Aristo mantığının bütün ayrıntılarını incelemiş olan Abelard, din alanı da dahil olmak üzere bilimin bütün dallarına bu mantığı uygulamak istemiş, böylece geleneksel din adamlarının yolundan ayrılarak din ile mantık arasında sağlam ilişkiler kurmayı denemiştir. Abelard'ın çalışmaları, skolastik düşüncenin en ünlü temsilcisi San Tommaso d'Aquino'ya yol göstermiştir.

ABEYİ
Abbe adı verilen bir başkeşişin yönetimindeki manastır. Feodalitenin layik düzenine karşı koymak fikrinin geliştirdiği bu manastırlar ortaçağda büyük bir yaygınlığa kavuşmuştur. Manastırların yapımında genellikle keşişler çalışmıştır. Manastırın çevresindeki tarlalar keşişler tarafından işlenmiş, o bölgedeki kent ve köylerin yönetimi de manastıra bağlanmıştır. Avrupa'nın en önemli abeyileri şunlardır: Cluny, Saint-Denis (Fransa), Fulda (Almanya), Salisbury (İngiltere), San Juan de la Pena (İspanya) vb.

İtalya'daki Vercelli, Grottaferrata, Montecassino vb. gibi manastırların sanat çalışmalarını desteklemek açısından çok önemli rolleri olmuştur.

ABHAZLAR
Kafkasya'nın Karadeniz kıyısının orta bölümünde ve Gürcistan'a dahil bir Sovyet cumhuriyeti olan Abhazistan'da yaşayan bir boydur. Toplam nüfusu 80.000'i bulur. Bu boyun Müslümanlığı kabul etmişlerine Abaza denilmektedir. Abazalar yurtlarının Ruslarca işgali sırasında Türkiye'ye sığınmışlar ve ülkemizde yurtlanmışlardır.

ABIHAYAT (Bengisu)
Geleneksel inanışa göre içene ölmezlik sağlayan büyülü bir sudur. İlk çağlardan bu yana çeşitli ulusların edebiyatlarında bu ve buna benzer ölmezlik sularına rastlanmaktadır. Çokluk eski Sumer, İran, Yunan ve Hint edebiyatlarında yer almıştır. Doğu inanışınca Hızır peygamber ile İlyas peygamber bu ölmezlik suyu âbıhayattan içerek ölümsüzleşmişlerdir. Ünlü İskender de bu amaçla Hızır peygamberin geçtiği yolları izlemiş, âbıhayat çeşmesini aramış, fakat bulamamıştır. Bu ve benzeri hikâyelerden ötürü âbıhayata «Âb-ı Hızır», «Âb-ı İskender» de denilmektedir.

Ortaçağda bu ölmezlik suyunun aktığı çeşmenin varlığına enikonu inanılmış, daha da ileri gidilerek buna bir çeşit iman edilmiş, Amerika'nın bulunuşuyle bu çeşmenin o ülkede olduğu üzerine türlü söylentiler çıkmış, arayıp bulmak için Yenidünya yollarına düşenlere bile rastlanmıştır. Bir söylentiye göre,

İtalya'nın Lazio bölgesindeki bir abeyin yemek salonu. Masalar yemek boyunca kitap okunabilmesini sağlayacak şekildedir.

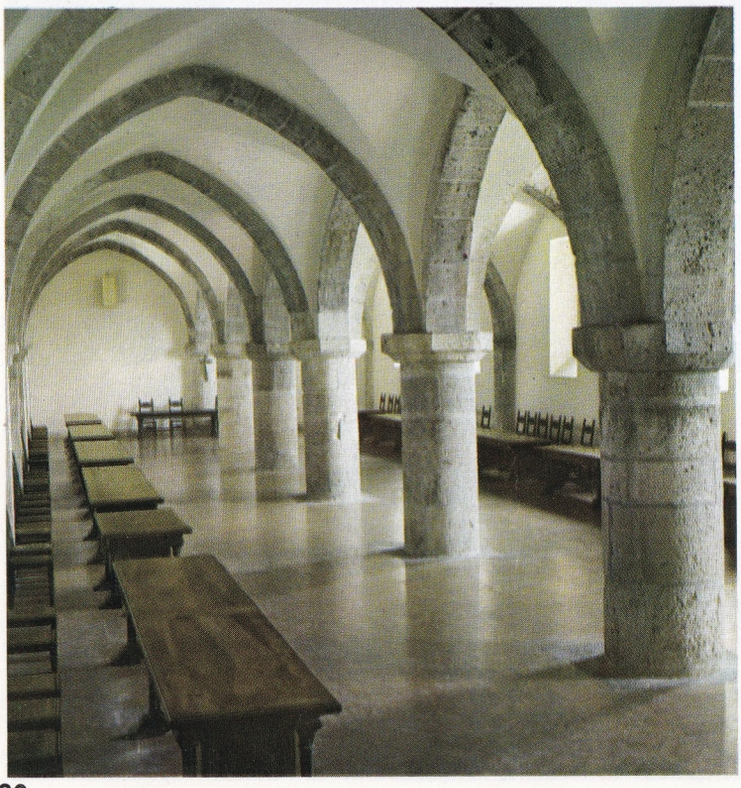

Yine İtalya'nın Lazio bölgesindeki bir abeyin toplantı salonu. Bu salonda halk kabul edilir, işler görüşülüp karara bağlanırdı.

İtalya'nın Macerata bölgesindeki Chiaravalle abeyinin revaklı avlusu. Bu yapı XIV. yüzyılda meydana getirilmiştir.

bu arayışı sırasında bir İspanyol gemicisi Florida'yı keşfetmiştir.

Âbıhayat teması, genel olarak Divan edebiyatında işlenmiştir. Ölmezlik suyu divan şiirinde «âb-ı cavidanî», «âb-ı civanî», «âb-ı zindegânî» ve «âb-ı hayvan» diye de geçer.

ABİDE
(bkz. Anıt).

ABIDJAN
Fildişi sahilinin 130.000 nüfuslu başkenti. Yakın zamana kadar sıradan bir kasaba olan Abidjan'ı iki olay Gine körfezinin önemli merkezlerinden biri durumuna getirmiştir. Bu olaylardan ilki 1951'de açılan Vridi kanalı, ikincisi ise 1958'de Fildişi sahilinin bağımsızlığını ilân ederek Abidjan'ın yeni kurulan devletin başkenti olmasıdır. Abidjan, çeşitli mahallelerden kuruludur. Ticaret ve yönetim merkezi denize doğru uzanan bir yarımadada toplanır. Endüstri bölgesi Treichville, merkeze bir köprüyle bağlanan Petit Bassam adasında yer alır. Abidjan, Batı Afrika deniz ve havayollarının önemli bir uğrağıdır.

ABİDO
Eski Mısır uygarlığının en önemli kentlerinden biridir. Nil kıyısı yakınlarındaki bugünkü Arabet-el-Madfuneh kasabasının yerinde, M.Ö. IV. yüzyılda kurulmuş olan Abido, güneş tanrısı Osiris'in izinden gidenlerin kutsal saydıkları bir merkezdi.

ABİS
Düşey yönde ve çok derin yerkabuğu çukuru. Bunlara su dışındaki topraklarda da rastlanır. Genellikle kıtaların ya da büyük ada gruplarının uç taraflarında deniz diplerini derinlemesine keserler. Pasifik okyanusunda şimdiye kadar 10.000 metreyi aşan beş tane abis bulunmuştur. Bunların en derini Marianna çukurudur. Marianna çukuruna 1960 yılında Jacques Piccard ve Don Walshin, Trieste batiskafıyle dalışlar yapmışlardır. Denemelerde deniz düzeyinden yaklaşık olarak 11.000 metre derine inilmiştir (bu mesafenin, Everest'in yüksekliğinden iki bin metre fazla olduğunu belirtelim).

Öbür denizlerde, derinliği daha az çukurlara rastlanır. Atlantik'te Portorico yakınındaki Milwaukee çukuru 9.200 metre, Hint okyanusunda Cava adasının güneyindeki bir çukur ise 7.450 metre derinliktedir. Kuzey Buz denizi, Kuzey Kutbu ve François Joseph adaları arasında 5.000 metreyi aşan derinlikteki çukurlara rastlanır. Akdeniz'de, Peloponez'in güneyindeki bölgede ise böyle çukurlar 4.881 metreye varır.

7.000 metreye kadar derinlikteki denizaltı

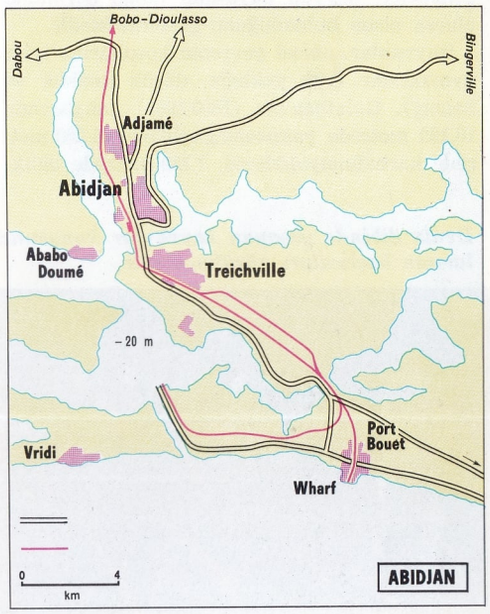

Abidjan: Yeni yapılan bu köprü Abidjan'ı yeni endüstri bölgesine bağlamaktadır.

hayvanlar topluluğu konusunda oldukça yeterli kesin bilgiler vardır. Daha fazla derinliklerde canlı yaratık bulunup bulunmadığı konusu ise kesin bir cevaba bağlanamamıştır. Bununla beraber Trieste'nin dalışları süresince balıklara, kabuklu hayvanlara ve medüzlere, özellikle dip kısımlarda, rastlanması ilgi çekicidir. Bu da en derin kesimlerde bile suda hayvan organizmalarının yaşamalarını sağlayacak kadar oksijen bulunduğunu doğrulamaktadır.

ABİSEL HAYVANLAR

Çok derinlerde, ışıktan, bitkilerden tamamen yoksun bir çevrede yaşayabilen deniz organizmalarının topluluğu. Forbes'teki 600 metrelik (1841) abisten, Piccard'ın 11.000 metrelik (1960) abisine kadar yüzyıllık bir süre içinde araştırıcıların deniz diplerinde yaptıkları incelemeler, hayvan hayatının hangi derinlikte olursa olsun bulunduğunu göstermektedir.

Hayvanlar, abisel çevrenin koşullarına iyice uymaktadır (ışık yokluğu, düşük sıcaklık ve basınç). Galathea'nın (1950-1952) dalışlarında 10.190 metrede yassısolungaçlıların, 8.200 metrede karındanayaklıların, 7.130 metrede balıkların, 5.850 metrede yosun hayvanlarının yaşadığı görülmüştür. Ayrıca, derinlik arttıkça hayvan yoğunluğu azalmaktadır.

Bazı araştırmacılara göre abis hayvanları, derinliği az sulardakilerden daha ufaktır. Abis hayvanları genellikle etçildir. Abisel sularda yalnız fosforışı vardır. Fosforışı, bu çevrede yaşayan hayvanlar tarafından üretilir. Derinlikle birlikte, gözleri görmeyen hayvan sayısı da artar. Buna karşılık gözleri aşırı şekilde gelişmiş olanlar da vardır. Görme yokluğu ya da eksikliği, başka duyguların aşırı şekilde gelişmelesiyle giderilir. Nitekim gigantactis macronema, linophryne arborifer ve öbür abisel balıkların duygu kolları böyledir.

Işınlılar, delikliler, süngerler, kabuklular, derisidikenliler, yumuşakçalar ve balıklar abisel hayvanların en önemlileridir.

ABİSEL TORTULLAR

Denizin dibine yığılmış, 3.500 metre derinlikteki çamurlar. Esas olarak deniz sularının

Abido'da firavun I. Sethi için yapılmış olan tapınaktaki kabartmalar.

Deniz dibinde yaşayan hayvanlar konusundaki bilgilerimizin sadece yüz yıllık bir geçmişi vardır. Verdiğimiz tabloda deniz dibi hayvanlarının başlıcaları görülmektedir.

yüksek tabakalarında yaşayan, akıntılarla sürüklenen, basit organizmaların en dayanıklı kısımlarından meydana gelir. Bu organizmalar öldükten sonra denizin dibine çökerler. Burada çözülmeyen çökeltilerle (zarlar, iskeletler) birlikte abisel tortulları meydana getirirler.

Abisel tortullar, özellikle üç büyük okyanusta 80.000.000 km² lik bir alana yayılırlar. Pasifik ve Hint okyanusunun en derin bölümünde 65.000.000 km² lik bir «kırmızı kil» çökeltisi vardır. Bu volkanik kil, kozmik toz ve organizma çökeltilerinden meydana gelmiştir.

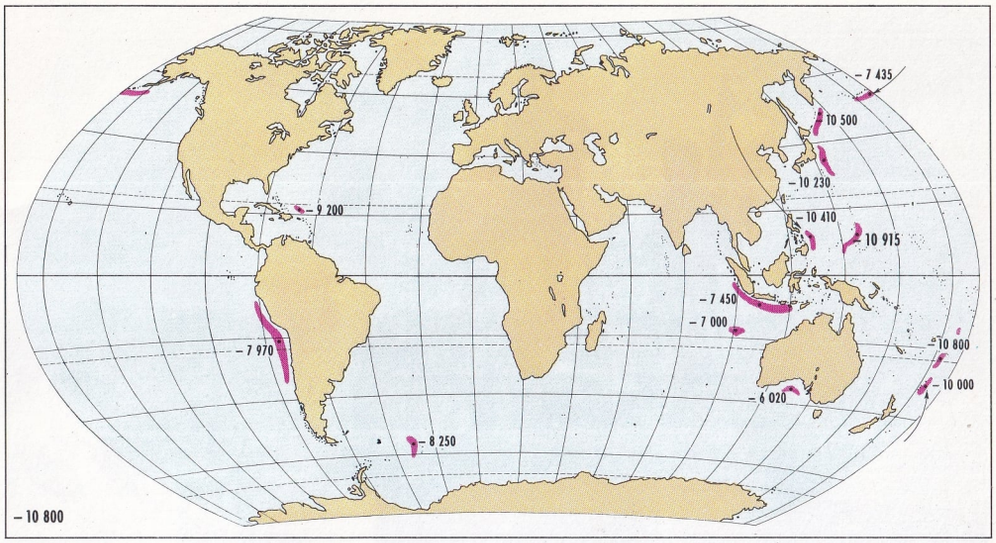

ABLUKA
Bir savaş sırasında ya da kuvvetle muhtemel düşman saldırısı karşısında, düşman devletin dış dünyayla ilişkilerini kesmek, ticarî ve askerî yardım almasını önlemek ve bu şekilde o devleti zayıf düşürmek için, çoğunlukla savaş gemilerince düşman ülkenin kordon altına alınması, ulaşım yollarının kesilmesi. Abluka çoğunlukla denizden yapılır.

ABONMAN SİGORTASI
Dalgalı sigorta. Belirli bir konuyla ilgili çeşitli rizikoların genel olarak sigorta edilmesi. Sigorta edilen kıymet, hasarın vuku bulması halinde tespit edilebilir. Sigorta süresince, sigorta ettirilen değer değişir ve kararlaştırılan sigorta miktarına kadar sigorta sürer.

ABRAKADABRA
Tanrısal konularda şaşmaz bir bilgiye sahip olduklarını ileri süren, M.S. II. yüzyılda yaşamış Gnostizm tarikatı taraftarlarınca büyü yapmak için kullanılan bir formül.

1. Sagitta, 2. Chaetodon, 3. Leptocephalus, 4. 13. Melanocetus Johnsoni, 5. Lanterna, 6. Platyberix opalecens, 7. Photostomias Guernei, 8. Kırmızı istakoz, 9. Oneirophanta, 10. Hidrallmania, 11. Deniz engereği, 12. Yılanbalığı, 14. Regaleco, 15. Chiasmodon niger.

Duca degli Abruzzi 1906 yılının haziran ayında Afrika'nın ekvator bölgesindeki Ruwenzori tepesine tırmanarak, o günlerin sınırlı olanaklarıyle 5125 m. ye ulaşabilmek başarısını gerçekleştirmiştir.

Kimi bilim adamları, bu anlamsız sözcüğün İbranîcede «takdis etmek» anlamına gelen bir cümleden türemiş olduğunu ileri sürmektedirler. Abrakadabra sözcüğü genellikle muskalarda kullanılırdı. Muskalar üçgen şeklinde yapılır, üçgenin içinde abrakadabra sözcüğü tekrarlanırdı. Üçgenin tabanını meydana getiren tarafa sihirli sözcüğün bütünü yazılırdı. Bundan sonra sözcük her sırada bir harfi eksiltilerek tekrarlanırdı. Böylece üçgenin dibine inildiğinde sadece «a» harfi kalırdı. Aşağıdan yukarıya ve çaprazlama olarak bakıldığında da abrakadabra sözcüğü okunurdu. Bu tür muskaların hastalıkları, özellikle sıtma hastalığını iyileştirme gücüne sahip olduklarına inanılırdı. Hasta, muskayı dokuz gün taşır, onuncu günün sabahında doğuya akan bir ırmağa açmadan atarsa, hastalığından tamamen kurtulurmuş.

ABRAŞ

Kaplan postu gibi benekli ve parça parça lekeleri olan şeylere verilen ad. Örneğin abraş kürk, abraş at vb.

ABRUZZI, DUCA DEGLI

(Madrit, 1873-Somali, 1933). İtalyan denizci. Türk-İtalyan savaşı sırasında Adriya çarpışmalarını yönetmiş, Birinci Dünya savaşında iki yıl süreyle deniz kuvvetleri komutanlığını yapmıştır.

Kuzey Kutbuna yaptığı sefer çok önemlidir. Bu yolculuk sırasında, Umberto Cagni komutasındaki bir birlik, o güne kadar (1900) ulaşılmış en ileri kuzey paralel derecesine (86°34′) varmıştır.

Abruzzi, Alaska'da Elia dağına (5514), Orta Afrika'da Ruwengori sıradağlarının bütün tepelerine çıkmış, Asya'da Karakurum sıradağlarının K2 tepesine çıkmayı denemiş ve Bride Peak'te 7500 m. yüksekliğe ulaşmıştır.

Ömrünün son yıllarında Somali'de Uebi Scebeli ırmağının aşağı kıyısında büyük bir tarım işletmesi kurmuş, bu işletmeye daha sonra Duca degli Abruzzi köyü adı verilmiştir.

ABRUZZI ve MOLISE

İtalya yarımadasının bir bölgesi. En önemli kenti L'Aquila'dır. Kuzey-batıda Marche, batıda Lazio, güneyde Campania, güney-doğuda Puglie ve doğuda ise Adriya deniziyle sınırlanmıştır. Bölge dağlık ve tepeliktir. Batıdan doğuya doğru üç sıradağ uzanır. Bunların en yükseği doğudaki kayalık Monte Corno dağı (2914 m.) ile Monte Amaro dağıdır (2795 m.).

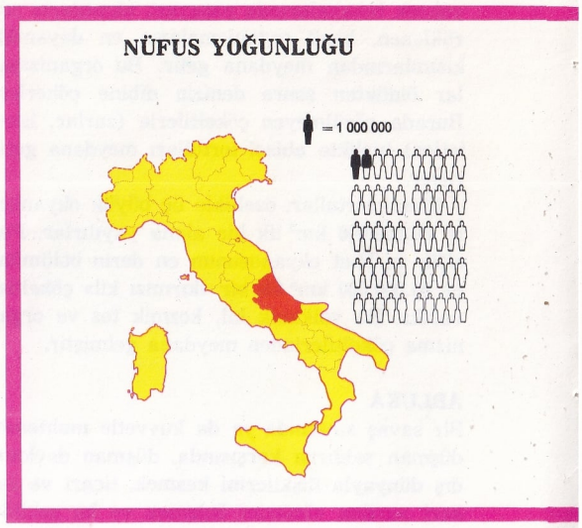

Kuzey-batıdan güney-doğu yönüne doğru birbirine paralel birçok ırmak akar. Bunlar sırasıyle Toronto, Tordino, Vomano, Pescara, Sangro, Trigno ve Biferno akarsularıdır. Adriya kıyısında yer alan Giulianova Roseta degli Abruzzi, Pescara, Francavilla al Mare, Ortano a Mare, San Vito Chietino, Vasto ve Termoli kentleri balıkçılık bakımından önemlidir. Ayrıca buralarda turizm endüstrisi de gelişmiştir. Dağlık kesimlerin önemli kentleri ise Teramo, Chieti, L'Aquila, Pescara ve Campobasso'dur. Bölgenin nüfusu 1.700.000, yüzölçümü 15.232 km² dir.

Abruzzi ve Molise'nin ekonomik kaynakları tarım, hayvancılık ve endüstri çalışmalarına dayanır. Tarım alanında buğday, mısır, patates, sebze, zeytin yetiştirilir. Hayvancılık daha çok küçükbaş hayvanlara bağlı kalmıştır. Balıkçılık da önemlidir. Son zamanlarda bulunan petrol kaynakları ilerisi için umut vermektedir. Bussi'de kimya, Pescara'da çimento, Avezzano'da da şeker fabrikaları vardır. Milano-Bologna-Bari demiryolu, bölgeden geçer. Bir başka önemli demiryolu da Pescara-Roma yoludur.

Abruzzi ve Molise bölgesi edebiyat ve düşünce alanlarında dünya çapında ün yapmış kişiler de yetiştirmiştir. Netekim ünlü Romalı ozan Ovidius ile XX. yüzyılın ünlü İtalyan düşünürü Benedetto Croce ve Gabriele d'Annunzio bu bölgenin yetiştirdiği kişilerdir.

ABSİD

Roma bazilikalarının giriş kapılarının karşısına gelen duvarın ortasına rastlayan, yarımdaire biçimindeki bölüm. Camilerdeki mihrabın, kiliselerdeki karşılığını meydana getiren absidde, papazın dua okuyup, ayin yönettiği ibadet kürsüsü bulunur. Güneşin doğduğu tarafa, ya da Kudüs'e dönük olan absidler, ilk olarak Batı kiliselerinde (örneğin Roma'daki San Giovanni in Laterano ve San Pietro) yer

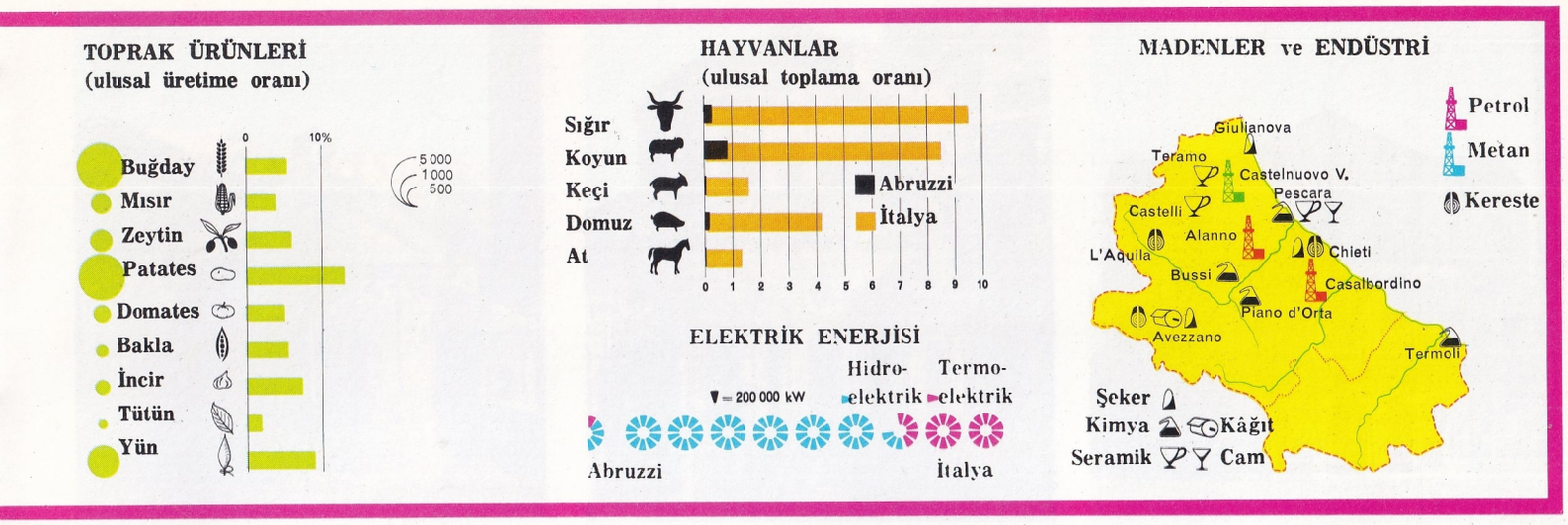

almış, daha sonra doğuya da yayılmıştır. Bizans ve Roma kiliselerinin absidlerindeki mozaik işçiliği, mozaik sanatının en güzel örneklerini meydana getirir.

Kiliselerde birden fazla absid bulunabilir. Bu takdirde bir tanesi baş absid adını alır. Geri kalanlara, ikinci derecede absid anlamına, absidiol denilir.

ABU SİMBEL

Nil ırmağının birinci ve ikinci şelâlesi arasında, aşağı Nubia kesiminde bir bölge. Firavun Ramses II. (M.Ö. XIII. yüzyıl) burada kayalar içine kazılmış iki büyük tapınak yaptırmıştır. Tapınaklardan biri tanrı Ammon'a, öbürü de tanrıça Hathor'a adanmıştır. Yan

Abruzzi ve Molise bölgesinin komşu bölgelerle sıkı ilişkilerinin olmayışı burada geleneklerin canlı kalmasını sağlamıştır. Resimde köylü kadınları görülmektedir.

Abruzzi Apeninleri kış sporları bakımından çok elverişlidir. Resimde, 1434 m. yükseklikteki Rocca di Cambio görülüyor.

Pescara ırmağının denize döküldüğü yerde kurulmuş olan Pescara şehri.

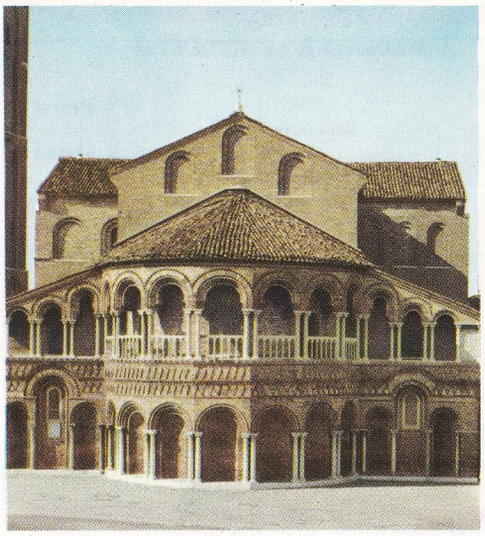

Çeşitli absid örnekleri. Soldan sağa doğru: Murano'daki (İtalya) S.S. Maria kilisesinin (XII. yüzyıl). Tolouse'daki (Fransa) Saint-Sermin kilisesinin ve Saint-Clement (Fransa) kilisesinin absidleri.

Pisa Duomo'sunun XI. yüzyılın sonlarına doğru yapılmış olan absidi.

taraflarında ayin odaları bulunan uzun birer dehlizden meydana gelen tapınakların dışında, kraliçe Nefertari ile kocasının 20 metre yüksekliğindeki dev heykelleri yer almıştır. Heykellerden birinin üstünde Yunan ve Fenike dillerinde yazılar bulunmaktadır.

ABUŞKA

Çağatayca-Osmanlıca ünlü bir sözlük. Ali Şir Nevai'nin eserlerindeki Çağatayca sözcüklerin karşılığını vermek amacıyla hazırlanmış olan bu sözlüğün, hangi tarihte ve kimin tarafından hazırlandığı bilinmemektedir. Sözlüğün adını meydana getiren abuşka sözcüğü, Çağataycada yaşlı erkek anlamına gelmektedir. Sözlüğün asıl adı bilinmediğinden, ilk sözcüğünü teşkil eden abuşka eserin adı olmuştur. Abuşka'nın birçok yazma nushası vardır. En eski nusha **Kitab-ül-Lûgat fi-Lisanı Çağatay** adını taşır. (1552 yılından kalma bu nüsha, Viyana İmparatorluk Sarayı Kitaplığındadır). **Lûgati Mevlâna Nevai** adını taşıyan 1553 tarihli bir nusha da Leiden Akademisindedir.

ACADEMY OF MOTION PICTURE ARTS AND SCIENCES (AMPAS) (SİNEMA SANAT VE BİLİMLERİ AKADEMİSİ)

Sinema sanatının gelişmesini sağlamak amacıyle, 1927 haziranında A.B.D. nde kurulmuş olan bu kurum her yıl Oscar adı verilen armağanları dağıtır.

Akademi armağanı diye de adlandırılan Oscar armağanlarının dağıtımı, AMPAS'ın ilk toplantılarının birinde karara bağlanmıştır. O zamana kadar çeşitli diploma, madalya, plaka halinde dağıtılan armağanların yerine bunların hepsini kapsayacak bir heykelcik verilmesi teklif edilmiş ve yönetmen Cedric Gibbons tarafından çizilmiş heykel tasarısı model olarak benimsenmiştir. Bronzdan yapılma Oscar heykelciği, altın kaplamadır. Ağırlığı 2,5 kilo, boyu 30 cm.'dir. Oscarların dağıtımı işine, iki ay önceden adayların seçimi ile başlanır. Akademinin çeşitli sinema bölümlerini temsil eden on iki kolu (senaryo, reji, kame-

ra, ses...) kendi alanlarında yılın en başarılı adaylarını seçip Akademiye bildirirler. Bu adaylar en çok beş kişi olabilir. Daha sonra aday olarak seçilen filmler biri sabah, öbürü öğleden sonra olarak ikişer defa oy sahiplerine gösterilir. Oy sahiplerini, Akademinin iki bini aşan üyeleri meydana getirir. Toplanan oylar son derece gizli tutulur; ancak, Oscarların dağıtılacağı tören gecesi açıklanır. Her yıl dağıtılan Oscarların sayısı şimdi yirmi beşi geçmektedir. En iyi film; rejisör; erkek ve kadın oyuncular; yardımcı erkek ve kadın oyuncular; senaryo (orijinal film hikâyesi, orijinal film senaryosu, adaptasyon); sanat direktörü (siyah-beyaz, renkli); kameracı (siyah-beyaz, renkli); kostüm (siyah-beyaz, renkli); müzik (komedi ya da dram için film müziği; müzikli film için müzik; şarkı); dekor (siyah-beyaz, renkli); montaj; ses kaydı; özel etkiler; dokümanter (uzun, kısa); en iyi yabancı film; kısa canlı-resim; kısa film (1 bobinlik, 2 bobinlik); özel armağan (Herhangi bir sinemacının toplu eserleri için) Irving G. Thalberg armağanı (en iyi prodüktöre toplu çalışmaları için); Jean Hersholt armağanı.

İlk Akademi armağanı 6-5-1929 tarihinde, 1927-1928 yıllarının sinema başarıları için dağıtılmıştır. İlk Oscar armağanını kazananlar şunlardır.

1 — En iyi film (Wings - Paramount), 2 — En iyi rejisör (Frank Borzage, Seventh Heaven), 3 — En iyi kadın oyuncu (Janet Gaynor, Seventh Heaven, Street Angel, Sunris), 4 — En iyi erkek oyuncu (Emil Jannings, The Way of Ali Flesh, The Last Command).

ACAİB-İ SEBA-İ ÂLEM
(bkz. Dünyanın yedi harikası).

Abu Simbel'in yükseltilmesi UNESCO'nun yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Resim bu konudaki çalışmalar sırasında çekilmiştir.

ACAPULCO
Güney-batı Meksika'nın Guerrero eyaletinde bir liman şehri. Nüfusu 30.000. Kuzey Amerika kıtasının Pasifik okyanusu kıyısındaki en eski limanı olan Acapulco, XVI. yüzyıl ortalarına doğru İspanyollar tarafından sıcak ve verimli bir bölgede kurulmuştur. Günümüzde, başta A.B.D. vatandaşları olmak üzere turistlerin çok ilgi gösterdiği ünlü bir kaplıca ve dinlenme merkezidir. Villalar ve oteller, körfezi çevreleyen tepeciklerin üzerine kurulmuştur.

ACAR, SALİH
Türk ressam. 1927'de Filibe'de (Bulgaristan) doğdu. Resim öğrenimini Sofya ve İstanbul Güzel Sanatlar Akademilerinde yaptı.

Ekspresyonist anlayışla çalışan ve genellikle kuş resimleri yapan Salih Acar, şimdiye kadar 15 sergi açmış, ayrıca çeşitli toplu ve uluslararası sergilere katılmıştır.

Acar son çalışmalarında, az renk ve tek konunun sağladığı rahatlıktan yararlanarak özgür ve bağımsız bir resim anlayışına doğru yönelmektedir.

Salih Acar'ın bir tablosu.

Assuan barajı sularının meydana getirdiği tehlikeyi gidermek için 62 m. yükseltilen Abu Simbel'in eski (solda) ve yeni (sağda) görünüşü.

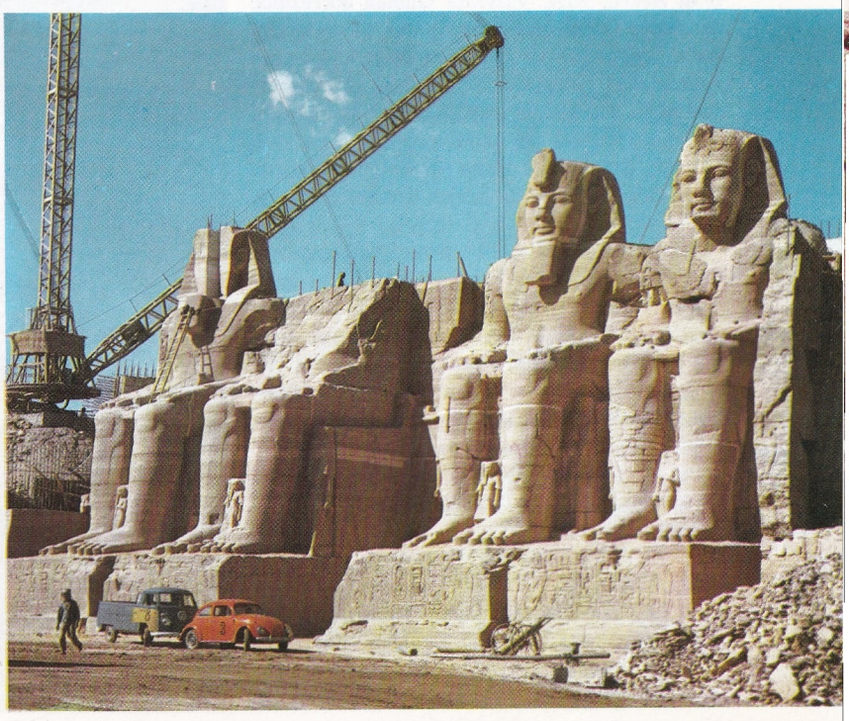

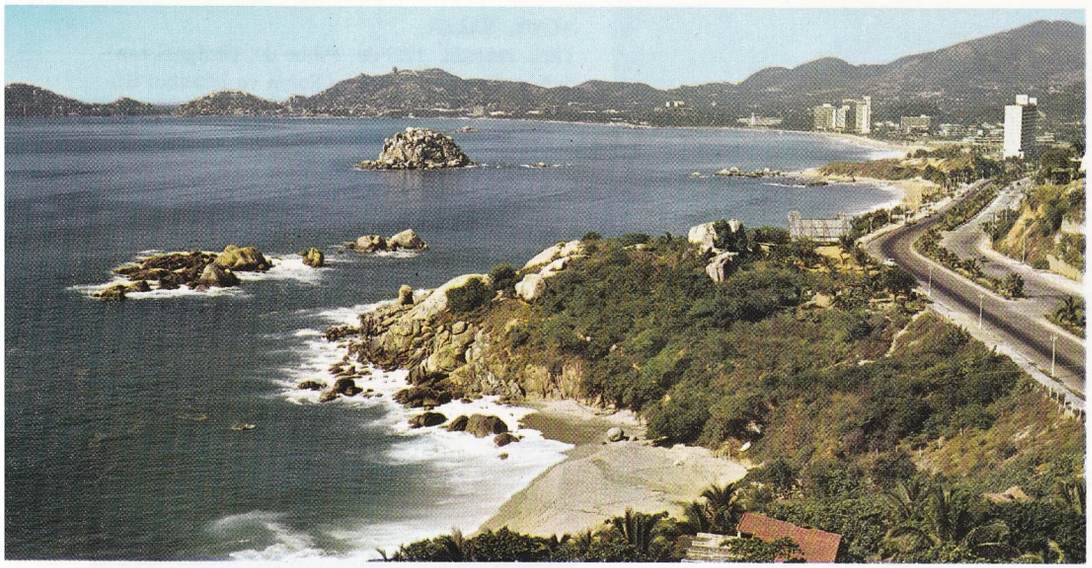

Acapulco yabancı turistlerin de büyük ölçüde rağbet gösterdikleri bir sayfiye şehridir.

ACCA LARENZIA
Roma mitolojisinin yarı tanrı saydığı kişilerden. Efsaneye göre, Herkül'ün yardımıyle zenginliğe kavuşan Acca Larenzia, ölürken bütün servetini Roma halkına bırakmış. Romalılar Acca Larenzia'nın bu davranışına karşılık her yıl 13 aralık günü mezarı başında top lanıp bir kurban keserlermiş.

ACCIO, LUCIO
Latin tragedya yazarı. M.Ö. 170 yılında Pesaro'da doğmuş, M.Ö. 86'da ölmüştür. 45 tragedya yazmış, yaşadığı çağda büyük ün yapmıştır.

ACCRA
Ghana devletinin başkenti. Bugün, çoğu zenci olmak üzere 325.000 kişilik bir nüfusa sahip olan Accra, XIX. yüzyılda Guinea körfezinde bir liman kenti olarak kurulmuş ve Saint-James, Crèvecœur ve Christiansborg kalelerinin çevresinde gelişmiştir. Accra'yı Kumasi'ye bağlayan 370 km. uzunluğunda bir demiryolu, ülkenin tarımsal ve madensel (altın, boksit, elmas) ürünlerini Accra limanına ulaştırır. Civardaki düzlüklerde kakao üretimi çok yaygındır.

Accra'nın 200 kilometre kadar batı-güneyinde yer alan modern Takoradi limanı da işletmeye açılmış ve Accra'nın yükünü hafifletmiştir. 1939 yılında büyük zararlara yol açan bir yersarsıntısından sonra, şehir yeniden hızla gelişmiştir. Ulusal Kitaplık, Modern Sanatlar Müzesi, Ghana Bankası, Ambassador Oteli gibi yapılar en önemli yapılardır.

Bir üniversitesi de bulunan Accra, uluslar ve kıtalararası hava ulaştırması açısından da önemli bir uğraktır.

ACELE İTİRAZ
Ceza usul hukukundaki kanun yollarından biri olan itiraz müessesesinin bir türü. Sorgu ve sulh hâkiminin hazırlık ve ilk tahkikat devresinde verdikleri kararlarla, mahkeme ve mahkeme başkanlarının duruşmayla ilişkisiz kararlarının kaldırılması için kabul edilen itiraz yolu, bazı hallerde belirli süreler içinde kullanılabilir. Hâkimin reddi isteğinin kabul edilmemesi, eski hale getirme isteğinin reddi, son tahkikatın açılması vb. kararlar aleyhine acele itiraz yoluna gidilebilir. Acele itiraz, kararın verilmesinden itibaren bir hafta içinde yapılabilir. Kararı veren merciin bir üstü itirazı inceleyerek sonuca bağlayabilir.

ACEMİ OCAĞI
Osmanlı imparatorluğu devrinde yeniçeri ocağına kaynak olan ilk erlerin askerliğe hazırlık eğitimlerini düzenleyen ve yöneten örgüt. Bu ocak, Çandarlı Kara Halil'in tavsiyesi üzerine Murat I. zamanında Gelibolu'da kurulmuştur.

Ocağın iki görevi vardı: Birincisi, savaşta alınan esirleri ihtiyaca göre Lapseki, Çardak ve Gelibolu arasında işleyen gemilerde çalıştırmak, sonra da yeniçeri ocağına kaydetmekti. İkinci görevi ise savaşta alınan esir ve gencik adı verilen çocukların beşte birini önce Anadolu'da ve daha sonraları Rumeli'deki çiftçi ailelerinin hizmetlerine vermekti.

XV. yüzyılın ortalarına doğru bu kaynak, devşirme usuliyle beslenmiştir.

Acemi ocağının merkezi önceleri Gelibolu'yken, Bizans'ın zaptından sonra bu merkez İstanbul'a alınmıştır. Gelibolu ocağının başına yeniçeri yayabaşlarından biri tayin edilirdi. İstanbul'daki ocağın ise en büyük âmiri yeniçeri ağasıydı. Fakat işinin çokluğu yüzünden asıl ocak işlerini İstanbul ağası yürütürdü.

İlk kurulan Gelibolu acemi ocağı erleri, Gelibolu ile Anadolu kıyıları arasında işleyen gemilerde çalışırdı. İstanbul acemi ocağındakiler ise devlete ait yapımevlerinde, büyük yapı işlerinde, Mudanya-İstanbul, Diliskelesi-Üsküdar ve Üsküdar-İstanbul arasında işleyen gemilerde, saraya odun taşıma işlerinde çalışırlardı.

Bu ocak XVII. yüzyılın başlarından itibaren önemini kaybetmiş ve bu durum yeniçeri oca-

Accra'nın merkezinden bir görünüş. 1939 yılında şehri yerle bir eden yersarsıntısına rağmen, Accra şehircilik ve ekonomi açılarından gelişmeye devam etmiştir.

XVI. yüzyılda yapılmış olan bu minyatür Osmanlı ordusunun, zaferle sonuçlanan bir savaştan dönüşünü göstermektedir.

ğının kaldırılması tarihine (1826) kadar sürmüştür.

ACEMİ OĞLANI
Acemi ocağı erlerine verilen acemi oğlanları, esir edilen çocuklarla devşirme kanunu gereğince Hıristiyan (reaya) çocukları arasından seçilenlerden meydana gelirdi. Daha sonraları kapıkulu erlerin çocukları da bunlara eklenmiştir.

Savaşlarda esir alınan çocuklarla reayadan alınan çocuklar önce Türkçe ile İslâm ve Türk âdetlerini öğrenmek üzere 3-5 ya da 2-8 yıl Anadolu ve Rumeli'deki Türk çiftçi ailelerine verilerek ufak bir para karşılığında hizmet etmek suretiyle yetiştirilirlerdi. Sonra acemi ocağına alınırlardı. Acemi oğlanlarına gündelik, elbise ve her yıl «âdet-i zerpul» adıyle ayakkabı parası verilirdi. Bunların yerleri İstanbul'da Şehzade camii civarında Direklerarasındaydı.

Acemi ocağında eğitilen oğlanların kıdemlileri, yeniçeri ocağına ya da başka ocaklara, bu arada bostancı ocağına verilirlerdi.

ACEMKÜRDÎ
Acem makamını meydana getiren acemaşiran ve uşşak dizilerinin sonuna bir kürdî dörtlüğünün eklenmesiyle ortaya çıkan bir musiki makamı.

ACEMPUSELİK
Çargâh dizisinin «fa» sesi üzerindeki şeddi. Acemaşiran ve acempuselik dizilerinin birbirlerine katılmasından meydana gelen musiki makamı. Güçlüsü Acem(fa), durağı Dügâh (la) tır.

ACENTE
Tüccar memuru olmadığı halde, vekâlet sözleşmesine dayanarak bir tüccara ya da ticarethaneye ait ticarî işleri yerine getiren kimse. Borsalarda, borsaların aslî azalarından olan ve borsayla ilgili kişilerin borsa işlerine aracılık yapan kimseler. Borsa acenteleri.

ACETABULARIA
Dasicladaceae familyasından bir klorofise (yeşil suyosunu) cinsi; on civarında türü vardır. Acetabularianın üst kısmı, üretimi sağlayacak olan sporları taşıyan toparlak bir şapka biçiminde olup, kök görevi yapan ve köke benzeyen uzantılarla yere tutunmuş bir sapın ucunda bulunur.

Acetabularialar, oligosen (üçüncü zaman) ve dördüncü zaman sularında bulunmaktadır.

ACHARD, MARCEL
Fransız tiyatro yazarı. 1899'da Sainte-Foy--lès-Lyon'da doğdu. Bulvar tiyatrosu türünün en başarılı temsilcilerindendir.

Paris'in ünlü Vieux-Colombier tiyatrosunu yönetmiş, gazetecilik yapmış, Atelier tiyatrosunda oynanan bir oyunu ünlü yazarlar arasına karışmasına vesile olmuştur.

Türkiye'de de oyunları başarıyla temsil edilmiş olan Marcel Achard'ın başlıca oyunları şunlardır: Voules-Vous Jouer Avec Moi?, Domino. Noix de Coco, Patate, Idiote.

Marcel Achard çağdaş Fransız tiyatrosunun adı önde gelen oyun yazarlarındandır.

Acıgöl'den bir görünüş.

ACHESON, DEAN GOODERHAM
Amerikalı politikacı. 1893'te Middeletown eyaletinde Connecticutta doğmuştur. İkinci Dünya savaşından sonraki Amerikan Demokrat Partisi yönetiminde Cumhurbaşkanı Harry S. Truman'ın Dış İşleri Bakanlığı görevinde bulunmuştur (1943-1953).

AÇIAĞAÇ (Quassia amara)
Sedefotugillerden, Brezilya'da yetişen küçük boy bir ağaç. Yaprakları bileşik, çiçekleri parlak kırmızı, meyveleri uzunca ve siyah renklidir. Kökü, kabuğu, odunu acıdır. Odunu kaynatılarak suyu haşeratı öldürmek için kullanılır, ayrıca iştah ilâçlarına da katılır.

ACIBAKLA (Lupinus)
Baklagillerden, yüz kadar türü olan bir cins kültür bitkisi. «Yahudibaklası» da denir. Kireci az ve kumsal topraklarda yetiştirilir. Yeşil gübre ve hayvan yemi olarak kullanılır.

Acıbaklanın en çok yetiştirilen türleri, sarı çiçek açan L. luteus, kırmızı ve mavi çiçek açan L. augustifolius ile Akdeniz bölgesinde yetişen ve beyaz çiçekleri olan L. alba'dır. Topraklarımızın çoğu fazla kireçli olduğundan acıbakla ekimine bizde önem verilmemiştir.

ACIGÖL
Afyon iline bağlı Dinar ilçesinin Dazkırı bucağının güneyinde bir göldür. Yüzölçümü 156 km², derinliği 8 m. dir. Suyunda bol oranda tuz ve arsenik bulunduğundan balık yoktur.

Deniz yüzeyinden 836 metre yüksekliktedir. Dışarıya doğru ayağı yoktur. Kuzey-batı ve güney-doğu kıyılarında dik yamaçlı, yüksekliği 1500 metreyi aşan dağlar, vardır. Ancak güney-doğusu daha engebelidir. Acıgöl'ün kapladığı çukur kuzey-doğudan güney-batıya doğru uzanır. Her iki ucunda da eski tabanını gösteren düzlükler vardır.

ACI MADDELER
Bitkilerden elde edilen ve genellikle alkaloit bileşikleri ya da türevleri olan acı lezzette droglar olup, aperitif ya da midevî olarak kullanılırlar. Çenteyan kökünden ve kınakına kabuğundan elde edilenler özellikle çok acıdır. Bunlar acı şarap, eliksir, tentür ya da likör vb. yapımında kullanılır.

ACIPAYAM
Ege bölgesinde, Denizli iline bağlı bir ilçe ve onun merkezi olan bir kasabadır (4115 nüf.). Doğusu ile kuzey ve güneyinde geniş düzlükler vardır. Eski adı «Garbî Karaağaç» tır. Doğuda Eşber (1830 m.), batıda Kır (1873 m.), kuzeyde Mala (2214 m.) ve güneyde Bozdağ (2421 m.) yükseltileriyle çevrilen meyilli bir ovanın batısında kurulmuştur. Üç mahalleli ve yaklaşık olarak 700 konutludur. Dalaman çayı kasaba önündeki ovada bulunur. Doğudan getirilen ve çeşmelerle dağıtılan kaynak suyu içilmektedir. Denizli-Burdur devlet karayolu üzerinde bulunan kasabanın 10 km. batısında Bizans devrinden beri bilinen Alacan mağarası bulunur. Acıpayam'ın tarihi, bölgenin ilk çağlara kadar uzanan tarihine bağlıdır. Yıldırım Beyazıt tarafından Osmanlı sınırına katılmıştır.

İlçenin yüzölçümü 1.386 km².'dir. Bucak ve köyleriyle birlikte toplam nüfusu 65.848'dir. 2 bucağı, 48 köyü vardır. Kuzeyden Denizli, batıdan Tavas ve Kale, güneyden Çameli, doğudan Burdur ilinin Yeşilova ilçeleriyle kuşatılır. Köyler arasında 2 binin üstünde nüfusu olanlar çoktur. En büyükleri 8 bine yakın nüfusla Kızılhisar (Bucağı) ile, 5 bin nüfuslu Yeşilyuva'dır. Dağların yamaçları çam ormanlarıyle kaplıdır. İlçe, Büyük Menderes havzasının doğu ucunda olmasına karşılık iklimi ılıman değildir. Yazlar sıcak, kışlar soğuk ve sert geçer. Toprakları tarıma elverişlidir: Tahıl, tütün, anason üretilir. Hayvancılıkla dokumacılık belli başlı gelir kaynaklarındandır.

ACIHIYAR (Ecballium Elaterium)
Kabakgillerden, yabanıl bitki. Ceviz iriliğinde meyveleri olgunlaştığında dokunulursa sapından ayrılır, sap deliğinden içindeki tohumları on metre kadar ileri fırlatır. Acıhıyara «eşekhıyarı» da denir.

ACIMARUL (Lactuca Virosa)
Zehirli marul da denir. Bileşikgillerden bir bitki türü. Kokusu gelincik kokusunu andırır. Tadı acıdır. İki yıllık bir bitkidir. Yapraklarının dişli ve dişlerinin uçlarının ince dikenli olmasıyle adi maruldan ayırt edilir. Boyu 1-2.5 metreyi bulan sürgünü kesilirse, beyaz bir özsu akar. Kurutulunca esmerleşen bu özsudan acımarul sütü (laktukaryum) denilen bir ilâç elde edilir. Bu ilâç, kloroformun keşfinden önce ağrıları dindirmek için ameliyatlarda kullanılırdı. Bugün sinir buhranlarına ve uykusuzluğa karşı kullanılmaktadır.

Acımarul Avrupa, Orta ve Güney Rusya, Kuzey Afrika ve Batı Asya'da kendi kendine yetişir. Eskiden Avrupa ve Amerika'da acımarul sütü için çok ekilirdi.

ACIRGA (Raphanus Raphanistrum)
Ekin tarlalarında çok yetişen arsız bir bitkidir. Yaprakları hafif tüylü, çiçekleri sarı renkli ve kırmızı damarlıdır. Bu bitkiye «bayırturpu» da denir. Ekinler için zararlıdır. Tazeyken tarlalara %20 oranındaki demir sülfat eriyiği püskürtülerek yok edilir.

ACIYONCA (Menyantes Trifoliata)
Kızılkantaronotugillerdendir. Fena kokulu bir bitkidir. Çok acı olan yapraklarından ilâç elde edilir.

Acıbakla, çiçeklerinin güzelliğiyle de dikkati çeken bir bitkidir.

ACİYO
Vatandaşların bankalarla yaptıkları her türlü muamelede bankaca görülen hizmetle ilgili olarak alınan her türlü ücretler.

ACİZ
Bir kişinin malî durumu yönünden borçlarını ödeyemeyecek vaziyette oluşu. Tüccarlar iflâs etmekle aciz durumuna düşmüş olurlar. İcra ve İflâs Kanununa göre, iflâsa tabi olan kişilerin bazı durumlarda aczini ileri sürerek iflâs talep etmesi zorunludur.

ACİZ VESİKASI
Bir alacaklının borçlusunu haciz yoluyle takip etmesi durumunda, alacağın kısmen ya da tamamen ödenmemesi halinde, alacaklıya ödenmeyen alacak için verilen belge. Borçlunun haczedilebilecek nitelikte malı bulunmadığı takdirde, bu durumu tespit eden zabıt varakası da aciz vesikası niteliğindedir. İcraca takdir edilen değere göre haczi mümkün malların yetersizliği anlaşıldığı takdirde, bu konudaki tutanak geçici aciz vesikası yerine geçer ve aciz vesikasının sağlayacağı hakları sağlar.

ACS
(Serum antireticulaire cytoxique). Rus biyologu Bogomoletz tarafından geliştirilmiş gençleştirme serumu. Antiretiküler-sitoksik-serum deyiminin kısaltılmışı. Atların kemik iliklerinden sağlanan serumun ihtiyarlığa engel olduğu sanılır. Ayrıca romatizma, multipl sklerosis ve bazı deri hastalıklarında kullanılır.

ACTA DIURNA
Eski Roma'da siyasal ve önemli olaylar üzerine halka, resmî niteliği olmayan bilgiler vermek amacıyle taş kalıplar üzerine yazılan yazılar. Giulio Cesare devrinde (M.Ö. 59) acta diurnalar düzenli olarak yazılır ve ülkenin en uzak bölgelerine kadar gönderilirdi. Acta diurnalar gazetelerin yerini tutar, haber yayma görevi görürlerdi.

ACTH
(Adrenocortiotrophic-hormon). Hipofiz salgı bezinin hormonlarından biridir. Böbreküstü salgı bezinde belirli bazı hormonların (örneğin kortizon) salgılanmasını kamçılar.

ACTION PAINTING
Sanat eleştiricisi Harold Rosenberg tarafından ortaya atılan bu terim, soyut resmin İkinci Dünya Savaşından sonra ortaya çıkan bir kolunu belirtir. Soyut sanatın en aşırı ucunu temsil eden **action painting** nesneye yer vermediği gibi bir fikirden de yola çıkmaz. Ressamın tablosunda vermek istediği şey bir görüntü değil, fakat bir eylemdir (action). Tablo, seyircide resimsel duyulanmalar uyandırmak amacı güden ressamın eyleminin bir sonucudur. Rosenberg'e göre «Tual ressam için gerçek ya da tasarlanmış bir nesnenin yansıtılacağı, yaratılacağı ya da inceleneceği bir yer değil, fakat sanatçının eylemine açık bir çeşit arenadır». Bu anlayış resim tekniğine yenilikler getirmiş, kum, cam, kumaş gibi yardımcı maddelerden de yararlanmıştır. **Action painting** başta Fautrier, Wols ve Masson olmak üzere çeşitli Avrupalı ressamların etkisini taşımakla birlikte, Amerika Birleşik Devletlerinde gelişmiş bir akımdır.

ACTOR'S STUDIO
Lee Strassberg ve Elia Kazan'ın 1947 yılında New-York'ta kurdukları tiyatro araştırma ve deneme merkezi. Tiyatro ve sinemaya yeni oyuncular kazandırmak amacını güden Actor's Studio'ya (Oyuncular Stüdyosu) profesyonel oyuncular kabul edilir. Derslerde öğrenciler genellikle hazırlıksız olarak bir rolü oynarlar. Hazır bulunanlar oyunu birlikte eleştirip, tartışırlar. Tartışmaları genellikle Lee Strassberg yönetir.

Actor's Studio'da, Stanislavski'nin, oyuncunun yüz mimiklerinden bol ölçüde yararlanmayı öngören psikolojik değerlendirme yöntemi uygulanır. James Dean, Marlon Brando, Anthony Franciosa, Marilyn Monroe gibi oyuncular hep bu stüdyoda yetişmişlerdir.

ACUTO, GIOVANNI
İngiliz yüzbaşı John Hawkwood'a (Hedingham Sibil, 1320-Floransa, 1394) İtalyanların taktığı

Action Painting'in köklerini ekspresyonist resim akımına bağlayanlar da vardır. Jackson Pollock'un «Kompozisyon» adlı bu tablosu «Action Painting»in başarılı örneklerinden birisidir.

ad. 100 yıl savaşlarına katıldıktan sonra İtalya'ya gelmiş, önce Pisalılara (1364), sonra Barnabo Visconti'ye, daha sonra da kilise devletiyle Floransalılara ücret karşılığında hizmet etmiştir. Acuto Giovanni'yi çağının öbür yabancı askerlerinden ayıran nitelikleri üstün dövüş yeteneğinden başka, verdiği söze bağlı kalışı ve yeterli bir siyasal görüşe sahip oluşudur.

AÇI

Aynı bir V noktasından çıkan iki a, b yarım doğrusunun bir düzlemi böldüğü iki parçadan (sınırsız) her biri. Bir açı V, a, b ile gösterilir. V'ye tepe denir ve a ve b yarım doğruları açının kenarları adını alırlar. Bir açıya, eğer kenarların uzantılarını ihtiva ediyorsa konkav, yoksa konveks denir. Kenarları çakışık olan konkav açıya «bir tam açı», kenarları birbirlerinin uzantısı olan açıya «doğru açı», doğru açının yarısına «dik açı» denir (Şekil 1). Tepeleri ve bir kenarları ortak olup, bu kenarın ters taraflarında bulunan açılara komşu açılar denir. Eğer ayrıca ortak olmayan kenarlar da birbirlerinin uzantıları ise bunlara komşu bütünler denir (Şekil 2); birinin kenarları öbürünün kenarlarının uzantıları olan açılara ters açılar denir. İki $\alpha = V, a, b$ ve $\alpha' = V' a', b'$ açısı verildiğine göre, daima uygun bir hareketle V' yü V üzerine ve a' yü a üzerine, ve α' açısını, $a = a'$ ye göre α açısıple aynı tarafa getirmek mümkündür. Bu durumda b' kenarı α nın içerisine düşerse, α' nün α dan daha küçük yani $\alpha' < \alpha$ olduğu söylenir ve V, b, b' açısına α ile α' arasındaki $(\alpha - \alpha')$ farkı denir. Eğer b' kenarı b ile çakışırsa iki açı eşittirler; eğer b' kenarı α nun dışına düşerse α'nün a dan daha büyük yani a a olduğu söylenir. İki konveks $\alpha = V, a, b$ ve $\alpha' = V', a', b'$ açısının toplamı aşağıdaki şekilde tanımlanır: Bir hareket vasıtasıyle V' köşesi V üzerine, a' kenarı b üzerine ve α' açısı $b = a'$ ye göre α nın ters tarafına getirilir. Bu yoldan elde edilen V, a, b' açısına $\alpha + \alpha'$ toplamı denir.

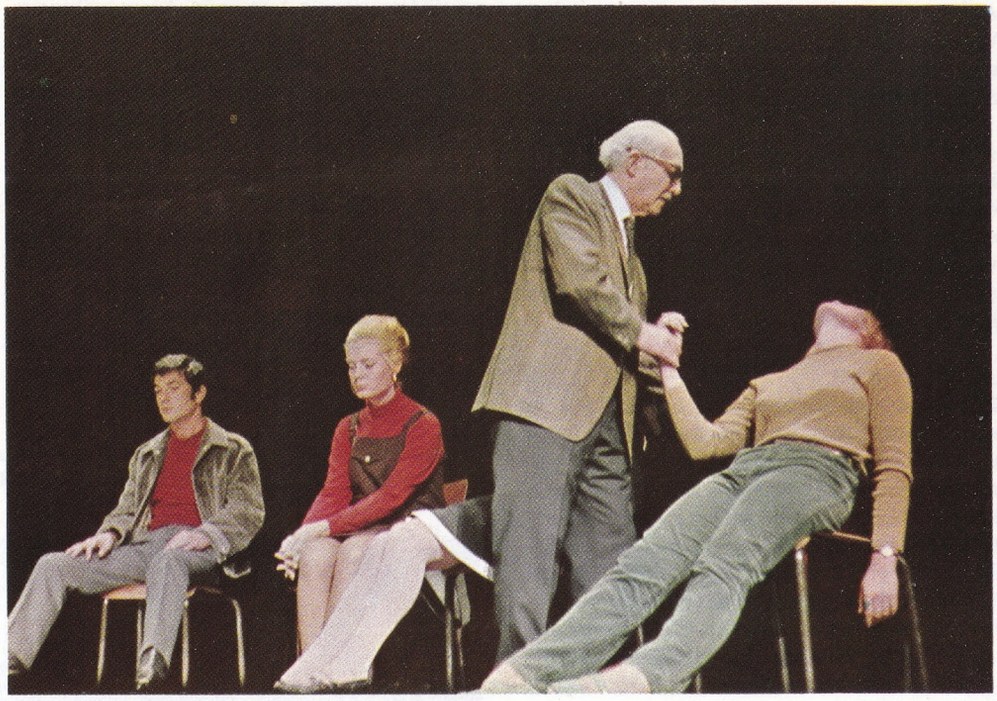

Actros' Studio'nun yönetmenlerinden Lee Strasberg, bir çalışma sırasında. Öğrencilerin gerçekten sıyrılarak, dramatik durumları, içlerinden geldiği gibi yansıtmaları istenir.

Toplamın tanımlanması tam ve konkav açılara da genelleştirilebilir; yalnız bu halde toplam bir bütün açıya eşit ya da daha büyük olabilir. Bir açı dik açıdan daha küçükse dar ve daha büyükse geniş denir (Şekil 1). Bir konkav açı daima bir doğru açıdan daha büyüktür. İki ters açı daima birbirlerine eşittirler. İki açının toplamı bir doğru açı olursa bunlara bütünler ve bir dik açı olursa bunlara tümler denir.

Bir V noktasında kesişen iki r ve s doğrusu dört tane, konveks ve ikişer ikişer ters açı belirtilirler. Bunlardan art arda gelen ikisi bütünleyicidirler (Şekil 3). Açılar dereceyle ya da radyanla ölçülürler. En çok kullanılan birinci halde, ölçü birimi olan derece, dik açının doksanda biri olarak tanımlanır; bunun askatları olarak, derecenin altmışta biri olan «dakika», dakikanın altmışta biri olan «saniye» ve sonra da bir saniyenin onda biri, yüzde biri vb. kullanılır. Dereceleri ölçmek için kullanılan araç, genel olarak derecelere ve yarım derecelere bölmelenmiş bir yarım daireden ya da tam daireden oluşmuş bulunan, iletkidir. Açıların, teorik işlerde daha sık kullanılan, radyanla ölçülmeleri radiyantla yapılır.

Mineraloji. — İki yüzlü açının sabitliği kanunu. Karşılık yüzler arasındaki açıların sabit bir değere malik oldukları ilkesini bildirir.

Action Painting soyut sanatın ulaştığı en uç noktadır. Resim, bu akımın en önemli temsilcilerinden Jackson Pollock'un bir tablosunu göstermektedir.

Bu ilke XVII. yüzyılın ikinci yarısında, Danimarkalı Nicola Stenone ve İtalyan Domenico Guglielmini tarafından tanımlanmıştır.

Bir açının üçe bölünmesi. — Bir açıyı üçe bölmek, onu üç eşit açıya ayırmak demektir. Pratik bakımdan problemin çözümü basittir: Herhangi bir ressam bu işi, biraz denemeyle, iyi bir yaklaşıklıkla yapabilir. Fakat matematik ve tam doğru çözüm aranırsa problem çok zor hale gelir. Buna tam bir cevap aranması, 2000 yıldan fazla bir zamandan beri, eski Yunanlılar tarafından ortaya atılmış, fakat çözülememiş başka iki önemli problemle birlikte devam etmektedir. Öbür problemler de küpün düplikasyonu ve dairenin kuadraturudurlar (bir daireye eşit bir kare çizilmesi). Aslında, Greklerin açıyı üçe bölmeyi bilmedikleri pek doğru değildir. Grekler geometride «pürist» idiler ve cetvelle pergelden başka aletlerin kullanılmasını kabul etmiyorlardı. Yani her problemi, sadece doğru çizgiler ve daireler çizerek çözmek istiyorlardı. Grekler ve daha sonra 1600'ün geometricileri, verilen bir açının üçte birini tam olarak bulabiliyorlardı. Basit olmayan cebirsel ya da transandan çizgiler çizerek bu sonuca ulaşıyorlardı (örneğin Nikomed'in konkoidi ve Blaise Pascal'ın babası olan Etienne Pascal'ın limasonu). Konikler çizerek de doğru bir çözüm elde edilebilir. Evariste Galos'nın teorisinin uygulanması problemin kesin bir çözüme ulaştırılamayacağını göstermiştir. Gerçekten problem, çözümleri sadece kareköklerle hesaplanamayan (yani karekökler alınmasını da gerektiren) bir üçüncü derece denklemine götürür. Dolayısıyle geometrik bakımdan, sadece cetvel ve pergel kullanmakla bir çözüme ulaşmak imkânsızdır.

Uzay açısı ya da katı açı. — Bir O noktası ve bir S kapalı eğrisi verildiğine göre, O noktasından çıkan ve S eğrisinden geçen bütün yarım doğruların geometrik yeri olan yüzeyin, uzayı ayırdığı iki sonsuz bölgeden her birine uzay açısı ya da katı açı denir.

Bir uzay açısının değeri, merkezi O noktası ve yarıçapı uzunluk birimine eşit olan küre yüzeyi üzerinde kestiği bölgenin yüzölçümüyle ölçülür ve bu yoldan bulunan değerin birimine steradyan denir. Bir kürenin yüzölçümü $4\pi r^2$ olduğundan, bir nokta etrafındaki uzay açılarının toplamı 4 steradyandır. Bir düzlemin bir tarafından uzay açılarının toplamı 2 steradyandır.

Uzay açıları fizikte birçok yerlerde ve özellikle ışık akısı, elektrik ve manyetik alanlar ve akıları konularında kullanılırlar.

İki yüzlü açı. — Aynı yarım doğrudan çıkan iki sonsuz yarım düzlemin, uzayı ayırdıkları iki sonsuz bölgeden her biridir. İki (AB)C ve (AB)D yarım düzlemine açının yüzleri ve bunların ortak AB başlangıçlarına iki yüzlü açının kenarı denir. Bir iki yüzlü açının, yüzleri üzerinde bulunmayan herhangi bir noktasının, açının içinde bulunduğu söylenir. İki yüzlü açılar, düzlem açılar gibi adlandırılırlar: Tam açı, bütün açı, dik açı vb. gibi.

İki yüzlü açının kenarının aynı bir M noktasında, yüzleri üzerinde ve kenara dik olarak çizilmiş a, b yarım doğruları arasındaki açıya iki yüzlü açının normal kesiti denir. Verilen bir iki yüzlü açının bütün dik kesitleri birbirlerine eşittirler. Normal kesitleri eşit olan iki yüzlü açılara eşit denir ve iki yüzlü açıların değerleri normal kesitlerini ölçen derece ya da radyan sayısıyle ölçülürler.

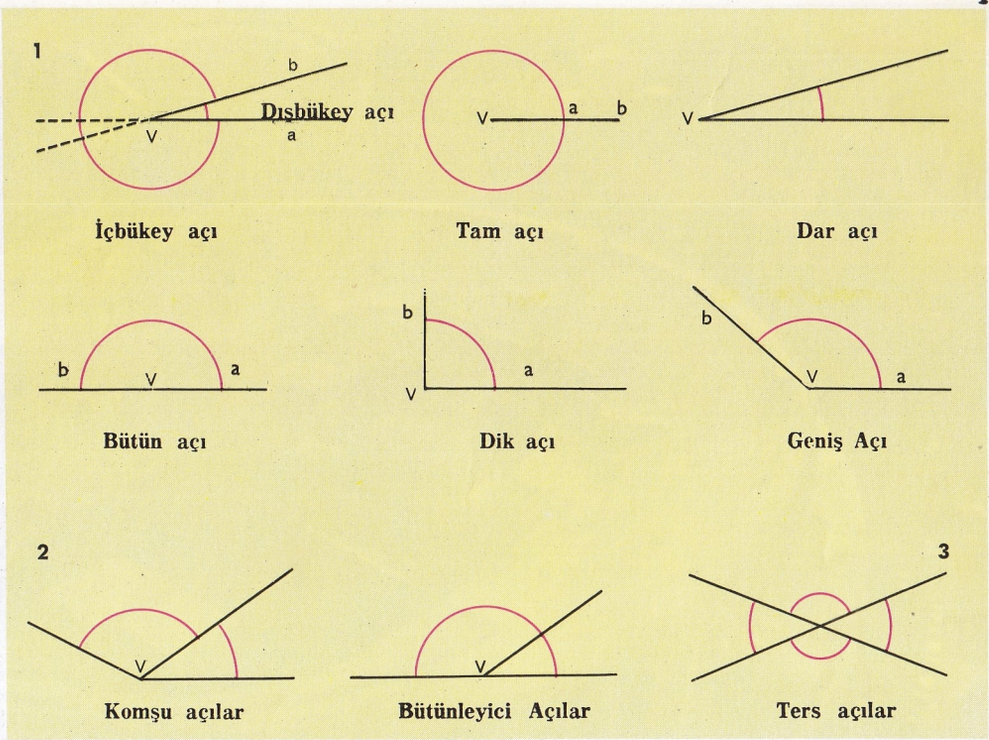

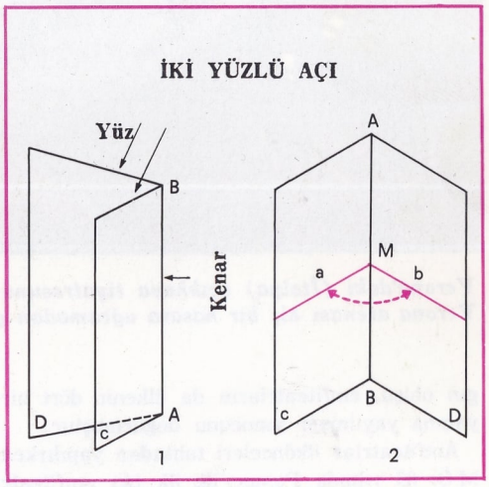

AÇIĞA ÇIKARMA
Memur kadrolarında yapılan değişiklikler sonunda, kadrosu kaldırılan memurun idarî hizmet dışında kalışı.

AÇIK
Gerekli olan para miktarından az bir miktarın varolması durumu. Örneğin, bir kasada bulunması gereken miktardan az para bulunması. Bütçede tahmin edilen harcamalara oranla az miktarda gelirin varolması.

AÇIK ARTIRMA
Devlet hizmetleriyle ilgili olarak, devletçe resmen yapılacak bir satış muamelesinde, satışın en yüksek fiyatı verene yapılmasını sağlamak üzere alıcılar arasında yapılan bir artırma. Artırmanın hangi durumlarda ve ne şekilde yapılacağı kanunlarla tespit edilmiştir.

Artırmalar ve eksiltmeler, «açık», «mahdut» ve «kapalı zarf usulüyle» olmak üzere üçe ayrılır.

AÇIK DENİZ
Bir denizi çerçeveleyen ülkelerin karasuları dışında kalan deniz bölümüne açık deniz denir. Her ülkenin kıyılarına paralel belirli bir mesafedeki çizginin dışında kalan deniz açık denizdir. Her ülkenin karasularının genişliği değişmekle beraber, bu genişlik genel olarak 3 deniz mili ile 12 deniz mili arasında oynamaktadır. Bu mesafenin dışı açık denizdir ve hiç bir devletin ülkesine dahil değildir. Bir denizin karasuyu mu, açık deniz mi olduğunu saptamak değişik yararlar sağlar. Açık denizlerde gümrükleme söz konusu olmayacağı gibi, buralarda yol alan gemilerde işlenen suçlar da, geminin bayrağını taşıdığı ülkede işlenmiş sayılır.

AÇIKHAVA TİYATROSU
Genellikle yaz aylarında kullanılan, üstü açık tiyatro. Günümüz açıkhava tiyatroları Romalıların amfiteatrlarına dayanır. Roma amfiteatrları, daire ya da elips biçiminde yapılır ve oturacak yerleri basamaklarla derece derece yükselirdi. Tiyatroların yarım daire biçiminde olmasına karşılık, amfiteatrlar, dediğimiz gibi ya tam daire ya da elips biçimindeydi. Amfiteatrlarda genellikle gladyatörler arasındaki boğuşmalara yer veren gösteriler (venationes) düzenlenirdi. Bu gösterilerin Roma İmparatorluğunda çok yay-

Verona'daki (İtalya) açıkhava tiyatrosunun havadan görünüşü. Roma uygarlığı açıkhava tiyatrolarının en büyüklerinden birisi olan Verona arenası hiç bir hasara uğramadan günümüze kadar gelebilmiştir.

gın oluşu, amfiteatrların da ülkenin dört bir yanına yayılması sonucunu doğurmuştur.

Amfiteatrlar ilkönceleri tahtadan yapılırken M.Ö. 80 yılında Pompei'de ilk taş amfiteatr inşa edilmiştir. İmparator Augustus döneminde amfiteatr yapımına büyük bir önem verilmiştir. İmparator Titus tarafından M.S. 80 yılında yaptırılan Roma'daki Colosseum eski çağların en büyük açıkhava tiyatrosudur. Gerçekten de boyutları 188 × 185 m., yüksekliği 57 m. olan bir dev yapı, 45.000 seyircyi alabilecek büyüklüktedir.

Amfiteatrın ortasındaki, gösterilere ayrılmış alana arena denirdi. Arenanın tabanı genellikle ince kumla döşeliydi. Arenanın altında gösterilere katılanlar için soyunma odaları bulunurdu. Gladyatör oyunları İmparator Agustus yönetiminde Roma İmparatorluğunun ulusal gösterileri niteliğini kazanmıştır. Gladyatörlerin eğitilmesi için özel okullar kurulmuştur. Gösteriler başlamadan önce gladyatörler toplu olarak arenaya çıkıp seyircileri selâmlardı. Gösterilere katılan Gladyatör sayısının on bini bile bulduğu olurdu. Gladyatörler birbirleriyle dövüşürken, çığırtkanlar kendilerine cesaret vermek için bağırırdı. Yunan mitolojisinde ölüler dünyasının bekçiliğini yaptığı ileri sürülen Karont'un kılığına bürünmüş ölü taşıyıcılar, ölen gladyatörleri sürükleyerek arenadan çıkartırlardı. Bir gladyatörün yaralanması halinde, seyirciler beyaz mendil sallarsa, gladyatörün hayatı bağışlanır, seyirciler başparmaklarını yere çevirerek bağıracak olurlarsa, gladyatör ölüme mahkûm edilirdi.

Amfiteatrlarda gladyatörlerin vahşî hayvanlarla çarpıştıkları da olurdu (venationes) Hıristiyanlığın ilk döneminde, ölüme mahkûm edilen Hıristiyanlar açıkhava tiyatrolarında vahşi hayvanlara parçalatılırdı. Roma İmparatorluğu bu oyunlar için gerekli vahşî hayvanları Kuzey Afrika'dan sağlardı.

Hıristiyanlığın yayılışından sonra, ölüm mahkûmlarının bu şekilde öldürülmesi yasaklanmıştır. Nihayet İmparator Honorius 404 yılında, Batı Roma İmparatorluğunda gladyatör gösterilerini yasaklamıştır.

AÇIK OTURUM

Meclislerin, belirli sayıda kişilerin toplandığı yönetim kurullarının, mahkemelerin, herkesin dinleyebileceği, herkese açık biçimde yaptıkları toplantılarda görev görmeleri. Açıklık, kamusal nitelikteki meclisler ve mahkemeler için ana kuraldır. Bunların kapalı ve gizli olarak görev görmeleri, kanunların belirttiği durumlarda, kanuna uygun usullerle sağlanabilir. Buna karşılık, derneklerin, şirketlerin vb. yönetim toplantıları genel olarak kapalı olur. Derneklerin kurultayları da genel olarak açık yapılır ve kurultaya katılmak hakkı olmayanların da dinleyici olarak toplantılara katılmaları sağlanır.

AÇIK OY

Bir kurul, meclis ya da topluluğun karara varmak ya da düşüncesini belirtmek için o kurul, meclis ya da topluluğa dahil üyelerin düşüncelerini belirtmeleri oy vermedir. Bu oy verme, üyenin adı okunarak düşüncesinin sorulması ya da üzerinde adı yazılı bir kâğıda üyenin kararını yazması biçiminde yapılırsa, açık oy vermeden söz edilir. Açık oylama, belirli konuda karar verecek bir topluluk üyelerinin hangi yönde oy kullandıklarının belli olması amacıyle uygulanır. Anayasamız parlamentoda hangi hallerde açık oylamaya baş vurulacağını belirtmiştir.

AÇIK ŞEHİR
Düşmanın yaptığı saldırılara karşı kendisini koruyacak askerî araç ve olanaklardan yoksun bulunan ve içinde askerî hedefler bulunmayan şehirler. Tarihî şehirlerin savaş sırasında yıkılmasını, harap olmasını önlemek için bu şehirleri savaş stratejisi yönünden önemsiz duruma getirmek ve açık şehir ilân etmek mümkündür.

AÇILIM
Bir gökcisminin gökkubbesi üzerindeki yerini, ekvatoryal koordinatlar sistemine göre, belirten iki açısal elemandan biri. Bu sistem, gök ekvatoru (yer ekvatorunun gökküresi üzerindeki izdüşümü) ile gök kutuplarından (bunlar da yer kutuplarının izdüşümleridir) geçen bir düzlem ve γ noktasıyle belirlidir: Bu son nokta, ekvator ile eliptiğin kesiştikleri iki noktadan biridir. Sözü geçen düzlemden itibaren, ekvator üzerinde, yıldızların hareketine ters yönde olarak, sözü geçen düzlem ile, açılımı tayin edilmek istenen gök cismi ile kutuplardan geçen düzlem arasındaki açı ölçülür; α harfiyle gösterilen bu koordinat, saat, dakika ve saniye olarak ölçülür. Bu amaçla ekvator 24 saata bölünür, her saat 15° lik bir yaya, her dakika 15′ lik bir yaya ve her saniye 15″ lik bir yaya karşılıktır. Aynı düzlem üzerinde bulunan bütün gökcisimlerinin eşit açılımlara malik oldukları aşikârdır; bir gökcismini öbüründen ayırt etmek ve yerini tam olarak belirtmek için, yükselim adı verilen ikinci bir açısal veri daha gerektir.

AÇLIK
Besin alma isteğinin, beslenme dürtüsü geriliminin fazlalaştığı, dayanılmazlaştığı durum. Kanda şekerin azalmasıyle beynin belirli bölgelerinin uyarılması sonucu varılan duygu. Kötü beslenme ya da uzun süren açlık sonucu, el ve ayaklarda daha çok olmak üzere dokularda su birikmesi ve şişmelere «açlık ödemi» denir. Kıtlıklarda, yoksulluklarda salgınlaşan lekeli humma da «açlık tifüsü» dür.

Bir besin gurubunun eksikliğinden doğan açlıklar da vardır. Vitamin açlığı, su açlığı gibi.

AD
Kişilerin birbirinden ayrılmasını sağlayan ve kişileri belirlemek için kullanılması âdet haline gelen sözcükler. Ad, öz ad ve soyadı olmak üzere ikiye ayrılır. Öz ad, aynı soydan gelenleri birbirinden ayırır. Soyadı ise, belirli bir soydan olanları öbür soylardan ayırmaya yarar. Medenî Kanunumuzun 25. maddesine göre, herkesin öz ve soyadı üzerindeki hakları korunmuştur. Bir kimsenin isminin gasbedilmesi yüzünden zarara uğrayan kimse, bu durumun önlenmesini yargıçtan isteyebilir. İsmi gasbedilen ve bundan zarar gören kimse, gasıptan maddî ve manevî tazminat isteyebilir. Ad, doğum üzerine çocuğa ana ve babasınca verilir ve nüfus siciline kaydolunur. Daha sonra, kişi gerekçe ve nedenleri göstererek adının değiştirilmesini yargıçtan isteyebilir. Ad değiştirilirse, yeni ad nüfus siciline kaydolunur.

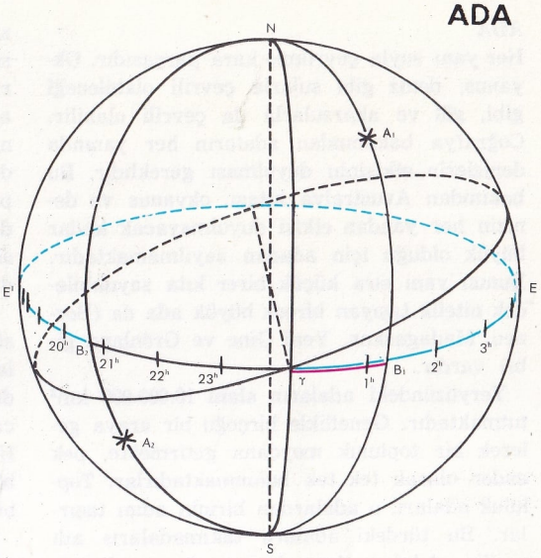

α açılımı γ noktasından, gökcisminden geçen düzleme kadar saat, dakika ve saniye olarak ölçülür. A_1 için α = γB_1 ; A_2 için α = γ $B_1EE'B_2$'dir.

Açıkhava tiyatroları günümüzde de halkın büyük ilgisini çekmektedir. Açıkhava sahnelerinin büyük oluşu ve geniş olanaklar sağlaması, büyük dekorlu oyunların bu sahnelerde daha başarılı olmasını sağlamaktadır. Resimde Verdi'nin Aida operasının İtalya'nın Verona açıkhava tiyatrosunda temsilinden bir sahne görülüyor.

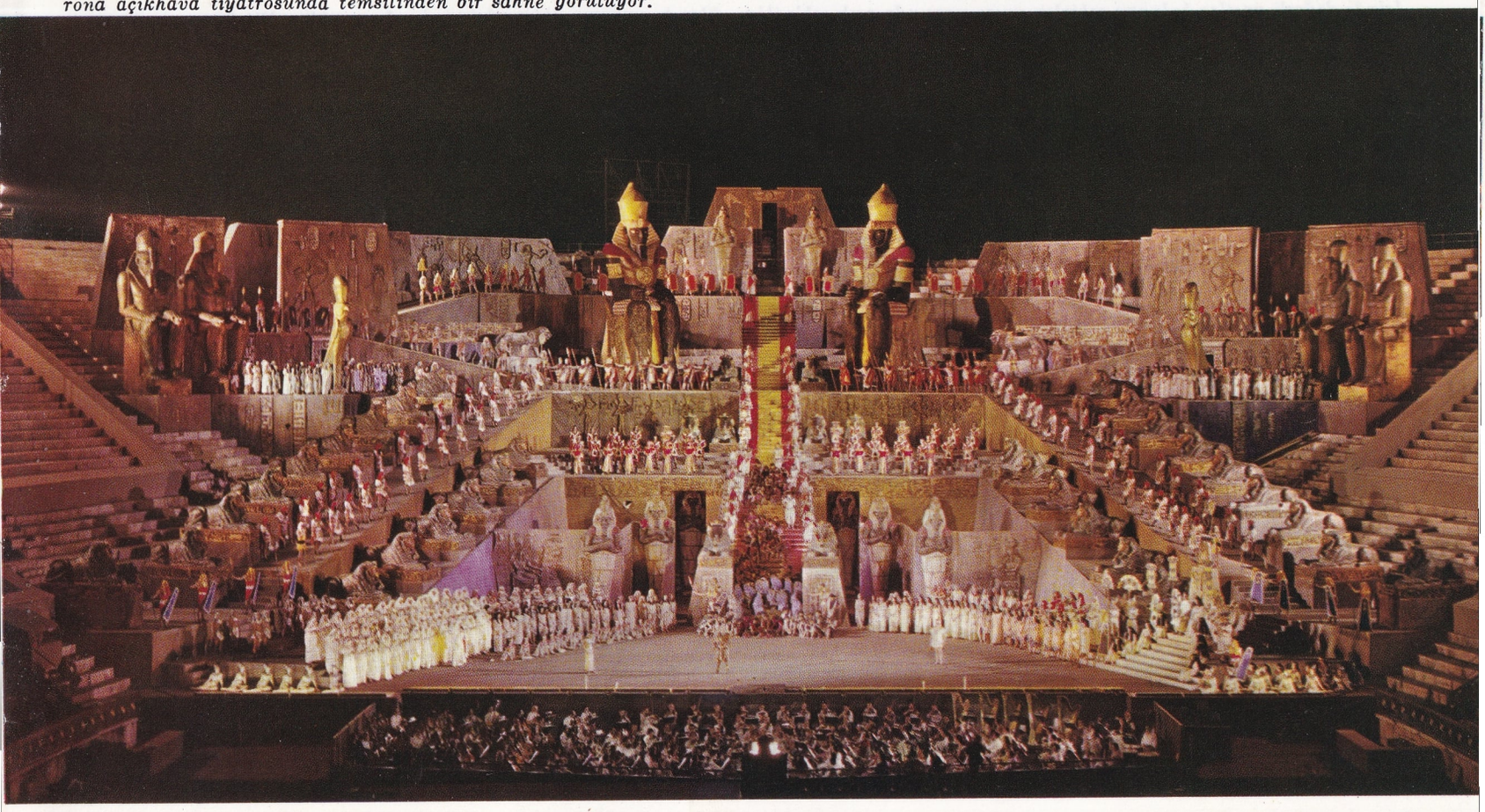

ADA

Her yanı suyla çevrilmiş kara parçasıdır. Okyanus, deniz gibi sularla çevrili olabileceği gibi, göl ve akarsularla da çevrili olabilir. Coğrafya bakımından adaların her yanında denizlerin etkisinin duyulması gereklidir. Bu bakımdan Avustralya kıtası, okyanus ve denizin her yandan etkisi duyulmayacak kadar büyük olduğu için adadan sayılmamaktadır. Bunun yanı sıra küçük birer kıta sayılabilecek nitelik taşıyan birçok büyük ada da (Borneo, Madagaskar, Yeni Gine ve Grönland gibi) vardır.

Yeryüzündeki adaların alanı 10.000.000 km² tutmaktadır. Genellikle birçoğu bir araya gelerek bir topluluk meydana getirmekte, pek ender olarak tek tek bulunmaktadırlar. Topluluk adaları, o adalardan birinin adını taşırlar. Bu türdeki adalara takımadaları» adı verilir. Adalar oluşumlarına göre «volkanik adalar», «kıtadan ayrılan adalar», «mercan adaları» ve «aluvyon adaları» olmak üzere dört bölüme ayrılırlar.

Volkanik adalar: Deniz dibinde ortaya çıkan volkanların püskürttükleri maddelerden oluşmuştur. Küçük adalardır. Bazı göllerin ortalarında ve okyanuslarda rastlanır. Batı Akdeniz'deki Stromboli adası, Büyük okyanustaki Hawai adaları volkanik adalara örnektir.

Kıtadan ayrılan adalar: Bunların büyük çoğunluğu jeolojik çağda ortaya çıkmışlardır. Büyük Britanya adası Avrupa kıtasından, Sumatra ve Borneo adaları Asya kıtasından 4. zamanda, Madagaskar adası da Afrika kıtasından 2. zamanda ayrılmışlardır. Kıtadan ayrılan adalar, ya kara parçalarının kıtadan ayrılmasına kıtanın alçalmasıyle, ya da kıtanın yerinde kalarak denizlerin yükselmesi nedeniyle ortaya çıkmaktadırlar. Ege kıtasının parçalanmasıyle Ege adaları, Batı Akdenizdeki Tiren kıtasının parçalanmasıyle de Korsika ve Sardunya adaları meydana gelmişlerdir.

Mercan adaları: Okyanuslarda olağanüstü sürüler halinde yaşayan poliplerin çıkardıkları kalkerlerin birikiminden oluşan adalardır. «Atol» denilen dairesel adacıklar da mercanadalarıdır. Genellikle Büyük okyanus ve Hint okyanusunun iki dönence arasında kalan bölümlerinde (Marshall ve Carolin adaları gibi) bulunurlar.

Aluvyon adaları: Irmakların aşağı kesimlerinde, çokluk denize döküldükleri yerlerdeki suyun çeşitli kollara ayrılmasıyle ortaya çıkan adalardır. Su kesiminden yükseklikleri azdır, bataktır ve suyun yön değiştirmesi ya da akış gücünü artırmasıyle biçim değiştirirler, bazen de yok olurlar.

ADABI UMUMİYE ALEYHİNE CÜRÜMLER

Genel ahlâka ve toplumdaki ar ve haya duygularına karşı, onları inciten suçlar. Ceza Kanunumuzda bu isim altında çeşitli suçlar düzenlenmiş bulunmaktadır. Kanunumuzun 414-447. maddelerinde yer alan suçlar, adabı umumiye aleyhindeki cürümlerdir. Irza tecavüz, ırza tasaddî, kadın, kız kaçırmak, sarkıntılık, müstehcen neşriyat suçları bunlar arasındadır. Kanunumuzun 567-577. maddelerinde ise, ahlâkı umumiyeyle ilgili kabahat türünden suçlar düzenlenmiştir. Bu kabahatlar arasında, sarhoşluk, kumar, edebe muhalefet suçları vardır.

ADABIMUAŞERET

(bkz. Görgü).

ADAKALE

Tuna nehrinin açtığı Demirkapı boğazı üzerinde bulunan bir ada. Denizden yüksekliği 48 m., uzunluğu 1500 m. ve kapladığı alan 20.000 m² dir.

Osmanlı Türkleri XV. yüzyıl sonlarında burada bir kale yapmışlar, böylece Demirkapı boğazının geçiş güvenliğini sağlamışlardır. Önceleri Vidin sancağına bağlı bir muhafızlık iken sonraları bir bucak haline getirilmiştir. 1923 Lozan antlaşmasının imzalanması sırasında bu kale Romanya'ya bırakılmıştır.

Adakale halkının hepsi Türk'tür. Nüfusu 800 kadardır. Bunlar tütün, meyve vb. yetiştirirler. Geçimlerini kayıkçılık yapmak ve Tuna vapurlarında çalışmak suretiyle sağlarlar. Şimdi Romanya-Yugoslavya işbirliği ile yapılmasına girişilen büyük baraj tamamlandıktan sonra Adakale tümü ile sular altında kalacaktır.

ADALAR

Marmara denizinin kuzey-doğusunda Istanbul iline bağlı yedi adadan meydana gelen bir

İçinde değerli anıtlar bulunan şehirler savaş sırasında açık şehir ilân edilerek, savaşın yıkıcı etkilerinden korunabilir. Nitekim resimde görülen Roma,, İkinci Dünya Savaşında açık şehir ilân edilmiş ve böylece anıtların, sayısız sanat eserlerinin savaştan zarar görmemesi sağlanmıştır.

Bu volkanik ada, 1963 yılı kasım ayında İzlanda kıyılarının karşısında, denizden yükselmiştir. Denizden yükselişinin sekizinci ayında çekilmiş bir resmini gördüğünüz bu ada da İzlandanınkine benzer bir yapıya sahiptir.

ilçedir. Istanbul'a uzaklığı 13-22 km. dir. Adalar, sırasıyle Kınalı (Proti), Burgaz (Antigon), Heybeli (Halki), Büyükada (Prinkipi) dir. Ayrıca 5 küçük ada daha vardır. İlçe merkezi Büyükada'dır ve yüzölçümü 10 km^2.'dir. Adaların Anadolu kıyılarından uzaklıkları da 4-8 km. kadardır. Genellikle bir dinlenme yeri olan Adaların nüfusu yaz ve kış mevsimlerine göre değişmelere uğramaktadır. Söz gelişi kışın Büyükada'nın 5.000 olan nüfusu yazın 30.000'e kadar çıkar.

İlçe nüfusu genel toplam olarak 19.864, yüzölçümü de 10.8 km^2. dir. Bizanslılar döneminde «Kızıl adalar» ya da «Prens adaları» diye anılırlardı. Kralların ve prenslerin sürgün yerleri olarak kullanılagelmiştir. İmparator Romanos Diogenes, Malazgirt savaşında Alpaslan'a yenik düşünce gözleri oyulmuş ve Kınalı'ya sürgün edilmişti. Tarım ve endüstri üretimciliği yoktur. Heybeli'de deniz banyoları, sanatoryum, Deniz Harp Okulu ve papaz okulu vardır. Denizden vapur seferleriyle İstanbul'a bağlanmıştır.

Büyükada. — Adaların en büyük ve en kalabalık olanıdır. Kuzeyden batıya doğru uzanan bir vadiyle ikiye ayrılmıştır. Güneydeki Kocatepe'nin yükseltisi 200 m.'yi aşar. Kıyılar dik yarlı ve girintili çıkıntılıdır. Yörükali örneği birtakım küçük koylara da sahiptir. Tepeler kıyılara doğru inen çamlarla kaplıdır. Bizans imparatoriçesi İrena, oğlu Konstantin'in gözlerini oydurarak buradaki büyük manastıra hapsetmiştir. Tarihte fahişeliğiyle ün salmış imparatoriçe Zoe de kocası Mihail IV. ü yine bu manastıra kapatmıştır. Geçen yüzyılın sonuna kadar manastır, akıl hastaları için kullanılmaktaydı. Adadaki demir madeni 1820 yılına kadar işletilmiştir.

Heybeli. — Bir bucak merkezidir. Manastırları ve papaz okuluyle ünlüdür. Okul, Bizans'ın dinsel ve siyasal hayatını büyük oranlarda etkilemiş nice din adamı yetiştirmiştir. İskeleden tepeye kadar çıkan konutlar basamak basamak yükselmektedir. Batı yakasındaki Çamlimanı, sakin bir koydur. İskele yanında Deniz Harp Okulu ve yukarıda sanatoryumu vardır.

Burgaz. — Büyükada ve Heybeli adası gibi ağaçlıklı değildir. Adayı kuşatan İran egemenlerinden Keyhüsrev, surları ateşe vermiş, fakat bir tek iki başlı kadın heykeli yangından kurtulmuş, Keyhüsrev de heykeli alıp ülkesine götürmüştür. İmparator Papa Mihail, döneminin patriği Methedius'u kırbaçla dövmüş, sonra da adadaki manastıra kapattırmıştı.

Kınalı. — Alpaslan'a yenilen imparator Diogenes, Kınalı'ya getirilmiş ve daha önceleri kendisinin yaptırttığı manastıra kapatılmış, kraliçe Evdoksiya da eşi ölene kadar bu manastırda onunla birlikte yaşamıştır. Ayaklanmalar sonucu tahtlarından alaşağı edilen imparator Mihail'le imparator Romanus Lakepenus da Kınalı'ya sürgün edilen ünlü krallar arasındadır.

Yassıada. — Bizans döneminde çile çekmek isteyen keşişler kendi istekleriyle bu adaya çıkarlar ve zorluklara göğüs gererek yaşarlardı. Ağır siyasal suç işleyen hükümlüler için de yeraltında kayalara oyulmuş odalar yapılmıştı. Bu suçlular yukarıda bulunan bir delikten atılarak bu odalarda ölmeye bırakılırlardı. Geçen yüzyılın ortalarında İngiliz elçilerinden Sir Henry Bulver, Yassıada'yı hükümetten ucuza satın almış, eski bir manastırın temelleri üzerine bir şato yaptırmıştı. Elçinin ülkesine dönüşünden sonra şato olduğu gibi

Adalar'ın şehirle olan bağlantısını Karaköy köprüsünden kalkan vapurlar sağlar.

kalmıştır. Son yıllarda adada, Türk donanmasına ait bir deniz üssü kurulmuş, 27 mayıs 1960 devrimiyle birlikte tutuklanan devrim öncesinin yöneticileri Yassıada'ya götürülmüşler ve orada devrim mahkemesinde yargılanmışlardır.

Sivriada. — Yassıadanın bir mil kadar batısındadır. Eski adı Oksiya'dır. Bizanslılarca ağır suçluların hapsedildikleri bir adadır. Adada ayrıca keşişlerin oturdukları bir manastırla bir kilise bulunuyordu. Sonra bu yapılara bir de yetimhane eklenmiştir. Bugün için adada bu sayılanların yalnızca yıkıntıları kalmıştır. Çok küçük bir kumsalı vardır. Üzerinde insan yaşamamaktadır.

Kaşıkadası. — Pideadası diye de anılır. Çok önceleri çamlarla kaplıymış. Adayı hükümetten satın alan biri turistik kuruluşlar yapmak istemişse de, çıkan zorluklar karşısında bundan caymış ve adayı yine geri satmıştır. İki Musevî vatandaşa aittir.

Tavşanadası. — Büyükada'nın bir mil güneyinde, insan oturmayan bir adadır. Eski adı Niadre'dir.

Sedefadası. — Büyükada'nın doğusuna düşer. Son yıllarda konut değeri kazanmıştır. Çok eskiden, «tarik-i dünya» diye anılan, dünyasından geçmişler otururmuş. Bunlar sonraları bu tutkularından vaz geçmişler ve Büyükadaya göçüp yerleşmişler. Adada bugün için bir eski manastır yıkıntısına rastlanır. Sultan Abdülmecit'in damadı Ahmet Paşa bir ara Sedefadasında tarım üretimine girişmişse de araç ve gereçlerin yetersizliği sebebiyle başarısızlığa uğramıştır.

Güzelada. — Pendik koyunun doğusunda Karataş yarımadasına bitişiktir. Yer yer ağaçlıklıdır, mesire yeri diye kullanılmaktadır. Eski adı Pavli'dir ve 12 paylıdır. Payın 11'i hazinenin, biri de bir Fransız'ındır.

Eşekadası. — Eski adı Andreas'tır. Anadolu kıyısına yakındır. İçmeler açığında ve Karataş yarımadası yakınlarındadır.

Dardağanadası. — Tuzburnu'nun karşısına düşen küçük, kayalık bir adadır. Top atışlarında hedef diye kullanıldığından, ada üzerinde ağaç bitmez olmuştur.

Feneradası. — Tuzla köyü açıklarındadır. Eski adı Vrukolakas'tır, «hortlak» anlamına gelmektedir. 1955 yılında İzmit seferini yapan Pendik vapuru ada kayalıklarına bindirmiş ve aynı yılın içinde adaya bir fener yaptırılmıştır.

İncirliada. — Tuzla körfezinin karşısındadır. Eskiden insan oturur bir adaymış. Bizanslılardan kalma bir su sarnıcının altı sütunu işgal sırasında İngilizlerce alınıp götürülmüştür.

Adaların yüzölçümü, sırasıyle şöyledir: Büyükada 5.400, Heybeli 2.350, Burgaz 1.500, Kınalı 1.350, Kaşıkadası 0.006, Tavşanadası 0.350, Sedefadası 0.010, Yassıada 0.052, Sivriada 0.045 km².

İklim Marmara iklimidir. Boğaz rüzgârları dolayısıyle yazları serin, kışlar da ılımandır. Topluca nüfusu 50.000'in üstündedir.

Adaların ilk adı «Demonisia - Halk adaları» iken, Hıristiyanlığın ortaya çıkışından sonra «Papadonisia - Papaz adaları» adını almıştır. Sonraları kral ve prenslerin sürgün edilmeleri yüzünden «Prens adaları» diye de anılmaya başlanmıştır.

Adaların Türklerin eline geçmesi Istanbul'un fethiyle birliktedir. Fatih'in amirallerinden Baltaoğlu Süleyman Paşa, adaları kuşatmış ve sırasıyle Kınalı, Burgaz ve Heybeli'yi zaptetmişti. Büyükada ise bir süre daha direnmiş, nihayet o da teslim olmuştur. Türklerce yerleşme Tanzimat'tan ve konut değerini kazanması da Meşrutiyet döneminden sonralara rastlar. Vapur işletmeciliği 1845 yılında başlamıştır.

ADALET

Haklılık, hakka uygunluk. İnsan topluluklarında, zamanla değişen ve gelişen bir şekilde, davranışların ve kararların haklılığı konusunda birtakım değer ölçüleri ortak şekilde belirir. Toplumların yapılarında ortak olarak, birtakım haklılık, ahlâklılık, doğruluk ölçüleri belirir ve davranışlar bu duygulara göre değerlendirilir. Toplumun bu değer yargılarına göre, haklı, doğru, ahlâklı bulunan davranışlar âdil olarak kabul edilir. Adalet, zamana ve toplumlara göre değişen bir kavramdır. Neyin adaletli, neyin adaletsiz olduğunu saptayacak değişmez ölçüler bulunamamıştır. Bu nedenle adalet, değişebilir bir değer taşıyan felsefî bir kavram durumundadır. Bu açıdan, her kanuna uygun hareket aynı zamanda adaletli sayılmayabilir. Örneğin, kanunun yasakladığı bir hareketin cezalandırılmasının âdil sayılamaması, toplumsal değer yargılarına göre kötü görülmemesi söz konusu olabilir. Pozitif hukukun koruduğu ve belki de sadece belirli zümrelerin işine gelen değerlerin korunması, bu değerlerin haklı görülmesi, toplumsal düşünce yönünden doğru bulunmayabilir. Bu durumda pozitif hukuk, felsefî ve toplumsal değerini kaybetmiş olur.

ADALET BAKANLIĞI

Adalete uygun oldukları varsayılan kanunların uygulanması, uyuşmazlıkların çözümlenmesi işlemine adalet dağıtmak denilir. Bu uygulamayı gerçekleştiren devlet teşkilâtı adalet teşkilâtıdır. Bu teşkilâtın yönetimiyle görevli bakanlığa da Adalet Bakanlığı denilir. Adalet Bakanı, hem hükümete dahil siyasal bir kişidir ve diğer bakanlarla birlikte siyasal iktidarı kullanır, hem de devletin idarî teşkilât ve işleyişi içinde adalet bölümünün yönetimiyle yükümlü idarecidir. Adalet Bakanlığı, ceza işleri, cezaevleri vb. genel müdürlükleri gibi idarî bölümlere ayrılmıştır. Yargıçların tayin, terfi, nakil vb. işleri, 1961 Anayasasına göre Yüksek Hâkimler Kuruluna ait olduğundan, Adalet Bakanlığının yargıçlar üzerinde doğrudan doğruya geniş yetkileri yoktur. Bakanlık ve bakan ayrıca, bazı davaların açılmasına izin vermek, dava açılmasını emretmek, yazılı emir yolunu uygulamak gibi usul hukukundan doğan yetkilere de sahiptir.

ADALET KOMİSYONU

Türkiye Büyük Millet Meclisindeki, değişik hizmetlerle ilgili olarak kurulan ve kanun tasarı ve projelerini inceleyerek, genel kurullara sunan komisyonlardan, adalet işlerini ilgilendiren hizmetlere bakan komisyon. Türkiye Büyük Millet Meclisi, Senato ve Millet Meclisinden meydana geldiğinden, şimdi, gerek Millet Meclisinde, gerek Senatoda adalet komisyonu kurulmaktadır. Adalet komisyonu, özellikle, adalet konularıyle ilgili kanunların hazırlanmasında görev gördüğü gibi, adlî konular yönünden incelenmesi gereken değişik konularda da düşüncesini belirtmektedir. Anayasaya

göre, gerekli durumlarda, Senato ve Millet Meclisi adalet komisyonları karma bir komisyon kurabilirler.

ADALI HALİL
(1871-1927). Ünlü Türk güreşçilerindendir. Edirne'nin Kilise köyünde doğmuştur. Babası da pehlivandı ve Kara Mehmet namıyle ün kazanmıştı. Kara Mehmet, oğlunu da kendisi gibi bir pehlivan yetiştirmek istemiş, bunun için çalışmalara küçük yaşında başlatmıştır. Babası, Adalı Halil'e kendi bildiklerini bütünüyle öğrettikten sonra, daha iyi bir biçimde yetişmesi amacıyle o günlerin büyük güreşçisi Kel Aliço'nun yanına çırak vermiş ve Adalı Halil böylelikle güreşi ve inceliklerini iyi ustaların yanında yetişerek öğrenmiştir.

Bu bilgisi ve acı kuvveti dolayısıyle dünyanın en iyi güreşçisi diye bilinen Koca Yusuf ayarı bir pehlivan sayılmıştır. 1.98 m. boyunda ve 150 kilo ağırlığındaydı.

Osmanlı imparatorluğu sınırları içinde üne erdikten sonra Avrupa'ya, oradan da Amerika'ya geçmiş ve çeşitli ünlü pehlivanlarla güreş tutmuştur. Karşısına çıkarılan bütün rakiplerini yenmiştir. Bu yüzden de «Türk aslanı» adıyle anılmıştır. Amerika'da tuttuğu bir güreşte acı kuvvetini göstermek için, altına aldığı bir rakibinin kaburga kemiklerini kırmış, bu duruma hırslanan seyirciler tarafından linç edilme tehlikesiyle karşılaşmıştır.

Avrupa ve Amerika gezilerinden sonra anayurda dönmüş, 18 yıl Kırkpınar başpehlivanlığını kimseye vermemiştir.

Öldüğünde, Edirne'deki Kasımpaşa camii önündeki mezarlığa gömülmüştür. Geleneğe göre, her yıl Kırkpınar güreşlerinin başlamasından önce, Adalı Halil'in bu mezarı önüne gidilir, ziyaret edilir ve tören yapılır.

Robert Adam tarafından çizilmiş bir koltuk.

ADALET DİVANI
(bkz. Milletlerarası Adalet Divanı). Ayrıca, 27 mayıs 1960 devriminden sonra, eski iktidar sahiplerini yargılamak üzere kurulan mahkemeye de, «Yüksek Adalet Divanı» adı verilmiştir.

ADAM, HENRI GEORGES
(1904-) Fransız ressam. Ayrıca heykel ve gravür alanında çalışmaları da vardır. Arkadaşlarıyle birlikte Salon da Mai'yi kurarak (1945) çağdaş Fransız sanatının en aşırı akımlarını desteklemiştir. Soyut çalışan Adam, geometrik bir soyutlama ile çarpıcı bir grafik anlayışını uyumlu bir biçimde birleştirmiştir. Tablo ve heykelleri çeşitli Fransız müzelerine girmiştir.

ADAM, ROBERT ve JAMES
Dördü de mimar olan İskoçyalı kardeşlerin en ünlüleri. Babaları William da mimardı. Robert Adam (Kircaldy, 1728-Londra, 1792) mimarlık kuramları ve eski anıtlar üzerine kitaplar yazmıştır. Yapıları XVIII. yüzyılın ikinci yarısındaki İngiliz sanatını etkilemiş, neoklasik anlayışın kara Avrupasına yayılmasına öncülük etmiştir. Robert Adam, kültürünü genişletmek için dört yıl süreyle kara Avrupasında kalmıştır. Roma'da Giovan Battista Piranesiyle arkadaşlık kurmuştur. Spalato'da Diocleziano devrinden kalma saray kalıntılarının titiz bir biçimde rölevesini çıkartmıştır. Bu resimler 1764'te Londra'da yayınlanmıştır. Yurduna döndükten sonra Londra ve İskoçyada birçok yapının, bu arada sarayların projelerini çizmiştir. Robert Adam'ın kardeşi James'le birlikte meydana getirdiği ünlü yapılar Londra'da Lansdowne House ile Kernwood House, Middlsex'te Osterley Park, Brentfordda Syon House, Essex'te Mistley kilisesi ve Marble Hill villasıdır.

Robert, 1768 ile 1774 yılları arasında, öbür kardeşlerinin işbirliğiyle Londra'da Taymis

Robert Adam'ın çizmiş olduğu Kenwood kitaplığının bir bölümü. Neoklasik İngiliz mimarlığı bugün «Adam üslubu» diye anılmaktadır.

Brecht'den esinlenerek toplumsal koşulları eleştiren oyunlar veren Arthur Adamov çağdaş tiyatronun önemli oyun yazarlarından birisidir. Resim Adamov'un oyunlarından birinin temsiline aittir.

ırmağının sol kıyısında Adelphi (Yunancada kardeşler anlamına gelir) adı verilen ve şehircilik düzenlenmesi bakımından çok başarılı bir yapı dizisi inşa etmiştir.

Robert Adam'ın eski Yunan ve Roma motiflerini, İngiliz anlayışına uygulayarak çizdiği ev eşyaları uzun süre İngiliz işçiliğini etkilemiştir.

ADAM ÖLDÜRMEK

Hayatta olan bir kimsenin hayatına son vermek suçu. Adam öldürme suçunun Ceza Kanunumuz tarafından düzenlenmiş değişik şekilleri vardır: a) Bir kimsenin bilerek ve isteyerek bir kimsenin hayatına son vermesi haline, kasten adam öldürme derler. Bu suçun basit şekli, Ceza Kanunumuzun 448. maddesinde düzenlenmiştir. Suçun, zehir kullanmak, işkence yapmak, başka bir suçu saklamak vb. suretiyle işlenmesi halinde suçun cezası daha da artar. b) Eğer, dikkatsizlik, tecrübesizlik, meslek ve sanatta acemilik, kanun ve nizamlara uymazlık yüzünden bir kimsenin ölümüne istemeyerek sebebiyet verilmişse, taksirle adam öldürme suçu meydana gelir. Bu tür adam öldürme suçunun cezası kasten adam öldürme suçuna oranla daha azdır. c) Bir kimse diğerini yaralamak istemiş ve bu yaralamanın sonucunda yaralanan kimse ölmüşse bu tür adam öldürme suçuna kastın aşılması suretiyle adam öldürme suçu denilir. d) Bir yakınının haysiyet ve namusunu korumak için yeni doğmuş bir çocuğu öldüren kimse de, yeni doğmuş çocuğu öldürme suçunu işlemiş olur.

Adam öldürme suçunun teşekkülünde, suçlunun dışında kalan bazı sebepler de yardımcı olmuşlarsa, suçun cezası indirilir. Meşru müdafaa, mecburiyet hali durumlarında adam öldüren kimsenin fiili hukuka aykırı sayılmaz ve kendisine ceza verilmez ya da duruma göre az ceza verilir.

ADAM KALDIRMAK

Ceza Kanunumuza göre, bir kişiyi para, eşya ya da hukukça geçerli bir senet elde etmek için dağa, ya da tenha bir yere zorla götürmek ve istenilen çıkar sağlanıncaya kadar onu o yerde zorla tutmak, yağma suçunun bir türünü teşkil eder. Ağır cezalı bir suç olduğu için, muhakemesi ağırceza mahkemesinde görülür.

Henry Adams.

ADAMELLO

Lombardia ile Trentino arasındaki Doğu Alp dağları. En yüksek tepeleri Adamello (3554 m.) ve Presanella (3556 m.) tepeleridir. Buzul ve karlarla kaplı vadileri tarihte çeşitli çatışmalara sahne olmuştur. Bugün Adamello, İtalyanın önemli turistik bölgelerinden biridir. Ayrıca büyük hidroelektrik kuruluşlara sahiptir.

ADAMOV, ARTHUR

Rus asıllı Fransız tiyatro yazarı. 1908 yılında Kafkasya'nın Kislovodsk kentinde dünyaya gelen Adamov'un yapıtları iki bölümde ele alınabilir. İlk bölümdeki oyunlarında Adamov çağdaş insanın bunalımını ve hayatın anlamsızlığını, bütün duygularını yitirmiş bir çevre içinde işler. İkinci bölümde ise Brecht'den esinlenerek, toplumsal koşulları ele alıp eleştiren oyunlar verir. Adamov'un L'invasion, Tous Contre Tous, Le Ping-Pong adlı oyunları ilk bölüme, Paolo Paoli, Le Printemps 71 adlı oyunları da ikinci türe örnek gösterilebilir.

ADAMS, HENRY BROOKS

Amerikalı yazar ve tarihçi (Boston. 1838-Washington, 1918). Püriten bir ailenin çocuğu olan Adams, ülkesinin politika ve kültür hayatında önemli bir rol oynamıştır. Değişik devirlerde uzun süre Avrupa'da yaşamıştır. Gazetelerde yayınladığı yorumları, tarihsel ve ekonomik incelemeleri büyük ilgi uyandırmıştır. 1870'te Harward Üniversitesi Ortaçağ Tarihi kürsüsüne atanmış ve North American Review'nun başına getirilmiştir. Yeniçağ tarihiyle de ilgilenen Adams, görüşlerine temel olarak şu ilkeyi almıştır: «Politika insanların değil kuvvetlerin savaşıdır».

Dokuz cilt halinde yayınladığı «History of the United States» (1884-1889), Amerika tarihinin 1801-1817 yılları arasındaki dönemini ayrıntılarıyle ele alan zengin bir kaynaktır. XIII. yüzyılın birliği üzerine bir deneme diye tanımladığı ve ortaçağı felsefe, sanat, toplumsal hayat bakımından birleştirici bir ortam olarak ele alan «Mont-Saint Michel and Chartres» adlı kitabı en önemli eseridir. Ayrıca «The Education of Henry Adams»'ta, bir çözülme noktasına ulaştığını ileri sürdüğü Amerikan uygarlığını eleştirmiş ve Amerikan gençliğinin 1929 ekonomik bunalımı öncesindeki sorunlarına eğilmiştir.

ADANA

Akdeniz bölgesinin en büyük şehri olan Adana, Seyhan ırmağının batısında kurulmuştur; zamanla doğu kıyılarına doğru da yayılmaktadır. Seyhan üzerinde Bizanslılar zamanında yapılan 21 gözlü ve 310 m. uzunluğunda bir taşköprü vardır. Şehir yöresinde ve ır-

mağın iki yanında meyve (portakal, kayısı, nar) ve sebze bahçeleri ile pamuk, mısır, ayçiçeği tarlaları uzanmaktadır.

Adana'nın nüfusu 290.515'tir; Akdeniz'e olan uzaklığı 40 km., denizden yüksekliği 18-20 metredir. Akdeniz ikliminin etkisi içindedir; yazları kurak ve sıcak, kışları ılık ve yağışlıdır. Yıllık ortalama sıcaklık 18.6°C, en soğuk ay (ocak) ortalaması 8.C°, en sıcak ay (temmuz) ortalaması ise 28.1°C'dir. Ovayı kuşatan dağların sıcaklığı şehirden farklı olduğu için, yaz aylarında şehrin bunaltıcı sıcaklarından kurtulmak isteyenler Toroslardaki Pozantı, Bürücek, Gülek, Namrun, Kızıldağ ve Armutlu gibi yaylalara göç ederler. Adana büyük bir endüstri merkezi durumundadır. Şehirde çok sayıda büyük dokuma, çırçır, un bitkisel yağ fabrikaları vardır. Endüstriyel gelişmeler Adana'yı Türkiye'nin her açıdan dördüncü büyük şehri durumuna yükseltmiştir. Şehir, bölgedeki bütün il ve ilçe merkezleriyle devlet demir ve karayolları vasıtasıyle geniş ulaştırma olanaklarına sahiptir. Ayrıca biri askerî, biri de sivil iki havaalanı vardır. Denizle bağlantısı Mersin ve ayrıca İskenderun ve Adana yöresinin tarihi çok eski çağlara dayanır. Çevrede Etilerle ilgili çeşitli buluntular ele geçmiştir. Ceyhan'dan Tarsus'a kadar birçok höyükde vardır; ayrıca yörede 40-45 kadar dağ kalesi bulunur. Bütün yöre ilkçağda Asur ve İran egemenliğinin altına girmiştir. Tarihsel öneminin başında, kuzeyden güneye inen Mısır ve Suriye'ye geçen tek yolun üzerinde bir kilit noktası oluşu gelmiştir. Büyük İskender, İran hükümdarı Darius'la Adana'nın doğusundaki Payas ovasında bir savaşa tutuşmuş, sonunda Darius karısını ve kızını tutsak bırakarak savaş alanından kaçmıştır. Adana, İmparator Pompeus devrinde Romalılara, VII. yüzyılda, Halife Ömer devrinde Müslümanlara, daha sonra bir aralık Haçlılara ve nihayet Selçuklulara geçmiştir.

Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim Mısır seferine giderken 1517 yılında Adana, Ramazanoğulları tarafından kendisine teslim edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğuna karşı baş kaldıran Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşanın oğlu İbrahim Paşa, bir ara Adana'yı almışsa da şehir sonraları yine Osmanlı egemenliği altına geçmiştir. Uzun bir süre Halep eyaletine bağlı bir sancak merkezi olarak yönetilmiş, 1867 yılında il merkezi olmuştur.

Birinci Dünya savaşı sonunda Fransızların Adana'yı işgal etmesiyle halk kendi kendine örgütlenerek silâhlanmış, dağlarda direnme hareketine geçmiştir. 20 ekim 1921 tarihinde imzalanan Ankara antlaşmasıyle Fransızlar şehri terketmiş ve 5 ocak 1922 günü de Türk silâhlı kuvvetleri Adana'ya girmiştir.

Şehrin içinde geniş ve düzgün caddelerle modern bina ve otellerin sayısı son yıllarda çok artmıştır; içinde su sporlarına elverişli bir yüzme havuzu da bulunan Atatürk parkı, Türkiye'nin en büyük şehir parklarından biridir. Şehrin merkezinde bulunan, Ramazanoğullarının yaptırdığı Ulucami tarihsel bir anıt değeri taşımaktadır.

Adana, Cumhuriyet devrinde çok gelişmiş, nüfusu 1927'de 73.0000 kadarken, 1960'ta 230.000'i aşmış, 1965'te ise 290.000'i geçmiştir.

Türkiye'nin Akdeniz bölgesindeki en önemli şehri olan Adana'nın ünlü saat kulesi.

Adana Ticaret ve endüstri açısından da Türkiye'nin önemli merkezlerinden birisidir. Resimde Adana'da Atatürk anıtı görülüyor.

Adana ilinin doğusunda Maraş ve Gaziantep, güney-doğusunda Hatay, batısında İçel, kuzeyinde Kayseri ve Niğde illeri bulunur. Güney sınırı Akdeniz kıyılarıyle çevrilidir. Yüzölçümü 17.249 km^2., nüfusu 903.812'dir. İlçeleri: Bahçe, Feke, Kadirli, Karaisalı Karataş, Kozan, Magara, Osmaniye, Ceyhan, Pozantı, Saimbeyli ve Yumurtalık. Adana merkez ilçesinin yüzölçümü 1582 km^2., nüfusu 347.500'dür.

Adana ilinin kuzey-batı, kuzey ve doğu kesimleri Toros dağlarıyle çevrilidir. Doğuda ise Amanos dağları yükselir. Kuzey-batıda Niğde il sınırı üzerinde Aladağ (3734 m.) bulunur. İli üç yönden kuşatan dağların eteklerinden Akdeniz kıyılarına kadar Adana ovası uzanır. Ova başlıca iki kısma ayrılır: Adana ile deniz arasında Çukurova Ceyhan-Kozan arasında Yukarıova. Adana ovasının büyük kısmı geçen bin yıllar boyunca Toroslardan akarsuların indirdiği alüvyonların birikmesiyle oluşmuştur.

Çağlar boyunca ırmakların taşıdıkları birikintilerin yarattığı delta büyüyerek Çukurova'yı meydana getirmiştir. Bu yüzden toprak kuvvetli ve verimlidir. Bu geniş ova ortasında bulunan Misis tepeleriyle iki bölüme ayrılır. Kuzeyde kalan bölüme Yukarıova, güneyde kalan bölüme ise Çukurova adı verilir.

İlin en önemli akarsuları Ceyhan ve Seyhan ırmaklarıdır. Ceyhan Maraş ilinde doğduktan sonra Adana il topraklarına iner. Karataş ile Yumurtalık arasında İskenderun körfezine dökülür. Ceyhan'dan daha uzun olan Seyhan

ırmağının iki büyük kolu (Samantı ve Göksu) da Kayseri ili içinde doğar. İl sınırlarına girdikten sonra Çakıt suyunu alır. Sonra Mersin körfezine dökülür. Seyhan üzerinde, Adana şehrinin kuzeyinde büyük bir baraj yapılmıştır. Seyhan barajı aıdnı alan bu baraj, ırmağın taşmasına ve ovayı su altında bırakmasına engel olmuştur.

ADAPAZARI

Sakarya ilinin merkezidir. Akova da denilen Adapazarı ovasının ortasında Sakarya ırmağının batı kıyısı yakınındadır. (Nüfusu 85.600). Eskiden İzmit'e bağlı Kocaeli ilinin bir ilçe merkeziydi. 1954 yılında Kocaeli ili ikiye ayrılmış ve Sakarya ili kurulmuştur.

Adapazarı, 1943 yılında şiddetli bir deprem geçirmiş ve şehir yeniden kurulmuştur. 1967 yılındaki deprem de büyük ölçüde zarara yol açmıştır.

Ankara-İstanbul yolu şehrin içinden ve yakınından geçmektedir. Arifiye istasyonuna uzanan ara bir hatla demiryoluna da bağlıdır.

Şehir, geniş bir düzlüğe kurulmuştur. Suyu, Sapanca gölünü boşaltan Çark suyundan sağlanır. Elektrik için Çatalağzı santralından gelen akımdan yararlanılmaktadır.

İklim, nemli iklimdir; yazlar sıcak, kışlar da soğuk geçer.

Tarım araçları, araba, vagon ve şeker fabrikalarına sahiptir. Bunlarla birlikte un, kiremit, sandalye, bitkisel yağ fabrikaları da vardır.

Adda suyu Como gölünü besledikten ve 313 kilometre boyunca yol aldıktan sonra, Cremona yakınında Po ırmağına katılır.

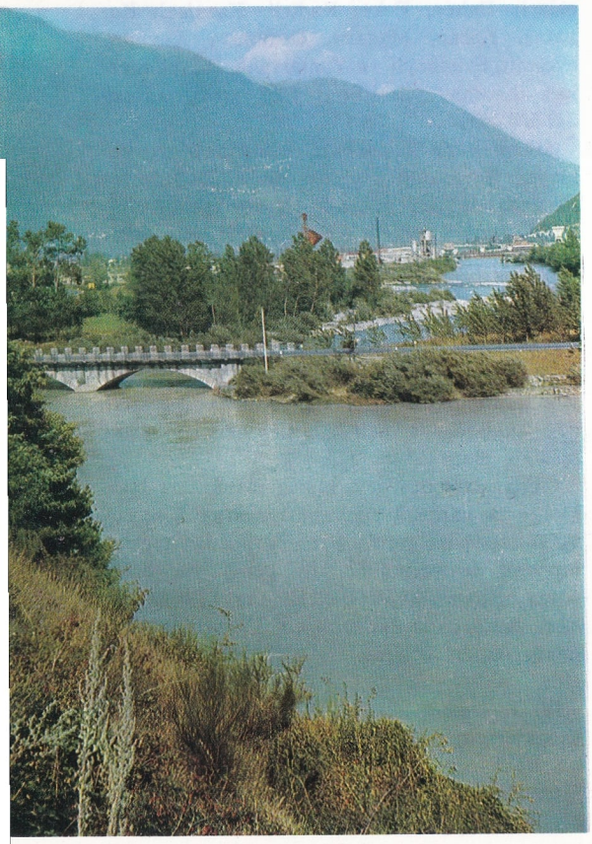

Adapazarı zaman zaman karşılaştığı yersarsıntılarına rağmen büyük bir ekonomik gelişme göstermektedir. Resimde Adapazarı'nın Hürriyet Bulvarı görülüyor.

Tarihsel değer taşıyan tek anıtı güney-batıdaki Justinianus köprüsüdür. 429 m. uzunluğundaki bu taş köprü sekiz kemerlidir. Çevre Orhan Gazi döneminde Bizanslılardan Osmanlılara geçmiştir. Adapazarı XVII. yüzyıl içinde bir köy, bir pazar yeriydi; Ada sözü de Sakarya ve Çark suyu arasında yer almış olmasındandır.

ADASOĞANI (Urginea maritima)

Zambakgillerden bir bitki. Akdeniz bölgesinde, özellikle Malta, İspanya ve Cebelitarık'ta yetişir. Yaprakları uzun şeritler halinde, çiçekleri beyaz ve yeşil damarlıdır. 2 kilo kadar ağırlıkta olan soğanı acı ve zehirlidir. Bu soğanın iç yaprakları yağla kaynatılarak fare zehiri yapılır. Adasoğanı ayrıca kan basıncını artıran bir kalp ilâcı olarak da kullanılır.

ADATAVŞANI (Cuniculus cuniculus = oryetolagus cuniculus)

Memeli hayvanların lepidoridae familyasındandır. Adi tavşandan farkı, kulaklarının ve arka ayaklarının daha kısa oluşu ve yavrularının tüysüz olarak doğmasıdır. Boyları 45, kuyrukları 5 cm. kadardır. Sırtlarıyle yanları kırçıl kızıl sarı, arka tarafları koyu sarımsı esmer, boyun ve bacaklarının dış kısmı kızılca sarı, boyun ve karnın alt kısmıyle bacakların iç yanı beyazdır. Kuyruklarının üst yanı kırçıl, alt yanı beyazdır. Asıl vatanı Güney Avrupa ile İspanya'dır. Toprak içinde kazdıkları yuvalarda yaşarlar. Yuvalar birbirine geçitlerle bağlıdır. Yuvalarda ya da otların dibinde saklanırlar, akşam olunca ortaya çıkarlar. Çok ürkektirler. Bu bakımdan zor avlanırlar. Yılda 4-8 kez yavrularlar ve her defasında 4-12 yavru doğururlar. Gebelik süresi 30 gündür. Doğurmadan önce, ana tavşan yuvanın tabanını genişletir ve göğsünden kopardığı tüylerle döşer. Yavrular 20 gün kadar anne sütüyle beslenir. Bundan sonra memeden kesilerek yuvadan ayrılırlar.

Yaz aylarında tarla ve bahçelerdeki fideleri yiyerek, kışın ağaçları kemirerek karınlarını doyururlar. Bu bakımdan zararlıdırlar.

Geniş ölçüde zarar verdiği yerlerde yuvalarının içine gaz püskürtülür.

Tüyleri yumuşak olduğundan şapkacılıkta, postları kürkçülükte kullanılır. Adatavşanının tüyü, postu, eti ve laboratuvar denemeleri için beslenen birçok çeşitleri vardır. Laboratuvar denemelerinde kullanılanların rengi genellikle beyazdır.

ADATEPE

Kütahya ili yakınında Altıntaş-Dumlupınar şosesi üzerinde ve Dumlupınar'ın kuzey-doğusunda bir tepedir. Yüksekliği 1.338 m. dir.

30 Ağustos Başkomutanlık Meydan savaşının önemli muharebeleri Adatepe yöresinde geçmiştir.

ADCILIK

(Osmanlıcası ismiye). Genel kavramları gerçek sayma yerine birer ad olarak bulan öğretidir. Ters anlamlı olup asıl adcılığı güdenlere de gerçekçi denilmektedir ki, adcılık buna karşı olan düşünceyi belirlemektedir.

İlk olarak, adcılık, XI. yüzyılın sonlarına doğru Compiégne rahibi Roscelin'ce ileri sürülmüştür. Roscelin'e göre, genel kavramlar, birtakım seslerden ve adlardan başka bir şey değillerdir ve gerçek olanlar da bireysel olanlardır.

Bu öğreti, kiliseyi sarsan bir öğretiydi, çünkü dinler genel kavramlar üzerine kurulmuştu ve en başta Tanrı adı soyut bir kavramdı. Genel kavramların gerçek sayılmaması da dinin gerçek sayılmaması anlamına geliyordu.

ADCI GİZEMCİLİK
(Osmanlıcası ismiyeci meşaiye). Genel kavramları gerçek saymayarak birer addan (isimden) ibaret bulan ortaçağ aristotelesçiliğidir. Adcı gizemcilik de, adcılık gibi ters anlamlıdır ve asıl adcılıktan yana olanlara karşı çıkanları belirlemektedir.

XIV. yüzyılda yaşamış düşünürlerden Durant, Ockham, Buridanus ve D'Ailly; aristotelesçi dinci oldukları halde, yine de adcılığı savunmuşlardır. Bu savunuculara göre de, insanların bileceği —ya da bilme gücüne sahip oldukları— ancak bireysel olan gerçeklerdi. Tanrı bilinemez ve tanıtlanamazdı. Din, bu yüzden bilimselliğe zorlanmamalıydı. Bilim, yalnızca Tanrıya özgüydü ve insan, imanla yetinmek zorundaydı. Kilise de bu noktada dünya işlerine karışmamalı, ilkel kutsallığına dönmeliydi.

Bu kanı ve savunuş kilisenin o yüzyıllardaki egemenliğini enikonu sarsmış ve yıkılmasına da baş yardımcı olmuştur. Adcı gizemcilik, ortaçağın özgür ve ilerici düşüncelerinden biridir.

ADDA
Po ırmağının en büyük kolu. Uzunluk bakımından İtalya'nın dördüncü akarsuyu (313 km.). 2290 metre yüksekliğindeki Ferro dağından doğar, yukarı kısmı Ret Alpleri ve Orobie arasında şelâleler halinde akar. Dağlardan kopardığı taş ve toprak parçalarını Como gölüne taşır. Como gölüne dökülür. Adda'nın taşıdığı aluvyonlar, yakın zamana kadar birleşik olan Como ve Mezzola göllerini birbirinden ayırmıştır.

ADDİS ABABA
Doğu Afrika'da Habeşistan'ın başkentidir. 1896'da başkent olan Addis Ababa (Addis Abeba - Addis Awawa)), denizden 2424 metre yüksekte Şoa bölgesinde Enotto dağlarının güney eteklerinde kurulmuştur.

45 km² lik bir alana yayılan Addis Ababanın nüfusu bugün 400.000 kişidir. Şehir, merkezî durumu ve 748 km. lik Cibuti demiryolunun açılması (1918) sebebiyle hızla gelişmiştir.

İtalyanlar zamanında şehir bir hayli onarılmış, bu arada büyük ve modern binalar ve düzgün yollar yapılmıştır.

Yakınlarında 12 kadar sıcak su kaynağı bulunan Addis Ababa, bir ticaret merkezidir. Başlıca kahve, balmumu, deri, işlenmemiş kauçuk, fildişi ve altın ticareti yapılır. Sigara ve çimento endüstrisinin yanı sıra dokumacılık, madencilik de ilerlemiştir.

Addis Ababa, 1936'da İtalyan birlikleri tarafından işgal edilmiş ve Doğu İtalya Afrikasının 1941'e kadar başkenti olmuştur. İkinci Dünya savaşında 5 nisan 1941'de İngiliz ordusu tarafından kurtarılarak Habeşistan'a iade edilmiştir.

ADDİSON HASTALIĞI
Dermansızlık ve zayıflamayla başlayıp, derinin koyu bronz rengini almasıyle belirir; böbreküstü salgı bezinin bazı hormonları yetersiz imal etmesi sonucunda kendini gösterir. İlk defa İngiliz hekimi Thomas Addison (1793-1860) tarafından tanımlandığı için hastalık onun adıyle anılır. Çok kere böbreküstü bezine verem ya da frengi bulaşması sonucu meydana gelebilir.

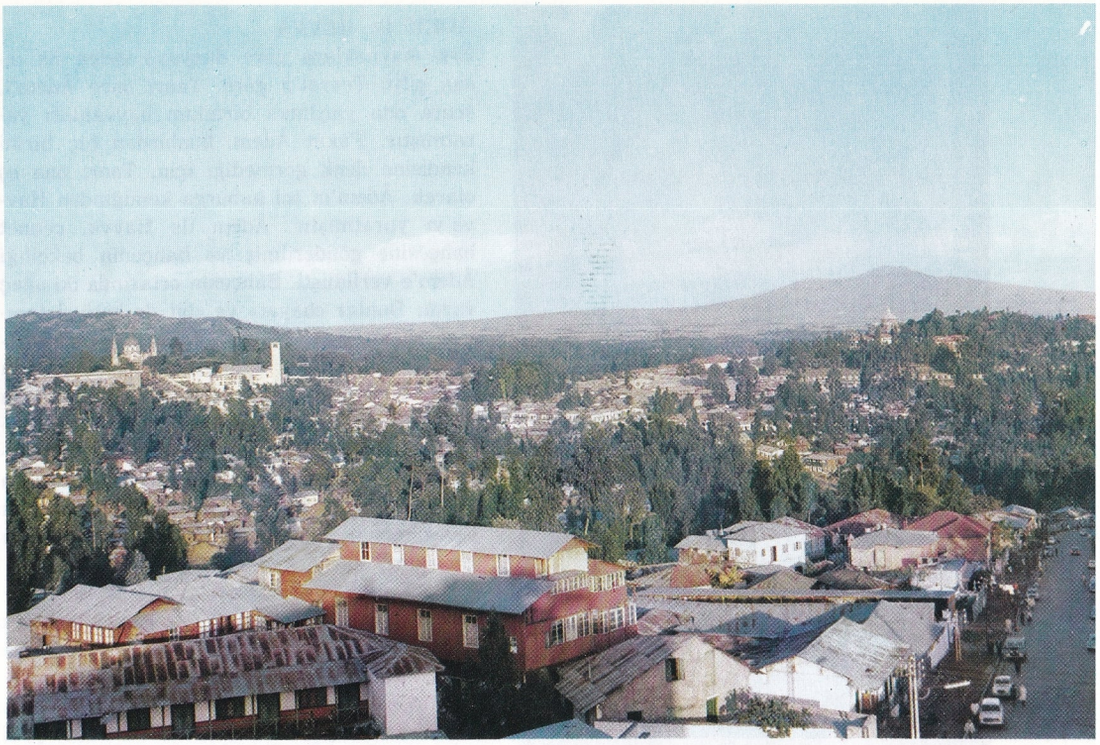

Habeşistan'ın başkenti Addis Ababa 2.450 m. yükseklikteki bir yayla üzerinde kurulmuştur. Şehir Afrika'ya özgü niteliklerin yanısıra yer yer Avrupa'lı bir görünüşe sahiptir.

ADDISON, JOSEPH
İngiliz yazar ve düşünürü (Milston, 1672-Londra 1719). Bir din adamının çocuğu olan Addison eski dilleri okumuş, çok iyi Latince öğrenmiştir. Sonradan eski diller üzerine çalışmalarını bırakmış ve Whigslere (o zamanın liberalleri) katılmıştır. Birçok siyasî görev almış, dışişleri müsteşarı olmuş, sonradan 1709'da İrlanda bakanlığı müsteşarlığına getirilmiştir. Aynı zamanda edebiyatla uğraşmıştır. Kendi kurduğu Spectator (1711) gazetelerinde yayınladığı yazılarda çevrenin özelliklerini vermiş, gelişmekte olan burjuvaziyi desteklemiştir.

ADELAIDE
Güney Avustralya devletinin başkenti (nüfusu 600.000). 1836'da İngiliz albayı Light tarafından St. Vincent körfezi kıyısında kurulmuştur. İngiliz hükümetinden siyasal özerklik ve dinsel bağımsızlık elde eden kişilerin yerleşmesiyle Adelaide, geçen yüzyılın ortalarına doğru büyük bir gelişme göstermiştir.

Adelaide'in caddeleri geniş, liman ve havaalanı kuruluşları son derece moderndir. 1876'da kurulmuş bir üniversiteye de sahiptir.

Güney Avustralya'nın nüfusu yaklaşık olarak 1.000.000, yüzölçümü 984.267 km² dir. Hint okyanusu boyunca uzanan kıyı toprakları çok verimlidir. Ülkenin ekonomik kaynakları tarımdan sonra hayvancılığa dayanır. En çok koyun, at ve domuz beslenir.

J. Addison'un Kneller tarafından yapılmış olan bu resmi Londra'da National Portrait Gallery'dedir.

Jean Van Eyck tarafından 1432-1439 yılları arasında meydana getirilmiş ünlü adem tablosu.

ÂDEM ile HAVVA
Eski kaynaklara göre dünyaya gelen ilk insan çifti. Tevrat'a göre, Tanrı önce Âdem'i, sonra ona yardımcı birtakım hayvanları yaratmıştır. Fakat Âdem, bunlardan hiç birini kendisine denk görmediği için, Tanrı ona eş olarak, Âdem'in sol kaburga kemiğinden Havva'yı yaratmıştır. Âdem ile Havva, cennet bahçesine gönderilmiş ve bahçenin bekçiliği Âdem'e verilmişti. Bahçenin ortasında iki ağaç vardı. Bunlar «hayat» ve «iyi ile kötüyü tanıma» ağaçlarıydı. Bu son ağacın meyvesini yemesi Âdem'e yasak edilmişti. Ama bu yasağa rağmen, yılana uyarak önce Havva, sonra da Âdem bu meyveden yerler. Ceza olarak cennetten kovulurlar. Tevrat'a daha sonra eklenmiş olan, evrenin yaratılmasından söz eden bölümde ise, Âdem ile Havva aynı zamanda yaratılmış ve bütün öbür yaratıkların başına geçirilmiş olarak gösterilmiştir.

İslâm dininin ulu kitabı olan Kur'an'ın birçok surelerinde de Âdem ile Havva'dan söz edilir. Kur'an'da Âdem'in yaratılışı hakkında şöyle denir: «İnsanı balçıktan yarattık». Fakat, menkıbelere göre, Tanrı Cebrail, Mikâil, İsrafil adlarındaki meleklerin her birine, yedi kat yerden yedi avuç toprak almalarını emretmiş; fakat yer bu toprağı vermek istememiştir. O zaman Azrail, insanı yaratmak için gereken toprağı yerden zorla almıştır. Tanrı, günlerce yağmur yağdırarak bu toprağı yumuşatmış, melekler yoğurmuş ve Tanrı da biçim vermiştir. Fakat can vermeden önce, kuruması için uzun süre beklemiştir. Âdem yaratıldığı vakit, Tanrı meleklere, Âdem'e secde etmelerini emretmiştir. İblis (şeytan) ten başka hepsi bu emre uymuşlardır. Bunun sonucu olarak İblis cennetten kovulmuştur. Kur'anda belirtildiğine göre Tanrı, yalnız meleklere hitaben Âdem'i yeryüzünde kendisine halife yapacağını söylemiştir. Yasak edilen yemişi yemesi üzerine cennetten kovulan Âdem, Serendip (Seylan) adasına düşmüş ve bu adada eşinden 200 yıl ayrı olarak yaşamıştır. Bu süre içinde, işlediği kusuru affettirmek için tövbe ve istiğfar etmiştir. Cebrail, işlediği suçtan pişman olan Âdem'i Mekke yakınlarında Arafat'a götürmüş ve Âdem orada eşiyle buluşmuştur.

Taberî'ye göre Âdem, nisan ayının 6. günü ölerek, Abu Kubays dağı eteğindeki hazineler mağarasına gömülmüştür. Başkalarına göre Âdem'in cesedi tufandan sonra Melchizedek tarafından Kudüs şehrine getirilmiştir.

Adem ile Havva hikâyesi, batı ve doğu edebiyat ve sanatını geniş ölçüde etkilemiştir. Hikâye çeşitli biçimlerde incelenmiş, birçok ressama konu olmuştur. Bunların arasında İtalyan ressam Masaccio (1401-1429) nun «Adem ile Havva»nın cennetten kovuluşları tablosu ünlüdür. Ressam Masolino da Fiesole tarafından başlanan bu tablo, Masaccio tarafından bitirilmiştir. Resim, ressamın en ünlü tablosu sayılmaktadır.

ADEMİ MERKEZİYET SİSTEMİ
İdare sistemlerinden biri. Merkeziyet sisteminin tersi. Devlete ait birtakım hizmetlerin, merkezi idareye bağlı olmaksızın, bağımsız ve özgür organlar ve kuruluşlarca yerine getirilmesi. Bağımsız olarak devlet hizmetlerini yerine getiren kuruluşlar merkezi idarenin denetimi altındadırlar, fakat faaliyetlerinde ve kararlarında serbesttirler.

ADEN
1937'de Arap yarımadasının güneyinde kurulan İngiliz sömürgesi. Aden, yönetim yönünden doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Nüfusu yaklaşık olarak 100.000'i bulan şehir, aynı adı taşıyan körfezin kıyısındadır. Limanı son derece işlektir. Hindistan yolu üzerindeki önemli durumu dolayısıyle tarihte zaman zaman Portekiz, Türk ve İngiliz boyunduruğu altında kalmıştır. Bugün Aden, önemli bir petrol rafineri merkezidir. Yalnız Little'da (Aden'deki bir kuruluş) yılda üç ile beş milyon ton arasında petrol arınır.

ADENANTERA
Yaprakları akasyanınkiler gibi bileşik çiçekleri salkım ya da başak biçiminde, baklagillerden bir ağaççık. Amerika'nın tropikal kesimlerinde 3-4 türüne rastlamak olanaklıdır.

Madagaskar adalarında yetişen bir türü Adenantera pavonininin mercan bezelyesi ya da kondori adı verilen yuvarlak ve parlak kırmızı renkteki tohumları yenir, ya da kolye ve süs yapmada kullanılır.

ADENAUER, CONRAD
Alman devlet adamı (1876-1967). İktisat ve hukuk fakültelerini bitirdikten sonra Weimar cumhuriyet sırasında politikaya atılmıştır. 1917-1937 yılları arasında Kolonya Belediye başkanlığı yapmış, 1937'de Nazi yöntemi bu görevine son vermiştir.

İkinci Dünya savaşının sonuna kadar Hıristiyan Demokrat Birliğinin başkanı olarak çalışmış, 1949 eylülünde yapılan seçimlerde yeni federal cumhuriyete şansölye seçilmiştir. Politikacı olarak Adenauer, ülkesini yalnızlıktan kurtarmak ve Batı dünyasına yaklaştırmak için çaba harcamıştır. Bu amaçla Atlantik Paktı, NATO, Avrupa İktisadî İşbirliği gibi kuruluşlara katılmıştır.

Adenauer, Alman milletinin gerçek temsilcisinin Batı Almanya devleti olduğu ilkesini savunmuş, Doğu Almanya'nın boyunduruk altında bulunduğunu ileri sürmüştür. Muhalifleri, Adenauer'i Almanya'nın birleştirilmesine gereği kadar önem vermemiş ve militarizmi desteklemiş olmakla suçlamışlardır.

ADENET
XIII. yüzyılda yaşamış bir Fransız şairi. Sadece Adam diye de adlandırılır. Özellikle saz şairliğinde geniş ün sağlamıştır.

Saz şairlerinin kralı diye de anılır. «Ogi çocukları», «Büyük ayaklı Berthe», «Cléomedès» ve «Bovon de Commarchis» adlarında dört manzum romanı yaygın bir ün kazanmıştır.

ADENİT
Bir ya da birden fazla lenfa bezinin iltihaplanması hali. Adenit, lenfa dokusunun, enfeksiyonlara karşı kendisini savunmasının bir sonucudur.

ADENOİT
Burunla yutak arasında yer alan lenfa dokuları topluluğu. Bu dokuların iltihaplanması, adenoitit diye adlandırılan ve ateş, burun yoluyle soluma zorluğu, ortakulak iltihabı gibi belirtilerle ortaya çıkan bir hastalığa sebep olur.

ADENOM
Dış salgı bezlerinin dokularından gelişen urlar. Kötüleşirse kansere dönüşebilir.

ADESE
(bkz. Mercek).

ÂDET GÖRME (Aybaşı)
Erginlik çağına giren her genç kızın üreme organından belirli zamanlarda bir miktar kan gelmesi olayı. Âdet görme, genellikle dört haftada bir tekrarlanır ve birkaç gün sürdükten sonra, kanama kesilir. Gebelik ve emzirme devresi dışında kadının her ay az çok düzenli bir şekilde tekrarlanan kanamalar yaş dönümü devresinde kesilir.

Genel olarak kadınlar 14 yaşında âdet görmeye başlar, 49 yaşında âdetten kesilirler. Ancak 12 yaşında âdet görmeye başlayabilecekleri gibi, 40 yaşında yaş dönümü devresine girmeleri ya da aybaşlarının pek nadir de olsa 60 yaşına kadar sürmesi söz konusu olabilir. Ortalama olarak her kadın 30-35 yıl âdet görür. Âdet görmeye ne kadar erken başlarsa o kadar erken âdetten kesilir.

İklimin ve yaşama koşullarının âdet görme üzerinde etkisi büyüktür. Sıcak ülkelerde yaşayan genç kızlarda aybaşları daha erken başlar. Varlıklı ailelerin kızları da, fakir ailelerin kızlarından daha önce âdet görmeye başlamaktadır.

Kadının iki aybaşı günleri arasındaki devreye âdet görme devresi denir. Bazı kadınlarda bu devre kısa, bazılarında daha uzundur. Kadın her aybaşı kanamasında 30-50 gram kan kaybeder. Normal koşullar altında aybaşı kanının rengi koyu kırmızıdır.

Âdet görme, ruh ve sinir sistemini etkiler. Onun için, bu günlerde kadınların dinlenmeleri yararlı olur. Âdet görme günlerinde temizliğe çok dikkat etmek gerekir. Yalnız soğuk suyla yıkanmaktan kaçınmak gerekir. Çünkü birden sıcaklık değişmesi, aybaşı akıntısının düzenini bozar.

Âdet görme sıkıntıları. — Bazılarında bu sıkıntı aybaşından 1-2 gün önce başlar. İsteksizlik, halsizlik, hatta çarpıntı, üşüme, iştahsızlık hissedilir. Ayrıca kabızlık, baş ağrısı, karın altında rahatsız edici bir gerginlik, sinir bozukluğuyle karşılaşılır. Aybaşı akıntısının sonlarına doğru bu rahatsızlıklar hafifler ve geçer.

Âdetten kesilme. — Kadınlar genel olarak 45-50 yaşları arasında âdetten kesilirler. Aybaşının kesilmesiyle birlikte kadın çocuk yapma niteliğini kaybeder. Kesilme birdenbire olmaz. Daha önce aybaşları düzenini kaybetmeye, akıntıları da yavaş yavaş azalmaya başlar. Kadın bu devreye girer girmez bazı rahatsızlıklar hisseder. Sık sık yüze kan hücum etmesi, bol terlemeler, gözlerin kararması, baş ağrıları, uykusuzluk, sinir bozukluğu ve heyecan bozuklukları başlıca özellikleridir.

Bazılarında çabuk öfkelenip sinirlenme halleri görülür. Âdet kesimi sırasında rahim ve meme kanserlerinin baş göstermesi ihtimalinin unutulmaması gerekir.

Âdet görme bozuklukları. — En normal âdet görme devresi 28 gündür. Ancak kadınların belki yarısından fazlası 28 günden daha az, ya da daha fazla gün içinde âdet görürler. Bazı kadınların her âdet görme devresi genel olarak birbirinin aynıdır. Yani her 28 veya 29 günde bir âdet görürler. Bir kısmınınki ise her ay bir iki günlük bir değişme gösterir. Bunlar normal âdet görme devreleridir. Ancak bazı aralıklarla ya da bir buçuk, iki ayda bir gibi çok uzun aralıklarla bazan yıllara varan kesilmelerle, bazan da pek şiddetli sancılar veya aşırı derecedeki kanamalarla âdet görülür. Bu bozukluğun ve düzensizliğin çeşitli nedenleri vardır.

Sıtma, akciğer vb. gibi hastalıklar süresince âdet görme kesilebileceği gibi, beslenme eksiklikleri ve hayat şartlarının ağırlığı da bu düzeni bozabilir. Aybaşı bozukluklarını hiç bir şekilde ihmal etmemek, vakit geçirmeden uzman bir hekime başvurmak doğru bir davranış olur.

Bir zamanlar Akdeniz'den Hint Okyanusu'na geçişi denetlemek açısından stratejik bir önemi olan Aden limanı, bugün sadece ticaret bakımından önemlidir.

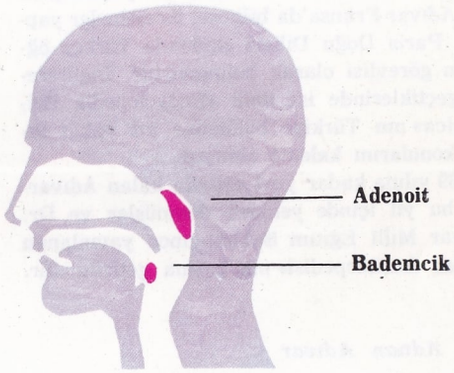

Adenoit ve bademciğin yerleri.

K. Adenauer.

ADIVAR, Dr. ABDÜLHAK ADNAN
(1882-1955). Bilim ve politika adamlarımızdan olan Doktor Abdülhak Adnan Adıvar, Gelibolu'da doğmuştur. Eğitimini İstanbul'da bütünlemiş, çağın istibdadından Batıya kaçarak Berlin Tıp Fakültesinde çalışmış, 1908 Meşrutiyetinden bir yıl sonra da yeniden yurda dönmüştür. İstanbul Tıp Fakültesinde asistanlık, müderrislik (profesörlük) ve müdürlük yapmıştır. Trablusgrap ve Birinci Dünya savaşlarına Hilâliahmer (Kızılay) müfettişi ve doktor binbaşı olarak katılmıştır.

Sıhhiye Umum Müdürlüğünde ve Hilâliahmer reisliklerinde de bulunmuştur. Son Osmanlı Mebusan Meclisine milletvekili olarak da girmiş, İstanbul'un işgalinden az sonra eşi yazar ve romancı Halide Edip (Adıvar) ile birlikte Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele eyleminde yer almış, Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümetince Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye (Sağlık ve Sosyal Yardım) Bakanı olarak görevlendirilmiştir.

Cumhuriyetin ilânından sonra 1926 yılına kadar Mecliste İstanbul milletvekili olarak bulunmuş, sonra bazı siyasal anlaşmazlıklar sebebiyle eşiyle birlikte Türkiye'yi terk etmiştir.

Karı koca Adıvarlar yurt dışında —İngiltere ve Fransa'da— uzun bir süre yaşamışlar, Dr. Adıvar Fransa'da bilimsel incelemeler yapmış, Paris Doğu Dilleri okulunda Türkçe öğretim görevlisi olarak bulunmuştur. İngiltereye geçtiklerinde ise ünlü «Encyclopedia Britannica»nın Türkiye bölümüne ait yakın tarih konularını kaleme almıştır.

1939 yılına kadar yurt dışında kalan Adıvarlar bu yıl içinde yeniden dönmüşler ve Dr. Adıvar Millî Eğitim Bakanlığınca yayınlanan «İslâm Ansiklopedisi»nin başına getirilmiştir.

Dr. Adnan Adıvar.

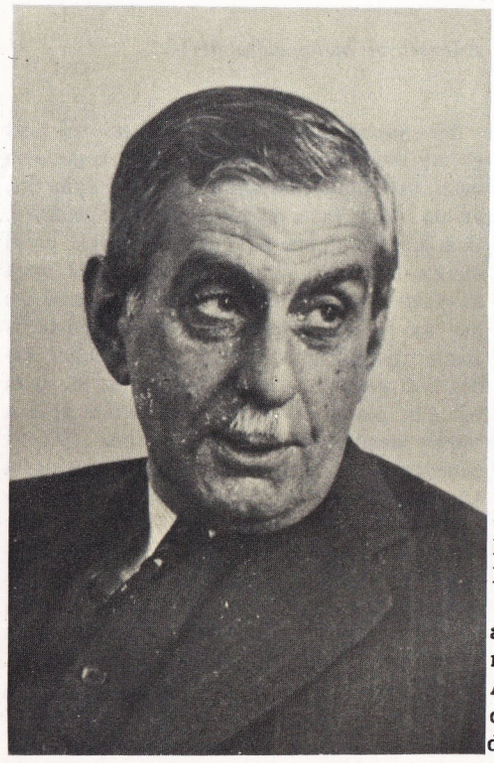

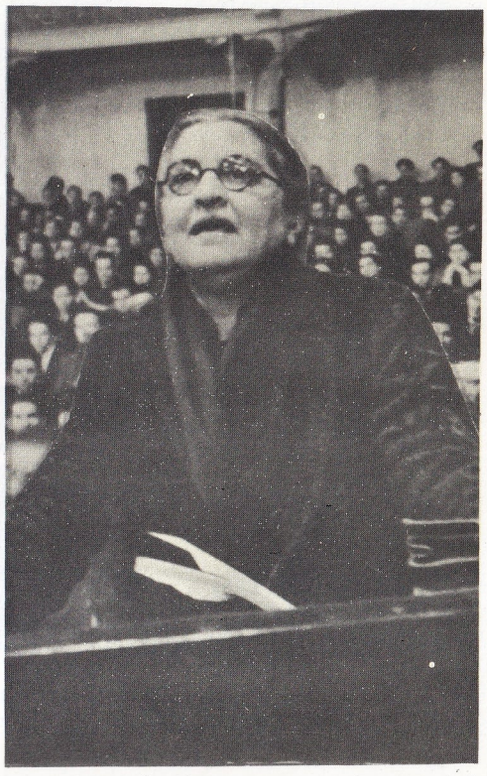

Halide Edip Adıvar.

1950 yılında İstanbul'dan bağımsız milletvekili seçilmiş ve bir dönem bu görevinde kalmıştır. 1955 yılında İstanbul'da ölmüştür.

Başlıca eserleri: Osmanlı Türklerinde İlim (1940), Tarih Boyunca İlim ve Din (1944) ve Faust'a Dair Bir Tahlil Tecrübesi (1939).

ADIVAR, HALİDE EDİP
(1884-1964) Türk roman yazarı Profesör Halide Edip Adıvar, Istanbul'da doğmuş, Amerikan Kız Kolejinde öğrenimini bitirmiştir. Genç yaşında okulunun matematik öğretmenlerinden Salih Zeki ile evlenmiş, 1908 yılından başlayarak çeşitli gazetelerde (Vatan, Tanin) ve dergilerde (Şehbal ve Yeni Mecmua) edebiyat konuları üzerine yazılar yazmaya başlamıştır.

Halide Edip, daha sonra eşi Salih Zeki'den ayrılmış ve Dr. Abdülhak Adnan (Adıvar) ile evlenmiştir. 1918-19'da Istanbul Üniversitesi Batı Edebiyatı profesörlüğüne getirilmiştir. Mütareke yıllarında İstanbul'un Sultanahmet meydanında söylediği ateşli nutuklarıyle üne ermiş, toplumu heyecanlandırmış ve İstanbul'un işgali üzerine eşiyle birlikte Millî Mücadeleye katılmak üzere Anadolu'ya geçmiştir.

Millî Mücadele eyleminin başladığı günlerde Mustafa Kemal'le birlikte ölüm cezasına hüküm giyen Halide Edip o günlerde cephelerde «Halide Onbaşı» diye ün salmıştır.

Cumhuriyetin ilânından sonra bazı siyasal anlaşmazlıklar yüzünden eşiyle yurdu terk etmiş ve Fransa ile İngiltere'de yaşamıştır. Amerika ve Hindistan'a gitmiş, o ülkelerde çeşitli konferanslar vermiştir. 1939'da yurda dönmüş, 1940'ta İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Edebiyatı profesörü olmuştur. 1945'te Sinekli Bakkal romanı, C.H.P.'nin Roman armağanı birinci ödülünü almıştır.

1950 yılında İzmir'den milletvekili seçilmiştir. Bundan sonraki dönemde milletvekilliğinden ayrılmış, kendisini bütünüyle yazı hayatına vermiştir. Önce kadının iç dünyasını inceleyen romanlar yazmış, sonra kuşaklararası geleneklerin eleştirmesini yapan törel romanlara yönelmiştir. Romanlarının yanı sıra anı ve hikâyeleri de vardır.

Başlıca eserleri: Handan, Yeni Turan, Son Eseri, Ateşten Gömlek, Vurun Kahpeye, Kalp Ağrısı, Dağa Çıkan Kurt, Zeynonun Oğlu, Sinekli Bakkal, Döner Ayna, Yol Palas Cinayeti, Tatarcık, Akile Hanım Sokağı, Sallan Yuvarlan, Mor Salkımlı Ev ve Türkün Ateşle İmtihanı.

ADIYAMAN
Malatya iline bağlı bir ilçe merkeziyken 1955 yılında Malatya ilinin ikiye bölünmesiyle il merkezi olmuştur (nüfusu 22.131).

Adıyaman'ın ilk adı Hasnı Mansur'dur. Emevî hükümdarlarından Mervan'ın yakını Mansur'un kurduğu rivayet edilir. Ortaçağ boyunca sayısız savaşlara sahne olmuştur. Şehrin içinde bu çağdan kalma olduğu sanılan bir kale vardır. Adıyaman, 66 km. uzunluğunda bir şose yoluyle Fevzipaşa-Malatya demiryolunun Gölbaşı istasyonuna bağlıdır.

Adıyaman ili, Kuzeyden Malatya, güneyden Urfa ve Gaziantep, doğudan Urfa ve Diyarbakır, batıdan da Maraş illeriyle çevrilidir. Merkez ilçesinden başka Besni, Çelikhan, Gerger, Kâhta, Gölbaşı ve Samsat ilçeleri vardır. Yüzölçümü 7554 km^2.'dir; ilin nüfusu 267.794'tür. Fırat'ın kollarından Göksu ile Kâhta çayları il topraklarını sular. Köylerinin sayısı 320'dir. Merkez ilçesinin yüzölçümü 1702 km^2., nüfusu 73.876'dır.

Kuzeyde Malatya sınırındaki dağlar sarptır: yamaçları ormanlık değildir. Dağlarla çevrili yörede akarsuların geçtiği hafif engebeli vadiler vardır.

Toprak, genellikle tahıl üretimine elverişlidir. Tarım zamanla makineleşmiştir. Tarım, meyvecilik ve hayvancılıkla uğraşılır. Az ekimli pamuk ve antepfıstığı başlıca gelir kaynakları arasındadır.

ADİ ALACAKLAR
İflâsta teminatlı olmayan alacaklar. Teminat, teminatlı alacakların ödenmesine yetmezse, arta kalan alacak kısmı adi alacak durumuna girer. Adi alacaklıların hepsi, kendiliğinden, sıradaki öbür adi alacaklılarla birlikte iflâsa dahil olur. Sıradaki her alacaklının hakkı birbirine eşittir.

ADİGE
Kuzey İtalya'da bir ırmak. Uzunluk bakımından Po'dan sonra İtalya'nın ikinci ırmağı (410 km.). 1571 metre yükseklikteki Resia dolaylarından doğar. Doğuya doğru akarak Venosta vadisini aşar, Merano'da güneye yönelir, Adria denizine dökülür.

Adige ırmağı, resimde de görüldüğü gibi, genellikle dik sayılabilecek yamaçlar arasından yoluna devam eder.

İlkbaharda yağmurların başlaması ve Alp dağlarındaki buzların çözülmesi sonucu suyu kabarır ve saniyede 4.000 m³ su akıtır.

ÂDİL
Adaletli davranan kimse. Kişisel davranışın adalet ölçülerine göre değerlendirilmesinde davranışın adalet kavramından doğan değer ölçülerine uygunluğu halinde, bu davranış âdil olarak adlandırılır. Belirli kişisel davranışların adalet ölçülerine göre değerlendirilişinin dışında, soyut olarak adalet kavramına uygunluk anlamında âdil olmak kavramı da vardır

ADİLCEVAZ
Doğu Anadolu'da Bitlis ilinin bir ilçe merkezi (6.139 nüfus). Eski adı Ercige'ydi. Yüzölçümü 568 km²., nüfusu 15.225'dir.

Kasaba güney rüzgârlarına açıktır. Van gölünden bir kilometre kadar içeridedir. Göl kıyısındaki küçük bir iskele ulaşımı sağlar. İl merkezine 80 km.'lik toprak bir yolla bağlıdır.

Sayısız tarihsel eser kalıntıları şehrin değerini ortaya koyar. İlk kuruluşunun Urartu Türklerine kadar vardığı sanılmaktadır. Şehri çevreleyen surlar zamanla yıkılmıştır. Arada ayakta kalan tek tarih anıtı Selçuklulardan bir cami yıkıntısıdır. Camiin XI. yüzyıl sonunda Adilcevaz'ı alan Selçuk hükümdarı Tuğrul Bey tarafından yaptırıldığı sanılıyor. Kalenin ayakta kalan surlarında Bizanslılara ve Selçuklulara ait türlü kitabelere rastlanır.

Belediye kuruluşu, içme suyu, P.T.T., ilkokul vardır.

İlçenin kuzey yönü dağlıktır ve Süphan dağına bakar. Buralardan sonra bölge Van gölüne doğru hafif bir iniş yapar, yer yer engebelidir. Batı yönü seyrek ormanlıktır, akarsuları yok denecek kadar azdır. Toprak verimsizdir, kayısı, ceviz ve daha çok hayvan yetiştirimiyle (koyun, keçi, sığır) uğraşılır.

ÂDİL İŞ DÜZENİ
Truman, 1949 yılı ocak ayında A.B.D. Cumhurbaşkanlığına seçildikten sonra A.B.D.'nin ekonomi politikasına yeni bir görüş getirmek istemişti. «Âdil İş Düzeni» adı verilen bu görüş, Roosevelt'in «Yeni İş Düzeni = New Deal» gibi, az gelirli Amerikan vatandaşının hayat düzeyini yükseltmek, âdil iş kanunları, tüzükleri ve yönetmelikleriyle toplumsal adaleti sağlamak amacını güdüyordu.

«Âdil İş Düzeni», güdümlü ekonomi anlayışına karşı çıkıyor, enflasyon ve deflasyon gibi ekonomik dalgalanmaları önlemek için cumhurbaşkanına olağanüstü yetkiler tanıyordu.

ADİ MUHAKEME USULÜ
Özellik taşımayan, olağan yollarla uygulanan muhakeme usulü. Gerek ceza, gerek hukuk usulünde bazı istisnaî durumlarda uygulanan özel muhakeme usullerinin dışında kalan ve genellikle uygulanan muhakeme usulleri.

ADİ ŞİRKET
İkiden fazla kişinin, ortak bir amaca erişmek için emeklerini ve mallarını birleştirmeleriyle meydana gelen ortaklık. Bu şirketler tüzelkişiliğe sahip değildirler.

ADLER, ALFRED
Avusturyalı psikolog ve ruh hekimi (Viyana, 1870 - Aberdeen, 1937). Önceleri Freud'ün öğrencisiyken sonradan görüşleri ayrılmış ve yeni bir psikanaliz okulu kurmuştur. Viyana, Berlin ve A.B.D. nde ders vermiştir. Irk ayrımı görüşüne katılmadığından, Amerika Birleşik Devletlerinden ayrılmak zorunda kalmıştır.

ADLÎ
Adaletle ilgili olan. Adliyenin gördüğü işlerin niteliği. Adaletle ilgili olarak yerine getirilen işlemler. Adlî müzaheret, adlî sicil, adlî tevbih gibi.

ADLÎ AMİR
Eski Askerî Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununda yer almış olan bir kavram. Adlî amirin hukukçu niteliği yoktu ve mahkemenin bağlı olduğu askerî birliğin komutan ya da muadili makamda bulunan subaylarına denilirdi. Adlî amirin dava açmak için emir vermek, davayı geri almak, kararlara itiraz, değiştirmek, mahkeme hükümlerini temyiz etmek vb. gibi gayet geniş yetkileri vardı. 1961 Anayasasının askerî yargı konusunda getirdiği yeniliklerin sonucu olarak, adlî amirlik kaldırıldı ve bütün bu yetkiler hukukçu niteliği bulunan askerî kişilere verildi.

Alfred Adler.

ADLÎ HATA
Mahkemelerce verilip kesinleşmiş olan ve kanun yoluna gitmek olanağı hukukça bulunmayan bir kazaî hükümdeki hukuk hatası. Adlî hatanın tespiti halinde, eğer kanunî koşullar varsa iadei muhakeme yoluna gidilerek adlî hata düzeltilebilir.

ADLÎ MUAMELE
Bir davanın açılmasından, dava sonunda verilecek hükmün kesinleşmesine kadar geçen sürede, yargıcın ve davada taraf olanların yaptıkları her çeşit işler, verilen her türlü karara uygun olarak yapılan işlemler. Dava açmak, dilekçe vermek, keşif, bilirkişi, sorgu, celp işlemleri gibi.

ADLÎ MÜZAHERET
Herhangi bir kişi aleyhinde dava açan ya da aleyhinde dava açılan kişinin ekonomik durumu, davayı yürütmek, savunmasını yapmak olanaklarını sağlamaya yetmiyorsa, o kişiye devletçe yapılan yardım. Bu yardım, ücretsiz avukat tayini, harçlardan muafiyet, depo şartının aranmaması vb. şeklinde yapılır. Yabancıların bu haklardan yararlanabilmesi, yabancı ülkeyle Türkiye arasında bu konuda anlaşma bulunmasına bağlıdır.

Bir ülkedeki davayla ilgili bazı hukukî muamelelerin icrası, bazı durumlarda, diğer bir ülke tarafından yapılmak gerekir. Bu adlî muamelenin yabancı ülke tarafından yapılmasına da uluslararası adlî müzaheret denilir. Örneğin, Türkiye'de görülen bir davayla ilgili tanığın Fransa'da bulunması halinde, Fransa yargı organlarının Türkiye adına tanığın sorgusunu tespit etmeleri gibi.

ADLÎ SİCİL
Bir suçtan dolayı mahkûm olan kimse hakkında tutulan fiş. Mahkûm olan kişinin kişisel durumunun, ceza miktarının ve bununla ilgili her türlü bilginin yer aldığı bu fişler belirli merkezlerde sıraya konur. Bunların düzenlenmesi konusunda bir tüzük vardır. Suç işleyen kimsenin eskiden de suç işlemiş olup olmadığını, cezasının tekerrür sebebiyle artırılmasının gerekip gerekmeyeceğini yargıç bu fişlere göre tespit eder. 647 sayılı Cezaların İnfazı Hakkındaki Kanuna göre, belirli hallerde, bir suçtan dolayı mahkûm olanların mahkûmiyet fişleri belirli sürelerin geçmesi üzerine adlî sicilden çıkartılır. Bu durumda, mahkûmun eski mahkûmiyeti hiç yokmuş sayılır.

ADLÎ SUBAY
1961 Anayasasına uygun olarak hazırlanan Askerî Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanununa göre, askerî mahkemeler iki hukukçu subay ile bir hukukçu olmayan subaydan meydana gelmektedir. Hukukçu olan subaya adli subay denilir.

ADLÎ TASFİYE
Tüccar ya da tüccar olmayan borçluların borçlarını ödeyemez duruma düşmeleri halinde ve bu durumun hileli olmaması şartıyle, adliye yoluyle borçlarının tasfiyesi usulü. Bu yolla tasfiye, konkordato ile sonuçlanır. İcra İflâs Kanununun 285-309. maddeleri konkordatoyu düzenlemiştir. 309. maddeye kadar olan hükümler, iflâs olmadan önce konkordatoya gitmeyi düzenler. Bu durumda, tüccar olmayanlar da konkordatodan yararlanabilirler. Buna karşılık, 309. madde iflâstan sonra konkordatoyu düzenlemiştir. Bu durumda ise sadece tüccarlar konkordatodan yararlanabilirler. İflâssız konkordato hükümleri, adlî tasfiye usulüne benzemektedir.

ADLÎ TEVBİH
Ceza hukukunda ceza yerine geçen bir tedbir. Ceza Kanunumuzun 26. maddesine göre, suçlunun işlediği suçun cezasının yukarı sınırı, bir ay hapis ya da hafif hapis veyahut otuz lira ağır ve hafif para cezasını geçmediği takdirde, yargıç suçluyu huzuruna çağırarak, yaptığı işin kötülüğünü anlatıp, bir daha suç işlememesi için telkinlerde bulunabilir. Yargıcın, ceza yerine adlî tevbihi uygulayabilmesi için, suçlunun suçunda hafifletici sebeplerin bulunması, suçlunun önce işlediği bir suç yüzünden, cürümlere ait ya da bir aydan fazla hafif hapis cezalarıyle mahkûm edilmemiş bulunması gereklidir. Ceza yerine kendisine adlî tevbih uygulanan suçlu bir daha suç işleyecek olursa, cezası tekerrür sebebiyle artırılmaz ve eski suçunun cezası çektirilmez. Ceza Kanunumuzun 29. maddesine göre de, para ya da hafif hapis cezasını gerektiren bir suçu işleyen suçlunun bu cezası hafifletici sebepler yüzünden, bu cezalara ait kanunda yazılı asgarî sınırların da altına düşerse, yargıç suçluya adlî tevbihte bulunmaya mecburdur. Bu tür adlî tevbihe mecburî adlî tevbih denilir. Örneğin, işlediği suç yüzünden hakkında 10 liradan az ağır para cezası ya da bir günden az hafif hapis cezası, üç liradan az hafif para cezasına mahkûm edilmesi gereken suçluya adlî tevbihte bulunmak zorunluluğu vardır.

Klasik güzelliğin ölçüsü sayılan Adonis'in bu heykeli Napoli müzesindedir.

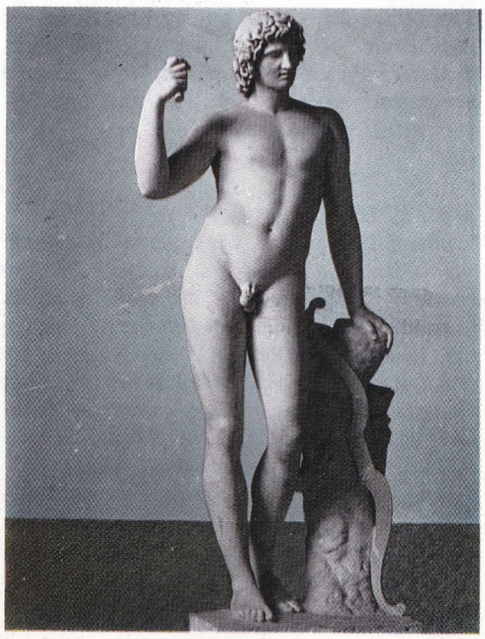

ADLÎ TIP
Biyoloji ve fizik bilginlerinden, kanunların uygulanmasıyle ilgili olarak yararlanan özel bir bilim kolu. Suçun nedenini, suçta kullanılan araçların nitelik ve kullanılış biçimlerini, suçlunun yakalanması ve suçluluğunun ispatıyle ilgili delilleri inceleyen adlî tıp, değişik kollara ayrılmaktadır. Yargıçların kendi hukuk bilgileriyle çözümleyemeyecekleri konularda kendilerine yardımcı olan bu bilim kolu, ceset tetkiki, gebelik teşhisi, ölüm türünün tespiti, akıl hastalığının saptanması vb. konularda ceza davasının vazgeçilmez bir yardımcısıdır.

ADLİYE ALEYHİNE CÜRÜMLER
Ceza Kanunumuzda yer alan suç gruplarından biri. Ceza Kanunumuzun ikinci kitabının dördüncü babında yer almış olup, 282-310. maddeleri kapsamaktadır. Bu suçlar, adlî hizmetin adalete uygun bir biçimde gerçekleşmesini adlî otoritenin yasalara uygun bir şekilde işlemesini engelleyen fiillerdir. Bu suçlar arasında, suç tasnii, iftira, yalan şahitlik, yalan yere yemin, cürüm işleyenleri saklamak, cürüm delillerini yok etmek, yetkili organlara baş vurmadan cebren hakkını elde etmek, tevkifhane ve hapishaneden kaçmak suçları yer almış bulunmaktadır. Bu suçlar, Anayasamızdaki, yasama, yürütme, yargı kuvvetleri ayrımına paralel olarak, yargı kuvveti aleyhindeki suçları düzenlemiş olmaktadır.

ADLİYE MAHKEMELERİ
Anayasaya ve özel kanunlara göre başka bir mahkemenin görevi içine girmeyen bütün hukukî uyuşmazlıkları çözümlemekle görevli genel mahkemeler. Anayasamıza göre, istisnaî ve olağanüstü mahkemeler kurulamayacağı için, hukuksal uyuşmazlıklar adliye mahkemelerinde çözümlenmek zorundadır. Sadece, Anayasamızın da kabul ettiği gibi, belirli askerlik hizmetiyle ilgili suçlar askerî adliyenin yargı görevi içine girmektedir. Ayrıca devletle kişi arasında çıkan ve kamusal nitelikte olan uyuşmazlıkları çözümlemek yetkisi de idarî mahkemelere bırakılmıştır.

ADONİS
Yunan mitolojisinin yakışıklılığıyle ün yapmış delikanlı kahramanlarından. Adonis'in Yunan mitolojisine, şiirine ve dinine Kıbrıs yoluyle Orta-Doğudan geldiği sanılmaktadır. Adonis'in Orta-Doğudaki serüvenleri, daha sonra Yunan mitolojisinin Afrodit diye adlandıracağı tanrıça İktar ile bağıntılıdır. Adonis'in daha doğumundan itibaren ölüme yakın olduğu anlaşılmaktadır.

Adonis'le ilgili efsanelerin en ilginci ölümüne dair olandır. Cehennem kraliçesi Persefon ile Afrodit aynı zamanda Adonis'e âşık olunca, Zeus, Adonis'in yılın dört ayını Persefon'la, dört ayını Afrodit'le, geri kalan dört ayını da av tanrıçası Artemis'in koruyuculuğu altında geçirmesini ister.

Ressam Annibale Carracci'inin fırçasından Yunan mitolojisinin iki ünlü kahramanı: Adonis ve Venüs.

Ancak Adonis, av tanrıçasına ayrılan dört ayı da Afrodit'le birlikte geçirmeye kalkışınca, av tanrıçası, Adonis'in üstüne canavarlaşmış bir yabandomuzu göndererek Adonis'i öldürtür. (Başka bir anlatışa göre, Adonis'in üzerine canavarı, Afrodit'i seven Ares göndermiştir). Zamansız ölümünden sonra Adonis sonsuzluğa kadar kalmak üzere Persefon'un yanına gitmiştir.

ADOULA, CIRILLE
Kongolu politikacı. 1921 doğumludur. İkinci Dünya savaşından sonra Afrika ülkelerinde başlayan bağımsızlık hareketleri arasında özel bir yeri olan Kongo'da, Lumumba ile birlikte ulusal kurtuluş hareketinin önderliğini ve yöneticiliğini yapmıştır. Adoula, 1961-1964 yılları arasında Kongo başbakanı olmuştur.

ADRENALİN
Damarları daraltıcı, damar basıncını yükseltici, kan pıhtılaşmasını kolaylaştırıcı özellikler gösteren, böbreküstü salgı bezinin ilk bölümünün hormonu. Heyecan ve gerilimlerde salgılanması artar. 1901 yılında Japon bilim adamı Takamine, sentetik yoldan adrenalin elde etmeyi başarmıştır.

Adrenalin, atardamarların kasılmasını ayarlayarak damar basıncını düzenler, kalbin atışını destekler. Soluk borusunu genişletir, duyuların sinirden kaslara geçmesini sağlar. Tedavi alanında, kalp durması, kan dolaşımı durması, soluk borusu astımı olaylarında adrenalinden yararlanılır. Kanama olaylarında, kan durdurucu olarak kullanılır.

ADRES
Herhangi bir kimsenin bulunduğu yeri gösteren kelimeler. Adres çoğunlukla, kişinin, bulunduğu ülke, şehir, mahalle, sokak ve ev adlarından ve numaralarından meydana gelir.

İmparator Adrianus'un mezarının bulunduğu Roma'daki Castel San t'Angelo, M.S. 132 ile 139 yılları arasında yapılmıştır.

ADRIANUS, PUBLIUS ELIUS
Roma imparatoru (Italica, M.S. 76-Baia, M.S. 138). İspanya'da Romalı bir aileden dünyaya gelen Adrianus, küçük yaşta annesini, babasını kaybetmiş, imparator Traianus tarafından yetiştirilmiştir. İmparator Traianus'un ölümünden sonra M.S. 117 yılında Cesar Traianus Adrianus Augustus adıyle tahta çıkmıştır. Politikasını barışçı ilkelere dayandıran Adrianus, Partlara karşı girişilen savaşı sona erdirmek için, Asur, Mezopotamya, Ermenistan topraklarından çekilmekte bir sakınca görmemiştir. Adrianus, ülkesini baştan başa gezmiş ve birlikte götürdüğü bilim adamlarından bölgelerin sorunlarını çözümlemelerini istemiştir. Britanya'nın savunmasını kolaylaştırmak için, Kuzey denizi ile İrlanda denizi arasında 117 km. boyunca uzanan savunma hattını yaptırmıştır. Adrianus devri barış içinde geçmiş, halkın yaşama düzeyi yükselmiş, tarım ve ticaret alanlarında gelişmeler görülmüştür.

İmparator Adrianus'un bu heykeli, Vatikan müzelerindedir.

Adrianus, devlet yönetiminde ve yasalarda değişiklikler yapmıştır. Senatonun yetkilerini elinden alarak Consilium Principis'e (prensler kurulu) vermiştir. Consilium Principis, bugünkü bakanlar kurulunda olduğu gibi işbölümü yapmış ve her görevin başına imparatora karşı sorumlu bir prens getirilmiştir. Villa Adriana ve Castel Sant'Angelo (Roma) Adrianus devrinde yapılmıştır. Roma imparatorları, öldükten sonra buraya gömülmüşlerdir.

Villa Adriana. — İmparator Adrianus, gezileri sırasında gördüğü ve beğendiği yapıtların ufak modellerini yaptırarak Villa Adriana'da toplamıştır. Netekim Tivoli'nin (Roma) 3 kilometre güney-batısında yer alan Villa Adriana'daki Pecile, üstü fresklerle süslü bir Atina revakının, Canope ise bir Mısır tapınağının modelidir.

ADRİYA DENİZİ
Akdeniz'in bir bölümü. Doğusunda Balkan yarımadası, batısında İtalya yarımadası vardır. Yüzölçümü yaklaşık olarak 132.000 km², yönü kuzey-batı - güney-doğudur. Uzunluğu 800 km., en geniş yeri 220 km. dir. Otranto kanalı (genişliği 80 km.) aracılığıyle İyon denizine birleşir.

Hidrografik ve fizik nitelikleri. — Adriya denizi genellikle çok derin değildir. İki havzaya ayrılmıştır: Kuzeydeki havzanın ortalama derinliği 70-80 metredir. En derin yeri Pescara'nın kuzey-doğusunda 243 metredir. Güneydeki havzanın en derin yeri ise Bocche di Cattaro önünde 1251 metredir. Adriya denizinde gelgit olayları belirli bir şekilde görülür. Kuzeyde gelgit olaylarının deniz suyunda meydana getirdiği yükselme ve alçalmalar arasındaki fark Venedik'te 90 santimetreyi ve Trieste'de 95 santimetreyi bulur. Güneyde bu fark 30 santimetreye düşer.

M.S. II. yüzyılda İmparator Adrianus tarafından inşa ettirilen Roma'daki Panteon o dönem sanatının en güzel örneklerinden birisidir. Eski çağların en muhteşem kubbesine sahip olan Panteon'un kubbesinde çapı 9 m. olan bir açıklık vardır.

Üstte: Adriya kıyılarındaki Chioggia (İtalya) limanında balıkçı tekneleri. Altta: Adriya kıyılarında rastlanan kireçli adacıklardan biri.

ADRİYA IRKI

Adriya denizinin kuzey kıyılarında yaygın olarak görülen insan tipi. Bazen Dinar ırkı diye de adlandırılan Adriya ırkının ayırıcı nitelikleri şunlardır: Uzun boy ve brakiortosefal kafatası (baş kısa ve yüksektir). Kafatasının arka tarafı yassıdır. Yüz uzun (kadınlarda geniş olabilir), profil belirlidir. Saçlar düz, çoğu kez koyu renklidir. Bununla birlikte bazen göz ve saçlar açık renkli de olabilir.

ADUA

Habeşistan'ın Tigre bölgesinin en önemli kentidir. Deniz yüzeyinden yaklaşık olarak 1900 metre yükseklikteki bir yaylada ve Grondar'a giden yol üzerinde, Asmara'nın 125 km. güneyinde yer alır. İtalya'nın ilk sömürgecilik savaşının (1895-1896) en önemli çarpışmalarından birisi bu kent dolaylarında olduğu için ün kazanmıştır. 1 mart 1896'da Adua civarında Habeş ordusuna saldıran İtalyan birlikleri büyük bir yenilgiye uğramıştır. Bu yenilgi İtalyan kamu oyunda şiddetli tepki yaratmış ve Crispi hükümeti istifa etmek zorunda kalmıştır.

ADY, ENDRE

Macar şairi (Ermindszent, 1877 - Budapeşte, 1919). Layik ve radikal eğilimli bir gazetecilik faaliyetinden sonra, şiiri uğraş edinmiş, sembolizme kaçan bir anlayışla, ulusal konuları Batı kültürünün verileriyle değerlendirmiştir. Şiirlerini Yeni Şiirler (1906), Kan ve Altın (1907), Beni Sevin (1910), Ölülerin Başı (1918) adlı kitaplarda toplamıştır.

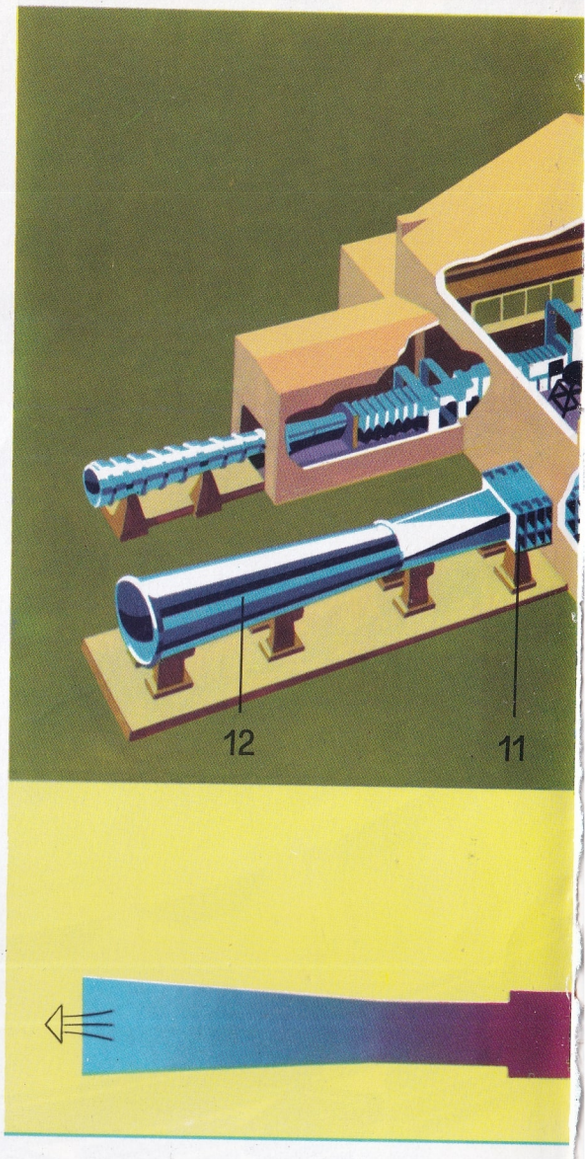

AERODİNAMİK

Mekanik biliminin bir dalı olan aerodinamik, havanın hareketlerini ve özellikle bir borunun (türbin, pompa) içindeki ya da katı cisimlerin yüzeyinde ve dolaylarındaki yer değiştirmelerini (bir merminin bir otomobilin, bir uçağın etrafındaki hava) inceler. Bir borunun içindeki ya da katı cisimlerin yüzeyindeki ve dolaylarındaki havanın yer değiştirmesi genellikle sorunlar ortaya çıkartır. Yapılması tasarlanan aygıt ya da araçların küçük modelleriyle yapılan deneyler bu sorunlarla ilgili hesapların çözümüne son derecede yararlı olurlar. Çünkü katı bir cisme çarpan havanın davranışı sadece cismin şekline bağlıdır. Bu cismin boyutlarının bu konuda hiç bir rolü yoktur. Genel olarak hareket halinde bir cisim ilerledikçe, daha önce hava tarafından işgal edilen yeri ele geçirir. İleriye doğru yol alan bir cisim sürekli olarak önüne ve yanına doğru hava iter. Cisim ne kadar hızla

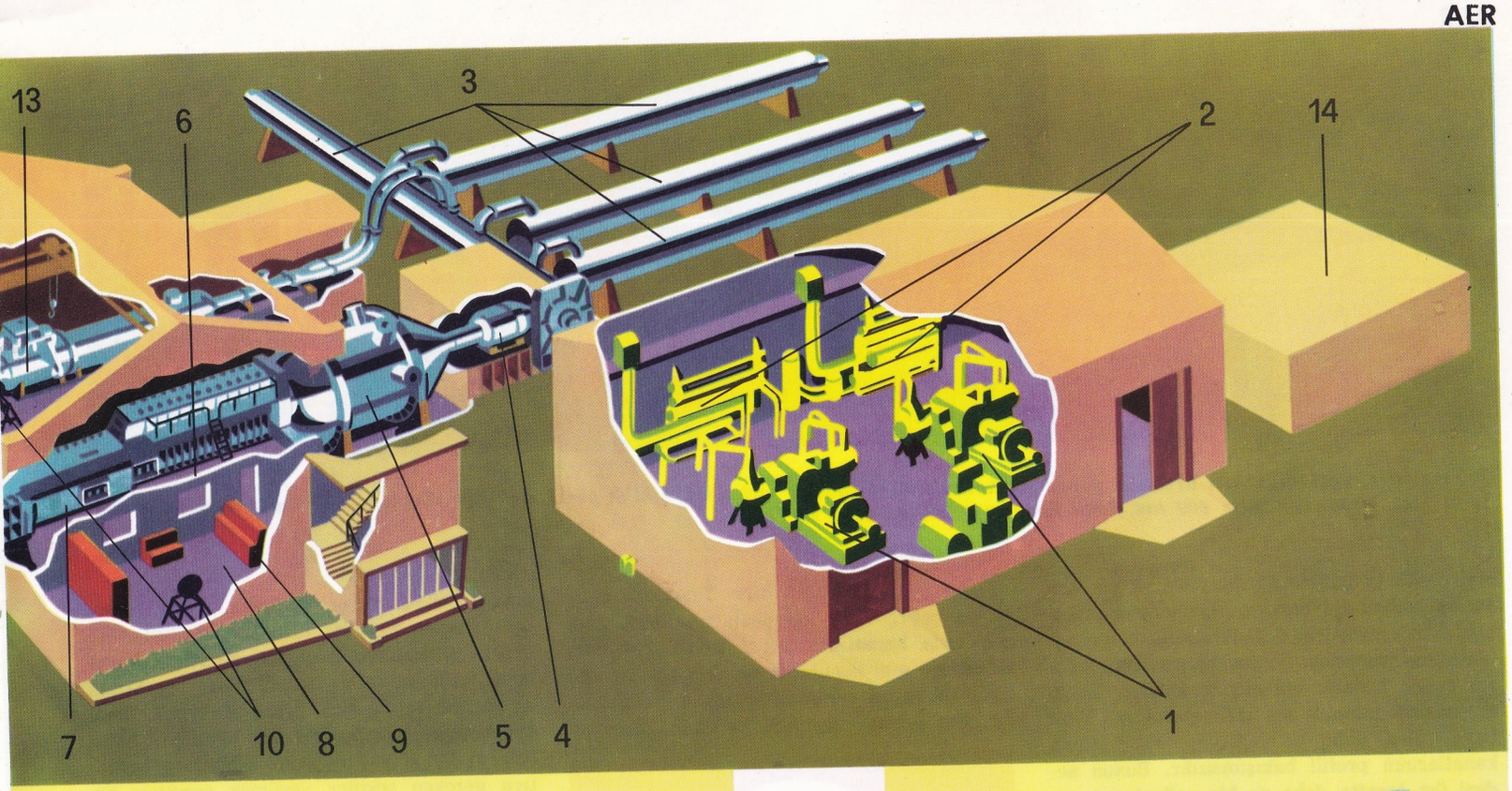

Rüzgâr tünelinin ana bölümleri: 1) Hava kompresörleri, 2) Hava soğutma ve süzme donatımı, 3) Sıkıştırılmış hava, 4) Akım düzenleme supabı, 5) Dinlendirme odası, 6) Ayarlanabilir hava boruları, 7) Ses deneyleri odası, 8) Gözleme odası, 9) Ayar supabı kumanda düzeni, 10) Deney gözleme aynaları, 11-12) Yayıcılar, 13) 6 Mach'a kadar deney yapılabilen oda, 14) Yedek elektrik santralı.

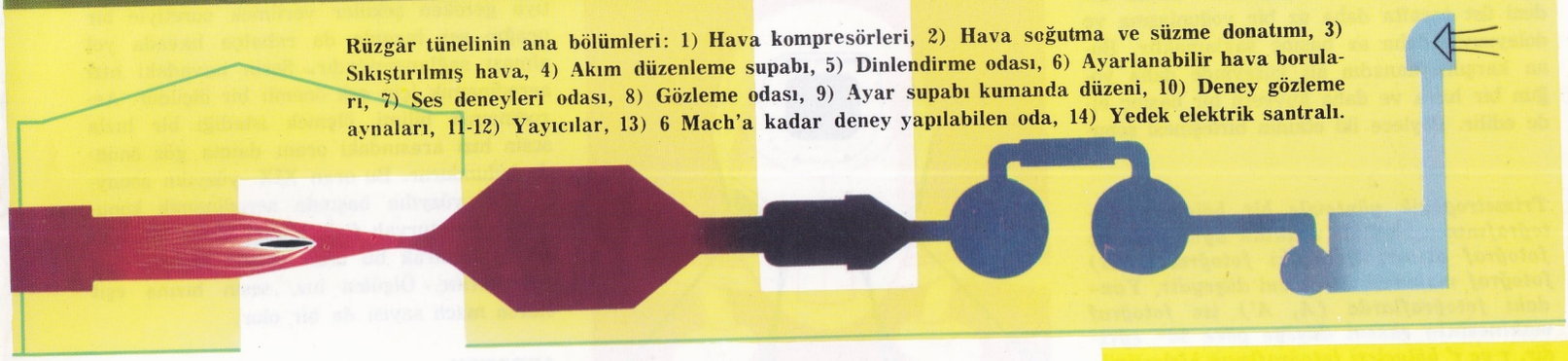

Cisimlerin havaya karşı gösterdikleri direnci incelemek için, aerodinamik biliminde rüzgâr tüneli kullanılır. Yukarıdaki resimde hava sağdan sola doğru belirli bir hızla inceleme konusu cisme doğru yol almaktadır. Sağ altta ise hava ayarlama supabının kesiti görülmektedir.

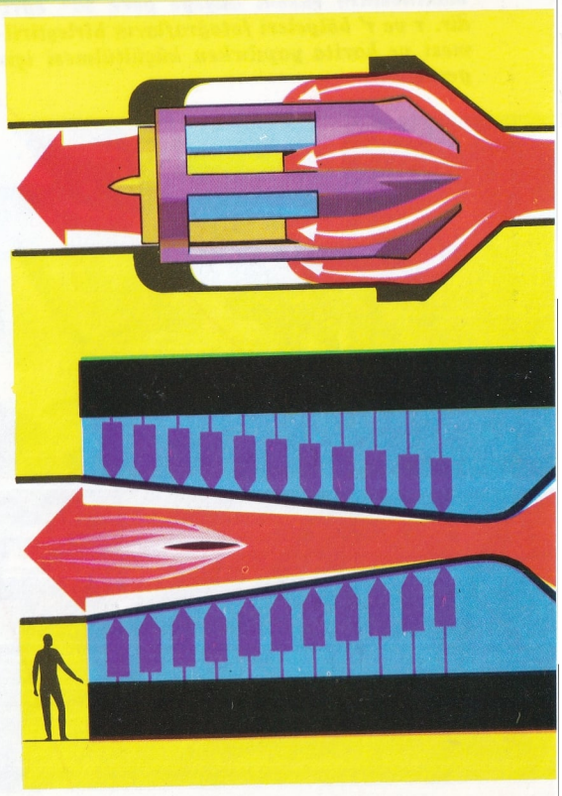

yol alırsa, yer değiştiren ve sürüklenen hava yığınları da o kadar çabuk birbirine eklenir. Böylece ilerleyen cisim gittikçe artan bir dirençle karşılaşır.

Deneyler ve hesaplar, direncin hızın karesi oranında arttığını göstermektedir. Yani hız iki kat artınca direnç de dört kat artmaktadır. Bu kural, ilerleyen cismin hızı sesin havadaki hızını aşmadıkça geçerlidir (yaklaşık olarak saniyede 330 m.). Bundan daha büyük hızlarda, direnç daha hızlı artmaktadır. Cisme gereken şekiller verilecek olursa havanın direnci önemli ölçüde azalabilir. Örneğin havada yan yana ilerleyen bir disk, bir yuvarlak, başı gidiş yoluna çevrik bir koni ve yumurta şeklinde bir cisim varsayalım. Hepsinin çapları eşit olsun. Bu durumda yuvarlağın karşılaştığı direnç diskinkinin yarısından azdır. Koninin karşılaştığı direnç diskin direncinin beşte ikisine eşittir. Yumurtanınki ise aynı direncin 1/25'i kadardır. Acaba farkları doğuran etkenler nelerdir? Yumurta şeklindeki cisim, eğer düzeyi pürüzsüz ise profili sayesinde, yerinden oynayan hava yığınlarının yeniden eski yerlerine dönmelerini kolaylaştırır. Böylece önünde hiç bir zaman fazla yığılım olmaz. Otomobil karoserleri, özellikle yarış otomobillerinin karoserleri bu temel kurallara göre çizilmektedir. Kimi yarış otomobillerinde yukarıdan aşağıya doğru bir itiş, yani yolla daha iyi temas sağlamak için havanın basıncından yararlanılmaktadır.

Havacılıkta aerodinamik. — Aerodinamiğin en ilginç konusu şüphesiz dengeli hava araçlarını, yani uçakları da kapsayan uçabilir cisimlerdir. Uçakların kanatları, yani havanın direncinden yararlanarak uçağı havada tutan bölümleri vardır. Böylece meydana gelen denge katı bir cisme çarpan havanın oluşturduğu basınç farklarının, hava kitleleri içinde değişmez bir hızla, yani ses hızıyle, yayılmasının bir sonucudur. Eğer sözkonusu hava kitle-

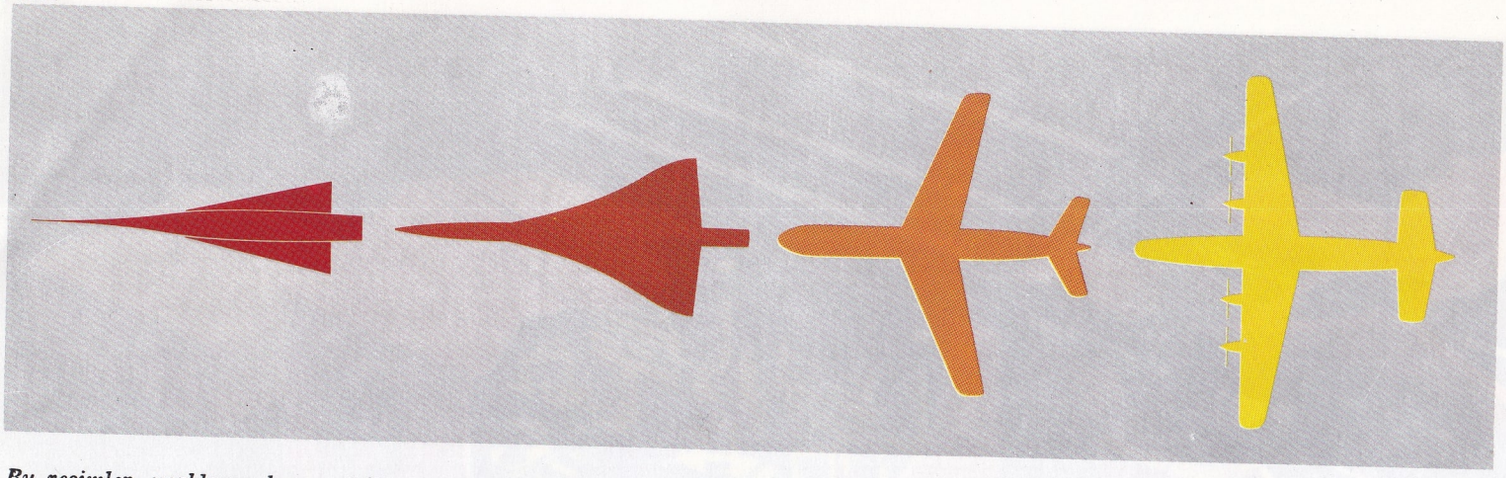

Bu resimler, uçakların hızı arttıkça gövde ve kanatlarda meydana gelen değişikliği göstermektedir. Soldan sağa doğru görülen modellerin hızı, sırasıyla saatte 600 km, 1000 km., 1250 km ve 2500 km.'dir.

sini çeşitli bölümlere ayrılmış olarak ele alır ve bu bölümlerin hareket eden cismin arkasında birleşmek için değişik uzunlukta yol almalarının gerektiğini varsayarsak, bu yolların çeşitli hızlarla olmadığını anlarız. Yolun uzamasına karşılık hız da artacaktır. Yani hava kitlesi daha az yoğunlaşacaktır. Uçak kanatlarının profili bakışımsızdır. Bunun nedeni üst tarafta daha az bir yoğunlaşma ve dolayısıyle daha az basınç sağlamaktır. Buna karşılık kanadın alt yüzeyinde daha yoğun bir hava ve daha kuvvetli bir basınç elde edilir. Böylece iki etkinin birleşmesi sonucu uçak yukarıya doğru itilir. Taşınacak ağırlık ve çeşitli uçak tiplerinde ulaşılmak istenen hızla kanatların şekli, profili, boyutları ve duruşu gibi konularda bazıları çok karmaşık olan çeşitli sorunlar ortaya çıkartmaktadır. Ses hızına erişilmek ya da bu hızı aşmak istenildiğinde ortaya daha da zor sorunlar çıkmaktadır. Ses hızı, havada yol alan uçağın atmosferde meydana getirdiği dalgalanmaların yol alma hızıdır. İşte ses hızına ulaşan ya da bu hızı geçen bir uçak kendi hareketinin sonuçlarıyle yol almakta, hatta onların önüne geçmektedir. Kanatlara ve çatıya gereken şekiller verilmek suretiyle bir uçağın ses hızında da rahatça havada yol alması sağlanmaktadır. Sesin havadaki hızı aerodinamik için çok önemli bir ölçüdür. Aerodinamik bilimi, ölçmek istediği bir hızla sesin hızı arasındaki oranı daima göz önünde bulundurur. Bu oran XIX. yüzyılın sonuyla XX. yüzyılın başında aerodinamik konusunda Avusturyalı fizik bilgini Ernst Mach'ın adıyle anılarak bu oran «mach sayısı» diye adlandırılır. Ölçülen hız, sesin hızına eşit olursa mach sayısı da bir olur.

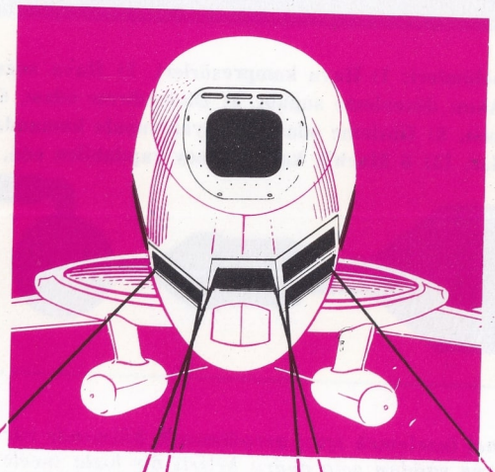

Trimetrogonik yönteme bir bölgenin fotoğrafının çekiminde uçaktan aynı anda üç fotoğraf alınır. Ortadaki fotoğrafta (B) fotoğraf makinesinin ekseni düşeydir. Yandaki fotoğraflarda (A, A') ise fotoğraf makinesinin ekseni düşeye göre 30° eğridir. r ve r' bölgeleri fotoğrafların birleştirilmesi ve harita yapılırken küçültülmesi için gereklidir.

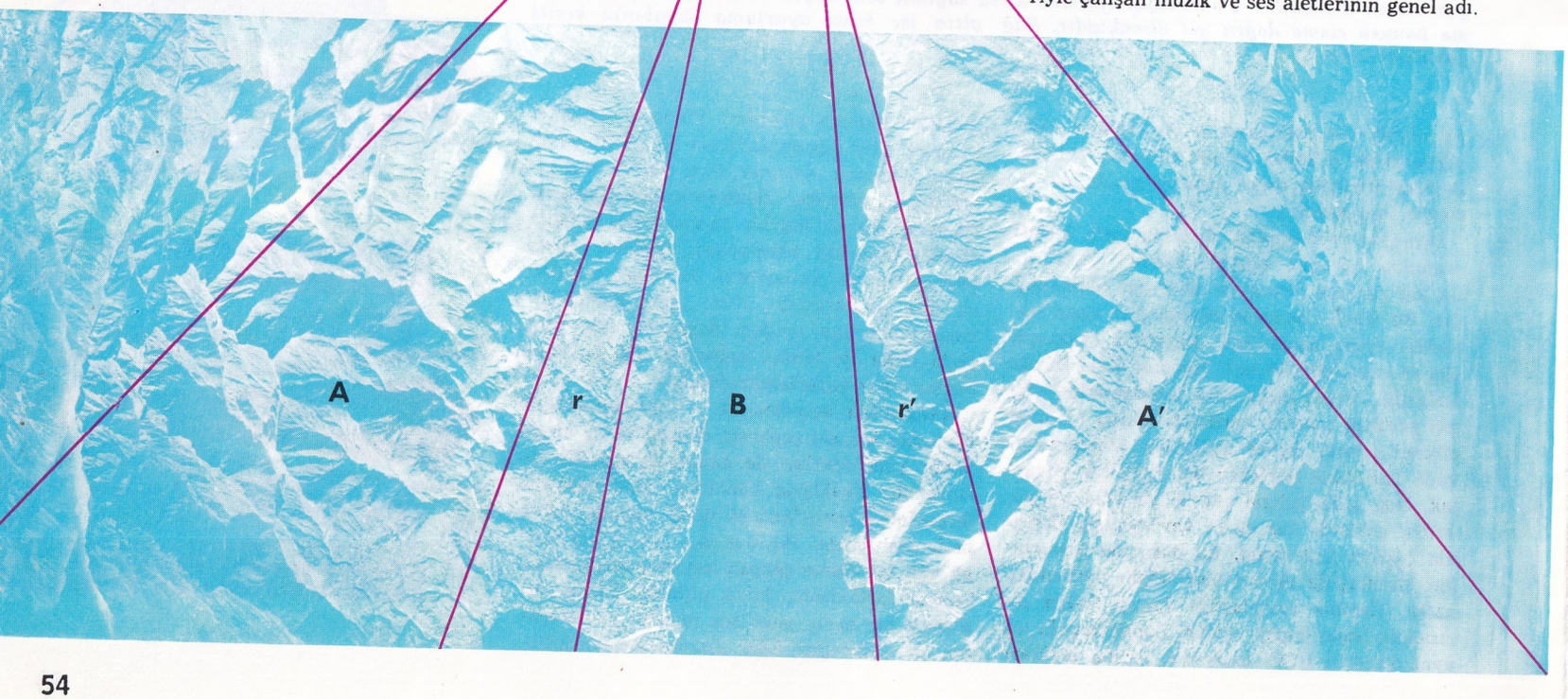

AEROFON

Mekanik bir şekilde yaratılan hava titreşimleriyle çalışan müzik ve ses aletlerinin genel adı.

Aerofotogrammetride kullanılan özel fotoğraf makineleri seri halinde fotoğraf çekerler. Yani her fotoğrafta bir önceki ve bir sonraki fotoğrafın kapladığı bölgeyle ortak bölümler yer alır. Bu fotoğraflar daha sonra özel araçlarla incelenir ve topoğrafya haritaları için gerekli bilgiler sağlanır.

AEROFOTOGRAMMETRİ

Rölevesi yapılacak bir bölgenin tümünün fotoğraflarını alabilecek fotoğraf makineleriyle donatılmış bir uçakla yapılan saptamaya aerofotogrammetri denilir. Çekilen fotoğraflardan özel yöntemlerle elde edilen veriler bölgenin haritasının çizilmesini sağlar.

AEROFOTOJEOLOJİ

Jeolojik bilgiler sağlamak için uçaktan alınan resimlerin incelenmesine aerofotojeoloji denilir. Yeryüzünün herhangi bir noktasından elde edilen görüş oranı daima dar sınırlar içine sıkışır. Çünkü çeşitli engebeler insan görüşünün karşısına çıkarak belirli bir bütünün ancak parçalarını görebilmesi sonucunu doğurur. Kaldı ki dikey bir izdüşümün sağladığı bölgesel görünüşten çok farklıdır. Netekim bir dağın yamacı boyunca yavaş yavaş yukarı çıkıldıkça aşağıda kalan coğrafya şekilleri gittikçe daha belirli olurlar. Gittikçe bir haritada görülen şekillere benzemeye başlarlar. İnsan ne kadar yükseğe çıkarsa aşağıdaki bölgelerin yapısını o kadar rahat bir şekilde gözleyebileceğinden, uçak bu konuda eşsiz bir yardımcı olur. Bir bölgenin başlıca morfolojik ve jeolojik niteliklerinin kolayca anlaşılmasını sağlaması ve incelenecek arazi bölümlerinin seçilmesini kolaylaştırması için araştırıcılar sık sık uçaktan yararlanırlar. Özellikle uçaktan alınan dikey fotoğraflar son derecede yararlıdır. Bu fotoğraflar içinde bütün ayrıntıların yer aldığı bir topoğrafya haritasından farksızdır. Hele bu fotoğraflara özel aletlerle (stereoskop) bakılacak olursa, resimler üç boyutluymuş sanısını uyandırır. Uçaktan alınan fotoğraflar jeolojik incelemelerde çok önemlidir. Çünkü incelenen bölgenin ayrıntıları ve bireşimi aynı yerde toplanır. Üstelik toprak üzerinde yapılacak incelemelerde düşünülebilecek yanılgıları önler. Uçaktan alınan fotoğraflar arazinin genel durumu ve ayrıntıları konusunda yeterli bir fikir verir. Yani bu fotoğraflardan kayaların ve toprakların en önemli yönleri hatta kimi kez türleri, toprak yüzüne çıkan kayalıkların

Aerofotogrammetri ile yapılan bir topoğrafya haritası Yeni Gine'nin bir petrol bölgesini göstermektedir.

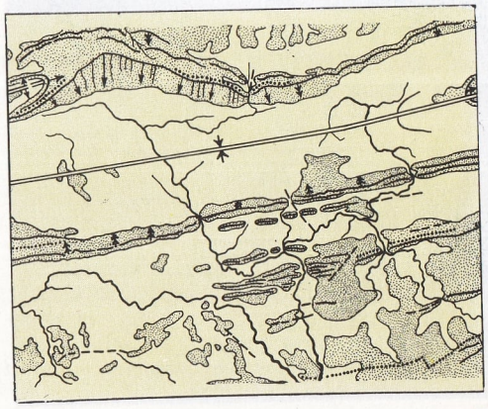

duruşu ve kalınlıkları, kıvrımların şekilleri, yönleri ve birbirleriyle ilişkileri, toprak yer değiştirmesi sonucu ortaya çıkan kırıkların, yani fayların durumu ve aralarındaki ilişkiler anlaşılır.

Röleve çalışmalarında zaman kazandırmak, arazi üzerinde çoğu kez çok zor olan bir bireşimi sağlayan toplu bakışa derhal imkân vermek, jeolojik verileri ve bağlantılarını haritalardaki açıklıkla belirtmek aerofotojeolojinin en önemli faydalarıdır. Uçaktan alınan fotoğrafların gerekli araçların yardımıyle harita haline getirilmesi ve bu haritaların arazi ile karşılaştırılarak denetlenmesi, sadece röleve çalışmalarıyle elde edilen haritalara oranla çok daha kesin ve güvenilir sonuçlar vermektedir.

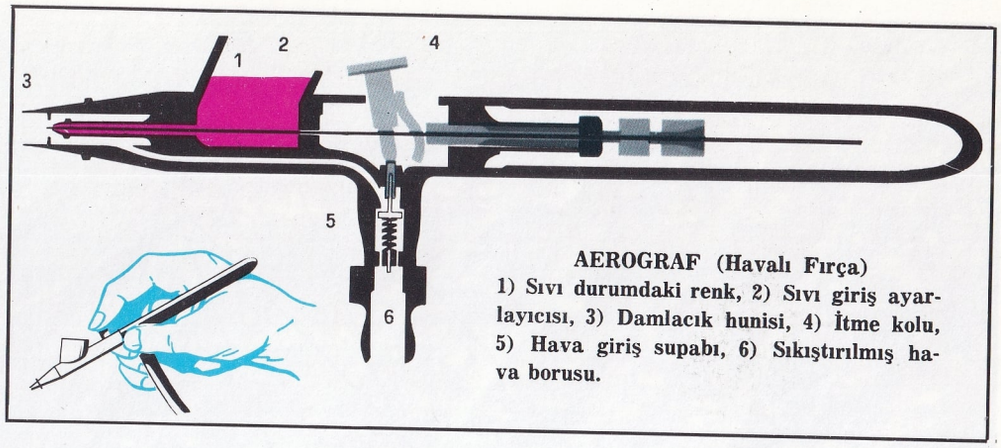

AEROGRAF (Havalı Fırça)
1) Sıvı durumdaki renk, 2) Sıvı giriş ayarlayıcısı, 3) Damlacık hunisi, 4) İtme kolu, 5) Hava giriş supabı, 6) Sıkıştırılmış hava borusu.

AEROGRAF (Havalı Fırça)
Boya ve verniklerin çabuk ve düzgün bir şekilde sürülmesini sağlayan ufak bir alet. Aerograf içinde sıvı halinde boya ile iğne ya da püskürtücü tabanca diye adlandırılan iki bölümden meydana gelir. Depodaki sıvı, bir borunun aracılığıyle iğnenin bir kompresöre bağlı ön boşluğuna akar. Özel bir tetiğe basılarak isteğe uygun olarak verilen sıkıştırılmış hava, boyayı çok ufak damlacıklar halinde dışarıya püskürtür. Damlacıklar birbirine karışarak, boyanacak yüzeye istenilen rengi verir.

P. Aertsen'in «Aşçı kadın» adlı bu tablosu Cenova'da (İtalya) Palazzo Bianco galerisindedir.

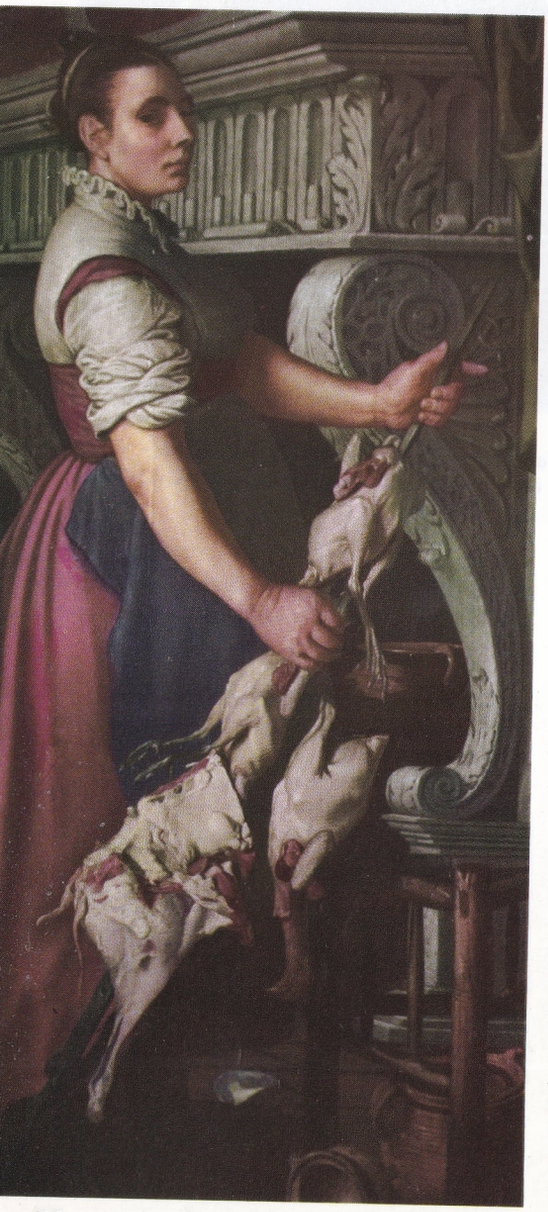

AEROSOLTERAPİ
İlâçların, özel bir aletle, milimetrenin binde biri büyüklüğünde ufaltılarak solunum organına verilmesi. Aerosolterapi, ilâçların solunum organının en ufak bölümlerine (alveoller) kadar ulaşmasını sağlar. Özellikle astım tedavisinde olumlu sonuçlar verir.

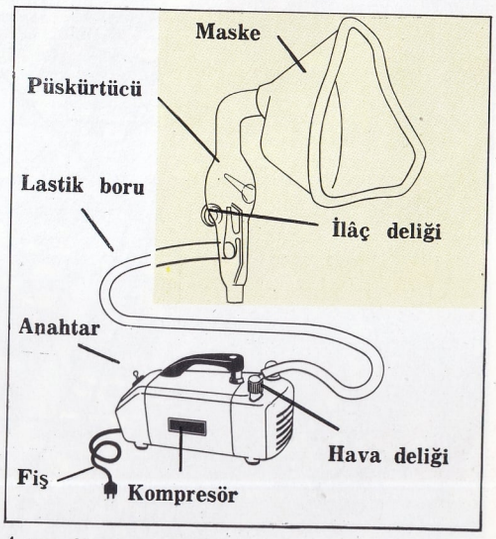

Aerosolterapi aygıtı.

AERTSZ (AERTSEN), PIETER
(Amsterdam 1509-1565), Hollandalı ressam. İlkin Anvers'te çalışmaya başlamış, resim alanında belirli bir olgunluğa eriştikten sonra Flandra'ya gelmiştir. Anlayışı tamamen Hollanda resminin geleneklerine dayanan Aertsz, Hollanda resmine büyük yenilikler getirmiş olan çok önemli bir ressamdır. Hollanda resminin kaynaklarını, doğa sevgisi, ayrıntılar ve halk gibi ögelerle birleştirip kaynaştırmada görülmemiş bir başarıya ulaşmıştır. Venedik ve Roma resim okullarının da yer yer etkilerini taşıyan Aertsz, Hollanda resmine yeni ufuklar getirmiştir.

AF
Genel olarak, bir kusurun ya da suçun bağışlanması anlamına gelir. Hukuk açısından affın tanımı ise, devletle suçlu kişi arasındaki, suçluyu kovuşturma, cezalandırma ve cezasını infaz etme şeklindeki hukukî münasebetin ortadan kaldırılmasını sağlayan, yasalarca yetkili organlar tarafından uygulanabilecek bir işlemdir. Kanunlarımıza göre iki türlü af söz konusudur:

a) **Genel af:** Bütün ya da bir kısım suçluların işledikleri tüm veya bazı suçların kovuşturulmasına son vermek ya da verilmiş olan cezaları bütün sonuçlarıyle ortadan kaldırmak amacıyle ilân edilen aftır. Genel af ilân etmek yetkisi sadece Türkiye Büyük Millet Meclisine aittir. Büyük Millet Meclisi, hangi suçluları ya da hangi suçları affedeceğini kendisi takdir ve tayin eder. Çoğunlukla, kamu oyunca hoş görülmeyen, çok ağır cezaları gerektiren suçlarla, birden fazla suç işlemiş durumdaki suçlular affedilmezler. Genel af, cezaların gerçekliliğini önlediği ve bu sebeple cezanın korkutucu ve ıslah edici fonksiyon görmesini engellediği için eleştirilir ve sadece siyasî suçlular için uygulanması istenilir. Genel af, ceza mahkûmiyetini bütün sonuçlarıyle ortadan kaldırdığı için, aftan yararlanan kişinin bu mahkûmiyeti ileride işleyeceği bir suçun cezasının tekerrür sebebiyle artırılmasına sebep olmaz. Mahkûmiyetin doğurduğu cezaî bütün mahrumiyetler ortadan kalkar. Hatta, bir ceza mahkûmiyetinin sonucu olarak doğan disiplin cezaları, emeklilik hakkının kaybı gibi idarî mahiyetteki durumlar bile ortadan kalkar. Genel af, bir suçtan doğan tazminat haklarının kaybına yol açmaz. Suçtan zarar gören kimse, genel affa rağmen hukuk mahkemesinde maddî ve manevî tazminat elde etmek için dava açabilir.

b) **Özel af:** Ceza mahkûmiyetini bütün sonuçlarıyle ortadan kaldırmayan ve fakat suçlunun cezasını azaltan, daha hafif bir cezaya çeviren ya da ortadan kaldıran af türüdür. Bu af türü de genellikle Türkiye Büyük Millet Meclisince çıkartılabilir. Fakat belirli kimseler için kocamışlık ya da sürekli hastalık

nedeniyle cumhurbaşkanının da af ilân etme yetkisi vardır. Özel af kanunu belli durumlardaki bütün suçlular için çıkartılırsa, buna toplu özel af denilir. Özel af kanunu tek bir sahıs için çıkartılmışsa, buna da, ferdî özel af denilir. Özel af ceza mahkûmiyetinin bütün sonuçlarını ortadan kaldırmadığı için, özel aftan yararlanan kimsenin mahkûmiyetinden doğan bütün mahrumiyetleri kalabileceği gibi, yeniden suç işlediği takdirde bu ikinci suçunun cezası da tekerrür sebebiyle artırılabilir.

AFANASYEF, ALEKSANDR NIKOLEVIÇ
Rus folklor araştırıcı (1826-1871). Ömrü boyunca folklor araştırmaları yapmış, Rus masallarını ve halk efsanelerini derlemiştir. Ayrıca edebiyat tarihi ve etnografya ile ilgili yayınları da vardır. Rus mitolojisindeki Ârî öğelerin kalıntılarını araştırmış ve Rus halk masallarını toplamıştır.

AFAZİ
Ses ve hece parçacıklarından kelimeler yapabilme yeteneğinin ortadan kalkması; düzenli konuşamama ya da söylenenlerin doğru işitildikleri ve algılandıkları halde, tekrarlanamaması ve anlaşılamaması, ki beyinde bazı bölgelere ait hastalıklar sonucu olarak görülür.

AFET EFENDİ, MISIRLIYAN
(1850-1922). Besteci. Klarnetçi Avadis'in oğludur. İstanbul'da Kumkapı'da doğdu.. Asıl adı Hapet'tir. İlk müzik derslerini babasından aldı. Ailesiyle gittiği Mısır'da, Topkapılı Nikoğos, Çorlulu Kirkor, hanende Kirkor, Kuzguncuklu Artin, Bebekli Serupe, Samatyalı santurî Takvor ve kemençeci Monses'ten peşrev, beste ve semailer öğrendi. Afet efendinin çeşitli besteleri vardır.

İstanbul'a döndüğünde çeşitli gazinolarda saz topluluklarında çalıştı ve ut dersleri vererek pek çok öğrenci yetiştirdi. Çok güzel ut çaldığından, halk arasında Afet lakabıyle anıldı. Üç yıl süre ile «Saz ve Söz adında bir müzik dergisi yayınlamıştır. 1922'de İstanbul'da öldü.

AFGANİSTAN

Yüzölçümü 635.000 km², nüf. 12.000.000 olan bir Orta-Doğu Asya devleti. Nüfusun çoğunluğu Afganlıdır (% 60). Komşu devletleri şunlardır: Kuzeyde Sovyetler Birliği, doğuda Çin, doğu ve güneyde Pakistan, batıda İran. Asya'da tamamen kara içinde bulunan devletlerin sayısı azdır. Afganistan bunlardan biridir. Çorak ve yer yer kasvetli bir çevre bu memleketin kara içi niteliğinin kaçınılmaz sonuçlarıdır.

Fiziksel yapı. — Afganistan üç belirli bölgeye ayrılabilir. Bu bölgeler şunlardır: Kuzey-doğudan batıya doğru kıvrılan heybetli sıradağlar (Hindikuş ve batıya uzantısı olan Paropamisus dağları) ve bunların ayırdığı iki geniş yayladan biri kuzeyde olup, Amu Derya ırmağının akış yönünde iner. Çok daha geniş olan öbürü güney-batıda Deşti Margo, Registan ve Deşti Nanmit bozkırlarına doğru iner. Derya Şeyhi, Sistan ve Gaudi Zirre gibi yer yer sulak bölgelere sahip olan Sistan kuşağına ulaşır. Irmakların hepsi dağlık bölgelerdeki kaynaklardan çıkar ve büyük çoğunluğu kuzey-batıda Batı Türkmenistan ile güney-batıda Sistan'ın teşkil ettiği iki iç akış bölgesine dökülürler. Ülkenin doğu kısmının suları İndüs'ün sağ ayağı olan Kâbil ırmağı aracılığıyle Umman denizine dökülür.

Afganistan'ın iklimi tam bir kara iklimidir. Kışlar soğuk ve yazlar da genellikle sıcaktır. Kış yağmurları kışın ufak çaptaki tarıma bile yetmeyecek kadar azdır.

Ekonomi. — Ülke ekonomisinin dayandığı ürünler şunlardır: Tahıl (arpa, mısır ve pirinç), meyve (bu üretim yalnız verimli ve sulak vadilerde yapılır), hayvancılık; ayrıca başta dokumacılık olmak üzere önemsiz endüstri kuruluşları vardır. Sulanan bölgeler son zamanlarda genişlemiş, Hilment ve Argandap ırmakları vadilerinin geniş kısımlarına yayılmıştır. Diğer taraftan yapılan bir baraj Kâbil ile yemyeşil bir şehir olan Celâlabat'ın ihtiyaçlarını karşılamıştır. Hayvancılık, özellikle koyun (14.000.000 baş) ve keçiye (8.000.000 baş) önem verir. Başlıca ihraç maddelerinden birisi karakul koyunu derisidir; yılda 2.000.000 karakul derisi ihraç edilir. Başkent Kâbil'den (nüfusu 250.000) sonra Afganistan'ın başlıca şehirleri ve nüfusları şunlardır: Kandehar (100.000; Hilment ırmağının bir alt ayağı bu şehirden geçer), Herirut ırmağının sağ kenar yamacında ve Paropamisus sıradağları eteğinde bulunan Herat (100.000), Mezarişerif (75.000), Celâlabat (25.000), Feyzabat (25.000), Maymana (30.000), Gazne (25.000). Afganistan'ın sınırlı olan dış ticareti daha çok Pakistan ve Sovyetler Birliğiyle yapılmaktadır. Kara ve denizyolları yetersizdir. Demiryolu yok denecek kadar azdır. Yılın her mevsiminde trafiğe açık karayolları da sayılıdır.

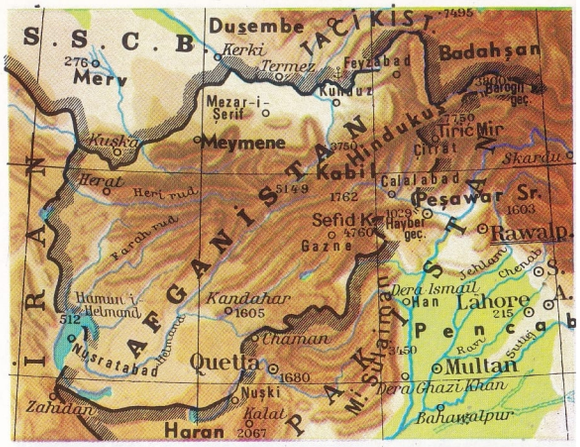

Tarih. — Afganistan, ırk yapısı bakımından bir mozaiğe benzetilebilir ve Afganlı, Tacikistanlı, Dardistanlı ve Kofiristanlı gibi Hint-Avrupa kökleri çoğunluğu teşkil eder. Ayrıca Afganistan'da yaşayan Özbekler ve Türkmenler gibi Ural-Altay köklüler de vardır. Ülke sırasıyle Zerdüştlük ve Budizmin etkisi altında kalmış, sonra da aşağı yukarı bütün Afganlılar Müslüman olmuştur. Bugünkü Afganistan toprakları, tarih boyunca kuvvetli komşu devletlerin saldırılarıyle karşılaşmıştır. Bu toprakların çok önemli bir geçit meydana getirmesi dış tehlikeleri de kaçınılmaz kılmıştır. Afganlılar dış baskılara karşı koyabilecek bir devlet örgütüne her zaman sahip olmamışlardır. Bağımsız Afganistan devleti ancak 1907 de ve Hindistan ile Rusya arasında bir tampon devlet yerleştirip Hindistan'ı Rus saldırılarından korumak amacıyle kurulmuştur.

Afganistan, meşrutiyetle yönetilen bir krallıktır. Tahta çıkma hakkı erkek evlâdındır. Senatonun elli üyesi kral tarafından atanır. Millet Meclisinin 171 milletvekilini halk seçer.

Afganistan'ın başkenti Kâbil aynı adı taşıyan bir ırmağın kenarında kurulmuştur.

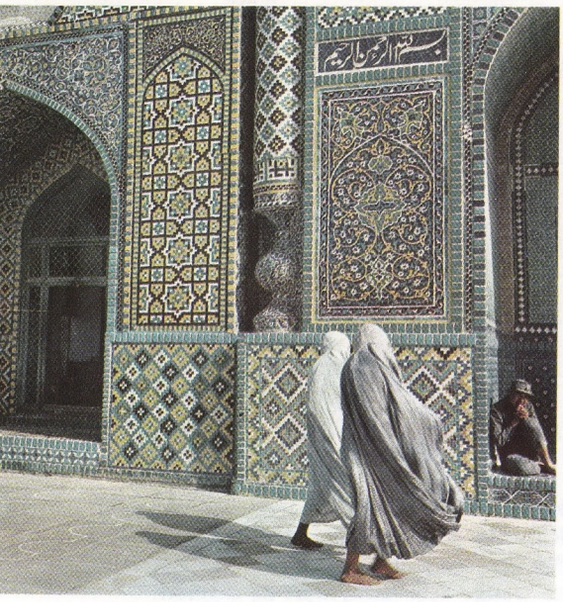

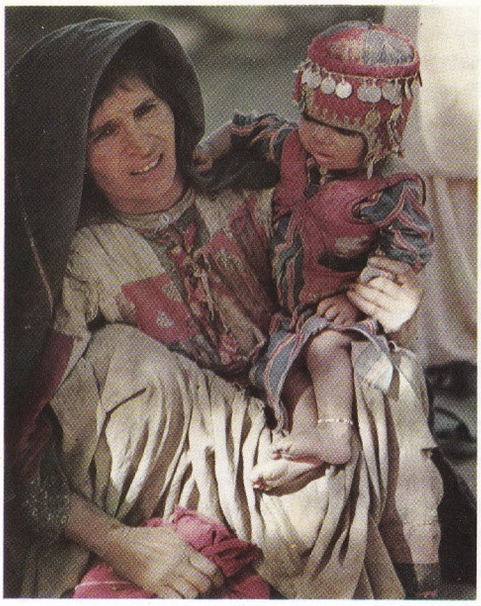

Afganistan. Solda: 1480 yılında yapılmış olan Mazarı Şerif camisinde Hazreti Muhammed'in damadı Ali'nin mezarı vardır. Sağda: Afganlı bir kadın.

Seçim tek derecelidir. Afganistan 1946'dan beri Birleşmiş Milletler üyesidir.

AFİŞ

Halkın görebileceği yerlere asılarak içindeki mesajın yayılması amacı güdülen, çeşitli baskı teknikleriyle basılabilen basılı kâğıt. Afiş genellikle bir yazı ve bir resimden meydana gelir. Resmî makamlar tarafından yapılan ve bir haberin duyurulması amacını güden afişlerde genellikle resim yoktur. Reklâm niteliği taşıyan afişler ise genellikle resme daha büyük önem verirler; yazı resmin tamamlayıcı bir ögesi olarak kullanılır.

Afgan halıları bütün dünyada büyük bir üne sahiptir.

XIX. yüzyılda yapılan özgürlük mücadelelerinde, afiş asabilme özgürlüğü de önemli bir yer tutmuştur. Gerçekten de, radyonun bulunmasına kadar, afiş çok önemli bir yayın aracı olarak kullanılmıştır. Bugün afişin siyasal önemi oldukça azalmıştır. Bununla birlikte 1966 Çin kültür devrimi, afişin olaganüstü durumlarda yine politik amaçlarla sahneye çıkabileceğini göstermiştir.

Günümüzde afiş, genellikle şu iki amaçla kullanılmaktadır:

1 — Yasa, yönetmelik vb.'nin yayılmasını sağlamak, tiyatro ve sinema gösterilerinin program ve saatlerini belirtmek. Bu durumda afiş, halkın sözkonusu bilgiyi kolayca edinebileceği yerlere (tiyatroların, sinemaların, resmî dairelerin girişleri vb.) asılır.

2 — Reklâm yapmak. Bu durumda afiş o konuyla ilgili olsun olmasın herkese ulaşmak amacı güttüğünden, daha bol sayıda asılmak, daha çarpıcı, daha canlı olmak gerekir.

Afişlerde resme yer verilmesi XIX. yüzyılda litografi tekniğinin gelişmesiyle başlar.

1866 yılından itibaren rengin kullanılabilmesi, daha sonra fotografın ve ofset baskı olanaklarının ortaya çıkışı afişin bugünkü teknik düzeyine erişmesini sağlamıştır.

XIX. yüzyıl afişleri daha çok resim sanatının etkisindedir. Bu dönemin en ünlü afişçileri (Toulouse-Lautrec, Daumier) aynı zamanda ünlü birer ressamdır. Aradan geçen süre içinde resim sanatının, geniş halk kitlelerinin kolayca izleyemeyeceği yönlere yönelmesine karşılık, afiş genellikle herkes tarafından kolayca anlaşılabilir bir yapıya ulaşmıştır. Kübizm ve fovizm gibi akımların afiş alanındaki etkileri geçici olmuştur.

Afiş de dekoratif sanatlar gibi çeşitli kurallara uymak zorundadır. Örneğin afişin halk tarafından yadırganmayacak bir plastik dil kullanması, olumsuz tepkiler doğurabilecek şeylerden kaçınması, konunun açık, seçik bir kompozisyonla belirtilmesi gerekir. Konu, renk oyunları, renk çelişmeleri, gölge ve ışık oyunlarıyle seyirciye çarpıcı bir şekilde sunulur.

Afiş sanatı en büyük gelişmesini içinde bulunduğumuz yüzyılın başlarında Fransa'da gerçekleştirmiştir. Cappiello, Cassandre, Colin vb. sanatçılar afişin büyük bir reklâm aracı olmasında önemli bir rol oynamışlardır. İkinci Dünya savaşından sonra yeni bir yaygınlığa kavuşan çağdaş afişçiliğin başlıca nitelikleri resmin büyümesi, mizaha yer verilmesi, canlı renklerin kullanılması ve fotograftan yararlanıştır.

A.B.D.'de kullanılan «İtalyan tipi» dev boyutlu uzun afişler daha çok fotoğrafa dayanmaktadır. Toplu bir çalışmanın ürünü olan bu afişler bol açıklamalıdır. Açıklamaları daha az olan ve seyirciye düşünme payı bırakan Avrupa afişleri ise Games, Chopmann (İngiliz), Winter, Hillmann (Alman), Confalonieri, Manzi (İtalyan), Savignac, Morvan (Fransız), Zagorski, Lenica (Polonya) vb. sanatçılar tarafından geliştirilmiştir.

Türkiye'de afiş sanatı özellikle İkinci Dünya savaşından bu yana hatırı sayılır bir gelişme göstermiştir. İhap Hulûsi gibi eski kuşak, Yurdaer Altıntaş, Salih Acar, Turgut Zaim, Orhan Peker, Gevher Bozkurt, Namık Bayık gibi yeni kuşak afişçileri bu alanda başarılı örnekler vermişlerdir.

AFOROZ

Hıristiyanlıkta, suçlu görülen birine kilise tarafından verilen «cemaatten kovma» cezası. Dilimize Rumcadan geçmiştir. Bu ceza, Hıristiyanlığın ilk zamanlarında başlamış, dinî inanışlardan ayrılanlarla, büyük günah işleyenlere verilmiştir. Hıristiyanlık yetkileri papalık makamına verilince aforoz, bu makamın elinde önemli bir tehdit silâhı olmuş, çeşitli din adamları, hatta krallar, prensler, aforoz edilmek korkusuyle Vatikan'a boyun eğmişlerdir. Sonraları kralların aforozu hiçe saymaları, kuvvetli din adamlarının da aforoza aforozla karşılık vermeleri sonucu, bu tehdit silâhı önemini yitirmiştir.

Katolik mezhebine göre aforoz iki türlüdür: Birincisi büyük aforozdur. Bu cezayı alan bir kimse, dinsel törenlere ve ayinlere katılamaz, Hıristiyan mezarlığına gömülemez. İkincisi küçük aforozdur. Bu cezaya çarptırılan bir kimse bazı ayinlere giremez.

Aforoz cezası ancak papalar ya da piskoposlar veya ruhanî meclisler tarafından verilebilir. Piskopos, yalnız kendisine bağlı kişiler hakkında, papalar ile ruhanî meclisler ise bütün Hıristiyanlar için aforoz ilân edebilirler.

Avrupa'da aforoz cezasına uğramış birçok krallar vardır. Alman kralı Heinrich IV., 1077 de kendisine verilen aforozu kaldırtmak için, papa Gregorius VII. nın konuk bulunduğu Canosse'ye giderek, kapısında yalınayak beklemiştir.

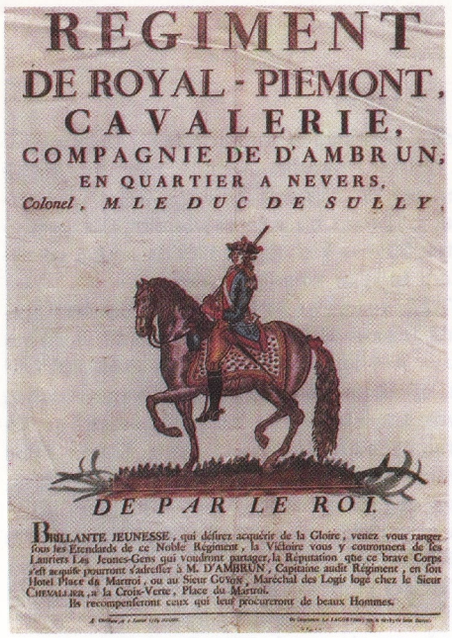

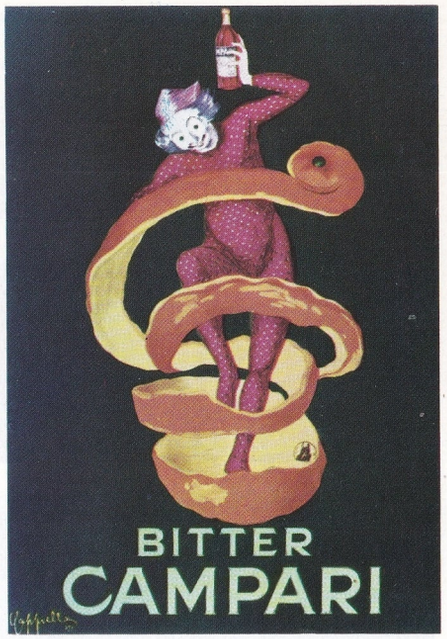

Afiş sanatının gelişimini gösteren örnekler. Üstte: XVIII. yüzyılda yapılmış, gençleri askerliğe çağıran bir afiş. Altta: 1894 yılında Chéret tarafından yapılmış bir afiş.

Toulouse-Lautrec'in Moulin Rouge, Cappiello'nun Campari, Cassandre'ın demiryolları için çizdikleri afişlerle Hans Erni'nin tarım kooperatifleri ve Savignac'ın Renault otomobilleri afişleri.

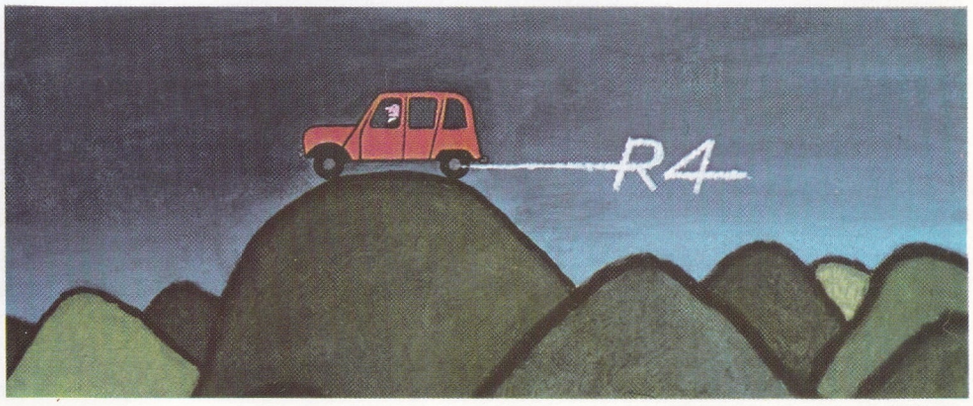

AFRİKA

Afrika, Eskidünya kıtalarından (Avrupa, Asya, Afrika) biridir. Aslında ince bir kıstak (berzah) ile Avrasya kitlesine bağlı olan Afrika, bağımsız bir kıta sayılabilir. Söz konusu kıstak Süveyş kıstağıdır; 1869'da açılan ve aynı adı taşıyan kanalla kesilmiştir.

37°27′ kuzey ve 34°51′ güney enlemleri arasında uzanır. Kuzeyden güneye 8000, doğudan batıya 7600 km. uzunluğunda ve 30.000.000 km² yüzölçümünde olan Afrika, dünyanın üçüncü büyük kıtasıdır. Bütün karaların beşte biri büyüklüğündedir. Kuzeyde Akdeniz, batıda Atlas okyanusu, güneyde ve doğuda Hint okyanusu, kuzey-doğuda Kızıldeniz'le çevrilmiştir. Kıyıları az girintili çıkıntılı olup, toplam uzunluğu 30.500 km. dir.

Fiziksel yapı. — Bütün Afrika'da yalnız iki gerçek sıradağ vardır. Bnular üçüncü zamanda meydana gelmiştir. Sıradağların büyüğü kuzeybatı Afrika'daki Atlas dağlarıdır. Alp sıradağlarını meydana getiren yerkabuğunun hareketleriyle ortaya çıkmışlardır. Bunlar Yüksek Atlaslar, Tel Atlasları ve Sahra Atlasları olmak üzere üçe ayrılır. Bu dağ zincirinin en yüksek yeri Yüksek Atlaslardadır (4300 m.). Öbürü daha küçük bir sıradağdır. Bunlar Afrika'nın en güney bölümündeki Kaplant'tır. Karanın geri kalan bölümü geniş ve genellikle çok yüksek yaylalardan kuruludur. Bu niteliği en fazla belirgin olan yer, Habeşistan yüksekliklerdir.

Yaylalar denize düşey olarak iner, ya da aralarında dar vadiler bulunur. Büyük Sahranın ortasında Ahaggar (2918 m.) ve Tibesti (3415 m.) adlı eski büyük volkanik dağ yığınları, daha doğudaki Kilimanjaro (5895 m.) gibi yeni kuruluşlu büyük koniler ve muazzam çökme çukurlar bu kuruluş tekdüzenliğini yer yer keserler. Öte yandan Suriye-Afrika çukurları (Büyük Rift vadisi) denilen, Suriye'den Mozambik'e uzanan ve en çökmüş bölgelerinde Lut gölünü, Kızıldenizi ve Afrika'da Rudolf, Tanganika ve Niassa gölleri gibi birçok gölleri içine alan geniş kırıklar dizisi de kıtanın yapısında önemli bir rol oynarlar. Afrika adaları küçüktür ve sayıları azdır. Derin denizlerle karadan ayrılmışlardır. En büyükleri Madagaskar'dır.

Akarsular. — Afrika coğrafyasında akarsular birinci derecede önemli bir yer tutar. Bunların büyük bir kısmı yüksek bölgelerde akan ırmaklardır. Denize yaklaştıkları zaman, iç yaylaları deniz kıyısı vadilerinden ayıran basamağı sert akıntılar ya da çağlayanlarla aşmak zorunda kalırlar. Afrika'nın su toplayıcıları, yani karalarda biriken suları denizlere ileten ırmaklar azdır. Birbirine komşu bölgelerin, sularını birbirinden çok uzak de-

Çelişmeler diyarı Afrika 37° kuzey ve 34° Güney enlem daireleri arasında çok çeşitli görünüşlere sahiptir. Yukarıdan aşağıya doğru: Kilimancaro'nun karlı tepeleri, Savanlar, ekvator ormanlarından geçen Kongo nehri ve Büyük Sahra'dan bir görünüş.

AVRUPA
AKDENİZ
Tanca
Oran
Cezayir
Konstantin
Bon bur.
Tunus
Rabat
Casablanca
FAS
Atlas dağı
CEZAYİR
TUNUS
Batı Trablus
Bingazi
İskenderiye
Port Said
Süveyş
Kahire
Toubkal
4165
Kanarya Adaları
IFNI
Sidi-Ifni
El Ayun
İSP. SAHRASI
BÜYÜK SAHRA
LİBYA
MISIR
Asvan
KIZIL DENİZ
Ahaggar
2918
Tibesti
3415
Blanco bur.
MAURETANYA
Nouakchott
Tombuktu
Senegal
Niger
MALİ
NİJER
SENEGAL
Dakar
GAMBİYA
PORT GİNESİ
Bamako
Vagadogu
VOLTA
Niamey
Kano
Çad gö.
Ft. Lamy
ÇAD
SUDAN
Hartum
Mavi Nil
Atbara
Asmara
El Obeyd
Tana gö.
Habeş Yaylası
SOM. FR.
Djibouti
Guardafui bur.
Berbera
1280
GİNE
Konakry
Freetown
SIERRA LEONE
FİLDİŞİ KIYISI
GHANA
TOGO
DAHOMEY
NIGERİA
Benue
Lagos
Addis Ababa
HABEŞİSTAN
Monrovia
LİBERYA
Abidjan
Accra
Lome
Pto. Novo
Palmas bur.
4070
Kamerun
KAMERUN
ORTA AFRİKA CUMHURİYETİ
Bangui
Yaoundé
Mongalla
Beyaz Nil
Juba
SOMALİ
Mogadişu
Fernando Poo
ISP. GİNESİ
Libreville
GABON
Gine körfezi
Congo
Kisangani
KONGO CUMHURİYETİ
Albert gö.
5119
Ruwenzori
UGANDA
Kioga gö.
Kampala
Rudolf gö.
KENYA
5199
Kenya
Nairobi
Leopold gö.
KONGO
RUANDA
BURUNDİ
Vittoria gö.
Kilimanjaro
5895
Mombasa
Brazzaville
Pte. Noire
Kinshasa
Kasai
Lukenje
Lomami
Tanganika gö.
TANZANİA
ZANZİBAR (Zengibar)
Dar-es-Salaam
Kongo
Kuango
ATLAS
Luanda
Cuanza
Luatoba
Mweru gö.
Rukwa gö.
Delgado bur.
Lubumbashi
Luampula
Niassa gö.
Komor ad.
Amber bur.
2886
Tsaratanana
ANGOLA
ZAMBİA
Lusaka
Zambezi
MALAWİ
Zomba
Mozambik Kanalı
S. Helen
Elisabet gö.
Salisbury
Quelimane
MOZAMBİK
Tamatave
Tananarive
MADAGASKAR
GÜNEY-BATI AFRİKA
RHODESIA
Windhoek
BOTSWANA
Limpopo
Gaberones
Pretoria
Lourenço Marques
Johannesburg
Mbabane
SWAZILAND
GÜNEY AFRİKA
Orange
Vaal
Maseru
3482
Drakensberg
LESOTHO
Durban
CUMHURİYETİ
S. Maria bur.
OKYANUSU
0 500 1000
Km
Kap (Capetown)
Ümit bur.

nizlere akıttıkları olağandır. Örneğin Afrikanın tam göbeğinde bulunan bölgelerin sularını Akdeniz'e dökülen Nil ırmağı ile Gine körfezine (Atlas okyanusu) ulaşan Kongo ırmağı boşaltır. Denize açık havzaların yanında akıntısız, kapalı olanlar da vardır. Bu bölgelerde yağmurla buharlaşma arasındaki dengeyi sıcaklık sağlamaktadır. Bunlar iç dengeli denilen bölgelerdir. Bu bölgelerin en önemlisi Çad gölü bölgesidir. Bu tür bölgelerin yüzölçümü Afrika'nın yüzölçümünün dörtte birinden fazlasını bulur. Afrika'nın en büyük ırmakları şunlardır: Akdeniz'e dökülen ve ayağı Kagera ile birlikte dünyanın en uzun ırmağı olan Nil (6671 km.); Atlas okyanusuna boşalan Nijer, Kongo ve Oranj ırmakları; Hint okyanusuna akan Limpopo ve Zambezi. Afrika'nın

BAŞLICA YÜKSEKLİKLER

Kilimancaro:		
Kibo	**5 895 m**	**Tanzanya**
Mawensi	**5 353 m**	**Tanzanya**
Kenya	**5 194 m**	**Kenya**
Ruwenzori	**5 119 m**	**Uganda**
Ras Dascian	**4 620 m**	**Habeşistan**
Mera	**4 560 m**	**Tanzanya**
Karisimbi	**4 507 m**	**Ruanda**
Enkwolo	**4 340 m**	**Habeşistan**
Elgön	**4 321 m**	**Uganda**
Abuna Yosief	**4 198 m**	**Habeşistan**
Cebel Tubkal	**4 167 m**	**Fas**
Kamerun	**4 070 m**	**Kamerun**

ÇÖKELTİLER

Kattara	**134 m**	**Mısır**
Assal	**116 m**	**Habeşistan**
Birket el Karun	**44 m**	**Mısır**
Chott Melrhit	**26 m**	**Cezayir**

BAŞLICA ADALAR

Madagaskar	**585 000 km²**
Socotra	**3 500 km²**
Réunion	**2 500 km²**
Tenerif	**2 350 km²**
Adaların yüzölçümü toplamı	**620 000 km²**

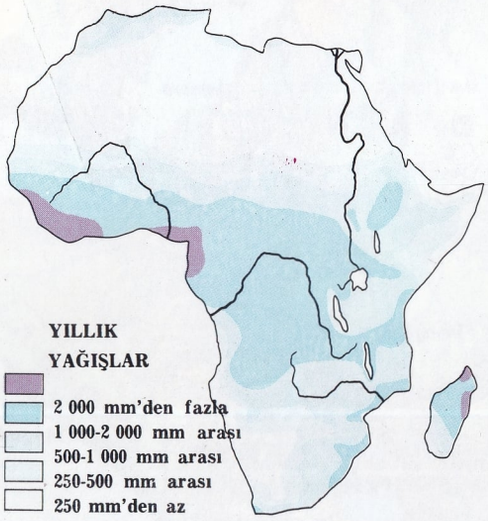

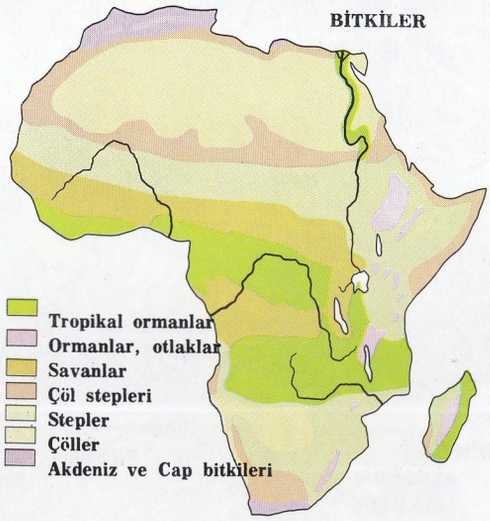

bol sulu ırmakları genellikle sık bitkili iki kanat arasında ve yüksek bölgelerde akarlar. Denize yaklaşırken meydana getirdikleri sert akıntılar ve çağlayanlar bu ırmakların kıyı bölgeleriyle iç bölgeler arasında ulaştırma yolu olarak kullanılmalarına engel olmaktadır.

Bellibaşlı Afrika kentlerinin yağış (solda) ve sıcaklık (sağda) ortalamaları.

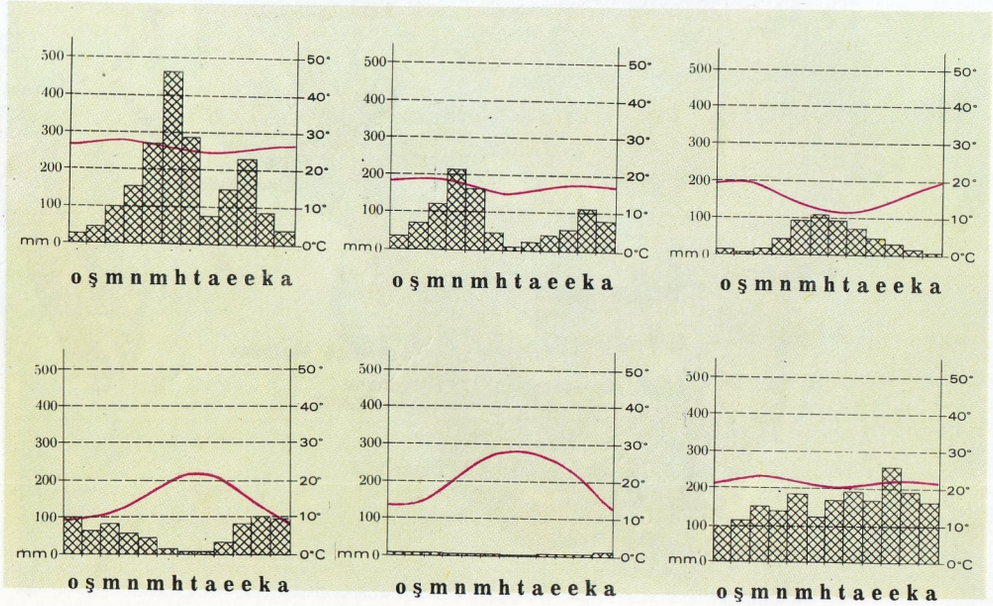

Bu nedenle iç bölgelerin birçoğu hâlâ uluslararası ticarete kapalı bir durumdadır. Afrika ırmaklarının düzeni doğrudan doğruya yağışların etkisi altındadır. Yükselmeler yaz mevsimlerinde olur. İki yükselme devresi olan Kongo ırmağının durumu ilgi çekicidir. Kuzey ayakları ekvatorun kuzeyinde aktığından birinci devre kuzey yazına rastlar. İkinci devre ise ekvatorun güneyinde bulunan bölgedeki yaz mevsimine rastlar. Çorak ve çölsel bölgelerde akarsuların temeli evdiye (tekili vadi) dir. Bunlar, sellerin meydana getirdiği üzerinden çok seyrek su geçen ve çölün kumları içinde kaybolan, derin yarıklardır. Evdiye muhtemelen çok daha zengin bir su sisteminin kalıntısıdır. Bu sistem, eskiden var olan, fakat şimdi kaybolmuş iklim koşullarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Evdiyenin günümüzde de var oluşunun bir nedeni de, pek seyrek yükselme devrelerinde suların bu yarıklardan şiddetli bir şekilde akarak toprağı oymaya devam etmesidir.

Son olarak göller üzerinde duralım: Yüzölçümü bakımından Afrika'nın en büyük ve dünyanın dördüncü gölü olan Victoria gölü bir yana bırakılırsa, kıtanın en büyük gölleri Suriye-Afrika çukurlarının bazı kesimlerinde bulunmaktadır. Bu göller genel olarak uzun biçimlidir. Az dallanmış ve dik kayalar arasına sıkışmışlardır.

İklim. — Afrika en tropikal karadır. Netekim yüzeyinin üçte ikisinden fazlası Oğlak dönencesiyle Yengeç dönencesi arasında bulunmaktadır. Astronomik konumundan başka Afrika'nın yapısı da iklimini etkilemektedir. Afrika, ağır ve yayık bir kıtadır. Denizin çok yararlı yumuşatıcı etkileri iç bölgelere ulaşmaz. Yaylalar yığınını çepeçevre sınırlayan yüksek kenarlar nemli hava kitlelerinin içe geçmesini kesin olarak engeller.

Afrika'nın iklim türlerini şöyle sınıflandırabiliriz: İlkin ekvator kuşağıyle karşılaşırız. Bu bölgenin iklim özelliği yüksek sıcaklık, yüksek nem ve yılda ortalama 120 cm. den fazla yağmur düşmesidir. Ekvatorun yanında, kuzey ve güneyde olmak üzere iki kuşak uzanır. Bu astropikal bölgelerde bol yağmurlu mevsimlerle son derecede kurak mevsimler birbirini kovalar. Ekvatordan daha da uzak-

laşırsak kuzeye ve güneye doğru iki yeni bölgeye rastlarız. Bunlar çoraktır ve gece ile gündüz arasında sıcaklık farkı çok büyüktür. Geceleri hava soğuk, gündüz ise aşırı derecede sıcaktır. Bu özellikler Büyük Sahra ve Kalahari çöllerinde görülür. Nihayet Akdeniz ve Kap bölgelerinde sıcak, ılımlı Akdeniz iklimini andırır iklim koşulları yer alır. Avrupa'nın güneyinde olduğu gibi kış yağmurlarını yaz kuraklığı izler.

Bitki örtüsü. — Kıtanın her bölgesine özgü bitki çeşidi vardır. Kuzey Akdeniz, Atlas okyanusu bölgelerinde ve güney kesiminde sıcak, ılımlı bölgelere özgü ve Avrupa'nın Akdeniz kesimlerinde rastlananlara çok benzeyen bitki türleri bulunur. Buğday, arpa, mısır, pirinç, tütün, muz, üzüm, limon, zeytin, pamuk ve sebzelerle çam ve meşe ağacı bu bölgenin başlıca bitki çeşitleridir.

Afrika'nın en büyük nehri olan Nil, geçtiği bölgelere bereket götürür.

Afrikanın hayvanları bitki örtüsüne göre dağılmıştır. Nitekim bol otlu steplerde ve savanlarda filler, merkezdeki nemli bölgelerde su aygırları, subtropikal bölgelerin çorak kesimlerinde de devekuşları yaşar.

Yukarıdaki ürünler olsun, kahve ve tütün gibi ürünler olsun, yüksekliğin yumuşatıcı etkisi altında bulunan daha sıcak bölgelere kadar yayılır. Çorak bölgeler Büyük Sahra ve Kalahari çölleriyle örtülüdür. Bu bölgelerin şurasında burasında toprak altında akan ve yer yer toprağın yüzüne çıkan sular buralarda vahalar meydana getirir. Vahalar sıkıntılı çölün tersine hurma ağaçlarıyle süslüdür. Hurmaların gölgesinde tahıl ve sebze bile üretilir.

Astropikal bölgeleri niteleyen bozkırlarda, savanlarda hareketli hayvanlarla karşılaşılır. Bu yerlerde kimi kez iki metreyi aşan otların arasından baobap, yalancıçınar, ekmekağacı gibi muazzam ağaçlar yükselir. Belli başlı akarsuların etrafında «tünelli» diye adlandırılan ormanlar uzanır. Bu ormanlarda ırmaklar, ağaç dallarının bir araya gelerek meydana getirdiği yeşil yapraklı kemerlerin altından geçer. Zaten tünelli orman deyimi de buradan gelmektedir. Ekvator bölgesinin balta girmemiş ormanlarında ise dev bitkilerle karşılaşılır. Bu ormanlarda erişilmesi ve tam işletilmesi çok zor olan büyük servetler yatmaktadır. Tek, pelesenk, abanoz, maun gibi ağaç endüstrisinin en değerli kereste türleri bu ormanlarda bol ölçüde bulunur. Bu bölgelere özgü ürünler arasında şekerkamışı, kauçuk türünden bitkiler ve muz yer alır. Bunlar çoğu kez çok büyük tarım işletmelerinde en ileri ve en gelişmiş yöntemlere göre üretilmektedir.

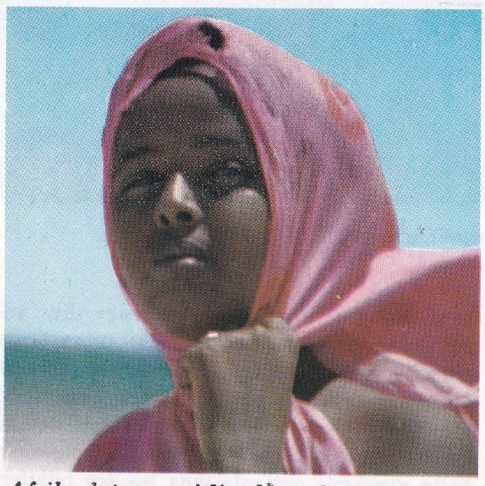

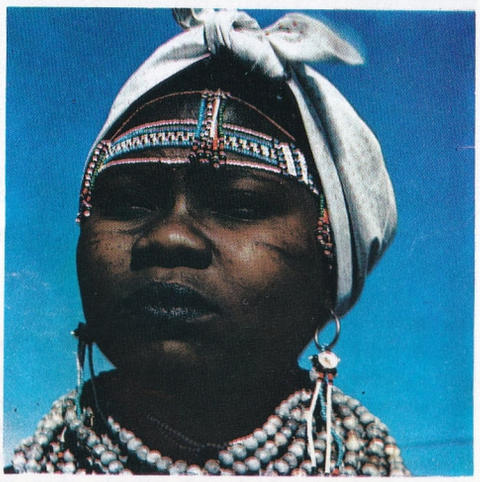

Afrika kıtası çeşitli ırkları barındırır. Soldan sağa ve yukardan aşağıya doğru: Fas'lı bir Berberî, bir Kongolu, bir Habeş kızı, bir Zulu kadını.

Hayvanlar. — Afrika'nın hayvanları iklimden fazla bitki örtüsünün etkisindedir. Bununla birlikte Afrika'da, hemen hemen Güney Avrupa'da yaşayan bütün hayvanlar vardır: Çakal, sırtlan, krokodil, balıkçıl vb. gibi. Fazla olarak deve de bulunur. Bol miktarda yenir bitkiler bulunan bozkırlar ve savanlarda gazaller, antiloplar, filler ve diğer otçul hayvan türleri yaygındır. Yiyecek aramak için yaptıkları mevsimlik göçlerde hayvanlar arslan, pars ve yabankedisi gibi yırtıcı etçillerin pusu ya da kovalamalarına hedef olurlar. Göz alabildiğine yükselen ağaçları ve zengin ormanaltı bitkileriyle balta girmemiş ormanlar büyük hayvanların hareketlerine engel olur. Bu nedenle buralarda maymunlar, yılanlar, kuşlar ve böcekler hayvan çoğunluğunu meydana getirir. Bu hayvanlar ya ufak yapılı ya da yiyeceğini aramak için bir bitkiden öbürüne geçebilen ve ağaçların üzerinde yaşayabilen hayvanlardır. Afrika'da ayı, kurt ve kaplan bulunmaz. Nehir boylarında ve göllerde suaygırları, timsahlar ve birçok su kuşları bulunur.

Nüfus yoğunluğu. — Afrika, nüfusu en az olan kıtalardan biridir. Bu kıtada yaklaşık olarak 235.000.000 insan vardır. Km² ye düşen nüfus yoğunluğu oranı %7.7'dir. Bu oran sadece Avustralya ve Güney Amerikanınkilerden fazladır. Bölgelere göre nüfus yoğunluğu eşitsizdir. Yoğunluk ekonomik ve iklim etkilerine bağlıdır. Vahalar bir yana bırakılırsa çöl bölgelerinde oturanlar yok denecek kadar azdır. Buna karşılık tarımın çok verimli olduğu yerlerde kuvvetli nüfus yoğunlaşmaları göze çarpmaktadır. Örneğin Mısır'da Nil'in yukarı vadi ve deltasında km² ye 600 kişi düşer. Nil'in yukarı vadisi, güneyden kuzeye uzanan ve oturmaya elverişsiz göl bölgesinin içinden geçen bir vahaya benzetilebilir. Km² başına 1'den daha az nüfus yoğunluğuna sahip olan çöl bölgesi, Atlas okyanusundan Kızıldeniz'e kadar uzanmaktadır. Kuzey Afrikada nüfusun çok yoğun olduğu başka bir bölge daha vardır. Bu bölge tarıma son derecede elverişli ve Akdeniz iklimine benzer bir iklimi bulunan Atlas kesimidir. Güneye inerken Afrika'nın tropikal kısmında en yoğunlaşmış nüfus Gine körfezinde ve Habeşistan yaylalarında görülür. Son olarak, Güney Afrika'da bazı bölgelerin nüfusunun kitleleşmiş olduğunu söyleyebiliriz.

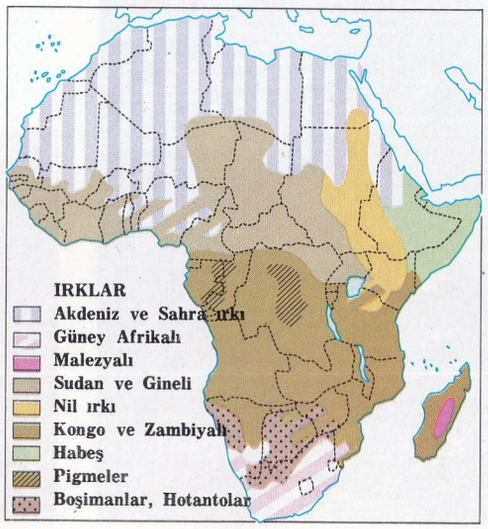

İnsanbilim (antropoloji) bakımından Afrikanın nüfusunu iki ana topluluğa ayırmak mümkündür: Birincisi büyük çoğunlukta olan siyah ırk, ikincisi de beyaz ırk. Sudan'dan Ümit burnuna kadar yayılan siyah ırkın özellikleri şunlardır: Siyah deri, kıvırcık saçlar, ezik burun, şişkin dudaklar ve az kıl. Fakat bu ırktan olanlar arasında sıkı bir türdeşlik yoktur. Bilginler fiziksel ve kültürel belirtici niteliklere dayanarak, siyah ırkı birçok küçük topluluklara ayırmaktadırlar. Siyahlardan (zencilerden) bazıları ana tipten açık bir şekilde ayrılırlar. Örneğin tropikal ormanların içinde yaşayan Pigmeler, Hotantolar ve Güney Afrika'nın çöl bölgelerinde yaşayan Buşmanlar. Habeş topluluklar da bir grup meydana getirirler ve vücut yapısı belirtilerinde beyaz ırkla karışım gösterirler. Madagaskar adası halkı olan Malgaşlarda hem Asyalılara, hem de Habeşlere özgü nitelikler görülür. Beyaz ırktan olan Afrikalılar, Kuzey Afrikada yaşamaktadırlar. Arap akınlarından sonra çöllerdeki Tuaregler ve Atlas'taki Berberîler gibi saf kalmış topluluklar azalmıştır. Kültür bakımından da Araplar, Afrika'nın çöl ve Akdeniz bölgeleri halkını etkilemiş, gelenek ve dinlerini zorla kabul ettirmişlerdir. Avrupalı göçmenlerin Afrika'ya yerleşmeleri yakın zamanda olmuştur. Afrika'da yaşayan Avrupalıların sayısı yaklaşık olarak 5.000.000'dur. Afrika'nın güney-doğusunda Hintlilere de rastlanır.

Din konusuna gelince, puta tapıcılık özellikle siyah topluluklar arasında yaygındır. Nüfusun yarısına yakın kısmının puta tapıcı olduğu hesap edilmektedir. Müslümanlar özellikle Büyük Çölün kuzeyine yayılmışlardır. Hıristiyanlık çeşitli mezhepleriyle Afrika'ya yakın zamanlarda girmiştir. Fakat aşağı yukarı her bölgede temsilcileri vardır. Afrikanın bir bölümü de henüz çok ilkel bir kültür düzeyinde bulunduğu için, hiç bir dine bağlanmamıştır. Son zamanlarda çeşitli dinlere bağlı din adamlarının, bu bölgelerde yoğun bir faaliyete giriştikleri bilinmektedir.

Afrika lehçeleri çok çeşitli olmakla beraber, bu kıta üzerinde konuşulan dilleri yine de birkaç bölüm içinde toplamak mümkündür. Kuzey ve kuzey-doğu bölgelerinde Semito-Kamitik dilleri yaygındır. Adlarından da anlaşılacağı gibi, Sudan dilleri özellikle Sudan'da, yani Büyük Çölün hemen güneyine uzanan bölgede konuşulur. Orta ve Güney Afrika'da rastlanan Bantu dilleri önemlidir.

BAŞLICA IRMAKLAR

Nil-Kagera	6 671 km
Kongo	4 200 km
Nijer	4 160 km
Zambezi	2 660 km

BAŞLICA GÖLLER

Victoria	68 100 km²
Tanganika	31 900 km²
Niyasa	30 800 km²
Çad	16 600 km²
Rudolf	8 600 km²
Albert	5 300 km²

Buşmanların dili olan Khoiason dilleri ve Madagaskar'da konuşulan Malagaşça da önemlidir. Bir de Afrika'ya yerleşen Avrupalıların dillerini hesaba katmak gerekir. Bu diller de zaman zaman değişikliklere uğramış, Kreol dili ve Afrikaanca gibi çok yaygın lehçeler bunlardan meydana gelmiştir.

Ekonomi. — Afrika'nın ekonomisi temel olarak tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Bunlar da çevre ve iklim koşullarıyle sıkıca ilgilidir. Bitki örtüsü bölümünde çeşitli iklim kuşaklarının belirtici nitelikleri olan ekimleri söz konusu etmiştik. Hayvancılığa gelince, bu iş dahi en fazla göçebe ya da yarı göçebe bir şekilde yapılmaktadır. Özellikle öküz, keçi ve koyun beslenmektedir. Bunların arkasından da at ve deve üretimi gelmektedir. Hayvan yetiştirmeciliğinin yayılma ve genişleme çevresi bol otlu bozkırlar ve savanlardır. Kıyı ve ırmak balıkçılığı oldukça gelişmiştir. Açık deniz balıkçılığı da hızlı bir şekilde ilerlemektedir. Son yıllarda Avrupalıların çalışmaları Afrika'nın ekonomik gelişmesi açısından önemli yenilikler getirmiştir. Örneğin maden kaynaklarının işletilmesine başlanılmış, çevre ve iklim koşullarını ikinci plana iterek, tekniğe önem veren bir çalışma sistemiyle endüstrinin geliştirilmesine başlanılmıştır. Maden işletmeciliğinde dünya pırlanta üretiminin %90'ı (Güney Afrika), altın üretiminin %50'sinden fazlası (Güney Rodezya) Afrika'da elde edilmektedir. Bu kıtada ayrıca aşağıdaki önemli maden yatakları da vardır: Bakır (Katanga), kalay, kurşun, çinko vb. Ayrıca petrol (Cezayir ve Libya sahrası) ve radyoaktif maddeler (Kongo) de önemli bir yer tutar.

Endüstri henüz ilk adımlarını atmakla birlikte tükenmez bir su gücü kaynağı endüstri gelişmelerine umutla bakılmasını olanaklı kılmaktadır. Su gücü Afrika halkının daha çok uzun yıllar boyunca ihtiyacını karşılayabilecek durumdadır. Baraj yapımına ve gerekli elektrik endüstrisinin kurulmasına önem verilirse, su kaynakları daha da değerlendirilmiş olacaktır. Birçok Afrika devletlerinde ticaret hâlâ hammaddelerle, genellikle Avrupa yapımlı ithal mallarının trampasından ibarettir. Bununla birlikte ticaret gelişme olanakları göstermektedir. Netekim Afrika'nın elindeki doğal maddeler çok çeşitli ve büyük miktardadır. Bu hammaddeler ülkelerin ekonomisi açısından son derecede önemlidir. Denizyolları da dahil olmak üzere ulaştırma yolları henüz ilk gelişme döneminde bulunmaktadır. Gerçekten de Afrika kıyıları doğal limandan yoksun, kumlu, bataklık bazı kesimleri batakçıl bitkilerle örtülü bir görünüşe sahiptir. Ayrıca birçok kıyıları, denizin gelgiti etkilemekte ve özellikle batıda kıyıları yalayarak geçen soğuk su akıntıları, kıyıların büyük bulutlarla kaplanması sonucunu doğurmaktadır (Benguela akımı). Doğuda olduğu gibi, birçok yerlerde kıyı boyunca meydana gelen mercan resifleri ulaştırmayı güçleştir-

Orta Afrika'da yaşayan Pigme'ler avcılıkla geçinen ilkel bir topluluktur.

Soldaki Kongo köyü ile, Lagos'un modern yapıları (sağda) arasındaki görünüş farkı, Afrika kıtasının çeşitli bölgelerini birbirinden ayıran uygarlık ayrılığının en belirgin örneklerinden birisidir.

Solda: Gana'da balık avcıları. Sağda: Çad'da pamuk işçileri. Afrika'da büyük oranda üretilen pamuk, Nil vadisinin en önemli ürününü meydana getirir. Denize kıyısı olan devletlerin ekonomisi ise balığa büyük yer verir.

mektedir. Afrika'nın ekonomik bakımdan en gelişmiş ülkeleri gibi, en büyük limanları da Kuzey Akdeniz kıyılarında ve güneyde Kap bölgesindedir. Doğa, akarsu ulaştırma yolla-

Fernando Poo'da kakao kurutulurken. Afrika kıtası dünya kakao üretiminin dörtte üçünü sağlar.

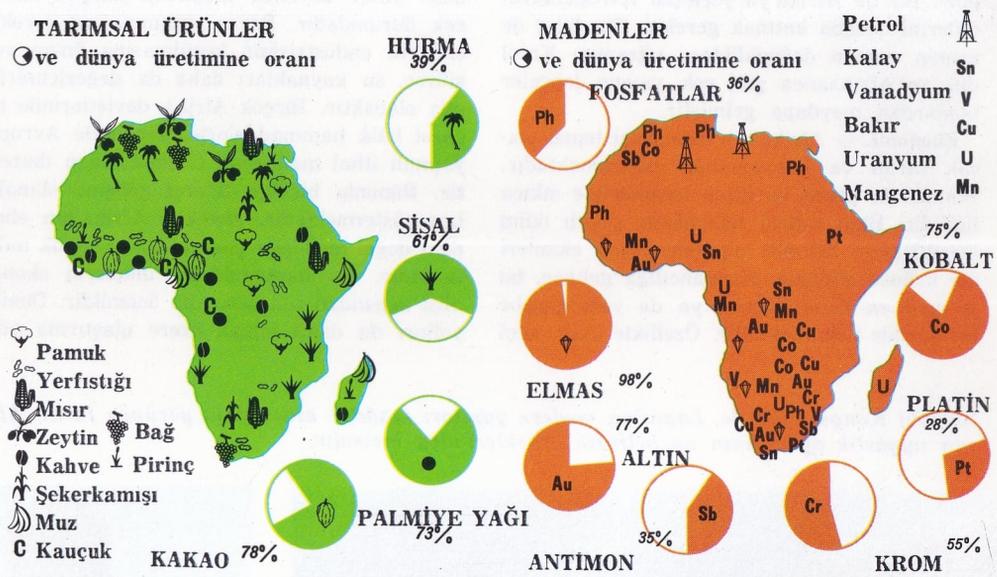

rını da engellemektedir. Nil ve Nijer ırmakları bir kenara bırakılırsa, akarsularının büyük bir kısmı denize dökülme noktalarının yakınlarında, seller ve çağlayanlar tarafından kesilmektedir. Bundan dolayı büyük Afrika ırmaklarının ulaştırmaya elverişli olan iç kısımlarından yararlanabilmek için yukarıdaki engellerin aşılmasını sağlayan demiryolları yapılmıştır. Demiryolları Afrika kıtasının ulaştırma ihtiyacını karşılayamayacak derecede yetersizdir. Uzunlukları 70.000 km. den ibarettir. Yani 100 km^2.'ye 1 km.'nin dörtte biri kadar demiryolu düşmektedir. Bu yetersizlik sadece demiryolu şebekesinin kısalığından ileri gelmez. Demiryolu yapımında yeterli bir politika izlenmemiş olması, demiryollarının bölgeler arasında gelişigüzel serpiştirilmiş olması da yukarıdaki sonucu doğurur. Belirli bir demiryolu politikası izlenerek yapılmış hatlara sahip bölgeler, Atlas bölgesi ve demiryollarının çok daha yoğun olduğu Güney Afrika bölgesidir. (Bu demiryolu Güney Afrikanın çeşitli ülkelerinden geçer). Mısır'ın İskenderiye kentini Kap kentine bağlayan Trans-Afrika demiryolu da, yer yer su ve kara ulaştırma yollarıyle birbirine bağlı bölümlerden meydana gelmektedir. Gittikçe çoğalmakta olan karayolu taşıtları pist şeklindeki çok geniş yollardan yararlanmaktadır. Motorlu araçlar Afrika'da da geleneksel kervanların yerini almakta ve hava ulaştırması da büyük bir gelişme göstermektedir. Halen Afrika'da, uluslararası hava ulaştırma hatlarına bağlı birçok önemli hava limanı vardır.

Keşifler. — Yüzyıllar boyunca Afrika esrarını sürdürmüş, bu kıtayı tanımak çok güç bir iş olmuştur. Afrika ile ilk ilişkileri denizciler kurmuştur. Ardından da Avrupalı araştırmacılar Afrika'ya yönelmiştir. Afrika'nın keşiflere konu olmayan tek bölgesi Akdeniz kıyıları bölgesidir. Çünkü tarihin daha ilk zamanlarında bu bölgede çeşitli uygarlıklar ge-

lişmiş ve burada yaşayan toplumların öbür Akdeniz uluslarıyle (Fenikeliler, Yunanlılar, Romalılar) sık temasları olmuştur. Fakat Akdeniz kıyılarının meydana getirdiği dar kuşağın ve Nil ırmağının dar yatağının ötesinde, Afrika yüzyıllar boyunca Kara kıta adıyle anılmayı hak etmiş esrarlı bir bölge olarak kalmıştır. Ortaçağda, doğuya doğru bir deniz ulaştırma yolu açmak kaçınılmaz bir ihtiyaç halini alınca, Afrika kıyılarının araştırılması, tanınması gerekmiştir. İşte Afrika'yı denizden tarama denemesine kalkışan ve Atlas okyanusunda gemileriyle birlikte kaybolan talihsiz Ugolino ve Guido Vivaldi kardeşlerin serüveni o zamanlara rastlar (1291). XV. yüzyılda «denizci» lakabıyle tanınan kral Enrico (1394-1460) nun da desteğiyle, Portekizliler, güney-doğu rotasından Hindistan yolunu bulmayı denemişlerdir. Nihayet 1486'da Portekizli Bartolomeo Diaz, Ümit burnunu aşmayı başarmıştır. Diaz, bu burna «Fırtınalar burnu» adını vermiştir. Birkaç yüzyıl boyunca Afrika konusundaki bilgiler sadece kıyı bölgelerinde ve büyük ırmakların aşağı kısımlarında kalmıştır. XIX. yüzyıl, iç bölgelerin araştırılması devresinin başlangıcı olmuştur. Fakat coğrafyacıların, bilginlerin ve misyonerlerin Afrika konusunda yeterli bilgiye sahip olabilmeleri için tam yüzyıllık bir sürenin geçmesi gerekmiştir.

Büyük Sahra'daki petrol yatakları Afrika'daki en önemli akaryakıt kaynağını meydana getirir. İlkönceleri verimsiz sanılan bu yatakların ekonomik bakımdan son derecede önemli oldukları anlaşılmıştır.

Tarih. — Afrika'nın tarihi hakkındaki bilgilerimiz çok sınırlıdır. Özellikle coğrafya keşiflerinden ve Avrupalıların yerleşme döneminden önceki devreye ait bilgilerimiz, ancak Kuzey Afrika kıyı bölgelerine ve bu bölgelerin Fenikeliler, Romalılar ve Araplar tarafından işgaline aittir. Mısır uygarlığının da doğruladığı gibi, Afrika en eski tarih devirlerinden beri çok önemli uygarlık merkezi olmuştur. VI. yüzyıldan X. yüzyıla kadar Gaba imparatorluğu parlak bir devir yaşamıştır. XI.-XIII. yüzyıllar arasında aynı şekilde Mali imparatorluğu güçlü bir devlet olmuştur. XV. yüzyılda Timbuktu'da bir üniversitenin mevcut olduğu bilinmektedir. Altın sahilli Aşantiler ve Nijeryalı Yorubalar, ülkeleri İngilterenin boyunduruğu altına girmeden önce düzenli ve ileri bir uygarlığa sahiptiler. Doğu Afrika'da Habeşistan yaylalarında kurulan Habeş imparatorluğu, varlığını günümüze kadar sürdürmüştür. Bu devlet, Müslümanlığın yaygınlaşmasından sonra kurulan tek Hıristiyan devlettir. Afrika'nın öbür yerlerinide kabile örgütlenmesinin çeşitli aşamalarına erişilmiştir. Elimizdeki belgeler çok az olduğundan, Afrika'nın eski tarihinin büyük bir kısmı hakkında bilgi sahibi olmak son derecede zordur.

Birçok bölgelerde oldukça ileri bir derebeylik aşamasına erişmiş olan Afrika'nın, kendi kendine oluşan evrimi, Afrika kıtasını ansızın yeniçağ tarihinin içine atan Avrupa'nın el atması sonucunda XV. ve XVI. yüzyıllar arasında durmuştur. Büyük keşifler devrinde araştırıcıların amacı sömürge elde etmekten çok, Hindistan'a giden gemiler için birkaç durak ve uğrak bulmaktı. XVI. yüzyıldan iti-

Solda: 1966 aralık ayında açılan Nil üzerindeki Roscires barajı. Akarsularının büyük gücü, Afrika'nın elektrik kaynaklarının genellikle su gücüne dayanması sonucunu vermiştir. Sağda: Gine kıyılarında fildişi taşıyan yerliler.

Fas yakınlarında bir kervan yolu. Kervan yolları Afrika tarihinde çok önemli bir rol oynamıştır. Örneğin müslümanlık bu yolların aracılığıyla Büyük Sahra'nın güneyine yayılmıştır.

baren bu amaca yenileri eklenmiştir. Örneğin madde sağlamak ve özellikle okyanusun karşı kıyısındaki ülkeler için köle bulmak gibi. Afrika kıtasına hesapsız insan kaybına mal olan köle ticareti ancak XIX. yüzyılda, özellikle İngilizlerin gayretiyle sona ermiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa sömürgeciliği Afrika'da sömürgeler meydana getirmek amacıyle harekete geçmiştir. Avrupa'nın bütün büyük devletleri tam bir rekabet havası içinde Afrika topraklarına el koyma yarışına katılmışlardır. Bu katılma ekonomik ve stratejik nedenlere dayandırılmak istenmiştir. Afrika kıtasının coğrafya ve politika bakımından paylaşılmasının ana hatları, 1878'de Berlin kongresinde kararlaştırılmıştır. İngiltere Nil ve Büyük Göller bölgesini izleyip güneyden Niassa'ya ilerleyerek, Mısır'dan Kap kentine kadar olan topraklar üzerinde egemenliğini zorla kabul ettirmiştir. Fransa. Madagaskar'dan başka Magrip'in batısındaki Akdeniz bölgesine ve Batı Afrika ile ekvator Afrikasına sahip olmuştur. Yarışmaya geç katılan Almanya Togo'yu, Kamerun'u, Doğu Afrika'nın bir bölümünü ve Güney-Batı Afrikayı elde etmeyi başarmıştır (bu toprakları Almanya, Birinci Dünya savaşı sonunda kaybetmiştir). Eritre, Somali ve Libya İtalya'ya verilmiştir. Uçsuz bucaksız Kongo, Belçika'nın payına düşmüş; Portekiz, ufak bölgelerden başka, Angola ve Mozambik'i ele geçirmiştir. Fas'ın bir kısmı ve Rio de Oro, İspanya'nın elinde kalmıştır. Böylece Afrika'da sadece Habeşistan (1936'da İtalya tarafından işgal edildi) ve Liberya egemenliğini koruyabilmiştir (üstelik Liberya, A.B.D. nin himayesine verilmiştir). Bu bölüşme çoğu kez ırk ölçüleri dikkate alınmadan yapıldığından bir topluluk iki, hatta daha fazla devlet arasında bölüşülmüştür. Öte yandan, bunun tersine, birbirine düşman çeşitli topluluklar aynı devletin yönetimine verilmiştir.

Ekonomi açısından, Afrika'nın Avrupalılar tarafından işgalinin yararlı sonuçlar verdiği söylenebilir. Netekim yollar, demiryolları, okullar, hastaneler yapılmış, eğitim yaygınlaşmış, sağlık koruma kuralları uygulanmıştır. Kimi yerlerde yönetici sınıflar meydana getirilmiştir. İkinci Dünya savaşından sonra, hemen hemen bütün Afrika ülkelerini art arda bağımsızlığa götüren ya da götürmek üzere olan büyük bir bağımsızlık hareketi başladıktan sonra, bu yönetici sınıflar ülkelerinin yönetimini ele almışlardır.

Gerçekten de ilk olarak İngiliz sömürgeleri bağımsız birer devlet halini almaya başlamışlardır. İlk olarak 6 mart 1957'de İngiliz sömürgesi Altın Sahili Ghana adıyle bağımsız bir devlet olmuştur. Ardından Nijer (1960), Sierra Leone (1961) vb. bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Buna karşılık Güney Afrika Cumhuriyetiyle Rodezya hâlâ beyaz azınlıklar tarafından yönetilmektedir.

İngiliz sömürgelerinin ardından Fransız sömürgelerinde de bağımsızlık hareketi gelişmiştir. 2 ekim 1958'de bağımsız bir devlet olarak kurulan Gine'yi Madagaskar da dahil olmak üzere, öbür Fransız sömürgeleri izlemiştir. Belçika Kongo'ya bağımsızlık tanımak zorunda kalmış, ancak iç ve dış çekişmeler yüzünden bu ülke oldukça zor dönemler geçirmiştir. Tunus ve Fas bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Nihayet Cezayir 1954'ten 1962'ye kadar süren uzun bir mücadeleden sonra bağımsız bir devlet olmuştur.

Yeni kurulan Afrika devletlerinin karşılaştığı önemli zorluklar vardır. Bu devletler bir yandan ekonomik bir denge sağlamak, bir yandan da sömürge yönetiminin izlerini silmek zorundadırlar. Öte yandan Addis-Ababa'da kurulmuş olan Afrika Birliği örgütü Afrika'daki sömürgecilik kalıntılarına son vermek ve Afrikanın siyasal birliğini sağlamak için olumlu çabalar harcamaktadır.

Sanat. — Afrika kıtasının kuzey-batı bölgelerinde gelişmiş olan Mısır, Roma ve Arap sanatları genellikle Afrika sanatı içinde ele alınmaz. Gerçekten de Roma ve Arap-İslâm sanatları, Afrika'ya yabancı uluslar tarafından getirilmiştir. Mısır, Libya, Tunus, Cezayir ve Fas'ta bu sanatların bıraktıkları sayısız yapıtlar ve örnekler, merkezleri başka yerde bulunan ve çok daha geniş bir coğrafya bölgesine yayılmış olan uygarlıkların adı geçen yerlerdeki ürünlerinden ibarettir. Öte yandan eski Mısır sanatı da coğrafya bakımından Afrika'da gelişmiş olmakla birlikte o kadar ayrı niteliklere sahiptir ki, bu sanatı da Afrika sanatının genel çerçevesi dışında bırakmak kaçınılmaz bir zorunluk olmaktadır. Daha çok Bizans ve Kıptî kültürleri etkisi altında kalmış olan Habeş sanatının da Afrika sanatı dışında özel bir yeri vardır. Böylece Afrika sanatı deyimi sadece en eski Afrika uluslarının sanatını kapsamaktadır. Yari tarih öncesi çağlarda yaşamış toplumların, Siyahların ve Buşmanların sanatı bu kavramın içine girmektedir. Çölde yaşamış olan eski

Kenya'da seçimlerde oy kullanmak için sıra bekleyenler. İkinci Dünya Savaşından sonra Afrika'nın siyasal uyanışında büyük bir hızlanma görülmüştür.

Büyük Sahra'da mağara duvarlarına yapılmış ilkel resimler. Paleolitik çağdan kalma bu resimlere Kuzey Afrika'nın özellikle batı Libya kesimlerinde çok rastlanır.

toplulukların ve Buşmanların sanat çalışmaları kaya üzerine yapılmış resimlere öncelik tanımıştır. Buna karşılık siyah köklü topluluklar, heykelciliğe çok daha fazla yer vermişlerdir.

Zenci heykelciliği. — Zenci heykelciliğinin coğrafya alanı çok geniştir. Kuzeyde Yeşilburundan Büyük Göllere giden bir çizgi ve güneyde Zambezi ırmağının akış yolu, alanın sınırlarını meydana getirir. En ilginç sanat merkezleri Kuzey Gine'de ve özellikle Nijer ırmağının havzasında ve Kongo'nun Bantu toplumları arasındadır. Zenci sanatı konusundaki bilgiler çok az ve yetersiz olduğundan, bu sanatın tarihsel oluşumu karanlıktır. Sierra Leone'de bulunan ve dev yapılı insanları canlandıran tanrı heykellerinin çok eski devirlerden kalmış olduğu bir gerçektir. Fakat bu heykellerin kesin olarak zenci sanatı tarihi içinde ele alınması olanaklı değildir. Çünkü sanatçının insan görünüşünü kendi isteğine göre canlandırma, yani dış görünüşü bozma özgürlüğü hesaba katıldıktan sonra da, yukarıdaki heykellerin niteliklerinin Afrika'da yaşayan ırklarınkinden çok farklı olduğu görülmektedir. Buna karşılık yüzyılımızın başında Nijerya'nın batı eyaletindeki İfe'de yapılan kazılarda Alman bilgini Frobenius'un

Her şeyden önce tempoya dayanan Afrika müziğinde çalgı sayısı da oldukça fazladır.

bulduğu, pişmiş topraktan yapılmış küçük başların çizgileri siyah ırkın çizgilerine tamamen uymaktadır. Bu heykelciklerin M.Ö. ilk bin yıla ait olduğu konusundaki Frobenius'un kanısı birçok bilginlerce paylaşılmamaktadır. Bununla birlikte söz konusu heykellerin elimize geçen en eski zenci sanatı örnekleri olduğu kesin bir gerçektir. Buna karşılık Nijerya'nın güney kısmında XII. yüzyıldan XVII. yüzyılın sonuna kadar Benin'de yerli yönetim süresince oluşmuş olan sanat konusunda elimizde yeterli bilgiler vardır. Benin'de zarif ve hiç de ilkel olmayan bir sanat gelişmiştir. Tunçtan, pirinçten, pişmiş topraktan küçük ve orta boyda heykeller yapılmış, daha çok krallar, prensler ve savaşçılar konu edinilmiştir. Heykellerdeki kişilerin görünüşünden, Benin uygarlığının oldukça ileri bir derebeylik aşamasına ulaşmış olduğu anlaşılmaktadır. Kişilerin yüzleri ve ayinlerde kullanılan eşyalar stilize edilmiş bir biçimde gerçekleştirilmiştir. Öte yandan Benin uygarlığında insan grupları ve kabartmalar da heykel konusu olmuştur. Tunçtan yapılmış kabartmalar genellikle saray hayatını konu edinmiştir. Benin sanatı 1500 ile 1650 yılları arasında en yüksek aşamasına ulaşmıştır. Portekizli olduğu sanılan, Avrupa giyimli insanları konu edinen alt kabartmalar ve kral sarayını süsleyen büyük tunç plakalar bu devre aittir.

Sonraları bu sanat hızla gerilemiştir. Öyle ki. XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan son Benin kralı, tunç dökümünü yasaklamıştır. 1897'de Benin'i işgal eden İngiliz kuvvetleri, saray depolarının heykel dolu olduğunu görmüşlerdir. Bu eserlerin büyük bir kısmı Avrupa'ya aktarılmıştır. Halen Avrupa müzelerinde, özellikle British Museum ve Alman müzelerinde sergilenmektedir.

Benin sanatı, zenci heykelciliğinde çok önemli bir yer tutmaktadır. Aslında zenci heykelciliğinin tümünü tarihsel bir akış içinde değerlendirmek mümkün değildir. Sadece genel niteliklerini belirtmek söz konusu olabilmektedir. Bize ulaşan eserlerin çoğu geçen yüzyıla ait olmakla beraber, biz bu heykellerin çok daha eski bir sanat geleneğini sürdürdüğünü bilmekteyiz. Ama yukarıda dediğimiz gibi, her sanatın kökleri ve oluşumu hâlâ cevaplandırılmış değildir. Diğer taraftan son 50 yıl içinde zenci sanatı, özelliklerinin büyük bir kısmını yitirerek, büyük oranda gerilemiştir. Bugün zenci heykelleri genellikle Avrupa piyasalarının isteklerini karşılamak için sanat kuralları önemsenmeksizin seri halinde yapılmaktadır. Zenci heykelciliğinin var oluş nedeni, heykelin zenci düşüncesinin ve dinsel inançların bir simgesi olarak ele alınmasında saklıdır.

Dinsel inanç, hayalgücünün yarattığı bir tanrı biçiminde simgelenmez. Tersine, somut simgelere yer verilir. Örneğin aile büyüklerinin fetişi ya da maske gibi somut biçimler ele alınır. Zenci heykelciliğinin en yüksek aşamasına maskeyle eriştiği şüphesizdir. Maske afetlere, tersliklere, tehditlere karşı bir direnme aracıdır. Fakat her aşiretin ya da ulusun içinde bulunduğu ortama göre maskenin simge ve biçim önemleri büyük ölçüde değişir. Kuvveti, savaşçılığı fil, manda ya da timsah ifade edebilir. Üstelik çeviklik, hız gibi nitelikler kertenkele, yılan, ya da ince ve kıvrılır şekliyle hareket fikri veren herhangi bir hayvan tarafından canlandırılır. Sayısız kavramları cevaplandırması gereken maske yüzlerce biçime girer. Örneğin Bambaraların (Batı Sudan) antilop maskesi, tanrı-antilop Ciwara'nın aşırı

Afrika sanatından örnekler - Solda: Fons kabilesinin tanrısı Gu'yu canlandıran demir heykel; sağda: Tanganika yerlilerinin yapmış olduğu bir tahta sandalye.

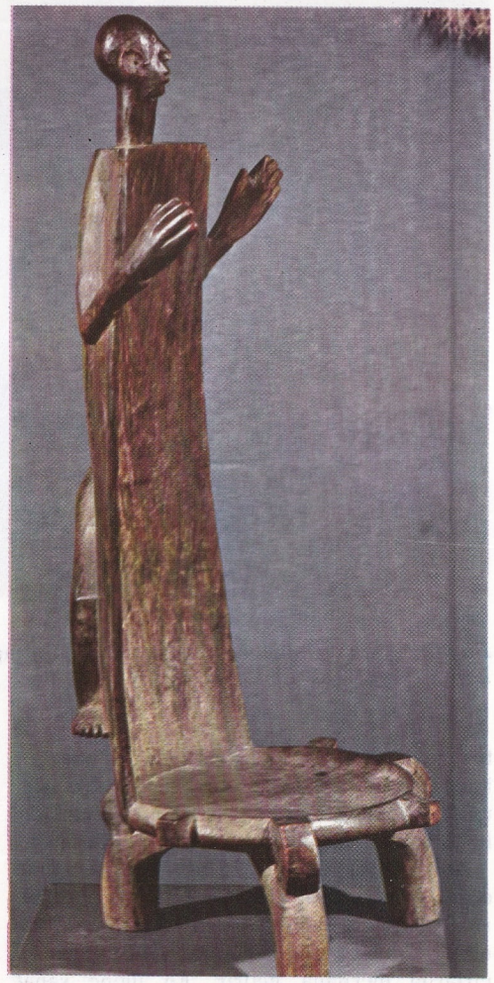

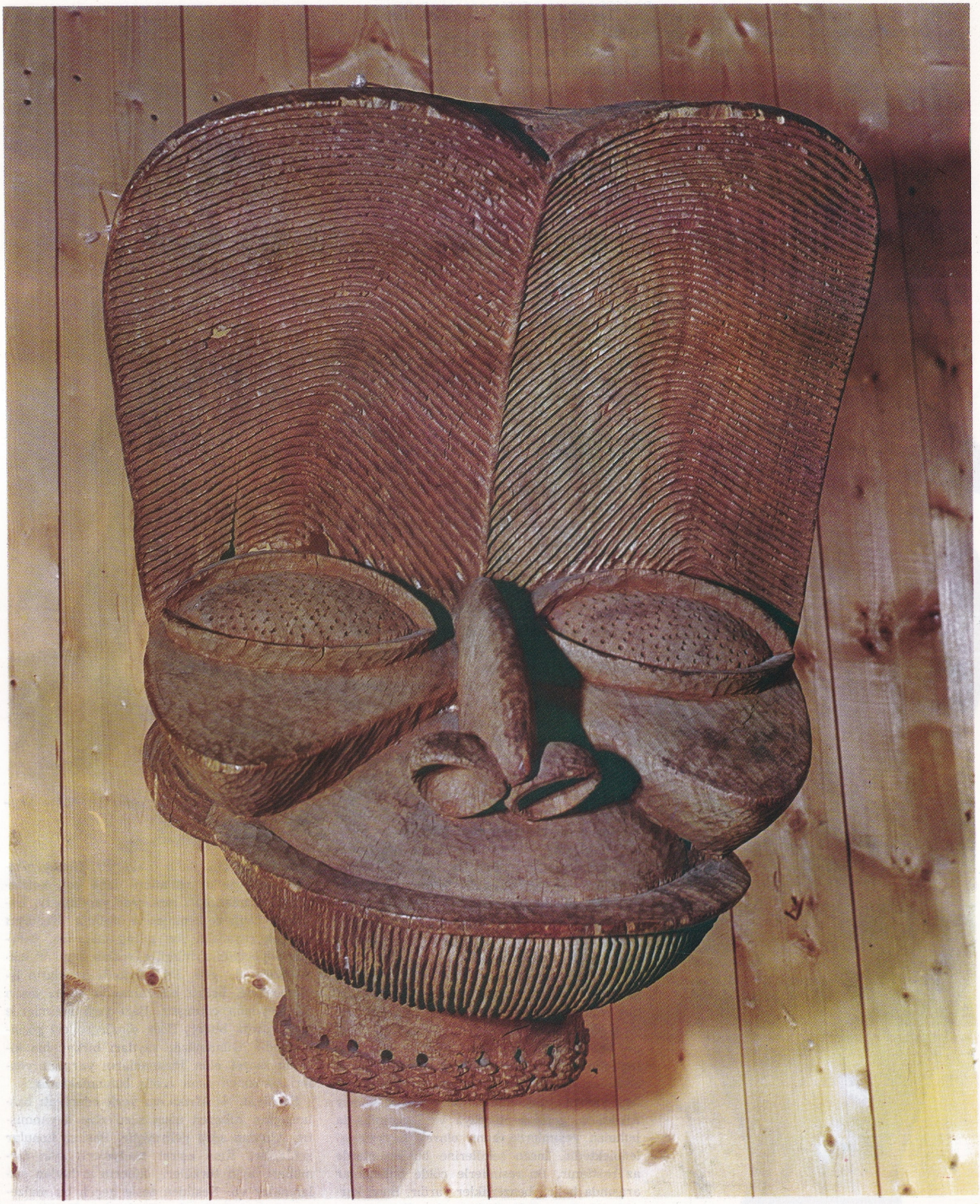

Zürih'deki Rietberg Museum'da bulunan bu maske, Afrika zenci sanatının en ilginç örneklerinden birisidir.

ölçüde uzatılmış biçimini almıştır. Koruyucu tanrı Do'nun maskesinde (Yukarı Volta) gözlerin, burnun ve ağzın kalkık ve koyu yeşil çizgileri, adalet ve ölüm simgesi olan maymunun görünüşünü hatırlatır. Beyaza çalan fon ise ölüm ve tehlikenin simgesidir. Kâhinlerin kullandığı ba-yaka ve ba-suka (Kongo) maskelerinde birbirinin karşıtı hayat ve ölüm işaretleri yer alır.

Kâhinler maskelerini dinsel törenlerde omuzlarının üzerinde tutarlar. Renklendirme, maskelerde çok önemli bir unsurdur. Çünkü renklendirme, simgenin belirlenmesine yardım eder. En fazla kullanılan renkler kırmızı, siyah ve beyazdır. Maske ypaımında kullanılacak tahta, çoğu kez cilâlanır, yani kül, toprak ya da donukluk sağlayacak herhangi bir maddeyle karıştırılmış içyağıyle ovulur. Gerek tek renkli ve basit cilâlı maskelerde, gerek çok renkli ve ince oymalı olanlarda, gerekse kolları sarkık ya da hareket halindeki fetişlerde zenci heykellerinin gösterdiği büyük hayalgücü ve biçim güzelliği her sanatseveri hayrete düşürecek niteliktedir.

Tahta, Afrika sanatının ana malzemelerinden birisidir. Üstte: Gabon'dan gelme, bakır kaplamalı tahta bir heykel; altta: Kongo yerlilerinin tahta maskesi.

Zenci heykelleri, sömürgeciliğin en fazla geliştiği sıralarda Avrupa'ya ulaşmış, Avrupalı sanatçıları büyük oranda etkileyerek çeşitli akımların aynı kaynakta birleşmesini sağlamıştır. Ülkelere ve kültür durumuna göre bu etkinin niteliği başka başka olmuştur. Netekim Alman ekspresyonistleri zenci sanatını, maskenin anlamlı görünüşü ya da yontma heykellerin uyumsuz çizgileriyle eş tutmuşlardır. Bunları yeni bir sanata yönelen unsurlar olarak ve çevreden arınma olanakları olarak değerlendirmişlerdir. Afrika sanatının kübistler tarafından önemsenmesi, bu sanatın figürleri sentetik bir şekilde değerlendirerek ressamların biçimleri daha akıcı bir açıdan ele almasını sağlamasındadır. Ressamlar ve sanat yazarları bu tür figürleri mekanik uygarlığın niteliklerine bağlamışlardır.

Çölde ve Güney Afrika'da mağara resimleri. — Çölün çeşitli yerlerinde, Tunus'tan Fas'a kadar uzanan kesimlerde ve Atlas dağlarında, genellikle hayvanları konu edinen ve mağara içlerine ya da kayalara hakkedilmiş ya da çizilmiş binlerce resim bulunmuştur. Bu resimler gergedan, aslan, devekuşu, zürafa, fil, manda, öküz, deve, at gibi hayvanları canlandırmıştır. Söz konusu resimler iki gruba ayrılmış, «avcı sanatı» ve «çoban sanatı» diye tanımlanan iki ayrı sanat kültürüne bağlanmıştır. Avcı sanatının çok daha eski olduğu anlaşılmaktadır. Bu sanat, gerçek bir resim tekniğinden yoksundur. Sadece özel bir hakketme yöntemine dayanmaktadır. Öte yandan ele alınan hayvanlar hep vahşî hayvanlardır. Çoban sanatının meydana getirdiği eserlerde ise en fazla evcil hayvanlar görülür. Hakketme yöntemi de avcılar sanatındaki yöntemden farklıdır. En fazla kullanılan renk, kırmızı aşı boyasıdır. Çobanların resimlerinde, şematik bir anlayışla çizilmiş insan biçimleri de görülür. Bunların vücut nitelikleri Güney Afrika'da yaşayan Buşmanların niteliklerine benzemektedir.

Bazı yerlerde görülen resimler de, avcılar ve çobanların aynı devirde bir arada yaşamış olduklarını doğrulamaktadır. Örneğin Libya çölünde Uvenat'ta bulunan resimlerde hem av, hem otlatma sahneleri görülmektedir. Güney Rodezya ve Tanganika'da bulunan kaya resimleri de iki ayrı anlayışın sonucu oldukları kanısını doğrulamaktadır. Gerek Güney Afrika'da, gerekse Rodezya ve Tanganika'da bulunan resimlerde konu olarak hayvan işlenmektedir. İnsan şekillerine bu resimlerde az rastlanır. Bu resimlerle çölde bulunanlar arasında belirli benzerlikler vardır. Buna karşılık teknik ve üslûp bakımından, Buşman resimleriyle esaslı farklar gösterirler. Buşmanlara oranla çok daha eskidirler. Güney Afrika'daki Buşman resimleri daha çok kahverengi, kırmızı, sarı renklerde yapılmıştır. Üslûpları canlı ve kendilerine özgüdür. Konuları da çok çeşitlidir. Av, güreş sahneleri, danslar, büyücülük ayinleri, savaşlar, hayvan hırsızlıkları vb. gibi. Bu hareketli konuların işlenmesinde, belirli bir zamanda beyaz insan da meydana çıkmıştır. Bazı yeni resimlerde arabalarına binmiş Boer sömürgecileri görülmektedir. Günümüzde sayıları birkaç bin kişiden ibaret olan Buşmanların yaratıcı yönleri tamamen sona ermiş bulunmaktadır.

Fildişi sahillerinde yapılmış bir tahta heykel.

Edebiyat. — Afrika'nın yerli edebiyatı başlangıçtan itibaren uzun süre söze dayanmıştır. Ağızdan ağza gelişmiştir. Başlıca konular şunlardır: Kısa aşiret hikâyeleri, ayin formülleri, ayin türküleri, ölülerin ardından sızlanmalar vb. Nesilden nesle geçen bu malzeme, derleyicilerin (Leo Frobeuius, Haitili zenci Jacques Roumain, Alman von Sydow vb.)

eliyle bize ulaşmıştır. Ağızdan ağza gelişen edebiyatın bir başka türü de hazırlıksız söze, yani doğaçtan anlatıma dayanan, genellikle gülünçlü ve acıklı olayları konu edinen av hikâyeleridir. Bu türde anlatılan olaylara yer yer türküler, danslar ve başka gösteriler de eklenirdi. Söz ve sesin birbirine karışmasının ilkel çağların sanat anlayışının karmaşık niteliğini yansıttığını söylemek yanlış olmaz. Gerçekten de ilkel topluluklarda şarkı söylemek, dans etmek, çalgı çalmak gibi eylemler henüz birbirinden kesin olarak ayrılmış değildi.

Sömürgeciliğin meydana getirdiği ilişkiler, zenci dünyasının duygu ve düşüncelerini gitgide sömürgeci ulusların dilleri ve anlayışlarıyle açığa vurmaya yöneltmiştir. Böylece, yaklaşık olarak XIX. yüzyılda karmaşık nitelikli bir zenci edebiyatı ortaya çıkmıştır. Netekim Afrika'dan göçen ve genellikle Amerika ülkelerine yerleşen zencilerle bunların çocukları, zamanla bu ülkelerin kültürlerini benimsemişlerdir. Buna karşılık Afrika'da Fransız, İngiliz ve Portekiz dillerini kullanan ve kendine özgü nitelikleri ağır basan bir zenci edebiyatı gelişmiştir.

Afrika edebiyatının ilk gelişme döneminde destanlar ve şiirler ön planı işgal eder. Bu dönemin ünlü ozanlarına örnek olarak Bernard Dadie, Peter Abrahams, Leopold Sedar ve Senghor'u gösterebiliriz. Daha sonra gelişen düzyazının en önemli temsilcisi, genç yazar Mongo Beti'dir. İlkel kültürün yavaş yavaş ortadan kalkması, buna karşılık yeni edebiyat türlerinin ortaya çıkışı, bağımsızlıklarına yeni kavuşan Afrika ülkeleri için yeni sorunlar ortaya çıkartmaktadır. Yeni bir kültür yaratmanın edebiyat ve özellikle dil alanında taşıdığı zorluklar, Afrika halkının konuştuğu çok çeşitli diller hatırlanacak olursa, hiç de önemsenmeyecek türden değildir.

Müzik. — Afrika müziğinin ana hatlarını çizmek için her şeyden önce Mısır uygarlığının müzik bölümü üzerinde durmak gerekir. Eski Mısır çalgılarının da doğruladığı gibi, bu ülkede daha M.Ö. IV. yüzyılda müzik çok gelişmiş, etken bir sanat dili halini almıştı. Harp, ut, flüt, borazan, trampet, dümbelek gibi çalgıların ilk örneklerine eski Mısır'da rastlanır.

Mısırlılar, karmaşık ve zevkli bir müzik kuramı meydana getirmişlerdir. Mısırlı din adamlarından seslerin matematiğini öğrenen Pitagoras'ın öğretisi, bu kuramı dolaylı olarak bize ulaştırmıştır. Bütün Afrika topluluklarının müziği gibi Mısır müziği de zaman boyunca çeşitli etkilere uğramıştır. Netekim İranlıların, Bizans ve Hıristiyan ayinlerinin ve özellikle Arapların etkileri çok önemlidir. Yanlış bir yakıştırmanın, ilkel sayarak küçümsemeye çalıştığı Afrika müziği, son inceleme ve araştırmaların da doğruladığı gibi, çeşitli toplumların yaşantısında çok önemli bir unsurdur. Müzik gösterilerini sadece insan sesinin olanaklarına dayandıran Pigmelerin, dış etkilerden arınmış çok sesli ileri bir müziğe sahip oluşları son derecede ilginçtir. Kuzey Afrika'da Berber topluluklarının müzikleri de Pigmelerinki gibi dış etkenlere kapalı

AFRİKA DEVLETLERİ

Adı	Yüzölçümü km²	Nüfus	Başkent
Botswana (Eski Beçuanaland)	565 581	576 000	Gaberones
Burundi	27 834	2 800 000	Bujumbura
Cezayir	2 381 741	12 000 000	Cezayir
Çad	1 284 000	3 310 000	Fort-Lamy
Dahomey	115 762	2 300 000	Porto-Novo
Fas	451 507	13 320 000	Rabat
Fildişi Kıyısı	322 463	3 750 000	Abidjan
Gabon	267 000	470 000	Libreville
Gambiya	10 368	340 000	Bathurst
Ghana	239 640	7 800 000	Accra
Gine	245 857	3 500 000	Konakry
Güney Afrika Cumhuriyeti	1 223 618	18 300 000	Pretoria
Habeşistan	1 237 000	22 590 000	Addis-Abeba
Kamerun	474 442	5 210 000	Yaunde
Kenya	582 646	9 645 000	Nairobi
Kongo- Brazzaville	342 000	900 000	Brazzaville
Kongo - Kinshasa	2 345 409	15 990 000	Kinshasa
Lesotho (Eski Basutoland)	30 344	860 000	Maseru
Liberya	111 370	1 100 000	Monrovia
Libya	1 759 500	1 680 000	Trablus, Bingazi
Madagaskar	595 790	6 340 000	Tananarive
Malawi (Eski Nyassaland)	119 370	4 000 000	Zomba
Mali	1 204 021	4 600 000	Bomako
Mauritanya	1 085 805	1 000 000	Novakchott
Mısır (B.A.C.)	1 000 000	30 050 000	Kahire
Nijer	1 188 794	3.435 000	Nyamey
Nigeria	914 382	57 500 000	Lagos
Orta Afrika Cumhuriyeti	617 000	2 090 000	Bangui
Rodezya	389 362	4 330 000	Salisbury
Ruanda	26 338	3 075 000	Kigali
Senegal	197 161	3 500 000	Dakar
Sierra Leone	72 326	2 450 000	Freetown
Somali	461 541	2 500 000	Mogadiscio
Sudan	2 505 405	15 940 000	Khartoum
Tanzania	942 003	10 515 000	Dares-Salaam
Togo	56 600	1 660 000	Lome
Tunus	155 830	4 600 000	Tunus
Uganda	243 410	7 550 000	Kampala
Yukarı Volta	274 122	4 900 000	Ugadugu
Zambiya (Eski Kuzey Rodezya)	746 253	3 720 000	Lusaka

ve kendisine özgü niteliklere sahiptir. Denize yakın bölgeler bir yana bırakılırsa, Berber müziği Arap ve Latin etkilerine karşı koymayı başarmıştır.

Afrika'nın güneyinde ise Buşmanların, Hotantoların ve Bantuların müzikleri ön plana çıkmaktadır. Berberlerin müzik dizgesi dört ses (dört dereceli iki sıra) üzerine kurulmuştur. Güney topluluklarında ise (Buşmanlar, Hotantolar ve Bantular) beş sesli (pentafonik) bir gam görülür. Bu bölgelerde yay, hem silâh, hem de müzik aracı olarak kullanılır. Yayın kirişine elle, ya da bir sopayla dokunarak istenilen sesler çıkartılır. Ayrıca yayın ucuna içi boşaltılmış kabak ya da değirmi tahta kaplar asılarak ses kuvvetlendirilir. Bu çok eski alışkanlığa, Buşmanlar daha sonra sesli çalgıların çıkardığı sesleri ve dans boyunca antilop derisi üzerine ayakla vurularak sağlanan sesleri eklemişlerdir.

Türküler genellikle kadınlar tarafından söylenir. Ezgilerde İsviçre ve Tirol halk şarkılarına özgü niteliklere rastlanır. Hotantolar, yayın ve nefesli çalgıların yanında Buşmanların küçümsediği trampeti de kullanırlar. Bantular büyük ksilofonlar ve madensel levha parçalarının verdiği yedi sesli gamı olan ve «sansa» denilen çalgı müziklerini geliştirmişlerdir.

Afrika müziği konusunda verdiğimiz bu bilgiler tabiî ki, eksiği olmayan bir panorama meydana getirmez. Afrika'nın son derecede çeşitli topluluk ve uygarlıkları kusursuz bir incelemeyi çok zorlaştırmaktadır. Buna rağmen son olarak caz konusuna değinmek yerinde olacaktır. Geçen yüzyılın sonlarına doğru Afrika müziğinin, cazın gelişmesi ve yayılmasında büyük yardımı olmuştur. Cazın «Negro spirituals» denilen dinsel türküleri ve «Plantation songs» adlı dindışı şarkıları, Afrika halk geleneklerinin Amerika zenci unsurlarıyle karşılaşmasından doğmuştur.

AFRİN

Gaziantep ilinin batısındaki Suf ve Kartal dağlarının güney yamaçlarından doğarak güneye yönelen bir ırmaktır. Kaynağından başlayarak 60 km. sonra Suriye topraklarına girer ve bu ülkede Cebeli Semen'in batısını boylar ve Reyhanlı kuzeyinde yeniden Türkiye topraklarına katılır. Bataklık bir delta yaratarak Hatay ilindeki Amik Gölü'ne dökülür.

AFRO

(1912-) İtalyan ressamı. Asıl adı A. Basaldella'dır. Bracque'ın ve gerçeküstücülük akımının etkisinde kalmış, 1950 yıllarında gerçekçilik akımına karşı çıkan sanatçıların kurdukları soyut-somut akımına katılmıştır.

AFRODİSYAS

Denizli'nin güney-batısında, Babadağ'ın güney yamacında, Karacasu ilçe merkezinin 12 km. doğusundaki Geyre köyü yakınlarında kurulu eski bir Yunan kenti. Roma İmparatorluğu devrinde en parlak dönemini yaşamıştır. Afrodit tapınağı, stadyum, açıkhava tiyatrosu, agora, tiyatro ve uzunluğu 3 km'yi bulan surlar en önemli kalıntılardır. Afrodisyas'ta M.S. IV. yüzyıla kadar heykel sanatına çok önem verilmiştir.

Afrodisyas'ta ilk kazı Paulin Gaudin adındaki bir Fransız mühendis tarafından yapılmıştır. 1961 yılından bu yana kazılar, New York Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Kenan T. Erim'in yönetiminde sürdürülmektedir.

Afro'nun Akasyalı yol adını taşıyan bu tablosu, yeni gerçekçi akıma karşı çıkan soyut-somut resim anlayışının en iyi örneklerinden birisidir.

Pompei'de bulunmuş bir Afrodit heykeli. Üzerindeki yaldızlarla birlikte günümüze kadar ulaşmış bu heykel, helenistik anlayışın etkisindedir.

AFRODİT

Eski Yunanlıların aşk tanrıçası. Afrodit'in önemi Yunanlıların aşkı sadece duygusal açıdan ele almayıp, bu kavramı, canlıları birleştiren doğal bir güç olarak değerlendirmelerinden gelmektedir.

Yunanlılar Afrodit'in gücünün yeryüzündeki tüm varlıkları, bitkileri, hayvanları, insanları, tanrıları, hatta tanrıların tanrısı Zeus'u etkilediğine inanmışlardı.

Yunan mitolojisine göre Afrodit, Zeus'ten önce yaratılmış olduğu için, Zeus'u da etkileyebiliyor, Olimpos dağının öteki tanrı ve tanrıçalarının aksine, tanrıların tanrısından emir almıyordu. En yaygın inanışa göre Afrodit, Uranus'un kanıyle köpüren denizin köpüklerinden meydana gelmiştir. Gene de, Afrodit'i Zeus'a bağlı kılabilmek için, onun da Zeus'un soyundan geldiğini savunanlar da vardır. Bunlara göre Afrodit, Zeus ile Dione'nin kızıdır.

Afrodit Yunan mitolojisine doğudan gelmiş bir tanrıçadır. Gerçekten de Afrodit'in kökü Babil mitolojisindeki İktar'a kadar uzanır. Afrodit sevgisinin, Orta-Doğudan ilk kez Kıbrıs adasına ulaşıp yaygınlaştığı, buradan Yunanistan'a atladığı sanılmaktadır. Çağlar boyu Yunanistan'ın çeşitli kentlerinde Afrodit adına birçok tapınaklar yapıldı. Sanatçılar Afrodit'in heykel ve resimlerini yaratmak için birbirleriyle yarıştılar.

Afrodit'in Roma mitolojisindeki karşılığı Venüs'tür.

Elde bulunan en ünlü Afrodit heykeli Paris'te Luvr Müzesindeki (Melos) Milo Afrodit'idir.

AFRODİZYAK
Cinsel istek ve gücü artıran maddelere verilen genel ad. Çok eski devirlerde, çoğu ülkede cinsel gücü artırma amacıyle birtakım yiyeceklere önem verilmiş ve birtakım bitkilerden yararlanılarak kuvvet macunları yapılmıştır. Afrodizyakların en eskisi, Tevrat'ta adı geçen adamotudur. Patatesgillerden olan bu bitki Akdeniz ikliminde yetişir; portakal rengindedir. Çileğe benzer bir meyvesi vardır.

Eczacılığın ilerlemesi, son derecede etkili afrodizyakların bulunmasına yol açtı. Batı Afrika'da yetişen yohimbe ağacının kabuğundan çıkarılan yohimbin maddesi hem kadınlarda, hem de erkeklerde cinsel faaliyeti artırmaktadır. Hekimler bu maddeye çok gerekli durumlarda, örneğin erkeğin iktidarsızlığı, kadının aybaşı bozuklukları gibi durumlarda baş vururlar. Öte yandan araştırmalar, iyi beslenmenin cinsel faaliyeti artırdığını, yetersiz beslenmenin ise azalttığını göstermiştir. Et, özellikle av etleri cinsel duyguları harekete geçirir. Yumurtanın cinsel istekleri arttırma konusunda eski bir ünü vardır. Sütlâç ve sütte pişirilen havuç, turp ve başka kök sebzeleri de yumurta kadar etkilidir, sarmısağın da cinsel gücü artırdığı söylenir.

AFŞARLAR
Oğuzların 24 boyundan biridir. Afşarlara günümüzde Türkiye, İran ve Afganistan'da rastlanmaktadır. Afşar kelimesinin Oğuz Han'ın torunu Avşar, Avşı ya da Avuşar'dan geldiği söylenir.

İran Afşarları: Bunlar Huzistan, Kûh-Giluye, Kâzerun, Urmiye olmak üzere dört temel kola ayrılır. Hepsi 88.000 aile kadardır. Afşarların Safevî devletinin kuruluşunda önemli rolleri oldu. Bugün tümü Şiî olan İran Afşarlarının bir kısmı göçebedir; bir kısmı da şehir ve köylerde oturmaktadır.

Suriye ve Anadolu Afşarları: XI. yüzyılda Selçuklularla beraber gelen Türkmen boyları arasında, Suriye ve Anadolu'ya yayılmışlardır. Afşarlar, özellikle zengin ailesinin saltanatı sırasında ve daha sonraki devirde, Haçlı ve Moğol akınlarına karşı Türk ordularının güçlenmesine yardımcı oldu. Suriye'den Güney Anadolu'ya geçen Afşar boylarının XIII. yüzyılda, başka Türkmen boylarıyle birleşerek Karaman beyliğini kurduğu sanılır.

Kâtip Çelebi, Halep Türkmenlerinden sözederken Afşarların da Türkmen olduğunu, Caber yöresine yerleşerek Receboğulları adını aldığını söyler.

Bütün Türkiye'ye yayılmış durumda olan yarı göçebe Afşar oymaklarına günümüzde Maraş, İçel, Kayseri ve Çukurova'da rastlanıyor.

Yurdumuzun birçok yerinde Afşarların yerleşmiş olduğunu bu bölgelerdeki Afşar köylerinden anlamaktayız. Bunların sayısı 44'tür. Ankara, Bolu ve Sıvas'ta beşer, Kastamonu'da dört, Konya'da üç, Kayseri'de iki Afşar köyü vardır. Geri kalan 20 köy yurdun çeşitli bölgelerindedir.

Güzel bir afşar halısı.

AFŞİN
Maraş ilinin kuzeyinde, Elbistan ovasının batısındaki Binboğa dağının eteklerinde kurulmuş bir kasabadır. Deniz düzeyinden yüksekliği 1240 m.'dir. Nüfusu 6 bini geçer. 1944'te İlçe merkezi olmuş ve eski adı Efsus yerine 6 km. güneyindeki Tilafşin (Talavşin) köyünün adını almıştır.

Kasabanın ekonomik ilişkileri daha çok Malatya iledir. İki mahalleden meydana gelmiştir. Kasabada keçi ve manda boynuzu saplı çakı ve bıçaklar yapılır. Yakın kasabalara, hatta Kayseri ve Sıvas'a yaş üzüm gönderir. Kırmızı biberi tanınmıştır. Başlıca ürünleri yün, fasulye, nohut ve buğdaydır. 48 köyün bağlı bulunduğu Afşin ilçesinin nüfusu 35.014'tür.

Tarihte Yarpuz, Aradasus, Efsus adlarıyle anılmıştır. Bu bölgeden Afşin adında iki Türk komutanı da gelip geçmiştir. Yedi Uyurlar mağarası ünlüdür.

AFYON
Haşhaş bitkisi sütünün katılaşmasıyle elde edilen uyuşturucu madde. Genellikle doğu ülkelerinde yetişen haşhaş henüz olgunlaşmamışken kapsülü çizilince, sütü birdenbire pıhtılaşarak koyu bir renk alır. Tıp alanında kullanılan afyona yüzde on oranında morfin katılır. Afyon, tıp alanının dışında özellikle doğu ülkelerinde, halk tarafından keyif verici olarak kullanılır. Etkisi morfinin etkisine benzer. Afyon uyuşturucu maddelerin en yaygın örneğidir.

Afyon Ruhu: (Afyon tentürü, tinctura opii). Hekimlikte sinirleri yatıştırmak için, ya da

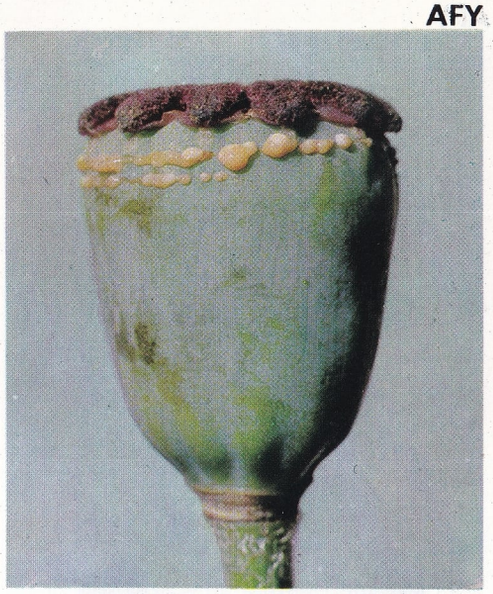

Bitkinin kapsülü çizilince, afyon dışarı taşar (üstte). Altta, kapsülün durumunu inceleyen Birmanya'lı bir köylü.

durdurulamayan sürgünleri engellemek için kullanılır.

Afyon savaşı: Çin'e afyon sokulmasının yasaklanması üzerine, İngiliz tüccarlarıyle Çin hükümeti arasındaki çatışmayı izleyen savaşa (1840-1842) afyon savaşı adı verildi. Çin İmparatorluğunun Batıyla ticaret ilişkilerinin toplandığı Kanton'da, Çin polisi İngiliz tüccarlarına ait 20.000 sandık afyona el koyunca, İngiltere hükümeti duruma müdahale etti. İngiliz donanmasına boyun eğmek zorunda kalan Çinliler için Nankin antlaşması (1842), çok ağır hükümler getirdi. Antlaşma gereğince Hong Kong İngiltere'ye bırakılarak İngiltereye Şanghay ve öteki limanlarda geniş imtiyaz tanındı. Aradan bir süre geçtikten sonra Çinin yeniden afyon ticaretini yasaklaması, bu kez İngiltereyle birlikte Fransa'nın da Çin'e saldırması sonucunu doğurdu. Bu saldırıdan sonra Çin, limanlarını batılılara açmak zorunda kaldı.

Afyonkarahisar'daki zafer anıtı, Kurtuluş Savaşının büyük zaferini canlandırır.

AFYONKARAHİSAR

Afyonkarahisar ilinin merkezidir. Şehrin ne zaman ve kimin tarafından kurulduğu üzerinde kesin bir bilgi yoktur. Afyon kalesinin de bulunduğu tepe (yükseltisi: 226 m) ile Cerit ve ortasivritepeleri arasında gelişerek Taşpınar deresi boyunca ovaya doğru yayılmıştır. Şehrin güneyinde ayrıca Hısırlık dağı yükselmektedir. Nüfusu 43.646'dır. Deniz düzeyinden yüksekliği 1020 metredir. İstanbul ve İzmir'den gelen ve İç Anadolu ile gölleri yöresine doğru uzanan kara ve demiryollarının önemli kavşak yeridir.

Çevre, ilk çağda Hitit devleti sınırları içindeydi Yapılan kazılar sonunda M.Ö. 1200 yıllarına ait Hitit ve Frikya eserleri bulunmuştur. Eski adı Akroenos'tır. Selçukluklar zamanında Karahisar adı verilmiştir. İlk kez XVI. yüzyılda bu bölgede Afyon yetiştirilmeye başlandığı için de Karahisar'ın başına Afyon eklenmiştir.

Bölgeye tarih boyunca dönem dönem Hititler, Frikyalılar. Lidyalılar, İranlılar ve Romalılar egemen olmuşlar, Türklerin ele geçirmesi ise Selçuklular döneminde sağlanmıştır. Sultan Alâettin şehri imar etmiş, devlet hazinesini bir süre kalede saklamıştı. Mogol orduları Selçuk devletinin egemenliğine son verince, Moğol komutanı Timurtaş ordusuyle şehri kuşatmış, fakat o sıralarda şehre egemen Sahip Ataoğulları teslim olmamışlardır. XIII. yüzyılın sonlarına doğru Afyonkarahisar, Germiyanoğulları Beyliğinin eline geçti. 1390'da Yıldırım Beyazıt, Fırat ve Toroslara kadar Anadolu'yu birleştirme hareketinde, Afyonkarahisarı da aldı. 1402 Ankara savaşında Yıldırım'ın Timur'a yenilmesi üzerine, şehir Timur ordularının eline geçti. Timur'un, Anadolu'dan çekilmesiyle Germiyanoğullarına teslim ettiği şehir, 1428'e kadar Germiyanoğullarının elinde kaldı. Germiyanoğlu Yakup Beyin ölümü ve vasiyeti üzerine bu tarihte kesin olarak Osmanlıların eline geçti.

Afyonkarahisar, en çok Osmanlılar devrinde gelişmiştir. Tarihsel değer taşıyan başlıca eserleri: Kasımpaşa Camisi, ünlü Türk kahramanlarından Timurtaş paşa ile Umur Bey camileri ve Mevlevî tekkesi, Gedik Ahmet Paşa camisi, şimdi müze olarak kullanılan medresesi, hamam ve imaretidir. Kurtuluş savaşı sırasında Yunanlıların işgali altında kalan şehir yanmış yıkılmıştır. Afyonkarahişar Büyük Taarruzun ikinci günü 27 ağustos 1922'de kurtulmuş ve bu tarihten sonra yeniden kurulmaya başlanmıştır.

Afyonkarahisar ilinin doğusunda Konya, kuzeyinde Eskişehir, batısında Isparta, güneyinde Isparta ve Burdur illeri vardır.

İlçeleri: Bolvadin, Dinar, Dazkırı, Emirdağ, İhsaniye, Sandıklı, Sincanlı, Şuhut, Çay ve Sultandağ'dır. Köy sayısı 429'dur.

Yüzölçümü 14.570 km^2., nüfusu 502'416'dır. İl toprakları dört bölüme ayrılmıştır: Merkez kazası ile Bolvadin, Sincanlı ve Şuhut ilçelerini kapsayan birinci bölge ova durumundadır. Akarsuları Eber gölüne dökülür. Bunlar arasında Kalı çayı, Seyitler deresi ve Akarca çayı vardır.

İkinci bölge Sakarya ırmağının kaynağına yakın yöredeki Emirdağ ovasıdır.

Üçüncü bölge Sandıklı ovasıdır. Yer yer engebeli olmasına karşılık, bu bölge de bereketli topraklıdır. Küfî çayı bu bölgede doğar ve batıya doğru akarak B. Menderes ırmağına karışır.

Afyonkarahisar'ın ünlü anıtlarından Gedik Ahmet Paşa camisinin, genel görünüşü.

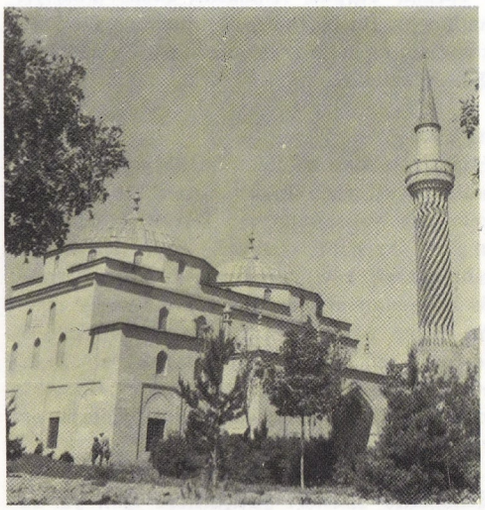

Dördüncü ve son bölge Dinar ve Dazkırı ovalarıdır. Büyük Menderes ırmağı bu bölgeden çıkar ve ovayı sulayarak toprakları en verimli bir duruma getirir.

Bu dört bölgede toplanan topraklar üzerinde tarımsal maddeler üretilir; özellikle, afyon ve baklagiller ekimi yapılır. Çevre yurdun en büyük afyon yetiştiren ve üreten bölgesidir. İl arazisinin ancak %7'sini kaplayan ormanları yok denecek kadar seyrektir. İklim serttir, yazlar sıcak, kışlar soğuk geçer. Yıllık yağış ortalaması 478 mm'dir. Bütün yıllık yağışın %16'sı yaz mevsimine isabet eder.

Afyon ili göl bakımından zengindir. Akşehir gölünün yarısı sınırları içindedir. Bunun batısındaki Eber gölü ve daha güneydeki Karamık gölü diğer önemli göllerindendir. İlin güney-batı köşesinde Çapak gölü ile yarısı Denizli ili topraklarında bulunan Acıgöl yer alır.

İl topraklarında hayvancılıkla uğraşılır. Ayrıca son yıllarda pancar ekimine de girişilmiştir. Küçük el sanatları, dokumacılık yaygındır. Ayrıca Afyonkarahisar Madensuyu ile önemli bir gelir sağlanmaktadır. Hem güney, hem batı illerine geçen demir ve karayolları Afyon ilini ulaşım açısından da değerlendirmiştir. Eski Bağdat demiryolu diye anılan bir hat, ili bir başından öbür başına geçmektedir. İzmir yöresine (biri Aydın'dan, öbürü de Manisa'dan geçen) iki ayrı demiryoluyle bağlıdır.

Tarım, küçük el sanatları ve hayvancılıkla uğraşılır. Kaymağı ve mermeri pek ünlüdür.

Afyonkarahisar'da çeşitli çağlardan kalma birçok kültür eserlerine özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde yapılan eserlere rastlanmaktadır. Afyon'da ilk dikkati çeken yapılardan biri ünlü kalesidir. Şehirden 226 metre yükseklikte ve değişik görünümüyle hemen beliren bu kalenin ilk ele alınışı, Hititler devrine kadar gitmektedir. Daha sonra Friglerin çevresini de değerlendirerek şehirleşmeye yönelmeleriyle buranın önemi artmış ve Bizanslılar, Selçuklu ve Beylikler devrinde çeşitli olaylara sahne olmuştur. Selçuklu sultanı Alaettin Keykubat I., lalası Bedrettin Gühertaş'a kalenin onarımını emretmiştir. M.S. 1325 yıllarında yukarı kalede bir saray ve bir mescit yapılmış, Osmanlılar devrinde Selim II. devrinde 1553 tarihinde Mahmut Bey tarafından tekrar onarılmıştır. Bugün önemli kısımları yıkılmış olmasına rağmen, Kızkulesi ve bazı sarnıçlar ayaktadır.

Kaleden sonra en önemli yapı Selçuklular zamanında Sahip Ata Fahrettin Ali'nin, sancak beyi olan oğulları Nasrettin Hasan Bey tarafından 1273 tarihinde yaptırılmış olan Ulu camidir. Mimarı Emirhac Bey, nakkaşı Hacı Murat bin Mahmut'tur. Kırk ağaç direk üzerine yapılmış olan bu cami, Selçuklu ve Beylikler devrinde görülen değişik ve önemli bir yapı grubu olan ahşap camiler içinde en anıtsal olanlarından biridir. Mihrap ve mimberinin yanısıra, ahşap sütun başlıkları, ve ahşap hatılları genellikle çeşitli şekillerle, süslemelerle bezelidir. Bu yüzden zengin bir iç görünüşe ulaşılmıştır. Dışardan böyle bir görünüşün ortaya çıkacağı ilk bakışta anlaşıla-

Yüzyıllık bir meşe. Aşağıdaki resim bitkinin bölümlerini göstermektedir, kökler (1) hem bitkiyi toprağa bağlar, hem de topraktaki suyu ve erimiş maddeleri emer; gövde (2) ağacın taç kısmını taşır ve besinsuyunun geçtiği iletim borularını barındırır; yapraklar ve dallar ağacın taç kısmını (3) meydana getirirler; kabuk, dış (4) ve iç (5) kabuk olarak ikiye ayrılır; kambium (6), odun ve soymuk borularını meydana getirir; genç odun (7); yaşlı odun (8) ya da sert odun, gövdenin merkezini meydana getirir.

mamakta, herşey içeride toplanmaktadır. Bu yapı, yine Sahip Ataoğullarından Ahmet Bey zamanında emir Muisüddin İsa bin Muzaffereddevle tarafından onartılmıştır.

Afyon'un Yukarı Pazar denen kısmındaki aynı adla tanınan mescitde erken bir tarih taşımaktadır. 1264 tarihli bu yapı Karamanoğlu Yusuf Bey tarafından yaptırılmış, 1465 yılında Turgut bin İsmail adlı biri tarafından da onartılmıştır. Bundan başka, sırlı tuğlalardan özenle yapılmış bir minaresi bulunan Kuyulu mescit, Selçuklu devri eserleri arasında yer almaktadır.

Bu cami ve mescitlerin dışında, yine Selçuklular devrinden, XIII. yüzyılın ikinci yarısından kalmış olması muhtemel bir yapı daha, Afyon'da bulunmaktadır. 1965 yılında İstanbul Üniversitesi tarafından yapılan bir kazıyla aydınlığa çıkarılan bu medresenin, Afyon'un önemli yapılarından biri olduğu anlaşılmıştır. Halk arasında daha çok Hisarardı medresesi olarak tanınmaktadır. Diğer birçok Selçuklu medreseleri gibi iki eyvanlı olarak yapılmıştır. Akarçay üzerinde bulunan Altıgöz köprüsü de bir Selçuklu eseridir. Akkoyunlu oymağı beylerinden İlyas bin Oğuz tarafından 1214 yılında yaptırılmış ve oğlu Hacı Mehmet zamanında da onarım görmüştür.

Afyon, Beylikler devrinde de önemli bir merkez olduğundan, yapım çalışmaları kesintisiz devam etmiştir. Bu arada 1331 yılında Sahip Ata Fahrettin Ali'nin torunu Ahmet zamanında yapılmış Kubbeli mescit, 1355 tarihli Arasta ve 1397 tarihli Kâbe mescidi en belirgin örneklerdir.

Osmanlı idaresinde Afyonkarahisar, çeşitli eserlerle bezenmiş ve gerçek görünümünü bu devirde tamamlamıştır. Bu devirden, 1397 tarihli Ak mescitten sonra en göze çarpan yapı, 1477 tarihli İmaret camisidir. Bugün müze olarak kullanılan medresesi ve yakınında yer alan hamamıyle, tam bir bütün teşkil etmektedir. Gedik Ahmet Paşa tarafından Mimar Ayas Ağa'ya yaptırılan bu yapı topluluğunun en önemli kısmı camisidir. Yan mekânlı diye adlandırılan ve Erken Osmanlı Mimarisinin yaygın bir plan tipine uygun olarak yapılmış ve ayrıca yer yer bu planın sınırları dışına çıkılmıştır. Tak Kapısı, mihrabı, mimberi, iç bezemesi ve özellikle yer yer çinilerin kullanıldığı burmalı minaresiyle göz doldurmaktadır. Anadolu'da günümüze kadar

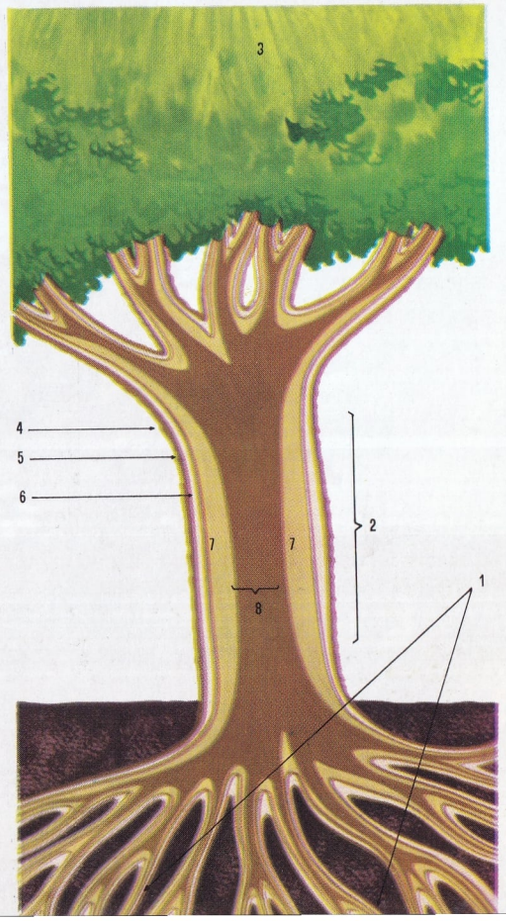

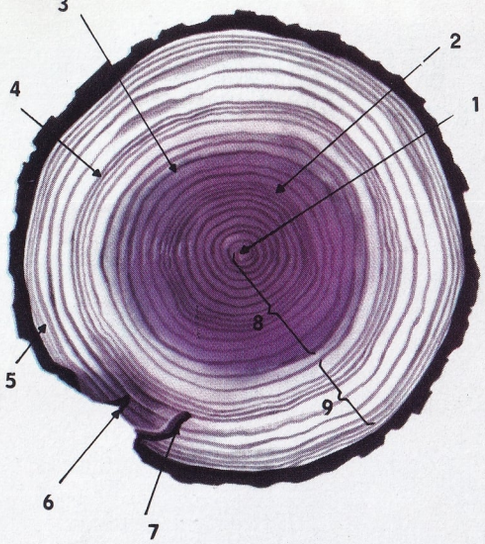

Bitkinin yaşı, gövdesinin kesitinden okunur: her halka bir yılı gösterir. Gelişimin başlangıcı (1); fazla gölgeden ötürü yavaş gelişim (2) ve hızlı gelişim (3) kuraklık sonucu yavaş gelişmeden (4) ve bitkinin maksimum genişlemesine yaklaşması nedeniyle (5) dar halkalar; yasalar (6 ve 7); yaşlı odun (8); genç odun (9).

Çeşitli ağaç biçimleri. Üst sırada soldan sağa: Meşe, servi kavağı, Lübnan servisi, karaağaç. Alt sırada soldan sağa: Salkımsöğüt, kestane, fıstık çamı, kara çam.

Papaya (kavunağacı), sıcak ülkelerde yetişen ve yüksekliği 10 m.'yi aşan bir ağaçtır.

kalabilmiş en zengin burmalı minarelerden birisi, bu Gedik Ahmet Paşa minaresidir. Onarım görmüş bu yapının iç süslemelerini Hasan bin Abdüssamet yapmıştır. 1483 tarihli Misrî camisi ise, çinili mihrabıyle Afyon'un en zengin süslemeli mihrabı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çinili mihrabın, bugünkü görünen yapıdan çok daha erken bir tarihte yapıldığı genel özelliklerinden anlaşılmakta, belki aynı yapının yerinde bulunan önceki bir yapıdan, veya başka bir yerden bu yere taşınmış olması ihtimalini akla getirmektedir. Bu eserlerin yanısıra, Paşa camisi, 1495 tarihli Baş Çeşme mescidi, 1531 tarihli Çavuşbaşı camisi, 1598 tarihli Ot Pazarı camisi ve Güdük minare, Arap mescidi ve diğer çeşitli eserler, Afyon'un dikkati çeken yapıları arasındadır. Bütün bu eserler, Afyon'un çevresi kadar içinin de devamlı yapı çalışmalarına sahne olduğunu göstermekte, burada beliren çeşitli görünüşler, Türk mimarisinde ortaya çıkan yeniliklere birer adım teşkil etmektedir.

AĞAÇ

Sütun biçimindeki gövdesi odunlaşan yukarı bölümleri dallanmış en az bir, iki metre yükseklikte bitkiler.

Okaliptüs (sıtmaağacı) ve sequoia (Mamutağacı) 140-150 m.'yi bulan yükseklikleri ve 10-15 m.'ye ulaşan çevreleriyle en büyük ağaç türlerindendir. Yurdumuzda da kestane ağaçlarının bazılarının taç kısmı 20 m. kadar bir genişlik göstermektedir.

Çok uzun ömürlü olan ağacın yaşı, gövdesinin enine kesitinde görülen konsentrik halkalardan kesin bir şekilde hesaplanır. Bu halkalar, her yıl gövdenin dış yapısında yeniden meydana gelen odundan ileri gelmektedir. Bir ağacın gövdesinin gelişiminin derecesini yapraklarının yenilenme devrelerini anlatmak

Araucaria (maymun ağacı) ılıman ve sıcak ülkelerde yetişen Pinacee familyasından bir ağaçtır.

Pinus maritima, Akdeniz kıyılarında çok rastlanan bir çamdır. Bu ağaçlar, rüzgârın etkisiyle, gövdeleri eğik bir şekilde büyürler.

Yaprakdöken bitkiler, yaprakları dökülmeden önce, kızıla kaçan bir renge bürünerek, sonbaharın en güzel görüntülerinden birini meydana getirirler.

amacıyle bir sınıflama yapılır ve ağaçlar kısa, orta ve yüksek olarak sınıflandırılır. Topraktan ilk dallanma yüksekliği bir metre veya daha aşağı olan ağaçlar kısa, bir buçuk ve iki metre olanlar orta ve daha uzun olanlar yüksek sınıfa girerler. Bu sınıflama ağacın yüksekliği konusunda tam bir fikir veremez. Ağacın yüksekliğini daha iyi anlatabilmek için birinci, ikinci ve üçüncü derece yüksek deyimlerini kullanmak daha uygun olur. 20 m. ve daha yüksek olanlar birinci, 8-20 m. olanlar ikinci, 3-8 m. olanlar üçüncü derece yüksek sayılırlar. 3 m.'den daha kısa olan ağaçlara ise ağaççık denir. Ağaçları, kullanılış değerlerine göre, orman ağaçları, meyve ağaçları, süs ağaçları, olarak üçe ayırmak olanaklıdır.

BAZI AĞAÇ TÜRLERİNİN MAKSİMUM YAŞI:

Dracena (Kardeşkam ağacı)	6000 yıl
Baobab	5000 »
Sequoia (mamut ağacı)	4000 »
B. Ardıç (Junniperus Communis)	2000 »
Meşe, ıhlamur, köknar, melez	1000 »
Kayın ağacı (Fagus)	900 »
Gül, İsfendan	400 »
Zeytin	350 »
Elma, armut	300 »
Akkayın	250 »
Huş ağacı	120 »

AĞAÇÇİLEĞİ
(bkz. ahududu)

AĞAÇKAKAN (Picus)
Ağaçkakangiller familyasından bir kuş. Vücudu uzuncadır; gagası düz ve güçlü, dili ince, çok uzun ve serttir. Hızla dışarı fırlayabilen dilin ucu, tığ gibi çengellidir. Gagasıyle ağaç kabuklarına vurarak deler ve üzerinde yapışkan bir madde bulunan diliyle kabukların altındaki kurtları, böcekleri yakalar. Daha iri böceklerle tırtılları dilinin ucundaki çengel yardımıyle avlar. Ayrıca fındık, ceviz, kozalaklarla geçinir. Ayakları kısa ve güçlüdür. İkisi önde, ikisi arkada olmak üzere dört parmağı vardır. Tırnakları sivri, uzun ve geriye doğru kıvrıktır. Bunların yardımıyle kuyruğunu da destek olarak kullanarak ağaçlara tırmanır. Kanat uçları yuvarlakçadır. Tüyleri güzel renklerle bezenmiştir. Başının uç tarafı, çoğu kırmızı ya da sarı beneklerle süslüdür. Erkek ağaçkakan kırmızı beneklerinden belli olur. Her erkeğin tek eşi vardır. Çokluk ormanlarda, ağaçlık yerlerde yaşar. Çürümeye başlamış ağaçların gövdelerini gagasıyle delerek yuva yapar. Yumurtalarını bu yuvaya bırakır. Ağaçları oyduğu, meyve ve tohumları yediği için zararlı, kabukların altındaki zararlı böcekleri, kurtları yediği için de yararlı bir kuştur. Avustralya ve Madagaskar dışında, hemen hemen bütün ülkelere dağılmış 300'den fazla çeşidi vardır. Başlıcaları şunlardır:

Yeşil Ağaçkakan: Vücudunun üst kısmı yeşil ve sarımtırak; karın kısmı, yeşil, açık kurşunî renginde ve 30 cm. uzunluğunda güzel bir kuştur. İspanya ile Kuzey Rusya dışında hemen her yerde rastlanır.

Gri Ağaçkakan: 30 cm. uzunluğundadır. Başının ön tarafı ve tepe kısmı kızıl, karnı yeşilimtırak, kirli gridir. Vücudunun üst bölümü zeytin yeşili rengindedir. En çok kayın ormanlarında yaşar.

Büyük Alaca Ağaçkakan: Kanatlarının üstünde beş beyaz çizgi bulunan bu tür ağaçkakan 25 cm. uzunluğundadır. Başıyle sırtı siyah, kanatlarının altı ve kuyruksokumu parlak kırmızı; karnı ile gerdanı krem rengindedir. Erkeklerde, başın arkasında, parlak kırmızımsı bir leke vardır. Ayakları yeşilimtırak ve gridir. Avrupa, Sibirya, Kanarya adaları ve Anadolu'da yaşar. Daha çok çam ormanlarında görülür. Sonbahar ve kış aylarında bahçelere de gelir.

Orta Alaca Ağaçkakan: Boyu 20 cm. dir. Alnı ve başının ön kısmı hafif beyaz-kırmızı, tepesi ile başın arkası kızıldır. Boynun ve vücudun üstü siyahtır; beyaz çizgi ve lekeleri vardır. Karın ve kuyruğu hafif kırmızı, göğsü pas sarısı rengindedir. Daha çok düzlüklerdeki ormanlarda görülür.

Küçük Alaca Ağaçkakan: Uzunluğu 16 cm. dir. Kanatları siyah-beyaz lekelidir. Erkeklerde başın üst kısmı karmen kırmızısı rengindedir. Karın tarafı kirli beyazdır. Büyük alaca ağaçkakanın bulunduğu bölgelerden başka Azor adalarında ve Kuzey-batı Afrika ormanlarında da görülür.

Siyah Ağaçkakan: 50 cm. büyüklüğündedir. Rengi donuk siyahtır. Erkeklerde, başın üst kısmı; dişilerde başın arka kısmı, karmen kırmızısı rengindedir. Yüksek ağaçlı ormanlarda yaşar. Şen, ürkek, ve kuvvetli bir kuştur. Çok faal olduğundan bölgesinde sürekli yer değiştirir. Yavruyken yuvadan alınan siyah ağaçkakanlar bir dereceye kadar evcilleştirilebilirler.

AĞAÇKAKANGİLLER (Picidae)
Kuşların ağaçkakanlar (pici) takımına bağlı bir kuş familyası.

AĞAÇKURBAĞASI (Hyla arborea)
Kurbağalar takımından (Hyliade) familyasına bağlı bir tür. Sırtı yaprak yeşili, karnı sarımsı beyaz, yanları siyah çizgilidir. Boyu 4 cm. kadar olan bu kurbağanın parmak uçlarında çekmenler bulunur. Ağaç ve ağaççıklar üzerinde barınır.

Böcek, sinek ve tırtıllarla beslenir. Mayıs sonlarında yumurtalarını suya bırakır. Kışı suyun kıyısındaki batak ya da ıslak toprağa gömülerek geçirir. Erkekleri vakvaklar.

AĞAÇLIK (Alboretum)
Ağaçlık, tarımda kullanılan bir deyimdir. Kısa boylu bitkilerin, çoğunlukla hayvan yemi olan otsu bitkilerle, kavak, karaağaç, zeytin, elma ve turunçgiller gibi kereste ya da yemiş veren yüksek ağaçların bir arada dikildikleri yerdir. Bu alan içinde her tür için geometrik biçimlere ayrılmış kesimler bulunur.

AĞAÇSANSARI (Zerdeva)
Etçiller takımının sansargiller familyasından bir memeli türü. Uzunluğu 55, kuyruğu 30 cm. dir. Sırtı koyu kestane, karnı daha açık, gerdanı sarıdır. Avrupa'nın Asya ve Kuzey Amerika'nın kuzey bölgelerindeki sık ve ıssız ormanlarda ağaç kovuklarında yaşar.

Ağaçsansarı büyük ağaçların dallarında güneşlenmeyi çok sever. Sudan hoşlanmadığı için, yağmurlu günlerde keyfi kaçar, yuvasından dışarı pek çıkmaz. Ayaklarını ıslatmaktansa, havalar açana kadar aç ve susuz oturmayı tercih eder. Soğuk aylarda kış uykusuna yatar.

Ağaçsansarı hareketli ve çeviktir. Ağacın tepesine hızla çıkabilir. Normal olarak kendinden küçük hayvanlarla (kuş, sıçan ve tavşan gibi) beslenir. Sonbaharda olgunlaşan böğürtlenimsi orman yemişlerini yiyerek şişmanlar. Bütün çevikliğine rağmen baykuşla vaşağa av olmaktan kendini kurtaramaz. On yedi yıl kadar yaşar; kürkü yumuşak ve dayanıklıdır.

Temmuz ve ağustos aylarında çiftleşirler. Çoğu zaman dört yavru doğurur. Ama yavrular, kör ve çıplak olarak dünyaya gelir. Gözleri beş haftalık olunca açılır. Baba, yavrularıyle ilgilenmez. Ağaçsansarı çiftleşme mevsiminin dışında tek başına yaşar.

AĞAÇSI
Odunlu ve dibine kadar dallanmış, görünüş olarak çalıyı andıran, yükseklikleri ağaçlara oranla daha az olan bitkilerdir. Yükseklikleri 5 m.'ye (hatta bazı yazarlara göre 2-3 m.'ye) erişmez. Fındık, evonymus (iğağacı), mürver, ağaççileği (zmaula) ve pek çok gül türü ağaçsı örneği olarak gösterilebilir.

AĞAÇTAVUĞUGİLLER (Cracidae)
Kuşların tavuklar takımının tavuklar alttakımından bir familya. Kanatları iyi gelişmiştir. Özellikle Amerika'nın sıcak bölgelerinde yaşarlar.

Yeşilağaçkakan ve kızılağaçkakan (sağda), Yeşilağaçkakanın boyu 35 cm.'yi aşmaz ve Hindistan'dan Avrupa'ya kadar uzanan bir bölgede yaşar. Kızılağaçkakana da bütün Avrupa'da rastlanır.

1960 depremi Agadir'i yerle bir etmiştir. Resim bu büyük depremden sonra çekilmiştir.

AGADIR
Güney-batı Fas'ın Atlas okyanusu üzerindeki limanı. Portekizliler tarafından XVI. yüzyılda Puerto Santa Cruz adıyle kurulan Agadir, ticaret ve askerlik açısından önemi olan bir kıyı şehiridir. 1960 mart ayında, korkunç bir deprem, bu tarihte nüfusu 30.000'i bulan şehri yerle bir etmiştir. Agadir'in bugünkü nüfusu 16. 500'dür. Balıkçılık ve tarım başlıca gelir kaynakları arasındadır. Fas'a karşı harekete geçen Fransa'nın bu hareketini engellemek amacıyle Almanya'nın 1 temmuz 1911 tarihinde, Agadir sularına bir savaş gemisi yollaması iki ülke arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine yol açmıştır. Taraflar ancak 4 kasım 1911 tarihli bi ranlaşma ile görüş birliğine varmışlardır. Bu anlaşma ile Almanya, Fransa'nın Fas üzerindeki haklarını tanımış, buna karşılık Fransız Kongo'sunda bazı haklar elde etmiştir.

AĞA HAN
(1877-1957) İran şahının 1834 yılında İsmailî tarikatı imamına verdiği bu unvanı taşıyan, III. Ağa Han (asıl adı Muhammet Şah) zenginliği ve hovarda hayatıyle ün yapmıştır. Ölümünden sonra yerine IV. Ağa Han unvanıyle, Ali Han'ın oğlu Kerim (doğum 1936) geçmiştir.

AGÂH EFENDİ, ÇAPANZADE
(1832-1885). İlk Türk gazetecisi ve özel gazete yayımcılığının birinci kişisi sayılan Agâh Efendi, İstanbul'da doğmuştur. Tıbbiye öğrenimi sırasında Fransızca da öğrenmiş, daha sonra öğrenimini yarıda bırakarak Bâb-ı âli Tercüme kalemine girmiştir. Bundan başka yurt içinde ve dışında çeşitli görevlerde de bulunmuştur.

1860 yılında «Tercüman-ı Ahval» adını verdiği özel gazetesini yayınlamaya başlamıştır. Agâh Efendi'nin çıkardığı gazeteden önce yurdumuzda Türk dilinde, başka iki gazete daha çıkmışsa da bunlardan biri resmî organ «Takvim-i Vekayi», öbürü de Churcill adlı bir İngiliz'in yayınladığı «Ceride-i Havadis» idi. Böylece Agâh Efendi'nin «Tercüman-ı Ahval»i ilk Türk gazetesi olmak şerefini taşır. Ünlü yazar Şinasi de Agâh Efendi ile birlikte «Tercüman-ı Ahval» de çalışmaktaydı. Aralarında çıkan bir anlaşmazlık sonucu Şinasi gazeteden ayrılınca «Tercüman-ı Ahval» kapanma tehlikesiyle karşılaşmıştır. Gene de gazetenin 6 yıl daha yayınlanabilmesi Agâh efendinin bu alandaki başarısını gösterir.

Agâh Efendi, bir yandan gazetesini yayınlarken öte yandan da çeşitli memurluk görevlerinde bulunmuştur. 1861 yılında Posta nazırıyken ilk Türk posta pulunu bastırmış ve yine yurdumuzda posta pulu kullanılması ilk olarak onun nazırlığı döneminde başlamıştır.

Yakın arkadaşı Ziya paşanın kaçışından sonra Agâh efendi de 1867 yılında Fransa'ya sığınmıştır. Dört yıl Fransa, İngiltere ve Belçika'da yaşamış, Fuat ve Âli paşaların ölümü üzerine İstanbul'a dönmüştür. Yurda dönüşünden sonra yine memur olarak görev almış, İzmir mutasarrıflığına, oradan da Şurayı Devlet (Danıştay) üyeliğine atanmıştır.

Çağının Osmanlı padişahı Abdülhamit II. nin özgürlükten yana olup bu düşünceyi sürdürenleri çeşitli uydurma nedenlerle İstanbul'dan uzaklaştırmaya başlamasıyle Agâh Efendi de ilkin Bursa'ya, sonra Ankara'ya sürgün edilmiştir.

Ankara'da altı yıl sürgün kaldıktan sonra affedilerek 1882 yılında Rodos mutasarrıflığına atanmıştır. Rodos'tan Midilli adasına atanan Agâh Efendi'nin son devlet görevi Atina elçiliğidir. 1885 yılında bu görevi başındayken ölmüştür. Mezarı Sultan Mahmut türbesinin bahçesindedir.

AGAMEMNON
Troya savaşında, Yunan ordusuna komuta eden komutan. Efsaneye göre Agamemnon, Troya savaşını engellemekte olan tanrıça Artemis'in öfkesini yatıştırmak için, kızı İfigeneia'yı tanrıçaya kurban etmeye kalkmış, ancak Artemis son anda İfigeneia'yı bir dişi geyik kılığına sokarak ölümden kurtarmıştır. Agamemnon'un Troya savaşındaki serüvenleri ve Ahileus ile çarpışması İlyada'da anlatılmıştır.

Troya savaşından dönüşte, Agamemnon'un, kızının kurtuluşundan haberi olmayan, karısı Klitemnestra tarafından hazırlanan bir tu-

Agâlı efendi.

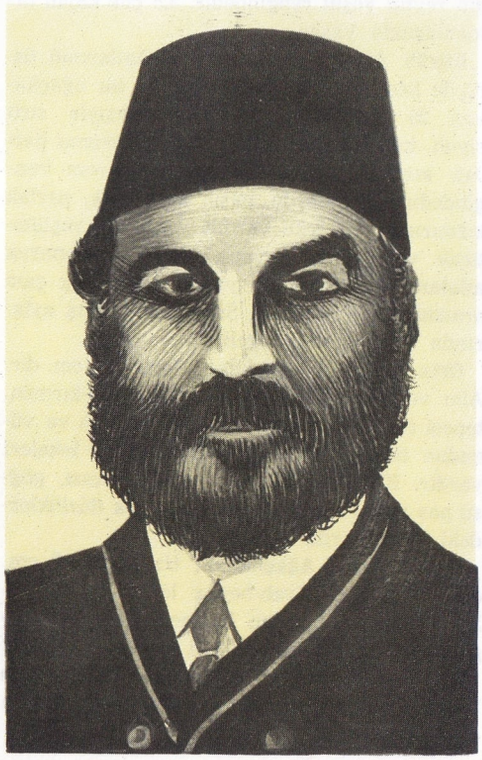

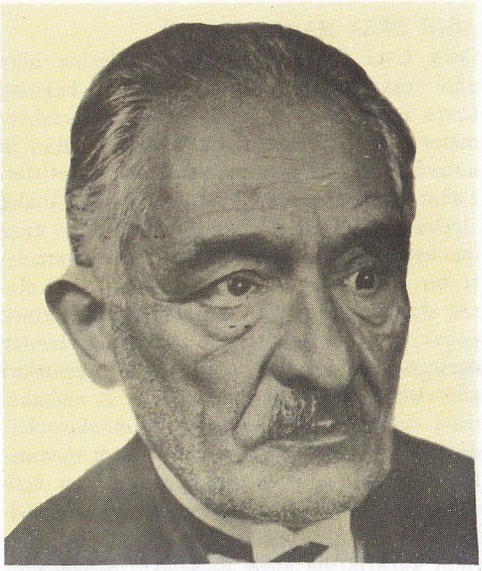

Ahmet Ağaoğlu.

zak sonucu öldürülüşü ise Odisseus'da yer alır. Agamemnon'un oğlu Orreste de babasının öcünü almak için Klitemnestra ile Aigistos'u öldürür. Agamemnon, Klitemnestra ve İfigeneia üçlüsünün serüvenleri, Yunan ve Roma yazarları tarafından konu olarak alınmış, yakın çağlarda da birçok sanatçı, aynı konuya eğilmiştir.

AĞAOĞLU, AHMET
(1869-1939) Türk fikir adamı ve gazetecilerindendir. Şuşa (Azerbeycan) şehrinde doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini bu şehirde yapan Ağaoğlu Ahmet, lise öğrenimi için Tiflis şehrine gitmiş, yüksek öğrenimini ise Paris'te tamamlamıştır. 1894 yılında, Paris'ten Azerbeycan'a dönerek yurt içinde ulusalcılık akımının yayılmasına çalışmış, büyük çabalar harcamıştır. Meşrutiyet devrimi ile birlikte İstanbul'a gelmiş (1908), Maarif Nezareti'nde müfettişlik görevi almıştır. Daha sonraki yıllarda İttihat ve Terakki Partisi'ne girmiş, memurluk görevinden ayrılmış ve Türkçülük hareketinin yayılması için Ziya Gökalp ile ortak bir çalışmaya yönelmiştir. Ağaoğlu Ahmet «Türk Yurdu» dergisini kuranlarla Türk Ocağında çalışanların başında gelir. 1913'ten sonraki yıllarda Darülfünunda öğretmenlik etmeye başlamış, birkaç yıl sonra da milletvekili seçilmiştir. 1918 yılında İngilizler tarafından tehlikeli kişi görülerek Malta adasına sürülmüştür. 1921 yılında serbest bırakılınca Anadolu'ya geçmiş ve Ankara'da Matbuat Umum Müdürlüğüne atanmıştır. Kurtuluştan sonra milletvekili seçilmiş ve Ankara Hukuk Fakültesinde profesörlük etmiştir. Siyasal hayata da atılmış «Serbest Cumhuriyet Fırkası»nın kurucuları arasında yer almış, partinin kendi kendini feshinden sonra, hem politikadan çekilmiş, hem üniversiteden emekliye ayrılmıştır. Çeşitli gazetelerde yazarlık ve Hakimiyeti Milliyede başyazarlık yapmıştır.

Eserleri: «Üç Medeniyet», «Devlet ve Fert», «Ben Neyim?», «İhtilâl mi, İnkılâp mı?»

AĞAOĞLU, SAMET
(1900-) Günümüz hikâye yazarı, politika adamlarımızdandır. Karadağ (Kafkasya) da doğmuştur. Meşrutiyet dönemi Türkçülerinden Ağaoğlu Ahmet'in oğludur. Ankara lisesi ve Ankara Hukuk Fakültesi mezunudur. İhtisasını Strasbourg'ta yapmış, yurda döndükten sonra Ekonomi Bakanlığında çalışmış, siyasal hayata atılarak 1957 yılında Manisa milletvekili seçilmiştir. Bu dönemlerde çeşitli bakanlıklarda görev almıştır. Şimdi avukatlık yapmaktadır.

Eserleri: «Babamdan Hatıralar» (1939), «Kuvayı Milliye Ruhu» (1944-64), «Strasbourg Hatıraları» (1945-64), «Zürriyet» (1950), «Öğretmen Gafur» (1953), «Büyük Aile» (1957), «Babamın Arkadaşları» (1958), «Hücredeki Adam» (1964), «Katırın Ölümü» (1965), «Aşina Yüzler» (1965), «Sovyet Rusya İmparatorluğu» (1967), «Arkadaşım Adnan Menderes» (1967).

AGAR - AGAR
Denizyosunlarından elde edilen bir madde. Agar-Agar suda erimez. Ağırlığının yirmi katına eşit suyu emebilir. Eczacılıkta kullanılır.

AGASSIZ, ALEXANDRE
(1835-1910) İsviçre asıllı Amerikan tabiat bilgini. Kendisini okyanuslar ve hayvanlarla ilgili araştırmalara vermiş, sonuçlarını çok sayıda önemli çalışmalarında yayınlamıştır. Boston'da Harvard üniversitesinin Karşılaştırmalı Anatomi müzesini yönetmiştir. Babası A. Louis'nin kuramlarının aksine bir yol tutarak evrim öğretisinin destekleyicileri arasında yer almıştır.

AGASSIZ, LOUIS
(1807-1873) İsviçreli bilgin. Paris'te Cuvier ile daha sonra A.B.D.'de çalışmıştır. Wood's Hole'deki deniz biyolojisi laboratuarını kurmuş, balıklar, yumuşakçalar ve derisidikenliler konusunda çok önemli araştırmalar sonucu yeni buluşlar getirmiştir.

Ayrıca buzullarla da ilgilenmiş ve Agassiz teorisi diye adlandırılan görüşü ortaya atmış-

Napoli'deki Musco Nazionale'de bulunan ve Pompei kazılarında ortaya çıkan bu mozayik, Agamemnon'un kızı İfigeneias'ı kurban edişini konu edinmektedir.

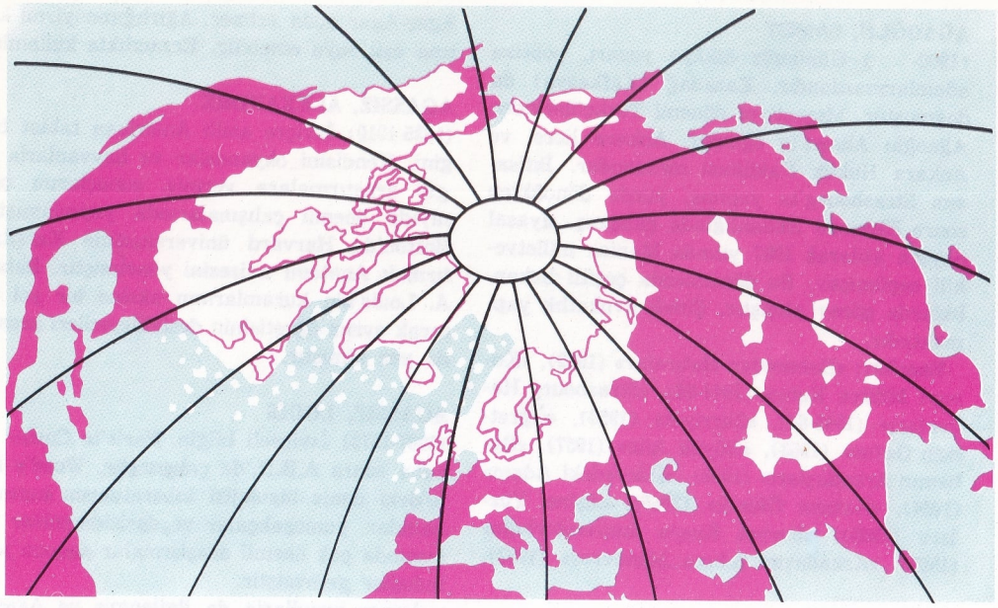

İsviçre'li bilgin Agassiz'nin 1840 yılında yayınladığı inceleme, buzulların dördüncü zaman boyunca yayılışına ışık tutmuştur. Harita bu yayılışı göstermektedir.

tır. Etudes sur les Glaciers (1840) adlı kitapta açıklanan bu görüş, dördüncü zamanın başlangıcında, korkunç bir soğuğun kuzey yarıküreyi sardığı, karalarda yaşayan hayvan türleri ile bitki örtüsünü kısa bir süre içinde değiştirdiği iddiasındadır. Sıcaklığın düşmesi, denizlerin ve göllerin donması ve karaların bugün Grönland'ta rastlanan türden buzullarla örtülmesi sonucunu doğurmuştur. Tabakalaşmamış, dağlardan kopmuş kitleler ve kum yığınları (buzul hareketlerinin meydana getirdiği tepeler) bugün eskiye oranla sıcak bölgelerde bulunmakta olup buzulların ilerleme sınırını göstermekte ve Agassiz'in kuramını doğrulamaktadırlar.

AGAT

Silisten ($Si\ O_2$) meydana gelen bir mineral. Kimi bölümleri saydamdır. Kimi bölümlerinin ise ışık geçirmez bir yapısı vardır. Çeşitli türleri ve biçimleri bulunur. Çeşitli alanlarda süs öğesi olarak kullanılır. Brezilya, Uruguay, Hindistan ve Madagaskar'da elde edilir. Halk arasında akik diye adlandırılır.

AĞIN

Elazığ iline bağlı, Doğu Anadolu bölgesinde bir ilçenin merkezidir. Önce Keban ilçesine bağlı bir bucak merkeziyken 1954'te ilçe merkezi olmuştur. Elazığın 76 km. kuzeybatısına düşer. Fırat nehri kasabanın 4 km. doğusundan geçmektedir. Ağın'ın 5 km. batısındaki Hastık köyünde kayalar içine oyulmuş Hastık denilen mağaralar vardır. Kasaba halkı genellikle dokumacılık ve tarım işleriyle uğraşır. Deniz düzeyinden yüksekliği 1005 m.'dir. Nüfusu 1926, kendisine bağlı köy sayısı 17'dir.

Ağın ilçesi, doğuda Tunceli'nin Çemişkezek, kuzeyde Erzincan'ın Kemaliye, batıda Malatya'nın Arapkir, güneyde de Elazığın Keban ilçeleriyle sınırlanmıştır. Yüzölçümü 207 km^2., toplam nüfusu 7553tür. İlçe toprakları Fırat'ın sağ kıyısındadır. Arapçayı ile Muratsuyunun Fırat'a karıştıkları bölümün toprakları sulaktır. Bu topraklarda tahıl ve baklagiller ekilir. Ayrıca meyve, sebze ve hayvan yetiştirilir. En tanınmış ürünü üzümdür. Bağlarda açılan çukurlara üzümler dallarıyla konularak örtülür taze kalmaları sağlanır.

Çeşitli amaçlarla, süs taşı olarak kullanılan agatın kesitleri, renk ve biçim bakımından değişiklikler gösterir.

AĞIR CEZA MAHKEMELERİ

Ceza Usul Kanununun 423. maddesine göre ağır cezalı işlerden sayılan dâvalara bakmak üzere kurulan ceza mahkemeleri. Bu mahkemeler genellikle her il merkezinde, bütün ili kapsayacak şekilde yargı yetkisine sahiptirler. Fakat, Adalet Bakanlığı, büyük ve kalabalık ilçelerde gerekli görürse ayrıca ağır ceza mahkemeleri kurabilir. Ağır ceza mahkemeleri bir başkan ve iki üyeyle, yani toplu olarak duruşma yaparlar. Mahkemede yeterince yedek üye de bulunur ve gereğinde bunlar duruşmalara çıkarlar. Ağır ceza mahkemeleri görevlerine giren ağır cezalı işlerin muhakemesi dışında, diğer alt dereceli mahkemelerde görülen dâvalarla ilgili bazı usuli muamele de görürler. Örneğin, kamu dâvası açılmamasına karşı yapılan kovuşturma taleplerini, asliye ceza mahkemelerinin veya yargıçlarının kararlarına karşı itirazları, mahkemeler arasındaki yetki uyuşmazlıklarını, yargıçların reddi konusundaki talepleri, dâvanın nakline gereklilik olup olmadığını da ağır ceza mahkemesi ya da mahkeme başkanı inceler.

AĞIR CEZALI İŞLER

Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununun 421. maddesine göre, ölüm ve ağır hapis ve beş yıldan fazla hapis cezalarını gerektiren cürümlerle ilgili dâvalar ağır cezalı işlerden sayılır. Ağır cezalı işler, ağır ceza mahkemelerince incelenir. Bir suçun ağır cezalı olup olmamasının usul yönünden büyük önemi vardır. Örneğin, ağır cezalı işlerde hâkimin sanığı tevkif yetkisi vardır. Ağır cezalı işlerde ilk tahkikat yapılması zorunludur.

AĞIR HAPİS CEZASI

Türk Ceza Kanununun 11. maddesinde sıralanan hürriyeti bağlayıcı cezalardan, sadece cürüm türünden olan suçlar için uygulanabilecek bir ceza. Geçici ağır hapis cezası, bir yıldan yirmi dört yıla kadardır. Müebbet ağır hapis cezası ise suçlunun ölümüne kadar uygulanacak olan hürriyeti bağlayıcı cezadır. Eskiden, ağır hapis cezası, diğer hürriyeti bağlayıcı cezalardan başka bir şekilde, infaz edilirdi. 647 sayılı cezaların infazı hakkındaki kanun, hürriyeti bağlayıcı cezaları uzun ve kısa süreli hürriyeti bağlayıcı cezalar diye ikiye ayırarak, iki tür infaz şekli kabul edince, ağır hapis cezasının infazına ait özellikler ortadan kalktı. Şimdi, altı aydan kısa süreli ağır hapis cezaları, kısa süreli hürriyeti bağlayıcı cezalar gibi; altı aydan fazla olanlar ise uzun süreli hürriyeti bağlayıcı cezalara uygulanan şekilde infaz edilmektedir.

AĞIRLATICI SEBEPLER

Bir suçun var olması için aranmayan ve bulunması halinde suçun niteliğini değiştirmeyen, fakat suçu etkileyerek cezanın artırılmasına yol açan sebepler. Ağırlatıcı sebepler şahsî ve fiilî ağırlatıcı sebepler olmak üzere ikiye ayrılabilir. Fiilî ağırlatıcı sebepler, o suçun işlenişinden doğan ve cezanın artmasına yol açan sebeplerdir. Şahsî ağırlatıcı sebepler ise, faille suçtan zarar gören arasın-

Bir nesnenin ağırlığının yükseklik (solda ve enleme (sağda) göre değişmesi. Aynı enlemde, deniz düzeyinden, daha yüksek kesimlere doğru yükseldikçe yerçekimi kuvveti azalır. Kutuplardan Ekvatora doğru gidildikçe de yerçekimi kuvveti azalır.

daki şahsî münasebet veya mağdurun şahsındaki bir nitelik sebebiyle suçun cezasının artmasına yol açan durumlardır. Örneğin, adam öldürme suçunun zehir kullanarak işlenmesi fiilî bir ağırlatıcı sebeptir. Buna karşılık, yine adam öldürme suçunun ana babaya karşı işlenmesi şahsî bir ağırlatıcı sebep olmaktadır.

AĞIRLIK

Ağırlık, yerin cisimleri kendisine doğru çektiği kuvvettir. Ağırlığın menşei yer ile gözönüne alınan cisim arasında etkiyen evrensel çekim kuvvetidir. Yer de, cisim üzerine yer tarafından uygulanana eşit ve ters bir çekimin etkisi altında bulunursa da, pratikte, yerin kitlesi, normal olarak göz önüne alınan cisimlerin kitlelerinnden çok daha büyük olduğundan, bu kuvvetin etkisi altında yerin kazandığı ivme ihmal edilebilir. Ağırlık kuvvetinin doğrultusu, yerin ve göz önüne alınan cismin ağırlık merkezlerini birleştiren doğrudur. Bu doğrultu, belirli bir noktadaki düşeyi belirtir. Belirli bir noktada yerçekiminden ileri gelen ivmenin değeri, göz önüne alınan cismin kitlesinden bağımsız olduğundan dinamiğin temel kanununa göre, ağırlık kuvvetinin şiddeti, cismin kitlesiyle doğru orantılıdır.

AĞIT

Bir ölünün ardından, belli melodilerle, iyiliklerini, niteliklerini, ölümünden duyulan acıları vb. dile getiren manzum sözler. Bir çeşit cenaze şarkısı. Bu şiirler ağlanarak söylenir. Avrupa'da çok eskiden beri ölülerin ardından ağlayıcılar tarafından mersiyeler okunurdu. Ağıtlar çalgısız ve hazırlıksız söylenir. Ağıt, her bölgede ayrı özellikler gösterir. Örneğin Çukurova-Toroslar bölgesinde, hasta can çekişirken hoca kur'an okur. Hasta ölünce Kur'ana son verilir. Ölünün yakınları, tanıdıkları, etrafında bir halka yaparlar. Kadınlardan birinin önüne, ölünün çamaşır bohçası atılır. Kadın bohçadan bir eşya çıkarır ve ağlayarak ağıtını yakar. İki ya da dört mısralı sözlerden sonra kadınlar hep birden ağlamaklı sesler çıkarır. Ağıt söyleyen kadın bitirince, bohçayı başka birinin önüne koyar. O da aynı şekilde devam eder. Ağıtı genellikle kadınlar söylemekle birlikte kimi bölgelerde erkeklerin de ağıt söylediği görülür. Ağıt her zaman ölünün başucunda yapılan bir töreni gerektirmez. Örneğin gurbette, askerde ya da hapishanede ölenler için düzenlenmiş türkülere de ağıt denilir.

Ağıtın özellikle halk şiirinde kendine özgü bir biçim içinde gelişmiş değerli örnekleri vardır. Divan şiirinde daha çok şairlerin ölen padişahların ardından yazdıkları mersiye'ler biçiminde gözükür. En ünlü örnek Bâki'nin Kanunî mersiyesidir.

AĞIZ

İnsanlarda yüzün ön ve alt bölümüne açılan, üst ve altçene arasında kalan bir boşluktur. Önden dudaklar, yanlardan yanaklar, arkadan geniz boşluğu ve yutakla sınırlanmıştır. Besin vücuda normal olarak buradan alınır, ses burada söz haline gelir. (Vücuttaki bir boşluğun, bir kanal ya da borunun uçlarından geniş kısımlarına da ağız denir). Ağızda, dil ve dişler vardır. Dişler çenekemiklerindeki diş-

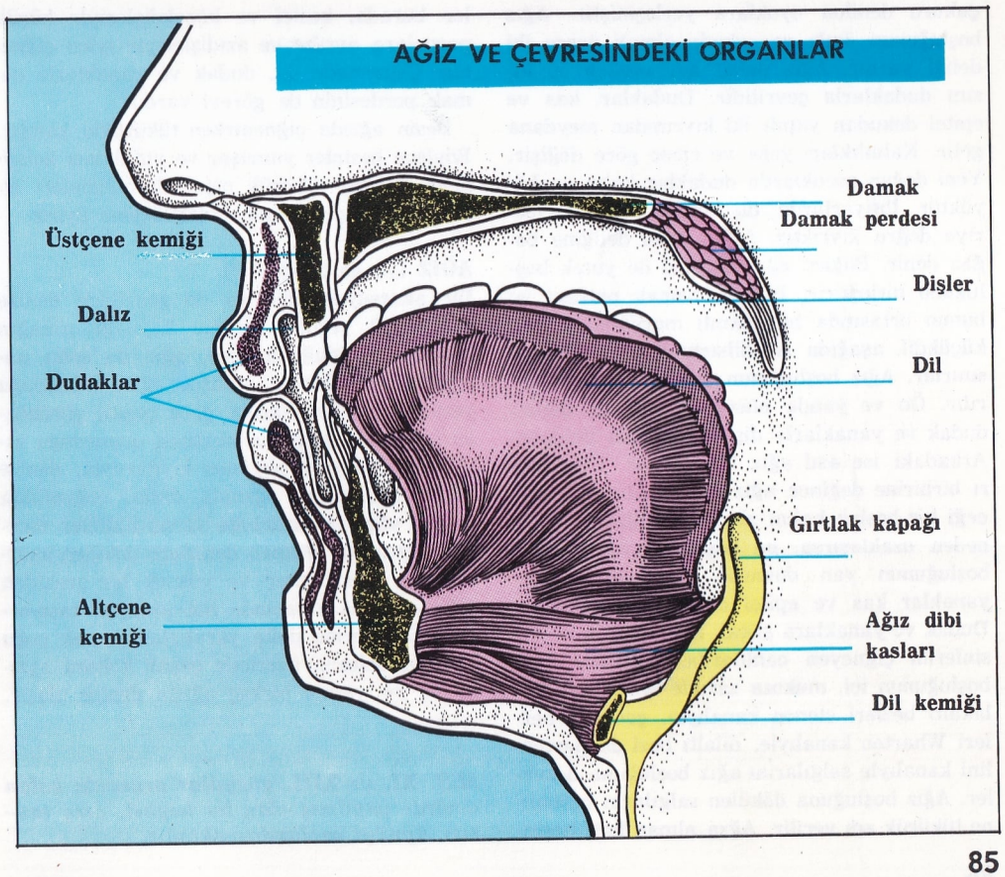

Eski Yunanistan'da, atletizm yarışmalarının yapıldığı yere ve yarışmalara agon denirdi. Agonların en ünlüsü olimpiyat oyunlarıydı.

çukuru denilen oyuklara yerleşmiştir. Ağız boşluğunun önde ve arkada olmak üzere iki deliği vardır. Ağız deliği adı verilen ön kısımı dudaklarla çevrilidir. Dudaklar, kas ve epitel dokudan yapılı iki kıvrımdan meydana gelir. Kalınlıkları yaşa ve cinse göre değişir. Yeni doğan çocuklarda dudaklar kalın ve büyüktür. İhtiyarlarda, dişsizlerde dudaklar içeriye doğru kıvrıktır. Ağzın arka deliğine boğaz denir. Boğaz, ağız boşluğu ile yutak boşluğunu birleştirir. Boğazı, damak perdesi ve bunun ortasında bir çıkıntı meydana getiren küçükdil, aşağıda ise dilsırtının arka bölümü sınırlar. Ağız boşluğunun dişyayları ikiye ayrılır. Ön ve yanda olana ağız dalızı denir; dudak ve yanaklarla dişler arasında bulunur. Arkadaki ise asıl ağız boşluğudur. Dişyayları birbirine değince ağız ancak dilin sığabileceği bir boşluk halini alır. Eğer altçene üsçeneden uzaklaşırsa, bu boşluk genişler. Ağız boşluğunun yan duvarını meydana getiren yanaklar kas ve epitel dokudan yapılmıştır. Dudak ve yanaklara ancak meme emen ve besinlerini çiğneyen canlılarda rastlanır. Ağız boşluğunun içi, mukoza zarıyle örtülüdür. Kulakaltı bezleri stenon kanalıyle, çenealtı bezleri Wharton kanalıyle, dilaltı bezi de Bartholini kanalıyle salgılarını ağız boşluğuna dökerler. Ağız boşluğuna dökülen salgıların bütününe tükürük adı verilir. Ağza alınan katı besinler burada, kesici ve köpekdişleriyle küçük parçalara ayrılır ve azıdişleriyle iyice çiğnenir. Çiğnemede dil, dudak ve yanaklarla damak perdesinin de görevi vardır.

Besin ağızda çiğnenirken tükürükle karışır. Böylece besinler yumuşar ve yutulması kolaylaşır. Ayrıca tükürük nişastalı maddeleri etkileyerek küçük şeker moleküllerine ayırır.

AĞIZ (ya da MUNSAP)

Bir akarsuyun göle ya da genellikle denize döküldüğü yerdir. Akarsu kaynağı ırmağın başlangıcı olduğuna göre, ağız da sonu anlamını taşımaktadır. Akarsu ağzı, bulunduğu yerin doğal koşullarına göre çeşitli görünüşlerdedir. Gel-gitin güçlülüğünü duyurduğu kıyılarda, sözgelişi okyanus kıyılarında, denize varan ırmakların ağzında derin, çoğunlukla birkaç yüz km. uzunluğa varan haliçler meydana getirirler. Kapalı denizlere dökülen akarsularda, ırmak genç ve yüksek bir araziden geliyor, geliş sürecinde bol aluvyon taşıyorsa, haliç yerine delta yaratırlar. Irmak çoğu kere bu deltalar üzerinde çeşitli kollara ayrılır ve bir yerine birkaç ağızla denize ulaşır.

M.S. XI. ve XIII. yüzyıllar arasında kalan devirde yapılmış olan bu heykel, ateş tanrısı Agni'yi canlandırmaktadır.

AĞNAM VERGİSİ
Şimdiki hayvan vergisinin, iltizam usulüyle alınan eski şekli.

AGNELLI GIOVANNI
(1866-1945) İtalyan sanayici Süvari subayıyken ordudan ayrılmış ve Torino'daki ünlü F.I.A.T. (Fabbrica İtaliana Automobili-Torino) fabrikasını kurmuştur (1899). F.I.A.T.'ın yönetim kurulu başkanlığını yapmış, başta R.I.V. rulman ve rulmanlı bilye fabrikası olmak üzere, daha birçok tesis meydana getirmiştir. 1923 yılında Senatör olmuş, 1937'de ise Torino üniversitesi kendisine fahrî mühendislik doktorası vermiştir.

AGNI
Veda dininde ateş tanrısı. Agni, insanların gözle görünür dünyası ile tanrıların görünmez dünyasını birleştiren, kutsal bir ateşin simgesidir. Kimi kaynaklara göre «Gökyüzü sularının oğlu» kimi kaynaklara göre ise, gökyüzü (Dyaus) ile yeryüzü (Prthivi) nün oğludur. Güneş tarafından üretildiği halde, sönmüş olarak suda da bulunur.

AGNOSI
Bir beyin hastalığı sonucu olarak, algılananı bilince katıp kavrama yeteneğinin yitirilmesi. Algılamaya temel olan duyuma göre akustik agnosi (işittiğini kavrayamamak), optik agnosi (gördüğünü kavrayıp bilincine varamamak), taktil agnosi (dokunarak algıladığını kavrayamamak) söz konusudur.

AGNOSTİSİZM
İngiliz bilgini Huxley tarafından 1869 yılında ortaya atılan ve daha sonra Darwin tarafından da benimsenen bu terim, dinsel ve metafizik sorunların çözümlenemeyeceğini, çünkü pozitif bilim yöntemlerinin bu alanlara uygulanamayacağını belirtir. Darwin, Spencer, Du Bois-Reymond gibi pozitivistlerin benimsedikleri bu görüşün, düşünce tarihindeki ilk temsilcisi, tanrıların varlığından kuşkulandığını ileri süren Protogoras'tır.

AGON
Eski Yunanistan'da atletizm yarışlarının yapıldığı yere ve yarışmalara verilen ad. Önceleri cenaze törenleri dolayısıyle düzenlenen yarışmalar, daha sonra tanrıların şerefine yapılmıştır. Dört yılda bir düzenlenen olimpiyat oyunları bu yarışmaların en ünlüsüdür. Yarışmalara katılacak kişilerde belirli nitelikler aranır, örneğin barbarların, kölelerin yarışmasına izin verilmezdi. Agonlar M.S. III. yüzyıldan itibaren eski önemini yitirmiş, 520 yılında tamamen terkedilmiştir.

AGORA
Eski Yunan kentlerinin ekonomik, siyasal ve dinsel merkezini meydana getiren alan. Agoralar ilkin kent halkının toplanıp, konuştuğu alanlardı. Giderek bir pazar yeri niteliğini aldılar. Kentin kurucuları ve kenti koruyan tanrılar için düzenlenen törenler de agoralarda yapılmaya başlandı. Arkaik dönemde agora,

Atina agorasının kalıntıları (üstte). Eğimli bir arazide kurulu olan Atina agorasında, şehrin bellibaşlı resmi binaları yer alıyordu. Altta: Sicilya adasındaki Tindari agorasının giriş kapısının kalıntıları.

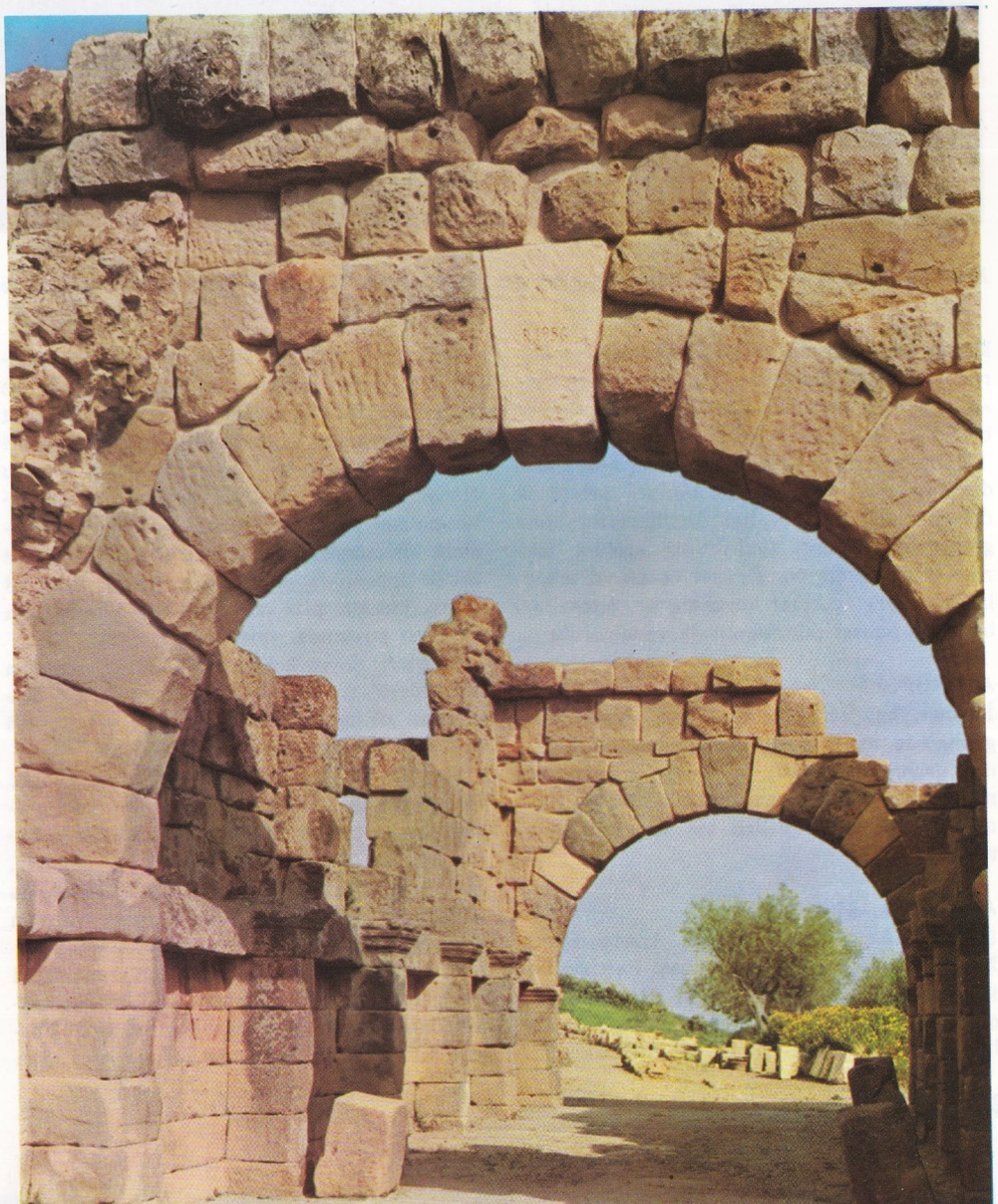

Benozzo Gozzoli tarafından yapılmış olan bu fresk, Agostino'nun Milano'ya hareketini konu edinmektedir.

kentin anayollarının kesiştiği noktada yer alarak heykeller, dükkânlar, tapınaklar ve başka yapılarla süslendi. Ancak bu düzenlemede belirli kurallara bağlı kalınmamıştır.

Daha sonraları agoranın çevresi revaklarla donatılmıştır. Revaklı dükkânlar, helenistik dönemde agoranın başlıca özelliğini meydana getirmiştir. Ticaret faaliyetinin artması üzerine, kimi kentlerde, siyasal ve dinsel amaçlar için ayrı agoralar kurulmuştur. Agora'lar, bugünkü ticaret dünyasının ilk örnekleridir.

AGOROFOBİ

İnsanın, boş bir bölgeye (alan, sokak vb.) girdiğinde aşırı, hastalık derecesinde korku duygusuna kapılması; yürümek, hareket etmek, istediği eylemleri gerçekleştirmek yeteneğini tüm ya da belirli bir derecede yitirmesi.

AGOSTINO, AURELIO

(354-430) Aziz, Kilise Pederi. Annesi Santa Monica, Hıristiyan, babası, onbaşı Patrizio puta tapardı. Edebiyat ve felsefe öğrenimi gördü. Kartaca, Roma ve nihayet Milano'da dilbilgisi ve konuşma bilgisi okuttu. Önceleri Maniheizme kapıldı, sonra şüpheciliğe düştüğü bir dönem geçirdi. Sonunda Platoncu ve yeni Platoncu kuramlara bağlandı. Milano'da annesinin etkisi, Sant'Ambrogio'nun öğütleri ve Ahdi Atik, Ahdi Cedid'i okuması sonucu Hıristiyan dinine girdi. Cassiciaco'da Sant'Ambrogio'nun yapacağı vaftize hazırlandı. Annesinin ölümünden sonra Afrika'ya döndü ve 391'de Ippona'da papazlığa getirildi. Dört yıl sonra burada piskopos oldu ve Vandalların saldırısı sırasında yine burada öldü.

Eserleri: Sayısı beşyüzü aşan kitaplarının en önemlileri on üç kitaplık **İtiraflar'ı** ile, Roma'nın yıkılışını önceden sezerek 413 ile 426 arasında yazdığı **De Civitate Dei**'dir.

Felsefe ve pedagoji ile ilgili düşünceleri: Ruhun varlığı gerçeğin aranmasıdır. Ruh, gerçeği başka bir yerde değil, ama kendinde bulur. Bu da Tanrıdan başka bir şey değildir. Her şeyin kaynağı O'dur. Hiçbir öğretmen hiçbir şey öğretemez, sadece ruhta varolan gerçeği anlamaya yardım edebilir. Gerçek birdir, evrensel ve sonsuzdur. Ruh kendindeki gerçekten Tanrının varlığını ve Tanrının varlığından da gerçeğin varlığını çıkarır. Böylece akılla inanç arasında bir uyuşum olur. Agostino'da, Tanrı - dünya ilişkisi açık değildir.

Dünya zamanda yaratılmıştır. Ama zamanın nesnel bir gerçekliği var mıdır? Agostino bunu cevaplandırmaz. İnsan bilincinde bir temel bulmaya çalışır. Bilinç de nesnelerin değişiminde sabit bir noktadır.

Ama dünyayı Tanrı yarattıysa kötü nereden doğuyor? Bu sorun Agostino'yu çok sıkmıştır. Ona göre, iyi varolmak, kötü varolmamaktır. Gerçek kötü serbest seçimden doğar. Kötünün kaynağı insan isteminin kötü kullanılmasındadır.

AGRA

Hindistan'da Uttar Pradesh devletinin bir kenti. Agra (Nüfusu 462.100), Ganj'ın bir kolu olan Camna ırmağının sağ kıyısında ve Delhi'nin 193 km. güney-batısında yer alır. Önemli bir demiryolu ve karayolu kavşağıdır. Besin, kimya ve dokuma alanlarında endüstri kuruluşlarına sahiptir. Moğol İmparatorluğuna başkentlik etmiş olan Agra'da Hindistan'ın en önemli anıtları yer alır. Ünlü Taç Mahal türbesi de buradadır. Agra, turizm bakımından da önemli bir merkezdir.

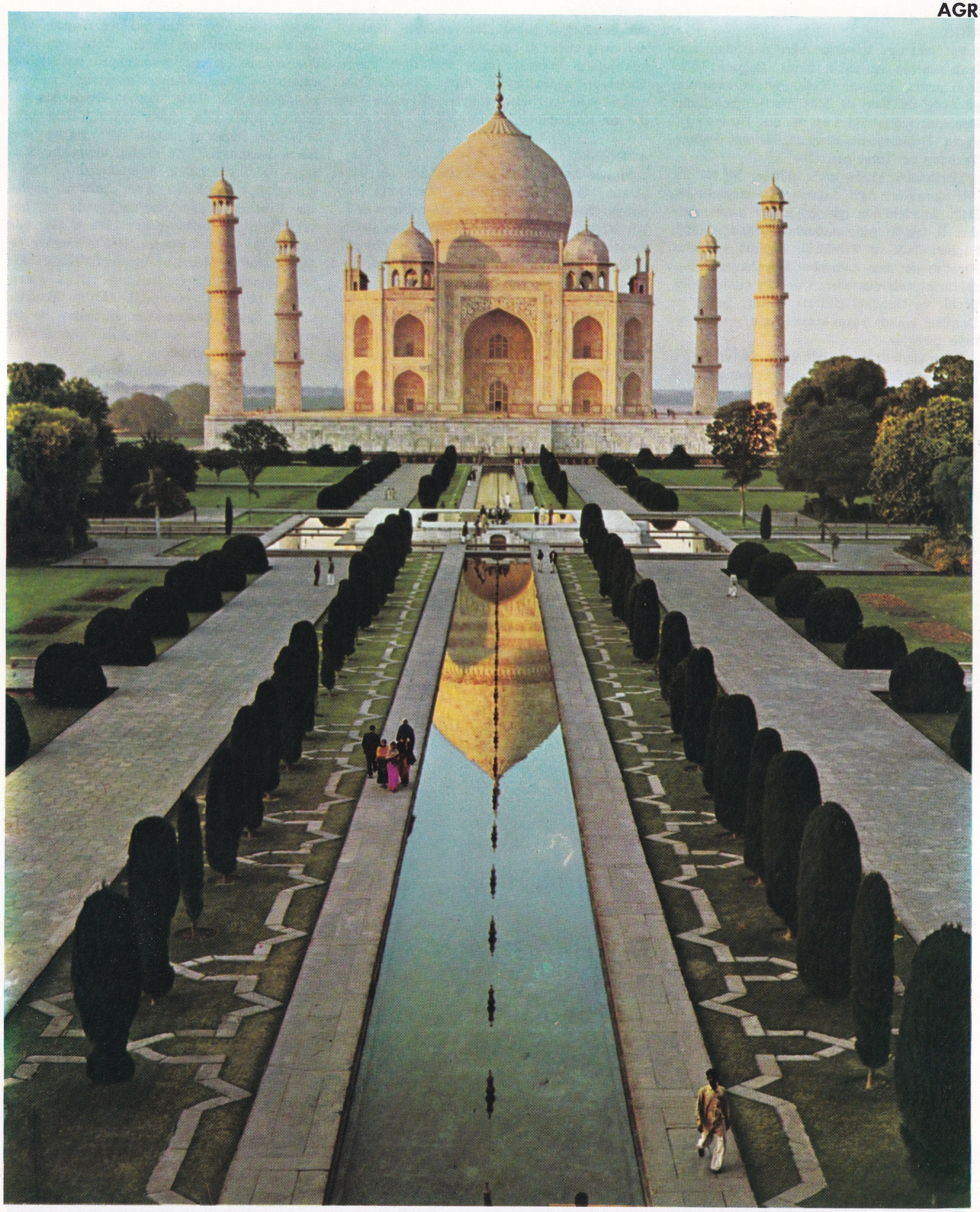

Agra'daki ünlü Tac Mahal türbesi islâm mimarlığının en önemli örneklerinden birisidir. 1632'de Şah Cihan tarafından yaptırılmıştır.

AĞRI

Adını sınırları içindeki Ağrı dağından alan İran sınırına en yakın ilimiz. Doğuda Türk-İran sınırı, kuzeyde Kars, batıda Erzurum, güneyde de Van ve Muş illeriyle çevrilidir. Denizden yüksekliği 1.640 m. dir. İlçeleri: Diyadin, Doğubeyazıt, Eleşkirt, Hamur, Patnos, Taşlıçay ve Tutak'tır.

Yüzölçümü 11.316 km^2., nüfusu 245.957'dir.

İl toprakları Ağrı dağının batı eteklerinden Doğu Anadolu'nun içlerine kadar uzanmaktadır. İl içinde Ağrı dağından başka Aladağ, Süphan dağı ve Tendürük dağları yer alır. Fırat'ın en uzun kolu olan Muratsuyu il topraklarını sulamaktadır. Üç gölü (Balık gölü, Şeyhli ve Danilkel gölleri) vardır. Şeyhli ve Danilkel gölleri yazın kurur, kışın yeniden ortaya çıkarlar.

İklim şiddetli yayla iklimidir; yazları sıcak, kışları soğuktur. Yıllık yağış ortalaması 30-40 mm. dir. Çokluk kar yağar.

Muratsuyunun bataklıklarında kamış, doğu yönlerinde pamuk, pirinç ve kendir yetişir. Ekime elverişli topraklar beşte bir oranındadır. Buğday, arpa, mısır ve çavdar üretilir.

Halk hayvancılıkla geçinir, av hayvanlarının dericiliğini yapar. İlde endüstri yoktur. Her evde küçük el tezgâhları vardır. İl sınırları içinde bulunan linyit damarları henüz işletmeye açılmamıştır. Ağrı, Trabzon-İran transit yolu üzerindedir; ayrıca Kars ve Van illerine de bağlıdır.

AĞRI DAĞI

Eski adı Ararat dağıdır. Doğu Anadolu yaylasının Türk-İran sınırındadır. Kapladığı alanın yüzölçümü 1.188 km^2. dir. En belirgin özelliği büyüklü küçüklü tepeler meydana getirmeden yükselmesidir. Batıda Ab ve Bingöl dağlarıyle birleşir. Türkiye'nin en yüksek dağıdır. Iğdır ovasının güney ucunda yer alır. Volkaniktir. Serdarbulak geçidi (2687 m.) ile Küçük Ağrı'dan ayrılır. Büyük Ağrı dağının yüksekliği (5165 m.) Küçük Ağrınınki ise (3925 m.) dir.

Büyük Ağrı üzerindeki sürekli kar sınırı 4000 m. de başlar ve dağın 1000 m. lik yukarı bölümü sürekli karla ve takke biçimi bir buzulla kaplıdır. Tepedeki düzlük 150-200 adım genişliğindedir. Dört bir yanı dik ve volkaniktir. Kuzey-doğusunda derin ve dik bir yar vardır. Aşağıya doğru inen bu yara Yakup vadisi denir. Bu vadide eskiden Arguri köyü ve Yakup manastırı vardı. 20 haziran 1840 depreminde kuzey yamaçtan yuvarlanan taşlar ve akan çamur manastırı ve bütün nüfusuyle (1600 kadar) Arguri köyünü yok etmiştir. Depremden sonra Yakup kaynağı da kurumuş, başka bir yerden akmaya başlamıştır. En önemli kaynaklar Yakup ve Serdarbulak kaynaklarıdır. Doruğuna ilk olarak 29 ekim 1829'da profesör Frederic Parrot başkanlığında bir heyet çıkmıştır. Bundan sonra 1834 ve 1843 yıllarında iki kez Antonomav, 1845'te Wagner ve Abich, 1856'da Stuart ve Monteith, 1850'de Albay Chodsko Ağrıya tırmandı. Daha sonra birçok heyet Ağrıya çıktı. 1937'de Binbaşı Cevdet Sunay komutasında 15 subay ve 50 erden meydana gelen bir kafile Atatürk'ün büstünü doruğa ulaştırdı.

Büyük Ağrı ve Küçük Ağrı'da orman ve ağaç hemen hemen yok gibidir; çok seyrek olarak orman izlerine rastlanır. Bu arada ardıç, bazı çalılar ve huş ağaçları göze çarpar. Ağrı yamaçları yazın sürülerin otlamasına elverişlidir. Ağrı'da yaban hayvanlarından ayı ve domuz vardır. Ağrı dağı ile ilgili

Büyük Ağrı'dan bir görünüş. Büyük Ağrı üzerindeki sürekli kar sınırı 4000 m. de başlar. Doğu tepesinde, 150-200 adım genişliğinde bir düzlük vardır.

Nuh peygamber, tufandan kurtulmak için, eşlerini, çocuklarını ve yeryüzündeki bütün yaratıklardan birer çifti alarak, kendi eliyle yaptığı gemiye sığınır. Filippo Palizzi tarafından yapılan bu resim, Nuh peygamberin, tufandan kurtardığı hayvanları göstermektedir.

Nuh efsanesi çok ünlüdür. Bu efsaneye göre tufanda Nuh'un gemisinin bu dağın doruğuna oturduğu rivayet edilir.

Birinci Dünya savaşı sırasında Ağrı, Türkiye-İran-Rusya sınırları içindeyken, Kars ve Moskova antlaşmaları (1920-1021) ve Türkiye - İran antlaşmasıyle (1923) bütünüyle Türkiye sınırları içine katılmıştır.

Bölgede 1930 yılında bir Kürt ayaklanması olmuş, kısa sürede bastırılmış ve bastırıcı kuvvetler buzulların bulunduğu bölgeye kadar tırmanmışlardır.

AĞRI DAĞI ve NUH'UN GEMİSİ

Ağrı dağı yalnız coğrafya yönünden değil, adının efsanelere karışması yönünden de ün kazanmıştır. Bütün din kitaplarında anlatılan bir hikâyeye göre, çok eski çağlarda yeryüzü korkunç bir su baskını (Nuh tufanı) na uğramıştır. Nuh peygamber tufandan kurtulmak için, eşlerini, üç oğlunu ve yeryüzündeki bütün yaratıklardan birer çifti (bir erkek, bir dişi) alarak, kendi eliyle yaptığı gemiye sığınır. Kırk gün kırk gece süren tufandan sonra, Nuh'un gemisi Cûdi (Ağrı) dağının doruğuna oturur. İçindekiler de ölümden kurtulur. Gemiye alınmayan bütün canlılar ise, tufanda boğulur. Böylece yeryüzünde hayatın devamı sağlanmış olur.

Bu efsaneyi bilim yönünden de gerçeğe uygun sayanlar vardır. Bu yüzden, Ağrı dağı ve Nuh efsanesi bütün dünya uluslarını ilgilendirmektedir. Son yıllarda sık sık dağa tırmanan bilginler, Nuh'un gemisinin yerini ve geminin kalıntılarını araştırmaktadırlar.

11 eylül 1959'da harita Yüzbaşısı İlhan Durupınar, doğu bölgelerinin havadan çekilmiş fotometrik haritalarını incelerken Ağrı dağı üzerinde bir şekil görmüş, bu şeklin Nuhun gemisinin kalıntısı olabileceği sanılmıştır. Ne var ki yapılagelmekte olan araştırmalar, henüz böyle bir geminin, gerçekten Ağrı dağının tepesine oturduğunu doğrulayacak bir sonuca ulaşmış değildir.

AGRICOLA, GNEO GIULIO

(M.S. 40-93) Romalı general. Politikada hızla yükselerek, 77'de konsül oldu. Britanya'yı fethetti; 78'den 83'e kadar burada hüküm sürdü, Kaledonlara karşı kazandığı zaferlerle sınırlarını genişletti. Domiziano tarafından Romaya geri çağrılmış (84), ve ölümüne kadar burada yaşamıştır. Hayatı, damadı tarihçi Tacitus tarafından yazılmıştır.

AGRIPPA, MARCO VISPANIO

Romalı general. İmparator Augustus'un danışmanlığını yapmış ve kızı Giulia ile evlen-

Marco Vispanio Agrippa.

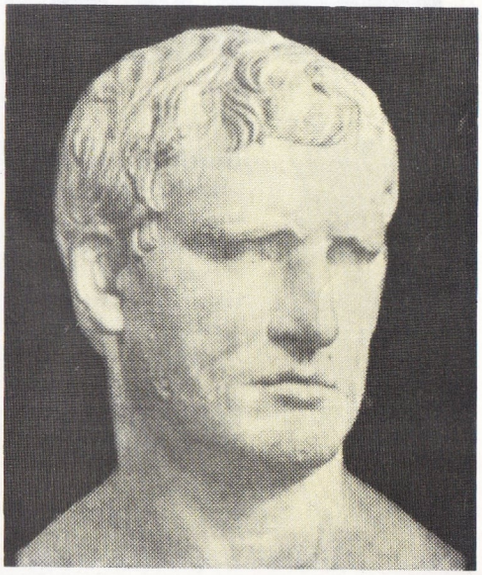

XII. yüzyılda yapılmış olan bu heykel, Ağustos ayında şarap fıçısını hazırlayan bir köylüyü canlandırıyor.

miştir. Agrippa çeşitli resmi görevlerde bulunmuş, Roma Pantheonunu yaptırmış, donanmayı kuvvetlendirip M.Ö. 31 yılında Antonio ve Kleopatra'ya karşı savaşmıştır. Agrippa'nın Augustus'tan sonra imparatorluğun başına geçmesi kararlaştırılmışsa da Augustus'tan önce öldüğü için bu karar uygulanamamıştır.

AGRIPPINA MAGGIORE (Büyük Agrippina) (M.Ö. 14 - M.S. 33) Marco Vispanio Agrippa ile Giulia'nın kızı. Tiberio'nun evlatlığı Germanico ile evlenmiştir. Dünyaya getirdiği dokuz çocuktan biri olan Gaius, Kaligola adı ile Roma imparatoru olmuştur.

AGRIPPINA MINORE (Küçük Agrippina) (M.S. 15-59) Germanico ile Agrippina Maggiore'nin kızı. Genç yaşta iki kez evlenmiş ve dul kalmıştır. Üçüncü kocası Claudius, Kaligola'dan sonra Roma İmparatoru olmuştur. Claudius, Agrippina Minore'nin ilk evliliğinden doğan oğlu, Lucius'u evlât edinmiş ve Neron Claudius Cesare adını vermiştir. Claudis'un ölümünden sonra Neron Roma imparatoru olmuş ve Poppea Sabina ile evlenmesine karşı koyan annesini öldürtmüştür.

AĞUSTOS
Günümüzde kullanılmakta olan gregoryen takviminin sekizinci ayı. 31 günü vardır. Roma'lıların on aydan meydana gelen ilk takvimlerindeki **sextilis**'in (altıncı ay) karşılığıdır. Romalılar daha sonra, Numa Pompilius devrinde yılı on iki aya bölmüşlerdir. M.Ö. 8. yılda sekizinci aya, imparator Augustus'un adı verilmiştir. Dilimizdeki ağustos sözcüğü bu kökten gelmiştir.

AĞUSTOSBÖCEĞİ (Cicada Plebeja)
Eşkanatlıların tipik bir örneğidir. Erkeklerinin birinci karın halkalarının sağ ve sol yanlarında, açık ya da kapalı tefe benzer, birer ses organları vardır. Bu iki küçük zarın hızla titreşmesinden ses meydana gelir. Dişileri yumurta borularıyle genç dal ve sürgünleri çizer, bu çiziklerin içlerine yumurtalarını sıra halinde bırakır. Yumurtalardan çıkan yavruların ön ayakları dişli baltaya benzer. Bunların yardımıyle toprağı kazarak gömülür ve bitki köklerini emerler. Arka ayakları da sıçramaya elverişlidir. Ağustosböceğinin ancak bir yazlık ömrü vardır. Ama kurtçukları toprak altında dört yıl yaşar. Bu süre içinde kurtçuk dört gömlek değiştirir. Hazirana doğru ağaç ve omça gövdelerine tırmanır, kundak olurlar. Kundaklardan erginleri çıkar. Amerika'da yaşayan Tibicina sebtemdecim'in kurtçukları toprak altında 12 yıl yaşadıktan sonra erginleşir. Fakat erginlerin ömrü çok kısadır. Yerliler bunları kızartarak yerler.

Adi ağustosböceği ürkektir. Daha çok Akdeniz bölgesinde zeytinlikler arasında yaşar. Ağaç sürgünlerinin özsuyu ile beslenir. Erkekleri öğle sıcağında karın halkalarındaki özel organlarından kesik ve hep bir örnek ses çıkarır. Fakat bu ses çok kere böceğin hayatına malolur. Çünkü serçeler ve öbür kuşlar, sesin geldiği yere hızla inerek, böceği yakalar ve kanatlarını kopardıktan sonra etli vücudunu yerler.

Ağustosböcekleri türlerine göre başka başka ses çıkarırlar. Örneğin Seylan adasında yaşayan bir tür, sesinden ötürü «bıçak bileyicisi» diye adlandırılmıştır. Amazon bölgesindeki bir tür ise lokomotif düdüğü gibi bir ses çıkarır. Sesleri çok daha ahenkli ağustosböcekleri de vardır. Örneğin Yunanistan'dakilerin sesi harpı, Mısır'dakilerinki ise çanları hatırlatır.

Ağustosböceklerinin birçok türü vardır. Memleketimizde Manna ve dişbudak türleri bulunur. En çok öteni de dişbudak ağustosböcekleridir. Memleketimizde, henüz daha adları bilinmeyen başka türleri de vardır.

AĞVA
İstanbul ilinin Şile ilçesine bağlı bir köydür. Son yıllarda iç turizm bakımından gelişme göstermektedir. Nüfusu 618'dir. Şile'ye olan uzaklığı 20 km. kadardır.

AHAMENİDLER
İran'da, İslâmlık öncesinde egemen olan bir hükümdar ailesi soyu. Adını Hakhamani'den almıştır. Önceleri Med kırallarına bağlı olan ve ellerinde sadece Anshan'ı (Güney-batı İran'da Elam ya da Susiana) tutan Ahamenidler Büyük (Kiros) zamanında Medleri yenmeği (M.Ö. 550) ve bütün İran'a egemen olmayı başardılar. Ciro'nun oğlu Cambise'nin ölümünden sonra taht ailenin başka bir koluna geçti. Ahamenid hanedanı Büyük İskender'in yendiği Darius III. (ölümü M.Ö. 330) ile sona ermiştir.

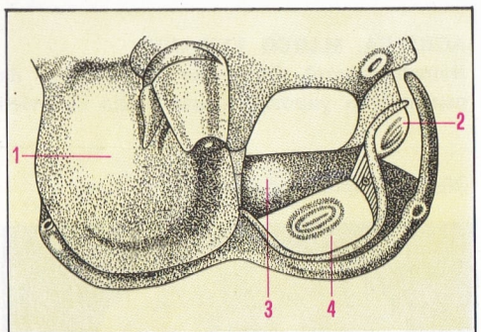

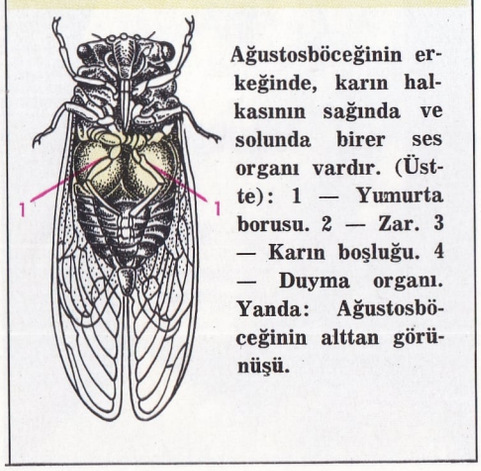

Ağustosböceğinin erkeğinde, karın halkasının sağında ve solunda birer ses organı vardır. (Üstte): 1 — Yumurta borusu. 2 — Zar. 3 — Karın boşluğu. 4 — Duyma organı. Yanda: Ağustosböceğinin alttan görünüşü.

Paris'teki Louvre müzesinde bulunan, pişmiş topraktan yapılmış bu resimler, Darius'un sarayından alınmıştır.

Ahamenid sanatı: altın vazo. (Tahran'da Arkeoloji Müzesindedir).

İranlı Ahamenidler, Babil, Hitit ve Asurlulardan sonra eski çağlarda Asya'nın son büyük gücüydüler. Sami ırkından değil, Medler gibi Hint-Avrupa ırkından İranlılardı.

Kaynakları muhtemelen Kuzey Asya bozkırları olan Ahamenidler önceleri dar bir bölgede ve iki ayrı hükümdarın yönetimi altında yaşıyorlardı. Sonradan bunlardan birinin oğlu olan Kambis I., bütün Ahamenidleri kendi yönetimi altına aldı. Fakat İran gücünün gerçek yaratıcısı, efsanevî bir talihli ve cömert rehber sembolü olan Kiros II.'dir. Büyük olarak nitelenen Kiros II., (557-529) fetih düşlerinin peşinde Mısır kapılarında ölmüştür. Kısa süre içinde, Medlerle anlaşarak, Asurluların yerine geçmiş olan Yeni Babillileri yenmiş, daha sonra Medleri, Lidyalıları ve başka ulusları da egemenliği altına almıştır. Böylece Asur-Babil imparatorluğunun yıkıntıları üzerinde Pers imparatorluğu doğuyordu. Başkenti Kiros'un kurduğu Pasargade şehri olan bu yeni imparatorluk en geniş sınırlarına Darius (521-486) zamanında ulaşmıştır. Mısır ve Akdeniz'den Batı Hindistan'a, İran körfezinden Kafkaslara kadar uzanan imparatorluğun başkentliğini daha sonraları Persepolis ve Sus şehirleri yapmıştır. İmparatorluğun sayısı yirmiyi bulan eyaletine Darius ile oğlu Serhas (485-464) Yunanistan'ı da katmaya uğraşmışlar, fakat bunu gerçekleştirememişlerdir.

Ahamenidler yönetimlerini Asurlar gibi sertliğe değil, egemenlikleri altına aldıkları uluslara uygarlıklarını ve zahirî bir hürriyet bırakan merhametli bir mutlakiyetçiliğe dayandırmışlardır. Bu tutumda sanatın rolü büyük olmuştur. İmparatorluğun dört bir yanından sanatçılar saraya çağrılmış ve böylece ortak bir sanat karakteri doğmuştur.

Ahamenid sanatı, değişik kaynaklara dayanır ve bu karmaşık kaynakların kökleri açıkça farkedilir. Gerçekten de bekçi hayvanlarıyle sarayın yüceltilmesi, duvarların alt kısımlarının kabartma levhalarla kaplanması geleneği, «uyruklar alayı» temsili ta Babillilerden, Hititlilerden ve Asurlulardan süregelen binlerce yıllık bir mirastı. Bol sütunlu krallık saraylarının kaynağı, Mısır tapınaklarındaki salonlardır. Mezopotamya'da bilinmeyen, İran'da, yapının içinde ve uzun dış kemerlerde kullanılan sütunun kökü Ege-Yunan dünyasındadır. Bu sütunların boyanmış tahtadan olduğu da olur, ama daha çok taştandır, kaidesi ve başlığı siyah, gövdesi, Pasargade'de olduğu gibi beyaz ve cilâlı ya da, Persepolis'de olduğu gibi, Grek-İyon tarzında yivlidir.

Ahamenid sanatının en tipik çizgileri ön-İran ve komşu halkların etkisiyle biçimlenmiştir: Ev cephesi tipi ve özellikle tepsiye benzer bir düzlükte Ahamenid krallık şehri bulunan yapay taş teras, Kafkas göçebelerine komşu olan Anadolu Urartu krallığından gelmişe benzemektedir. Sialk yaylasında bulunan bir örneğin gösterdiği gibi muhtemelen Medler de biliyordu bunu: Ahamenidler bunu daha olgunlaştırılmış şekliyle Kiros I.'in başkenti Mascit-i Süleyman'da ve daha önceki merkezleri Pasargade'de kullanmışlardır. İran terasının ve Yunanlıların kutsal Akropoluyla, ne de, yapıları rutubetten koruyan, Mezopotamya'nın doldurma setiyle ilgisi vardır. Hititlerin zaten bildiği, yapıların temellerinde ve teraslarda taşın kullanılışı İranlı mimarların büyük yeniliğidir. Taşı, Mezopotamya'da olduğu gibi tuğladan yapılan duvarda değil, yapının genel iskeletinde kullanıyorlardı. Böylece bu anıtsal kapılar, pencereler, kaideler, sütunlar, dekoratif levhalar bize kadar kaldı. Aynı zamanda İran mimarîsinin İran siyasî geleneği ile uygunluk gösterdiğinin belgesi oldu.

Taşın, Medlerin ön-İran sanatının da karakteristik yanı olması muhtemeldir. Bu sanatın örneği olarak sadece kemerli sütunlu cephesinde kralın tahtta oturan bir figürü bulunan kaya mezarları bilinmektedir. Daha sonra Ahamenid kralı Darius'un ve onu izleyen kıralların mezarlarının yapımında bunlardan esinlenilmiştir.

Ahamenid sanatının en üstün özelliği hayvanın bir süsleme öğesi olarak kullanılmasındaki beğenidir. Değişik hayvanları gerçek biçimlerinde ya da garip durumlarda verme eğilimi kaynağını, bozkırın geleneklerinden almaktadır. Bozkırlı Kimmerler 4. yüzyılda Luristan'ı (Batı İran, Zagros dağları) işgal edip Medlerle karışmışlar ve sanatlarını yeniden yeyleştirmişlerdir. İran'da beklenmedik bir değişime uğrayacak olan el eşyaları yapma sanatı böylece kurulmuştur. Ama, Luristan'ın bronz eşyalarından tanınan Med-Kimmer hayvan başı motifini taş sütun başlığına dönüştürmek için büyüklük tutkusu taşıyan, Ahamenid sanatçısı gerekmiştir. Bu sütun başlığı saf bir İran yaratısıdır: Çok büyük iki hayvan başından meydana gelmiştir. (boğa, aslan, at, boynuzlu at, insan başlı boğa, v.b.) Bu hayvan başlarının üzerinde, sırtlarından ve boynuzlarının arasından geçerek, sedirağacından güçlü ve esnek direkler birleşir. Sütunlara baş döndürücü yükseklik imkânı veren bu direkler İran'da, Mısır sanatının ağır taş kirişlerinin yerini almıştır.

Persepolis'te yaygın olan, yivli sütunun, üstte ve altta olmak üzere çift kıvrımlı bir kitleden meydana gelen sütun başlıklarıyle kendini gösteren, Ege-Yunan dünyasının etkisi, İran'ın dışarıdan aldığı son ve en duygulu etkidir. Yunanistan'ın etkisi asıl figürlerde bir yumuşaklık meydana getirmekte olmuştur. Eğriler de gittikçe esneklik ve uyuşum kazanmıştır.

Ahamenid sanatının örnekleri Büyük Kiros'un şehri Pasargade ve Darius ile Serhas'ın şehirleri Persepolis ile Sus'ta toplanmıştır. Ahamenid krallık şehrinin üç ana yapısı vardır: Kapıları bekçi hayvanlarla korunan sütunlu salon biçiminde büyük giriş, **apadana** denen toplantıların yapıldığı sütunlu salon, şölenler sarayı da denen kral sarayı. Sonraları, Persepolis'te olduğu gibi, saraylar ve şeref salonları çoğalmıştır.

İmparatorluğun siyasî ve öğretim merkezi ise Elam'daki Sus şehriydi. Deniz ve kara yollarının merkezi olan bu şehir Asurların yıkmasından sonra Darius tarafından ve bir yangından sonra da Artaserse II. tarafından yeniden yaptırılmıştı.

Saray mimarîsi ve süslemesinin yanısıra, üçüncü büyük Ahamenid sanatı, madenî işlemedir. Gül ya da ceviz büyüklüğünde hayvan figürleri ve değişik süs eşyaları yapan sanatçılar, Asur'dan, Lidya'dan, Urartu'lardan, Bozkırlardan, Luristan'dan gelen bir geleneğin erişilmez ustalığını eserlerinde gösteriyorlardı. Altın ve gümüşten kupa ve taslar, altın ve bronz kılıçlar, elbiselere takmak için iğneler, hayvan biçiminde saplar, küpeler, bilezikler, yüzükler, Büyük İskender'in askerlerinin, Sus ve Persepolis saraylarına gir-

Ahamenid sanatı: prenses heykeli. (Tahran'da Arkeoloji Müzesindedir).

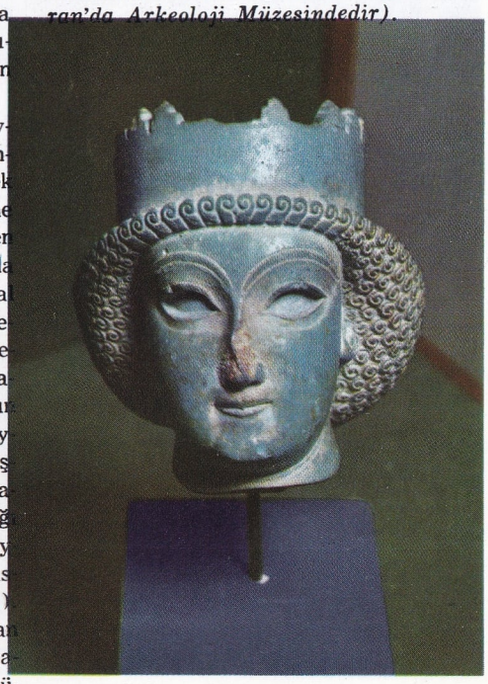

dikleri zaman şaşkın şaşkın bakakaldıkları Büyük kralın hazinelerini meydana getiriyordu.

AHDE VEFA

Devletlerin imzaladıkları uluslararası anlaşmalara uymak zorunluluğunda olduklarını belirten bir kural. Latince «pacta sunt servanda» olarak adlandırılır. İç hukuktaki gibi uluslararası düzende, devletleri bağlayıcı ortak bir kanun bulunmadığı için, devletler hukukunda pozitif hukukun kaynağı olarak bu kuralı kabul edenler vardır.

AHDİ ATİK, AHDİ CEDİT

Latincede bu anlamı vermek için kullanılan kelime «testamentum», Tanrı ile kulları arasında antlaşma demektir ve bu antlaşmanın yazılı metni olan belgeyi, yani **Kutsal Kitabı** göstermek için kullanılmıştır. Hıristiyan öğretisinde Ahdi Atik ve Ahdi Cedit olmak üzere, Tanrıdan vahiy inen iki devreyi belirten iki bölüme ayrılır.

Katolik Kilisesine göre Ahdi Atik şu bölümleri kapsar: **Musa'nın beş kitabı (Tekvin, Çıkış, Levililer, Sayılar, Tesniye)**; tarihsel kitaplar **(Yeşu, Hâkimler, Rut, I. ve Samuel II.**, ya da **I. ve II. Krallar, - I. ve II. Krallar** - ya da **III. ve IV. Krallar, - I. ve II. Tarihler** - ya da **Paralipomenler, - I. ve II. Ezra** - ya da **Ezra ve Nehemya, - Tobya, Jüdit, I. ve II. Makkabeler)**; hikmet kitapları **(Eyüp, Mezmurlar, Süleyman'ın meselleri, Vaiz, Neşideler Neşidesi, Sapienza, Ekklesiyastik)**; peygamber kitapları **(İsâ'ya, Yeremya, Yeremya'nın mersiyeleri, Baruk, Hezekiel, Daniel, Hoşea, Yoel, Amos, Obadya, Yunus, Mika, Nahum, Habakkuk, Tsefanya, Haggay, Zekarya, Malaki)**. Bu kitaplardan, bazıları Katolik inancına girmiş, fakat Yahudiler ve Reformcu Hıristiyanlar tarafından reddedilmiştir.

Ahdi Cedit **Kutsal Kitab'ın** ikinci bölümünü meydana getirir ve Kilisenin inançlara uygun saydığı, yani Tanrı tarafından ilham edilmiş, yazımları toplar. Sayıları yirmi yedi olup yayım düzenindeki sırayla şunlardır: Dört **İncil** (Matta'ya, Markos'a, Luka'ya, Yuhanna'ya göre); **Resullerin İşleri**; San Paolo'nun on dört mektubu (Romalılara, Korintoslulara I. ve II. Galatyalılara, Efesoslulara, Filipililere, Koloselilere, Selâniklilere I. ve II., Timoteosa I. ve II., Titusaa, Filimon'a, İbranilere mektuplar) Katolik mektupları diye adlandırılan mektuplar (Yakubun, Petrusun I. ve II., Yuhannanın I., II. ve III., Yahudanın mektupları) ve nihayet, Yuhanna'nın olduğu sanılan **Vahiy.**

Başlangıçta bunlar gerektikçe başka başka yazarlar tarafından zaman zaman ortaya çıkan dine bağlı sorunları çözmek, düzen sağlamak gibi amaçlarla kişileri ya da din topluluklarını aydınlatmak için yazılırdı. Bu yüzden, müminlerce, doğru yolda kalmak için kılavuz, kişisel inançlarının ve Kilisenin kaynaklarının aranması için yol gösterecek kuram olarak, okunup yorumlanırdı. Yine de Kilise yasalarının oluşum süreci çok uzun oldu. İlk iki çekirdeği dört İncil ile, Kilisenin eski pederlerinden San Paolo'nun mektupları teşkil etti. Bunlara daha sonra Resullerin İşleri, **Vahiy**, Yuhanna ve Petrus'un ilk mektupları eklendi. Muhtemelen II. yüzyılın sonlarına ait bir belgeden VI. ya da VII. yüzyıllarda kopya edilen ve, Bobbio manastırında saklanan bir yazmadaki inançlar, 23 kitaplık daha geniş bir kitap listesi vermektedir: bunlar dört **İncil, Resullerin İşleri** (Luca'ya atfedilir), San Paolo'nun 13 mektubu (İbranîlere mektup yoktur) Yuhanna'nın **Vahyi** ve daha sonra çıkarılacak olan Petrus'un **Vahyi.** Dördüncü yüzyılda hazırlanan başka bir kitap listesinde ise —Mommseniano inançları diye anılır— İbranîlere mektup çıkarılmış, Katolik mektuplarından da, sadece Yuhanna'nın üçüncü mektubu ile Petrus'un ikinci mektubu alınmıştır.

Batıda, durumun böyle olduğu sıralarda doğuda, tersine, inançların belirlenmesi işi, daha ileri bir safhadaydı. Tarihçi Eusebio di Cesarea, yazmaları iki geniş bölüme ayırır: «omolegomena» lar, yani herkes tarafından kabul edilenler (**İnciller, Resullerin İşleri, San Paolo'nun mektupları**, Yuhanna ile Petrus'un ilk mektupları, **Vahiy**) ve «antilegomena» lar, yani üzerinde tartışılan yazmalar. Eusebio di Cesarea, bunları da üçe ayırır: ilk bölümde bazı Katolik mektupları vardı (ama, yukarıda da belirtildiği gibi, Tanrı ilhamı olduğu herkes tarafından kabul edilmeyen **Vahyi** de buraya eklemek gerekir); ikinci bölümde bazı havari Pederlerin yapıtları (örneğin **Pastore di Erma** gibi) ve Paolo'nun **İşler**'i gibi, sonradan sahteliği kabul edilen birkaç yazma bulunuyordu; üçüncü bölümde ise reddedilen rafizî yazmaları hatırlanıyordu. Sonuç olarak, akidelerin kesin biçim alması önce Doğuda ve IV. yüzyılda gerçekleşti. 367'de, İskenderiye piskoposu Anastasius, Kilisenin Tanrı ilhamını kabul ettiği, yani her türlü kurtuluşun kaynağı saydığı kitapları tespit etti. Bunlar

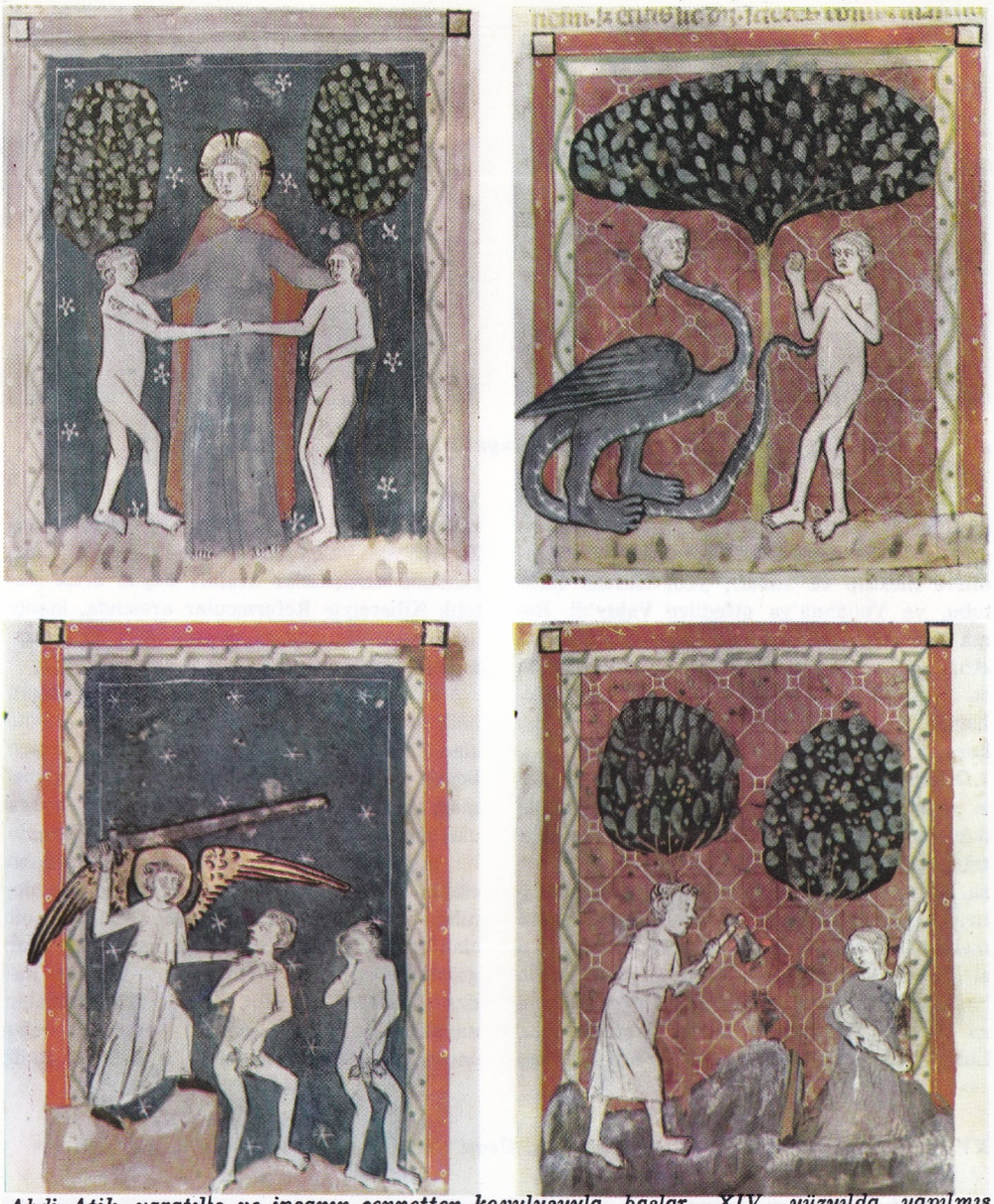

Ahdi Atik, yaratılış ve insanın cennetten kovuluşuyla başlar. XIV. yüzyılda yapılmış olan bu minyatür, Ahdi Atik'in bu bölümlerini konu edinmektedir.

Ahdi Cedit hikâyelerini konu edinen bir minyatür.

dört **İncil,** Resullerin **İşleri,** San Paolo'nun on dört mektubu (aralarında çok tartışılan İbranîlere mektup ta vardı), yedi Katolik mektubu, ve Yuhanna'ya atfedilen **Vahiy**'di. Roma Kilisesinin 27 yazmayı kapsadığını kabul ettiği «Gelasiano Kararnamesi» papa Damaso I.'in 382'de topladığı Roma Ruhanî Meclisinde kabul edildi. Böylece Batıca da bu kararlar kısa süre içinde tanınmış oldu.

Ortaçağda hümanizmanın gelişmesiyle, bazı yazmaların peygamberlere ait olup olmadığı konusunda Rotterdamlı Erasmus'un yaptığı eleştirmeler bir yana bırakılacak olursa, inançlar üstünde fazla tartışma olmamıştır. Erasmus'un iddiası Paolo (İbranîlere mektup), Petrus, Yahuda ve Yuhanna'nın (bazı Katolik mektupları) gerçek yazarlarının başkaları olduğu yolundaydı. Reformdan sonra da bazı yazmalara karşı çıkanlar oldu. Luter **Vahyi** Yakup ve Yahuda'nın mektuplarını, İbranîlere mektubu reddederken, Zwingli de **Vahyi** kabul etmiyordu. Yine de, zamanla tartışmalar azaldı; bugün artık Katolik Kilisesiyle Reformcular arasında, inançlar sorununda, önemli ve özle ilgili bir anlaşmazlık kalmamıştır.

Metin konusuna gelince, bilindiği gibi Yunan halk diliyle (koinè) papirüs üzerine yazılmış olan Ahdi Cedit kitaplarının asıllarının hemen hepsi kaybolmuştu. Bununla birlikte elyazması kopyalar 2800 gibi önemli bir sayıya ulaşmışsa da bunların ancak elli kadarında bir metnin bütünü vardır. Bunların içinde en eskisi Vatikan kitaplığındaki B kanunu denilen yazmadır. Ama dördüncü yüzyıla ait olan bu yazma da İbranîlere mektup'a kadar gelmekte, burada kalmaktadır. Bugüne kadar gelebilen, Ahdi Cedittten bazı parçalar kapsayan, birtakım papirüs yazmalar daha önceki çağlara aittir. Katolik Kilisesi Ahdi Ceditin resmî metni olarak (Ahdi Atikin de) San Girolamo'nun Latince çevirisi «Vulgata» yı kullanır. Protestanlar arasında Luter'in **Kutsal Kitap** çevirisi ünlüdür; İtalya'daki Reformcular ise uzun süre, yerini daha sonraları Giovanni Luzzi (1921-30) ninkine bırakan, Giovanni Diodati'nin (1607) ünlü çevirisini kullanmışlardır.

Eski çağlarda inançların kabul ettiği metinlerin yanı sıra, Mesih'in çocukluğunu ve hayatını ya da yeni doğmakta olan Kilise ve Kilisenin ünlü kişileriyle ilgili olayları konu alıp işleyen, hemen hepsi peygamberlere atfedilen yazmalar pek boldu. Bunlar Tanrı ilhamı olmadıklarından reddedilmişlerdir, ama tarih açısından, Hıristiyan halk ruhunun özel durum ve anlarına tanıklık etmeleri dolayısıyle, önemlidirler. İnciller arasında Tommaso'nunkini, İbranîlere göre İncil'i, Yakup'un ilk incilini sayalım. Gnostisizm çevrelerinde yayılan ve bu akımın başlıca savunucularına, Basilide, Cerinto, Valentino, vb. ye atfedilen incil metinleri de vardır. Ayrıca bazı sahte **İşler** (Petrus, Yuhanna, Andrea'ya atfedilen) mektuplar (San Paolo'nun adıyle) ve **Vahiyler** de (Petrus, Paolo, Stefano, vb.) günümüze kadar ulaşmıştır.

XV. yüzyıldan kalma bu minyatür de Ahdi Cedit'i konu edinmektedir.

AHIRDAĞI

Maraş ilinin kuzey ve doğu-batı doğrultusunda yükselen genç bir dağdır. Büyük kısmı Ceyhan ırmağının doğusunda kalır. Dik yamaçlarla doruklaşan dağın yüksekliği (Milcan doruğu) 2403 metredir.

AHIRKAPI FENERİ

İstanbul boğazının Marmara'ya bakan ağzının batı kıyısındadır. Limandan Marmara'ya çıkarken Sarayburnu'nu döner dönmez görülür. Beyaz kule şeklindedir, 1755 yılında Osman III. tarafından yaptırılmıştır. İstanbul şehrini çeviren surların burçlarından biri üzerine oturtulmuştur. Denizden yüksekliği 40 metredir. Işığı, açıkhavada 16 mil uzaktan görülebilir. Her altı saniyede bir yanıp söner. Böylece deniz araçlarının gece karanlığında karaya oturmasını önler. Ahırkapı feneri önemli bir deniz kazasından sonra yaptırılmıştır. 1755 yılında Mısır'a gitmekte olan Hacı Kaptan yönetimindeki bir kalyon fırtınaya tutularak gece vakti Kumkapı'da karaya oturur. Olayı haber alan padişah Osman III. Sadrazam Sait paşa ile birlikte hemen Kumkapı'ya giderek kalyon ve gemicilerin kurtarılmasında hazır bulunur. Kurtarılan gemicilerden biri padişaha şöyle der:

— Eğer burada ve surlar üzerinde bir fener yapılırsa, uzağa gidip gelen gemiler ışığı görünce yollarını bulurlar.

Bunun üzerine Osman III., bir fener yapılmasını emreder ve Kaptan-ı Derya Süleyman paşa da Ahırkapı fenerini yaptırır.

AHİ AHMET ÇELEBİ

(? -1523) Kanunî Sultan Süleyman döneminde yaşamış, ünlü bir Türk hekimidir. Babası, Fatih Mehmet ve Beyazıt II. dönemlerinin ünlü hekimbaşısı Mevlâna Kemal'dir.

Ahmet Çelebi de hekimlik mesleğini babasından öğrenmiş, Fatih Darüşşifasında hekimbaşılık etmiştir. Bu görevinin yanı sıra başka görevlerde de bulunmuştur. Mekke dönüşü Mısır'da ölmüş, İmam-ı Şâfii'nin türbesi yanına gömülmüştür.

Başlıca eserleri arasında «Risaletü hasat-il külâ ve -Mesane» adlı ürolojiden sözeden bir Türkçe kitabından başka Arapçadan dilimize çevirdiği «Mucez» adlı bir hekimlik kitabı da vardır.

AHİ BENLİ HASAN

(? -1517). Yavuz Sultan Selim devrinde yaşamış XV. yüzyıl divan şairlerindendir. Adı Hasan, takma adı Benli, şiirdeki takma adı da Ahi'dir.

Ahi Benli Hasan Niğbolu'da doğmuştur. Babası ticaretle uğraşan Seyit Hoca'dır. Babası ölünce İstanbul'a gelmiştir. Medresede okumuş, sonra da müderris olmuştur. Şiirlerini mesnevî ve gazel biçimlerinde yazmıştır.

Şeyhî'nin «Hüsrev-i Şirin» ine örnek (nazire) olarak yazdığı Hikâyet-i Şirin-ü Perviz Rivayet-i Gülgûn-ü Şebdiz» adını taşıyan ve tamamlanmayan manzum hikâyesinin bazı bölümlerini gören Yavuz Sultan Selim eseri pek beğenmiş, ödül olarak Ahi Benli Hasan'ı Bursa'daki Beyazıt Paşa Medresesine atamıştır. Fakat Ahi Benli Hasan, bazı etkilerin altında bu görevi kabul etmemiştir.

Başlıca Eserleri: «Hüsn-ü Dil», «Divan» ve «Hikâyet-i Şirin-ü Perviz Rivayet-i Gülgûn-ü Şebdiz». Hüsn-ü Dil 1870'te Asır gazetesinde yayınlandıktan sonra kitap olarak bastırılmıştır.

AHİLER VE AHİLİK

Abbasî halifelerinin 34.'sü olan Nâsır Li-Dinillah'ın meslek haline getirdiği, Anadolu'da yardımlaşma ve el açıklığı temeli üzerine kurulmuş zaman zaman siyasal etki gücüne de sahip yaygın bir halk birliğidir. Ahi Arapçada kardeş anlamına gelmektedir. Ahilik İslâmcı bir tarikat olmakla beraber, özellikle Türk toplumu arasında el açıklığı, yoksul ve kimsesizlere yardım etme, zorbalığa uğramışları korumak gibi toplumsal ve insancıl işleri yürüten bir dernek durumuna da yükselmiştir. Selçuklular döneminde gelişen Ahiler, hükümdarların koruyucusu olmuş, daha sonra esnaf kuruluşlarını koruyup onlara sırt vermiştir. Sıkı bir disiplin altında yaşayan Ahiler, zorbaları yok etmeyi, yabancılara, konuklara yardımı bir ödev bilirlerdi. Yeri geldiğinde Ahiler hükümetlere bile yardımda bulunmuşlardır.

Ahilerin sürekli olarak bellerinde bir kama bulunur, şalvar giyerler, başlarında da büyük bir serpuş, taşırlardı. Serpuşlarının tepesine 70 cm. uzunluğunda beyaz bir şerit geçirilirdi. Ahiler her türlü törenlere mutlaka silâhlı olarak katılırlardı. Hem Selçuklular devrinde hem de Osmanlı devletinin kuruluş yıllarında büyük hizmetleri dokunmuş, yönetim gücünün zayıf düştüğü anlarda Sivas ve Ankara illerini Ahiler yönetmişlerdir. Anadolu'nun birliği sağlandıktan sonra siyasal rollerine gereklilik kalmamış, Ahiler de iyilikçi eylemlerine dönmüşlerdir.

Ahiler arasında pek çok ünlü müderris, kadı ve Mevlevîlerin de bulunması Ahiliğin çağın aydınları arasında da ilgi gördüğünü gösterir.

İbnî Batuta'ya göre, Ahiliğin Rafizîlikle herhangi bir ilintisi yoktur. Çünkü Ahiler sürekli olarak yapıcı ve olumlu eylemlerden yanadır.

Pompei kazılarında ortaya çıkan bu resim, Ahileus ve Odisseus'u, Lukomedes'in sarayında gösteriyor.

AHILEUS

En ünlü Yunan kahramanlarından biridir. İlyada'da yer alan kişilerin başında gelir. Kendisine gösterilen dinsel saygı konusunda fazla bilgi yoktur. Sadece Elisli (Peloponnes) kadınların her yıl Ahileus'un boş mezarı etrafında anma töreni düzenledikleri bilinmektedir. Bu ünlü kahramana ait efsanenin en önemli bölümleri şöyle özetlenebilir. Ahileus ölümlü olan Peleos ile ölümsüz deniz perisi Tetis'ten dünyaya gelmiştir. Eğer annesi çocuğa büyülü bir eylem uygulayabilseydi o da ölümsüzlük kazanacaktı. Bu eylem bir anlatışa göre çocuğun ateşe, başka bir anlatışa göre de, efsanevî Stiks ırmağına daldırılmasıydı. Ne var ki, Ahileus ölümsüzlük kazanamamıştır. Çünkü annesi kendisini ırmağa daldırırken topuğundan tutmuş, vücudunun su dışında kalan kısmı ölümsüzleşmemiştir. Homeros'un çoğu kez «Hızlı Ayaklı» diye bahsettiği Ahileus, ölümsüzleşme fırsatını bulamadıktan sonra ilginç bir eğitimden geçmiştir. Dağları kaplayan ormanlarda yarı at yarı insan Kiron tarafından eğitilmiştir. Ahileus'un kahramanlık yoluna girişi, yani tecrübesiz bir delikanlının usta bir savaşçı haline ulaşması olayı da ilginçtir. Anası Tetis, oğlunu savaş tehlikesinden korumak için, kadın kıyafetine sokarak Skiros kralı Lukomedes'in kızlarının yanına gönderir. Troya savaşı başlayınca Odisseus, Ahileus gibi bir yiğitin de orduya katılmasını sağlamak için, satıcı kılığına girip Lukomedes'in sarayına gider. Kadınların yanına alınır. Kadınlar arasında bulunan Ahileus'un gözleri malların içine kurnazlıkla gizlenmiş silâhlara takılır. Dayanamayıp kimliğini belli eder. Böylece Troya savaşına katılır. Ahileus, Troya savaşı sırasında büyük yararlıklar göstermiştir. Fakat asıl ününü özellikle Agamemnon ile çatışmasına ve bunun felâketli sonuçlarına borçludur. Bu sonuçlar İlyada'da anlatılan olayları meydana getirir. Briseis adlı bir cariyeyi haksız olarak elinden aldığı için, Yunanlıların komutanı Agamemnon'a kızan Ahileus, savaş meydanını terkeder. Dostu Patroklos çarpışmalarda Ahileus'un silâhlarını ve yerini alır. Fakat Hektor tarafından öldürülür. Patroklos'un öcünü almak için Ahileus savaş alanına döner. Hektor'a meydan okur. Onu öldürür. Kendisi de Paris ya da tanrı Apollon tarafından öldürülür.

AHKÂMI ŞER'İYE
Eski İslâm hukukunda, şeriatta, itikat, ibadet, muamelât, munakehat ve ukubata ait hükümlere verilen ad. Ahkâmı şer'iye, itikatla ilgili ahkâmı şer'iye ve amelle ilgili ahkâmı şer'iye olmak üzere iki bölüme ayrılırdı.

AHLÂK
Bkz. (Törebilim)

AHLÂK ve ADABA AYKIRI MUAMELELER
Hukukî işlemlerin ahlâka aykırı bir öz ya da amaç taşıması durumu. Ahlâka aykırı işlemler, Borçlar Kanununun 19. ve 20. maddelerine göre batıldır. Diğer birçok durumlarda da, kanun, hukukî işlemin geçerliliğini ahlâka uygun oluşu şartına bağlı tutmuştur. Kanun bazı hallerde neyin ahlâka aykırı olduğunu kendisi tâyin etmiştir. Meselâ, Borçlar Kanununun 504. maddesine göre kumar borcunun ödenmemesi durumunda bu borcun ödenmesini sağlamak için açılacak dâvayı yargıç dinlemez. Kanun böylece, hâkimin ahlâka aykırılığı kumar yönünden takdir etmesi olanağını ortadan kaldırmış ve ahlâka aykırılığı kendisi tespit etmiştir.

AHLÂK KURALI
Bir toplum hayatında uzun süreler içinde yerleşen ve zamanla değişen o topluma dahil olan kimselerin kendilerini uymakla zorunlu saydıkları davranış kuralları. Ahlâk kuralları bir bakıma, kişisel davranışların toplumsal değer yargılarına uygunluğunun saptanmasında ölçü olmaktadır. Ahlâk kuralları, hukuk kurallarınca korunduğunda, hukuk kuralı durumuna girerler. Ahlâka aykırılık, bazı durumlarda suç teşkil ettiği gibi, hukukî muamelelerin hükümsüzlüğüne de yol açar.

AHLAT
Bitlis'in ilçesi ve Nemrut dağının yamaçlarıyle Van gölü arasında kurulmuş olan Ahlat, en ünlü Doğu Anadolu kasabalarından biridir. Hicretin ilk yüzyılı içinde Araplar tarafından alınan Ahlat, 927 yılında Bizanslıların, 990-1100 yılları arasında da Mervaniler'in egemenliğine geçmiş, daha sonra Azerbeycan valisi bulunan Selçuklu prensi Kutbüttin İsmail bin Yakûtî'nin kölesi Sukmanül Kutbî'nin emrine girmiştir. Sukmanoğulları bu durumu XII. yüzyıl boyunca korumuşlardır. 1207 de de Eyyüboğulları, 1244'te İlhanlılar. XV. yüzyılda Akkoyunlular, XVI. yüzyılda Selim I döneminde Osmanlılar bu bölgeye hâkim olmuşlardır. Bugünkü Ahlat dağınık şekilde 9 mahalleden meydana gelmekte, merkez mahallesinde resmî yapılar yer almaktadır. İlçenin 2 bucağı ve 25 köyü vardır. Yüzölçümü 1643 km². nüfusu ise 14.473'tür. Çevresinde çeşitli devirlerin buluntularının yer aldığı Ahlat bütün önemini bu kalıntılardan almaktadır. İlçenin iki kilometre kadar dışına düşen bölgede, birçok kümbet ve mezar taşının varlığı, doğaya erişilmez bir güzellik katmaktadır.

Ahlat'ın kale olarak anılan iki kalıntısı vardır. Bunlar Eski ve Yeni Kale diye anılır. Eski kale kalıntıları bugün çok az yerde ayakta durmakta, kesinlikle biçimini çıkarmak bile zor olmaktadır. Bu kısımda konusu edilmeye değer eserlerden biri, halk arasında akıt olarak adlandırılan yeraltı mezarlarıdır. Bu mezarlarda Ankara Üniversitesi tarafından yapılan kazılarda birçok ilginç sonuçlar elde edilmiştir. Üstü çeşitli örtü şekilleriyle biçimlenmiş, bir bakıma kümbetlerin mumyalık kısımlarını andıran görünüşler ortaya çıkarılmıştır. Yeni kazılarla bu örneklerin her yıl çoğalması mümkündür. Bölgeye görünümünü veren kümbetler, devamlı inceleme konusu olmuş, zengin şekilleriyle Türk mezar mimarîsindeki çeşitlenmeleri ortaya çıkarmıştır. Bunlardan en ünlüleri, Usta Şakirt, Hasan Padişah, Boğatay Aka, Hüseyin Timur, Erzen Hatun, Emir Bayındır, Keşiş, Şehit İsmail, Alimoğlu, Emir Ali, Mirza Bey, Hacı Nine, kümbetleridir. Bazılarının üst kısımları yıkılmış, alttaki mumyalık denen kısımları kalmıştır. İçlerinde en çok tanınmış olanları 1492 tarihli Emir Bayındır kümbetidir. XIII. yüzyıldan eski tarihlere kadar uzayıp giden bu kümbetler birçok yönlerden birbirinden ayrılmakta, fakat genel görünümleriyle yine de bir kişilik teşkil etmektedirler.

Ahlat'ta Emir Bayındır mesciti ve kümbeti.

Ahlat'taki çifte kümbetlerden biri.

Kümbetler kadar önemli öbür kalıntılar arasında mezar taşları gelmektedir. Yüzlerce mezar taşının en önemli yanı, üzerlerinde ejder kabartmalarına, geometrik bezemelere, zengin yazı çeşitlerine rastlanmasıdır. Bu mezar taşları Türk plastik sanatının zengin birer örneğidir. Ayrıca içlerinde koç başlı olanları da vardır.

Bayındır kümbeti ile Meydanlık Kabristanı arasında görülen yapı kalıntılarının, Hükümdar sarayları olarak adlandırılması, buranın önemini artırmakta, fakat gerçek niteliğinin anlaşılması için kazı yapılması gerekmektedir. Bu bölgede kümbetler ve mezar taşlarının dışında bir de cami bulunmaktadır. Emir Bayındır kümbetine bitişik olarak 1477 yılında yapılan bu caminin mimarı Baba Can Beğ'dir. Ayrıca aynı yörede, darphane adıyle tanınan bir yapı kalıntısı ve bir de Bayındır köprüsü yer almaktadır. Eski kale'nin dışında ikinci bir yapı topluluğu Yeni kalede toplanmaktadır. Gölün kıyısında yer alan bu kale, iç ve dış olmak üzere iki bölümden meydana gelmiştir. Burada, kale dışında ilgi çeken yapılardan biri 1584 tarihli İskender Paşa camisi ile 1584 ve 1597 gibi iki tarih taşıyan Kadı Mehmet camisidir. Yıkılmaya yüz tutmuş bu yapılar dışında, kalenin kuzey-batısında yer alan ve mezar taşlarının özellikleriyle dikkati çeken Kadı mezarlığı yer almaktadır.

Üzerlerindeki yazıtlarla Türk tarihinin bir bölümünün aydınlatılmasına yarayan ve çeşitli biçimlerdeki görünüşleriyle Türk mimarlık tarihinin en önde gelen yapıları olarak beliren türbe, kümbet ve mezar taşları hızla kaybolmaktayken, son yıllarda Ankara Üniversitesi adına yapılan araştırma ve koruma çalışmalarıyle kurtarılmaya çalışılmaktadır.

AHMATOVA, ANNA ANDREEVNA
(1888-) Odesa'da doğmuştur. A.A., Gorenko'nun takma adıdır. Rus kadın şair. 1912'de «Acmeistler» gurubuna katılmıştır. Sembolizme karşı çıkan bu topluluk dünyayı her türlü güzellikleri ve çirkinlikleriyle kabul etmiş, şiirde rahat bir söyleyiş ilkesini savunmuştur. Ahmatova, zamanla bu topluluktan ayrılmış ve özellikle aşkı konu alan lirik bir olgunluğa ulaşmıştır. 1912 ile 1961 yılları arasında birçok şiir kitabı yayınlamıştır.

AHMEDÎ
(? -1413) XIV. yüzyıl Osmanlı şairlerinin en ünlülerindendir. Yazdıkları yalnızca Anadolu sınırları içinde kalmamış, dış ülkelere kadar yayılmıştır. Ahmedî'nin asıl adı Tacettin İbrahim'dir; doğum yeri, yılı ve hayat serüveni üzerine kesin bir bilgi elde edilememiştir. Çeşitli tezkerelerdeki bilgiler çoğunlukla hem yetersiz, hem de yanlıştır. Bilinen, hayatını Anadolu'da geçirdiğidir; Germiyan beyi Süleyman Şah'ın yanındayken, Germiyan beyliği Osmanlı egemenliğine geçtikten sonra Ahmedî, sırasıyle Beyazıt I., Emir Süleyman ve Mehmet I.'in çevresinde yer almıştır. Amasya'da öldüğü sanılmaktadır.

Ahmedî klâsik Türk şiirinin kurucularından-

dır. Tanınan eserlerinin en önemlisi divanıdır. Bu divandaki beyitlerin toplamı sekiz bini aşar. Fakat Ahmedî'nin en ünlü eseri, İskendername adını taşıyan 8250 beyitlik mesnevîsidir. İskendername 1390 yılında Emir Süleyman adına yazılmıştır. Eser özellikle Büyük İskender'in hayatını konu almıştır.

Ahmedî'nin başlıca eserleri arasında sayılan beş bin beyitlik «Çemşit-ü Hurşit» te, Çin Fagfuru'nun oğlu Çemşit ile Rum Kayserinin kızı Hurşit'in aşk hikâyesi anlatılmaktadır.

Tervib-ül Ervab ise, dört bin beyitliktir ve cinsel birleşme, zevk ve sefahatla ilgili konuları hekimlik bilgileriyle birleştirerek işlemektedir. Süleyman Çelebi adıyle yazılmıştır. Ayrıca bir de divanı vardır.

AHMET I.

(1590-1617) Osmanlı İmparatorluğu padişahlarının on dördüncüsü. Babası Mehmet III., annesi Handan Sultan'dır. Manisa'da doğmuş, on üç yaşında (1603) babasının yerine padişah olmuştur. 22 kasım 1617'de ölmüş ve camii yanındaki türbeye gömülmüştür. Tahta geçer geçmez yaptığı olumlu davranışların başında, Beyazıt devrinde başlayarak Fatih Sultan Mehmet devrinde kanunlaşan kardeşin kardeşi öldürmesi geleneğine son vermek gelir. Tahta hanedan içinde en yaşlı erkeğin çıkması kuralını Ahmet I. koymuştur. Bundan başka Murat III. ve Mehmet III. zamanında saray işlerine karışan büyük annesi Safiye Sultan'ı eski saray'a göndermiştir. Ahmet I., tahta çıktığında Avusturya ve İran ile savaşlar sürdürülüyor; ülke, iç düzensizliklerle bir karışıklığa doğru gidiyordu. Ahmet I. Avusturya ile imzalanan Zitvatorok antlaşması (1606) ile savaşa son vermiş, İranlılarla da 1611 yılında barış yapmıştır. Anadolu'da patlak veren Celâlî ayaklanmalarını bastırmaya Kuyucu Murat Paşayı görevlendirmiş ve yıllar süren bir çabadan sonra bunu da halletmiştir. Ahmet I. devrinde Murat Reis ve Halil Paşa komutasındaki donanma da denizlerde sürekli başarı sağlamıştır.

Bir mide hastalığı sonunda 28 yaşında öldüğü zaman 14 yıl hükümdarlık etmiş bulunuyordu.

Ahmet I (1603-17) devrinde yapılmış olan bu minyatür, o devrin yaşayışından iki sahneyi canlandırmaktadır. Üstte: bir saz alemi; altta: maskeli oyuncular.

Ahmet I.

AHMET II.

(1643-1695) Osmanlı İmparatorluğu padişahlarının 21.'sidir. Sultan İbrahim'in Muazzez Sultan'dan doğan oğludur. 23 haziran 1691'de kardeşi Süleyman II.'nin ölümü üzerine padişah olmuştur. Kırk sekiz yıllık şehzadeliği hep saray hapishanesinde geçtiği için, yeteneklerini kaybetmiş, dengesiz bir padişahtı. Tahta geçtiğinde imparatorluk, ikinci Viyana kuşatmasıyle uğraşıyordu. Köprülü Fazıl Mustafa Paşa Avusturyalılarla savaş sırasında şehit düştüğünden (1691) askerin maneviyatı bozulmuş, ordu Belgrad'a doğru geri çekilmeye başlamıştı. Savaşta Avusturyalılar, Türklerden daha fazla kayıp verdiği ve Tuna'daki donanmaları ezici bir yenilgiye uğradığı için, geriçekilen Osmanlı ordusunun ardına düşememiştir.

Salankamin meydan savaşında şehit düşen Fazıl Mustafa Paşanın yerine Ahmet II., Arabacı Ali Paşayı sadrazamlığa getirmiştir. Yeni sadrazam da padişahı gibi yeteneksiz, ayrıca zorba bir kişiydi. Devlet yöneticileri arasında gereksiz bir ayıklamaya girişmiş, bu eylem orduyu daha da sarsmıştır. Kısa bir süre sonra yerine getirilen Hacı Ali Paşa, bu uyuşukluğa son vermiş, savunmaya geçen orduyu sefere yöneltmiştir. Fakat o yıl savaş olmamış, ordu Belgrad kalesinin onarımından sonra geri dönmüştür.

Sadrazam Hacı Ali Paşanın bir yıl sonra padişahla aralarında çıkan bir anlaşmazlık yüzünden yönetimi bırakmasıyle göreve bu defa Bozoklu Mustafa Paşa getirilmiştir. Yeni sadrazam Erdel'i Avusturyalıların elinden geri almaya bakmış, fakat yurda dönüşü sırasında oyuna getirilerek sadrazamlığı, yerine atanmış olan Sürmeneli Ali Paşaya bırakmıştır. Çok sürmemiş, Venedikliler Sakız adası ile Dalmaçya'daki Gabella Kalesini ellerine geçirmişlerdir.

Yurt içinde de durum gitgide kötüye varmaktadır. Suriye, Irak ve Hicaz'da ayaklanmalar başgöstermiştir.

Ahmet II. padişah olarak dört yıl imparatorluğun başında kalmış, Edirne'de ölmüş, cenazesi İstanbul'a getirilerek Kanunî Sultan Süleyman türbesine gömülmüştür. Müzik ve şiirden hoşlanan, çevresinin çok çabuk etkisinde kalan, güçsüz, yeteneksiz bir padişahtı.

AHMET III.

(1673-1736). Osmanlı İmparatorluğunun yirmi üçüncü padişahıdır. Mehmet IV.'ün oğludur. Kardeşi Mustafa II.'nin Edirne vakası sonucu tahttan indirilmesi üzerine 1703 yılında, Edirne'de tahta çıkarılmıştır. Bir ayaklanma sonucu padişah olduğu için baş kaldıran ye-

Ahmet II.

Levnî'nin Surnamesinden alınan bu minyatürler, Sultan Ahmet III. huzurunda yapılan bir eğlenceyi ve geçit törenini gösteriyor.

niçerilerin diyet olarak istedikleri altmış kadar devlet yöneticisini teslim etmiş, bununla da kalmamış, Şeyhülislâm Feyzullah Efendiyi de diyetlerin arasına katmıştır. Feyzullah Efendi, imparatorluk tarihi boyunca öldürülen şeyhülislâmların üçüncüsü olmuştur.

Ahmet III., ayaklananların baskısı altında istekleri yerine getirmiş, buna uyarak Kavanoz Ahmet Paşayı sadrazam, Çalık Mehmet Paşayı Yeniçeri Ağası, Mehmet Efendiyi de şeyhülislâmlığa atamıştır. Fakat Edirne'den İstanbul'a gelir gelmez kendisine yapılan bu baskı işlemini unutmamış, bostancılardan yedi yüz kişiyi, bu arada zor altında atadığı yeni yöneticileri de ya sürmüş ya da öldürtmüştür. Yedi yıl içinde yedi sadrazam değiştirmiş, fakat hızla düzensizliğe doğru gitmekte olan imparatorlukta beklenen ve istenen rahatlığı sağlayamamıştır.

Sadrazamlığa getirdiği Baltacı Mehmet Paşanın yöneticiliği sırasında Rusya seferi düzenlenmiştir. Bunun nedeni İsveç kralı Demirbaş Şarl'ın Rus Çarı Petro I.'e Poltava'da yenilmesi üzerine Dinieper ırmağını geçerek Bender'e sığınması ve İmparatorluk sınırları içindeki Hıristiyan reayanın Rus çarına karşı savaşa kışkırtılmasıdır.

Fransa'nın Avrupa'dan herhangi bir saldırıya geçmeyeceği konusunda teminat vermesi ve Kırım hanı Devlet Giray'ın İstanbul'a gelerek Osmanlılarla anlaşması Rusya'ya karşı savaş açma nedenlerinin politik fırsat ve olanaklarını yarattı. Buyruğundaki 47 bin kişilik kuvvetle Rusya'ya yürüyen Sadrazam Baltacı Mehmet Paşa, Rus ordusunu Prut ırmağı ile bataklıklar arasında kalan Horsiesti siperlerinde çevirdi. Ruslar, her an teslim olmaya hazır bir durumdaydılar. Fakat savaş alanında yenilmeyen Baltacı'yı çeşitli armağanlarla çadırına ziyarete gelen çariçe Katerina'nın kadınlığıyle güçlenen politikacılığı yendi. Katerina'nın getirdiği barış önermesi kabul edilerek, Azak kalesinin bütün teçhizat ve mühimmatıyle birlikte Osmanlılara bırakılması ve sınır boylarında yapılan Rus kalelerinin yıkılmasını öngören geçici Prut antlaşması imzalandı. Ruslar elçi bulunduracak, Lehistan ve Kırım'ın içişlerine karışamayacaklardı.

Başlangıçta bu antlaşma ve sonuçları yurt içinde bir başarı sayılmışsa da sonradan Baltacı ile çariçe Katerina arasında geçmiş türlü serüvenlerle ilgili kötü söylentiler çıkarılmış ve Baltacı Mehmet Paşa sadrazamlıktan uzaklaştırılmıştır.

Yerine getirilen Süleyman Paşa da ilk uygulama olarak Demirbaş Şarl'ı Bender'de yakalatmış ve hapsetmiştir. Bunun üzerine Süleyman Paşa da sadrazamlıktan olmuş, Demirbaş Şarl serbest bırakılarak yurduna gönderilmiş, Damat Ali Paşa sadrazamlığa getirilmiştir.

Damat Ali Paşa, yönetimi sırasında Avusturya ve Venedik'le savaşlara tutuşmuş, başarı da sağlamıştır. Fakat Avusturya savaşında alnından vurularak şehit düşmüştür.

Ali Paşanın yerine Nişancı Mehmet Paşa sadrazam olmuş, bu arada Avusturyalılar Tamşvar'ı, Banat Beyliğini ve Belgrad'ı almışlardır. Nişancı Mehmet Paşanın yerine getirilen Damat İbrahim Paşa ise Avusturyalılar ve Venediklilerle ünlü Pasarofça antlaşmasını imzaladı.

Damat İbrahim Paşa'nın Sadrazam oluşu Ahmet III. döneminin barış koşulları içinde geçmesine yol açtı. On iki yıl süren bu devir tarihe (1718-1730) «Lâle Devri» olarak geçmiştir. Yöneticilerin zevk ve sefadan başka birşey düşünmediği bu on iki yıl içinde İstanbul görülmemiş bir lüks yarışına sahne olmuştur.

Fakat ülkenin doğu sınırlarında kargaşalıklar, iç ayaklanmalar sürüp gitmektedir. Ruslar 1724 yılında Derbent ve Bakû kalelerini ellerine geçirmişlerdir. Aynı yıl Ruslarla bir antlaşma imzalanmıştır. Bunun yanında 1726 yılında İranlılarla yapılan savaşlar, halkı tedirgin etmiş, 1729 yılında İran Şahının yenilgisini fırsat sayan Nadir'in topraklarımıza saldırışı, uğranılan yenilgi dolayısıyle yeni bir askerî sınıfın kurulacağı söylentileri üzerine Patrona Halil, yeniçerileri ayaklandırmıştır. Ahmet III. tahttan olmamak için ayaklananların isteklerini yerine getirmiş, sadrazamı, kaptan paşayı ve Kâhya beyi boğdurtmuş, fakat asilerin ısrarı üzerine tahttan ayrılmak zorunda kalmıştır. (1730) Altı yıl sonra ölmüş ve Yenicami türbesine gömülmüştür.

AHMET III. ÇEŞMESİ

Padişah Ahmet III.'ün saray mimarı Mehmet Ağa'ya yaptırdığı çeşmedir. Topkapı Sarayı Bab-ı Hümayun'unun karşısındadır. Halk arasındaki adı «Sultan Ahmet Çeşmesi» dir. Çeşmenin saray kapısına bakan yakasında Ahmet III.'ün şu mısraları hakkedilmiştir: «Aç besmeleyle iç suyu, Han Ahmet'e eyle dua.»

Bu mısralar ebcet hesabıyle 1141 (1728) tarihini göstermektedir. Çeşmede ayrıca Seyyit Vehbi'nin de bir kasidesi vardır; firuze renkli çini üzerine altınla yazılmıştır. Çeşme dört yanlı, dört musluklu ve dört sebillidir.

Çeşme, gerek mimarlık, gerek işçilik bakımından zamanının değerli örneklerindendir.

AHMET AĞA, SEYİT

(? -1794) XVIII. yüzyılda yaşamış Türk besteci. Amasya'da doğmuş, İstanbul'a gelerek enderuna girmiş, burada musahipliğe kadar yükselmiştir. Mevlevî tarikatına da girmiş; bu iki kurum iyi bir müzisyen olmasına yardım etmiştir. Ahmet Ağa, hem okuyucu, hem çalıcı, hem de besteciydi. Hicaz-ı hümayun peşrev ve saz semaisi, Suz-i dilara peşrevi, nihavent-i kebir peşrev ve saz semaisi, eviçara suzinak, suz-i dil makamında murabba besteleri başlıca eserlerindendir. Ayrıca saba, hicaz ve nihavent makamlarında üç mevlevî ayini bestelemiştir. Bunları Selim III.'ün huzurunda okuduğu söylenir. Hatta padişahın bu ayinlerin etkisiyle suz-i dilara makamını tertiplediği de ayrıca ileri sürülmektedir. Ahmet Ağa'nın, Selim III'ün şiirlerinden bestelediği çeşitli eserler günümüze ulaşmamıştır.

AHMET AVNİ BEY

(1869-1938) Türk besteci. İstanbul'da doğmuştur. Darüşşafaka ve Hukuk mektebinde okumuş, posta Nezaretinde çalışmıştır. Müziği Darüşşafakadayken Zekâi Dede'den öğrenmiş, sonraları Dede'nin derslerine devam ederek bu alandaki kültürünü genişletmiştir. Dilkeşide ve pendihisar makamlarını icat etmiştir. Her makamda şarkı bestelemiştir. Ayini şerifleri, ağır ve yürük semaileri, kârları vardır. Bestelediği eserlerin güftelerinin çoğu kendisinindir. Türk müziği üzerine yazılmış Hanende adlı bir kitabı da vardır.

AHMET BİN HAMBEL

(780-855) İslâmlığın dört ünlü ve yaygın mezhebinden birinin kurucusudur. Büyükbabasının adına dayanarak bu mezhebe de Hambelî mezhebi denilmiştir.

Ahmet bin Hambel, Bağdat doğumludur, Arabistan'ın belli başlı bütün büyük il ve şehirlerini gezmiştir. Çağının sayılan ünlü bilginlerindendir.

Eserleri arasında, en ünlüsü 28-29000 hadis bulunan müsned adlı ve 6 ciltlik dergisidir. Bu eser oğlunun kendi derslerinden tuttuğu notlara yaptığı bazı eklerle meydana gelmiştir.

AHMET CEVDET, İKDAMCI

(1862-1935) Ünlü Türk gazetecilerinden Ahmet Cevdet, İstanbul'da, Aksaray'da doğmuştur. İstanbul'un köklü ve eski bir ailesindendir; babası tütün tacirlerinden Hacı Ahmet Efendidir. Rüştiye öğreniminden sonra özel olarak Arapça, Fransızca, Almanca ve Rumca öğrenmiş, genç yaşında «Tercüman-ı Hakikat» gazetesine yazar olarak girmiştir. Bir yandan gazetecilik ederken, öte yandan da Hukuk Mektebine devam etmiş ve mezun olmuştur.

«Tercüman-ı Hakikat» tan bir süre ayrılarak «Takvim-î Vakayi» gazetesine geçmiş, bir süre çeşitli memurluklarda bulunmuşsa da yine gazetecilik mesleğine dönmüştür. «Sabah», «Saadet» ve «Tarik» gazetesinde başyazar olarak çalıştıktan sonra, kendi gazetesi «İkdam» ı kurmuştur.

Meşrutiyetin ardından İttihat ve Terakki'ye karşı çıktığından ünlü 31 Mart olayı patlak verince Avrupa'ya sığınmıştır. Uzun bir süre Avrupa şehirlerinde yaşamış, yazılarını oralardan yazmaya devam etmiştir. Yazılarında ilk olarak ağdalılık yerine halk dilini kullanan bir yazarımızdı. 1935 yılında Matbuat Kongresi toplantısı sırasında kalp durmasından ölmüştür.

AHMET CEVDET PAŞA

(1822-1895) Lofça'da doğmuştur. Medrese öğ-

Ahmet III.

Ahmet III. çeşmesi, İstanbul'da Topkapı Sarayının Bab-ı Hümayun'unun karşısındadır.

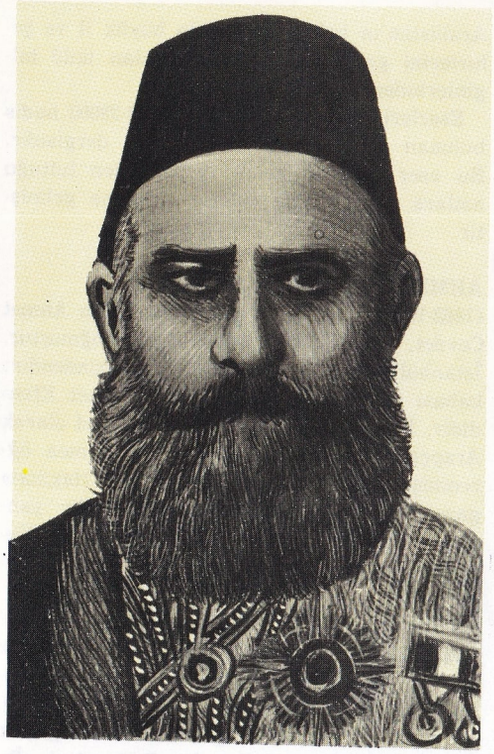

Kısas-ı Enbiya yazarı Ahmet Cevdet Paşa.

renimi görmesine karşılık çağdaş bilimlere de ilgi duymuştu. Ünlü tarih yazarlarımızdandır.

Maarif üyeliğinde, Darülfünun Muallimin müdürlüğünde, Encümen-î Daniş üyeliğinde, vezir olarak Adliye ve Maarif Nazırlıkları ile daha başka önemli devlet görevlerinde bulunmuştur. «Mecelle» yi düzenleyen derneğin de başkanıydı. 1774-1852 yıllarına ait Osmanlı İmparatorluğunun on iki ciltlik tarihini yazmıştır. Dili açık seçik, arı ve duruydu. Tarihi kadar «Kısas-ı Enbiya-Peygamberler Tarihi» de önemli eserlerindendir. Yetmiş üç yaşında ölmüştür.

AHMET FAKİH

XIII. yüzyıl tasavvuf şairlerindendir. Doğum ve ölüm tarihi üzerine kesin bir bilgi yoktur. Selçuklular devrinde Anadolu'da yetiştiği sanılan Konyalı Ahmet Fakih, Mevlevî ve Bektaşî geleneğinin bir çeşit sürdürücüsü sayılmaktadır. Tasavvuf akımının son derece geniş bir biçimde yayıldığı çağında Ahmet Fakih Anadolu Türkçesiyle yazmış, eseri «Çarh-nâme» de tasavvufçu ahlâk kuralına bağlı kalarak dünyanın geçiciliğinden söz açıp öbür dünyaya hazırlanmanın gerekliliğini savunmuştur. Bilim dünyasına varlığı ilk olarak Prof. Köprülü'nün çalışmalarıyle duyurulmuştur.

Tek eseri «Çarh-nâme» aruzla ve 87 beyitlik, kaside biçiminde yazılmıştır.

AHMET FEHİM

(1856-1930) İlk tiyatro sanatçılarımızdan Ahmet Fehim (Efendi) İstanbul'da, Üsküdar'da doğmuştur. Öğrenimi kısa sürelidir, Tophane fabrikasına girmiş ve tornacılık öğrenerek sanayi mektebi torna öğretmenliğine geçmiştir. Yirmi yaşlarındayken tiyatroya ilgi duymuş, ilk olarak Gedikpaşa tiyatrosundaki bir çeviri oyun olan «Sağırlar» oyununda sahneye çıkmıştır. O günlerin en ünlü sahne sanatçısı Fasulyaciyan, genç Ahmet Fehim'le yakından ilgilenmiş ve ondaki yeteneği görerek yanına almış ve Bursa'ya götürmüştür. Ahmet Fehim, Bursa'da vali Ahmet Vefik Paşanın koruduğu tiyatroda Molière çevirilerinde oynamış ve çarçabuk üne erişmiştir. Fakat Ahmet Vefik Paşanın Bursa'dan ayrılmasıyle tiyatro da dağılmış, buna karşılık Ahmet Fehim, kendi başına bir tiyatro topluluğu kurarak bütün yurdu kapsayan büyük bir turneye çıkmıştır. Her ili tek tek dolaşarak halka tiyatroyu götürmüş, sonunda Ankara'ya gelmiştir. Ankara'da bir süre kalmış, oyunculuk yapamadığı günlerde tabelâcılıkla geçimini sağlamıştır. İstanbul dönüşünde önce Gedikpaşa tiyatrosunda, sonra da Mınakyan Efendinin tiyatrosunda çalışmış, bir ara kendi adına bir vodvil topluluğu da kurmuştur. Yaşlılığına kadar bu toplulukta çalışmış, son yıllarında ise Darülbedayi'de komedi öğretmenliği yapmıştır. Büyükada'da gömülüdür.

AHMET HAŞİM

(1884-1933) Yirminci yüzyıl Türk şiirinde «sembolizm» akımına bağlı, konularını aşk ve tabiattan alan, şiirlerini aruz vezniyle yazan şairlerimizdendir. Bağdat'ta doğmuş, ilköğrenimini çeşitli yerlerde tamamladıktan sonra Galatasarayı da bitirmiştir. Galatasarayi bitirmesinin ardından bir yıl memurluk etmiş, meşrutiyet'le birlikte İzmir Sultanîsi edebiyat öğretmenliğine atanmıştır. İzmir'de üç yıl süren öğretmenliğinin sonunda, yeniden İstanbul'a dönmüş, 1929 yılına kadar çeşitli devlet memurluğu görevlerinde bulunmuştur. Aynı yıl Anadolu Demiryolları yönetim kurulu üyeliğine getirilmiş, fakat hastalanmış ve tedavi edilmek üzere Frankfurt'a gitmiştir. Yurda döndükten kısa bir süre sonra da ölmüştür. Şiire okul sıralarındayken ilgi duymuş, bu çabasını sürdürmüş ve Fecr-i Âti edebiyat akımının en ünlü şairlerinden sayılmıştır. Şiirlerinde konu, biçim ve beğeni yönünden Fransız şiirinin etkisi ve özellikleri görülmektedir. Yoğun bir kuruluşu olan şiirlerinde anlamın derinliklerinin çözümü okura bırakılır ve üstün bir uyum sağlama kaygısı sezilir. Şiirlerinin kapanıklığı karşısında, büyük çoğunluğu günlük gazetede yayımlanan düzyazıları arı ve açık seçiktir. Öz şiir sanatına sadık kaldı. Şiirimize yepyeni bir iklim getirdi.

Eserleri: «Göl Saatleri», «Piyale», «Bize Göre». «Gurabahane-î Laklakan» ve «Frankfurt Seyahatnamesi».

Türk tiyatrosunun ilk oyuncularından Ahmet Fehim.

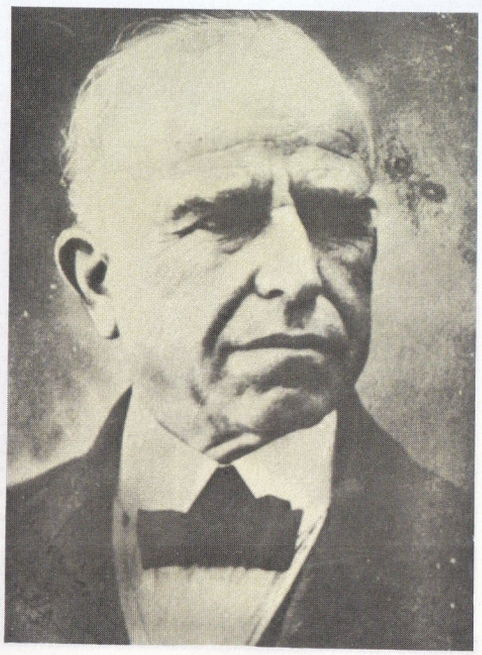

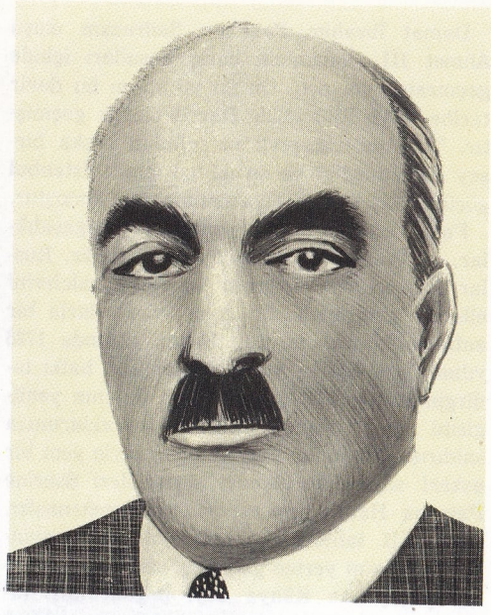

Ahmet Haşim, sembolizm akımının Türk şiirindeki en ünlü temsilcisidir.

Ahmet Haşim'den iki şiir:

KARANFİL

Yârin dudağından getirilmiş
Bir katre âlevdir bu karanfil,
Rûhum acısından bunu bildi.

Düştükçe vurulmuş gibi, yer yer,
Kızgın kokusundan kelebekler,
Gönlüm ona pervâne kesildi.

PARILTI

Âteş gibi bir nehir akıyordu
Rûhumla o rûhun arasından,
Bahsetti derinden ona hâlim,
Aşkın bu umulmaz yarasından;

Vurdukça bu nehrin ona aksi,
Kaçtım o bakıştan, o dudaktan;
Baktım ona sessizce uzaktan,
Vurdukça bu aşkın ona aksi.

AHMET HİKMET, MÜFTÜOĞLU
(1870-1927) Serveti Fünun sanat ve edebiyat görüşünün sürdürücüsü yazar ve hikâyecilerimizdendir. İstanbul'da doğmuştur. Yunanlılarca öldürülen dedesi Mora müftüsü Abdülhalim Efendiden ötürü «Müftüoğlu» nu bir çeşit soyadı gibi kullanmıştır. Rüştiyenin ardından Galatasarayda okumuş, edebiyat merakı lise sıralarında başlamıştır. Öğrencilik çağlarında «Leylâ ya da Bir Mecnunun İntikamı» adlı ilk kitabını yayınlamıştır. Bunu yabancı dilden, Fransızcadan yaptığı iki çeviri izlemiştir. Edebiyatçı olarak adı üzerine ilgiyi toplayan yazılarını önce «İkdam»da sonra da «Serveti Fünun» da yayınlamıştır.

Çağının yazarları ve edebiyatçıları gibi Ahmet Hikmet de bu uğraşını ikinci planda tutmuş, devlet memurluğu etmiş, yıllarca dışişlerinde çalışmış, konsolos kâtipliği ve konsolosluk yaptıktan sonra Ankara hükümetinde dışişleri bakanlığı genel müdürlükleri ve müsteşarlıklarda bulunmuştur. Bir ara da Galatasaray Lisesinde edebiyat öğretmenliği ile Üniversitede Avrupa edebiyatı profesörlüğü yapmıştır.

Eserleri: «Haristan ve Gülistan» (1900), «Çağlayanlar» (1922), «Gönül Hanım.»

AHMET MİTHAT EFENDİ
(1844-1912) Ünlü gazeteci ve romancılarımızdandır. İstanbul'da doğmuştur. Rumelili yoksul bir ailenin çocuğuydu. İlkokulu Vidin ve Rusçuk'ta, Rüştiyeyi de Nis'te bitirmiştir. Mithat Paşa'nın Tuna valiliği sırasında vilâyet mektupçu kalemine kâtip olarak girmiş, bir yandan yabancı dil öğrenmiş, öte yandan da çeşitli gazetelere çeşitli yazılar yazmış ve yazıcılık hayatına başlamıştır. Mithat Paşa, Ahmet Mithat Efendiyi sürekli olarak tutmuş ve korumuştur. Valiliğine atandığı Bağdat'a Mithat Paşa ile birlikte gitmiş, orada Bağdat il gazetesi «Zevra» yı kurmuş, sanat okulunda okutulacak ders kitaplarını yazmıştır.

Bağdat'tan sonra İstanbul'a gelmiş, birçok gazetelerde yazılar yazmış, daha sonra kendi başına bir basımevi kurarak kısa ömürlü birkaç gazete ve dergi yayınlamıştır. 1873 yılında Rodos'a sürülmüş, üç yıl sonra Abdülâziz'in tahtan indirilmesiyle yeniden İstanbul'a dönmüştür. Takvim-î Vakayi ve Matbaa-i Amire Müdürlüklerinde bulunmuştur. 1878 yılında «Tercüman-ı Hakikat» gazetesini kurmuş, karantina başkâtipliği, Meclis'î Umur-u Sıhhiye Reis-î sâniliklerinde görevlendirilmiş, meşrutiyetle birlikte emekliye ayrılmıştır. Roman, hikâye, oyun, anı, tarih, gezi ve makale türünde sayısız eseri vardır. Başlıcaları: «Hasan Mellah», «Hüseyin Fellah», «Pariste bir Türk», «Henüz 17 Yaşında».

AHMET MUHTAR PAŞA, GAZİ
(1839-1919) Bursa'da doğmuş, Harbiye'den kurmay subay olarak çıkmış ve orduda çeşitli yararlıkları sonucu Abdülaziz döneminde müşirliğe (mareşal) yükseltilmiştir. Kars ve Erzurum savunmalarıyle ün kazanmıştır. Abdülhamit II. tarafından kendisine altın bir kılıç ile «gazi» unvanı verilmiştir.

Ahmet Hikmet.

Gazi Ahmet Muhtar Paşa yirmi üç yıl Mısır olağanüstü komiserliği yapmış, 1908 yılında Ayan Meclisi üyeliğine seçilmiş, 1911 yılında bulunduğu meclisin başkanlığına ve kısa bir süre sonra da sadrazamlığa getirilmiştir.

Başlıca Eserleri: 1877 Osmanlı-Rus savaşının Anadolu cephesini anlatan, sergüzeşt-i hayatımın cild-i sanisi ve Anadolu'da Rus muharebesi adlı eserlerdir.

Türk edebiyatına roman, hikâye, oyun, anı, tarih, gezi, makale türünde sayısız eserler kazandıran Ahmet Mithat Efendi.

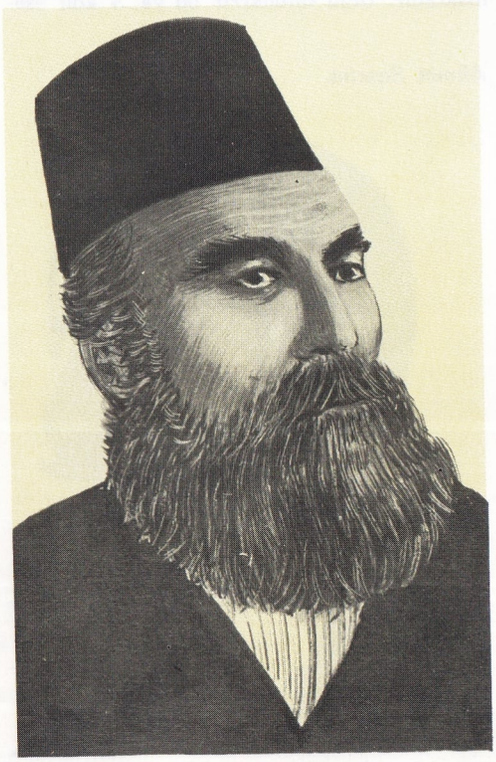

AHMET PAŞA, BURSALI
(? -1497) Bursa'da yaşamış, çağının ünlü şairlerindendir. Öğrenimini medresede tamamlamıştır. Bir süre Bursa'da Muradiye medresesinde müderrislik yaptıktan sonra Edirne'ye kadı olmuştur. Edirne kadılığı sırasında padişah Murat II'nin şehzadelerinin özel öğretmeniydi. Babasının ölümü üzerine kazasker olmuş, Fatih döneminde vezir rütbesiyle padişahın yakınları arasına karışmıştır. Kısa bir süre sonra gözden düşerek hapsedilmişse de padişaha yazdığı «Kerem» adlı ünlü kasidesi üzerine affedilmiştir. Bundan sonra, Bursa'daki Orhan ve Muradiye mütevelliliklerine, daha sonra da Sultanözü, Tire ve Ankara sancak beyliklerine atanmıştır. Ölen Fatih'in yerine Beyazıt II. geçince Bursa sancak Beyliğine atanmış ve ölümüne kadar bu görevde kalmıştır. Mezarı ve türbesi, ölümünden önce yaptırdığı medresenin yakınındadır. Bâki'ye gelinceye kadar geçen dönemde en ünlü divan şairi sayılmaktadır. Osmanlı Türkçesini çağdaşlarından daha iyi ve daha başarılı kullanmıştır. Divan basıldığı halde eserlerinin büyük çoğunluğu «Atâ Tarihi» nin beşinci cildinde yer almaktadır.

AHMET PAŞA, CEZZAR
(? -1804) Ünlü Napolyon'u ilk olarak durduran ve Akkâ kalesini Fransız ordularına karşı kahramanca savunarak yenilgiye uğratan büyük vali ve komutan.

Bosna'da doğduğu sanılmaktadır. Gençliğinde Hekimoğlu Ali Paşa'ya kapılanarak onun Mısır valiliği sırasında yanında bulunmuştur. Ali Paşanın işten çıkarılmasından sonra da Mısır'da kalmış ve Ali Beyin kölesi Abdullah Beye kapılanmıştır. Abdullah Beyin Urban tarafından öldürülmesi üzerine efendisinin öcünü almak amacıyle 70 kadar Arap'ı öldürerek, başlarını Büyük Ali Beye göndermiş ve bundan ötürü «Cezzar» (kan dökücü) diye adlandırılmıştır.

Gösterdiği yararlıklar sonucu paşa rütbesini almış, bir süre sonra da vezirlik rütbesiyle Sayda valiliğine getirilmiştir (1776) Ahmet Paşa sık sık Şam ve Sayda valiliklerini bir arada yürütmüştür. Napolyon'un Akkâ'ya gelişi ve kuşattığı sıralarda Cezzar Ahmet Paşa ordusuyle onu karşılamış ve uzun bir direnmenin sonunda Napolyon'u yenilgiye uğratmıştır. İstanbul'a karşı da ayaklanıp bağımsızlık sevdasına düştüğü günlerde hastalanıp veremden ölmüştür.

AHMET PAŞA, GEDİK
(? -1482) Ünlü Osmanlı sadrazamı. Yeniçerilikten yetişmiştir. 1461'den sonra Anadolu Beylerbeyi olmuş, aynı yıl Akkoyunlulara yenilen Hamza Beyin yardımına gönderilerek Akkoyunluları yenmiştir. Bu ilk başarıdan sonra Rumeli ve Karaman seferlerine katılmış, Karaman valiliğine atanan şehzade Mustafa'ya atabey olmuştur (1469). Eğriboz'un alınmasında gösterdiği kahramanlık üzerine vezir olmuştur. Otlukbeli Meydan savaşında (1473) Osmanlı ordusunun sağ kanadına komuta eden Şehzade Beyazıt'ın emrinde savaşı yönetmiş-

tir. Şehzade Mustafanın ölümünden sonra, Şehzade Cem'e atabey olmuş ve 1474'te veziriazam rütbesiyle İstanbul'a çağrılmıştır. Ertesi yıl Karadeniz'deki Ceneviz sömürgelerinden Kefe, Azak, ve Umkûp kalelerini aldıktan sonra Bogdan ve Moravya seferine katılmış, fakat İşkodra'nın alınması kararını uygun bulmadığı için görevinden alınarak Rumelihisarı'na hapsolunmuştur. Çok geçmeden serbest bırakılarak donanma komutanlığına getirilmiş, 1478'de Limni'yi, 1479'da Kefalonya, Zanta ve Santamavsa'yı almıştır. Napoli krallığının elinde bulunan Otranto'yu ele geçirdiği sırada tahta geçen Beyazıt II. tarafından İstanbul'a çağrılmıştır. Beyazıt ile Cem Sultan arasında yapılan savaşta Cem kuvvetlerini yenen Ahmet Paşa, vaktiyle atabeyliğini yaptığı Cem'i yakalamaktan kaçındığı ileri sürülerek, öldürülmek üzere, hapsolunmuş, sonradan yine affedilmiştir. Cem'in yenilerek Rodos'a kaçması üzerine bir anlaşma imzalayan Mesih Paşanın hareketini beğenmediğinden ötürü Cem taraftarı olmasından şüphelenen Beyazıt II. tarafından Ahmet Paşayı Edirne'de bir şölenden sonra öldürtmüştür (18 aralık) Ahmet Paşa İstanbul'da bazı hayır kurumları yapmış ve şimdiki Gedikpaşa semtine Ahmet Paşanın adı verilmiştir.

AHMET PAŞA, HEZARPÂRE

(? -1648) On yedinci yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu sadrazamlarındandır. Devrin padişahı Sultan İbrahim'in her dediğini yerine getirdiğinden toplumca tutulup sevilmemiş, adına kin bağlanmış ve bir ayaklanmada başı istenerek öldürülmüş ve vücudu paramparça edilerek dertlere şifadır diye halka dağıtılmıştır. Bu yüzden tarihte «bin parça» anlamına gelen «Hezarpâre» lâkabıyle anılır.

AHMET PAŞA, TARHUNCU

(? -1653) Osmanlı İmparatorluğunda ilk olarak bütçe yapmayı başaran sadrazamdır. Saraydan yetişen Ahmet Paşa, önce Mısır valisi Musa Paşanın sonra da Hezarpare Ahmet paşanın kethüdası olmuştur. 1649'da Mısır valiliğine atanmış, bir süre sonra İstanbul'a gelerek vezirlik rütbesine yükselmiştir. Sadrazam Gürcü Mehmet paşa, onu kendisine rakip gördüğünden Selânik sancakbeyliğine atamıştır. Girit seferinin uzaması ve Abaza Hasan Paşanın ayaklanması sebebiyle, devletin malî durumu çok sarsılınca, Kazasker Hocazade Mesut Efendinin tavsiyesi üzerine Ahmet Paşa sadrazamlığa getirilmiştir (1652). Sadrazam olunca, Osmanlı İmparatorluğu için, bazı yeni vergiler getiren bir bütçe tasarısı hazırlamıştır. Fakat devleti sağlam bir maliye temeline oturtmayı hedef tutan bu hareket hazineyi kendi çıkarlarına kullanmaya alışık olanların işine gelmemiştir. Tarhuncu Ahmet Paşa'ya karşı yayılan çirkin söylentilerin etkisinde kalan Mehmet IV.'ün buyruğuyle dokuz buçuk aylık bir sadrazamlıktan sonra öldürülmüştür. Üsküdar'da gömülüdür. Tarhuncu Ahmet Paşanın ilk bütçe yapımı tarihi 1652'dir.

AHMET RASİM

(1864-1932) Çağımız Türk yazar ve gazetecilerindendir. İstanbul'da doğmuştur. Babası Kıbrıslı bir posta memurudur ve daha Ahmet Rasim doğmadan annesini boşamış ve İstanbul'dan ayrılmıştır. Bu yüzden Ahmet Rasim babasız olarak, annesinin desteğiyle bin güçlükle büyümüş, ilkokulun ardından Darüşşafaka'ya girerek birincilikle bitirmiştir.

Okuldan sonra hayata atılan Ahmet Rasim, Posta-Telgraf Nezaretinde görev almış fakat buradaki memurluğu pek uzun sürmemiştir. Yazarlığa çok genç yaşlarda, öğrencilik dönemindeyken başlamış ve okulu bitirdikten sonra da memurluk yerine yazarlık yapmayı kurmuştur. Bu yüzden Ahmet Rasim'in Posta-Telgraf Nezaretindeki memurluğu geçici olmuş, geleceğin ünlü yazarı bu görevinden ayrılmış ve gazetecilik mesleğine girmiştir.

Başlangıçta «Tercüman-ı Hakikat» gazetesinde çalışmış, bu gazeteden ayrılarak sıra ile «Saadet», «İkdam», «Sabah», «Malûmat», «Servet», «Tasvir-i Efkâr», «Hak» ve «Tanin» gazeteleri ile «Servet-î Fünûn» dergilerinde çalışmıştır.

Gazeteciliğinin yanı sıra birçok başka dergilerde şiir, hikâye ve çeviri de yayınlayan Ahmet Rasim, genellikle kendi incelemelerine, görgü ve bilgisine dayanan ilgi çekici makale dizileri de yayınlamıştır.

İstanbul folklorunu çok iyi bilen, Türk müziği konusunda son derece başarılı denemeleri de olan Ahmet Rasim, hayatının sonlarına doğru milletvekili de seçilmiş, fakat o güne gelinceye kadar yalnızca kalemiyle hayatını kazanmıştır.

Hikâyeciliğinin, folklorculuğunun, besteciliğinin, yazarlığının yanı sıra, Ahmet Rasim, aynı zamanda başarılı bir tarih uzmanıydı da. Okullar için yazdığı dört ciltlik «Osmanlı Tarihi» faydalı tarih eserlerinin başında yer almaktadır. Ünlü «Muharrir bu ya...» adlı eserinde sözünü ettiği gibi, yaz demeden, kış demeden, soğuk sıcak demeden, durup dinlenmeksizin hayatı boyunca yazı yazmış «velût» bir yazarımızdır.

Bu hızlı çalışma son yıllarında Ahmet Rasim'i yorgun düşürmüş, yıpratmış ve 1927 yılında milletvekili seçilmesine karşılık, hastalığı yüzünden ancak birkaç kere meclis toplantılarına katılabilmiştir.

1932 yılında Heybeliada'da ölmüş ve oraya gömülmüştür.

Eserleri: «Gecelerim» (1894), «Şehir Mektupları» (4 cilt, 1910-11), «Eşkâl-i Zaman» (1918), «Fuhş-î Atik» (2 cilt, 1922, yeni baskısı «Hamamcı Ülfet» 1958), «Muharrir Şair Edip» (1924), «Falaka» (1927), «Muharir Bu Ya» (1927), «İstibdattan Hakimiyet-î Milliyeye» (1924-25).

Ahmet Samim.

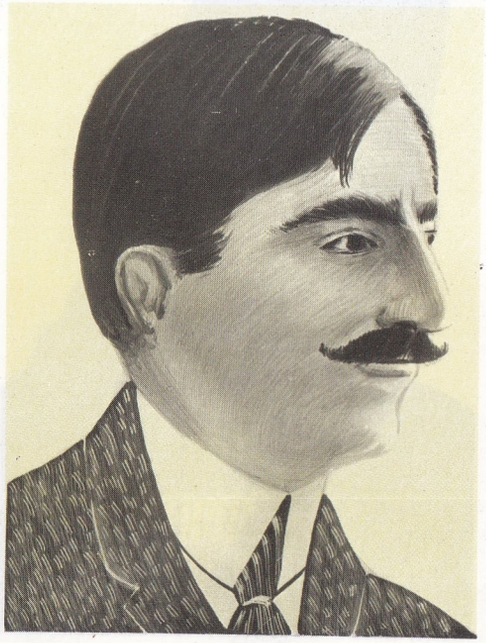

AHMET REFİK

Bkz. (Altınay, Ahmet Refik)

AHMET RIZA

(1859-1930) Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde özgürlük mücadelelerine katılan politika adamlarımızdandır. İstanbul'da doğmuş, öğrenimini Galatasaray ile Paris'te bütünlemiştir.

Bursa Maarif Müdürüyken Fransa'ya sığınmış ve Abdülhamit II. yönetimine karşı «Meşrutiyet» gazetesini yayınlamıştır. Meşrutiyetin ilânıyle birlikte yurda dönmüş ve milletvekili seçilerek önce meclis başkanı, daha sonra da senato üyesi ve senato başkanı seçilmiştir.

AHMET SAMİM

(1884-1910) «Fecr-î Âti» edebiyat topluluğuna bağlı yazarlarımızdandır. İstanbul'da doğmuş, Galatasaray Lisesini bitirdikten sonra Amerikan Kolejine yazılmış, burasını da bitererek, rejiye (Tekel İdaresi) memur olmuştur. Ardından basın hayatına atılan Ahmet Samim, 1909 yıllarında, İttihat ve Terakkiye karşı çıkmış, partiyi ve yönetimini yeren yazılar yazmıştır; bundan ötürü, bir gece, Bahçekapı'da pusuya düşürülerek öldürülmüştür. Öldürüldüğü günlerde «Seday-i Millet» gazetesini çıkarıyor ve yazı işleri müdürlüğü yapıyordu.

AHMET ŞERAFETTİN

(1890-1933) Türk futbolunda yalnızca «Şeref» diye tanınan usta futbol oyuncularımızdandır. İstanbul'da doğmuştur. Beşiktaş Jimnastik Kulübüne (kısa adıyle Beşiktaş) 1910 yılında Valideçeşme semtinde kurduğu takımıyle katılmış ve siyah-beyaz formalı ekibi ortaya çıkarmıştır. Yıllar süren çalışmalarının ürününü, 1924 yılında Beşiktaş Kulübünü Fenerbahçe ve Galatasaray gibi iki büyük kulübün çizgisine getirip «ebedî rekabet» i üçe çıkarmak olmuştur. Siyah-Beyazlı takım yine Şeref'in çalışmaları sonucu ilk olarak İstanbul şampiyonluğunu kazanmıştır. Akaretlerdeki (İstanbul-Beşiktaş) kulüp lokali ve adını taşıyan kulüp stadı Şeref'in sağladığı çabaların birer olumlu ürünleridir. 1923 yılında kurulan federasyonda görev almış, ölümüne kadar da bu görevde kalmıştır.

Ahmet Şuayip.

AHMET ŞUAYİP
(1876-1910) XX. yüzyılda yaşamış Türk sanat adamı ve eleştirmecilerimizdendir. İstanbul'da doğmuştur. İlköğrenimini Fatih Rüştiyesinde, orta öğrenimini Vefa İdadisinde ve yüksek öğrenimini de Mekteb-i Hukukta yapmıştır. Yayınladığı çeşitli makalelerinde batının o güne kadar bizde pek bilinmeyen edebiyat akımlarından sanat dünyamızı haberdar etmiş, Türk kültürüne ve okuruna yararı dokunmuştur.

Birçok önemli kültür ve eğitim görevlerinde bulunmuştur. Basılı tek kitap biçimi eseri «Hayat ve Kitaplar» dır.

AHMET, TULUNOĞLU
(835-884) Mısır'daki Tulunoğulları devletinin kurucusudur. Babası Tulun, Samanoğulları'ndan Nuh tarafından Bağdat Halifesi Me'mun'a yollanmış ve asker olarak yetişip yükselmiştir. Bu yüzden Tulunoğlu Ahmet Bağdat'ta doğmuş, o da babası gibi asker olarak yetişmiş, Mısır'a vali olmuş, türlü ayaklanmaları bastırmış ve Halife Me'mun döneminde kendi adına para bastırıp Mısır ve Suriye'de bağımsızlığını ilân etmiş ve Tulunoğulları Devletini kurmuştur.

AHMET VEFİK PAŞA
(1823-1891) Devlet adamlığının yanı sıra edebiyat dünyamızda «Molière mütercimi» olarak da yaygın bir ün kazanan Ahmet Vefik Paşa İstanbul'da doğmuştur. İlköğrenimini Mühendishane-i Berri-i Hümayûn'da yapmış, 1834 yılında Büyük Reşit Paşanın Paris elçiliği sırasında Fransa'ya giderek Saint-Louis Lisesinde okumuştur. 1837 yılında İstanbul'a dönünce Babıâli Tercüme odasına memur olarak girmiş, üç yıl sonra elçilik kâtibi göreviyle Londra'ya yollanmıştır. Londra'dan başka Petersburg kâtipliklerinde de bulunmuş, 1851 yılında Encümen-î Daniş üyesi olmuş, aynı yıl Tahran elçiliğine atanmıştır.

Ahmet Vefik Paşa, 1854 yılında Meclis-i Vâla'yı Ahkâm-ı Adliye üyeliği, Muhakemat Dairesi başkanlığı yapmış, sırasıyle İstanbul Deavi nazırlığı (1857), Paris elçiliği (1860), Evkaf nazırlığı ve Dıvan-ı Muhasebat başkanlığında (1861) görevlendirilmiştir. 1872'de Maarif Nazırı olmuş, aynı yıl Şurayı Devlet başkanlığına getirilmiştir. 1877 yılında Meclis'î Mebusan başkanı ve vezirlik rütbesiyle Edirne valisi olmuştur. Bir yıl sonra yeniden Maarif Nazırı, aynı yıl içinde Dahiliye Nazırı ve sadrazamlık yapmıştır. Ertesi yıl Bursa valisi atanmış, 1882'de ikinci defa sadrazamlığa getirilmiş ve fakat bu görevinde ancak iki gün kalmış ve azledilmiştir. Bizde «Sadrazam» unvanını «Başvekil» e çevirenlerdendir.

Ahmet Vefik Paşa, devlet memurlukları boyunca çeşitli defalar çeşitli işlerde bulunmuş, fakat hiç birisinde «Molière mütercimliği» ni aşabilen bir üstünlük ve güç gösterememiştir. Gerek dilimiz gerekse Fransızcadaki üstün beğenisiyle çevirilerinde ve uyarmalarında eşsiz bir başarıya ulaşmış, birçokları asıllarından daha alımlı sayılmıştır.

Eserleri: «Hikmet-i Tarih» (Tasvir-i Efkâr'da tefrika), «Şecere-i Evşal-i Türkiye» (Ebülgazi Bahadır Han'ın eserinin Osmanlı lehçesine çevrilmişi), «Fezlek-i Tarih-i Osmanî», «Hikâye-i Hikemiye-i Mikromega» (Voltaire'den), «Telemak» (Fénélon'dan), «Gil Blas' dö Santillani'nin Sergüzeşti» (Le Sage'dan), «Ernani» (Victor Hugo'dan), «Lehçe-i Osmanî», «Zor Nikâh», «Zoraki Tabip», «İnfial-i Aşk», «Don Civani», «Tabib-i Aşk», «Adamcıl», «Tartüf» «Azarya», «Yorgaki Dandini», «Okumuş Kadınlar», «Dekbazlık», «Merakî», «Kocalar Mektebi», «Kadınlar Mektebi», «Savruk», «Dudu Kuşları» (Molière'den uyarlamalar).

Ahmet Vefik Paşa, edebiyat dünyamızda «Molière mütercimi» olarak ün yapmıştır.

AHMET YESEVÎ
(1103-1166) En eski ve en ünlü Türk mutasavvıflarından olan Ahmet Yesevî, Türkistan'ın Yesi kasabasında doğmuştur. Tasavvufla ilgilenmiş, bu alanda şiirler yazmıştır. Şiirleri özellikle on ikinci yüzyılda Ortaasyada yayılmış ve ün kazanmıştır.

Şiirlerini, hece vezniyle yazdığı «Divan-ı Hikmet» adlı bir kitapta toplamıştır.

AHTAMAR ADASI
Van gölünün güneyinde kıyıdan 4 km. kadar uzaklıkta bulunan iki adadan biri. Doğuda bulunanın uzunluğu 1 km. yi geçer. Ahtamar'ın 3 km. batısındaki ikinci adanın eni ve boyu ancak birkaç yüz metre kadardır. Göl düzeyinden pek az yükseklik gösteren her iki adada insan yoktur.

AHTAPOT (Octopus)
Yumuşakçaların kafadanbacaklılar sınıfından bir deniz hayvanı. Ağız çevresinde bulunan sekiz kuvvetli kolun yardımıyle hareket ederler. Her kolda iki sıra vantuz vardır. Bunların yardımıyle avlarını yakalar ve taşlara tırmanırlar. Vücudu yuvarlakça, baş üstte, ağız papağan gagası biçimindedir. Gözleri iri ve kuvvetlidir. Kaya kovuklarında pusu kurarak balık, istakoz, yengeç gibi deniz hayvanlarını avlar. Avını tükrükbezlerinin saldığı bir zehirle öldürür ve papağan gagasını andıran çeneleriyle parçalar. Midye ve istiridyelerin kabuklarını açıp arasına bir taş sıkıştırarak tekrar kapanmasına engel olur ve kabuğun içindeki hayvanı, kolayca yer. Okyanuslarda Akdeniz ve Ege denizinin kayalık kıyılarında yaşar. Memleketimizde Ayvalık kıyılarında çok avlanır. Çarpma, zıpkın ya da bir kanca ile avlanabilirler. Marmara denizinde ve İstanbul boğazında daha seyrek bulunur. Eti yenir. Akdeniz ülkelerinde ve memleketimizde bütün balık pazarlarında satılır.

Ahtapotların 5 cm.'den 9 metreye kadar değişen elli kadar türü vardır. Vücutları ergüvan kırmızısı, kahverengi ya da siyah kül rengi lekelidir. Boyları 50 cm. kadardır. Ağırlıkları 25 kg.'ı bulur.

Ahtapotlar deri altında bulunan renk hücreleri (kromotoforlar) yardımıyle renklerini çevrelerine uydururlar.

AHUDUDU (Rubus idaeus)
Gülgillerden, gövde ve yaprakları böğürtlene benzer bir bitki. Kendi kendine ormanlarda, seyrek ağaçlı tepecik ya da sırtlarda ve dağlarda yetişir. Rüzgâr almayan, yarı gölgeli yerleri, hafif ve nemli toprakları sever. Sürgünü ikinci yıl çiçek açtıktan sonra kurur ve köklerinden yeni sürgünler verir, meyvesi sulu, hoş kokulu, dut görünüşünde ve kırmızıdır. Bahçelerde yetiştirilen çeşitlerinden bazılarının meyveleri sarı-beyaz ya da siyah-kırmızıdır. Ahududu köklü piçlerle üretilir. Sonbaharda dikilen kök sürgünleri ikinci yıl meyve vermeye başlar. Çiftlik gübresi meyve verimini arttırır. Taze olarak yenilen meyvelerinden şurup, reçel, marmelat, likör yapılır. Yılda iki kere meyve verenleri vardır.

AHURA MAZDA
Eski İran'da yayılmış olan Zerdüşt (ya da Zoroastr) dininde iyilik tanrısına verilen ad. Ahura Mazda kötülük tanrısı Angra Mainyu ile sürekli olarak çatışma halinde sayılırdı. İran tarihinin daha yakın dönemlerinde kötülük tanrısı Ahriman adını almıştır. Ahriman, Ahura Mazda'dan daha az önemli bir tanrıdır.

AHVALİ ŞAHSİYE SİCİLİ
Kişinin hukuk düzeni içinde sahip olduğu nitelikleri ve bu durumu etkileyen nedenleri belirten resmî sicil. Bu sicillerdeki kayıtlar doğru olmadığı ispat edilene kadar doğru sayılır. Ahvali şahsiye sicili, doğum, evlenme ve ölüm kütükleri olmak üzere üç bölüme ayrılır.

AİLE
İlkel toplumların etnoğrafi açısından incelenmesine ancak XIX. yüzyılda başlanabildiği için, ailenin geçirdiği evrimin tarih ve toplumbilim açısından değerlendirilmesi de ancak bu yüzyılda bilimsel araştırma konusu olmuştur. Aileyle ilgili inceleme ve araştırmalar konusundaki çalışmalarda gözönüne alınacak en doğru başlangıç tarihi 1861'dir. O yıl İsviçreli araştırıcı Bachofen «Maderşahî aile» adlı eserini yayınlamıştır. Başlangıçta hiç bir tepki yaratmayan bu eser sonradan toplumbilimci, tarihçi ve hukukçuların katkılarıyle günümüze kadar süren geniş bir bilimsel tartışmanın başlamasına ön olmuştur. Çalışmalarını derinleştiren Bachefon, ilk toplumun cinsel yönden karışık bir durum gösterdiğini (heterizm), daha sonra maderşahî aile ile karşılaşıldığını (ginekokrasi), sonuç olarak din baskı ve yasaklarının pederşahî ve monogamik aile türünü ortaya çıkarttığını ileri sürmüştür. Bachefon, görüşlerini çok sayıdaki eski edebiyat metinlerine ve yine eski din belgelerine dayandırmıştır. 1865 yılında hukukçu John Ferguson Mc Lennan gizli evlilikler üzerinde durarak yukarıdakilere benzer sonuçlara ulaşmıştır. 1871'de Lewis Henry Morgan soylular sınıfının maderşahî yapısını incelemiştir.

Ailedeki gelişmenin üretim biçimlerinde gözüken evrime dayandığını ileri süren Friedrich Engels'in 1884 yılındaki araştırmaları, daha önceki çalışmalara katkıda bulunmuştur. Ailenin tarih içindeki gelişimi üzerine tartışmaların sürdüğü günümüzde, Roma hukukunun verileri, ailenin geçirdiği evrim konusunda belli görüşler getirmektedir. Roma'da aile, önceleri bir akrabalar ve esirler birliğiydi. Ailenin kişileri aile reisi (pater familias)'nin otoritesi (manus) altındaydılar. Aile reisi aile üyelerini isterse satar, isterse öldürebilirdi. Roma ailesinin en önemli özelliği siyasal bir nitelik taşımasıydı. Bu nitelik giderek aile ilişkilerinin yerine toplumu yöneten yasaların ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Zamanla, ekonomik etkenlerin zorlamasıyle, aile evlenme olayına dayanmaya başlamış, önemli bir kurum olarak miras ortaya çıkmış, ailenin

Amerikalı ressam John Singleton Copley'in (1737-1815) fırçasından bir aile.

üyeleri yavaş yavaş da olsa bağımsızlık kazanmışlardır. Günümüzde de ailenin en önemli niteliği, üyelerine tanıdığı bağımsızlıktır. Devlet aileyi korumak için gereken tedbirleri alır. Netekim Türkiye Cumhuriyeti Anayasası da ailenin devlet tarafından korunmasını öngörmektedir.

Aile Hukuku. — Aileye dahil olan kişilerin karşılıklı durumlarını düzenleyen hukuk kurallarını inceleyen ve Medenî Hukuka dahil bulunan hukuk dalı. Türk aile hukuku, üç bölüme ayrılır. Bu bölümlerden birincisi, «karı-koca» başlığı altında, evlenme ve boşanmayla ilgili konuları incelemektedir. İkinci bölüm, «hısımlar» başlığı altında, nesep, nafaka, ev reisliği ve aile malları konularıyle ilgili hususları düzenleyen hükümlerden meydana gelmektedir. Üçüncü bölüm ise, vesayet meseleleriyle ilgili bulunmaktadır.

Medenî Kanuna göre aile reisi kocadır. Aileye dahil olan kişiler karşılıklı olarak birbirlerine yardım etmekle yükümlüdürler.

Aile Reisi. — Karı, koca ve çocuklardan meydana gelen dar anlamdaki ailelerde, aile reisi kocadır. Bu durumda, aile, evlilik birliğinden ibaret olmaktadır. Medenî Kanunun 152. maddesine göre de, evlilik birliğinin reisi kocadır ve evin seçimi, karının ve çocuklarının bakımı kocaya aittir.

Aile Nizamı Aleyhine Cürümler. — Aile kuruluşuna temel olan kurallara ve eşlerin karşılıklı sadakat ve yardımlaşma borçlarına karşı işlenilen suçlardır. Dar anlamda, Ceza Kanununun 440-447. maddelerinde yer alan suçlara bu ad verilir. Kocanın ve kadının zinası, nesebin bozulmasına müteallik suçlar bu gruba dahildir.

Aile Efradına Karşı Kötü Muamele. — Türk Ceza Kanununun 477-479. maddelerinde

Washington'daki National Gallery'de bulunan Picasso'nun bu tablosu, bir palyaço ailesini gösteriyor.

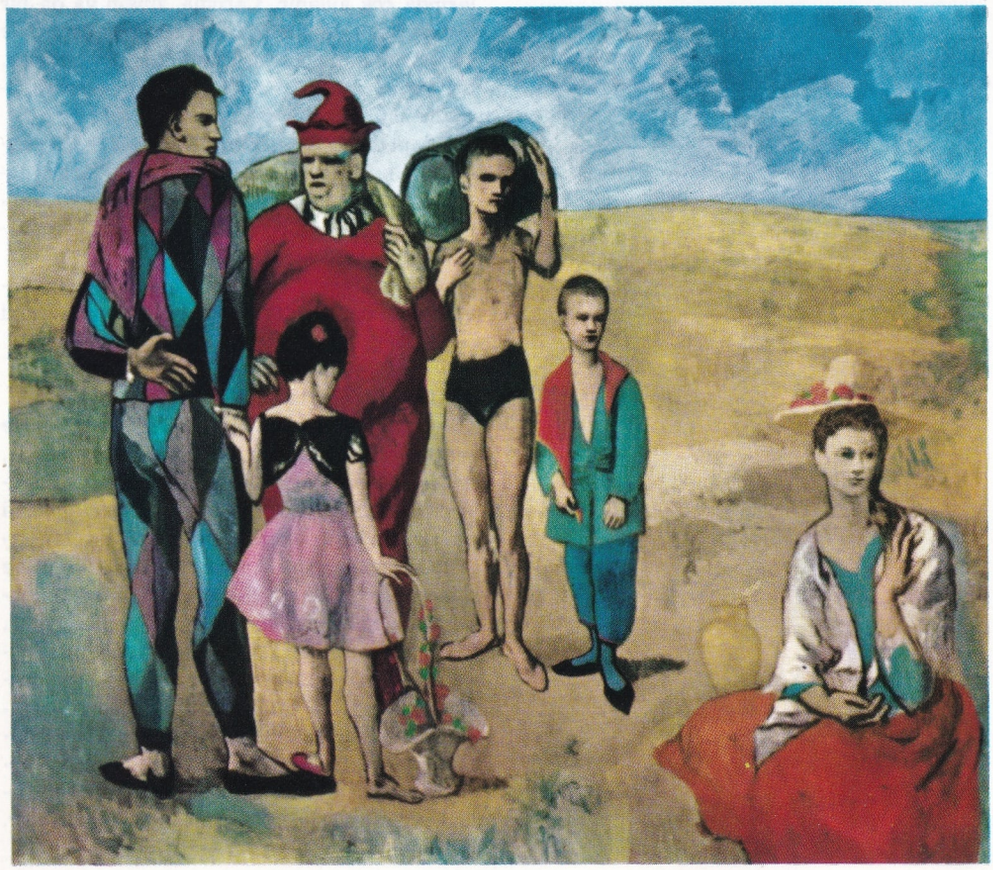

yer almış bulunan suçlar. İdaresi altında bulunan, büyütmek, okutmak, bakmak, korumak, meslek ve sanat öğretmek zorunda bulunduğu ve bunun için kendisine teslim edilmiş olan kimseye terbiye vermek hakkını kötüye kullanarak kötü muamelede bulunan kimse cezalandırılır. Ailesiyle birlikte yaşayan 12 yaşından küçüklere ve aile efradına karşı da şefkatle bağdaşmayacak davranışlarda bulunmak suçtur.

Aile Malları. — Aileye dahil bulunan kişilerin menfaatlerini ve ailenin sürekliliğini sağlamak için ayrılmış mallar. Bu şekilde ailenin bütününe ait mal tahsisi, Medenî Kanunun 322, 323., 336. maddelerine göre; «aile vakfı», «aile şirketi emvali», «aile yurdu» şekillerinde yapılabilir.

Aile Meclisi. — Medenî Kanunumuzun 350. maddesine göre, aile meclisi, vesayet altındaki kimsenin vasiliğe ehil olan kan ve sıhrî hısımlarından en aşağı üç kişiden kurulur. Aile meclisini asliye mahkemesi dört sene için kurar. Aile meclisine, vesayet altına alınan kimsenin anne ve babası da dahil olabilir. Aile meclisine dahil olan kimseler, vasiliklerini doğrulukla yapacaklarına dair maddî teminat vermek zorundadırlar, Asliye Mahkemesi her zaman için aile vesayetine son vererek aile meclisini dağıtabilir. Aile meclisinin görevi, aile vesayeti altına alınan kimsenin vesayet makamlığını yapmaktır. Aile meclisinin kurulmasına karar verebilmek için, vesayet altındaki kimsenin kan ya da sıhrî hısımlarından iki reşidin ya da bunlardan biri ile karı ve kocanın aile vesayetini talep etmeleri gereklidir.

Aile Vesayeti. — Vesayet altındaki kişinin menfaati gereğince, vesayetin bir tek kişiye ait olmayıp, ailenin bütününe bırakılması. Medenî Kanunun 348. maddesine göre, bu durumda vesayet hakları, aile meclisi tarafından kullanılacaktır. Aile meclisinin yetki ve görevleri, Medenî Kanunun 348 ve 350. maddelerinde gösterilmiştir.

Anouk Aimée.

Aile Şirketi Malları. — Ailede hısımların bir mirastan paylarına düşen kısımların bir kısmını ya da tamamını almamak ve hatta buna bir miktar kendilerinden de mal eklemek suretiyle meydana getirdikleri iştirak. Aile şirketi kurmaktaki amaç, miras bırakanın ölümünden sonra aileye ait malların mirasçılar arasında paylaştırılarak, bu malların parçalanmasından doğacak ekonomik zararları önlemek, terekenin aynı malî güçde korunmasını sağlamaktır. Bu şirkete dahil olanlar, şirket malları üzerinde hep birlikte tasarruf edebilirler. Malların yönetimi de birlikte yapılır. Şirketin ortakları şirket borçlarından müteselsilen sorumludurlar.

Aile Vakfı. — Medenî Kanunumuzun 322. maddesine göre, aileye dahil olanların, eğitimi, bakımı, bunun gibi ihtiyaçları için gerekli masrafları karşılamak üzere, miras ve şahıs hukuku kurallarına uygun olarak kurulan tesis. Aile tesisi olarak adlandırılması daha doğru olan aile vakfı, öbür tesisler gibi tüzel kişiliğe sahiptir.

Aile Yurdu. — Aile mallarından olup, Medenî Kanunun 336-345. maddelerine göre kurulan hukukî müessese. Aileye dahil olan kimselerin iaşe ve oturmalarını sağlamak amacıyle kurulan aile yurtları, tarım ve endüstriye ayrılmış bir gayrimenkulün ya da oturmaya yarayacak bir meskenin amaca tahsisi yoluyle kurulur. Aile yurdu olarak tahsis edilen gayrimenkulün büyüklüğü bir ailenin ihtiyaçlarını aşacak büyüklükte olamaz. Bu mülk sahibinin ya da ailesinin yurt olarak tahsis edilen gayrimenkulü, amacına uygun bir şekilde bizzat kendilerinin işletmeleri şarttır. Aile yurdu, mahkemenin yurdun tesisi konusundaki kararının ilân edilmesiyle kurulur. Aile yurduna konu teşkil eden gayrimenkul, satılamaz, rehnedilemez, kiraya verilemez, haczedilemez.

AIMEE, ANOUK

Fransız sinema oyuncusu. Asıl adı Françoise Rosanis'dir. 27 nisan 1923'te Paris'te doğmuş, bale ve tiyatro kurslarını izledikten sonra 1947'de ufak bir rolle sinemaya girmiştir. André Cayatte'ın çağdaş bir Romeo Jülyet uyarlaması olan Verona Âşıkları, Aimée'ye büyük ün kazandırmıştır. 1967 yılında oynadığı Claude Lelouch'un Bir erkek ve Bir kadın adlı filmi, Cannes film şenliğinde büyük armağanı ve A.B.D.'de en iyi yabancı film ödülünü almıştır.

AINEIAS

Aineias Yunan mitolojisinin ünlü kahramanlarındandır. Arkiz ile Afrodit'in oğludur. Troya'nın, tahrip edilmesinden sonra, yeni bir ülke aramak için bir araya gelen sağ kalanların başına geçmiştir. Bir efsaneye göre uzun bir deniz yolculuğundan sonra Makedonya kıyılarına vararak buraya yerleşmiştir. Bir efsaneye göre ise İtalya'nın Lazio kıyılarına yerleşmiş ve torunları da Roma'yı kurmuştur.

Ünlü Latin ozanı Virgilius'un **Eneide** adlı kitabı Aineias'ın serüvenlerini işler. Aineias'ın

Aineias'ın babasıyle birlikte Troya'dan kaçışını gösteren Bernini'nin bu heykeli, Roma'da Galleria Borghese'dedir.

Kartaca'ya çıkıp kraliçe Didone'yle birleşmesini, sonra tanrıların isteğine uyarak kraliçeyi terkedişini, nihayet Lazio'ya varışını anlatır. Lazio'ya varan Aineias, Rutulilerin kralı Turno'yu yenilgiye uğratır ve kızı Latino'yla evlenir.

AINU

Hokkaido ve Sahalin adalarında yaşayan bir ırk. Ainular ilkel bir hayat yaşarlar. Hiç bir yönden komşuları Moğollara benzemezler. Gözkapakları çıkık ve kaş kavislerine doğru çekiktir. Çok tüylüdürler. Vücut yapıları küçük, kafatasları dolikosefaldir. Neolitik devirde Japon adalarında tek başlarına yaşamışlardır. Görünüşleri kaba ve ilkeldir. Kullandıkları araçlar da ilkeldir. Japonlardan öğrendikleri demir silâhları kullanırlar. Kulübelerde yaşarlar. Kulübelerini kimi zaman suya oturtulmuş kazıklar üstüne kurarlar.

Ainu'lar ayı kurban etme töreniyle, kutsal ruhlarla ilişki kurduklarına inanırlar.

Giysilerini bitkisel liflerden dokur ve geometrik biçimlerle süslerler. Soğuktan sakınmak için kışın köpek postuna bürünürler.

AIRY SIR GEORGE BIDDEL
(1801-1892) İngiliz gökbilgini. Uzun süre Greenwich Gözlemevini yönetmiştir. Yıldız kataloğu hazırladığı, ay ve güneş tutulmalarını incelediği astronomi alanından başka optik ve mıknatıslarla da ilgilenmiştir.

AISKHYLOS
(M.Ö. 525-456). Atinalı tragedya yazarı. Tragedyanın babası diye anılan Aiskhylos, Eleuisis'te doğmuş, Maraton ve Salamis savaşlarına katılmış ve Gela'da ölmüştür.

Birçok tragedya yazmış olan Aiskhylos'un günümüze sadece yedi oyunu ulaşmıştır. Tragedya türünün gelişmesinde çok önemli bir rol oynamıştır; Tragedya'dan şarkıyı kaldırmış, lirik bölümleri sınırlamış, konuşmayı önplana çıkartmıştır. Daha önce tragedyada tek bir oyuncu rol alırken oyuncu sayısını önce ikiye sonra üçe çıkartmıştır. Zengin, renkli, tragedyanın havasına çok uygun bir dil kullanmıştır. Aiskhylos, bunlardan başka oyunculara seyirci üzerinde istenilen etkileri uyandıran maskeler giydirmiştir. Günümüze ulaşan oyunları şunlardır: Hiketites (Yalvarıcı kızlar), Vurulmuş Prometeus, Persler, Agamemnon, Eumenides Tebai'ye Karşı, Yediler, Adak Taşıyıcı Kızlar.

AISOPOS (Ezop)
Doğum ve ölüm yılları kesinlikle bilinmeyen ve Yunanlılarda hayvan masallarının yaratıcısı sayılan yarı efsanevî kişi. Sisam adalı İadmon'un kölesiydi ve Delphililerce şehirde çıkan veba salgını nedeniyle feci biçimde öldürülmüştür. Bir başka anlatıya göre de, Aisopos, Atina'ya gelmiş ve çağının en zorba yöneticisi Peisistratus'a karşı halkı ayaklanmaya çağırdığı için öldürtülmüştür. Bir diğer anlatıya göre, Aisopos, bugün Eskişehir ilinin bulunduğu eski Amorium'da doğmuştur. Bazı ansiklopedilere bakılacak olursa, gerçekte böyle bir kişinin yaşamadığı da ileri sürülmektedir. Aisopos'un anlattığı ve söylediği masalları kendisinin kaleme almadığı da bu iddialar arasındadır. Phalerum'lu Demetrius, Aisopos'un masallarını on ciltte derleyip toparlamış, fakat bunlar sonradan kaybolmuştur. O günlerden sonra Aisopos masalları çeşitli defalar derlenmiş ve Latinceye de çevrilip basılmıştır.

Bilge Sokrates, cezaevinde bulunduğu sıralar bu masalları şiir diliyle yazmaya uğraşmış, Sokrates'tan sonra Babrius da bu yolu denemiştir. Aisopos biçimi masal yazma geleneğini başarıyla sürdürenler arasında La Fontaine ve Florian sayılabilir. Aisopos masalları «Ezop Masalları» adıyle dilimize de çevrilip yayınlanmıştır.

Aisopos, Yunan ulusunun Nasrettin Hocası'dı. Masallarını halkın anlayacağı sade bir dille yazmıştır.

AIX-EN-PROVENCE
Fransa'nın güney-doğusunda Bouches-du-Rhone iline bağlı, Marsilya'nın 28 km. kuzeyinde demiryolu üzerinde bir şehir.

Bu şehir M.Ö. 123 yılında, Aquae Sextiae adıyle, Romalı konsül Sextiüs tarafından, ılıca kaynaklarının bulunduğu yerde kurulmuştu.

Monarşi yönetiminde, Provence eyaletinin merkezi olarak rol oynamıştır. Aix şehri bir durgunluk devresinden sonra çabuk bir gelişme göstermiş ve nüfusu 75.000'e yükselmiştir. Gelişmesini müzik festivali gibi turistik faaliyetlere borçludur. Mirabeau parkı dolaylarında şehrin eski mahalleleri yer alır. Bunların çevresinde yeni yapılar görülür. XI. ve XIV. yüzyılda yapılan Saint-Sauveur katedrali, belediye ve XVIII. yüzyılda yapılan başpiskoposluk sarayı, şehrin tarihsel anıtlarıdır. İyi düzenlenmiş planı, üniversitesi, kültür ve sanat faaliyetlerinin yoğunluğu, şehri çevreleyen manzaraların güzelliği, Aix'i Fransa'nın en çok ziyaret edilen turistik yerleri arasına sokmuştur. Ürünleri: zeytinyağı, sabun, badem. M.Ö. 102'de Mariüs, Tötonları Aix-en-Provence yakınlarında yenilgiye uğratmıştı.

Ünlü tragedya yazarı Aiskhylos'un yüzlerce oyunundan sadece yedi tanesi günümüze ulaşmıştır. Resimde yazarın heykeli ve Persler adlı oyunundan bir sahne görülüyor.

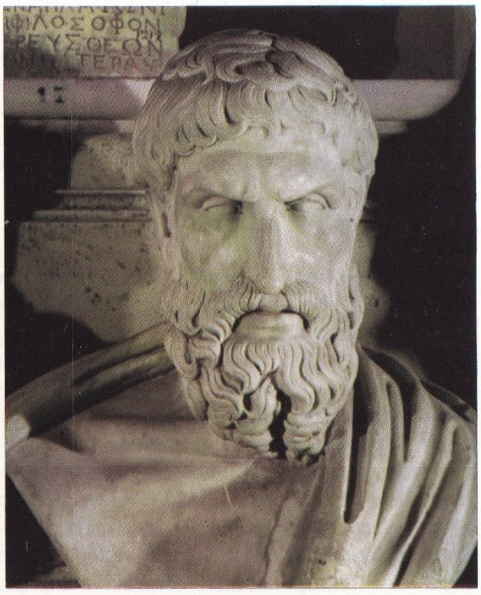

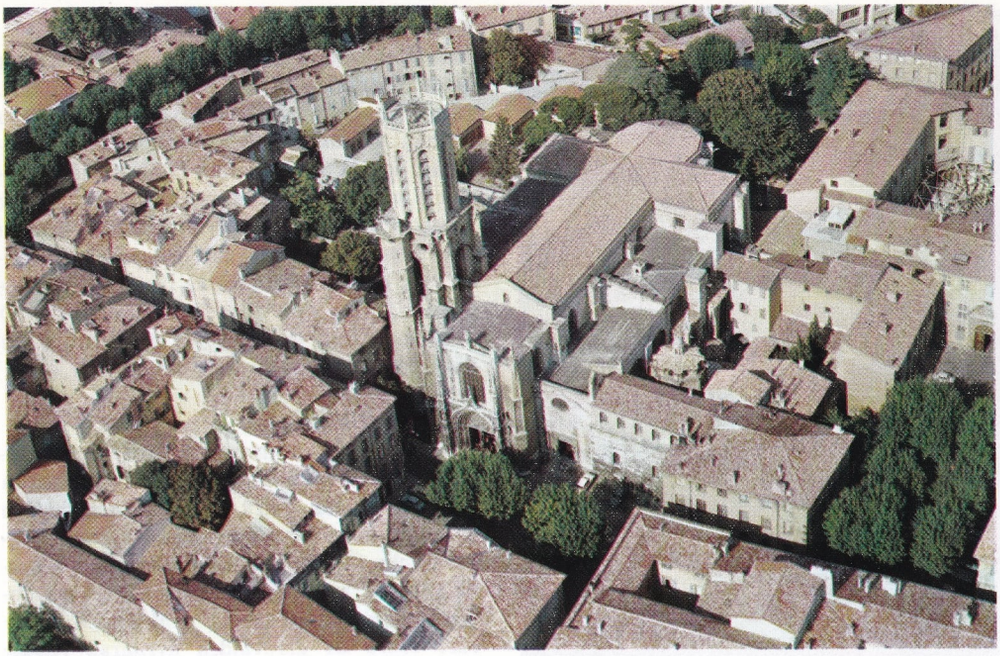

Aix-en-Provence'ın havadan alınmış bu fotoğrafında, şehrin eski kesimi görülüyor.

AIX-LA-CHAPELLE
Federal Almanya Cumhuriyetinin bir kenti. Belçika sınırında yer alan Aix-La-Chapelle'in nüfusu 180.000'dir. Çevredeki sıcak su kaynakları Roma'lıların bu bölgeye yerleşerek bir kent kurmalarını sağlamıştır. Daha sonra XIV. yüzyıldan itibaren kömür madenlerinin ortaya çıkması Aix-La-Chapelle'in gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bugün kömürün yanısıra çinko, kurşun, gümüş gibi madenler büyük bir endüstri faaliyetinin gelişmesini sağlamışlardır. Aix-La-Chapelle'de bulunan Şarlman sarayının Palatine kilisesi Ortaçağ mimarlığının en ilginç örneklerinden birisidir. Şarlman sarayı 796 ile 805 yılları arasında yaptırılmıştır.

Aisopos'un Tilki ile Karga adlı masalının, 1501 yılında yayımlanan latince baskısından sayfa örneği.

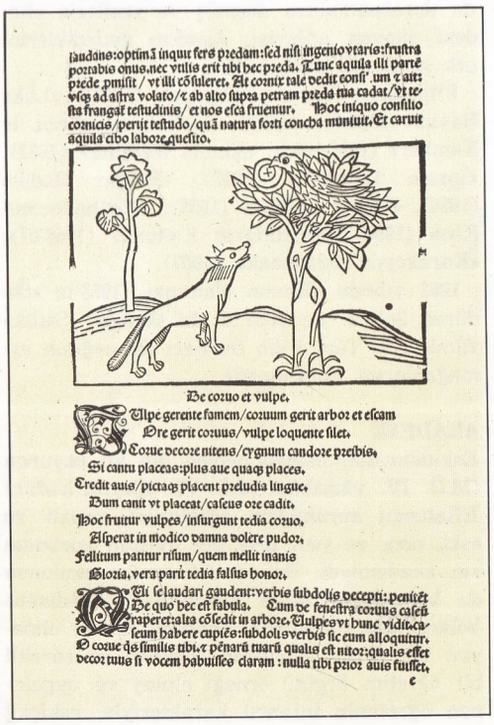

laudans:optimā inquit fers predam:sed nisi ingenio vtaris:frustra
portabis onus.nec vtilis erit tibi hec preda. Tunc aquila illi parte
prede pmisit / vt illi cōsuleret. Et cornix tale vedit consi'.um ⁊ ait:
vsq ad astra volato/⁊ ab alto supra petram preda tua cadat/vt te-
sta frangat testudinis/ et nos esca fruemur. Hoc iniquo consilio
cornicis/perijt testudo/quā natura forti concha munuit.Et caruit
aquila cibo laboreqcuito.

De corvo et vulpe.

Vlpe gerente famem/corvum gerit arbor et escam
Ore gerit corvus/vulpe loquente silet.
Corve decore niteus/cygnum candore prelbis.
Si cantu placeas:plus aue quaqs places.
Credit auis/pictaqs placent preludia lingue.
Dum canit vt placeat/caseus ore cadit.
Hoc fruitur vulpes/insurgunt tedia corvo.
Asperat in modico damna dolere pudor.
Fellitum pantur risum/quem mellit inanis
Glozia.vera parit tedia falsus honor.
Tli se laudari gaudent:verbis subdolis decepti:pentit
De quo hec est fabula. Cum de fenestra corvus caseū
raperet:alta cōsedit in arbore.Vlpes vt hunc vidit.ca-
seum habere cupies:subdolis verbis sic eum alloquitur.
O corve ds similis tibi.⁊ pēnarū tuarū qualis est nitor:qualis esset
decor tuus si vocem habuisses claram : nulla tibi prior auis fuisset.

c

AJACCIO
Batı Korsika'da bir şehir. (Nüfusu 33.000). Ajaccio, aynı adı taşıyan körfezin kıyısında kurulmuştur. Korsika adasının, Bastia'dan sonra gelen en önemli ticaret merkezidir. Adanın çeşitli bölgelerine yollarla bağlanmış olması, gelişmesini kolaylaştırmıştır. Ayrıca ılımlı havası ve ağaçlıklı çevresiyle turistik bir merkez olma yolundadır. Napolyon'un doğduğu yer olarak da tanınır.

AJAN
Esas itibarıyle bir kurumun, diğer kurumlar nezdindeki temsilcisi anlamını taşır. Hukukta, acenta anlamına da gelen ajan deyimi günümüzde en çok uluslararası kuruluşlarda devleti temsil eden kişiler, diplomatlar için kullanılmaktadır.

AJANS
Yurt ve dünya haberlerini, abonelerine, gazetelere yetiştirmekle görevli bürolar. Ajanslar, yayınladıkları bültenler bakımından Basın Kanunu hükümlerine tabidirler. Dünyadaki en eski ve ünlü haber ajansları, Havas, Wolf, Reuter, Stefani, Associated Press, Tass ajanslarıdır. Türkiye'deki en ünlü haber ajansı, yarı resmî bir niteliği bulunan Anadolu Ajansıdır.

Anadolu Ajansı. — Genellikle (AA) diye anılır. Türkiye Cumhuriyetinin resmî haber ajansıdır. Mustafa Kemal tarafından, Kurtuluş mücadelemizi ve sorununu bütün ülkeye ve dünyaya duyurmak amacıyle 6 nisan 1920 yılında kurulmuştur. Bu ajanstan önce, ülkemizde «Osmanlı Telgraf Ajansı» — 11 mayıs 1911'de kurulmuştu — ile Birinci Dünya savaşı sıralarında bu ajansın yerine kurulan «Millî Ajans» vardı. Fakat her iki ajans da gerektiği kadar başarılı olamamış, bu yüzden önce Osmanlı Telgraf Ajansı, onun ardından da Millî Ajans sırayla kapanmışlardır.

Ulusal Kurtuluş savaşı günlerinin sınırlı koşulları içinde bir tek teksir makinesiyle işe başlayan Anadolu Ajansı, savaşın sürekliliği boyunca, çeşitli illerimizde kurduğu irtibat memurlukları aracılığında ulusal davamızla ilgili haberleri bütün dünyaya yaymış, ayrıca Londra, Paris, Viyana, Berlin, Cenevre ve Amerika Birleşik Devletlerindeki elçiliklerle de bunları en uzak ülkelere kadar duyurmuştur.

Anadolu Ajansı (kısa adıyle AA) 7 haziran 1920'de kabul edilen bir kanunla kurulan «Matbuat ve İstihbarat Müdüriyet-i Umumi-

Aisopos'un, Velasquez tarafından yapılmış olan bu portresi, Madrid'te Prado'dadır.

Ajanta'da I. mağarada bulunmuş olan bu fresk, M.S. V.-VI. yüzyıllarda hüküm süren Gupta hanedanı devrinde yapılmıştır.

yesi» adlı örgüte bağlanmış ve savaşın bitmesiyle de bir anonim ortaklık — 1 mart 1925 — haline getirilmiştir.

O günden bu yana AA çeşitli büyük dünya haber alma ajanslarıyle ortak bir çalışmaya yönelmiş, bu işbirliği sonucu yurt haberlerinin bu ajanslar aracılığıyle dünyaya duyurulması mümkün olmuştur. Anadolu Ajansı, bugün modern metotları uygulamakta, bu konudaki ileri teknik olanaklardan yararlanarak, görevini dünya haber verme koşullarına uygun bir biçimde yerine getirmeye çalışmaktadır.

Lütfü Akad'ın yönetmiş olduğu Hudutların Kanunu adlı filimden bir sahne.

AJANTA

Orta Hindiştanın Maharashtra eyaletinde bir bölge. Ajanta'da M.Ö. II. yüzyıl ile M.S. VIII. yüzyıl arasında yaşamış insanların kayalara oyduğu 27 mağara bulunmaktadır. Mağaralarda, içinde Buda dinine bağlı kişilerin yaşadığı manastırlar (vihara) ve tapınaklar yer almıştır. Geniş cepheleri, sütunlar üzerine oturtulmuş büyük salonları bulunan bu yapıtların iç duvarları heykel ve fresklerle süslenmiştir. Gupta devrinde (M.S. V.-VI. yüzyıl) yapılmış olan bu freskler Hindistan'ın en güzel ve en iyi saklanmış freskleridir.

AKAD, LÜTFÜ Ö.

(1916-) 1950 sonrasının Türk sinemasındaki ünlü yönetmenlerindendir. İstanbul'da doğmuştur. Jan Dark Fransız Mektebinden ve Galatasaray Lisesinden sonra Yüksek Ticaret Okulu, maliye şubesini bitirmiştir. Askerlik görevini tamamladıktan sonra bir ara Osmanlı Bankasında memur olmuştur; kısa bir süre sonra bu görevinden ayrılarak rejisör Şakir Sırmalı'nın çevirmekte olduğu «Unutulan Sır» filminin yürütücü prodüktörlüğüyle sinemacılık hayatına başlamıştır.

Daha sonra Lâle Film'de işletmecilik ve muhasebecilik yapmış, o zamanki adıyle Erman Kardeşler (Şimdi Erman Film) firmasına aynı görevle gelmiş, fakat olayların zorlaması sonucu, kamera gerisine geçerek yönetmenliğe başlamıştır.

O dönemde Türk sinemasını ellerinde tutan Şehir Tiyatrosu geleneğini kırmış, yalın, gerçekçi olma çabasını sürdüren bir anlayışı sinemamıza getirmiştir. Akad'ın sinemamıza getirdiği bu batılı anlayış uzun süre, ardından gelen rejisörleri de etkilemiş ve Türk sinemasının ufku hayli genişlemiştir.

Daha sonraki yıllarda Akad, başlangıçtaki yenilikçi çabasını bir yana bırakmış, piyasa isteklerine karşılık verip vermeme konusunda duraksamalara düşmüş ve yenilerin elindeki sinema anlayışı, Akad'ın getirdiklerini çok gerilerde bırakmıştır.

Filimleri: «Vurun Kahpeye» (1949), «Lüks Hayat» (1950-51), «Tahir ile Zühre», «Arzu ile Kamber» (1951-1952), «Kanun Namına» (1952), «İpsala Cinayeti» (1953), «Bulgar Sadık» (1954), «Beyaz Mendil» (1958), «Meyhanecinin Kızı» (1958), «Hudutların Kanunu» (1966-67), «Karakoyun-Kızılırmak» (1967).

1952 yılında «Kanun Namına», 1953'te «Öldüren Şehir» ve 1954'te de «Bulgar Sadık» filmleriyle Türk Film Dostları Derneğinin armağanlarını kazanmıştır.

AKADEMİ

Eskidünyada, hemen hemen bin yıl boyunca (M.Ö. IV. yüzyıldan M.S. VI. yüzyıla kadar) Eflatuncu kuramların öğretimini yapan ve eski, orta ve yeni diye üçe ayrılan kurumun adı akademiydi. Bu ad, Eflatun'un okulunun da bulunduğu, Atina yöresindeki Akademos bölgesinden türemiştir. Akademi felsefî olmayan bir görüş açısından, düzenli ve sürekli bir öğretim örgütü örneği olmuş ve uygulanan öğretimin insancıl karakteriyle, eskiçağ

kültürünün önemli ve kendine özgü bir temsilcisi düzeyine ulaşmıştır. Daha sonraları, hümanizma döneminde, bilim adamları, edebiyatçılar ve sanatçıların birlikte meydana getirdikleri ve zengin sanatseverlerle hükümetler tarafından desteklenen kültür dernekleri de akademi adını almışlardır. Bu dönemde Roma'da (Pomponiana), Napoli'de (Pontaiana), Floransa'da (Platonica) akademiler açılmıştır. Hümanizma, bir kültür ideali olmaktan çıktığı zaman, akademiler eskidünyaya olan ilginin yerini başka kültürel ilgilerle doldurmuşlardır. Örneğin İtalyan dilini incelemek için felsefî — edebî amaçlar taşıyan Crusca Akademisi (1582) böyle doğmuştur. XVI. ve XVII. yüzyıllarda kurulan Arcadia (1691) da bunlardan biridir. Ayrıca sanatla ilgilenen bir yığın akademi ortaya çıkmıştır. Aynı çağda, Lincei (1603) ya da Cimento (1657) gibi başka akademiler de Galileo Galilei'nin doğa inceleme geleneğini sürdürmüşlerdir. Aydınlanma çağında, akademiler, kralların, papaların, ve prenslerin yönetiminde resmî bir nitelik kazandıkça şiir, edebiyat, felsefe, arkeoloji çalışmaları, yerlerini bilimsel ve deneysel çalışmalara bırakmıştır. (Fransa Akademisi, Londra'da Royal Society, Prusya Bilimler Akademisi, Petersburg Bilimler Akademisi, — sonra S.S.C.B. Bilimler Akademisi adını almıştır. Floransa Accademia dei Georgofili bunların başlıcalarıdır.) Fransız Devrimiyle başlayan değişim birçok akademiyi tasfiye etmiştir. Kalanlar da, yeni kurulan devletlerin daha gerçekçi bir politika gütmeleri sonucunda, akademi adının oldukça sarsılmış olan itibarını yükseltmeye yönelmişlerdir. Böylece İtalya'da Societa Reale di Napoli, L'Istituto Lombardo, L'Istituto Veneto, Torino Krallık Bilimler Akademisi, Amerika'da A.B.D. Uluslararası Bilimler Akademisi (1863), Papalık Bilimler Akademisi (1936) ve çeşitli ülkelerde birçok akademi kurulmuştur. Bugün hâlâ belirli konularda öğretim yapan kurumlara (Güzel Sanatlar Akademisi, Tiyatro Akademisi gibi) akademi adı verilmektedir. Bizde de, ilk Üniversiteler açıldığında buralarda okutulacak dersleri hazırlamak için kurulan Encümen-i Daniş, ilk Türk akademisi sayılabilir. 1851 yılında Reşit Paşaca kurulan bu akademi, tutucu davranışlar yüzünden gelişememiştir. Günümüzde Türk Dil Kurumu, Türk Tarih Kurumu gibi bilimsel araştırmalar yapan akademi yapısında kuruluşlar da vardır. Bazı yüksek okullara da Akademi adı verilmektedir.

Devlet Güzel Sanatlar Akademisi. — 1877 tarihine dek Türkiye'de resim ve mimarlık öğretimi yalnız Mühendishane ve Harp Okullarında ve bu okullara öğrenci yetiştiren Askerî Rüştiyelerde yapılırdı. Öbür okullarda resim öğretilmezdi; daha doğrusu resim yapmak yasaktı.

1877'de Maarif Nazırı Raif Paşanın teşebbüsüyle Sanayi-i Nefise öğretimi için bir okul açılması kararlaştırılmıştı. Fakat bu okulun gerçekten açılıp açılmadığı, açıldı ise nerede bulunduğu ve öğretime kaç yıl devam ettiği bilinmemektedir.

Şimdiki Devlet Güzel Sanatlar Akademisi (Sanayi-i Nefise Mektebi) ise 1882'de, eski müze Müdürü Hamdi bey tarafından kurulmuştur. Bu amaçla Eski Şark Asar-ı Atikaları Müzesi (Eti Müzesi) binasının yapımına başlanmış, bina 3 mart 1883'te bitirilmiştir. Öğretime 1884 martında başlanmıştır. İlkin Ticaret Nezaretine bağlı olan okul, bu nezaretten ayrılarak Maarif Nezaretine bağlanmıştır (1887). Bunun üzerine okul müdürlüğünün görevini gösterir 15 maddelik bir yönetmelik düzenlenerek nezaret tarafından müdürlüğe gönderilmiştir.

Sanatçı yetiştirme amacıyle açılan bu okulun ilk devrede öğrencisi pek azdı, çoğunu Rum ve Ermeniler teşkil ediyordu.

Raffaello'nun ünlü «Atina Okulu» adlı tablosunun ortasında Eflatun ve Aristoteles görülüyor.

Okul, zamanla Türk sanatçılarının yetişmesinde etken oldu. Okuldan mezun olan öğrencilerden bazıları da daha iyi bir öğrenim yapabilmek için Paris'e gönderilmişti (1892). İlk gönderilen öğrenciler heykeltıraş bölümünden İhsan ve resim bölümünden de Galip beylerdi.

Şimdiki Eti Müzesi binası o zaman daha küçüktü. 10 yıl sonra bu binaya büyük bir salon ile iki atölye eklendi. Atölyelerden biri hakkâklığa, öbürü de heykeltıraşlığa ayrılmıştı. Okul Müdürü Hamdi bey ölünce (24 şubat 1910), yerine kardeşi Halil Ethem bey aynı zamanda Müze Müdürü olarak atandı. 1912'de eski ve yeni bölümler arasına iki oda daha eklenerek okul biraz daha genişletildi ve yeni bir yönetmelikle yeni ders programları hazırlandı. 1915 yılında kız öğrencilere resim ve heykel öğretmek amacıyle bir de İnas Sanayi-i Nefise Mektebi açıldı. Her iki okul 1918 yılına kadar Müze Müdürlüğüne bağlı olarak öğretime devam etti. Fakat ressam ve öğretmenlerin ısrarları üzerine 12 nisan 1333 tarihli bir kararla bu okullar maarife bağlı bağımsız bir müdürlük haline getirildi ve müdürlüğüne de ressam Halil Paşa atandı.

Müze binasında asar-ı atikanın çoğalması üzerine okul, eskiden Lisan ve Hukuk Mektebi olarak kullanılan Cağaloğlu'ndaki bir konağa nakledildi. Binanın darlığı yüzünden Sanayi-i Nefise Mektebi buradan da çıkarılarak bir süre için Şehzadebaşı'nda küçük bir eve yerleştirildi.

Pompei kazılarında ortaya çıkan bu mozayik, Atina yöresindeki Akademos bahçesini göstermektedir.

Sargon'un torunu Naraamsin'in güçlülüğünü belirten bu kabartma, Paris'te Louvre Müzesindedir.

Bu küçük bina da öğretime elverişli olmadığından 26 nisan 1336'da şimdiki Sağlık Müzesi olan binaya geçildi. 1918'de Halil Paşanın yerine atanan Nazmi Ziya Bey de müdürlükten alınarak yerine ressam Ali Saim Bey atandı. O da üç ay kadar bu görevde kaldıktan sonra yerine ünlü karikatürist Cemil Bey geçti.

Cemil Bey, görevinde iki yıl kaldıktan sonra çekilmiş ve yerine ressam Nazmi Ziya Bey, ikinci kez olarak müdürlüğe getirilmiştir. Mütareke yıllarında Kız Sanayi-i Nefise Mektebi Çarşıkapı Ana Mektebinde öğretim yapıyordu. Cemil Beyin müdürlüğü sırasında Kız Sanayi-i Nefise Mektebi ile Sanayi-i Nefise Mektebi birleştirilmiştir. Fakat binanın küçük oluşu ve elverişli atölyelerin bulunmaması sebebiyle Müdür Nazmi Ziya Beyin teşebbüsüyle Fındıklı'da vaktiyle sultan sarayı ve daha sonra Mebusan Meclisi olan bugünkü binaya geçilmiştir. 1926 mayısında Nazmi Ziya Bey Müdürlükten ayrılınca yerine vekâleten ressam Namık İsmail Bey atandı. Yeni teşkilâta göre okula gereken atölyeler yaptırıldı ve okulun adı Güzel Sanatlar Akademisine çevrildi. Daha sonra okulun adı Devlet Güzel Sanatlar Akademisi oldu. Devlet Güzel Sanatlar Akademisi bugün şu bölümlerde faaliyet göstermektedir:

1 — Mimarlık.

2 — Dekoratif sanatlar (İç mimarlık, seramik, Grafik sanatlar, tekstil desenleri, tiyatro dekoru).

3 — Resim; 4 — Heykel.

AKADLAR

Milâttan üç bin yıl önce Mezopotamya'da Sinear'ın kuzeyindeki Akad ülkesine yerleşen bir kavimdir. Samî aslından olan Akadların ana yurdu Arap yarımadasıdır. Tip bakımından Sümerlerden ayrılırlar. Resimlerde uzun sakallı ve kısa entarili olarak görülürler. En kalabalık oldukları yer Fırat kenarında Sıppara şehriydi. Akadlar burada çoğalmış ve Sümerlerin uygarlığını ve savaş usullerini öğrenmiştir. Akadlar ilk önce Sümerlerin Kiş şehrini ele geçirerek ülkenin bu kısmını egemenlikleri altına aldılar. Daha sonra Sümerlerle sürekli savaşlar oldu ve Akad krallığı Sümer kralı Lugalzagizi tarafından ortadan kaldırıldı.

Akadlar Lugalzagizi'nin son zamanlarında, Sümer egemenliğine karşı ayaklanarak Sargon (Şarrukin) adlı değerli bir komutanın yönetiminde kral Lugalzagiz'i yendi; bu zaferden sonra Sargon, Kalde hükümdarı ilân edildi. (M.Ö. 2750) Sargon ve torunu Naram-Sin zamanında Akad krallığı genişleme olanakları buldu, Elam, Asur ve Doğu Anadolu'nun bazı bölgeleri ve Akdeniz'e kadar uzanan ülkeler ele geçirildi; başkent Agade şehri çok gelişti.

Akad imparatorluğu çeşitli kavimlerden kurulmuştu. İç ayaklanmalar ve dış düşmanların saldırıları Akad ordusunu zayıf düşürünce Uruk sitesi prensi durumdan yararlanarak Akad İmparatorluğuna son verdi. Böylece egemenlik tekrar Sümerlere geçmiş oldu. Akadların Mezopotamya'ya girmeleri ve egemenliklerini kabul ettirmeleri bu bölge tarihinde yeni bir dönemin başlangıcıdır. Akadlar insanlık tarihinde ilk kez bilinçli olarak bir cihan devleti kurdular. Fakat zamanla kralların Sümerlerin dinî duygularıyle bağdaşmayan bir tutuma yönelerek kendilerini tanrılığa yükseltmesi Akadların kurduğu cihan devletine Tanrı-Kral şeklinde bir merkez yaratma durumuna yol açtı. Akadlar Sumer yazısını ve kültürünü benimseyerek hem bu kültürü kendi değerleriyle geliştirdiler hem de Sümer-Akad kaynaşmasından doğan yüksek bir kültürün oluşmasına sebep oldular. Özellikle sanat alanında kendi benliklerini belirli bir şekilde gösteren Akadlardan kalan yapıtlar arasında Naram-Sin'in Diyarbakır dolaylarında bulunan ve bugün İstanbul Arkeoloji müzesinde olan stelesi çok önemlidir.

AKAĞALAR

Osmanlı sarayında beyaz hadımlardan meydana gelmiş bir sınıf. Akağalar, Enderun ağalarıyle Bâb-üs-saade denilen kapıyı bekleyen ağalardan ibarettir. Siyah hadımlardan ayırmak için, bunlara akağalar, bekledikleri kapıya da «Akağalar Kapısı» denmiştir.

Akağalık Murat II. zamanında kurulmuştur. Sayıları 40-80 kadardı ve başlarına «Kapıağası» ya da «Bâb-üs-saade ağası» denirdi. Kapıağası 1852 yılına kadar Enderun-i Hümayun ile padişah ailesinin bulunduğu kısmın en büyük amiriydi. Ancak o tarihte haremin yönetimi «dar-üs-saade» ağası (Kızlarağası) na verildiğinden, akağaların nüfusu azalmıştır. Sarayın en önemli görevlerine (hasodabaşılık, kilercibaşılık, sarayağalığı gibi) akağalar getirilirdi. Akağalar, XVI. yüzyılın sonlarına kadar sarayda padişahın tam yetkili vekiliydiler.

Akağalar, Enderunda içoğlanlarına bakar, geceleri bunların koğuşlarında yatarlardı.

Enderunda yetiştirilen akağalar, dış hizmetlerde kullanılırdı. Aralarından vezir ve vezir-i âzam olanları bile çıkmıştır.

AKA GÜNDÜZ

(1886-1958). Hikâyeci, romancı, ve gazeteci Aka Gündüz (Asıl adı Enis Avni, ya da Hüseyin Avni) Selânik doğumludur. Yazılarında genellikle Aka Gündüz adını kullanmış, Soyadı Kanunu ile birlikte bunu soyadı olarak almıştır.

Aka Gündüz, yaşadığı dönem için, gerçekçi sayılabilecek bir yazardır.

İlköğrenimini Serez ve Selânik'te yapmış, İstanbul'a geldikten sonra Galatasarayda, Edirne ve Kuleli askerî okullarında, Harp Okulunda okumuştur. Hastalık nedeniyle Harp Okulundan ayrılan Aka Gündüz, daha sonra Hukuk ve Güzel Sanatlar öğrenimi de yapmıştır. Devrinin siyasal mücadele hareketlerine katıldığı için sürgün olarak Selânik'e gönderilmiş, 1908 yılında Hareket Ordusuyle birlikte gönüllü olarak yeniden İstanbul'a gelmiştir. Uzun süreler gazetecilik yapmış, İngilizler tarafından Malta adasına sürülmüş, serbest bırakılınca Ankara'ya geçerek milletvekili seçilmiş, yazarlık hayatı boyunca sayısız yazılarının dışında yetmiş kadar da kitap yayınlamıştır. Romanlarının konuları halk çevrelerinden alınmadır, bunları arı, duru bir dille anlatır. Yaşadığı dönem için gerçekçi sayılabilecek bir sanatçıdır.

Eserleri: «Türk Kalbi» (1913), «Bozgun» (1913), «Muhterem Katil» (1914), «Yarım Türkler» (1919), «Bu Toprağın Kızları» (1927-35-42-45), «Odun Kokusu» (1928), «Bir Şöförün Gizli Defteri» (1928-43-46), «İki Süngü Arasında» (1929), «Onların Romanı» (1933), «Kokain» (1933), «Üç Kızın Hikâyesi» (1933), «Aysel» (1933-42), «Üvey Ana» (1933-39-40), «Çapraz Delikanlı» (1938-44), «Zekeriya Sofrası» (1938-44), «Bebek» (1941), «Sansaros» (1945), «Bir Kızın Masalı» (1954).

AKALA

Açık kozalı bir çeşit Amerikan pamuğudur. Pamuklar olgunlaşınca kozadan ayrılırlar. Akala pamuğu erken yetişir ve verimi fazladır. İplikleri parlak, yumuşak ve uzundur (27,5 mm.). Adana ve İzmir bölgelerinde ekilir.

AKALAR

M.Ö. 2000 yılında Hellas'ta yaşamış bir boy grubuna verilen ad. Homeros'un destanında

M.S. VI. yüzyılda parşömen üzerine yazılmış bir İlyada'dan alınma bu minyatür Akalar'ın Troya'ya saldırışını gösteriyor.

Akhailer olarak geçer. Akalar, M.Ö. 1600'den sonra politika ve uygarlık alanında büyük bir varlık gösterirler. Kralları ya da beyleri tepeler üzerine kurulmuş, surlarla çevrili şatolarda otururlardı. En önemli merkezleri Peloponnesos'daki Agrolis'teydi.

M.Ö. 1400 yıllarına doğru çok güçlenen Akalar, Girit adasını ele geçirdi; Sisam, Rodos hatta Kıbrıs'a çıkarak, Anadolu'ya kadar uzandı. Çanakkale boğazına yaptıkları seferde Troya'yı yakıp yıktılar. Akaların egemenliği Dorların göçüyle (M.Ö. 2000 sonlarında) sona erdi.

Akalarda kültür gelişmesi M.Ö. 1600'den sonra başlar ve «Mykenai kültürü» adı verilir. Kuyu ve kubbe biçimli mezarları karakteristiktir. Akaların Girit'ten alarak değiştirdiği, henüz okunamayan bir yazı sistemi de vardır. Akaların en önemli kültür merkezi Hellas idi.

AKALIN, Dr. BESİM ÖMER

(1861-1940) Ünlü Türk doktorlarındandır. Yurdumuzda kadın hastalıkları ve çocuk bakımı biliminin kurulup yayılmasında büyük yararı dokunmuştur. İstanbul doğumludur. Kosova Askerî Rüştiyesinde ve Askerî Tıbbiyede okumuştur. Paris'te ihtisas yaptıktan sonra Askerî Tıbbiyeye öğretmen olarak atanmıştır.

Meslek hayatında tümgeneralliğe kadar yükselen doktor Akalın, türlü meslek uğraşlarında bulunmuş, Cumhuriyetten sonra da üniversite rektörlüğüne seçilmiştir. İstanbul milletvekili olarak parlamentoya girmiş, Ankara'da kalp sektesinden ölmüştür. Mesleğindeki çalışmalarını tam elli yıl başarıyla sürdürmüştür.

Eserleri: «Sıhhatnüma-yi İzdivaç», «Sıhhatnüma-yı Etfal», «Sıhhatnüma-yı Aile», «Sıhhatnüma-yı Tenasül», «Çocuk Büyütmek», «Emraz-ı Nisa», «Hıfz-ı Sıhhat», «Tabib-i Etfal», «Türk Çocuğu Yaşamalıdır», «Türk Çocuğunu Nasıl Yaşatmalı».

AKAMBER

İspermeçet balinasının (Kaşalot) safra salgısının bağırsaklarında donması sonucu meydana gelen bir maddedir. Balığın dışkısıyle denize dökülen bu madde koyu kurşunî ya da siyah renkte, katı, yağlı, hafif, bükülgen ve güzel kokuludur. Rengi mermer gibi dalgalıdır. Açık denizlerde yüzer durumda ya da kıyılarda bulunur. En çok Çin, Japon ve Hint denizlerinin kıyılarında toplanır. Asıl akamber, pahalıdır. Çok kez içine balmumu gibi yabancı maddeler katarlar. Akamberin kesiti iç içe tabakalar halindedir. Tadı yoktur, fakat güzel bir kokusu vardır.

62°C'de erir .Eriyiğinden sarı renkli ve yağlı bir sıvı elde edilir. Eriyik soğuduğu zaman, parlak, beyaz kristallere ayrılır.

Akamber alkolde ve eterde erir. İçinde kolestrine yakın «amberin» denilen bir madde vardır. Bu madde vaktiyle ilâç gibi kalbi kuvvetlendirmek ve bazı sinir hastalıklarını gidermek için tıpta kullanılırdı. Bugün için önemini kaybetmiştir. Akamber Avrupa'da koku imalinde; doğu ülkelerinde ise daha çok eczacılıkta kullanılır.

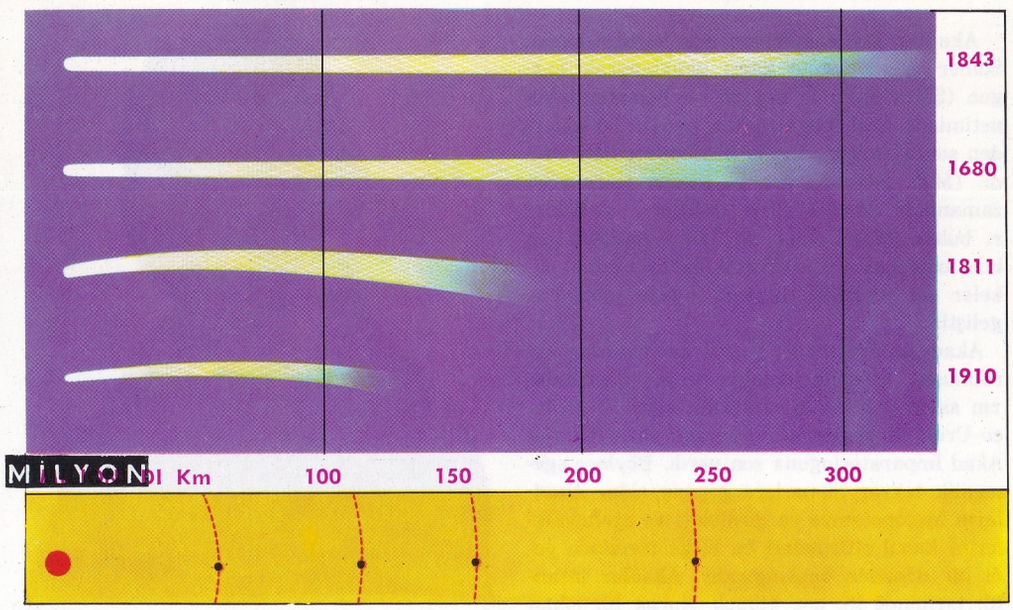

Üstte: Çeşitli tarihlerde gözlenen kometlerin kuyruklarının belli başlı gezegenlerin yörüngelerinin yarı çapıyla karşılaştırılması. Altta: bir kometin gökyüzünde yol alışı.

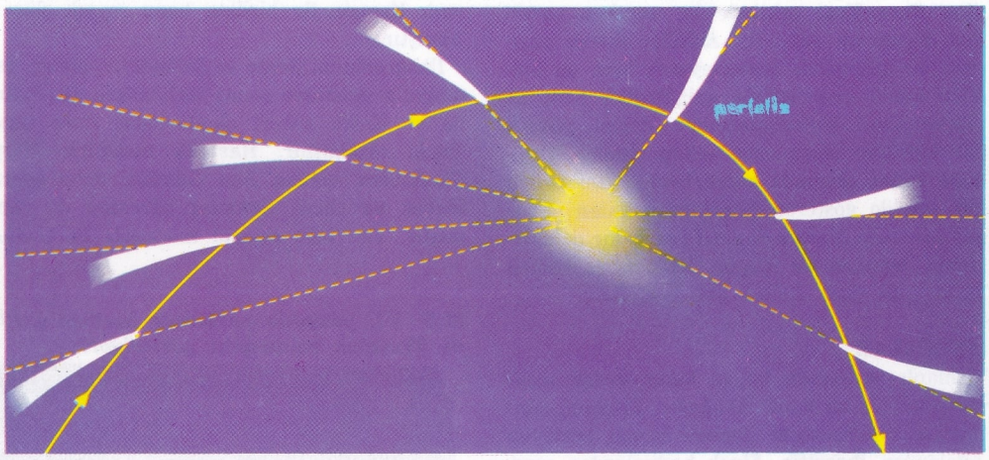

AKANYILDIZ

Bulutsuz bir gecede gökyüzü incelenirse, zaman zaman sanki bir yıldızın yerinden koparak akıp gittiği ve kısa bir zaman sonra da kaybolduğu görülür. Bunlara «akanyıldızlar» denir. Akanyıldızlar kimi geceler az, kimi geceler sayılamayacak kadar çok sayıda görünür.

Solda: 1908 yılında fotoğrafı çekilen Morehouse kometi. Sağda: 1911 yılında görülen Brooks kometi.

13 kasım 1833 yılında Kuzey Amerika'nın doğusunda meydana gelen muazzam bir yıldız yağmurunda en az 200.000 akanyıldız görüldüğü tahmin edilmiştir.

Önceleri yıldız akması bir atmosfer olayı sanılırdı. Ancak XIX. yüzyılda bunların uzaydan gelen gökcisimleri olduğu anlaşıldı. Yıldız akması olayı, güneş etrafında belirli bir yörünge üzerinde hareket eden ve meteor adı verilen göktaşlarının dünya atmosferine girmesi sonucunda meydana gelir. Dünya, güneş etrafında hareketi sırasında böyle bir meteorun ya da meteor sürüsünün yörüngesinden geçerken çekim kuvvetinin etkisi altında kalan meteorlar büyük bir hızla (saniyede 12-72 km.) dünya atmosferine girer. Meteorlar atmosfer içindeki hareketleri sırasında atmosfere sürtünür. Bu sürtünme sonucunda sıcaklıkları 2000°C'ye kadar yükselir ve böylece akkor haline gelir. Bu yüzden meteorlar ancak

atmosfere girdikleri zaman akanyıldız olarak görünür. Akkor haline gelen meteorların çevresi parlak bir gaz tabakasıyle örtülüdür. Meteor dünyaya ancak 100-150 km. yaklaşınca görülmeye başlar.

Bazen yağmur gibi birçok akanyıldızın kaydığı görülür; buna akanyıldız yağmuru denir.

Bu olay dünyanın bir meteor sürüsünün içine girmesiyle meydana gelir. Bir akanyıldız yağmurunda akanyıldızlar bir noktadan geliyormuş sanısı uyandırır. Bu noktaya radyan noktası denir. Bu nokta akanyıldızların gerçekten ayrıldıkları bir nokta değildir. Akanyıldızlar birbirine paralel yörüngeler üzerinde hareket ettikleri için, yerden bir noktada birleşiyormuş sanısı uyandırırlar. Bir meteor grubuna ait meteorların her biri yörüngeleri üzerinde hareket ederek dünyanın atmosferine girer, sürtünme sonucu ısınır, akkor haline gelir ve kısa bir süre görünür. Atmosferden çıkınca hemen soğur ve karanlık bir cisim olarak yörüngelerine devam ederler. Dünya, yörüngesi üzerinde hareket ederek ertesi yıl tekrar aynı noktaya gelince gene aynı gruptaki meteorlardan bir kısmı atmosfere girer. Akkor haline gelip, aynı noktadan etrafa dağılıyormuş gibi görünür.

Akanyıldız yağmurlarına genel olarak radyan noktalarının bulunduğu takımyıldızın adı verilir. Pek çok akanyıldız yağmuru vardır. Bunlardan Bolitler 2-3 ocakta; Liritler, 12-23 nisanda, Perseitler, 9-14 ağustosta, Oryionitler, 16-22 ekimde görünür. Leonitler, 33,5 yılda bir 14-18 kasımda, Andromeditler, 17-23 kasımda, Geminitler, 9-12 aralıkta görünür.

Akanyıldız yağmurları en çok temmuz ile ocak ayları arasında meydana gelir. En toplu olarak ise kasım ayında görünürler. Demek ki dünya en çok temmuz-ocak ayları arasında akanyıldız yörüngeleri içinden geçmektedir. Bu iki ay arasında saatta 12-15 akanyıldız görünür. Akanyıldızlar gece yarısından sonraki saatlarda daha çok görünürler. Her gün ortalama olarak 75 milyon akanyıldız dünya atmosferine girer, bunlardan ancak bir tanesi dünyaya düşer.

Akanyıldızların daha büyüklerine «ateştopları» adı verilir. Bunlar önce hafif bir parlaklıkla kaymaya başlar, sonra parlaklık şiddetle artar. Atmosferde yüzlerce km. yol aldıktan sonra hemen hemen durur ve bu sırada top sesini andıran ve 100 km. uzaklardan işitilebilen bir patlama olur; patlamadan sonra bazen yere az parlak meteor taşlarının düştüğü görülür. 7 ocak 1914'te doğubatı doğrultusunda Fransa'dan geçen ateştopu üç defa patlamış ve gürültüsü 200 km. uzaklardan işitilmiştir. Bu ateştopu Atlas okyanusuna düşmüştür. Böyle bir olayda düşen meteorların sayısı ve ağırlıkları değişiktir. Örneğin 10 temmuz 1919'da Arizona eyaletinde Holbrook'a düşen meteorların sayısı 14.000'den fazlaydı. 30 haziran 1868'de Polonya'da Pultusuk şehrine düşen meteorların sayısı ise 100.000'den çoktu. Ağırlıkları bakımından da toz kadar küçüklerinden, binlerce kg. ağırlığında olanlarına rastlanmıştır. Örneğin La Plata yakınında bulunan meteor 15 kg. dı.

Bir meteoritin Canyon Diablo (Arizona) da meydana getirdiği çukur. Bu çukurun çapı 1220, derinliği 183 metredir. Buraya düşen meteoritin ağırlığının bir milyon ton civarında olduğu sanılmaktadır.

New York'taki Tabiat Tarihi Müzesindeki meteor ise 16 ton ağırrlığındadır. Bu çeşit meteor düşmeleri pek az olur. Akış yollarının yeryüzü ile olan açısı azdır. Yüzlerce kilometre giderler, patlayıp dağılırlar.

Ateştoplarının en önemlisi 1913 şubatında Kanada'da görülmüştür. Bu ateştopu her birinde 50-60 akanyıldız bulunan dört kümeden ibaretti. Uçuş yolları boyunca yerden yükseklikleri 50 km. kadardı. Akanyıldızlardan bazılarının kuyrukluyıldız kalıntıları oldukları kesin olarak anlaşılmıştır. Örneğin Andromeditler, Biela kuyrukluyıldızının kalıntısıdır. Çünkü her ikisinin yörüngesi aynıdır. Fakat bütün meteor sürülerinin kuyrukluyıldız kalıntıları olduğu iddia edilemez.

AKARSU

Yağmur, kaynak, kar ve buz sularının bir yatak içinde toplanıp toprağın eğimi süresince akmaya başlamaları sonucu akarsular ortaya çıkar. Birbirlerine eklenip bağlanan kollarla çeşitlenirler ve yeryüzünü geniş bir ağ tabakasıyle örerler. En uzun ve geniş olanı ana akarsudur. Bir akarsuyun kendi önemi kadar değer taşıyan başka kolları da olur. Bir ana akarsudan başlayarak birbirine karışan kolları sonradan küçülerek sonunda sel yarıntılarına inerler.

Bir akarsuyun doğduğu ve çıktığı yere o akarsuyun kaynağı, deniz ya da bir göle dökülüyorsa o yere de ağız denir. Bu iki çıkış ve varış arasında akarsuyun çığırı uzanır.

Solda: Canyon Diablo (Arizona) da bulunan bir meteorit parçası (ağırlığı 618 gr.). Sağda Sibirya'da bulunan bir meteorit parçası (ağırlığı 90 gr.).

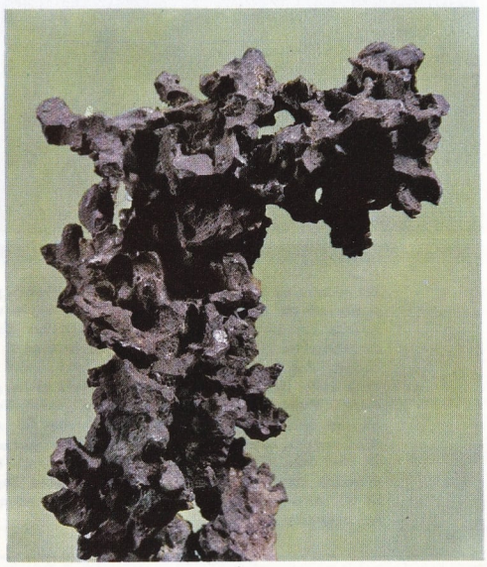

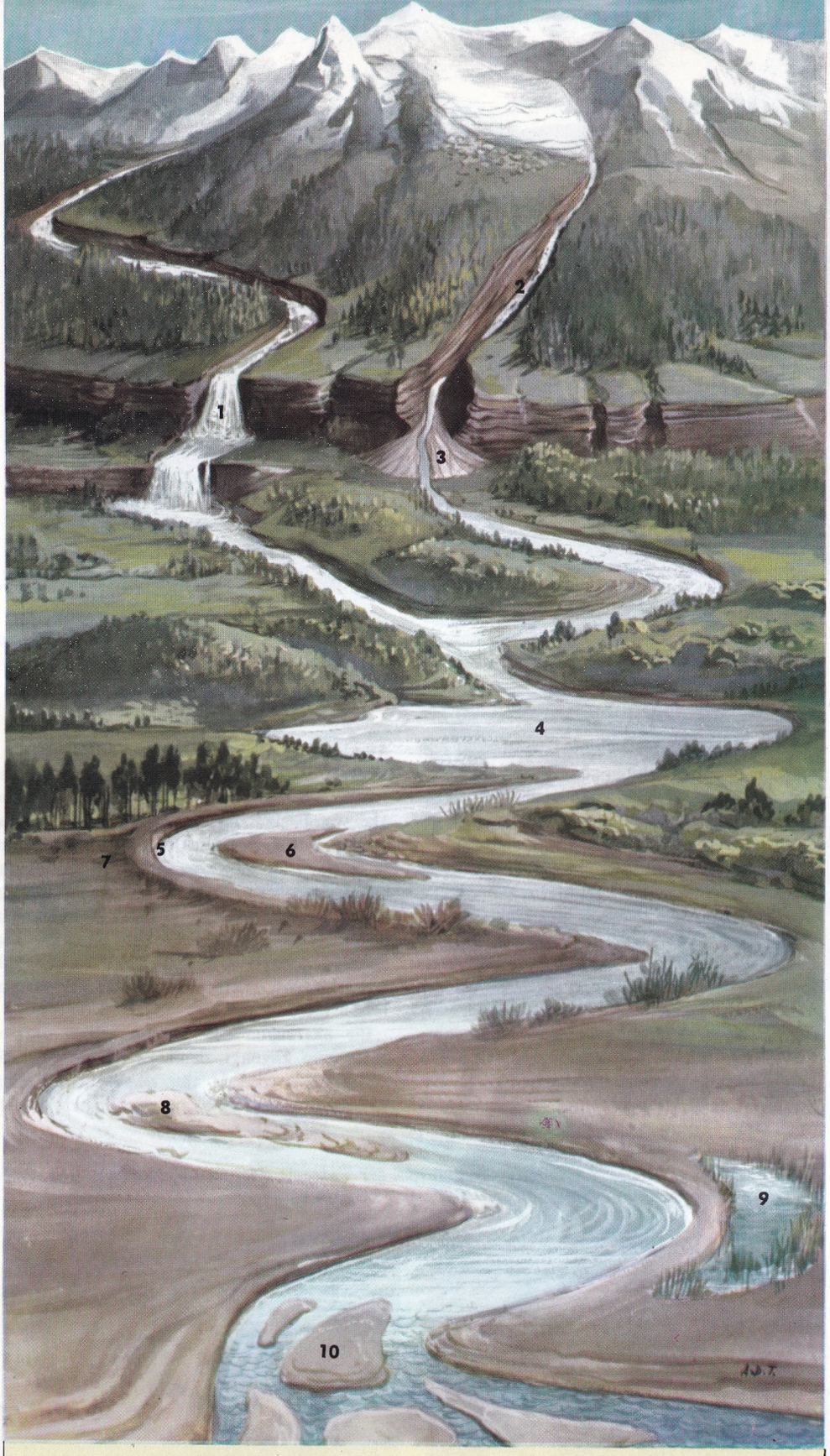

Bir akarsuyun kaynağından ağzına kadar izlediği yolu gösteren şema. Dağlık kesimde akarsuyun çığırı kuvvetli bir eğime sahiptir ve hızlı akan suyun aşındırma gücü de büyüktür; yatağını şiddetle aşındırarak buradan kopardığı irili ufaklı maddeleri sürükler. Yükseklik farkı büyük olan eğim kesintilerinde çağlıyanlar (1), ya da ivintiler (2) meydana gelir. Akarsu, düz araziye gelince, eğimin azalması nedeniyle, akış hızı ve dolayısıyla taşıma gücü azalır. Böylece birikinti konileri (3) veya yelpazeleri meydana gelir. Dağlık kesimin bitiminde ortaya çıkan göller (4), suyun akışında düzenleyici bir rol oynar. Yolunun son kesiminde akarsu, menderes denilen büklümler çizer: Menderesler, kıyının içbükey kesimini (5) oyar, dışbükey kesim (6) önüne de taşıdığı maddeleri bırakır. Eğimin az olduğu kısımda akarsuyun yığma işi aşındırma gücünden fazla olur: Bu yüzden yatağı çevredeki düzlüğe (7) göre daha yüksek olabilir. Akarsuyun ortasında kum adacıkları (8) ortaya çıkabilir. Akarsu, menderesinin meydana getirdiği büklümü sapından kopararak onu hilâl şekilli bir göl halinde terk edebilir (9). Akarsuyun ağzında, oraya kadar taşınabilmiş olan maddelerin yığılıp birikmesiyle (10) kıyı gölleri oluşabilir.

Akarsuyun hızı yatağı, eğimi ve bunun yanı sıra yatağı daralıp suyu çoğaldıkça artar. Buna karşılık akarsuyun çığırının herhangi bir yerinde ve enlemesine bir kesit üzerinde hız eşdeğerli değildir. Hız, iki kıyıda ve dipte suyun içinde aktığı yatağında meydana getirdiği sürtünmeyle azdır, orta bölümlerde çoktur. Suların en hızlı aktığı noktaların birleştirilmesi sonucu sağlanan çizgiye «hız çizgisi» denilmektedir. Hız çizgisi, akarsuyun ortasında olduğu gibi, çoğu kere sağa, ya da sola da kıvrılır. Bunun başlıca nedeni akarsuyun yatağındaki düzensizliktir. Vadi yamaçlarının aşınması, «menderes» adı verilen büklümlerin meydana gelişi bu düzensizlikleri sağlar. Engebeli yerlerde akarsuların yatakları diktir, düzensiz bir durumdadır. Böylece yatağın eğim derecesi sürekli olarak değişir. Bu yerlerde akarsular çavlanları ve ivintileri yaparlar. Her akarsu kollarıyle birlikte o bölgenin sularını toplar. Bu bölgeye akarsuyun beslenme havzası adı verilir. Beslenme havzasının durumu iklime, akarsuyun boyuna, yağışlara, ülkenin genişliğine ve toprağın biçimine sıkı sıkıya bağlıdır. Burada özellikle toprağın biçimi başlıca rolü oynar. Birçok ülkelerde böylesi bir durum ve yarattığı koşullar, suların çeşitli yönlere doğru dağılmasına, büyük akarsu havzalarının ortaya çıkmasına engel olur.

Güney ve kuzey Amerika ile Asya ve Afrika'da yeryüzünün en geniş ve en büyük akarsuları görülür. Yine en büyük akarsu havzaları bu bölgelerdedir. Bu bölgelerin her birinin yüzölçümleri birkaç milyon kilometre kareyi bulmaktadır. Gövdesi dar Avrupa ile büyük bir bölümü çöl olan Avustralya'da akarsu havzaları çok küçüktür. Komşu iki akarsuyun beslenme havzalarını birbirinden ayıran çizgiye «su bölümü çizgisi» denir. Çok zikzaklı bir çizgidir; genel olarak dağların doruklarını izler. Giderek iki akarsudan birinin zararına olarak yer değiştirir.

Akarsuların birçoğu okyanuslara, ya da bunların kolları olan denizlere dökülüp karışırlar. Bu akarsuların denizlere ya da okyanuslara karıştıkları yerin yüzüne «taban düzeyi» adı verilir. Bu, akarsu aşındırmasının sonuncu düzeyidir.

Birçok akarsular da okyanuslarla denizler yerine ya göllere dökülürler, ya da kurak bölgelerin bataklıklarında kaybolup giderler. Bu dökülen yerlerin birçoğunda — Hazar Denizi, Lût gölü gibi — dışa akıntı olmayabilir. Bu durumdaki bölgelere «kapalı havza — endoreik» denilmektedir.

Akarsular içlerinde suda erimiş çeşitli madensel tuzları da taşırlar. Az oranlı erimiş tuzların her birinin oranı deniz suyundan çok daha başkadır. Deniz sularında klorürler, akarsularda ise karbonatlar çoğunluktadır.

Yeryüzünün bazı bölgelerinde suyu çok tuzlu olan akarsular da vardır.

Akarsuyun sürüklediği erimiş maddeler arasında en çok kalker, magnezyum ve tuz bulunur. Akarsuyun rengi, içindeki maddelerin cinsine ve özelliğine göre değişir. Buzulların erimesinden oluşan akarsular, sürükledik-

leri ince maddeler yüzünden boz ve bulanıktırlar. Kalkerli bölgelerden geçenler yeşilimsi ya da mavimtırak bir renk alır ve duru görünüşlüdür. Killi havzalardan geçen akarsular demir bileşikleri yüzünden sarımtırak esmer renkte akarlar; löslü topraklar ise suya sarı bir renk verir.

Akarsuyun sıcaklığı, çıktığı yere, havanın sıcaklık derecesine ve güneş ışınlarına bağlıdır. Suyun sıcaklığı 0 C'den aşağı düştüğü zaman donma başlar. Sıcaklık derecesi düştükçe buz kristalleri artar. Sakin kıyılarda durgun biçimde buz örtüleri oluşur. Suyun akış hızının az olduğu yerlerde bütün akarsuyun üstü buzla kaplanır. Çok soğuk bölgelerde akarsular büsbütün donar. Donma 6-7 ay sürer.

Bir akarsuyun herhangi bir kesiminden 1 saniyede geçen suyun miktarına-metreküp olarak- o akarsuyun debisi denir. Küçük akarsulardan debinin değeri birkaç metre küpten birkaç yüz metre küpe kadar çıkar. Amazon, Volga, Kongo ve Mississippi benzeri yeryüzünün en büyük ve en geniş akarsularında onbinlerce metre küptür. Bunun yanı sıra bir akarsuyun debisi bütün bir yıl süresince aynı değildir. Bunun nedeni yıl süresince o akarsuda ortaya çıkan türlü fiziksel oluşlar ve beslenme değişmeleridir. Debi içindeki yıl boyu süreli bu değişmelerin adı «rejim» dir. Orta Avrupa'daki akarsuların birçoğu yaz mevsiminde az yağış olması yüzünden ve buharlaşmayla sıcak aylarda alçalırlar. Akdeniz iklim bölgesinde yazlar daha sıcak ve kurak olduğundan alçalma daha belirgindir. Bu arada genellikle ırmaklar ve dereler bütünüyle kururlar. Buna karşılık buharlaşmanın az, yağışların da çok olduğu kış döneminde yükselirler, beslenip güçlenirler. Bu durum, buzulların ve karların erime mevsiminde daha da çoğalıp artar.

Kutuplara yakın bölgelerde ya da yüksek dağlar ve platolarda sıcaklığın rejim üzerindeki etkisi büyüktür. Böyle yerlerde yağış, özellikle kar halindedir. Kar örtüsü uzun bir süre kalır. İlkbahar ve yaz aylarında eriyerek akarsuları beslerler, gerekli bol suyu sağlarlar. Buzullarla beslenen akarsular da yine bu aylarda kabarır.

Yeryüzündeki ırmakların uzunlukları ve havza genişlikleri şöyledir:

Avrupa: Volga 3690 km., 1 460 000 km²; Tuna 2860 km., 817 000 km².; Dinyeper 2150 km., 520 000 km².; Don 1860 km., 430 000 km².; Divina 1780 km., 366 000 km²; Peçora 1580 km., 330 000 km².; Ural 1550 km., 250 000 km².; Rhein 1300 km., 224 000 km². Vistul 1125 km., 198 000 km².; Elbe 11 665 km. 144 000 km².; Loire 1002 km., 121 000 km².; Oder 905 km., 118 600 km².; Niemen 790 km., 101 000 km².; Rhône 810 km., 999 000 km².

Asya: Qbi 5200 km., 3 000 000 km².; Yenisey 5200 km., 2 710 000 km².; Lena 4600 km., 2 320 000 km².; Amur 4480 km., 2 000 000 km²; Yang-Çe 5300 km., 1 835 000 km².; Ganj 3000 km., 1 060 000 km²., Hoang-Ho 4150 km., 980 000 km².; İndüs 3 180 km., 960 000 km².; Fırat 2780 km., 720 000 km².; Amuderya 2200 km., 450 000 km².

Afrika: Kongo 4640 km., 3 690 000 km².; Nil 6600 km., 2 800 000 km².; Niger 4180 km., 2 500 000 km².; Zambezi 2600 km., 1 330 000 km².; Oranj 2050 km., 960 000 km².; Senegal 1430 km., 440 000 km².; Limpopo 1600 km., 400 000 km².

Amerika: Amazon 6480 km., 7 000 000 km²; Mississippi (Missouri) 6730 km., 3 250 000 km².; La Plata 3700 km., 3 100 000 km²; Mackenzie (Athabaska) 4000 km., 1 660 000 km².; St. Lavrence 3820 km., 1 380 000 km².; Nelson (Saskatchewan) 4440 km., 1 180 000 km²; Orenok 2250 km., 950 000 km².; Yukon 3280 km., 860 000 km².; Colorado 2700 km., 660 000².; Columbia 2250 km., 600 000 km².

AKARYAKIT
(bkz. Yakıt)

AKASMA (Clematis)
Düğünçiçeğigillerden tırmanıcı bir çalı. 90 kadar türü vardır ve hepsi de az çok zehirlidir. Yaprakları karşılıklı, çiçekleri kokulu ve türlü renklidir. Akasma türleri ormanlarda, çalılıklar ve çitlerde yetişir. Yurdumuzun Karadeniz bölgesi ormanlarında yetişen Clematis vitalbanın gövdesi boz kabuklu ince bir urgan gibi ve köşeli, çiçekleri beyaz, yeşilimtırak kadife gibi ince tüylü ve kokuludur. Pergola türü, çardak ve balkonları örtmek için parklarda süs bitkisi olarak yetiştirilir.

AKASYA (Acacia)
Baklagillerden, Küstümotugillerin bir cinsi. Yaklaşık olarak 500 türü vardır. Vatanları tropik ve subtropik bölgeler, özellikle Afrika ve Avustralya'dır. Akasyalar küçük ağaçlar ya da ağaççıklar olup dalları yatay durumda ve genellikle büküktür. Görünüşleri savanları hatırlatır. Yaprakları bileşik, tüysüdür. Sık sık filodlar haline indirgenmiş olurlar. Çok küçük olan çiçekleri, oldukça büyük çiçekdurumları meydana getirir. Mimoza denilen ve çiçekdurumları başak ya da toparlak, tüylü ve sarı renkte başçıklar halinde olan bitkiler de akasya cinsine aittir. Akdeniz kıyılarında yetişen Hıyarşember (Acacia farnesiana) ve Gülibrişim (A. julibrissin) i örnek olarak sayabiliriz. Kimi türlerin kabuklarında açılan yarıklardan «arapzamkı» elde edilir. Kimilerinden de boya maddeleri çıkarılır. Bir kısmının da odunundan yararlanılır.

Salkım (Robinia) bitkisine de akasya ya da yalancı akasya adı verilir.

AKBABA (Vultur)
Gündüz yırtıcı kuşlarının akbabalar familyasına bağlı bir tür. Kartallardan daha iridir. Gagaları çok kez baştan uzun ya da baş uzunluğundadır. Alt gaga düz üst gaganın ucu çengel biçiminde kıvrıktır. Çoğunun başı çıplak ya da seyrek ince tüylerle örtülüdür. Bo-

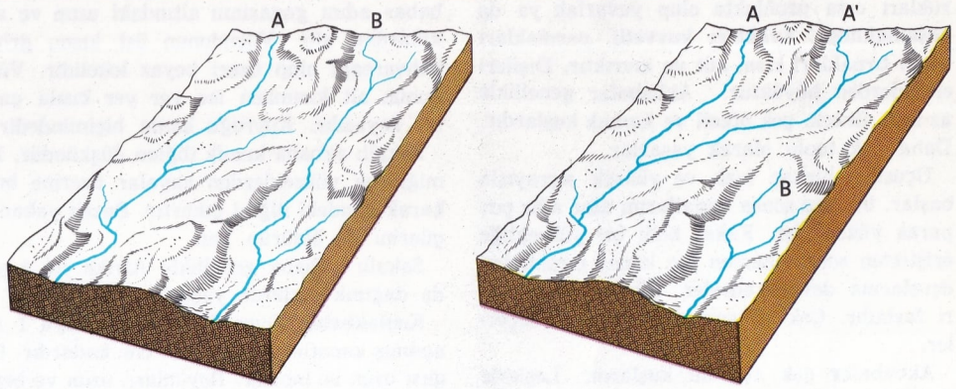

Akarsularda «kapma» olayı. Şemalar iki akarsuyun kapma olayından önceki ve sonraki durumunu göstermektedir. Aşınma olayının etkisiyle, A akarsuyunun bir kolu, B akarsuyuna yetişmiş ve sularını kendine çevirmiş, onu kapmıştır.

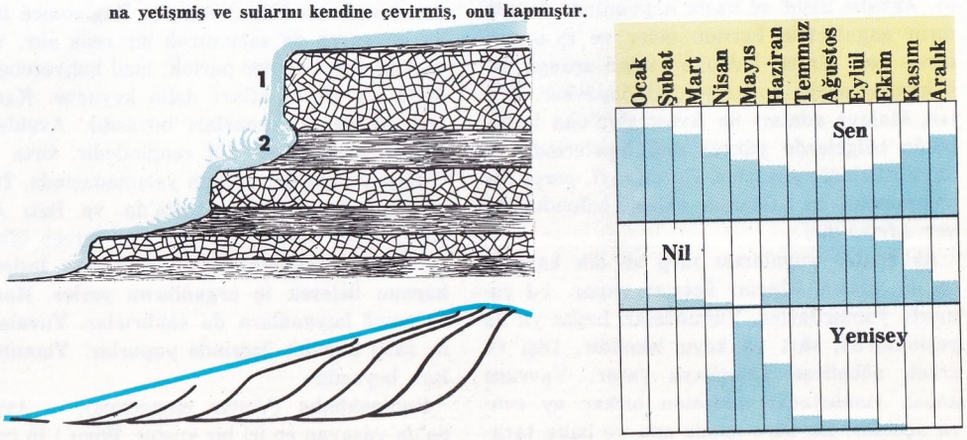

Üstte solda: Bir çağlıyanın profili: sert kayalar (1) aşınma olayına yumuşak kayalardan (2) daha fazla karşı koyarlar. Aynı şemanın altında bir akarsuyun boyuna profilinin birbirini izleyen durumları. Sağda Sen, Nil ve Yenisey ırmaklarının akış resimleri.

Yırtıcı kuşlardan olan akbabalar leşlerle geçinir. Akbaba leş bulduğunda, uçacak hali kalmayıncaya kadar yer. Gerek sayı, gerek tür bakımından en kalabalık olarak bulundukları yer Afrika'dır.

yunlarında tüylerden meydana gelen bir yakalık vardır. Kanatları uzun (açılmış kanat eni 240-270 cm.) geniş ve uçları yuvarlaktır. Kuyrukları orta uzunlukta olup yuvarlak ya da basamaklıdır. Ayakları kuvvetli, parmakları uzun, tırnakları kısa, küt ve kıvrıktır. Dişileri erkeklerden büyüktür. Akbabalar genellikle az zeki, ürkek, çok öfkeli ve korkak kuşlardır. Daha çok toplu olarak yaşarlar.

Uçuşları birkaç hızlı ve yüksek sıçrayışla başlar, bundan sonra kanatlarını ağır ağır çırparak yükselirler. Fakat belli bir yüksekliğe eriştikten sonra, hemen hiç kanat çırpmadan uçuşlarına devam ederler. Görme yetenekleri fazladır. Çok yükseklerden avlarını seçerler.

Akbabalar çok açgözlü kuşlardır. Leşlerle geçinirler. Sürüler halinde leşin başına üşüşürler. Bu bakımdan yararlı bir kuş sayılabilir. Akbaba zayıf ve hasta hayvanlara da saldırıp gagalarıyle karnını deler ve iç organlarını yer. Bir leş bulduğu zaman uçacak hali kalmayıncaya kadar yer. Madagaskar, Seylan, Malaya adaları ile Avustralya'dan başka bütün bölgelerde yüksek dağ tepelerinde ya da düzlüklerde yaşarlar. Gerek sayı, gerek tür bakımından en kalabalık olarak bulundukları yer Afrika'dır.

Akbabalar yuvalarını sarp ve dik kayalar ya da yüksek ağaçlar üzerine yapar. 1-2 yumurta yumurtlarlar. Yumurtaları beyaz ya da yeşilimtırak, sarı ve koyu lekelidir. Dişi ve erkek nöbetleşe kuluçkaya yatar. Yavrusu ancak yumurtadan çıktıktan birkaç ay sonra uçabilir. Bu süre içinde ana ve baba tarafından beslenir ve korunur.

Akbabalar Eskidünya ve Yenidünya akbabaları olarak ikiye ayrılır. Bunların önemlilerini inceleyelim:

Eskidünya Akbabaları. — Sakallı Akbaba: (Gypaetus barbatus) Boyu 120 cm. açılmış kanatlarının eni de 3 m. kadardır. «Sakallı akbaba» adını gagasının altındaki uzun ve sert kıllardan alır. Vücudunun üst kısmı grimsi kahverengi olup üzeri beyaz lekelidir. Vücudunun alt kısımları ise yer yer kızıla çalan bir beyazdır. Kuyruğu kama biçimindedir.

Sakallı akbaba kemik iliğine düşkündür. Kemiği çok yükseklerden kayalar üzerine bırakarak içindeki iliğini çıkartır. Bazen yabankeçilerini de öldürüp yer.

Sakallı akbaba genellikle Afrika ile Asya'da dağınık yerlerde yaşar.

Kızılakbaba (Gyps fulvus). — Boyu 1 m., açılmış kanatlarının eni 2.60 cm. kadardır. Gagası uzun ve incedir. Boyunları, uzun ve beyazımtırak kıllarla örtülüdür. Boyunlarındaki yakalık ve ense tüyleri gençlikte uzun, kıvırcıktır ve koyu kahverengidir. Yaşlanınca tüyler beyaz ya da sarımtırak bir renk alır. Vücudunu örten tüyler parlak, kızıl kahverengindedir ve alt tarafları daha koyudur. Kanat örtü tüylerinin kenarları beyazdır. Ayakları, parlak mavimtırak kül rengindedir. Orta ve Güney Avrupa'da, Balkan yarımadasında, Türkiye'de, Kuzey-doğu Afrika'da ve Batı Asya'da toplu halde yaşarlar. Son derece öfkeli ve kinci hayvanlardır. Gagalarıyle leşlerin karnını delerek iç organlarını yerler. Hasta ve zayıf hayvanlara da saldırırlar. Yuvalarını sarp kayalık üzerinde yaparlar. Yumurtaları beyazdır.

Rahipakbaba (Vultur monachus). — Avrupa'da yaşayan en iri bir kuştur. Boyu 1.16 cm., açılmış kanatlarının eni 2-3 m. dir. Başı kısa ve kıvırcık tüylerle örtülüdür. Boynunun ön kısmı ile ensesi çıplaktır. Yakalığı kısa ve geniş tüylerle örtülüdür. Vücudu koyu kahverengidir. Gözün etrafında menekşe renginde bir halka vardır. Güney Avrupa'da Tuna ülkelerinde, Türkiye'de, Asya'da, Çin'e kadar olan bölgede Hindistan'da, Kuzey-doğu Afrika'da yaşar. Leşlerin etlerini yer kemiklerini de yutar. Aç kalınca canlı küçük memeli hayvanlara saldırır. Yuvasını ağaçlar üzerine yapar ve dişisi bir tane beyaz yumurta yumurtlar.

Leş Akbabası (Neophron percnopterus). — Bu türe Firavun tavuğu da denir. Boyu 70 cm., açılmış kanatlarının eni 1.6 cm. Boynunun arkasındaki tüyleri uzundur. Yüzü ve başı çıplaktır. Boyun ve göğsün ön kısmı koyu sarı renktedir. Gaganın ucu mavimtırak siyah, geri kısmı ise turuncudur. Kanatların uç

Oktay Akbal.

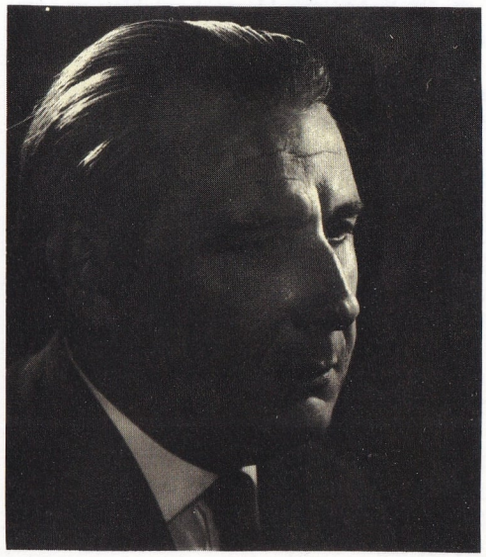

kısmı siyahtır. Güney Avrupa'da göçmen kuş olarak yaşar. Asıl vatanı Afrika, Batı ve Güney Asya'dır. Türkiye'de de bulunur.

Toplu bir halde yaşarlar. İnsan pisliklerini ve leşlerini yiyerek geçinirler. Arasıra küçük memelileri ve kuşları yakalarlar. Sarp kayalar ve eski binalar üzerinde yuva yaparlar. 1-2 yumurta yumurtlarlar.

Yenidünya Akbabaları: Hindi akbabası (Cathartes aura). — Boyu yaklaşık olarak 75 cm. dir. Açılmış kanatlarının eni 180 cm., ağırlığı yaklaşık olarak 1200 gramdır. Çıplak ve kırmızı kafası hindininkini andırır, adı da bundan ileri gelir. Güney Kanada'dan, Güney Amerika'da Patagonya'ya kadar uzanan geniş bölgede yaşar.

Hindi akbabası yuva yapmaz. İki benekli yumurtasını bir ağaç kovuğuna, bir mağaraya ya da sık çalıların altına bırakır. 30 yıldan fazla yaşar.

Tepeli Akbaba (Sarcohamphus gryphus). — Amerika akbabalarının en irilerindendir. 7500 m. yükseklere çıkar. Boyu 1 m., açılmış kanatlarının eni ise 3 metreyi bulur. Başı ile boynu kırmızı, vücut tüyleri siyahtır. Erkeğinin başında tarağımsı iri bir çıkıntı, tüysü boynunun dibinde ise beyaz bir yakası vardır. Tepeli akbaba genellikle leşle beslenir. Bazen kuzu ve buzağılara saldırır. Yuvasını dağ tepelerindeki kayalıklarda ve mağaralarda yapar. Dişisi iki iri beyaz yumurta yumurtlar. Anne ve baba sırayla kuluçkaya otururlar. Bu kuşlar daha çok kanat ve kuyruk tüyleri için avlanılır. Tepeli akbaba, bir hayvan leşini etrafı çitle çevrili dar bir alana bırakmak suretiyle tuzağa düşürülür. Çünkü bu kuş böylece çitle çevrili alandan havalanamaz.

Karga akbabası ya da Kara akbaba (Coragyps atratus). — A.B. Devletlerinin güneyinde yaygındır. Kalabalık sürüler halinde yaşarlar. Leşle beslenirler. Bazen çöplerin atıldığı yerlere de uğrarlar.

Akbaba Kralı (Gypagus papa). — Yenidünya akbabalarının en parlak renklisidir. Tüyleri saten gibi parlak ve beyazdır. Kanat ve kuyruğu siyahtır. Çıplak başı sarkık etlerle süslüdür. Boyu 80-90 cm. kadardır.

AKBAL, OKTAY
(1923-) Günümüz hikâye, roman, deneme ve fıkra yazarlarındandır. İstanbul'da doğmuştur. Kumkapı Fransız okulu'ndan sonra öğrenimini İstiklâl Lisesinde tamamlamış, birkaç yıl da üniversiteye devam etmiştir.

«Serveti Fünun» dergisinde yazışleri sekreterliğinde, M.E.B. Tercüme Bürosu görevlisi olarak İstanbul ve Ankara'da çalışmıştır. Daha sonra Vatan gazetesinde gazeteciliğe başlamış, uzun yıllar (1957'den başlayarak) fıkra yazarlığı etmiştir. Gerçek anlamıyle tam bir edebiyat adamı niteliği taşıyan Akbal, ilk hikâyelerini 1947 yılında yayınlamaya başlamış, o günden bu yana çeşitli dergilerde hikâyeleri yayınlanmıştır.

Eserleri: «Önce Ekmekler Bozuldu» (1946), «Aşksız İnsanlar» (1950), «Bizans Definesi» (1953), «Bulutun Rengi» (1954), «İkisi» (İlk iki hikâye kitabının yeni baskısı, 1955), «Berber Aynası» (1958), «Yalnızlık Bana Yasak» (1967). Roman: «Garipler Sokağı» (1950-67), «Suçumuz İnsan Olmak» (1957). Anılar: «Şair Dostlarım» (1964), Çeviri: «Gizli Oturum» (J. P. Sartre'dan), «Veba» (Albert Camus'den), «İçimizdeki Şeytan» (Raymond Radiguet'den), «Çehov'un Hayatı» (I. Nemirovsky'den), «Manhattan'da Üç Oda» (Simenon'dan). Eleştiri-tanıtma: «Dost Kitaplar» (1967). Derleme: «Çağdaş Dünya Edebiyatçılar Sözlüğü» (1967). Akbal, 1958 Türk Dil Kurumu Roman Ödülü'nü «Suçumuz İnsan Olmak» romanıyle, 1959 Sait Faik Hikâye Armağanı'nı da «Berber Aynası» hikâyeler kitabıyle kazanmıştır.

AKBALIK (Alburnus lucidus)
Kemikli balıkların sazangiller familyasından bir balık türü. Tatlısularda yaşar. Kızılkanada benzer; fakat yüzgeçleri daha az kırmızıdır. Sırtı yeşilimsi, yanları gümüşî, karnı beyazdır. Kışın derin sularda yaşar. İlkbaharda kıyılara yaklaşarak nisan-haziran ayları arasında, yumurtalarını sazlık yerlere bırakır. Yavru, yumurtadan 15 gün içinde çıkar. Yavrular biraz büyüyünce sürüler halinde derin sulara açılır. Akbalığın eti çok kılçıklı olduğu için pek makbul sayılmaz. Çamurlu göllerde yaşayanların etleri yenmeyecek kadar tatsızdır. Yumurtalarından tarama yapılır.

Bazı ülkelerde Akbalık, kurutularak ringa adıyle satılır.

AKBASMA
Bilimsel dilde katarakt denir. Göz merceğinin, doğuştan az saydam olması, ya da ileri yaşlarda saydamlığını yitirmesi, ağarması. Sonuç olarak görme buğulanır, giderek ortadan kalkar. Ağarmış, saydamlığını yitirmiş göz merceği ameliyatla alınırsa, gözlük yardımıyle belli bir oranda görme sağlanır.

AKBENEK
Yaralanma ya da bir yangı sonunda gözün saydam tabakasında meydana gelen, zamanla ilerleyip, gözbebeğini örterek görmeyi önleyebilen, beyaz, benek görünümünde yara izi.

Hafif ve kenarda olanlar görmeye engel değildir. Kalın ve gözbebeğini kapatacak biçimde yayılmışsa görme azalır.

Tedavi olanağı yoktur. Ancak leke merkezde ve küçükse, görmeyi kuvvetlendirmek için ikinci bir gözbebeği açılır. Eğer leke bütün saydam tabakayı kaplamışsa, diri ya da ölü gözlerinin saydam tabakalarından alınan parçalarla bir çeşit göz aşısı yapılabilir. Böylece bir oranda görme sağlanır.

AKCİĞERLER
Solunum sisteminin en önemli organlarıdır. Soluk alındığı zaman burun ve ağızdan giren hava, solukborusu ve bronşlardan geçerek akciğerlere girer. Toplardamarla gelen kirli kan burada temizlenir.

Akciğerler göğüs boşluğunda bulunur; tabanları diyafram kasına oturmuştur. Plevra denen göğüszarı (Akciğerzarı) yle sarılmıştır. Yapıları esnek ve süngerimsidir. Akciğerlerin rengi genç yaşlarda açık kırmızı, yetişkinlerde ve yaşlılarda kül rengidir; üzerlerinde koyu benekler bulunur. Biri sağ, öteki sol olmak üzere iki tanedir. Sağ akciğer (lop) denilen üç parçadan meydana gelmiştir. Sol akciğerin bir parçası eksiktir, yani iki parçadan yapılmıştır. Eksik parçanın yerine yürek yerleşmiştir. Bunun için sağ akciğer sol akciğerden büyüktür. Yetişkin insanlarda sağ akciğer 700, sol akciğer ise 600 gram ağırlığındadır. Akciğerlerin iç yüzlerindeki göbeklerinden bronşlar, atardamar, toplardamarlar ve akkan damarları çıkar. Akciğerlere göbekten giren bronşlardan sağdaki üç, soldaki iki kola ayrıldıktan ve loplara doğ-

AKCİĞERİN YANDAN VE ÖNDEN GÖRÜNÜŞÜ

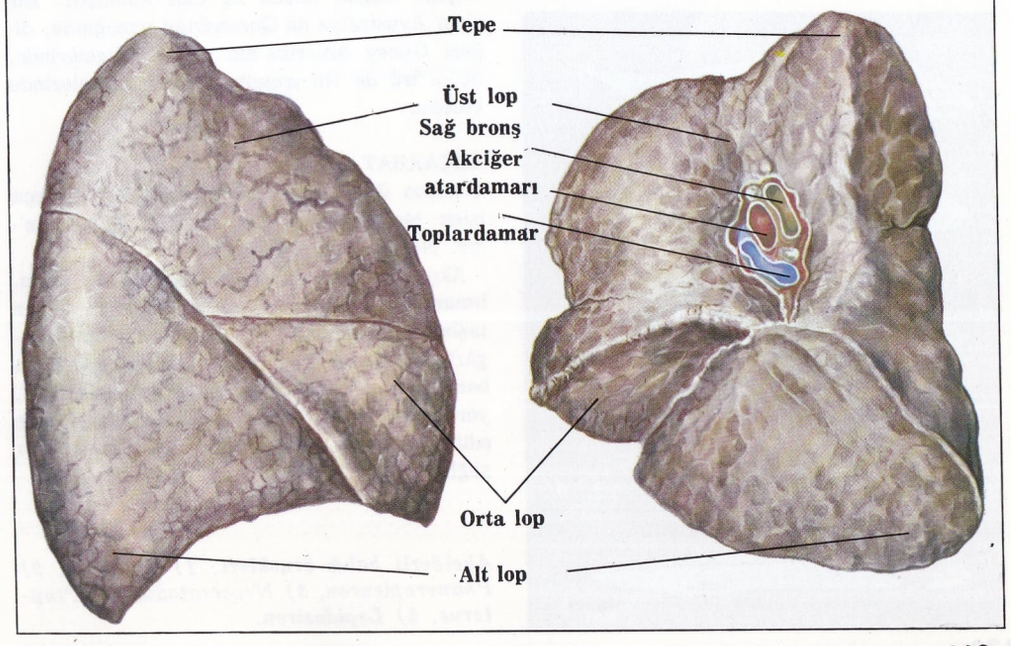

ru yöneldikten sonra, birçok dal ve dalcıklara ayrılarak lopcuklara giderler.

Akciğerler, 1 cm^3. hacmindeki birçok hava odacıklarından meydana gelmiştir. Altıgen biçiminde olan bu odacıklara «lopçuk» denir. Sağ akciğerde 800, sol akciğerde ise 700 lopçuk vardır. Her biri 1 cm. çapındadır. Lopçuğa gelen bronş dalcığı birçok bronşçuklara ayrılır; bronş dalcıkları üzüm salkımını andıran hava peteklerinde sona erer. Petekler aşağı yukarı birkaçyüz milyon kadardır. Havayla temas edebilen 200 cm^2 lik bir yüzey meydana getirirler. Her petek üzüm taneleri biçiminde alveol adı verilen keseciklerden meydana gelmiştir.

Bu kesecikler akciğer atardamarlarının meydana getirdiği kılcal kan damarlarıyle çevrelenmiştir. İşte gaz alışverişi (oksijen-karbon dioksit alışverişi) burada olur. Dakikada 5 litreye yakın kan akciğerlerde temizlenir.

Solunum işinde akciğerler kendiliğinden hareket etmezler; asıl solunum işini sağlayan diyafram kasıdır. Karın boşluğu ile akciğerleri ayıran bu kas düzgün aralarla karın boşluğuna doğru alçalır, yükselir. Diyaframın bu hareketi akciğerleri sıkıştırır, alçalınca havanın ciğerlere dolmasını, yükselince de boşalmasını sağlar. Böylece solunum yapılmış olur.

AKCİĞERLİ BALIKLAR (Dipnoi)
Balıklar sınıfının bir takımı. Hem solungaçları, hem de kısa bir tüple yemek borusunun alt bölgesine bağlı bir ya da iki akciğerleri vardır. Bu balıklar barındıkları bataklıklarda ve ırmaklarda su bulunup bulunmayışına göre, ya solungaçlarıyle ve akciğerlerinin her ikisiyle, ya da duruma göre ikisinden biriyle solunum yaparlar. Bundan ötürü bilimsel adları çift solunumlu anlamına gelen Dipnoi'dir. Akciğerli balıkların büyük bir kısmı kıkırdak iskeletlidir. Yüzgeçleri bir seri kemikten oluşan kemiksel bir eksenle bunun üzerindeki iki ışın dizisinden meydana gelir. Tatlısularda yaşarlar. Birçok türlerinin soyu tükenmiştir. Bugün ancak üç cins kalmıştır. Bir cinsi Avustralya'da Queensland ırmağında, diğeri Güney Amerika'nın tropik bölgelerinde, üçüncüsü de Nil ırmağının bazı kesimlerinde bulunur.

Akçaağaç orta ve kuzey Avrupa ormanlarında yetişir. Resimde iki akçaağaç örneği görülüyor.

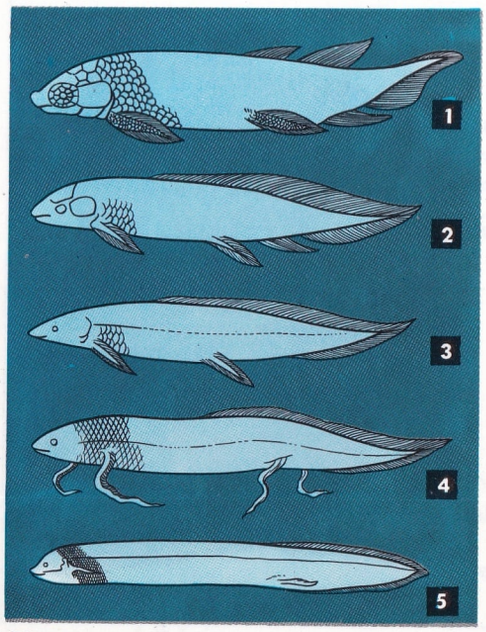

Akciğerli balık örnekleri: 1) Dipterus. 2) Phaneropleuron, 3) Neoceratodus, 4) Propterus, 5) Lepidosiren.

AKÇAABAT (Polathane)
Trabzon iline bağlı ilçe merkezi ve oldukça işlek bir iskeledir. İlçe merkezi Polathane'dir. Nüfusu 9 bin kadardır.

Akçaabat şirin bir kıyı kasabasıdır; adını, limanı korumak için yapılmış kalenin beyaz taşlarından almıştır. Limanı kuzey-batı rüzgârlarına karşı kapalı olduğundan gemilerin barınmasına elverişlidir. Kasabanın elektriği, yöredeki bir akarsudan yararlanılarak elde edilir. Trabzon da elektriğini aynı santralden sağlar.

İlçenin yüzölçümü 478 km^2., nüfusu 80 bini aşar. Başlıca ürünleri tütün, fasulye, fındık, tereyağı ve yumurtadır. Çevresinde zeytin, portakal, limon, mandalina, elma, armut vb. yetişir. Zeytinağacı ilkönce buraya Ege bölgesinden getirilmiş ve Karadeniz kıyılarına buradan yayılmıştır.

AKÇAAĞAÇ (Acer)
Akçaağaçgiller familyasından ağaç ya da ağaççık halinde yetişen bir bitki. Akçaağaç türlerinin yaprakları karşılıklı ve dilimli, çiçekleri küçük ve salkımlar halinde, meyveleri kuru ve kanatlıdır. Akçaağaç türlerinin en önemlilerinden biri acer pseudoplatanus'tur. Orta ve Kuzey Avrupa ormanlarında yetişir. Yaprakları beş dilimli olup uçları küttür. Odunu parlak lifli ve yumuşak olduğu için, çoğunlukla marangozlukta kullanılır. Acer platanoides, dağlarda ve vadilerde yetişir. Yaprakları 5-7 dilimlidir; çınar yaprağını andırır. Türkiye'de bulunan acer campestre türü karışık orman içinde ve nemli yerlerde yetişir. Boyu 10-20 metreyi bulur. Odunu marangozlukta ve müzik aletleri yapımında kul-

lanılır. Kuzey Amerika'da yetişen acer sacchbarum ile acer saccharinum'un ilkbaharda dallarından şekerli bir özsu sızar. Bu sudan akçaağaç şekeri elde edilir.

AKÇAAĞAÇGİLLER (Aceraceae)
İkiçeneklilerden 126 kadar türü bulunan bir bitki familyası. Bu familyadaki bitkilerin çiçekleri küçük, sarımtırak yeşil renkli, meyveleri kanatlı, keresteleri marangozluğa elverişlidir. Çoğu kuzey yarımkürede yetişir. En önemli türü akçaağaçtır.

AKÇADAĞ (Arga)
Malatya iline bağlı bir ilçe. Denizden yüksekliği 1150 metredir. Merkezi Arga'dır. Yüzölçümü 1193 km², nüfusu da 47 063'tür. İki bucağı (Kürecik ve Nusratiye) ve 99 köyü vardır.

İlçe merkezi Arga'nın nüfusu 994'tür. Dağlık bir bölgedir. Tarım ve hayvancılık yapılır.

AKÇAKALE (Harran)
Urfa iline bağlı bir ilçe merkezi ve Yenice-Nusaybin demiryolu üzerinde bir istasyondur. 1946 yılında ilçe merkezi olmuştur. Daha önce ilçe merkezi Harran'dı. Urfa'ya 57 km. uzunluğunda bir karayoluyla bağlıdır. Nüfusu 4 bini aşar.

İlçe toprakları doğuda Viranşehir, batıda Suruç, kuzeyde merkez ilçeleri ve güneyde de Suriye sınırıyle çevrilmiştir. Yüzölçümü 1 952 km², nüfusu 30 893'tür. İlçe toprakları düzdür, yazın sıcaklarda serap olayına sık rastlanır. Yazlar sıcak ve kuraktır. Yağış azdır. İlçe toprakları kuzey ve güney rüzgârlarına karşı açık olduğundan kışlar sert geçer. İlçe dolaylarından çıkan Colap deresi Suriye'ye girip Behih Irmağına, sonra da Fırat'a karışır. Colap, kolları Urfa çayı ve Cudi deresiyle ovaya yayılır. Tarlaların sulanması ilkel yollarla bu akarsulardan sağlanır. Başlıca geçim kaynağı tahıl ve hayvancılıktır.

AKÇAKAVAK (Populus alba)
Dalları yukarı doğru uzayan beyaz kavak ağacı. Boyu 40, çapı 2 metreyi bulur. Kavak ağaçlarının dev yapılısıdır.

AKÇAKOCA
Karadeniz kıyısında, Bolu iline bağlı bir ilçe merkezi. Kasabanın mahalleleri kıyı boyunca 2 km. lik bir şerit üzerinde dağılmıştır. Bolu ve Düzce'nin iskelesidir. İstanbul'a 118 mil uzaklıktadır. Nüfusu 7.225'tir. Belediye örgütü 1864 yılında kurulmuştur. Son yıllarda turistik açıdan büyük değer kazanmıştır. Plajlar ve modern otelleriyle özellikle Ankaralıların sayfiye şehri halindedir. Alaplı üzerinden geçen karayoluyla Düzce'ye ve Bolu'ya bağlanır. Kasaba, Kocaeli bölgesini alan Osman Gazi'nin komutanlarından Akçakoca'nın adını taşır; daha önce Akçaşehir denirdi. Millî mücadelede İstanbul'dan Ankara'ya gidenlerin uğradığı iskelelerden biridir. Kasabanın içinde eski bir kalenin yıkıntısı vardır.

İlçenin yüzölçümü 717 km², nüfusu 24.395 tir; 33 köyü vardır. İlçe toprakları Karadeniz'e kadar engebelidir. Güneye doğru dar ve derin vadilerle uzanır. Çevre ormanlarla örtülüdür. Ekim yapılabilecek toprakların oranı azdır. En çok mısır ekilir. İlçenin başlıca gelir kaynağı fındık ve keresteyle sağlanır. Vadilerde sebze ve meyvecilik yapılır. Kıyı boyu köyleri balıkçılıkla uğraşır. Ulaşım karadan sağlanır.

Akçakavak beyaz yaprakları ve gümüş rengi kabuklarıyla kavaktan ayrılır. Resimde akçakavak ağaçları ve Kanada'da kavak kesimi görülüyor.

Yusuf Akçura.

AKÇAY
Büyük Menderes'in Menteşe bölgesinden aldığı önemli kollarından biri. Uzunluğu 140 km. kadardır. Hona dağının güneyinden doğar. Sandras dağının kuzey ve Gölgeli dağın batı yamaçlarından inen kollarla birleşerek kuzey-batı yönünde akar. Bozdoğan ovasından geçtikten sonra Atça istasyonu yakınında Büyük Menderes'e katılır. Muğla'nın doğu ve kuzey-doğusundaki dağlardan da birçok kollar alır.

AKÇURA, YUSUF
(1876-1935) Türk tarihçisi, düşünür ve politika adamı. Kuzey Türkistan'ın Simriksk kasabasında doğdu; küçük yaşta geldiği İstanbul'da okudu. 1896'da Harp Okulunu bitirişinden bir yıl sonra Abdülhamit'in zorbalık yönetimine karşı koyan **Genç Türkler**'le ilişkileri tespit edilerek askerlikten çıkarıldı ve Trablusgarp'a sürüldü. Sürgünde fazla kalmayan Akçura, Paris'e kaçmış, kültür şehrinin olanaklarından yararlanmasını bilmiştir. Siyasal Bilgiler Okulundaki uzun öğrenim yıllarını başarıyle tamamladıktan sonra Rusya'ya geçti. Bir süre gazetecilik ve öğretmenlik yaptı.

İkinci meşrutiyetin ilân edilmesiyle çoğu memleket dışında bulunan düşün ve mücadele adamı gibi İstanbul'a dönen Akçura'yı Harp Akademisi ile Darülfünunda siyasal tarih öğretmenliğine atadılar. Türkçülük akımının yayın organı olan «Türk Yurdu» dergisini çıkarması bu dönemdedir.

Mütareke yıllarında (Millî Türk Fırkası) nda çalışmıştır. 1923'te Anadolu'ya geçerek İstanbul milletvekili seçilmiş, iki yıl sonra da 1925'te açılan «Ankara Adliye Hukuk Mektebi» siyasal tarih öğretmenliğine atanmıştır. 1932'te Türk Tarih Kurumu başkanlığına seçilmiş, 1933'te İstanbul Üniversitesinin kuruluşunda siyasal tarih profesörü olarak görevlendirilmiştir. Yusuf Akçura, 1935'te Kars milletvekiliyken ölmüştür.

Eserleri: «Avrupa'da Fikir Cereyanları», «Şark Meselesi», «Üç Tarz-ı Siyaset», «Tarih-i Siyasi Dersleri», «Siyaset ve İktisat».

AKDAĞ

Genellikle Anadolu'nun güney ve güney-batı kesiminde bulunan dağlara çoğunlukla bu ad verilmiştir. Akdağ adını taşıyan dağların başlıcaları şunlardır: İzmir, Karaburun yarımadasının kuzey bölümünü kaplayan Akdağ (1212 m.)

Denizli ilinin 10 km. güney-batısındaki Akdağ (2198 m.). Çivril ilçesinin doğusunda (2449 ve 2345 m.) yükseklikte iki doruklu Akdağ.

Simav'ın kuzey-batısındaki Akdağ (2089 m.)

Teke Yarımadası ve Eşen çayı vadisinin doğu kıyısındaki Akdağ (3024 m.) Bu Akdağ üzerinde karstik çukurlar ve göller vardır.

Teke yarımadası ve Finike'nin kuzeyindeki Beydağları'nın en yüksek noktası olan Akdağ (3086 m.) Karst ve eski buzul topografyası.

Isparta'nın 8 km. güney-doğusundaki Akdağ (2276 m.)

Batı Torosların doğu kolu üzerinde ve Alanya'nın 25 km. kuzey-doğusundaki Akdağ (2647 m.)

Alanya'nın 35 km. kuzey-doğusundaki Akdağ (2647 m.)

Orta Toroslar, Çakıt ırmağının sol yamacında ve Pozantı'nın doğusundaki Akdağ (2500 m.)

Güney-doğu Toroslar ve Palu'nun 20 km. güney-doğusundaki Akdağ (2561 m.)

Kuzey-doğu Anadolu, Tortum ve Oltu ırmakları arasındaki Akdağ (3030 m.).

Güney-doğu Toroslar ve Besni'nin 20 km. kuzeyindeki Akdağ (2251 m.)

Şarkışla'nın 45 km. güneyindeki Akdağ (2623 m.)

Erzincan ovasının kuzey kıyısında ve Keşiş dağının batısındaki Akdağ (2710 m.).

AKDAĞMADENİ

İç Anadolu bölgesinde Yozgat iline bağlı bir ilçe merkezidir. Nüfusu 4321'dir. Kasabanın eski halkı Rum iken değişmeden sonra Türkler yerleşmiştir. 1862 yılından beri Belediye örgütü vardır. Kasabaya en yakın demiryolu istasyonu Boğazlıyan'dadır.

İlçenin iki bucağı ve 100 köyü vardır. Yüzölçümü 2053 km², nüfusu 52 534'tür. Toprakları engebesiz ve tarıma elverişlidir. Doğu, kuzey-doğu ve güney yönleri ormanlarla çevrilidir. Köyle genellikle orman köyleridir. İklim yayla iklimidir, kışlar sert ve yağışlı geçer.

Halk geçimini tarım, hayvancılık ve kerestecilikle sağlar. Yol, İstanbul ve Ankara'yı Erzurum iline bağlayan devlet yoludur.

Çekerek Irmağı, ilçe toprakları içinden akarak ovayı sular, verimleştirir. Çevrede Gümüşlü kurşun madeni işletilmektedir. Yakınında kükürtlü Karadikmen ılıcası vardır.

AKDENİZ

Güney Avrupa ve Önasya ile Kuzey Afrika arasında kalan bir iç denizdir. Yüzölçümü 2.890.000 km².'dir. Ortalama derinliği 1400 m.'dir. Cebelitarık boğazıyle Atlas okyanusuna açılır. Süveyş kanalıyle de 1869 yılında Kızıl deniz'e bağlanmıştır. Doğu ve batı yönlerindeki uzunluğu, Cebelitarık ile Suriye sınırları arasında 3750 km.'dir.

Birtakım ikinci derece denizler meydana getiren büyük girintilerle kuzey bölümünde kara içlerine çok sokulur. Bunlar; Karadeniz, Marmara, Ege denizi, İyon, Adriya ve Tiren denizleridir.

En derin yeri İyon denizinde Mora'nın Matapan burnu açıklarındadır ve 4404 m.'dir. Sicilya ile Afrika'daki Bon burnu arasında ise çok daralır (140 km.) böylece Doğu ve Batı Akdeniz bölgelerine ayrılır. Jeolojik anlamda Akdeniz, ikinci zamandan bu yana meydana gelmesine karşılık, bölgenin bugünkü biçimi, derinliği ve kıyı çizgisi pliosenden bu yana ortaya çıkan tektonik çöküntülerin eseridir. Atlas okyanusu ile Akdeniz'i ayıran bir kara parçasının pliosende çökmesi sonucu Cebelitarık boğazı meydana gelmiş, yine bu biçimde ortaya çıkan başka çökmelerle Ege denizinin yerini kaplayan kara, sular altında kalarak Akdeniz, Kuzeye doğru sokulmuş, Ege ve Marmara denizleriyle birlikte Karadeniz'le bağlantısı sağlanmıştır. Akdeniz üzerine hâkim rüzgârlar kuzeyden eserler, fırtınalar, şiddetli dalga uzunluğu genellikle azdır. Gelgit güçsüzdür. Ancak bazı körfezlerde belirginlik kazanır. Sözgelişi Adriya denizinde 1 m. ve Küçük Sirte körfezindeki Cerbe adasında da 3 m. dir.

Akdeniz; kuzeyde Fransa, Monako, İtalya, Yunanistan, Türkiye; doğuda Suriye, Lübnan, İsrail; batıda İspanya ve Cebelitarık boğazıyle sınırlanmıştır.

Bütün Akdeniz'i ve sınırlarını çevreleyen karaların iklimi ılımandır. Yılın yarısında hemen hemen hiç yağmur yağmaz. Buna karşılık kışları ve ilkbaharları özellikle yağmurlu geçer. Sıcaklık, kuzey-batıda 12-24°C arasında, güney-doğuda da 15-27°C aralarında değişme göstermektedir.

Batı Akdeniz'in kuzey kesimlerinde, derinlik 3000 m.'yi bulmaktadır. Balear adalarının güneyinde ise, Cebelitarık boğazına doğru uzayan ve derinliği 2500 m.'yi bulan bir çukur vardır. Tiren denizinde derinlik 3700 m.'yi bulmaktadır. Akdeniz'in en derin yeri, Yunanistan'ın güneyindeki derinlikler 4400 m. civarındadır. %43,7'nin derinliği 0-1 000 m. arasındadır. 3000 m.'den derin olan yerler ancak %8,7'dir. Geri kalan bölümlerin derinlikleri ise 1 000-3 000 m. arasında değişmektedir.

Az yağış ve yüksek sıcaklık dolayısıyle Akdeniz'de tuzluluk derecesi fazladır. Batıdan

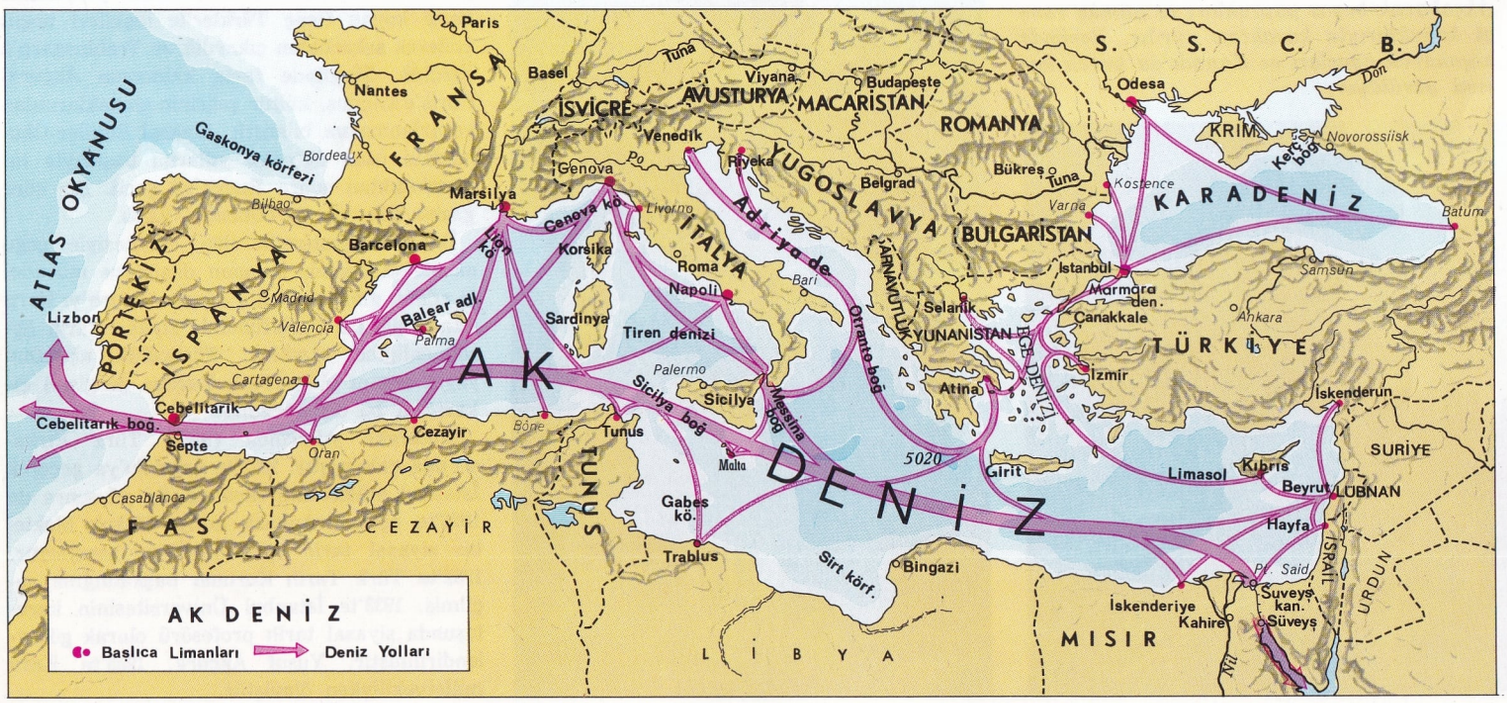

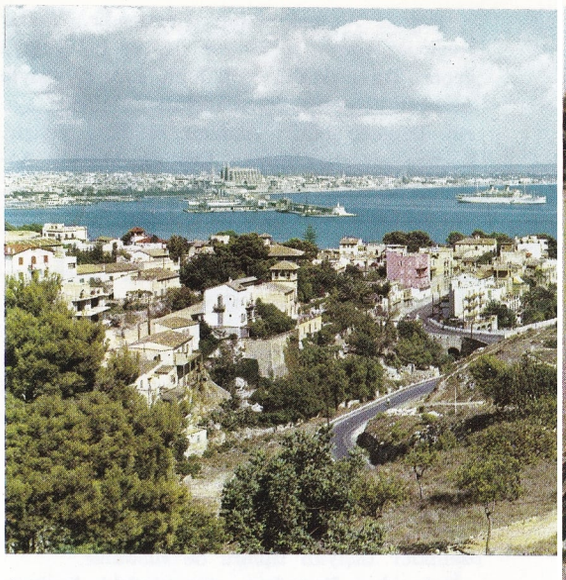

Akdeniz, bu bölgedeki ülkelerin ekonomisini de büyük oranda etkiler. Resimde (Solda): Zeytin toplayan köylü kadınlar, Akdeniz kıyılarında balık avı ve ormancılığın büyük bir önem kazandığı Palma di Maiorca şehri görülüyor.

(%037), doğuya (%039) yükselir. Kuzeye gidildikçe de (Adriya denizinde %035, Karadeniz'de %018) azalır. Karadeniz'in bol ve az tuzlu suları Boğazlar üzerinden Akdeniz'e doğru akarlar. Cebelitarık boğazında da Atlas okyanusunun suları yüzeyden Akdeniz'e, Akdeniz'in tuzlu suları da alttan bir akıntıyle okyanusa geçerler. Bunların dışında güney kıyılarında doğu yönünde bir akıntı da vardır.

Yüzey sularının sıcaklığı, kışın güneyde 15-16°C, kuzeyde 10°C ve Karadeniz'de de ortalama 2°C. Yazın her yanda 24°C'den aşağı düşmez. Derine doğru sıcaklık belirli bir derinliğe kadar artar, sonunda ise hiç değişmeyerek dibe kadar 13°C'de kalır.

Çeşitli balıklardan başka güney kıyılarında mercan ve sünger çıkarılmaktadır.

Akdeniz kıyıları M.Ö. çağlardan beri çeşitli uygarlıkların merkezi ve yatağı olmuştur. Bununla birlikte tarihçe bilinen uluslar arasında ilk olarak bu bölgede dolaşanlar Fenikelilerdi. Fenikeliler, İspanya kıyılarına kadar varmışlardı. Daha sonra Kartacalılar, Kuzey Afrika'da, Akdeniz kıyıları boyunca yayılmış, İspanya'ya geçmiştir. Yunanlılar da aynı deniz kıyılarında çeşitli koloniler kurmuştular.

Roma İmparatorluğu devrinde bütün Akdeniz kıyı halkları bir siyasal birlik ortaya koymuşlar, fakat bu birlik uzun ömürlü olmamış ve Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılmasından sonra Batı Gotlarının kralı Alarik bütün İtalya'yı ele geçirmiş, Vandallar kralı Genserik de İspanya'dan kuzey Afrika'ya geçerek Batı Akdeniz'in egemeni olmuştu.

VII. yüzyılda Akdeniz'e yayılan İslâmlar İspanya yoluyle Avrupa üzerine yürüme yollarını aradılar. Ünlü Haçlı Seferlerinin başlayıp sürdürülmesinin bir nedeni de Hıristiyanların İslâmlığa karşı tepkisidir. Daha sonra Türkler de Akdeniz kıyılarında görünmüşler. Avrupa uluslarının çeşitli birleşmeleri karşısında Türkler Doğu Roma İmparatorluğunun başkenti İstanbul'u alarak bu egemenliğe son vermiştir. Artık Akdeniz'de Türk bayrağının serbestçe dalgalanma dönemi başlar; Barbaros ve Turgut Reis gibi ünlü denizciler Akdeniz'i, giderek bir Türk gölü haline getirirler.

XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun gerilemesiyle İngiltere, Malta'yı ele geçirerek Akdeniz'de egemen olma yoluna girmiş, XIX. yüzyılda ise Kıbrıs'ı, Mısır ve Filistin'i de alarak bölgeye iyice yerleşmiştir.

Birinci Dünya savaşında İngiltere'nin egemenliği öteki denizaşırı ülkelerde olduğu gibi gücünü kaybetmiş, İkinci Dünya savaşında Hitler Almanyası, sonra da A.B.D. ve Rusya Akdeniz egemenliğiyle çok yakından ilgilenmeye başlamıştır.

Akdeniz Bölgesi. — Akdeniz kıyılarından başlayarak, içerlere kadar uzanan ve Anadolu yarımadasının güneyinde kalan bölgeye verilen addır. Kıyı uzunlukları toplamı 1560 km.'dir.

Bölge, güneyde İskenderun körfezi yakınlarındaki Akradağı ile Suriye sınırları içinde kalan Karaduran dağları arasındaki vadiden başlayıp Fethiye körfezine kadar sürer. Buradan sonra, Akdeniz, Fethiye'nin kuzeyinden başlayarak Ege denizi adını alır.

Bölge kıyıları geniş girinti ve çıkıntılardan meydana gelmiştir. Ege kıyıları gibi sürekli bir girinti ve çıkıntılık göstermez. Anadolu'nun en güney noktası Anamur burnu, bu kıyıdadır. Bölgenin kıyı derinliği değişiktir: Anamur burnunda 1372 m., Finike körfezinin Kırlangıç burnunda 2950 m. ve Kaş açıklarında da 3864 m.'yi bulmaktadır.

Akdeniz kıyılarında büyük limanların yanısıra, ufak sahil şehirlerine de rastlanır. Resimde İtalya'nın Camogli şehri görülüyor.

Bölgede Akdeniz iklimi egemendir. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise ılık ve bol yağışlı geçer. Toros dağları doğal bir sınır çizgisiyle Akdeniz bölgesini İç Anadolu bölgesinden ayırır. Bölgede bütün Akdeniz bitkileri yetişir. Başlıca şehirleri Adana, Ceyhan, Mersin, Antalya, Alanya, Silifke, İskenderun, Antakya, Tarsus'tur.

Akdeniz Irkı. — Avrupalı kökünden gelme insan grubu. Akdeniz ırkının özelliği esmere kaçan beyaz renk, kumral ya da koyu kumral, fazla sık olmayan saç, ortalama 162 santimetre boy, ince yapıdır. Kafatası genellikle dar (dolikosefal), alın kısmı yuvarlaktır. Yüz biçimi genellikle ovaldir. Burun düz, ya da ucu hafifçe aşağı doğrudur. Gözler birbirinden uzak ve büyüktür. Akdeniz ırkı, adını aldığı Akdeniz'in çevresinde çok yaygındır. Özellikle Akdeniz adalarında oldukça değişik özellikler taşıyan tiplere de rastlanır.

İtalya'da, Roma'nın güneyindeki kesimin büyük kısmında yaşayanlar bu ırktandır. Berberî, kıyı ve Sardunya alt ırkları ise, başlı başına bir ırk sayılabilecek kadar değişik özellikler gösterir. Zaten Akdeniz tipinin, Habeş ırkının temel dallarının özelliklerini taşıdığını da unutmamalıdır. Berberî alt ırkı, tipik Akdeniz ırkından, hatlarındaki sertlik, kafa kemiklerindeki irilik, kaş hatlarındaki belirlilik ve yüzün uzunlama oluşu bakımından ayrılır. Ortalama boy daha yüksektir. İspanya ve Güney Fransa'da yaygın olau kıyı alt ırkı tipi ise, daha az dolikosefaldir; boylar daha uzundur. Buna karşılık Sardunya tipinin özellikleri alçak boy, hafifçe tıknaz yapı, daha esmer deridir.

Akdeniz Korsanları. — Eski çağlarda deniz yolculukları oldukça tehlikeliydi. Buharla işleyen gemi bulunmadığı için açık denizlere çıkan yelkenliler bir yandan fırtınaya tutulmak, bir yandan da korsanların saldırısına uğramak tehlikesiyle karşı karşıyaydılar. Yüzyıllar boyunca deniz ticaretinin gelişmesine engel olan korsanlar, bir çeşit deniz haydutlarıydı. Çeşitli silâhlarla donattıkları gemileriyle dolaşır, rastladıkları yük ve yolcu gemilerine baskınlar yaparlardı.

Ortaçağ ve yeniçağın başlarında bütün denizlerde korsanlara rastlanırdı. Ama XV. yüzyılda Akdeniz, korkunç bir korsan yatağı olmuştu. Özellikle Rodos adasında oturan Saint Jean şövalyeleri Hıristiyan korsanlara yataklık ederlerdi. Bunların, siyah bir bez üzerinde iki ölü kafası resmi bulunan bayrakları vardı. Bu bayrağı gören yolcu gemileri, yollarını değiştirerek kaçmak zorunda kalırlardı.

Akdeniz'de türeyen korsanlar kıyı şehirlerine ansızın baskınlar düzenledikleri için kıyı şehirleri halkı bu saldırılara karşı korunmak amacıyle kuleler yapmışlardır. Bu kulelerde bulunan nöbetçiler korsan gemisi gördüğü zaman halka tehlike işareti verir, halk da yanına taşıyabileceği kadar eşya alıp, dağa çıkardı. Şehre saldıran korsanlar, ellerine geçirdikleri eşyadan işe yarayanları gemilerine taşır, sonra da şehri ateşe verirlerdi.

Akdeniz'de korsanlık ya tek gemiyle ya da birkaç gemiden meydana gelen filolarla yapılırdı. Bütün korsan gemilerine emreden bir başkan bulunurdu. Öbür gemilerdeki korsanların hepsi bu korsana boyun eğmek zorundaydı. Gemilerde baş kaldırmanın cezası ölümdü.

Denizlerde gemi avcılığına çıkan korsanlar, uzaktan bir tüccar gemisi görünce dur işareti verirlerdi. Bu işareti alan gemiler için kaçmaktan başka çıkar yol yoktu. Kaçabilenler kurtulurdu. Korsan gemisi, kaçamayan tüccar gemisine bordalar, çeşitli silâhlarla haydutlar gemiye saldırırlardı. Kanlı bir boğuşmadan sonra gemi, bütün yük ve insanlarla birlikte korsanların eline geçerdi. Korsanlar bu gemilerde işlerine yarayan bütün eşyayı kendi gemilerine nakleder, sağ kalan insanları da tutsak olarak alırlardı. Bundan sonra gemi, içindeki yaralılar ve köleliğe yaramayan insanlarla birlikte batırılırdı.

Korsanlar, elde ettikleri ganimeti aralarında paylaşır, kadın ve erkekleri esir pazarlarında satar, genç ve kuvvetli erkekleri de forsa (tutsak kürekçi) olarak çalıştırırlardı.

Akdeniz'de büyük bir korku yaratan Türk korsanlarını, yukarıda anlatılan korsanlarla karıştırmamak gerekir. Türk korsanları daha çok Osmanlı İmparatorluğu emrinde çalışan deniz akıncılarıydı. Bunlar Osmanlı donanmasının bir parçası olarak Akdeniz'de dolaşır, düşman donanmalarıyle savaşır ve savaş sonu elde ettikleri toprakları Osmanlı ülkesine katarlardı.

Ancak, Osmanlı İmparatorluğunun gerilemeğe başlaması (XVIII. yüzyıl) Akdeniz'deki kuvvetini zayıflatmış ve zamanla İngiltere, Malta adasını ele geçirerek, Akdeniz'de egemenlik kurmuştur. Bunu Kıbrıs, Mısır ve Filistin'e yerleşmesi izlemiştir. 2. Dünya savaşında Akdenizdeki İngiliz egemenliği sarsıntı geçirmiş, bugünse çıkarları çarpışan, büyük ve güçlü devletlerin göz diktiği bir bölge haline gelmiştir.

XV. yüzyılda Akdeniz korkunç bir korsan yatağı olmuştu. Özellikle Rodos adasında oturan Saint Jean şövalyeleri Hıristiyan korsanlara yataklık ederlerdi.

Kâmil Akdik

AKDİK, KÂMİL
(1862-1941) Tanınmış hattatlarımızdandır. İstanbul'da doğmuş, Fatih Rüştiyesini bitirerek çeşitli memuriyetlerde bulunmuş, 1922'de, Babıâlinin lağvı üzerine emekliye ayrılmıştır. Daha sonraları ise Güzel Sanatlar Akademisinde hocalık yapmıştır.

Yazı sanatıyle ilk teması hattat Süleyman Efendinin aracılığıyle başlamış, daha sonra hattat Sami Efendinin yanında çalışmıştır. İlk döneminde, daha çok sülüs ve nesih türleri üzerinde durmuş, daha sonraları sülüs celileri üzerinde çalışmıştır. Talik yazıyı benimsemeyen Kâmil Akdik, yazıyı bir bütün olarak değerlendirmiş, gerekli uyumun ancak bütünün güzelliğiyle sağlanabileceği ilkesini savunmuştur. Kâmil Akdik'in en ünlü yazıları şunlardır: Sultan Reşat'ın tuğrası, Sami Efendinin mezar taşı, 1895'ten 1922'ye kadar Osmanlı Devletinin imzaladığı anlaşmaların Türkçe asılları, Mekke emirine yollanan namei hümayûnlar.

AKDİK, ŞEREF
(1899-) İstanbul doğumludur. Türk ressam. Sanayi-i Nefise Mektebi Âlisinde ve Paris'te Akademi Juliande'de okudu. Çeşitli kurumlarda resim öğretmenliği yaptıktan sonra Devlet Güzel Sanatlar Akademisine resim öğretmeni oldu. Manzara, natürmort, portre ve kompozisyon olarak çeşitli çalışmaları vardır.

AKDİKEN ya da ALIÇ (Crataegus oxycantha)
Gülgillerden ağaç ya da ağaççık şeklinde birçok türleri olan bir bitki cinsi. Hekimlikte ve boyacılıkta kullanılır. Gövemeriği, geyikdikeni de denir. Yaprakları küçük, dilimli ve dişli, çiçekleri kırmızı ya da beyazdır. Çoğunun dalları dikenlidir. Türkiye'de yetişen türlerden C. orientalis'in çiçekleri beyaz, yemişleri kırmızıdır. Dere ve yarlarda çalılıklar halinde topluca da yetişir. İç Anadolu'daki türlerinden biri de C. Tenecetifolia'dır. Bu bitkinin dalları kısa dikenli ve tüylü, çiçekleri beyazımtırak, yemişleri sarımtırak ya da kırmızıdır. Kayalık yamaçlarda yetişir. Sarı renkli yemişlerine alıç denilen C. aronica türü, dalları çok dikenli ve yaprakları bileşik tüylü bir ağaç ya da ağaççıktır.

Şeref Akdik'in bir tablosu.

AKGERGEDAN (Ceratotherium simum)
Kare dudaklı gergedan da denir. Gergedanların en irisidir. Omuz hizasından yüksekliği 2 m. kadardır. Ağırlığı 4 tonu bulur. Bu dev iriliğine rağmen en sık çalılar arasından bile sıyrılıp kayacak kadar çeviktir. Bir çift boynuzu vardır ve ön boynuz arkadakinin iki katı kadar uzundur. Öndeki boynuz 90 cm. kadar olabilir. Akgergedan'ın derisi tamamen beyaz değildir; duman grisidir. Fakat ayışığın-

Akgergedan Orta Afrika'da yaşar.

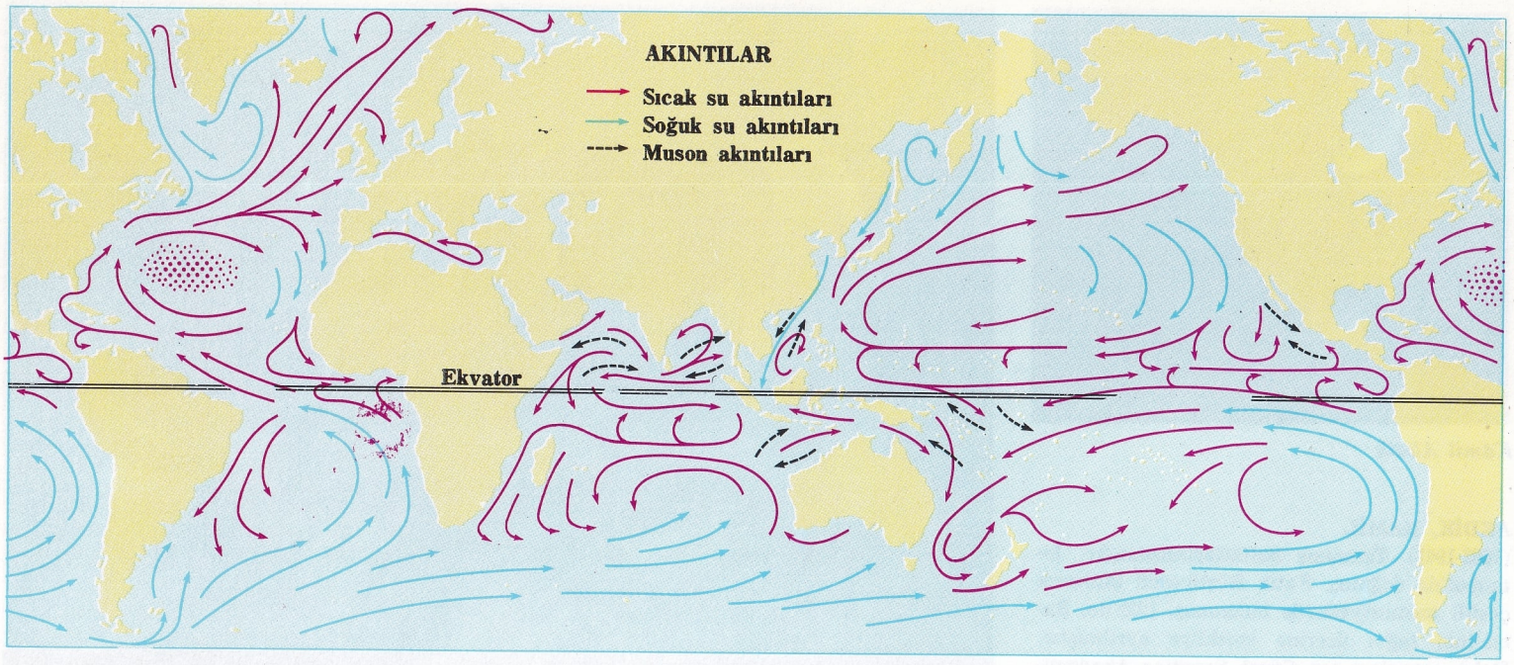

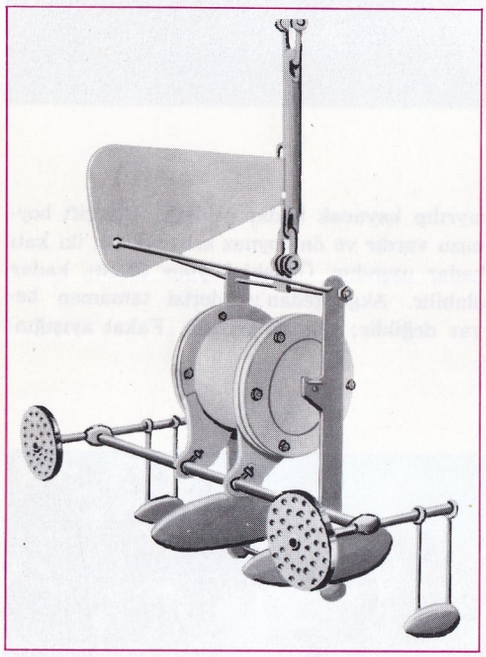

Akıntıların yönünü ve hızını ölçmek için çeşitli araçlar kullanılır. Resimde Wollaston ölçeri görülüyor.

da beyaz olarak görünür. Akgergedan sakin ve ağır hareketlidir. Çoğu kere erkekle dişi ve çeşitli yaşlarda yavrularla toplu bir halde gezerler.

Akgergedan, besin temin etmek için sabah erken ya da akşam geç saatlarda dolaşır. Öğle üzerleri bir ağacın gölgesinde uyuklar. Çiftleşmeden 17-18 ay sonra yavrular. İkiz doğurduğu da olur. Yavru gergedan 5-6 yaşına gelince ergin sayılır. Yavrular ana gergedanın önünde yürür. Ana, boynuzlarıyle kaba etlerine dokunarak yavruyu doğru yöne iletir. Yavrusuyle gezen ana gergedan vurulmuşsa, yavru, düşmana saldırır.

Akgergedan, Orta Afrika'nın belirli bir bölgesinde yaşar

AKGÜN, NAHİT ULVİ

(1918-) Günümüz Türk şairlerindendir. Milâs'ta doğmuştur. İlk öğrenimini Milâs'ta, orta öğrenimini ise İzmir'de yapmış, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe bölümünü bitirmiştir. İstanbul ve İzmir şehirlerinde öğretmenlik ve kütüphanecilik yapmıştır. İlk şiirlerini «Servet-i Fünun-Uyanış» dergilerinde yayınlamış, daha sonra yeni şiiri savunan çeşitli dergilerde görünmüştür. Akgün, ayrıca yurdumuzda ilk defa «Sesli Şiir Sergisi»ni de açmıştır.

Eserleri: «Üç Gönül» (1937), «Leylâ» (1937), «Irgat» (1942), «Sebep» (Mehmet Serpin'le birlikte), «Birisi» (1955-62), «Karanlıkta Bir Ağaç» (1960), «Gerçek Düş» (1965), «Evren Türküsü» (1966).

Nahit Ulvi Akgün, son kitabı «Evren Türküsü»yle 1967 «Türk Dil Kurumu Şiir Ödülü»nü kazanmıştır.

AKHİSAR

Manisa iline bağlı bir ilçedir. Akhisar, kendi adını taşıyan ovanın batı yakasında Manisa-Bandırma demiryolu üzerinde ve Manisa'ya 50 km. uzaklıktadır. Kumçayına doğudan karışan Gördük deresi kenarında ve denizden 106 m. yüksekliktedir. Bizans devrinde Akhisar'ın adı Thyateria'ydı. Şimdiki adını kasabaya yakın bir tepe üzerindeki kaleden almıştır. Merkez nüfusu 46 167'dir.

İlçenin doğusunda Gördes ilçesi, batısında Kırkağaç, Soma ve Balıkesir'in Sındırgı ilçeleri, kuzeyinde Turgutlu ve güneyinde de Manisa merkez ilçesi vardır. Yüzölçümü 1980 km^2., nüfusu 121 230'dur.

Üç bucağı ve 97 köyü vardır. İlçe toprakları düzlüktür. Başlıcası Akhisar ovasıdır; ova içinden geçen ve Gediz'e dökülen Kumçayı, ilçe topraklarını sular. Ova dağlarla çevrilidir. Doğuda Katırcıdağı, batıda Kılıç dağları, kuzeyde Karaoğlan dağı vardır. Bütün bu dağların yamaçları ovadır. Etekler zeytinliklerle kaplıdır. Ovada en çok tütün ekimi yapılır. Ege bölgesinin en çok tütün yetiştiren ovasıdır. Tütünün yanı sıra pamuk ekimi de yapılır. Üzümcülük de ileri bir durumdadır.

Demiryolu ve karayollarıyle yakın ilçe ve il merkezlerine bağlı oluşu ekonomik yönden ilçeyi güçlü bir duruma yükseltmiştir. İklim Ege bölgesi iklimidir, yazları kurak ve sıcak, kışları da ılık ve yağmurlu geçer. Yıllık yağış ortalaması 900 mm.'dir.

AKHUNLAR

Akhunlar 424 yılında yurtlarından ayrılarak önce Aral gölünün doğusunda Siriderya yöresine, daha sonra Batı Türkeli ve Kuzey Afganistan bölgesine yerleşmiş bir Türk kabilesidir. Otuz yıl içinde sınırlarını genişleterek Çin Türkeli'nden İran'a kadar uzanan kuvvetli bir devlet kuran Akhunlar, sonraları Pencap'ı da alarak bölgeyi 200 yıl egemenliği altında tuttu.

Akhunlar devleti, Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Kuzey Akhunların merkezi Kuzey Afganistan, Güney Akhunların merkezi de Pencap'tı.

VI. yüzyılın başlarında (525 tarihine doğru) kuzey Akhunların hükümdarı Aksungur, Güney Akhunlarınki de Toraman'dı. Akhun hükümdarları, komşuları İran'la siyasal ilişkiler kurduktan sonra İran'ın içişlerine karışmaya başladılar. Fakat VII. yüzyıl ortalarında (625'te) Orta Asya'da siyasal egemenliğin Tukyu Türklerinin eline geçmesi ve batı sınırlarında da İran Sasanîlerinin güçlenmesi bu müdahalenin kesilmesine yol açtı. Daha sonra Tukyular ile Sasanîler birleşince Akhunlar devletinin politik ve askerî gücü önemini kaybetti. Bu iki devlet, Akhunların Pencap dışındaki bütün topraklarını aralarında bölüştü.

Pencap'ta kalan Akhunlar bir süre sonra Mihira Kula devrinde Toraman'ın başladığı Hint fütuhatına devam ederek parlak zaferler kazandı.

Bugün Afganistan'da yaşayan Akhun soyundan gelenlere, «Dürranî» denmektedir.

AKIM ya da AKINTI
Okyanus sularının genel yer değiştirme hareketlerine verilen addır. Ya tuzlulukla yükseklik ayrımından, ya sürekli rüzgârlardan, ya da gel-git olaylarından meydana gelirler. Bazı okyanuslarda akıntıların son derece belirgin yolları vardır; bunlar kendilerini çevreleyen sulardan kesinlikle ayrılırlar. Büyük okyanus ve Atlas okyanusunda iki sürekli akıntı düzeni vardır. Bu iki ayrı düzendeki akıntılardan kuzeydeki Gulf Stream ve Kanarya adaları, güneydeki de Brezilya ve Benguela akıntısıdır.

Bu akıntılar sıcaklıklarına göre «sıcak» ve «soğuk» diye iki bölüme ayrılır; aktıkları derinliğe göre de, «yüzey» akıntıları»; «derin su akıntıları» diye adlanırlar.

Dünyanın ekvatorda saatta 1600 km.'lik kendi eksenindeki dönüşünün hızı, akıntıların yönünü değiştirir. Atlas okyanusunun kuzey akıntıları batıdan doğuya, güneydeki ekvator akıntısı ise doğudan batıya doğru bir yol izler.

Gulf Stream'den başka Labrador ve Humboldt akıntıları en önemlileridir.

AKIM
(bkz. Elektrik akımı)

AKIL
Bir bütünlük birimi içinde düşünme ve yargılamanın gerçekleşmesine, her türlü cisim ve oluşumun belli ilişkiler sistemi içinde algılanarak kavranılmasını; anlaşılıp, yorumlanmasını sağlayan insan yeteneği. Kısa bir tanımlamayla insanın düşünüp taşınma, anlayıp tanıma özelliğine akıl denir. Bütün bilim dallarında ve günlük yaşantımızda ancak düşünerek, tartarak bir karara varabiliriz. Örneğin bir dâvada yargıç, tarafların iddialarını dinler; bazı tanıkların ifadesinde açıklık yoktur. Bir kısmının ifadesi ise kuvvetli delil niteliği taşımaktadır.

Roma İmparatoru Neron, akıl dengesi yerinde olmayan ünlü kişilerdendir.

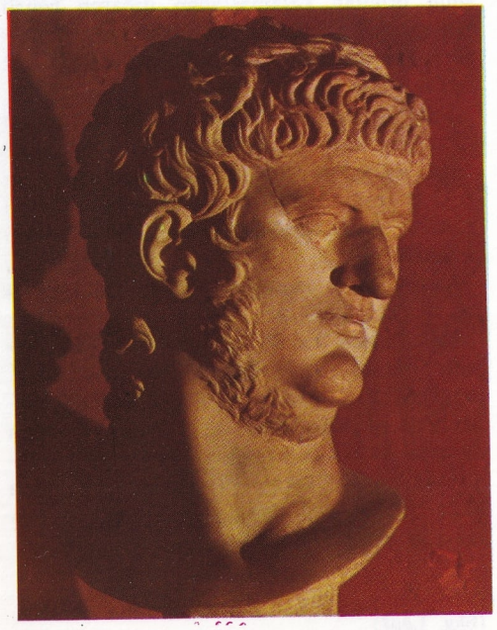

Auvers-Sur-Oise kilisesi, adlı tablosu görülen Van Gogh da, hayatının son yıllarında akıl dengesini yitirmişti.

Ama gene de yeterli delil bulunmayabilir. O zaman ortaya çıkan deliller üzerinde düşünülerek mantık yoluyle sanığın suçlu olup olmadığı araştırılır. İşte insanın böyle bir sistem içinde düşünerek karar verme süresine «akıl yürütme» denir. Akıl yürütme iki ayrı yargıdan yeni yargılar çıkarma işlemidir.

Üç türlü akıl yürütme yolu vardır: 1) Tümdengelim, 2) Tümevarım, 3) Örnekseme.

Tümdengelim yargılardan özel yargılar çıkarmaktır. Örneğin, «madenler ergir; demir madendir, o halde demir de ergir.» gibi.

Tümevarım, özel yargılardan genel yargılar çıkarmaktır. Örneğin, ateşin yakıcı olduğunu çeşitli deneylerle öğrenmişizdir. İşte bu deneyin sonucu olarak «ateş yakıcıdır» yargısına varmamız endüktif bir akıl yürütmedir.

Örnekseme, bilinen benzerlerden, bilinmeyenlerin çıkarılması metodudur. Bilimsel teoriler örnekseme yoluyle meydana gelir. Örneğin «dünyada hayat hidrojen, oksijen ve karbonla varolur, Mars'ta bu öğeler varsa, demek ki orada da hayat olabilir» gibi.

İyi düşünülmeden yapılan akıl yürütmeler, insanı yanlış yola da sürükleyebilir. Örneğin sabahleyin kalkınca sokağı ıslak gören bir kimse geceleyin yağmur yağdığı kanısına kapılabilir. Ama hemen bir karara varmak hatalıdır; çünkü sokağın arazözle sulanmış olabileceği ihtimali de vardır.

Bu bakımdan belli yargılara varmadan önce etraflı ve daha önceki deneyleri dikkate almak suretiyle akıl yürütme yararlı sonuçlar verebilir.

Akıl Hastalığı. — Hukukta, kişinin hukukî ehliyetine etki eden fizyolojik ve psikolojik bozukluklar anlamına gelir. Hususî hukukta, akıl hastalığı, madenî hakları kullanma ehliyetine etki eder ve temiz kudretini kaldırır. Bunların hukukî muameleleri değer taşımaz. Akıl zayıflığı hacir altına alınma ve boşanma için sebep teşkil eder. Ceza hukukunda da, suçu işlediği zaman bilinç ve hareket serbestisini tamamıyle kaybetmiş bulunan kimsenin isnat kabiliyeti yoktur ve kendisine ceza verilmez; hakkında emniyet tedbirleri uygulanarak tedavi altına alınır. Suçu işlediği zaman bilinç ve hareket serbestisi tamamıyla kalkmamakla beraber, önemli derecede azalmış olanlara ise ceza verilmez, cezada azaltılma yapılır.

Akıl Zayıflığı. — Akıl zayıflığı, hususî hukukta, kişinin medenî hakları kullanma ehliyetini kaldırır ve bunların yaptıkları hukukî muamelenin değeri olmaz. Bunama, bir akıl zayıflığıdır.

Akıl zayıflığı da hacir sebebidir.

AKIN, GÜLTEN
(1933-) Günümüz Türk kadın şairlerindendir. Yozgat'ta doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini Ankara'da, yüksek öğrenimini de yine bu şehirde (Ankara Hukuk Fakültesi) tamamlamıştır. Ankara'da çeşitli işlerde görev almıştır. Şimdi öğretmenlik ve avukatlık yapmaktadır. İlk şiirleri «Hisar», «Türk Dili», «Mülkiye» ve «Varlık» dergilerinde yayınlanmış, 1955 yılında «Varlık» dergisinin açtığı bir şiir yarışmasında birinciliği kazanmıştır.

Eserleri: «Rüzgâr Saatı» (1956), «Kestim Kara Saçlarımı» (1960), «Sığda» (1964).

Gülten Akın, «Sığda» adlı şiir kitabıyle Türk Dil Kurumunun 1965 «Şiir Ödülü»nü kazanmıştır.

AKIN, OSMAN NİHAT
(1905-1959) Türk besteci. İstanbul'da doğmuştur. İlk müzik eğilimlerini daha küçük yaştayken evlerinde yapılan müzik toplantılarından almıştır, 12 yaşında piyano çalmaya gençlik yaşlarında da besteciliğe başlamıştır. Şarkılarının çoğu halk tarafından sevilir ve benimsenir.

AKİF, MEHMET
(**bkz.** Ersoy, Mehmet Akif)

AKİF PAŞA, MEHMET
(1787-1845) Osmanlı devlet adamı ve yazarlarındandır. Bozok'ta doğmuştur. 1813 yılında İstanbul'a gelmiş, Babıâliye girmiş ve sırasıyle beylikçi ve 1832 yılında da Reis-ül küttap olmuştur. 1836 yılında Hariciye Nazırlığı kurulunca, müşir rütbesiyle bu göreve getirilmiştir. Akif Paşa, daha sonra Mülkiye ve Dahiliye Nazırlıklarında da bulunmuş, Tanzimat ilânına doğru İzmir'e vali olarak gönderilmiştir.

İzmir valiliği sırasında halkın şiddetli yakınmalarına sebep olduğundan saray tarafından merkeze çağrılarak, rütbeleri geri alınmış ve kendisi de Edirne'ye sürgün edilmiştir.

1844 yılında bağışlanan Akif Paşa, hacca gitmiş, dönüşte İskenderiye'de ölmüştür.

Eserleri: Şiir ve düzyazı alanında çeşitli eserler veren **Akif Paşanın** en ünlü eseri, Pertev Paşayı yergileyen «Tabsıra» sıdır. Bu eser 1822-1887 yılları arasında altı kez basılmış ve Aleric tarafından 1892'de «Un Diplomate Ottoman» adı altında Fransızcaya çevrilmiştir.

AKİL MUHTAR
(**bkz.** Özden, Akil Muhtar)

AKİT
İki ya da daha çok taraf arasında yapılmak istenen bir işin, karşılıklı olarak kararlaştırılıp, sonuçlandırılması.

Borçlar Kanunumuzun 1. maddesine göre, iki taraf karşılıklı ve birbirine uygun şekilde rızalarını beyan ettikleri takdirde, akit meydana gelmiş olur. Tarafların rızaları açık ya da zımnî olabilir. Akit, bazen sürekli, bazen de geçici haklar ve borçlar doğurur. Akit, akdi meydana getiren taraflara, borçlar yükler ve haklar doğurur. Örneğin, bir alım satım akdinde, alıcı, malı almak hakkına sahip olur ve bedelini ödemek borcunu yüklenir. Buna karşılık, satıcı için satılan malın bedelini almak ve buna karşılık malı teslim etmek hak ve borcu doğar. Kural böyle olmakla beraber, tek taraflı akitler de mevcuttur. Bu tür akitlerde, akdin taraflarından sadece bir taraf borç altına girmiş olur. Örneğin, kefalette, hibe vaadinde durum böyledir.

Akif Paşa.

Akdin Doğuşu. — Akit, tarafların karşılıklı icap ve kabulüyle doğmuş olur. İcap, taraflardan birinin karşı tarafa yaptığı akit yapma teklifidir. Bu teklifte bulunan kimse, kabul için belirli bir süre tespit etmişse, bu süre içinde teklifinden geri dönemez. Bu süre içinde teklifi alan karşı tarafın, kabulünü ya da ademi kabulünü beklemek zorundadır. Bu süre içinde cevap verilmeme halinde, teklifte bulunan, teklifiyle bağlı kalmaz. Müddete bağlı olmayan icaplarda, karşı taraf kabulünü derhal belirtmezse, teklif sahibi teklifiyle bağlı kalmaz.

Akdi yapacaklar karşılıklı bulunmadıkları takdirde, teklif normal bir ulaştırma yoluyle cevabın gelmesi gereken zamana kadar hüküm ifade eder. Akit bir borcun doğumu için kaynaktır ve akdin doğuşu bir borç münasebetinin de doğumu anlamına gelir.

Konusu. — Akdi meydana getiren tarafların icap ve kabulüne konu teşkil eden husustur. Akdin konusu, kanunun gösterdiği sınır içinde serbestçe tesbit edilebilir. Bir akdin konusu, gerçekleştirilmesi olanaksız, ahlâka ve adaba aykırı olduğu takdirde, o akit geçerli değildir ve batıl sayılır. Bir akitte, taraflara yüklenmiş borçlar ve doğan haklar arasında aşırı oransızlık varsa ve bu oransızlık akitten zarar görenin içinde bulunduğu tecrübesizlikten, bilgisizlikten ve zor koşullardan doğmuşsa, akitten zarar gören taraf akdi feshedebilir.

Akdin Şekli. — Bir akdin geçerli olabilmesi, genel olarak, akdin belirli şekillere uyularak yapılmış olmasına bağlı değildir. Fakat, kanun bazı durumlarda, akdin değer taşıyabilmesi için belirli şekillerde yapılmış olmasını şart koşabilir. Örneğin, akdin bazen yazılı olması, bazen resmî mercilerce yapılmış olması ve bazen de belirli bir sicile, kütüğe tescil ettirilmesi, akdin geçerli olması için kanunca aranmıştır. Bazı durumlarda da, kanun akdin belirli şekillerde yapılmasını şart koşmadığı halde, taraflar akdin şekle bağlanmasını kendi iradeleriyle şart koşabilirler.

Akdin Feshi. — Taraflar arasında hukuka ve usule uygun olarak meydana getirilmiş olan akdin sona erdirilmesidir. Akitten doğan borçlar, borçların yerine getirilmesiyle sona erebileceği gibi, tarafların karşılıklı iradelerinin uygunluğu ya da kanunî koşulların gerçekleşmesi halinde, tek taraflı irade beyanıyle de sona erdirilebilir. Akitlerin feshi ve sonuçları konusundaki hükümler, her akdin özelliğine göre değişir.

Akit Yapma Mecburiyeti. — Kanunî bir durum ve hüküm ya da sahip olunan bir idarî imtiyaz sebebiyle taraflardan birinin kendisine yapılacak icabı kabul etmek, akdi doğurmak mecburiyetinde oluşu. Örneğin, Denizcilik Bankası, kendisine baş vuran yolcuyu gideceği yere götürmek zorundadır. Bu şekildeki bir yolcu teklifi icaptır ve Denizcilik Bankası idaresi bu icabı kabul etmek, yani akit yapmak zorunluğundadır. Bu zorunluklar, genellikle değişik kaynaklardan doğan, kamu hizmetini gerçekleştirme yükümlülüğünün sonucudur.

Akde Rızada Fesat. — Akdi meydana getiren karşılıklı iradelerde, rızada meydana çıkacak olan ve iradenin aldatılmasını, bağımsız ve özgür olmamasını ifade eden kusurlar, akdin hükümsüz sayılmasına yol açar. Akdi meydana getiren rızadaki sakatlıklar, hata, ikrah, hiledir. Genel olarak bu sakatlıklar akdin hükümsüz sayılmasına yol açar. Fakat, bu sakatlıkların öğrenilmesinden ya da etkisinin ortadan kalkmasından itibaren belirli süre içinde akdin tanınmadığı karşı tarafa bildirilmezse, akit kabul edilmiş, akde icazet verilmiş sayılır.

Akit Serbestliği. — Kanunun menetmediği konularda, akdi yapan tarafların, akdin konusunu, sonuçlarını, tayin etmekte sahip oldukları bağımsızlık. Kanunun emredici hükümleri dışında, akde istenilen hususlar konulabilir.

Akitte sözü edilmeyen hususlarda kanun hükümleri uygulanır.

Akit Yapma Vaadi. — İleride bir akit yapmak borcunu taraflardan birine yükleyen sözleşmedir. Eğer ileride yapılması taahhüt edilen akit şekle bağlıysa, akit yapma vaadinin de aynı şekilde yapılması gerekir. Örneğin taşınmaz bir mal satışı için yapılan akit, şekle bağlı olduğu gibi, bu konudaki vaat sözleşmesi de şekle bağlıdır.

AKKAN
(**bkz.** Lenf)

AKKOYUNLULAR

Doğu Anadolu'da bir Türk oymağı ve bu oymağın kurduğu bir devlet. Akkoyunlu oymağının Anadolu'ya ne yoldan ve hangi tarihte geldiği kesin olarak bilinmemektedir. Bazı tarihçilere göre Karakoyun oymağıyle birlikte Argun Han zamanında, yani XIII. yüzyılın sonunda, Maveraünnehir'den gelip Azerbeycan ve Doğu Anadolu'ya yerleşmişlerdir. XIV. yüzyılda, Urfa, Mardin ve Bayburt çevrelerinde kışlak ve yaylak yaparak yaşamışlardır.

Akkoyunluların soyu Oğuz Han'a kadar çıkmakta ve Oğuz Han'ın torunlarından Bayındır'ın adına kurdukları devlete Bayındıriye denilmektedir. Bayraklarında kullandıkları koyun sembolü ve mezar taşlarındaki kabartma koyun resimleri, Akkoyunluların koyun totemine bağlı olduğunu, İslâmiyeti kabul ettikten sonra da bunun etkisinden kurtulamadığını gösterir. Akkoyunlular Kon (Hon = Koyun) Türk ilinden Anadolu'ya gelmiş, sonraları Oğuz ilinden (Türkmenlerden) Bayındır ulusuna katılarak, Türkmen topluluğuna girmiştir.

Akkoyunlularla Karakoyunlular, Tavaif-i Mülûk yöresinde birbirine rakip olarak yaşadı; birçok savaşta yer alarak İlhanlı devletinin dağılışı üzerine Celâyir, Çoban ve Sotay hanedanlarının kavgalarına katıldılar. Karakoyunlular, Irak'taki Celayir ailesinin, Akkoyunlular ise, bu aileye rakip olarak Musul ve Diyarbakır bölgelerinde hükümet kuran Sotayoğullarının hizmetine girerek yine karşı cephede savaştılar. Sotayoğullarının yenilmesi üzerine Akkoyunlular, Mardin'deki Artukoğullarıyle işbirliği yaparak, Diyarbakır yöresinde bazı şehir ve kaleleri ele geçirdi. Bu gelişmeden sonra Akkoyunlu oymağı gittikçe güçlendi, Türkmen boy ve oymaklarının büyük çoğunluğunu egemenliği altına alarak büyük bir birlik sağladı ve sınırları Horasan, Fırat ve Kafkas dağlarından Umman denizine kadar uzanan geniş bir imparatorluk kurdu. Diyarbakır dolaylarını anayurt haline getiren Akkoyunlular, bu devletin kurucusu sayılan Karayülük Osman Beyin büyük babası Tur Ali Bey zamanında çok defa Trabzon'a akınlar düzenledi. Tur Ali Bey Gazan Han'ın da emrinde çalıştı, sevgi ve güvenini kazanarak emirlik payesi aldı.

Tur Ali Beyin ölümü üzerine (1363) yerine geçen oğlu Fahrettin Kutlug Bey Erzincan emiri Mütahharten'i, Ertenoğullarının saldırısından kurtardı. Kutlug Beyin ölümünden sonra Akkoyunlular, Erzincan Karakoyunlu kuvvetleri karşısında bozguna uğrayarak Kadı Burhanettin'e sığınmak zorunda kaldılar.

Ölümünden sonra, iktidara Kutlug Beyin oğlu Ahmet Bey geçmiştir. Bir söylentiye göre küçük kardeşi Karayülük Osman Bey, ağabeylerinden çekinerek, Kadı Burhanettin'in hizmetine girmiştir. Fakat sonraları araları açılmış, Karayülük Osman Bey bir savaşta Burhanettin'i tutsak ederek öldürmüştür. Osman Bey, Burhanettin'in ordusuyle de savaşarak Sıvas'ı kuşatmışsa da, Yıldırım Beyazıt'ın oğlu Süleyman Çelebi komutasındaki yardımcı kuvvetlere karşı koyamayarak Mutahharten'e sığınmak zorunda kalmış, böylece Kadı Burhanettin ülkesinin büyük bir bölümü Osmanlılara geçmiştir.

Bütün Akkoyunlu oymaklarını birleştiren Osman Bey, Akkoyunlu devletini kurdu ve komşusu Osmanlılarla iyi geçinme politikası izledi. Fakat bu devirde Karakoyunlularla yapılan savaşta ölünce (1435) Akkoyunluların başına önce Ali Bey geçtiyse de, bir süre sonra iktidarı kardeşi Hamza'ya bırakmak zorunda kaldı. Hamza Beyin ölümü üzerine (1444) başlayan saltanat kavgası sonunda iktidara Akkoyunlu devletinin en büyük hükümdarı olan Uzun Hasan geldi.

Cihangir olmak isteyen Uzun Hasan, işe esaslı bir devlet örgütü kurmakla başladı; büyük ve güçlü bir İmparatorluk yaratabilmek amacıyle, 1472 yılında ordularını üç yönde harekete geçirdi. Himayesine aldığı Pir Ahmet ve Kasım beylerle birlikte Tokat'a gönderdiği kuvvetler, şehri kuşatarak kısa süren bir başarı kazandıysa da, sonradan geri çekilmek zorunda kaldılar. Tam başarıyla sonuçlanan Gürcistan hareketinde, başta Tiflis olmak üzere önemli şehirleri ele geçirerek Gürcü prenslerini egemenliği altına alan Uzun Hasan, Suriye cephesinde yenildi. 1473'te Mehmet II. (Fatih) yle yaptığı savaşta kesin bir yenilgiye uğrayınca yayılma hareketini yeniden doğuya yöneltmiş ve devlet merkezini de Diyarbakır (Amid) dan Tebriz'e nakletmiş, dolayısıyle Anadolu'da Akkoyunlu ulusuna bağlı boy ve oymakların çoğunu da İran'a götürerek Doğu Anadolu'da Türk halkının azalmasına sebep olmuştur. Uzun Hasan 1478 yılı başında Tebriz'de ölmüştür.

Uzun Hasan, Tebriz'de muhteşem bir saray yaptırmış, bilgin ve şairleri etrafında toplamış, birçok din, bilim ve hayır kurumu kurmuş, Osmanlı devleti örgütünü model seçerek, devletini örgütlendirmeye çalışmıştır. Fakat saltanat veraseti işinin bir kanuna ya da örfe bağlanmaması, kurduğu örgütün merkezi olmayışı, imparatorluğun sağlam bir temele oturtulmadığını gösterir. Şehzadelerle beyler arasındaki mücadeleler yüzünden kısa bir süre içinde koca imparatorluk yıkılıp gitmiştir. Netekim Uzun Hasan'ın altı oğlu arasından Sultan Halil, iktidara geçtikten bir yıl sonra (1478), Diyarbakır valisi olan kardeşi Yakup tarafından öldürülmüştür.

Yakup Bey, saltanatının ilk yılında kardeşi Sultan Halil'in oğlu Elvent Bey ile Karayülük'ün oğullarından Şeyh Hasan'ın oğlu

Akkoyunlular'dan kalma Şeyh Matar camisi, dört sütuna dayanan minaresiyle ilginç bir örnek meydana getirir.

Köse Hacı Beyin ayaklanmalarını bastırmış, 1480'de Mısır ordusunu yenmiştir. Ülke için bir tehlike olan Erdebil Şeyhi Haydar Safavi'yi de öldürterek geçici de olsa, düzen ve güvenliği yeniden kurmuştur.

1492'de iktidara geçen Rüstem Beyin beş yıl süren devri iç kargaşalıklarla geçtiği halde, bazı başarılar kazanmış, bu arada Erdebil Şeyhi Haydar'ın oğlu Ali de bozguna uğratılarak öldürülmüştür. Fakat Rüstem Bey, İstanbul'dan gelen Uğurlu Mehmet'in oğlu ve Beyazıt II.'nin damadı, Göde Mehmet tarafından yenilmiş ve öldürülmüştür (1496).

Osmanlı sistemini kendi ülkesinde uygulamak isteyen yeni hükümdar Göde Mehmet, birbirleriyle mücadele halinde bulunan ve ikide birde şehzadeleri ayaklanmaya sevkeden ve sözlerinde durmayan Akkoyunlu beylerini öldürmeye başladığından, kısa bir süre sonra büyük bir ayaklanmada öldürülmüştür. Bundan sonra Akkoyunlu devleti büsbütün karışıklıklar içinde kalmış, Uzun Hasan'ın torunlarından Elvend ve Mehmet Beyler'le Sultan Murat, birbirine rakip olan beyler tarafından çeşitli yerlerde hükümdar ilân edilmişlerdir. Bunun üzerine şiddetli bir iç savaş başlamış, ileri gelen beylerin birçoğu ile Mehmet Bey de ölmüştür. Sonunda 1501'de ülke, Irak, İran ve Kirman bölgeleri Murat'a, Azerbeycan, Erran ve Diyarbakır dolayları da Elvend'e verilerek ikiye bölünmüştür.

Bu sıralarda kuvvetlenen Şah İsmail Safevi, Akkoyunlularla yaptığı savaşta Erran ve Şirvan ülkesinin bir bölümünü aldıktan sonra, Azerbeycan'a yürümüş ve 1502'de Elvend'i yenerek Diyarbakır'a kaçırmıştır. 1503'te Sultan Murat'ı yenerek Bağdat'a kaçmak zorunda bırakmıştır. Murat, Bağdat'ta bir süre kaldıktan sonra önce Suriye'ye ve sonra Osmanlı ülkesine gelmiş ve daha sonra Elbistan'a giderek Alüddevle Beye sığınmıştır. Böylece Akkoyunlu devleti yıkılmıştır.

Sanat: Akkoyunluların yarattığı ve geliştirdiği sanat, şimdiye kadar özel bir inceleme konusu olmamıştır. Bugüne kadar, birkaç yapının Akkoyunlular devrinden kaldığı belirtilmiş, büyük bir kısmı gereği kadar gün ışığına çıkmamıştır. Yapılan yeni araştırmalar Akkoyunlular sanatının, özellikle mimarisinin yeni gelişmeler ve değişikliklerle ortaya çıktığını göstermektedir. Bu yeniliklerin bir kısmı, daha sonra köklü değişmeler getiren Osmanlı mimarisine paralel olarak gelişmiş ve XVI. yüzyılda, Sinan'ın ulaştığı anıtsal mekân anlayışının hazırlayıcısı olmuşlardır. Böyle önemli aşamalar hazırlayan bir sanat anlayışının gereği kadar incelenmeyişi büyük bir kayıptır. Üstelik bu yapıların önemli bir kısmı, Doğu Anadolu'da ve oldukça iyi bir durumda bulunmaktadır.

Yapılan son araştırmaların ışığı altında ortaya çıkan yapılar ve bunların genel özellikleri üzerinde durmak gerekirse, ilk baş vurulacak yer, 1469 yılına kadar Akkoyunluların başkenti olan Diyarbakır olacaktır.

Diyarbakır'da dinsel yapılar içinde yer alan cami ve mescitlerin bazı önemli örnekleri Akkoyunlular devrindendir. Bazılarının kesin yazıtları olmasa da, başka belgelerden tarihlendirmek mümkün olmaktadır. Sözünü edebileceğimiz ilk yapı, Hoca Ahmet ya da Aynî Minare Camisi adıyle tanınan camidir. Vakfiyesinden 1489 yılında Hoca Ahmet adında biri tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Bugünkü görünüşüyle en önemli nokta, planında toplanmaktadır. Çünkü bu, Erken Osmanlı camilerinde görülen, ters T. Zaviyeli ya da Yan Mekânlı camiler diye adlandırılan ve Bursa camilerinin büyük bir kısmının kapsamına girdiği bir plan şekli, bazı farklarla bu yapıda denenmiştir. Bu yönden Osmanlı ve Akkoyunlu eserlerinin arasında sürekli bir bağlantının varlığı ortaya çıkmaktadır. Bu bağlantı, daha sonra vereceğimiz öbür örneklerde de vardır. Aynî Minare camisinde görülen bazı çini parçaları daha geç bir tarihte buraya getirilip yerleştirilmiştir. Minaresi yapının kuzey-batısında bağımsız olarak yapılmıştır. Birçok defa elden geçirilmiş olduğu anlaşılan bu caminin, yine de genel çizgilerini koruduğu görülmektedir. İkinci önemli örnek Şeyh Matar ya da Mutahhar adıyle tanınan camidir. Bu yapının taşıdığı bazı özelliklerden dolayı, Diyarbakır'ın dinsel yapıları içinde özel bir yeri vardır. 1500 yılında Akkoyunlu Sultan Kasım tarafından yaptırıldığını gösteren yazıtı, minaresinin üzerinde bulunmaktadır. Tek kubbeli ve siyah-beyaz taşlardan yapılmış bulunan bu yapının en ilgi çeken yanı minaresidir. Kare pirizma biçiminde bir gövdesi bulunan bu minare, dört sütun üzerinde durmakta, bu şekliyle Diyarbakır'da bu biçimde tek minare olarak ortaya çıkmaktadır. Bugün yıkılmış olduğu için kesin bir yargıya varılamasa da, kaynakların verdiği bilgilerden Muallak Camisi minaresinin de sütunlar üzerinde durduğu anlaşılmaktadır. XV. yüzyıldan kalma Nebi ya da Peygamber Camisiyse özellikle planıyle göz doldurmaktadır. Bu yapı ortada bir kubbe, iki yanda bir ayağa oturan iki beşik tonozdan ibarettir. Bu tip bir şema bazı farklarla Osmanlı sanatında Edirne'deki Üç Şerefeli camide ilk defa ortaya çıkmış ve Sinan tarafından geliştirilerek, Selimiye'ye kadar ulaşmıştır. Nebi Camisi bu yönden önemlidir. Minaresi 1530 yılında Kasap Hacı Hüseyin tarafından yaptırılmıştır. Nebi Camisinin kesin tarihini veren yazıtı elde bulunmuş olsaydı Osmanlı Sanatıyle ilişkileri konusunda daha kesin yargılara varmak mümkün olacaktı. Nebi Camisi gibi önemli bir diğer yapı, Safa ya da İparlı olarak tanınan camidir. Bu yapı Uzun Hasan tarafından yaptırılmış ve 1531 yılında Hacı Hüseyin bin Abdullah tarafından da onar-

Akkoyunlular devrinin önemli yapılarından Mardin Sultan Kasım medresesinin görünüşü.

tılmıştır. Bu onarımın yapının genel şemasını ne kadar etkilediğini bilmiyoruz. Fakat eğer genel çizgileri değişmemişse XV. yüzyılda 8 ayaklı dediğimiz ve Sinan'ın sonuna kadar geliştirdiği bir planla karşılaşmış oluyoruz. Burada 8 ayaklı biçim sonuna kadar geliştirilmemiş olmakla beraber, ilk adımlar atılmış olmaktadır. Bu bakımdan Osmanlı sanatıyle bağlantılı diğer bir Akkoyunlular devri yapısıyle karşılaşıyoruz. Yapı, yalnız plan biçimiyle ortaya çıkmamaktadır. Önemli özellikler gösteren mihrap, mimber ve çini süslemeleriyle olgun bir örnektir. Geometrik ve bitkisel bezemeler taşıyan minaresi başlıbaşına anıtsal bir örnek olarak alınabilir. Bu örneğin yanısıra Diyarbakır'da XV. yüzyılda yapılan Lala Bey camisini, Kasım Padişahın yeğeni İbrahim Beyin yaptırdığı İbrahim Bey Mescidini, Tacettin ve Hacı Büzürk mescitlerini sayabiliriz. Ayrıca Uzun Hasan'ın Balıklı, Uzun Hasan'ın amcası Hamza Beyin Hamza Bey, İzzettin, Kaçık Budak, Samanoğlu Mescitlerinin de Akkoyunlular devri eserleri içinde yer aldığını, fakat çeşitli nedenlerle yıktırıldığını biliyoruz. Bütün bu örneklerin yanısıra surlarda ve öteki yapıların üzerindeki Akkoyunlulara ait yazıtlar, Diyarbakır'da önemli derecede Akkoyunlu eserinin varlığını ortaya koymaktadır. Bu yazıtların bir kısmı onarımlara işaret etmektedir. Büyük bir kısmı ise yenilikler ortaya koyan orijinal yapılardır. Genel Anadolu Türk Sanatı çizgisi içinde yenilikler taşıyan bu eserler, Osmanlı sanatı'nın gelişme yolunda da sürekli ilişkilere işaret etmektedir. Başkent olarak önemli bir süre yaşamış bulunan Diyarbakır'ın dışında, çevrede, özellikle Mardin'de, bazı önemli Akkoyunlu eserleriyle karşılaşıyoruz. Bunlardan XV. yüzyıldan kalma kaledeki yazıtı ve Ulucamideki Akkoyunlu Cihangir'e ait olması muhtemel 1444-1453 tarihli iki yazıtı bir kenara bırakırsak, akla ilk gelen önemli yapı Sultan Kasım medresesidir. Yazıtı olmayan bu medrese Akkoyunlulardan Cihangir'in oğlu Sultan Kasım'a atfedilmektedir. Bu medresenin 1487-1502 yılları arasında yapılmış olduğunu kabul edebiliriz. Cami, türbe ve açık medresesiyle bu yapı, üzerinde önemle durulmaya değer özelliklerle doludur. Bugün onarılmakta olan yapı, dilimli kubbeleri, yıldız tonozları, geometrik ve bitkisel süsleriyle her noktasına kadar özenle işlenmiştir. İki katlı medresesinin ana eyvanından akan sular, ortada bir havuzda toplanmakta ve çevredeki iklim koşullarına bağlı mimarî türle bağlantı sağlamaktadır. Bu yapı birçok yönleriyle Anadolu Selçuklularının açık medreselerine bağlanmakla beraber, taş işçiliği ve kendi içinde kapalı bir yapı topluluğu teşkil edişiyle Suriye, daha doğru bir deyişle Torosların güneyine düşen çevreyle daha çok bağıntılıdır. En yakın örneğini yine Mardin'de Artukoğullarından kalma Sultan İsa medresesinden almaktadır. İkisi arasında ilk bakışta anlaşılabilecek derecede sıkı ilişkiler göze çarpmaktadır. Kültür kurumları olan medreseler dışında diğer iki örnek, Sultan Hamza ve Cihangir türbeleridir. Birincisi 1435-1444, ikincisi XV. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenebilir. Mimarî organlar ve plan özellikleriyle bu çevredeki genel gelişmenin bir devamı durumundadırlar.

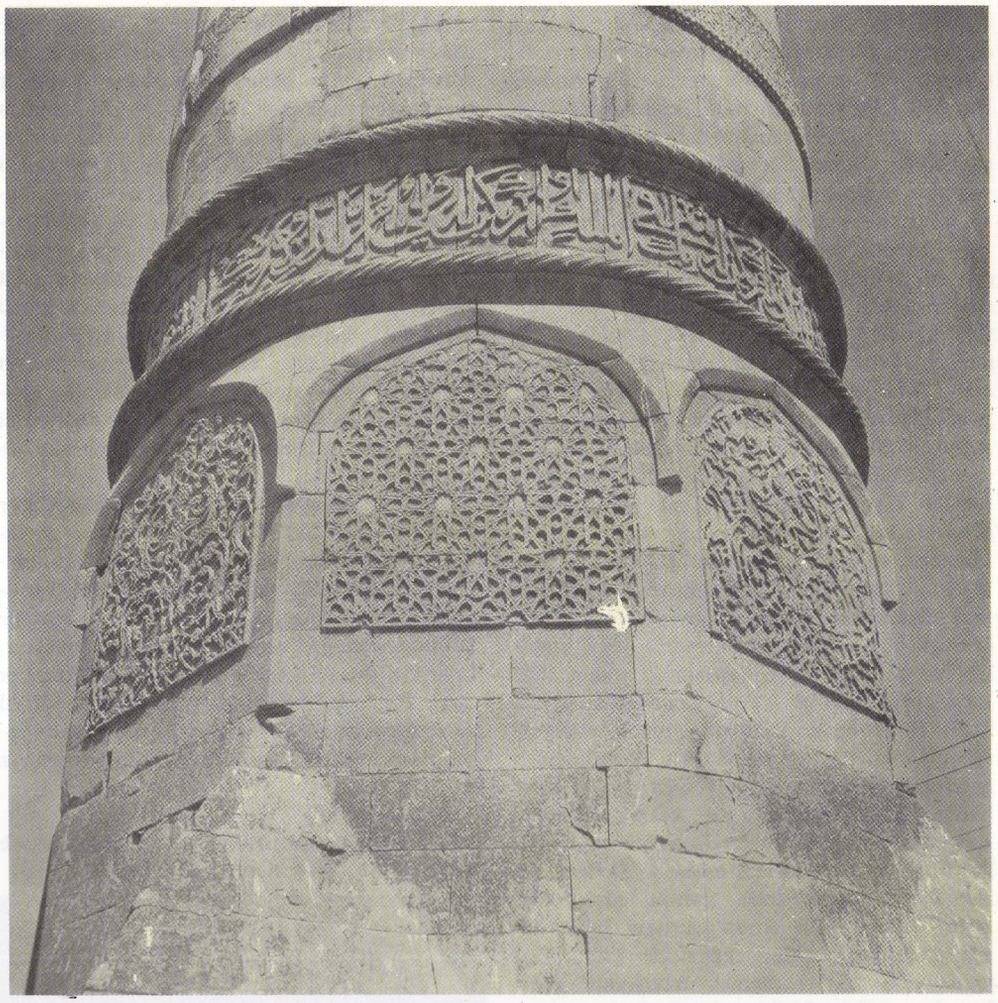

Diyarbakır'ın önemli yapılarından Şeyh Sefa camisinin minaresinden ayrıntı.

Mardin yakınında Ortaçağın önemli bir kenti olan ve uzun zaman bu önemini yitirmeyen yerlerden birisi de Hasankeyf'tir. Buradaki yapıların bir kısmı Akkoyunlular devrinden kalmış, bazılarıyse onların devrinde onarım görmüştür. Onarım görenlerin başında, türbe ve ziyaretgâh olması mümkün İmam Abdullah diye tanınan yapı gelmektedir. Bu yapının kapısı üzerindeki yazıttan, 1478 yılında Uzun Hasan'ın oğlu tarafından onartıldığı ve elden geçirildiği anlaşılmaktadır. Yıkılmaya yüz tutmuş bu yapının yanısıra Anadolu'da türbe mimarisi gelişmesi içinde önemli bir adım olarak belirtilebilecek eser, Zeynel türbesidir. Nehrin öbür yakasında bulunan bu yapı, tuğla işçiliği, kubbe şekli, çini süsleri ve genel çizgilerindeki oran bakımından az bulunur örnekler arasındadır.

Hasankeyf dışında Akkoyunluların önemli anıtlarının toplandığı diğer bir merkez Ahlat'tır. Van gölü kenarında ve biraz daha gerilerde çeşitli çağlara ait eserler sıralanmaktadır. Bunlar içinde en tanınmış olanı, şüphesiz ki Emir Bayındır cami ve kümbetidir. 1477 tarihli ve Mimar Baba Can Beğ tarafından yapılmış camisi, kümbetin yanında daha yalın kalmaktadır. 1492 yılında Rüstemoğlu Emir Bayındır adına yapılan bu kümbet, halk arasında Parmaklıklı Kümbet olarak bilinir. Emir Bayındır kümbeti dışında, tarihi bilinmeyen bazı kümbetlerin de Akkoyunlular devrinden kalması mümkündür. Bunlardan biri de Keşiş kümbetidir. Fakat kesinlikle çoğunu tarihlendirmek mümkün olmadığından Akkoyunlular yapıları içine almadık. Durumu yine böyle olmakla beraber Akkoyunlular devrinden kaldığı devamlı olarak ileri sürülmüş ve halk arasında da böyle yayılmış birkaç yapıdan kısaca söz etmek gerekmektedir. Bunlardan birisi Taşdirek diye bilinen yerdeki temel kalıntılarıdır. Bu kalıntıların Emir Bayındır'ın yazlık köşkü olması muhtemeldir. Yerinin önemi de bunu göstermektedir. Bunun dışında yine Emir Bayındır'ın yaptırdığı ileri sürülen bir köprü vardır ve kendi adıyle tanınmaktadır. Bütün bu yapıların yanısıra çevreye dağılmış binlerce birbirinden güzel mezar taşlarının bazılarının Akkoyunlulara ait olması mümkündür.

Bu çevrede Ahlat dışında Muş'ta, Bitlis'te, bazı yazıt ve eserlere rastlanmaktadır. Fakat bunlar tek örneklere dayandıklarından fazla bir ipucu vermemektedir. Bu arada Bingöl'ün Genç ilçesinde Diyarbük Köyü yo-

lu üzerinde Uzun Hasan zamanından kalma dikdörtgen bir kalıntıyı ve aynı devirden kalmış olması muhtemel Muratsuyu üzerindeki köprüyü, Ağrı'nın Diyadin ilçesindeki Uzun Hasan'ın oğulları zamanından kalma kaleyi, sayabiliriz. Bunlar hakkında tam bir yargıya varmak, ancak yeni belgelerin bulunmasına ve ayrıntılı bir incelemenin yapılmasına bağlıdır.

En önemli merkezlerinden birisi de Erzincan'dır. Sürekli depremler yüzünden, yalnız Akkoyunlular devri yapıları değil, öbür bütün eserler tamamen denilecek şekilde yıkılmış olduğundan araştırma olanağı yok denecek şekilde azalmıştır. Bununla beraber eski yazılanlar ve arşiv malzemesinin verdiği ipuçlarına dayanarak, yine de bazı örnekler vermek mümkün olmaktadır. Bunların 1418 tarihini taşıyan iki satırlık kale yazıtı başta gelmektedir. Camiler arasında, Cimin adıyle tanınanı, eldeki yazıtından 1301 tarihi taşımasına rağmen, Akkoyunluların atalarına maledilmektedir. Belki bu kanı Akkoyun Baba Mescidi diye de bilinmesindendir. Vakıf kayıtları ve öbür bilgilere dayanarak, Akkoyunluların kurucusu Tur Ali'nin Erzincan'ın içinde Terzi Baba denen birinin yanında yattığını öğreniyoruz. Bu türbe sürekli olarak elden geçirilmiş ve sonra yer düzlenerek arsa haline getirilmiştir. Yine kesin belgelere dayanmamakla beraber Uzun Hasan'ın oğlu Uğurlu Mehmet'in, eskiden Erzincan'ın Fethullah mahallesinde yattığı söylenmektedir. Ayrıca yine kesin durumu biraz olsun karanlıkta kalan diğer bir yapı, Bey hamamıdır. Bu hamamın Akkoyunlu sülâlesinden gelen kişiler tarafından yaptırıldığı ileri sürülmektedir. Akkoyunluların göçebe ve yerleşik olarak yaşadığı yerlerden biri de Erzurum'un ilçesi Pasinler (Hasankale) dir. Buranın kalesinin Uzun Hasan tarafından elden geçirildiği ve onun adını aldığı bilinmektedir. Bu konuda daha kesin ipucu vermesi gereken yazıtlar surlardan sökülmüş bulunmaktadır.

Akkoyunlular sülâlesinden gelen bazı kişilerin yapıları, Gümüşhane'nin Bayburt ilçesinin Pülur bucağıyle bugün adı Çayıroğlu olarak değiştirilen Sünür Köyünde bulunmaktadır. Pülur bucağındaki en ilgi çeken yapı Ferahşat camisi ve medresesidir. 1517 tarihli bu yapı, genel çizgileriyle Osmanlı tek kubbeli yapılarının bir tekrarıdır. Yaptıran kişi de Osmanlı yönetimine katılmış ve onlara büyük yararları olmuş bir Akkoyunlu beyidir. Caminin son cemaat yeri ve minaresinin şerefe kısmı ilgi çekicidir. Caminin karşısında bu soydan Süleyman Beyin yaptırdığı, beş hücreden meydana gelmiş bir medrese vardır. Kesin yapım tarihi belli değildir. Her kapının üstünde Farsça yazılar bulunmaktadır. Pülur bucağında yer alan bu yapılar dışında Sünür köyünde Tur Ali'nin oğlu Fahrettin Kutlu'nun yaptırdığı cami, medrese türbe yer almaktadır. Bu köyün sürekli yakılıp yıkılması ve Şah Tahmasp zamanında harap edilmesi yüzünden, yapılar da çok elden geçirilmiş bulunmaktadır. Bu konudaki onarımlar yazıtlardan daha açık olarak anlaşılmaktadır. Toprak damla örtülü bugünkü caminin üzerinde bulunan beş satırlık yazıt, yazı sanatı içinde belirtilmeye değer özellikler taşımaktadır. Yazan, Beylioğlu Ali adında biridir ve yazıt 1550 yılındaki onarımı göstermektedir. Fahrettin Kutlu devrinden kalma ilk yapı XV. yüzyıldan kalmış olmalıdır. Minaresi bu tarihten daha geçtir ve 1676-77 tarihlerini taşımaktadır. Türbe ile cami arasında yer alan ve revakları ikisi arasında geçit görevi yapan medrese bir bakıma bağlantı sağlamaktadır. Bu iki yapının tarihlendirilmesi camiye göre olacaktır. Mezar taşları kırılmış, tuğla yapılmış kubbesi çökmüş, çinileri dökülmüş olan türbe, herhalde en önemli tahribi Şah Tahmasp zamanında görmüş olmalıdır.

Doğu Anadolu'da yer alan Akkoyunlular devri eserleri bunlardan ibaret olmasa gerektir. Her yeni inceleme birçok yapının kimliğinin belirmesinde rol oynamaktadır. Tanıtmaya çalıştığımız bu yapılar bile, belirli bir stilin ortaya çıkmasında yararlı olmaktadır. Özellikle dinsel yapılarda beliren görünüşler daha önce de değindiğimiz gibi, XV. yüzyıl Anadolusunun şekil almasında, Akkoyunlu yapılarının da büyük önem taşıdığını ortaya koymaktadır. Bu özellikler yalnız merkezî plan araştırmalarında ortaya çıkmamakta, süsleme ve ayrıntılarda da gözükmektedir. Diyarbakır yapılarındaki taş süslerin zenginliği ve önemi bu konuda verilecek en iyi örneklerdir. Gerçi Akkoyunlulara ait yapılar, bulundukları bölgelere göre bazı ayrımlarla ortaya çıkmaktadır. Fakat bunlar olağan görünüşlerdir. İklim koşulları, sanat gelenekleri, bir yerde en büyük etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapıların çoğunluğunun yer aldığı Güney-doğu Anadolu belirli bir geleneğin içindedir. Bunlara rağmen Diyarbakır Nebi, Şeyh Matar, Safa camileri ile Hasankeyf Zeynel türbesi ve Mardin Sultan Kasım medresesi yine de XV. yüzyıldaki değişmelerin, yeniliklerin seçik örnekleri olarak belirmektedir. Bunlarda somut olarak belirli bir aşamanın izlerini bulabiliriz. Osmanlılarla bunlar arasındaki ilişki ve etki ayrı bir noktadır. Olaylar tarihindeki ilişki kadar belki daha köklüsü sanat alanında da mevcuttur.

AKLAN

Bir ülkenin denize, bir dağın eteğine doğru alçalıp giden yanlarından her biri. Aklan daha çok birinci anlamı taşır. Böylece bir ül-

Kemerlerle dışarı açılan ön cephesiyle Akmedrese, Anadolu'da gelişen medrese mimarisi içinde ilginç örneklerden birıdır.

kenin bir bölümünde toplanan suların denize döküldüğü alan göz önüne gelir: Karadeniz aklanı, Akdeniz aklanı, Marmara denizi aklanı gibi.

Aklan aynı zamanda yağmur sularının indiği doğrultuyu gösteren ana eğimin akış yönünü de anlatır.

Bir ülkenin ya da bir dağın değişik iklim koşulları altında bulunan aklanlarında, aşınmalar da değişik biçimlerde olur. Aşınmaya sebep olan etkenlerin çok ve şiddetli olduğu yönde yıpranma daha fazladır.

AKLEYLEK (Ciconia ciconia)
Asya ve Avrupa'nın en çok sevilen kuşudur. Tüyleri beyaz, yalnız kanat telekleri siyah, gagası ve bacakları kırmızıdır. Yuvasını binaların çatılarına ya da bacalar üzerine yapar.

Akleylek yaz sonlarına doğru Afrika'ya göç eder. İlkbaharda Kuzey ülkelerdeki yuvasına döner. Üç ya da dört yumurta yumurtlar. Yumurtalarının rengi beyazdır. Yavruları yumurtadan çıktıkları vakit çıplak gibidirler ve büyüyünceye dek yuvada kalırlar.

Akleylek, öbür leylekler gibi bataklık yerleri sever. Oralarda kurbağa ve başka su hayvanlarını avlar; bazen leş de yer. Yılan ve kertenkele gibi sürüngenleri avlayarak da besinini sağlar. Sindirim organı kemikleri sindirecek derecede dayanıklıdır.

AKMADDE (Substantia alba)
Beyinde iç bölümde, omurilikte kabuk bölümünde olmak üzere merkezî sinir sisteminin iki çeşit temel dokusundan biridir. Sinir hücresi uzantı ve liflerinden, onları koruyup besleyen özel destek hücrelerinden oluşmuştur.

AKMEDRESE
Niğde'nin en önemli yapılarından biri olan Akmedrese, Ali Bey Medresesi olarak da tanınır. Dış çizgileri, ve özellikle ön cephesinin değişik görünümü yüzünden çok tanınmış bir yapıdır. 1409-10 yıllarında Karamanoğullarından Ali Bey tarafından yaptırılmıştır. Yapının planı Selçuklu geleneğindeki açık medreselerin örneğini tekrarlamaktadır. İki katlı, iki eyvanlı, bu yapının önemi, geleneği sürdürmesinden değil, bilinen ve tekrarlanan klasik tip plan anlayışından mümkün olduğu kadar sıyrılabilmesindendir. Bu nokta, daha çok ön cephede toplanmaktadır. Önceki örneklerdeki süslü pencereler ve yarım yuvarlak duvar dayanaklarıyle hareketlendirilen cephelerin yerine, sütun ve payelere dayanan ve mümkün olduğu kadar dışarı açılan bir cephenin tercih edildiği görülmektedir. Medresenin ikinci katının ön cepheye rastlayan bu kısmının bu kadar değişik bir anlamda, âdeta bir balkon gibi açılması yine de yadırgatıcıdır. İki yandaki bu dışarı açılımı ortadaki anıtsal giriş kapısı tamamlamaktadır. Mermere yaklaşan beyazlığı yüzünden de Akmedrese adının yayılmasına sebep olmuştur.

Bütün diğer örnekler arasında tek kalan bu yapının hangi etkiler ve gereksinmelerle bu şekilde yapıldığı inceleme konusudur. Şimdiye kadar yapılan araştırmalar, benzer bir örneğini ortaya koymamıştır. Bütün bunlara rağmen, bir noktada bağlantı kurmak yine de mümkündür. Çünkü Karamanoğlu Ali Bey, bir süre Bursa'da yaşamış bir kişidir. O yıllarda 1365 tarihli Bursa Hüdavendigâr camisi ayaktaydı ve onun da üst katı medrese olarak kullanılmak için yapılmıştı. Bu yapının üst katı benzer kemer sistemiyle dışarı açılmaktadır. Aynı durumun biraz daha değişik ve Selçuklu geleneklerine biraz daha bağlı ikinci bir tekrarı Akmedresedir. Uzun yıllar Bursa'da kalan Karamanoğlu Ali Beyin bu yapıdan etkilenmiş ve Niğde'de hüküm sürdüğü yıllarda benzer stilde bir medrese cephesinde uygulanmasını istemiş olması mümkündür. Yeni örnekler ortaya çıkıncıya kadar böyle bir bağlantı kuvvet kazanmaktadır.

Uzun yıllar bakımsız bir durumda, genel çizgilerini bozan eklerle varlığını koruyabilen bu yapı, son yıllarda iyi bir onarım görerek gerçek şeklini almış, ve Niğde'nin müzesi olarak kullanılmaya başlanmıştır.

AKNE
Daha çok yüzde görülen ufak apsecikler. Deride, yağbezlerinden ya da kıl diplerinden yangılanma sonucu olur. İçinden irin çıktıktan sonra çoğunlukla iz bırakır. Değişik nedenleri (sindirim bozuklukları, hormon dengesizlikleri vb.) vardır; büluğ çağında olanlarına ergenlik denir.

AKORDEON
Metal dilciklerden meydana gelmiş portatif ve körüklü bir müzik aleti. Körüğün açılıp kapanmasıyle meydana gelen hava akımı dilciklere çarparak sesin çıkmasını sağlar. Akordeon kayışla omuzlara asılır. Sol elle tutulur, sağ elle çalınır. Sol el bir yandan körüğü açıp kaparken, bu elin parmakları da bas adı verilen düğmelere basar, sağ elin tuşlara basarak çaldığı melodiye eşlik eder. Akordeon yapmak için çok eskiden beri birçok hevesliler çeşitli aletler denemişlerdir; bunlardan ilki Haekel'in fizarmonikasıdır. Daha sonra Alman çalgı yapıcılarından Eschebach, fizarmonikayı biraz geliştirerek aerofon adını vermiştir. Nihayet Buffet, 1827'de akordeona bugünkü şeklini vermiştir. Akordeon, ülkemizde Artvin dolaylarında, halkın çok kullandığı bir müzik aletidir. Adına fisgarmon denir. Bu sözcük fizarmonikanın halk dilinde değişmiş biçimidir.

AKOVA
Adapazarı şehrinin bulunduğu ova. Buraya Adapazar ovası da denir. Ortalama uzunluğu 27, genişliği 23 km., yüzölçümü 620 km²'dir. Deniz düzeyinden yüksekliği 35 metredir. Ova, dağ ve platolarla çevrilmiştir.

Akova'nın güneyinde, Bolu dağlarının batıya doğru uzanmış kolları yükselir. Yükseklikleri 1400-1600 m. olan bu dağlar kıvrımlı paleozoik katlardan ve yer yer gnayslardan meydana gelmiştir. Kayın, köknar, ıhlamur, kızılağaç ve meşe ağaçlarının meydana getirdiği karışık ormanlarla örtülüdür.

Akleylek Asya ve Avrupa'da yaşayan sevimli bir kuştur.

Ovanın kuzey ve kuzey-doğusunu kuşatan yassı dağlarla dalgalı platolar, Akova'yı Düzce ovası ile Karadeniz kıyı düzlüklerinden ayırır.

İlk akordeon XIX. yüzyılda yapılmıştır.

Akova düzlüklerini Sakarya ırmağı ile kollarından Mudurnu çayı sular; Sakarya ve kolları mart ve nisan aylarında taşar, Akova'nın büyük bir kısmını su altında bırakır. Akova düzlüklerinde taban suyu yeryüzüne pek yakın olduğundan ilkbahar ve kış aylarında bu sular, yer yer toprak üstüne çıkar. Bu durum tarım işlerini güçleştirir. Bunun önüne geçmek için de tarlaların etrafına geniş hendekler açılır.

Akova'nın en soğuk ayı şubattır. Ortalama 5°C'yi bulan soğuklar bazı günler —18°C'ye iner. En sıcak aylar temmuz ve ağustos aylarıdır. Sıcaklık gölgede 35°C'ye yükselir. Rüzgârlar genel olarak kuzey-doğu ile kuzey-batıdan eser. Kuzey-batı rüzgârları bol yağmur getirir.

Akova topraklarının bitek oluşu, yağışın yeter derecede olması ve ekime elverişli zamanda yağması, taban suyunun yeryüzüne yakın oluşu burasını Türkiye'nin en verimli ve zengin köşelerinden biri haline getirmiştir.

Akova'da km^2.'ye ortalama 50-60 kişi düşer. Adapazarı çevresinde bu sayı 100'ün üstüne çıkar; dağlık bölgelerde 15-25'e iner. Nüfus yoğunluğu ovanın bitek oluşundan başka, çevreden gelen birçok yolun buradan geçmesi ve ovanın bir ara hattıyle İstanbul-Ankara demiryoluna bağlanmış olmasından ötürüdür.

Akova nüfusunun çoğunu göçmenler meydana getirir. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra, çok sayıda göçmen gelmiş, bir kısmı eski kasabalara yerleşmiş, bir kısmı da yeni köyler kurmuşlardır. Kurtuluş savaşından sonra Yunanistan'dan gelen göçmenler de aynı biçimde konutlandırılmıştır. Ovanın başlıca şehri Adapazarı'dır.

Akova'da her ailenin kendine yetecek kadar toprağı vardır. Ekim, pulluk ve ekim makineleriyle, mısır ve patates tarlalarının çapalanması, çapa pulluklarıyle yapılır.

Akova'da en çok mısır, pancar, patates, buğday, arpa ve tütün ürünü alınır. Tahıl daha çok yamaçlarla, yüksek yerlerde ekilir; manda ve sığır yetiştirilir. Akova'nın güneyinde geniş meyve bahçeleri uzanır. İpekböcekçiliği için dut bahçeleri de geliştirilmektedir.

AKRABA

Belirli yakınlıktaki kan ve sıhrî hısımlar arasındaki ailesel ilişki. Abla, kardeş, baba, anne vb. arasındaki akrabalık kan akrabalığıdır. Buna karşılık, evlenme sonucunda elde edilen yakınlık sıhrî akrabalıktır. Analık, babalık, evlâtlık arasındaki akrabalık ise kanun hükümlerinin uygulanmasından doğmaktadır. Ceza Kanununun uygulanmasında, akrabalıktan maksadın ne olduğunu Türk Ceza Kanununun 259. maddesi belirtmektedir. Kanunun hükmüne göre, «karı koca ile usul ve füru ve kardeş ve kızkardeş ve amca ve hala ve teyzelerle yeğenler ve bunlar derecesindeki sıhrî akrabadır.»

AKREDİTİF

Şubelerinden birinde ya da muhabirinde, müşterisine bir kredi hesabı açılmasını sağlamak üzere, bir bankanın ya da benzeri bir kurumun verdiği mektuba akreditif denilir. Ticarette bu terim, bir muhabir nezdinde müşteriye kredi sağlayan mektup anlamına gelir. Bu durumda kredi alan, müşterinin yapacağı hareketlerin sorumluluğunu üzerine alır.

Yabancı ülkelerden mal getirtecek olan tüccarlar, satıcı tüccar hesabına, yabancı memleketteki muhabir banka nezdinde, yerli bir banka aracılığıyle kredi açtırır. Bu işlem için yazılan mektup akreditif adını taşır.

Bir başka deyişle, akreditif, mal bedelini karşılamak üzere gönderilen şarta bağlı bir havale emridir.

Amerikalı iktisatçı Raymond P. Kent akreditifi şöyle tanımlar:

«Taraflardan birinin isteği üzerine, diğer bir tarafın bir banka üzerine belirli bir meblağın belirli bir zamanda ödenmesini emreden bir poliçe çekmesine yetki veren ve bir banka tarafından düzenlenen belge.»

Örneğin: İstanbul'da bir banka Londra'daki muhabirine yazdığı mektupta: «Türkiye'deki A firmasının emir ve hesabına, İngiltere'deki B fabrikasının, yedi bin sterline kadar üzerinize çekeceği poliçeyi kabul ediniz,» der.

Bu mektuba dayanarak, Londra'daki muhabir banka, lehtar fabrikanın yedi bin sterlin tutarında, bir ya da birkaç defada getireceği belgeyi kabul eder. Böylece hem satıcı fabrikanın işi görülür, hem muhabir banka faiz ve komisyondan yararlanır, hem de İstanbul'da bu krediyi açtıran firma, bankaların aracılığıyle satış işleminin gereklerini yerine getirir.

Avrupa ve Amerika bankaları, bu işlemde genellikle akreditif yerine belgeli kredi adını kullanırlar. Bankacılık işlemlerinde akreditif itibar mektubuna benzetilir. İkisi arasındaki fark şudur: İtibar mektubunda mektup yazan banka, lehtar müşteriye belirli bir miktar para verilmesini emreder. Oysa akreditifte, lehtar döküman vermek şartını yerine getirmekle bu parayı almaya hak kazanır.

Yabancı bir ülkedeki ihracatçı tüccar, diğer bir ülkede bulunan ithalâtçı tüccarı ya hiç tanımaz ya da pek az tanır. Bu bakımdan bankaların aracılıkla teminat vermeleri tüccara kolaylık ve güven sağlar. Akreditif, buhranlı zamanlarda rağbet bulan teminatlı bir ithalât sistemidir. Bu usul ticaretin güvenle yapıldığı yer ve zamanlarda, belge ve mal karşılığı ithalât şekline dönüşür.

Akreditif işleminde döviz transferi yapıldıktan sonra mal gönderilir.

Belge karşılığı işleminde ise, mal transferden önce gönderilir. Ancak transfer yapıldıktan sonra belge alıcıya teslim edilir ve mal gümrükten çekilebilir.

Mal karşılığı işleminde de mal transferden önce gönderilir, fakat gümrükten çekildikten sonra transfer yapılır.

AKREPLER (Scorpionidae)

Anakrid sınıfının skorpionid dalına giren çeşitli tür eklembacaklara verilen ad. Akrepler

AKREPLER

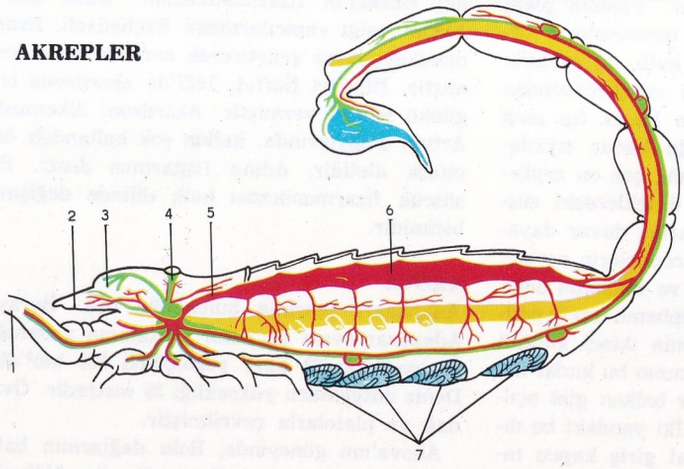

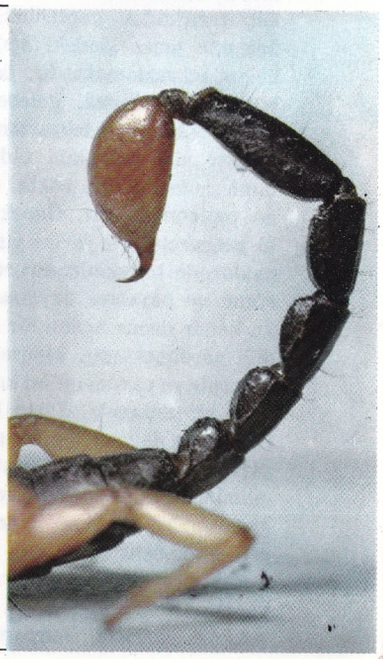

Solda: Sıcak bölgelerde çok yaygın olan ve boyu 5 cm.'yi bulan Euscorpius italicus. Sağda: Akrebin kuyruğu. Üstte, bir akrebin iç yapısı. Dolaşım sistemi kırmızıyla, sinir sistemi yeşille, sindirim sistemi de sarıyla gösterilmiştir. 1) Duyuayağı, 2) Zehir çengeli, 3) Yan gözler, 4) Orta göz, 5) Ön atardamar, 6) kalp, 7) Ciğerler.

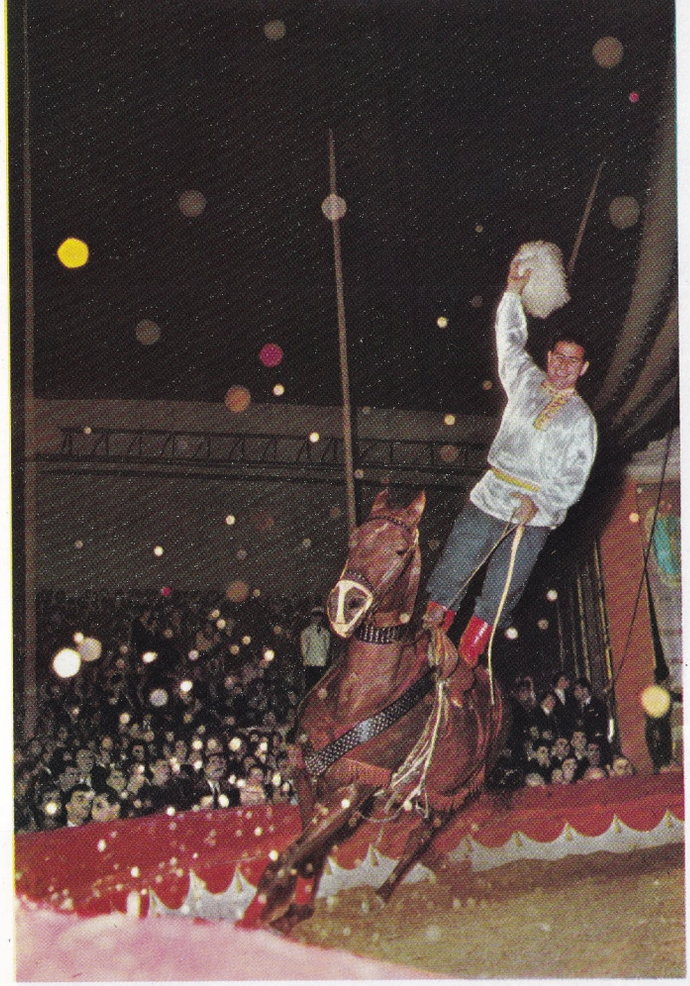

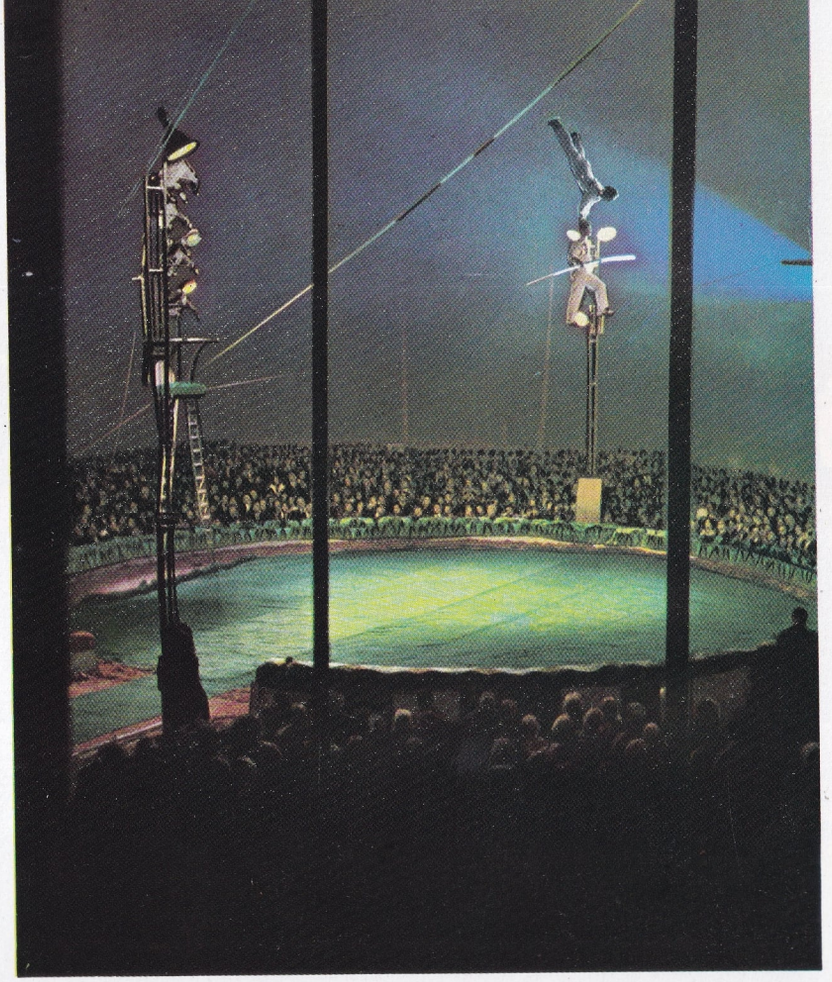

Akrobatlar sirklerin en ilgi çekici numaralarını yaparlar. Çocuk denecek yaşta başlayan bir eğitim sonucu elde ettikleri ustalık, seyircilerin nefesini kesecek hareketler yapmalarını sağlar.

prosoma denilen kesiksiz sırt kabuğu ile korunan bir baş, opistosoma denilen ve yedi parçadan meydana gelen merkez ve bir de altı parçadan meydana gelen uçtan ibarettir. Uç kıvrık bir iğne ile son bulur. İki tane de zehirli torbası vardır. Prosomanın üst tarafında iki göz bulunur. Ağzın önünde avı parçalamak için iki kıskaç yer alır. Bunların ardında gelen eklem çifti kocaman çengelli yoklayıcı ayaklara, dört çift de lokomotör organa sahiptir. Alt tarafta, karnın ikinci bölmesinde duygu organı görevi gören iki eklem vardır; eklemler biçimlerinden ötürü tarak ismini alırlar.

Akrepler daha çok sıcak bölgelere yayılmışlardır. Başlıca besinleri örümcekler ve büyükçe böceklerdir. Geceleri yakaladıkları avlarını, iğneleriyle açtıkları yaralara zehir akıtarak öldürürler. Üremeleri çok ilginçtir. Dişisi ile erkeği uzun gezintilerden ve dansa benzeyen hareketlerden sonra çiftleşir. Çiftleşmeden sonra dişi akrep erkeğini parçalayıp yer. Akrepler yumurtalı hayvanlardandır. Bazı türlerinde dişiler yavrularını birkaç gün sırtlarında taşırlar. Akdeniz bölgesinde rastlanan Euscorpius türü 3-5 santimetre uzunluğunda olup az zehirlidir. Buthus türü gene aynı bölgeye yayılmıştır. Ancak biraz daha iridir. Bu türün en zehirli örneği Buthus Occitanus'tur. Taşıdığı şiddetli zehir bakımından insan sağlığı için de önemli bir tehlike teşkil eden Androctonus Australis'ler Kuzey Afrika'da yaşar. Afrika'nın orta ve doğu bölgelerinde yaşayan Pandinusların da, Pandinus İmperator adı verilen bir türünün uzunlukları 20 santimetreyi bulur.

Türkiye'nin hemen her yerinde akrebe rastlanır. Güney ve güney-doğu illerimizde yaşayan akrepler Buthus türündendir. Bu tür daha çok Diyarbakır ve Mardin dolaylarında bulunur. Euscorpius türü de yurdumuzun hemen her yerinde görülür.

AKROBAT

Yunancada bu sözcük ayaklarının ucunda yürüyen kişi anlamına geliyordu. Her türlü oyun, atlama, sıçrama, dengede durma, tekerlekle oynama anlamlarını yüklenen bir terimdir. Bu sanatın kaynakları çok eskidir: Eski Mısır ve Çin resimlerinde akrobat tasvirlerine rastlanmaktadır. Yunanistan'da, olimpiyat beden eğitiminin yardımcı kollarından biri olan akrobatlık sanatı tiyatronun gerilediği dönemde gösteri konusu olmaya başlamıştır. Akrobatlık, gerilmiş iplerin üstünde dengede durma, kırılabilir kapların ortasında, çemberlerin içinden ya da yanan keskin kılıçların üstünden atlama gibi hareketlere dayanıyordu. Roma'nın son yıllarındaki sirk oyunları arasında başka birçok gösterilerin yanısıra bunlar ve daha karmaşık akrobatlık numaraları da yapılırdı. Çağımızda ise, önce meydan cambazı, sonra tuluatçı, daha sonra da sirklerin önemli ve karakteristik bir elemanı, trapezci haline gelmiştir. Batıda akrobat aileler ve akrobat okulları bu sanatı kuşaktan kuşağa aktarmışlar; doğuda ise, daima halkça sevilen, törensel bir oyun olarak kalmış ve özellikle Japonya'da çok gelişmiştir.

AKROMEGALİ

Başta kemikler ve kaslar olmak üzere organların büyüyüp gelişmesini sağlayan hipofiz salgı bezi hormonunun, gelişme yaşından sonra da salgılanması sonucu olarak ellerin, ayakların, çene, burun gibi uzantılı beden bölgelerinin düzensiz olarak büyüyüp uzaması. Boyları 2 metreyi bulan ve aşan insanların çoğu böyle bir hormon düzensizliği ve beden gelişmesi kusuru gösterirler.

AKROPOL

Eski kentlerin tepeler üzerine kurulmuş ve etrafı surlarla çevrilmiş kesimleri. Savaşlar sırasında halk akropollere sığınırdı. Girit-Minos uygarlığı devrinde Yunan kentlerinde yapılan ilk akropoller kralların oturmasına ayrılmıştır. Trinto, Minos ve Atina kenti akropolleri bu amaçla yapılmıştır. Sonradan demokratik yönetimin yerleşmesiyle akropoller, savaş sırasında sığınak görevi görmeye başlamıştır. Bu devir akropollerinde önemli tanrı ve tanrıçalara adanan tapınaklar kurulmuştur. Nitekim Atina akropolüne ünlü Partenon tapınağı yapılmıştır.

İtalya'da, akropollerin çevresi iki dizi surla çevrilmiş, ve böyle kentler Lazio bölgesinde yer almıştır. (Örneğin: Alatri, Legni, Ferentino, Palestrina) Bazı yerlerde akropoller şe-

Atina akropolu, 270 m. yükseklikteki bir tepededir. Tepenin genişliği 140 m.'dir. Resimde Atina akropolunun bugünkü hali görülüyor.

hir dışında bir tepenin üzerine kurulmuş ve bir yolla şehre bağlanmıştır. (Örneğin Roma) Netekim Roma şehri Romülüs tarafından Palatino'da kurulmuş, Latinlerin **arce** adını verdikleri akropolü ise Campidoglio tepesi, üzerinde yer almıştır.

Roma İmparatorluğu sırasında akropol yapımına son verilmiştir. Ortaçağda akropollerin görevini şatolar görmüştür.

Sabahattin Kudret Aksal.

AKSAKOV, SERGEİ TİMOFEEVİÇ
(1791-1859) Rus yazarı. Baş yapıtı olan ve soylu toprak ağalarının hayatını ele alan **Bir Ailenin Tarihi** adlı romanında, ruhbilimsel çözümde büyük bir incelik, Rus karakterini, insan ruhunun derinliklerine yönelmiş ölçülü bir nesirle vermekte büyük bir ustalık göstermiştir. Soylu topraklarının Rusyasının şiirli bir dille ve sevgiyle anlatıldığı bu romanından başka öteki önemli eserleri **Yeğenim Bagrov'un Çocukluk Yılları** (1858), **Anılar, Orenburg'lu Bir Avcının Anıları** ile **Balık Avından Anılar** adlı kitaplarıdır.

AKSAL, SABAHATTİN KUDRET
(1920-) Günümüz şair, hikâyeci ve oyun yazarlarındandır. İstanbul'da doğmuştur. Işık Lisesi ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi felsefe bölümünü bitirmiş, bir süre özel liselerde felsefe öğretmenliği, Çalışma Bakanlığı iş müfettişliği, belediye müfettişliği, Belediye Konservatuvar müdürlüğü, Şehir Tiyatroları müdürlüğü ve belediye yazışleri müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur.

İlk şiiri Varlık dergisinde yayınlanmıştır. Edebiyat çevrelerinde şair olarak bilinmesine karşılık, geniş halk topluluğunca daha çok oyun yazarı olarak tanınmıştır. 1952 yılından bu yana da, sürekli olarak çalışmalarına yöneldiği hikâyeyi sonraları bırakır gibi olmuş ve şiirle birlikte tiyatroya önem vermiştir.

Eserleri: Şiir; «Şarkılı Kahve» (1944-53), «Gün Işığı» (1953), «Duru Gök» (1958), «Elinle» (1952), «Bir Sabah Uyanmak» (1962). Hikâye: «Gazoz Ağacı» (1954), «Yaralı Hayvan» (1956). Oyun: «Şakacı» (1952), «Bir Odada Üç Ayna» (1956), «Tersine Dönen Şemsiye» (1958), «Kahvede Şenlik Var» (1966). Çeviri: «Ağızda Bir Sevi» (Paul Eluard'dan şiirler).

Sabahattin Kudret Aksal, ilk hikâye kitabı «Gazoz Ağacı» yle 1955 yılı Sait Faik Hikâye armağanını (Haldun Taner'le bölüşerek), ikinci hikâye kitabı «Yaralı Hayvan» la 1957 yılı Türk Dil Kurumu Sanat armağanını kazan-

mış ve Ankara Devlet Tiyatrosunda oynanan «Kahvede Şenlik Var» oyunu ile de Ankara Sanatseverler Derneğinin kurduğu Tiyatro armağanlarından (Yılın en başarılı tiyatro yazarı) seçilmiştir.

AKSARAY

Niğde iline bağlı, İç Anadolu bölgesinde bir ilçe merkezi. Eskiden Konya iline bağlı olması ve coğrafya birliği bakımından Konya Aksarayı diye anılır. Bir ara il merkezi olmuştur. Aksaray, Melendiz çayı (Uluırmak) üzerinde, Tuz gölünün 40 km. kadar güney doğusunda sulak bir vadi ağzındadır. Deniz düzeyinden yüksekliği 980 m.'dir. Nüfusu 24.414'tür.

İlçenin yüzölçümü 6232 km^2., nüfusu 135 756'dır. İlçe topraklarının doğusunda Niğde ve Nevşehir merkez ilçeleri, batısında Konvanın Cihanbeyli ve merkez ilçesi, kuzeyinde Tuz gölü ile Ankara'nın Şereflikoçhisar ilçesi, güneyinde de Niğde'nin Bor, Konya'nın Ereğli ilçeleri vardır. İlçe toprakları düz ve tarıma elverişlidir. Batı bölümü Konya ovasıyle birleşmektedir. Buna karşılık yağış az ve sulama etkisizdir. Toprakları, bölgenin tek akarsuyu olan Uluırmak sular. Bu ırmak Melendiz dağından doğar. Kuzey-batıya doğru akarak Tuz gölüne karışır. İlçe halkı buğday ekimi ve hayvancılıkla uğraşır. Mısır, nohut, patates ve fasulye ekimi yapılır. Meyvecilik ileridir. Köylerde halı ve kilim dokumacılığı yapılır.

Aksaray'ın tarihi oldukça eskidir. Çevredeki tarihsel değer taşıyan eserler genellikle Osmanlı ve Selçuklulardan kalmadır. Yolları üzerinde çeşitli hanlar ve kervansaraylar vardır; en önemlileri Aksaray'ın 40 km. batısındaki Sultanhan köyünde Alâettin Keykubat I. tarafından 1228'de yaptırılmış Kervansarayı ile, 1239'da Keyhusrev II. devrinde bulunan Ağzıkara Kervansarayıdır.

Şehir çevresini bir kaleyle kuşatan Selçuklu egemeni İzzetin Kılıçarslan, yeni cami, medrese ve kümbetler yaptırarak şehri imar etmiştir. Bu arada yapılan büyük ve beyaz bir saraydan dolayı şehir sonraları «Aksaray» diye anılmaya başlamıştır. Aksaray bir süre Karamanoğulları elinde kalmış, daha sonra Osmanlılara geçmiştir.

Aksaray'ın önemli yapılarından biri Karamanoğlu Mehmet II. Bey zamanında (1402-1424) yapımına başlanan ve İbrahim II. Bey zamanında (1424-1463) tamamlanan, Ulucamidir.

Taşpazar mahallesinde bulunan Cıncıklı mescit, Selçuklu Sultanı Mesut I. zamanında, o devrin zenginlerinden Elhaç Hoca Yusuf tarafından yaptırılmıştır. Bu yapıdan orijinal olarak kalan tek parça batı cephesidir. Sırlı tuğla ve çinilerle süslü bu cephe yapının ilk şeklinin bütün özelliklerini ortaya koymaktadır. Fakat zamanla geçirdiği büyük değişiklikler, bütünün özelliklerini yitirmesine sebep olmuştur. Böyle önemli bir yapının varlığı, Ulucamideki mimberin buradan gittiği fikrini uyandırmaktadır. Çünkü bu yapının devri ile mimberin yapılış devri birbiriyle uyuşmaktadır. Yine Selçuklu devrinden kalma ve Aksaray'da en çok tanınmış bir eser de Kızılminaredir. Camisi yıkılmış bulunan bu eser, Selçuklu Sultanı Alâettin Keykubat I. devrinde, 1221 yılında yapılmıştır.

Dinsel yapılar dışında en çok dikkati çeken eserlerden biri, Zinciriye medresesidir. Karamanoğlu İbrahim II. Bey tarafından 1424-1463 yılları arasında yaptırılmıştır. Bu yapı, Selçuklu devrinin dört eyvanlı açık medreselerinin bütün özelliklerini taşımakta ve Beylikler devrinde de aynı geleneğe bağlı kalabilen sayılı yapılardan birini teşkil etmektedir. Zinciriye medresesi yapısına konusu edilebilecek ve XIV. yüzyıldan kalmış olması muhtemel bir kalıntı, Dar-ül Hadis medresesidir. Bu yapıdan giriş kapısının yalnız bir kenarı kalmıştır.

Kalan kısımların zengin bezemesi bile, ne kadar önemli bir yapı olduğunu göstermektedir. 1192-1210 yıllarında yapıldığı söylenen ve darphane diye bilinen yapı da yıkılmaya yüz tutmuştur. Birkaç mekânın varlığı dışında her gün biraz daha ortadan kalkmaktadır.

AKSEKİ, AHMET HAMDİ

(1887-1951) İslâm dini üstüne eserleriyle tanınmış düşünür ve din adamlarımızdandır. Akseki ilçesine bağlı Güzelcesu'da doğdu. İlk öğrenimini orada bitirdikten sonra, orta öğrenimini Ödemiş'te tamamlayarak İstanbul'a geldi. Fatih medresesinde din öğrenimi yaparak icazet aldı. Ayrıca Dersiam (medrese hocalığı) rütbesiyle, İstanbul Ruusu (bir ulemalık derecesi) payesini kazandı. Sonraları Fen Fakültesine devam etti, oradan da İlâhiyat Fakültesine geçerek Hikmet, Kelâm ve Felsefe şubesinden mezun oldu. İlâhiyat doktorası yaptı. Bundan sonra, Bahriye mektebinde din ve ahlâk dersi hocalığı, kürsü vaizliği yaptı ve Kurtuluş savaşında Anadolu'ya geçerek, Ankara lisesinde ahlâk dersleri okuttu.

Bir süre o zamanki Şer'iye vekâletinde tedrisat umum müdürlüğünde bulundu. Daha sonra İstanbul Üniversitesinde Hadis ve Hadis Tarihi profesörü oldu. Profesörlük görevinden ayrılarak sırayla Diyanet İşleri Danışma Kurulu üyesi, İkinci başkan ve Diyanet İşleri Başkanı oldu. 10 ocak 1951'de öldü.

AKSEL, İHSAN ŞÜKRÜ

İstanbul Üniversitesi Psikiatri kürsüsü profesörü olan İhsan Şükrü Aksel, 1900 yılında doğmuştur. Akıl ve sinir hekimliğinin Türkiye'de bilimsel temellere dayanan bir gelişme göstermesinde ve toplum içinde etkili olmasında son derecede önemli bir rol oynamıştır. Sayısı 200'ü aşan bilimsel yayınlarının yanı sıra hekimlik alanındaki faaliyetleriyle de yukarıdaki amacın gerçekleşmesi yolunda çaba harcamıştır. Bilimsel çalışmalarını değerlendiren Fransa hükümeti tarafından Lejyon Donör nişanının şövalye payesi verilmiş olan İhsan Şükrü Aksel özellikle, yaşlılıkta beyin değişiklikleri, kuduzun sinir sistemi üzerindeki tepkileri konusundaki çalışmalarıyle tanınır.

AKSELERATÖR (İvdireç)

Elektron, proton, döton gibi elektrik yükü taşıyan atom taneciklerine çok yüksek enerji

Senkrotron, taneciklerin hızlanmasını sağlayan bir aksaleratördür.

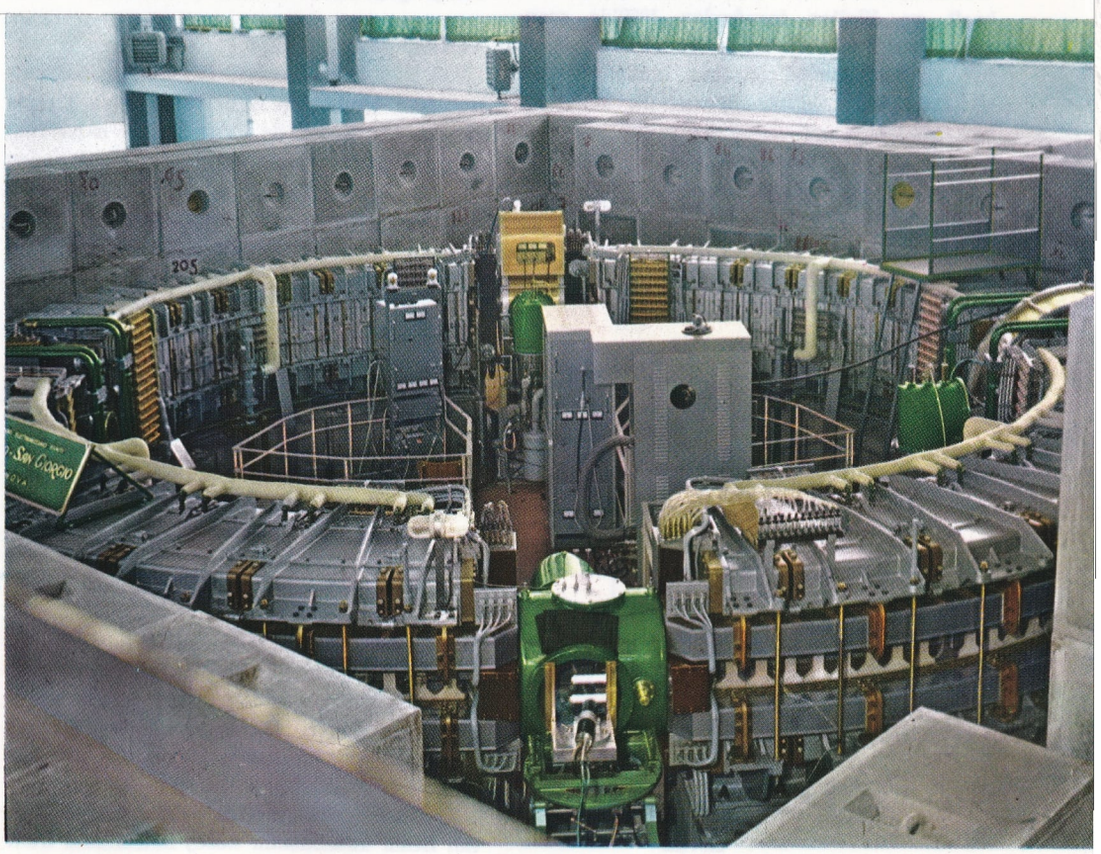

aşılamaya yarayan elektromagnetik bir aygıttır. Bu tanecikler elektrik alanların etkisiyle akseleratörün içinde ışığın hızına (saniyede 300.000 km.) yakın bir hıza erişirler. Bu hız maddenin erişebileceği ve aşılması söz konusu olmayan, bir sınırdır. Akseleratördeki taneciklerin hızı ışığın hızına ne kadar fazla yaklaşırsa kinetik enerjileri de o kadar büyür. Fizik bilginleri yeterli ölçüde kinetik enerjiye sahip olabilen yukarıda belirtilen türden taneciklerin, atomçekirdeklerine çarparak, bu çekirdeklerde çeşitli değişiklikler meydana getirdiklerini tespit etmişlerdir. Bunun gibi başka tür parçacıklar ve çekirdekler meydana getirebildiklerini görmüşlerdir. Çekirdeğe çarpan parçacığa verilen enerji miktarı nükleer tepkiyi de etkilemektedir. Bu tepkilerin incelenmesi için akseleratörler çeşitli şekillerde kullanılabilir. En basit şekillerden biri aşağıda açıklanmıştır:

Yukarıda sözü edilen türden tanecikler bir akseleratörün içine yerleştirilir. Akseleratör, tanecikleri önceden kararlaştırılmış bir enerjiye yükseltir. Tanecikler bir küçük levha üzerine gönderilir. Bu levhanın üzerinde taneciklerle atomçekirdeklerinin çarpışması sonucunda, tepkiler meydana gelir. İlgililer bu tepkileri incelerler. Akseleratörün keşfinden ve yayılmasından önce araştırıcılar nükleer tepkiler meydana getirmek için, kozmik ışınlarda küçük bir oranda bulunan yüksek enerjili tanecikler kullanıyorlardı. Fakat kozmik ışınlara oranla akseleratörlerin üstünlüğü vardır. O da büyük yeğinlikli ve belli doğrultuda tanecikler meydana getirmeleridir. Böylece aynı türden birçok tepkinin aynı zamanda incelenmesi söz konusu olabilmektedir. İlk hızlandırma aygıtı Cockroft ve Walton tarafından 1920'de meydana getirilmiştir. Bu aygıt az bir enerjiyi yüklenmekteydi (300.000 MeV). 1930'da siklotron icat edildi. Sonra da betatron, sinkrosiklotron ve sinkrotron gibi aygıtlar ortaya çıktı. Tanecikleri hızlandırmak için en basit yöntem, içinde boşluk yapılmış ve iki ucu arasına kuvvetli bir elektrik alanı yerleştirilmiş olan bir tübün içinde bu cisimcikleri hareket ettirmektir. Elektrik alanda hareket etmek suretiyle elektronların kazandığı enerjiyi, hava moleküllerine çarparak kaybetmemeleri için, boşluğun çok büyük önemi vardır. Bu yöntem ağır parçacıklara uygundur. (Protonlar, dötonlar, helyum çekirdekleri) Erişilen enerjiler de bir MeV'un altında kalmaktadır. Uzunluğuna akseleratörlerde uygulanan yöntem başkadır. Bu akseleratörlerde taneciklerin hareket ettiği tüp birkaç bölümden kuruludur. Yan yana olan iki bölüm arasında taneciği hızlandıran bir elektrik alanı vardır. Küçük elektrik alanları kullanılmasına rağmen tanecikler art arda çeşitli zamanlarda hızlandırılmakta ve yüksek bir enerjiye erişmektedirler. Yüksek enerji sağlamak için çok uzun tüpler kullanmak gerekir. Bu sakıncayı gidermek için, taneciğin geçiş yoluna dikey bir magnetik alan kullanarak, taneciğin yörüngesinin bükülmesi düşünülmüştür. Yukarıda sözü edilen akseleratörler bu temel görüşe dayanarak meydana getirilmiştir. Örneğin siklotronda tanecikler çembervari bir kutunun ortasına gönderilirler. Kutu, aralarında elektrik alanı bulunan iki bölmeye ayrılmış olup içinde boşluk yapılmıştır. Kutuya dikey bir magnetik alanın etkisi altında, beher tanecik kaynaktan gittikçe uzaklaşan bir dönenceye yerleştirilir. Bir bölümden öbürüne her geçişte hızlanır. Sonunda büyük bir hıza ve dolayısıyle çok yüksek bir enerjiye ulaşır. Böylece hızlandırılmış tanecikler demeti gittikçe kaynaktan uzaklaşarak kutudan çıkar. İncelenecek gereç levhasında tepkiler meydana getirmek için kullanılabilir. Bu gibi bir aygıtla örneğin protonlara 20 MeV.'luk bir enerji geçirmek mümkün olmaktadır.

Siklotronun şeması.

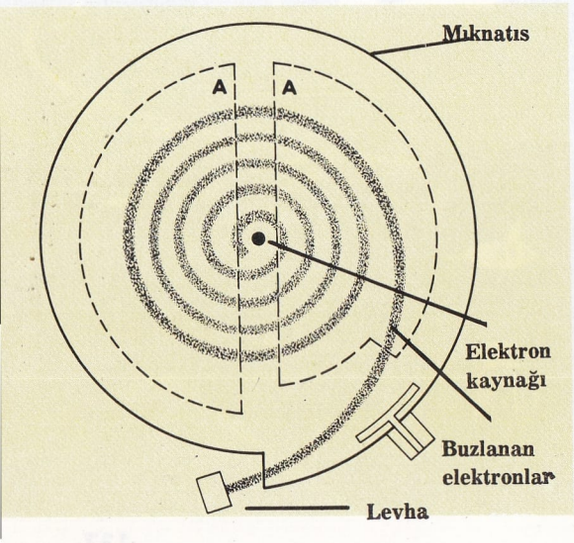

AKSES, NECİL KÂZIM
(1908-) Türk besteci. İstanbul'da doğmuştur. Lise öğrenimini bitirdikten sonra Viyana Devlet Akademisi ile Prag Devlet Konservatuvarları yüksek kompozisyon bölümlerinden mezun olmuştur. Piyano, viyolonsel ve keman için sonatlar, prelüdler ve çeşitli orkestra eserleri yazmıştır. En yaygın bestesi Ankara Kalesi adlı senfonik şiirdir.

AKSU ÇAYI
1. Isparta ili topraklarından çıkarak Antalya'nın 17 km. kadar doğusunda denize dökülen bir çay. Isparta'nın Ağlasun bucağından doğar. Isparta deresini ve ilin güneyindeki Fabrika deresiyle Davras dağından gelen çeşitli kolları da alarak güneye döner. Daha sonra Eğridir gölünün ayağıyle birleşir. Toroslardan kurtulduktan sonra Antalya ovasının doğu bölümünde Aksu adını alır. Uzunluğu 132 km.'dir.

2. Ceyhan ırmağının önemli kollarından biri. Maraş'ın kuzey-doğusundaki Engizek dağı ile bu dağın güney-batısındaki birçok küçük göllerden doğar. Maraş ovasından geçerek Ceyhan ırmağına katılır. Uzunluğu 150 km. kadardır.

3. Güney-doğu Anadolu'daki Adıyaman ilinin Besni kasabasının kuzey-batısındaki Gümgüm dağından doğar; güney-doğuya doğru akar ve çevreden aldığı kollarla beslenerek Fırat nehrine kavuşur. Uzunluğu 60 km. dir.

AKSUNGUR (Falconidae)
Doğanlar familyasından yırtıcı bir kuş. Doğanların en büyüğüdür. Gagası tamamen kıvrık, kuyruğu uzun ve ve düzdür. Kuzey yarımkürede yaşayan dokuz türü vardır. Yaşlıların tüyleri tamamen beyazdır. En tanınmış türü «Falco rusticolus candicans» tır.

Aksungur, avcı bir kuştur. Çaylak, balıkçıl, şahin, turna, yabankazı ve tavşan gibi her çeşit iri av hayvanını kapar. Yakalanması güçtür.

AKŞEHİR
Konya ilinin bir ilçe merkezi. Sultan dağlarının doğu eteğinde, Akşehir gölünün güney-batısında ve kendi adıyle anılan çayın büyük birikinti konisi üzerinde kurulmuş ve bu akarsuyun yatağıyle ikiye bölünmüştür. Deniz düzeyinden yüksekliği 1015 m.; nüfusu 25 269'dur. Demiryolu ve devlet karayollarıyle çevre illerine bağlıdır. Akşehir'in bugün bulunduğu yörede tarihte Phlomelium şehri vardı. Kalıntılarına hâlâ rastlanmaktadır. Şehirdeki kale burçları ak taştan yapıldığı ve beyaza boyandığı için bu adı aldığı sanılmaktadır. Şehir önce Selçuklular, daha sonra Karamanoğullarının eline geçmiş, Yıldırım Beyazıt devrinde Osmanlıların egemenliği altına girmiştir. Ankara savaşı yenilgisinden sonra Yıldırım Beyazıt, Akşehir'e getirilmiş ve burada ölmüştür. O günlerde Nasrettin Hoca adındaki ünlü halk nüktedanının Timur'un sevgisini kazanmasıyle şehri yakılıp yıkılmaktan kurtardığı söylenir. Osmanlı devrinde uzun süre Karaman eyaletine bağlı bir sancak merkezi olarak yöneltilmiş, 1864 yılında Konya iline bağlı bir ilçe yapılmıştır. Kurtuluş savaşında Sakarya savaşından sonra Atatürk tarafından Batı orduları karargâhı Akşehir'e getirildiği ve büyük taarruz planları burada hazırlandığı için önemli bir yeri vardır. Tarihsel değer taşıyan eserler arasında Taş medrese ve mescidi ve İmaret camii, Yıldırım Beyazıt camii, Nasrettin Hoca ve Seyit Mahmud Hayranî türbeleri sayılabilir. Belediye örgütü 1854 yılında kurulmuştur.

İlçenin yüzölçümü 1442 km², toplam nüfusu ise 74 433'tür. Merkez bucağından başka iki bucağı, (Reis ve Tuzlukçu) ve 46 köyü vardır. İlçe toprakları engebesiz ovalardan kuruludur; tarıma elverişlidir. Pancar, afyon, nohut, fasulye ve mercimek bol olarak yetiştirilmektedir. İklim, yayla iklimidir; bir çeşit Konya ovasının devamı sayılmaktadır.

Akşehir ilçesinin içinde toplanan birçok anıt, burasının özellikle Selçuklu ve Karamanoğulları devrinde önemli bir merkez olduğunu ortaya koymaktadır. İrili ufaklı birçok anıtın her biri değişik ve üzerinde durulması gereken özellikler taşımaktadır. Bu anıtlar içinde taşmedresenin özel bir önemi vardır. Dört eyvanlı, Selçuklu açık medreseleri içinde, anıtsallığa yönelmiş ve değişik yanlarıyle ortaya

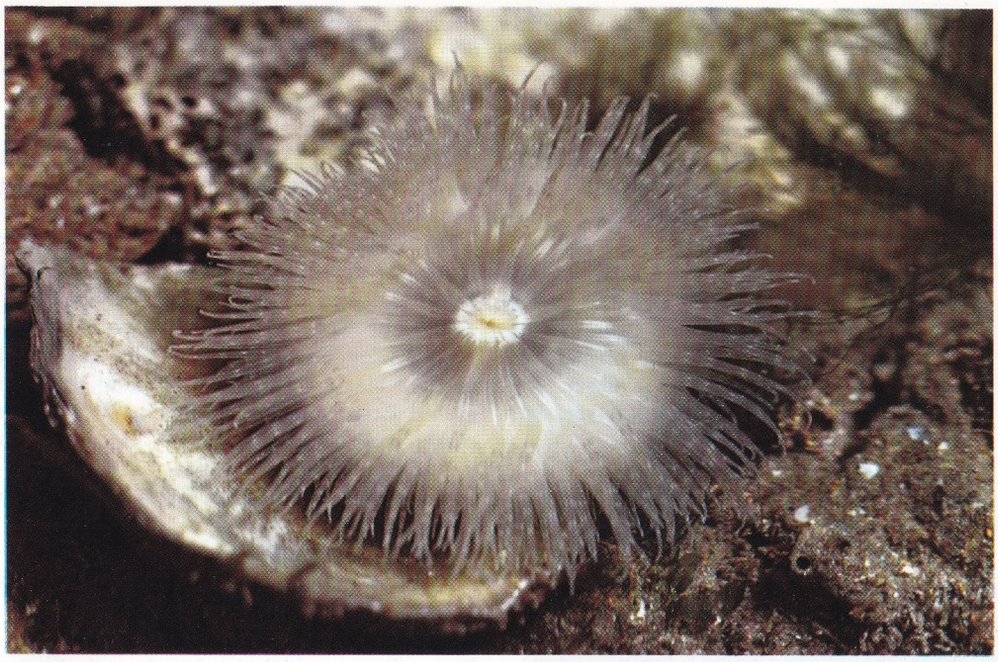

Denizşakayığı, biçimi, rengi ve dokunaçlarının fazlalığı ile ilginç bir aktinyer örneği meydana getirir. Denizşakayığı derin sularda yaşar.

çıkmış ve yapı, 1250 yılında ünlü vezir Sahip Ata Fahrettin Ali tarafından yaptırılmıştır.

Taşmedresenin yanısıra sözü edilebilecek yapılar, Altınkalem mescidi (1223) ve İmaret camisidir (1510).

Dinsel yapıların dışında Meydan hamamı, Ortahamam dikkati çekmektedir. Türbeler de cami ve mescitler kadar önemlidir. Türbelerin en değerli olanları, Seyyit Mahmut Hayran türbesidir (1410). Ayrıca Nasrettin Hoca türbesiyle, Seydi Yunus türbesi, Türabi türbesi, Yağlı Dede türbesi de sayılmaya değer.

AKŞEHİR GÖLÜ

Akşehir ovasının kuzey-batısında sazlık ve batakhklarla kuşatılmış bir göldür. Kuzey kıyıları yüksek sırtlarla kuşatılmıştır. Denizden yüksekliği 990 m., yüzölçümü 260 km^2.'dir. Bunun 105 km^2. kadarı sazlık değildir. Derinliği 4-5 m. arasında değişir. Genel olarak sığdır.

AKŞEMSETTİN

(? -1479) XV. yüzyılda yaşamış, Fatih devrinin en büyük mutasavvıflarındandır. Asıl adı Şemsettin Mehmet'tir ve Şam'da doğmuştur. Öğrenimini babasıyle birlikte gezdiği Anadolu'da tamamladığı söylenir.

Akşemsettin, Osmancık'ta müderrislik yapmış, tasavvufla yakından ilgilenmiş ve Ankara'ya giderek Hacı Bayram'a mürit olmuştur. Bir süre Beypazarı ile İskilip'te oturduktan sonra İzmit'in Göynük kasabasına yerleşmiştir. Sultan Mehmet'in isteğiyle İstanbul'un fethinde bulunmuş, askerin moralini yüceltmek için büyük çaba harcamıştır.

Muaviye döneminde İstanbul'u almak için gönderilen orduda bulunan Halit İbn Zeyd -el Ensarî (Eyüp Sultan) nin mezarını bulduğu da söylenir. İstanbul'un alınmasından sonra yeniden Göynük'e dönmüş ve orada ölmüştür.

AKTİNİDİYA

İkiçeneklilerden deilleniaceae familyasına giren bitki türü. Genellikle Doğu Asya, Çin, Japonya ve Çinhindi'nde yetişen Aktinidiyalar çoğu kez tırmanıcı çalılardır. Avrupa'da süs bitkisi olarak ekilen ve sarmaşığı andıran türleri de vardır.

AKTİNİİDE

Mercanlar sınıfının denizgülleri takımından bir familya. Bu hayvanların renkli vücutlarının üst kısmında ağızları, ağzın etrafında da dokunaçları bulunur: Hayvan, vücudunun daha geniş olan alt kısmının yardımıyle kendisini taşlara yapıştırır. Kaslar yuvarlak ve silindir biçimindeki vücutlarının uzayıp kısalmasına yardım eder. Denizgülü, denizşakayığı bu familyanın Avrupa denizlerinde rastlanan tanınmış türlerindendir.

AKTİNYALAR

(bkz. Denizşakayıkları)

AKTİNYER

Heksakoralyer Knider (Hexacoralliaires cnidaires) familyasından bir deniz hayvanı.

Dokunaçları, altı ya da altının birkaç katıdır.

Bunların arasında Malaktinitlerin (Malachtinides) bir alt familyasından iskeletsiz denizşakayıkı ile Sikleraktinid (Scleractinides) familyasından ve gruplar halinde toplanarak kalker bir iskelet meydana getiren mercanları hatırlamak gerekir.

AKTİNYUM

Radyoaktif bir kimyasal elementtir. İçinde uranyum da bulunan piçblent (uranitit)'ten elde edilir. Yapı bakımından protaktinyuma benzer ve nükleer reaksiyon sistemiyle ondan da elde edilebilir. Bu element beta ışınları yayar. Simgesi Ac, atomağırlığı 227 ve atom numarası 89'dur.

AKTÖR

Latince **actor**'dan gelen aktör sözcüğünün asıl anlamı hareket edendir. Aktör, tiyatroda, bir kişiyi canlandıran, dramatik bir olayı, metne bağlı ya da serbest olarak temsil eden oyuncudur. Dilimizde bu iki ayrı temsil tarzından ilkine bağlı olanlara aktör (ya da oyuncu), ikincisine bağlı olanlara ise tuluatçı adı verilmektedir. Oyuncu, başkalarının sözcüklerinden, yani edebiyat değeri olan yazılı bir metinden yararlanır. Tuluatçı ise metin-temsil ikilemini bir yana bırakıp, kendisi uydurur ya da yaratır. Bir anlamda, sadece bir kez oynanabilecek bir metnin yazarı olur. Çağımızda oyuncu, oyun yazarının yanısıra bir de sahneye koyucuya bağlanmıştır. Sahneye koyucu, oyuncunun üstünde bir üst-yorumcu, aynı zamanda oyuncuların çalışmasını düzenleyici görevindedir. Oyuncu, çalışmada seyirciyle ya doğrudan (tiyatro) ya da dolaylı olarak (sinema, radyo, televizyon) karşı karşıyadır. Sinemada aktörün sahneye koyucuya bağlılığı, diğer temsil türlerine göre daha da fazladır. Bunun nedenleri oyuncunun temsil işini sürekli değil, parça parça yapması, bunları biraraya getirip bütünü ortaya çıkaranın (kurgu yoluyle) sahneye koyucu olmasıdır. Seslendirme tekniğinin aktörün filme sesiyle katılmasını gereksiz hale getirmesi de bunlara eklenince, sinema oyuncusunun geleneksel tiyatro oyuncusu kadar önemli olmadığı görülür.

Oyuncular hakkında en eski belge, Bharata'ya atfedilen, Vedalara ait bir metindir. Bunda ilkel Hint tiyatrosunun rahip - oyuncularına sanatlarıyle ilgili öğütler verilmekte-

Japon tiyatrosunun Nô oyuncuları yüzlerine maske takarlar. Her maske geleneksel bir kişiyi canlandırır.

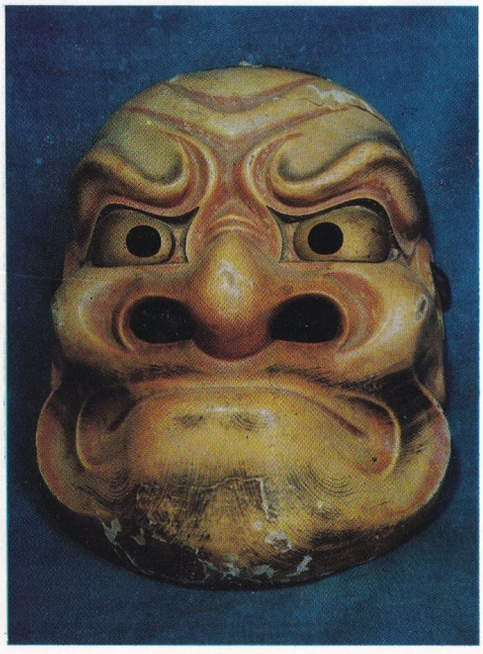

dir. Eski Çin resimleri de bu konuda zengin malzeme getirmektedir. Batıda oyuncunun ortaya çıkışı ise, M.Ö. 534'te Atina'da kutlanmakta olan Büyük Dionisos şenliklerinde Tespi'nin korodan ayrılıp, onunla karşılıklı konuşmaya başlamasıyle olmuştur. Bu yüzden **ipocritès** ya da cevap veren diye adlandırılmıştır. Önceleri tek oyuncu, gereken bütün kişileri canlandırıyordu. Bir süre sonra Eschilos, eserlerine ikinci bir oyuncu ekleyerek sahnede oyuncular arasında konuşmayı sağlamıştır. Üçüncü oyuncuyu tiyatroya sokan da Sofokles olmuştur. Dördüncü bir oyuncu ancak Yunan tiyatrosunun son evresinde ve ender olarak görülmüştür. Eschilos ve Sofokles ile Euridipes'in dışında kalan bütün öteki tragedya yazarları sık sık sahneye çıkıp kendi eserlerinde oynarlardı. Meslekten oyuncular, büyük tiyatrolarda, açıkhavada temsil, şarkı söyleme, dans etme, değişik roller oynama (kadın rollerini de erkekler yapıyordu), maske kullanma eğitimi görürlerdi. Daima tragedyada ağlayan, komedide gülen bir yüz anlatımı taşıyan maskeler, yüzün önemini hiçe indirerek, bir kişilikten diğerine geçişi kolaylaştırmakla birlikte, hareketlerde daha üstün bir yetenek gerektiriyordu. Oyuncu, kahramanları ya da tanrıları canlandırdığı zaman, devleşmeliydi: Bunun için yüksek çizmeler, içi doldurulmuş elbiseler giyiyor, kabarık saç kullanıyorlardı. Sehrin yüksek yargıcı başaktörü, o da diğer oyuncuları seçiyordu. Dinsel bir şehir töreninin rahipleri sayılan oyuncular devlet tarafından mükâfatlandırılıyor, ayrıcalıklar tanınıyor, şerefli kişiler olarak sık sık şehirlerinin elçisi görevine atanıyorlardı. En ünlü tragedya oyuncuları Tessaloş Nikostratos ve Teodoros idi.

Pompei'de bulunan bir aktör resmi. Eski Yunanistan'da aktörler devlet tarafından desteklenirdi. Roma İmparatorluğunda ise, aktörler ancak son zamanlarda gerekli ilgiyi görmüşlerdir.

Eski Yunan'da bir dinsel tören olan tiyatro, Romalılar için sadece bir oyundu; Roma'da devlet de tiyatroyu bu anlamda anlayarak ilgilenmiştir. Oyuncular aşağılık kişiler sayılıyor, köleler arasından çıkıyordu. Islıklanan oyuncu maskesini çıkarıp yüzünü seyirciye göstermek zorundaydı. Herhangi bir kusurun cezası kırbaçlanmaktı. Ancak Roma'nın son çağlarında özgür kişiler arasından da oyuncular çıkmıştır. Bunların en ünlüleri Roscio ile Esopo'dur.

Ortaçağda Hıristiyan dramı bütünüyle dine bağlıydı. Oyuncu konuya göre değiştirilmiş kutsal elbiseler giyen rahipten başkası değildi. Tiyatro âdeta bir Kutsal kitap temsili haline gelince, rahiplerin dışında pek tiyatro oyuncusu çıkmaz olmuştu. Ancak bayramlarda, dinsel törenlerde rollerin bir kısmı halktan gönüllü oyunculara veriliyordu. Bunlar, şenlik sona erince kendi mesleklerine dönüyorlardı. Mesleğini bırakıp oyunculuğu meslek edinene pek ender rastlanıyordu. Bunlar, seyircilerini meydanlarda, meyhanelerde buluyor, dinsel konuları bırakıp daha hayata yakın ve nükteli konuları seçiyor, konuşmalar gittikçe alay ve nükteye kayıyor, temsil ustalığı gittikçe daha büyük bir önem kazanıyordu. XV. yüzyılın ortalarına doğru İtalyan komedi oyuncularının ortaya çıktığını görüyoruz (Commedia dell'arte). Bunlar bir teknik, mimik, sahne düzeni, ses, akrobasi eğitimiyle ustalaşmış, nükte yapmakta çok yetenekli oyunculardı. Belirli bir tipin ya da maskenin uzmanı olan oyuncu, birkaç satırlık bir metinle bütün bir oyun içinde kendine düşen görevi yerine getirebiliyordu. Kadının sahneye ilk çıkışı da bu çağdadır. Aralarında anlaşma yapan oyuncular ilk olarak bugünkü anlamında tiyatro kumpanyasını meydana getiriyorlar, arabalarla dolaşıp temsiller vererek, sanatlarıyle geçiniyorlardı. Bu oyuncuların hayatı kolay değildi. Toplum içinde bir yer sahibi olmak, geleceğine güvenebilmek onlar için bir düştü. Kilise tarafından hoş görülmüyor, ölüleri mezarlıklara kabul edilmiyordu. Bununla birlikte, oyunculuk bir meslek haline geldikten sonra, göçebelik geleneğini sürdürenlerin yanısıra, bir Beyin yanında, yerleşip, onun koruyuculuğu altında çalışanlar ortaya çıkmıştır. Bu olgu, çağdaş oyunculuk geleneğinin temelinde yatmaktadır. Bey sarayında rahata kavuşan oyuncu, temsiline üslûp katar; içinde bulunduğu çevrenin etkisiyle incelirken, ekonomik bakımdan daha güvenli bir durumda olması da çalışmasına, kendini eğitmesine imkân verir.

Avrupa'nın dört bir yanında dolaşan İtalyan Commedia dell'arte sanatçıları kralların en sevdiği oyunculardı. (Örneğin Fransa'da

Sinemada tiyatro oyuncularından da yararlanılır. Netekim, Shakespeare'in oyunlarında ün yapmış olan İngiliz aktörü Alec Guinness, sinemada da çok başarılı olmuştur.

Les comédiens du Roi tiyatrosu). İçlerinde en ünlüleri ilk Pulcinella, Silvio Fiorillo; Scaramouche adıyle de tanınan Molière'in öğretmeni Tiberio Fiorilli; Isabella Andreini; ve XVIII. yüzyılda, ünlü Truffaldino, Antonio Sacchi. Yeni bir edebiyat ve tiyatro eleştirisi getiren XVIII. yüzyıl (Goldoni, Beaumarchais, Diderot, Lessing) Commedia dell'arteninin sonu olur. Alman kadın oyuncusu Caroline Neuber, tiyatro için şiir ve kültürün önemini ortaya atar. Burbage gibi ünlü oyuncular yetiştirmiş olan Elizabeth devri tiyatrosu geleneğini, incelterek sürdüren İngiliz oyuncuları (özellikle Garrick) önem kazanırlar.

XIX. yüzyılın büyük toplumsal değişimlerinin sonucu, tiyatronun seyirci kitlesi genişler. Artık oyuncu hem eğlenmek, hem bir şeyler öğrenmek isteyen bir kalabalığın karşısındadır. Artık bütün dünyayı dolaşıp temsiller vermekte, yeni seyirci kitlesinin gözünde bir kültür ve incelik sembolü haline gelmiş bulunmaktadır. Halk üzerinde kazandığı büyülü etkinin de sonucu olarak, canlandırdığı kişi olarak değil, fakat kendi kişiliğiyle hayranlık çekmektedir. Büyük oyuncu kendinden başkasını oynamaktadır artık. Oyun kahramanı oyuncunun kişiliği altında ezilmekte, yazara ihanet edilmektedir. XIX. yüzyıl oyun sanatı üç evresi içinde (akademik klasizm, romantizm, naturalizm) Fransa'da Talma, Rachel, Sarah Bernhardt; Rusya'da Scepkin; İngiltere'de Kean, Irving, Ellen Terry; İtalya'da Adelaide Ristori, Gustavo Modena, Salvini, Duse gibi çok ünlü oyuncular yetişmiştir.

XX. yüzyılın ilk yarısında önce yönetmen, sonra sahneye koyucu ortaya çıktı. Devletin karışması, yerleşik tiyatroların yayılması, oyuncuyu maddî, manevî yoksunluklarıyle karşı karşıya bıraktı. Yüzyılımızın yetiştirdiği ünlü oyuncular arasında, Fransa'da Jouvet, Barrault, Vilar; İngiltere'de Laurence Olivier, Charles Laughton, Alec Guinnes; Almanya'da Werner Krauss, Heinrich George; Amerika'da John Barrymore, Helen Hayes, Orson Welles; İtalya'da, Vittorio Gassmann, Salvo Randone, De Filippolar sayılabilir.

Kuruluş yıllarında Manakyan Efendi, Güllü Agop, Kavuklu Hamdi, Naşit vb. gibi sanatçılara dayanan Türk tiyatrosu daha sonraki yıllarında Hazım Körmükçü, Behzat Butak, Neyire Neyir, Ertuğrul Muhsin, Vasfi Rıza Zobu, Cüneyt Gökçer, Ulvi Uraz, Saim Alpago, Bedia Muvahhit, Melek Ökte, Yıldız Kenter vb. gibi oyuncular yetiştirmiştir.

XVIII. yüzyılın oyuncuların «tanrılaştırılması» olgusu bugün televizyonda ve özellikle sinemada yaşamaktadır. Kadın ve erkek oyuncular hemen her konuda geniş seyirci kitlelerine örnek olmaktadırlar. Greta Garbo, Mary Pickford, Rodolf Valentino, Marlene Dietrich, James Dean, Brigitte Bardot gibi.

Oyunculuk sanatı üstüne birçok düşünür (Aristoteles, Hegel, Croce) yazar ve tiyatro yönetmeni (Diderot, Lessing, Stanislavski, Tairov, Gordon Craig, Pirandello, Brecht) kuramsal ve estetik çalışmalar yapmışlardır.

Yıldız oyuncular, aktörlüğü günümüzde daha yaygın bir üne kavuşturmuştur. Soldan sağa doğru: Sarah Bernhardt (Theodora rolünde); Greta Garbo (Anna Karenin'de); Gérard Plihipe (Le Cid'te).

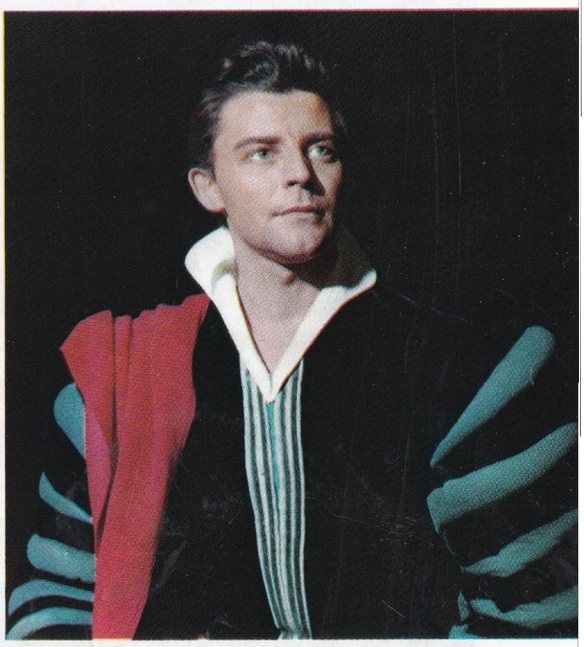

Albrecht Dürer'in (1471-1528) «Köylü dansı» bakır üzerine akuaforte tekniğiyle yapılmıştır. Sağda: Rembrandt'ın (1606-1669) aynı teknikle yapılmış, dinsel bir gravürü. Rembrandt büyük bir ustalıkla çeşitli olanaklardan yararlanmış ve bu gravürde olduğu gibi, siyah ve beyaz uyumunda kusursuz bir başarı sağlamıştır. Altta: Piranesi'nin (1720-1778) «Hapisaneler» adlı dizisinden bir örnek.

AKUAFORTE

Gravürün bir türü. Akuaforteyle elde edilen desenlerin temiz ve açık çizgileri, olağanüstü bir incelik ve soyluluğa ulaşabilir. Akuaforte tekniği büyük bir olasılıkla Almanca konuşulan ülkelerde XVI. yüzyılın başlarında bulunmuştur. Gerçekten, uzmanlara göre, bu yöntemle yapılmış ve bize ulaşmış en eski baskı 1504'lerde Daniel Hopfer tarafından yapılmış bir portredir. Belirli bir tarih taşıyan ilk akuaforteyse, İsviçreli kuyumcu ve hakkâk Urs Graf tarafından 1523'te yapılmıştır. Akuafortenin başlangıç yıllarında, 1515 - 1519 arasında demir levhalar üzerine yedi akuaforte yapan ünlü Alman ressamı Albrecht Dürer'in adına da rastlarız. XVI. yüzyılda bu yöntemin büyük anlatım olanaklarının çektiği birçok ressam ve hakkâk akuaforteyi deneyip güç tekniğini yavaş yavaş geliştirmişlerdir. O yılların en ünlü akuaforteciler Alman Albrecht Altdorfer ile İtalyan Parmigianino'dur. Ertesi yüzyılda akuaforte, özellikle, ışık-gölge etkileriyle dikkati çeken üç yüze yakın gravür yapan büyük Rembrandtda erişilmez bir teknik ve artistik düzeye ulaşmıştır. XVII. yüzyılın öbür ünlü akuaforteciler Fransız Jacques Callot, Grechetto adıyle tanınan Genova'lı Giovanni Penedetto Castiglione, Floransalı Stefano della Bella ve Napoli'de çalışan İspanyol Jose de Ribera'ydı. Ayrıca, Antonie Van Dyck'in de güzel akuaforteleri vardır.

XVIII. yüzyılda bu yöntem dört büyük usta tarafından uygulanmıştır. Bu ustalar, Venedikli Giovan Battista Tiepolo, Canaletto, Giovan Battista Piranesi ve İspanyol Francisco Goya'dır.

Daha sonra akuaforte tekniğinde bir gerileme görüldü. Bu dönem XIX. yüzyılın ortalarında hakkâk Charles Méryon'un sayesinde akuafortenin Fransa'da yeniden yayılmasıyle son buldu. XIX. yüzyılın ikinci yarısında, birçok sanatçı bu gravür türüne büyük bir ilgi duymuş ve tutkuyla denemiştir. Bunların arasında, yaptıklarının niteliği ve sayısı bakımlarından belirenler, dışavurumcular dan Degas, Manet, Pissarro ile bazı eleştirmenlerin XIX. yüzyılın en büyük akuaforteci si saydıkları Amerikalı Whistler'dir.

Yüzyılımızda da, büyük sanatçıların çoğu anlatım aracı olarak akuaforteden yararlanmışlardır. Picasso ve Chagall'ın akuaforteleri özellikle ünlüdür. Çağımız sanatının en güvenilir değerlerinden biri sayılan Giorgio Morandi'nin yapıtlarına da eleştirmenlerce büyük önem verilmektedir.

Tekniği: Önce, üstünde bir asidin etkisiyle elde edilmiş derin izler bulunan, çinko ya da bakırdan bir levha kalıp yapılır. Kullanılan asit, suyla karıştırılmış nitrik asit ya da «Hollanda zamkı» denen bir karışım (klorik asit, potasyum klorür, sodyum, su) olabilir. Asidin levhaya sadece istenen noktalarda etkimesini sağlamak için, levha, ilkin balmumu, camcı macunu ve katrandan yapılmış siyah bir cilâyla kaplanır. Levhanın arka tarafını korumak için de aynı cilâ ya da bir başkası kullanılır. Sonra çelik bir uçla cilâ-

Çağdaş sanatçılardan Giorgio Morandi'nin akuaforte tekniğiyle yapılmış bir gravürü. Morandi, nesnelere verdiği şiirsel görünüş ve tekniğinin ustalığıyla, akuaforte alanında günümüzün en önemli sanatçısı sayılmaktadır. Altta: Akuaforte tekniğiyle baskı.

nın üstüne istenen desen çizilerek, açılır. Ardından levha aside batırılır: Levha asidin içinde ne kadar uzun kalırsa çizikler o kadar derin olur. Bu son işleme **oyma** denir. Levha temizlenir, mürekkeplenir, kâğıda basmak için mengeneye konur. Doğal olarak bir batırışla eşit derinlikte çizikler ve bunun sonucu olarak da baskıda aynı yoğunlukta izler elde edilir. Değişik değerde izler elde etmek için levha değişik biçimlerde işlenir. Örneğin değişik uçlarla; eli, madeni daha çok ya da az derin çizecek biçimde değişik kuvvetlerde bastırarak; aside batırma işlemi bir defada değil, her biri farklı süreli birkaç defada tamamlanır. Degas'nın gravürlerinin yirmi defaya kadar çıktığı bilinir. Gravürcünün aside batırma safhalarının birinde ya da çalışmasının sonunda yaptığını denemek için bastığı desene «sanatçının kopyası» denir ve tek olduğu için büyük değer taşır. Bir akuaforte, akuatinta, puntasekka gibi, başka tekniklerle de yapılabilir.

AKUATİNTA

Metal (bakır ya da çinko) üzerine yapılan bir gravür türü. Bu yoldan elde edilen sonuçlar çini mürekkebi ya da adi mürekkep kullanılarak fırçayla yapılan resimlere benzer.

Tarihçesi: Bu yöntemin bulunması genellikle 1734-1781 tarihleri arasında yaşamış olan Fransız hakkâki Jean Baptiste Leprince'e bağlanır. Ancak sözkonusu yöntemin çok daha eskiden de bilindiği sanılmaktadır. Netekim kimi uzmanlar, XVII. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Hollandalı ressam Hercules Seghers'in ünlü gravürlerinde akuatintadan da yararlanmış olduğunu ileri sürerler. Akuatinta yöntemi XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ve XIX. yüzyılın ilk yıllarında çok yayılmıştır. Özellikle Leprince ve başka iki Fransız sanatçısı (Louis Philibert Debucourt ve Jean-Jazet) akuatintayı çok ileri bir teknik kusursuzluğa ulaştırmışlardır. Aynı yılların usta ressamı Francisco Goya da gravürlerinde zaman zaman akuatintayı başarılı bir şekilde kullanmıştır.

Sonraları akuatinta kullanılmaz olmuş, XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra hemen hemen unutulmuştur.

Tekniği: Kullanılan yöntem, elde edilmek istenen sonuçlara göre değişir. İlkin levhanın üzerinde yaygın gözenekli bir yüzey meydana getirmek gerekir. Bu yüzey birçok şekillerde elde edilebilir. Çıplak bakır üzerine ince bir zift ya da toz asfalt tabakası dökülüp levha kısa bir süre alevde ısıtılarak küçücük tanecikler yüzeyde düzgün şekilde yaydırılır. Böylece yüzeyin üzeri sayılamayacak kadar çok delikle kaplanır. Asit eriyik bu deliklerden geçerek metali kolaylıkla etkiler. Bu iş için balmumu da kullanılabilir. Üzerine tuz serpilerek çok ince bir tuz tabakası meydana getirilir ve tuz tanecikleri metale değinceye kadar ısıtılır. Sonra soğutulur. Ayrıca ılık suyla eritilerek tuz tanecikleri yok edilir. Pürüzlü yüzey elde edildikten sonra, ıstampada beyaz görünmesi gereken yerler yalıtkan bir vernikle kaplanarak resim negatif olarak çizilir.

Goya tarafından akuatinta tekniğiyle yapılmış olan bu resim, sanatçının içinde yaşadığı devir İspanyasını taşlayan karikatürlerinden alınmıştır.

Bunun ardından levha derinliklerinin ne kadar derin olması isteniyorsa ona göre aside batırılır (ısırma). İlk ısırmadan sonra ilk gri tonlar gene kaplanarak ısırmaya devam edilir; daha koyu tonlar elde edilinceye kadar ısırma ve kapama işlemi devam eder.

AKUSTİK

Sesin yayılmasını ve alınmasını inceleyen fizik koludur. Ses deyince (sıkışma ya da seyrekleşme), dalga halinde esnek bir ortamda yayılan bir sarsım anlaşılır. Örneğin bir gong vuruşuyle birlikte bir titreşim oluşur ve gongu çevreleyen hava tabakası ya sıkışır, ya seyrekleşir. Hava esnek bir ortamdır. Bunun için gongun yüzeyini çevreleyen hava tabakası her sıkıştırılışta genişlemek ister. Kendisinden sonra gelen hava tabakasını sıkıştırarak genişlemiş olur, o tabaka da genişleyerek bir başka tabakayı sıkıştırır.

Birbirini izleyen hava sıkışma ve genişlemeleri ses kaynağından (gong) gittikçe büyüyen uzaklıklara doğru yayılırlar. Gong titreşimleri tarafından havada meydana gelen sarsım kulağımıza yakın hava tabakasına ulaştığında alınmış olur.

Sözü geçen bölge sıkışıp ve seyrekleşerek, kulağın içinde bulunan ve ses duyusu veren bir zarı titreştirir. Madde taşımayan bu tip bir yayılmaya fizikte dalgalar halinde yayılma denir. Gerçekten de bu dalgalar, durgun suya bir taş fırlatıldığında oluşan dalgalara benzerler. Taş çarptığı su yüzeyini aşağıya indirir, bu da yüzeyin titreşimine sebep olur. Bu titreşim çevredeki suya geçer. Böylece gittikçe genişleyen karakteristik çemberler meydana gelir.

Sesin yayılabilmesi için bir ortamın, örneğin havanın varlığının gerekli olduğunu basit bir deney bize gösterir: Camdan bir kampana içindeki bir çanı çalsak ve yavaş yavaş içerdeki havayı boşaltacak olsak ses gittikçe azalır; sonunda duyulmaz olur. Ses titreşimleri havada olduğu gibi başka ortamlarda da yayılabilirler (örneğin su, cam ya da metaller). Yayılma hızı maddelerin yapısına ve fizik koşullarına bağlıdır. Öte yandan ortam ne kadar az esnek olursa, ses hızı o kadar çabuk sönümlenir. Oldukça şiddetli sesleri nispeten durdurabilen az esnek maddeler akustik yalıtkan olarak kullanılırlar.

Normal koşullar altında havada ses hızı aşağı yukarı saniyede 340 metredir. Bu hız, ışığınkine oranla (saniyede 300.000 kilometre) çok azdır. Örneğin bir fırtınada şimşek çaktığı zaman, gökgürültüsü ışıktan epeyce sonra duyulur. Şimşeğin çaktığı nokta ile gözlemcinin bulunduğu yer arasındaki uzaklık arttıkça, ışık ve ses arasındaki gecikme farkı da artar.

Ses, katı cisimlerin yüzeyinde yansır. Bu yüzeye bitişik hava tabakası, sıkıştıktan sonra genişlerken cismi sıkıştıramadığından, bir önceki hava tabakasını sıkıştırır. Böylece ters yönde bir yayılmaya sebep olur. Böyle olaya alışılagelmiş bir örnek olarak yankıyı verebiliriz. Engele çarparak yansıyan ses dalgaları ses kaynağına doğru gelirler. Ses dalgalarının havada yayılma hızlarıyle «ses duvarı» denilen kavram ortaya çıkar. Ses hızından az bir hızla uçan bir uçak önündeki hava tabakasını sıkıştırır. Bu tabaka genişleyerek hava ses hızıyle ilerleyen uçağın önünde bir hava sarsımına sebep olur. Eğer uçak bu hızla uçacak olursa, adı geçen sarsımlar uzaklaşacakları yerde uçağın karşısına çıkarlar ve çok kuvvetli bir direnç gösterirler. Şayet uçağın yapısı yeteri kadar kuvvetli değilse, parçalanma tehlikesiyle karşılaşabilir.

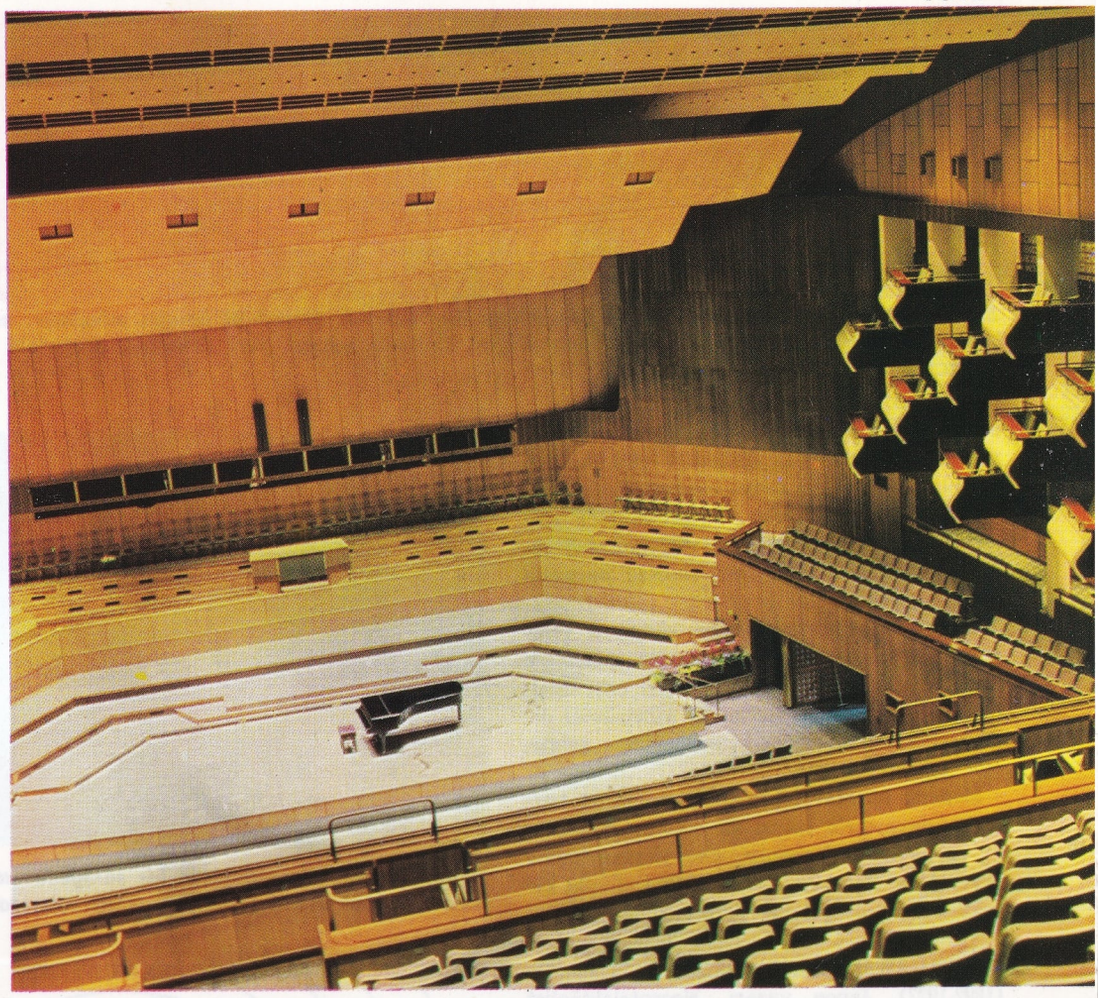

Londra'daki Royal Festival Hall, dünyanın en iyi konser salonlarından birisidir. Bu salonun akustik düzeni son derecede başarılıdır.

Bir ses dalgasının öğeleri, sesin şiddetini ölçen eni, zaman birimi içinde genişleme ve sıkışma sayısını veren, yani sesin inceliği ya da kalınlığını veren, frekansı ve titreşimin şekliyle belirlenen perdesidir. İnsan kulağı saniyede 16-20 000 frekanslı ses dalgalarını alabilir. 20.000'den fazla frekanslı ses dalgalarına sesötesi (ultrason) dalgaları denir.

Bir kaynaktan çıkan ses, şayet kaynak gözlemciye yaklaşır ya da ondan uzaklaşırsa, az ya da çok incelir (Doppler olayı). Kaynak yaklaştığında ses gözlemciye gittikçe yaklaşan noktalardan çıkar ve zaman birimi içinde gözlemci daha çok sayıda frekans alır, yani «görünen» frekans yükselir; bu da daha ince bir sese eşdeğer olur. Buna karşılık ses kaynağı uzaklaşırsa ses dalgaları gittikçe uzaklaşan noktalardan gelmeye başlar; gözlemci zaman aralığı içinde gittikçe daha az sayıda frekansı alır. Bu da daha küçük bir «görünen» frekans ve daha az ince ses demektir.

Mimarlık ve Akustik: Eskiden eğlence yerleri, konser ve konferans salonları için akustik sorunu alışılagelmiş yollardan çözümlenirken, çağımızda köklü bilimsel çalışmalara konu olmuştur. Salon amplifikatörlerinin ve radyo yayınlarının yaygınlaşması, akustikle ilgili sorunları, çeşitli durumlarda, ön plana itmiştir. Yankı, rezonans ve akustik soğurma, akustiğin en önemli bölümleridir.

Yansıtıcı yüzeyle dinleyici arasındaki uzaklık çok küçük değilse, sesin tekrarlanmasıyle, gerçek yankı meydana gelir. Aksi halde yan-

ROYAL FESTIVAL HALL KONSER SALONUNUN KESİTİ

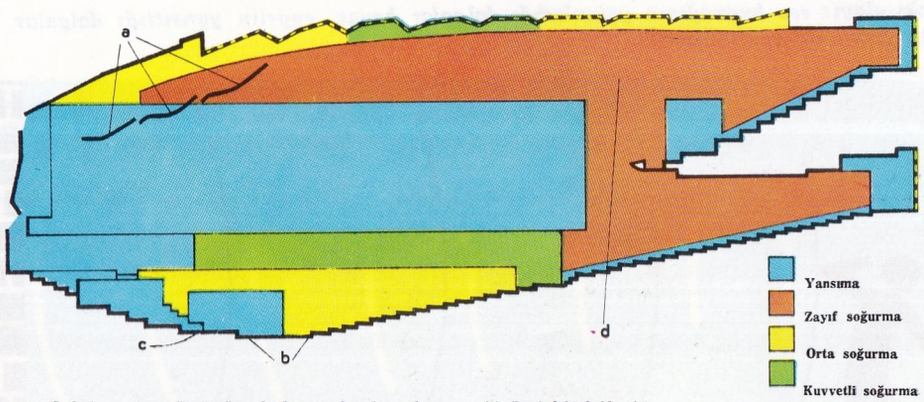

Sesleri yansıtma görevi gören başlıca yardımcılar, orkestranın (c) üzerindeki kubbe (a) ile arduvazdan yapılmış sahne (b). Duvarlar karaağaç panolarla (d) kaplıdır.

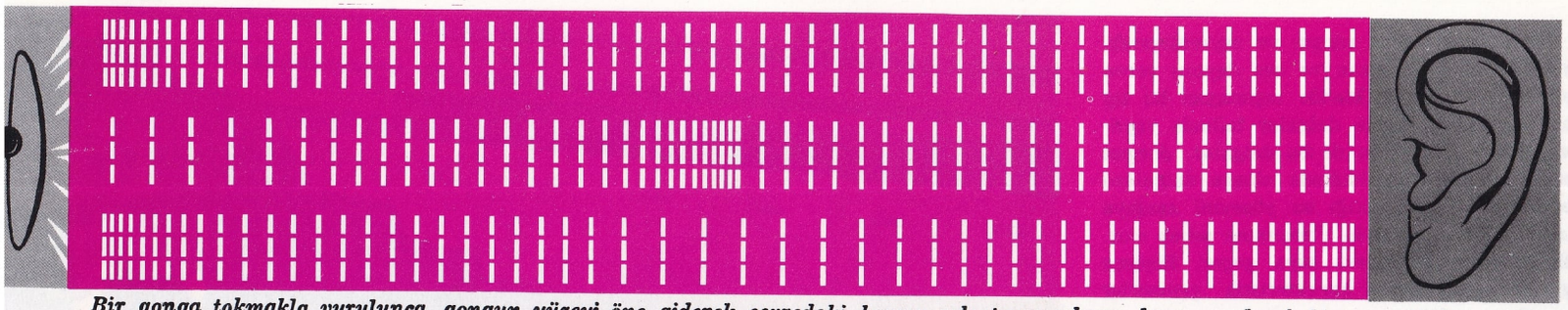

Bir gonga tokmakla vurulunca, gongun yüzeyi öne giderek çevredeki havayı sıkıştırır; sıkışan hava yayılarak bir sonraki hava tabakasını sıkıştırır; böylece bir ses dalgası oluşur. Gongun yüzeyi geri dönünce, çevredeki hava basınçtan kurtulur. Bu sırada meydana gelen ilk dalga yoluna devam eder.

sıyan ses asıl sesi uzatmış olur (rezonans ya da ses kuyruğu). Bilindiği gibi toplantı salonlarında ya da radyo stüdyolarında yankıdan kaçınmak gerekir. Rezonansın da sözlerin duyulmasına, müziğin dinlenmesine engel olmayacak şekilde belli sınırlar arasında olması gerekir.

Toplantı salonlarında hoşa gitmeyen rezonans olaylarına engel olmak için genellikle özel hilelere baş vurulur. Örneğin eski tiyatroların locaları, duvarların düz yüzeylerini değiştirerek bu türlü olayların meydana gelmesini önlemeye yetiyorlardı.

Modern salonların projeleri yapılırken karşılıklı duvarlarla tavan ve döşeme arasındaki paralellikten kaçınılır. Öte yandan sahne perdesi ve seyirciler de akustiğin olumlu bir şekilde düzenlenmesine yardımcı olurlar.

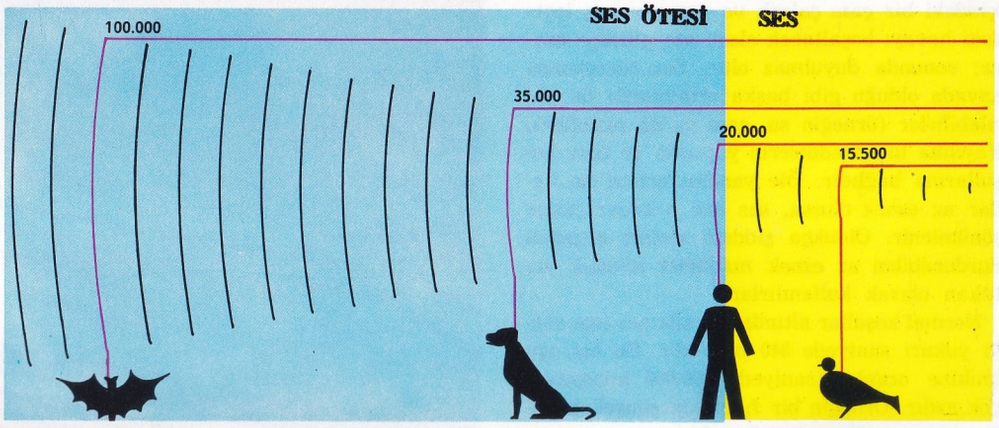

İnsanın ve bazı hayvanların bir saniyede duyabilecekleri maksimum titreşimleri gösteren şema. İnsanın duyabileceği en az titreşim saniyede 16'dır.

AKUTAGAWA, RYUNOSUKE
(1892-1927) Japon yazarı. Neoentelektüalist okula bağlıdır. Birkaç arkadaşıyle birlikte Shinshichô dergisini kurmuştur. Konuları ortaçağda geçen hikâyeler yazmıştır. «Rashômon» ve «Sazlık» adlı hikâyeleri filim yönetmeni Akira Kurosawa tarafından Rashômon adı altında filme çekilmiştir (1950). İntihar ederek ölen yazarı anmak amacıyle her yıl Tokyo'da Akutagawa edebiyat ödülü verilmektedir.

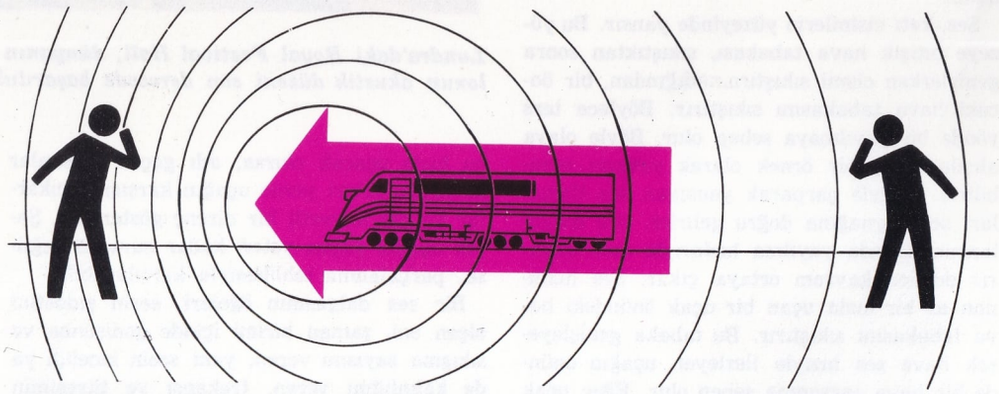

Doppler olayı: Lokomotifin düdüğünün yaydığı ses dalgaları halkalarla gösterilmiştir. Lokomotifin yaklaşmakta olduğu bir gözlemciye geride kalan bir gözlemciye oranla, daha fazla titreşim ulaşır. Dolayısıyla duyduğu ses daha tizdir.

Yankı olayı: ses kaynağının yayınladığı dalgalar beyaz, engelin yansıttığı dalgalar ise siyah çizgilerle gösterilmiştir.

AKÜMÜLATÖR
İhtiyaç halinde kullanabilmek üzere enerji biriktirebilen bir aygıt. Akümülatörlerin çeşitleri, kullanmak istenilen enerjinin türüne göre değişir. En tanınmış ve yaygın olanı elektrik akümülatörüdür. Elektrik akümülatörü dışarıdan sağlanan elektrik enerjisini kimyasal enerjiye dönüştürerek içinde biriktirebilir (Toplam eylemi). Bunun gibi içindeki kimyasal enerjiyi harcayarak, tekrar elektrik enerjisi verebilir (Boşalma eylemi). Bu nitelikleri ve boşalma halinde yeniden doldurulabilmesi bu aygıtın büyük yaygınlığının ana nedenidir.

Kurşunlu Akümülatörler: Öz olarak içinde sülfürik asit eriyiği ile göz göz delinmiş iki kurşun levhanın (elektrotun) bulunduğu bir kutudan ibarettir. Bu levhaların gözleri kurşun oksit (Pb O) le doldurulmuştur.

Bunlara sırasıyle katot (negatif kutup) ve anot (pozitif kutup) denilir. Dolma eylemi süresinde kutuplar arasında sürekli bir akım

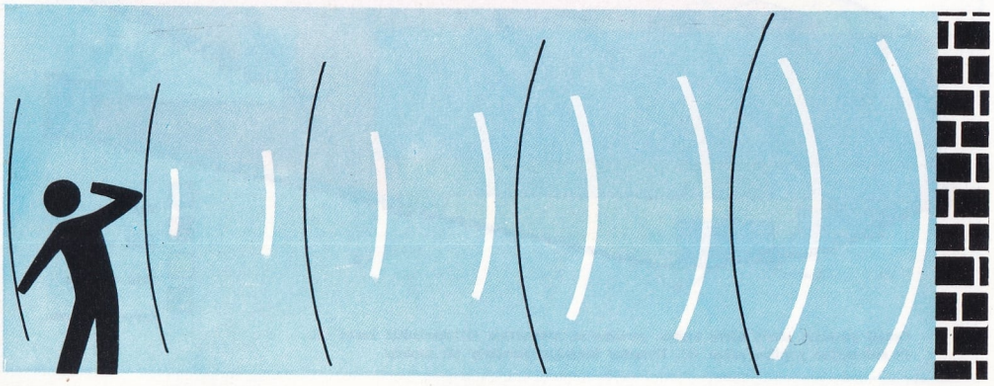

kaynağı meydana gelir (Örnek: bir dinamo) ve devre asit bir eriyiğin içinde kapanır.

Bu eriyiğin içinden bir elektrik yükü geçmesi tespit edilir. Bu anda kurşun levhaların üzerinde kimyasal tepkiler oluşur. Anotun üzerinde kurşun dioksit ($Pb\ O_2$) meydana gelirken katottaki kurşun (Pb) da kurşun iyonu haline geçer. Dış kaynağın verdiği elektrik enerjisi, oluşan kimyasal eylemler tarafından çözülerek tepkiler sonucu meydana gelen maddelerin içinde birikir. Boşalma eylemi süresi içinde bir dış devre yoluyle akümülatörün kutupları (elektrotları) birbirine bağlandığında önceki kimyasal tepkilerin karşıtı tepkiler meydana gelir. Anotta kurşun oksit, kurşun sülfata çevrilir ($Pb\ SO_4$). Katotta madensel kurşundan sülfat meydana gelir. Aynı zamanda dış devrede bir doğru akım oluşur. Bu akım yaratan elektrik enerjisi akümülatörün kimyasal olarak içinde evvelce birikmiş enerjidir. Boşalma eyleminde verilen enerji ile dolma eyleminde alınan enerji arasındaki oran bir akümülatörün verimi olarak tanımlanır. Bu oran daima birden daha azdır; yani kayıplar tamamen ortadan kaldırılamadığından, geri verilen enerji, yüklenilen enerjiden daima daha azdır. Bir akümülatörün belirtici nitelikleri arasında verim çok önemli bir yer tutmaktadır. Uygulama alanında böyle bir aygıtın yapımında çeşitli sakıncalarla karşılaşılır. Boşalma sırasında akabilecek elektrik yükünün miktarını artırmak için levhalar daima ikiden fazladır. Levhalar bir pozitif bir negatif olmak üzere sıralanır; pozitifler ile negatifler kendi aralarında bağlanır.

Öte yandan çok yüksek bir boşalma akımı levhaların bozulmasına yol açabilir. O takdirde bu akımla bakışımlı kimyasal tepkiler de fazla bir hızla ve sert bir şekilde meydana gelir. Yapım bakımından bu sakıncayı yok etmek için levhaların kalınlığı artırılmaktadır. Fakat kalınlığın artması akümülatörün ağırlığıyle kapladığı yeri fazlalaştırdığı için önemli bir sakıncaya yol açar. Bu sakınca da akümülatörün çok hızlı boşalmasını gerektirecek kullanma alanlarından kaçınarak giderilebilir.

Bir kurşunlu akümülatörün boşalma gerilimi yaklaşık olarak iki volttur. Gerilimin mutlaka 1-8 voltun altına düşmemesine dikkat edilmelidir. Gerçekten de bu durumda levhaların yüzeyleri, giderilmesi çok zor olan, beyaz bir kurşun sülfat ($Pb\ SO_4$) tabakasıyle örtülür. Bu tabaka fazla kalınlaşırsa akümülatör kullanılmaz hale gelir. Bundan dolayı akümülatörlerin belirli zamanlarda kontrol edilmesi 1-8 volta düşünce yeniden doldurulması gerekir. Birden çok akümülatör, birinin pozitif kutbu öbürünün negatif kutbuna bağlanmak suretiyle istenilen yükseklikte gerilimli bir batarya elde edilebilir. Bir bataryanın ağırlığının fazlalığı ve kapladığı yerin büyüklüğü kurşunlu akümülatörlerin kullanımını sınırlamaktadır. Akümülatörün kullanıldığı önemli yerleri hatırlatalım. Bu aygıt otomobilin temel öğelerinden birini meydana getirir. Otomobillerde kullanılan bataryaların gerilimi 6-12 volttur. Akümülatör sualtında yol alan denizaltıların elektromotorlarına güç verir, trenlerin ışıklandırılmasında, fazla güce ihtiyaç göstermeyen yol ve demiryolu çekim işlerinde kullanılır. Otomobilde batarya motorun marşını, ışıklandırmayı, bujilere elektrik akımı vermeyi sağlar. Gerekirse arabanın başka ihtiyaçlarında da kullanılır. Doldurma eylemi motorun hareket ettirdiği bir dinamodan akım kaynağı olarak yararlanmak suretiyle yapılır.

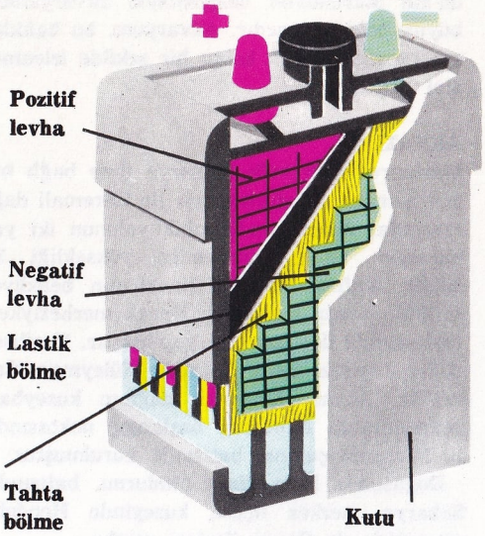

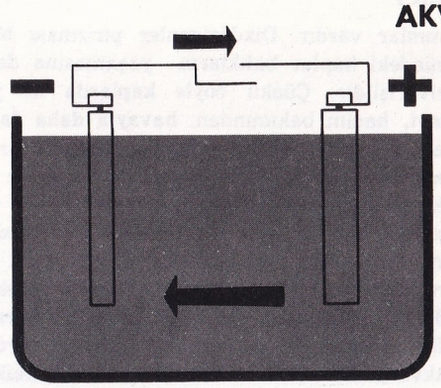

Kurşunlu akümülatörlerde, elektrik enerjisi, kurşun bileşiklerinin levhalar ve sülfürik asit üzerindeki kimyasal eylemleriyle oluşur.

İşleyişi yukarıda açıklanmış olanlara benzer. Temel kurallara dayanan nikelli demirle yapılan Edison akümülatörü demir bileşimlerini içine alan kimyasal tepkilerden yararlanmaktadır. Kurşunlu akümülatörlerden sağlamlık, hafiflik, az yer tutma gibi üstünlükleri olmakla birlikte demir akümülatörler daha yüksek maliyeti ve daha az verimi yüzünden çok daha az yaygındır.

AKVARYUM

Bir ya da birden fazla cam yüzlü, içinde su hayvanı ve bitkilerinin inceleme ya da süs amacıyle, canlı olarak muhafaza edilebildiği kaplar. Balıkların süsleyici niteliği ilk olarak Çinliler tarafından ortaya koyulmuştur. Çinliler yüzyıllardan beri, denizlerde buldukları rengârenk balıklarla akvaryumlarını süslerlerdi. Bu âdet Avrupa'ya çok geç gelmiş, fakat büyük bir yaygınlığa ulaşmıştır. Netekim bugün birçok evde, içinde, uzak ülkelerden gelmiş balıkların da bulunduğu akvar-

Napoli akvaryumu çok ünlüdür. Resimde, 1873 yılında, Alman zooloji bilgini Dohrn tarafından kurulan bu akvaryumdan bir köşe görülüyor.

yumlar vardır. Dikdörtgenler pirizması biçimindeki kaplar balıkların yaşamasına daha elverişlidir. Çünkü böyle kaplarda su yüzeyi, hacim bakımından, havayla daha fazla temas sağlar. Yüzey ne kadar büyük olursa, balıklar için gerekli oksijen ile hava ve su değişmesi o kadar çabuk olur. Ne var ki, sadece oksijen yeterli değildir. Solunumdan meydana gelen karbon dioksit ile çözülerek suyu kirleten dışkıları da dışarı atmak gerekir. Bunun sağlanması için basit bir kap yetersizdir; gerçek bir akvaryuma ihtiyaç vardır. Akvaryuma balıklardan başka bazı su bitkileri de yerleştirilir. Bunlar, eğer ışık yeterliyse karbon dioksidi alıp oksijen üretirler. Bu bitkiler, tıpkı kimi sümüklüböcekler gibi, balıkların pisliklerini de soğururlar.

Bir akvaryumun biyoloji çevresi dengeli olmalıdır. Yani içindeki hayvan ve bitkiler arasında sayı bakımından uygun bir oran bulunmalıdır. Akvaryumun suyunun sık sık değişmesi, temizlenmesi, gerekmez. Hatta çoğu kez bu zararlıdır da. Önemli olan balıkların beslenmesi için, piyasada kolaylıkla elde edilebilen özel yemleri vermek, besin maddesinin dozunu, suyun içini tehlikeli olarak kirletmeyecek şekilde ayarlamaktır.

Sınırlı bir hacim içinde pek çok balık bulunduran büyük akvaryumlarda düzenli bir şekilde suyu yenilemek gerekir. Bu işlem bir su depo ve pompasının aracılığıyle yapılır.

Değiştirme sırasında su süzülüp oksijen bakımından zenginleştirilebilir. Bunun için, su kendisiyle birlikte hava kabarcıklarını da sürükleyecek şekilde basınca tabi tutulur; ya da kaba girmezden önce içinde hava ile suyun karıştığı, borazan denilen, özel tüpler kullanılır. Denize yakın yerlerde bu akvaryumlara tuzlu su konur.

Zengin akvaryumları bilim yönünden çok önemli olan hidrobiyoloji merkezleri Napoli, Monaco prensliği, Plymouth (İngiltere), Woods Hole (A.B.D.) merkezleridir. Özellikle Florida'nın Marineland bölgesindeki akvaryumda büyük balıklar vardır. Akvaryum, bu balıkların yaşantısını çok kolay bir şekilde izlenmesini sağlar.

AKYAZI

Marmara bölgesinde, Sakarya iline bağlı bir ilçe merkezi. Mudurnu çayı ile Keremali dağı arasında, Adapazarı-Kuzuluk yolunun iki yanındadır. Deniz düzeyinden yüksekliği 39 m.'dir. Nüfusu 9090'dır. Kasabanın belediyesi 1940 yılında kurulmuş, Bucak merkeziyken 1944 yılında ilçe merkezi yapılmıştır. Tarihsel değer taşıyan anıtı Şehzade Süleyman Camii'dir. Akyazı Keremali dağının kuzeybatı yamaçlarında Akovanın başlangıç noktasında ve Mudurnu çayının batısında kurulmuştur.

Doğusunda Bolu ilinin Mudurnu, batısında Sakarya merkez ilçesi, kuzeyinde Hendek, güneyinde de Geyve ilçeleri vardır.

Yüzölçümü 717 km², 3 bucak ve 69 köyü ile birlikte toplam uüfusu 56 545'tir.

İlçe toprakları, kuzey ve kuzey-batıda Sakarya ovasının topraklarından meydana gelmiştir. Bereketlidir. Güney ve doğu yönleri engebeli ve ormanlıktır.

Buğday, mısır, patates, pirinç, tütün, fasulye, pancar ve ayçiçeği yetiştirilir. Hayvancılık ve meyvecilikle de uğraşılır. Bir başka gelir kaynağı Akyazı-Mudurnu yolu üzerindeki Kuzuluk köyünden sağlanan Kuzuluk madensuyudur. Aynı köyde kaplıcalar da vardır.

AKYOL, İBRAHİM HAKKI

(1888-1951) Türkiye'de bilimsel coğrafyanın kurucusu ve ünlü bir coğrafyacımızdır. 1888 yılında Silistre'de doğmuş, öğrenimini İsviçre ve Almanya'da tamamladıktan sonra, İstanbul Üniversitesinde yıllarca coğrafya profesörlüğü yapmıştır.

1951 yılında ve bu görevindeyken ölmüştür. Türkiye'nin fiziksel coğrafyası üzerine çeşitli eserleri vardır.

Alabalık, tatlısu balıklarının en lezzetlisidir.

ALABALIK (Salmo trutta, Fario)

Som balıkları familyasından bir tür. Tatlısu balıklarının en lezzetlisidir. Dibi çakıllı, soğuk ve derin suları sever. Sırtı yeşil, karnı sarı ya da gümüş renginde, derisi çok ufak pullu, sert, üzeri kırmızı siyah beneklidir. Boyu 20-35 cm., ağırlığı 250-500 gram, eti beyazdır. Ekim-şubat arasında dere ağızlarındaki kumluk yerlere yumurtalarını bırakır. Çok obur ve yırtıcı bir balıktır. Kurt, solucan ve küçük balıklarla beslenir. Öbür balıkların yumurta ve yavrularını, hatta kendi cinsinin küçüklerini yer.

Alabalık, hızla akan duru sularda yaşamayı çok sever. Çok hareketlidir. Bu bakımdan avlanması güçtür. Yolu boyunca karşısına çıkan küçük çağlayanları dikine çıkabilir. Bu işi başını kuyruğuna doğru eğerek sonra bir zemberek gibi birden fırlamak suretiyle başarır. Kışı, bulunduğu suların derin yerlerinde geçirir.

Cinsleri: Asıl alabalık, gölalası, denizalası, dağalası, gökkuşağı alası, çeşmealası. Bunlardan son iki tür yurdumuzda bulunmaz.

Yurdumuzda Uludağ'da, Abant, Sapanca, Çıldır, Tortum göllerinde; Erzurum, Elazığ'da bazı derelerde; Hecin ve Niğde'nin Ecemiş derelerinde «Salmo trutta macrostigma» cinsi yaşar. «Salmo trutta labrax» cinsi ise Karadeniz kıyılarında yaşar. Eti kızıl renktedir. Bu özelliğinden ötürü bazı yerlerde mercan adı da verilir.

ALABAMA

Amerika Birleşik Devletlerinde bir eyalet. Yüzölçümü 133 667 km².; nüfusu 3 267 000; kilometre kareye düşen insan sayısı 24.4'tür. Alabama'nın kuzey-doğu kesimini Appalachian dağlarının güney-batı etekleri kaplar. Aynı kesimde akan Tennessee ırmağı, batıdan doğuya doğru geniş bir vadi meydana getirir. Eyaletin öbür bölgeleri de sulaktır. Önemli akarsular Chattahoochee, Cunecuh, Alabama ve Tombigbee ırmaklarıdır. Alabama'nın yüzeyinin %60'ı ormanlarla kaplıdır. Bundan ötürü bölgede kereste endüstrisi gelişmiştir. Tarım alanında elde edilen ürünler pamuk, mısır, buğday ve yulaftır. Hayvancı-

Alabama'nın Birmingham şehri, ırk ayırımı sorununun, sık sık olaylar doğurduğu bir şehirdir.

lık da ileridir. Büyük ve küçükbaş hayvanlar yetiştirilir. Demir madeni işletmeciliği bakımından Alabama, A.B.D. eyaletleri arasında üçüncü gelmektedir. 340.000 nüfuslu Birmingham kentinde maden ve kimya endüstrisi gelişmiştir. Tennessee ırmağı boyunca birçok hidroelektrik kuruluşu vardır. Eyalet nüfusunun üçte biri **kara** ırktan meydana gelmiştir. Siyahlar, vaktiyle Afrika'dan pamuk tarlalarında çalıştırılmak üzere getirtilmiş olan zencilerin torunlarıdırlar. Alabama'nın merkezi Montgomery (nüfusu 135.000) dir. Önemli kentleri Florence (nüfusu 24.000) ve Tuscaloosa (nüfusu 46.000) dir.

ALACA

Çorum iline bağlı bir ilçe merkezi. Yeşilırmak'ın bir kolu olan ve Çorum çayına karışan Alacadere boyunda kurulmuştur. Denizden yüksekliği 970 metredir. Eski adı Hüseyinabat'tır. Nüfusu 8288'dir. 1919'dan beri belediyesi vardır.

İlçenin doğusunda Yozgat'ın Çekerek, batısında Çorum'un Sungurlu, kuzeyinde Mecitözü ve Alaca merkez, güneyinde de Yozgat'ın Sorgun ilçeleriyle çevrilidir. Yüzölçümü 1371 km².'dir. Merkez bucağı ve 103 köyüyle birlikte toplam nüfusu 58 089'dur. İlçe topraklarını, Çekerek ırmağına dökülen Eymir çayının suları beslemektedir. Arazi yer yer engebelidir. Yer yer de düzdür. Denizden yükseklikleri 1400-1500 m. arasındaki bu düzlüklerde buğday, arpa ve mısır yetiştirilir. Ayrıca toprak keten, kenevir ve afyon ekimine de elverişlidir. Yozgat - Çorum devlet karayolu ilçe topraklarından geçmektedir. Dolaylarda iklim serttir, kışın çok kar yağar, çevreyle bağlantısı kesilir. Yazları da serindir. Yıllık yağış ortalaması 30-40 cm. arasındadır. İlçenin çevresinde orman yoktur. Başlıca ürünleri buğday, arpa, mısır, fasulye mercimeek, ve nohuttur. Patates yetiştirilmesine de önem verilir. Meyveleri arasında elma, armut, erik başta gelir.

Çevrenin en eski tarihsel değeri Horamözü köyündeki Alacahöyük yıkıntılarıdır.

Alacahöyük'te yapılan kazılar, Hitit sanatının en önemli ürünlerini gün ışığına çıkartmıştır. Ünlü Sfenksli Kapı (M.Ö. 1300) bugün de yerinde durmaktadır.

ALACAHÖYÜK

Çorum'un Alaca ilçesine bağlı Alacahöyük, Alaca'nın 15 km. kuzey-batısında, Boğazköy'ün 25 km. kuzey-doğusundadır. Bugünkü Horamözü köyünün bulunduğu alanda yer alan Alacahöyük, her yıl yapılan kazılarla genişlemekte ve yeni yeni buluntularla zenginleşmektedir. Buluntuların bir kısmı köyün içinde yer alan müzede saklanarak yerinde değerlendirilmektedir.

1835 yılında W.G. Hamilton'un incelemesinden bu yana Alacahöyük, batılı uzmanların, araştırıcıların uğrağı olmuş ve toprak üstünde görülebilen kısımlar gözden geçirilmiştir. Daha sonraki ilk önemli araştırma 1906 ve 1907 yıllarında İstanbul müzeleri adına Makridi tarafından yapılmıştır.

Hitit kültür ve sanatının da daha çok Cumhuriyet devrinden sonra değerlendirilmesiyle 1935 yılında Türk Tarih Kurumu adına Alacahöyük'te de kazılara başlanmıştır. 1936 yılına kadar Prof. Remzi Oğuz Arık ve Dr. Hâmit Z. Koşay'ın birlikte yürüttüğü kazıları bu tarihten günümüze kadar Hâmit Z. Koşay tek başına sürdürmektedir.

Geniş bir alana yayılan kazı bölgesinin ortaya koyduğu veriler burada dört kültür çağının ve on dört yapı katının varlığını ortaya koyar. Her katta çeşitli zengin buluntulara, bunların yanısıra o devrin önemli yapılarına rastlanır; bu veriler Alacahöyük'ün, çağı içinde çok önemli bir merkez olduğunu göstermektedir.

I. Kültür Çağı: En üst tabakadan incelemeye başlanınca Frikyalılardan Osmanlılara kadar bütün devirleri görmek mümkündür. Eldeki buluntular Hellenistik-Roma-Bizans-Selçuklu ve Osmanlı devirlerinin varlığını ortaya koymaktadır. Bu devrin belirtileri özellikle çanak, çömlek ve sikkelerde gözükür. Friklerin M.Ö. 1200 yıllarına doğru, Hititlerin yıkılmasından sonra geldiği söylenebilir. Daha sonra yukarıda adlarını saydığımız devletler sırayla bu yörede egemenliklerini sürdürmüşler ve Alacahöyük, eski bir yerleşme bölgesi olarak yaşamaya devam etmiştir. Fakat bütün bu devirlere özgü üzerinde önemle durulabilecek bir mimarî kalıntıdan söz etmek mümkün değildir.

II. Kültür Çağı: M.Ö. 2000-1200 yılları arasında Hititler devrini kapsayan bu çağ, üç yapı katına ayrılmıştır. Bu çağdaki en eski devri içine alan IV. yapı katında özel evler, kilerler ve devrin şehircilik anlayışını belirten sokaklar dikkati çekmekte, Eski Hitit Çağının eserleri olduğu anlaşılmaktadır. Orta Hitit Çağının yapıtlarını ve buluntularını içine alan III. yapı katında sfenksli kapının yakınında bulunan tapınak dikkati çekmektedir.

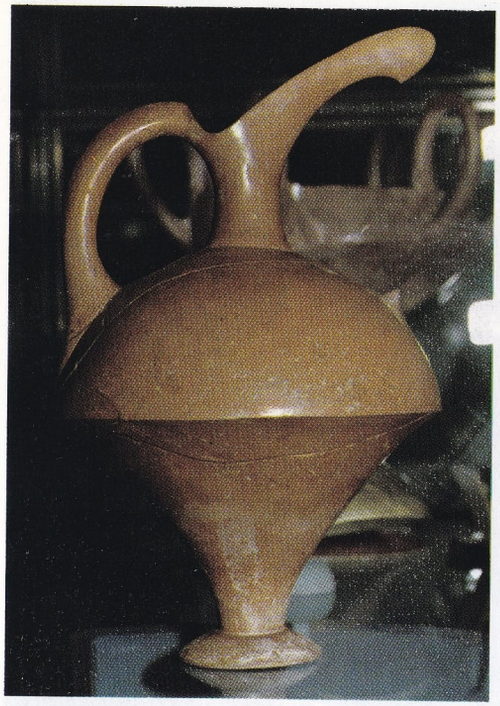

Hitit sanatından örnekler: toprak kap (M. Ö. 1400).

Ayrıca özellikle buraya özgü yerel motifler taşıyan çanak çömlek işleri ve evlerin biçimlerinde, sokakların kanalizasyonunda görülen ilerleme, bu devirde bir uygarlık gelişmesini ortaya koymaktadır. II. yapı katı Büyük Hitit çağını içine almaktadır. Bu devirde kentin surları kuvvetlendirilmiştir. Bu surdan iyice görülebilecek olan tek kalıntı isfenksli kapıdır. Bu kapıya ait çeşitli konuların üzerine işlendiği taşlar Ankara Hitit Müzesine taşınmış, yalnız iki taş yerinde bırakılmıştır. Burada bulunan kabartmaların taşıdığı yüksek anlatım özelliği Hitit sanatının ulaştığı düzeyi göstermesi bakımından ilginçtir. Bunların yanısıra çift kapılı büyük Hitit tapınağı ya da sarayı olarak bilinen yapı çok tanınmıştır. Özellikler yalnız dinsel, askerî yapılarda toplanmamakta, sivil yapıların da buna paralel olarak geliştiği görülmektedir. Küçük buluntularda karşımıza çıkan figürlerin üstün nitelikleri devrinin yapılarıyle paralel bir gelişim içindedir.

III. Kültür Çağı: Dört yapı katını içine alan kültür çağının en büyük özelliği 14 kral mezarının bulunmasıdır. M.Ö. aşağı yukarı 2500-2100 yılları arasına ait olan bu mezarlar Anadolu'da hükümdar ailelerinin doğduğunu, siyasal güçlerinin arttığını göstermesi yönünden önem taşır. Ayrıca çevrenin en zengin arkeolojik buluntularının bu mezarlardan çıkması müzecilik yönünden de büyük bir kazançtır. Bu kültür çağının büyük bir yangınla yok olduğunu düşünürsek, buluntuların önemi bir kat daha artar. Dizleri bükük olarak ve sunulan bütün armağanlarla beraber gömülen kralların düz damlı evi andıran mezarlarının üstleri kalaslarla örtülmüş ve kille sıvanmıştır. Güneş kursları, geyik, ceylan, boğa vb. figürlü buluntuların biçim özellikleri erişilmez üstünlüktedir. Ayrıca günlük eşyalarda da aynı ustalık ve biçim inceliği devam etmektedir. Böyle bir gelişmenin ne yollu bir geleneğe bağlanabileceği tartışma konusudur. Çeşitli çevrelerle bağlantılar kurulmuştur. En önemli gerçek, Anadolu'da bu çağlarda çok yüksek bir sanat anlayışının var olduğudur.

IV. Kültür Çağı: En alt yapı katını içine alan bu çağda içi sıvalı odaları, taş temel üstüne yükselen kerpiç yapıları ve kamıştan çift duvarları bulunan yapılar, kazılar sonunda çıkarılmış ve bütün bu görünüşlerden dolayı da M.Ö. 3200-2600 yılları arasına tarihlendirilmiştir. Bu devirde ölülerin basit çukurlara ve taşla örtülü sandıklara gömüldüğü dikkati çekmektedir. Aynı tarihler arasında başka yerleşme bölgelerinde ortaya çıkan özelliklerle bunlar arasında tam bir paralellik vardır.

Alacahöyük'ün Anadolu'da Hitit devletinin en önemli yerleşme noktalarından biri olduğu kazılar sonunda anlaşılmıştır. Çıkan kalıntılar ve buluntuların zenginliği bir çağı aydınlatması bakımından ilginçtir. Özellikle köyde bir müzenin kurulması, buluntuların yerinde değerlendirilmesi alanında önemli bir deneme olmuştur.

ALACAK

Bir kimsenin diğer bir kimseden, belirli bir harekette bulunmak ya da bulunmamak veya kendisine bir şey vermesini istemek hakkı. Alacaklının alacağını gerçekleştirmek zorunda olan kimse de borçludur ve alacaklı için alacak teşkil eden şey, borçlu için yerine getirilmesi gereken borcu teşkil eder. Alacak ancak hukuken borçlu olan kimseden istenebilir.

Alacak Davası. — Alacaklı tarafından bir edinde bulunmak zorunda bulunan borçlu aleyhine, borcun yerine getirilmesi için açılan dava. Alacak, alacaklı için şahsî bir hak teşkil eder ve alacaklı bu şahsî hakkının gerçekleştirilmesini talep eder. Bu dava, her nevi para alacaklarını, tazminat ve şahsî hak dolayısıyle menkul ya da gayrımenkul teslimini talep etmeyi içine alır.

Alacağın Temliki. — Kanunda engelleyici bir hüküm bulunmadıkça, borçlunun rızası gerekli olmaksızın, alacaklının alacağını üçüncü şahsa devretmesi olanağı. Bu durumda borçlu borcunu, alacağın devredildiği kimseye ödemek mecburiyetindedir. Alacağın temlikinin geçerli olabilmesi için yazılı şekilde yapılmış olması gereklidir. İyi niyetle borcunu ilk alacaklıya ödeyen borçlu, alacağın temlik edilmiş olmasına rağmen borcundan kurtulur. Alacağın temlikine bazen kanun engel teşkil eder. Örneğin, kiracı kiralayanın rızası olmadıkça kiralanan şeyi başkasına devredemez. Bazen de alacağın niteliği devre imkân bırakmaz. Esas borçludan başkasına borcun eda edilmesi borcun niteliğini değiştirirse, alacağın temliki mümkün olamaz. Örneğin, ölünceye kadar bakma akdinde durum böyledir.

Alacak Üzerinde İntifa Hakkı. — Bir kimsenin alacağından yararlanma hakkı. Bu durumda alacağın kendisi üzerinde bir hak söz konusu olmayıp sadece bu alacağın sağlayacağı olanaklardan yararlanmak söz konusu olur.

Yaban ördeği biçiminde kap.

Alacak Üzerinde Rehin Hakkı. — Bir kimsenin başkasından olan alacağını teminat olarak rehnetmesi halinde, rehni kabul eden kimsenin alacak üzerinde sahip olduğu haklar.

ALAÇAM

Samsun iline bağlı bir ilçe merkezi. Bafra'nın 30 km. batısında, kıyıdan 2 km. içeride, Alaçam deresi birikinti konisi üzerindedir. Denizden yüksekliği 27 metredir. Nüfusu 7.833'tür. İçinden Alaçam deresinin geçtiği kasaba, Samsun - Kastamonu devlet karayolu üzerindedir. Doğuda Kızılırmak kıyısından başlayan ilçe toprakları batıya doğru uzanır, engebesiz ve düzlüktür. Yüzölçümü 632 km², toplam nüfusu 47 101'dir. Bir merkez bucağı ve 54 köyü vardır. Genellikle ekilen toprak ürünü tütündür. Az oranda buğday ve arpa da ye-

Alacahöyükte bulunmuş bir toprak kap.

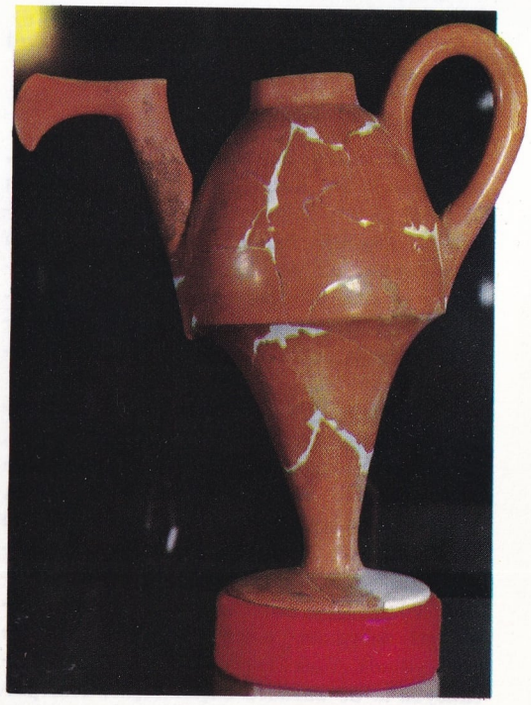

tiştirilir. Kıyıdaki Gemenüz köyü, ilçenin denizden ulaşımını sağlamaktadır.

ALADAĞ

Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde aynı adı taşıyan dağlar.

1. Konya'nın 40 km. kuzey-batısındaki dağ (2305 m.).
2. Orta Toroslar, Adana'nın kuzeyinde ve Akdağmadeni kasabasının 25 km. güney-doğusundaki dağ. Orta Torosların en yüksek tepesi olan Demirkazık (3734 m.), bu dağın en yüksek doruğunu meydana getirir.
3. Van gölünün kuzey-doğusunda, Tendürük dağının batısında volkanik bir dağ. En yüksek yeri kuzey bölümünde Kerdahol tepesi (3255 m.) dir.
4. Sarıkamış ile Kağızman arasında, bir dağ. (3134 m.). Güneyinden Aras nehri geçer. Dağın eteğine yakın yerlerinde büyük kaynaklar vardır.
5. Bolu'nun güney-doğusunda bir dağ. En yüksek yeri (2378 m.) olan Köroğlu tepesidir.

ALÂETTİN CAMİSİ

Cami, Konya şehrindeki Alâettin tepesinin kuzey kısmındadır. Büyük bir alana yayılan bu yapı çeşitli devirlerde eklemeler ve yenilemelerle son biçimini almıştır. Şimdiye kadarki incelemelerde devirleri sıralarken ortaya konan belgeler yetersiz kaldığından devirleri bütün açıklığıyle ortaya koyabilmek için yer yer kazı yapılması gerekmektedir. 1155 tarihini taşıyan mimberine dayanarak caminin 1116-1156 mimberine dayanan çuklu Sultanı olan Mesut I. zamanında yapılmış olduğu ileri sürülebilir. Düzensiz bir dış çizgisi vardır; içeride bol devşirme sütun ve ayaklar kullanılmış ve üstü düz çatıyla örtülmüştür. Ayrıca bu yapı grubu içinde iki türbe, hazireler ve avlu duvarları dikkati çekmektedir. Bu yapılarla caminin çeşitli yerlerinde sık sık yazıtlara rastlanır. Yazıtlar, hangi sultanların eklemeler ve onarımlarda bulunduğunu ve hangi ustaların çalıştığını gösterir. Yapının 1219 - 1220 yılında Alâettin Keykubat zamanında tamamlandığı ve onun adını aldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca caminin yapılmasıyle Ayaz el Atabek görevlendirilmiş, mimarlığını Muhammet bin Havlan yapmış, Alâettin Keykubat I. zamanındaki genişletilmesi sırasında yapımını Kerimettin adında bir usta yürütmüştür. Devşirme sütun ve başlıklar üzerine düz damla örtülü bulunan yapının en dikkati çeken bölümleri mihrap, mimber ve mihrabın önündeki kubbedir. Çok zengin mozaik çinilerle süslü mihrabın 1889 da içine yeniden mermer bir ikinci mihrap yerleştirilmiş olmasına rağmen eski kalıntılar bütün özelliklerini belirtecek niteliktedir. Bunun yanısıra Ahlatlı bir ustanın 1155 yılında abanoz ağacından yaptığı eşsiz mimber hem bu bölümü zenginleştirmekte hem de üzerindeki yazıtlarıyle yapının ilk devri hakkında bilgi vermektedir. Bu özelliklerden sonra yapının en ilginç bölümleri türbeleri ve avlu cephesidir. Avlusunda dıştan on iki kenarlı ve piramit çatılı, içten on iki nişli ve kubbeli bir kümbet yükselmektedir. Kümbetin içinde mavi zemin üzerine beyaz kabartma yazıtlarla süslü sekiz çini sanduka görülmektedir. Rükneddin Mesut, İzzettin Kılıçarslan II., Gıyasettin Keyhüsrev I., Alâettin Keykubat II., Rükneddin Süleyman, Rükneddin Kılıçarslan, Gıyasettin Keyhüsrev III. ve yapının adını aldığı Alâettin Keykubat'ın yattığı bu türbeyi Abdülgaffaroğlu Yusuf adında bir sanatçı yapmıştır. Batısında sekizgen, üstü açık bir kümbet daha vardır. Mermerden giriş kapısı yalın olan bu kümbet de devrin özelliklerini belirtir. Dış görünüş bakımından yapıya çok şeyler katan ön avlu cephesinin düzenlenişinde, özellikle Suriye'de Zengîlere ait yapıların etkileri sezilmektedir. Bunu belgeleyen bir yazıt da bu duvarın üzerindedir. Muhammet ibni Havlan el Damişkî yazısı, yapan ustanın Şamdan geldiğini ortaya koyar.

Çeşitli Selçuklu sultanları ve çeşitli mimar ve süslemeciler elinde sürekli geliştirilen bu yapı, Selçuklu sanatı içinde üzerinde önemle durulacak ve yeni araştırmaları gerektirecek nitelikte özellikleri taşımaktadır.

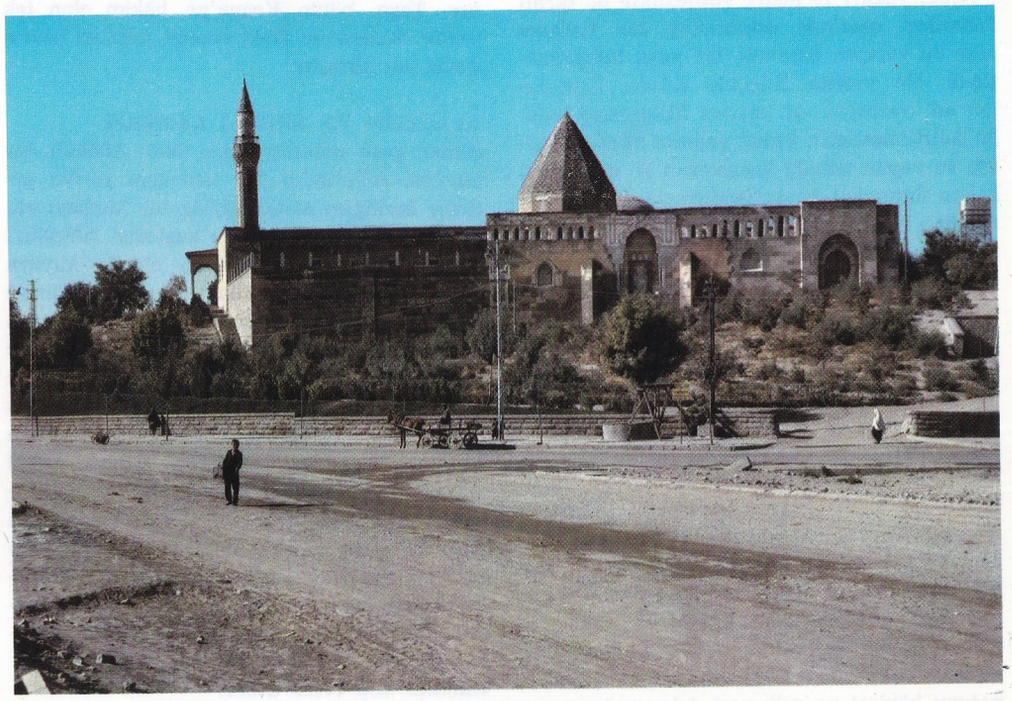

Konya'nın Alâettin camisi çeşitli devirlerde yapılan eklemelerle canlı bir müze gibidir.

ALÂETTİN KEYKUBAT

Anadolu Selçuklu sultanlarının üçü (Alâettin Keykubat I., Alâettin Keykubat II. ve Alâettin Keykubat III.).

Alâettin Keykubat I. (? -1237). Gıyasettin Keyhusrev'in üç oğlundan biridir. Babasının ölümü üzerine büyük kardeşi Keykâvus, sultan seçilmiş ve Alâettin Keykubat da buna karşı çıkarak ayaklanmış ve kardeşiyle savaşa tutuşmuştur. Sonunda acı bir yenilgiye uğrayan Alâettin Keykubat I., yakalanarak Malatya'daki Minşar kalesine hapsedilmiş ve Keykâvus'un ölümü üzerine (1219) Selçuk Sultanı olmuştur.

Alâettin Keykubat I. Anadolu Selçuklu sultanlarının en büyüğü ve değerlisiydi. Başlangıçta Ermeni Kirvart'ın yönetiminde bulunan Akdeniz kıyısındaki Kandeler kalesini almış ve buraya Alâiye (Alanya) adını vererek kendisine kışlak yapmış, ayrıca bir de tersane yaptırmıştır. Daha sonra Diyarbakır yörelerine yürümüş. Erzincan, Kemah ve Şebinkarahisar'ı eline geçirerek imparatorluk topraklarına katmıştır. Harzemşah'la, Erzincan yakınındaki Yassıçimen'de bir savaşa tutuşmuş ve bozguna uğratmıştır. Sonraları Eyyübîlerle bozuşmuş, Harput ve Urfa dolaylarını işgal eden Moğollara karşı güttüğü ustalıklı siyaset sayesinde ülkesini istilâdan kurtarmıştır.

Alâettin Keykubat I., veliaht yapmadığı Gıyasettin Keyhusrev tarafından zehirlettirilmiş ve Kayseri ilinde ölmüştür. Ölümüyle Anadolu Selçuklularının en parlak devri sona ermiş ve Moğol zorbalığı başlamıştır.

Alâettin Keykubat II. (1253-1283) Keyhusrev II.'nin oğludur. Babasının ölümünde yedi yaşında olduğundan, vezir Şemsettin İsfahanînin yardımıyle tahta çıkmıştır. Cengiz'in torunlarından Büyük Han'ı ziyarete giderken yolda öldürülmüştür.

Alâettin Keykubat III. (? -1301), Mesut II. nin Hemedan'da hapsedilmesi üzerine 1298 yılında Selçuklu tahtına çıkmıştır. Fakat İlhanlıların her yandan baskıları artınca, Anadolu'da kargaşalıklar da genişlemişti. Alâettin Keykubat III., düzeni yeniden sağlamak amacıyle hiç bir başarılı çaba gösterememiş. İlhanlılar tarafından Isfahan'a çağırılmış ve orada öldürülmüştür. Selçuk devletinin son sultanıdır.

Osmanlı devletinin kurucusu Osman Bey'e «alem» gönderen Selçuklu sultanı bu Alâettin'dir.

ALÂETTİN KÖŞKÜ

Alâettin tepesinin kuzey yamacında yer almaktadır. Daha önce burayı gezen ve süsleme özelliklerini gösteren desenleri yayınlayan bazı yazarların verdiği ipuçlarıyle yapının önemini daha iyi anlamaktayız. Kalan kısmın üstüne bir kabuk yapılarak kurtarılmaya çalışılmış, fakat bu ekleme genel görünümü bozmuştur.

Alâettin tepesinin surları üzerine yerleştiği anlaşılan bu sarayın dökülen süslemesi, Türk Tarih Kurumu adına 1941 ve 1958 yıllarında yapılan kazılarla ortaya çıkarılmıştır (bkz. Alâettin Tepesi). İçi ve dışı çinilerle kaplı olan sarayın eldeki buluntuları İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde ve Konya Karatay medresesindeki Çini Müzesinde teşhir edilmektedir.

Aşağı yukarı 10 metre yükseklikte üç tarafı konsollar üzerinde oturtulmuş bir balkonu olan bu sarayın üzerinde bir yazıt bulunmaktaydı. Bu yazıtta Selçuklu sultanı Kılıçarslan adı yazılıysa da kaçıncı Kılıçarslan olduğu belirtilmemiştir. Fakat yapının mimarî özelliği ve yapım tekniği Kılıçarslan II. devrinden kalma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bu durumda köşkün 1156-1192 tarihleri arasında yaptırılması gerekir. Sultan Alâettin Keykubat I. (1219-1237), köşkü onartıp genişlettiği için, adının Alâettin Köşkü olarak kaldığı söylenebilir. Köşkün Alâettin tepesinde bulunmasının da adı üzerinde etkisi olmuştur. Bu köşke ait yazıtlı çiniler, duvar çinileri ve alçı işleri İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde, Berlin ve Stokholm'da bulunmaktadır. Bunlarda ortaya çıkan insan ve hayvan figürlerinin gösterdiği yüksek özelliklerin yanısıra, Anadolu Türk sanatında ilk ve son minaî denen, ve çok zengin görünüşler veren bir tekniğin kullanılmış olması, yapının önemini bir kat daha artırmaktadır. Bu teknik özellikten dolayı Büyük Selçuklularla bağlantı kurmak mümkün olmuştur. Böylece Anadolu çini sanatının kökleri ve gelişmesi daha açık ve seçik olarak belirlenmiştir.

ALÂETTİN PAŞA

(? -1333) Osmanlı devletinin kurucusu Osman Gazi'nin çocuklarından biri ve Orhan Gazi'nin de büyük kardeşidir. Hayatı üzerine kesin bir bilgi yoktur. Orhan Gazi'den daha büyük olduğu halde bilime ve devlet yönetimine karşı tutkusu dolayısıyle yeni devletin hükümdarlığını üzerine almamış, fakat buna karşılık kuruluşta gerekli örgütlenmeye büyük yardımları dokunmuştur.

Bir söylentiye göre de Alâettin Paşa, Orhan Gazi'ye vezir olmuştur. Bu durumda Osmanlı devletinin ilk sadrazamı bu Alâettin Paşadır. Mezarı babası Osman Bey'in yanındadır.

ALÂETTİN TEPESİ

Konya şehrinin kuzey-batısında 400-500 m². yüzölçümünde ve 22-28 m. yüksekliğindeki bu höyük, çeşitli devirlere ait eserleri üzerinde toplamaktadır. İlk yerleşme devrini saptamak için 1941 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından kazı yaptırılmış, çeşitli buluntulara rastlanmıştır. Bu kazılardan sonra M.Ö. 2500 yıllarında burada bir yerleşmenin olduğu görülmesine rağmen en önemli buluntular Selçuklulara aittir. Üzerlerinde yazı, insan, hayvan figürleri bulunan çeşitli biçimlerdeki çinilerde değişik tekniklerin kullanıldığı dikkati çekmektedir.

Tepenin etrafının surlarla çevrildiği ve Selçuklu devrinde en önemli bir yerleşme bölgesi olduğu daha önce çizilmiş gravürlerden ve eski fotoğraflardan anlaşılmaktadır. Surların üstündeki köşkün önemli bölümleri yıkılmış olduğu için, bugünkü durumunu izlemek mümkün değildir. Ancak Alâettin camisi tümüyle ayakta durmaktadır (bkz. Alâettin Camisi). Son yıllarda üzerine orduevi, eski halkevi, sinema, su depoları, Atatürk Anıtı ve gazinolar yapılarak tam bir yerleşme bölgesi olmuştur. Tepe, bütün Konya'ya hâkim olan tek yerdir. Konya'nın öteki önemli yapıları çevresinde yer almıştır.

ALÂETTİN VE SİHİRLİ LAMBASI

Binbir gece masallarından biri. Afrikalı bir büyücü, Alâettin'in her istenileni yerine getirme özelliğine sahip büyülü bir lambayı eline geçirecek kişi olduğunu keşfeder. Alâettin'i bulup sihirli lambanın saklı olduğu kuyuya götürür. Alâettin, lambayı alınca büyücüye vermek istemez. Büyücünün kendisine daha önce vermiş olduğu bir yüzüğün yardımıyle kuyudan kurtulur. Lambayı ovunca karşısına çıkan köleye her istediğini yaptırır, zengin olur. Padişahın kızını almak ister. Padişah birtakım zor işleri başarması halinde kızını verebileceğini söyler. Alâettin, bu işlerin hepsini başarır ve kızla evlenir. Fakat birgün Alâettin evde yokken büyücü gelir. Büyülü lambayı Alâettin'in karısından alır. Alâettinin karısını kaçırır. Alâettin, yine yüzüğün yardımıyle büyücüyü bulur. İlâçla uyutup lambasına kavuşur. Kölesine büyücüyü öldürtür. Karısını alıp evine döner.

Batıda, daha önceden bilinmekle birlikte, Arapça metni ancak 1888 yılında yayınlanmış olan bu masal, Binbir Gece masalları aracılığıyle bize de ulaşmış, zamanla bir Türk masalı haline gelmiştir.

ALAGEYİK (Dama dama)

Geyikgillerden bir tür. Sığın diye de adlandırılan alageyik, öbür geyiklerden boynuzlarının özelliğiyle ayrılır. Bu boynuzların kafatasına yakın kısımları silindirik olup daha yukarılara doğru yassılaşır. Uç kısımlarıyse kenarları dişli perde biçimindedir. Alageyik yaşlandıkça bu dişlerin sayısı çoğalır. Genellikle bu perde, hayvan beş yaşına basınca gelişip büyümeye başlar.

Alageyiğin vücudunun sırt ve yanları yazın beyaz beneklerle süslü açık sarımsı kahve, kışın ise griye çalar. Bu renk değişimi, hayvanın bulunduğu yere uyup düşmanlarından gizlenmesine yardım eder. Alageyik çok ürkek ve ihtiyatlı bir hayvandır. Gündüzleri sık çalılar arasında gizlenerek düşmanlarından saklanır.

Ekim ayında çiftleşir. Tek yavru haziran ayında dünyaya gelir. Dişi alageyik, yavrusuyle pek ilgilenmez. Ancak bir tehlike karşısında onu da yanına alarak kaçar ya da bir çalılığın arasına gizlendikten sonra oradan uzaklaşır.

İri bir erkek alageyik, omuz hizasında 90 cm. boyunda ve 100 kg. ağırlığındadır. Boynuzu ise 60 cm. uzunluğundadır. Alageyiğin vatanı Akdeniz ülkeleridir. Avrupa ülkelerine buradan yayılmıştır. Dayanıklı ve yumuşak olan derisi çok makbuldür.

ALAGÖZ DAĞI

S.S.C.B.'nin, Ermenistan Cumhuriyetinin batı bölümünde bir dağ. Sönmüş bir volkandır. Yüksekliği (4095 m.) dir. Ağrı dağından Iğdır ovasıyle ayrılmıştır. Dağın doruk bölümünde 2 km. çapında bir krater vardır. Dağın her

Alageyik, geviş getiren memelilerin geyikler familyasındandır.

yanı birçok derin vadilerle yarılmıştır. Yamaçlarında yer yer yeşilimsi siyah renkli volkan camları, yanık kırmızı dışıklar, mavimtırak siyah renkli bazalt kayaları, boz renkli sünger taşları yer alır.

Dağın eteğine yakın yerlerde büyük kaynaklar vardır. Köy, kasaba ve şehirler buralarda kurulmuştur.

ALAIN

(1868-1951) Fransız yazar. Asıl adı Auguste Chartier'dir. Bir veterinerin oğlu olan Alain, bilgi dağarcığını genişletebilmek amacıyle daha küçük yaştayken müspet bilimlere merak sarmış ve gözlem alışkanlığı edinmiştir. Kırk yıl sürekli olarak felsefe konusunda çalışan ve aynı zamanda lise öğretmenliği de yapan Alain, ününü 1906 ile 1914 yılları arasında, önce Rouen'da çıkan bir günlük gazetede, sonraları daha başka gazete ve dergilerde her gün yayımladığı söyleşi (propos) başlıklı denemeleriyle sağlamıştır. Somut ve özel sorunlardan yola çıkıp, genellemelere ulaşmasını seven Alain, doğal ya da tarihsel olaylar, ahlâk sorunları, sanat yapıtları, manzaralar, gelenekler gibi çok çeşitli konuları ele alarak görüşlerini büyük bir açıklıkla ortaya koymuştur. Demokrasiye yürekten inanan Alain, Dreyfüs olayı sırasında faal bir rol oynamış, halk üniversitelerinin kuruluşuna katılmıştır. Siyasal açıdan, görüşleri sosyalizme açık, anarşist eğilimli bir radikaldir. Savaşa karşı koyan birçok yazı yayımladığı halde, 1914 savaşına gönüllü olarak katılmak zorunluluğunu duymuştur. Çeşitli yapıtları arasında en önemlileri **Système des Beaux - arts.** (Güzel Sanatların Sistemi) ile Balzac, Stendhal, Valery üzerine yazdığı eleştirmelerdir. Alain'in yapıtlarını, dünya görüşünü açıklamaktan çok şu nitelikleriyle tanıtmak yerinde olur. «Bilinen ve alışılagelmişe karşı koyma, sürekli bir eleştiri, kendi kendini denetleme ve sağlam bir mantık». Alain bu özellik ve nitelikleriyle, kendisinden sonra gelenlere yol gösteren bir düşünür olmuştur. Ünlü yazar André Maurois, Alain'in öğrencilerindendir. Alain, Türkçede ilk kez 1945 yıllarında İstanbul dergisinde Mehmet Kaplan'ın yayımladığı denemeleriyle tanınmıştır. Dilimize çevrilen «Mesut Olmak Sanatı» adlı kitabı birkaç kez yayımlanmıştır. Ayrıca «Söyleşiler» ve «Edebiyat Üstüne» adlı iki kitabı daha dilimize çevrilmiştir.

ALAIN - FOURNIER

(1886-1914) Fransız yazarı. Asıl adı Henri Alban Fournier'dir. Alain Fournier, lirik ve duygulu bir edebiyat anlayışının temsilcisidir. Yapıtlarının en önemlisi, ölümünden bir yıl önce yayınladığı, **Le grand Meaulnes** adlı romanıdır. Bu kitabında mutluluğu, ilk arkadaşlık ve ilk aşk heyecanları arasında arar. Gençlik yıllarının duygusal olaylarının etkileri ve izlenimleri de kitapta açıkça görülür. Fournier, serüven, arkadaşlık, yüreklilik gibi öğelere büyük önem vererek, romanında günlük gerçeklerden uzaklaşıp, bir düş havasına yer verir. Alain Fournier'nin yaşantıyı ideal

Henri-Alain Fournier, çalışmaların 28 yıllık kısa ömrüne sığdırmıştır.

bir açıdan, neredeyse mistik bir tutumla ele alan bu görüşü Jacques Rivière'e yazdığı mektuplarda da belirir. En önemli kitabı olan «Adsız Köşk» Nurullah Ataç tarafından dilimize çevrilmiştir.

ALAKARGA (Garrulus glandarius)

Kargagillerden bir tür. Buna kestane kargası ya da ayrılık kargası da denir. Boyu 34 cm., gagası kısa, kuvvetli ve uç tarafı biraz kıvrıktır. Başında açık renkli ve mavimtırak siyah çizgili tüylerle süslü bir tepecik vardır. Erkeklerin sırt ve karın kısımları kırmızı, gri renktedir; kanat üstü tüyleri mavi renkli olup, siyah, beyaz enine çizgilidir. Besinini böcek, solucan, meşe palamudu, meyve ve tanelerden sağlar. Avrupa, Asya ve Afrika'da yaşar. Memleketimizde G-g.- krynicki ve G-g.- atricapillus türleri yaşamaktadır.

ALAMANA AĞI

İstanbul çevresindeki balıkçıların kullandıkları bir ağ çeşidi. Alman ya da alaman sözcüğüyle hiç bir ilişkisi yoktur. Karadeniz kıyıları ile Boğazlarda ve Marmara denizinde kullanılan alamana ağı, büyüklüğüne göre üçer, dörder ya da beşer çifte iki kayıkla idare edilir. Alamana ağının yüksekliği yedi kulaç ile yirmi beş kulaç arasında değişir. Uzunluğu ise 200-250 kulaç arasındadır. Alamana ağları kıyıdan uzak yerlerde derinliği on, on beş kulacı bulan bölgelerde, palamut, torik, lüfer ve kefal gibi balıkların avlanmasında kullanılır.

Alamana ağlarıyle eylülden ekim sonuna kadar balık avlanır. Alamana ağı bugün yerini büyük ölçüde girgir ağına bırakmıştır. Alamana ağıyle balık avlanmasını sağlayan balıkçı kayıklarına alamana kayığı adı verilir. Alamana kayıkları dört boydur. Birinci boy altı çifte ye 13,5 m. uzunluktadır. İkinci boy beş çifte 12 m. boyunda, üçüncü boy dört çifte ve 11 m. boyunda; dördüncü boy ise üç çifte 9,5 m. uzunluktadır.

ALAMANNI, LUIGI

(1495-1556). İtalyan şair, Medicilere karşı olduğu için Fransa'da François I. ve Henri II. nin saraylarında sürgün olarak yaşadı. Sanat yeteneği pek fazla olmamasına rağmen birçok türlerde yazdı: Lirik, satir, ağıt. Altı kitapta kır hayatını anlattığı **Çiftçilik** adlı uzun şiiriyle Virgilius'un **Georgiche** geleneğine bir örnek verdi. **Avarchide** adlı kitabında, **İlyada**'yı örnek alarak, Bourges'in **(Avaricum)** Kral Artu tarafından kuşatılmasını anlattı. Şövalye hayatını yansıtan bir romanı, trajedileri **(Antigone, Didone)** ve bir komedisi de **(Flora)** vardır.

ALAN

Alan, fizikte, her noktasında genel olarak göz önüne alınan nokta ile ve zamanla değişen bir büyüklüğün belirli olduğu, sınırlı ya da sınırsız bir uzay bölgesidir. Alanı tanımlayan büyüklük skalar (sıcaklık, yoğunluk, vb.), vektörel (kuvvet, hız, ivme, vb.), ya da tansöriyel (esnek bir cisim içindeki zorların tansörleri gibi) olabilir.

«Kuvvet alanı», vektörel alanın en önemli halidir. Kendisini tanımlayan fiziksel büyüklük, uygun tabiatta bir cismin uğradığı kuvvettir. Kuvvetin hangi cisim üzerine (deneme cismi) etkidiğine göre, bir kitle söz konusu ise gravitasyon alanından, bir elektrik yükü (şarj) söz konusu ise elektrik alanından, bir mıknatıs söz konusu ise magnetik alandan bahsedilir.

Bir alanı daima «kaynaklar» doğurur; bir kitle bir gravitasyon alanı, duran bir elektrik yükü bir statik elektrik alanı (elektrostatik alan), duran bir mıknatıs bir statik magnetik alan (mağnetostatik alan), hareket halinde bir mıknatıs ya da hareket halinde bir elek-

Luigi Alamanni.

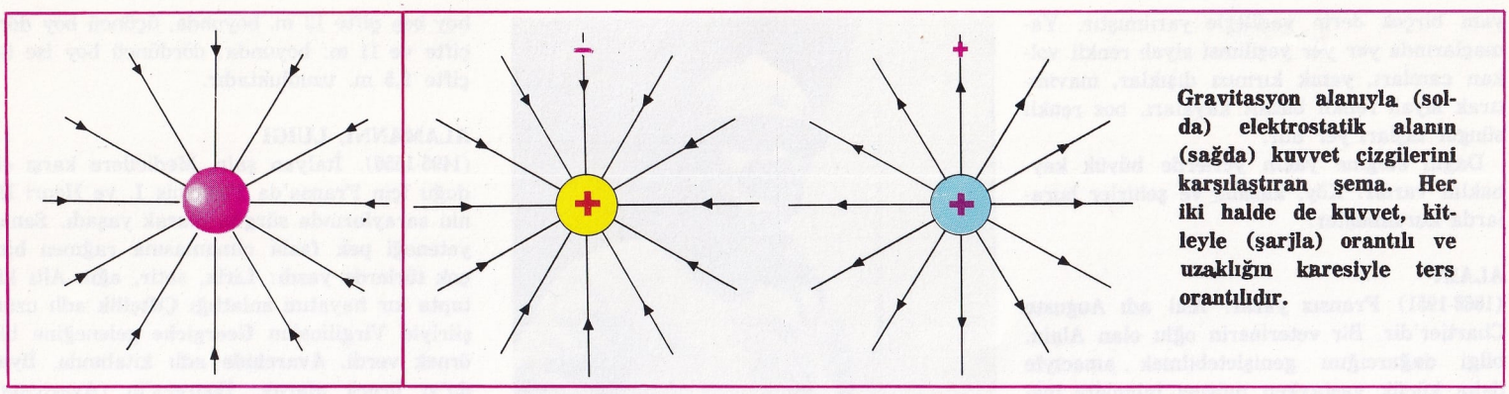

Gravitasyon alanıyla (solda) elektrostatik alanın (sağda) kuvvet çizgilerini karşılaştıran şema. Her iki halde de kuvvet, kitleyle (şarjla) orantılı ve uzaklığın karesiyle ters orantılıdır.

trik yükü, aynı zamanda hem bir elektrik alanı hem de bir magnetik alan, yani bir elektromagnetik alan doğurur. Modern fiziğe göre bir kaynak, etrafındaki uzayda gerçek ve kişisel değişiklik meydana getirir, ve bir deneme cismi (ya da daha kısa olarak bir şarj), bu alanın herhangi bir noktasına konunca, kendisine göz önüne alınan noktaya bağlı bir kuvvet etkir. Şarj birimine etkiyen kuvvete alanın şiddeti (daha kısa olarak alan) denir. Bir alan, kuvvet çizgileri vasıtasıyle gösterilebilir ve kuvvet çizgileri diye, alan tarafından oluşturulan kuvvet doğrultusunda giden çizgilere denir. Dolayısıyle her noktada, alanın kuvveti bu çizgiye teğettir. Bir alanın grafik olarak gösterilişinde, şiddetle orantılı sayıda kuvvet çizgisi çizilir.

Eğer üzerine alanın kuvveti etkiyen şarj hareket ederse, bu hareket kuvvetle aynı yönde ya da ters yönde olduğuna göre, iş alınır ya da iş yapmak gerekir. Dolayısıyle bir şarj, alanın bulunmadığı bir noktadan alanın bulunduğu bir noktaya götürülürse bir iş yapmak gerekir ve bu işin potansiyel enerji şeklinde alanda istif edilmiş bulunduğu tasarlanabilir. Cisim alandan tekrar dışarıya götürülürken, geriye alınan iş harcanmış olana eşit olduğu vakit alanın «konservatif» olduğu söylenir. Gravitasyon alanı, elektrostatik alan, magnetostatik alan için durum böyledir.

Alanlar Teorisi. — Önceleri uzayın belirli bölgelerinde etkiyen kuvvetler olarak işlenen alan kavramı, James Clerk Maxwell'in çalışmalarıyle özel bir gelişme gösterdi. Maxwell'in, artık modern fiziğe kesin olarak girmiş bulunan teorisine göre, alan, kendisini meydana koyan cisimlerin varlığından bağımsız nesnel bir varlığı olan fiziksel bir varlıktır. Kendisinin zamanda ve uzayda gelişmesini belirten fizik yasalarına uyar. Böylece klasik fizikte alanlar ve moleküller arasında bir ikilik ortaya çıkar. Molekülsel düşünüş, her fizik olayını sadece maddesel moleküller ve bunların, Newton dinamiğinin yasalarına uygun, hareketleriyle izaha çalışır. Fiziksel gerçeğin karşıt bir yorumunda ise olaylar, kendisinin uzayda ve zaman içinde gelişmesini belirten yasalarla belirli olan, alanın bilinmesiyle izaha çalışılır. Bu son görüşe göre, temel fiziksel varlıklar artık moleküller değildirler, fakat aralarındaki uzaydır. Bununla beraber genellikle, gerçeği tam olarak anlatabilmek için, her iki kavrama (alanlar ve moleküller) birden baş vurmak gerekir. Çünkü moleküller alanların kaynaklarıdır. Dolayısıyle onların gelişmelerini belirten yasaları da hesaba katmak gerekir. Alanlar, moleküller üzerinde etkiyen kuvvetleri oluştururlar. Dolayısıyle onların gelişmelerini tayin eden dinamik yasalarında hesaba girerler. Eğer alanın moleküller arasındaki kuvvetlerden sorumlu aracı varlık olduğu doğru ise, bu aracının da «hareketsiz» olmadığı, fakat kendi yasalarına göre moleküller üzerine etkidiği ve böylece moleküllerle aynı tarzda bir temel fiziksel gerçeğin bir öğesi olduğu da doğrudur.

Bununla beraber, statik alanlarda (gravitasyonel, elektrostatik, magnetostatik), alan kavramının kullanılması, Newton ve Coulomb yasalarından doğrudan doğruya sağlanan sonuçlardan ayrı hiç bir sonuç getirmez. Çünkü bu halde alanda gelişme yoktur; alan, kendisini oluşturan şarjlar üzerine tepkimez. Bununla beraber alanlar teorisinin görüşü farklıdır. Çünkü bu halde bile, sorunun merkezi, bütün uzaydaki bir kaynaklar dağılımından doğan alanın tayinine gelir. Alan bir kere bilinince, içerisine konmuş bulunan bir şarj üzerine etkiyen aksiyon, sadece onun bulunduğu noktadaki alan niteliklerine (şiddet, doğrultu ve yön) bağlı bulunur.

Zaman içerisinde değişken alanlara gelince, alanların kendilerinin uzay - zaman bakımından gelişmesine ilişkin yasalar, salt molekülsel görüşe göre oldukça karışık olan olayları basit bir şekilde açıklamakla kalmaz, daha da ileri giderek, böyle bir açıklamanın kapsadığı olayların önceden tahmin edilmesini ve anlaşılmasını da sağlar. Anlattığımız bu hususları daha iyi izah için bazı özel örnekleri irdeleyeceğiz.

Newtoniyen Gravitasyon Alanı. — Bu alan, birbirlerini Newton yasasına göre çeken, bir ya da daha fazla kitle tarafından doğurulan bir alandır. En basit hal nokta biçiminde bir kitle tarafından oluşturulan alan halidir. Bu hal şu bakımdan özel bir önem taşır: Gökcisimleri, aralarındaki bağıl uzaklıkların büyüklüğü nedeniyle, büyük bir yaklaşıklıkla nokta biçimli kabul edilebilirler. Bu halde, alanın kuvvet çizgileri, kaynaktan yarıçaplar doğrultularında çıkarlar. Yukarıda kabul edilen ilkeye göre, kaynağın kitlesi büyük olduğu oranda sayıları daha çoktur. Çünkü alanın şiddeti kitleyle orantılıdır; uzaydaki yoğunlukları ve dolayısıyle bir yere konacak olan bir deneme kitlesi üzerine etkiyecek

Solda, iki elektrik yükünün oluşturduğu elektrostatik alanlar. Elektrik yüklerinin karşıt olması halinde (1) çizgiler aynı noktaya yönelir; yükler aynı işareti taşırsa çizgiler birbirinden uzaklaşır. Sağda: bir solenoitin (3) oluşturduğu magnetik alanla bir çubuk mıknatısın oluşturduğu magnetik alan (4).

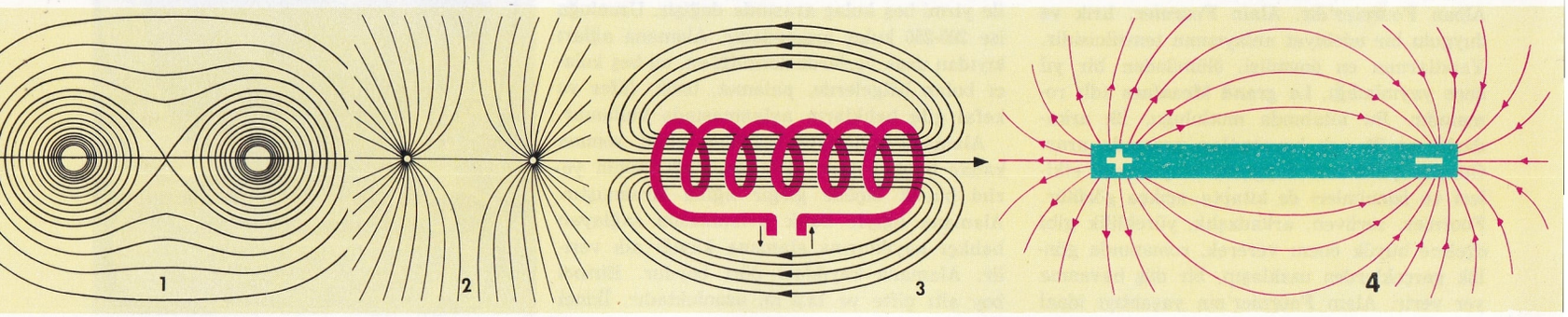

olan kuvvet, Newton mekaniğinin yasalarına göre uzaklığın karesiyle ters orantılı olarak azalacaktır. Gravitasyon alanının başka bir özel önemli hali, yerçekiminin alanıdır. Yani dünyanın herhangi bir kitleyi çektiği kuvvetin alanıdır. Yeryüzüne yakın yerlerde ve dünyanın eğriliği ihmal edilebilecek derecede az olan bir bölgede, bu alan pratik bakımdan düzgündür. Yani şiddeti bütün noktalarda eşittir ve yerçekimi ivmesinin aynıdır.

Elektrostatik Alan. — Hareket halinde olmayan bir ya da daha fazla elektrik yükü tarafından oluşturulan alandır. Burada da, yine en basit hal, bir nokta şarj tarafından oluşturulan alandır. Benzeri olan gravitasyon alanınkinin aynı tarzda gider; her iki halde de kuvvet kitleyle (ya da şarjla) orantılıdır ve uzaklığın karesiyle ters orantılıdır. Bu nedenle Newton yasası ile Coulomb yasası arasında biçimsel bir özdeşlik vardır. Kaynak şarj pozitif varsayılırsa, deneme şarjı pozitif ya da negatif olduğuna göre kuvvetin yönü farklı olacaktır; elektrostatiğin elemanter yasalarına göre, negatif şarj çekilecek, pozitif şarj itilecektir.

Magnetostatik Alan. — Hareket halinde olmayan bir ya da daha fazla mıknatıs tarafından oluşturulan alandır. Kaynağı bir doğrusal mıknatıs olan, magnetik alanın en basit halinde, kuvvet çizgileri şekilde gösterildiği gibi düzenlenmiş bulunurlar. Kuvvet çizgilerinin düzeni, mıknatıs üzerine konan bir kartona demirtozu ekerek yapılan deneyle belirtilebilir; demir kırıntıları kuvvet çizgileri doğrultularında sıralanırlar.

Elektromagnetik Alan. — Bir elektrik akımının (hareket halinde elektrik şarjlarının) bir mıknatıs üzerine bir kuvvet uyguladığı bilinmektedir. Eğer spiral şeklinde bir devreden (solenoid) geçen bir akım tarafından oluşturulan magnetik alan denel yoldan incelenirse, bu alanın bir doğrusal mıknatıs tarafından meydana getirilenin aynı olduğu görülür. Dolayısıyle, ortaya çıkan alan bakımından, içinden elektrik akımı geçen sarımlar ile mıknatıslar arasındaki eşdeğerlik yasasını (Ampère kanunu) tanımlamak oldukça kolaydır. Fakat hareket halinde bir elektrik yükü tarafından bir mıknatıs üzerine uygulanan kuvveti molekülsel bakımdan tanımlamak oldukça zordur. Deneyler, hareket halinde bir mıknatısın, yani zaman içerisinde değişen bir magnetik alanın, bir elektrik alanı doğurduğunu, yani bir devredeki elektrik yüklerini harekete geçirip bir elektrik akımı oluşturabildiğini göstermektedir. Bu halde de yine, meydana gelen elektrik akımını doğrudan doğruya magnetik alanın değişimine bağlamak (Faraday ya da elektromagnetik indüksiyon yasası), hareket halindeki bir mıknatıs tarafından bir elektrik yükü üzerine uygulanan kuvveti tanımlamaya çalışmaktan daha kolaydır.

Genel olarak, değişken bir elektrik alanı tarafından oluşturulan magnetik alanın değişimleri de tekrar bir elektrik alanı meydana getirdiklerinden, ve bu alan da değişerek yeniden bir magnetik alan oluşturduğundan, magnetik alan ile elektrik alanını bir arada göz önüne almak ve hepsini bir tek fiziksel varlık gibi tanımlamak daha doğru olur. Bu varlığa elektromagnetik alan denir.

Maxwell denklemleri, zaman içerisinde değişken elektrik alanlar ve magnetik alanlar arasındaki karşılıklı bağlılığı hesaba katarak, elektromagnetik alanın zaman-yer içindeki gelişmesini düzenleyen yasalardır. Bu denklemler sadece, akımlarla mıknatıslar arasındaki bütün etkileri toplu bir şekilde belirtmekle kalmazlar. Fakat tamamen yeni bir olayın varlığını da önceden tahmin etmeye izin verirler. Bu olay, elektromagnetik dalgaların uzayda yayılmasıdır. Gerçekten, uzayın verilen bir noktasında elektriksel ve magnetik özelliklerde meydana gelen bir değişiklik, bütün doğrultularda sonlu bir hızla (ışığın hızı) yayılır. Tıpkı bir cismin bir noktasında esnek özelliklerde meydana gelen bir değişikliğin, bütün doğrultularda sonlu bir hızla (ses) yayılması gibi. Aradaki temel fark şudur ki, elektrik ve magnetik etkiler uzayda da yayılırlar, oysa esnek etkiler sadece bir maddesel ortam içinde yayılabilirler.

Einstein'ın Gravitasyon Alanı. — Einstein tarafından geliştirilmiş olan genel relativite teorisi, gravitasyon alanını uzayın özelliklerinde bir değişiklik gibi düşünmektedir. Bu teoride, gravitasyon alanının denklemleri, kaynakların hızları ışığın hızından az olduğu vakit, Newton alanınınkilere eşit olurlar. Elektromagnetik alan halinden farklı olarak, Einstein'ın teorisinde kaynaklarla alanlar arasındaki ikilik kaybolur. Kaynakların hareketleri doğrudan doğruya alanın denklemlerinden çıkar. Dolayısıyle bu alan, kendileriyle gravitasyon olaylarının hepsinin anlatılması mümkün olan biricik varlık haline gelir.

Nükleer ve Mezonik Kuvvetler Alanı. — Bu alan atomçekirdeğini oluşturan parçacıkları (nötronlar ve protonlar) bir arada tutan gayet şiddetli kuvvetlerin alanıdır. Bu alanın yasaları henüz kesin olarak belirli değildir. Son yıllarda bu konuda toplanmış bulunan pek çok denel bilgileri işleyen çeşitli görüşler vardır.

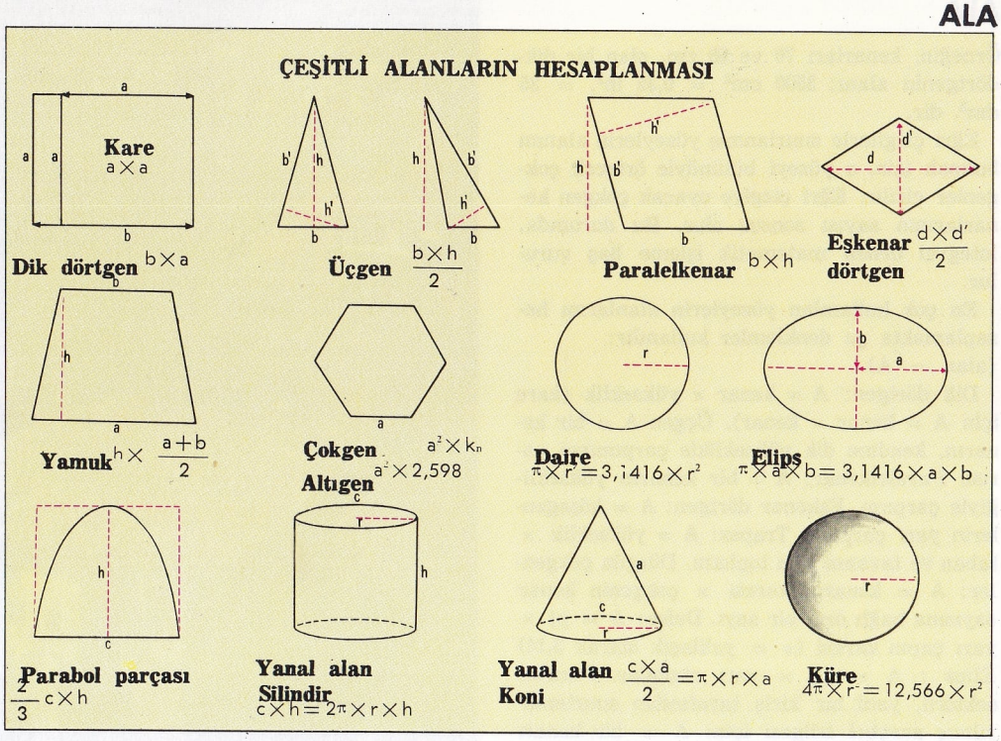

ALAN

Geometride alan kavramını anlamak için, alan ve yüzeyin farkını bilmek gerekir. Çeşitli yüzeylerin alanları birbirine eşit olabilir. Bunu bir örnekle açıklamak için aynı maddeden aynı kalınlıkta, fakat ayrı şekilli iki yaprak keselim. Ağırlıkları eşitse, yüzeylerinin değişik olmasına karşılık alanları eşittir. Böylece, kartondan kesilmiş şekilleri tartmakla, matematik yoluyle bulunmuş olan ölçülerinin doğruluğu yaklaşık olarak gösterilebilir. Galileo Galilei (Galile), geometri işlemlerinin sonucunu önceden bulmak için tartıya baş vurmuştur.

Düz bir yüzeyin alanının hesaplanmasında en basit yol, bu yüzeyi, alanları kolaylıkla bulunabilen daha ilkel şekillere ayırmaktır. Çokgenler, yan doğru çizgilerle sınırlı yüzeyler her zaman üçgenlere bölünebileceğinden, bu işlem iyi sonuç verir.

İki ayrı çokgen, aynı basit yüzeylere bölünebilirlerse alanları eşittir. Böylece, çokgenleri, kenar uzunluğu belli olan karelere ayırarak alanları ölçülebilir. Kenar uzunluğu (a), örneğin bir metre, bir desimetre, bir santimetre olabilir. Kenarı a olan kare, bir alan birimidir.

Her ölçmede olduğu gibi, yüzölçümünde de birimlerin daha küçük birimlere bölünmesi gerekir. Alan birimleri, uzunluk ölçüsünde olduğu gibi birbirinin on değil, yüz katıdırlar. Birim olarak, genellikle, metre kare (m^2) alınır. Metre kare kenarları birer metre olan bir karedir. Kenarı metrenin onda biri, yani bir desimetre olan desimetrekare (dm^2) metre karenin yüzde biridir. Santimetrekare (cm^2), dm^2'nin yüzde biri, m^2'nin on binde biri olur.

Örneğin, kenarları 70 ve 50 cm. olan bir dikdörtgenin alanı: 3500 cm^2 = 0,35 m^2. = 35 dm^2. dir.

Eğri çizgilerle sınırlanmış yüzeylerin alanını bulmak için, o yüzeyi bütünüyle örtecek çokgenler çizilir. Eğri çizgiye uyacak çokgen kenarlarının sayısı sonsuz olur. Bu durumda, integral denen matematik işleme baş vurulur.

En çok kullanılan yüzeylerin alanlarını hesaplamakta şu denklemler kullanılır:
(alan = A)

Dik dörtgen: A = kenar × yükseklik (kare için A = kenar × kenar). Üçgen A = bir kenarın, kendine dik yükseklikle çarpımının yarısı. Paralelkenar: A = bir kenarın yüksekliğiyle çarpımı. Eşkenar dörtgen: A = köşegenlerin yarı çarpımı. Trapez: A = yükseklik × taban ve tavanın yarı toplamı. Düzgün çokgenler: A = kenarın karesi × çokgenin kenar sayısına bağlı özel bir sayı. Daire: A = pi × yarı çapın karesi (π = yaklaşık olarak 3,14) Elips : A = pi × yarı eksenler. Parabol sektörü, yani bir kiriş tarafından sınırlandırılmış parabol bölgesi için: A = bir kenarı kiriş üzerinde, köşeleri parabola değen paralelkenar alanının 2/3 ü. Düz dairesel silindirin yanal alanı: A = taban çemberi × yükseklik. Dik dairesel koninin yanal alanı A = taban çemberinin kenarla yarı çarpımı. Küre alanı: A = 4 pi × yarıçapın karesi.

Tarihî surların dışına taşan Alanya çeşitli yönlerden hızla gelişmektedir.

ALAND

Baltık denizinde Botni körfezinin güney ucunda serpilmiş Fin takımadaları. 6553 küçük adadan meydana gelen bu adaların toplam yüzölçümü 1481 km^2 dir; nüfusu 30.000'den fazladır. Aland takımadalarının en büyüğü **Fasta Aland**'dır. Yüzölçümü 738 km^2., nüfusu 5000'dir. Elverişli yerlerinde çiftçilik yapılır. Takımadaların biricik şehri olan Maarianhamina (Marienhamm), bu ada üzerinde kurulmuştur. Nüfusu 3500'dür.

6553 ada arasında yalnız 80'inde insan yaşamaktadır. Halkın çoğu İsveçce konuşur. Başlıca geçim kaynağı çiftçilik, kereste ticareti, balıkçılık, kuş avı ve gemiciliktir. Halkın konuşma dili İsveçce olduğundan adaların adı da İsveçcedir. Bu adalara Fincede **Ahevenanmaa** denilir.

ALANGU, TAHİR

(1916-) Günümüz Türk eleştirmeci ve edebiyat incelemecilerindendir. İstanbul'da doğmuştur. İlkokulu Anamur'da, liseyi ise İstanbul'da bitirmiştir. Yüksek öğrenimini Yüksek Öğretmen Okulu Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde tamamlamıştır. Bir süre Bursa ve Maltepe Askerî liselerinde edebiyat öğretmenliği yapmış, Anadolu'nun çeşitli il ve ilçelerinde görevini sürdürmüştür.

Tahir Alangu, yazı hayatına şiirle başlamış, daha sonra edebiyatın çeşitli türlerinin araştırmacı ve incelemeciliğine yönelmiştir. Günümüz Türk edebiyatı üzerine yazılar, araştırmalar ve incelemeler yayınlamıştır.

Eserleri: «Kalevela» (İnceleme, 1945), «Çalgılı Kahvelerdeki Külhanbey Edebiyatı ve Nümuneleri» (1943), «Sait Faik İçin» (Anma, 1956), «Servet-i Fünûn Edebiyatı Antolojisi» (1958), «Ataç'a Saygı» (Anma, 1959) «Cumhuriyetten Sonra Hikâye ve Roman» (Üç cilt, monografi-antoloji, 1959-65),«Billûr Köşk Masalları» (1961), «Kovulmuşlar» (J. Agnon'dan çeviri, 1966), «Bir Gecelik Misafir» (J. Agnondan çeviri, 1966), «Sınırdaki Çiftlik» (Jordan Jovkov'dan çeviri, 1966).

ALANYA

Antalya'ya bağlı ilçe merkezi; karaya kumluk ve alçak bir kıstakla birleşmiş olan Alanya kasabası, 250 m. yükseklikteki kayalık küçük bir yarımadanın yamacında kurulmuş, sonraları aşağı düzlüklere yayılmıştır. Alanya, iki bölümden meydana gelir. Biri kayalık üzerinde kurulmuş olan eski Alanya; öbürü ise, kıyı düzlüklerinde gelişmiş olan yeni Alanya'dır. Eski Alanya, kale duvarlarıyle çevrilidir. Kasabanın nüfusu 12 436'dır. Alanya'nın ilk adı Korakesion'dur. Koy, Akdeniz'de dolaşan korsanlar için güvenilir bir barınak olduğundan buraya gelirler ve sığınırlardı. Bir korsan reisi olan Diadotos Tryphon, M.Ö. 2. yüzyılda Alanya'ya gelerek burada bir şato yaptırmış, böylece şehrin ilk kuruluş temeli atılmıştır.

Akdeniz'deki korsanları temizleyen Roma İmparatoru Pompeius, Alanya'daki bu şatoyu sonradan yıktırmıştır. Anadolu Selçuklu sultanı Alâettin Keykubat I., Alanya'yı kuşattığında halk savaşmak istememiş ve beyleri Kir Fard'ı teslim olmaya zorlamıştır. Kir Fardın razı olmaması üzerine halk Alâettin Keykubat'a giderek şehrin anahtarını teslim etmiştir (1220). Anadolu Selçuklu sultanı, Kir Fard'ın kızıyle evlenmiş ve şehre de Alâiye adını vermiştir. Kale yeniden yapılmış, ayrıca bir de tersane kurulmuştur.

Alâettin Keykubat I., genellikle kış aylarında Alaiye'ye gelir ve mevsimi burada geçirirdi. Kendisinden sonrakiler de bunu bir gelenek haline getirmişlerdir.

Beyazıt II. devrinde Gedik Ahmet Paşanın komutasındaki ordu Alaiye'yi almış ve Osmanlı topraklarına katmıştır.

İlçe toprakları çeşitli arazi değişmeleri gösterir. Doğusunda Antalya'nın Gazipaşa ve Konya'nın Ermenak ilçesi, batısında Antalya, kuzeyinde Gündoğmuş ilçesi, güneyinde de Akdeniz vardır. Yüzölçümü 1545 km^2., nüfusu 43 459'dur. Merkez bucağından başka bir bucağı (Demirtaş) ve 62 köyü vardır. Vadiler, yamaçlar, düz ve geniş ovalara sahiptir. Dağlar ve yamaçları orman örtüsüyle kaplıdır. İklim Akdeniz iklimidir. Kışlar yağmurlu ve ılık, yazlar ise çok sıcak ve kurak geçer. Kuzeyde ise yayla iklimi hâkimdir. Alanyalılar çok sıcak olan yazı bu yaylalarda geçirirler. Tarımsal zenginliği narenciye ve turfanda sebzedir. Muz üretimi son yıllarda büyük hız kazanmıştır.

Anıtlar: Alanya'da yarımadanın üzerinde ve kalenin içinde bulunan eserlerin çoğu Selçuklular ve Osmanlılar devrinden kalmadır. Kenti kuşatan surlar genellikle Selçuklular devrinde elden geçirilmiş ya da yeniden yapılmıştır. Bunun yanısıra çok az kalıntı bulunmasına rağmen, Hellenistik, Roma Bizans devrine ait izlere de rastlamak mümkündür. Bizans devri yapıları da sayılıdır. Bunlardan biri İçkalede, biri Cilvarda burunu üzerinde,

Alâettin Keykubat'ın yaptırdığı tersane, Alanya'nın en önemli yapılarından biridir.

sonuncusu da Ortahisar'da Arap Evliyasında (Aya Yorgi Kilisesi) olmak üzere birkaç yapıdır. Bunlardan İçkale'dekinde bozulmuş olmakla beraber çok az fresk izlerine rastlanmaktadır.

Zaman zaman korsanların sığınak yeri durumunda olan Alanya kalesi, limanın hemen arkasında yarımadanın üzerinde yer almaktadır. Anadolu Selçuklu Sultanı Alâettin Keykubat I. zamanında tamamen elden geçirilip, yeniden denebilecek şekilde yapılmıştır 1226-1231 yılları arasında yapılan kalenin iç kısmı üç bölüme ayrılmış ve en yukarıda İçkale yer almıştır. İkinci sur ile üçüncü sur arasında kentin yapıtları bulunur. İçkale kapısı üzerindeki bir yazıt M.S. 1230 tarihini göstermektedir.

Bu kalenin kalıntılarından en önemli parça Kızıl kule adıyle tanınan kısımdır. Tek başına bile ince bir beğeni ve yüksek bir mimarî anlayışın eseri olduğunu gösteren Kızıl kule, son yıllarda yapılan bir onarımla tamamen ortaya çıkmış ve gerçek görünümüne ulaşmıştır. Alâettin Keykubat'ın Sinop kalesinin mimarı Halepli Ebu Ali'ye 1225 yılında yaptırdığı bu kule sekiz köşeli bir yapıdır. İlk iki katı taştan, üst kısmı tuğladan çok muntazam ve özenle yapılmıştır. Bütün sur içinde tek başına belirmekte ve 46 metre yüksekliğinde oluşuyle tersaneyi koruma işini de görmektedir.

Kızıl kuleden savunulan tersanesi 1227 yılında yine Sultan Alâettin Keykubat tarafından yaptırılmış, ayakta kalabilen nadir örneklerdendir. Eskiden içinde kalyonların yapıldığı bu tersane beş gözden ibarettir ve üstleri beşik tonozla örtülüdür. Ayrıca uzunlamasına kemerlerle açıklıkları vardır. Bugün görünen iki odadan biri tersane savunucularına ayrılmış, öbürü cami olarak kullanılmıştır.

Kalenin içinde birçok yapı ve ilginç eski evler bulunmaktadır. Bütün bunlara rağmen Alanya yavaş yavaş sur dışına kaydığından buralar terkedilmekte, böylece yapıtlar da kendiliğinden yıkılıp gitmektedir. Kalan yapılar arasında konusu edilebilecek özellikler taşıyanlardan biri Alâettin camisidir. Tersanenin gerisinde yer alan bu yapı sürekli onarımlar yüzünden ilk özelliğini yitirmiş durumdadır. 1230 yıllarından kalan Akşebe Sultan mescidi ve türbesi özellikli bir yapıdır. Çok az kalıntı bulunmasına rağmen minaresinin çinili olduğu anlaşılmaktadır. Emir Bedrettin (Andızlı) camisi ise eski bir caminin yerine ikinci kez ahşap olarak yapılmıştır. Bunların yanısıra üzerinde durulabilecek bir yapı da Kale camisidir. Büyük kubbesiyle dikkati çeken bu yapı, eski bir caminin yerine Osmanlılar tarafından yeniden yapılmıştır. Üç kubbeli bir son cemaat yeri vardır. Bu dinsel yapıların yanısıra belki onlar kadar önemli büyük bir yapı kentin bedestenidir. Yapım tarihi kesinlikle bilinmeyen bedestenin bir avlu etrafında toplanmış odalardan meydana geldiği görülmektedir. Bu yapının han olması ihtimali de göz önüne alınabilir. Bunlar dışında 1720 yılında Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından yaptırılan deniz feneri, onarımlar görmüş, biraz, kimliği değişmiş olmakla beraber yine de ilginç yapılardan biridir. Bunun yerinde çok eski çağlardan beri bir fenerin var olduğu söylenir. Alanya'da başka yapılarla, irili ufaklı bir sürü kalıntı vardır. Kentin kendisi de başlı başına tarihî bir kalıntıdır. Bu tip kuruluşlu kentler içinde Alanya, özellikle günümüze değin kimliğini koruyan sayılı örneklerden biridir. Alanya'nın içi kadar çevresi de Selçuklu, Karamanoğlu ve Osmanlı eserleriyle doludur. Kıyı yolunda Alanya'nın 15 kilometre batısındaki Selçuklu Sultanı Alâettin Keykubat'ın oğlu Keyhüsrev tarafından yaptırılan ve planı öbür hanlardan ayrılan Şarapsa hanı özellikleri olan bir yapıdır ve tümüyle ayaktadır. Bundan başka Alanya'nın Oba pazarı çevresinde birçok köşk ve saraylara, cami ve medreselere rastlanmaktadır. Bölgenin havası çok güzel ve kış için bulunmaz bir dinlenme yeri olduğundan Selçuklu, Karamanlı beyleri kışları geçirmek için burada saray ve köşk yaptırmışlardır. Alâettin Keykubat'ın da Alanya'da bir sarayı olduğundan bahsedilmekteyse de bugüne değin kesin yerini bulmak mümkün olamamıştır.

ALARCON, PEDRO ANTONIO DE- (1883-1891) Birçok filme konu olan, De Fallaya aynı adlı baleyi esinlendiren, hafif bir hicivle taşra hayatının anlatıldığı **Üç Köşeli Şapka (El sombrero de tres picos)** adlı romanıyle tanınan İspanyol yazarı. Filmlere konu olan - **El escándalo** (1875), **El nino dela bola** (1880), vb. - başka romanları da vardır. Başlıca özellikleri entrika, çevre anlatımı, ahlakî söylev verme eğilimleri olan anlatı kitapları, gerçekçiliğin gelişme yıllarında yazılmış olmalarına rağmen, romantik edebiyat beğenisinin sınırlarını aşamamıştır. **Diario de un testigo de la guerra de Africa** ve bir İtalya yolculuğunu anlattığı **De Madrid a Napoles** gibi otobiyografik kitapları ilgi çekicidir.

ALARİK
Roma İmparatorluğunun paralı Vizigot askerlerinden kurulu bir ordusunun komutanı. Tuna deltası üzerinde Peuce'de doğdu. Teodosius'un ölümünde (395) halefleri Arkadius ile Honorius arasındaki anlaşmazlıktan kendisi ve barbarları adına yararlanmak istedi. Arkadius tarafından Doğu İllirya Orduları Komutanlığına getirildikten sonra, birliklerinin başında Trakya ve Pannonia'yı yakıp yıktı, 401'de İtalya'ya girdi, Aquileia ve Padana ovasını istilâ etti. Üzerine gönderilen general Stilicone'ye Pollenzia ve Verona'da yenilince (402) İllirya'ya dönmek zorunda kaldı. 408 de. Stilicone öldükten sonra, İtalya'ya dönüp Roma üzerine yürüdü, şehri kuşatıp, Ravenna'ya sığınmış olan Honorius'dan istediği para ve şeref unvanlarını almak için bekledi. Hiç bir şey elde edemeyince, Gallerden beri hiç bir yabancı ordu tarafından işgal edilmemiş olan şehri altı gün yağmaladı (24 ağustos 410). Roma'dan, Sicilya'ya oradan da, Afrika'ya geçmek amacıyle Güney İtalya'ya yöneldi. Fakat Cosenza yakınlarında birden ölünce, düşmanlarının mezarını tanıyamamaları ve bozamamaları için, hazineleriyle birlikte Busentonun eski yatağının altına gömüldü.

ALASKA

Kuzey Amerika'nın kuzey-batı bölümünde A.B.D'ne bağlı bir ülke.

Alaska, 1867'de A.B.D. tarafından satın alınmış ve bir süre sömürge olarak yönetilmiştir. Nihayet 7 temmuz 1958'de A.B.D.'ne bağlı bir cumhuriyet olmuştur.

Alaska'nın yüzölçümü adalarla birlikte 1.335.545 km², nüfusu 230.000 kadardır. Nüfusun 2/3 sini beyazlar, kalanını Eskimolar, Kızılderililer ve az sayıda Aleutlar meydana getirir. Ayrıca geçici olarak her yıl binlerce işçi madenlerde ve konserve fabrikalarında çalışmak üzere Alaska'ya gelir. Başkenti Juneau'dur.

Alaska, Kuzey Amerika'nın kuzeyinde, batıya doğru büyük bir yarımada şeklinde uzanır ve Vales burnuyle Asya kıtasına yaklaşır. Burada Asya'dan, Bering boğazıyle ayrılır.

Alaska'nın güneyi dağlık, kuzeyi tepelik ve düzlüktür. Güneyde bulunan Alaska dağları, Alaska'nın güneyinden başlayıp Büyük okyanus boyunca uzanan genç, yüksek sıradağlardır. Üzerleri kar ve buzlarla örtülüdür. En yüksek noktası Mac Kinley (6240 m.) tepesidir.

Alaska'nın en büyük akarsuları Yukon ile Kuskokvim ırmaklarıdır. Her ikisi de Bering denizine dökülür. Bunlardan başka sularını Kuzey Buz denizine ve Atlas okyanusuna boşaltan küçük akarsular da vardır. Alaska'nın Büyük okyanus kıyı boyları ılık ve yağışlıdır. Bering denizi ile Kuzey Buz denizi kıyı bölgeleri az yağışlı ve sıcaklık derecesi daha düşüktür. İç bölgelerindeyse kutupsal iklim hüküm sürer. Yani yağış çok azdır. Kışlar çok soğuk geçer. Alaska'nın okyanusal orta iklimli güney kıyısı sık ormanlarla kaplı olduğu halde, iç bölge ve kuzeyin büyük bir kısmı tunduralarla örtülüdür. Bu yüzden ülke tarıma elverişli değildir. Bununla beraber toprak ve konum bakımından elverişli dar alanlarda patates gibi sebzeler, hatta buğday, çavdar, arpa, yulaf bile yetişir. Güneyde birçok kereste ve kâğıt fabrikaları vardır. Hayvanlar arasında en çok beslenen rengeyiğidir. Kürkleri için avlanan hayvanların sayısı azalmıştır. Alaska'nın başlıca geçim kaynağı balıkçılık ile madenciliktir. Başlıca madenleri: Altın, platin, tungsten, bakır, gümüş ve kalaydır. Ayrıca kurşun, kömür ve petrol de bulunur. Petrol işletmesine yeni başlanmıştır.

Anchorage Alaska'nın en eski şehirlerinden birisidir. Bu şehir, günümüzde hava ulaştırması bakımından büyük önem taşır.

Balıkçılık belirli olarak, bütün güney kıyılarında yapılır. En çok som balığı avlanır. Balıklar dışarıya taze olarak, tuzlanarak ya da konserve halinde gönderilir. Bu işle 23.000 kadar insan ve 110'dan fazla tesis uğraşır. Ayrıca fok balığı, morina balığı ve balina avı da gittikçe önem kazanmaktadır. Balina avcılığı daha çok Bering denizinde yapılır. Akarsulardan gereği kadar yararlanılamamaktadır. Bunun nedeni, akarsuların kışın donmasıdır. Örneğin Yukon ırmağı, yılın ancak üç ayında gemilerin işlemesine elverişlidir.

Alaska ormanlarında çam, kırmızı sedir ve Alaska sedirleri yetişir. Bunlar Alaska'nın kereste endüstrisini besler ve kâğıt endüstrisine muazzam bir hammadde deposu olur. Ormanların kapladığı alan ülke yüzölçümünün yüzde 43'nü bulur.

Alaska'da demiryolları da önem taşır. Kanada'dan gelen yeni yol Dawson Creek'ten Fairbanks'a kadar uzanır. Cordova ile Kennicott arasında da bir demiryolu yapılmıştır. Demiryollarının uzunluğu 1 200 km.'yi geçer. Ulaştırmada demiryolundan çok uçaktan yararlanılır.

Havaalanlarının en önemlisi olan Anchorage, Kuzey Avrupa- Tokyo hattı üzerindedir.

Alaska'nın başlıca şehirleri başkent olan Juneau ile Ketchikan, Sitka, Anchorage ve Fairbanks'tır. Alaska'nın resmî dili ingilizcedir. Bundan başka, Kuzey Amerika dillerinin

Alaska'nın en kalabalık şehirlerinden Anchorage, Cook körfezi üzerinde 1915'te kurulmuştur. İkinci Dünya savaşı boyunca önemli bir askeri üs görevi gören Anchorage, aynı zamanda önemli bir ticaret limanı niteliğine de kavuşmuştur. Öte yandan Amerika ile Avrupa kıtası arasında ulaştırmayı sağlayan hava yolları da Anchorage havaalanından yararlanırlar.

Eskimo (İnnuit) ve Na-Dene dil ailelerine ait diller konuşulur. Alaska'nın tarihi, Rus çarının emriyle geziye çıkan Danimarkalı kaptan Vitus Bering'in kendi adıyle anılan boğazı bulmasından (1728) sonra başlar. Bering'den sonra İngiliz Alexander Mackenzi buraya İngiliz bayrağını dikmiş, Ruslar güneybatıdaki Kodiak adasına egemen olmuşlar (1784). 1799'da Rus çarı Alaska'yı bir Rus-Amerikan şirketine devretmiştir.

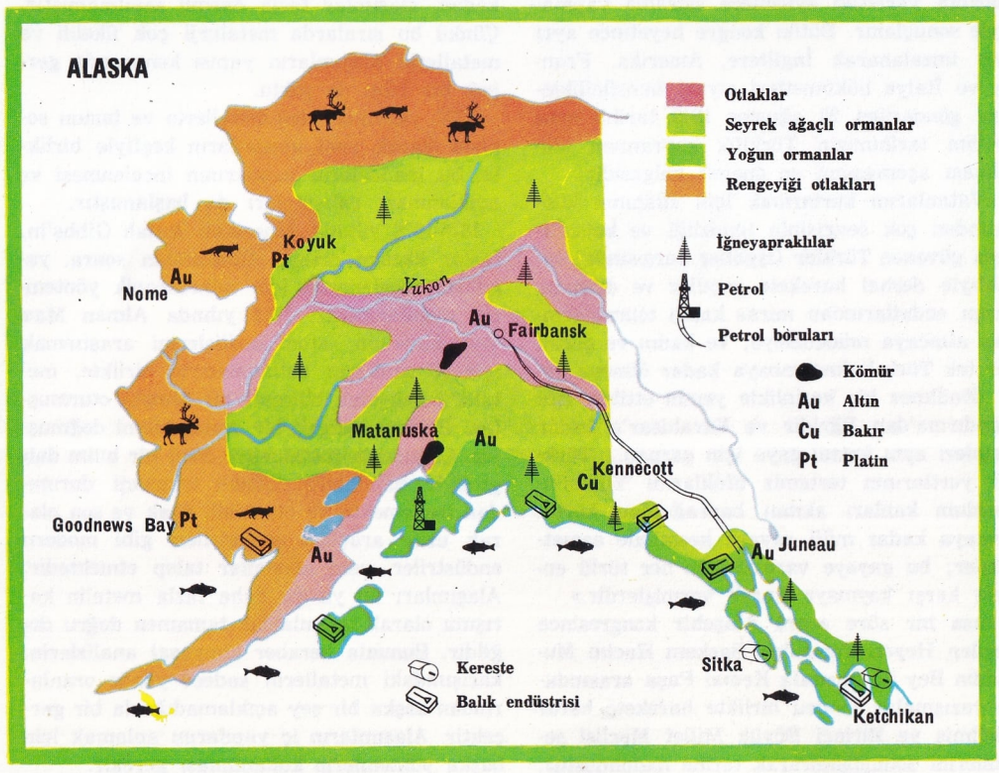

ALAŞEHİR

Manisa iline bağlı bir ilçe merkezi. Alaşehir çayının suladığı ovanın güney kenarındadır. Nüfusu 16 012'dir. Kasabanın madensuyu ve kaplıcaları ünlüdür. Merkez ilçesi Alaşehir'in ilk kurucusu, Bergama krallarından Attalos II. (Philadelphos) dir. Başlangıçta kurucusunun adına dayanarak Philadelphia denmiş, fakat sonraları Neo- kaiseria'ya çevrilmiştir. Türklere geçtiğinde ise Alaşar, ya da Alaşehir diye anılmaya başlamıştır. Kuruluş yıllarında yapılan kale günümüze kadar ulaşmıştır.

Eski Lidya'nın başkenti Sart, Alaşehir ile Salihli arasındadır. Alaşehir, 1919 yılında Yunan ordusunca işgal edilmiş, 1922 yılında geri alınmıştır.

İlçenin doğusunda Denizli'nin Buldan ilçesi, batısında Manisa'nın Salihli ve İzmir'in Kiraz ilçeleri, güneyinde de Aydın'ın Kuyucak ilçesi vardır.

Yüzölçümü 977 km²., toplam nüfusu 57 013'tür. İki bucağı ve 60 köyü vardır. İlçe toprakları Alaşehir ovası içindedir, Alaşehir çayı boyunca uzanır. Kuzey-doğu bölümünde dağlar ve yamaçlar vardır. Alaşehir ovası bereketli bir ovadır, Alaşehir çayı ovayı sular. İlçenin başlıca dağları Uysaldağı, Gözlübaba, Umurbaba dağı ve Çaldağ'dır. Bu dağlar meşe ve çam ormanlarıyle örtülüdür.

Afyon-Manisa-İzmir demiryolu ilçe içinden geçer. Alaşehir zengin bir tarım bölgesidir. Başlıca ürünleri pamuk, tütün ve üzümdür.

ALAŞEHİR ÇAYI

Gediz ırmağının önemli bir koludur. Uzunluğu 98 km.'dir. Buldan ilçesinin batısındaki Çal dağı yöresinde doğarak Alaşehir ovasına iner. Ovada doğudan gelen Kocaçay'ı da alıp kuzey-batı yönüne döner. Salihli'nin batısında ovada Gediz ırmağına karışır.

ALAŞEHİR KONGRESİ

Mondros mütarekesinin, itilâf devletlerine (İngiltere, Fransa, İtalya) emniyet ve güvenliklerini tehdit eden herhangi bir durum karşısında siyasal ve askerî yönden önemli gördükleri bölgeleri işgal yetkisini veren 7. maddesi Osmanlı devletince de kabul edilmişti. Emperyalizmin siyasal ve askerî yöneticileri bu maddeyi galip durumda olmanın sağladığı rahatlıkla işlerine geldiği gibi yorumladıkları için, 15 mayıs 1919'da Yunan silâhlı kuvvetlerinin İzmir'e çıkması olayını da Osmanlı iktidarı boyun eğerek karşıladı.

Oysa Ege bölgesi halkı daha 15 mayıs günü bir savunma cephesi kurmak isteyen öncü vatanseverlerin çevresinde toplanarak silâhlanmaya başlamıştı. Gazeteci Hasan Tahsin Recep Beyin Yunan ordusunu silâhla karşılayarak efsun alayı öncü bölüğünü rıhtıma ayak basar basmaz darmadağın etmesi, İzmir'de büyük bir coşku yarattı; gelişen olaylarla da dost düşmana Ege bölgesi halkının da kutsal vatan topraklarını Yunan ordusunun çizmeleri altında inletmeyeceğini, 15 mayısı izleyen her gün yeni yeni direnç hareketleriyle gösterdi. Bir süre sonra Yunan işgal komutanlı-

gı, halkın kendi kendine yarattığı bir savunma cephesi kurduğu gerekçesiyle, büyük devletlerden yeni yardımlar istemek zorunda kalıyordu.

Alaşehir kongresi, Türk halkının kendi irade gücüyle, Ege bölgesi il ve ilçelerinde kurduğu savunma örgütlerini toplayarak, direnç hareketinin temel ilkelerini, sevk ve yönetim yollarını tespit etmek amacıyle, ulusal güçleri birleştirdiği millî kuruluşun adıdır. 16 ağustos 1919 günü Alaşehir eşrafından Mustafa Beyin salonunda açılan kongre, 10 günlük bir çalışmadan sonra 25 ağustos günü, yetkilerini içinden seçtiği bir heyeti temsiliyeye vererek kapanmıştır.

Balıkesir delegesi Hacim Muhittin Beyin başkan, Alaşehir kuvvayı millîye kumandanı Hüseyin paşazade Mustafa, Uşak delegesi İbrahım beylerin 2. Başkanlığı yönetiminde yürütülen kongreye, Ege bölgesi il ve ilçelerinin büyük çoğunluğunca seçilen delegeler katılmış, savunma örgütlerini birleştirmek için temel kurallar ve hareket programı tespit edilmiştir. Esasları 26 madde içinde toplanarak açıklanan bu program, millî hareketin tek amacının 1500 yıldır Türk vatanı olan topraklardan Yunanlıların atılması ülküsünde siyasî parti farkı gözetmeksizin birleşilerek, (5. madde) millî savaş devam ettiği sürece Yunanlılarla hiç bir şart altında müzakereye oturulmaması gerektiğini (23. madde) açıklamıştır. Kongre, çalışmaları sonucunda «Teşkilât Kadrosu», «Kuvvayi Millîye Müfettişliği Vazifeleri Hakkında Talimat», «Heyeti Merkeziye Talimatnamesi», «Birinci Saruhan Millî Alayının Teşkilâtı» üzerine tespit ettiği maddelerde emrindeki silâhlı kuvvetlerin sevk ve yönetimini esasa bağlayan kararlar almıştır. Bu kararların, sonradan yayımlanan bildirilerde de açıklandığı gibi Alaşehir kongresinin ulusal irade adına hareket ederek bir çeşit yasama organı sorumunu üzerine almaktan çekinmediğini göstermek yönünden taşıdığı önem büyüktür. Kongre, Heyeti Temsiliyeye asker toplamak, kurulmuş ve kurulacak birliklere komutan tayin etmek yetkilerini tanıdığı gibi, vergi anlamı taşıyabilecek paraların tahsil edilmesi, gelir ve gider bütçesi düzenlenmesi gibi görevler de yükümlemiştir. «Heyeti Merkeziye Talimatnamesi» nde kesin bir ifadeyle «ortalama on bin lira itibarıyle her kaza iştirak nispeti içinde hemen irsalatta bulunacaktır» (madde 9) kararı örgütlenmenin vardığı somut sonuçlar bakımından ayrı bir değer taşımaktadır.

Alaşehir kongresinde toplanan reddi ilhak cemiyetlerinin Yunan işgal bölgelerinde kurduğu savunma cephelerindeki silâhlı kuvvetlerin ancak düzenli ordularda bulunabilecek bir emir ve komuta zinciri içinde bulunması da Türk halkının kendi varlığıyle meydana getirdiği örgütlerin yönetici kadrolarına taşıdığı güven duygusunu ifade eder. Bunun içindir ki, Ayvalık-Soma-Kırkağaç cephelerinde Yunan ordusu hareket edemez duruma getirilmiş ve düşman silâhlı kuvvetler komutanlığı, Türk halkının direnç hareketinin ağırlığından şaşkına dönmüştür. Fevkalade Komiserliğe verdiği raporda «İşgale karşı müthiş mukavemet hazırlıkları yapılmaktadır. Bandırma-Soma-Kırkağaç-Akhisar mıntıkalarında çeteler hazırlanmaktadır. Burada silâhlı 200 asker, 6 ilâ 8 bin çeteci vardır. Her taraftan taarruza uğrayarak her gün bir miktar arazi kaybediyoruz... Tam bir Türk seferberliği karşısında bulunuyoruz...» diye ifade edilen bu yılgınlık ve korku gerçekten bir millî uyanış bilincinin eylem alanına geçmesidir. Bu uyanış bilinci, Alaşehir kongresinin yayımladığı bildirilerde yeni bir ülküye ve bu ülkünün dayandığı yeni bir felsefeye dönüşür; hareket, Anadolu insanının artık Osmanlılık kavramını reddederek Türklük bilincine ulaşmasının yarattığı eylemlere sıçrama yapmasıyle sonuçlanır. Bütün kongre heyetince ayrı ayrı imzalanarak İngiltere, Amerika, Fransa ve İtalya hükümetleri siyasî temsilciliklerine gönderilen 25 ağustos 1919 tarihli nota devrim tarihimizin Türklük kavramına ulaşılması aşamasının en önemli belgesidir.

«Vatanlarını kurtarmak için silâhının kudretinden çok sevgisinin temizliği ve kutsallığına güvenen Türkler (işgaller karşısında) tabiatıyle derhal harekete geçtiler ve düşmanlarını ecdatlarından miras kalan topraklarından atıncaya mücadeleye; ve kadın ve çocuk bir tek Türk kalmayıncaya kadar ölmeye geri dönülmez bir kesinlikle yemin ettiler. İşte Bandırma'dan Eğridir ve Karahisar'a kadar kalpleri aynı kutsal gaye için çarpan... Türkler yurtlarının tertemiz ufuklarını Yunan'ın mazlum kanları akıtan bayrağından kurtarıncaya kadar millî savaşa kesinlikle azmetmişler; bu gayeye varmak için her türlü engele karşı koymaya karar vermişlerdir.»

Kısa bir süre sonra Alaşehir kongresince seçilen Heyeti Temsiliye Başkanı Hacim Muhiddin Bey ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki yazışmalar sonucu birlikte harekete karar verilmiş ve Birinci Büyük Millet Meclisi seçimlerini sonuçlandırarak tarihe malolmuştur.

EN YAYGIN ALAŞIM ÖRNEKLERİ

ALAŞIMLAR

Ergimiş haldeyken metaller birbiriyle karıştırılır ve soğutulursa, özelikleri saf metalden farklı olan katı karışımlar meydana gelir. Metallerin tipik görünüş ve fiziksel özeliklerini muhafaza eden bu karışımlara, alaşım adı verilir. Metaller bazı metallerle, örneğin karbon, silisyum, fosforla da metalik görünüşlü karışımlar yapabilir. Örnek olarak ham demir ve çelik demirin, karbonla yaptığı alaşımlar gösterilebilir. Tek bir alaşım, tunç, çok eskiden beri bilinmektedir. Tarihten önceki devirlerden biri de (Tunç devri) bu alaşımın adını almıştır. Demir devrinde, demirin ilk kullanılışını izleyen yıllardan XVIII. yüzyıla kadar, alaşımlar fazla önemli sayılmamıştır. Çünkü bu sıralarda metalurji çok ilkeldi ve metallerle alaşımların yapısı konusunda gerçek bir bilgi de yoktu.

XIX. yüzyılda, yeni metallerin ve bunun sonucu olarak yeni alaşımların keşfiyle birlikte, bu maddelerin yapılarının incelenmesi ve açıklanması çalışmaları da başlamıştır.

1876-1878 yılında Amerikalı Josiah Gibbs'in, fazlar ilkesini ortaya atmasından sonra, yapıların incelenmesi için mikroskopik yöntemler uygulanmıştır. 1912 yılında Alman Max Von Lane'nin, atom dizilişlerini araştırmak için X ışınlarını kullanmasıyle birlikte, metalurji gelişerek bilimsel bir temele oturmuştur. Böylece gerçek bir metal bilimi doğmuştur. Çağımızda metalurjiye öncü bir bilim dalı gözüyle bakılabilir. Çünkü teknoloji durmadan ilerlemekte ve otomobil, uçak ve son olarak uzay araçları endüstrileri gibi modern endüstriler, yeni alaşımlar talep etmektedir. Alaşımları iki ya da daha fazla metalin karışımı olarak tanımlamak tamamen doğru değildir. Bununla beraber kimyasal analizlerin, karışımdaki metallerin sadece yüzde oranlarından başka bir şey açıklamadığı da bir gerçektir. Alaşımların iç yapılarını anlamak için başka yöntemlerin kullanılması gerekir.

Bu yöntemler arasında termal analiz, yani fazlar kuralının, alaşımları yapan metallerin meydana getirdiği heterojen denge hallerine uygulanması da yer alır. Özel biçimde yapılmış mikroskoplarla, özel tekniklerle hazırlanmış alaşım örnekleri incelenebilir. X ışınlarıyle kristal yapıları incelenebilir. Bütün bu yöntemler, alaşımlar ile metallerin aynı kristal yapıda bulunduklarını ve aynı kimyasal bağ tipini gösterdiklerini ortaya çıkarmıştır. Bununla beraber, komponentlerin (alaşımı yapan elementler) sayısına göre, yapıdaki dizilişler çok değişik olabilir. Eğer alaşıma giren metallerin atomlarının büyüklüğü birbirine yakınsa, kristal şebekesinde bu metallerin atomları birbirinin yerine geçebilir. Bu yer değiştirme bir metalin eritken, öbürünün eriyen rolünü oynadığı, katı eriyiklerde kesiksiz olarak devam eder. Eğer atomların büyüklükleri oldukça farklıysa, bu yer değiştirme sınırlı bir şekilde yine mümkündür. Biçimleri değişmiş karma kristaller, ana metalin kristalleri içine dağılırlar. Katı eriyik meydana getirmiş olan kristaller, mikroskop altında incelenirse, ya aynı, ya da birbirinden farklı olduğu görülür. Birbirinden farklı olduğu hallerde, iri ve iyice ayırt edilebilen karma kristaller, küçük saf metal kristallerinin arasına yerleşirler. Bazen iki metal birlikte ergitildiği zaman yüzde oranı belli ve sabit olan alaşımlar oluşur. Bunlara yanlış olarak «metaller arası bileşikler» de denir. Eğer iki metal, ne katı bir eriyik, ne de yüzde oranı sabit olan alaşım meydana getiriyorsa, bu gibi hallerde yapılan termal analiz, karışımdaki metallerden birinin oranı arttıkça, karışımın donma noktasının düştüğünü gösterecektir. Donma noktası düşmesi, belli bir yüzde oranına ulaşıncaya kadar devam eder. Bu noktaya ulaşılınca, iki metal birden katılaşır ve bütün kitle katılaşıncaya kadar sıcaklık değişmez. Her metal çifti için yüzde oranı değişik olan bu karışımlara, **ötektik** karışımlar denir.

Alaşımların en başta gelen niteliği, iç yapıları değişik olmadığı hallerde bile, kendini meydana getiren (komponent) metallerden farklı özelik göstermesidir. Çok duyarlı olan bu özelik değişimi, bir metale çok az yabancı madde eklenerek sağlanabilir. Bu oran bazen yüzde 0,1 miktarında bile olabileceği için, saf metallerin özelikleri ne kadar iyi bilinirse bilinsin, alaşımların özelliğini önceden kesinlikle tahmin etmek olanaksızdır. Gerçek yapısal karakter yukarıda özetlenen metotlarla bulunabilir. Bununla beraber, mekanik özelikler, sağlamlık, sertlik, esneklik, burulma testleri tekniğiyle ortaya çıkarılır. Ayrıca bir alaşımın fiziksel özelikleri, alaşımların işlenmesi sırasında da değişir. İşlenme külçe halinden, son ürün elde edinceye kadar sürer.

Alaşımların fiziksel özeliklerini değiştirmenin bir başka yolu, özel işlemler ve bu arada ısı işlemleri yapmaktır. Bu işlemler mekanik özeliklerin bazılarını değiştirir. Bu işlemler su verme, tavlama, menevişleme ve yaşlandırma işlemleridir. Bir alaşım yüksek sıcaklığa ısıtıldığı zaman, yapısında değişmeler olabilir ve bu sıcaklıkta komponentler arasında belli bir denge kurulabilir. Eğer bu denge durumunun ve bundan doğan özeliklerin düşük sıcaklıkta da devamı istenirse, sistem mümkün olduğu kadar çabuk soğutulmalıdır. Bu amaçla metal uygun bir sıvı içine daldırılır. Bu işleme «su verme» denir. Tavlama, su vermeyle ortaya çıkan özelikleri giderme amacını güder. Tavlama, alaşımı uygun bir sıcaklığa ısıtmakla sağlanır. Alaşımın su verilmeden önceki denge durumu, kısmen değişmiş olur. Yaşlandırma oldukça düşük sıcaklıkta (100-200° C) yapılır ve değişmelerin çok yavaş olması sağlanır. Bu işlem tavlamayı andırır. İşlem, örneğin bazı alaşımların mekanik sağlamlığını artırmak için kullanılır.

Menevişleme, uygun bir sıcaklığa kadar ısıtıp sonra yavaş yavaş soğutma işlemidir. Su vermenin etkilerini azaltır, ayrıca başlıca tel ve levha haline getirme gibi soğuk işlemlerin genel olarak, hemen arkasından uygulanır.

Soğuk işlemlerde alaşım kristalleri normal durumlarından başka yerlere itilir. Bu da iç gerilimler doğurur. Menevişleme oldukça yüksek sıcaklıkta yapılarak kristallerin bir kısmının yeniden dizilmelerine imkân verir. Bunu izleyen soğutma ise, iç dengenin yavaş yavaş kurulmasını sağlar. Tel çekme ya da silindirler arasında ezerek levha haline getirme gibi mekanik işlemlerin verdiği ürünler bozulmadan, alaşımlar bu işlemlerden önce taşıdığı özeliklerin önemli bir kısmını tekrar kazanırlar. Alaşımlar normal olarak komponent sayısına göre sınıflandırılır. Fakat çeşitlerin çok artması karşısında kesin bir adlandırma sistemi kurmak olanaksızdır. Buna göre biz ikili (iki komponentli), üçlü (üç komponentli) ve dörtlü (dört komponentli) vb. alaşımlardan söz açabiliriz. Bu alaşımların yapıları en basit, yani ikili alaşımlardan başlayarak, komponent çoğaldıkça çok karışır. Bu arada çeşitli karmaşık (kompleks) kristaller oluşur, sabit bileşimli kristaller ortaya çıkar. Endüstride en çok kullanılan alaşımlar demir, bakır, alüminyum, magnezyum ve kurşun alaşımlarıdır.

Demir alaşımları pik (ham) demiri ve çeliği (demir-karbon) bunlarla beraber silisyum, mangan, krom gibi metallerle oluşan sayısız alaşımları kapsar. Bu metaller çeliklerin özeliklerini daha iyi duruma getirir.

Geniş ölçüde kullanılan ve önemli bakır alaşımları konusunda, pirinç (bakır-çinko), tunç (bakır-kalay), arjantan ya da Alman gümüşü (bakır-nikel-çinko) ve konstantan (bakır-nikel) vb. sayılabilir. Alüminyum alaşımları yakın zamanlarda endüstriye girmiştir. Özellikle, hafif oluşları ama mekanik sağlamlık göstermeleri tercih sebebidir. Endüstride çok kullanılan tanınmış alaşımların, örneğin çelik, yumuşak demir, pirinç ve tuncun yoğunlukları 7-9 gr/cm³. arasında değiştiği halde, alüminyum alaşımlarının yoğunluğu yaklaşık olarak 3 gr/cm³.'tür.

Magnezyum alaşımları çok hafiftir. Yoğunlukları alüminyum alaşımlarından da daha az ve yaklaşık olarak 2 gr/cm³. kadardır. Şimdiki halde, üretilen bu türlü alaşımların çoğunu uçak endüstrisi tüketmektedir.

Kurşun alaşımları çok eski çağlardan beri bilinir. Bunlar arasında en önemli olan antimonla yapılan alaşımlardır. Kurşun-antimon alaşımlarında antimon oranı yüzde 25'e kadar yükselebilir. Bu alaşımlar katı eriyikler türündendir. Başlıca kurşun alaşımları ara-

Çinko, alümünyum ve bakır alaşımı. İri kristaller bakıra aittir.

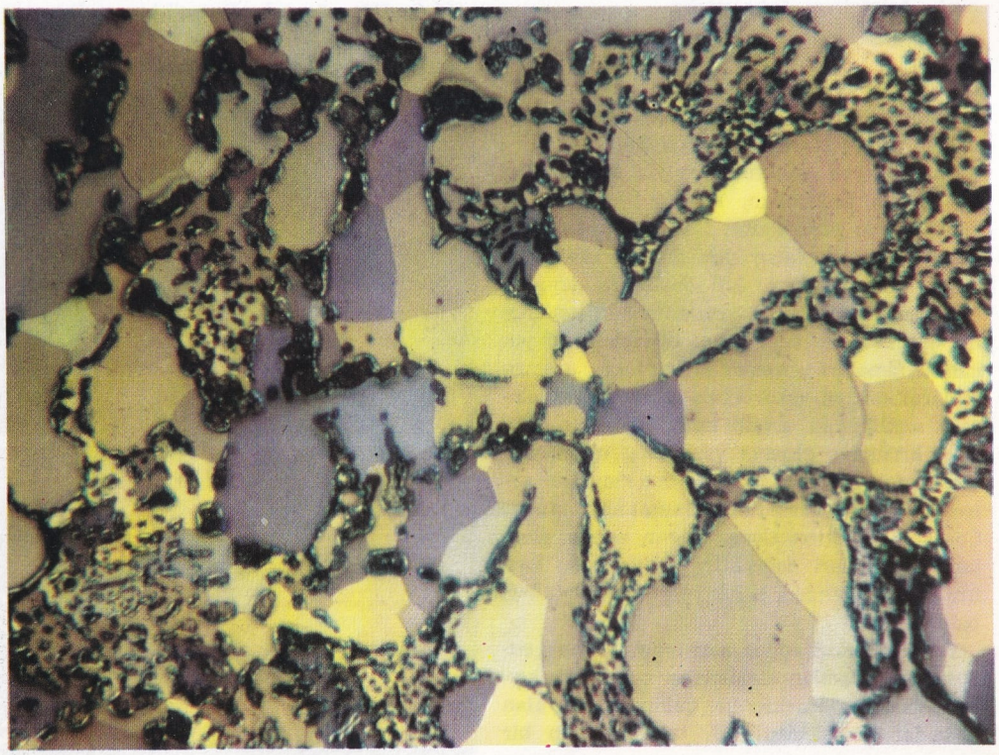

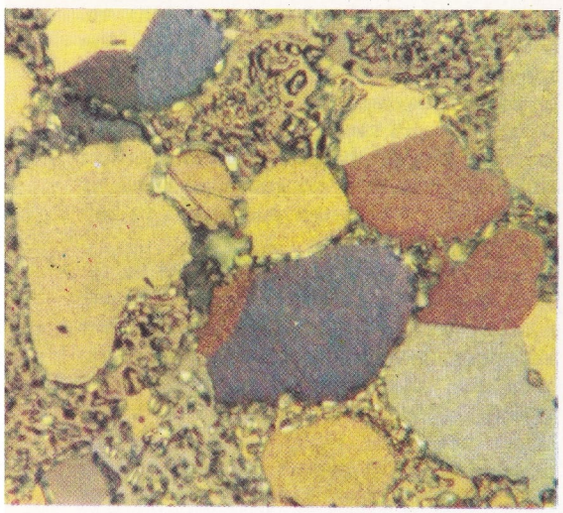

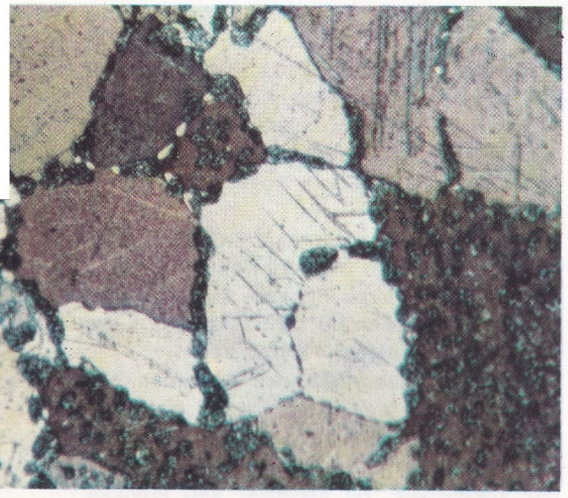

Alümünyum ve çinko alaşımları. Bu alaşımlar 300°'ye kadar ısıtılmış, bundan sonra, üstteki hızlı, alttaki ise ağır bir şekilde soğutulmuştur. Ağır soğutulan alaşımda çinko kristalleri daha iridir.

sında matbaa harfleri alaşımı (kurşun-antimon-kalay) ve saçma yapmakta kullanılan alaşım (kurşun-arsenik) sayılabilir.

Antifriksiyon alaşımları adıyle bilinen özel bir alaşım grubundan, makine endüstrisinde geniş ölçüde yararlanılır. Gömlekler ve yataklar yapılır. Bunların çok değişik özeliklere sahip olması istenir. Anî darbelere dayanacak kadar sağlam ve aynı zamanda makinenin hareket eden kısımlarına uyacak kadar yumuşak olmaları gerekir. Mikroskopik araştırmaların ortaya çıkardığına göre, kural olarak, sertlik katı eriyik tipindeki mikro (küçük) kristaller arasına yerleşmiş, iri kristallerden doğar. Mikro kristallerden meydana gelen ana yapı, alaşımın yumuşaklığını verir. Çok sayıda antifriksiyon alaşımı vardır. Bunların bileşimleri değişiktir. Yapılarında, başlıca kalay, antimon, bakır ve kurşun metalleri bulunur.

Yukarıda sözü edilen alaşımlar, modern endüstride kullanılan alaşımların çok küçük kısmını gösteren örneklerdir. Çağımızda bu alan o kadar genişlemiştir ki, bunların tam bir özetini vermek mümkün değildir. Gelecekteki gelişme olanaklarıysa sınırsızdır. Şimdiye dek bilinen bütün metallerin mümkün olan alaşımlarından, ancak küçük bir kısmı incelenmiştir.

ALAY KÖŞKÜ

Bâbıâli karşısında, Topkapı sarayına ait surun Soğukçeşme tarafındaki köşe kulesinin üzerindeki köşk. Yedi cepheli olup her cephesinde bir pencere vardır. Pencerelerin üst kısımlarında kabartma vazolar içersinde serkes yaprakları bulunur. Caddeye bakan yüzü beyaz mermerle kaplı, öbür kısımları ahşaptır. Üzeri çadır biçiminde dilimli bir kubbeyle örtülü, içi de on iki dilim halinde, alçı kabartma süslerle bezenmiştir. Kubbenin tam ortasında kabartma dallarla yapılmış bir askı yeri vardır. Kubbeli kısmın sağında üç büyük ve bir küçük, solunda da üç pencereli iki oda bulunur. Köşke Gülhane parkının içinden sekiz basamaklı bir merdivenle çıkılır.

Çadır kubbenin altında büyük taht odası vardır. Bu odanın sağında, iki oda ile, solunda başka bir oda, önünde de genişçe bir sofa, ayrıca bir de antre yer alır. Köşkün ikinci katında iki oda vardır. Alt katın Gülhane parkı tarafında 14 penceresi ve iki kanatlı bir kapısı vardır. En alttaki kat bodrumdur. Köşkün sağında surun gövdesinde Bâbıâli yönünde ve Sokullu Mehmet Paşa için yapıldığı kaydedilen bir kapıyla karşılaşılır.

Köşkün yapılış tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Yalnız Topkapı sarayı arşivinde bulunan bir belgedeki, 1606'da yapıldığını açıklayan kayıtlara dayanarak köşkün Murat III. zamanında yapıldığı söylenebilir. Evliya Çelebi. Murat IV.'ün Bağdat seferi için hazırlanan büyük alayı bu köşkten seyrettiğini yazmaktadır. Ampir üslûbundaki bugünkü yapı, Mahmut II. zamanında yapılmıştır. Köşkün yedi penceresinin kemerleri üzerinde bulunan hattat İzzet'in on dört mısralık tarih yazıtı bu yeni köşkün 1820 yılında Mahmut II. tarafından yaptırıldığını belirtmektedir.

ALAYLI

Osmanlı ordusunda öğrenimini Harp Okulunda bitirmeden kıta hizmetleriyle yetişerek subaylık rütbesi alan asker sınıfı. Bu usul 1908'den sonra kaldırıldığı halde, Balkan savaşı ile I. Dünya savaşında ikinci ve üçüncü derece görevlerde çalıştırılan alaylı subaylar vardı. Kurtuluş savaşında alaylı subay sayısı yok denecek kadar azalmış, Cumhuriyet ordusunda ise hiç kalmamıştır.

ALAY MEYDANI

Topkapı sarayının Bâb-ı Hümâyun adı verilen Ayasofya camii tarafındaki büyük kapısı ile Bâb-üs-saade ya da Bâb-üs- selâm adı verilen ortakapı arasındaki avlunun adı. Sadrazamlar, buradan geçerek ortakapıya varınca attan inerler, yetkilerini ortakapıdan içeride kullanırlardı. Sefere çıkış, bayram, mevlüt, cuma, cülûs, sedaret, elçi, cenaze ve beşik alayları burada yapılır, ayak divanı da burada kurulurdu.

ALBA FUCENTE

Abruzzilerde, Fucino bölgesinde, bugünkü Avezzona yakınlarında eski bir şehir. Üçüncü yüzyıla kadar İtalya'nın eski halklarından olan Ekuların elindeydi, bu yüzyılın başlarında Romalılar alıp burada bir de koloni kurdular. Şehir eski Valeria yolu üstünde bir tepenin üzerinde kurulmuştu. Üç kilometreyi bulan güçlü surları bugüne kadar kalmıştır.

M.Ö. III. yüzyılda Roma'lıların eline geçmiş olan Alba Fucente'nin bugünkü durumu.

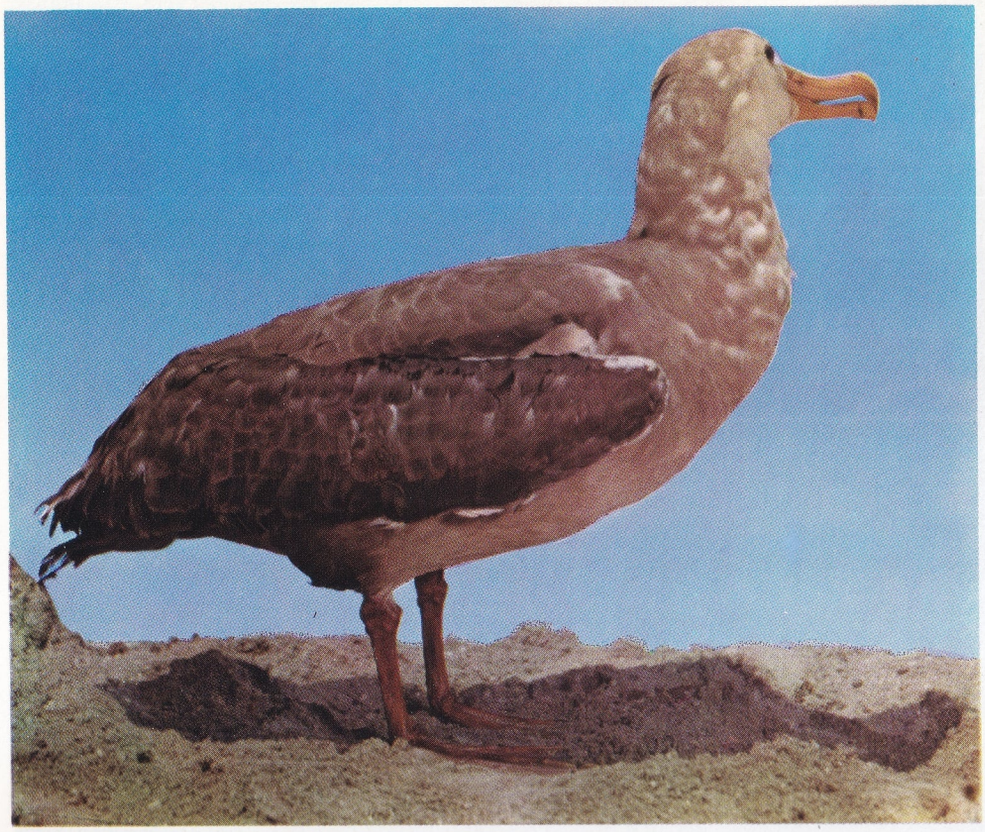

Avustralya'da yaşayan ve Diomedea exulans diye adlandırılan bir albatros.

Ortaçağda kiliseye çevrilmiş ve 1915'te bir depremde yıkılmış olan bir Etrüsk tapınağı, 1957'de orijinal parçaları kullanılarak bütünüyle yeniden inşa edilmiştir. Son yapılan kazılarda tiyatrosu, anfiteatrı, kaplıcaları, Valeria yolunun uzun bir parçası, bazı dükkânlar ve birçok ev bulunmuştur.

ALBATROS (Diomedea)
Fırtınakuşları takımına bağlı procellaridae familyasından bir tür. Boynuzsu maddeden levhalarla örtülü, kuvvetli ve keskin gagalarının ucu çengel biçiminde kıvrıktır. Vücudu tıknaz, boynu kısa ve kalındır. Başı da iridir. Buna karşılık kuyruğu ufak, kanatları ise uzun ve dardır. 70 cm. uzunluğundaki kanatlarını kıpırdatmadan havada saatlarca kayabilir. Ayakları üç parmaklı, kısa ve kuvvetlidir. Parmaklarının arasında, ördeklerde olduğu gibi yüzmeye yarayan bir perde vardır.

Albatroslar, hayatlarının büyük bir kısmını ıssız okyanuslarda geçirirler. Balıklarla, mürekkepbalıklarıyle ve kabuklu hayvanlarla beslenirler. Etleri yenmez. On üç türü vardır. Bunlardan gezgin albatros (Diomedea exulans) adlı türü beyazdır; yalnız kanat tüyleri siyahtır ve kanat açıklığı bütün kuşlarınkinden geniştir (3-4 m.).

On üç albatros türünün dokuzu, güney okyanuslarındaki küçük adalarda, üç türü de Kuzey Pasifik okyanusunda yaşar; Bering boğazına kadar çıktıkları da görülmüştür. Dalgalı albatros (Diomedea irrorata) Galapagos takımadalarında, kurşunî renkli albatros türü de Güney Kutup denizlerinde yaşar. Albatroslar arasında, gemileri yüzlerce mil izleyenler vardır; örneğin 1914'te Hint okyanusundaki adalardan Kerguelen'de ayağına halka geçirilen bir albatros, 1917'de 9.500 km. uzaktaki Horn burnu yakınlarında tekrar yakalanmıştı. Bu kuşun gemiyi izleyerek buraya geldiği anlaşılmıştır.

Albatroslar büyük koloniler halinde kuluçkaya yatarlar. 12 cm. uzunluğunda bir yumurta yumurtlarlar.

Anne ve baba nöbetleşe kuluçkaya oturur. Eşlerden biri denizdeyken, öbürü yumurtaların üzerinden kalkmadan bir hafta oturabilir. Sonra denizdeki eşi dönünce, roller değişir. Bugün sayıları çok azalmıştır.

ALBEE, EDWARD
(New York 1928-). Amerikalı tiyatro yazarı. «The zoo story» (1958), «The American dream» (1961), gibi tek perdelik oyunlarında ve ünlü komedisi üç perdelik «Who's afraid of Virginia Woolf» (1962) ta, Amerikan toplumunun temellerine inmeye çalışmış ve özellikle aile ilişkilerini konu edinerek bu ilişkilerin dış iyimserliği altında saklı kin, ikiyüzlülük gibi duyguları yeni bir tiyatro anlayışı içinde işlemiştir.

ALBENIZ, ISAAC
(1860-1909), İspanyol müzikçisi, Konser çalışmalarına, daha çocukken evden kaçarak, bestecilikten de önce başladı. Listz'in ününün çekiciliğine kapıldı; büyük bir yakınlık kurduğu bu bestecinin öğrencisi oldu. 1893'te Paris'e yerleştikten sonra, Fransız müziğiyle teması sonucu, zevki inceldi. Büyük çoğunluğunu memleketinin şarkı, ritim ve görünümlerine borçlu olduğu, çok sayıdaki piyano müziğiyle tanınır. Duyarlığının en etkili örneği, ölümünden bir yıl önce bitirdiği, on iki piyano

Edward Albee'nin Hain Kurttan Kim Korkar? adlı oyununda, Yıldız Kenter ve Müşfik Kenter.

parçasında İspanya'nın on iki bölgesini canlandıran **Iberia** süitidir. Hep memleketinin folklorundan yararlanarak, orkestra müzikleri ve Pepita Jimenez (1896) gibi operalar da bestelemiştir.

ALBERONI, GIULIO
(1664-1752). Politika adamı ve kardinal. Basit bir aileden gelmiştir, daha çok gençken rahiplik mesleğinde ilerlemiş, zekâsı ve becerikliliğiyle kendini göstermiştir. Parma dükleri-nden olan Farneselerin yanında geçirdiği bir süreden sonra, İspanya kralı Filip V.'in bakanı ve kardinal oldu. Bu görevi sırasında, İspanya'ya, Utrecht antlaşmasından sonra düşmüş olan itibarını kazandırmaya ve aynı zamanda Şarl VI.'nın İtalya'daki egemenliğini, eski efendileri lehine yıkarak Farneseleri yükseltmeye uğraştı. Filip V.'in Elisabetta Farnese'le evlenmesinde rol oynadı. Güttüğü politika İngiltere, Avusturya, Hollanda ve Fransa arasında İspanya'ya karşı bir birlik sağladı.

ALBERT I.
(1875-1934) Belçika kralı. Amcası Leopold II. nin ölümü üzerine 1909'da tahta çıktı. Alman birliklerinin Fransa'ya yürümesine geçit verme konusundaki 2 ağustos 1914 tarihli Alman ultimatomu sırasındaki kararlı tutumuyle ünlüdür. Brüksel'e 22 kasım 1918'de muzaffer bir şekilde geri döndü. 17 şubat 1934'te bir dağ kazasında öldü.

ALBERTA
Kanada'nın orta-batı bölgesindeki eyaletlerinden biri. Birleşik Devletlerle S biçiminde bir sınır çizer. Yüzölçümü 661.112 km², nüfusu 1 130 000, yoğunluğu 2'dir. Son yerleşilenlerden olan, bugünkü Alberta eyaleti XVIII. yüzyıl sonlarına doğru keşfedilmiştir. Bir yüzyıldan biraz fazla bir süre sonra Hudson Körfezi Şirketi tarafından Kanada'ya bırakılarak kuzey-batı arazileri arasına dahil edilmiştir. 1882'de ilçe ve ancak 1905'te eyalet olmuştur. Öteki Kanada eyaletleriyle ve kuzey-batı arazileriyle sınırları 60. enlemi ve Greenwich'in batısında 110 ve 120. boylamları, daha sonra Kayalık dağları izler.

Güney-batıda dağlık olan arazi, büyük ırmakların (Peace, Athabaska, North Saskatchewan, Red Deer, Milk) akış yönünün incelenmesinden de anlaşılacağı gibi, kuzey-doğu ve doğuya doğru yavaş yavaş alçalmaya başlar. Küçük göller ve geniş ormanlar görünümü zenginleştirir. Toprak verimlidir; tahıl, şekerpancarı ve hayvancılığın da ilerlemesini sağlayan, bol hayvan yemi yetiştirilir. Belli başlı yeraltı ürünleri kömür (Lethbridge, Drumhelfer) ve petroldür (Edmonton. Leduc, Turney Valley). Gerek ağır, gerekse tarım ve besin endüstri merkezleri daha çok, aynı zamanda eyalet merkezi olan Edmonton (nüfusu 250.000), Calgary, Medicine Hat, Lethbridge gibi büyük şehirler çevresinde toplanmıştır.

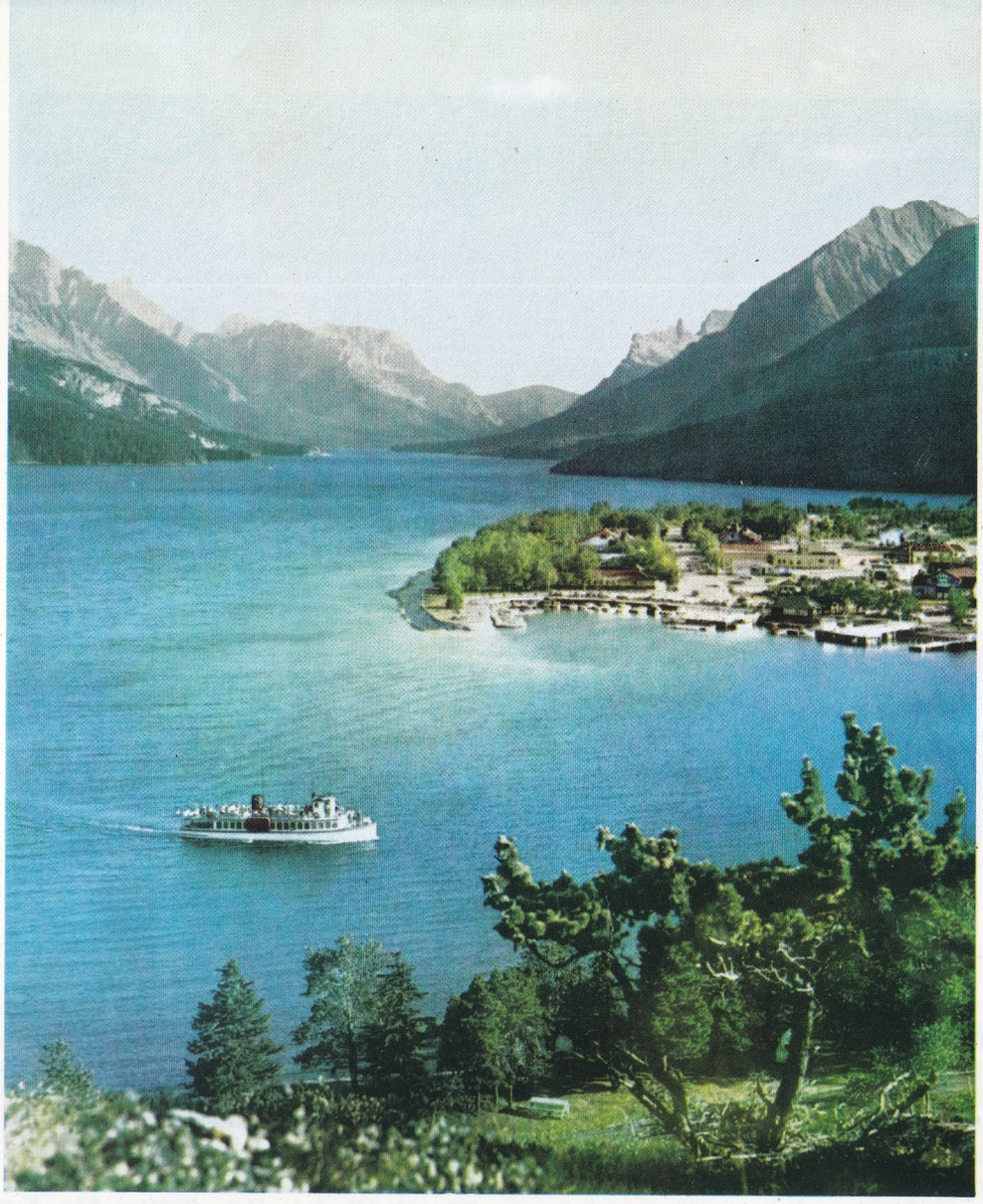

Alberta eyaleti ile A.B.D sınırında yer alan Waterton göllerinden birisi.

Belçika Kralı Albert I.

ALBERTAZZI, GIORGIO
(Floransa 1925-). İtalyan tiyatro, sinema ve televizyon oyuncusu. 1949 yılında L. Visconti'nin yönettiği bir Shakespeare oyununda tiyatroya girdi. Daha sonra sinemaya geçti. İki yılda 3 filim çevirdi. İlk filmi Lorenzaccio'ydu. 1952 yılında televizyonun tiyatro kadrosuna katılarak otuz oyunda rol aldı. 1955-56 yıllarında Anna Proclemer'le ortak oldu. Tiyatro ve sinema çalışmalarını birlikte yürüten Albertazzi, İtalya'nın en önemli oyuncularındandır.

ALBERT GÖLÜ
Doğu Afrika'daki Great Rift Valley tektonik çukurunda meydana gelmiş göllerden biri. Denizden yüksekliği 620 m.'dir. Gölün yüzölçümü 5300 km². olup Uganda ile eski Belçika Kongosunun Doğu Eyaleti arasında, güney-batı, kuzey-doğu yönünde uzanır. Kıyıları ormanla kaplıdır, balıkça zengindir. Geniş bir

bölgenin suları, bu arada, Nil vasıtasıyle, Viktoria gölünün de suları buraya akar. Gölün suyunu Bahr-el Jebel (Beyaz Nil) boşaltır. Buraya ulaşan ilk Avrupalı (1864), İngiliz Samuel Paker, göle o zamanki İngiltere kraliçesi Viktoria'nın kocasının adını vermiştir.

ALBERTI, LEON BATTISTA
(1404-1472) Mimar ve edebiyatçı. Genova'da doğdu, 1472'de Roma'da öldü. Padova ve Bologna'da öğrenim gördükten sonra, görevi dolayısıyle İtalya içinde ve dışındaki seyahatleri için sık sık ayrıldığı Roma'ya yerleşti. 1428 ve 1434'te, Brunelleschi'nin mimarî yapıtlarının, Donatello'nun heykellerinin ve Masaccio'nun resimlerinin yeni bir sanatın doğuşuna ön olduğu Floransa'ya gitti. Klasik edebiyatı ve eski Roma sanatını iyi bilen Alberti, **De pictura** adlı incelemesinde o yılların Floransa sanatının eskiçağ sanatını aştığını yazıyordu. Düşüncesinin temellerini açıkladığı **De re aedificatoria** adlı on ciltlik kitabını 1452'de tamamladı. (Ancak 1485'te yayınlanabildi). Bu tarihte büyük mimarî yapıtı Malatestiano di Rimini kilisesinin gerçekleşmesine az kalmıştı.

Albert gölü, Nil'i besleyen kaynakların başında gelir.

Leon Battista Alberti tarafından yapılmış olan, Rimini'deki (İtalya) ünlü Malatestiano kilisesi.

Mimarın görevi konusunda çağdaşlarından farklı düşünen Alberti, Sigismondo Malatesta'nın davetiyle kabul ettiği Rimini'deki gotik San Francesco kilisesinin değiştirilmesi planlarının hazırlanması işini Matteo de' Pasti'ye verdi. Kilisenin ön yüzü ikiye ayrılmıştı. Alttaki Roma zafer taklarını andırıyordu. Tamamlanmayan üst kısmında ise ortada yarı daire biçiminde bir timpano olması düşünülmüştü. Malatesta'nın sarayında yaşamış hümanistlerin küllerinin bulunduğu vazoların konulacağı yan revaklar, sadece tasarıda kalan geniş kubbesiyle bu kilise, Rönesans mimarisinde, Roma biçiminde bir saray mimarisi akımının ortaya çıktığını gösterir. Alberti, mimarî biçimlerde daima büyük bir esneklik ve değişikliğe eğilim göstermiştir.

Rucellai ailesi için Floransa'da 1470'te Santa Maria Novella kilisesinin ön yüzünü tamamlayan Alberti'nin Mantova'da yaptığı Sant' Andrea ve San Sebastiano kiliseleri, sonraki yüzyılda örnek olarak alınmıştır. Alberti Roma'daki Nicolo V. tapınağının şehircilik bakımından düzenlenmesiyle de ilgilenmiştir. Bu arada, Palazzo Venezia'nın, özellikle revaklı avlusunun planlarının da Alberti'ye ait olduğu sanılmaktadır.

Alberti'nin zekâsının akıcılığı, zengin kültürü ve karmaşık karakteri, Latince ve halk dilinde yazdığı edebî ve pedagojik yapıtlarında da görülür. Latince olanlardan **Intercoenales** ile **Momus** adlarını taşıyanlar ünlüdür. Halk dilinde yazdığı yapıtlarının en tanınmışı, hümanizma döneminin en ilgi çekici pedagojik eseri sayılan **Aile Üstüne** (1437-41) dir. **Ruhun Dinginliği Üstüne** (1442) adlı diyaloğunda ve **De iciarchia** (1470) da olduğu gibi, bu eserinde de, rahat bir iyimserlik, bir uyum

Albinizm hayvanlarda da görülür. İşte albinizme tutulmuş iki hayvan örneği: Solda bir piton, sağda karatavuk.

ve denge ülküsü, itidal ve kanaata dayanan, ama aynı zamanda insanın irade ve zekâsına güven dolu bir ahlâk anlayışı görülür.

ALBINI, FRANCO
(1905-) İtalyan mimar. Özellikle doğduğu şehir olan Milano'da çalışmıştır. 1934 yılında iç dekoratör ve mobilya desinatörü olarak girdiği mesleğinde kişisel görüşleri ve beğenisiyle kısa sürede ün yapmıştır.

İkinci Dünya savaşından önce Milano'da Filzi semtinin ve birçok yapının projelerini hazırlamıştır.

1945'ten sonra Cenova'daki Palazzo Bianco ve Palazzo Rosso müzelerini onarmış, Genova katedraline ekler yapmıştır.

1961 yılında Roma'da yeni «Rinascente» satış binasının projesini çizmiştir.

ALBİNİZM
Kısmen ya da tamamen soyaçekme yoluyle, insanlarda ve hayvanlarda görünür bazı dokulara rengini veren pigment adlı maddenin yokluğu. Buna uğramış kişilerin derileri çok açık renk, tüyleri ile saçları, neredeyse, beyazdır. Anormallik, çoğunlukla, başka rahatsızlıklarla da birleşir (miyopluk, zihnî gerilik). Albinizm birçok omurgalı hayvanlarda da kendini gösterir. Bitkilerde klorofil oluşumu işleminin aksaması, albinizme benzer bir durum yaratır. Bu durumda bitkinin yeşil rengini sağlayan kloroplastların rengi açılır.

ALBİT
Alüminyum ve sodyum trisilisatı olarak tanımlanabilen açık renkli bir maden. Formülü Na Al Si_3O_8'dir. Püskürük asit kayalarda bol oranda bulunur. Fakat en güzel örneklerine metamorfik kayalarda rastlanılır.

ALBÜMİN
Canlılarda organizmadaki işlemlerin temeli olan en önemli madde. Karbon, oksijen, azot, hidrojen ve genellikle kükürtten birleşmiştir; yapı taşları aminoasitlerdir. Hayvan ve bitki dokularında bulunur.

Albüminlerde, hemen hemen bütün aminoasitler vardır ve bunların hidrolizleri yoluyle elde edilebilirler. Albüminlerin moleküler ağırlıkları ultrasantrfüjde sedimantasyon sabitlerinin incelenmesiyle belirlenmiştir. İlk defa, on yıl kadar önce, İsveçli kimyacı The Svedberg tarafından kullanılan bu makine, içinde albümin bulunan eriyiklere çok kuvvetli bir merkezkaç kuvvet uygulanarak albüminlerin sedimantasyonunu sağlar. Bu gibi kuvvetler kitleyle orantılı olduğu ve albümin molekülleri yeterli kitleye sahip bulunduğu için, bunlar eriyikten ayrılan ilk ayrılma hızları ölçülerek moleküler ağırlıkları hesaplanabilir. Süt albümini halinde bu 17 000 ve serum albümininde 67 000'dir.

Albüminler kolaylıkla çökelti meydana getirir ve tuzlama yoluyle, içinde bulundukları eriyiklerde tortu haline geçerler. Bu yöntem albümin eriyiğine %70-100 arasında sodyum klorür, amonyum sulfat gibi tuzların eklenmesinden ibarettir. Böylece hafif bir sarıya kaçan beyazlıkta, lapamsı, çökeltiler elde edilir.

Bir albüminin moleküler yapısında olan bazı özel aminoasitler ilginç reaksiyonlara konu olurlar. İçinde belirli bir albümin aranan eriyiğe bazı özel maddelerin eklenmesi, eğer albümin varsa, eriyiğe özel bir renk verir. Söz konusu reaksiyonların en önemlileri şunlardır: Fenilalanin, tirozin ve triptofanı belli eden, ayrıca sarı bir renklendirme yapan, ksantoproteik reaksiyonu; gene triptofanı belli eden ve mor bir halka meydana getiren Adamkiewicz reaksiyonu; Millon, Pauly reaksiyonları vb.

Albümin işeme: Böbreklerin hastalanıp iyi çalışamadıkları ya da çoğunlukla böbreklerin aşırı bir yük altında olduğu durumlarda, idrarda olağanüstü albümin bulunması hali.

ALÇI
Alçıtaşının fırında pişirilerek toz haline getirilmesiyle elde edilen madde. Kalsiyum sulfattan meydana gelen alçıtaşının sağladığı alçı suyla karıştırılınca hemen donar. Bu özelliği mimarlıkta ve heykel yapımında büyük ölçüde kullanılması sonucunu doğurur. Alçı bundan başka duvarlardaki küçük dökükleri düzlemekte, tahta eşyalardaki pürüzleri doldurmakta da kullanılır.

Alçıya Almak: Bazı eklem hastalıklarında ve genellikle kemik kırılmalarında, belirli bir

Kurak bölgelerde rastlanan alçı kristalleri.

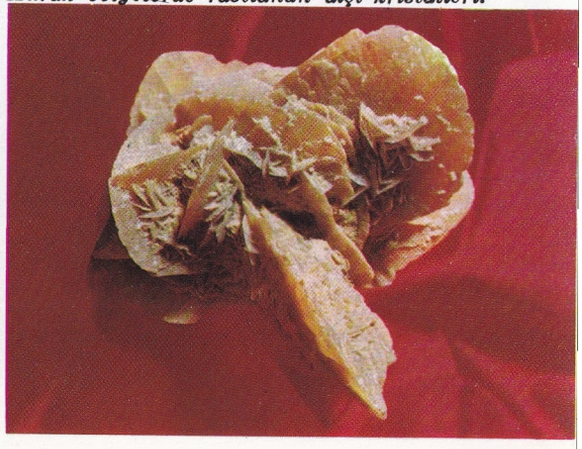

vücut bölgesinin hareketsizliğini sağlamak için, yumuşak gazbezleri ve alçıdan sert bir kalıp içine alınması. Omurga hastalıklarında ve yaralanmalarında, hastanın üstünde taşıdığı, korsa biçiminde, alçıdan ve gazbezlerinden meydana gelen sert kalıba - alçı korsası - denir. Yine bazı omurga hastalıklarında ve yaralanmalarında, o bölgenin hareketsiz kalmasını ve dolayısıyle yük altında kalmayıp çabuk iyileşmesini sağlamak için, alçıdan ve gazbezlerinden yapılmış hastanın sürekli olarak içinde kaldığı kalıp yatak -alçı yatağıdır.

ALDEBARAN
Boğa burcunun en büyük ve parlak yıldızı. Boğa gözü diye de adlandırılır. Çünkü, boğayı andıran burcun göz kısmına rastlayan kesiminde bulunur. Ülker takımını izlediği için kolaylıkla seçilebilir. Kuzey gökküresindedir. Rengi kırmızımtırak olup, yüzeyindeki sıcaklık 5100°C, iç sıcaklığı ise güneşinkine eşittir. Dünyaya olan uzaklığı aşağı yukarı 53 ışık yılıdır; bundan dolayı görünüşü çok parlaktır. Çapı, yaklaşık olarak güney çapının 38 katıdır.

ALDEHİTLER
Yapılarında aldehit grubu adını alan, bir karbon, bir oksijen ve bir hidrojen atomundan yapılmış —C—O karakteristik grubunu taşıyan
|
H
organik bileşikler.

Aldehitlerin tanınmasında kullanılan renk değiştirici reaksiyonlardan biri de fehling ayıracına etkimesidir. Aldehitler fehling ayıracının mavi rengini bakır oksit çökmesiyle kırmızıya çevirir.

Aldehitler, primer alkollerin bir basamak yükseltgenmesi (oksitlenmesi) yle elde edilebilir. Yükseltgen maddeler karşısında alkoller, elektronuyle birlikte iki hidrojen atomu kaybeder, aldehitlere dönüşürler. Aldehit terimi iki kelimenin hecelerinden yapılmıştır: Alkolün **dehidrojene** edilmesi. Aldehitler atomik hidrojenle birleşir, primer alkollere dönüşürler. Bu, biraz önce açıklanan reaksiyonun tersidir.

Alkali metallerin bisülfitleriyle birleşir, suda kolay erimeyen kristal yapılı aldehit bisülfitleri verirler. Bunlar kolayca başlangıç maddeleri olan aldehitlere dönüşürler. Bu reaksiyon, bu nedenle, aldehitleri içinde bulundukları karışımlardan ayırmak için kullanılır. Hidrojen, siyanürle birleşerek siyanhidrin adını alan maddeler grubunu meydana getirir.

Aldehitler kolayca oksitlenebilir. oksijenli bileşiklerden oksijeni alma eğilimini gösterirler. Bu nedenle indirgendirler. Oksitlenme ürünleri asittir. Örneğin asetik aldehit oksijen alarak asetik asidi meydana getirir.

Aldehitler büyük bir polimerleşme eğilimi gösterirler. Bu reaksiyon kendiliğinden ya da bir katalizör yardımıyle olabilir. Aldehit molekülleri birbiriyle birleşerek daha karmaşık maddeler yapar. Bu özelliğiyle aldehitler plastik maddeler endüstrisinde kullanılır.

ALDER, KURT
Alman kimyacı. 1902 yılında doğmuş, 1926 yılında üniversiteyi bitirdikten sonra, kimya alanında çok başarılı çalışmalar yapmıştır. 1940 yılından beri Köln üniversitesinin kimya enstitüsünü yönetmekte olan Alder, çalışma arkadaşı Otto Diels'le birlikte yaptığı araştırmalarda dien diye adlandırılan hidrokarbürlerin çeşitli organik bileşiklerle gösterdikleri tepkileri meydana çıkartmıştır. Bu çalışmalar Otto Diels ve Kurt Alder'e 1950 yılında Nobel Kimya ödülünü kazandırmıştır. Diels ve Alder'in çalışmaları endüstride büyük bir uygulama alanı bulmuş ve çeşitli organik bileşiklerin yapılarının geniş oranda aydınlanmasını sağlamıştır.

ALDO, GRAZIATI
(1902-1953) İtalyan sinemasının İkinci Dünya savaşı sonrası dönemindeki en usta alıcı yönetmeni olan Aldo, siyah-beyaz çelişmesini görüntülerinde eşsiz bir ustalıkla kullanmayı başarmıştır. Kısa bir süre Fransa'da çalıştıktan sonra, Visconti'nin **La Terra Trema** adlı ünlü filmini çeken Aldo, daha sonra Orson Welles (Othello), ve Vittorio De Sica (Miracolo a Milano, Umberto D) ile çalışmış ve Visconti'nin yönettiği **Senso**'nun çekimi sırasında, bir otomobil kazasında ölmüştür.

ALDOBRANDINI
XVI. yüzyılda Roma'ya yerleşmiş Floransalı bir aile. Bu aileden yetişen tanınmış kişiler şunlardır:

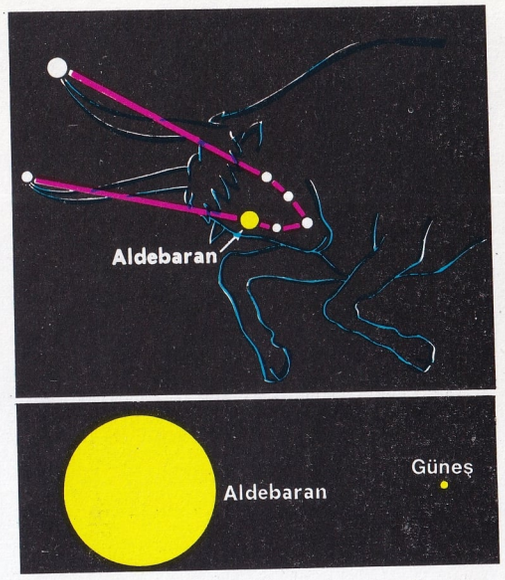

Aldebaran, Boğa burcunun en parlak yıldızıdır. Altta: Aldebaran ile Güneşin karşılaştırılması.

1 — Silvestro (1499-1588), Pisa'da hukuk profesörlüğü yapmış, 1530'da Mediciler tarafından sürgüne gönderilmiştir. Daha sonra Papalık devletinde önemli bir göreve getirilmiştir.

2 — İppolito, Silvestro'nun oğludur. Clemente VIII. adıyle papalık yapmış ve ailesini bir prenslik hanedanlığına yükseltmiştir.

3 — Pietro (1572-1621), Papa tarafından kay-

Bir oksijen ve bir hidrojen atomundan yapılmış olan aldehitler, primer alkollerin bir basamak yükseltgenmesiyle elde edilebilir.

Frascati'deki (Roma) Villa Aldobrandini, 1603 yılında kardinal Pietro Aldobrandini için yaptırılmıştır.

rılarak kardinal olmuş, Papa Paulus V. zamanında Ravenna başpiskoposluğuna getirilmiştir. Roma yakınlarındaki Aldobrandini villasını yaptırmıştır.

ALDRICH, ROBERT
(1918-)Amerikan sinema yönetmeni. Sinemaya Renoir'ın yardımcısı olarak girmiş, 1945'te Losey'in, 1952'de Chaplin'in yardımcılığını yaptıktan sonra, 1953'te ilk filmi **The Big Leaguer'ı** gerçekleştirmiştir. Aşk konularından kaçınan, insana güvenen, olağanüstü davranışlı kişilerin serüvenlerini işleyen Aldrich, zaman zaman aşırı sertliğe kaçan sekansların birbirini izlediği bir sinema dili kullanır.

Aldrich'in en önemli filimleri şunlardır: **Apache Kiss me deadly, The Big Knife, Autumn Leaves, What happened to Baby Jane.**

Robert Aldrich'in 1955 yılında yönetmiş olduğu ve başrollerini Gary Cooper ile Burt Lancaster'in oynadığı Vera Cruz (İstiklâl Kahramanları) dan bir görünüş.

ALEKSANDR I. (PAVLOVİÇ)
(1775-1825) Rus çarı. Büyük Katerina'nın torunu ve Çar Pavel I.'in oğludur. Babasının öldürülmesi üzerine 11 mart 1801 yılında tahta çıkınca halk yararına birtakım tedbirler almıştır. Babası Pavel zamanından beri gergin olan Rus-Fransız ilişkileri çok geçmeden savaşı kaçınılmaz kılmıştır. Austerlitz ve Friedland bozgunlarını 1807 yılında Aleksandr I. ve Napoleon arasındaki Tilsitt anlaşması izlemiştir. Böylece Rusya da batı blokuna katılmıştır. 1807-1812 İsveç ve Türkiye'ye karşı girişilen savaşlar Rusya lehine gelişmiş, Finlandiya ve Besarabya Rusya'ya katılmıştır.

ALEKSANDR II. (NİKOLAYEVİÇ)
(1818-1881). Rus çarı. Kırım savaşında ölen babası Nikolay I.'in yerine tahta çıkmıştır (2 mart 1855). Paris antlaşmasının hemen ardından mutlakiyete dokunmaksızın geniş reform hareketlerine girişmiştir. 19 şubat 1861 de köleliğe son vermiştir. Ardından ilkokulları layikleştirmiş, hukukî ve askerî reformlar yapmıştır. Rusların geleneksel saldırganlığı çarlığının son yıllarında Aleksandr II.'yi de etkilemiştir. 1876-1877 yıllarında Balkanlarda Osmanlı İmparatorluğuyle savaşmıştır. Bu savaştan sonra Rusya'da ihtilâlci hareketler görülmüştür. 13 mart 1881 yılında özgürlük hareketi adlı devrimci bir topluluk, çara karşı suikast düzenlemiş ve çar, bir bombayla öldürülmüştür (13 mart 1881).

ALEKSANDR III. (ALEKSANDROVİÇ)
(1845-1894) Rus çarı. Babası Aleksandr'ın 1881 yılında öldürülmesiyle tahta çıktı. Sert bir ekonomi politikası izleyerek endüstriyi korumak için ağır gümrük vergileri koydu.

Rusya'nın Avrupa ve Asya topraklarını birleştiren Sibirya demiryolunun yapımını başlattı. Öteki Avrupa devletlerine karşı kuvvetli olabilmek için Fransa'yla bir anlaşma imzaladı. İç politikada Baltık ve Fin şehirlerinin Ruslaştırılmasına ve Yahudi aleyhtarı akımlara önem verdi.

ALEKSANDR NEVSKY
(1220-1263) Ulusal Rus kahramanı. 15 temmuz 1240 yılında Neva'da İsveç'e karşı kazandığı zafer ve Novgorod dukalığının saldırrlarına son vermesi, adının Rusya tarihinde önemli bir yer kazanması sonucunu sağlamış-

tır. Daha sonra Cermen şövalyelerini Peipus gölü savaşında yenilgiye uğratarak büyük bir zafer kazanmıştır. Aleksandr Nevski'nin iyi bir komutan olduğu kadar güçlü bir politikacı olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle Tatarlara karşı iyi bir politika gütmüş, böylece kendisi için Kiev, kardeşi Andrea için de Vladimir Grandükalıklarını elde etmeyi başarmıştır. Ölümünden sonra Ortodoks kilisesi tarafından aziz ilân edilmiştir.

ALEKSİ MİHAİLOVİÇ
(1629-1676) Rus çarı. 1645 yılında çar seçildi. Çarlığının ilk yıllarında yargıçların ve din adamlarının etkisinde kalmıştır. Polonya'ya, İsveç'e ve Don Kazaklarına karşı yaptığı savaşlarda büyük bir başarı gösterdi ve Moskovit devletinde Küçük Rusya'nın (Ukrayna) temelini attı. Kanunları bir Kod halinde topladı. Dış ülkelerle diplomatik ilişkileri artırdı. Çarlığı sırasındaki Stenka Razin ayaklanması (1671) Rusya'da en önemli köylü hareketlerinden birisidir.

ALEM
Camilerin, türbelerin, medreselerin, kapalı çarşıların kubbelerinin üstüne, minare külâhlarına, mimber, şadırvan gibi bölümlerin çatılarına yerleştirilen tepelikler.

Alemler genellikle bir eksene geçirilmiş yuvarlak birkaç parçadan ve bunların ucuna takılmış ay ya da uçları dışarıya kıvrılmış bir boynuz biçiminde tepelikten meydana gelir.

Önceleri süsleme amacıyle kullanılan alemlerin yayılmasında geleneklerin büyük etkisi vardır.

Eski Türkler çadırlarının tepesine kötü ruhlara ve nazara karşı moncuk diye adlandırdıkları sırığa geçirilmiş tepelikler koyarlardı. Bu eski gelenek alemlerin mimarlıkta yerleşmesinde önemli bir rol oynamıştır.

Bir alemi meydana getiren çeşitli parçalar aşağıdan yukarıya doğru şu isimleri alırlar: küp, alt bilezik, armut, boyun, üst bilezik, ay. Alemlerin en göze çarpan bölümü tepedeki aydır. Ayın yüzü daima Kâbeye dönüktür ve genellikle boynuz, hilâl, nal, zambak olmak üzere dört ay biçimi vardır.

ALEMAN, MATEO
(1547-1614) İspanyol yazar. İlk bölümü 1599, ikinci bölümü 1604 yılında yayınlanan Guzman de Alfarache adlı kitabı büyük bir yaygınlığa kavuşmuş, İspanyol edebiyatının sayılı eserleri arasında yer almıştır. Yazar, kitabında içinde yaşadığı toplumu son derecede kötümser bir tutumla eleştirmiştir. Yer yer din ve ahlâk sorunlarının da ele alınmasına rağmen roman, okuyucunun ilgisini daima uyanık tutabilme başarısını göstermektedir.

ALEMBERT, JEAN - BAPTİSTE LE ROND D'
(1717-1783) Fransız bilim adamı ve filozofu. General Destouches ve Madam de Tencin'in evlilik dışı oğludur. Doğduktan sonra Saint - Jean Le Rond kilisesinin merdivenlerine bırakıldığı için, kendisine kilisenin adı verilmiştir. İyi bir eğitim gördü. Matematik ihtisası yaptı. 24 yaşındayken Paris Bilimler Akademisine, ardından Berlin Akademisine üye seçildi. 1747 yılında Diderot'yla birlikte ansiklopedinin yönetimine katıldı. Ansiklopedinin ünlü önsözünü ve matematikle ilgili konuları yazdı. Bir süre sonra bu görevi bırakmakla birlikte (1759), ansiklopedicilere destek olmaya devam etti. 1745'te Fransız Akademisinin üyesi, 1772'de de sekreteri oldu ve bu görevi hayatı boyunca sürdürdü.

D'Alembert, matematik ve fizik alanında Leibnitz ve Newton tarafından atılan adımları sürdüren, XVIII. yüzyılın ilk yarısındaki en büyük Fransız bilim adamlarından biridir. Matematikte kısmî diferansiyel denklemlerin incelenmesine ilk olarak D'Alembert başlamış ve daha sonra Gauss tarafından doğrulanan cebir teoremini ortaya atmıştır. Bu alandaki çalışmalarını Opuscules Mathématiques (1761-1780) adlı kitabında toplamıştır. Mekanik alanında ünlü D'Alembert ilkesini ortaya koymuştur (Traité de Dynamique). Bu ilkeye göre bir dinamik problemi, bir statik probleme indirgenebilir.

ALEMDAĞ
Kocaeli yarımadasının batı bölümünde İstanbul boğazının 10 km. doğusunda bir dağdır. Yüksekliği 442 m.'dir. Taşdelen ve Defneli gibi ünlü kaynak suları Alemdağı'ndan çıkar.

ALEMDAR, MUSTAFA PAŞA
(1757-1808) Osmanlı sadrazamlarındandır. Rusçuk'ta doğmuştur. 1786 yılındaki Rus savaşında büyük yararlıkları görülmüş ve «Alemdar-Bayraktar» namıyle ün kazanmıştır. Savaş sonrasında kişisel işleriyle uğraşmış, ardından Rusçuk âyanı olmuştur. 1806 yılında ise vezirlik rütbesiyle Tuna seraskerliğine getirilmiştir. Selim III.'ün tahttan indirilmesine karşı ayaklanmayı bastırmak ve Selim III.'ü yeniden tahta çıkarmak amacıyle İstanbul üzerine yürümüş, saraya girdiğinde de Selim III.-ün ölüsüyle karşılaşmıştır.

Bu durum karşısında Alemdar Mustafa Paşa, Mahmut II.'yi padişah olarak tahta çıkar-

Rus Çarı Aleksandr II. (Nikolayeviç).

Aleksandr III. ve karısı Maria-Feodorovna.

D'Alembert'in Louvre müzesindeki bu portresi, La Tour tarafından yapılmıştır.

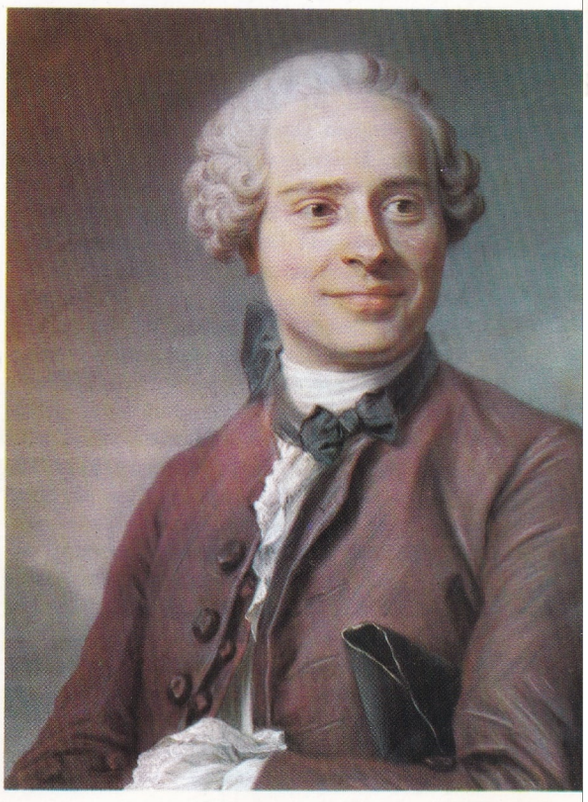

Alemdar Mustafa Paşa.

mış, Yeniçerilerin isyanıyle öldürüldüğü 1808 yılının temmuz ayına kadar sadrazamlıkta kalmıştır.

ALEMDAR VAK'ASI
Gittikçe düzeni bozulan Osmanlı İmparatorluğu içinde sık sık baş kaldırıp ayaklanan yeniçeri askerlerinin çıkardıkları en önemli karışıklardan biri. Selim III.'ün ölümüyle sonuçlanan ilk karışıklıkları bastırmak için, İstanbul üzerine yürüyüp Mahmut II.'yi tahta çıkararak kendisi de sadrazam olan Alemdar Mustafa Paşa, iş başına geldikten sonra ıslahat hareketlerine girişmiş ve temizliğe başlamıştır. Selim III. ile Nizamı Cedit'e karşı olanlar sürgüne gönderilmiş, elebaşıları öldürülmüştür. Düzenin sağlanması uğrunda Anadolu ve Rumeli ileri gelenleri İstanbul'a çağrılmış, kendileriyle bir çeşit konferans aktedilmiş ve «Sened-î İttifak» diye anılan bir anlaşma da imzalanmıştır. Bu anlaşmanın ardından eski Nizam-ı Cedit, bu defa «Sekban-ı Cedit» adı altında yeni baştan kurulmuştur.

Gerek Selim III. döneminde kurulan Nizam-ı Cedit ve gerekse daha sonra kurulan Sekban-ı Cedit, yeniçeriliğin kaldırılmasını hedef tuttuğundan, bu çabalar yeniçerilerle yeniliğe karşı halk topluluklarında hoşnutsuzluk yaratmış ve sadrazam Alemdar Mustafa Paşa aleyhine şiddetli bir cereyan başlamıştır.

Ayaklanma, 1808 yılı ramazanının yirmi altıncı gecesi patlak vermiş, yeniçeriler Babıâliyi kuşatmışlar, Alemdar Mustafa Paşaya bağlı kuvvetler İstanbul içinde ve Üsküdar yakasında dağınık bir durumda olduğundan vaktinde yetişemedikleri için yeniçeriler baskın çıkmışlardır. Konağı yeniçeriler tarafından sıkı bir kuşatmaya alınan Alemdar Mustafa Paşa, durumun kötüye vardığını görünce, cariyelerini bahçedeki taş kulenin içine almış, başkadını ve başağasıyle yeniçerilere karşı bir süre daha dayanmıştır. Fakat yeniçerilerin, saklandığı kulenin üstüne çıkarak tepesini delmeye başlamasıyle Alemdar Mustafa Paşa, mahzene inmiş ve hazır bir barut fıçısını ateşlemiştir. Kulenin tepesinde bulunan üç yüz yeniçeriyle birlikte kendisi de havaya uçarak ölmüştür.

ALEMGİR I.
(1618-1707) İmparator Şah Cihan'ın üçüncü oğlu. Annesi Mümtaz Mahal'dir. 1635'te devlet hizmetine başladı. Bundan sonra Dekhan, yeni güney eyaletleri valiliğine getirildi (1636-1644). 1645'te yine valilik göreviyle Gucarat'a gönderildi. 1646'da Belh eyaletinin komutanı oldu. Fakat burada sürekli başarı kazanamadığı için, imparator bu eyaletini eski hâkimine bırakarak, Alemgir I.'i Multan valiliğine atadı. Bu görevi sırasında İranlıların elinde bulunan Kandahar kalesini almak isteğinde de başarı kazanamadı. İkinci kuşatmadan dönüşünde, Alemgir I., ikinci kez Dekhan valiliğine nakledildi. Orada babasının komutası altında, Kutb-Şah ve Âdil Şaha karşı savaşarak, her iki hasmını da kendisine vergi vermeye zorunlu bıraktı. Şah Cihan'ın ölümü üzerine (1657) küçük oğulları, büyük kardeşleri Dara Şikuh'un saltanata getirilmemesi için mücadeleye başladılar.

Alemgir I., küçük ağabeyi Murat Bahş'la birlikte Uccay'da imparator ordusunu yendiler. Agra'nın doğusunda asıl orduya komuta eden Dara Şikuh'la karşılaştılar. 8 haziran 1658'de yapılan savaşta Dara yenilgiye uğradı. Agrada imparatorun tutsak alınması üzerine Alemgir I., kendini imparator ilân etti. Bundan sonra savaş meydanından kaçan Dara'yı önce Lâhur, sonra Multan'da takip etti; fakat Şah Şuca'nın tekrar harekete geçtiğini duyunca Agra'ya döndü. 14 aralık 1659'da Allahabad ile Agra arasında yapılan savaşta başarı kazandı. Savaştan kurtularak doğuda yeni bir ordu toplayıp tekrar Alemgir I.'e saldıran prensi 23 mart 1659'da kesin olarak yendi. Son hareketi 1705'te kendisinin yönettiği Vakinkara kalesine yapılan hücumdur. Ocak 1706'da Ahmdnagar'a gelen Alemgir I., 5 mart 1707'de öldü. Avrangabat'ın yakınında Hulabat'ta gömüldü.

Aletçilik görüşünün savunucusu, Amerikan düşünürü John Dewey.

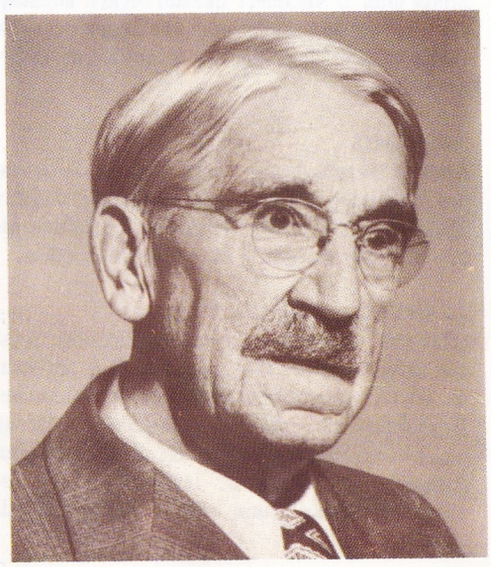

ALEMGİR II., AZÜZİDDİN
(? -1759) Hindistan'da Timuroğullarından gelen 14. hükümdar. Cihangir'in oğlu. 1754 te tahta geçmiş, fakat önemli işler başaramamıştır. Pencap'ı Afganlardan geri almak için giriştiği hareket üzerine, Afgan hükümdarı Ahmet Şah Dürranî, Delhi'yi alarak (1757) yağma ettirmiştir.

Alemgir II.'nin saltanatı Haydarabat devletinin kurucusu Nizamülmülk Kılıçhan'ın torunu Emirülümera Gaziyüddin'in egemenliği altında geçmiş, sonunda Gaziyüddin tarafından öldürülmüştür.

ALENİLİK KURALI
Bazı amme hizmetlerinin, kamuoyuna açık bir şekilde gerçekleştirilmesi, isteyenlerin bu hizmetlerin işleyişini izleyebilmeleri hakkının bulunması kuralı. Örneğin Anayasamızın 87. maddesine göre, Türkiye Büyük Millet Meclisinin müzakereleri açıktır ve herkes müzakereleri izlemek hakkına sahiptir. Mahkemelerde de, bazı istisnalar dışında, duruşmalar açık olarak yapılır. Hususî hukukta da, bazı sicillerin ve kayıtların herkes tarafından incelenebilmesi, aleniyet ilkesi olarak isimlendirilmektedir.

ALENİYET
Açık, ortada, herkesin gözü önünde oluş anlamına gelir. Özellikle, ceza hukukunda aleniyet, alenilik bazı suçların unsuru, bazı suçların da ağırlatıcı nedenidir. Aleniyet, mahiyeti itibarıyle alenî olan parklar, meydanlar, caddeler gibi yerlerde gerçekleştirilir. Bazı yerlerde, mahiyeti itibarıyle alenî olmasalar bile, tahsis edildikleri hizmet itibarıyle alenî sayılırlar. Örneğin kütüphaneler, tiyatrolar, sinemalar tahsis amaçları itibarıyle alenî yerlerdir.

ALESSANDRO
Hıristiyanlık tarihinde sekiz papanın adıdır. En önemlileri şunlardır.

Alessandro I. : Papa Evaristo'nun yerine geçmiş ve 120 yılında ölmüştür.

Alessandro III. : Rolando Bandinelli (1159-1181) Barbarossa, IV. Vittore'yi bu papaya karşı kışkırtarak Kuzey İtalya'da bir iç savaşın çıkmasına sebep olmuştur. Crema ve Milano şehirleri iç savaşta harap olmuştur.

Alessandro IV. : Reginaldo Segni (1254-1261) Kendinden önceki İnnocenzo IV.'ün politikasını sürdürmüştür.

Alessandro V. : Pietro Filargo (1409-1410). Din konusundaki araştırmalarıyle ünlüdür.

Alessandro VI. : Rodrigo Lanzol - Borja (1492-1503) (Borgia) İspanyol asıllıdır. Seçilmeden önceki yaşantısıyle ve Papalık süresince davranışlarıyle geleneklere sırt çevirmiş,

Aletsch buzulunun görünüşü. Alplerin en büyük buzulu olan Aletsch'in kimi yerlerinde buzların kalınlığı 800 metreyi bulur.

kiliseye ait toprakları oğlu Cesare Borgia'ya bağışlamıştır. Dış politikada Carlo VIII.'le birleşerek Fransa'ya karşı bir ittifak sağlamıştır. Türklere karşı savaşı da desteklemiştir.

Alessandro VII. : Fabio Chigi (1655-1667) Augistinus di Giansenio'yu mahkûm etmiştir.

ALETÇİLİK

Amerikalı düşünür ve pragmacı John Dewey'in öğretisidir. Dewey, yine Amerikalı düşünür William James'in pragmatizminden yola çıkar. Aletçilik, (Enstrümantalizm); bilimsel yasa, kuram ve kavramları birer aletten ibaret sayar. Bunlar başarılı olurlarsa, iyi ve gerçektirler. Tersi bir oluşta hem gerçek değillerdir, hem de kötüdürler.

Aletçilik, «Deneysel Mantık» adıyle de anılır. Yine bu öğretiye göre, bilimin, belli bir durumda en uygun davranışın araştırılmasını sağlamaktan başka, hiç bir okjektif gerçekliği yoktur.

ALETSCH

Alp sıradağlarının en büyük buz vadisidir. Aletsch İsviçre sınırları içinde ve Valais kantonunda Ron vadisinin kuzey yakasındadır. 130 km². lik bir alanı kaplar. Ortalama yüksekliği 2000 m.'dir. 20 km. uzunluğunda eğimli bir kanal biçiminde uzanır.

ALEUT ADALARI (ALEUTİYEN)

Kuzey Pasifik okyanusunda yer alan bu adalar, Amerika Birleşik Devletlerinin Alaska eyaletine bağlıdır. Alaska yarımadasının dış çıkıntısından başlayıp aşağı yukarı Kamçatka yarımadasına kadar 1700 km. boyunca uzanarak Bering denizini Pasifik okyanusundan ayırırlar. Yüzölçümü 17.770 km². olan Aleut adalarının devamı Alaska yarımadasını meydana getirir. Adaların büyük kısmı dağlık ve kayalık olup, oturmaya elverişli değildir. Bu adalar, aralarında birkaç gruba ayrılırlar. En küçüğü Fox grubudur. Umnok, Unalaska, Unimak adalarından meydana gelir. Near, fox gurubundaki Unimak adasında Shishaldin Rat ve Andreanof grupları daha büyüktür. volkanı bulunur. Bu yanardağ, dünyanın en çok faaliyette bulunan krateridir. Yüksekliği 3041 m.'dir. En önemli ve kalabalık merkez 200 kişiyi biraz geçen nüfusuyle Unalaska adasında aynı addaki şehirdir. Aleut adalarında yaşayan 1200 kişi özellikle avcılık (kurt, fok balığı) balıkçılık (ringa, sombalığı) ve ço-

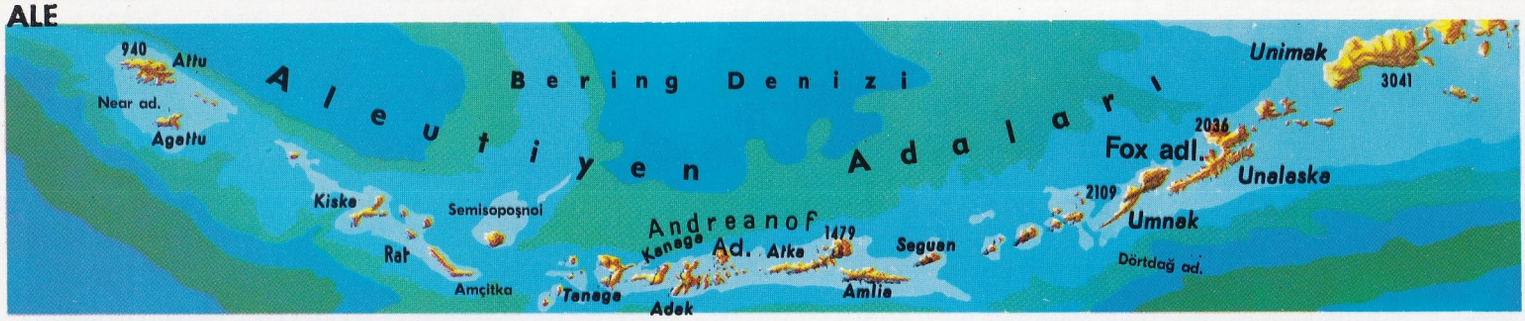

Aleut adalarının havadan görünüşü. Aleut adalarını meydana getiren volkanik adaların sayısı 150'yi bulur.

banlıkla (rengeyiği, küçükbaş hayvan) geçinir.

Adalar, 1741 yılında Bering ve Chirikov tarafından keşfedilmiştir. 1867 yılına kadar Rusya'nın yönetiminde kalmış, bu tarihten sonra Amerika Birleşik Devletleri Alaska'yla birlikte bu adaları da satın alarak, kendisine, bağlamıştır.

ALEV

Gazlı maddelerin yanmasına eşlik eden ışık ve ısı olayı. Sıvı ve katı maddeler (petrol, odun vb.) ısınınca gaz üretirlerse, yanışları alevli olur.

Bir alevin ışık vermesi yanan maddede katı akkor tanecikler bulunmasına bağlıdır. Genel olarak karbondan meydana gelen akkor tanecikler yanma sırasında ayrılırlar.

Işığı bol alevler magnezyum ve asetilenin yanmasından elde edilir. Az alev veren gazlar hidrojen ve karbon oksittir. Bir alevin kendisini meydana getiren maddenin cinsine göre değişir. Örneğin oksijenin hidrojen içinde ve etialkolün havada yanmasında, ısıları yaklaşık olarak 2500°C ve 1700°C'yi bulur.

Bir mumun alevini inceleyecek olursak üç ayrı ısı ve ışık bölgesi meydana geldiğini görürüz.

Bu bölgelerden biri iç bölgedir. Burada yanma olayı görülmediğinden soğuktur. Dış bölgedeyse tam bir yanma olayı görülür (yani katı tanecikler birbirinden ayrılmaz ve ışık yoktur).

İç ve dış bölge arasında kalan orta bölgedeyse kuvvetli bir ışık sağlayan akkor karbon tanecikleri birbirinden ayrılır.

ALEVÎLİK

Geniş anlamda İslâm peygamberi Muhammet'in amcasının oğlu ve damadı Ali'yi sevmek özdeşliğini taşır. Ali sevgisi bütün İslâm tarihi boyunca sürmüş ve günümüze kadar da getirilmiştir. Ali'yi sevenlere göre: Ali, her şeyden önce Tanrı'yla yakın dostluk bağları kurmuş bir insandır. Yine Müslümanlarca, Ali, tam anlamıyle bir velîdir ve bu niteliği, onu yalnızca Tanrının peygamberi olan Muhammet'ten köklü bir biçimde ayırır. Sayısız kolları olan Şiîlik bu tasavvurdan doğmaktadır. Bunun içindir ki, Şiîler Ali'ye imamlık, mücahitlik, velilik niteliklerinin üçünü bir arada verirler. Onlara göre, Ali'ye imamlığın yöneltilmesi Peygamberin, veda haccından dönüşünde, Humm gölü kıyısındaki va'zı sırasında, halka şu sözleri söylediği zamanda başlar: «Ben ahrete rihlet edeceğim: Sizin aranızda birbirinden daha önemli iki şey bırakıyorum; bunlar: Kur'an ve ehl-i beytimdir.»

Peygamber, daha al-Hudaybiya gazvesinden dönüşünde «ben kimin efendisiysem, Ali de onun efendisidir» demişti. Bir gün Peygamber, Ali, Fatma, Hasan ve Hüseyin'i çevresine aldı, onları uyurken üstüne attığı örtüyle örttü ve Tanrıya niyaz etti, ki, bu niyaz Kuran'ın XXXIII. suresinin 33. ayetinin inmesine sebep olmuştur. Ali, İslâmlık döneminde doğduğundan putperestlik evresinden geçmemiş ve Tanrıca temiz kılınmıştır.

Peygamber de O'nu çok sevmekte, en gizli düşüncelerini O'na anlatmakta, O'nu kendi yerine halife olarak bırakmayı düşünmektedir.

Şiîler hiç bir zaman, imamlık yetkisini içeren halifeliğin seçimle olmasını anlayamadıkları için, Şiîlik özellikle hükümdarlığın ilâhî hukuka dayandığını temel olarak kabul edip tanıyan İranlılar arasında büyük bir taraftar bulmuştur.

Ali, hicret gecesinde Peygamber'in hırkasına sarılarak onun yatağında yatmış ve böylelikle Peygamber'i kurtarmak için ölümü de göze almasından ötürü Tanrı tarafından «Tanrının rızasını kazanmak için kendini harcayan insan» olarak nitelenmiş ve övülmüştür. Geri kalanları halifelik tartışmalarına düşerken Peygamber'i bir başına gömen de Ali'dir.

Muhammet'in ölümünden sonra halifeliğe getirilmeyen Ali'nin hakkı yenmiştir. Şiîlik adı altında beliren siyasal parti, Havariç partisine karşı bu yüzden kurulmuştur.

Ali'nin hem savaşçı, hem de veli kişiliğine sahip olması Şiîler arasında, onun adı çevresinde türlü menkıbelerin doğmasına yol açmıştır. Şiffin savaşı sırasında Ali'nin bir başına ve bir günde kendi eliyle 523 kişi öldürdüğü anlatılır. Daha sonraları Ali üzerine olağanüstülük nitelikler verilmiştir: Ali, elinde Zul'-Fakar (halk dilinde Zulfikâr) adlı kılıcıyle atlıları eğerlerinden düşürmeden, kafalarını vücutlarından ayırdığı ya da vücutlarını ikiye bölüşü hikâye edilir. O, korkmadan, dimdik düşmanın saldırısını bekleyen, yalnızca kolunu bir uzatışta 33 düşmanı yere seren bir kahraman olarak tasavvur edilir. Fakat savaşçı olarak ne denli büyük olursa olsun, veli rolünde, kıyas kabul edilmeyecek kadar büyük görülür: Taraftarlarının, Peygamberin mucizeleriyle kıyaslanmaktan çekinmedikleri kerametleri gösterir.

Ali, çeşitli savaşlarda yararlıklar göstermiş, birçok kaleye İslâm bayrağını çekmiş, Kâbe'deki putları da yine o kırmıştır. Çok bilgili, iyi huylu ve adaletçi bir insandı.

Alicilik, sonraları bir mezhep olarak yayılarak örgütlenmiştir. İlk Alevîler, Şia partisinde toplanan, onun İmamlığı (halifeliği) altına girenlerdir. Daha sonraları çeşitli partilere ayrılan Alevîliğin Ali'yi Tanrı sayan kolları da türemiştir.

Alevîlik, Orta Asya'da, Hindistan'da, Yemen'de, İran'da, Suriye'de ve Anadolu'da yayılmıştır. Anadolu'daki «Kızılbaşlık», «Tahta-

Alfaotu yaprakları, sepetçilikte kullanılır.

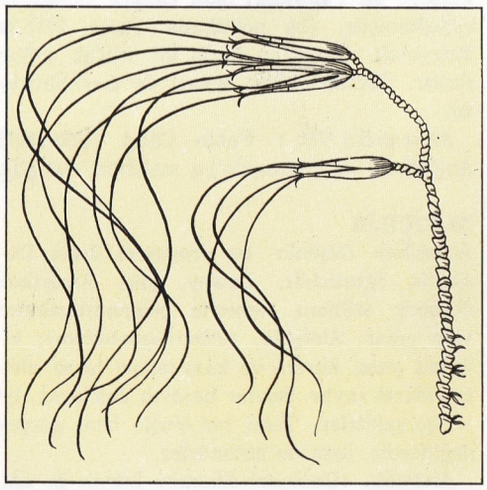

cılık» deyimleri Alevîlikle eşanlamlıdır. İranda da «Göranlar» adıyle Alevîler kendilerini «Sofî» olarak adlandırırlar.

Dedeler tarafından yönetilen köy örgenlerine Ocaklar, Pirler tarafından yönetilen Ocaklar Federasyonuna da Mürşit Yuvaları adı verilir. Muharrem ayında on iki gün ve kış ortasında Hızır Peygamber adına da üç gün oruç tutulur. «Her şeye mâlik ola ve hiç bir şeye mâlik olmaya» ilkesiyle toplumcu bir görüşe dayanan Alevîliğin töresel disiplinleri «eline, beline, diline sahip ol» formülüyle açıklanır.

Bu ilkelerden sapanları ve ayrılanları «düşkün etmek» diye belirlenen bir cezayla - bir çeşit afarozdur - cezalandırırlar. Karı boşamak ve dul kadın almak da yasaklanmıştır.

ALEV MAKİNESİ

Bir yakın savaş silâhı. Genel olarak makinenin iki deposu vardır. Bunlardan birine alev yağı (katran, petrolla karışık zift, makine yağı), öbürüne basınç gazı (sıkıştırılmış azot ya da karbon dioksit) konulur. Makine işlerken basınç gazı, alev yağını alev borusundan püskürtür. Püskürtülen yağ, borunun ağzına yerleştirilen ve alev yağının yaptığı basınçla kendi kendine ateş alan bir hartuç ya da elektrik pili tutuşturur.

Alev makinelerinin muhtelif çeşitleri vardır:

1) Küçük alev makineleri - Sırtta taşınırlar. Alev uzunlukları 20-30 m.'dir.

2) Orta alev makineleri. — Elarabası gibi çeşitli biçimdeki araçlarla taşınırlar.

3) Büyük alev makineleri. — Araba ya da tank, motorlu araçlarla taşınırlar. Alev uzunlukları 80-100 m.'dir. 100 kg. alev yağı alırlar.

Alev makineleri İkinci Dünya savaşında önem kazanmış, hem Almanlar, hem de Amerikalılar tarafından koruganlara saldırmak, düşmanın saklandığı ormanları tutuşturmak, siperleri temizlemek ve sokak savaşlarında düşmanın sığındığı evleri yakmak için kullanılmıştır.

Alev makineleri barışta çekirge sürüleriyle mücadele alanında çok etkili bir araçtır.

ALFA, HALFAOTU (Stipa tenacissima)

Buğdaygillerden, kurak iklimlerde yetişen bir bitki türü. Özellikle İspanya, Cezayir ve Fas bozkırlarında bulunur. Yaprakları sepet, hasır örmede, kâğıt ve kaba kumaş yapımında kullanılır. Esparto samanı ve esparto liflerinin çoğu bu bitkinin saplarından elde edilir.

ALFABE

Geniş anlamda belirli bir dili yazmak (yazı şekline sokmak) için kullanılan her türlü yazı düzeni. Daha özel anlamda alfabetik yazılara özgü işaretlerin tümü. Alfabe yazısında bir sözcüğü oluşturan sesler zincirinin bölümlerini meydana getiren her basit ses ayrı bir işaretle canlandırılır. Buna karşılık her işarete, daima bir tek basit ses tekabül eder. Bu tür yazıya örnek olarak eski Yunan alfabesi gösterilebilir. Bütün önemli Avrupa alfabeleri bu alfabeden türemişlerdir. Etrüsk, Latin, Sırp, Umbro, Osko, Rus, Gotik, Bulgar, Arnavut vb. Dil incelemeleri bakımından bu tür yazının çok yararları vardır. Çünkü belirli bir dildeki bir sözcüğü meydana getiren bütün seslerin büyük bir dikkatle incelenmesini sağlar. Bununla birlikte bu ilke alfabeler tarafından şaşmaz bir şekilde uygulanmamaktadır. Sesler çoğu kez yaklaşık olarak işarete çevrilmekte, yazılar fonetik bakımdan açıklığını yitirebilmektedir. Belirtelim ki, Yunan alfabesi, türediği Samî alfabeye göre ileri bir adımdır. Çünkü Aramî alfabe yazısında yalnız sessiz harfler kullanılırdı. Örneğin Barbaros sözcüğü bu alfabeye göre brbrs biçiminde yazılmak gerekirdi. Samî alfabenin kökü Aramî alfabesidir. Aramî uygarlığının (Suriye) yayılmasından sonra Aramî alfabesi pek çok millet tarafından kabul edilmiş ve bu alfabeden pek çok alfabe türetilmiştir. Bunlar arasında Siriak alfabesi de vardır. Daha sonraları M.S. V.-VI. yüzyıllara doğru Arap alfabesi gelişmiş ve İranlılar, Türkler ve başka Müslüman ülkeler tarafından benimsenmiştir.

Alfabe yazısının nasıl ortaya çıktığı sorunu henüz kesin bir şekilde çözümlenmiş değildir. Kimi bilginler alfabenin Mısır hiyerogliflerinden ya da minoik yazıdan (eskiden Girit adasında kullanılan yazı) doğmuş olabileceği görüşündedir. Kimileri de geometrik şekillerin gelişmesi sonunda ortaya çıktığını ileri sürer. (poligenetik teori). Fakat alfabenin Batı dünyasına Fenikeliler tarafından getirildiği konusunda tam bir görüş birliği vardır.

Heredot, alfabenin Yunanistan'a girmesini Fenikeli efsane kahramanı Kadmos'un Batıda tanınmasına bağlar. Alfabenin Yunanistan'a yayılış tarihini hesaplamak oldukça zordur. Bununla birlikte bu olayın milâttan önce 2000 yılında gerçekleştiği sanılmaktadır.

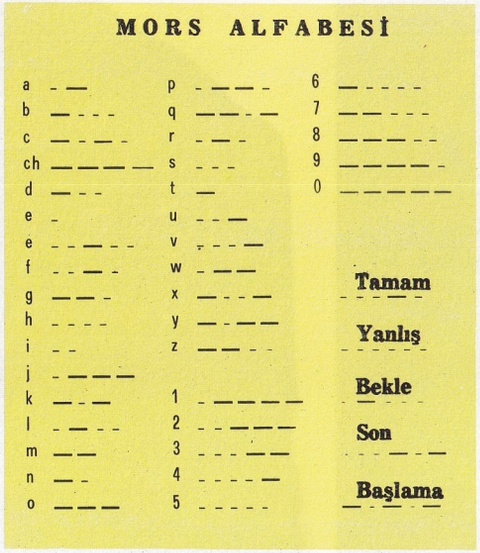

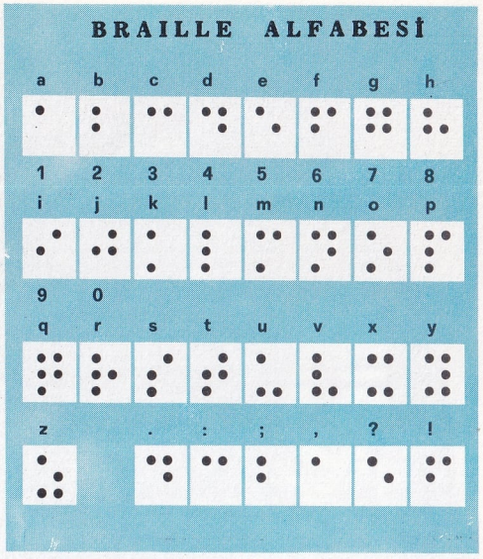

M.Ö. IX. yüzyıldan kalma bu tablet, en eski Yunan alfabesiyle yazılmıştır.

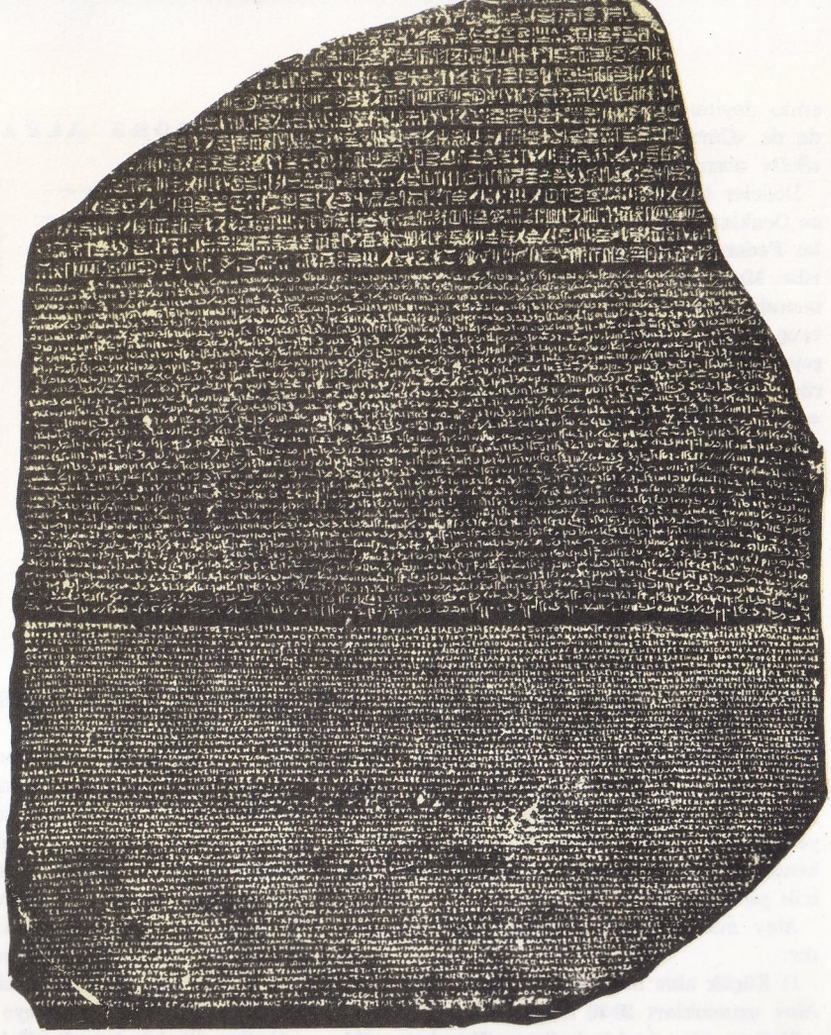

Solda: Babil çivi yazısıyle yazılmış bu belge, Basra körfezi kıyısındaki bir tarlanın hibe edilmesini belgelemektedir (M.Ö. 1120). Sağda: 1799 yılında, Bouchard tarafından Mısır'da bulunan bu taşın üzerinde üç ayrı dil ve alfabe (hiyeroglif, demotik, yunan) ile yazılmış, bir metin bulunmaktadır. M.Ö. 196 yılında yazıldığı anlaşılan bu metin, hiyeroglif yazısının çözülmesinde önemli bir rol oynamıştır. (Londra, British Meseum'dan).

Yunan yazarlarının da alfabenin icadı konusunda görüş ayrılıklarına sahip oldukları anlaşılmaktadır. Kimi kaynaklara göre alfabeyi Mısırlılar, bazılarına göre Asurlular bulmuştur; Giritlilerin bulduğu kanısında olanlar da vardır. Kimi yazarlar da İbranîler daha doğrusu Musa tarafından bulunduğunu ileri sürerler.

Latin alfabesi, Yunan alfabesi ile Etrüsk alfabesinin etkilerini taşır ve bunların bir devamıdır. Yunan alfabesinin Latin alfabesine dönüşünde birçok değişiklikler olmuştur. Latin alfabesinde kh, th, ph, sesleri bulunmadığından bu sesleri canlandıran işaretler Yunan alfabesinden çıkartılmıştır. C'ye bir çizgicik eklenerek k ve g seslerini birbirinden ayıran (G) harfi yaratılmıştır. M.Ö. I. yüzyılda Yunan alfabesinin Z ve ipsilon (Y) harfleri alınmıştır. İmparatorluk devrinde kullanılan Latin alfabesi 23 harfliydi. Latin alfabesi Roma İmparatorluğunun, özellikle Batı Roma İmparatorluğunun resmî yazısı olunca Roma kilisesi tarafından da kabul edilmiş ve bu kiliseye bağlı bütün uluslara yayılmıştır.

Iskandinav ülkelerinde, Ren ve Tuna vadilerinde, İngiltere ve İrlanda'da bulunan yazıtlarda okunabilen «rünik yazı» nın da, Yunan alfabesinden henüz tamamen bilinmeyen ara geçişlerden sonra türemiş olduğu sanılmaktadır. Başta Ruslar, Ukraynalılar, Sırplar ve Bulgarlar olmak üzere Ortodoks kilisesine bağlı İslav halkları tarafından benimsenen sirillik alfabe de Yunan alfabesinden türemiştir.

Özel Alfabeler: Geleneksel alfabelerin yerine getiremediği bazı özel fonksiyonlar için hazırlanmış özel alfabeler de vardır. Bunların en ünlüsü körler için hazırlanan ve büyük bir yaygınlığa kavuşan Braille alfabesidir. Bu alfabeyi meydana getiren Louis Braille de bir kördür. Uzun çalışmalardan sonra o tarihe kadar körler için hazırlanmış çeşitli alfabelerden de yararlanarak, 1829'da kendi adıyle anılan alfabeyi meydana getirmiştir. Braille alfabesinin harfleri kabartma noktalardan ibarettir. Harfler en az bir, en çok altı noktalıdır. Bu alfabe büyük bir hızla yayılmış. Braille alfabesiyle baskı yapan matbaalar kurulmuştur. Buralarda basılan kitaplar bugün körler için zengin bir kitaplık meydana getirmektedir. Geçmiş yıllarda sağır ve dilsizlerin eğitiminde kullanılan ve harflerin parmak işaretleriyle belirtilmesi ilkesine dayanan el alfabesi (daktiloloji) de çok yararlı olmuştur. XVII. yüzyıldan beri bilinen bu sistem uzun süre sağır ve dilsiz okullarında uygulanmıştır. El alfabesi günümüzde eski önemini yitirmiş, her yerde yerini yeni yöntemlere bırakmıştır. Telgrafla haberleşmeyi sağlayan ve bütün uluslar tarafından benimsenen mors alfabesi (1835) Amerikalı Samuel Morse tarafından icat edilmiştir. Bu alfabe, aralıklarla birbirinden ayrılan nokta ve çizgilerden meydana gelir. Noktaların uzunluğu çizgilerin üçte biri kadardır. Aralıkların uzunlukları bir harfin çeşitli bölümlerini, bir sözcüğün çeşitli harflerini ya da bir cümlenin çeşitli sözcüklerini ayırmalarına göre değişir.

Türk Alfabesi: Eski Türklerin kullandığı Uygur alfabesi Samî alfabesinin kuzey bölümünün Aramî kolundan türemiştir. Orhon alfabesinin de Aramî asıllı olduğu bazı bilginlerce iddia edilmektedir. Ancak kimi bilginler Orhon alfabesinin Orta Asya'dan türediğini ileri sürmektedirler.

Türkler Orta-Doğu ve Anadolu'da yerleştikten sonra yüzlerce yıl Arap harflerini kullanmışlardır.

Osmanlılar devrinde sanat, edebiyat ve bilim eserleri hep Arap harfleriyle yazılmıştır.

Fakat Arap harfleri Türkçeye uymuyordu. Bu yüzden okuma-yazmada güçlük çekilirdi.

Atatürk, bu önemli dava üzerinde durmuş, Türk bilgin ve yazarlarıyle tartışarak Latin köklü bir alfabe hazırlanmasını sağlamıştır. 1 kasım 1928'de kabul edilen yeni Türk Alfabesi okur yazar oranının artmasında önemli bir rol oynamıştır.

Latin alfabesini kullanan bazı uluslar, bu alfabeyi kendi dillerine uydurmak için «diyakritik» denilen bazı işaretler kullanmak zorunda kalmışlardır. Türk alfabesinde de bazı harfler bu amaçla diyakritik işaret almıştır. Ç, ş ve ğ gibi.

Alfabe Öğretimi: Okula yeni başlayan çocuk, serbest hareket ettiği oyun âleminden ayrılarak belli bir amaca göre düzenlenmiş olan çalışma hayatına katılır katılmaz ilk kez okuma yazma öğrenmekle yükümlenir. Çocuk bu ciddî işe, oyun havasındaki konuşmalar, bol resim ve kendi dünyasına uyan uğraşılarla alıştırılmalıdır.

Okuma yazma öğretimini, çocuğu alfabe kitabıyle başbaşa bırakarak gerçekleştirmek mümkün değildir. Alfabe öğretiminin temel ilkelerini kavrayabilmek için, bu alanda uygulanan metotları kısaca gözden geçirmek gerekir. Çocuğa okuma yazmanın mekanizmasını kavratmak için birçok yol vardır. Bunları iki metot halinde toplayıp anlatabiliriz. 1 — İşe yazı işaretlerinin en basiti olan harfleri öğretmekle başlayan, onları birleştirerek heceler, bunlarla kelimeler, kelimelerle de cümleler yapmak amacı güden ve böylece okuma yazma işini bir çeşit toplama işlemi olarak kabul eden sentez metodu. 2 — Kelime, cümle ya da cümle kümelerinden harekete geçen ve harflere doğru ilerleyen çözümleme metodu. Bunlardan başka bir de bu iki metodun temelini teşkil eden düşünceleri ulaştırmaya çalışan karı-

Babil çivi yazısı. (Louvre müzesinden). Bilginlerin çoğu, çivi yazısının bütün alfabelerin kökünü meydana getirdiği kanısındadır.

Vittorio Alfieri'nin Oreste adlı tragedyasının, Vittorio Gassman tiyatro topluluğu tarafından temsilinden bir görünüş.

şık metot ya da kelime metodu vardır. Fakat bu, çözümleme metodunun başka bir şeklidir. Türkiye'de çözümleme metoduyle ilgili ilk hareket, Darüşşafaka öğretmenlerinden Nüzhet Sabit'in yazdığı «Kelime Usulüyle Elifba» adlı kitabıyle başlar (1918). Önce tartışmalara sebep olan bu girişim gitgide güçlenerek bizde çözümleme metodunun uygulanması çığırını açmıştır. 1928'de yeni Türk harfleri kabul edilerek imlâmız fonetik bir karakter aldıktan sonra okuma ve yazmanın öğrenilmesi çok kolaylaşmıştır. Alfabe öğretiminin kelime ve cümle esasına göre yürütülebilmesi için, öğrencileri okuma yazma ve alfabe kitabına hazırlayan şu çeşit alıştırmalar yaptırılır: 1. Günlük hayatta çocukların sık sık gördükleri top, çember, baston tırmık, kova... gibi eşyanın basit çizgilerle yaptırılan resimleri, öğrencileri harflerin özelliklerini kavramaya, yazının ilk basit şekillerini bellemeye alıştırır. 2. Bu çeşit alıştırmalarla bir hafta geçtikten sonra 3 × 5 cm. boyundaki kartonlara çocukların soyadları yazılır. Bunlar derslik kapısının yanındaki bir kutu ya da torba içine konur. Öğrenciler dersliğe girip çıkarken bunların arasından kendi adları yazılı kartları bulup gösterilen çivilere asmaları çocuklardan istenir. 3. Derslikte çocukların görebildikleri, pencere, duvar, dolap, sıra, masa, sandalye, karatahta, defter... gibi eşyanın basit resimleri kartlar üzerine çizilir ve adları yazılır. Bunlar öğrencilere dağıtılır. Çocuklar ellerindeki fişlerin hangi eşyanın resmini ve adını gösterdiğini anlayarak hem okur, hem o eşyanın yanına götürüp koyarlar. 4. Fişlerin üzerine ver, al, göster, kaldır, indir... gibi çocuklar tarafından yapılması mümkün kısa emir cümleleri yazılır. Öğrencilere diyelim ki, kapıyı göster denileceği yerde «göster» kelimesi yazılı fiş gösterilerek bu yazıya göre yapılması gereken işi yapmaları istenir. 5. Kibrit kutusu gibi küçük kutuların içine fındık, leblebi, ceviz, kestane, iğde, çakıl... gibi şeyler konur. Bu eşyanın adları fişlere yazılır. Çocuklar fişleri okuyarak ilgili kutunun üzerine koymaya alıştırılır. 6. Çocukların en çok sevdikleri tekerlemeler şerit biçimindeki kâğıtlar üzerine yazıldıktan sonra kelimeler ayrı ayrı kesilir. Sonra bu kelimeleri yan yana getirerek tekerlemeyi meydana getirmeleri istenir. 7. Yukarıda anlatılan alıştırmalar sayesinde çocukların öğrendikleri kelimeler yan yana getirilerek onlara çocukça kısa mektuplar yazdırılır. Bu mektupları yazmada göstereceği başarı, çocuğun okuma yazma öğrenmedeki başarısına ölçü olur. Çocuklara özellikle yazmaya alıştırıcı alıştırmalar yaptırılırken kumdan geniş ölçüde faydalanmak yolu tutulmalıdır. Öğrenciler, alfabe kitabı üzerinde çalışmaya sevkedildikleri zaman yukarıda anlatılan alıştırmalardan yararlandığı takdirde öğrendiklerini zorluk çekmeden pekleştirirler.

ALFIERI, VITTORIO

(1749-1803) İtalyan yazarı. Torino Akademisini bitirdikten sonra İtalya'nın çeşitli kentlerini ve ayrıca Fransa, İngiltere, Almanya, Danimarka, İsveç, Rusya, İspanya ve Portekiz gibi ülkeleri gezmiştir. 1772'de Torino'ya yerleşerek Latin ve İtalyan klasiklerini incelemeye başlamış, ilk tragedyası olan Cleopatra'yı yazmıştır. Torino'nun Carignano tiyatrosunda büyük bir başarı kazanan Cleopatra'dan sonra Alfieri, çeşitli oyunlarla yazı hayatını sürdürmüştür. Bir ara Fransız dilinde eserler vermiş, bu eserlerde Fransız tragedyasının etkisi altında kalmakla birlikte, psikolojik durumları abartmak, monologları çoğaltmak ve kişi sayısını azaltmak suretiyle İtalyan tragedyasına belirli bir olgunluk ve ulusal bir nitelik kazandırmıştır. 1777 yılında tanıştığı Albani kontesi Luisa Stolberg'e ömrünün sonuna kadar bağlı kalmıştır. Fransız devrimi sırasında Paris'te bulunan ve Fransız devrimini büyük bir coşkunlukla karşılayan Alfieri, benzer bir devrimin İtalya'da da gerçekleşmesine çalışmıştır. Özgürlük sevgisiyle dolu lirik yazıları İtalyan kamuoyunda büyük yankılar uyandırmıştır. Alfieri'nin başlıca eserleri şunlardır: Filippo II., Bruto Primo, Bruto Secondo, Oreste, Virginia, Rosmunda, Vita, Saul vb. En önemli eseri Saul'dur.

ALFONSO

Aragon, Asturia, Kastilya, Portekiz ve İspanya krallarının adları. Aragon'da beş, Asturia'da beş, Kastilya'da on bir, Portekiz'de altı, İspanya'da ise on üç Alfons tahta çıkmıştır. Son İspanyol kralı Alfons XIII. (1886-1941), 1902 yılında tahta çıkmış, Algesiras konferansında Fas sorununun bir çözüm yoluna bağlanması için çalışmıştır. 1923'te general Primo de Rivera tarafından yapılan hükümet darbesini desteklemiştir.

1931'de seçimleri cumhuriyetçilerin kazanması üzerine İspanya'dan sürülmüş, on yıl sonra Roma'da ölmüştür.

ALFÖLD
Orta Macaristan'ın güneyinde uzanan alçak ovalar. Tuna ve Tisa ırmakları arasındaki bölge için buraya Macar Mezopotamyası adı da verilir. Doğuda Transilvanya sıradağlarının batı eteklerine kadar uzanır. İklim kışları çok soğuk, yazları çok sıcak, az yağışlı ve kuraktır. Nüfus yoğunluğu sık olup, halk tarım ve hayvancılıkla geçinir. Bu bölgenin endüstri ve ticaret bakımından en önemli kentleri: Baja, Kecskemet, Seghedin (Szeged), Hodmezövasarhely, Csongrad, Szolnok, Bêkêscsaba ve Debrecen'dir.

ALGARDI, ALESSANDRO
(1595-1654) İtalyan heykeltıraş ve mimar. Bologna'da Ludovico Carracci'nin yanında yetişmiştir. Klasik sanat anlayışına bağlı oluşu 1625'te Roma'ya geldiği sıralarda Gian Lorenzo Bernini gibi en usta temsilcilerinden birini yetiştirmiş olan barok sanatı benimsememesi sonucunu doğurmuştur. Böylece barok sanatının en yaygın olduğu bir devirde klasik anlayışta ve rönesans etkisinde yapıtlar vermişti. İnnocenzo X. (Roma Palazzo dei Conservatori), Scipione Borghese (New-York, Metropolitan Museum), Olimpia Pamphily (Roma, Palazzo Doria) adlı heykeller en önemli yapıtlarıdır. Quirinale'deki Maddelna heykeli, Vatikan'daki San Pietro kilisesindeki papa Leon XI.'in mezarı da Algardi tarafından yapılmıştır.

ALGESIRAS
Güney İspanya'da Kadiz'e bağlı 65.000 nüfuslu bir şehir.

Algesiras, küçük limanıyle önemli bir ticaret (deri, mantar, balık) merkezidir. Yakınındaki Fuente Santa madensuyu kaynakları ve yumuşak iklimi dinlenme ve tedavi merkezi olarak ün yapmasını sağlamıştır. Tarihte Algesiras, İngilizlerle Fransız ve İspanyollar arasında 1801 yılında yapılan iki deniz savaşı ve 1906'da uluslararası Fas konferansıyle önem kazanır.

Algesiras Konferansı: Fransa ile Almanya arasındaki gerginliği gidermek için 16 ocak-7 nisan 1906 tarihleri arasında on üç devletin katılmasıyle uluslararası bir konferans düzenlenmiştir. Almanya, Fas sultanlığının bağımsızlığa kavuşmasını ve Fransız etkisinin azalmasını istiyordu. Konferansta Fas'ın bağımsızlığı tanınmakla beraber, bu ülke üzerindeki Fransız egemenliğine son verilmediğinden sonuç Fransa'nın lehine olmuştur.

ALGI
Duyum, anı ve çağrışımlarla edinilen nesnel bilinç (Perception). Bir olayın, bir durumun ya da bir nesnenin, duyum, anı ve çağrışımın katıldığı bir refleks gelişme içinde bilinçleşmesine algılamak denir. Algılamak irade dışıdır, konstanttır ve nesnel karakterdedir.

ALI, SABAHATTİN ÂLİ
(1906-1948) Türk hikâye sanatında yol açıcı ve yenilik getirici yazarların başında gelir. Gümülcine'de doğmuş. İlk öğrenimini, piyade yüzbaşısı olan babasının görevle dolaştığı çeşitli illerde (İstanbul, Çanakkale, İzmir) yapmış, Edremit'in işgali sıralarında Balıkesir'e gelerek orta öğrenimine Balıkesir Öğretmen Okulunda başlamıştır. İstanbul Öğretmen Okulunu bitirdikten sonra Yozgat Ortaokulunda bir yıl çalışmış, Avrupa sınavlarını kazanarak Millî Eğitim Bakanlığı adına önce Potsdam, sonra da Berlin'e gönderilmiştir.

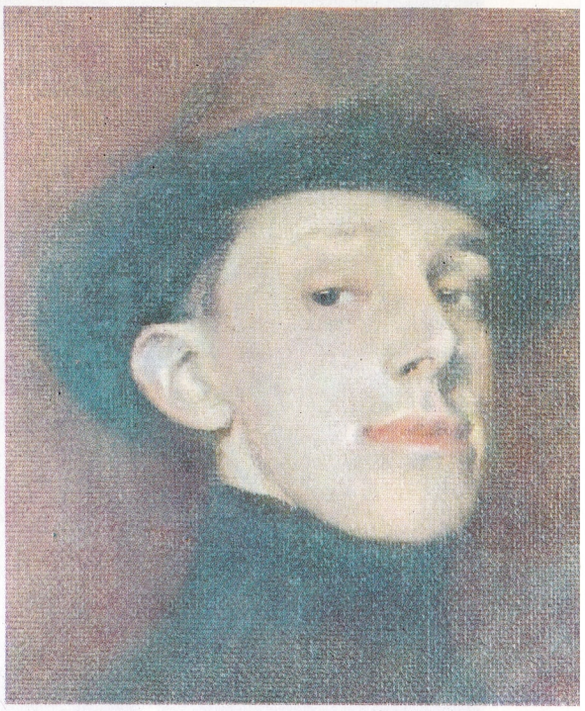

İspanya Kralı Alfonso XIII.

Vittorio Alfieri, İtalyan edebiyatında lirik yazılarıyle tanınır.

Bernini'den sonra XVII. yüzyılın, Roma'lı en ünlü heykel sanatçısı Algardi'nin, San Pietro kilisesindeki (Roma) bir kabartma heykeli.

Dönüşünde önce Aydın, sonra da Konya illerinde ortaokul öğretmeni olarak çalışmış, Konya'dayken bir toplulukta okuduğu zamanın büyüklerini yergileyen bir şiirinin ihbarı üzerine bir yıl hapis yatmış, cezası bağışlanarak, yeniden göreve alınmıştır. Kendisine karşıt olarak düzenlenen yayınlar ve Ankara gösterileri sonunda bakanlık emrine alınmış, İstanbul'a gelerek yayıncılığa başlamış ve Aziz Nesin'le birlikte ünlü mizah gazetesi «Markopaşa» yı çıkarmıştır. Bu gazetede yayınladığı bir yazıdan ötürü üç ay hapse mahkûm edilince yayıncılığı bırakmış, nakliyecilik yapmış ve 1948'de Bulgaristan'a kaçmak isterken sınır boyunda yol arkadaşı tarafından öldürülmüştür.

Eserleri: Şiir: «Dağlar ve Rüzgâr» (1940). Hikâye: «Değirmen» (1935), «Kağnı» (1936), «Ses» (1937), (Her iki kitabın ikinci baskısı, 1943), «Yeni Dünya» (1943), «Sırça Köşk» (Masallarla birlikte, 1947). Roman: «Kuyucaklı Yusuf» (1937-43), «İçimizdeki Şeytan» (1940), «Kürk Mantolu Madonna» (Büyük hikâye, 1943). Çeviri: Almancadan çeşitli Yunan ve Latin klasiklerinden M.E.B. klasikler dizisi için çevriler ve Ignazio Silone'den «Fontamara» (Birinci baskı 1945-1946; İkinci baskı 1968).

Sabahattin Âli'nin bütün eserleri Varlık Yayınevi tarafından yeniden yayımlanmıştır (1966-1967). Bu dizi altı cilt halinde tamamlanmıştır.

ALICI

Bir kaynak tarafından yayınlanan bir işareti alan aygıt. Alıcılar arasında en önemlileri akustik alıcısı (bir sesin varlığını belirtir, güçlendirir ve çoğu kez yönünü belirtir), telefon alıcısı, telgraf alıcısı, radyo alıcısı, televizyon alıcısı, radar alıcısıdır.

ALIK

Saflık, budalalık, sersemlik gibi sürekli özelliklerden, dalgınlık, şaşkınlık, zihnini toplayamama gibi geçici durumlara kadar geniş bir alanda akıl eksikliği karşılığı kullanılan deyim. Alıklık genellikle zihin yeteneklerinin eksikliğidir.

ALIN

Kafanın, göz çukurları üzerinde yer alan ön bölümü. Bütün memeli hayvanlarda, başın gözlerle kafa tepesi arasında yer alan ön kısmına da alın denilir. Kuşlarda gaga ile kafa tepesi arasındaki kısım, böceklerdeyse başın ağız, gözler ve artkafa arasındaki bölümleri alın adını alır.

İnsan alnı yuvarlaktır. Açık ve yüksek olabileceği gibi, basık ve dar da olabilir. Alın derisine hareket sağlayan kasların kasılması, insan yüzüne çeşitli ifadeler verir. Alın kası, alın derisini yukarı kaldırarak yüze şaşma, afallama vb. ifadeler verdirir. Kaş kasıyle gözkapağı çevre kası, alın derisini aşağıya çekerek kaşları çattırır, insan yüzünün düşünce, keder gibi ifadelere bürünmesine yol açar.

Alın bölgesi: Kafatasının ön bölümünü meydana getiren alın kemiğinin çevresi içinde kalan bölgeye denilir. Üç tabakası vardır: Alın derisi, alın kası, alın kemiği. Kemikten sonra kafa boşluğu içindeki beyin zarlarıyle beyin yer alır.

Alın derisi: Alın bölgesini örten deridir. Üst bölümü saçlı, alt bölümü, kaşlara kadar kılsızdır. Alın derisinin ortasında alın kırışık-

Sabahattin Âli.

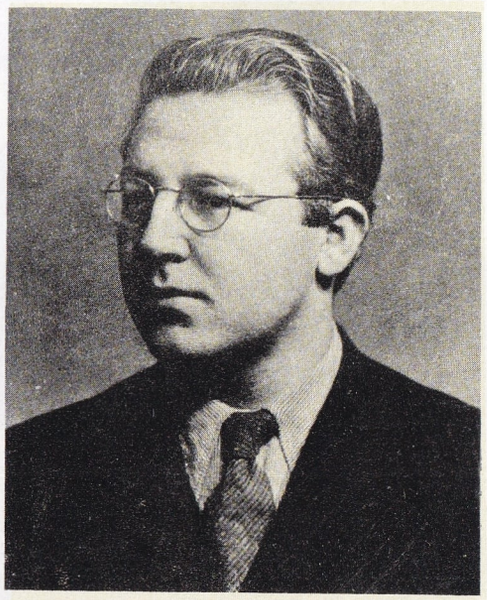

ları denilen deri büklümleri bulunur. Enine çizgiler halindeki bu büklümler özellikle yaşlı kimselerde daha belirlidir.

Alın kası: Kasılınca alın derisini yukarıya kaldırıp, alın kırışıklarını daha derin daha çok yapan kas. Alın derisi altında, sağda ve solda bulunur.

Alın kemiği: Kafatasını meydana getiren kemiklerdendir. Kafatasının ön tarafında bulunur. Üstte duvar kemikleriyle, aşağıda temel ve kambur kemikleri ve burun ve üstçene kemikleriyle eklem yapar.

Alın siniri: Göz sinirinin bir dalıdır. Gözçukurundan çıkıp, alın bölgesine yayılır. Alın bölgesinin duyusunu sağlar.

ALINLIK

Eski Yunan mimarlığının en belirgin öğelerinden biri. Yunan tapınaklarında damın iki tarafa olan akıntısının meydana getirdiği üçgen biçimindeki bölümleri kapatmak amacıyle yapılan kalkan duvarlardır. Alınlıklar saçaklıkların üstündeki yatay kornişin üzerine oturtulurdu. Eski Yunanlılar üçgen biçimli alınlıkları kanatlarını açmış bir kartala benzetirler ve aktos (kartal) diye adlandırırlardı. Ortaçağ mimarlığında alınlıklar Yunan alınlıkları gibi basık üçgen şeklinde olmayıp, çatının yüksekliğine uygun olarak yükselen üçgen duvar bölümleridir. Rönesans mimarlığı alınlığa büyük önem vermiştir. Alınlık cephenin süslenmesi için kullanılmış, kimi kez de pencerelerin üzerine yine aynı amaçla yerleştirilmiştir. Rönesans mimarlığının kullandığı alınlıklar çok çeşitlidir. Bunların başlıcaları şunlardır: Basık alınlık, düz tepeli alınlık, çifte alınlık, halkalı alınlık, kesik alınlık, yuvarlak alınlık, sivri alınlık, pencereli alınlık vb.

ALIŞIK, SADRİ

Türk sinema ve tiyatro oyuncusu. 1927'de İstanbul'da doğdu. Lise öğrenimini yarıda bırakıp, bir süre Güzel Sanatlar Akademisi kurlarını izlemiş, 1945'te **Günahsızlar** filmiyle sinema oyunculuğuna başlamıştır. Aynı yıl Küçük Sahnede sahneye çıkmıştır. Son yıllardaki çalışmaları sadece sinema alanındadır. Özellikle, Turist Ömer adıyle canlandırdığı tip, seyircileri tarafından çok benimsenmiştir.

ALİ

(598-661) İslâm dininin kurucusu Peygamber Muhammet'in amcasının oğlu ve aynı zamanda damadıdır. Müslümanlığı ilk kabul eden erkeklerdendir. Ayrıca cennet vaat edilen on kişiden (aşere-i mübeşşere) biridir.

Hicretten beş ay sonra Muhammet'in kızı Fatma'yla evlenen Ali, Peygamber'in bütün yaptığı savaşlara katılmış ve yanında hazır bulunmuştur. Daha sonra, Muhammet'in ölümü üzerine ilk halife olması istenmiş, fakat Ali kabul etmemiş, ancak 656 yılında ve dördüncü halife olmuştur.

Ali, halife olduktan sonraki günlerde türlü güçlüklerle karşılaşmış, düzeni gerektiği gibi sağlayamamış ve hicretin kırkıncı yılında Kûfe mescidinde sabah namazını kılarken Abdurrahman bin Mülcem adlı biri tarafından zehirli bir hançerle ağır bir şekilde yaralanmış ve birkaç gün sonra ölmüştür (661).

Muhammet'in ölümünün ardından halifeliğe geçen ilk üç halifeye karşılık, Ali'nin onlardan daha üstün olduğu sorunu, Müslümanlıkta mezhep ayrılıklarının ve türlü savaşların baş nedeni olmuştur. Bu yüzden Ali kendisini tutanlarca mehdilîğe kadar yüceltilmiştir. Halk arasında «Allah'ın Aslanı Hazreti Ali» diye anılır, efsanevî bir kahraman niteliği taşır.

Agrigento'daki (Sicilya) Concordia tapınağının (M.Ö. V. yüzyıl) alınlığı. Alınlık, Yunan tapınaklarının en önemli öğelerinden birisidir.

Solda: Rönesans sırasında, Cremona (İtalya) kilisesine eklenen alınlık. Sağda: Alınlık, neoklasik mimarlık anlayışında da, geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Yapımına 1806 yılında başlanan, Paris'in Maddeleine kilisesi, bu anlayışa uygun bir yapıdır.

ÂLİ BEY

(1844-1893) Türk tiyatro yazarlarındandır. İstanbul'da doğmuştur. Özel öğrenim görmüş ve küçük yaşlarda Fransız dilini öğrenmiştir. Gençlik yıllarında Babıâli tercüme kaleminde çalışmış. Sıhhiye meclisi üyeliğine ve karantina başkâtipliğine de getirilmiştir. Düyun-u Umumiye kurulunca Âli Bey bu kez de burada görev almıştır. Bu kuruluşta başmüfettiş olarak çeşitli illeri gezmiş, 1890-1893 yılları arasında da Trabzon valisi olmuştur. Bir yıl sonra Düyun-u Umumiye direktörlüğüne getirilmiş ve «Direktör Ali Bey» diye de anılmıştır.

İstanbul'da memurluk görevi sırasında Teodor Kasap'ın yayınlamakta olduğu «Diyojen» gazetesine türlü mizahî yazılar yazmış, bu arada Güllü Agop'un kurduğu «Osmanlı Tiyatrosu» için de çeviriler yapmıştır.

Mizah yazıları yurdumuzda mizahın yerleşip sevilmesine yararlı olmuş, tiyatro konusundaki çalışmaları ise sahnelerimize konuşma dilimizin özelliklerini getirmiştir.

Eserleri: «Misafiri İstiskal», «Kokona Yatıyor», «Ayyar Hamza», «Memiş Ağa», «Seyahat Jurnalı».

ALİCENGİZ OYUNU

Doğu ülkelerinde çok yaygın bir masalın adı. Konusu şudur: Bir padişah Alicengiz oyununu öğrenmek ister. Fakir bir delikanlı da bu işe heveslenir. Alicengiz oyununu öğrenmek için

bir dervişin yanına çırak olur. Derviş, oyunu öğrettiği kimseleri öldürmektedir. Oyunun esası, istenilen kılığa girebilmenin sırrına erişmektir. Fakir delikanlı, dervişin yanındaki kızın tavsiyelerini dinleyerek bu sırrı öğrenir. Evine döner, bu sır sayesinde yoksul ailesine kazanç sağlar. Birgün koç şekline girip satıldığı sırada dervişe rastlar. Derviş onu, türlü kılıklara girerek kovalar. Delikanlı da türlü kılıklara girerek kaçıp kurtulur. Sonunda bir elma olup padişahın ya da kızının kucağına düşer. Derviş elmayı almak üzereyken o darı olur, saçılır. Derviş, tavuk kılığına girip darıları yemeye başlar. Bu sırada oğlan, tilki ya da sansar olup dervişi boğar. Oğlan böylece padişaha alicengiz oyununu öğretir ve ödül olarak padişahın kızını alır.

Alicengiz oyunu, kimsenin akıl erdiremeyeceği ustaca bir hile ve bir düzen anlamında bir halk deyimi olarak da kullanılır.

ALİ EFENDİ, MORALI ESSEYİT
(? -1809) Ünlü Osmanlı elçilerindendir. Mora'da doğmuş, öğrenimini İstanbul'da yapmış ve 1796 yılında Paris'e Osmanlı devletinin temsilcisi olarak elçi gönderilmiştir. Yurda dönüşünde çeşitli görevler almış, bir ara Bahriye Nazırlığına da getirilmiştir. Mustafa IV. döneminde Alemdar Mustafa Paşa taraftarı olduğu için, bir süre saklanmış ve sonra bağışlanacağı umuduyle ortaya çıkmış, fakat padişah kendisini sürdürüp öldürtmüştür.

ALİ HAN
(1911-1960). İsmaili imamı Ağa Han III.'ün, ikinci karısı Teresa Magliano'dan doğma oğlu. Bir otomobil kazasında ölmüştür.

ALİFATİK
İskeletlerini yapan karbon atomları açık zincir şeklinde bağlanmış olan bileşikler. Bunlar organik bileşiklerin üç temel serisinden birini meydana getirirler. Alifatik terimi Yunanca «hayvansal yağ» anlamına gelen sözcükten türer. Bu seride yağ asitleri, parafinler, olefinler, asetilenler, alkoller, aldehitler, ketonlar, aminler, karbonhidratlar ve sayısız başka çeşit bileşikler bulunur. Alifatik bileşiklerin sonsuz sayıda olması karbon atomlarının dört bağ yaparak birbirine bağlanmasından ileri gelir. Sınırsız sayıda karbon atomu birbirine bağlandıktan sonra her karbonda geriye kalan iki bağa başka atomlar ya da gruplar bağlanabilir. Bazı atomlara yan zincirler bağlanabilir ve bu zincirler de dallanabilir ki, böylece çok karışık yapılar ortaya çıkar. Yapılarında alifatik karbon iskeleti bulunan moleküllerde on binlerce atom bulunabilir. Basit bir açık zincir örneği olarak oktan alınabilir. Bu, iyi cins motor yakıtlarında bulunur.

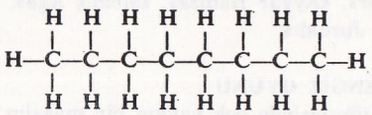

Palmitik asitte karbon atomlarının yaptığı zincir, oktanın iki katıdır. Bununla beraber

Ali Han.

formülleri uzun ve dar zincirler şeklinde gösterilen moleküller bir doğru şeklinde değildir. Bunlar hemen daima dalga ya da helezon biçiminde eğilmiş ve bükülmüşlerdir. Halkalı olanlar ise kendi içine kıvrılarak bağlanmış ve alisiklik molekülleri meydana getirmişlerdir.

ALİ KEMAL
(1867-1922) Yazar. İstanbul'da doğmuş, Mülkiyenin dördüncü sınfındayken 1888 yıllarında Paris ve Cenevre'ye gitmiş ve öğrenimini bu şehirlerde bütünlemiştir. İstanbul dönüşü siyasal çalışmaları yüzünden Halep'e sürülmüş, fakat oradan Paris'e kaçmıştır.

1908 meşrutiyet ilânından sonra İstanbul'a yeniden dönmüş, Hürriyet ve İtilâf Fırkasına girmiş, İkdam gazetesine yazılar yazmış ve Peyam gazetesini yayınlamaya başlamıştır. Mütareke dönemindeki Damat Ferit Paşa kabinesinde Maarif ve Dahiliye nazırlıklarında bulunmuş, Peyam gazetesini Sabah gazetesiyle birleştirip «Peyam-ı Sabah» ı kurmuş ve yayınlamıştır.

Millî Kurtuluş hareketine karşı çıkmış ve sürekli olarak her türlü davranışa baş vurarak bu hareketi engellemeye çalışmıştır.

1922 yılında ve Kurtuluş savaşından sonra, yargılanmak üzere Ankara'ya getirilirken halk tarafından İzmit'te linç edilerek öldürülmüştür.

Eserleri: «Ricali İhtilâl», «Tarihi Siyasî» başlıcalardır.

ALİ KUŞÇU, ALAEDDİN İBNİ MEHMET
(? -1474) Ünlü Türk matematikçisi. Semerkant'ta doğmuştur. Cengiz Han'ın torunlarından Uluğ Bey'in kuşçubaşısı Mehmet'in oğludur. Bu yüzden de özellikle «Kuşçu» diye anılmaktadır. Matematik ve astronomi okumuş, Uluğ Bey'in Semerkant şehrinde yaptırdığı rasathaneyi de bir süre yönetmiştir.

Ali Kuşçu, daha sonraları Uluğ Bey'den ayrılmış, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın hizmetine girmiş ve Fatih Sultan Mehmet döneminde de İstanbul'a elçi olarak yollanmıştır. Ali Kuşçu'nun İstanbul'a yerleşmesi ve daha sonra kalarak müderrisliği elçiliğe üstün tutması bu sıralardadır. İstanbul'da ölmüştür.

ALİ PAŞA, HEKİMOĞLU
(1689-1758) Osmanlı sadrazamı. İstanbul'da doğmuştur. Genç yaşta saraya alınmış, 1713'te saray dışı hizmetlerde görevlendirilmiştir. 1719'da beylerbeyi olmuş, 1725'te vezir rütbesiyle Anadolu Beylerbeyliğine, 1726'da Tebriz Beylerbeyliğine atanmıştır.

Ali Paşa, 1730 İran savaşında, cephenin kuzey kesiminde başkomutan olmuş. 15 eylül 1731 de Urmiye ve Hemedan'ı geri almıştır. 1732'de sadarete getirilince özellikle Lehistan işleriyle uğraşmıştır. Rus düşmanı olan Ali Paşa, Rusya'nın batıya ve güneye doğru yayılmasını önleyici siyasî tedbirler almıştır. 3,5 yıl süren sadrazamlıktan sonra azledilereek, Bosna beylerbeyliğine gönderilmiştir. Bu sırada Osmanlı devleti, Rusya ve Almanya'ya karşı savaş açmıştı. Ali Paşa, 1737'de yapılan Banyaluka Meydan savaşında Mareşal Hildburghausen komutasındaki Alman ordusunu bozguna uğratmıştır. Bu yenilgi üzerine Almanya ile Rusya barış teklifinde bulunmuş, Ali Paşa da yeniden Anadolu beylerbeyliğine atanmıştır. (1738).

Ali Paşa, 1742'de ikinci kez sadrazamlığa getirilmiş, daha sonra çeşitli genel valiliklerde bulunmuştur. 1755'te yeniden sadrazamlığa getirilmişse de, görevde ancak iki ay kala-

Ali Suavi.

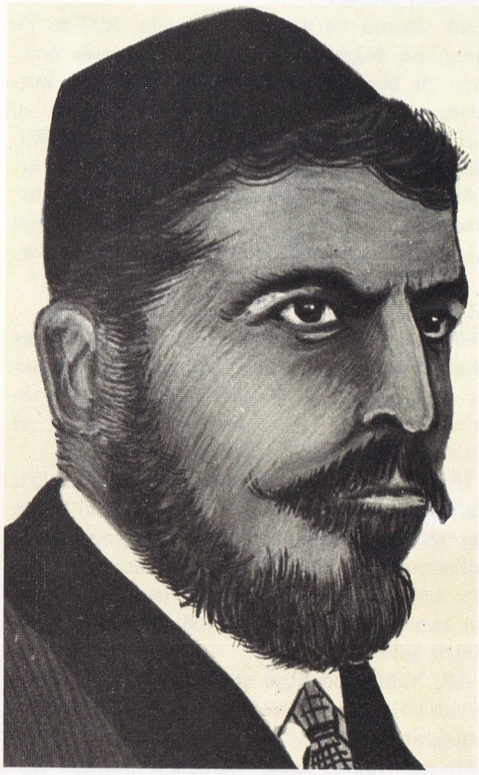

bilmiştir. Daha sonra Mısır Genel valiliğine atanmıştır. Anadolu beylerbeyiyken 1758'de Kütahya'da ölmüştür. İstanbul'da Davut Paşa civarındaki büyük camisinin yanında bulunan türbesine gömülmüştür.

Ali Paşa, XVIII. yüzyıl Türk devlet adamlarının ve komutanlarının en güçlüsüydü. 33 yıl vezir olarak hizmet etmiştir.

Ahmet III., Mahmut II. ve Osman III. onu çok sever ve sayarlardı. Ali Paşa, aynı zamanda şairdi de. «Âli» mahlâsıyle şiirler yazmıştır. Camisinin yanına bir kitaplık, sebil ve bir de zaviye yaptırmıştır.

ALİ PAŞA, TEPEDELENLİ

(1744-1822) Osmanlı vezirlerindendir. Anadolulu bir aileden gelmektedir. Babasının genç yaşta ölmesi üzerine Delvine mutasarrıfı Kaplan Paşanın hizmetine girmiş, sırasıyle Derbentler seraskerliğine, sonra da Yanya Sancağına geçmiştir. Napolyon'un Mısır seferi sırasında Preveze'yi ve Butrinto'yu geri almıştır. Bu yararlıkları dolayısıyle Selim III. tarafından vezirlik rütbesi verilmiş, Pazvantoğlu'na karşı gönderilen kuvvetlere seraskerlik etmiştir (1802). Bir yıl sonra bu görevinden alınmış, 1807'de ise yeniden Derbentler seraskerliğine atanmıştır. Tepedelenli Ali Paşa, bundan sonra Arnavutluk'ta çok düzenli bir ordu kurmuş ve buna dayanarak âdeta bir hükümdar gibi davranmaya başlamış, Mahmut II., bunu bir çeşit baş kaldırma saydığından paşanın Derbentler seraskerliği görevinden alınarak öldürülmesini buyurmuştur. Tepedelenli Ali Paşa, bu buyruğa karşı çıkmış ve Yanya kalesine sığınarak iki yıl direnmiş, sonunda bağışlanması koşuluyle teslim olmuş, fakat Halet Efendinin hıncı dolayısıyle ölümden kurtulamamıştır.

Tepedelenli Ali Paşanın bazı nedenlerden dolayı devlete karşı gelmesi, Mora ayaklanmasına sebep olmuştur.

ALİ RIZA BEY

(1857-1930) Ressam. Üsküdar'da (İstanbul) doğmuş, 1878 yılında Harbiye Mektebine girmiş ve 1882 yılında okuldan teğmen rütbesiyle mezun olmuştur. Daha sonra Harbiye'nin resim öğretmenliğine getirilen Ali Rıza Bey, Nuri Paşadan, Cabanel'in öğrencisi miralay Seyyit Beyden ve yabancı ressam Kez'den ders almış ve kendine özgü bir resim tarzının yaratıcı ve sürdürücüsü olmuştur. Özellikle Boğaziçini tasvir eden tabloları ünlüdür.

ALİ SUAVİ

(1838-1878) Türk, düşün ve eylem adamı. Çankırı'da doğmuş, özel öğrenim yapmıştır. Bir süre öğretmen olarak çeşitli illerde bulunmuştur. İstanbul'a geldikten sonra «Muhbir» gazetesinde çalışmaya başlamış ve «Yeni Osmanlılar Cemiyeti» ne girmiştir. Bu yüzden mimlenmiş, Kastamonu'ya sürgün edilmiş, fakat önce Londra'ya kaçarak, Londra'da «Muhbir» ve Paris'te de «Ulûm» gazetelerini yayınlamıştır.

1876 yılında yurda dönmüş, Galatasaraya müdür olarak atanmış, bu görevi de kısa süreli olmuştur. 1878 yılında gizli bir dernek kurmuş, beş yüz kadar Rumelili göçmenle Murat V.'ı tahta çıkarmak için Çırağan sarayına saldırmış, Beşiktaş muhafızı yedi sekiz Hasan Paşa tarafından sopayla öldürülmüştür.

ALİŞAR HÖYÜK

Yozgat'ın 45 km. güney-doğusunda, Alişar köyünün kuzeyinde bulunan bu höyük çukur bir alanın ortasına kurulmuştur. İlk kez 1927-1932 yılları arasında Şikago Üniversitesinden Von der Osten yönetimindeki bir kazı kurulu tarafından çok düzenli olarak kazılmış ve eski doğu-batı, kuzey-güney yolları arasında birleşme noktasında kurulmuş çok önemli bir kent olduğu ortaya çıkarılmıştır. Bu kazının verdiği sonuçlarla bütün kültür tabakalarının tam ve doğruya yakın devirleri anlaşılmıştır.

Höyük ilk devirlerde bir bataklık ya da gölün ortasında bulunmaktaydı. M.Ö. aşağı yukarı 3200-2600 yılları arasında düşünülebilecek bu çağda kent etrafındaki suyun çekilmesi ve bataklığın kurumasıyle eteklere doğru büyümüş, ve böylece alt kentin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Özellikle bu devirde düz damlı tek odalı ve zemininde insan iskeletlerin çıktığı evler dikkati çekmektedir. Bakır, gümüş ve kurşunu kullanan bu insanlar evcil hayvanları yetiştirmeyi, ekip biçmeyi biliyorlardı. Bu devirden elde süslü mühürler, renkli çanak çömleklerin varlığı, Alişarlıların ileri bir kül-

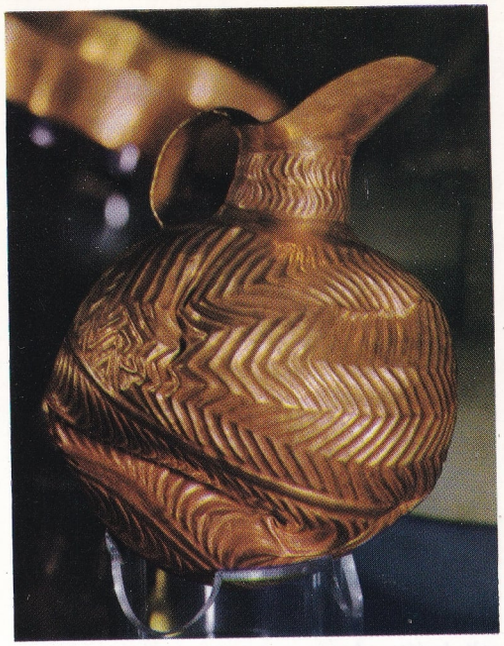

Hitit Sanatı örneklerinden: Altın kap.

Alişar Höyük'te bulunmuş olan bu belge, Hitit hiyeroglifiyle yazılmıştır. (Londra'da British Museum'dadır.)

türe doğru yöneldiklerini ortaya koymaktadır.

Bunu izleyen devirde kentin bir iç kalesi, bir de alt kentte dış kalesinin bulunduğu, ve bunların kuvvetlendirildiği görülmektedir. Bakırçağı denen kültürü kapsayan bu yıllarda evlerin belirli planlar içinde yapıldığı ve yer yer duvarlarının iç ve dıştan sıvandığı, ölülerin yine zeminin altına gömüldüğü ve bazı eşyaların beraber konduğu dikkati çekmektedir. Diğer yönden de ilerleme görülmekte, çanak çömlek kalitesinin yükseldiği ve plastik süslerin arttığı, toplum düzeninde yeni aşamalara yönelindiği anlaşılmaktadır.

Üçüncü devir ise Eski Tunççağa rastlamakta, Hitit çağının başlangıcına kadar sürmektedir. Bu süreler içinde iki sur da kuvvetlendirilmiş ve ayrıca İç kalenin alanı genişletilmiştir. M.Ö. 2200-2000 yılları arasına giren bu devirde diğer gelenekler birçok yönden devam etmiştir.

Daha önceki yerleşmelerin aksine Hititler alt kentte oturmayı tercih etmişler, böylece M.Ö. 2000-1500 arasında Alişar önemli bir kent kimliğine bürünmüştür. Hititlerin diğer kentlerinde görüldüğü gibi bu yıllarda Alişarda planlı bir yerleşmeye yönelmiş, etrafı sağlam bir surla çevrilmiş, özelliği olan kapılar ve yeraltı geçitleriyle biçimlenmiştir. Bu yükselme devrinde evlerin, sokakların iki tarafında yer aldığı, eski Hitit çağının karakteristiği, çanak çömleğin, küçük tanrıça figürlerinin, süs eşyalarının bol şekilde kullanıldığı görülmektedir. Ölüler yine aynı şekilde evlerin içine, zeminin altına gömülmekteydi. Alişar, M. Ö. 1400-1200 yılları arasında diğer büyük Hitit kentleri yanında önemini yitirmeye başlamış ve M.Ö. 1200-700 yılları arasına giren beşinci devirde Geç Hitit- Frig kültürü etkisini göstermiştir. Artık bu devirden sonra alt kent önemini yitirmiştir. Bundan sonra kentte ortaya çıkan buluntular Frig kültürünün ağır bastığını göstermekte, demirden araçlar ortaya çıkmakta, ölüleri gömme yerine yakma geleneğinin yerleştiği anlaşılmaktadır. Bütün bunların yanısıra ilk dikkati çeken artık anıtsal yapıların yerine özellikli çanak çömleğin varlığıdır, fakat bütün bunlar Alişar'ın önemini gösterecek belgeler değildir. Ancak bir süre feodal bir Frig beyinin şatosu olarak yaşamış, sonra Med, Pers, Hellenistik, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı devirlerini görmüşse de bu devirlerden söz konusu edilecek bir kalıntı günümüze gelmemiştir.

Ali Şir Nevaî.

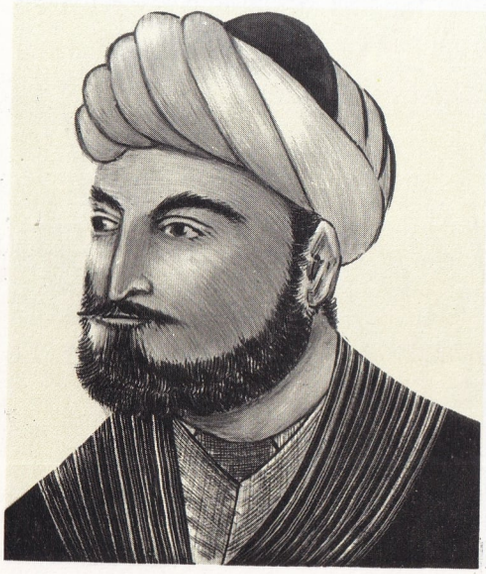

ALİ ŞİR NEVAÎ

(1441-1501) Timur soyundan Uygur kabilesine bağlı Kiçkine Bahşi adlı zengin bir beyin oğlu; şair ve bilgin. Babasından kalan çok büyük bir servete sahip olduğu için, Divan beyliğine, naipliğe kadar yükseldiği halde devlet görevlerinde bulunmamasından ötürü maaş almadı. Yetiştiği çevre kendisine çağının prensleriyle yakın arkadaşlıklar kurması olanağını verdi; Horasan sultanı Hüseyin Baykara'yla sütkardeşidir ve sultanın mühürdarlığını yapmıştır. Genç yaştan itibaren serüven dolu bir yaşamı oldu, pek çok savaşa girdi.

Ali Şir Nevaî, evlenmediği için romantik bir aşk adamı kişiliği ile, politikacı devlet adamı, düşünür kişiliklerini birlikte sürdürdü. Hayırsever bir insan olarak, sanatçı olarak servetinin yarattığı olanakları hem toplumsal kurumlar açmak, hem sanatçılara yardımcı olmak yolunda kullandı. Herat ilinde kurduğu mahalle günümüzde «Kuçe-i Ali Şir» adını taşır.

Arapça, Farsça bilgisi bu dillerin edebiyat yapıtlarının inceliklerine inecek kadar derindi. Tarihimizde, kültür açısından bilinçli bir Türk milliyetçisi olarak ulaştığı yeri, tek bir Türk dilinin egemenliği için yaptığı çalışmalarla sağlamıştır. Bu konudaki düşünceleri çok açıktır:

«Ana dilim üzerinde düşünmeye koyuldum. Türkçenin derinliklerine dalınca gözlerime on sekiz bin âlemden daha zengin bir âlem göründü. Bu âlemin süsler, bezekler içinde enginleşen göğü dokuz gökten daha üstündü...

Türkün zavallı ve bilgisiz gençleri güzel sanarak Farsça şiir söylemeye özeniyorlar. Bir insan etraflı ve iyi düşününce Türkçede bu kadar genişlikler, incelikler, derinlikler ve zenginlikler durup dururken bu dilde şiir söylemenin ve sanat göstermenin daha kolay, daha beğenilir olacağını anlar.

Ben Türk olduğum için Türkçenin övgülerinde aşırı gittiğim; Farsça'yla az ilgim olduğu için bu dilin geriliklerini belirtmek istediğim sanılmasın. Farsçayı incelemekte hiç kimse benim kadar derinleşmemiştir.»

XV. yüzyılda Türk dil savaşına bu kadar önemli işlevler tanıyan Nevaî, haklı bir övgü içinde şöyle haykırır:

«Ordum olmadığı halde Çin sınırına ve Tebriz'e kadar bütün Türk ve Türkmen illerini sırf divanımı göndermek suretiyle fethettim.»

Eserleri: On bin beyitlik bir Türkçe divan yazmıştır: Hazain-ül Maânî. Divan, çocukluktan ihtiyarlığa kadar bütün yaşamış felsefesini içerir, yaşamış şiirini tema olarak alır. Beş mesnevîden yarattığı Hamse, Hayrat-ül Ebrat adlı tasavvufî hikâyeleri vardır. Aruz vezni üzerine yaptığı inceleme Mizal-ül Evzan adını taşır.

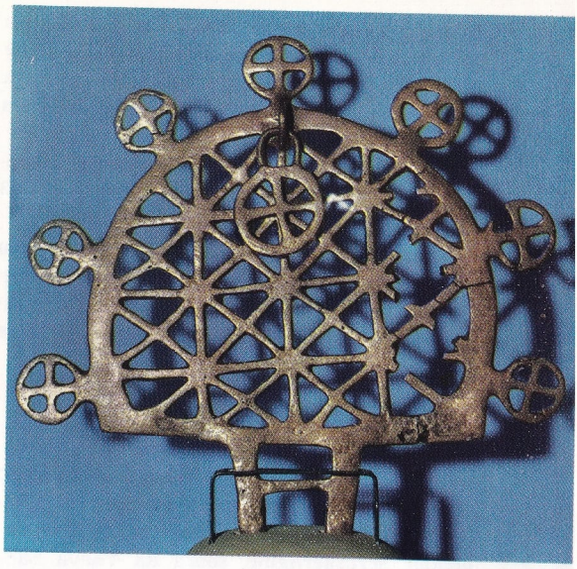

Tunç ya da gümüşten güneş kursu (Hitit Sanatı).

Düşünür olarak Farsçanın karşısında bulunma ilkesini savunan Nevaî'nin sanatçı olarak Fars edebiyatının öz ve biçim özelliklerinin etkisinden kurtulamadığını belirtmek yanlış değildir. Ama ne var ki, gene de deyim ve terimleri araç olarak alırken Türk toplumunun çevre özelliklerinden yararlanması, şiirine Divan şairlerinden çok başka zenginlikler, güzellikler katmıştır.

Prof. Fuat Köprülü, Prof. Ahmet Caferoğlu, Zeki Velidî Togan, A.K. Borokov'un Ali Şir Nevaî hakkında çok değerli incelemeleri vardır.

ALİVRE SATIŞ

Satıcının, satılan malı belirli bir süre sonra teslim etmek borcu altına girdiği alım satım akdi. Özellikle, elde edildiği zaman teslim olunmak üzere, tarladaki ürün üzerinde önceden yapılan satış sözleşmesi için alivre satış terimi kullanılır.

ALİZE RÜZGÂRLARI

Kuzey ve Güney yarımkürelerin suptropikal yüksek basınç alanlarından, ekvatoral alçak basınç alanına doğru sürekli olarak esen rüzgârlar. Bunlar, dünyanın ekseni üzerindeki hareketinden dolayı sapma yapar. Bu yüzden kuzey yarımküredekiler kuzey-doğudan, güney yarımküredekiler güney-doğudan eserler. Ekvatoral alana bu rüzgârların etkisiyle sürüklenen hava, buradaki sükûn alanına yükselir ve birkaç bin metreden sonra dönencelere doğru akar. Bu akış da, üst alizeleri ya da ters alizeleri meydana getirir. Ters alizelerin yüksekliği, suptropikal enlemlere yaklaştıkça azalır. Alizeler coğrafya bakımından büyük önem taşır.

Karadan esenler şiddetli kuraklara sebep olur, denizden gelenler ise daima bol oranda nem getirir.

ALKALİ
Suda eriyen hidroksitler türünden olan bazlardır. Metal hidroksitlerinin çoğu suda erimez. Bunlar baz oldukları halde alkali adını almazlar. Başlıca alkaliler sodyum hidroksit (sudkostik) ve potasyum hidroksit (potas kostik) tir. Bazen amonyağa da yanlış olarak aynı ad verilir. Bu, amonyağın suda çok erimesi ve kostik (yakıcı) özelik taşımasından doğar.

Alkaliler sabunumsu tatta ve parmaklar arasında kaygan duygu bırakan maddelerdir. Organik dokuları parçalar, deriyi parçaladıkları için elle tutulmamalıdır. Alkaliler et, kan ve benzeri organik maddeler bulaşmış eşyayı iyice temizlemek için kullanılır. Boyaları temizlerken alkaliler beziryağını ve benzeri maddeleri eritirler. Alkalilerin en önemli kullanılış yeri sabun endüstrisidir. Sabun, yağ asidi ile alkalinin meydana getirdiği tuzdur. Sudkostik sert sabun, potas kostik yumuşak sabun verir. Eğer sabun yağlardan yapılmışsa yan ürün olarak gliserin ortaya çıkar.

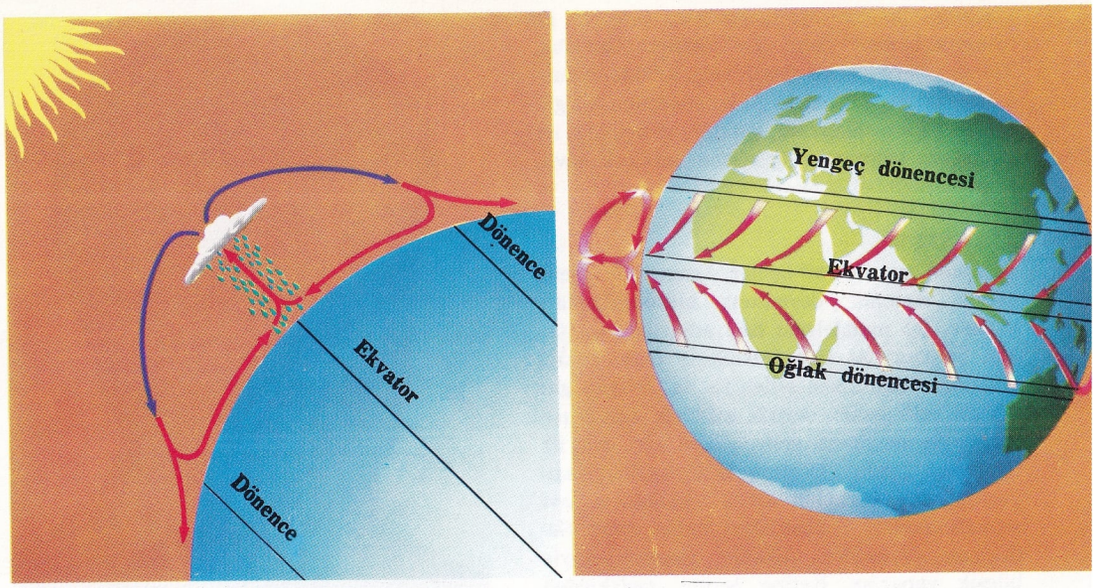

Alize rüzgârları. Solda: Ekvator bölgesinden kalkıp, tropiklere yönelen hava akımları. Sağda: alize rüzgârlarının yönleri.

ALKALOİTLER
Temel olarak halkalı yapılarında azot atomları bulunan moleküllerden yapılmış karmaşık bileşiklerdir. Alkaloitler baz karakteri gösterirler. Adları bu nedenle alkali kelimesinden türemiştir. Bazı alkaloitlerin hayvansal olmalarına rağmen, çoğu bitkilerden elde edilir. En önemli alkaloitler pridin, tropan, kuinolin ve izokuinolin sınıflarına ayrılırlar. Bu sınıflar alkaloit moleküllerinde azot atomunun bulunduğu hetero siklik halkaların adından türemiştir. Bunun dışında molekül yapılarında iki ya da daha çok halka bulunan karmaşık alkaloitler de vardır.

Piridin alkaloitler içinde biberin karakteristik lezzetini veren piperidin, baldıranın zehirli kısmı olan koniin; tütünde bulunan nikotin, öldürücü avratotundaki (belladonna) atropin, And dağlarında yetişen koka bitkisinden elde edilen kokain en önemlileridir.

Kuinolin sınıfı ise, kinin ve kınakına ağacının kabuğundan (Peru kabuğu) elde edilen diğer ürünleri, striknos nuksvomika ağacı tohumlarının zehirli maddesi strikninini ve aynı ağaçtan elde edilen bir başka ürün olan kürar adlı alkaloitleri kapsar. Karmaşık alkaloitler arasında en tanınmış olanlar haşhaş bitkisinden elde edilen morfin, narkotin, papaverin ve kodeindir.

Alkaloitlerin varlığı bunların verdiği karakteristik reaksiyonların yardımıyle anlaşılır. Hekimlikte bu çok önemlidir. Frederich Sertürner'in 1805 yılında afyondan morfin elde edişinden beri, bu çeşit maddelerden bilinenlerin sayısı çok artmıştır. Tıp bilimi bitki âleminde alkaloit araştırmalarını teşvik etmektedir. Çünkü alkaloitler arasında çok etkin ilâçlar bulunmaktadır.

ALKANLAR
Genel olarak parafin adıyle tanınan hidrokarbon dizisi. Hepsinin kimyasal adlarının sonunda **an** takısı vardır. **Al** kökü alkoller ile alkanlar arasındaki temel ilişkileri gösterir. Örneğin, bir değerli alkoller, alkanların bir H atomu yerine OH grubunun geçmesiyle türer.

Bir alkandan, bir hidrojen atomu çıkarılırsa, geriye kalan kök **il** takısını alır. Böyle bir kök OH grubuyle birleşirse, o kökün hidroksidi ortaya çıkar. Örneğin, metandan metilalkol ya da metanol adıyle tanınan metil hidroksit olur. Benzer şekilde, etandan daha çok etilalkol adıyle tanınan etil hidroksit; propandan ise propil alkol ya da propanal olarak bilinen propil hidroksit türeyebilir. Bu köklerin genel adı **alkil**dir.

Alkanlar suda erimez. Hem sıvı, hem de katı olanlar suyun üstünde yüzer. Halojenlerden fluorla şiddetle, klor ve kromla güneş ışığı etkisi altında birleşirler; iyotla birleşmezler. Birleşmede esterler oluşur. Örneğin metil klorür, etil bromür.

ALKAZAR
Endülüs hükümdarlarının sarayına verilen ad. Araplar bu saraylara al-kasr derlerdi. İspan-

Segovia Alkazarı, minareyi andıran silindir biçimi kuleleriyle, İspanya'daki bu tür yapıların en güzel örneklerinden birisidir.

yolcaya alkazar diye geçmiştir; şato ya da hisar anlamına gelir. En ünlüleri Cordoba, Toledo, Segovia ve Sevil şehirlerinde bulunmaktadır. İspanya'daki Arap sanatının en güzel örnekleri olan bu yapılar genellikle iyi muhafaza edilmiştir. İç süslemeleri çok zevklidir.

ALKENLER

Alkenler ya da alkilenler, genellikle olein adıyle tanınan, doymamış hidrokarbonları kapsar. Bu maddelerin özel adlarında **en** takısı bulunur. **Al** kökü alkollerle olan ilişkiyi gösterir. Tipik alken etilen ya da olefiyan gaz (eten), etilalkolün derişik sülfürik asitle ısıtılmasıyle meydana gelir. Alken serisinin ilk üç üyesi gazdır. Dörtten fazla karbon taşıyan yüksek karbonlu alken molekülleri sıvı ve katı olurlar. Yoğunlukları sudan azdır. Suda pek az erirler. Alkenler katma yoluyle bileşik yaparlar. Katma terimi, molekülden herhangi bir atom ayrılmadan, yeni atomların eklenmesi anlamına gelir. Hidrojen, katalizör karşısında, alkenlere doğrudan doğruya katılarak bunları eşit karbonlu alkanlara (parafinlere) çevirir.

ALKİBİADES

(M.Ö. 450-404) Atinalı general ve devlet adamı. Alkibiades, akrabası olduğu Perikles tarafından yetiştirilmiştir. Ünlü düşünür Sokrates'in öğrencisi olmuştur. Kleon'un ölümünden sonra politikaya atılmıştır. Atinalıları Ispartalılardan ayırmak için yaptığı çalışmalar Isparta'yla savaş çıkması sonucunu doğurmuştur. Savaşı Atina'nın kaybetmesi üzerine Alkibiades yargılanmak için Atina'ya çağrılpentavalent alkollerdir. Heksavalent ya da mahkemenin kendisini gıyabında mahkûm etmesi üzerine, öç almak amacıyle Isparta'ya gitmiş, Ispartalılara Sicilya'ya yapacakları sefer konusunda yararlı bilgiler vermiştir. Bu bilgiler Ispartalılara yararlı olmuş, Atina donanması Siracusa'da yok edilmiştir (M.Ö. 413). Bundan sonra Alkibiades, bir ara Ispartalıların güvenini kaybetmiş, Perslere sığınmış, ardından Atina'da yönetimin değişmesi üzerine, demokrasiye bağlı kalan Atina donanmasına komutan seçilmiştir. Komutasındaki donanmayla Ispartalıları yenilgiye uğratmış, Kalkedon (Kadıköy) ile Bizantion (İstanbul) u ele geçirmiştir. Bu başarıdan sonra Atina'ya dönmüş, büyük bir törenle karşılanmıştır. Ne var ki, bu süre uzun sürmemiş, çok geçmeden Alkibiades'in komutanlığı geri alınmıştır. Atina M.Ö. 404'te düştükten sonra Alkibiades yeniden Perslere sığınmış ve Ispartalıların kışkırtması üzerine Pers kralı Farnebosros tarafından öldürülmüştür.

ALKİL KÖKÜ

Doymuş hidrokarbonlardan (parafinler) bir hidrojen atomu çıkarıldığı zaman oluşan (serbest halde bulunmayan) atom gruplarıdır. Bu nedenle genel formülleri $C_n H_{2n} + 1$ olur. Her alkil kökü, türediği hidrokarbona göre **an** eki yerine **il** eki getirilerek adlandırılır. Örneğin metandan metil, etandan etil olur. Karbon sayısı üçten fazla olan alkanlardan, hidrojen atomunun çıktığı yere göre, çeşitli alkiller türeyebilir. Örneğin üç karbonlu alkan propandan propil ya da izo propil alkilleri türer.

Alkibiades'in bu heykeli Vatikan müzesindedir.

ALKİNLER

Genel olarak asetilen sınıfı adıyle tanınan, doymamış hidrokarbonlar dizisi. Modern kimyasal adlarının sonuna getirilen **in** eki, alkinleri alkenlerden ayırır. Böylece asetilenin kendisi etin, metil asetilen (ya da allilen) propin ve dimetil asetilen (krotonilen) hutin adlarını alır. Öteki doymamış bileşikler gibi, alkinler de hidrojen, halojenler vb. maddeleri katarak bileşik yaparlar. Alkinlerin karakteristik özelliği bazı metallerle birleşmeleridir. Asetilen amonyaklı gümüş nitrat eriyiğinden geçirilince, beyaz gümüş asetilür çöker. Bu ve kırmızı renkli bakır asetilin kuru haldeyken şiddetle patlayabilir.

ALKOLLER

Hidrokarbürlerden türeyen, OH formülüyle temsil edilip «oksidril» denilen, bir oksijen ve bir hidrojen atomundan meydana gelen grubu kapsayan organik bileşiklerdir. Çıkış hidrokarbüründe hidrojen atomlarının yerini alan oksidril sayısına göre alkoller monovalent, bivalent ve trivalent olmak üzere ayrılırlar. Bu sonunculara diol ve triol de denir. Alkolleri niteleyen oksidril, bir karbon atomuna bağlıysa, bu da bir yandan iki hidrojen atomuyle birleşmişse birincil bir alkol elde edilir. Hidrojen atomu tekse alkol ikincil olur. Hiç hidrojen atomu yoksa meydana gelen alkol üçüncüldür. Kimya dilinde alkoller hidrokarbürün adına «ol» takısı eklenerek adlandırılır. Örneğin, etanın karşılığı olan alkole, etanol ya da etilalkol denir. OH grubunun yerini metaller alabilirler. Bu halde alkolatlar meydana gelir. Alkoller serisinde alt kademedekilerin, yani molekül ağırlıkları az olanların, lezzeti yakıcı, karıştırılabildikleri sıvının yoğunluğu azdır. Üst kademedekiler, molekül ağırlıkları arttıkça, daha az erirler. 11 karbon atomundan fazlasına sahip olan kademedekiler ise adi sıcaklıkta katıdırlar. Oksitleme işleminde alkollerin davranışları birincilleri, ikincil ve üçüncüllerden ayırt etmeyi sağlar. Birincillerin oksitlenmesi aldehitlere, ikincillerinki ketonlara götürür. Üçüncüllerin molekülü ise molekül ağırlığı küçük olan maddelerin karışımlarını vermek üzere parçalanır. Monovalent alkoller renksiz ve nötrdürler. Glikol ya da bivalent alkoller isimlerini tatlı lezzetlerinden alırlar. Bu lezzet, belirli sınırlar içinde, molekülde bulunan OH oksidrillerinin sayısıyle orantılıdır. Alt glikoller renksiz bir sıvı meydana getirirler. Üst glikoller katı ve az zehirlidirler. Sarhoşluğa sebep olmazlar. Trivalent alkoller arasında gliserini hatırlatalım. Eritrit tetravalent bir alkoldür. Arabitler, ksilitler ve adonitler kendi aralarında izomer olan pentavalent alkollerdir. Heksavalent ya da heksit alkoller arasında sorbitleri, dulsitleri ve mannitleri belirtebiliriz. Bu sonuncu, tıpta hafif bir müshil olarak kullanılır.

Amilik Alkol. — Yakıcı bir tadı olan, tatlımsı, yağlı bir sıvıdır. Eritici olarak kullanılır. Oldukça zehirlidir ve metilik alkol ya da odun ispirtosu gibi, kesin olarak yiyecek maddelerinde bulunamaz.

Etilik Alkol. — Saccharomyces hücrelerindeki bazı enzimlerin etkisiyle glikozun alkolik mayalanması sonucu meydana gelir. Tadı güzel, suyla herhangi bir oranda karıştırılabilir bir sıvıdır. Yoğunluğu 0,806, kaynama derecesi 78°C'dir. Mavi bir alevle yanar ve önemli sayılabilecek bir ısı verir. Üzümün, küspelerin, pancarın, şeker tortusunun mayalanması ürünlerinin, tahılların nişastasının imbikten geçirilmesiyle elde edilir. İmbikten geçirme sonucu içinde %5 oranında su bulunan bir ürün elde edilir. Daha «saf alkol» elde edilmek istenirse özel yöntemlere baş vurulur.

Alkol Hastalıkları: Kimya bakımından alkoller denen bileşikler grubuna ait maddelerin, genellikle bunlar arasında metil ve özellikle etil alkolün keyf değiştirici bir içki olarak kullanılması sonucu beliren, sinir sisteminin ve kimi başka organların çalışma düzeninin bozulmasına bağlı hastalıklar. 1) **Akut alkol hastalığı,** kısa süre içinde yüksek miktarlarda alkollü içkinin bedene girmesi sonucu bir zehirlenme durumudur; önce kamçılanmış, tepkileri sınırsızlaşmış bir keyf hali ve davranış görülür; ardından, kısa devre tepkileri denilen ve düşüncenin dengeli bir kontrolünden geçmemiş tutum ve hareketler belirir; daha sonra da düşüncenin tüm dağılması, kavrama, algılama işlemlerinin kalkması, yargılamanın yapılamaması ve başka belirtilerle durum komaya kadar varabilir; tam bir sızma olmadan önce, hızla çok akol almış kimselerde bu durum ölümle sonuç-

lanabilir. 2) **Kronik, süreğen, alkol alımına bağlı hastalıklar,** karaciğerde gitgide yozlaşma, yetersizlik ve sertleşme, midede iltihap ve giderek ülserlerin açılmasının kolaylaşması, böbrek, deri ve kalp aksaklıklarının yanısıra en önemli olarak sinir sisteminin değişik tipteki bozukluklarına ait hastalık tablolarıdır: **a - Süreğen alkol tutkunluğu, kronik alkolizm.** Alkol almadan duramamak, alkolün yaptığı zihin bulanıklığına ve duygu dengesizliğine düşkünlük ile kendini belli eder. Başlangıcı, ruh-akıl yapısının çocukluktan bu yana geçirdiği yaşantılar ve ortam koşullarının etkisi ile dengesizliği, doymamışlığı, toplumsal özelliklerin gerçek dışı bir yaşam doyurulmasına itmesi dolayısıyledir. Eskiden sanıldığı gibi insan doğal ve kalıtımsal yükler yüzünden, psikopatlık sonucu, kronik alkolizme varmaz. Gerçeğin kişiliğini tatmin etmesindeki yetersizlik yüzünden, alkol yardımı ile gerçek dışına kaçmak çabası alkole el attırır. Giderek gerçek ile ilintiler gevşer; yaşama düşkünlük sınırlanır; çalışma, çevre ile ilişkiler kurmak azalır, silinir. Bedende ortaya çıkan belirtilerle (çabuk yorulma, ellerde titreme, ter boşalmaları, mide-barsak aksaklıkları) bu ruh-akıl dengesizlikleri artar; düşüncede yoğunlaşabilme, sağlam yargılara varabilen sürekli düşünebilme yeteneği, farketme ve bol çağrışım yapabilme, duygularını dizginleyebilme ve başka yetenekler gevşer; bedensel, ruhsal ve toplumsal bir çöküntü olur kişide. Tedavisi, bir psikiatri kliniğinde özel yöntemlerle ve sonra toplumsal koşulların düzenlenmesi yolu ile gerçekleştirilebilir. Orta ve Kuzey Avrupa memleketlerinde konu başlıbaşına bir problemdir; özel klinikler, ruh sağlığı koruma kuruluşları, sosyal hemşireler ve özel dernekler bu tedaviyi etkili kılmağa didinirler. Kimi ilaçlarla (apomorfin, antabus) alkole tutkun olan, kusturulup, sıkıntılı bir durum yaratılarak, alkolden tiksindirilebilir de. Ne var ki bu, kimi kere çok tehlikeli olabilen, ancak konuda uzman hekimlerin yönetiminde yapılabilecek, sonuçları da her zaman pek olumlu çıkmayan bir tedavidir. **b - Hastacasına sarhoşluk, (patolojik sarhoşluk).** Az miktarda alınan alkollü içki sonucu, kendini bilmezcesine kontrolsüz ve dengesiz tutumlar içine girme durumudur. Daha önceki kişilik yapısına uygun olmayacak derecede öfkeli, hınçlı, sağa sola çatan ve duruma göre çok zarar verebilen, kendini olduğundan çok değişik yapıda sanan, duyu yanılmaları gösterebilen, sonra da hiç birini hatırlamayan hastalık tablolarıdır. Bir çeşit alacakaranlık hali olan bu durum daha önce bir beyin hastalığı (beyin sarsıntısı, encephalitis, meningitis, sar'a ve başkaları) geçirenlerde, yorgun olanlarda sık görülür; bu devre içinde çevresindeki insanlara zarar veren, öldüren, yakıp, yıkanlar olur. **c - Titrek çılgınlık, (delirium tremens)** sürekli alkol alanlarda, herhangi bir neden yüzünden birdenbire alkollü içkiler kesildiğinde, kimi kere de içkiye devam sırasında ileri derecede titremeler, ateş yükselmesi, yaygın duyu yanılmaları, çabuk etkilenebilir olma ve hatta sara nöbetleri ile kendini gösteren çok tehlikeli bir hastalıktır. Ufak böcekler, hayvanlar göze görünür, sesler kulağa gelir; hasta bunların gerçekliğine inanmaktadır ve çok kere dayanılmaz korkular, ürkeklikler içindedir. Mutlaka özel bir akıl-sinir kliniğinde serumlar, vitaminler, dinlendirici ve uyutucu ilâçlarla tedavisi gerekir. Bu arada hasta kalp yetersizliğinden, böbrek çalışmasının ileri derecede bozulmasından ölebilir; delirium tremens tedavisinden sonra da bunaklaşma, ileri derecede farketme, düşünme ve düşüncede yoğunlaşma eksiklikleri düzeltilemez bir şekilde geride kalabilir. **d - Wernicke tipi duyu yanılmaları, alkol sanrısı - Wernicke sanrısı,** alkollü içkiler kullanımı sırasında duyma ve işitme alanında duyu yanılmaları, kendisi hakkında düşünüldüğüne ve yapıldığına inandığı gerçek dışı özelliklere kapılma, hareketlerinde düzensizlikle kendini belli eder. Gördüğü hayvan, insan ya da eşyaların, aslında bulunduğu yer ile ilgisizliğini, olmaması gerektiğini bildiği halde, bir yanılma olduğunu farkettiği halde, o gerçek dışı nesneleri görerek, sesleri işiterek algılamağa devam eder.

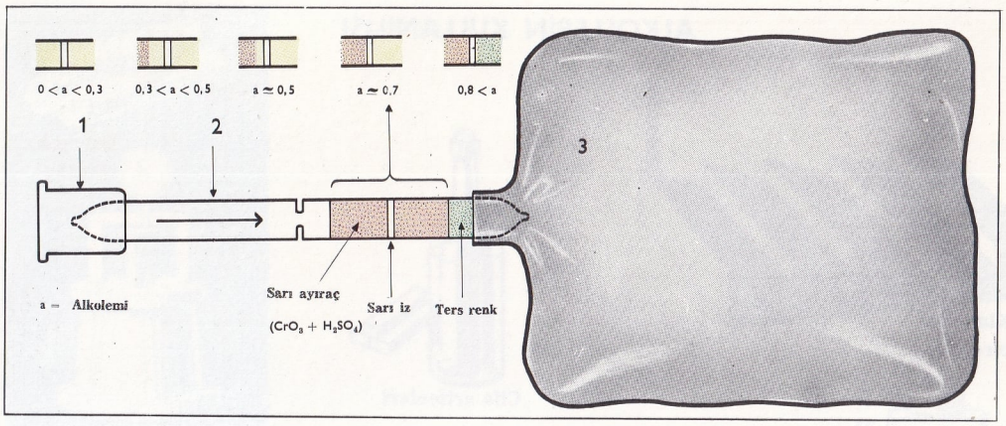

Alkol testi yapmaya yarayan alet üç bölümden meydana gelir: 1) Nefes üfleme deliği, 2) İçinde reaktif bulunan boru, 3) Nefesle verilen havayı toplayan torba.

Edgar Degas'nın bu tablosu (1877), alkolün insanda meydana getirdiği çöküntüyü başarılı bir şekilde yansıtmaktadır. (Paris Louvre Müzesindedir.)

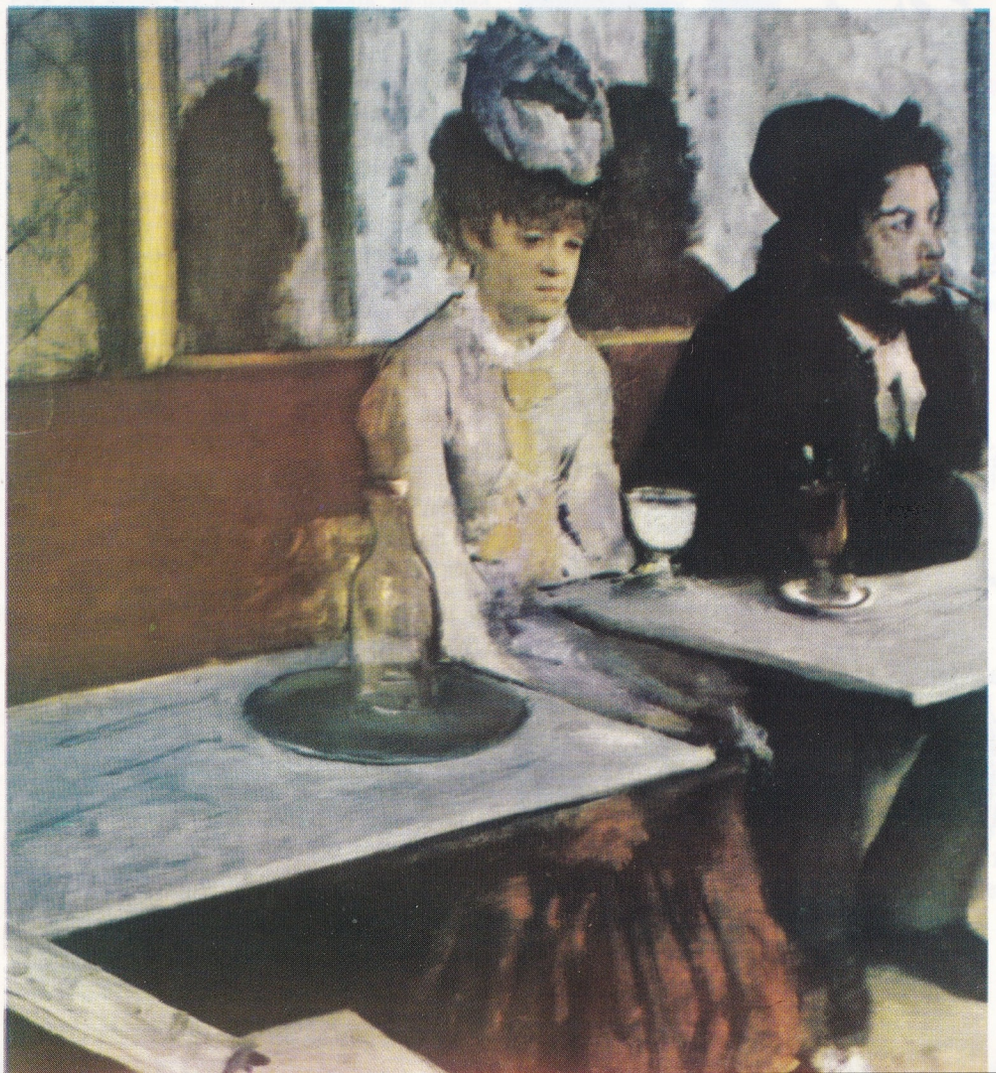

Ara beyinde, sürekli alkol zehirlenmesi sonucu damar duvarı bozukluları olması, beyin dokusu içine kan sızması ve beslenme bozukluklarına yol açması yüzündendir; göz kaslarına varan sinirlerde felçler olabilir; değişik uyuma bozuklukları olabilir. Mutlaka özel bir klinik tedavisini gerektirir. Kimi kere tedaviye rağmen durum düzelmez ve sayılagelen belirtiler devamlı olarak kalarak, kişilik yapısını yıkar. **e - Korsakow tipi alkol bunaması,** sürekli alkol kullanımı sonucu ne olduğunu bilememek (desorientation), farketme, düşünme, hatırlama ve düşüncede yoğunlaşma yeteneklerinin yitirilmesi, yanlış ve eksik hatırlama, bellek boşluklarını ilgisiz yalanlarla doldurma, el-kol, ayak-bacak sinirlerinde iltihaplanma ve dolayısıyle duyu ve hareket aksaklıkları ile kendini gösterir. Özel tedavi ile kimi kere düzelse bile, izler kalır. **f - Dipsomani** denen alkolizma şeklinde, arada belirli ve çok kere uzun bir süre alkollü içki kullanmayan bir kimsenin nöbet nöbet fazla alkol alması söz konusudur. Ara devrelerde hiç alkol aramayan bu insanlar, birdenbire alkollü içkilere el atarlar ve bir süre durmadan, ölçüsüzce içerler. Bu bir ruhsal dengesizlik sonucudur. **g - Alkol kullanımının kolaylaştırdığı, su yüzüne çıkarttığı ruh-akıl hastalıkları** da vardır; hastacasına kıskançlık çılgınlığı, alkol paranoiası bunlardandır. Elverişli kişilik yapısında, çapraşık duygu ve düşünceleri zorlukla dengelenmiş kimselerde, alkol kullanımı bu dengeyi bozar ve akıl hastalığı sayılabilecek belirtileri ortaya çıkartır. Akole tutkunluk teşhisini koyabilmek için, kullanılan alkol miktarına ait kesin bir ölçü yoktur. Kimi kimsede, yukarda sayılabilecek hastalıklardan birini doğuracak derecede olan alkol miktarları, bir başkasında hiç bir belirti yapmayabilir ve alkolizmadan söz edilmesini gerektirmez.

Tedavi olarak ortaya çıkan belirtilere göre değişmek üzere, karaciğeri düzeltecek ilâçlar, vitaminler, serumlar, sinir sistemini besleyen ve kontrol altına alan ilâçlar kullanılır. Kişisel problemlerinin çözülmesine toplumsal koşullarındaki elverişsizliğin giderilmesine çalışılır; sürekli bir ruh-akıl hekimliği kontrolü yararlı ve hatta gereklidir.

ALLAH
(bkz. Tanrı)

ALLAHABAT
Kuzey-doğu Hindistan'da Camna ve Ganj nehirlerinin birleştiği yerde kurulu bir şehir. Uttar Pradesh eyaletinde yer alan Allahabat idarî bakımdan son derecede önemli, nüfusu 400.000'i aşkın büyük bir şeker ve pamuk merkezidir. Ekber Şah tarafından kurulmuş olan Allahabat'ta her yıl Magh Mela diye adlandırılan dinsel bir tören yapılır. Nehir kıyısında yapılan törene ortalama olarak 250.000 kişi katılır. Törene katılanlar Camna ve Ganj nehirlerinin birleştiği noktada, nehrin altından aktığına inanılan kutsal sularda yıkanıp günahlarından tamamen arınma amacı güderler.

Camna ve Ganj nehirlerinin birleştiği yerde kurulmuş olan Allahabat'ta dinsel bir tören.

ALLAHÜEKBER DAĞLARI
Sarıkamış ilçesi ile Kars ili ve Göle ilçeleri arasında çeşitli dorukları olan sürekli bir dağ sırası ve bu dağ sırasının en yüksek tepesi (3125 m.).

ALLEGORİ
Yunanca (başka) ve (diyorum) anlamlarına gelen iki sözcükten türemiştir. Sözcüklerin ya da görüntülerin altında bir anlam, bir ahlâk kuralı gizleme sanatıdır. Aristoteles allegoriyi «sürekli mecaz» olarak tanımlar. Dante sözcüklerin tülü altında gizlenen «gerçek» ve «öğreti» den söz eder. Çağdaş eleştiri ise allegorinin, görüntü ile anlamın melez ortaklığı olduğunu ileri sürerek ne edebî, ne de felsefî bir anlatım değeri taşıdığını kabul etmez. Ama allegori kültür tarihinde hiç kuşkusuz önemli bir rol oynamıştır. Klasik çağın sonlarında (İskender ve İmparatorluk evreleri) allegorinin kullanımı mitolojinin daha derin ve anlamsal bir yorumuna yol açmıştır. Ortaçağda çağın dinsel, ahlâkî ve didaktik endişeleri allegoride bir araç olarak yer alır. Brunetto Latini'nin **Tesoretto**'su, Petrarca'nın **Trionfi**'si, **Boccaccio**'nun **Amorosa Visione**'si ve özellikle Dante'nin **Divina Commedia**'sı ortaçağ allegori edebiyatının en ünlü örnekleridir. **Divina Commedia**'da günah tecrübesinden sonra ruhun kurtuluşu allegorisi açıktır. Aynı eserdeki sembolizmin görülebilmesi ise güçtür. Allegorinin denetlenemeyen yapısı burada kendini gösterir. Allegoriyi arayıp bulmaya çalışan kişinin serbestliğine, yazarın düşündüklerini ortaya koymaya yetkili olan yorumcununki eklenir. Tek yararlı yanı eleştirel yeteneklerle yorum yöntemlerinin incelenmesini sağlaması (dilbilim ve tarih alanlarında meyvelerini vermiştir bu yöntemler.) olan allegorik edebiyatın çok değişik şekillerde yorumlanabilmesinin nedeni de budur.

Figüratif sanatlar alanında da allegori daha az yaygın ve önemli olmamıştır. (Giotto, Botticelli, Dürer, vb... bu alanlarda örnekler veren sanatçıların en ünlüleridir.)

ALLEGRI, ANTONIO
(**bkz.** Correggio)

ALLERJİ
İnsanlarda ve hayvanlarda dokuların belirli maddelere karşı sınırsız derecede tepki göstermesi. Bu allerji yapıcı maddeler (allergen) bedene değinen akla gelebilecek her nesne (yiyecekler, ilâçlar, toz, duman, otlar ve hatta soğuk olursa su bile) olabilir ve kişiye göre değişir. Astım, saman nezlesi, bazı deri ve mide-bağırsak hastalıkları allerji tepkileri sonucu ortaya çıkar ki, buna allergos adı verilir.

İki ünlü allegori örneği. Solda: Albrecht Dürer'in Melankoli adlı, bakır üzerine gravürü. Sağda: Bernini'nin Gerçek adlı heykeli.

XVII. yüzyılın Floransalı ressamlarından Cristofano Allori'nin Judith adlı tablosu (Floransa'da Palazzo Pitti'dedir).

ALLİGATOR
Sürüngenlerin timsahlar takımına bağlı timsahgiller familyasından bir tür.

Alligator çeşitlerinde karındaki pullar kemikleşmemiştir. Bunların bir türü A.B.D.'nin güney-doğusunda, öbürü ise Çin'de yaşar.

Kuzey Amerika'daki türüne Missisippi alligatoru denilir. Uzunlukları 5 m. kadardır. Vücudunun üst kısmı kirli yeşil ve koyu lekeli, alt kısmı kirli açık sarıdır. Burunlarında kemikten bir bölme vardır.

Bu hayvanın davranışları öbür timsahlarınkine benzer. Kıyılarda uzun bir süre güneşlenir. Suda da çok kalır. Bu sırada yalnız başının üst kısmı suyun dışındadır. Çiftleşme mevsiminde alligatorlar nehir boyunca uzun bir yolculuk yaparlar, bazen de bir gölden bir göle geçerler. Azgın erkekler boğuk bir ses çıkarır. Dişiler su kenarında dallardan ve çürük bitkilerden bir yuva yaparak yumurtalarını (20-30) buraya yumurtlar, sonra da bu yumurtaları yavru çıkana kadar gözlerler.

Yavru alligatorlar yumurtadan çıkar çıkmaz hemen suya dalar ve kurbağaları, iribaşları ve böcekleri yiyerek karnını doyurur. Çok çabuk büyür. Yumurtadan çıktığı vakit 25 cm. olduğu halde, bir yaşında 50 cm., iki yaşında 120 cm.'yi bulan yavru, 5-6 yaşına gelince tamamen erginleşir.

Alligator derisi kunduracılıkta ve deri işlerinde kullanılır. Bu amaçla çok avlandıkları için soyları hızla azalmaktadır. Bu yüzden Amerika'da alligator, özel çiftliklerde yetiştirilir.

Çin alligatorunun boyu daha kısadır (2 m.); parmak aralarında deri yoktur.

ALLORI, ALESSANDRO
(1533-1607) İtalyan ressam. Kendisini büyüten hocası ressam Angiolo Bronzino etkisinde kalmıştır. Hocasına sonsuz hayranlığı, yaptığı resimlerde adının yanına Bronzino adını eklemesiyle belli oluyordu.

Çok genç yaşta gittiği Roma'da beş yıl kalıp (1554' ten 1559'a kadar) özellikle Sistina Şapel'inde, Michelangelo'nun fresklerini incelemiştir. Bu çalışmalardan elde ettiği bilgiler, sanatında derin etkiler yaratmıştır. Resimlerinin çoğu Floransa'dadır. Roma'dan döndükten sonra ölümüne kadar bu şehirdeki kilise, saray, villa dekorasyonlarında çalışmıştır. En önemli eserleri Floransa ve çevresinde bulunur.

ALLORI, CRISTOFANO
(1577-1621) İtalyan ressam. Alessandro'nun oğlu olan Allori, ilk sanat çalışmalarını babasıyle yapmıştır. Fakat kısa bir süre sonra, babasının öğretimiyle yetinmeyerek Floransa sanatına Venedik ve Bologna etkisini sokan Gregorio Pagani okuluna girmiştir.

Allori, XVII. yüzyılın Floransa ressamları arasında kesin çizgileri ve sıcak, parlak renkleri kullanmadaki ustalığıyle tanınmıştır. En ünlü yapıtı Floransa'da Galleria Pitti'deki «Giudetta» dır. Bazı uzmanlar resmi XVII. yüzyıl Floransa okulunun en güzel yapıtı olarak niteler. Yine Allori'nin önemli tabloları arasında Pitti Galerisinde bulunan «San Giuliano'nun konukseverliği» ve Santissima Annunziato kilisesindeki «Manetto'nun Mucizesi» ni sayabiliriz. Allori de babası gibi Bronzino takma adını kullanmıştır.

ALMA ATA
S.S.C.B.'de bir şehir. Kazakistan Cumhuriyetinin başşehri olan Alma Ata, Türkistan'ı Sibirya demiryoluna bağlayan önemli bir ulaşım merkezidir. Alma Ata, endüstri bakımından gelişmiştir, Maden, makine, dokuma ve besin endüstrileri başta gelir. 1928'de kurulan üniversiteden başka akademisi, tarım enstitüsü vardır. Nüfusu 500.000'i aşkındır.

ALMANAK
Yılın ay ve günlerini, hava durumlarını, bayramları gösterdikten başka, fıkralar, mâniler, fallar ve türlü konularda öğütlere de yer veren takvim türü. Bu özellikleriyle almanak ortaçağdan günümüze kadar süregelmiştir. Eskiçağda bütün uygar ulusların almanakları vardı, fakat bugün kullandığımız almanak, adından da anlaşılacağı gibi İspanya Araplarından Hıristiyan ülkelere geçmiştir. Gerçekten **Al-Manakh** sözcüğü Arapçada «zaman» anlamına gelmektedir. Bu sözcük İspanya'da Arapların hesap yapmak için yararlandıkları bazı astronomik levhaları göstermek için kullanılıyordu. En ünlü almanaklar arasında ilk hatırlanması gereken büyük astronomi ve matematik bilgini Regiomontano'nun almanağıdır. Colombo ile Vespucci'nin deniz yolculuklarında bu almanaklardan yararlandıkları tahmin edilmektedir. Basımevinin bulunuşuyle birlikte, periyodik hale gelen almanak, çoğunlukla yıllıkla karıştırılarak, özellikle kehanetlerinin uyandırdığı ilgi yüzünden, gittikçe daha çok okuyucu bulmuştur. Nostradamus'un almanağındaki kehanetler bugün bile hâlâ ünlüdür. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda al-

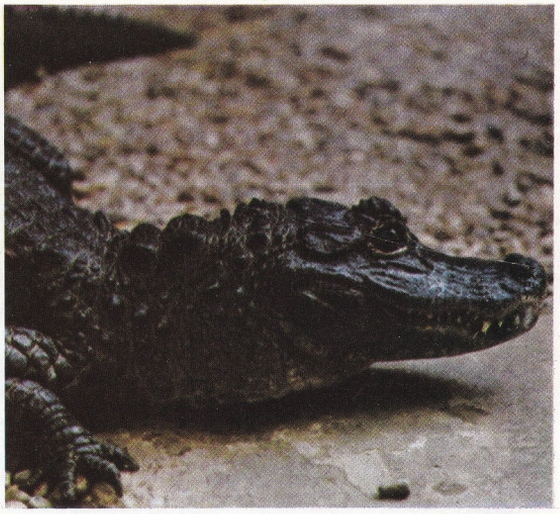

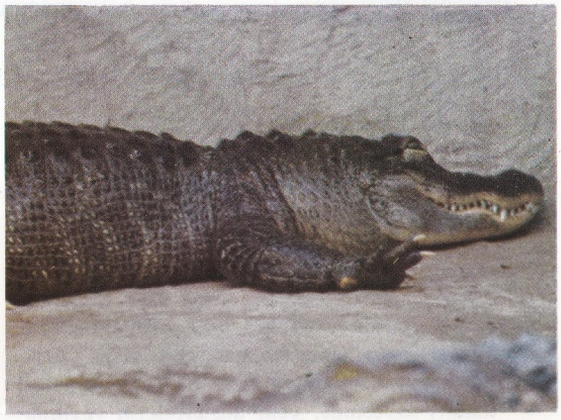

Alligator Sinensis ve Mississippiensis.

Alma Ata'dan bir görünüş. Alma Ata önemli bir ulaşım merkezidir.

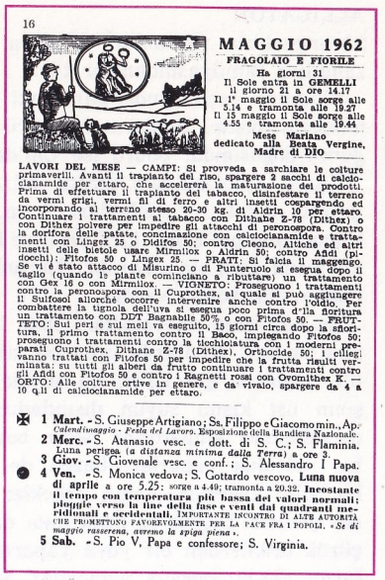

16

MAGGIO 1962

FRAGOLAIO E FIORILE

Ha giorni 31
Il Sole entra in **GEMELLI** il giorno 21 a ore 14.17
Il 1° maggio il Sole sorge alle 5.14 e tramonta alle 19.27
Il 15 maggio il Sole sorge alle 4.55 e tramonta alle 19.44

Mese Mariano dedicato alla Beata Vergine, Madre di DIO

LAVORI DEL MESE — CAMPI: Si provveda a sarchiare le colture primaverili. Avanti il trapianto del riso, spargere 2 sacchi di calciocianamide per ettaro, che accelererà la maturazione dei prodotti. Prima di effettuare il trapianto del tabacco, disinfestare il terreno da vermi grigi, vermi fil di ferro e altri insetti cospargendo ed incorporando al terreno stesso 20-30 kg. di Aldrin 10 per ettaro. Continuare i trattamenti al tabacco con Dithane Z-78 (Dithex) o con Dithex polvere per impedire gli attacchi di peronospora. Contro la dorifora delle patate, concimazione con calciocianamide e trattamenti con Lingex 25 o Didifos 50; contro Cleono, Altiche ed altri insetti delle bietole usare Mirmiliox o Aldrin 50; contro Afidi (pidocchi): Fitofos 50 o Lingex 25 — PRATI: Si falcia il maggengo. Se vi è stato attacco di Misurino o di Punteruolo si esegua dopo il taglio (quando le piante cominciano a ributtare) un trattamento con Gex 16 o con Mirmiliox. — VIGNETO: Proseguono i trattamenti contro la peronospora con il Cuprothex, al quale si può aggiungere il Suifosol allorchè occorre intervenire anche contro l'oidio. Per combattere la tignola dell'uva si esegua poco prima d'la fioritura un trattamento con DDT Bagnabile 50% o con Fitofos 50. — FRUTTETO: Sui peri e sul meli va eseguito, 15 giorni circa dopo la allorfitura, il primo trattamento contro il Baco, impiegando Fitofos 50; proseguono i trattamenti contro la ticchiolatura con i moderni preparati Cuprothex, Dithane Z-78 (Dithex), Orthocide 50; i ciliegi vanno trattati con Fitofos 50 per impedire che la frutta risulti verminata: su tutti gli alberi da frutto continuare i trattamenti contro gli Afidi con Fitofos 50 e contro i Ragnetti rossi con Ovomithex K. — ORTO: Alle colture ortive in genere, e da vivaio, spargere da 4 a 10 q.li di calciocianamide per ettaro.

✠ **1 Mart.** - S. Giuseppe Artigiano; Ss. Filippo e Giacomo min., Ap. *Calendimaggio - Festa del Lavoro.* Esposizione della Bandiera Nazionale.
2 Merc. - S. Atanasio vesc. e dott. di S. C.; S. Flaminia. Luna perigea (a distanza *minima dalla Terra*) a ore 3.
3 Giov. - S. Giovenale vesc. e conf.; S. Alessandro I Papa.
● **4 Ven.** - S. Monica vedova; S. Gottardo vercovo. **Luna nuova di aprile** a ore 5.25: sorge a 4.49; tramonta a 20.32. **Incostante il tempo con temperatura più bassa dei valori normali: pioggie verso la fine della fase e venti dai quadranti meridionali e occidentali.** IMPORTANTE INCONTRO DI ALTE AUTORITÀ CHE PROMETTONO FAVOREVOLMENTE PER LA PACE FRA I POPOLI. *«Se di maggio rasserena, avremo la spiga piena».*
5 Sab. - S. Pio V, Papa e confessore; S. Virginia.

1783, 1893 ve 1962 yıllarında yayınlanmış üç İtalyan almanağı. Almanak sözcüğü batı dillerine Arapçadan girmiştir.

manaklar bütün dünyaya yayılmıştır. Muse almanağının 69 cildi, zamanın tiyatrosu üstüne değerli bilgiler bulunan tiyatro almanakları, moda almanağı, bir soy ve diplomasi almanağı olan Gotha (1763'ten beri önce bütün Avrupa aristokrasisinin, sonra daha geniş kitlelerin ilgisini çekmiştir) ünlü almanaklar arasında ilk sayılması gerekenlerdir. XIX. yüzyıla doğru, politikleşen almanaklar, çok tutulmaları sayesinde, yeni düşüncelerin yayılmasına yardımcı olmuşlar; 1848'den sonra ise edebî hale gelmişlerdir.

Astronomi Almanağı. — Düzenlemesiyle uzman gözlemcilerin uğraştığı bu almanaklarda her yılın önemli astronomi verilerini bulabiliriz. Bir cilt halinde yayınlanan bu almanaklar bütün gözlemevlerine genellikle bir yıl önce gönderilir. Bu almanakta bulunan verilerin başlıcaları şunlardır: Günü gününe hesaplanmış olarak güneşin, ayın, gezegenlerin, birkaç önemli uydunun, görünen çapları, dünyadan uzaklıkları. Bu hesaplar, gezegenlerin hareketlerine dayanarak yapılan kehanetler için yapılmaktaydı. Bir astronomi almanağında bunlardan başka başlıca yıldızların hesaplanan durumları, o yıl olacak güneş ve aytutulmalarının hesapları, güneş ve ayın doğup battıkları zamanlar, vb.. bulunur. Yayınlanmakta olan astronomi almanaklarının en önemlileri arasında **American Ephemeris And Nautical Almanac** (Washington), **Astronomical Ephemeris** (Londra), **Connaissance desl temps** (Paris), **Astronomical Ephemeris** (Sovyetler Birliği) sayılabilir. Bunların dışında da, dünyanın çeşitli ülkelerinde yayınlanmakta olan astronomi almanakları vardır.

ALMAN İDEALİZMİ

Bu düşünsel öğretiye girenlerin hemen hemen hepsi (genellikle XIX. yüzyılın düşünürleri olan Fichte, Schelling, Hegel, Schleimarcher ve Schopenhauer bu adla anılmaktadırlar) metafizikçidirler. Sistemler kurmuşlar ve spekülatif felsefenin türlü örneklerini vermişlerdir. Yine çoğunluğu Kant'tan yola çıkmalarına karşılık, Kant'ın eleştiriciliğini benimsememişlerdir. Ana amaçları, evreni bütünüyle kapsayan ruhçu bir sisteme varmaktır. Hegel, bu sistemin en büyüğünü kuran düşünürdür.

Gerçekten de Hegel Eflatun'un idealizmini yenilemiş, evrensel düşüncenin bütün maddelerden önce varolduğunu, maddenin ruhun ürünü olduğu tezini güçlü bir şekilde savunmuştur.

İki eski Fransız almanağı. Almanaklar Ortaçağda büyük bir yaygınlığa kavuşmuştur.

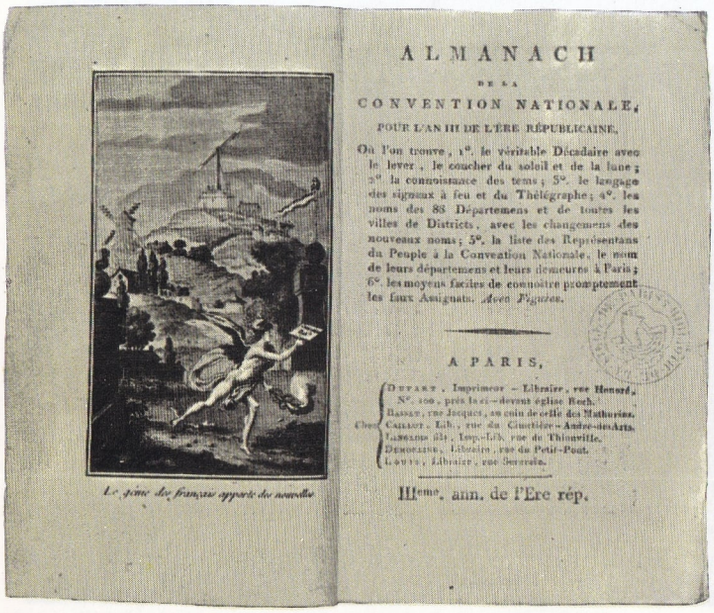

ALMANACH
DE LA
CONVENTION NATIONALE,
POUR L'AN III DE L'ERE RÉPUBLICAINE.

Où l'on trouve, 1°. le véritable Décadaire avec le lever, le coucher du soleil et de la lune; 2°. la connoissance des tems; 3°. le langage des signaux à feu et du Thélégraphe; 4°. les noms des 83 Départemens et de toutes les villes de Districts, avec les changemens des nouveaux noms; 5°. la liste des Représentans du Peuple à la Convention Nationale, le nom de leurs départemens et leurs demeures à Paris; 6°. les moyens faciles de connoître promptement les Taux Assignats. Avec Figures.

A PARIS,

Chez Duprat, Imprimeur — Libraire, rue Honoré, N°. 100, près la rue — devant église Roch.
Basset, rue Jacques, au coin de celle des Mathurins.
Cailleau, Lib., rue du Cimetière-Saint-André-des-Arts.
Damame fils, Imprimeur, rue de Thionville.
Desnoyers, Libraire, rue du Petit-Pont.
Louvet, Libraire, rue Serpente.

IIIème. ann. de l'Ere rép.

Le génie des français apporte des nouvelles

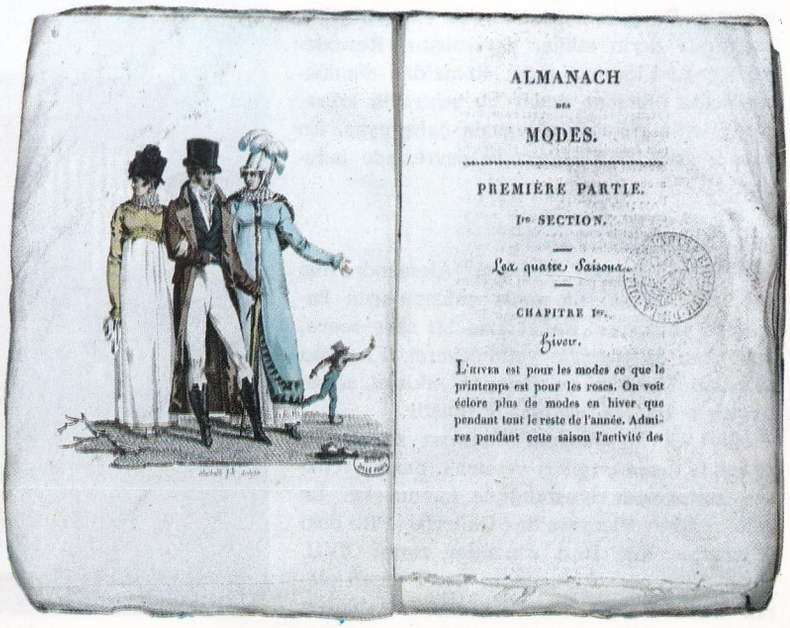

ALMANACH
DES
MODES.

PREMIÉRE PARTIE.
Ire SECTION.

Les quatre Saisons.

CHAPITRE Ier.

Hiver.

L'hiver est pour les modes ce que le printemps est pour les roses. On voit éclore plus de modes en hiver que pendant tout le reste de l'année. Admires pendant cette saison l'activité des

ALMANYA

Almanya'nın (Deutschland) bugünkü sınırları Orta Avrupa'nın, Alpler kavisinden Kuzey denizi ve Baltık denizine kadar uzanan kesimini kaplar. Batı sınırı Ren nehridir. 1945'te tespit edilmekle birlikte bir türlü kesin bir antlaşmaya bağlanamamış bulunan doğu sınırı ise Bohemya ormanının kenarı Maden (Erz Gebirge) dağları ve Neisse ile Oder nehirleri boyunca uzanır. Oder, Neisse nehirleri, Maden dağları, Bohemya ormanı, Inn, Tuna, Ren nehirleri ve Constanz gölü ülkenin jeomorfolojik bakımdan belirgin sınırlarını meydana getirir. Öbür sınırları antlaşmalarla tespit edilmiş, jeomorfolojik özellikler göstermeyen sınırlardır.

Günümüzde Almanya, politik ve idarî bakımdan, her biri ayrı yönetim ve hükümete sahip iki kesime bölünmüş durumdadır. Başkenti Bonn olan Federal Almanya Cumhuriyeti (Batı Almanya) ile başkenti Pankow (Berlin) olan Alman Halk Cumhuriyeti (Doğu Almanya) bağımsız birer devlettir.

Federal Almanya Cumhuriyeti (Bundes Republik Deutschland 247.956 km², 54 milyon nüfus), gerek idarî gerek siyasal özgürlüğe sahip 10 Länder (Konfedere Devlet) den meydana gelmiştir. İki yasama organı vardır. Bunlar Länderleri temsil eden 42 üyeden kurulu Bundesrat (Federal Konsey) ile, halk tarafından seçilen 497 üyeden kurulu Bundestag'dır (Federal Meclis). Halkın çoğunluğu protestandır (%51,1), katolikler nüfusun %42,5 ini meydana getirirler. Para birimi marktır.

Alman Halk Cumhuriyeti (Deutsche Demokratische Republik; 107.870 km², 17 milyon nüfus), idarî bakımdan 14 Bezirkel (eyalet) e ayrılmıştır ki bunlar, evvelce mevcut olan Länder bölümünün yerini almıştır. Yasama yetkisi, 400 üyesi bulunan Volkskammer (Halk Meclisi) ile 34 üyeden kurulu Lândeskammer (Eyalet Meclisi) in elindedir. Protestanlar, nüfusun %80,5 unu, Katolikler ise %11'ini meydana getirirler. Para birimi gene marktır. Ama Doğu Almanya markının değeri Federal Almanyanınkinden daha düşüktür.

Hukukî bakımdan Berlin, dörtlü bir İngiliz, Fransız, Amerikan, Sovyet yönetimi altındadır. Sovyet kesiminin yönetimi Halk Cumhuritine devredilmiştir. Öteki üç kesim ise bir temsilciler meclisi tarafından yönetilir. Batı Almanya Anayasası gereğince Batı Berlin, Federal Cumhuriyete resmen ilhak edilmemiş olmakla beraber, bu Cumhuriyetin bir Länd'ı sayılır.

Fiziksel Coğrafya: Almanya'nın bugünkü sınırları içinde, kuzeyden güneye doğru inildikçe, birbirinden belirli ayrılıklar gösteren dört fiziksel bölgeye rastlanır: 1) Kuzey ovası. 2) Merkezdeki dağlar, (Mittel-Gebirge), 3) Suab yaylası, 4) Alman Alpleri.

Kuzey ovası, aşınmalardan düzleşmiş ve bugünkü fizik yapısını buzulların biçimlendirilmesine borçlu, eskiden dağlık olan bir bölgedir. Ova, güney kesiminde Orta Avrupa dağlarına dayanır ve kuzeye doğru ise, Kuzey ve Baltık denizlerinde son bulan hafif eğimlerle uzayıp gider.

Merkez dağlarının yapı bakımından bir özelliği yoktur. Kuzeyde, ova ile arasındaki sınırın belirsiz olmasına karşılık, Güney sınırını Tuna nehri çevirir. Alçak dağlardan meydana gelen bu bölge: En kuzeyde Teutoburger ormanı ile Harz nehri; ülkenin batı sınırı ötesine, Ardennlere kadar da uzanan şistli Ren yaylası; Vogelsberg, Rhön, Thüringen ormanı ve Frankoni ormanı gibi bölgelere ayrılır. Nihayet, Main ile Tuna nehirleri yatakları arasında da, büyük kısmı ormanlarla kaplı ve batıda Karaormanlardan, yani Suab ve Frankoni Juralarından meydana gelen dağlık bir bölge uzanır.

Suab-Bavyera yaylası, Alplere komşu bölgelerdir ve Alplerin Savoie'dan hemen hemen Viyana'ya kadar uzanan bir kısmına dahildir. Çamlıkları, küçük gölleri ve çayırlarıyle komşu ülke İsviçre'ye benzer.

Alplerin Alman topraklarında bulunan kesimi kuzeyde Algovia ve Bavyera Alpleriyle ve bir yerde de Salizburg Alpleriyle birleşir.

Almanya'nın iklimi Atlantik ve kıta iklimi etkisindedir. Alplerin güneyde meydana getirdiği yüksek engel, Akdeniz ikliminin buraları etkilemesini önler. Bu nedenle Atlantik rüzgârları, Almanya iklimini büyük oranda etkiler. Fakat doğuya doğru gidildikçe bu etki azalır. Böylelikle batı bölgelerde kışlar, doğuya oranla daha yumuşak geçer. Almanya, akarsular bakımından zenginse de bunların

ALMANYA
0 50 100 150
Km.
Kuzey Denizi
Baltık Denizi
DANİMARKA
KOPENHAG
Sjælland
İSVEÇ
Malmö
Bornholm (Dan.)
Batı Friz ad.
Wilhelmshaven
Emden
Bremerhaven
Groningen
Oldenburg
BREMEN
AŞAĞI SAKSONYA
Lübeck
HAMBURG
Schwerin
Rostock
Stralsund
Szczecin (Stettin)
Neustrelitz
BERLIN
Potsdam
Brandenburg
Magdeburg
Hannover
Braunschweig
Osnabrück
Münster
Bielefeld
RENANYA KUZ. VESTFALYA
DORTMUND
ESSEN
DÜSSELDORF
KÖLN
Aachen
Bonn
Koblenz
Wiesbaden
FRANKFURT
Mainz
Darmstadt
Mannheim
Heidelberg
Karlsruhe
Stuttgart
Strassburg
Freiburg
Basel
Zürich
Bern
Kassel
Göttingen
Leipzig
Dresden
Halle
Dessau
Erfurt
Weimar
Jena
Gotha
Gera
Zwickau
Plauen
Chemnitz
Karl-Marx-Stadt
Cottbus
Frankfurt
Würzburg
Bamberg
Nürnberg
Regensburg
Passau
Augsburg
Ulm
MÜNCHEN (Münih)
Salzburg
Innsbruck
Linz
Wels
Klagenfurt
Villach
Graz
Plzeň
PRAHA (Prag)
Karlovy Vary
Budějovice
Tábor
Pisek
Liège
Verviers
Eupen
Maastricht
Tilburg
Utrecht
Arnhem
Nimegen
Groningen
Leeuwarden
Zwolle
Enschede
Hengelo
Almelo
Deventer
Meppel
Assen
Staverden
Sneek
Harlingen
Lüneburg
Celle
Hildesheim
Minden
Paderborn
Detmold
Gelsenkirchen
Oberhausen
Duisburg
Wuppertal
Hagen
Bochum
Remscheid
Solingen
Mülheim
Siegen
Marburg
Giessen
Fulda
Vogelsberg
Eisenach
Gotha
Jena
Weimar
Erfurt
Halle
Leipzig
Dresden
Chemnitz
Zwickau
Plauen
Hof
Bayreuth
Coburg
Schweinfurt
Würzburg
Bamberg
Erlangen
Fürth
Nürnberg
Ansbach
Ingolstadt
Regensburg
Passau
Landau
Landshut
Augsburg
Ulm
Reutlingen
Tübingen
Esslingen
Stuttgart
Karlsruhe
Pforzheim
Baden-Baden
Heidelberg
Heilbronn
Speyer
Ludwigshafen
Kaiserslautern
Saarbrücken
Saarlouis
Metz
Nancy
Strasbourg
Colmar
Mulhouse
Belfort
Besançon
Epinal
Lille
Calais
Boulogne
Le Havre
Rouen
Caen
Cherbourg
Brest
Nantes
Rennes
Paris
Orléans
Tours
Poitiers
Limoges
Clermont-Ferrand
Lyon
Grenoble
Marseille
Toulouse
Bordeaux
Pau
Bayonne
Perpignan
Montpellier
Nice
Cannes
Ajaccio
Bastia
Corse
Sardinia
Sicilia
Malta
Gibraltar
Tanger
Casablanca
Rabat
Fez
Algeria
Tunisia
Libya
Egypt
Cairo
Alexandria
Port Said
Suez
Red Sea
Jerusalem
Tel Aviv
Beirut
Damascus
Baghdad
Tehran
Kabul
Karachi
Delhi
Calcutta
Bombay
Madras
Colombo
Ceylon
Bangkok
Saigon
Hanoi
Manila
Tokyo
Osaka
Kyoto
Nagoya
Sapporo
Hokkaido
Honshu
Shikoku
Kyushu
Okinawa
Taiwan
Taipei
Hong Kong
Macao
Canton
Shanghai
Nanking
Peking
Tientsin
Mukden
Harbin
Changchun
Dairen
Port Arthur
Pyongyang
Seoul
Pusan
Inchon
Kaesong
Panmunjom
Vladivostok
Khabarovsk
Irkutsk
Yakutsk
Novosibirsk
Omsk
Tashkent
Samarkand
Bukhara
Alma-Ata
Frunze
Dushanbe
Ashkhabad
Tbilisi
Yerevan
Baku
Tashkent
Moscow
Leningrad
Kiev
Odessa
Sevastopol
Kharkov
Donetsk
Dnepropetrovsk
Rostov
Volgograd
Kuybyshev
Saratov
Kazan
Gorkiy
Sverdlovsk
Chelyabinsk
Magnitogorsk
Tyumen
Omsk
Novosibirsk
Barnaul
Kemerovo
Tomsk
Krasnoyarsk
Bratsk
Irkutsk
Yakutsk
Vladivostok
Khabarovsk
Sakhalin
Kuriles
Kamchatka
Petropavlovsk
Magadan
Anadyr
Murmansk
Arkhangelsk
Vologda
Yaroslavl
Kostroma
Ivanovo
Vladimir
Gorkiy
Kirov
Perm
Ufa
Orenburg
Aktyubinsk
Alma-Ata
Frunze
Dushanbe
Ashkhabad
Tashkent
Samarkand
Bukhara
Tbilisi
Yerevan
Baku

Magdeburg dolaylarında Elbe kanalı. Akarsularla yapılan ulaştırma, Alman ekonomisinde önemli bir yer tutar.

Frankfurt-Düsseldorf otomobil yolundan bir görünüş. Ülkenin başlıca kentlerini birbirine bağlayan otomobil yollarının uzunluğu 4000 km.'yi aşkındır.

birleştikleri havzaların sayısı çok değildir. Hepsi güneyden doğuya ve kuzeyden batıya akar. Sadece başlangıç kısmı Almanya'da bulunan Tuna'nın yatağı Almanya'nın güney kesimini batıdan doğuya doğru keser. Ems, Weser ve Elbe Kuzey denizine, Oder ise Baltık denizine dökülür. 865 km.'si Almanya topraklarında bulunan ve ağzı Hollanda'da olan Ren de Kuzey denizine dökülür.

Bütün bu akarsuların, ülke ekonomisi üzerinde büyük etkisi vardır. Çünkü çoğu ulaştırmaya elverişlidir ve insan elinden çıkma kanallarla birbirine bağlanmışlardır.

Nüfus: Almanya'nın, Berlin kenti hariç, bugünkü nüfusu 70 milyonu biraz aşmaktadır. Federal Cumhuriyetin nüfusu 54 milyondan biraz fazladır (ortalama nüfus yoğunluğu 219) Halk Cumhuriyetininkiyse 16 milyonu biraz geçer (ortalama nüfus yoğunluğu 148), Berlin kentinin nüfusu 3.000.000'u aşar. Nüfusun bugünkü dağılımı XIX. yüzyılda meydana gelen büyük artışın (Almanya'da nüfus yüzde olarak, Rusya hariç bütün öteki Avrupa devletlerinden daha hızlı artmıştır) ve iki dünya savaşının nüfus kesiminde yarattığı etkilerin sonucudur. Geçen yüzyıl içinde nüfusun çoğalmasına sebep, büyük endüstrinin ve buna bağlı olarak şehirleşmenin kaydettiği büyük ilerleme olmuştur. Gerçekten de 1850'den 1900'e kadar nüfus artışı oranı %56'yı bulmuştur. 1816'da Almanya'da 25 milyon insan yaşamaktaydı. Bu miktar 1870'te 41 milyona ve 1914'te 69 milyona yükselmiştir. Artışın en fazla görüldüğü bölgeler, Almanya'nın Silezya ile Aquisgrana arasında kalan orta kesimi, Ren vadisi ve Elbe havzasıdır. Buna karşılık nüfusun son 70 yılda hemen hemen hiç değişmeden olduğu gibi kaldığı bölgeler ise kuzey ovasının köylük kesimleridir. İki dünya savaşında verilen ölü sayısının yüksekliği ve gene bu devirlerde doğumların azalışı ilginç nüfus dalgalanmalarına yol açmıştır. 1947'den itibaren nüfus gene artmaya başlamıştır.

Ekonomik Coğrafya: Almanya her şeyden önce bir endüstri ülkesidir. İkinci Dünya savaşından sonraki toprak kaybı, en gerekli ham tüketim maddelerini sağlayan, uçsuz bucaksız doğu topraklarının büyük bir kısmının elinden alınmasıyle sonuçlanmıştır. Almanya'nın ekonomik dengesi bu nedenle günümüzde bu alanda açık vermekte ve besin ihtiyaçlarının büyük bir kısmının dışarıdan alınmasını gerekli kılmaktadır. Üretim ile tüketim arasındaki dengesizlik Halk Cumhuriyetinden çok Federal Cumhuriyette kendisini duyurmaktadır. Federal Cumhuriyette ekilen topraklar ve meyvelikler %35 çayır ve otlaklar %23, ormanlar %29 oranında yer kaplar. Halk Cumhuriyetindeyse ekilen topraklar %48, çayır ve otlaklar %12 ve ormanlar %27 oranında dağılmıştır.

Tahıl alanında kuzey bölgelerinde çavdar (özellikle ekmek yapımında kullanılır) ve yulaf ekimi önde gelir. Merkez ve güney kesimlerindeyse yoğun bir şekilde buğday ve arpa ekilir. Patates çok yaygındır ve her bölgede üretilir. Bellibaşlı endüstri bitkileri arasında şeker endüstrisini besleyen, pancar, bira üretiminde kullanılan şerbetçiotu, tütün (Münih, Hamburg, Dresden, Stuttgart, Bremen, Berlinde tütün işleyen fabrikalar vardır) ve keten sayılabilir.

Bağcılık pek yaygın olmamakla beraber bazı bölgelerde ve özellikle Moselle vadisinde, Frankonya'da ve Renanya'da yüksek kaliteli şarap elde edilir. Güney Almanya'da da sebzecilik ve meyvecilik yaygındır.

Hayvancılık ileri ve esaslı yöntemlere dayanır. Savaş sırasında hemen hemen tamamıyle tükenen evcil hayvanların sayısı, yeniden aşağı yukarı savaş öncesindeki duruma ulaşmıştır. (Federal Cumhuriyette: 13 milyon sığır, 16 milyon domuz; Halk Cumhuriyetinde: 4.700.000 sığır, 8.400.000 domuz ve 2.500.000 koyun ve keçi). Sığır özellikle Kuzey ovasında (Frisia) ve Bavyera ile Algovia Alpleri çayırlarında yetiştirilir. Domuzculuk da çok ilerlemiştir.

Gerçekten, Almanlar domuzun etinden ve yağından geniş ölçüde yararlanırlar. Gene de hayvan ürünleri ulusal ihtiyaçları tam olarak karşılayamadığından bu kesimde de Almanya dış ülkelerden hayvan almak zorunda kalmaktadır.

Ormanlar özellikle Alplerin yamaçlarında pek yaygındır. Karadağ'da ve Orta Almanyanın doğu kesiminde mobilya ve inşaat kerestesi, yakacak odun ve odun kömürü ve kâğıt endüstrisi hammaddeleri elde edilir.

İç ve kıyı sularında önemsiz olan balıkçılık, açık denizde çok ilerlemiştir. Federal Cumhuriyette Hamburg, Bremerhaven, Cuxhaven en büyük taze ve konserve balık pazarlarıdır. Bremen ile Emden ise ringa balıkçılığında başta gitmektedir. Halk Cumhuriyetinin bellibaşlı balıkçılık limanları Sassnitz ile Rostock'tur.

Güçlü Alman endüstrisinin temelini toprakaltı zenginlikleri ve özellikle kömür meydana getirir. En zengin ve verimli kömür havzası Ren yakınlarında çok elverişli bir yerde bulunan Ren-Westfalya (Ruhr) havzasıdır. Başka bir önemli havza da Saar'da bulunmaktadır. Aquisgrana, Zwickau, Olsnitz, Dresden'de de ise daha önemsiz kömür madenleri vardır. Bundan başka Lipsia, Halle-Bitterfeld ve Aşağı Lusazia yatakları da oldukça zengindir.

Worms'ta Ren köprüsü üzerindeki ortaçağ kapısı.

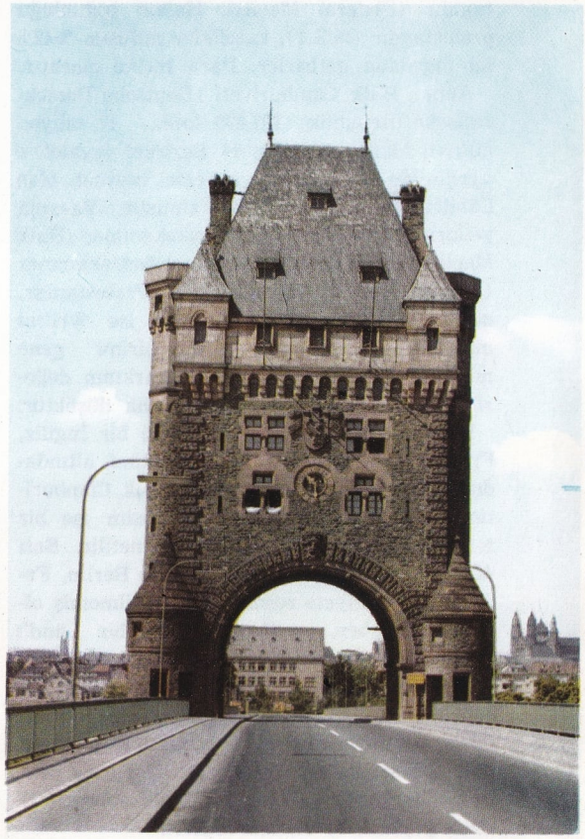

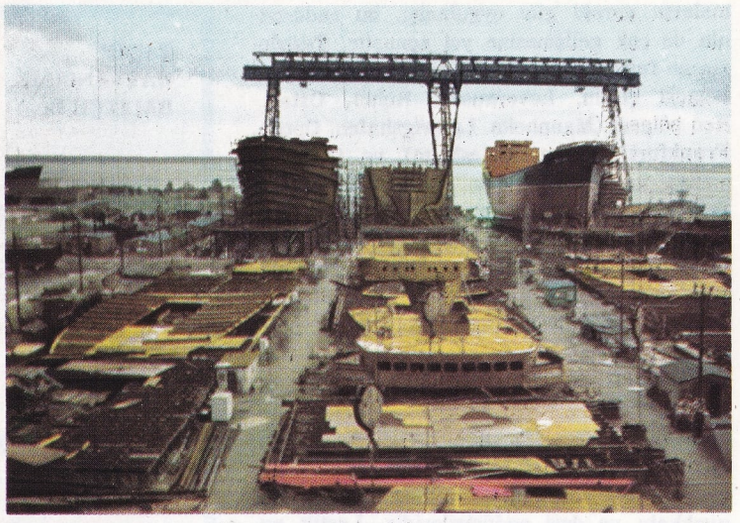

Solda: Avrupa'nın beşinci büyük limanı Hamburg. Sağda: Rostock-Warnemünde'deki gemi tezgâhlarından bir görünüş.

Demir madenleri kömür kadar bol değildir. Özellikle Almanya'nın ihtiyaçlarının 3/4'ünü sağlayan Lorraine madenleri 1919 yılında Fransa'ya geçtikten sonra bu alanda sıkıntı baş göstermiştir. Günümüzde en zengin madenler Ruhr ve Ilsede - Peine yüksek fırınlarına mineral sağlayan Siegerland ve Lahn - Bill bölgesi yatakları ile son zamanlarda işletilmesine başlanan Salzgitter (bu bölgede demir de elde edilmektedir) yataklarıdır. Fakat üretim madensel mekanik endüstrisini beslemeye yetmediğinden Almanya dışarıdan demir mineralleri getirtmek zorunda kalmaktadır. Diğer madenler arasında Eiffel, Siegerland ve Harz yataklarından sağlanan çinko ve kurşun önemlidir. Son zamanlarda Erz-Gebirge'de yeni damarlar bulunmuştur. Bunlar uranyum ve radyoaktif mineraller yönünden de zengin olduklarından çok önemlidirler. Bakırın ve boksitin azlığı, bu madenlere bağlı endüstrileri hemen tamamıyle dış ülkelerden getirtilmiş mineralleri işlemek zorunda bırakmaktadır. Buna rağmen Alman alüminyum endüstrisi çok gelişmiştir ve Avrupa istatistiklerinde ikinci sırayı almaktadır. Çıkartılması kolay ve hafif bir maden de Bitterfeld yataklarında elde edilen magnezyumdur. Leine. Werra ve Aller vadilerinde ve Beicherode ile Halle bölgelerinde potasyum boldur. Kayatuzu ise genellikle potasyum yatakları yakınında bulunur ve Stassfutt'ta geniş ölçüde çıkartılır.

Petrol özellikle Hannover'de (Nienhagen, Wesendorf, Fuhrberg, Weitze, Steimke, Misbueg ve Wietze'de rafineriler vardır) ve Hollanda sınırı yakınında Emsland'da (Emlicheim, Lingen, Dalum, Georgsdorf, Lingen'de rafineriler vardır) çıkartılır. Hamburg kuyuları, Heide'de ve Holtesin'de bulunan kuyular ve Ren çukuru petrolleri az önemlidir. Öte yandan karbon hidrojenlenmesi (Ludwigshafen, Scholwen, Ruhr-Oberhausen, Castrop Rauxel'de tesisler) ve linyit hidrojenlenmesi (Bohlen, Zeitz, Wolfen, Leuha, Bitterfeld, Magdeburg'da tesisler) yoluyle de benzin üretilmektedir.

Demir - çelik tesislerinin büyük kısmı Ren - Westfalya havzasında ve özellikle Ruhr'da bulunmaktadır. En yoğun çelik endüstrisi bölgeleri Aşağı Saksonya ile Saar'dır. Bu arada Doğu Almanya'da da (Riesa, Groditz, Hennigsdorf, Brandeburg, Dohlln-Freital, Calbe, Fursheberg) yeni çelik endüstrisi merkezleri gelişmektedir. Makine endüstrisi alanında, son derece yoğun ve rakipsiz bir endüstri bölgesi sayılan Ruhr'un yanı sıra, başka merkezlerin sayısı gittikçe artmaktadır. Otomobil endüstrisi Frankfurt, Russelsceim, Mannheim, Stuttgart, Nuremberg, Münih Chemnitz, Eisenach, Bremen, Augusta, Braunschweig, Hannover'de toplanmıştır. Dakik aletler (optik ve bilim aletleri, yazı ve hesap makineleri, hesap kaydedici kasalar vb.) in bellibaşlı kuruluşları Berlin, Braunschweig, Düsseldorf, Kassel, Gottingen, Jena, Lipsia, Chemnitz, Dresden, Wetzlar, Kempten'de bulunmaktadır.

Hamburg, Bremen, Kiel, Lubek, Flensburg, Rostock - Warnemünde inşaat endüstrisinin ana merkezleridir. Berlin, ülkenin en büyük elektronik merkezidir. Burada elektronik endüstrisinin her alanında imalât yapılır. Öbür önemli elektronik merkezleriyle Frankfurt, Nürnberg, Dresden, Köln, Mannheim ve Stuttgart'tır.

Gerekli hammaddelerin hemen hemen tümünün dış ülkelerden getirilmesi zorunluğuna rağmen Alman dokuma endüstrisi de ülkenin ekonomik yapısında birinci derecede önemli bir rol oynar. Liverpool'den sonra Avrupa'nın ikinci büyük pamuklu pazarı Bremen'dedir. Fabrikalar ülkenin hemen hemen her yanına aynı derecede dağılmış olmakla birlikte kimi bölgelerde yoğunluk daha da artar. Örneğin Saksonya, Thüringen (Eisenach, Muhlhausen, Gotha, Meininge), Ren- Westfalya bölgesi (Mönchen - Gladbach, Rheydt, Wuppertal'de pamuklu; Krefeld, Viersen'de ipekli), güney-batı bölgesi (Reutlingen) en yoğun bölgeler arasındadır. Giyim endüstrisi özellikle Berlin kesiminde çok gelişmiştir. Kimyasal endüstri alanına bilimsel araştır-

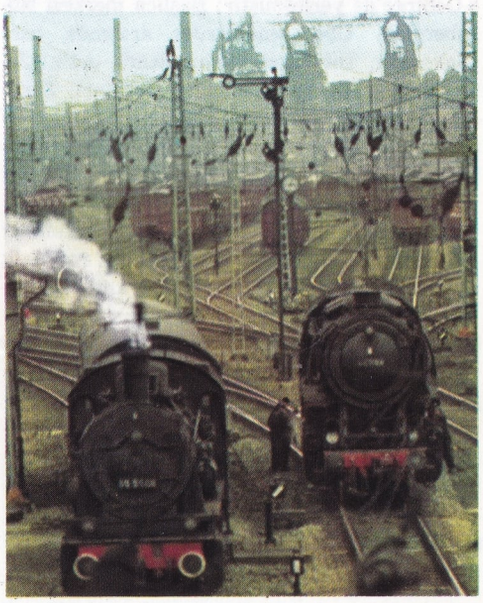

Ruhr bölgesi Avrupa'nın en önemli endüstri kuruluşlarına sahiptir.

Leverkusen'de bir kimya fabrikası.

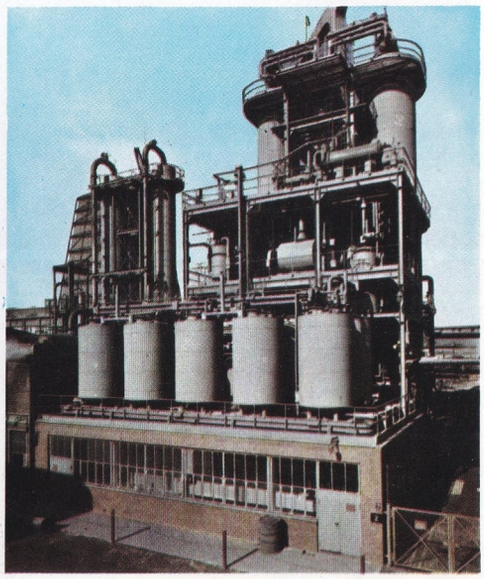

maların gereği gibi uygulanışı, bu endüstrinin de çok gelişmesine yol açmıştır. Tesislerin en fazla yoğun olduğu bölgeler, aşağı Ren bölgesi (Köln, Leverkusen, Ruhr), Orta - Ren bölgesi (Mannheim, Ludwigshafen, Oppen, Frankfurt, Höchst, Griesheim) ve Orta Almanya kesimidir (Leuna, Bitterfeld, Wolfen, Schkopau, Piesteritz, Bernburg). Berlin, Hamburg, Dresden de büyük kimya endüstrisi merkezleridir. En önemli boya tesisleri Frankfurt ve Lipsia'da, ilâç ve fotoğraf malzemesi tesisleri Leverkusen, Jena, Wolfen'de, serum tesisleri Marburg'ta ve sentetik azot ile benzin tesisleriyse Leuna ile Oppau'da toplanmıştır.

Dikkati çekecek şekilde geliştirilmiş öteki endüstriler ise sunî iplik, baskı kâğıdı (Lipsia, Berlin, Stuttgart, Gotha), tabaklama, ayakkabı ve deri endüstrileridir. Lastik endüstrisinin en önemli merkezi Kuzey Almanya'dadır. Oyuncak endüstrisi Thüringen ve Erz-Gebirge'de yerleşmiştir: Başlıca merkezi Nürnberg'tir. Öbür endüstriler arasında cam (Saksonya, Thüringen, Ruhr, Saar), optik (Jena, Berlin, Dresden, Münih, Stuttgart, Zwiesel, Wetzlar, Hannover, Braunschweig), fotoğraf makineleri (Dresden, Stuttgart, Wetzlar) ve seramik endüstrileri dünya çapında ün kazanmışlardır.

Ulaşım: Demiryolu ulaştırması bakımından (Federal Cumhuriyette 35 994 km. ve Halk Cumhuriyetinde 16.150 km., her km². başına 15 km.) İkinci Dünya savaşının sebep olduğu zararları tamamıyle giderilmiş, demiryolu ulaşımı eski haline getirilerek işletmeye açılmıştır. Otostratlar da çok geliştirilmiştir (Federal Cumhuriyette 2673 km., Halk Cumhuriyetinde 1452 km.). Akarsularda ulaşıma da büyük önem verilmektedir. Ulaştırmaya elverişli nehirler birbirlerine kanallarla bağlanmaktadır. Mittelland kanalı, Ruhr'dan Ber-

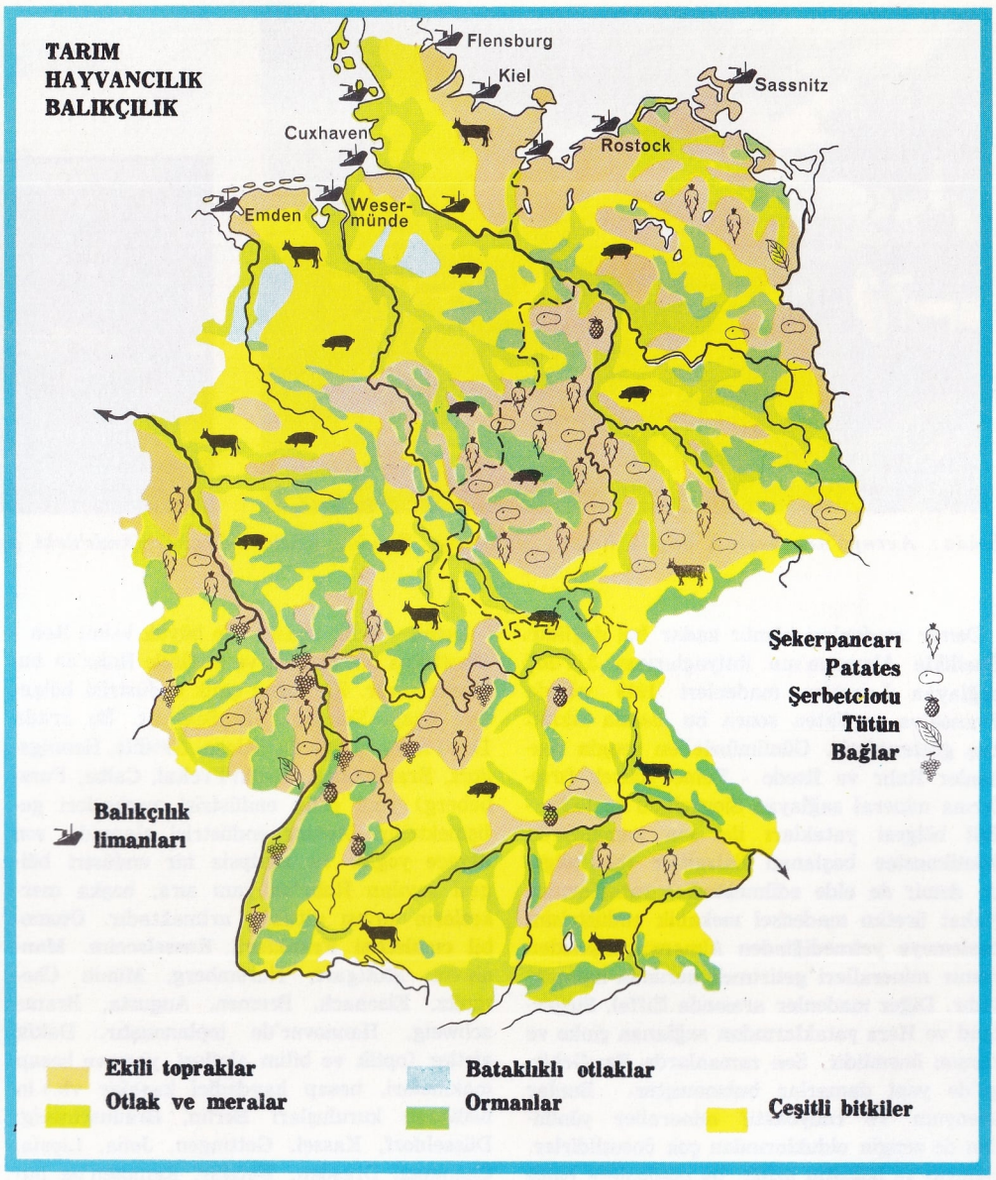

Solda: Ren ırmağı Bacharach yakınlarında. Sağda: Çekoslovakya sınırından Kuzey Denizine kadar ulaştırmaya elverişli olan Elbe ırmağı Dresden yakınlarında.

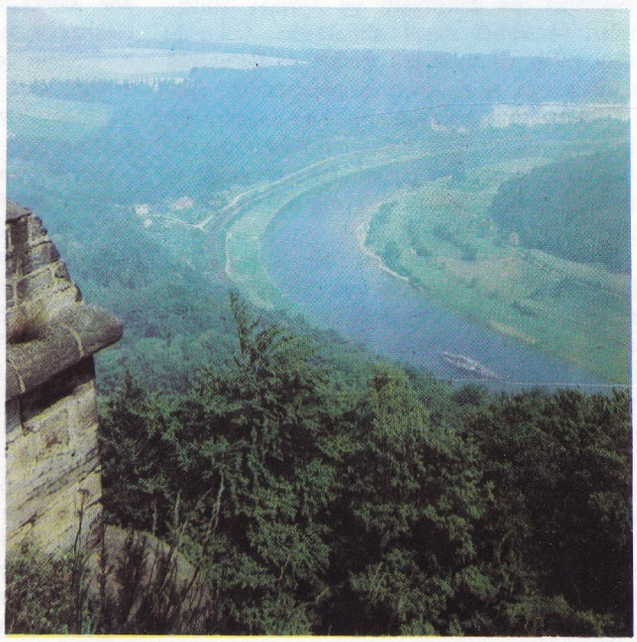

lin'e ve Oder'e kadar suyoluyla ulaşıma imkân vermektedir. Kiel kanalı ise Kuzey denizinden Baltık denizine geçişi sağlamaktadır. Bellibaşlı limanlar Hamburg, Bremen, Rostock - Warnemunde'dir. Hava trafiği de hızlı gelişme halindedir. Frankfurt en önemli hava limanıdır.

Tarih: Verdun taksimi (843) ve Ribemont (880) antlaşması Almanya tarihinin ilk belgeleridir. Bu antlaşmalar gereğince Schelde ve Meuse nehrinin doğusunda Elbe'ye kadar uzanan topraklar Almanya krallığına verilmiş ve bu krallığın başına da Charlemagne'ın torunu Cermen Louis (840-876) getirilmiştir. Fakat bu devletin hayatı çok kısa olmuş, 911 yılında sona ermiştir. Hıristiyanlığı kabul eden ve derebeylik sistemini benimseyen Almanya'da Saksonya, Frankonya, Suab, Bavyera, Lorraine derebeyleri tahtı ele geçirmek için amansız bir yarışmaya girişmişler ve sonunda Saksonya derebeyi mücadeleyi kazanmıştır. Büyük Sakson kralları (918'den 1025'e kadar beş tane -) Almanya'yı zamanın en güçlü devleti haline getirmişlerdir. Gerçekten de Sakson kralları ilkin çok parlak sonuçlar sağlamışlardır. Hanri I. (918-936) in ardından tahta çıkan Büyük Oton (936-973) silâh zoruyle Avrupa'nın büyük bir kısmına boyun eğdirmiş ve 962 yılında Kutsal Roma İmparatorluğu tacını da Roma'dan almıştır. **Privilegium Othonis** belgesiyle Kilise de Oton'un yönetimi altına girmiştir. Fakat çok geçmeden devletin gerileme dönemi baş göstermiştir. Yöneticilerin ihtirasları sınır dinlemez olmuş, iç isyanlar evrensellik iddiasındaki krallığı yıpratmıştır. Kutsal Roma İmparatorluğu tacını da benimseyerek kendilerini İmparator ilân eden Almanya kralları önce Oton III. devrinde (935-1002) Roma'da bir direnmeyle karşılaştılar. Daha sonra Papalıkla aralarında çok ciddî bir çatışma oldu. Kilise örgütünün desteğine güvenen Papa, evrensel bir egemenlik kurmak emelindeydi. Bir yandan Papalığın bu tutumu, bir yandan sürüp giden derebeylik kavgaları ve doğmakta olan burjuvazinin kentlere vaat ettiği özgürlük kavramı, krallığın temellerini sarsmıştır. Bu mücadeleler Hohenstaufen hanedanı zamanında daha da şiddetlenmiştir. Bu hanedanın kralları şunlardı: Kızıl sakallı Frederik (1152-1190), Hanri VI. (1190-1197) ve Frederik II. (1212-1250).

Frederik II.'nin ölümü üzerine Almanya kargaşalığa sürüklendi. 1250-1273 yılları arasında seçimle başa gelen krallar hiç bir fiilî egemenlik kuramadılar. Artık birliğini tamamıyle yitirmiş olan ülke yöresel kuvvetlerin yönetimi altına girdi. Bu kuvvetler arasında devamlı sürüp giden kavgalar ve ülkenin dağılması tehlikesi Avrupa'da bir Fransız hegemonyasından çekinen papaları ürküttü. Sonunda kral seçilen Habsburglardan Rodolf (1273) yeni bir çığır açtı ve kendisinden sonra gelen krallar da bu yolu izlediler. Rodolf, ulaşılması çok zor evrensel egemenlik düşüne kendisini kaptırmayarak, İmparatorluk kuvvetlerinden bir aile saltanatı kurma yolunda yararlanmayı başardı. Almanya'nın bütün kuvvetini seférber ederek Bohemyalı Ottokar II.'nin

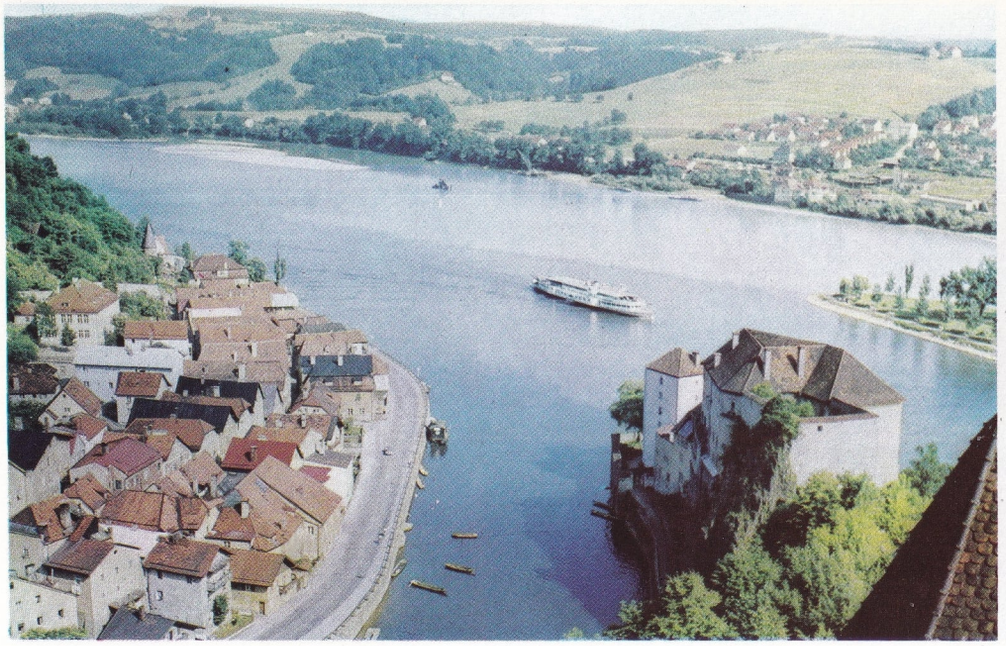

Avusturya sınırı yakınlarında, Jnn ve Ilz'in Tunayla birleşmesi.

elinden aldığı Avusturya dükalığı, ailesinin bir derebeyliği haline geldi (1282). Böylelikle bu aile Alman derebeyliklerinin başına geçmiş oldu. Luksemburglu Hanri VII. (1308-1313) de bir kez daha evrensel imparatorluk kurmayı denedi, fakat başaramadı. Sonunda ancak Bohemya Krallığını (1310) ele geçirerek ailesinin yönetimine verdi. Charles IV., Altın Yasayla (1356) imparator seçiminin kesin kurallarını belirledi. Seçim belli başlı yedi seçmen (Bohemya kralı, Saksonya dükası, Brandeburg markisi, Ren palatin kontu, Köln, Mainz ve Trier başpiskoposları) tarafından ve çoğunluk usulüyle yapılacaktı. Fakat bu kesin kurallar konduğu zaman krallık kurumu bütün somut anlamını zaten yitirmiş durumdaydı. Netekim hükümdarlar sadece kişisel çıkarlarını düşünüyorlardı. Böylece Almanyanın tarihinde kral ailelerinin önemi artmaya başladı. Ülke, birleştirici bir merkezden yoksun kaldı. Bunun sonucu olarak Habsburglar tahta çıktılar ve 1335'te Tirol ile Karintia'yı, 1437'de ortadan kalkmış bulunan Lüksemburg hanedanının topraklarını, 1482'de Bourgogne hanedanının mallarını, miras yoluyle elde ettiler. (Bourgogne hanedanının topraklarının ele geçirilmesi geleneksel Fransız - Alman çatışmalarının başlangıcı olmuştur). 1526'da ise Jagellonların mallarına el koyarak 1457'de kaybetmiş oldukları Bohemya ve Macar taçlarını yeniden elde ettiler. Bu arada Türk istilâları karşısında Kutsal topraklardan çekilen din adamlarının etkilerini de belirtmek gerekir. Bunlar Kuzey-doğu Almanya bölgesine yerleştikten sonra bir zamanlar Cermen dünyasının yayılması için, din yoluyle yaptıkları hizmetleri bu kez askerî yollardan sürdürmüşlerdir. Töton şövalyeleri 1228'den itibaren, önceleri Polonya kralı adına, sonraları kendi hesaplarına, Baltık denizine dökülen büyük nehirlerin (Oder, Vistül, Memel) ağızlarındaki toprakları ele geçirmişlerdir. Dan-

Almanya'nın en yüksek tepesi. Zugspitze'-(2964 m.) deki rasathane.

zig ve Königsberg kentleri böylece kurulmuş, Prusya böylece doğmuştur. Daha sonra Kılıçlı şövalyeler diye adlandırılan başka bir şövalye tarikatı. Memel'in kuzey-doğusuna kadar ulaşarak, Hıristiyanlığı ve germanizmi Finlandiya körfezine kadar yaymış ve Riga, Reval vb. kentlerini kurmuştur.

Bunun gibi, Hansa adı verilen ve başlangıçta sırf idarî nedenlerle kurulup sonraları denizcilik alanında güçlü bir duruma gelen özgür Alman kentleri birliği de önemli bir rol oynamıştır. Merkezi Lubeck'te olan bu birlik XV. yüzyıla kadar Kuzey ve Baltık denizine egemen olmuş ve özellikle Danimarka boğazlarını elde tutmuştur. Büyük servet birikimleri bu kentleri dünya çapında önemli malî merkezler haline getirmiştir.

Almanya'da iktidar, Albert II.'nin seçilmesinden (1437) sonra Habsburg ailesine geçmiş

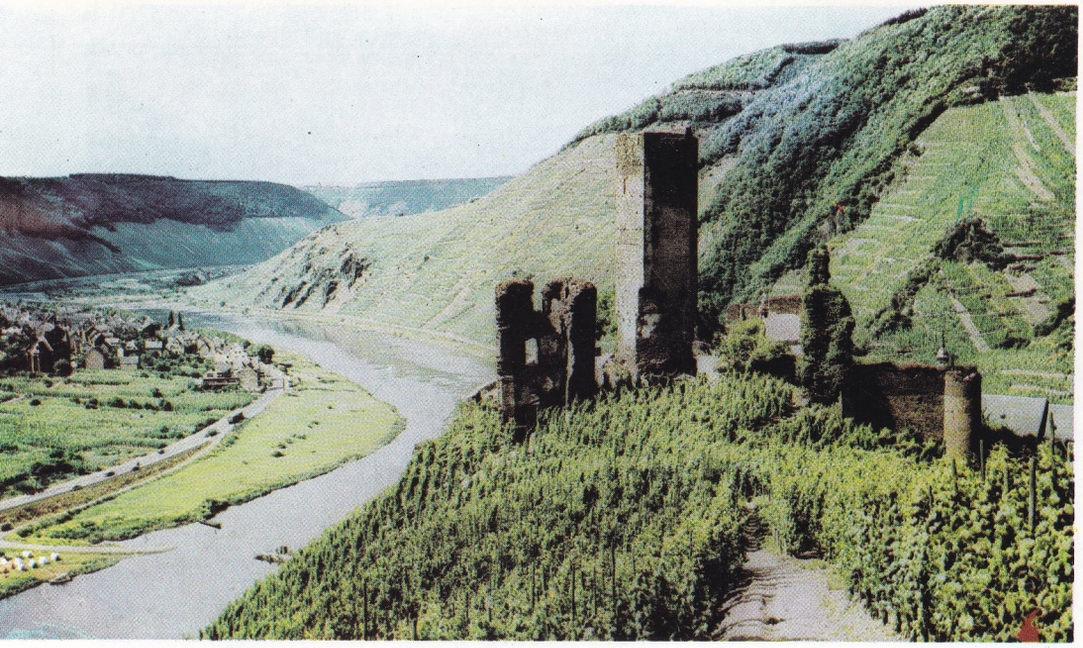

XVII. yüzyılda yıkılmış olan Beilstein Şatosu ve bağlar.

ve bu aile mensupları seçimle tahta çıkmaya başlamışlardır. Bu hanedanın hükümdarlarından Maksimiliyen I. (1493-1519), imparatorun yetkilerini genişletmeye çalışmış, ama prenslerin direnmesiyle karşılaşmıştır. Prensler bu yüzyıl için toprakların oğullar arasında paylaştırılmasını öngören Cermen sistemini bırakıp, yerine yalnız büyük oğlu vâris tanımayı öngören Roma hukuku sistemini benimsemişlerdi. Maksimiliyen I.'in elde ettiği ufak tefek başarılar, Almanya'yı siyasal çalkantılara sürükleyen Lüter reformu karşısında önemini yitirdi. Halkın bir kısmı bu yeni din akımını benimsedi, bir kısmı da eski geleneklere sadık kaldı. Fakat prensler, bu fırsattan yararlanıp Kilise mallarını ele geçirmek amacıyle, hemen reformcu akımları benimsediler. Üstelik imparator Charles V.'in (1519-1556) reformu yasaklaması da gerçek bir ayaklanmaya yol açtı. Ayaklanmalar kısa bir sürede iç savaş halini aldı. Üstelik o sırada yabancı ülkelerde de savaşılıyordu. Bitip tükenmek bilmeyen savaşlar yüzyıldan fazla sürdü. Sırasıyle Fransızların, İsveçlilerin, İngilizlerin ve Danimarkalıların karıştığı Otuz yıl savaşları (1618-1648) bu çarpışmaların en önemlisini meydana getirdi. Bu savaş 1648'de Westfalya antlaşmasıyle son buldu. Alman İmparatorluğu birçok özgür devletten ibaret bir imparatorluk haline getirildi. İmparatorun yetkileri ancak şekilden ibaret kaldı. Her devlet kendi yararına en uygun düşen politikayı gütmekte serbest bırakıldı.

Bu arada Almanya devletleri arasında Prusya ile Avusturya'nın önemi gittikçe artmaktaydı.

Töton şövalyelerinin mallarına Hohenzollern ailesinin el koyması üzerine (1525) dükalık haline gelmiş bulunan Prusya, 1701'de krallık oldu. Prusya'nın krallık oluşu imparator Leopold I.'in (1658-1705) en büyük hatası sayılır. Çünkü böylelikle Protestan kuzeyde, güneydeki Katolik Avusturya'ya karşı denge kurmak amacıyle sunî bir kuruluş meydana getiriliyordu. Öte yandan Habsburglar da Macaristan'ı, Transilvanya'yı (1699) ve İtalya'nın geniş bir kesimini (1714) ele geçirerek Almanya'dan gittikçe daha fazla uzaklaşma eğilimi gösteriyordu. Habsburgların erkek kuşağı sona erince (1740) Prusya kralı Frederik II. ile Avusturya kraliçesi Mari-Terez arasında Silezya yüzünden anlaşmazlık çıktı. Böylece yedi yıl savaşı (1756-1763) başladı. Savaş Büyük Frederik'e geniş itibar kazandırarak onu Cermen dünyasını yabancılara karşı savunmanın sembolü haline getirdi. Fransız devrimi de Almanya'yı ciddî olarak etkiledi. Renin sol kıyısındaki topraklar Fransa'ya katıldı (1797) Lunéville barışı (1801) din adamları yönetimindeki prenslikleri, layik devletlere paylaştırmak suretiyle devletlerin sayısını geniş ölçüde kıstı. Hatta imparatorluk Anayasası da değiştirildi (1803).

Dokuz seçmen (1356'daki yedi seçmene Bavyera dukası ile Hannover dukası eklenmiş bulunuyordu) ona çıkartıldı. Seçmenlerin dördünün yeni oluşuna karşılık (Salisburg, Baden, Würtemberg Assia, Kassel) eski seçmenlerden üçü kaldırılmıştı (Köln, Trier, Palatina). Bu durum da pek uzun sürmedi. Napoleon, dukaları krallığa, markileri dukalığa yükseltti. Ren Federasyonu adı verdiği bir federasyon kurdu. Kendini Prusya ve Avusturya'nın dahil edilmediği bir federasyonun koruyucusu ilân etti. Erkek kardeşi Jerome için, Westfalya adını verdiği yeni bir krallık meydana getirdi (1807). Bu arada François

Solda: Almanya'nın Kuzey Denizi kıyıları, gelgitlerin etkisi altındadır. Resimde, suları çekilmiş bir plajda araba gezintisi yapanlar görülüyor. Sağda: Kuzey Denizindeki Helgoland adası, aşınmaların etkisiyle az rastlanır bir görünüşe bürünmüştür.

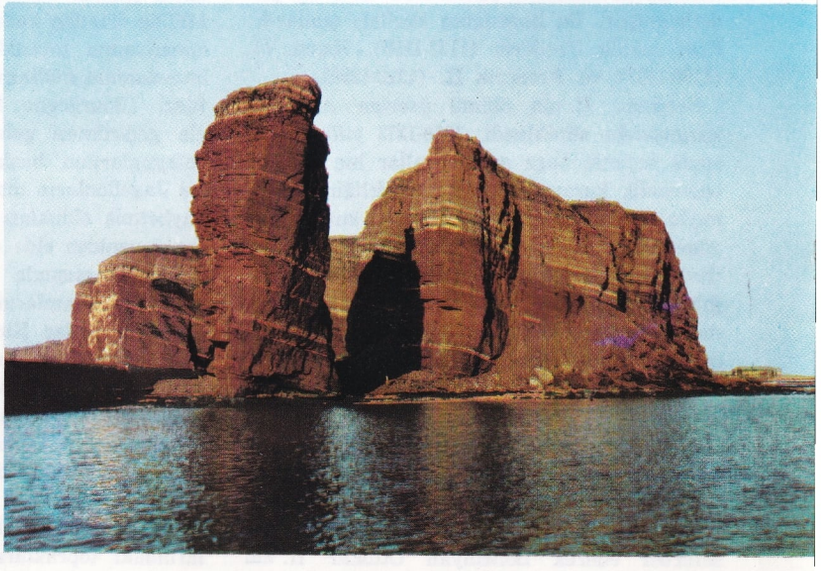

Teutoburg kesiminden bir görünüş.

II. (1792-1835) imparatorluk unvanından vaz geçerek (1806) Almanya üzerindeki hükümdarlık hakkını bırakıp, sadece Avusturya imparatoru unvanını muhafazayla yetindi. Viyana Kongresi (1815) Napoleon'un kurduklarını bozmakla beraber, Almanya'yı bir bütün olarak ele almaktan çok, ayrı ayrı Alman devletlerinin sorunlarını inceledi. Avusturya İtalya'da geniş topraklar ele geçirirken, Prusya da Polonya'nın büyük bir kısmından vaz geçerek Renanya bölgesinde genişledi ve iki kesime ayrılmış oldu. Böylece yayılma politikasına elverişli bir ortam hazırlandı. Yeni kuşaklar Prusya'nın iki kesimini birleştirmeyi amaç edindiler. Ortaya iki akım çıktı. Bir yandan Prusya, öteki Alman devletlerini kendi çevresinde birleştirmeye çalışan ekonomik nitelikte bir birlik kurdu (Zollverein). Bu birlik, Avusturya ile birkaç devlet hariç, bütün Alman devletlerini Prusya'nın çevresinde birleştirdi (1833). Öte yandan da gizli mezhepler, öğrenci hareketleri, burjuvalar ve genellikle aydınlar siyasal özgürlüklerin artırılması ve Almanya'nın birleştirilmesi için çaba harcamaya başladılar. Birleşmiş bir Almanya kurma işini Bismarck ve Prusya başarmıştır. «Demir şansölye» diye anılan Bismarck, 1859'da Fransa ve Piemonte'yle yaptığı savaştan zayıf düşmüş Avusturya'nın bu durumundan ve Rusya'nın sempatisinden yararlanmış Fransa, İngiltere ve Alman kamuoylarına milliyetçilik ilkesini kabul ettirmiş ve 1866'da Avusturya'yı askerî yenilgiye uğratmayı (Sadowa) başarmıştır. Böylece 1815'te kurulmuş olan konfederasyonu dağıtmış ve yerine biri kuzeyde Prusya'nın önderliği altında, öbürü güneyde olmak üzere iki konfederasyon kurulmasına önayak olmuştur. Ne var ki, bu konfederasyonlar çok kısa ömürlü olmuştur. Çünkü 1871'de Bismarck, iki konfederasyonu tek bir Federal Devlet halinde birleştirmiştir. Böylece kurulan Alman İmparatorluğunun (Reich) başına Prusya kralı Wilhelm I. (1861-1888) getirilmiştir. Yeni Alman İmparatorluğu, doğuşuyle birlikte çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. Bu devletin askerî disiplini her şeyin üstünde değerlendirişi, dünya kamuoyunun huzursuzluğuna sebep oluyor, gün geçtikçe demokratik hükümet şekillerine yönelen halklar bu İmparatorluğa iyi gözle bakmıyorlardı. Sonra Alsace - Lorraine'in alınması da Fransa'yla amansız bir düşmanlık yaratmıştı. Bismarck, Fransa'yı politika alanında yalnız bırakmak için, uluslararası politikada çeşitli manevralar çeviriyordu. Bismarck, devlet yönetimini iyice eline alabilmek için, bütün yetkileri kendinde toplayan bir anayasa kabul ettirdi. Ancak bu anayasa devletin başında daima güçlü yöneticilerin bulunmasını gerekli kılıyordu. Yetersiz yöneticiler devleti uçuruma sürükleyebilirdi. Netekim genç imparator Wilhelm II. (1888-1918) nin Bismarck'ı iş başından uzaklaştırması böyle bir tehlikeyi doğurdu. Çünkü Bismarck'ın yerine gelen yöneticiler aynı niteliklere sahip olmadıklarından imparatorluğun yönetimi zeki olmakla birlikte sebatsız ve yetersiz bir hükümdarın eline kaldı. En eski endüstri devletleriyle yarışa çıkıp uluslararası pazarları ele geçirme sevdasına düşen Alman burjuvazisinin, ayarsız davranışlarını frenleyecek bir parlamento (Reichstag) da yoktu. Çünkü parlamentonun elinde temel yetkiler yoktu ve 1871 anayasasını hiç bir zaman gerektiği gibi uygulayamıyordu. Bütün bunlar, başta İngiltere ile Fransa olmak üzere Almanya'ya karşı uyandırılmak istenen şüphe ve çekingenlik havasının Avrupa'da büsbütün yayılmasına yol açtı. İtalya'da Cermen aleyhtarı akımlar kuvvetlendi. Uzun ve kanlı 1914-1918 savaşı, müttefiklerin ustaca yönetilen propaganda kampanyasının sağladığı yeni dayanaklarla aleyhtarlığını son haddine ulaştırdı. Savaşı kaybeden Almanya, barış masasından en az zararla sıyrılmaya büyük çaba harcadı. Netekim Wilson'un idealizme kaçan görüşlerini benimsediler. Ülkeyi savaşa sürüklemekle suçladıkları İmparatoru iş başından uzaklaştırdılar. Eski rejimle ilişkisi bulunmayan kimseleri başa getirdiler. Fakat Clémenceau olsun, o sıralarda seçimlere girecek olan Lloyd George olsun, suçluların cezalandırılmasını isteyen parlamentolarına ve kamuoyuna karşı Wilson ilkelerini savunabilecek durumda değildi. Netekim Versailles antlaşması çok ağır hükümler getirdi ve Alman halkını acı bir hayal kırıklığına uğrattı. Weimar adı verilen ve imparatorluk yıkıntılarından doğan Yeni Alman Cumhuriyeti teminat ve tazminat talep eden bir Avrupa ortasında kendisini yapayalnız buldu. Bir yandan işsizlik ve enflasyon iç düzeni tehdit ediyordu. Ebert ve Stereseman gibi iki devlet adamı zorlukları az çok yenmesini bildiler. Fakat 1929 ekonomik bunalımı Almanya üzerine çöktüğü zaman yukarıdaki devlet adamları iş başında değildi. Almanya yeniden toplumsal çalışmalara sahne oldu. Eski ırkçı görüşler, büyük Cermen egemenliği rüyaları (XIX. yüzyıl sonlarında ortaya çıkmış ve hiç bir vakit tamamıyle yok olmamıştı), sağcı nasyonalistler (Hitler, Ludendorff, Hugenberg vb.) tarafından yeniden ortaya atıldı. Sağcılar Almanya'nın başına gelen felâketleri gi-

KRAL ve İMPARATORLAR

843- 876	Ludvig I.
876- 882	Ludvig II.
882- 887	Karl III.
887- 899	Arnolf
899- 911	Ludvig III.
911- 918	Konrad I.
919- 936	Heinrich I.
936- 973	Otto I.
973- 983	Otto II.
983-1002	Otto III.
1002-1024	Heinrich II.
1024-1039	Konrad II.
1039-1056	Heinrich II.
1056-1106	Heinrich IV.
1106-1125	Heinrich V.
1125-1137	Lothar II. von Supplinburg
1138-1152	Konrad III. von Hohenstaufen
1152-1190	Friedrich I. Rotbart
1190-1197	Heinrich VI.
1198-1208	Philip von Souabe
1209-1218	Otto IV. von Brunswick
1220-1250	Friedrich II.
1273-1291	Rudolf von Habsburg
1292-1298	Adolf von Nassau
1298-1308	Albert I. von Habsburg
1308-1313	Heinrich VII. von Luxemburg
1314-1346	Ludvig IV. von Baviera
1346-1378	Karl IV. von Luxemburg
1378-1400	Venceslas IV.
1400-1410	Robert von Wittelsbach
1411-1437	Sigesmund von Luxemburg
1438-1439	Albert II. von Habsburg
1440-1493	Friedrich III. von Styrum
1493-1519	Maximillian I.
1519-1556	Karl V.
1558-1564	Ferdinand I. von Habsburg
1564-1576	Maximillian II.
1576-1612	Rudolf II. von Habsburg
1612-1619	Mathueis
1619-1637	Ferdinand II. von Habsburg
1637-1657	Ferdinand III. von Habsburg
1658-1705	Leopold I.
1705-1711	Joseph I.
1711-1740	Karl VI.
1742-1745	Karl VII. von Baviera
1745-1765	Franz I. von Habsburg-Loren
1765-1790	Joseph II.
1790-1792	Leopold II.
1792-1806	Franz II.
1871-1888	Wilhelm I. von Hohenzollerm
1888	Friedrich III.
1888-1918	Wilhelm II.

CUMHURBAŞKANLARI

1919-1925	Friedrich Ebert
1925-1934	Paul von Hindenburg
1934-1945	Adolf Hitler

FEDERAL ALMANYA

1949-1959	Theodor Heuss
1959	Heinrich Lübke

DOĞU ALMANYA

1949-1960	Wilhelm Pieck
1960	Walter Ulbricht

dermenin ve Versailles antlaşması hükümlerinin yeniden gözden geçirilmesini sağlamanın yukarıdaki görüşlerle elde edilebileceğini ileri sürüyorlardı. Art arda iş başına gelen hükümetlerin yetersizliği ilkin büyük kapitalistlerin, ardından da cumhurbaşkanı Hindenburg'un bu fikirleri benimsemesine yol açtı. Nihayet Hindenburg, şansölyelik görevini Hitler'e verdi (1933).

Ertesi yıl Hindenburg'un ölmesi üzerine Hitler, onun görevini de yüklenerek nasyonal sosyalist diktatörlüğü kurdu. Bütün partileri kapattı. Tek parti diktatörlüğü başladı. Yahudilere amansız bir savaş açıldı. On iki yıl içinde milyonlarca Yahudi öldürüldü. Hitler, uluslararası ilişkiler alanında ilkin tek taraflı silâhlanmaya girişti (1935). Ardından Locarno garantilerini tanımadığını ilân etti. Bunu Avusturya'nın zor kullanılarak ilhak edilmesi ve Südetlerin işgali (1938) izledi. Sonra Çekoslovakya parçalandı, Polonya'ya saldırıldı (1939). Polonya saldırısı Almanya'yı korkunç bir felâkete sürükleyen İkinci Dunya savaşının çıkmasına sebep oldu. Savaş Almanya'nın yenilgisiyle sonuçlanınca Hitler'in «Büyük Reich» ının yıkıntısından ortaya üç devlet çıktı. Bunlar Avusturya, Federal Almanya Cumhuriyeti (Elbe nehri ile Thüringen'nin ötesinde yer alan bu devletin kalkınmasını Şansölye Adenauer ile iktisatçı Erhard sağlamıştır. Erhard da 1963'te şansölye olmuştur) ve Federal Cumhuriyetin doğusunda Oder - Neisse hattına kadar uzanan Alman Halk Cumhuriyetidir. Almanya'nın birleştirilmesi sorunu hâlâ çözümlenebilmiş değildir. Bu sorun, günümüzün çözüm yolu bekleyen en önemli sorunlarından biri olmakta devam etmektedir.

Sanat: Bir Alman sanatından, ancak Karolenjler devrinden itibaren, yani dil oluşumunun belirli bir düzeye erişmesinden itibaren söz edilebilir. Bundan önceki sanat olayları (tarih öncesi devir ve Roma İmparatorluğu devri) Almanya'da kendisine özgü çizgilere sahip değildir. Karolenjler devrindeki sanat hareketlerinden önce, VI. yüzyıldan itibaren gelişmeye başlamış ve her şeyden önce madenlerin işlenişinde kendini göstermiş barbar sanatından söz edilebilir. Birçok mezarların, bu arada Wittislingen (VII. yüzyıl) lahitlerinin eşyası süs ve ifade bakımından çok zengindir. VIIII. yüzyıldan itibaren mimarlık alanında kendisini gösteren gelişmenin (Fulda, Reichnau ve Bremen'deki yapılar) en belirli bir örneği Aquisgrana'daki Charlemagne sarayıdır. Bu sarayın kilisesi 805'te yapılmıştır. X. ve XI. yüzyıllarda Sakson yönetimi devrinde, özellikle heykeltıraşlıkta çok ileri olan Oton sanatı gelişmiştir (Hildesheim'deki bronz kapı, Bamberg kilisesi, Groninga Emporium'undaki heykeller). Abdinghof manastırı (1115) Almanya'daki ilk Roma yapısı sayılır. Yukarı Ren ve aşağı Saksonya'daki birçok katedral de başlangıçta Roma stilinde yapılmış, sonra yeniden onarılmıştır (Spira, Worms, Mainz kiliseleri ile Laach'daki Santa Maria kilisesinin batı kısmı). Kuzey Fransa'dan girmiş bulunan gotik tarz ise Almanya'da XIII. yüzyıldan itibaren yayılmaya başlamış ve XVI. yüzyıl sonlarına kadar devam edegelmiştir. İlk katedrallerde (Köln, Magdeburg, Bamberg) Fransız etkisinin belirgin olmasına karşılık (Amiens katedrali), Strasburg kilisesi tamamıyle orijinal bir yapıttır. Bu kilise yöresel özellikler de gösteren, gotik tarzının en iyi örneklerinden biridir. Mimarînin tamamlayıcısı olarak heykeltıraşlık, çok büyük gelişme kaydetmiştir. (Bamberg, Naumburg heykelleri ve Magdeburg'da Bakireler Kapısı) XIV. yüzyılda resim de çok ilerlemiştir. Bundan önceki ve özellikle Karolenj ve Otton devirlerinden kalma zengin minyatürlerle beslenmiş bir resim sanatıdır bu. En önemli resim okulları Köln'de ve Viyana'dadır. Valkenburglu Jean, gotik stilde ve dinsel anlayıştaki resimlerini Köln'de yapmıştır.

Köln kilisesinin çizgilerindeyse İngiliz gotiğinin özellikleri görülür. Aynı yıllarda yapılan Viyana'daki San Leopold kilisesinin mihrabı, ekspresyonist etkileri yönünden Giotto etkisi altındadır. Patri - Kirche'nin (bugün Hamburg müzesindedir) büyük mihrabını yapan sanatçı Hamburglu Meister Bertman (1379) doğacı bir eğilim göstermektedir. Hamburg'ta uluslararası gotiğin öncülerinden biri de çalışmıştır: İsa ile aziz Thomas'ın hikâyelerini canlandıran güzel tablonun (1424, Hamburg müzesi) yaratıcısı Meister Franke'dır. Son dönem gotik geleneklerine uygun olarak çalışan bu sanatçılar, doğal olanı devamlı olarak ararken, İtalyan ve Flaman resminin etkisinde de kalmışlardır. Lukas Moser'in, Konrad Witz'in, Hans Multscher'in ve Stephan Lochner'in yapıtlarında da buna benzer özelliklere rastlanmaktadır. Aynı çağda Martin Schongauer (yaklaşık olarak 1435-1491) ve Michel Pacher (yaklaşık olarak 1435-1498) oymacılık sanatına büyük önem kazandırmışlardır.

Almanya'da rönesansın babası sayılan Albrecht Dürer ile gotik geleneğine daha bağlı Mathis Grünewald XVI. yüzyıl Alman resminin ilk sanatçılarıdır. Aynı zamanda değerli bir tahta basmacısı (ksilograf) olan Hans

Hitler, Hindenburg ve Goering, nasyonal sosyalizmin ilk yıllarında (1932). Altta, nazi ileri gelenlerinin Nurenberg'te yargılanışı (1945-1946).

Solda: Habsburg sülâlesinden Rudolf II. Sağda: Worms'ta Luter heykeli.

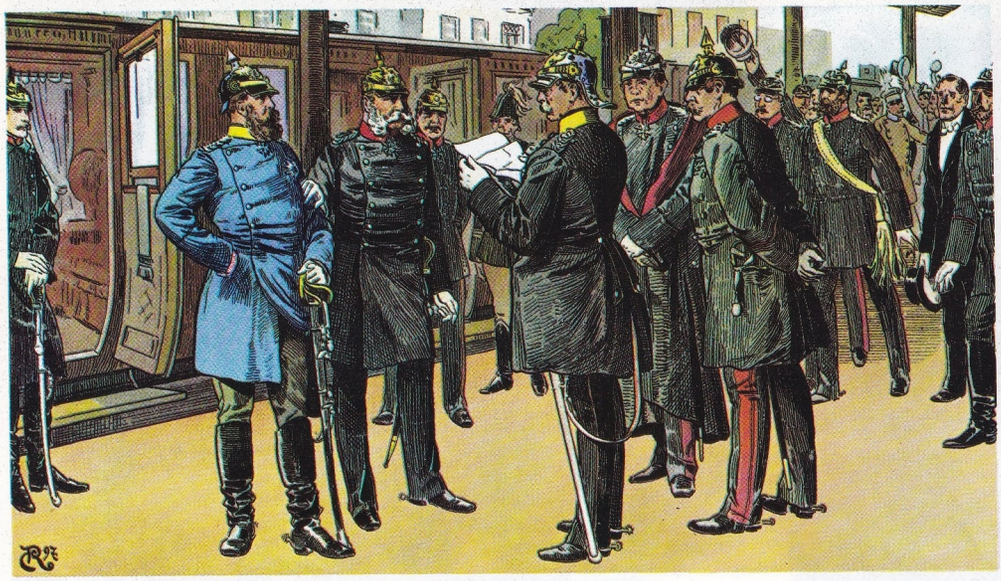

Bismarck Almanya'daki çeşitli devletleri Prusya tacı etrafında toplamıştır. Resimde Wilhelm I.'in, taç giyme töreninden sonra, Bismarck tarafından Berlin'de karşılanışı.

Baldung Grien (1483-1545) Dürer'in öğrencisi olmakla birlikte Grünewald'ın fantastik görüntülerinin de etkisinde kalmıştır. Zamanın öbür büyük ustaları Tuna okulunun kurucusu Albrecht Altdorfer (yaklaşık olarak 1480-1538); Lucas Cranach; iki Holbein'ler ile Hans Burgkmair (1473-1531) dir. Bu sonuncusu Augusta'da çalışmıştır ve Venedik rönesans resmini dikkatle izlemiştir (Croce mihrabı, Patmos'da Aziz Jean mihrabı Münih pinakoteki). XV. ve XVI. yüzyıllar arasında heykeltıraşlığın en iyi temsilcisi Nurembergli bir heykeltıraş ailesinden gelen Peter Vischer'dir. XVI. ve XVII. yüzyıllar Almanya'da yapı sanatının büyük ilerleme gösterdiği yüzyıllardır. Bu devrin dinsel (Ratisbon'da Schöne Maria Kirche, Münih'te Saint Michel) ve dinsel olmayan (Güstrow, Dresden, Münih, Heidelberg krallık saray ve şatoları) yapılarındaki özellik, İtalyan klasik ve barok motif ve heykellerini, kuzey (nordik) elemanlarla bağdaştırmaktır. Bu eğilim İtalyan mimarlığını çok iyi incelemiş olan Augusta kasabasının mimarı Elias Holl'ün (1573-1646) yapıtlarında çok iyi görülür.

Heykeltıraşlar arasında Hans Leiberger, son dönem gotik heykelciliği havası içinde çalışmakla beraber, bir bakıma barok duyarlığının öncülüğünü yapmıştır (Moosburg katedralinin oymalı mihrabı) Resim alanında, XV. yüzyılın sonlarında Rodolf II.'nin Prag'daki sarayının yapmacıklı zevki Almanya'ya girmiş, ama fazla etkili olmamıştır. XVII. yüzyıl başlarında Adam Elsheimer (1578-1610) ve Johann Liss (1600-1630) Caravaggio'yu örnek alıp ondan bağımsız bir şekilde esinlenmişlerdir. XVIII. yüzyıl Almanyası çeşitli ulusların kültür etkilerine açıktır. Borromini ile Juvarra'nın İtalyan baroku, Fransız ya da Hollanda mimarlığının tamamen klasik şekilleriyle birleştirilir. Bavyera'da, Renanya'da. Prusya'da Alman barokunun dikkati çeken örnekleri yer almakla birlikte, bu tarzın en fazla geliştiği bölge Frankonya'dır. XVIII. yüzyıl Alman mimarîsinin en güzel yapıtı Frankonya'daki Balthasar Neuman (1743-1772) tarafından yapılmış Vierzehnheiligen tapınağıdır. Bu yüzyılın ilk yarısında Dientzenhofer mimar ailesi çok eser vermiştir. Bamberg'te ki poskoposluk malikânesi, Johann Leonard Dientzenhofer tarafından yapılmıştır. Bantz manastırı kilisesi, San Pietro'dan esinlenmiş Fula kilisesi ve Pommersfelden şatosu (Bavyera) ise sözü geçen mimarın kardeşi Leonard'ın eserleridir.

Mimarlık, plastik ve resim dekorasyonundan haklı bir ün kazanmış olan Asam kardeşler de Bavyera'da çalışmışlardır. Alman barokunun niteliklerinden birisi de gerçekdışı bir hayret duygusu yaratmaya yönelmiş süsleme sanatındaki ihtişam ve fantezidir. Resim alanında, kendisini bu devre içinde allegorik fresklerle süsleme sanatına vermiş bulunan birçok ressam arasında Franz Anton Maulpersch'i (1724-1796) gösterebiliriz. Kuyumculuk ve mobilyacılık gibi küçük sanatlar da çok ilerlemiş ve Meissen ile Fürstenberg'in seramikleri kısa zamanda ün salmıştır. Heykeltıraşlar arasında en önemlileri Balthasar Permoser, aynı zamanda mimar olan Andreas Schluter ve özellikle Ignaz Günther (1725-1775) dir. XVIII. yüzyılın sonundan XIX. yüzyılın sonlarına kadar neoklasisizm ve elektizm bütün Avrupa'da olduğu gibi Almanya'da da mimarlığın iki temel devresini meydana getirir. Neoklasisizmin öncüleri ve kuramcıları (Winckelmann) Alman olmakla birlikte bu akımın Almanya'da Karl Schinkel (1781-1841) ile Leo von Klenze'den başka büyük temsilcisi yoktur. Öte yandan Karlsruhe gibi bazı kentlerin, Friedrich Weinbrenner tarafından hazırlanmış şehircilik planları özellikle ilgi çekicidir. Bundan başka Brandeburg kapısıyle Unter den Linden caddesi ve Langhans caddesi, gene Berlin'de bulunan Schinkel Altes Museum'u mimarlık bakımından ünlü örneklerdir. Eskiyi canlandırmak isteyen bu dönemin ilginç bir örneği de Gottfried Semper'in (1803-1879) rönesans tarzındaki Dresden Opera'sıdır. Köln katedralinin yapımı ise gotik tarzda tamamlanmıştır.

Resimde romantik zevkin en değerli öncüleri Otto Runge (1777-1810) ve imgelemi geniş ve fantastik peyzajcı Caspar David Friedrich (1774-1840) tir. Başka bir Alman romantikleri grubu ise Roma'da Friedrich Overbeck'in (1789-1869) çevresinde toplanmıştır. Courbet gerçekçiliği Almanya'ya Wilhelm Leibl (1844-1900) in eserleriyle girmiştir. Arnold Böcklin (1827-1901) ve daha sonra Hans von Marees (1837-1887) in resimlerinde ise neoromantik bir eğilimin başlangıcı sayılabilecek, sembolik ve allegorik temalara rastlanmaktadır. Fransız empresyonizmi Almanya'ya XX. yüzyılın başlarında Mak Liebermann'ın (1847-1935) resimleriyle sızmış ve Almanya'da **jugendstil** adını alan liberty tarzı da Gustav Klimt (1862-1919) ve Viyanalı sanatçılarla kendisini göstermiştir. Dresden'de «Die Brücke» grubunun kuruluşu (1905) ve Münih'te «Der blaue Reiter» hareketinin baş göstermesi (1911) Almanya'yı Avrupa'ya oranla ileri bir duruma getirmiştir. Netekim bu hareketlerden ekspresyonizm ve soyutçuluk doğmuştur. Bir süre için August Macke, Vassilij Kandinskij, Paul Klee gibi sanatçıları barındıran Münih, o yılların en önemli Alman sanat merkezi olmuştur. Heykelde ekspresyonizmin en önemli öncüsü Ernst Barlach'tır. Ama Almanya'da kübizmden (Lyonel Feininger) gerçeküstücülüğe (Max Ernst) kadar başka akımlar da tutun-

Bonn katedrali XI.-XIII. yüzyıllarda yapılmıştır.

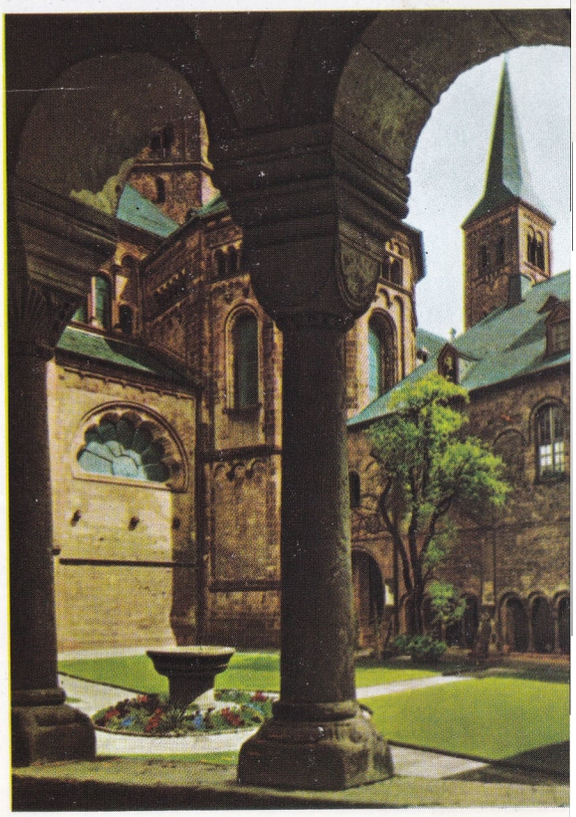

Solda: Frankfurt Belediye Sarayı. Sağda: Frankfurt'un en önemli anıtlarından biri olan Katedral (XIII.-XV. *yüzyıl). Gotik mimarîsinin güzel bir örneği olan Çan kulesinin yapımına 1415 yılında başlanılmıştır.*

muştur. 1920'den sonra Otto Dix ile Georg Grosz'un yapıtlarında «Neue Sachlichkeit» (Yeni Gerçek) yani güçlü bir toplumsal ve siyasal taşlama eğilimi ortaya çıkmıştır. Ama Alman sanatının en canlı ve çağdaş yapıtlarının tümünü soysuzlaşmış sayan nazizm, sanat çalışmalarını kösteklemiştir. Yeni rejim sanatçılara baskı yaptı. Birçok sanat yapıtı yakıldı parçalandı. Mimaride rejimin anıtsal ve akademik «tarzı» nın yayılışı ve Walter Gropius'un **Bauhaus**'unun kapatılması (1933) XX. yüzyılın eşiğinde doğmuş ve Peter Behrens'ten Miis Van der Rohe'ye, Erich Mendelsohn'dan Gropius'a kadar birçok Alman mimarının çağdaş mimarlığa büyük bir katkıda bulundukları bir devrin sonu olmuştur. Sözkonusu mimarların dünyanın her tarafında uygulanmakta olan ilkeleri savaştan sonra Almanya'da da yeniden ele alınmıştır.

Ratisbon'daki gotik katedralin kapısı.

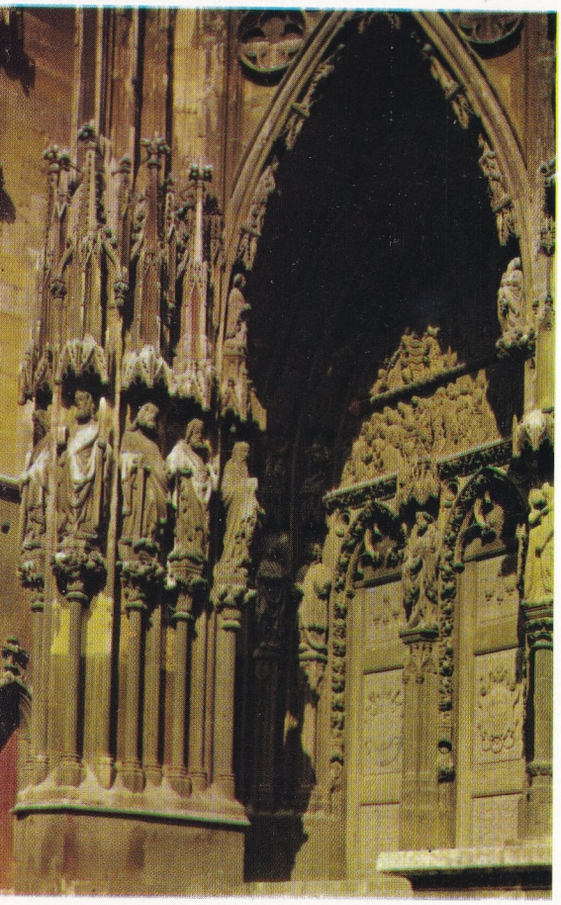

Dil: Almanya'nın resmî dili Almancadır. Yaklaşık olarak 80 milyon kişinin konuştuğu bu dil, Avusturya'da, İsviçre'de, Alsace ile Lorraine'in bir kısmında ve İtalya'nın Yukarı Adige bölgesinde de yaygındır. Batı Cermen dilleri grubundan olan bu dilin temeli yukarı Almanya Almancasıdır. En büyük özelliği vurgunun ikinci sessiz harfe düşmesidir. Bu vurgu düzeni V. ve VII. yüzyıllar arasında yerleşmiştir. Almancanın süresiz harflerini ilgilendirir. Sessiz süresiz harflerden p, t, k, üç halde süreli pf, z (kh) haline gelir. Sözcüğün başındaysalar (örneğin İngilizce pound, Almanca Pfund); çiftseler ve sessizden sonra geliyorsalar (İngilizce apple - Almanca Apfel), (İngilizce heart - Almanca Herz.). Gene bu süresizler iki halde sessiz ve süreli f, s, ch haline gelirler: Sözcük içinde (İngilizce to leap, Almanca laufen); sözcüğün sonunda sesli harflerin ardından geliyorlarsa (İngilizce book - Almanca Buch), yüksek b, d, g, süresiz harfleri alçak (p), t, (k) süresiz harfleri haline gelirler: Örneğin (İngilizce day Almanca Tag).

Yüksek Almanca ile kaba Almanca (Kuzey Almanya'da 12 milyon kişinin konuştuğu lehçe) arasındaki sınır Aachen'den başlayıp Köln, Behrath, Kassel, Magdeburg'tan geçerek Oder nehri kıyısındaki Frankfurt kentine uzanan çizgidir.

Dilbilimi tarihi bakımından yüksek Almanca üç evre geçirmiştir: Eski yüksek Almanca (yaklaşık olarak 800-1000). Dinsel nitelikte bir edebiyat ve geleneğe dayanan Latincenin kuvvetli etkisi altında kalmış olan bu dil, birleştirici bir dil değildir. Metinlerin kaleme alındığı manastırların lehçesine göre çeşitli ayrılıklar gösterir.

— Orta yüksek Almanca (1000-1500): Manastırın yerini prenslik sarayları, Latincenin yerini ise Roma - şövalyelik etkisi almıştır. Yine ortak bir dilden söz edilmezse de, lehçe değişiklikleri azalmıştır.

— Yeni yüksek Almanca (XVI. yüzyıldan itibaren): Modern Almancanın kaynağı İncil'in Luter tarafından hazırlanan metnidir. Luter, bu metinde Saksonya şansölyeliğinde, orta - Almanca lehçelerine dayanarak oluşmuş dile öncelik tanımıştır.

Edebiyat: Charlemagne devrinden itibaren manastırlarda, eski Cermen kültürü elemanlarına da yer veren dinsel bir şiir gelişmeye başlamıştır. Aynı hecelerin, aynı harflerin tekrarlanmasıyle manzum yazılmış olan **«Hildebrand'ın Şarkısı»** IX. yüzyıl başlarında bir keşiş tarafından kopya edilmiş ve Cermen kültüründen Alman kültürüne geçişte bir köprü görevi görmüştür. «Wessobrunn'un duası», «Muspilli», «Heliand» ve keşiş Otfried'in «İncil Kitabı» (ilk defa kafiye kullanılmıştır), Saint Gallenli keşiş Notker der Stammler'in ünlü «Sekans»ları da hep aynı devirden kalma eserlerdir. Otonlar devrinde yazılan «Waltharius» ve «Routlieb» adlı şiirler «Ecbasis Captivi» başlıklı övgü ve keşiş Rosvita'nın dramatik diyalogları Latin şiirinin etkilerini taşır. Saint Gallenli Notker III. Labeo'nun «Glosse» leri ise Alman etkisini sürdürmüştür. XI. ve XII. yüzyıllardan kalan belli başlı eserler arasında «Memento Mori» yi, Avusturya'lı Heinrich von Melk'in manzum taşlamalarını ve Alman dilinin ilk kadın şairi

Frau Ava'nın «İsa'nın Hayatı» nı (yaklaşık olarak 1127) sayabiliriz. Eski edebiyattan, yüksek edebiyata geçiş devresinde Fransız edebiyatı, çeviriler ve taklitler yoluyle Alman edebiyatını etkilemeye başlamıştır. Suab hanedanı zamanında kültür öncülüğü papazlardan şövalyelerin eline geçmiştir. Hartmann von Aue, Wolfram von Eschenbach ve Gottfried von Strassburg'un eserleri dilin oluşumunda önemli bir rol oynamış, konuları ulusal bir nitelik kazanmıştır. Bu üç ustadan sonra şövalyelik şiiri geriler. Manzum hikâye, kent ve köy hikâyeleri doğar. Aşk şiirleri ise «Minnesang» halk türkülerine çok yakın bir biçimden yola çıkıp daha ilginç biçimlere ulaşmıştır. Bu alanda Walther von der Vogelsweide sivrilir (yaklaşık olarak 1170 - takriben 1230). Şövalye konuları yanında, Cermen destanını da yeniden ele alan ve Siegfried ile Burgonların serüvenlerini dile getiren «Nibelungenlied» in başlangıcı 1200'lerdedir.

İmparatorluğun gerilemesi, kilise törelerinin bozulması kişisellik akımlarına elverişli bir ortam hazırlamış, bu eğilim Almanya'da sürekli olarak gelişmiştir. XIII. yüzyıldan itibaren düzyazı gizemcilerin ve papaların çalışmalarıyle yenilenirken, didaktik ve allegorik şiirle uğraşanlar da artmıştır. Şehir burjuvazisi ve üniversitelerin layik kültürü gittikçe artan bir önem kazanmış, yüksek Almanca giderek yerini yeni yüksek Almancaya bırakmıştır.

Hümanist araştırmalar Almanya'da XIV. yüzyılın sonlarına doğru yankı bulur. Rönesans kültürünün en önemli belirtisi ise, yeni yüksek Almancanın kesin zaferini gösteren Luter'in dil reformudur. Luter, yaptığı İncil çevirisinde (1517-1534) imparatorluk şansölyeliğinin resmî dilini ele alıp, buna orta-güney bölgelerindeki konuşma dili öğelerini katmıştır. Protestan dini edebiyatının ilk duaları da Luter'in eseridir. Din savaşları, okumuş yazmışlarla (bunlar Latince yazıyorlardı) halk arasındaki uçurumu büsbütün derinleştirmiştir.

Saraylar ve akademiler çevresinde toplanmış olan XVII. yüzyıl edebiyatı eskiçağ, İtalyan, İspanyol, Fransız örneklerini taklide yönelmiştir. Opitz tarafından öne sürülen normatif (düzgüsel) ilkeler çok sayıda taraftar bulmuştur. Barok zevk, özellikle Grimmelhausen'in Sinplicissimüs'unda kendisini göstermiştir. Öte yandan bu dönemin zor koşulları gizemciliğe (Jakob Böhme 1575-1624) ve dinsel şiire de elverişli bir ortam yaratmıştır.

İlluminizm, estetik tartışmaları yeniden alevlendirdi. Gottsched tarafından öne sürülen klasik ve Fransız taklidi biçimlere İsviçreli Bodmer ile Breitinger karşı çıktı. Bundan sonra Gottsched'in dostları tarafından kurulan Lispia grubu 1748'de «Bremer Beitrage» adlı dergilerinde Klopstock'un «Messias» ının ilk üç kantigini yayınladılar. Bu eser o zamana kadar görülmemiş bir başarı kazanmıştır. İsviçreli Gessner'in düzyazılarında ortaya çıkan XVIII. yüzyıl duyarlığı, İngiliz taklidi olmaktan çok yaygın Alman taassubunun bir sonucudur. Gottinga grubunun (Johnn Heinrich Voss, 1751-1826 Bürger) esinlendiği Klopstockun bütün eserlerinde temel motif taassuptur.

Prusya'nın ekonomik ve politik bakımdan Avrupa düzeyine yükselmesiyle birlikte, Alman edebiyatı da gerçek bir rönesans dönemine girer. Yeni hümanizmayı savunan Lessing eleştiri ve estetiğe yeni ufuklar açmış, hoşgörüyü yerleştirmeye çalışmış ve modern bir tiyatronun temellerini atmıştır. Wieland'ın eserlerinde ise rokoko zevki dile gelir. Hamann ve Rousseau'dan esinlenen Herder, halkı organik bir birim, dili bir topluluğun ifade aracı, sanat yapıtını ise organik bir oluşum sayar. Herder'in Goethe'yle karşılaşması, «Sturm und Drange» - hareketini başlatır. Çok geçmeden de Werther'in ünü yayılmaya ve Schiller ilk oyunlarını yazmaya başlar.

Goethe ile Schiller arasındaki dostluk yalnız birlikte yayınladıkları kitaplar bakımından değil, daha birçok bakımlardan verimli olmuştur. Schiller, Kant'ın izinde araştırmalarını tamamlar, saf ve duygusal şiir arasındaki ünlü ayırımını yapar ve sanatçının amacı olarak tutku ile görev arasındaki dengeyi temel kabul ederken, Goethe de dehasının doruğuna ulaşmış ve yepyeni töresel ve toplumsal değerler öne sürmüştür. Nihayet romancı Jean - Paul, arı bir dille, sağlam yapılı dramlar yazmış olan Kleist'le dinsel şiir anlayışını ve eski Yunan'ın etkisinde sürdüren Hölderlin adları anılması gereken sanatçılar arasındadır.

ALMANYA'NIN İDARÎ YAPISI

FEDERAL ALMANYA

Konfedere Devletler (Länder)	Yüzöl. km²	Nüf.
Schleswig-Holstein	15 658	2 459 000
Hamburg	747	1 851 000
Niedersachsen	47 383	6 954 000
Bremen	404	745 900
Nordrhein-Westfalen	33 977	16 812 000
Hessen	21 108	5 218 000
Rheinland-Pfalz	19 831	3 602 000
Baden-Württemberg	35 750	8 523 000
Bayern	70 549	10 185 000
Saarland	2 567	1 131 000
Batı Berlin	481	2 190 000

DOĞU ALMANYA

Eyaletler (Bezirke)	Yüzöl. km²	Nüf.
Rostock	7 071	842 000
Schwerin	8 673	584 000
Neubrandenburg	10 927	633 000
Potsdam	12 563	1 127 000
Frankfurt an der Oder	7 187	660 000
Cottbus	8 261	839 000
Magdeburg	11 527	1 323 000
Halle an der Saale	8 771	1 932 000
Erfurt	7 325	1 249 000
Gera	4 006	735 000
Suhl	3 876	549 000
Dresden	6 738	1 887 000
Leipzig	4 962	1 510 000
Karl-Marx-Stadt = Chemnitz	6 010	2 082 000
Doğu Berlin	403	1 077 000

Solda: Elias Holl'un 1602-1607 yılları arasında, İtalyan rönesans anlayışına uygun olarak yaptığı bir yapı. Dresden dolaylarında Meissen'de, 1710 yılında Avrupa'nın ilk porselen fabrikası kurulmuştur. Sağda: XVIII. yüzyılda yapılmış bir Dresden porseleni.

Latince yazılmış bir Alman İncili. (XV. yüzyıl). Latince eski Alman dillerinin oluşumunu büyük ölçüde etkilemiştir.

Romantizm 1795 ile 1815 arasında bütün dünyaya yayılan ilk Alman edebiyat akımıdır. Romantizm sadece sanat dallarını değil, aynı zamanda felsefe, tarih ve dilbilimini de etkilemiştir. İlk romantikler (Wilhelm Heinrich Wackenroder, 1773-1798 Tieck, Novalis, Schlegel'ler) Jena'da toplanmıştır. Daha gelenekçi, katolik ve milliyetçi olan ikinci topluluğun (Brentano, Arnim, Grimm kardeşler) merkezi ise Heidelberg'tir. Üçüncü bir topluluk Berlin'de toplanmış (Chamisso, Hoffmann, Eichendorff) nihayet Suab'ta romantikler (Uhland vb.) çıkmıştır. Romantizmin izinde vatansever anlayışlı bir şiir akımı gelişmiş ve liberal devrimlerden sonra bu akım çağdaş sorunlara yer veren bir edebiyat anlayışı ortaya çıkartmıştır. Avusturyalı Lenau'nun şiirlerinde «Weltschmerz» (dünyanın ıstırabı) duygusu önemli bir yer tutar. Kaygılı bir ruh taşıyan, gerek düzyazıda, gerekse şiirde kusursuz bir başarıya ulaşan Heine, romantizm ile gerçekçilik arasında son derecede önemli bir yer işgal eder.

Mörike ve Grillparzer gibi yazarlar, «Biedermeier» (günlük gerçekleri ayrıntılarıyle ele alan bir davranış) e önem vermişlerdir. Stifter, Bohemya ormanlarını konu edinmiş ve tutkuyu bir tehlike sayan basit insanların yaşantısını anlatmıştır. Bu arada köylere, kasabalara önem veren, zaman zaman bölgesel lehçeleri işleyen hikâyecilerin sayısı da artmıştır.

İsviçreli Keller, hayatı neşeli bir açıdan değerlendiren kitaplarıyle Alman edebiyatının düzyazı ustaları arasında yer almaya hak kazanmıştır. Storm'un şiir ve hikâyelerinde kişilerin bilinçli hüznü kuzey ülkelerinin çevresiyle bağdaşırken, Raabe'nin romanları Bismarck Almanyasının endüstri uygarlığını büyük bir tehlike olarak değerlendirmiştir. Tarihsel konulardan, çağdaş romanlara geçen Theodor Fontane (1819-1898) ise Alman gerçekçiliğinin temellerini atmıştır. Avrupa kültürünün oluşumuna büyük katkıda bulunan Nietzsche'nin eserleri ise, olağanüstü bir dil yapısı taşır. Nietzsche'nin düzyazıları yer yer tam bir şiir havasındadır (Örneğin Zarathustra). Nietzsche ile Alman edebiyatı bölgesel olmaktan çıkmış ve İskandinav, Rus, Fransız etkilerine kapılarını açmıştır. Öte yandan naturalistler (doğacılar) Gesellschaft dergisinde, deneysel romanı savunmuşlar, sosyalist fikirlerle beraber pozitif bir determinizmi benimsemişlerdir. Bu akımın en güzel örnekleri 1885 ile 1892 arasında, tiyatroda (Hauptmann) verilmiştir. Tiyatro dışında da şiir toplumsal konulara eğilmiştir. (Arno Holz, 1863-1929) 1890 sıralarında Neitzsche şiir alanını da etkilemeye başlamıştır. Viyanalı psikiyatr Schnitzler'in eserinde Freud'ün etkileri vardır. Viyanalı Hofmannstahl'in eserleri (dram, şiir, destan) ince bir estetiğe dayanan empresyonist kısımlara yer verirken, Praglı Rilke'nin yersiz yurtsuz insanın mutlak yalnızlığını, kişiliğin değersizliğini, karşı konulmaz güçlerin dehşetini işleyen kitapları bütün Avrupa'da ün yapmıştır. Burjuva hayatının rahatlığı ile sanatçı yaşantısının zorluğu, hastalık ile sağlık, hayat ile sanat arasındaki çelişmeler, Thomas Mann'ın sanat çalışmalarının ana sorunları olmuştur. Kardeşi Heinrich Mann ise ilkin d'Annunzio'nun etkisinde kalmış, ardından politikaya girmiştir. Rilke gibi Praglı olan Kafka, romanlarında ve öykülerinde çağdaş insanın sıkıntılarını yalın, örnek bir dille anlatmış ve bize günlük hayatı, doğanın çekiciliğine kapılmaksızın, çoğu kez insanı dehşete düşüren, gülünç ve anlamsız yönleriyle vermiştir.

Birinci Dünya savaşının arifesinde kısa ömürlü, ama yoğun bir çalışma getiren ekspresyonist akım ortaya çıkmıştır (şiirde Heym, Werfel; Trakl, Benn). Ekspresyonizmi izleyen, «Neue Sachlichkeit» (yeni nesnecilik) akımı (Arnold Zweig, Döblin, Fallada vb.) ekspresyonizmin heyecanından uzak, donuk bir dönem getirmiştir. Bu akıma bağlı yazarlar, savaş ve savaş sonrası devirlerine mutsuz, ilgisiz gözlerle bakmışlardır.

Stefan Zweig ise Viyana'nın empresyonist ve psikolojik geleneklerini sürdürmüştür. Çağdaş romanın iki büyük temsilcisi olan Broch ve Musil de Avusturyalıdır.

İki savaş arasında, Wiechert, Hesse, Carossa gibi yazarlar vatan sevgisini, geleneklere bağlılık, aşk gibi konuları ele alıp, içinde yaşadıkları günlerin sorunlarına sırt çevirirken, Brecht çağdaş sorunlara eğilmiş, çağdaş toplumun sarsılan temellerini gün ışığına çıkartmıştır. 1937 yılı bütün Alman kültürü için bir

felâket yılı olmuş, nazizmin iktidarı ele geçirmesi en usta sanatçıları Almanya'yı terkedip yurt dışına yerleşmek zorunda bırakmıştır. İkinci Dünya savaşından sonra iki Almanyada da, edebiyat yeniden canlanmıştır. Brecht, Broch, iki Mann'lar, Benn, Carossa, Döblin, Feuchtwanger ölmüştür. Musil'in eserleri büyük rağbet görmektedir. Brecht'i (ve yeni avangard akımı) örnek alan İsviçreli iki romancı ve tiyatro yazarı, Frisch ile Dürrenmatt yaygın bir ün kazanmışlardır. En yeni olay ise genç bir romancı ve şair kuşağının ortaya çıkmasıdır. (Walter Jena'dan Avusturyalı Engeborg Brachmann'a, Martin Valser'e, Günter Grass'a, Hans Magnus Enzensberger'e, Uwe Johnson'a kadar). 1947'de içlerinden en yaşlıları Hans Werner Richter'in kurduğu «Grup 47» nin çevresinde toplanan bu sanatçıların kişilikleri arasında büyük ayrılıklar olmakla birlikte, hepsi «deneysel» davranışa öncelik tanımaktadır.

Tiyatro: Çok eskiden Cermen kavimleri 12 kutsal gece dolayısıyle ya da ilkbaharda gösteriler düzenlerdi. IX. yüzyılda rahip Toutilonun bestelediği şarkılı gösteriler paskalya ve Noel'de düzenlenen dinsel törenlerin temelini meydana getirmiştir. Ortaçağda ise dinsel törenler, din dışı öğelerin ve güldürücü sahnelerin eklenmesiyle seyirlik bir oyun niteliğine bürünmüştür. Paskalya töreni İsa'nın çarmıha gerilişini canlandırmaya başlamış, İsa'nın doğuşu ve ahlâk kuralları gibi konular da zaman zaman işlenmiştir. Passionspiele diye anılan dinsel temsiller gittikçe gelişmiş, yeni sahnelerle zenginleşmiştir. Öyleki, kimi kez temsiller birkaç gün boyunca sürmeye başlamıştır.

XIV. yüzyıldan itibaren halk için yazılmış din dışı temsiller de yayılmıştır. Bu gibi Fastnachtspiele (karnaval farsları) nın en sevilen konuları zina, uşaklar arasındaki kavgalar, mahkeme sahneleri, kandırmacalar vb. gibi konulardır. Halk oyunlarının doğdukları ve yayıldıkları merkez Nürenberg'tir. Bilebildiğimiz ilk halk yazarları dökmeci H. Rosenplüt (yaklaşık olarak 1400-1460) ile beraber Hans Folz (1433-1513) dur. Bu türün yayılışı Meistersinger'lerle aynı devreye rastlar. Eski metinlerin keşfedilmesiyle gösterilerin tekniği de değişikliğe uğramıştır. Oyuncuların sayısı azalmış, gösteriler eskiden olduğu gibi sahnelere bölünmüş ve hareketten çok, söze önem verilmiştir. Hümanist dramlar genellikle Latince yazılmış ve daha çok okulları konu edinmiştir. Hümanist komedi ve dram yazarlarının en önemlileri Reuchlin, Celtis, Schottenius, Stymmelius ve Frischlin'dir. Bu yazarlar skolastik Latin dramını oluşturmuşlar, Protestanlar ise hem Almanca yazılmış halk dramlarını (Niklaus Manuel 1484-1530) hem de Latince dramları (Naogeorgus ile 1511-1530) benimsemişlerdir. Buna karşılık Cizvitler skolastik dramlarında (Jesuitendramma) Latinceyi kullanmaya devam etmişlerdir. Nürenberg'de şarkıcı ustaları okulunu kuran Rosenplütz ile Folz'dan başka ünlü usta Hans Sachs (1494-1576) da Nürnberg'te çalışmıştır. Sachs çok sayıda dram, komedi, fars ve Fastnachtspiele yazmıştır. Bunların bir kısmı bugün de temsil edilmektedir. (Das Heisse Eisen, Das Kalberbrüken vb.).

Frankfurt'ta Goethe anıtı.

Almanya'da da manastırlar, bütün ortaçağ boyunca, araştırma ve inceleme alanında büyük bir rol oynamıştır. Resimde Ulm dolaylarındaki Wiblingen manastırının kitaplığı (XI. yüzyıl).

XVI. yüzyılın sonlarında, Otuzyıl Savaşına kadar Almanya'ya İngiliz tiyatroları da gelmiştir. Bunlar başta Marlowe ve Shakespeare'in oyunları olmak üzere, çeşitli komediler, dramlar, müzikli oyunlar temsil etmiştir.

İngiliz gezici tiyatroları Alman oyuncularının yetişmesinde ve ilk tiyatro binalarının yapımında çok olumlu bir rol oynamıştır. Bununla beraber barok devri Alman tiyatrosu daha çok İtalyan, Hollanda, Fransız etkisindedir. Netekim Opitz (1597-1639) bir Alman trajedisi yazmayı denemiş, Gryphius (1616-1664) Otuzyıl savaşını konu edinmiş, Lohenstein (1635-1683) korku ve işkence öğelerine önem vermiş, bir Silezyalı olan Hallmann ise cizvit dramlarına ve tuluata yönelmiştir. Bu yüzyılın sonlarına doğru Weise'in skolastik dramlarında, illüminizmin habercisi olan gerçekçi bir tutumun gelişmesine karşılık, Reuter'in komedilerinde de açık saçık konuların işlendiği görülmektedir.

Gottsched (1700-1766) Grek ve Roma tiyatrolarını örnek almıştır. Ama bu yazarın İsviçreli Bodmer ve Breitinger'le giriştiği tartışmalardan sonra Alman tiyatrosuna Fransız duygulu komedilerinden esinlenen burjuva komedilerinin yerleştiği görülmektedir (Gellert 1715-1769). Almanya'da Shakespeare sevgisini uyandıran ve Alman tiyatrosunun bu sanatçıdan yararlanmasını sağlayan Lessing (1729-

Bertolt Brecht'in Cesaret Ana adlı oyununun, Berliner Ensemble tarafından temsili (1960). Brecht çağdaş tiyatroyu büyük ölçüde etkilemiş bir yazardır.

1781) olmuştur. Alman tiyatrosu ancak onunla Avrupa tiyatrosu geleneklerinin düzeyine ulaşabilmiştir. Lessing, karakter komedileri ve burjuva dramlarına ve fikir dramlarına yeni ufuklar açmıştır. Shakespeare sevgisi Wieland, Herder, Goethe gibi sanatçılarla, romantiklerde de vardır. «Sturm und Drang» şairleri Shakespeare'i dehanın simgesi, törelere ve kurallara karşı çıkan sanat özgürlüğünün savunucusu sayarlar. «Sturm und Drang» hareketinin ana temsilcisi Goethe (1749-1832) nin, tiyatro yöneticiliği yaptığı sıralarda, yanında, usta bir şair olan ve kişisel, toplumsal ve siyasal özgürlüğü savunan büyük oyun yazarı Schiller (1759-1805) yer alır. Iffland ve Kotzebue gibi yazarlar ise geniş halk kitlelerinin benimsediği farslar, dramlar ve komediler yazmışlardır. Kleist ise Alman edebiyatının en güzel komedilerinden birini yazmıştır (Der zerbrochene Krug). Romantikler oyun konusunda fazla başarılı olamamışlardır. Zacharias Werner, Der 24 Februar oyunuyle Schicksalsdram «Kaderci dram» modasını getirmiş ve Müllner, Houal wald, Grillparzer gibi yazarlar bu türü benimsemişlerdir. Grillparzer, oyunlarında (1791-1872) cizvitlerin barok dramı ile İspanyol tiyatrosunu, idealizm ile romantizmi birleştirmişlerdir. Buna karşılık Raimund ile Nestroy adlı iki oyuncu yazarın komedi ve farsları Viyana halk tiyatrosu geleneklerinden, barok dramdan ve Commedia dell'Arte'den esinlenmiştir.

İki liberal devrim (1830-1848) arasında tiyatro seyirci kitlesini etkilemeye ve günlük sorunları ele almaya başlamıştır. İmmermann'ın o dönem tiyatro kültürüne getirdiği yenilikler bakımından önemli eserleri bu devirde verilmiştir. Goethe'nin fikirlerini benimseyen İmmermann, 1833 yılında Düsseldorf'da Musterbühne adlı sanat tiyatrosunu kurmuş, ticarî başarıyı ikinci plana iten bir çalışmaya yönelmiştir. Viyana Burgtheater yöneticisi (1845-1867) Laube'nin çalışmaları sahneye koyuş ilkelerinin belirmesinde önemli bir rol oynamıştır. Laube yönetmenin önemini kabul ettirmiş, repertuvarı yeniden düzenlemiş, prova ve dekorlara büyük önem vermiştir. Yine bu sıralarda küçük Meiningen dukalığında kurulan ve aynı adı taşıyan bir topluluk, tarihsel konuları en ufak ayrıntılarına kadar canlandırmakla ün yapmıştır (1874-1890).

Grabbe'nin (1801-1837) tiyatrosunun özelliği epik konuları ele alması ve birbirinden kopuk sahnelere yer vermesidir. Natüralizmi de geride bırakarak, ekspresyonist türün habercilliğini yapan Büchner'in (1813-1837) tiyatrosu ise derin bir karamsarlığın etkisindedir. Hebbel (1813-1863) Hegel diyalektiğinden esinlenerek eski ile yeni arasındaki çatışmaya dayanan bir tiyatro anlayışını benimsemiştir. Antoine'ın Özgür - Tiyatrosunu örnek alan «Frei Bühne» 1899'da Berlin'de açılmış ve natüralist akımın Almanya'da yayılmasında çok önemli bir rol oynamıştır. Holz ile Schlaf'ın Die Familie Selicke'si natüralist dramların öncüsü olmuştur. Bu oyunlar, soyaçekim ve alkolizmin ezdiği toplumun korumadığı proleterleri konu edinmiştir. Sudermann'ın dramları tiyatro açısından çok sağlam oyunlardır. Alman natüralizminin en önemli oyunu ise Silezya dokuma işçilerinin sömürücülere baş kaldırmasını işleyen Die Weber adlı oyunudur. Hauptmann daha sonra sembolist dramdan neoklasik drama, masaldan egzotik drama kadar çağının bütün türlerini başarıyla denemiştir. Sembolist ve karamsar Hofmannstahl (1874-1929) ın ölüm konusuna eğilmesine karşılık Schniztzler komedilerinde ruhbilime önem vermiştir (1862-1931). Yazar, oyuncu Wedekind'in (1864-1918) gülünç kişileri Wilhelm devri burjuvazisinin eleştirilmesini sağlar. İlk ekspresyonist oyunları 1917 yılında bir heykeltıraş (Barlach), bir ressam (Kokoschka) yazmıştır. Ekspresyonizm sahneye koyuşta ve oyunculukta yeni ilkeler getirmiş, tiyatroyu olduğu kadar sinemayı da büyük oranda etkilemiştir. Yepyeni bir tiyatro dili yaratan Brecht (1898-1956) böyle bir ortamda ilk oyunlarını vermiştir. Brecht, kökü ortaçağ ve uzakdoğu tiyatrosuna kadar uzanan bir yöntemle, oyunlarını epik bir açıdan geliştirmiştir. Kişisel bunalımının en üst noktasına vardığı bir sırada, Brecht, insanoğlunun gerçeklerle karşı karşıya gelmesini sağlamış, gerçeklerin de değiştiğini ve yeni gerçekler doğurduğunu öğretmiştir. Wolf ve Weisenborn'un oyunları da toplumcu eğilimdedir. Günümüzde, oyunlarını Almanca yazan iki İsviçreli Almanya'da da çok tutulmaktadırlar. Bunlar Dürrenmatt ile Frisch'tir. Brecht'in de etkilerini taşıyan bu yazarlar, çağdaş aydının karşılaştığı zor koşulları ele almakta, burjuva anlayışına karşı çıkmakta, modern teknik kültürün insan üzerindeki olumsuz, gülünç etkilerini işlemektedirler.

1386 yılında kurulmuş olan, Almanya'nın en eski üniversitesi, Heidelberg Üniversitesi'nin toplantı salonu.

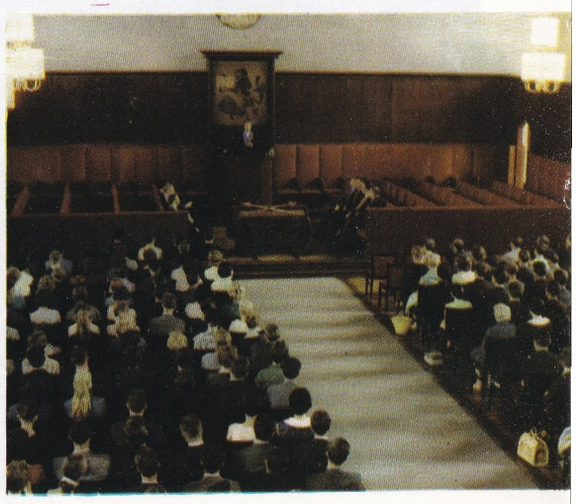

Sinema: Almanya'da ilk sinema gösterileri 1895 yılı sonlarında Berlin'in Wintergarten'inde Emil ve Skladanowsky kardeşler tarafından düzenlenmiştir. İlk yirmi yıl boyunca Alman sinemacılığı gerek sanat, gerekse endüstri açısından ilkel bir nitelik taşımıştır. Sinemanın önemini kabul ettirmek için yoğun bir kampanya açan ilk sanatçı, oyuncu ve yönetmen Paul Wegener olmuştur. Wegener, 1916'da Berlin'de bir konferans vererek aydınları bu yeni olanaktan yararlanmaya ve yetenekli sinemacılarla işbirliği yapmaya davet etmiştir. Endüstri yönünden Alman sineması ancak 1918'de önem kazanmaya başlar; çünkü bu tarihte U.F.A. (Universum Film Aktien Gessellschaft) stüdyoları kurulmuştur. Bu kuruluş İkinci Dünya savaşının sonuna kadar Alman sinemasına hâkim olmuştur. 1919'da çevrilen «Das Kabinett des Doktors Caligari» (Doktor Caligarin'in muayenehanesi, 1919) ekspresyonist sinema anlayışının en önemli filmi olmuştur. Ekspresyonizm, bütün dünyada geniş yankılar uyandırmakla birlikte, Almanya'da büyük bir ilgi uyandırmıştır. Alman seyircisi ekspresyonizme, Ernst Lubitsch, Dimitri Buchowetzki, Fritz Lang, Joe May, Lubitsch gibi yönetmenlerin filimlerini tercih etmiştir. «Fridericus filmleri» denilen ve genellikle Prusya kralı Frederik II.'yi konu edinmiş, askerliği öven, milliyetçi duyguları körükleyen filmler de çok tutulmuştur. Ekspresyonist eğilimin son bulmasıyle birlikte Georg Wilhelm Pabst'ın filimlerindeki «Neue Sachlichkeit (Yeni nesnecilik) ortaya çıkmıştır. 1924 ile 1929 arasında Pabst'ın çalışmalarının yanında U. F.A.'nın «Kültür filme» (dökümanter nitelik taşıyan uzun metrajlı filmleri) Friedrich Wilhelm Murnau'nun (Tartuffe, 1925 ve Faust 1926), Lang'ın (Metropolis, 1925-1926), Walter Ruttmann'ın filimleri ve Hans Rochter ile Ernö Metzher'in avangard kısa metrajları göze çarpar. Sesli sinema, Alman sinemasına büyük canlılık getirmiştir. Lang ve Pabst'ın ilk sesli filimleri ile Joseph von Strenberg'in «Der blaue Engel» (Mavi Melek, 1930) i, sinemaya araştırma ve eleştirmeye dayanan yeni bir tutum sağlamıştır. Ama nasyonal sosyalist diktatörlüğün yerleşmesi bu gelişmeyi durdurmuştur. Birçok yönetmen Almanya dışına göçmüş, kalanlar ise Üçüncü Reich'ın Millî Eğitim ve Propaganda bakanı Joseph Goebbels'in isteklerini benimsemeye zorlanmışlardır. Her şeye rağmen bu yıllar boyunca Hans Steinhoff ve Gustav Ucicky gibi yaşlı yönetmenler en iyi yapılarını gerçekleştirmişler, öte yandan yönetmen Helmut Kautner güçlü kişiliğini kabul ettirmiştir. İkinci Dünya savaşından sonra Alman sineması da birbirinden çok değişik ideolojilerin etkisinde olan Doğu ve Batı Alman sineması diye ikiye ayrılmıştır. Batı Almanya'da Helmut Kautner'in Doğu Berlin'de ise Wolfgang Staudte, Kurt Matzig ve Konrad Wolf gibi yönetmenlerin gerçekleştirdiği birkaç filim bir yana bırakılırsa savaş sonrası Alman sineması nazizmin yerleşmesinden önceki döneme oranla canlılığını ve değerini oldukça yitirmiştir.

Oberammergau'da (Bavyera) düzenlenen dinsel oyunlar, turistik bakımdan da büyük ilgi uyandırmaktadır. Her on yılda bir tekrarlanan bu gösterilerin sonuncusu 1960'ta yapılmıştır.

Gotthold Ephraim Lessing Alman tiyatrosuna yeni bir anlayış getirmiştir.

Goethe'nin Faust'u için Delacroix tarafından yapılmış bir gravür.

Alman tiyatrosu. Heinrich Von Kleist'ın Anfitrion'unun, bir Berlin tiyatrosunda temsili.

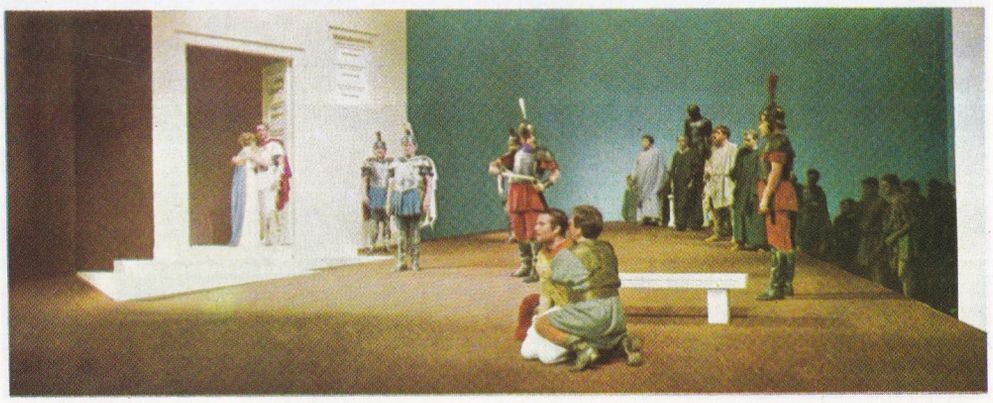

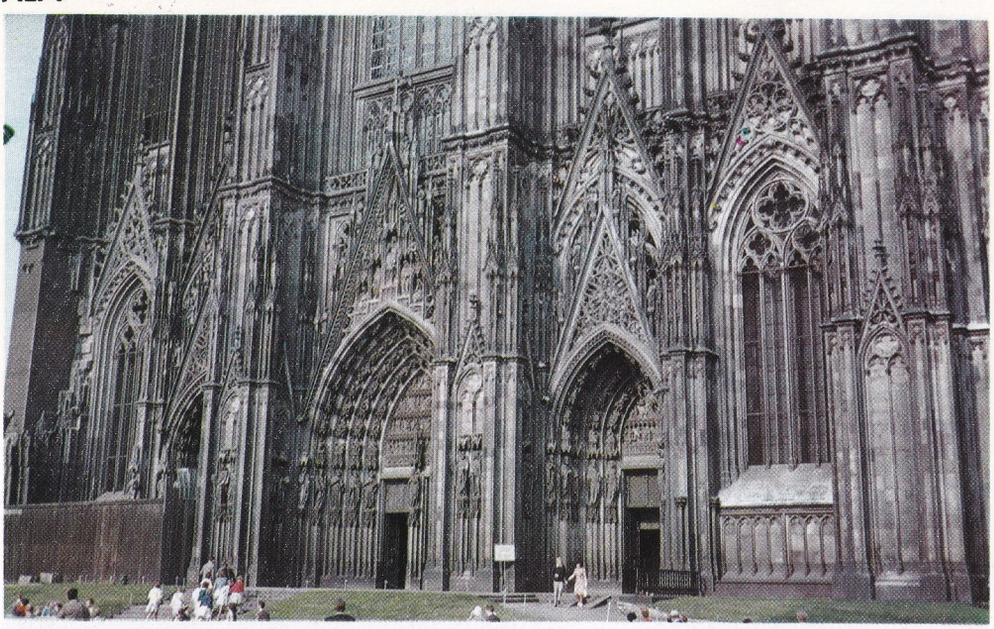

Köln katedralinin cephesi, gotik mimarlığın ilginç örneklerindendir.

Müzik: Almanya'da da, Avrupa ülkelerinin çoğunda olduğu gibi, ortaçağın başlarında Gregoryen müzik hâkim olmuştur. Töton gitarıyle Cermen destan kahramanlarını ve serüvenlerini dile getiren eski halk şarkılarının melodileri gregoryen müziği de etkilemiş bu durum VIII. yüzyıla kadar sürmüştür. Latin uygarlığının gittikçe yayılmasına, gregoryen müziğin çeşitli müzik türlerini birleştirmede başarılı bir sonuca ulaşmasına rağmen Alman müziği bağımsızlığını bütün bütüne yitirmiştir. Tersine gregoryen ilâhilerin melodiye önem vermeleri, Latin müziğinde görülmeyen susuşlara yer vermeleri Alman müziğinin etkilerini gösterir. Müzikteki sessiz aralıkları en iyi şekilde açıklayan Kölnlü Franktır (Françonius Teutonicus). Aynı devirde minnesingerler (aşk şarkıları) de yayılmaya başlamıştır. Eski geleneklere dayanan bu şarkılar sonraları meistersingerlere (şarkıcı ustaları) ve daha sonra halk şarkılarına (Volkslied) dönüşerek layik bir kültür hareketinin bir bölümünü meydana getirmiştir. Rönesans devrinde özellikle Martin Luther tarafından desteklenen ulusal birliğin gerçekleşmesinde yukarıdaki akımın büyük etkileri olacaktır. Koro müziğine ve Lied'e (çok sesli de olabilir) önem veren Almanya Flaman müziğindeki çok sesli gelişmelere sırt çevirmiştir. Enstrümantal müzik alanında da durum aynıdır. Bu müzik dalı da gösterişten uzak kalmış ve o zamana kadar melodram hariç bütün müzik anlayışlarının bir bireşimi sayılan Bach'ın besteleri de en yüksek noktasına erişmiştir. Melodram Almanya'da pek tutulmamıştır. Çünkü tarihsel - politik - dinsel olaylar bestecileri, bu arada XVII. yüzyılda Heinrich Schütz'ü, daha çok dinsel metinlere doğru itmiştir. Büyük melodramatik oratoryoların ve melodramların bestecisi Haendel ise İngiltere'de daha büyük bir anlayışla karşılaşmıştır. İtalyan melodramlarının bir ara Alman müziğini etkilemesinden sonra, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, Almanlara özgü şarkılı bir tiyatro türü olan singspie (anlatım ve şarkı) yaygınlaşmıştır. Mozart «Saraydan Kız Kaçırma» operasında aynı türü işlemiştir. İtalyan etkisi gittikçe hafiflemiş, Gluck, daha sonra da Mozart, müzikli oyunlarda bir devrim yaparak müziği dramdaki duyguların belirtilmesine daha iyi uydurmaya çalışmışlardır. Modern enstrümantal müziğin babası sayılan Haydn ile müziğe büyük önem veren XIX. yüzyıl romantizmi, bütün Avrupa kültürünü, Alman kültürünün yörüngesine sokacak, Beethoven, Weber, Schubert, Mendelssohn, Schumann gibi müzik edebiyatının en ölümsüz bestelerini vereceklerdir. Bu durum Alman müzik kültürünü yalnızlıktan (Bach'ın çağdaşları üzerinde hemen hemen hiç bir etki bırakmamış olması bu yalnızlığın en güzel örneğidir) kurtarmış, Alman kültürünün sürekli egemenliğini sağlamıştır. Bu egemenliği XIX. yüzyılda, birbirine karşıt yaradılışta olmakla birlikte milliyetçilik konusunda birleşen Brahms ve Wagner sürdürmüştür. Daha sonra, Anton Bruckner, Gustav Mahler, Richard Strauss, Arnold Schoenberg, Alban Berg, Anton von Webern gibi besteciler çağdaş müziğin en ileri örneklerini vermişlerdir. Gerçekten de Schoenberg, Berg ve Webern'in deneyleri Karlheinz Stockhausen'de en ünlü temsilcisini bulan yeni avangard müziği doğurmuştur. Nihayet ayrı tutumda bir başka büyük besteci de Paul Hindemith'tir.

Folklor: Almanya'nın gelenekleri bölgeden bölgeye büyük ayrılıklar gösterir. Birçok bölgenin gelenekleri Fransa, Kuzey İskandinavya ve Doğu ülkelerinin etkisindedir. Yerli halk geleneklerinin büyük kısmı doğa ile ve mevsimlerin değişmesiyle ilgilidir. Birçok bölgelerde hâlâ yaz ve kış mevsimleri sembolik bir şekilde dövüştürülür. Kavgayı kaybeden kış, köyün çeşmesinde boğulur ve galip gelen yazın şerefine ormanda gösteriler düzenlenir.

Elbe üzerindeki Hamburg limanı Batı Almanya'nın en büyük limanıdır.

Alman sanatı. Soldan sağa ve yukarıdan aşağıya doğru: XIII. yüzyıldan kalma bir atlı heykeli (Bamberg katedralindedir); Altdorfer'in Doğum adlı tablosu (1507); A. Dürer'in bir manzarası (XV. yüzyıl; Paris Louvre müzesindedir); Holbein'ın bir portresi (1528; Dresden'dedir); ekspresyonist ressam Beckmann'ın Gardropçu Kız adlı tablosu; ekspresyonist ressam Nolde'nin Bayram adlı tablosu.

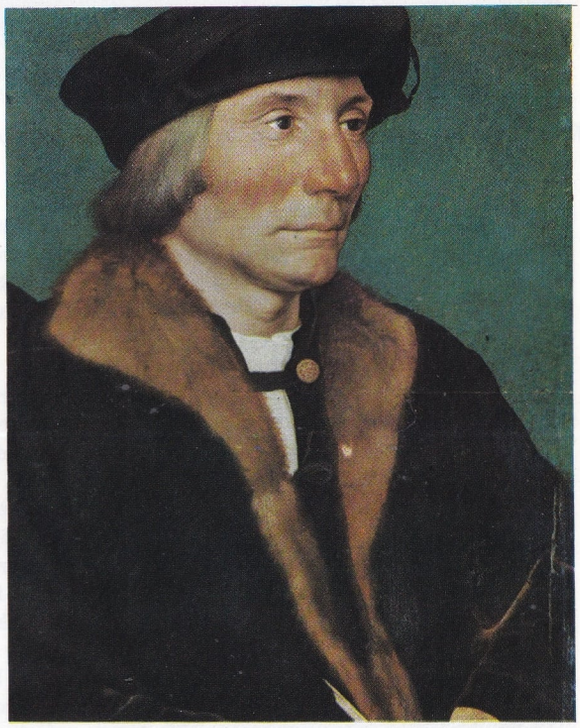

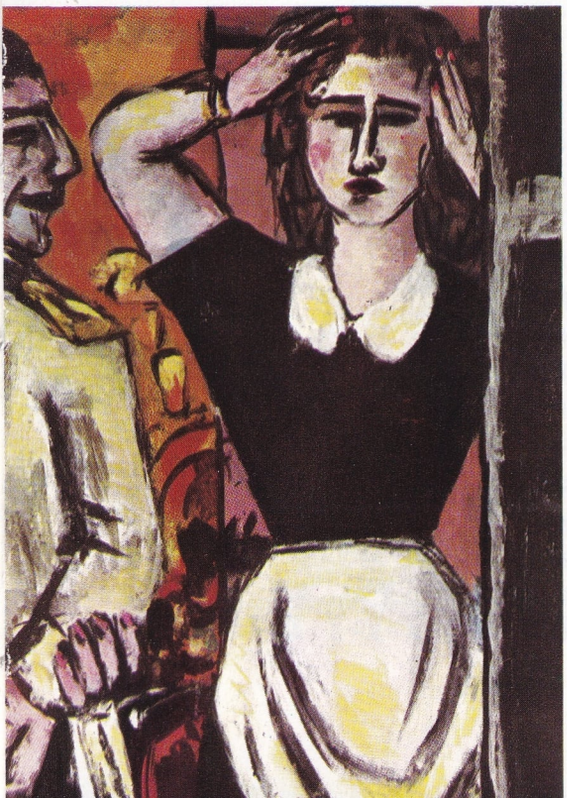

Roma imparatoru Aurelius'un bir cermen köyüne saldırışını gösteren ünlü bir kabartma.

Cermen uluslarının mitoloji tanrısına adanmış bir kabartma.

İlkbahar kesin zaferini 30 nisanı 1 mayısa bağlayan ünlü Walpurgis gecesinde kazanır. Borazanların hüzünlü, davulların, trampetlerin neşeli sesleriyle kötü ruhlar kaçırtılır ve büyük sevinç gösterileri arasında yeni mevsim kutlanır, mayıs ağacı (Maibaum) dikilir.

Ama yılın en önemli ve en zengin bayramı tahıl bayramıdır. Putperestlikten kalmış olduğu anlaşılan bir inanışa göre son demet, tahılın ruhunu taşıdığından, özel törenler yapılması gerekir. Bunun için tahıl insan şekline sokulur. Elbiseler giydirilir, çiçeklerle süslenir. Bir tanrı gibi ağırlanır ve bayramın sonunda da suya atılır.

Bütün Almanya'da özellikle önemli olan bir bayram da Saint Martin bayramıdır (11 kasım). Bu tarih Anglosakson ülkelerinde Martin Luter'in bayram günüdür. Bu bayram şarap bayramıdır. Gençler şarap içtikten sonra kırlarda dolaşır, şarkı söyler, dans ederler. Çocuklara hediyeler verilir. Bazı bölgelerde (örneğin Enfurt'ta) çocuklar sokaklarda dolaşarak Luteryen ilâhiler okurlar.

Eski esnaf birliklerinin bayramları da hâlâ kutlanmaktadır: Orta Almanya'da her yıl köylü bayramları olur, alaylar geçer, oyunlar oynanır, danslar edilir, şerkılar söylenir, içkiler içilir. Böylece genç ustaların çıraklık devresinin sona erişi kutlanmış olur.

Halk şiirine duyulan romantik ilgi Almanya'da halk geleneklerinin incelenmesini kolaylaştırmış, böylece öykü, masal ve efsanelerin zenginleşmesi bakımından çok verimli sonuçlar elde edilmiştir. Bu arada Grimm kardeşlerin Kinderund Hausmarchen (Çocuklar ve Aileler İçin Masallar) adlı eseri hem halk efsanelerini derleyen bir kitap hem de metodolojik bir folklor incelemesi olarak değerlendirilmiştir. Halk türküleri konusundaki araştırmalar, bu türkülerin şiir alanına yeni bir hava getireceğine inanan (Herder ile Arnim ve Brentano) tarafından başlatılmıştır. Ama metinlerin ve melodilerin sistemli bir şekilde derlenmesi ancak 1914'ten sonra gerçekleşmiştir. 1914'te kurulan Deutsches Volksliedarchiv bu konuyla ilgili fişler, kataloglar hazırlamış, bültenler yayınlamıştır.

Alman Dilleri: Hint-Avrupa dil grubundandır. Bu dillerin ortak özelliklerinin birleşmesi sonucu meydana gelen ortak Alman dilinin, bu dillerle Hint - Avrupa dilleri arasında bir yerde olduğu kabul edilmektedir. Bu yüzden Almanca tarihsel bir dil değil, Hint - Avrupa dilleri gibi, kolay yaratılmış ahenkli bir sistemdir. Almancanın başlıca özellikleri şunlardır: 1) Birinci Grimm yasası: Bu yasayla, daha önce Hint - Avrupa dillerinden geldiği ileri sürülen sessizler sisteminin Almancada tam tersi olduğu ortaya konulmuştur: a) Hint-Avrupa dillerinin kapalı sert sessizleri (P,T, K) açık sert sessizlere (f, th, h) dönüşmüştür: b) Hint - Avrupa dillerinin kapalı yumuşak sessizleri B, D, G, Almancada p, t, k sert sessizleri haline dönüşmüşlerdir. c) Hint - Avrupa dillerinin yutulan kapalı yumuşak sessizleri BH, DH, GH Gotik dilinde basit yumuşak sessizler haline gelirler. 2) Vurgunun kök hece üzerinde olması. 3) Çekimlerin birleşmesi: Hint - Avrupa dillerinin sekiz çekimi dörde inmiştir. 4) Sıfatların kuvvetli ve zayıf ekler alması. 5) Fiil çekim kiplerinin sayısının azalması (haber şart kipleri, şimdiki-geçmiş zamanlar). 6) Fiil çekim eklerinin kuvvetli ve zayıf olması.

ALNAR, HASAN FERİT

(2.3.1906-). Türk besteci ve orkestra yönetmeni. İstanbul'da doğmuştur. Uzun süre alaturka üzerinde çalışmış ve kanun çalmıştır. Viyana'ya giderek konservatuvarın kompozisyon ve orkestra yönetmenliği bölümlerini bitirmiştir. Devlet Konservatuvarında öğretmenlik, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrasında ve Devlet Operasında orkestra yönetmenliği yapmıştır. Viyolonsel için konçerto, piyano için parçalar ve çeşitli yapıtlar meydana getirmiştir. «Yalova Türküsü» ve «Sarı Zeybek» gibi hafif operetleri, türünde ilginç eserler sayılır.

ALOTROPİ

Bazı elementlerin belli bir fiziksel halde, değişik biçimde bulunmaları özelliği. Bu ayrı biçimler, karakteristik fiziksel, kimyasal özellik gösterir ve uygun koşullarda birbirine dönüşebilir. Alotropi sözcüğü eski Yunancada «öbür biçime dönme» anlamına gelir.

Nürenberg'li şarkıcıları konu edinen eski bir minyatür.

İki ya da daha çok alotropik biçim gösteren element örnekleri olarak karbon, kükürt, selenyum, telleryum, oksijen fosfor, arsenik, antimon ve kalay gösterilebilir. Alotroplar element molekülündeki atomların sayıları, ya da bunların bağlanış biçimleri bakımından birbirinden ayrılır. Örneğin sarı renkli adi kükürt molekülleri, halka şeklinde dizilmiş sekiz atomlu moleküllerden yapılmıştır. Ergitildiği zaman oluşan koyu kırmızı, sıvı kükürtte, kükürt atomları uzun zincirler yaparak birbirine bağlanmıştır. Ozon, oksijenin bir alotropudur. Molekülünde iki yerine üç oksijen atomu bulunur.

Grafitte karbon atomları düzgün ve düzgün altıgenler şeklinde dizilmiş, fakat elmasta daha sıkışık olarak düzgün dört yüzlüler yaparak sıralanmıştır. Grafitteki birbirine paralel düzlemler, birbiri üzerinden kayabilir. Grafitin bundan doğan yumuşak ve pul pul dökülme özelliğinden, kaydırıcı madde yapılmasında yararlanılır. Daha sıkışık ve sağlam olarak dizilmiş atomlar, elmasın daha sert ve daha sağlam olmasına sebep olmuştur. Kimyasal özelliklerin farklı oluşu beyaz ve kırmızı fosforda kolaylıkla görülür. Beyaz fosfor hava temasında soluk mavi ışık vererek yavaş yavaş oksitlenir. Organik eritkenlerin çoğunda erir ve zehirlidir. Kırmızı fosfor ise havada kalıcıdır. Işık saçmaz. Hiç bir eritende erimez ve zehirli değildir.

KARBONUN ALOTROPİK BİÇİMLERİ

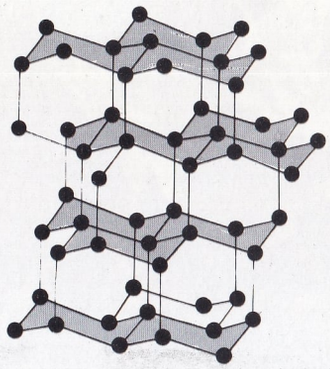

Elmas

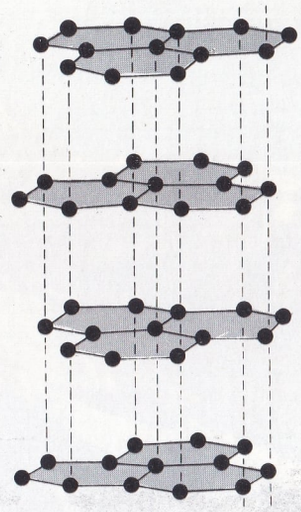

Grafit

ALPAGO, SAİM

(1918-). Türk tiyatro oyuncusu. Tokat'ta doğmuş, Halkevi sahnelerindeki ilk çalışmalarından sonra, Ankara Devlet Konservatuvarına girerek tiyatro öğrenimi görmüştür. Ankara Devlet Tiyatrosunda sahneye koyucu ve oyuncu olarak başarılı çalışmalar yapmıştır. Bir ara Devlet Tiyatrosundan ayrılarak, İstanbul'da «Tiyatro Alpago» adlı bir topluluk kurmuşsa da yeniden Devlet Tiyatrosuna dönmüştür.

ALPAKA

Gevişgetiren memelilerden (Anchema palos ya da Lama palos). Lamaya benzer. And sıradağları ve Güney Amerika'da yaşar. Alpaka evcilleştirilebilir. Sarımtırak, uzun, yumuşak, kalın kıllıdır. Bunlar yün ve ipekle karıştırılarak değerli bir çeşit kumaş elde edilir.

ALPARSLAN

(1029 ya da 1033-1072) Büyük Selçuk hükümdarı. Asıl adı Mehmet'tir. Babası Çağrı Beydir. Amcası Büyük Selçuk hükümdarı Tuğrul Bey ölünce (1063), Türk beyleri tarafından hükümdar yapılmak istendi, ama vezir Amid - ül - Mülk-i Künduri'nin isteğiyle Selçuk sultanlığına, Alparslan'ın üvey kardeşi Süleyman geçirildi. Bu sırada Horasan'da olan Alparslan, Süleyman'ın hükümdarlığını kabul etmedi. O da Kazvin'de kendi adına hutbe okutarak hükümdarlığını ilân etti (1063). Abbasî halifesi el - Kaim biemrullah'a yengesini gönderdi, hutbenin adına okunmasını istedi. Halife de Alparslan'a Adud-ud-devle unvanını verdi. Böylece Alparslan, halife tarafından Selçuk sultanı ilân edilmiş oldu (27 nisan 1063).

Alparslan, Selçuklu hanedanı yönetimindeki ülkede birliği sağladı. Bütün ülkeye hâkim olmak istedi. Önce kendisini tanımak istemeyen akrabası ile bazı beyleri susturmak için uğraştı, bunların ellerindeki yerleri aldı. Selçuk'un torunu Kutulmuş'un, bir çarpışma sırasında ölmesi üzerine Alparslan, bütün Selçuk topraklarına hâkim oldu.

Alparslan, hükümdarlığının ilk yıllarında, Bizanslılardan Kars, Malatya, Sıvas, Kayseri ve Konya'yı almıştı. Bu sırada Bizans tahtına geçen Romanos Diogenes, büyük bir ordu toplayarak harekete geçti. Daha önce Türklerin eline geçmiş olan Doğu eyaletlerini geri aldı. Selçuk sınırlarına kadar dayandı. Bunun üzerine Alparslan, Halep'ten Azerbaycan'a geldi. Durumun çok tehlikeli, hatta ümitsiz olduğunu görünce bir yandan Romanos'a barış teklifi için elçiler gönderirken, diğer yandan da karısını ve hazinesini veziri Nizamülmülkle başkente yolladı. Bundan sonra da asker toplanması için etrafa emirler gönderdi. Emrinde ancak 15.000, bir rivayete göre de 55.000 kişi vardı. Romanos'un kuvveti ise 200.000 kadardı.

Bizans İmparatoru kuvvetine o kadar güveniyordu ki, Alparslan'ın barış teklifini kabul etmedi. Türk kuvvetlerinin toplanmasına meydan vermeden alelacele ordusunu ileri sürdü.

Alparslan'a yardım kuvvetleri gelmemişti. Ne pahasına olursa olsun savaşı kabul etmek zorunda kaldı. Bizans ordusuyle Malazgirt'te karşılaştı (26 ağustos 1071). O sabah, namazını kıldı, beyazlar giyindi. Okunu, yayını aldı. Kılıcını kuşandı, hücuma geçti. Savaş balangıçta şüpheli gibiydi. Akşam olduğu vakit Bizans İmparatoru, ordugâhının yağma edilmesinden korktuğu için askerlerine çekilme emri verdi. Uzaktaki askerler bu emri firar zannettiler. Bizans ordusu büyük bir paniğe uğradı. Türk ordusu bunu fırsat bilerek büyük bir cesaret ve fedakârlıkla düşman safları üzerine atıldı. Yaralanan İmparatoru tutsak ederek Alparslan'ın huzuruna getirdiler. Bu büyük zaferi Alparslan, zafernamelerle bütün İslâm ülkelerine duyurdu.

Alparslan, tutsak imparatora çok iyi davrandı. Kendisine on bin altın harçlık vererek Rum tutsaklarının tamamını salıverdi. Hatta yanına muhafızlar katarak başkente kadar gönderdi. Malazgirt zaferi, Romanos'un tutsak edilişi, Alparslan'ın ününü artırdı. Mekke'de adına hutbe okundu.

Romanos'un tutsak olduğu haberi İstanbul'a gelince, üvey oğlu Mihail VIII. Bizans tahtına geçti. Bunun üzerine Alparslan da Bizansın doğu eyaletlerini komutanlarına vererek yeni sefere çıktı. Bu sırada Maveraünnehir'de bir ayaklanma olmuştu. Alparslan ayaklanmayı bastırdı. Yusuf'un yönetimindeki Rezm kalesini aldı, Yusuf'u tutsak etti. Yusuf, anî bir hareketle Alparslan'ın üzerine atılarak onu hançerle yaraladı. Alparslan'ın yarası ol-

Alpaka, geviş getiren bir memelidir.

Mont Blanc tepesinin yüksekliği 4810 m.'dir. Mont Blanc, Avrupa kıtasının en yüksek noktasıdır.

dukça ağırdı. Bunun üzerine hükümeti oğlu Melikşah'a bıraktı. Devlet büyüklerini topladı, oğluna bağlılık göstereceklerine yemin ettirdi, biraz sonra da öldü. Cenazesi Merv'e gömüldü (1073).

Alparslan, Türk savaşçılığının sembolüdür. Zaferleri bütün İslâm dünyasının gözlerini kamaştırmıştır. Alparslan'ın hayatı, Türklüğün parlak bir zafer destanıdır. Onun kazandığı Malazgirt meydan savaşı, Anadolu'da yeni bir Türk devletinin kurulmasına yol açmıştır.

ALP ER TUNGA

Çok eski Türk destanlarından birinin kahramanı. Kaşgarlı Mahmut'un (XI. yüzyıl) Divanı Lûgat - it - Türk adlı eserinde Alp Er Tunga'nın ölümünden söz eden ve dörtlüklerden meydana gelmiş bir bölüm vardır. Yine Yusuf Has Hacib (XI. yüzyıl), Kutadgu - Bilig'inde Tunga Er'i. İranlıların Efrâsiyab dedikleri, bilgili bir Türk beyi olduğunu yazar. Firdevsî'nin «Şehname» sinde ise, Efrâsiyab, İran hükümdarlarıyle savaşları anlatılan bir Turan kahramanı olarak gösterilir.

ALP DAĞLARI

Avrupa'nın Orta-güneyinde değişik yapı ve çeşitli özellikleri olan dağlar bütünü. Alpler Fransa, İsviçre, Almanya, Avusturya, Yugoslavya topraklarına yayılır. Uzunlukları doğu-batı doğrultusunda 1350 kilometreyi bulur. Enleri ise 150 kilometre ile 330 kilometre arasında değişir. Kapladıkları alan 260.000 km²'dir. Alpler üç bölüme ayrılır. Batı Alpleri, Orta Alpler ve Doğu Alpleri. En yüksek tepesi batı kesimindeki Mont - Blanc'dır. Bunu sırasıyle Monte Rosa (4633), Weishorn (4506), Cervino (4478), Dent Blanche (4357), Grand Paradiso (4061) izler. Yükseklikler doğuya doğru azalır ve dağlar, bir yelpaze biçiminde, açılarak yayılırlar.

Alplerin Oluşumu: Milyonlarca yıl önce Avrupa ile Afrika kıtaları arasında, bugünkü Akdeniz'in yerinde Tetis denizi bulunuyordu. Akarsuların sürükleyip getirdiği aluvyal maddeler milyonlarca yıl boyunca Tetis denizinin dibinde birikti. Çeşitli kabuklu deniz hayvanlarının kalıntılarıyle artan bu tortullar deniz dibinde kalın tabakalar meydana getirdi. Üçüncü zamanda Afrika kıtası yavaş yavaş kuzeye, yani Avrupa kıtasına doğru ilerlemeye başladı. Bu hareket iki kıtanın birbirine yaklaşması ve Tetis denizinin dibindeki tortulların kıvrılarak su üstüne çıkması sonucunu doğurdu. İlkin kıta kenarı önünde uzun takımadalar meydana geldi, bunu birbirine paralel sıradağlar izledi. Daha sonra da tabakaların Avrupa kıtasına doğru üst üste binmesiyle Alpler oluştu.

Alplerin Yapısı, Akarsuları ve İklimi: Alp-

lerin 3.500 km². kadar kısmı buzullarla kaplıdır. Bu da yüzölçümleri toplamının %1,5'i kadardır. En uzun buzul İsviçre'deki Aletsch buzuludur. Bunu Monte Rosa'da Gorner buzulu (15 km.), Mont Blanc'da Mer de Glace (14,5 km.) ve Grossglockner'de Pasterze (11 km.) buzulları izler.

Alpler doğuya doğru, dikey vadilerle kesilmiştir. Bunlar Dördüncü zaman buzullarının etkisiyle U harfi biçimini almışlardır. Böylece Alpler özel bir görünüş kazanmıştır. Hızlı inen, büyük çağlayanları da özelliklerindendir. İlkbahar ve yaz aylarında buzullarla karların erimesi üzerine artan sular merkezden dışa doğru yayılırlar. Ron, Po, Tuna, Ren nehirleri Alplerden doğup sularını sırayla Lion körfezine, Adriya'ya, Karadeniz'e, Kuzey denizine akıtırlar. Bunlardan başka Alplerde buzulsal yapıda, sayısız göl vardır. Bunların en önemlileri Cenevre (580 km².), Konstanz (539 km²), Como (145 km².), Dört kantonlar (114 km².), Zürih (88,5 km².) gölleridir.

Alp iklimi çok çeşitlidir. Bunda vadilerin yönleri ile denize uzaklık ve yüksekliklerin etkisi vardır. En çok yağış (3.000 mm. ile) Cornia'da, sürekli kar ise ortalama 2900 metrenin üstündeki yüksekliklerdedir. Yüz metreye kadar olan yüksekliklerde çayır, bağ ve meyve bahçeleri, 1000-2000 metre arasında geniş yapraklı ağaçların meydana getirdiği korular, daha yukarıya doğru ise çamgiller ile kutup bitkileri göze çarpar.

Ekonomik Kaynaklar: İkliminin sertliğine rağmen Alplerde tarih öncesinde bile hayat vardı. 2700 metreye kadar olan yükseklikler tarıma elverişlidir. Ormanlardan yararlanılır. Ama son yüzyıl içinde Alplerin ekonomik önemi daha başka yönde gelişmiştir. Bu da su kaynakları ve turistik olanaklardır. Bu alanda dağlardan büyük kazanç sağlanmaktadır.

1830 yılında, Alp dağlarının yüksek bir noktasında rasathane yapımı.

Ulaşım: Bu büyük dağ dizisi hiç bir zaman bir ulaşım güçlüğü ortaya çıkarmamıştır. Netekim Alplerin yayıldığı ülkeler arasında çeşitli kara ve demiryolları ile tüneller yapılmıştır. Eski çağlarda belki Alplere çıkmak pek zordu. Hatta M.Ö. 218'de Annibal'ın ordusuyle Alpleri aşması tarihin çok önemli olaylarından biri olarak gösterilir. Bugün Alpler demiryolları ve çeşitli tarihlerde yapılmış Frejus (1871), Gottard (1881), Arlberg (1884), Semplon (1906), Lotschberg (1913) gibi tünellerle kolayca aşılmaktadır. Ayrıca teleferikler çeşitli yüksekliklere iniş ve çıkış rahatlığını sağlamaktadır.

Alplerde Bitki Örtüsü: Yüksek dağlara özgü bitki türlerinin bütününe Alplerde de rastlanır. Siyah mersin, kızıl çam, kayın, kızıl mersin en çok görülen ağaçlardandır. Bunların arasında asma, eğreltiotu, yosun ve çeşitli mantarlar bulunur. Alpler, çiçekleri yönünden ayrı bir özellik taşır. Örneğin çiçekler oldukça büyüktür. Beş taçyapraklı açık kırmızı karanfiller, morumsu kırmızı renkli iri papatyalar ile bembeyaz tüyleri olan alpyıldızı denilen çiçek en fazla ilgi çekenleridir. Öbür alp çiçeklerinden bazıları şunlardır: Krizantem, menekşe, öküzgözü, yıldız, lâle, aslanağzı, zambak, nergis, leylak, vanilya vb.

Alp Hayvanları: Alp hayvanları ile kutup hayvanları arasında büyük benzerlikler vardır. Dördüncü zamanda buzulların yayılması üzerine Kuzey yarımkürede yaşayan hayvanların bir kısmı güneye göç etmişlerdir. Buzullar çekildikten sonra Güney Avrupa ve buzul tipi olmak üzere iki ayrı hayvan türü ortaya çıkmıştı. Bugün Alplerde 200 çeşit böcekle birlikte yaşayan belli başlı hayvanlar şunlardır: Tavşan, dağkeçisi, dağsıçanı, keklik, karga, ağaçkakan, sülün, beyaz keklik, ispinoz, kaya kartalı, kertenkele, kurbağa vb.

Ayrıca akarsular ve göllerde yaşayan alabalık, kızılbalık gibi balıklar ile koleksiyoncuların ilgisini çeken kelebekler de yaygındır.

Alp dağlarının Dolomitler kesiminde Misurina gölü. Alplerde buzulsal yapıda sayısız göl vardır.

Alp dağlarından bir görünüş: Monte Rosa buzulu.

Alp Biteyi: Alp biteyi ya da Alp florası deyimi yalnız Alp dağlarında değil, fakat yüksek, kayalık ve karlı dağlarda yetişen bitkilerin tümü için kullanılır. Bu yükseklik deniz düzeyinden 1800 metrenin üstündeyse de Kuzey kutbunda deniz düzeyine kadar iner.

Alp florasının başlıca karakterleri, gövdelerinin kısa ve sürekli rüzgârların etkisiyle çok defa eğik ve bükülmüş bir durumda olmaları, saplarda yaprakları dipten çıkarak toprak üzerinde bir rozet teşkil etmeleri, yaprakların ve sapların tüylerle örtülü bulunması ya da yaprakların sert ve derimsi olmalarıdır. Alp bitkilerinin pek çoğunda çiçekler bitkinin boyuna oranla çok büyüktür, örneğin Dianthus sapiensvar, Neglectusda bitkinin boyu 2-3 cm. kadar olduğu halde çiçeklerinin çapı 3 cm.'yi bulur. Çiçekler genellikle parlak renktedirler. Bitkilerin yaprakları kalın ve derimsi olduğu zaman koyu yeşil renktedir, tüylerle örtülü bulundukları takdirde boz bir renkte görünürler. Tüyler bitkileri soğuğa ve güneşin şiddetine karşı korurlar. Bitkilerin kökleri, daha aşağılarda yaşayan benzer türlerine nazaran daha derinlere inecek şekilde uzundurlar. Saplar ise çok defa o kadar kısadır ki, âdeta bir karayosununu andırır. Bazı türlerin, örneğin Soldanella alpina, çiçekleri karlar üzerinde açar.

Alplerde geniş çayırlara da rastlanmaktadır. Bu çayırlarda buğdaygillerden Poa festuca türleri papirüsgillerden Eriophorum türleri, Carex türleri ve hasırotugillerden Juncus trifidus çok yaygındır.

Alp florası arasında Alnus viridis, Alnus minor, Betula nana, Salix herbacea, Pinus mugo, Juniperus squamata vb. gibi çalı halinde küçük bodur ağaççıklar da vardır. Kalkerli bölgelerde Rhododendron hirsutum ve silisli bölgelerde Rhododendron ferruginum güzel çiçekleriyle göze çarpar.

Otsu bitkilerden Saxifraga, Gentiana türleri, çeşitli orkideler, birçok komposite türleri ve özellikle çok sevilen bir Alp bitkisi olan Leontopodium alpimum örnek olarak söylenebilir. Bunlar arasında balı andıran kokusuyle Viola calcarata ve vanilya kokulu olan bir Orkide, Nigritella nigra dağcılar tarafından aranılan bitkilerdendir.

Gentiana lutea, G. acaulis, Arabis alpina Artemisia Glacialis, Hieracium alpinum, Thalictrum alpinum gibi bazı bitkiler de tıbbî özellikleri için aranmaktadırlar.

Çiçekli bitkilerden başka, Alp florasında eğreltilerden asplenium türleri, karayosunlarından sphagnum çeşitli likenler ve mantarlar bulunmaktadır.

Apuana Alpleri: Ligur denizi yakınlarında yükselen, Kuzey Apenin sıradağları. Kuzeyinde Magra ve Aulella (Lunigiana) vadileriyle, doğusunda ve güneyinde Serchio (Garfagnana) vadisiyle ve batısında da Versilia adıyle bilinen düz kıyı şeridiyle sınırlanmıştır. Kuzey-batı, güney-doğu yönünde esas Apenin sıradağlarına paralel olarak aşağı yukarı 60 km.'lik bir alanda uzanan Apuana Alpleri, jeolojik bakımdan Apeninlerden ayrı bir dağ sistemi teşkil eder ve iki dağoluşumu hareketinin yarattığı, kat kat yapıları vardır. Bunlardan en eskisi Silür ve Perm devrinin kristalli şist ve kalker katmanlarıdır. İkincisi ise Apenin dağ oluşumuyle aynı zamanda meydana gelmiş Triyas kalkerleridir ki, bunlar zamanla değişikliğe uğrayıp mermer olmuşlardır. Bu değerli mermer en çok Carrara, Massa ve Serravezza'da olmak üzere birçok yerinde çıkartılır ve bölgenin bellibaşlı zenginliklerinden birini teşkil eder. Özellikle merkez kesiminde çok karmaşık bir yapıda olan

Alp dağlarının birçok bölgeleri kış sporlarına ve turizme elverişlidir. Resimde Saint-Moritz görülüyor.

Alplerde yüksek dağlara özgü bitki türlerinin hepsine rastlanır. Resim Alp bitkilerinden örnekler vermektedir.

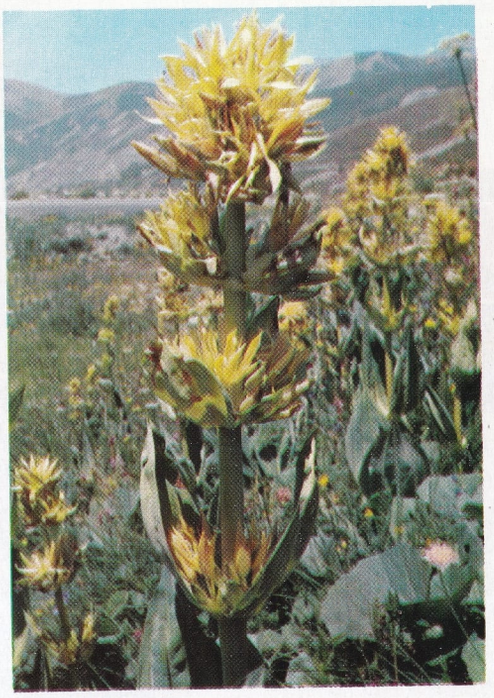

Solda: Alp dağlarının en yüksek geçitlerinden Stelvio geçiti (2758 m.). Sağda: Yeryüzünün en uzun tüneli olan Semplon tünelinin (19803 m.) ağzı.

Apuana alpleri, Dolomitleri andıran bir görünüşe sahiptir. Çok zaman suların derinliğine aşındırma olayları bakımından da Dolemitlere benzerlikleri vardır. Bu sıradağlar denizden gelen nemli rüzgârlara set çektiğinden, pek çok yağış alır (yılda 1500-2000 mm.). En yüksek tepesi Pisanino tepesi (1946 m.) olan Apuana Alplerinin yamaçları genellikle kıraç ve çok sayıdaki mermerler sebebiyle karlı gibi beyazdır. Tarıma az elverişlidir; zeytincilik oldukça yaygındır.

İskandinav Alpleri: İskandinav yarımadasının, daha çok, batı kesiminde, Norveç topraklarında bulunan dağlar bütünü. Bunlar, Birinci zamana ait en eski dağ dizileridir. Üzerlerindeki Galdhöpig tepesinin yüksekliği 2468 metredir. Dördüncü zamanda buzullar yerlerine çekilirken, dağları derin vadilerle oymuşlardır. Bu oyukların denizle örtülmesi sonucu Norveç kıyılarında görülen fiyortlar meydana gelmiştir.

Bugün bu dağ dizisi yer yer nehirlerle kesilmiş olup, sular eski çağlardan kalma buzul vadilerinden akmaktadır.

Çevre ayrıca güzel görünümlü, sayısız, göllerle süslenmiştir.

ALPULLU

Trakya bölgesinde Kırklareli ilinin Babaeski ilçesine bağlıdır. Nüfusu 3110'dur. Şeker fabrikası vardır. İstanbul - Edirne demiryolu üzerindedir. Ergene suyu buradan geçer. Kırklareli'ne giden demiryolu (52 km.) Alpullu istasyonundan ayrılır.

Alsas'ta hem endüstri hem de tarım gelişmiştir. Solda: bağ ortasında bir kilise. Sağda: Colmar'dan bir görünüş.

ALP TİGİN

(? -963) Gazneli devletinin kurucusu. Samanoğullarının hassa ordusuna mensup Türk askerlerindendir. Yavaş yavaş yükselerek Abdülmelik devrinde devletin en büyük memurluklarından biri olan hacibül-hüccaplığa (hassa komutanı) yükselmiş ve yönetimi eline almıştır. Alp Tigin Abdülmelik'in ölümü üzerine kardeşi Mansur'un tahta geçmesini istememişti. Mansur, tahta çıkınca işine son verdi. Bunun üzerine Horasan'a çekilen Alp Tigin Samanîler tarafından üzerine gönderilen orduyu yenerek (962) Gazne'ye girdi. Orada hüküm süren yerli hanedanı devirdi ve bağımsız Gazneli devletini kurdu.

ALSAS

Doğuda Ren nehri, güneyde Fransa - İsviçre Juraları, batıda Vojlarla sınırlanan 200 kilometre uzunlukta ve 25 ile 30 kilometre genişlikteki bir Doğu Fransa bölgesi. Toprağı bereketli ve ekime elverişlidir. İsviçre ile Avrupa'nın kuzey-batı bölgelerine Ren boyu ve Vojlar arasındaki alçak vadilerle bağlıdır.

Alsas, uzun süre Alman etkisinde kalmıştır. Bu etki binaların tuğla duvarlarında, kirişlerde, sokak isimlerinde, lehçede, ve geleneklerde görülür. Şehirleri, kuruluşları yönünden, eski tarihler taşırlar. En önemli merkezler, nüfus dağılışlarına göre şöyledir: Strasbourg (290.000), Mulhouse (100.000), Colmar (45.000), Belfort (40.000).

Alsas da Loren gibi Fransa - Almanya sınırında yer alan bir bölgedir ve uzun süre iki devlet arasında siyasal çatışmalara sebep olmuştur.

1871 tarihine kadar çeşitli olaylara sahne olan bu iki bölgenin bu tarihten itibaren bir kader birliği yaptığı görülmektedir. Loren

855'ten beri Cermen krallığının yönetimindeyken, 959'da Aşağı ve Yukarı Loren diye ikiye ayrılmış ve birçok olaylara sebep olmuştur. İlkin Alsas kontluğunun (1046), sonra Burgonya (1429), Renato D'Angio (1431) ve 1473'te de Vaudemont kontluğu yönetimi altına girmiştir. 1642'de Fransa tarafından işgal edilmiş, fakat Rijswijk antlaşmasıyle Fransa buradan çekilmek zorunda kalmıştır (1697). Bir ara Dük Francesco Stefano yönetimine geçen ve Toskana'ya karşılık olarak Polonya kralı Stanislav'a bırakılan Loren, Stanislav'ın ölümünden sonra (1766) tekrar Fransa'ya verilmiş ve 1871 yılına kadar Fransa'nın yönetiminde kalmıştır.

Alsas ise (843) yılında yapılan Verdun antlaşmasıyle Lothar krallığına bağlanmış ve uzun süre siyasal ve kültürel açıdan bu devletin etkisinde kalmıştır.

1648 yılında yapılan Münster antlaşmasıyle Alsas eyaletinin hemen hemen tümü Fransız egemenliğine geçmiştir. (Strasbourg ancak 1681'de Fransa'ya bağlanmıştır).

Fransa - Prusya savaşı sonunda imzalanan Frankfurt antlaşması (1871) Belfort dışta kalmak üzere Alsas'ı ve Loren'in bir kısmını Almanya'ya bağlamıştır.

Almanlar bu bölgeyi Almanlaştırmak için 1871 ve 1914 yılları arasında büyük çaba harcamışlar ve oldukça başarılı sonuçlara ulaşmışlardır.

1919 yılında Versailles antlaşması gereğince Alsas ve Loren tekrar Fransa'ya verilmiştir.

Alsas ve Loren İkinci Dünya savaşında (haziran 1940) yeniden Alman işgaline uğramış, fakat 1944'te yine Fransa'nın eline geçmiştir.

Savaştan sonra Fransız - Alman anlaşmazlığını gidermek amacıyle Alsas'ın başkenti Strasbourg Avrupa Konseyine merkez seçilmiştir.

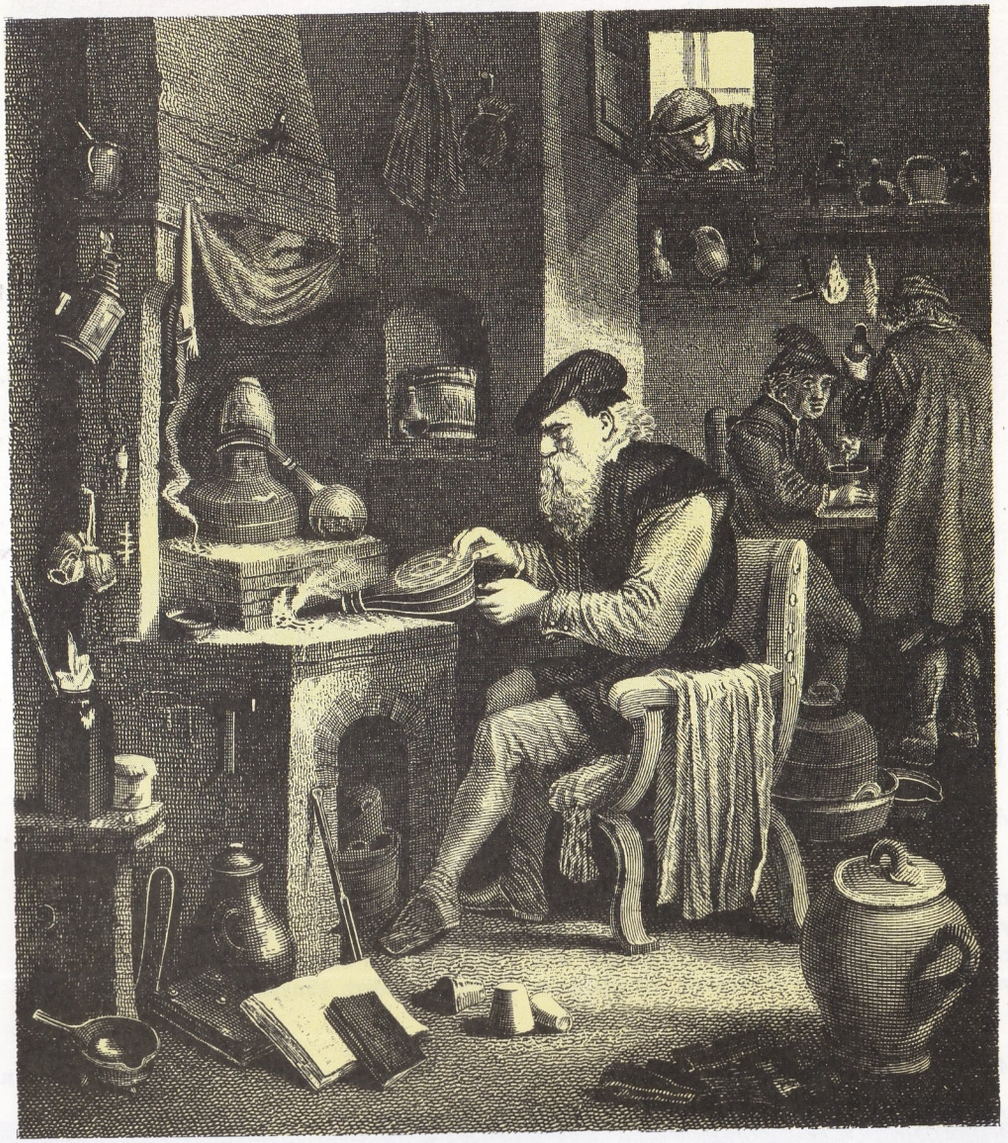

Simya, çağdaş kimyanın temel ilkelerinin saptanmasında önemli bir rol oynamıştır.

ALŞİMİ

Simya diye de anılan alşimi, eski çağların kimyasıdır. Bu işle uğraşanların en büyük amacı değersiz maddeleri altına çevirmek, bütün hastalıkları iyi edecek, insanlara sürekli bir gençlik sağlayarak bir ilâç (hayat iksiri) bulmaktı.

Bu bakımdan alşimi ile uğraşanlar, başlıca iki konu üzerinde çalışıyorlardı: Filozoftaşı, hayat iksiri.

Alşimistler, filozoftaşı yapmak için tuz, sülfür ve civa gibi maddelerin yeterli olduğuna inanmışlardı. Alşimi bugünkü kimyanın öncüsü sayılır.

Alşiminin doğuş tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte belgelerden M.S. I. yüzyılda ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu yüzyılda insanlığa sanat alanında çok büyük değerler kazandıracak olan İskenderiye uygarlığı en parlak devrini yaşıyordu. Çeşitli bölgelerde doğan fikir ve düşüncelerin gelişmesine yardım eden İskenderiye uygarlığı alşiminin yayılmasını hazırlayan bilimsel ortamı hazırlamıştır. VII. yüzyılda Arap araştırıcısı Halit bin Yezit'in yaptığı çalışmalar alşiminin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu ta-

XVIII. yüzyıldan kalma, bu resim bir simyacıyı gösteriyor.

Altamira mağarasından bir resim. Bu mağaradaki resimler paleolitik devirden kalmadır.

rihten yüzyıl kadar sonra, Gebar adlı bir simyacı eserlerinde birtakım filtre ve arıtma kurallarından bahsetmiştir. Aynı kişi sülfirik asit ve gümüş nitrat kurallarını da kitaplarında incelemiştir. Simyacıların çalışma ve araştırmaları, zamanla filozoftaşı ve dolayısıyle hayat iksirini bulma umudunu yitirmiş, buna karşılık modern kimyanın özünü meydana getirecek olan konulara yönelmiştir. XIII. yüzyılda Ruggero Bacone, Arnoldo di Villanova, Lullo di Maiorca gibi araştırıcılar kimyasal kurallarla boya maddeleri üzerinde çalışmaya başlamışlardır. XVI. yüzyılda simyacılar gaz konusunda araştırmalar yapmışlardır. Bu yüzyıl da bir önceki yüzyıl gibi simya çalışmaları açısından çok verimli olmuş ve ünlü simyacı Paracelse bu devirde yaşamıştır. Simya zamanla gerçek bir bilime dönüşmüş, bilim dışı tutumunu bir yana bırakarak bilimsel bir niteliğe kavuşmuş, bugünkü kimya biliminin temellerini atmıştır.

ALTAMİRA

İspanya'da, Santander yakınında, paleolitik devir insanı tarafından resimlendirilmiş olan ünlü mağara.

Tarih öncesinin en önemli ve en ilgi çeken anıtlarından biridir. Bir genç kız tarafından bulunmuştur. Babası arkeolojik kazılar yapan, Maria de Sautola adlı genç kız bu mağarayı tesadüfen bulmuştur. Altamira mağarasındaki resimler yağ ile odun kömürü karışımı, sarı ve kırmızı boyadan, yapılmıştır. Duvarları, binlerce yıl öncesine ait, türü tükenmiş hayvanlar ile o devirler insanının çeşitli görüşleri süslemektedir. Hayvanlar dinlenirken, ya da koşarken çizilmiştir. Çizgiler gerçekçi bir gözlemin sonucudur. Ayrıca büyük bir ustalığı dile getirmektedirler. Bu resimler paleolitik devir sanatının en önemli belgeleridir.

Fransa'da Lascaux, İtalya'da Monte Pellegrino ve Romanelli mağaralarında da bunlara benzer resimlere rastlanmıştır.

Altamira mağarasında bulunan bu at resmi, tarih öncesi resminin en ilginç örneklerinden birisidir.

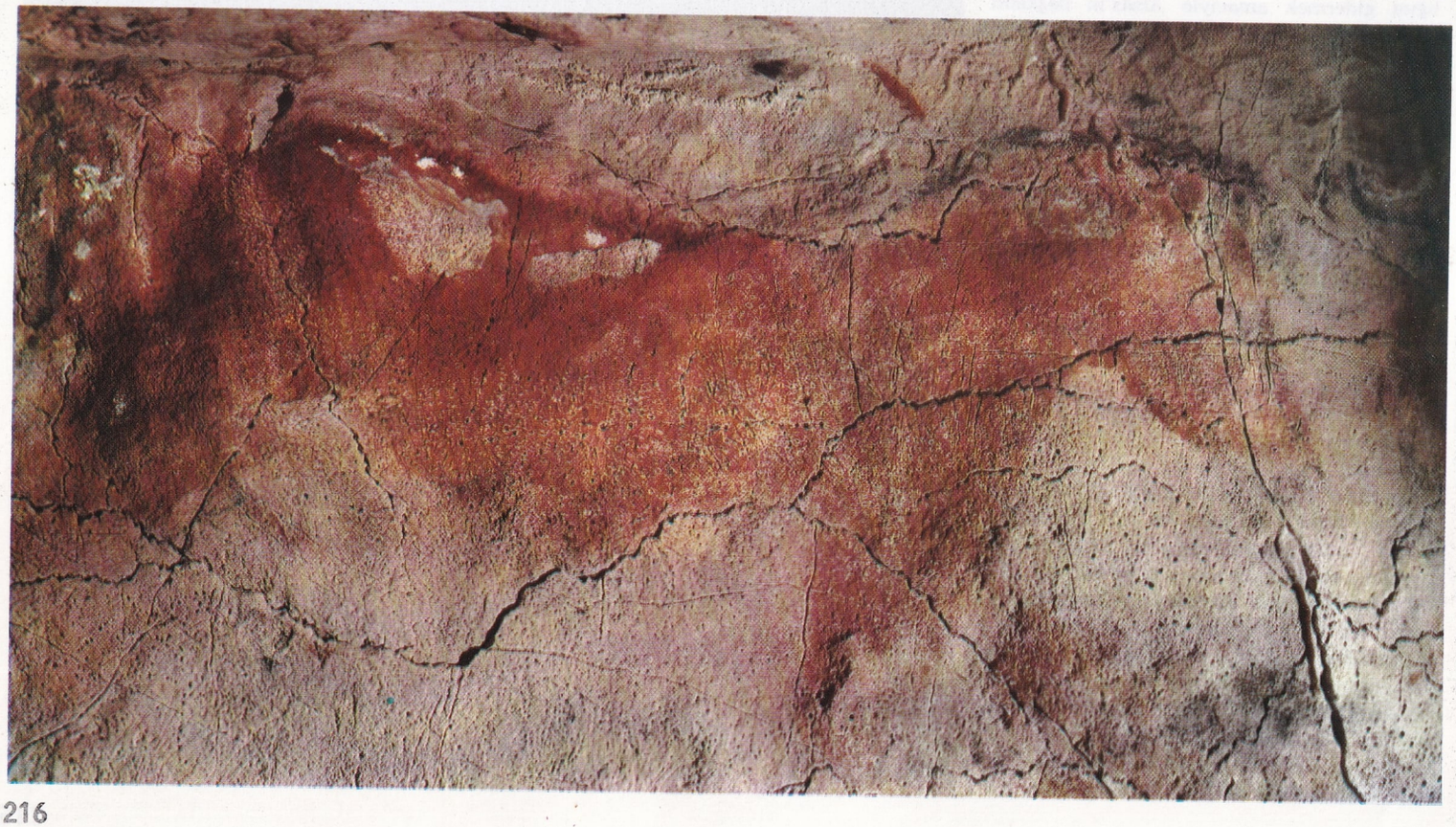

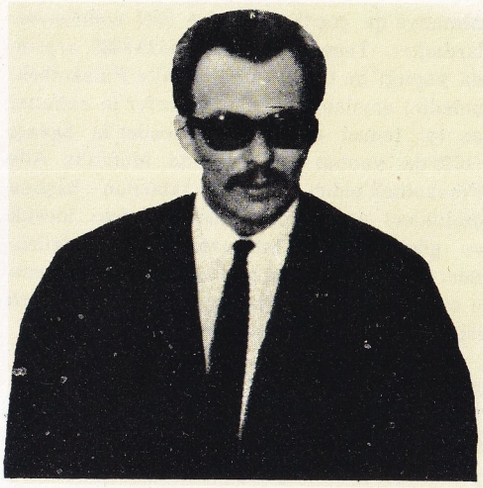

Çetin Altan.

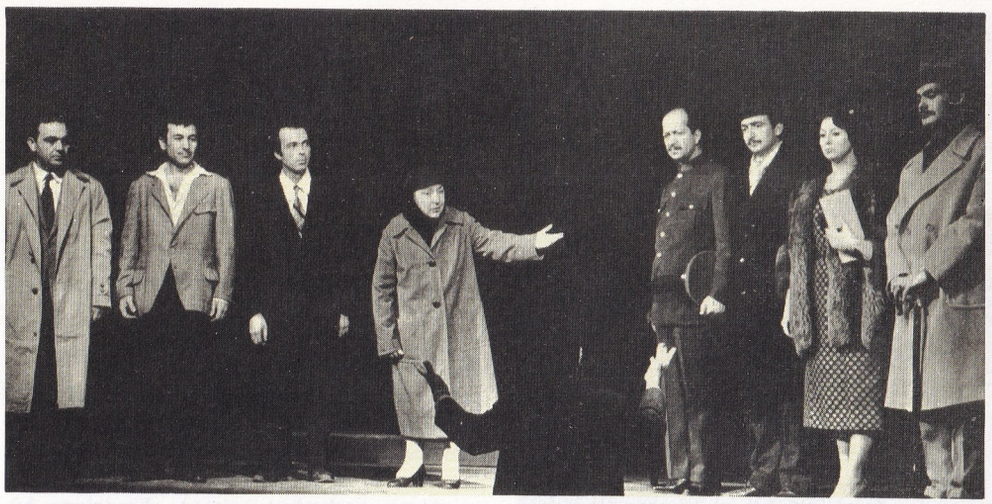

Çetin Altan'ın, Suçlular adlı oyunundan bir görünüş (İstanbul Şehir Tiyatrosu).

ALTAN, ÇETİN
(1926-) Günümüz yazar ve politikacılarından. İstanbul'da doğmuş, orta öğrenimini Galatasaray Lisesinde yapmış ve Ankara Hukuk-Fakültesini bitirmiştir. Bir süre de avukatlık stajı yapan Çetin Altan, daha sonra fakülte sıralarındayken başladığı gazetecilik hayatına atılmış ve «Ulus» gazetesinde muhabirlik ve sekreter yardımcılığı görevinde bulunmuştur. Daha sonra, ilkin Yeni Gazetede fıkra yazarlığı yapmaya başlamış, bir süre Akşam'da çalıştıktan sonra Peyami Safa'nın ölümüyle Milliyet gazetesine geçmiştir.

Daha sonra «Milliyet» gazetesinden ayrılan Çetin Altan, yine eski gazetesi «Akşam» a dönmüştür. 1965 genel seçimlerinde TİP (Türkiye İşçi Partisi) listesinden bağımsız İstanbul milletvekili olarak seçilmiş ve T.B.M.M.'ne girmiştir. Daha sonra TİP'ne kaydolmuştur.

Gazetecilik ve politika hayatının dışında Çetin Altan, tiyatroyla da yakından uğraşmaktadır. Bugüne kadar altı oyunu çeşitli tiyatrolarca oynanmıştır.

Yazarlığa önceleri şiirler yazmakla başlamış, şiirleri «Çınaraltı», «İstanbul» ve «Kaynak» dergilerinde yayınlanmış, Altan bu şiirlerinden ve düzyazılarından seçmelerini «Üçüncü Mevki» adı altında bir kitapta toplamıştır.

Eserleri: «Üçüncü Mevki» (Şiirler-Nesirler: 1946), Tiyatro: «Çemberler» (1964), «Mor Defter» (1965), «Suçlular» (1965), «Dilekçe» ve «Tahtarevalli» (1966), «Taş» (Fıkralar: 1964), «Atatürk'ün Sosyal Görüşleri» (İnceleme: 1965), «Sömürgecilerle Savaş» (Fıkralar: 1965), «Bir Uçtan Bir Uca» (Gezi notları: 1965), «Onlar Uyanırken: Sosyalistin El Kitabı» (İnceleme: 1967).

Oyunlarının ilk ikisi Ankara Devlet Tiyatrosunda, ötekiler İstanbul Şehir tiyatrolarında ve özel tiyatrolarda oynanmıştır.

ALTAR, CEVAT MEMDUH
(1902-)Türk müzik yazarı. İstanbul'da doğmuştur. 1922-1927 yılları arasında Leipzig'te müzik ve sanat tarihi öğrenimi görmüş, Ankara Musiki Muallim mektebinin ilk yıllarında öğretmenlik yapmış, aynı okulun sonradan Devlet Konservatuvarı olarak kuruluşunda yardımcı olmuştur. Millî Eğitim Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü Şube Müdürü, Devlet Tiyatrosu Genel Müdürü, Basın - Yayınyın, Radyo Dairesi Müdürü, ve T.R.T. Genel Müdürü Yardımcısı ve çeşitli okullarda sanat tarihi öğretmeni olarak çalışmıştır. Ayrıca müziğe dair telif ve çeviri eserleri, konferans ve radyo konuşmalarıyle tanınır.

ALTAVILLA
Normandiya derebeylerinden Hauteville kaynaklı aile. Talihlerini denemek için Puglia'ya göç eden Tancredi d'Altavilla'nın on bir oğlu, bölgede Bizanslılara karşı yapılmakta olan savaşlardan yararlanarak Melfi kontluğunu kurdular. On bir kardeşten biri, Guglielmo Braccio di Ferro, Henri III.'ten kontluk hakkını aldı (1042).

Kardeşi Roberto il Guiscardo, Papa II. Niccolo'dan Puglia ve Kalabria dukalıklarını elde ederek, silâh zoru ve kurnazlıklarla bu egemenliğin sınırlarını genişletti (1059). Kardeşlerinden başka biri, Ruggero, bu arada, otuz yıl süren savaşlardan sonra Sicilya'yı Araplardan almıştı. Bunun oğlu Ruggero II., bölgedeki bütün Norman fetihlerini birleştirerek, Palermo'da Sicilya kralı, Kalabria ve Puglia dükü tacını giydi (1130). Kendisinden sonra yerine Kötü adı verilen Guglielmo I.; İyi adı verilen Guglielmo II.; ve Tancredi (Ruggero II.'nin torunu) geçtiler. Bu sonuncusu, Ruggero II.'nin kızı Costanza'nın kocası olan Svevya kralı Enrico VI.'ya yenildi ve 1189'da öldü. Genç oğlu, Guglielmo III.'de tutuklandı ve Almanya'da öldü (1198). Altavillaların yönetimi altında birliğe kavuşan Güney İtalya, ortaçağın en büyük uygarlık merkezlerinden biri olmuştur.

ALTAY
Orta Asya'da, Güney Sibirya ile Moğolistan arasında kollara ayrılarak Çin'e doğru uzanan dağlar bütünü. Altaylar kuzeyde Sibirya, doğuda Moğolistan, güneyde Çungarya, batıda Kırgız istepleriyle çevrelenmiştir.

İki kısma ayrılırlar: Rus ve Moğol Altayları. Rus Altayları pek karışık sıradağlar olup en yüksek tepesi Beluha (4506) dır. Moğol Altayları ise Moğolistan'da ortalama 3000 metre yükseklikte, 1700 kilometre boyunca uzanırlar. Bu dağlar, erozyon (kayma) yaylalarıyle kesilmiş yüksek bir arazi üzerinde, ayrı ayrı yükselen tepelerden meydana gelir. Rus Altaylarında altın, çinko ve kömür yatakları bulunur.

Altaylar, Sovyetler Birliği'nde, başkenti Barnaul olan 2,5 milyon nüfuslu ve 261.700 km².'lik bir devlete de ismini vermiştir.

Arkeolojik Yapı — Altaylarda parlak bir uygarlığın kalıntılarına rastlanır. Netekim burada bulunan M.Ö. VI. ve IV. yüzyıllara ait mezarlar ile mumyalar ve çeşitli eşyalar bunu doğrular. Kalın buz tabakaları tahta, deri ve boynuzdan yapılmış eşyaların bugüne kadar bozulmadan kalmalarını sağlamıştır. At iskeletlerine rastlanması, at yetiştiriciliğinin ileri olduğunu göstermesi yönünden de önem taşır.

Sicilya Kralı Altavilla II.

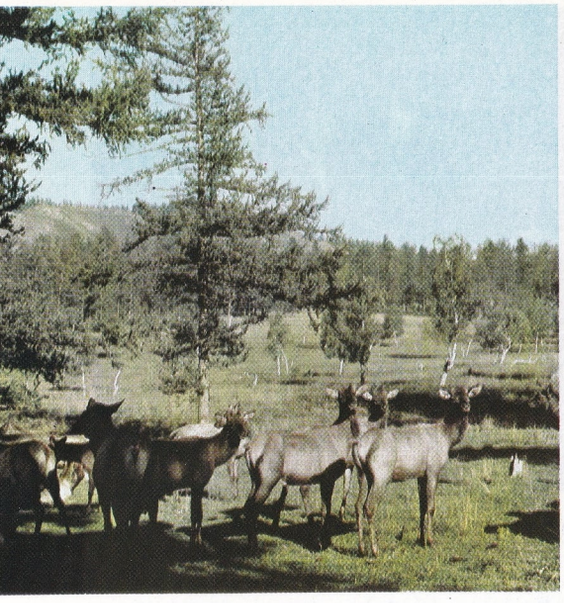

Altay bölgesinde bir sürü.

ALTAY DİLLERİ
Merkezi, Orta ve Doğu Asya'da bulunan bir dil topluluğudur. Aslı bir coğrafya deyimi olan Altay adı (Türkçe altın - Moğolca altan) dilciliğe girmiş bir terimdir. Bu ad, dar anlamıyle Türkolojide kullanıldığı gibi, geniş anlamıyle bütün Altay uluslarının, yani Türklerin, Moğolların, Tonguzların, bazı dilcilere göre de Japonların ve Korelilerin dillerini içine alan diller grubunu anlatır.

Altay dilleri konuşan topluluklar, Altay toprakları sınırını aşarak, doğu ile kuzey-doğu ve daha çok batıya doğru yayılmıştır. Akın eden ordularla beraber Altay dilleri ve özellikle Türkçe, Balkanlara, İç ve Doğu Avrupa'ya Kuzey Afrika'ya, Yakın Doğu'ya İran ve Hindistan'a kadar yayılmış ve buranın dillerini etkilemiştir. Bugün Altay dillerini konuşanların sayısı 60 milyona yaklaşmaktadır.

Altay dillerinin tarih öncesi hakkında kesin bir bilgimiz yoktur. En eski metinleri ancak Türk gurubundaki Orhon yazıtlarında buluyoruz. En eski Moğolca yazıt Onon ırmağı kıyısındaki Nerçinsk yöresinde bulunan granit üzerinde yazılı beş satırlık bir metindir. Bu metinde Cengiz Han'ın yeğeni anılmaktadır. Çin kaynaklarında Altay dillerine ait çok daha eski yazıtlar vardır.

ALTAZİMÜT
Bir yıldızın yüksekliğini ve azimütünü ölçmeye yarayan eski bir astronomi aygıtı. Altazimütün dürbünü hem yatay, hem de düşey bir eksenin etrafında dönebilir. Aygıtın yatay ve düşey çemberleri üzerinde dönmelerin büyüklüğü okunur.

ALTDORFER, ALBRECHT
(1480-1538) Ressam ve gravürcü. Hayatı hakkında pek az şey bilinmektedir. Belki Ratisbon'da doğmuş olan lAtdorfer, babasıyle birlikte 1499'da ayrıldığı bu şehre 1505'te dönüp kesinlikle yerleşti. Ölümüne kadar yaşadığı Ratisbon'dan sadece iki kere, 1511'de Tuna boylarında bir yolculuk için, 1535'te de Viyana'ya gitmek için ayrıldı. Dürer, Cranach, Holbein ve Grunewald'le birlikte Alman rönesansının en büyük sanatçılarından biridir. Canlı bir doğa duygusu ve ateşli bir hayalgücü olan Altdorfer, Almanya'nın ilk büyük görünüm ressamı olmuştur. Görünüm resmi onunla birlikte Alman sanatında tam bir bağımsızlık kazanmıştır. En anlamlı eserleri arasında **Mısır'a Kaçışta Bir Dinlenme** (1510'da yaptığı bu tablo Berlin'de Staatliches müzesindedir), **Sen Florian Efsanesi**'nin yedi tablosu (1520'ye doğru yaptığı bu serinin yedi tablosundan ikisi, **Veda** ve **Aziz'in Acısı**, Floransa'da Galleria degli Uffizi'de, diğerleri Almanya'da çeşitli müze ve özel kolleksiyonlardadır), **Tuna Görünümü** (1520-1525 arasında yaptığı bu tablo Münih'te Alte Pinakothekindedir) sayılabilir. Ama Altdorfer'in sanatını en iyi temsil eden eser **İskender'in Savaşı** (1529'da yaptığı bu tablo da Münih'te Alte Pinakothek'tedir) dır. Bu tablonun başlıca özellikleri ayrıntıların işlenmesindeki incelik ve görünümün yaratılmasındaki hayalgücüdür. Gravür ve tahta oyma desenleri de önemli olan Altdorfer, akuaforte yöntemini deneyen ilk sanatçılardan biridir de.

ALTERNATİF BORÇ
İçlerinden sadece birinin yerine getirilmesi yeterli olan birden fazla edimi borçluya yükleyen borç türü. Dalgalı ya da seçimlik borç da denilir. Genel olarak edim konularından birini seçmek borçluya aittir. Fakat, bu hak üçüncü bir şahsa ya da alacaklıya da verilebilir.

ALTERNATÖR
Alternatif (dalgalı) elektrik akımı üreten aygıt. Alternatörler iki bölümden meydana gelir: 1) Ortadan bir mil etrafında dönen ve «rotor» adı verilen kısım. 2) Rotorun etrafında bulunan sabit kısım (stator).

Rotor, çekirdek üzerine değişik yönde sarılmış eşit sarımlı makaralardan meydana gelir ve elektromagnetik alanı oluşturur. Rotorun etrafındaki sabit kısmı teşkil eden ve «stator» adı verilen sargılarda ise, endüksiyonlar dalgalı bir akım meydana getirirler.

Alternatif (dalgalı) akımda, elektron akışının yönü, sürekli olarak birbiri ardına (İngiliz sisteminde saniyede 50, Amerikan sisteminde ise saniyede 60 defa) değişir. Bu, rotordaki sargılardan birinin, öbürüne göre ters yönde sarılmasından ileri gelir. Yani bu düzenek Gram makinesindekinin tersidir. Alternatörleri genel olarak gaz motorları, dizel motorları, su ya da buhar türbinleri çevirir. Böylece mekanik enerji, elektrik enerjisine dönüşmüş olur.

Bugün endüstri alanında kullanılan alternatörlerde stator, rotorun etrafında döndürülmektedir.

ALTFAMİLYA (Subfilum)
Canlıların sınıflandırılmasında kullanılan bir terim. Familyadan daha küçük gruplar topluluğu anlamına gelir. Yani bir familya içindeki ikinci derecede bir familyayı belirtir.

ALTIGEN
(bkz. Çokgen)

ALTIN
Sembolü Au olan kimyasal element. Elementler periyodik sisteminin birinci grubuna, ikinci altgrubuna aittir. Atom numarası 79, atomağırlığı 179,2'dir. İzotopu sabittir. Karakteristik sarı renkli bir madendir. Özgül ağırlığı

Solda: Bir alternatör rotoru (54 200 kVA) ve üç alternatör (115 000 kVA).

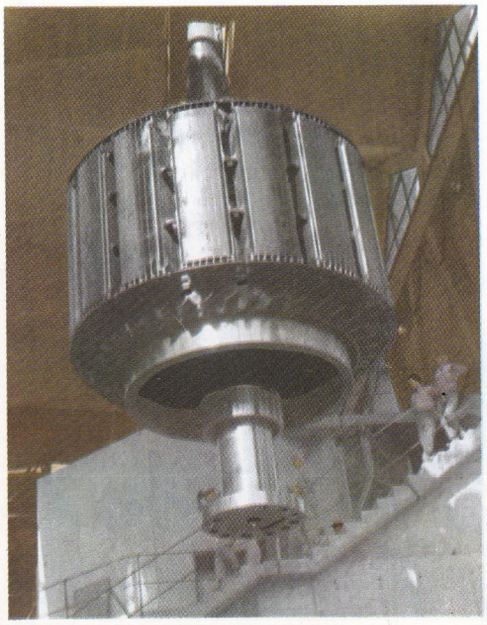

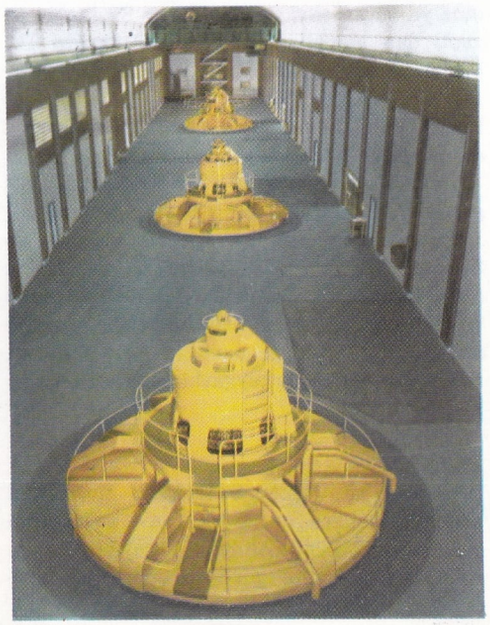

Albrecht Altdorfer: Alessandro savaşı (1529).

ALEXANDER M DARIVM VTT: SVPERAT
CASIS IN ACIE PERSARVM PEDITVM CMEQVITVM
VIRORVM IN FERIATIS MATRE QVOQVE
CONIVGE LIBERIS DARII REGIS VM MILIA VIDIT
AMPLIVS EQVITIBVS FVGATIS CAPTIS

19,3; ergime derecesi 1063°C, kaynama derecesi 2600°C civarındadır. Madenlerin en esnek ve uzayabilir olanıdır: Birkaç miligram altınla yüzlerce metre uzunlukta tel ve 0,2 mikron kalınlıkta plakalar hazırlanabilir. Isı ve elektrik için çok iyi bir iletkendir. Ne asitlerden (iyotlu ve selenyumlu asitlerin dışında) ne de bazlardan etkilenir; oksijenle tepki göstermez ve sadece tuzverenlere karşı duyarlıdır. Bunlardan etkilenince klorür ve bromür meydana getirir. Bu olay altının niçin altınsuyu, klorlü ve bromlu suyla tepki gösterdiğini açıklar. Civayla etkilendiğinde hemen tepki gösterip civa alaşımı meydana getirir. Beyaz ve kırılabilir bir kitle haline gelmesi için civa buharı yeter.

Doğada damarlar, çubuklar, külçeler halinde, tellür ve selenyumla, deniz suyunda da klorla karışık olarak yaygındır. Altın yatakları birinci ve ikinci olmak üzere iki sınıfa ayrılırlar. Birinci sınıf yataklar, şistli-kristal ya da püskürük kayalar içinde hidro-termal kaynaklı kuvarslı damarlar halinde bulunur. Bunlar da altın pirit ya da kalko-piritle karışıktır. İkinci sınıf yataklar, içinde altın bulunan kayaların dağılmasından meydana gelmiş aluvyonlu birikimlerdir.

Çok eski zamanlardan beri bilinen altın, etkilenmeme özelliği nedeniyle, daima soylu maden sayılmıştır. Daha Fenikeliler ve Mısırlılar zamanında altını saflaştırma ve işleme yöntemi biliniyordu. Altının işlenmesi iki sürece ayrılabilir: Özütleme ve işleme. Özütleme, cilâlama ya siyanür ya da civa ile altının etkilenmesi yoluyle yapılabilir. İşleme, sülfirik asit, nitrik asit, klor ve daha modern olarak da elektrikle yapılır. Cilâlama, toprak ve taşlarla karışık maden külçesini bu iş için hazırlanmış kapların içinde su fışkırmasına tabi tutarak, madenin taşından toprağından temizlenmesini sağlamaya dayanan bir işlemdir. Siyanürleme, madenin bir siyanür alkaliyle işleme tabi tutulmasıdır. Bu yolla elde edilen karışık tuzdan altın ayrılabilir. Civayla işleme sokulacak altın çok ince öğütülür. İşlem bittikten sonra meydana gelen malgamadan altın imbikten geçirme yoluyle ayrılır.

Anlatılan yöntemlerde elde edilen ham altından elektrikle işlenerek saf maden meydana getirilir. İçlerinde klorit asit eriyiği bulunan porselen kaplara elektrotlar yerleştirilir. Anot ham altın çubuklardan, katot ise yaprak biçiminde saf altındandır. Böylece saf altın elde edilir (999,8/1000).

Altın genellikle madensel tuzları eriyiklerinden ayırıp çöktüren ayıraçlar vasıtasıyle tanınır. Bu yolların en bilineni «Cassio erguvanı» adı verilen hassas bir tepkimedir. Altın klorür stanik klorürle etkilenerek, koyu kırmızı renkli, asit stanik koloidal içinde erimiş altın koloidal ürünü elde edilir.

Altın, yumuşaklığı nedeniyle pek ender saf olarak kullanılır. En çok bakır, gümüş, nikel ve çinkoyla karıştırılır. Bir bileşimdeki saf altın oranı bileşimin adı söylenirken belirtilir. En çok kullanılan ölçüler 750 ve 900 millesimdir. Altın, en çok paralarda, kuyumculukta, eşyaların süslenmesinde ve dişçilikte kullanılır.

Ekonomik Coğrafyası — Altın yataklarının aranması ve bunlardan yararlanma, Alaska, Avustralya, Kaliforniya gibi dünyanın vaktiyle ıssız olan birçok bölgesinin tanınmasına ve insanların buralarda yerleşmelerine yol açmıştır. «Altına hücum» denilen akınlardan sonra nerdeyse üç beş saat içinde ortaya çıkıveren merkezler, buralardaki altın yataklarının tükenmesi üzerine aynı şekilde boşalıvermişlerdir. Bu gibi yerlere **Ghost cities** (Hortlak şehirler) adı verilir. Bu merkezlerin bazıları ise, başka ekonomik faaliyetler açısından imkân taşıdıkları için yaşamaya devam etmişlerdir. Kaliforniya'daki (1848), Güney-doğu Avustralya'daki (1851), Güney Afrika'daki (1885), altın çukurları ile Alaska'daki **golden rushes**'ler çok ünlüdür.

Altının kuvars içinde görünüşü.

Dünya altın üretimi günümüzde yılda 1.600.000 kg. civarındadır. Bu üretimin hemen hemen yarısını veren Güney Afrika Cumhuriyeti, listenin başındadır. Onu, Sovyetler Birliği (%21), Kanada (%8), Amerika Birleşik Devletleri (%3), Avustralya (%2), Gana (% 1,8), Rodezya (%1,5), Filipinler (%0,8), Kolombiya (%0,8), Japonya (%0,8), Léopoldville Kongosu, Meksika, Nikaragua, Hindistan, Tanganika, Peru, Brezilya ve Şili izlemektedir.

Güney Afrika altınyatakları özellikle Transvaal (Witwatersrand) ve Orange'da; Sovyetler Birliğindekiler, Aldan, Vitim, Kolyma, Yenisey ve Lena'nın çok yağmur alan havzalarında; Kanada'dakiler, Yellowknife, Porcupi-

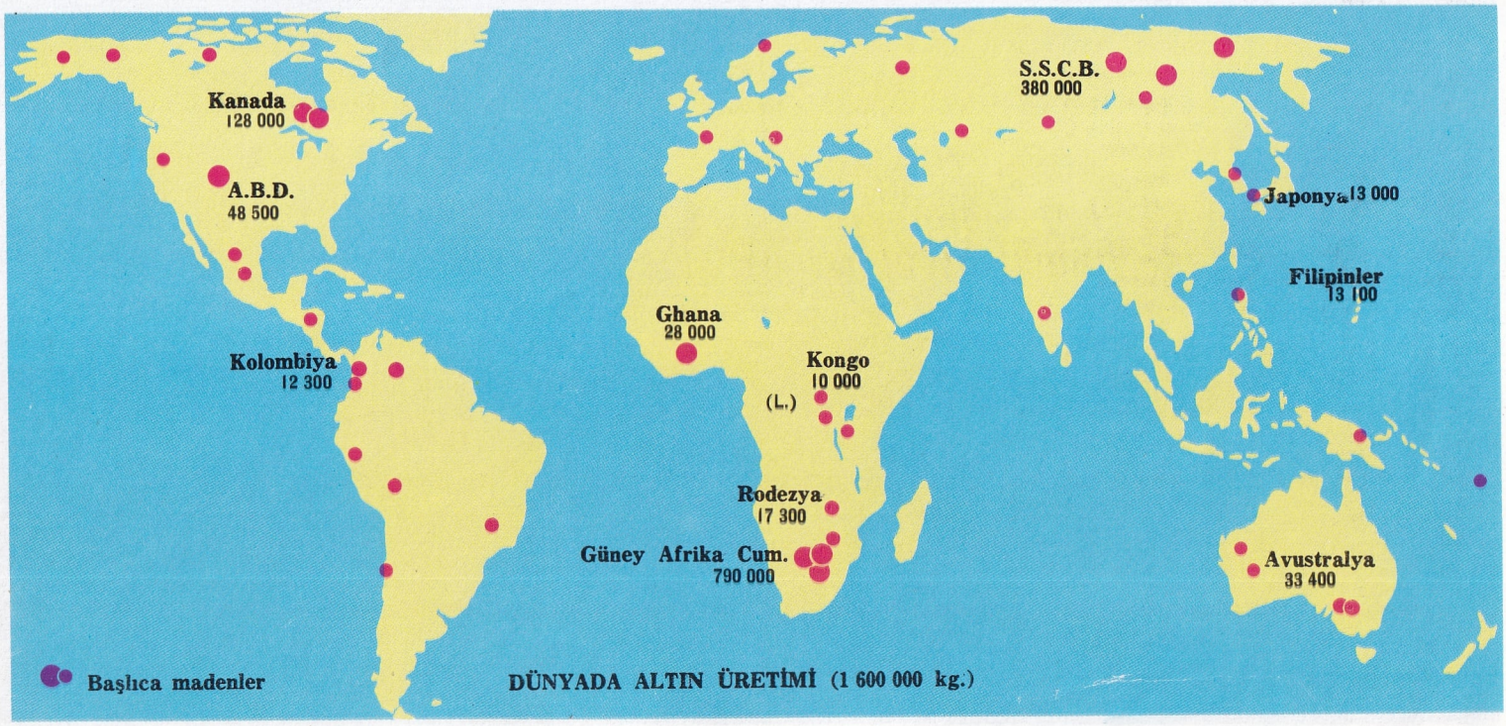

DÜNYADA ALTIN ÜRETİMİ (1 600 000 kg.)

Altın. Solda: Brezilya'da bir altın yatağı. Sağda: Colorado'da (A.B.D.) modern bir altın arıtma tesisi.

ne ve Kirkland Lake'de; Amerika Birleşik Devletlerindekiler ise Güney Dakota ile Colorado'da toplanmıştır. Avustralya altını Kagoorlie, Wiluna, Norseman, Laverton, Cue, Mount Morgan, Bendigo, Woods Point yataklarından; Gana'nınkiyse özellikle Obuasi madenlerinden çıkarılmaktadır.

Tıp Alanında Altın. — Altın tıpta, özellikle dişçilik alanında, yumuşaklık, dayanıklılık ve kimyasal olaylara girmeme özellikleri nedeniyle oldukça bol kullanılmaktadır. Öte yandan tuz ya da koloidal eriyikler şeklinde, ağızdan ya da kastan verilerek, eklem romatizmalarına karşı kullanılmakta ve iyi sonuçlar alınmaktadır. Madenin bakteri ve mantarları öldürme özelliği sebebiyle bir zamanlar oldukça yaygın olan veremin altınla tedavisi usulü bugün artık kullanılmamaktadır. Vücuda altın alınması karaciğerlerde, böbrekte, sindirim organlarında ve iliklerde zehirlenmelere yol açabilir.

Türkler'de Altın İşçiliği. — Milâttan binlerce yıl önce, Altay ve Altındağ vadilerinde yerleşmiş olan Türk boylarının maden işlemede büyük bir ustalığa erişmiş olduklarını gösteren belgeler vardır. Bunun gibi VI. yüzyılda da, Türk boylarının Altındağ'da maden işlettikleri bilinmektedir.

Türklerin maden işçiliği genellikle tunç dökümüne dayanmaktadır. Bununla birlikte, Türk boylarının başbuğları ve prensleri için hazırladıkları kablar, tabaklar vb. altından da yapılmaktaydı. İskit ve Sarmatlar'ın hayvanları, hayvan kavgalarını ve ulusal kahramanları konu edinen tunç ve altın tokaları bu konudaki en eski örnekleri meydana getirir (M.Ö. 1000). IV ve IX. yüzyıl arasında ise bu tür toka yapımının daha da arttığı anlaşılmaktadır. Öte yandan 1902 yılında Arnavutluk'ta bulunan kâseler, kablar ve dizgin parçaları Türk altın işçiliğinin en güzel örneklerindendir (New York'ta Morgan koleksiyonundadır). Ayrıca Peçenek prenslerine ait 25 altın kab da bugün Viyana müzesinde sergilenmektedir (IX. yüzyıl). Türkler müslümanlığı kabul ettikten sonra saf altından eşya yapımını çok azaltmışlardır.

ALTIN AĞAÇKAKAN (Colaptes auratus)
Ağaçkakanlar familyasından bir kuş türü. Güzel sarı renkli ve koyu beneklidir. Başının yan taraflarıyle gerdanı kırmızımsı esmer renklidir. Vücudunun arka kısımlarında kırmızı bir şerit bulunur. Anayurdu Kuzey Afrika'dır. Boyu 30 cm. kadar olur.

ALTIN BEŞİK
Fergane ülkesinde bağımsız Hokant hanlığını kuran Min soyunun büyük atası (XVIII. yüzyıl). Ahsı Beyi olmuş, 1545'de ölmüştür. Geleneğe göre Altın Beşik, Babur Şah'ın oğluymuş. Babur Hindistan'a kaçarken kadınlarından biri, Hokant'la Kânibadam arasında bir çocuk doğurmuş, çocuğu altın bir beşiğe koyarak terketmiş ve yoluna devam etmiş. Bu yörede yaşayan Özbek boylarından Min boyu halkından biri çocuğu evlât edinmiş. Neden sonra çocuğun Babur'un oğlu olduğu anlaşılınca Ahsı kentine bey seçilmiş.

ALTIN DAĞLARI (Gold Range)
Kuzey Amerika'da Britanya Kolombiyası'nın güney doğusundaki dağların bir bölümüne verilen ad. Dağ, kara ve sarı çam ormanlarıyle kaplıdır. Yapısı, granit ve gnaysler'dan oluşmuştur. Kolombiya ırmağının derin vadisi, Altın dağlarını, doğusundaki dağlardan avırır.

ALTIN ESASI
Borçlunun borcunu altın parayla ya da ödeme zamanındaki altının değerine göre hesaplanacak kâğıt parayla ödemeyi, yapılan sözleşmede taahhüt etmesi koşuluna altın esası denilir.

ALTIN GUGUK KUŞU (C. cuprcus)
Gugukgiller takımının guguk kuşları familyasından bir tür. Başının tepesinde uzunluğuna beyaz bir çizgi vardır. Vücutlarının özellikle üst bölümleri, altın yeşilinde güzel tüylerle kaplıdır. Karın bölgesi beyazdır. Koyu mavi gagaları vardır. Anayurdu Afrika'nın tropik bölgeleridir.

ALTIN KAPLAMA
Metal, tahta, seramik gibi çok çeşitli yapıdaki maddeler, gereğinde özel bir işlemle altınla kaplanabilirler. Altınla kaplanacak eşyanın cinsine göre değişen çeşitli kaplama yöntemleri vardır. Altın kaplama yöntemlerinin çok eski çağlardan beri bilinmekte olduğu anla-

Aluvyon yataklarında bulunan altın örneği.

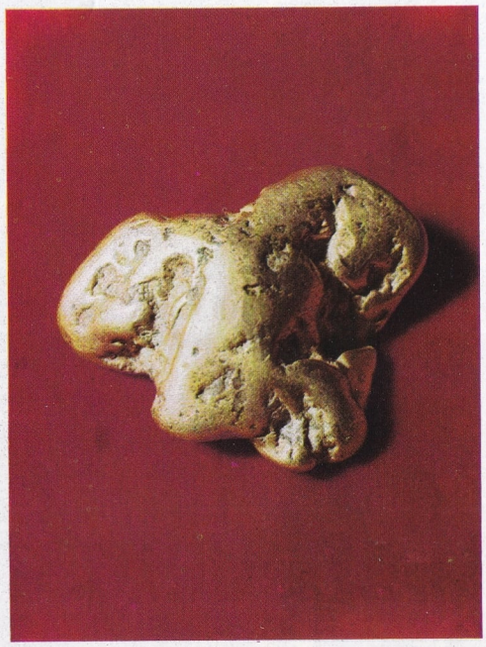

şılmıştır. Pilinius, Teofilos gibi eski yazarlarla, Cennini ve Vasari gibi ortaçağ ve rönesans yazarlarının kitapları altın kaplamanın o devirlerde de yaygın olduğunu doğrulamaktadır.

Eski çağlarda altın kaplama özellikle heykel, el sanatları ve mimarlık alanında uygulanmıştır. Eski Mısırlılar tapınaklarının kimi bölümlerini altınla kaplamışlardır. Roma'nın Campidoglio meydanındaki Marcus Aurelius heykeli ile, Vatikan'daki Herkül heykelinin de doğruladığı gibi, mermer ve özellikle bronz heykelleri altınla kaplama bir ara yaygın bir moda halini almıştır.

Eski Yunanlılar heykellere altın kaplama giysiler giydirmişler, el ve ayak gibi açıkta kalan vücut bölümlerini fildişinden yapmışlardır. Ortaçağda altın kaplama daha çok dinsel kaygılarla kullanılmıştır. Dinsel heykellerin altınla kaplanması halinde dinsel saygının daha yoğunlaştığı sanılmıştır. Ortaçağda altın kaplama işlemi için uygulanan yöntemin bugünkü yöntemlerden farklı olmadığı anlaşılmaktadır. Metallerin, tahta, mermer, fildişi, deri eşyaların kaplanmasında civadan, minyatürlerin ve elyazılarının kaplanması işinde sudan yararlanılır. Ortaçağdan günümüze kadar ulaşmış en yaygın kaplama yöntemiyse tabaka halindeki altınla uygulanan yöntemdir.

Rönesanstan sonra önemini oldukça yitiren altın kaplama, çerçeve, mobilya gibi eşyaların süslenmesinde yardımcı olmaya devam etmiştir.

Bugün de altın kaplama sanatı, kendine özgü konularda etkisini sürdürmektedir.

Altın çok eski devirlerden beri bilinen ve kullanılan bir metaldir. Mısır firavunu Tutankamon'un mezarında bulunan bu taht da yer yer altın işlemelidir (Kahire'de Mısır Müzesindedir). Türk boyları da başbuğları için altından kablar, tabaklar yapmışlardır.

ALTINAY, AHMET REFİK
(1881-1937) Ünlü tarihçilerimizdendir. İstanbul'da doğmuştur. Beşiktaş Askerî Rüştiyesinde ve Kuleli Askerî İdadisinde okumuştur. 1898 yılında Harbiyeden piyade birincisi olarak mezun olan Ahmet Refik, bir süre askerî okullarda tarih öğretmenliği yapmış, Almanca okutmuş ve daha sonra kıta hizmetine geçmiştir. Balkan savaşı sırasında gözlerindeki bozulma dolayısıyle yüzbaşıyken emekliye ayrılmıştır. 1918 yılında, Darülfünuna tarih (Osmanlı Tarihi) profesörü olarak atanmış, 1933 yılına kadar da bu görevinde kalmıştır. Daha sonraki yıllarda hayatını bütünüyle yazı yazmaya vermiş, çeşitli gazete ve dergilerde sayısız yazı, makale, tefrika ve romanları yayınlanmıştır.

Eserleri arasında «Demirbaş Şarl» 1918 yılında İsveç hükümetince Ahmet Refik'e nişan kazandırmış ve ayrıca bir tarih araştırmaları derneği olan «Karolin Cemiyeti» tarafından da on bin kronluk bir armağan verilmiştir.

Eserleri: «Türkiye Tarihi», «Sahaif-i Muzafferiyat-ı Osmaniye», «Meşhur Osmanlı Kumandanları» (6 cilt tamamlanmamıştır), «Geçmiş Asırlarda Türk Hayatı» (16 kitap), «Tarihî Simalar: Kabakçı Mustafa, Lâle Devri, Köprülüler» (2 cilt), «Kadınlar Saltanatı» (4 cilt), «Lady Montague'nün Şark Mektupları», «Deli Gönül» (Şiirler) vb.

ALTINBEZER, İSMAİL HAKKI
(1870-1946) Türk hattatı ve tezhipçisi. İstanbul'da Kuruçeşme'de doğmuştur. Fatih Rüştiyesini bitirmiştir. Babasından eski yazının çeşitlerinden sülüs ve nesih yazılarını öğrenmiştir. Öbür yazı çeşitleri ile tuğra çekme usulünü de, hattat Sami Efendiden öğrenmiş, daha sonra Sanayi-i Nefise Mektebini bitirmiştir. 1889'da Divan-ı Hümayun'da çalışmaya başlamış ve tuğrakeş olmuştur. Bir süre de Divan-ı Hümayun Mühimme odasında çalışarak 1908'de emekliye ayrılmıştır. Güzel Sanatlar Akademisinin kurulması üzerine tezhip profesörlüğüne getirilmiş ve Türk Teyzinî Sanatlar şubesinin şefi olmuştur. Altınbezer, Üsküdar'daki Selimiye ve Şemsi Paşa, Zeynep Sultan ve Ağa camileriyle daha birçok caminin kubbe ve kuşak yazılarını, yüz metre uzunluğundaki son Kâbe örtüsünün kuşak halindeki yazısını, Lozan antlaşmasının Türkçe nüshasını, ilk Cumhurbaşkanlığı mühürünü, Mahmut Şevket Paşa türbesinin yazılarını ve birçok mezar ve çeşme taşlarını yazmıştır. Eserlerinden bir bölümü Eski Türk Eserleri müzesindedir.

ALTINDAĞ
Ankara ilinin merkez ilçelerindendir. Nüfusu 219 541'dir. İç göçün Ankara şehrindeki toplanma merkezidir. Aşağı yukarı bir gecekondu şehri durumunda olduğu için bir imar planı uygulanarak bağımsızlık göstermesi sağlanamamıştır. Bakımsız ve kanalizasyonsuzdur.

Altındağ ilçesine bağlı 5 bucak ve 21 köy vardır. Yüzölçümü 950 km². toplam nüfusu 229 449'dur.

ALTINORDU DEVLETİ
Cengiz'in torunu ve Cuci'nin oğlu Batu Han tarafından kurulan bir Türk devleti. Altınordu devleti, Cengiz Han tarafından başlanan Türk - Moğol fetihlerinin başarılı bir sonucu olarak kurulmuştur (1227). Ügeyde döneminde batıya büyük bir sefer yapmak amacıyle hazırlanan güçlü bir ordunun komutanı Cuci'nin oğlu Batu'ya verildi. Ordu 1236 ilkbaharında harekete geçerek İdil Bulgarları ülkesini aldı; daha da ilerleyerek bütün Rusya ile Kıpçak bozkırlarını ele geçirdikten sonra, 1241'de Macaristan'a ve Balkanların bir bölümüne kadar uzandı.

Ügeyde Kağanın ölümü üzerine Batu Han, ileri hareketi durdurarak, İdil boyuna dönmüş ve burasını merkez seçmiştir. Bu arada kurulan Saray kenti, Altınordu devletinin başkenti olmuştur.

Batu Han, hukukî yönden Moğol imparatoruna bağlı olmakla beraber, diğer alanlarda tamamen bağımsız bir hükümdardı. Devlet örgütünü Moğol imparatorluğundaki esaslara göre düzenlemişti. Batu Han yönetiminde Altınordu devleti, Kıpçak bozkırlarını, İrtiş boyundan İdil ırmağına kadar Aral gölü çevresini, Harzem'i ve Azerbaycan'a kadar olan bölgeleri içine almıştı.

Batu Han'dan sonra oğlu Sartak (1255), iki yıl sonra da Cuci'nin oğullarından Berke Han (1257-1266) tahta geçmiştir. Berke Han, devletinin çıkarı için, birtakım savaşlar yapmak zorunda kalmıştır. Bu arada Hülâgü üzerine yürümüş (1262) ve Hülâgü'yü yenilgiye uğratmıştır. Berke Han'dan sonra gelen yöneticiler taht kavgalarına düşmüşler ve devleti zayıflatmışlardır. Böylece Altınordu devleti ikiye bölünmüştür. Bu karışıklıklardan en çok Litvanya Büyük dükalığı yararlanmış ve sınırlarını Özü ırmağının doğusuna kadar genişletmiştir. Bu durumdan Rusya da yararlanmak istemiş ve Mamay Mirza kuvvetlerini Kulikovo Pole meydan savaşında yenmiştir (1380). Bundan sonra Toktamış Han, Timur'un yardımıyle, Altınordu devletinin başına geçmiş, devletin birliğini yeniden kurmuştur. Fakat Toktamış Han'ın Timur'la bozuşması yüzünden 1391 ve 1395 yıllarında yapılan savaşlar sonunda Altınordu devleti temelinden sarsılmış ve yaşama gücünü yitirmiştir. Saray şehri yıkılmış, Altınordu devletinin ileri gelen aileleri yok edilmiş ve «han otoritesi» ortadan kaldırılmıştır.

Bundan sonra Altınordu devleti toparlanamamıştır. Kırım ve Güney Ukrayna'ya sahip olan hanlar, Altınordu devletinden ayrılarak Kırım Hanlığını kurmuşlarsa da buraları Fatih Sultan Mehmet tarafından Osmanlı ülkesine eklenmiştir.

Uluğ Mehmet Han ise 1437'de Altınordu tahtını kaybedince ayrı bir devlet kurarak, Kazan şehrini başkent yapmıştır. Bu küçük Kazan Hanlığı Altınordu devletinin gerçek mirasçısı olmuştur. Ayrıca Kırım, Nogay, Ejderhan, Kasım gibi çeşitli hanlıklara bölünen Altınordu devleti, Saray Hanlığının, Ruslarla birleşen Kırım Hanı Minli Giray tarafından ortadan kaldırılmasıyle sona ermiştir.

ALTINORDU'DA HÜKÜM SÜREN CUCİ SOYUNDAN HANLAR:

Cuci Han (1223-1227)
Batu Han (1237-1241-1256)
Sertak (1256-1257)
Ulağcı (1257)
Berke (Berkay) (1257-1267)
Mengü Timur (1267-1280)
Tuda Mengü (1280-1287)
Tulaboğa (1287-1291)
Tohta (Tohtu) (1291-1312)
Özbek (Özbeg) (1313-1341)
Tinibek (Tinibeg) (1341-1357)
Canibek I. (1342-1357)
Berdibek (Berdi Beg) (1357-1359)
Kulna (Kulpa) (1359-1360)
Nevruz (1360)
Hızır Han (1359-1361)
Timur Hoca (Temür Hoca) (1361)
Mürid (1360-1363)
Ordu Melik (1360-1362)
Abdullah (1362-63-1366)
Keldibek (1362-63)
Pulat Timur (Bolod Temür, Pulad Han, Pulad Hoca) (1362-1364-1365)
Togay (1365)
Aziz (1364-1366-67)
Abdullah (1364-1366-67)
Canibek II. (1366-1367)
Muhammed Bulak (1370- ?)
Aybek (1371)
Karın Han (1371-1375)
Urus Han (1374-75-1375-76)
Tuhtakıya (1375-76)
Timur (Temür Melik) (1376-1377)
Kağan Bek Han-Hağan Bek Han (1377)
Arabşah (1377- ?)
Toktamış Han (Tohtamış) (1377-1395)
Timur Kutluk (1395-1400/01)
Şadıbek (1400-01-1407)
Pulat Han (1407-1410)
Timur (1410-1412)
Celâlettin (1412)
Kerimberdi (1412-1414/17)
Kibek Han (1414-1415)
Yeremferden (Cabbarberdi) (1417-1419)
Çeğre (1418)
Uluğ-Muhammed Han (1419-1424 ve 1427-1437/38)
Devletberdi (1420-1424)
Burak (1422-1427)
Seyit Ahmet (1433-1465)
Küçük Muhammed (1435-1465)
Seyit Ahmet (1465-1481)
Şeyh Ahmet (1481-1502)
Seyit Ahmet II (1481)
Murtaza (1481-1499)

ALTINORDU, SAİT
(1908-1964) Türk futbolunun ünlü oyuncularındandır. İzmir'de doğmuş, yine aynı şehirde futbol hayatına başlamış ve başarıyle sürdürmüştür. Sait Altınordu, İzmir kulüplerinden Altınordu takımındayken Türk (A) Millî takımında 4 defa sağ açık ve sağ iç olarak yer almıştır. Futbolu bıraktıktan sonra uzun süreler antrenörlük ve teknik direktörlük yapmıştır.

ALTINÖZÜ
Hatay iline bağlı bir ilçe merkezi. Nüfusu 3291'dir. Akra dağının Amik ovasına inen yamaçlarında, Antakya, şehrinin 23 km. güneydoğusundadır.

İlçe topraklarını Asi ırmağı sular. Yüzölçümü 357 km², toplam nüfusu 32.813'tür. Kuseyr olan eski adı Hatay'ın anavatan topraklarına katılmasıyle Altınözü'ne çevrilmiştir.

ALTINTAŞ
Kütahya iline bağlı bir ilçe merkezi. Doğusunda Afyonkarahisar, batısında Kütahya şehirleri, kuzeyinde Gediz, güneyinde de Uşak'ın Banaz ilçesi vardır. Altıntaş'ın bir adı da Kurtköy'dür. Düz bir ovada kurulmuştur. Ovanın kuzey-batısı bataklıktır. Kasaba bir tek mahallede toplanmıştır. Nüfusu 2368'dir. 1948 yılında kurulan belediyesi gelir yetersizliği yüzünden kamu hizmetlerinin birçoğunu yerine getirememiştir. Elektrik yoktur.

İlçenin yüzölçümü 1500 km², nüfusu (bucak ve köyleriyle birlikte) 32 199'dur.

İlçe toprakları hem ovalık hem de dağlıktır. İklimi sert yayla iklimidir. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar soğuk ve yağışlıdır. Halk hayvancılık, tahıl ekimi ve dokumacılıkla geçimini sağlar.

Demiryolu ve Kütahya-Afyon karayolu ilçe topraklarından geçmektedir.

ALTİMETRE
Deniz düzeyinden itibaren yüksekliği ölçer. Bunun aslı, bir aneroit barometredir. Yalnız üzerindeki gösterge feet yüksekliğine göre ayarlanmıştır. Alet 1646 yılında Blaise Pascal'ın yaptığı keşfe dayanır. Buna göre bir dağın tepesindeki atmosfer basıncı eteklerinden daha azdır. Her 9 feetlik bir yükselişte basınç azalması civalı barometrede 1/100'inçlik bir düşmeye eşdeğerdir. Hava şartlarına göre, atmosfer basıncı deniz düzeyinde de değiştiği için barometreyle yükseklik ölçerken havanın durumuna göre gerekli düzeltmeler yapılmalıdır. Bu arada havanın nemi ve sıcaklığı da göz önüne alınmalıdır. Bu çeşit düzeltmelere rağmen yükseklik arttıkça yapılan ölçmeler daha az güvenilir olur.

ALTO ADIGE ya da YUKARI ADIGE
Kuzey İtalya'nın Bolzano eyaleti sınırları içindeki bölge. Sınır komşusu Trento eyaletiyle birlikte, kendine has özellikleri olan Trentino-Alto Adige bölgesini meydana getirir. Dağlık olan arazisi Yukarı Adige ırmağı ile en önemlileri Isarco ile Rienza olan kolları tarafından sulanır.

ALTSINIF (Subklasis)
Canlıların sınıflandırılmasında kullanılan bir terim. Takımdan daha küçük gruplar topluluğu anlamındadır. Bir sınıf içinde kurulan ikinci derecedeki sınıfı belirtir.

ALTTAKIM (Subordo)
Canlıların sınıflandırılmasında kullanılan bir terim. Sınıftan daha küçük gruplar topluluğu anlamındadır. Bir takım içinde kurulan ikinci derecedeki takımı gösterir.

ALUCRA
Giresun ilinin bir ilçe merkezi. Giresun'un güney-doğusunda, Giresun ve Gümüşhane dağları arasında kalan dağlık bir alandır. Denizden yüksekliği 1400 metredir. Kelkit ırmağına karışan Bağırsak çayının kollarından biri üzerinde kurulmuştur. Eski adı Mesudiye'dir. Çevresinde bazı madenler bulunur. Nüfusu 2281'dir. İlçenin yüzölçümü 1618 km², bucak ve köyleriyle birlikte toplam nüfusu 36 127'dir.

ALUÇ DAĞI
Ankara'nın kuzeyinde (yaklaşık olarak 90 km.), Kızılcahamamla Çamlıdere arasında yer alan bir plato bölümü. Yüksekliği bazı noktalarda 1800 m.'yi bulur. Bu platonun üzerinde Güreşyeri denilen bir alan yer alır. Boyutları yaklaşık olarak 500 × 1500 m. olan bu alanda, yüzyılımızın başlarına kadar, ağustos sonlarında ya da eylül ayı başlarında, 2-3 gün süren şenlikler yapılırdı. Beypazarı, Bolu, Çerkeş, Çubuk, Kalecik gibi komşu bölgelerden gelen atlıların da katıldığı bu şenliklerde, pehlivan güreşleri yapılır, ulusal oyunlar oynanırdı. Cirit oyunu bunların başında gelirdi. Toplantı çağrısı Semerkantlı Ali adındaki bir kimsenin zaviyesindeki şeyh tarafından yapılır ve pazar yerlerinde halka duyurulurdu. Etrafı ormanlarla kuşatılmış bulunan Güreşyerinin, Atyazısı, Güreşyazısı, Kurşunmenzili diye adlandırılan üç bölümü vardır ve dört yanı, hafif meyilli yamaçları örten ormanlarla kuşatılmıştır.

Sermet Muhtar Alus.

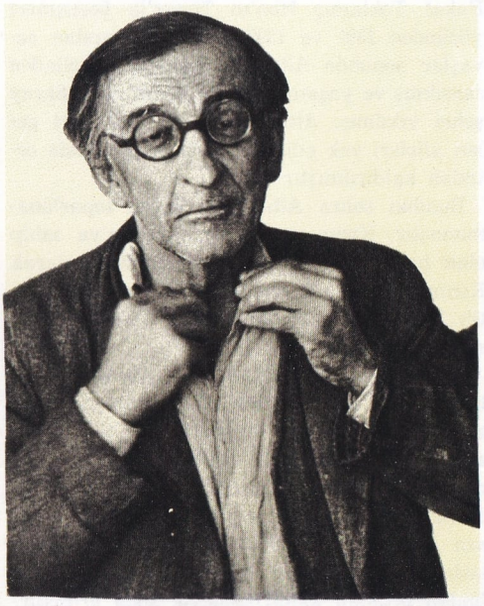

ALUS, SERMET MUHTAR
(1887-1952) XX. yüzyıl Türk yazarlarındandır. İstanbul'da doğmuştur. Özel öğrenim görerek yetişmiş, 1905 yılında Galatasaray Lisesinin (o zamanki adıyle Mekteb-i Sultanî) son sınıfına sınavla girmiş ve bu okuldan ve daha sonra da Hukuk Fakültesinden (Mekteb-i Hukuk) mezun olmuştur.

Yazarlığa ilk olarak birkaç arkadaşıyle birleşerek ortak olarak yayınladığı «El-Üfürük» gazetesinde ve mizah denemeciliğiyle başlamış, daha sonra tiyatroya ve anı (hatıra) türüne yönelmiştir.

1931 yılında ise adını geniş kitlelere duyuran çalışmalarına, geçmişten bugüne tarihsel anıları yazmaya başlamış ve bunlar türlü dallarda (roman, hikâye, resim ve anı) ve biçimlerde gazetelerle, dergilerde yayınlanmış, büyük ilgi görmüştür.

Sermet Muhtar Alus, eski İstanbul çizgisini başarılı bir deyiş özelliği ve yumuşak bir mizah havasında sürdürmüş, sevilen, aranan bir yazar niteliğine kısa sürede erişmiştir. Kitap olarak çıkmış eserlerinin sayısı azdır.

Eserleri: «Kıvırcık Paşa» (1933), «Pembe Maşlahlı Hanım» (1933), «Harp Zengininin Gelini» (1934), «Eski Çapkın Anlatıyor» (1944).

Geri kalanları gazete ve dergi sayfalarında kalmıştır.

ALUVYON
Akarsuların sürükleyerek, yataklarında ya da deltalarından biriktirdiği gevşek topraklara verilen ad. Aluvyonlar çoğunlukla içinde mil, kil, kum, çakıl, iri çakıl gibi ufalanmış külte parçalarından meydana gelen çamurlu tortulardır.

Aluvyonlar Büyük ve Küçük Menderes ve Gediz vadileri ile Seyhan, Ceyhan ırmaklarının aşağı bölümlerinde olduğu gibi geniş vadilerin çoğunun tabanını kaplar, ya da daha geniş yerlere yayılarak aluvyon ovalarını meydana getirirler.

Aluvyonlar, küçük göller de meydana getirirler. Bunlara «Aluvyon gölleri» denir. Meriç vadisi gölleri (Drana, Dalyan, Gala, Sığırcık), Sakarya vadisi gölleri (Akgöl, Büyük Akgöl, Gökçeören) ile Bafa, Köyceğiz, Mogan ve Emir gölleri aluvyon gölleridir. Aluvyonların deltada meydana getirdiği göllere «delta gölleri» denir. Kızılırmak (Tuzlugöl, Karaboğaz, Liman, Balık), Yeşilırmak (Semenlik, Dumanlıgöl), Gediz, Seyhan ve Ceyhan deltalarında meydana gelen göller bu çeşit göllerdendir.

Aluvyonlar, eski ve yeni olmak üzere ikiye ayrılır. Eski aluvyon alanları, suları kabardığı zaman su altında kalmayan, akarsuyun iki yanındaki bitek topraklardır. Buraları köy ve kasabaların kurulabileceği bölgelerdir.

Yeni aluvyon alanları ise, henüz gelişmekte olup zaman zaman su baskınına uğrayan yerlerdir.

ALÜMİNYUM

Periyodik sistemin III. A grubunda bulunan bir elementtir. Bir metaldir. Atom numarası 13, atomağırlığı 26,97; yoğunluğu 2,7 gr/cm³'tür. 658,7°C'de ergir ve 2300°C'de kaynar. Yerkabuğunun %7'sini meydana getiren alüminyum, demir gibi doğada çok rastlanan bir elementtir. Fakat serbest halde bulunmaz. Bileşikleri püskürük kayalarda ve bunların dağılma ürünleri olan kil, vb. kültelerde bulunur. Alüminyum, genellikle başka metallerle birlikte silikat minerallerini yapar. Bunlardan alüminyum elde etmek ekonomik değildir. Yalnız sulu alüminyum oksitler alüminyum filizi olarak değer taşır ve endüstride alüminyum elde edilmesinde kullanılır. Bunlar arasında en önemlisi beyaz, kahverengi ve bazen kırmızı, toprak görünüşlü, boksit (bauxite) mineralidir. Mineralin adı Güney Fransa'da bulunan Le Baux kasabasından alınmıştır. Birkaç boksit türü bilinmektedir. Bazıları belki killerin çok uzun zaman akarsularla yıkanıp sürüklenmesiyle oluşmuş; bazıları yapısında düşük oranda silis ve demir bulunan püskürük kayaların dağılmasıyle meydana çıkmıştır. Büyük boksit yatakları Kuzey ve Güney Amerika'da, İngiliz Güyan'ında, Orta Avrupa, Sovyetler Birliği, Avustralya, Gana, Hindistan, ve yurdumuzda Konya ilinin güneyinde bulunmaktadır.

Alüminyum, İnsanlık tarihinin oldukça geç bir döneminde keşfedilmiştir. Sir Humphry Davy, 1809 yılında alüminyum oksit elde etmiş, metal ise 1824 yılında Hans Oersted tarafından ortaya çıkarılmıştır. Ergitilmiş alüminyum klorürden elde edilmiş bir alüminyum parçası 1885 Paris sergisinde gösterilmiştir. Bunu izleyen 30 yıl içinde Fransa'da başarılı, fakat pahalı alüminyum elde edilmiştir.

Ucuz alüminyum elde eden modern elektroliz metodunun uygulanabilmesi için dinamoların ortaya çıkıp gelişmesini beklemek gerekmiştir. Bu metot 1886 yılında birbirinden habersiz olarak Fransız Paul Heroult ve Amerikalı Charles Hall tarafından keşfedilmiştir. İşlemler yabancı maddelerle (gang) karışık boksitin sıcak sodyum hidroksit eriyiğinde eritilmesiyle başlar. Eriyikten saf alüminyum hidroksit, bundan da alüminyum oksit (alümina) elde edilir. Alüminyum oksit ile kriyolit (eskiden başlıca Grönland'da çıkarılırdı.) karıştırılır ve 1000°C'nin biraz üstünde ısıtılarak ergitilirdi. Ergimiş karışımdan elektrik akımı geçirilince alüminyum oksit bileşiği alüminyum ile oksijene ayrışır. Bugün sentetik kriyolit kullanılır ve ısıtma elektrolizle birlikte elektrik fırınlarında yapılır.

Elektrolizde büyük miktarda elektrik enerjisi harcandığı için, fabrikalar çoğunlukla hammadde kaynaklarının bulunduğu yerde değil, elektrik santrallarının yakınında kurulur. Örnek olarak İskandinavya, Alpler ve Kovada santralı yakınında Seydişehir gösterilebilir.

Özelikleri. — Alüminyum gümüş renginde, tel ve levha haline gelebilen bir metaldir. Yüzeyindeki koruyucu oksit katmanı sebebiyle

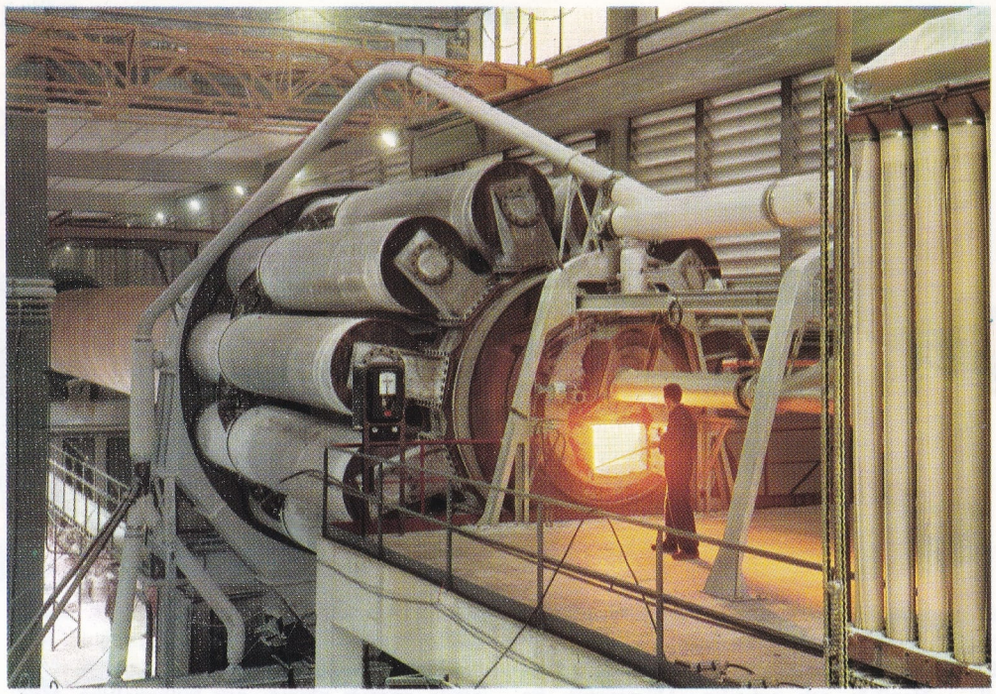

Alüminyum elde etmek için yapılan işlemlerden bir görünüş.

Bir alüminyum kristalinin 16.000 kat büyütülmüş fotoğrafı.

ALÜMİNYUMUN İŞLENMESİ

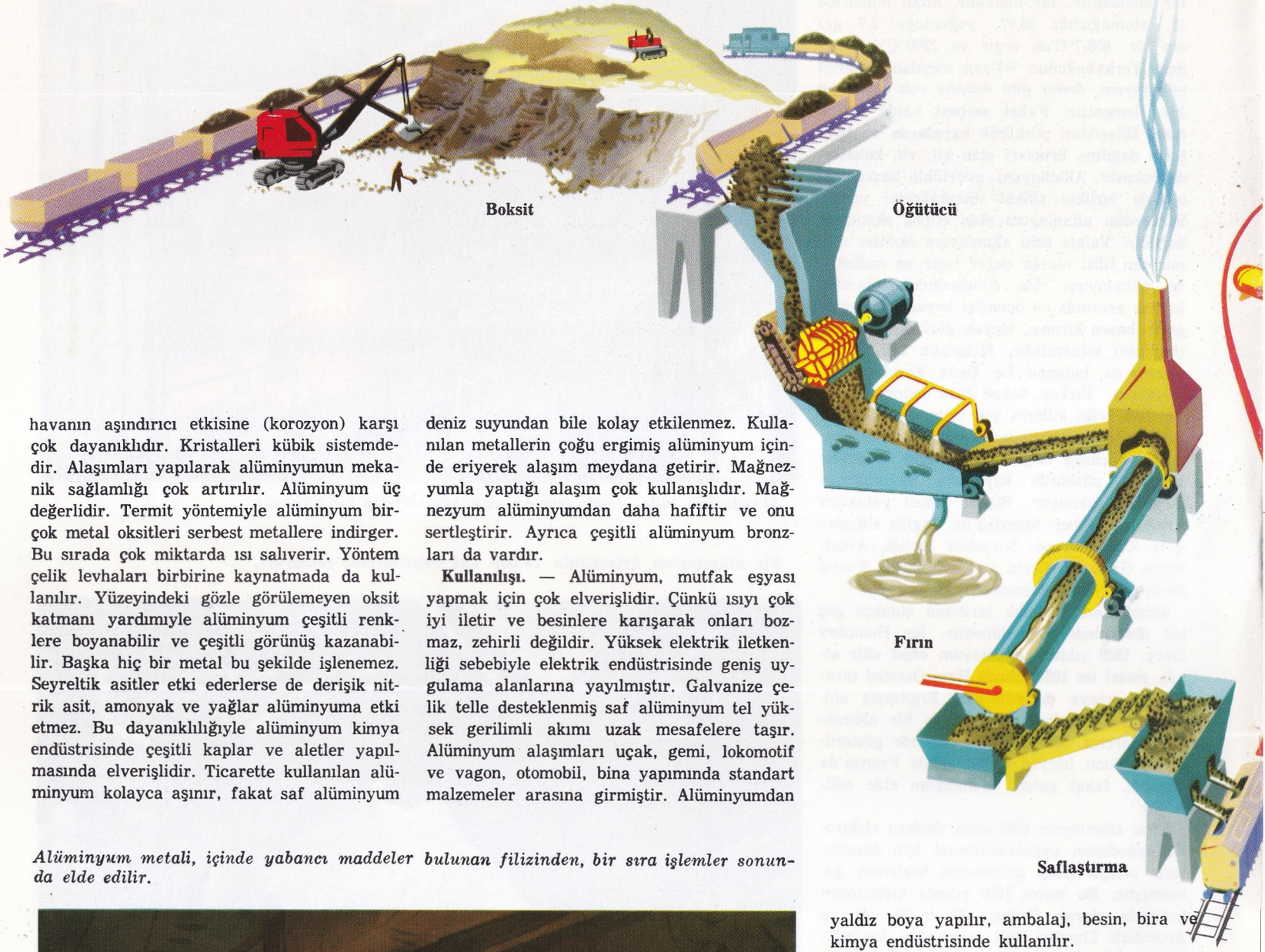

havanın aşındırıcı etkisine (korozyon) karşı çok dayanıklıdır. Kristalleri kübik sistemdedir. Alaşımları yapılarak alüminyumun mekanik sağlamlığı çok artırılır. Alüminyum üç değerlidir. Termit yöntemiyle alüminyum birçok metal oksitleri serbest metallere indirger. Bu sırada çok miktarda ısı salıverir. Yöntem çelik levhaları birbirine kaynatmada da kullanılır. Yüzeyindeki gözle görülemeyen oksit katmanı yardımıyle alüminyum çeşitli renklere boyanabilir ve çeşitli görünüş kazanabilir. Başka hiç bir metal bu şekilde işlenemez. Seyreltik asitler etki ederlerse de derişik nitrik asit, amonyak ve yağlar alüminyuma etki etmez. Bu dayanıklılığıyle alüminyum kimya endüstrisinde çeşitli kaplar ve aletler yapılmasında elverişlidir. Ticarette kullanılan alüminyum kolayca aşınır, fakat saf alüminyum deniz suyundan bile kolay etkilenmez. Kullanılan metallerin çoğu ergimiş alüminyum içinde eriyerek alaşım meydana getirir. Mağnezyumla yaptığı alaşım çok kullanışlıdır. Mağnezyum alüminyumdan daha hafiftir ve onu sertleştirir. Ayrıca çeşitli alüminyum bronzları da vardır.

Kullanılışı. — Alüminyum, mutfak eşyası yapmak için çok elverişlidir. Çünkü ısıyı çok iyi iletir ve besinlere karışarak onları bozmaz, zehirli değildir. Yüksek elektrik iletkenliği sebebiyle elektrik endüstrisinde geniş uygulama alanlarına yayılmıştır. Galvanize çelik telle desteklenmiş saf alüminyum tel yüksek gerilimli akımı uzak mesafelere taşır. Alüminyum alaşımları uçak, gemi, lokomotif ve vagon, otomobil, bina yapımında standart malzemeler arasına girmiştir. Alüminyumdan yaldız boya yapılır, ambalaj, besin, bira ve kimya endüstrisinde kullanılır.

Alüminyum metali, içinde yabancı maddeler bulunan filizinden, bir sıra işlemler sonunda elde edilir.

İçi grafitle kaplanmış çelik kap ise katot olarak iş görür. Alüminin oksijeni anotta ayrılır. Yabancı maddelerden arınmış, saf alüminyum ergir ve katodun dibinde toplanır.

Alüminyum Alaşımları: Alüminyuma başka metallerin katılmasıyle meydana gelen alaşımlar alüminyum alaşımlarıdır. Alüminyum alaşımları genellikle kimyasal etkilere dayanıklı ve kolay işlenebilir alaşımlardır. Alüminyum alaşımları hafif metal, silümin, nikel alüminyum bronzu gibi sınıflara ayrılır.

Volfram, bakır, magnezyum kapsayan alüminyum alaşımları hafif metal, nikel kapsayanlar nikel alüminyum bronzu, silisyum kapsayanlar ise silümin adını alırlar. Ayrıca içinde ser, lityum, civa, titan, kobalt, fosfor bulunan özel alüminyum alaşımları da vardır.

Alüminyum Çeliği: İçinde %4-5 oranında alüminyum bulunan bir çelik türüdür. Alüminyum çeliği genellikle dinamo ve transformatör kabloları yapımında kullanılır ve başarılı sonuçlar verir.

Boksit

Kireç

Sodyum karbonat

Sıcak su

Pres

Süzmeyle çamur giderildikten sonra eriyik tekrar ve yavaşça ısıtılır.

Soğutucular

Alüminyum hidroksit çökerek eriyikten ayrılır.

Alüminyum hidroksit kurutulduktan sonra tekrar ısıtılır. Alüminyum oksit elde edilir.

Alümin

Soğutucu

Öğütülmüş boksit sıcak sodyum hidroksit eriyiğiyle ısıtılır. Sodyum alüminat eriyiği oluşur ve çeşitli yabancı maddelerin meydana getirdiği kırmızı bir çamur çöker.

İndirgeme işlemi için alümin (alüminyum oksit) getiren vinç.

Fabrikaya

Alümin'i (3) alüminyuma (4) indirgeyen elektroliz aygıtı. Anot (1) grafit çubuktur. Alüminyum kabın dibine oturur. Demir kap (2) katot görevi görür.

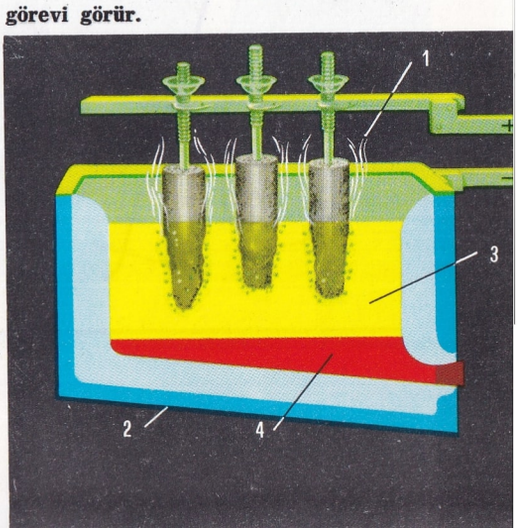

Amalfi'de Duomo kilisesi yüzyıllar boyunca, bir çok kez değişikliğe uğradıktan sonra bugünkü görünüşüne kavuşmuştur.

ALVARO, CORRADO
İtalyan yazar (San Luca, Reggio Calabria 1895-Roma 1956). Birinci Dünya savaşına katıldı ve gazetecilik yaptı. Corriere della Sera, Mondo, Fiera Letteraria'da çalıştı. Türkiye, Almanya ve Rusya'da gazeteci olarak bulundu. Faşist yönetimin yıkılmasından sonra kendini roman ve hikâye yazmaya verdi. Bu arada şiirler de yazdı. Romanları: Dehlizdeki Adam (1926), Yirmi Yıl (1930), Adam Kuvvetlidir (1938). (Hikâyeleri: Camdaki Sevgili (1929), Deniz (1934), Aşk Karşılaşmaları (1938), vb. Kaygılı, çağdaş dünyaya yönelen ve bir iç uyumuna kavuşma çabasında olan bir anlatım biçimi vardır.

Ayrıca günlük yazılar, eleştirirler, seyahatnameler de yazmıştır.

Amalgam yapmaya yarayan alet.

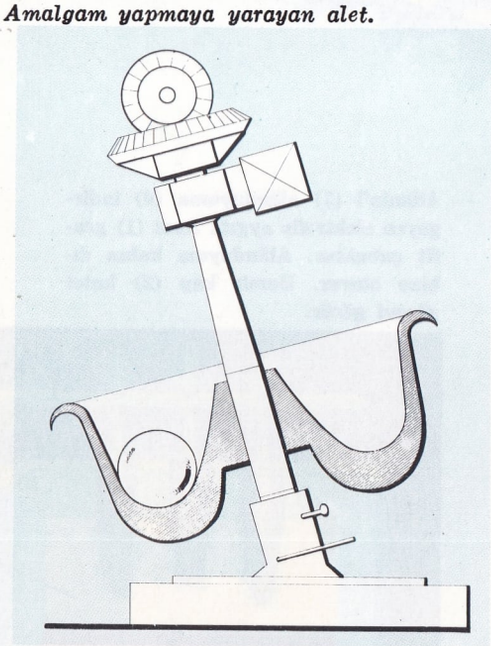

ALYUVARLAR
(Bkz. Kan)

AMALASUNTA
(? -M.S. 535) Ostrogot kralı Teodorik'in kızı. Babası ölünce (526) küçük oğlu Atalarik'in adına hüküm sürdü. Gotlarla Romalılar arasında barış sağlayarak, Batı Roma İmparatoruna yaklaşmaya ve yönetimi düzeltmeye çalıştı. Kendisinden memnun olmayan Gotlar, Atalarik ölünce (534) ayaklanıp yeğeni Teodat ile evlenmeye mecbur ettiler. Teodat'da kendisini Bolsena'ya sürdü ve öldürttü.

AMALDI, EDOARDO
(1908-) İtalyan fizikçi. Carpaneto (Piacenza) da doğmuştur; matematikçi Ugo'nun oğludur. Mühendislik öğrenimini yarıda bırakıp kendini fiziğe vermiş ve 1929'da Roma'da üniversite öğrenimini tamamlamıştır. 1937'den beri deneysel fizik kürsüsünü işgal etmektedir. Bilim hayatının ilk yıllarında ışık tayflarıyle ilgilenmiştir. 1934'te, bundan sonra başlıca çalışma ve araştırma alanını teşkil eden nükleer fizik üstüne ilk çalışmalarını yayınlamıştır. Nötronların yavaşlamasını ve ağır elementlerin ilk ayrılmalarında yavaşlamış nötronların rolünü inceleyen, Fermi'nin başkanlığındaki «Roma grubunda» çalışmıştır. Amaldi'nin çalışmaları nötron üstüne incelemeler ve antiproton ile anti-sigmanın keşfiyle sıkı sıkıya bağlıdır.

Önce Ulusal Araştırmalar Kurumunun nükleer fizik merkezi yönetmeni, sonra da Ulusal Nükleer Fizik Kurumunun başkanı olmuştur. 1948'den beri Lincei Akademisi üyesidir. Uluslararası Uygulamalı Fizik Birliğinin başkanlığını ve CERN'in (Avrupa Nükleer Araştırmalar Kurumu) ikinci başkanlığını yapmıştır. Araştırma çalışmalarının yanı sıra İkinci Dünya savaşı sonrası yıllarında İtalyan fizik okulunun yeniden kuruluşuna katkısı da önemlidir. Savaş sonrasının zor yılları boyunca nükleer fizik alanında önemli çalışmalar yapan kalabalık bir fizikçiler grubunun yeniden teşkilinde en önemli pay onundur. Faşizm yıllarında Amerika Birleşik Devletlerine göç eden İtalyan fizikçileriyle, sonuçları verimli olan bir işbirliğine yol açan bağlar kurulmasında da Amaldi'nin yardımı büyük olmuştur.

AMALFI
Güney İtalya'da, Salerno eyaletinde, 7000 nüfuslu bir yerleşme merkezi, Sorrento yarımadasının güney kıyısında, Salerno'nun batısında kurulmuştur. Amalfitana adı verilen kıyının en merkezî yerinde çok güzel bir durumu olan Amalfi, komşu Positano, Praino, Atrani ve Ravello kasabalarıyle birlikte Güney İtalya'nın en ilgi çekici turistik bölgelerinden biridir. Tarihte, Marinara Cumhuriyeti olarak eski anıtlarının (Katedral, Cennet Manastırı, Tersane) da tanıklık ettiği gibi, önemli bir yeri vardır.

Bir ortaçağ tarihine göre şehir M.S. IV. yüzyılda bir Romalı gemiciler grubu tarafından kurulmuştur. Ama bu konudaki ilk güvenilir bilgilerimiz VIII. yüzyıldan öteye gidememektedir. Deniz üstündeki elverişli durumu ve tüccarlarının becerikliliği Amalfi'ye önce ekonomik, giderek siyasî bağımsızlık sağlamıştır. Gerçekten IX. yüzyılda, diğer Tiren denizi kıyısı şehirleri gibi, Amalfi de, Longobardilerin etkisiyle Bizans otoritesinin zayıflamasından yararlanarak Napoli dükalığından kopmuş ve bağımsız bir cumhuriyet olmuştu. (839). Ama cumhuriyet düzeni kısa bir süre içinde, dükalık şeklinde, monarşik bir yönetim biçimine dönüştü (958). Sonraki yıllarda Güney İtalya ve Akdeniz limanlarıyle olan, zaten ileri derecedeki ticaretini daha da geliştirdi. Birçok ticaret ataşelikleri teşkil ederek, denizcilikteki gücünü gittikçe artırdı. Filosu Araplarla olan savaşlara katıldı. Komşu Salerno prensliğinin rekabetiyle birleşen Norman gücünün kendini göstermesi, Amalfi'nin gerileme devrinin başlangıcı oldu. 1073'te Salernolulara karşı Roberto il Guiscardo'dan

yardım istemek zorunda kalan Amalfi, yirmi otuz yıl daha Norman egemenliğine girmeden yaşamayı başarabildi. Nihayet 1131'de Sicilya kralı Ruggero II.'ye baş eğdi. Bu arada ticaret alanında Amalfi'nin rakibi olan Pisalılar bu bunalım döneminden yararlanıp Amalfi filosunu yok ettiler (1135). Bu ağır yenilgi sonucu hiç bir gücü kalmayan Amalfi'nin, limanı da 1343'te büyük bir fırtınada yıkılmış, yok olmuştur.

AMALGAM (= Malgama)
Civanın diğer madenlerle birleşmesinden meydana gelen, içindeki civanın miktarına göre sıvı ya da katı olan bileşik. Amalgamlar ya civanın madenler ve tuzlarıyle doğrudan doğruya, ya da madenlerin civa tuzlarıyle etkinmesi sonucu elde edilir. Isıtma yoluyle civa amalgamlardan ayrılabilir.

AMALTEA
Zeus'un dadısı. Bir su perisinin ya da Girit kralı Melisseus'un kızıydı. Zeus'ü küçükken bir keçinin sütüyle beslemişti. Başka bir söylentiye göre ise Amaltea, sütü veren keçinin adıydı. Boynuzlarından birisi kopmuş ve Zeus tarafından bereket boynuzu haline getirilmişti. Bereket boynuzu hiç bir zaman tükenmeyen, her çeşit meyveyle dolu bir boynuzdu. Eski tanrıçalar çoğu zaman, bereket simgesi olarak bu boynuzu ellerinde tutmuş olarak görünürler.

AMANOS DAĞLARI
Güney Anadolu bölgesinde, Maraş - Amik çukurluğu ile İskenderun körfezi - Çukurova arasında yer alan dağlardır. Maraş dolaylarındaki Ahır dağının güneyinden başlayarak, İskenderun körfezinin doğu kıyısındaki Domuz burnunda sona ererler.

Yaklaşık olarak 4000 km².'lik bir alan kaplayan Amanos dağlarının uzunluğu 175 km.'yi bulur. Genişlik 15-30 km. arasında değişir.

Amanos dağlarının kuzey-doğu bölümü Gâvur dağları adını alır. Bunun gibi, Beylân geçidinin kuzeyine Elmadağı, güney-batısına Kızıldağ ya da Amanos dağı, en kuzey parçasına Düldül dağı denilir. Amanos dağlarının en yüksek noktası Düldül dağıdır (2600 m.).

Amanos dağları, 2000 m. yüksekliğe kadar, dik yamaçlı bir dağ biçimi gösterir. Ne var ki, boyun ve geçit yerlerinde alçak çevrelerle de karşılaşılır.

Yer yer sarp tepelere yer veren Amanos dağlarının yüksekliklerinde, dar ve derin vadilerle parçalanmış, aşınma düzlüklere rastlanır. Bu düzlükler genellikle 800 - 1200 m. arasında yer alır.

900 m.'den yüksek kesimler, ormanlarla örtülüdür. Çam, gürgen ve meşe ormanları yaygındır.

Amanos dağları elverişli geçitlere yer verir. Genellikle, doğu ve batı aklanlarından akan suların, araziyi kemirerek çukurlaştırdıkları bel ve boyun yerlerinden meydana gelen bu geçitlerin en önemlileri, Amanos, Sakaltutan, Beylân ve Osmaniye geçitleridir.

Amanos dağları Akdeniz ikliminin etkisi altındadır.

AMAPA
Amazon ırmağı halici ile Rio Jari tarafından, güney-doğu ve güney-batıdan, Fransız Guyanı sınırıyle kuzey-batıdan çevrilen, kuzey-doğuda Atlas okyanusuna açılan, Brezilya'nın bir bölgesi. Eşkenar dörtgen biçimindeki bölgenin yüzölçümü 137 303 km²., nüfusu 57 000 kişidir. Hafif engebeli olan arazisi, ya kıyı şeridinde, ya da önemli akarsu boylarında kurulmuş az sayıdaki oturma merkezleri arasında ulaştırmayı güçleştiren geniş ormanlarla kaplıdır. Bölgenin başkenti Amazon ırmağı kıyısında bulunan 10 000 nüfuslu Macapa şehridir.

AMARANTUS
Horozibiğigiller (Amaranthaceae) familyasına (İkiçenekli: Centrosperme takımı) ait bir tür. Bunlar oldukça yüksek otlar olup, yaprakları almaşık, çiçekleri erselik ya da ayrı eşeyli, fakat bir arada, çiçeklerinin renkleri yeşilimsi ya da pembe, bazen de beyaz olur. Bu cins bitkiler çoğunlukla terk edilmiş yerlerde, duvar kenarlarında yetişirler. Bunlar arasında köy ve hatta şehirlerde yol kenarlarında bulunan yabanî pazı (Amartus retroflexus), yabanî kadifeçiçeği (A. Blitum) gibi bitkileri sayabiliriz. Bir arada toplu olarak bulunan küçük çiçeklerinin meydana getirdiği büyük çiçek durumları (infloresans) yle göze çarpan bir kısım Amarantuslar süs bitkileri olarak yetiştirilir. Kırmızı ya da altın sarısı çiçekdurumları bulunan horozibiği (Celosia cristata) buna bir örnektir.

AMARI, MICHELE
(1806-1889) Palermolu tarihçi. Özellikle Araplar üstünde çalışan Amari, ünlü **Sicilya Vesper'i Harbi** adlı eseri üzerine şüpheye düşen Bourbon hükümeti tarafından Paris'e sürülmüş, burada geçirdiği yıllar boyunca, daha sonra, 1854-1872 arasında Floransa'da yayınlayacağı **Sicilya'da Müslümanların Tarihi** adlı eserini hazırlamıştır. 1848 Sicilya devrimine katılan ve Bourbonların üstün gelmesi üzerine yeniden sürülen Amari, 1859'da kesin olarak İtalya'ya dönmüştür. Tarihî eserlerinin başlıca özellikleri, coşkun bir yurtseverlik, inceden inceye araştırma, kültürünün ve ahlakî, tarihî, siyasî ilgilerinin genişliğidir. Konuların seçimi tesadüfî olmadığı gibi, eserlerinde eski ve yeni krallıklar arasında bir karşılaştırma yaptığı açıkça görülebilir.

AMARNA
(Telle el) Yukarı Mısır'da, firavun Amenofis IV.'ün yaptırdığı başkentin kalıntılarının bu-

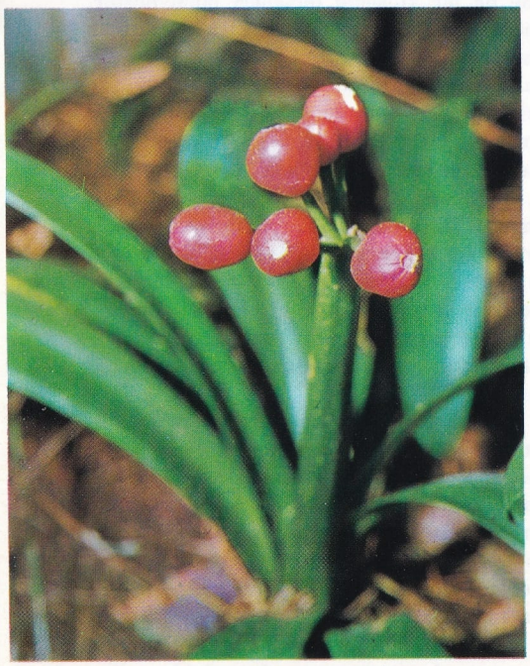

Soldan sağa: Clivia nobilis, nergis zambağı ve bir amarantus.

lunduğu yer. Aketaton adı verilen bu başkent güneş tanrısı Aton'a adanmıştır (M.Ö. 1530).

Firavun Amenofis'ten sonra yerine geçen Tutank-Amon, bu kenti terk edince Aketaton çok geçmeden Harembad tarafından tahrip edilmiştir. Kentin günümüze kadar ulaşan kalıntıları çok ilginçtir. Aton tapınağı, kral sarayları, evler gibi mimarlık örneklerinin yanında, birçok heykel bulunmuştur. Kraliçe Nefertiti'nin ünlü heykeli de burada bulunmuştur. Amarna kalıntıları, Amenofis IV. döneminde plastik sanatlarda, anatomi ve perspektif araştırmalarına verilen önemi göstermek bakımından çok ilginçtir.

AMASRA

Zonguldak ilinin Bartın ilçesine bağlı bir bucak merkezidir (Nüf. 1 900). Zonguldak ile İnebolu arasında bir ara limanı olan Amasra, kuzeye doğru uzanan bir yarımada üzerinde kurulmuş bir kasabadır. Yarımada, kasabayı iki ayrı bölüme ayırmaktadır. Denize uzantısı yaklaşık olarak 1,5 km. olan yarımadanın doğu ve batısında iki koy yer alır. Büyük liman ve küçük liman adlarını taşıyan bu koyları birbirinden ayıran kıstakta, eski devirlerden kalma bir yeraltı yolu vardır. Yarımada bir çeşit dalgakıran görevi görerek, limanın gemilerin sığınmasına elverişli bir nitelik kazanmasını sağlar. Amasra, son yıllarda turizm açısından sürekli bir gelişme göstermektedir.

Karadeniz kıyılarındaki en erken yerleşme bölgelerinden biri olan Amasra'nın bugün ayakta kalabilen eserleri çeşitli çağlara, çeşitli uygarlıklara aittir. Anadolu'nun birçok yerlerinde görülen yakılıp yıkılmalar, burada da etkisini göstermiş, birçok önemli eser bu etkilere dayanamayarak kaybolup gitmiştir. Bu yüzden Amasra'nın zengin kalıntıları her geçen gün azalmakta, kentin genel çizgileri değişmektedir. Daha önce bu yöreyi gezen gezginlerin konusunu ettikleri yapılardan bugün pek az şey ayaktadır. Özellikle Septimius Severus'a sunulan tapınak ile anıtsal Nymphaeum (çeşme binası) çok önceleri yıkılmış, çeşme binasının bazı taşları, Denizcilik Okulu olarak düşünülen ve sonradan yarım kalan yapıda yer yer kullanılmıştır. Bazıları ikinci kez elden geçirilmeyip, olduğu gibi kullanıldığı için şekilleri açıkça belli olmaktadır. Bu iki yapının yanı sıra Amasra-Bartın yolunun yanında uzanan İlkçağ mezarlığı da gidenler ve ortadan kaldırılanlar arasındadır. Birbirinden güzel ve önemli lahit ve diğer parçalar, çok kısa bir süre içinde çeşitli inşaatlarda kullanılmak üzere buradan çekilip götürülmüştür. Bazı anıtların yıkılarından kalan parçalar ise, ancak son yıllarda toplanabilmiştir. Amasra'da toplanan eserlerin yanı sıra İstanbul Arkeoloji müzesine on iki kadar stel, heykel kaidesi, yazıt getirilmiştir. Ayrıca Cenova armalı bir yazıt ise dışarı kaçırılırken ele geçirilip müzeye alınmıştır.

Bu buluntuların yanı sıra kentin içinde, Dereağzı denilen yerde muntazam taşlardan yontulmuş dereyi örten bir tünel vardır. Bu yapı kentin Roma devrinden kalabilen en güzel anıtlarından biridir. Seller yüzünden yer yer çökmüş olmasına rağmen, yine de kalıntılar eski durumunu bütün açıklığıyle ortaya koymaktadır. Bu arada konusu edilmeye değer Küçük ve Büyükliman'ın dalgakıranının eski devirlere ait olduğunu gösteren blok taşlar bugün de fark edilmekle beraber pek az iz mevcuttur. Bütün bu örneklerin dışında kimliği pek anlaşılmayan bir yapı daha vardır. Halk arasında daha çok Bedesten olarak geçen bu yapının Jimnazyum ya da hamam olması mümkündür. Kentin gerisindeki tarlalar arasında düzgün tuğla işçiliğiyle beliren yapının kesin planını öğrenmek mümkün değildir. Tuğla işçiliğinin yanı sıra muntazam taşlardan yapılmış olan bir kalıntı da Amasra-Bartın yolunun kenarında, bugünkü mezarlığın bitişiğinde görülmektedir. Düzgün taşlardan yapılmış bu kemerin diğer bir eşi, biraz daha ileride bulunmaktaydı. Bugün yalnız bir tanesi ayaktadır. Arazinin eğimli oluşu buranın bir tiyatro yıkıntısından kalan yer olması ihtimalini akla getirmektedir.

Bütün bu kalıntıların yanı sıra bugün kentin en çok konusu edilebilecek eseri şüphesizki kalesidir. Sık sık kare prizma kulelerle desteklenen bu kalenin kara tarafı belki bir hendek ya da daha alçak bir duvarla ayrıca pekiştirilmiş olabilir. Bizanslılar zamanından kalan bu kalenin yapımı sırasında daha önceki yapıların taşlarından ve malzemesinden yararlanıldığı arta kalan kısımlardan anlaşılmaktadır. Bu parçaların çokluğu, yapımı sırasında birçok önemli eserin ortadan kaldırıldığını göstermektedir. Bizans devrinin kalesi, Kaleiçi adasının etrafını çevreledikten sonra Boztepe denen kısmın güney yamaçlarına da uzanmaktadır. İki kısım arasındaki bağlantı kemer olarak bilinen bir köprüyledir. Yer yer ayakta kalabilmiş kalenin Küçükliman ve Büyükliman kapılarının dışında yer yer ikinci derecede kapıları vardır. Kalenin kapılarında ve diğer kısımlarında görülen armalar daha çok Cenevizliler devrine aittir. Bu armalardan o devrin önemli İtalyan ailelerini ortaya çıkarmak mümkündür. Uzun bir Türk devrinde bile bu armalar bozulmamış ve ortadan kaldırılmamış olmasına gelip geçen gezginler bile hayretlerini gizleyememişlerdir. Çünkü içlerinde haç şekilleri taşıyanları vardır.

Kalenin dışında, Bizans devrine ait görülebilen eserlerin başında, bugün boş kalan Kilise camisi gelir. Üç bölümlü bir girişi, tek bölümlü bir ana mekânı ve yuvarlak bir apsisi bulunan bu yapının, özellikle duvarları zengin bir tuğla işçiliği gösterir. Mescit olarak kullanılmış olmasına rağmen, badananın altından yer yer eski Bizans resimleri dikkati çekmektedir. Apsis kısmında İsa'nın göğe çıkış sahnesinin tasvir edilmiş olduğu, alt taraftaki, yukarılara doğru bakan Havarilerden de anlaşılmaktadır. Bu yapının yanı sıra konusu edilebilecek bir yapı da Fatih camisidir. O da eski bir Bizans kilisesinden camiye çevrilmiştir. Bugün çok değişmiş olan bu yapının özellikle duvar işçiliği daha önceki örneğin yanında çok kalın kalmaktadır. Kentin içindeki bu yapıların dışında, Büyükada denilen yerde de bir kilisenin temelleri bulunmuştur. Kentin dışında, belki de eski bir manastırın kilisesi olması mümkün bu yapı, kapalı bir Yunan haçı planındadır. Defineciler yüzünden zemininde yer alan mozaikler tamamen bozulmuş ve ortadan kaldırılmıştır.

Amenofis IV. tarafından yaptırılmış olan Amarna'daki bir tapınaktan ele geçen bu parça, Amenofis ile karısı Nefertiti'yi göstermektedir.

Kentin en belirgin Osmanlı devri eseri, küçük bir hamamdır. XVI. yüzyıldan kalması muhtemel bu hamam bugün yıkılmak üzeredir. Camekânlık kısmı ortadan kalkmış olan hamamın, ortada kubbe ve iki yana kemerlerle açılan bir ılıklığı ve tek bir kubbeli mekândan ibaret sıcaklık kısmı mevcuttur.

Amasra'nın sur dışına taştığı ve genişlediği yıllardan, bugün yalnız İskele camisi kalmıştır. Geç devir Osmanlı mimarisinin özelliklerini taşıyan bu yapının yanı sıra yapılan Eyiceler, Hacı Nuri ve Kaptanlar mescitleri yıkılmıştır. Sivil mimarinin en seçik örnekleri olan evler de her geçen gün özelliklerini yitirmekte, sayıları azalmaktadır.

Amasra'nın içindeki bu yapıların yanı sıra çevresinde de üzerinde durulmaya değer bazı kalıntılar mevcuttur. Bunlardan en önemlisi Askersuyu denen pınarın yakınındaki anıttır. Kayalara biçimlenmiş bu anıtta iki yazıt, bir

imparator heykeli ile bir ordu kartalı vardır. Heykelin başı kırılmış durumdadır. Bu anıt, Roma İmparatorluğu devrinde M.S. 41-54 yılları arasında devleti yöneten İmparator Claudius devrinde şekil almıştır. Bu tip bir diğer anıtın izleriyse Sayvankaya denen yerdedir. Bu, diğerine göre çok yalın düşünülmüştür. İlkçağa ait yine kayalara yontulmuş üçüncü kabartma ise Boztepe'nin eteklerindedir. Burada insan kabartmalı tasvirler ağır basmaktadır.

Uzun bir zaman süresi içinde biçim almış olan Karadeniz'in bu önemli kıyı kasabası, bütün değişmelere ve yer yer tahriplere rağmen, birçok anıtı benliğinde toplamaktadır.

AMASYA

Yeşilırmak'ın Tokat ırmağı da denilen Anakolu üzerinde kurulmuş bir şehirdir. Nüfusu 34 168'dir. Deniz düzeyinden 400 m. yüksekte kurulmuş olan Amasya, Tersakan çayının Yeşilırmak'a karıştığı yerin 2 km. kadar güneyinde, ırmağın açtığı dar ve uzun bir boğazda. ırmağın iki yakasında yerleşmiştir. Boğazın kuzey ve güneyinde dimdik kayalar yükselir. Güneydeki kayalığa Ferhat dağı adı verilir. Bunun biraz doğusunda da Lokman dağı yer alır.

Kuzeyde, yani ırmağın sol kıyısında yükselen Kral dağında kral mezarları vardır. Şehrin kuzeye düşen eski bölümü, bu dağın eteğinde ince bir şerit halinde uzanır. Hükümet konağı, saat kulesi ve belediye binası ve istasyon buradadır. Daha geniş olan güneydeki yeni şehir ise, ırmağın sol yakasında ve Ferhat dağı eteğine doğru basamak halinde yükselir. Selçuklu ve Osmanlı devirleri eserlerinin çoğu ile şehrin çarşısı bu yandadır. Bu kısmın ortasına rastlayan mahalleler 1915'te yanmış olduğundan yerleri boş kalmış, ancak son yıllarda yeni yapılan binalarla dolmaya başlamıştır. Şehrin iki yakası eski ve yeni muhtelif köprülerle birbirine bağlıdır: Meydan köprüsü, Maydanos köprüsü, Hükümet köprüsü (eski adı Helkis-Selkis), Kuşköprü (Kunç), Alçakköprü... gibi.

Yeşilırmak'ın sağ yanında şimdi ancak yıkıntısı kalan Osmanoğullarının sarayının bulunduğu Saraydüzü, güzel bir mesire yeridir. Pirler ve Belediye parkı da halkın gezinti yeridir. Ünlü halk masalı kahramanı Ferhat'ın dağı delip şehre akıttığı eski kemerler de Amasya'dadır. Ferhat su kemerleri, efsaneye göre, Şirin'in aşkı uğruna Ferhat tarafından yapılmıştır.

Amasya ilinin yüzölçümü 5520 km², nüfusu 285 729'dur. İlçeleri: Göynücek, Gümüşhacıköy, Merzifon, Suluova (Suluca), Taşova (Yenişenbükü) dır.

İl topraklarının doğu ve kuzey yönleri dağlıktır. Batı ve kuzey-batı yönleriyse ovalıktır. İlin doğu kesimlerine «Taşova» adı verilen ova sokulur. İlin batı kesimlerinde de «Suluova» adı verilen ova bulunur. İki ova arasında Akdağ (2062 m.) yükselir.

İlin en önemli akarsuyu Yeşilırmak'tır. Bunun kolları olan Kelkit, Tersakan ve Çekerek ırmakları da, Amasya'da Yeşilırmak'a karışır.

İlin en önemli gölü Borabay gölüdür. Bu göl alabalığı ve çevresindeki güzel ağaçlarıyle ünlüdür. Yaz aylarında burada kamp kurulur, ayrıca dinlenme evleri de yapılmıştır.

Amasya ili, iklim bakımından iki ayrı özellik gösterir. Güneyde tam bir yayla iklimi, kuzeyde ise güneye bakarak daha sert bir iklim hâkimdir. Dağların yüksek kesimleri dışında kışlar ılık geçer. Yazlar sıcaktır. Amasya şehrini, kuzeyindeki Akdağ, kuzeyden gelen soğuk rüzgârlara karşı korur. Sıcaklık yazın 30°C ye kadar yükselir. Kışın soğuk günlerinde ise 40°C ye kadar düşer.

Amasya, yurdumuzun en az yağış alan köşelerinden biridir. Yağışlar en çok kış aylarında olur. İlin tarıma elverişli toprakları Suluova ve Zara ovalarıdır. İlin başlıca ürünü buğday, arpa, mısır, fasulye, nohut, mercimek, kenevir, haşhaş, şekerpancarı ve tütündür. Meyvecilik de büyük bir gelişme göstermiştir. Amasya, elmasıyle ün yapmıştır. Çevrede küçük el tezgâhları ve bir de şeker fabrikası vardır.

Samsun demiryolu ve Devlet karayolları il topraklarından geçer ve yöreyi Amasya'ya bağlar.

Amasya'nın tarihi M.Ö. 4000 yıllarına kadar uzanır. Amasyalı Yunan tarihçisi Strabon'a göre şehir, Amazonlardan Amasis tarafından kurulduğu için, Ameseia adı verilmiştir.

Hititlerin ve Asurluların egemenliğinde kalan şehir, M.Ö. III. yüzyılda Pontos krallığına geçmiş ve başkent olmuştur. Amasya kalesindeki oyuklar ve kral mezarları buna tanıklık etmektedir.

Gerçekten Amasya, ilk tarihî önemini Büyük İskender'den sonra Pontos krallığının beşiği olmakla kazanmıştır. Mithradates I., burasını başkent yapmış ve Amasya, bu devlete iki yüz yıl başkentlik etmiştir. Bundan sonra kral Mithradates V., başkenti Amasya'dan Sinop'a aktarmıştır. Romalılar, Pontos krallığını yenilgiye uğratınca Amasya, bir Anadolu eyaleti durumuna gelmiştir. Bizans devri Amasya için bir gelişme devri olmuştur. İmparator Justinianus, şehri yeni baştan onartmıştır.

Amasya ve çevresi, 1071 Malazgirt zaferinden az sonra, Danişment Gazi tarafından ele geçirilmiş ve Danişmentlilerin başkenti olmuştur. Bu devirde şehir bir bilim merkezi halini almış; camiler, medreseler ve hastaneler yapılmıştır.

Danişmentlilerin egemenliği, buraların Kılıçarslan II. (1156-1192) tarafından alınmasına kadar sürmüştür.

Devletin Kılıçarslan'ın oğulları arasında paylaşılması (1193) üzerine Amasya, Melik Nizamettin Argun Şaha düşmüştür. Kösedağ savaşında Selçuklular Moğollara yenilince Amasya, önce Moğollara, sonra da İlhanlılara geçmiştir.

İlhanlı egemenliği zamanında, Anadolu'nun başlıca merkezlerinden biri olmuştur. İlhanlı devleti yıkılınca, İlhanlıların son Anadolu valisi Ertena Bey, Anadolu'da bir devlet kurmuş, Amasya da bu devlete katılmıştır. Ertenaoğullarının yerine geçen Kadı Burhanettin Ahmet, Amasya üzerinde hak iddia etmişse de Ertena'nın siyasî mirasçısı olarak ortaya çıkan emirlerinden Hacı Şatgeldi Paşa tarafından başkent yapılmıştır. Şatgeldi Paşa Kadı Burhanettin'in saldırılarına karşı koymuş, fakat sonunda yenilerek ölmüştür. Bununla beraber Amasya, Şatgeldi'nin oğlu Ahmet'in elinde kalmıştır. Emir Ahmet de bir süre Kadı Burhanettin'le uğraşmıştır. Ahmet'in bozguna uğratılması üzerine Yıldırım Beyazıt, Kadı Burhanettin'i yenerek Amasya ve yöresini Osmanlı topraklarına katmıştır (1389). 1402 Ankara savaşından sonra Yıldırım'ın oğullarından Mehmet Çelebi, Amasya'yı kendine merkez yapmıştır.

Amasya, bundan sonra önemli bir şehir niteliğini kazanmıştır. Çelebi Sultan Mehmet'in oğlu ve Fatih'in babası Murat II. ile, Yavuz Sultan Selim bu şehirde doğmuşlardır.

Amasya, Meşrutiyet devrinde Sıvas'a bağlı bir mutasarrıflıktı. Cumhuriyetin ilânından sonra bütün mutasarrıflıklar il adını alınca Amasya da il olmuştur.

XV. yüzyıl sonları ile XVI. yüzyıl başlarında şehir en parlak devrini yaşamış ve de-

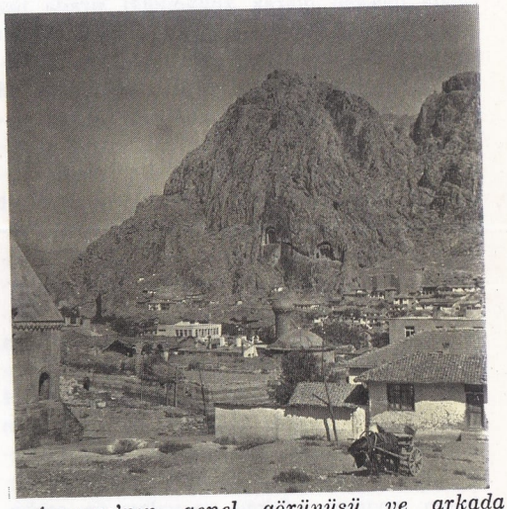

Amasya'nın genel görünüşü ve arkada hellenistik devirden kalma kaya mezarları.

Amasya'da akıl hastaları için kurulan ünlü Bimarhane'nin süslemeli kapısı.

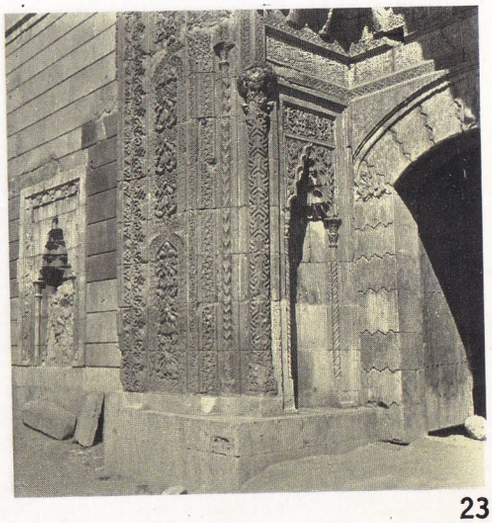

ğerli kişiler yetiştirmiştir. Tarihçi ve musikişinas Şükrullah, hattat Şeyh Hamdullah, şair Cafer ve Sadi Çelebiler, büyük bilgin Müeyyetzade Abdurrahman Çelebi, Şeyhülislâm Zembilli Ali Efendi bunlardandır.

Anadolu'nun en önemli kentlerinden Amasya, bugün de eski kimliğini koruyabilen sayılı yerlerden biridir. Hızla değişen diğer kentler arasında eski bir yerleşmenin genel çizgilerini saklayan Amasya, anıtlarıyle de göz doldurmaktadır. Burada Yeşilırmak boyunca vadinin iki tarafında sıralanan anıtlar, çeşitli çağlardan örnekler vermektedir. İlk bakışta dikkati çeken kalesi Yeşilırmak'ın kuzey kısmında ırmağa dik inen kayalar üstündedir. Hellenistik, Roma, Bizans, Selçuklu, Osmanlı devirlerinde «devamlı elden geçmiş, içinde çeşitli yapılar yapılmıştır. Cami başta olmak üzere, yeraltı yolları ve sarnıçlar bugün de yer yer görülebilmektedir. Kalenin Belkis, Saray, Maydanos, Meydan adıyle anılan dört kapısı vardı. Bu arada üzerinde durulması gereken önemli kalıntılardan biri de kaya mezarlardır. Bunlardan en dikkati çekeni Amasya'nın iki kilometre kuzeyinde Hellenistik devirlerden kalan Aynalı mağaradır. XI. yüzyılda mesken olarak kullanıldığı sırada her tarafı resimlerle bezenmiştir. Ayrıca Aynalı mağara dışında kentin güneyinde yine Hellenistik devirden kalma çeşitli boyutlarda 18 mezar daha vardır. Bunlar sert granit kayalara oyulmuş, dış yüzleri mimarinin kurallarına uygun şekiller almıştır. Hellenistik devrin kalıntılarının yanı sıra Bizans devrine ait kalıntılar da kentin bazı yerlerinde görülmektedir, fakat çoğu yıkılmış durumdadır. Bunlardan Danişmentliler devrinde camiye çevrilen Fethiye camisi de durumunu koruyamamaştır. Kentin genel çizgilerini almaya başladığı Selçuklu devrinden birçok anıt bugün ayaktadır. Bunlardan 1225 tarihli Halifet Gazi türbesi zengin bezemeli ön cephesiyle önemli bir yapıdır. Yer yer devşirme malzemenin kullanıldığı bu yapının bitişiğinde bulunan medrese yıkılmış ve yalnız ön cephesinden bazı temeller kalmıştır. Amasya valisi Seyfettin Turumtay'ın 1266-1267 yıllarında yaptırdığı ileri sürülen Gökmedrese camisi ise her bakımdan önem taşımaktadır. Cami ve medrese olarak kullanılmış olması mümkün bu yapı, köşelerde yuvarlak kuleler ve ana kapının iki tarafında yer alan süslü pencerelerle zengin bir ön cepheye sahiptir. Ön cephe kadar süslü bir kısım da kümbetidir. Mozaik çinilerle süslü bu kümbetin kırık piramidal külâhı az rastlanır bir görünüştedir. Külâhın üst kısmı yıkılmış olsa da kalan kısımlar durumu bütün açıklığıyla göstermektedir. Bunun tam karşısında yer alan Turumtay türbesi 1278-1279 yıllarında Seyfettin Turumtay tarafından yaptırılmıştır. Anadolu'da görülen türbeler içinde özel bir yer alan bu türbe, planı ve süslemesiyle göz doldurmaktadır. İki katlı ve yandan merdivenle çıkılan bu yapının ana mekânı tek bir beşik tonozla örtülüdür. İçinde mumyalanmış birçok ceset bulunmaktadır. 1237-1247 arasına tarihlenen Burmalı minare camisi, birçok defa onarılmış ve elden geçirilmiş bir yapı olmasına rağmen, ana özelliklerini koruyabilmişti. Necmettin Ferruh Bey tarafından yaptırılmış olan bu caminin en belirgin tarafı Burmalı minaresidir. Bu tip minareler Anadolu'da sayılıdır. Bu da bunların zengin örneklerinden biridir. Amasya'nın en tanınmış yapılarından biri de ünlü Bimarhane (Tımarhane) dir. Akıl hastaları için yapılmış bu yapı, son yıllarda biraz onarılarak kurtarılmaya çalışılmışsa da, tümüyle onarım beklemektedir. İlhanlı sultanı Olcayto Hüdabende'nin karısı Ildus Hatun'un kölesi olan Abdullah oğlu Anber tarafından 1308-1309 yıllarında yaptırılmıştır. Selçuklu geleneğine sıkı sıkıya bağlı olan bu sağlıkevi zengin bir ön cepheye sahiptir. Ayrıca ana kapının üzerine yerleştirilen oturmuş bir insan figürüyle dikkati çekmektedir. Tıp medresesi ve hastanesi olarak düşünülen bu yapı, süslemenin ve mimarî birimlerin çok iyi düzenlenmesi yüzünden zengin görünüşlere ulaşmıştır. XIV. yüzyılın ortalarına doğru yapılmış olması muhtemel bir yapı da Sultan Mesut türbesidir. Anadolu'da sayılı örneklerine rastladığımız ve eyvan tipi türbeler olarak nitelenen bir grup yapı içinde, değişik örneklerden biri olarak beliren bu türbenin, ikinci bir benzeri yoktur. Ön yüzü çok değişik bir biçimde düzenlenmiştir. İçinde Sultan Mesut I. ve bazı Selçuklu şehzadelerinin yattığı söylentisi vardır; fakat elde kesin bir belge yoktur. Amasya'da bu biçimde olmakla beraber çok yalın bir görünüşe sahip iki türbe daha vardır. Bunlardan Kadılar türbesi, XIV. yüzyılın ikinci yarısına, Şadgeldi Paşa türbesi 1381-1382 yılına aittir. Bu yapıların yanı sıra Osmanlı devrinde yapılan eserlerin sayısı da oldukça fazladır. Birbirinden önemli yapılar Erken Osmanlı ve Klasik Osmanlı devri yapı geleneğini bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır. 1419 tarihli Beyazıt Paşa, 1430 tarihli Yörgüç Paşa, 1413 tarihli Çilehan camisi, 1485 tarihli Sofular camisi, 1488 tarihli Büyük Ağa medresesi, 1486 tarihli Sultan Beyazıt camisi, aynı tarihli Mehmet Paşa camisi, 1483 tarihli Bedesten, 1410 tarihli Şehzadeler türbesi, başta gelen eserlerdir. Ayrıca 1371 tarihli Saraçhane camisi, 1465 tarihli Hızır Paşa cami ve hamamı, 1484 tarihli Ayas Ağa camisi, 1487 tarihli Pir İlyas türbesi, 1513 tarihli Şehzade Osman türbesi, 1509 tarihli Hatuniye camisi ve hamamı, Alçak, Çağlayan, Kuş, Meydan, Maydanoz köprüleri, 1758 tarihli Taşhan, üzerinde önemle durulacak nitelikte eserlerdir. Osmanlı İmparatorluğunun başlıca merkezlerinden biri olmasından dolayı ayrıca burada şehzadeler için Yeşilırmak'ın sağ kıyısında bir de saray yaptırılmış, fakat hemen hemen bütünüyle yıkılmıştır. Beyler sarayı denilen bu sarayda bir harem dairesi, bir selâmlık, ağalara mahsus üç büyük daire, iki hamam, iki mutfak ve her birinde mermer bir havuz bulunan iki büyük bahçe vardı. Sarayın çevresi yüksek duvarlarla çevriliydi. Burası 1734, 1825, 1939'daki depremlerde zarar görmüştür.

Sarayın yanı sıra konusu edilebilecek diğer bir nokta da evlerdir. Bugün Yeşilırmak'ın iki yanında yer alan evler, her gün özelliklerini yitirmekle beraber, Türk sivil mamarîsinin en güzel örnekleri olarak belirmektedir. Planları, dış ve iç görünüşleriyle sivil mimarimizin gelişmesinde birer adım olan bu evler, hızla değişikliğe uğramakta ve bir kısmı tamamen yehilenmektedir.

Amasya'da çeşitli devirlerde ortaya konan anıtlar Anadolu'da gelişen Türk sanatının en önemli basamak yapılarıdır. Selçuklular devrindeki cami ve türbeler planlarıyle ve süslemeleriyle göz doldurmakta, aynı gelenek Osmanlılar devrinde de devam etmektedir. Zaman zaman ortaya çıkan örneklerin diğer bir benzerini bulmak güç olmaktadır. Bu konuda en güzel örneklerden biri, Sultan Mesut türbesi ve Büyük Ağa medresesidir. Sultan Mesut türbesinin ön cephesinin, Büyük Ağa med-

Amasya'nın en ünlü Osmanlı yapısı olan Sultan Beyazıt camisinin genel görünüşü.

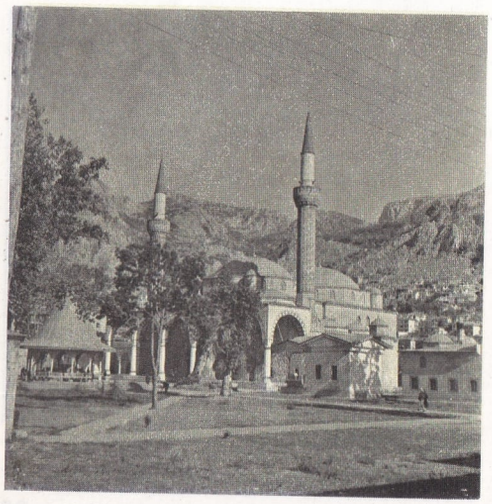

Amasya kararları, Türk Kurtuluş savaşının ilk büyük adımını teşkil eder. Resimde Mustafa Kemal, Rauf beyle birlikte.

resesinin sekizgen planının başka bir ön örneği yoktur. Bunların yanı sıra yine plan ve süsleme yönünden birçok yenilikler bu kentin yapılarında birbirini kovalamıştır. Zaten kentin kuruluşu ve gelişimi de şehircilik yönünden başlı başına bir inceleme konusudur.

AMASYA KARARLARI

Mustafa Kemal, ulusal kurtuluş savaşımızın başlangıç tarihi sayılabilecek 19 mayıs 1919'dan hemen sonraki yirmi güne ait gözlemlerini şöyle anlatır:

«Samsun'a çıktığım gün elimde hiç bir maddî güç yoktu. Yalnız büyük Türk milletinin asaletinden doğan ve benim vicdanımı dolduran yüksek ve manevî bir güç vardı. İşte ben bu ulusal güce, bu Türk milletine güvenerek işe başladım. Samsun'a ayak bastıktan sonra derhal memleket ve milleti yokladım. Gördüm ki, memleketin ve milletin eğilimi istiklâl savunmasında tereddüt edenleri utandıracak niteliktedir.»

Gerçekten, 3. Ordu Müfettişi olarak tayin edilen Mustafa Kemal, Samsun'a gelir gelmez müfettişliğine bağlı kolordu komutanlarıyle haberleşmekle yetinmiyor, öbür ordulara bağlı kolordu komutanlıkları ve valiliklerle de ilişkiler kuruyordu. Ulusal mücadele ülküsünü gerçekleştirebilmek için, sorumlu kişiler çerçevesinde bir çeşit nabız yoklama niteliği taşıyan bu haberleşmeler, Osmanlı devletinin son sadramazlarından Damat Ferit Paşa tarafından öğrenilmiş ve 8 haziran 1919'da Harbiye Nazırı Şevket Turgut vasıtasıyle **«emrinizdeki istimbotlardan biriyle hemen buraya teşrifiniz rica olunur.»** biçimindeki bir tebliğle İstanbul'a dönmesi istenmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, sadaretin bu emrine karşı bazı özürler ileri sürerek, Amasya'ya hareket etti ve Ankara'da 20. Kolordu Komutanı olarak görev başında bulunan sınıf arkadaşı Ali Fuat Paşayı da bu şehre çağırdı. 19 haziran günü, Bandırma yoluyle Anadolu'ya geçen Hüseyin Rauf Beyle birlikte Amasya'ya gelen Ali Fuat Paşa, **Millî Mücadele Hatıraları**'nda, saatlarca süren toplantılardan sonra temel düşüncelerde görüş birliğine varıldığını yazarak yapılan çalışmaları anlatır:

«Verdiğimiz kararları bir kâğıda not etmiştik. Yarın veya öbür gün Amasya'ya gelmesini beklediğimiz 3. Kolordu Komutanı Miralay Rafet Beye de okuyacak ve onun da mütalaasını alacaktık. Ayrıca Konya'da 2. Ordu Müfettişi bulunan Mersinli Cemal Paşa ile, Kâzım Karabekir Paşanın fikir ve mütalaalarını soracak, verdiğimiz kararlara iştirak edip etmediklerini öğrenecektik. Ertesi gün derhal faaliyete geçmiştik. Mersinli Cemal Paşa ile makine başında giriştiğimiz muhabere iyi bir şekilde sonuçlanmıştı. Kararlarımıza tamamen iştirak ettiğini bildirmişti. Mustafa Kemal Paşa, aynı şekilde Kâzım Karabekir Paşa ile muhabere etmiş, onun da kabul reyini almıştı.»

21 haziran 1919 akşamı yapılan son toplantıda alınan kararlar Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Ali Fuat Paşa, Miralay Refet Bey tarafından da imzalanarak Sıvas kongresinin toplanması için yapılan çalışmalar hukukî bir nitelik kazanıyor.

Türk Kurtuluş savaşının ilk büyük adımını yaratan bu önemli belge şudur:

1 — «Vatanın bütünlüğü ve milletin istiklâli tehlikededir. Payitaht itilâf devletlerinin tesir ve denetimi altında bulunduğundan üzerinde taşıdığı sorumun gereğini yerine getirememektedir. Bu durum, milletimizin aşağı bir seviyede kalması sonucunu doğuruyor. Milletin istiklâlini, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır. Milletin hal ve vaziyetini derpiş etmek ve haklı sesini dünyaya işittirebilmek için, her türlü tesir ve denetimden uzak bir millî heyetin yaratılması gerekir. Bunun için her taraftan gelen teklif ve genel istekler üzerine Sıvas'ta millî bir kongrenin toplanması kararlaştırılmıştır. Bu amaçla, bütün vilâyetlerin her livasında fırka ayrılıkları dikkate alınmaksızın güçlü ve milletin güvenini kazanmış üç kişinin süratle yola çıkarılması gerekmektedir. Her ihtimale karşı bunun millî bir sır olarak gizli tutulması ve gerekli görülen yerlerde seyahatin mütenekkiren yerine getirilmesi.

2 — Doğu vilâyetleri adına 10 temmuzda toplanması kararlaştırılan kongre için sözü geçen vilâyetlerin «Müdafaa-i Hukuk-i Milliye» ve «Redd-i İlhak» cemiyetlerinden seçilmiş üyeler zaten Erzurum'a doğru yola çıkarılmışlardır. O zamana kadar öteki vilâyetlerimizi delegeleri de Sıvas'a ulaşabileceklerinden Erzurum kongresinin üyeleri, uygun göreceği zamanda genel toplantıya katılmak üzere Sıvas'a hareket edecektir.

3 — Yukarıdaki maddelere göre delegeler «Müdafaa-i Hukuk» ve «Redd-i İlhak» cemiyetleri ve belediyeler tarafından seçileceklerdir.

4 — Bu kararların uygulanmasına 3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, eski Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Bey, 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa, 13. Kolordu komutan vekili Miralay Cevdet ve 3. Kolordu Komutanı Miralay Rafet Bey, Canik Mutasarrıfı Hamit Bey, 2. Ordu Müfettişi Ferik Cemal Paşa, 12. Kolordu Komutanı Miralay Salahattin Bey, 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, Bursa'da 17. Kolordu Komutanı Miralay Bekir Sami Bey, Edirne'de Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Bey, öbür asker ve sivil

21 haziran 1919 akşam Amasya'da yapılan son toplantıda alınan kararlar, Mustafa Kemal Paşa, Rauf bey, Ali Fuat Paşa ve Miralay Refet bey tarafından da imzalandığından, Sıvas kongresi için yapılan hazırlık çalışmaları hukukî bir nitelik kazanmıştır. Resimde Mustafa Kemal, Rauf bey ve Ali Fuat Paşa ile.

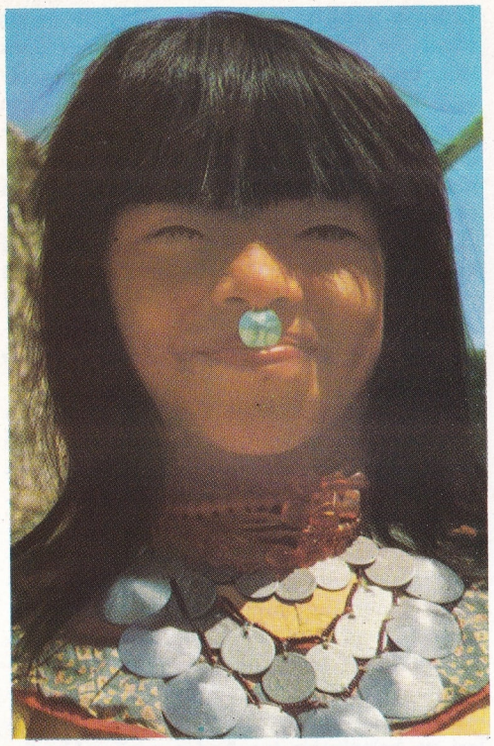

Amozon ırkından, bir kadın tipi.

önemli kişiler tarafından çalışılacaktır. Ayrıca, eski Müşir Ahmet İzzet Paşa, Nafıa Nazırı Ferit Bey ve âyan azasından Ahmet Rıza Bey gibi kişilerin görüşleri alınacaktır.

5 — «Redd-i İlhak» ve «Müdafaa-i Hukuk-i Milliye» cemiyetlerinin verecekleri telgrafların telgrafhanelerde kabul edilerek çekilmemesi, PTT Genel Müdürlüğünden tamim edilmiştir. Bu husus, mutlaka reddedilerek haberleşmenin serbestçe temini için tezahüratta bulunularak haberleşme sağlanacak ve temin edilinceye kadar tezahüratta bulunulacaktır.

6 — Askerî ve millî teşkilât hiç bir suretle ilga edilmeyecektir. Kumanda hiç bir suretle terk ve başkalarına bırakılmayacaktır. Vatanın herhangi bir köşesinden yeniden gözükebilecek düşman harekâtıyle ordu ilgilenecek ve duruma göre memleketin savunmasına müştereken geçilecektir. Bu yüzden komutanlar derhal birbirlerini haberdar edeceklerdir. Silâh ve malzeme katiyen elden çıkarılmayacaktır.»

Ulusal Kurtuluş savaşımızın bu ilk ve en önemli kararları alındıktan sonra, Atatürk 26 haziran 1919 günü Amasya'dan hareket etmiştir.

AMAZONAS

Brezilya'da bir devlet. Ülkenin bütün kuzeybatı bölgesini kaplayan Amazonas devleti, dışarıdan, Venezuela, Kolombiya ve Peru, içeriden de, Para, Mato Grosso, Rondonia, Acre ve Rio Branco ile çevrilidir. Amazonas'ın yüzölçümü 1.586.473 km^2.'dir. Baştan başa büyük bir ova halinde olan topraklarının sadece güney ve kuzeyinde hafif engebelik teşkil eden tepeler vardır. Bunlar kıtanın en eski yükseltilerinin son kollarıdır. Amazonas'ın başlıca özelliği, hemen hemen bütün topraklarını kaplayan bol yağışlı ormanıdır. Ormanın içinde sadece küçük açıklıklar vardır. Bir de Amazon ırmağı ile büyük kollarının geçtiği yollar. Sadece 600.000'i bulan nüfusun büyük kısmı ırmak kıyılarındaki köylerde yaşar, orman ürünleri ve ilkel bir tarımla geçinirler. Başkenti, Amazon ırmağının sol kıyısında bir liman ve ticaret şehri olan, 90 000 nüfuslu Manaus'tur.

AMAZON IRKI

Amazon ırkı, Amazon ırmağının çok geniş havzasından başka, Orinoco havzasının büyük bir bölümünde, Brezilya'nın kuzey Atlantik kıyısında ve güneyde, Paraguay bölgesinde de yaygındır.

Amazon ırkı Kristof Kolomb'un Antilleri keşfinden sonra Avrupalılarla ilk temas eden Amerika yerlileridir; görünüş bakımından karıştırılmasına imkân olmayan Amazonların belli başlı özellikleri orta ile kısa arası boy, sarımtırak ten, geniş ve hafif kambur bir göğüstür. Baş orta uzunluktadır. Yuvarlakça olan yüz ise, özellikle kadınlarda, çocuksu bir anlatım taşır. İspanyol egemenliğinden sonra sayıca azalan Amazonların, bugün, Arauco- Caribe ve Tupi-Guarani bölgelerinin en yaygın ırk topluluğu olduğu söylenebilir.

AMAZON IRMAĞI

And dağları bölgesinde doğup, kıtayı batıdan doğuya geçerek Atlas okyanusuna dökülen Gü-

Geçtiği bölgelere bereket götüren Amazon ırmağından bir görünüş. Amazon ırmağının uzunluğu 6 280 km.'dir.

ney Amerika'da bir ırmak. Kollarıyle birlikte dünyanın en geniş akarsu şebekesini teşkil eder. Uzunluk bakımından yeryüzünde üçüncü (kaynak kollarından en uzunu olan Ucayali'nin kaynağından denize döküldüğü yere kadar uzunluğu 6280 km.) havzasının genişliği bakımından birincidir. (Genellikle Amazon'un kolu sayılan Tocantins havzası dahil 70 000 000 km^2.). Denize ulaştığı yerde akıttığı su miktarı saniyede 100 000 m^3., iki kıyısının birbirinden uzaklığı 10 km.'dir. Denizle birleştiği yerde meydana getirdiği 200 km. genişliğindeki adalarla dolu halici karaya iyice sokulmuş olması yüzünden birçoklarınca Atlas okyanusunun küçük bir körfezi olarak kabul edilir. Denize akıttığı büyük miktardaki suyun etkisi açıklarda bile hissedilir. Okyanus sularında meydana gelen tatlılaşma, kıyıdan 300 km. uzağa kadar hissedilir. Suyunun azaldığı zamanlarda ise yükselen deniz, karanın içlerine kadar girip kıyıdan 600-700 km. içeriye kadar ırmağın yatağını işgal eder. Irmağın suyu ile denizin karışması bazen o kadar şiddetli olur ki, yerlilerin «pororoca» dedikleri bir gürültü meydana gelir.

Amazon ırmağı, 1540-1541 yıllarında, bir gezi sırasında Francisco de Orellana tarafından keşfedilmiştir. Bölgede savaşçı kadınlar bulunduğunu işiten Orellana, ırmağa bu adı vermiştir. Irmağın bütünüyle keşfi ve kaynaklarının tam olarak tanınması ise pek yakın zamanlarda olmuştur.

Irmak, Peru topraklarında, And dağlarından güneyden kuzeye doğru inen Ucayali ve Maranon ırmaklarının Iquitos tepesinde birleşmesiyle meydana gelir. Bu noktadan sonra doğuya dönen ırmak ovada akmaya başlar. Yerin pek az eğimli olmasına rağmen, suyun çokluğu nedeniyle, Amazon'un akışı oldukça hızlıdır. Leticia'da Brezilya topraklarına girdiği zaman 3100 km. yol almış olan ırmağın denize kadar daha 3180 km. yolu kalır. Bundan sonraki yolu, ulaştırma için ciddî bir engel teşkil eden sık bir orman içinden geçer. Halici, kendisiyle sadece büyük Marajo adasıyle ayrılan Tocantins'in haliciyle karışır. Bu yüzden birçokları Tocantins'i Amazon'un bir kolu sayarlar.

Amazon'a, uzun yolu boyunca, And dağlarından, Mato Grosso yüksekliklerinden ve Guayana dağ kitlesinden inen birçok ırmak katılır. Bunların en önemlileri sağ taraftan katılanlardır: Jurua (1920 km.), Purus (3200 km.), Madeira (3300 km.), Tapajos (2000 km.) ve Xingu (2000 km.). Sol taraftan katılanların en önemlisi ise Rio Negro (2050 km.) dur.

Kollarıyle birlikte Amazon ırmağı 50.000 km. uzunluğunda sık bir suyolu ağı teşkil eder. Kıtanın keşfi ve dolayısıyle iç bölgelere girebilmek için tek yol, uzun süre bu ırmak ve kolları olmuştur. Amazon'un geniş havzasındaki en büyük merkezler, örneğin Santarem ve Manaus, ırmağın ya da kollarının kıyılarında kurulup gelişmişlerdir.

AMAZONLAR

Çeşitli Yunan efsanelerinin kahramanı olan savaşçı kadınlar kavmi. Diğer bazı efsanevî kavimlerle birlikte Amazonlar, Yunanlılar için barbarlık dünyasını ve kendi düzenli uygarlıklarını kuşatan düzensizliği temsil ediyorlardı. Bu yüzden savaşıp yenilmeleri gerekiyordu. Amazonlar, kadınların savaşması imkânını getirmekle Yunan uygarlığıyle zıtlaşıyorlardı. Çünkü Yunanlılara göre savaş erkeklerin işiydi. Ayrıca, Amazonlar, kadınların toplumsal hayattan uzak tutulduğu Yunan toplumunun karşıtını da temsil ediyorlardı. Yunan mitolojisinde Amazonlar, Yunan ulusunun amansız düşmanı Troyalıların müttefiki olarak gösterilmiş, Yunanlılar tarafından yenilmiş ve kraliçeleri kahraman Ahıleus tarafından öldürülmüştür. Yunan mitolojisinde Amazonlarla savaşıp onları yenen başka kahramanlara da rastlanır. Kahramanlar kahramanı Herkül ile Atinalı kahraman Teseus başlıcalarıdır. Amazon adı eski Yunanlılar için «memesiz» anlamına geliyordu. Böyle bir kadınlık organından yoksunluk, Amazonların eksik kadınlıklarını gösteriyordu. Sadece bir memeleri olduğu ve onun da, daha küçükken, büyüyünce daha iyi ok atabilmeleri için yakıldığı söyleniyordu. Bazı çağdaş araştırmacılara göre ise Amazon adı Asya asıllı bir sözcük olan ve «ay» anlamındaki **masa**'dan gelmektedir. Amazonlar da bu gezegeni (Ay'ı) tanrı olarak sayan kutsal bir dinin rahibeleridir.

Amazonlar, çeşitli Yunan efsanelerine konu olan, savaşçı kadınlardır.

AMBALAJ

Eşya ve mamullerin, taşınma ve depolanma sırasında zarara uğramamaları için koruma amacıyle içine kondukları mahfaza.

Endüstri ve tarım ürünlerinin çoğunluğunun yapısı ve maddesi, ister hammadde olarak kullanılacak olsun, isterse doğrudan doğruya tüketime arz edilsinler, uygun ambalajlara konmayı gerektirecek niteliktedir; bazıları için darbelerden koruyacak, kolaylıkla ele alınıp istif edilebilmesine imkân sağlayacak basit bir ambalaj yeterlidir. Sandık, kutu, kafes vb. gibi şeylerde taşınan ve başka özel donatımı gerektirmeyen bütün mamuller bu kategoriye girerler. Buna karşılık kırılabilen maddeden yapılmış bazı mamuller ise, dışarıdan olağan mahfaza gibi görünmekle beraber, içeriden desteklenmiş ve darbelerle sarsıntıları önleyecek şekilde esnek maddelerle doldurulmuş özel ambalajlara konmayı gerektirir.

Sıvılar ve toz halindeki maddeler için ambalaj şarttır ve maddesine göre değişen özel niteliğe sahiptir; örneğin bu gibi ambalajların hiç bir şey geçirmeyip sızdırmayacak biçimde sımsıkı kapalı olması gereklidir.

Taşınacak ve depolanacak mal bozulacak nitelikteyse ambalajı, muhafazasını da sağlayacak nitelikte olmalıdır; yiyecek maddelerinde çoğunlukla bu gerekir, bu maddeler ma-

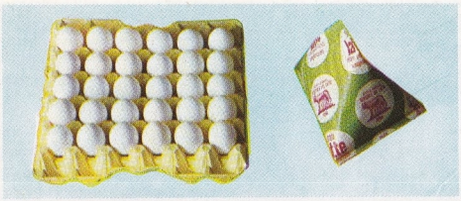

Ambalaj bir malın korunmasına yaradığı gibi, satış olanağını da arttırır. Resimler, çeşitli ambalaj türlerini gösteriyor.

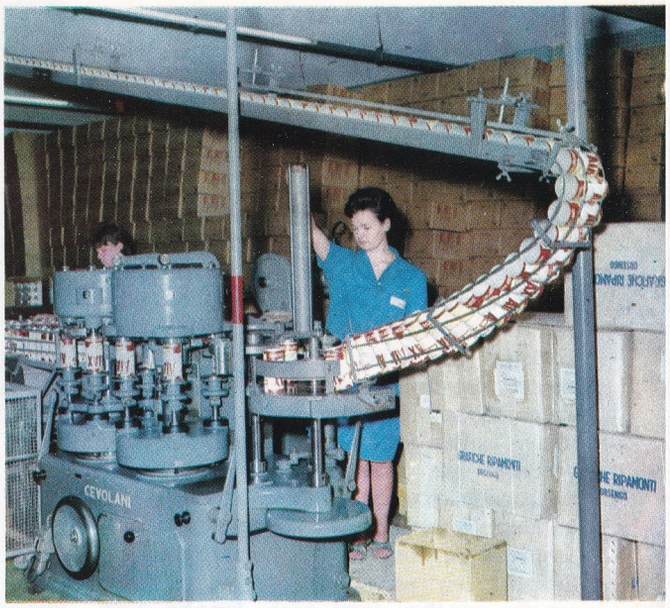

densel ve havası alınmış kutulara kapatılır ya da dondurulup frigorifik hücrelere konur; kutu ve hücrelerden çıkarıldıktan sonra da elverişli maddeden yapılmış (mantar, plastik vb.) kaplara konulacak olursa daha uzun süre muhafazaları mümkün olabilir. Nemden zarar görecek maddeler ya nem geçirmeyecek kaplara konmalı, ya da ambalajın içine nemi emecek bir madde yerleştirilmelidir.

Belirli iklim koşulları altında taşınacak eşya için özel ambalajlar hazırlanmıştır: Örneğin eşya uzun bir deniz yolculuğu yapacaksa «deniz-ambalajı» kullanmak âdet olmuştur: bunda, son derece sağlam olan sandıkların iç kısmı nem ve tuzlu sudan koruyacak şekilde katranlanmış karton ile baştan başa kaplıdır. Taşıma ve muhafaza ambalajından başka «sunma ambalajı denen ve ticarî bakımdan, reklamcılık bakımından gittikçe artan bir önem kazanan ambalaj şekli de göz önünde tutulmalıdır. Piyasa incelemeleri ve istatistikler alıcının, aldığı malın sunuluş şekliyle, mahfazasının renk ve biçimiyle ve bu mahfazanın üzerindeki resim ve şekillerle çok yakından ilgilendiğini ortaya koymuş bulunmaktadır; bu gibi hallerde ambalaj her şeyden önce göze hoş görünmeli, kolayca taşınabilir ve açılabilir olmalı, renkleri canlı olmalı ve içindeki eşyayı belirtecek resimli etiketleri bulunmalıdır.

Ambalaj yapımında kullanılan malzeme pek çeşitlidir; başlıcaları şunlardır: Tahta, kâğıt, karton, dokuma ipliği, maden, cam. plâstik maddeler.

Tahta (genellikle çam ile kavak ve daha fazla dayanıklılık gerektiren hallerde kestane ile karaağaç) sandık, kasa, sepet, kafes v.b. yapımında kullanılır. Kâğıt ile kartondan dayanıklı ambalâj kâğıdı, karton kutular ve kıvrımlı karton şeklinde yararlanılır. Bunlar ucuza maledildiklerinden, yapımı hafif ve kolay olduğundan, ambalâjda en çok kullanılan maddelerdir.

Dokuma iplikleri özellikle pamuklu, kenevir ya da jüt torbaların yapımında kullanılır.

Madenler (genellikle gereğince işlenmiş ve cilâlanmış teneke) kutu ve varil yapımında kullanılır.

Cam da plâstik maddeler gibi, şişe, kavanoz ve tüp yapımında kullanılır. Bugün plâstik gittikçe önemli bir yer kazanmaktadır. Çünkü isteniler şekle sokulması kolaydır, çabuk bozulmaz ve estetik bakımdan da hoşa gider. Ambalaj işlerinde yardımcı olarak kullanılan malzemeyse ip, lastik bağlar, tel halatlar, çivi, tutamak, yonga, saman, kauçuk v.b. gibi şeylerdir. Seri halinde üretim mamulleri otomatik ve yarı otomatik makineler sayesinde, az sayıda işçi çalıştırılmak suretiyle ambalajlanır.

Sanat yapıtlarının bir yerden bir yere götürülmesi, özel ambalajlar gerektirir. Sallantıların verebileceği zararlar, özel sıvılarla önlenir. Resim, Michelangelo'nun ünlü heykeli La Pieta'nın, bulunduğu San Pietro Kilisesinden (Roma) alınıp, bir sergiye götürülmek üzere sandıklanmasını gösteriyor.

AMBARGO

Bir savaşın başlaması üzerine, savaşan devletlerden birinin kendi limanlarında bulunan karşı tarafa ait mallara ve gemilere elkoyması, La Haye sözleşmeleri, savaşın başlaması üzerine devletlerin karşılıklı olarak, limanlarındaki gemilerin limanları terk etmeleri için uygun bir süre tanımalarını öngörür.

AMBER

Güzel kokulu bazı maddelerin ortak adı. Eski çağlarda «gri amber» adı verilen bir madde çok aranılırdı. Spazmlara karşı ilâç olarak ve parfümcülükte kullanılan gri amber, ölü yumuşakçaların kabukları içindeki özel bazı bezlerin salgılarından elde edilir.

Gri amber, kalamar denilen bir kafadanbacaklı yumuşakça türünün ürünüdür. Bu hayvanı pek seven ispermeçet balinası, kalamarı yutar, fakat misk salgılayan bezlerini sindiremez. Hayvanın karnında pıhtılaşıp kalır. İspermeçet balinasını avlayan balıkçılar hayvanın karnında pıhtılaşan bu salgıları, yani gri miski çıkarırlar.

AMBERAĞACI
İkiçeneklilerden hamamelidacea familyasından, beş kadar türü olan ağaç halinde bir bitki. Anadolu, Kuzey ve Orta Amerika, Güney Çin ve Formoza'da yetişir. Muğla ilinin Köyceğiz, Fethiye ve Milas'ta hemen deniz kıyısında ya da deniz düzeyindeki düzlük ve bataklıklarda yetişen ve «doğu amberi» ya da «sıgala» denilen türü, yaprak, çiçek ve meyveleriyle bir çınarı andırır. Bunlar adalar halinde küçük ormancıklar meydana getirir. Gövdesinde açılan yaralardan koyu kıvamlı, hoş kokulu bir reçine sızar. Kabukla birlikte sıyrılarak toplanan bu reçineden kaynatılarak sıgala yağı denilen eczacılık ve parfümeride kullanılan bir yağ çıkarılır. Geri kalan küspe kurutularak tütsü için kullanılır.

Amerika'da yetişen batı amberinin reçinelerinden çiklet yapılır. Kerestesi de makbuldür.

AMBLİYOPODLAR
Tırnaklılar familyasından soyu tükenmiş memeliler. İri yapılı bu otçulların özelliği, köpekdişlerinin genellikle çok uzun olmasıydı. Fosilleri Avrupa'da (Coryphodon cinsi), Amerika ve Asya'da (Dinoceros ya da Uinthaterium cinsi) bulunmuştur.

AMBROGIO ya da AMBROSIUS
(334 ya da 340-397) Aziz ve kilise bilgesi. Trier'de görevli bir Romalının oğlu olan Ambrogio, öğrenimini Roma'da yapmıştır. Zamanının en yüksek kişilerinden biridir. Önce memurluk, sonra merkezi Milano'da olan Liguria - Emilia eyaletlerinin valisi olmuştur. Bu şehirde, 374'te, piskopos seçiminde Katolikler ile Aryanlar arasında anlaşmazlık çıkınca, havayı sakinleştirmek için araya giren Ambrogio'yu taraflar piskopos seçmiştir. Bunun üzerine kendini bütünüyle kiliseye vererek resulvarî bir hayat sürmeye başlamış, herkesin hayranlığını kazanmıştır. Yunan düşüncesini Roma açıklığı ve dengesiyle birleştirerek kanun yapıcı, yargıç, imparatorların danışmanı, papalığın savunucusu olmuştur. **De fide, De Spiritu Sancto, De incarnatione** gibi kuramsal karakterde küçük çalışmaları vardır. Ahlâka ilgili eserleri arasında, rahiplerin görevleri üstüne (De officiis ministrorum), tövbenin işlevi üstüne (De paenitentia), Tanrıya adanmış bakirelerin durumları üstüne (De virginibus) çalışmaları ve İncil yorumu ünlüdür. Ayin ilâhileriyle bütün rahiplik çalışmalarını anlatan bir Mektubu da ayrıca hatırlanmaya değer.

Ambrogio, Milanolular tarafından topraklarının dinsel koruyucusu seçilmiş, Ambrosiano sözcüğü Milanolu anlamını taşımaya başlamıştır. VII. yüzyıldan sonra Milano kilisesi tarafından yapılan, eski Roma ayinlerinin, bazı doğu ve Gal öğelerinin birleşmesinden meydana gelmiş bir türüne «Ambrosiano» adı verilmiştir.

Sarı amber örneği

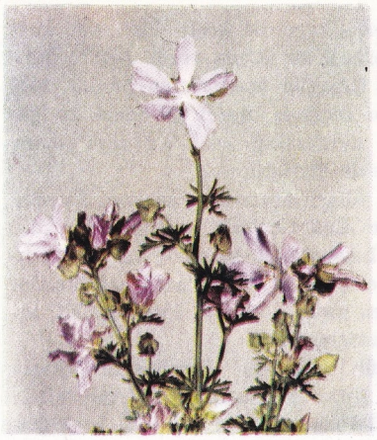

Amber çiçeği ve meyvesi.

AMBROSIANA KİTAPLIĞI
Dünyanın en ünlü kitaplıklarından biridir. Merkezi Milano'dadır. Kardinal Federico Borromeo'nun masrafını kendi görerek kurduğu (1609) kitaplık Avrupa'nın halka açılan ilk kitaplığıdır. Paha biçilmez hazineleri arasında, Arap yazmaları, Bobbio manastırı yazmaları, minyatürlerle süslü çok değerli 300 yazma ve en son elde edilenlerden, Leonardo da Vinci'nin **Atlantik Yazması** sayılabilir. Elyazmaları koleksiyonu da çok zengindir: San Tommaso'nun, Petrarca'nın, Macchiavelli'nin, Aristoteles'in, Tasso'nun otografyaları, Parini'nin bütün elyazmaları bu kitaplıktadır. Kardinal Mai, Muratori, sonradan Pius XI. adıyle papa olan Achille Ratti gibi ünlü kütüphaneciler bu kitaplıkta çalışmıştır.

ÂMEDCİ
Tanzimattan önce, doğrudan doğruya Reisülküttaba bağlı ve onun yazı işlerini yöneten kişinin adı. Reisülküttabın, Sadrazam adına yazdıklarını temize çeker, daha önemsizlerini de kendi yazardı. Evraka «geldi», «alındı» anlamına gelen «Âmed» kelimesiyle işaretlemesi, bu işi yapanın «Âmedci» adıyle anılmasına sebep olmuştur. Reisülküttap, yabancı devlet elçileriyle görüşme yaparken, yanında bulunur, bu görüşmelerin tutanağını düzenlerdi.

Tanzimattan sonra daha önem kazanmışlar, ve adları «Âmedi-i Divan-ı Hümayun» a çevrilmiştir. Görev sahaları daha genişlemiş, Bâb-ı Âli'deki beş büyük memurdan biri olmuştur. Başında bulunduğu daire, sarayla haberleşmeyi sağladığından Sadrazamlığın başta gelen dairelerinden sayılmıştır. Bu daireye kâtip olarak atananlar, «Âmedi-i Divan-ı Hümayun kalemi hulefası» adını alırdı. 1908 Meşrutiyet devriminden sonra iş başına gelen İttihat ve Terakki hükümeti zamanında dairenin adı «Meclis-i Vükelâ ve Maruzat Kalemi Başkâtipliği» ne çevrilmişse de, sonra tekrar eski adını almış (1912) ve 1922'de İstanbul, yeni kurulan Ankara hükümetine katılıncaya kadar bu adıyla anılmıştır.

AMEDEO
(1845-1890). Aosta dukası, İspanya kralı. İtalya kralı Vittorio Emmanuele II.'nin ikinci oğludur. Custoza savaşı (1860) nda büyük yararlıkları görülmüş, yaralanmıştır. Madalya verilerek amiralliğe yükseltilmiş, 1867-1870 arası ordu komutanlığında bulunmuştur. İspanya'da Bourbon hanedanlığının yıkılması üzerine İspanya kralı seçilmiştir. Egemenliği zamanında İspanyol Meclisinde zor dönemler geçirmiş, parti ve muhalefet kavgaları eksik olmamıştır. Meclis başkanları Serrano, Sagosta ve R. Zorilla tarafından destek görmemiş, 1872'de Karlistler'in ayaklanmasıyle durumu büsbütün kötülemiştir. 18 temmuz 1872'de Cumhuriyetçilerin öldürme teşebbüsünde bulunmaları üzerine 11 şubat 1873'te kendi isteğiyle görevinden çekilmiş, İtalya'ya dönerek Torino'ya yerleşmiştir.

AMEDEO
Amedeo I., Umberto Biancamano'nun ilk oğludur, XII. yüzyılda yaşamıştır. Hakkında fazla bilgimiz yoktur.

Amedeo I.'in kardeşi Oddone ile kontes Adelaide di Torino'nun oğlu olan Amedeo II., derebeyliğini devam ettirmiştir. 1080 yılı civarında ölmüştür.

1095 yılına doğru doğan Amedeo III., atalarından kendisine geçen topraklar üzerinde 1103'ten, İkinci Haçlı seferine katılarak gittiği Kıbrıs'ta öldüğü 1148'e kadar, hüküm sürmüştür.

1233'te yerine geçtiği Tommaso I.'in oğlu olan ve 1197-1253 yılları arasında yaşayan Amedeo IV., kiliseye karşı savaşında Suab kralı Frederik II.'nin tarafını tutmuştur.

Büyük Kont adıyle de anılan Amedeo V. (1285-1323), Sabaudo topraklarının sadece Alplerin ötesinde kalan kısmına hükmetmiş, fakat İtalyan (Acaia) ve İsviçre (Vaud) kolu prenslerine de kendini derebeyliğinin en yüksek hâkimi olarak kabul ettirmesini bilmiştir.

1334-1383 yılları arasında yaşayan ve Yeşil Kent adıyle de anılan Amedeo VI., kontluğun başına 1343 yılında geçmiştir. İyi bir savaşçı ve binici olan Amedeo VI., topraklarını Padana ovasına doğru genişletmeye çalışmıştır: Saluzzo dükünü kendine bağladıktan sonra, birtakım antlaşmalar yoluyle, Cuneo, Santhià ve Biella'yı da ele geçirdi. San Paleologas'a yardım etmek için çıktığı sefer sırasında Aragonlulara karşı savaşarak öldü.

1383'te yerine geçtiği Amedeo VI.'nın oğlu olan ve Kızıl Kont adıyle de anılan Amedeo VII. (1360-1391), Nis kontluğunu elde ederek (1388) topraklarına bir liman sağlamış oldu.

1383-1451 yılları arasında yaşayan Amedeo VIII., 1416'da, imparator tarafından düklük verilen selefinin yerine geçti. Devletine sağlam ve merkezî bir düzen verdi. 1434'te taht-tan ayrılıp Ripaglia manastırına çekildi. 1439 da antipapa seçilmiş, dokuz yıl sonra bu görevden de ayrıldıktan kısa bir süre sonra da Cenevre'de ölmüştür.

1435-1472 yılları arasında yaşayan Amedeo IX., 1465'te Ludovico'nun yerine geçmiştir. Dinsel bir hayata eğilimli olduğundan dukalığın politik olaylarına etkin olarak katılmamıştır. Öldükten sonra, 1677'de, Innocent XI. tarafından kutsanmıştır.

Aosta dükü Amedeo Ferdinando Maria (1845-1890). Vittorio Emmanuele II.'nin küçük oğlu olup 1870'te seçildiği İspanya krallığından üç yıl sonra feragat etmiştir.

Amedeo Ferdinando Maria'nın torunu olan ve 1898-1942 yılları arasında yaşayan Aosta dükü Amedeo, Habeşistan genel valiliği ve Doğu Afrika'daki İtalyan birliklerinin komutanlığını yapmış (II. Dünya savaşında) ve Nairobi'de hapiste ölmüştür.

Amedeo IV. için yapılmış olan anıt. (Torino'dadır).

Amenofis IV. (Karnak'ta bulunmuş bir heykelden.) Bu firavun, karısı Nefertitiy'le birlikte geleneksel çoktanrıcılığa karşı çıkmıştır.

AMEL

Diyare, sürgün, ishal. Dışkının sulu ve fazla miktarda dışarıya çıkarılması. Her zaman bir hastalık belirtisi değildir. Bu gibi hallerde sindirim yollarında ya da başka organların çeşitli hastalıklarında meydana gelir. Amel, bağırsak hareketlerinin artmasıyle midede bulunan yemeklerin, kalın bağırsakta koyulaşmadan dışarı atılmasından, bağırsak salgısının çoğalmasından oluşur. Değişik nedenlere bağlıdır. Korku, heyecan, üzülme, soğuk su içme, karın ve ayakların üşümesi ve soğuk alma gibi sinirsel nedenlere bağlı olabileceği gibi, tifo, dizanteri, bağırsak veremi, kolera, bağırsak daralması, urlar gibi değişik etkenlerle de meydana gelebilir. Bağırsak damarının tıkanması (tromboz) ya da patlaması sonucu (tifo, mide ve on iki parmak yaraları) karın organlarından birisinin yangılanması gibi haller bağırsak hareketlerini çoğaltır. Önemli nedenlerden biri de bozuk yemek yemektir. Bağırsakları zayıf olan bazı insanlarda, bozuk yemek yememiş bile olsalar, ishal görülebilir. Alışılmamış aşlardan, bol yağlı yemeklerden sonra da diyare başladığı olur.

Arsenik, antimon ve civa zehirlenmelerinde de amel belirtileri görülür.

Dışkıyı dışarıya atış sayısı günde bir kaçtan 30-40'a kadar çıkabilir, yerine göre su, biteviye ya da karışık, sümüksü, irinli ya da kanlı gelebilir. Buna göre dışkı, ya yeşil, ya da sarı renkli, ya pis ya da ekşi kokuludur. Dışkının görünümünden hastalıkların bazılarını bilmek mümkün olur. Kolera'da pirinç suyu gibi beyaz sıvı, çok et yenmişse koyu, çok yağ yenmişse açık renkte görülür. Sarılık varsa rengi külrengidir. Tifo'da, bezelye çorbası kıvamı ve renginde, tanen-demir, bizmut gibi ilâçlar alınmışsa koyu yeşildir. Katran gibi koyu renkteyse, o zaman tifo, mide-bağırsak yaraları, bağırsak düğümlenmesi gibi bağırsağın yukarı bölgelerindeki bozukluklardan kan geldiği sonucuna varılır. Eğer kan sümüksü bir kıvamda ve açık renketyse,

o zaman hastalığı kalın bağırsakta aramak uygun olur. Örneğin, dizanteri, basur memesi ya da polipe karar verilebilir.

Birçok hastalıkların işareti sayılan amel, çoğunlukla kusma, iştahsızlık, ağız tatsızlığı, dil paslığı, ateş, karın sancısı, ya da şişmesi (gaz) ile beraber gelir.

Hastalığın sürmesi, birkaç günden, haftalarca, hatta kronik hastalıklarda hastalığın devamıncadır.

Önce, bir sürgün ilâcı (en iyisi hintyağı) vermekle işe başlamak, hastalık kaynağını bulmak gerekir. Ağrı varsa, karna sıcak uygulamak (sıcak su dolu şişe, kızdırılmış tuğla, sıcak suya batırılmış havlu koymak) iyi sonuçlar verir. Besin az miktarda alınmalı ve hasta yatağa yatırılmalıdır. Çay, sade suyla pişirilmiş mahallebi, nişasta peltesi, kızartılmış ekmek, sade suya çorba, pirinç lâpası, rendelenmiş çiğ elma, daha sonra patates ezmesi, gevrek, daha sonra beyaz etler, balık haşlaması, en sonra da kırmızı etler, sebzeler ve yağ verilmesi uygun olur.

Süt Çocuğunda Amel: Fena beslenme, alışık olmadığı bir mamayı birdenbire verme, mevsim sıcakları, başka bir hastalık nedeniyle, bağırsaklarda görülen ekşime ya da kokma, etkenleri arasındadır. Her zaman diş çıkmasına bağlamak yanlış bir tutumdur. İleri ishallerde su kaybı (eksikoz) ve zehirlenme (toksikoz) durumları görülebilir. Bu duruma gelmiş çocuklar, iyi bakım görmezlerse ölür. Dışkı köpüklü, sulu, sümüksü, kanlı, irinli ve fena kokuludur. Kusar, genel halde bozukluk görülür. Evdeki ilâçlardan ilk tedbir olarak verilebilirse de hemen doktora gitmek gerekir.

AMENDOLA, GIOVANNI
(1882-1926) İtalyan politikacı. Geniş ve köklü bir felsefe ve kültür formasyonu olan bu liberal politikacı, önce **Resto del Carlino** gazetesine yazmış. 1914 haziranından sonra da, **Corriere della Sera**'da Giolitti'ye karşı ve savaşa girme taraftarı yayına katılmıştır. Savaş sonrasında milletvekili seçilmiş ve 26 ocak 1922'de, Roma'da sonradan faşizmin tehdit ettiği kurumları güçlendirmeye çalışan bazı liberal çevrelerin organı haline gelen gündelik **Il Mondo** gazetesini kurmuştur. Gazetecilik ve parlamento çalışmalarından sonra Matteotti ve Aventino olaylarına karışmıştır. Faşist aydınların bildirisine karşı, 30 nisan 1925'te Benedetto Croce tarafından kaleme alınan karşı bildirinin hazırlanması için ilk teşebbüse geçen de odur. 7 nisan 1926'da Cannes'da, muhtemelen bir yıl önce faşistler tarafından yapılan işkencenin sonucu olarak, ölmüştür.

Ahlâkî uzlaşmazlığı, ruhî değerlere inancı, anayasaya bağlılığı, bu politikacıyı, faşizme karşı liberal ve demokratik muhalefetin en anlamlı temsilcilerinden biri haline getirmiştir.

AMENDOLA, GIOVANNI BATTISTA
(1848-1887) İtalyan heykel sanatçısı. Napoli Güzel Sanatlar Akademisinde okumuş, Roma ve Paris'te çalıştıktan sonra, beş yıl İngiltere'de kalmıştır. Daha sonra Napoli'ye dönmüş, ölümüne kadar orada oturmuştur. Çalışmalarında, içinde yaşadığı yılların etkisinde kalmış, verist akım ilkelerine uygun heykeller yapmıştır.

AMENOFİS
On sekizinci hanedandan dört Mısır firavununun adı. (**Amenophis** = Amon hoşnut oldu.) Amenofis I.'in krallığı (M.Ö. 1545-1524) hakkında pek az bilgiye sahibiz. M.Ö. 1448-1422 yılları arasında saltanat süren Amenofis II., Asya'da Mısır egemenliğini sağlamlaştırmıştır. Kendisi ok atmayı, araba yarışını çok seven iyi bir atletti. Amenofis III.'ün firavunluğu sırasında (M.Ö. 1413-1377) Mısır, özellikle Teb'de, sanatta en parlak devirlerinden birini yaşamıştır. Bu şehirde, yaptırdığı büyük tapınak-mezarın, hükümdarı canlandıran ünlü heykelleri bugüne kadar kalmıştır.

Amenofis III.'ün oğlu olan Amenofis IV. (M.Ö. 1377-1358), Ammon papazlarının gittikçe artan gücüne tepki göstererek, dinde köklü bir reform yapmış, geleneksel çoktanrıcılığın yerine, hayat dağıtıcısı güneş diskini, Aton dinini koymuştur. Bizzat kendisi adını Ekhnaton (Aton'un sevdiği) olarak değiştirmiş, yeni başkenti, adı Aton'un ufku anlamına gelen Akhetaton'a (şimdiki Tell el-Amarna) taşıyarak, karısı Nefertiti'yle birlikte kendisini, şereflerine coşkun ilâhiler bestelediği yeni tanrıların dinine vermiştir. Zamanında sanat alanında da büyük bir gelişme olmuştur.

G.B. Amendola'nın bir heykeli.

Amenofis III. Teb dolaylarındaki mezarına bu iki dev heykeli yaptırmıştır.

AMERIGO VESPUCCI
(**bkz.** Vespucci, Amerigo)

Solda: New York'un yüksek binalara öncelik taşıyan niteliği, kurulduğu arazinin bir sonucudur. Sağda: Tula'da Toltek uygarlığından kalma ünlü heykeller.

AMERİKA

Bütünüyle, ancak 1492'de keşfedilmiş olan Amerika, kıtalar arasında Yenidünya diye adlandırılır. Hemen hemen 126 enlem derecelik yer kaplar. 71° 59'K enleminden (Boothia yarımadası) 53° 54'G enlemine (Brunswick yarımadasında Froward burnu) kadar uzanır. Adaları da göz önünde tutulacak olursa, Amerika daha geniş bir bölgeyi kaplar. Yani 139° enlemden fazla yer tutar: 83° 89'K enleminden (Grönland'da Morris Jesup burnu) 55° 59'G enlemine (Horn Burnu) kadar uzanır. Boylam olarak genişliği ise yaklaşık olarak 133°'dir; 168° 4'B boylamından (Prens dö Gal burnu) 34° 47'B boylamına (Branco Burnu) kadar gider. Eğer yine adaları göz önünde tutacak olursak kıtanın enlemi 176°'yi bulur, yani 172° 25'D boylamından (Aleut adaları) 11° 40'B boylamına kadar yayılmış sayılır. Amerika'nın kuzey ve batısını Atlantik okyanusu çevirir. Bu okyanus kıtanın içerilerine, derinlere kadar girerek Meksika körfezi ve Karayib denizi ile Hudson körfezini meydana getirir. Batıda Pasifik okyanusu yer alır. Bu bölgedeki kıyılar kuzey-batıdan güney-doğuya doğru oldukça düz bir şekilde uzanır. Limanlar azdır. Kıtanın, adalar dahil toplam yüzölçümü 41 982 077 km^2., nüfusu 400 milyondan fazladır. Grönland ve Baffin gibi bazı adaları çok büyüktür. Yenidünya dediğimiz Amerika, son derece geniş iki büyük kara kitlesinden (Kuzey Amerika ve Güney Amerika) meydana gelmiştir. Bu iki kitle birbirine dar ve uzun bir kıstakla bağlıdır. Bu kesimin girintili çıkıntılı kıyıları ve çeşitli adalarının morfolojik yapı, iklim ve insanları bakımından o derece kendine özgü nitelikleri vardır ki, burası apayrı bir bölge sayılarak Orta Amerika adını alır. Ancak, Orta Amerika bölgesi, genellikle Kuzey Amerika'nın bir parçası kabul edilir.

KUZEY AMERİKA. — Kuzey Amerika'nın tamamı Kuzey yarımküresindedir. En güney noktası Panama Cumhuriyetindeki Punta Mariato (7° 12'K enlemi) ve en kuzey noktası ise Boothia yarımadasında Murchison burnudur. Doğu ve batı uçları, sırasıyle Labrador'da Charles burnu (Greenwich'in batısında 55° 37' boylam) ve Alaska'da Prens dö Gal burnudur. (168° 4'B boylam).

Kuzey Amerika, tabanı kuzeye yönelmiş bir üçgene benzetilebilir. Yarımada ve adalar, yüzölçümünün hemen hemen dörtte birini teşkil eder. Toplam yüzölçümü 4 milyon km^2.-yi aşan adaların belli başlıları, dünyanın en büyük adası olan Grönland, Kanada kıyılarından kuzeye doğru uzanan Kuzey Kutup denizi takımadaları ve Antillerdir. Bundan başka Pasifik'teki, Asya ile Alaska arasında uzanan Clipperton ve Revilla Gigedo adalarıyle Aleut adaları ve Atlantik okyanusundaki Bermuda adaları Kuzey Amerika'ya bağlı sayılır. Buna karşılık Avrupa'dan çok Amerika'ya yakın bulunan İzlanda ise Avrupa kıtasının bir adası olarak kabul edilir.

Yükseklikler. — Coğrafya yapısı bakımından Kuzey Amerika'da birbirinden ayrı bölgeler göze çarpmaktadır. Batıda bir dizi sıradağ uzayıp gider. Kuzey Amerika Kordilyerleri adı verilen bu dağlar arasında en önemlileri Kayalık dağlardır. Doğuda bulunan Appalachian dağları daha dar bir bölgeyi işgal eder. Bu iki dağ dizisi arasında bir düzlük vardır. Bu düzlük kuzeyde Hudson körfezine dayanan Kanada düzlüğü ile güneyde Meksika körfezine dayanan Mississippi ovasından meydana gelmiştir.

Üçüncü jeolojik zamandan kalma batı dağları, Alaska'dan Meksika'ya kadar batı kıyısı boyunca ve bu kıyıya paralel olarak uzanır. Bu dağlar da gene birbirlerine paralel çeşitli dizilerden meydana gelmiştir. Doğu kesiminde Kayalık dağlar bu yüksek bölgenin sınırını meydana getirir. Batı kesimde ise aralıksız bir dağ zinciri (Alaska dağları, Kıyı sıradağları, Kaskat (Çağlayan) sıradağları, Sierra Nevada) Meksika'ya kadar gider. Bu dağ dizisinin Meksika'daki devamına Batı Sierra Madre'si denir. Kayalık dağların devamı ise Doğu Sierra Madre'si adını alır.

Bu iki dağ dizisi geniş bir yaylayı çevreler. Sık sık tekrarlanan yanardağ patlamaları, tektonik olaylar ve dağoluşumu hareketleri jeolojik zamanlar boyunca bu yaylayı birçok yükseklik ve derinliklere ayırmıştır. Yüksek yayla bölgesi (Columbia yaylası, Büyük havza, Colorado yaylası, Meksika yaylası) yanında çöküntü bölgeleri ya da çukurlar vardır. (Ölüm vadisi, Salton denizi). Bugün bile, özellikle Kaliforniya'da sık sık toprak kaymalarına rastlanmakta, Meksika ve Orta Amerika'da şiddetli sayılabilecek depremler olmaktadır.

Kayalık dağlardan büyük ovalara ve çayırlıklara birdenbire geçilir. Batının yüksek, sarp, kayalık, Alpleri hatırlatan dağları uçsuz bucaksız ovayla birleşiverir. Burada yükselme, alçalma yoktur. Kanada düzlüğünü Mississippi ovasından ayıran sınır belirsizdir. Dördüncü devre buzulları, büyük kutup başlığından kalma küçük tepeciklerden ibarettir. Bununla beraber kuzey bölgelerinde toprağın cinsi de, görünüşü de farklıdır. Burası çam ormanlarıyle kaplı bir buzultaşı bölgesidir. Güneyde ise manzara ılımlı bölgeler manzarasına benzer.

Appalachian dağları batı sıradağlarından daha eski bir zamandan kalmadır: Bunlar paleozoik zamanda meydana gelmiştir. Görünüşlere yuvarlak tepelerin hâkim oluşu, atmosfer koşullarının bu bölgenin oluşumundaki rolünün, oldukça uzun sürmüş olduğu kanısını uyandırmaktadır.

İklim. — Kuzey ve Orta Amerika'nın iklimi gerek enlem dairesiyle dağların, gerekse hava dolaşımıyle kıyıya olan uzaklıkların etkisi altındadır. İklim koşulları çok belirli farklar göstermektedir. Antiller denizinin sıcak ve yağışlı kıyılarının tropik ikliminden, en kuzeydeki bölgelerin iklimine geçinceye kadar, arada birçok ılımlı iklim bölgeleri yer alır.

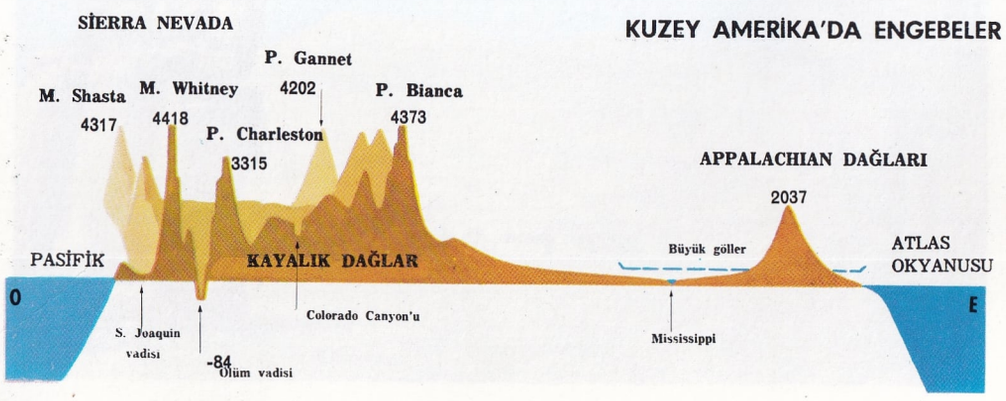

Colorado'daki büyük Canyon, aşınma olayının en ilginç örneklerinden birisini meydana getirir. Aşınmanın meydana getirdiği dikey çizgiler, tortul katların yatay çizgileriyle çelişki halindedir.

Orta Amerika bölgesinde denizin etkisi, ancak dar bir kıyı şeridi boyunca duyulur. İklim, karışık yönlerden esen rüzgârların etkisindedir. Hava akımlarının karşılaşıp çatışması yüzünden buralarda sık sık anî hava değişmeleri ve şiddetli siklonlar olur. Kuzey Amerika kordilyerlerinin meydana getirdiği engel de, iklimi geniş ölçüde etkiler. Pasifik okyanusunun nemli rüzgârlarının kara bölgelerine girmesini önleyerek, içerilerdeki bazı geniş düzlüklerde (buraları kışın kutup ve yazın da tropik etkilerine açıktır) iki mevsim arasında çok şiddetli sıcaklık farklarına sebep olur. Bu farkların 55°C'ye kadar çıktığı görülmüştür.

Orta Amerika'nın kıstak ve yarımada bölgelerinin iklim koşulları okyanusların ve dağların yakınlığının etkisi altındadır. Orta Amerika, yüksekliklerine göre birbirinden kesin olarak ayrılmış iklim bölgelerinden meydana gelmiştir. Denizden 600 m. yüksekliğe kadar **tierras calientes** (sıcak topraklar), 600 m. - 1800 metre arasında **tierras templadas** (ılımlı topraklar) ve 1800 metreden yukarılarda ise

S.S.C.B.
KUZEY BUZ DENİZİ
Columbia bur.
Ellesmere ad.
GRÖNLAND
İSLANDA
Reykjavik
Thule
Upernavik
Bering boğazi
Nome
Parry adl.
Yukon
ALASKA
6194
Mc Kinley
Fairbanks
Alaska yar. adl.
Anchorage
Dawson
Victoria araz.
Baffin araz.
Davis boğ.
Godthâb
Mackenzie
Ayılar Büyük gö.
5489
S.Elias
Alaska körf.
Juneau
Kayalık
Esirler Büyük gö.
Hudson körfezi
Hopedale
Athabaska gö.
Churchill
Port Nelson
Labrador
Ren gö.
Nelson
Athabaska
Edmonton
New Foundland (Yeni Yer)
Winnipeg gö.
Calgary
Saskatchewan
Regina
Manitoba gö.
Winnipeg
Quebec
YENİ İSKOÇYA
Seattle
Spokane
Missouri
Yukari gö.
Montreal
Lawrence
Portland
Kolumbia
Snake R.
Ottawa
Toronto
Ontario gö.
Boston
4316
Shasta
Minneapolis
St. Paul
Michigan gö.
Huron gö.
Detroit
Erie gö.
Buffalo
New York
Mendocino bur.
BÜYÜK
Büyük Tuz gölü
Mississippi
Chicago
Cleveland
Philadelphia
Baltimore
HAVZA
Mt. Whitney
4418
Cincinnati
Washington
S. Francisco
Denver
Kansas City
St. Louis
Louisville
Ohio
Colorado
4386
P. Blanca
2037
Mt. Mitchell
Tennessee
Arkansas
Los Angeles
Phoenix
Memphis
Atlanta
Birmingham
Savannah
Dallas
El Paso
New Orleans
Florida
Austin
Houston
Tampa
Miami
Bahama adl.
Kaliforniya yar. adl.
Sierra Madre
Rio Grande del Norte
MEKSİKA KÖRFEZİ
Havana
Falso bur.
Tampico
Catoche bur.
KUBA
HAITI
DOMİNİKAN CUMH.
Mérida
Guadalajara
Meksiko
5700
Orizaba
JAMAİKA
ING. HONDURASI
KARAYİB DENİZİ
Acapulco
GUATEMALA
HONDURAS
EL SALVADOR
NİKARAGUA
Barranquilla
Nikaragua gö.
KANAL Böl.
KOSTARİKA
PANAMA
KOLOMBİYA
0 500 1000 Km
BÜYÜK OKYANUS
ATLAS OKYANUSU

tierras frias (soğuk topraklar) yer alır. Antillerde iklim, ekvator üzeri okyanus iklimidir. Fakat buralarda sıcaklıklar Orta Amerika kıstak bölgesinin sıcak topraklarında olduğu kadar yüksek değildir.

Akarsular. — Kuzey Amerika'da akarsular toprağın yapı özellikleriyle yakından ilgilidir. Gerçekten de Atlantik ve Pasifik okyanusuna akan ırmakları birbirinden ayırma ödevi gören Kuzey Amerika kordilyerlerinin Pasifik okyanusuna yakın oluşu, Pasifik okyanusuna, Atlantik okyanusuna ve bunlara doğrudan doğruya bağlı denizlere (Kuzey Buz denizi, Amerikan Akdenizi) dökülen akarsuların uzunluk, kapsam ve rejim bakımından birbirinden çok büyük farklar göstermesine yol açar. Topraküstü akarsuları bulunmayan bölgeleri ve iç akışlı bölgeleri (yani denize çıkışı olmayan havzalara dökülen suları bulunan bölgeleri) hariç tutarsak görürüz ki, Kuzey Amerika topraklarının hemen hemen beşte dördünün suları Atlantik okyanusuna ve bu okyanusa bağlı bulunan iki denize dökülür. Batı kıyılarına akan nehirler ise genellikle daha kısa, daha dik yataklı ve daha düzensiz rejimlidir. Yine de bu ırmaklardan bazıları oldukça uzundur: Alaska'yı doğudan batıya geçerek Bering denizine dökülen Yukon; önce güneye doğru inip başlıca kolu Snake ile birleştikten sonra batıya dönerek Pasifik okyanusuna dökülen Columbia; yüksek yayladan geçerken Grand kanyonu açan Colorado ırmakları gibi.

Merkez bölgesindeki düzlükler iki büyük su bölgesi meydana getirir: Güneyde sularının tamamı hemen hemen Mississippi-Missouri ırmakları ve onların kolları tarafından denize dökülen Meksika körfezi bölgesi, kuzeyde ise belli başlı ırmakları Mackenzie ile Nelson olan kutup bölgesi. Atlas okyanusuna dökülen kısa akarsular da vardır. Bunlardan ancak ikisi ulaşıma elverişli kanallarla doğrudan doğruya Büyük göllere bağlandıklarından ekonomik önem taşırlar: Hudson ve Saint-Laurent ırmakları.

Kuzey ve kuzey-batı kesimlerinde, dördüncü zaman buzullarının buralara yayılıp oyması ve sonra kuzey kutup başlığına doğru çekilmeleri, dünyanın en büyük göller bölgesini meydana getirmiştir. Bu göllerin bazıları çok geniş, özellikle Kanada topraklarında bulunan bazıları ise nispeten küçüktür. Bunların Büyük göller adını alan en önemlileri, Birleşik Amerika ile Kanada sınırında bulunur: Superior gölü, Michigan gölü, Erie, Ontario, Huron gölleri. Winnipeg, Ayılar gölü, Anahtarlar gölü, Athabaska gibi öteki bazı büyük göllerin ise tamamı Kanada topraklarındadır. Batı bölgelerinin yüksek yaylaları arasında, geniş dağların eteklerinde sık sık göl havzalarına rastlanır. Bunların en önemlisi ortalama tuzluluk derecesi %18 olan, Büyük Tuz gölüdür. Orta Amerika'daki Nicaragua gölü de oldukça büyüktür.

Bitkiler. — Bitkilerin yapısı iklim koşullarına sıkı sıkıya bağlıdır. Kuzeydeki kutup bölgelerinde geniş tunduralar vardır. Buraların karakteristik bitkileri, likenlerle yosunlardır. Bundan sonra otsuların ve çoğunlukla buğdaygillerin, düğünçiçeğigillerin ve oldukça boylu ağaççıkların yetiştiği bir bölge gelir. Çamlar, mazı ağaçları ve kocaman sekoya ağaçları Pasifik kıyıları boyunca uzanan ormanlarda ve Çağlayan dağlarıyle Sierra Nevada'nın batı yamaçlarında en fazla yetişen ağaçlardır. Bu dağların hemen doğusunda uzanan çölde ise, Amerika'ya özgü olmakla beraber, öteki kıtaların çöl bitkilerine de benzeyen az türde bitkiler bulunur. Kuzey Meksika ormanları sık meşe, dişbudak, çınar, servi ve kavak ağaçlarıyle kaplıdır. Tropiküstü bozkırlarında ise frenkincirleri, çeşitli kaktüsler yetişir. Büyük göller ve Kayalık dağlar bölgelerinin karaağaçlardan ve huş ağaçlarından meydana gelmiş geniş ormanlarının topraküstü bitkileri hanımeli, zakkum, gibi çiçeklerdir. Ayrıca buralara özgü zehirli bir sarmaşık da vardır. Fakat bu ormanların çoğu bugün geniş tahıl tarlaları ve Avrupa'dan getirilmiş değerli sığırların yetiştirildiği otlaklar haline getirilmiştir. Tahıl ve orman bitkilerinin yanında meyvecilik (elma, şeftali, erik, vb.), sebzecilik ve tütün ekimi de çok ilerlemiştir. Manolya ve defnelerin çoğunlukta bulunduğu ağaçlıklarla kaplı Mississippi havzası da yoğun bir tarım bölgesidir. Bu bölgede ve Kaliforniyanın ılımlı bölgelerinde domates, tütün, mısır, yerfıstığı ve pamuk yetiştirilir. Fakat asıl pamuk ekimi, tropik iklimi pamuğa çok elverişli olduğundan Kuzey Amerika'nın güney eyaletlerinde (Meksika, Florida ve Güney Kaliforniya) yapılır. Bundan başka, ananans da bu bölgelerde çok yetiştirilen bir meyvedir. Bugün Kaliforniya'da ve özellikle daha ılımlı olan kıyı kesiminde zeytin, üzüm, turunçgiller, şeftali, armut ve erik gibi Akdeniz bölgesine özgü meyvelerden Afrika ve Amerika hurmasına ve pamuk ile ananas gibi tipik tropik bitkilerine kadar her türlü bitki ve meyve yetiştirilebilmektedir. En modern tekniklerin kullanılması Amerikalılara dünyanın bütün yararlı bitkilerini yetiştirmek, üretmek olanağını sağlamıştır. Bu bitkilerin çoğu Amerika'da yetiştirilmiş, anavatanlarından daha verimli olmuştur.

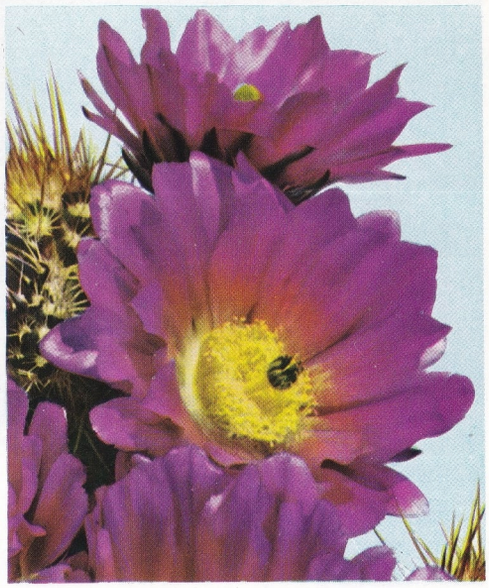

A.B.D. ve Meksika'nın çorak bölgelerinde çok yaygın olan bir kaktüs türü: Echinocereus Fendleri.

Hayvanlar. — Kuzey Amerika'ya özgü hayvanların listesi pek zengin değildir. Çoğunu Avrupa hayvanları teşkil eder. Kutup bölgesinde bozayı, beyazayı, kutup kurdu, rengeyiği yaşar. Kanada'da sincap çok bulunur ve çınarla birlikte bu ülkenin ulusal sembolü haline gelmiştir. Avrupalıların buralarda koloni kurmasından önce Amerikalılar evcil hayvan olarak yalnız rengeyiğini, Amerika öküzü (bizon) nü ve hindiyi (anavatanı Mississippi havzasıdır) bilirlerdi.

Kolonileşme hareketi ve Avrupa'dan getirilen hayvanların yetiştirilmesi, yerli hayvan-

Alaska'dan Meksika'ya kadar, Amerika kıtasının en dik yükseltisini meydana getiren Kayalık dağlardan bir görünüş.

Pittsburgh'da (Pennsylvania) fabrikalar. Kömür ve demir kaynaklarının bolluğu, akarsu ulaştırmasının kolaylığı bu bölgeyi dünyanın önemli çelik üretim merkezi yapmıştır.

ları hemen hemen tamamıyle yok etmiştir. Kuzey Amerika sürüngenleri arasında büyük ırmaklarda bulunan alligator, çıngıraklıyılan (**Crotalus** cinsinden çeşitli türler), Avrupa'da yaşayan kaplumbağaya benzeyen tatlısu kaplumbağası sayılabilir. Memelilerden, eskiden Kaliforniya'da, Kuzey Amerika'da çok yaygın bulunan jaguar, iki tür vaşak, Kanada ve Birleşik Amerika'nın kuzey kesimlerinde yaşayan kutup vaşağı (**lynx canadensis**) ile Amerika Birleşik Devletlerinin her yerinde ve oldukça sık görülen kırmızı vaşak (**lynx rufus**), ve kuzeyde Kanada'dan güneyde Patagonya'ya kadar her bölgeye yayılmış bulunan puma sayılabilir. Amerika antilopu, Kayalık dağlarda yaşar ve buraya özgü bir hayvandır. Son zamanlarda alınan koruyucu tedbirler, bir zamanlar bütün kıtada yaygın bulunan bizon ya da Amerikan öküzü soyunu tükenmekten kurtarmıştır. Kuşlar arasında akbaşlı deniz kartalı sayılabilir. Bu kuş Amerika Birleşik Devletlerinin amblemini meydana getirir. Kuzey Amerika'ya özgü böcek türlerinin de sayısı çoktur. Bunların bir kısmı Avrupa'ya da yayılmıştır. Patatese zarar veren patates kurdu (dorifor) ile bağlara tebelleş olan filoksera Avrupa'ya, Amerika kıtasından gelmiş böceklerdendir.

BAŞLICA YÜKSEKLİKLER
(Kuzey Amerika)

Mc Kinley (Alaska)	yükseklik	6 187 m
Logan (Kanada)	»	6 050 m
Citlaltépetl (Meksika)	»	5 700 m
Saint Elias (Alaska)	»	5 489 m
Popocatépetl (Meksika)	»	5 386 m
Sanofrd (Alaska)	»	4 940 m
Whitney (Kalifornia)	»	4 418 m
Rainier (Washington)	»	4 392 m
Blanca Peak (Colorado)	»	4 373 m
Tajumulco (Guatemala)	»	4 211 m
Fuego (Guatemala)	»	3 918 m
Chirripo (Costa Rica)	»	3 837 m
Ortalama yükseklik		720 m

BAŞLICA YÜKSEKLİKLER
(Güney Amerika)

Aconcagua (Arjantin)	yükseklik	6 959 m
Ojos del Salado (Şili)	»	6 880 m
Bonete (Arjantin)	»	6 872 m
Tupungato (Şili - Arjantin)	»	6 800 m
Pissis (Arjantin)	»	6 779 m
Mercedario (Arjantin)	»	6 770 m
Huascaran (Peru)	»	6 768 m
Tocorpuri (Şili - Bolivya)	»	6 761 m
Llullaillaco (Şili)	»	6 723 m
Nevado de Cachi (Arjantin)	»	6 720 m
Incahuasi (Arjantin)	»	6 620 m
Coropuna (Peru)	»	6 613 m
Galan (Arjantin)	»	6 600 m
Illampu (Bolivya)	»	6 550 m
Sajama (Bolivya)	»	6 520 m
Ortalama yükseklik		590 m

Nüfus. — Nüfus yoğunluğu bakımından Kuzey ve Orta Amerika, dünyada Avrupa ile Asya'dan sonra üçüncü gelir: 262 milyon nüfusun, km². başına ortalaması 10,8'dir. Bir yandan kutup buzullarından ekvator ormanlarına, ıssız yaylalardan verimli, ılımlı düzlüklere kadar çeşitli değişiklikler gösteren fizikî yapı, öte yandan ekonomik etkenler, nüfusun oldukça eşitsiz bir şekilde dağılmasına yol açmıştır. Gerçekten de, Antiller bölgesi ve kahve yetiştiren kesimler gibi, büyük çapta tarım üretimi yapılan yerlerde nüfus yoğunluğu pek yüksektir (Porto Riko'da km².'ye 264, Martinik'te 245, Haiti'de 125 ve El Salvador'da 111,5 kişiden fazla düşer). Amerika Birleşik Devletlerinde ise, nüfus tarım ve endüstri bölgelerinde ve özellikle Atlantik kıyısı boyundaki eyaletlerle (New Jersey'de km². başına 299, Massachussets'de 240,7 vb.) büyük şehirlerde (New York nüfusu 7 800 000, Chicago 3.550.000, Los Angeles 2.500.000) toplanmıştır. Buna karşılık en düşük yoğunluk Alaska'dadır. Buranın son derecede geniş arazisi (1.518.775 km².) 220.000'i biraz aşan bir nüfusu barındırır. Kuzey Kanada kesimlerinde de nüfus yoğunluğu pek düşüktür.

Antropolojik bakımdan, Amerika'da yerleşmiş beyaz ırkı bir yana bırakırsak, Amerikan yerlilerinde Moğol hatlarının üstün geldiği bir temel tip birliği göze çarpar. Alaskalı, ovalı, Aleutlu, Kolumbik, Soronyan ve Pueblo-İndian gibi türlere ayrılan Kuzey Amerika ırkının özellikleri şunlardır: Sıcak-sarı renkte bir ten, düz ve kartal burun. Kuzey Amerika'da boylar uzun ve kafalar mezosefal (bugün belirli yerlerde toplanmış bulunan kızılderililer bu tiptendir) ve Meksika ile Orta Amerika'da boylar kısa, kafalar brakisefaldir. Pueblolar, Mayalar, Aztekler gibi yüksek bir kültür düzeyine erişmiş kavimler bu ırk grubuna dahildir. Eskimolar ise apayrı bir grup teşkil ederler. Bazı bilginler Eskimoları Moğollarla Avrupalılar arasında bir çeşit aracı ırk sayarlar. Derisi sarımtırak-esmer, saçları siyah, ve düz, kafatasları dolikosefal olan bu ufak tefek insanların sayısı bugün çok azalmıştır; on bini ancak geçer. Bugün Orta Kuzey Amerika'da yerleşmiş nüfusun niteliğine gelince, göçler yüzünden birçok ırklar burada karışık halde yaşamaktadır. Kanada'da ve Birleşik Amerika'da nüfusun pek büyük çoğunluğunu meydana getiren çeşitli Avrupalı tipler yanında 15 milyon kadar zenci, Çinliler ve Japonlar gibi diğer renkli ırklardan da vardır. Ayrıca özellikle Meksika, Orta Amerika ve Antillerde melezlerin, kreollerin, metislerin sayıları pek kabarıktır.

Dinlere gelince, Kanada'da ve Birleşik Amerika'da nüfusun çoğunluğu Protestan, Meksika ile Orta Amerika'da ise hemen hemen hepsi Katoliktir. Musevîlerin sayısı 7 milyonu aşkındır. Bu arada, özellikle Protestan dinine mensup mezheplerin ve tarikatlerin de sayısı çoktur. En önemlileri arasında hemen hemen hepsi Utah'ta yaşayan Mormonları (1.500.000), Kuakerleri, Batistleri, Presbiteryenleri, Anglikanları, Metodistleri sayabiliriz. Eski Maya, Aztek ve Indios dinleri, nüfusun toplu halde Katolikliği kabul etmesi nedeniyle hemen hemen tamamıyle ortadan kalkmıştır.

Ekonomi. — Kuzey Amerika ekonomisinde toprakaltı kaynaklarının önemi çok büyüktür. Bunların işletilmesi büyük endüstri bölgelerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kuzey Amerika, petrol üretimi bakımından dünya üretiminin hemen hemen yarısı düzeyindedir. Demir (%35), kömür (%30), bakır (%40), kurşun, kükürt, altın, gümüş, alüminyum ve diğer madenler üretimi de dünya istatistiklerinde yüzde olarak oldukça geniş yer tutar.

Büyük kömür havzaları Kanada'da (Alberta ve Saskatchewan eyaletleri) ve Birleşik Amerika (merkez-batı eyaletleri ve özellikle orta-doğu eyaletleri) da toplanmıştır. Özellikle Birleşik Amerika'nın kuzey-doğu kesiminde, kömür damarlarının yakınında demir damarlarının bulunması, dünyanın en büyük endüstri bölgelerinden birinin doğuşuna yol açmıştır. Petrol en çok Birleşik Amerika (Texas, Louisiana, Kaliforniya, Oklahoma ve Kansas) da çıkartılmaktadır.

Kuzey ve Orta Amerika topraklarında tarım ancak kısmen yapılır; toplam yüzölçümünün ancak onda birini biraz aşan bir kısmı ekime ve ağaç yetiştirilmesine ayrılmıştır (en yüksek oranlar Antillerde ve Birleşik Amerika'nın bazı eyaletlerindedir). Tarım sektö-

1. Bering, Asya ile Amerika arasındaki, adını verdiği boğazdan geçerek Kuzey Buz deniziyle Büyük Okyanus ulaştırmasını sağladı (1728). 2. Eskimolar ve kuzey bölgelerinde yaşayabilmek için kullanılan yeni konutlar. 3. Kuzey Amerika ayısı. 4. Kutup üstünden geçen havayollarının ilk durağı olan, kıtanın en kuzey havaalanı Anchorage. 5. Yukon kürkleri avcısı. 6. Büyük denizci Henry Hudson, 1611 yılında ayaklanan tayfası tarafından adını verdiği körfezin kıyılarında bırakıldı. 7. Büyük Okyanus kıyısında yaşayan yerlilerin totemi. 8. Kayalık dağların büyük orman kaynaklarından yararlanma. 9. XVIII. yüzyılda gelişen Hudson Körfezi Ticaret Ortaklığının merkezi. 10. Kanada'nın «kırmızı ceketli muhafızları». 11. Quebec'deki Fransız kalesi. 12. A.B.D.'nin kuzey batısında yaşayan yerlilerin reisi. 13. St. Laurent barajlarının yapılmasıyla Atlas Okyanusu ile Büyük Göller bölgesi arasında dünyanın en büyük ırmak yollarından biri açılmıştır. 14. Büyük Colorado Kanyonu. 15. Otomobil şehri Detroit. 16. Çelik şehri Pittsburgh. 17. Bağımsız Amerika Birleşik Devletlerinin kurucusu George Washington. 18. 1869-70 yıllarında Doğu ile Batıyı birbirine bağlayan ilk demiryolu yapıldı. 19. Ünlü Arizona kaktüsü. 20. Utah ile Arizona arasındaki Monument Valley'de toprak kaymasından doğan yer biçimleri. 21. Abraham Lincoln 1863 yılında köleliğin kaldırıldığını ilân ediyor. 22. A.B.D.'nin bağımsızlık savaşının en ünlü kişilerinden Benjamin Franklin. 23. New York'un kalbi Manhattan. 24. Mayflower gemisi. 25. Los Angeles uçak ve helikopter fabrikaları. 26. Binlerce yıl yaşayan Sekoya ağacı. 27. Apache'ların ünlü reisi Geronimo. 28. Kahramanlık çağının en belirgin niteliklerinden biri olan Mississippi üzerinde işleyen yandan çarklı gemi. 29. Cape Kennedy füze üssü. 30. Amerika Birleşik Devletlerinin ellinci devleti Hawai'de yerli kayığı. 31. Kalifornia'nın ünlü yemişi. 32. İlk katolik misyonlarından birinin merkezi olan San Antonio (Texas). 33. Texas petrolü. 34. Kristof Kolomb'un amiral gemisi Santa Maria. 35. Acapulco kıyılarında yelken sporu. 36. Meksika şapkası. 37. Yukatan'da Maya uygarlığı. 38. Antil yerlisi. 39. Toltek sanatı. 40. Panama kanalı.

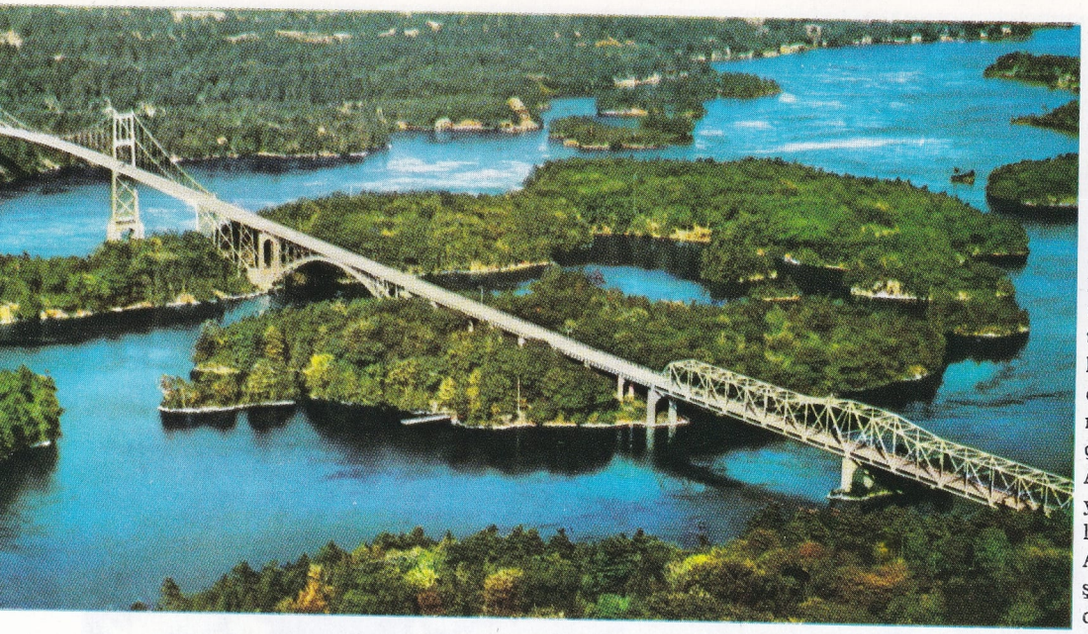

Saint-Laurent üzerindeki Ivy-Lea köprüsü (Kanada). Atlas Okyanusu ile göller bölgesi arasındaki ulaşımı sağlayan bu ırmak, çok yoğun bir ulaştırmaya sahiptir.

ründe Kuzey Amerika ekonomisinin en önemli özellikleri şunlardır: Öteki kıtalardan getirilen (pamuk, şekerkamışı ve kahve gibi) bitkilerin yoğun bir şekilde ekimi ve yayılması ve tahıl ekiminin gittikçe daha fazla kuzey bölgelerine doğru kayması (Kanada'da, 55° K enleminde bile buğday yetiştirilmektedir).

Kuzey Amerika'da gittikçe uzayan mesafeleri daha hızlı ve daha rahat bir şekilde alabilmek ihtiyacı, ulaşımın çok gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu nedenledir ki, ırmak, demir ve son yıllarda da havayolları daima karayollarına tercih edilmiştir. Demiryolu ağı çok gelişmiş, kıtayı baştan başa geçip iki okyanusu birbirine bağlayan doğru hatlar kurulmuştur. Günümüzde kıta aşan on kadar demiryolu hattı vardır. Kuzey kesimlerinde ve özellikle Kanada'da karayolları da çok büyük önem kazanmıştır.

Denizyolu Kuzey Amerika ekonomisinin gelişmesinde öteden beri başlıca etkenlerden biri olmuştur. Bunlar kıtanın içerilerine kadar girme olanağını sağlayan ırmaklar, Büyük gölleri birbirlerine ve Atlantik kıyısına bağlayan kanallar ve Atlantik ile Pasifik arasında tek ulaşım yolu olan Panama kanalıdır. Bu kanal aynı zamanda dünya ticaretini geniş oranda etkilemektedir.

GÜNEY AMERİKA. — Güney Amerika bir çok yönden Kuzey Amerika'ya benzer: Dar kenarı kuzeye yönelmiş bir üçgen gibidir, yapı ve özellikle başlıca morfolojik elemanları bakımından Kuzey Amerika'yla ortak birçok noktası vardır: bununla beraber dünyadaki astronomik yeri, iklim koşullarını çok değişik yaptığı gibi, özellikle beyaz ırkın buralarda yerleşme olanaklarını da kısıtladığı için Kuzey Amerika'yla geniş farklar ortaya çıkmıştır. Güney Amerika'nın büyük kısmı 12° K enlemi ile oğlak dönencesi arasında, yani tam dönencelerarası tropik bölgede bulunur. Buralarda iklim çok sıcaktır, kıtanın ancak küçük bir kesimi ılımlı bölgede kalmaktadır. İki Amerika'da da yerleşme ve kolonileşme XVI. yüzyılla birlikte başlamıştır, ama güneyde iklim etkenleri, yerleşme güçlükleri ve Kuzey Amerika'ya oranla Avrupa'ya daha uzak oluşu, dünyanın bu kısmının ekonomik bakımından Kuzey Amerika'dan geri kalmasına yol açmıştır.

Güney Amerika 68 enlem derecesi kadar bir yer tutar. Punta Gallinas'tan (12°K) Horn burnuna (55° 59'G) kadar uzanır. Boylam olarak eni yaklaşık olarak 47°'dir. Punta Parinas (81° 15' B boylamı) ile Cabo Branco (34° 47' B boylamı) arasında bulunur.

Güneyde Magellan boğazında Atlantik ile Pasifik birleşir. Bu boğaz Güney Amerika adalarının en büyüğü olan Ateş ülkesini (48.000 km².) kıtadan ayırır. Öbür önemli adalar arasında Pasifik'teki Chiloe (8350 km².) ve Atlantik'teki Trinidad (4828 km².) adaları sayılabilir. Şili'nin Pasifik'teki adaları ve kıyı adalarıyle birlikte Hollanda Antilleri (Curaçao, Aruba ve Bonaire), Venezuela adaları, Tobago vb., hatta Falkland (ya da Malvin) adaları da Güney Amerika kıtasına bağlı adalar sayılır. Ayrıca çeşitli okyanus adaları da ko-

Kuzey Amerika'daki yerleşme hareketleri, yerel hayvanların çoğunun tükenmesine yol açmıştır. Bu türlerin son örneklerine hayvanat bahçelerinde ve ulusal parklarda rastlanır. Resimlerde Amerika kıtasında rastlanan hayvanlar görülüyor: Derisi çok makbul olan hörgüçlü yaban öküzü (solda); boz ayı (ortada); uçar sincap (sağda üstte) ve kunduz (sağda altta).

AKARSULAR

Mississippi - Missouri	6418 km
St. Laurent	3800 km
Yukon	3700 km
Nelson - Saskatchewan	3170 km
Columbia - Sinake	3090 km
Colorado	2900 km
Rio Grande do Norte	2800 km
Churchill	2590 km

Amazon - Ucayali	6280 km
Amazon - Maranon	5500 km
Rio de la Plata - Parana	4700 km
Madeira - Mamore	3200 km
Purus	3200 km
Orinoco	3000 km
Sao Francisco	2900 km
Tocantins	2640 km
Araguaia	2600 km

laylık olsun diye Güney Amerika'yla birlikte incelenir ki, bunlar Pasifik'te ekvator üzerinde Galapagos adaları ve siyasî bakımdan bu adalara bağlı bulunan Malpelo (Kolombiya), San Felix, San Anbrosio ve Juan Fernandez (Şili) adaları; Atlantik'te ise Fernando de Noronha, Sao Pedro, Sao Paulo, Atol das Rocas ve Trinidad (Brezilya) adalarıdır.

Yükseklikler. — Güney Amerika'nın anahatları bakımından yapısı basittir ve yukarıda da belirtildiği gibi Kuzey Amerika'yı andırır. Batıdan doğuya doğru birbirinden hemen hemen dikine çizgilerle ayrılmış üç bölge uzanır: And kordilyerleri, merkez düzlükleri ve doğu yaylaları. And kordilyerleri Pasifik kıyısına paralel olarak uzanan ve en kuzey kesiminde yelpaze gibi açılan yüksek dağlar zinciridir. Üçüncü zamandan (Alp dağları oluşumu) kalmış olan And dağları genç, sarp dağlardır ve geçit vermezler. Bazen Kolombiya, Ekvator ve Peru'da olduğu gibi uzunlamasına basit vadilerle ayrılmış, hemen hemen paralel sıradağlar halinde uzanırlar; bazen de Bolivya'da olduğu gibi sıradağlar kurak, çevresi kapalı, denize çıkışı olmayan yaylaları çevreler. Andlar kordilyerini teşkil eden sıradağlara Pasifik kıyısının birkaç yerinde Kuzey Amerika'dakine benzeyen bir seri kıyı tepeleri eklenir. Bunlar özellikle Şili'de oldukça yüksektir. Bu ülkenin güney kesiminde daha da yükselip kısmen denizin altına girerek 42° G enlemi hizasında Şili kıyılarını süsleyen takımadaları meydana getirirler.

Güney Amerika'nın en eskiden kalma yükseklikleri Guyana ve Brezilya yaylalarıdır. Bunlar birbirinden Amazon nehri havzası ve Andlar kordilyerleriyle ayrılır ve sırasıyle Orinoko vadisini ve Paraguay vadisini meydana getirirler. Buraları bir kristalli şist tabakası üzerinde çok yeri kumluk, paleozoik ve mezozoik zamanlardan kalma dağlık bölgelerdir. Atmosfer etkenleri ağır ağır bu yaylaları çözmüş, parçalanmış ve onlara hemen hemen genç bir görünüş kazandırmıştır; aralıksız tepeler halinde görünürler. Bu tepeler de birbirinden çok zaman dar çavlan şeklinde akan derelerin açtığı vadilerde ayrılır.

Batıda Andlar kordilyeriyle doğudaki eski ve paleozoik zamanlardan kalma tepeler arasında geniş Orinoko, Amazon ve Parana-Paraguay vadileri açılmıştır; jeolojik bakımdan çoğu deniz tortulu katmanlarından ve ancak denizin yakınlarında aluvyon tortularından meydana gelmiştir. Bu düzlüklerin en genişi, uçsuz bucaksız Amazon havzasıdır. Bu havzanın hemen hemen her yanı insan ayağı basmaz, yağmuru bol ormanlarla kaplıdır.

İklim. — Güney Amerika'nın iklim koşulları üzerinde, bulunduğu enlemin büyük etkisi vardır: Gerçekten de kıtanın yüzölçümünün üçte ikisinden fazla bir kesimi iki dönence arasında bulunmaktadır. Kuzey kesimiyse güney ılımlı bölgesi içindedir. Özellikle Amazon havzası ve Karayib denizi kıyıları çok fazla yağmur alır; Orinoko havzasında ve Brezilya yaylasının denizden içerilerde kalan bölgelerindeyse iklim son derece ılımlıdır, sıcaklık ve yağışlar daha azdır. Dönenceler arasında kalan bölge için deniz düzeyinden yüksekliğin büyük önemi vardır: And bölgelerindeyse, ekvatora yakın bile olsa son derece ılımlı bir iklim hüküm sürer ve yerleşme için pek elverişlidir. Oğlak dönencesinin güneyinde kalan kesimlerde, enlem dairesi iklimi en fazla etkileyen etkendir. Güneye doğru inildikçe sıcaklık azalır ve Ateş ülkesinde, enlem dairesi olarak kutuplara pek yaklaşılmamış olmasına rağmen, kutupaltı iklimi niteliğine bürünür.

Akarsular. — Güney Amerika ırmakları arasında, And kordilyerlerinin kıtanın batı kıyısı boyunca uzanmaları sebebiyle Pasifik okyanusuna dökülenlerden çok, Atlantik okyanusuna dökülen akarsular önemlidir. Pasifik okyanusuna dökülen akarsuların toplam olarak 1 milyon km².'yi biraz aşan bir bölgeyi kaplamasına karşılık, Atlantik okyanusuna dökülenler, Karayib denizine dökülen ırmaklarla birlikte 16 milyon km².'den fazla bir alanı kaplarlar. Akarsuların en büyüğü gerek kapsamı ve gerekse havzasının genişliği bakımından dünyada birinci gelen Amazon ırmağıdır. Onu önem bakımından, Parana ırmağı izler. Parana, Paraguay'ın da sularını alarak onunla birlikte Uruguay'da Rio de la Plata'yla, Orinoko ile ve Sao Francisco'yla birleşerek Atlantik okyanusuna dökülür. Cauca'nın sularını getiren Magdalena ırmağı ise Antiller denizine dökülür. Orinoko havzası ile Amazon ırmağı havzasının Casiquiare'de birleşmesi hem coğrafya bakımından ilgi çekici ve hem de dünyada eşi bulunmayan bir durumdur. Casiquiare Orinoko'nun yukarı kısmından doğar ve Amazon ırmağının sol tarafındaki kollarından olan Rio Negro'yla birleşir. Belli başlı ırmakların hepsi sudan yana zengindir ve ulaşıma elverişlidir. Orinoko ile Amazon ırmağının, dönenceler arasındaki yerleri nedeniyle güneşin havzalarının zenitinden geçiş tarihine rastlayan ikişer taşma devirleri vardır. Pa-

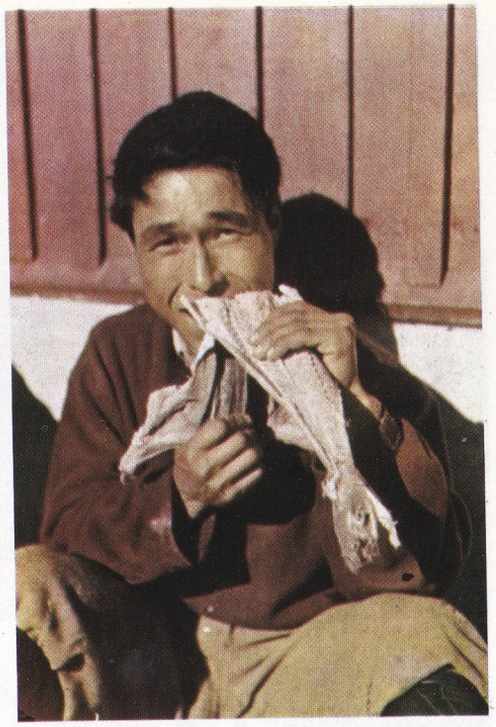

Bir eskimo. Eskimolar avcılık ve balıkçılıkla geçinir.

Arizona bölgesinde yaşayan Hopi kabilesinden bir kızılderili.

1915 yılında işletmeye açılan Panama Kanalı, Atlas okyanusu ile Büyük okyanus arasında bağlantıyı sağlayan son derecede önemli bir yoldur.

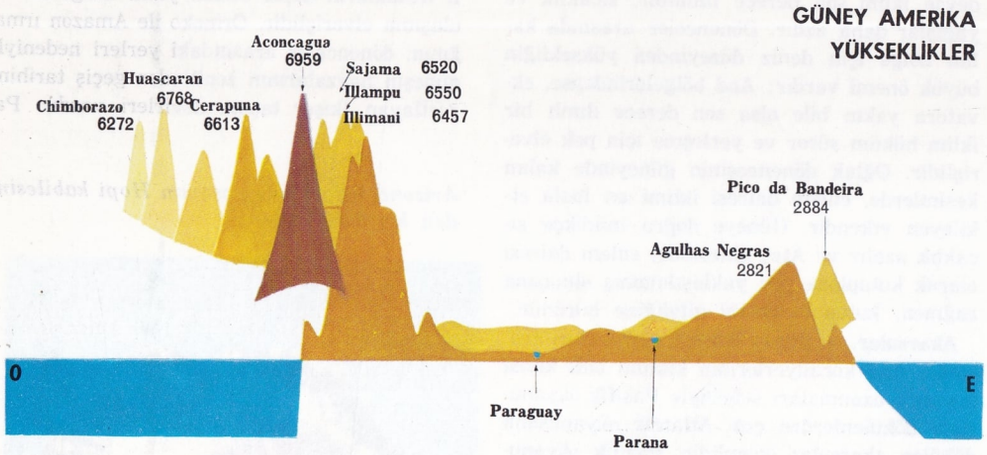

rana ırmağı ise güney yarımküresi yaz mevsiminde ve bir defa olmak üzere taşar.

Güney Amerika kıtası göller bakımından fakirdir. Bunların en genişleri Titicaca (6900 km².) ile Poopo'dur. Bunların birincisi denizden 3812 ve ikincisi de 3690 m. yükseklikte ve her ikisi de Bolivya yaylasındadır. Yılın yalnız belirli zamanlarında suyla kaplanan çeşitli tuzlu havzaların bazıları da geniştir. Bunlara Arjantin'de **salinas** ve Bolivya'da **salares** adı verilir, çoğunlukla geniş içakışlı bölgelerin en çukur kısımlarından meydana gelmiştir.

Bitkiler. — 65 enlem derecesinden fazla bir bölgeye yayılmış olan ve birbirinden çok farklı iklim koşullarına ve dağlara sahip bulunan Güney Amerika'da bölgelere göre farklı zengin bitki çeşitleri vardır.

Bu bakımdan bütün kıta üç bölgeye ayrılabilir: 1) Tropik ve astropikal nitelik taşıyan son derece geniş bir bölge. Orta-kuzey Ekvator, Kuzey-doğu Peru, Kolombiya, Venezuela, Guyana, Brezilya'nın hemen hemen tamamı. Bolivya, -dağlık kısım hariç- Paraguay ve Arjantin'in kuzey-doğu kesimi bu bölgeye girer; 2) And-Pampa bölgesi: 3° ile 45° G enlem derecesi arasındaki And kordilyerleri, Uruguay, Orta-güney Arjantin, Pasifik okyanusu kıyısı boyunca uzayan bölge Guayaquil körfezinden 5 000 km. güneyine kadar bu bölgenin kapsamına girer; 3) Antarktik bölgesi: Bu bölge öteki iki bölgeden çok daha dardır ve kıtanın yalnız güney 45° enlemden, Ateş ülkesinin ucuna kadar olan kesimini içine alır.

Birinci bölge az ya da çok genişlikte on bölüme ayrılır ki, bunlar arasında büyük özellikler taşıyanlar şunlardır: a) Amazon ırmağı havzasının tamamını ve Orinoko havzasının bir kısmını kaplayan, **selva** adı verilen uçsuz bucaksız ormanlar bölgesi: Bu bölgenin karakteristiği olan çok yağış, olağanüstü zenginlik ve çeşitte bitkilerin gelişmesini kolaylaştırır. Bunlar arasında endüstri alanında büyük önem taşıyan, sütleğengillerden lastikağacı (**Hevea** türünden), gene kauçuk veren **Castiloa elastica,** kakao ağacı, yağlı tohumlarından yararlanılan, Brezilya cevizi sayılabilir; b) 1200 metre yüksekliğe kadar uzanan ve aralarında birkaç palmiye türüyle birlikte çok çeşitli bitkiler bulunan Orta-batı Kolombiya ormanları; c) Amazon'un orta ve aşağı havzasında bulunan, çeşitli ağaçlık ve çalılıklarla dolu, kuraklığa dayanıklı **caatinga;** d) Yukarıki bölgenin güneyinde kalan, bozkırlı savanlı, iklimi daha az kurak olan geniş **campos** bölgesi; e) Oğlak dönencesinin iki yanında, Paraguay ırmağı ile Andların doğu yamaçları arasında kalan geniş Gran Chaco bölgesi; bitkileri çok ve zengin olan bu bölgede palmiyeler de, kurakçıl çalılıklar da yetişir ve uçsuz bucaksız düzlüklere yayılır.

And-Pampa bölgesinde şunlar yetişir: Buğdaygiller yönünden zengin **pampa** bozkırları, And dağlarına doğru dikenli alçak bitkiler ve büyük küstümotugillerle kaplanır; Andların daha yüksek kesimlerindeyse başka geniş bozkırlar (**puna**) vardır; Pasifik okyanusuna doğru az çok kurakçıl bitkileri bulunan hemen hemen boş bir çıkıntı uzanır, bundan sonra da kordilyer sıradağlarının ötesinde iklim kuraklığı yüzünden, bitki yönünden fakir bölgeler gelir.

Güney kesimlerindeyse, özellikle kozalakgiller ve defnegillerden, manolya ve meşelerden yana zengin geniş düzlükler, Şili yönünde 50° enlemine kadar uzanmaktadır; Patagonya taşlık bozkırlarla ve Ateş ülkesiyse kayın ağaçlarıyle kaplıdır.

Tarım ürünleri arasında belli başlıları şunlardır: Kahve (özellikle Brezilya ve Kolombiya'da), kakao (özellikle Ekvator, Brezilya ve Venezuela'da), tütün (Brezilya ve Bolivya'da) çeşitli tahıl (özellikle Arjantin'de), keten ve şeker (özellikle Brezilya ve Arjantin'de), turunçgiller (Brezilya), şarap (Arjantin), muz, ananas.

Hayvanlar. — Güney Amerika hayvanları dünyanın en karakteristik hayvanları sayılabilir. Eskiden burada yaşayan hayvanların kendilerine özgü, dar sınırlı birer yaşam bölgesi vardı. Ulaşım, av ve kolonileşme hareketleri bunların bazılarını hemen hemen tamamen yok etmiş, bazılarının ise yerini değiştirmesine ya da dağılmasına sebep olmuştur. Yine de bölgenin hayvanları şöyle sıralanabilir: Maymunların yalnız Yenidünya maymungili ve Arctopitek türleri. Bazıları kan emen (Desmodontid), bazıları da böcekçil ve meyve yiyen vampirler. Çinçilyanın anavatanı Şili'dir; yine buralarda yaşayan opossumun da kürkü değerlidir. Brezilya ve Arjantin'de kastor. Peru, ve Patagonya'da ise lama ile alpaka yaşar. Bu iki hayvan zamanla evcilleştirilmiştir. Fakat bunların ganako ve vikunya türleri hâlâ vahşî hayat sürmektedir.

BAŞLICA GÖLLER

Superior	82 700 km²
Huron	59 820 km²
Michigan	58 240 km²
Büyük Ayı Gölü	31 080 km²
Büyük Esir Gölü	28 930 km²
Erie	25 820 km²
Winnipeg	24 341 km²
Ontario	18 760 km²
Nicaragua	8 430 km²
Athabaska	7 925 km²
Ren Geyiği Gölü	6 330 km²
Nipigon	4 843 km²
Manitoba	4 706 km²
Büyük Tuz Gölü	4 690 km²

BÜYÜK ADALAR

Groenland	2 130 800 km²
Baffin	512 183 km²
Victoria	208 080 km²
Ellesmere	200 445 km²
Küba	114 000 km²
Terre Neuve	110 700 km²
Hispaniola (Haiti)	77 220 km²
Banks	66 498 km²
Devon	55 960 km²
Jamaika	11 424 km²
Puerto Rico	8 780 km²
Toplam	4 100 000 km²

Kuşlar arasında, ekvator ormanlarında yaşayan papağan türleri pek çoktur; dilsiz ördek **(Chairina moscata)** Şili ile Arjantin'de bulunur; sürüngenlerden kayman denen timsah türü, alligator, zehirli yılanlar ve kocaman boa yılanları vardır; buna karşılık kertenkele yoktur. Brezilya ile Guyana'nın karakteristik bir hayvanı ise petekli kurbağadır.

Böceklerin iriliği, şekilleri ve renk zenginliği dikkati çeker; uzunlukları 15 santimetreyi bulan çekirgeler ve fosforlular **(Pyrophorus noctilocus)** çoktur. Bugün buranın yerli hayvanlarına, başka kıtalardan getirilerek yetiştirilmiş at, köpek, kedi, sığır ve koyun gibi çeşitli hayvanlar eklenmiştir; özellikle sığır ve koyun günümüzde ekonomik bakımdan ülkenin başlıca zenginliklerinden birini teşkil etmektedir. Çinçilya, kastor ve opossum ise bugün, öbür kıtalara oranla çok daha kolaylıkla yetiştirilmektedir.

Nüfus. — 140 milyon nüfusu bulunan Güney Amerika, bu nüfusun dağılımı bakımından oldukça biryapımlı (homojen) dır. Nüfus yoğunluğu fazla olan Güney Antiller (Trinidad, Tobago ve Curaçao) bir yana bırakılırsa, öteki bölgelerde km². başına düşen insan sayısı ortalama 7,8'i pek geçmez. Yoğunluğun en fazla olduğu ülkeler Ekvator (16,3), Uruguay (15), Kolombiya (12,7) gibi, özellikle tarım ekonomisine sahip ülkelerdir. Buna karşılık Brezilya'nın (Amazon ve Matto Grosso bölgeleri) ve Arjantin'in (Pampa, Patagonya ve Ateş ülkesi) son derece geniş, uçsuz bucaksız kesimlerindeyse hemen hemen hiç kimse yaşamaz.

Antropolojik bakımdan, bazı devletlerde (özellikle Bolivya'da, Peru'da ve Paraguay'da) yerli Amerikan ırkının nüfusun geniş bir yüzdesini meydana getirdiği unutulmamalıdır. Pasifik kıyısı boyunca pueblo-yerli ırkı yaygındır; bu ırk Meksika ile Orta Amerika'da da yaşamaktadır; Peru'da son derece yüksek bir kültür düzeyine erişmiş bulunan İnkalar bu ırktandır. Buna karşılık ufak tefek, sarımtırak esmer renkli, yuvarlak suratlı mezosefal kafalı Amazon ırkı ise uygarlık bakımından çok geri kalmıştır. Ekvator ormanlarının ilkel kabileleri de bu ırktandır. Chaco, Pampalar ve Patagonya yerlilerinin mensup oldukları uzun boylu, atletik yapılı kırmızımtırak esmer renkli, brakisefal kafalı Pampa ırkı, ve Brezilya kıyılarıyle Ateş ülkesinde yaşayan ufak tefek yapılı, açık esmer renkli uzun kafalı, Lagoan ve Magellanik ırkı da Güney Amerika'da yaşayan öbür ırklardır. Avrupa göçleri (İtalya ve İber yarımadasından gelenler) ve Avrupalılar, yerliler ve zencilerin birleşmesinden doğan ırklar (Kreoller, Melezler ve Metisler) buarların ırk bakımından oldukça çok yapımlı bir nitelik kazanmasına yol açmıştır.

KUZEY AMERİKA BİTKİLERİ

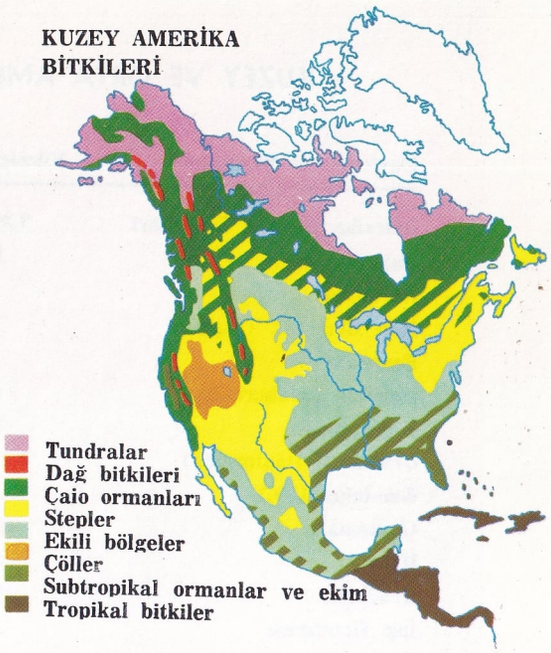

Ülkelerin çoğunluğunda Katolik dini devlet dinidir. Protestanlar ile diğer mezhepler, küçük azınlıklar teşkil eder. Buna karşılık yerliler ve özellikle Peru İndioslarıyle ilkel kabilelerde henüz çeşitli şekilleriyle putperestlik yaygındır.

Ekonomi. — Ekonomik bakımdan elverişli bölgelerin genişliği ve nüfusun azlığı, Avrupalıların kolonileştirme hareketinin daha ilk devirlerinden beri buralarda hayvancılığın gelişmesine yol açmıştır. Çayırlık bölgeler (Chaco ve Pampa) ve Patagonya gibi bozkır bölgelerinde hayvancılık başlıca gelir kaynağıdır. Tarımın geniş alanlara yayılması ise çok daha yenidir ve birbiri ardı sıra gelen göçmen akınlarının (İspanyollar, İtalyanlar ve Portekizliler) bir sonucu olmuştur. Bu göçler geçen yüzyılda ve yüzyılımızın ilk on yılında Güney Amerika nüfusunun geniş ölçüde artmasına yol açmıştır. Bugün, ekilen ve ağaç yetiştirilen topraklar %48'den biraz fazla, otlaklar ve hayvan yetiştirilen bölgeler aşağı yukarı %16,4, ormanlık bölgeler yarıdan fazla (%51,3) ve verimsiz topraklarla tarım ve hayvancılık yönünden yararlanılamayan topraklar ise %28 kadardır. Tarım ürünleri arasında kahve ile kakao başta gelir. Bu yönden Güney Amerika, dünya istatistiklerinde kahve üretiminde %60 ve kakao üretiminde %23'le birinci yerleri tutar; önem bakımından kahve ile kakaoyu, şekerkamışı, tütün, pamuk ve muz izler. Tahıl ekimi de oldukça yaygındır. Buna karşılık bağcılık ancak Arjantin, Şili, Uruguay ve Güney Brezilya'nın bazı bölgelerinde yerleşmiş, geliştirilmiştir. Güney Amerika çeşitli mineraller bakımından da zengindir. Bunlar geniş ölçüde çıkartılır ve dünya üretiminde başta

Ateş ülkesindeki Beagle kanalı, Amerika kıtasının güney ucunu meydana getirir.

KUZEY VE ORTA AMERİKA'NIN POLİTİK YAPISI

Devletler ve Sömürgeler	Yüzölçümü km²	Nüfus	Başkent
Amerika Birleşik Devletleri	9 363 389	191 334 000	Washington
Bahama (İng.)	11 369	104 000	Nassau
Barbados	430	244 000	Bridgetown
Batı Hint adl. (İng.)	3 482	670 000	—
Bermuda	53	44 000	Hamilton
Dominik Cumhuriyeti	48 442	3 110 000	Santo Domingo
El Salvador	21 393	2 930 386	San Salvador
Grönland (Danimarka)	2 175 600	37 000	Godthaab
Guadalup (Fr.)	1 780	275 000	Basse Terre
Guatemala	108 889	4 284 473	Guatemala
Haiti	27 750	3 540 000	Port-au-Prince
Honduras	112 088	2 362 817	Tegucigalpa
İng. Hondurası	22 965	90 000	Belize
Jamaika	10 962	1 613 880	Kingston
Kanada	9 976 137	19 919	Ottawa
Kanal Bölgesi (A.B.D.)	1 432	42 000	Balboa Heights
Kosta Rika	50 900	1 463 013	San José
Kuba	114 524	7 434 000	La Habana
Martinik (Fr.)	1 090	267 000	Fort-de-France
Meksika	1 972 546	36 367 097	Ciudad de México
Nikaragua	148 000	1 524 027	Managua
Panama	75 650	1 278 624	Panama
Puerto Rico (A.B.D.)	8 897	2 668 000	San Juan
Saint-Pierre et Miquelon (Fr.)	242	5 000	Saint-Pierre
Virgin adl. (A.B.D.)	344	32 000	Charlotte Amalie
Virgin adl. (İng.)	174	7 000	Road Town

GÜNEY AMERİKA'NIN POLİTİK YAPISI

Devletler ve Sömürgeler	Yüzölçümü km²	Nüfusu	Başkent
Arjantin	2 779 741	22 252 000	Buenos Aires
Bolivya	1 098 581	3 702 000	Sucre ve La Paz
Brezilya	8 511 965	87 305 000	Brasilia
Ekvator	270 670	4 562 929	Quito
Fransız Guyanı	91 000	36 000	Cayenne
Guyan	214 970	662 000	Georgetown
Hollanda Antilleri	989	196 000	Willemstad
Hollanda Guyanı (Suriname)	142 822	324 000	Parmaribo
Kolombiya	1 138 914	17 484 508	Bogota
Malvine (İng.)	11 961	2 102	Stanley
Trinidad ve Tobago	5 128	871 000	Port of Spain
Paraguay	406 752	1 816 890	Asuncion
Peru	1 285 285	10 364 320	Lima
Uruguay	186 926	2 590 158	Montevideo
Venezuela	912 050	9 352 502	Caracas

giderler. Örneğin antimon (dünya üretiminin %15'i), boksit (%36'sı), vanadyum, kalay (%17'si), bakır (%15'i) ve petrol (%18'i).

Endüstrinin başlangıcı oldukça yenidir ve ancak birkaç sektörde gelişmiştir ki, bunlar metalürji, kimya (petrol rafinerileri), tarım ve hayvancılık ürünlerinin işlenmesi dallarıdır. Genel olarak diyebiliriz ki, Güney Amerika ekonomisi koloni tipinden endüstri tipi diyeceğimiz daha ileri bir aşamaya geçiş safhasında bulunmaktadır. Bu değişmeyi iki dünya savaşı hızlandırmıştır. Çünkü Güney Amerika bu yıllarda, savaş öncesi Avrupa ve Amerika Birleşik Devletlerinden aldığı mamulleri sağlayamaz durumda kalınca bunları kendi kendisine yapmak ve yetiştirmek zorunluğunu duymuştur.

Nüfus dağılımı bakımından düzensiz ve kolonileşmenin oldukça yeni geliştiği Güney Amerika, ulaşım bakımından oransız bir manzara göstermektedir. Demiryollarının ancak denizden içerilere doğru kısa hatlar halinde uzandığı ya da hiç bulunmadığı (Fransız Guyana'sı) ülkeler yanında, Arjantin gibi (Rio de la Plata bölgesi) son derece zengin bir demiryolu ağına sahip devletler de yer alır. Örneğin Peru demiryolları dünyanın en yüksek ve en sarp demiryollarındandır. En önemli kıtaaşan demiryolu Atlantik kıyısındaki Buenos Aires'i And kordilyerlerini Pasa de la Cumbre'de (3842) aşıp Pasifik kıyısındaki Valparaiso'ya bağlayan hattır. Bazı bölgelerde gelişmiş, bazılarında ise pek geri kalmış bulunan karayolları da, demiryolları gibi dengesizlik gösterir. Düzlüklerde başlıca ulaşım yolları, üzerinde dolaşılabilen suyollarıdır. Suyolları içinde en önemlileri, taşıtların, büyüklüklerine göre Rosario ya da Santa Fe'ye kadar gidebildikleri Paraguay-Parana, Manaus ya da Iquitos'a kadar gidilebilen Amazon ırmağı ve Ciudad Bolivar ya da Atures'e kadar gidilebilen Orinoko'dur. Hava ulaşımı da gittikçe artan bir gelişme kaydetmektedir. Öyle ki, bugün Güney Amerika'nın bütün belli başlı kentleri birbirlerine havayollarıyle bağlanmıştır. Bununla beraber, son zamanlardaki ilerlemelere rağmen, içerilerdeki uçsuz bucaksız bölgeler düzenli ulaşım yollarından hemen tamamen yoksun durumdadır; buralara ancak ilkel ulaşım araçlarıyle erişilir.

Keşifler. — Her ne kadar daha 1000 yıllarında Vikinglerin Kuzey Amerika'nın batı kıyısına ulaştıklarından söz edilirse de, genellikle Yeni Kıtayı 1492 yılında Kristof Kolomb (Cristoforo Colombo) un keşfettiği kabul edilir. Kolomb, bu yıl yerlilerin Guanahani ve kendisinin San Salvador (bugünkü Watling) adını verdiği, Antillerdeki bir adaya çıkmıştır.

Kristof Kolomb, bundan sonra birkaç seyahat daha yaptı. Hemen sonraki yıllarda, başka gemiciler de onu izlediler. Bunlar arasında keşilferine Atlantik kıyılarından başlayan Amerigo Vespucci ile Jean Cabot da vardı. Daha sonraları Ferdinand Magellan tarafından Amerika'nın güney kesiminde keşfedilen (1520) boğazdan, Pasifik okyanusuna da açılmaya başladılar.

ATLAS
OKYANUSU
L'Avana
Bahama adl.
MEKSİKA
KÜBA
İNG. HONDURASI
Santiago de Cuba
HAİTİ
Dominikan Cumh.
JAMAİKA
Port-au-Prince
Sto. Domingo
Porto-Riko (A.B.D.)
Guadalupa (Fr.)
HONDURAS
EL SALVADOR
NİKARAGUA
KARAİB DEN.
Barbados (İng.)
KOSTARİKA
Barranquilla
Maracaibo
TRİNİDAD
Caracas
PANAMA
Magdalena
VENEZUELA
Orinoco
Medellín
KOLOMBİYA
Bogotá
Cali
Georgetown
Paramaribo
Guayana (Hol.) (Fr.)
Caienna
Galápagos (Ekv.)
Quito
EKVATOR
Chimborazo 6272
Guayaquil
Pariñas bur.
Marañón
Río Negro
Manaus
Amazon
Belém
S. Luís
Fortaleza
Tocantins
Teresina
S. Roque bur.
Natal
Purús
Madeira
Tapajós
Xingú
Recife
Trujillo
Pto. Velho
Ucayali
PERU
Guajará Mirim
BREZİLYA
Lima
Cuzco
Trinidad
Mato Grosso
Salvador
San Francisco
Titicaca gö.
Illampu 6540
Arequipa
La Paz
BOLİVYA
Brasilia
Brezilya yaylası
Corumbá
Sucre
Belo Horizonte
Iquique
PARAGUAY
Paraná
Vitória
Chaco
S. Paulo
Antofagasta
Rio de Janeiro
Tucuman
Paraguay
Asunción
R. Salado
Corrientes
Florianópolis
La Serena
Pto. Alegre
Córdoba
Sta. Fe
ATLAS
Aconcagua 6959
Rosario
Rio Grande do Sul
Valparaiso
Mendoza
URUGUAY
Santiago
Buenos Aires
Montevideo
ŞİLİ
Río de la Plata
Concepción
Bahía Blanca
R. Colorado
OKYANUSU
Pto. Montt
Río Chubut
Rawson
Patagonya
Falkland (İng.)
Río Gallegos
0 500 1000 Km
Ateş Arazisi
Macellan bog.
Horn bur.
BÜYÜK OKYANUS

Birbiri ardından İngiliz ve Hollanda gemileri Kuzey Amerika'nın çevresini dolaşabilmek için bir geçit aramak üzere ta Davis kıstağına ve Baffin körfezine kadar gittiler. İspanyol ve Portekiz gemileri ise Pasifik kuzeyinde Juan de Fuca kıstağına ve güneyde Peru ile Şili'ye ulaştılar.

1616'da bir Hollanda keşif seyahatinde Ateş ülkesinin çevresi dolaşıldıktan sonra, Horn burnuna ulaşıldı ve 1648'de de Rus Simon Deznev, Sibirya'dan Bering boğazına gelmekle Asya ve Amerika'nın birbirlerinden dar bir denizle ayrılmış bulunduğunu doğruladı.

XVIII. yüzyılda Danimarkalı Vito Bering, bir Rus donanmasının başında, bugün kendi adını taşıyan boğazı, Alaska kıyısını ve Aleut adalarını keşfetti.

Aynı yüzyılın sonunda yeniden kuzey-batı geçidinin aranması modası çıktı; İngiliz gemicisi James Cook (1726), Fransız Jean-François de la Pérouse (1785), İngiliz John Franklin (1845'te Point Victory yakınlarında tayfalarıyle birlikte öldü) ve İngiliz Robert Mac Clure (1854'te geçidi ilk bulan o olmuştur) bu işi başarmaya boşuna çabaladılar. Fakat ancak 1906 yılında Norveçli Roald Amundsen **Joa** adlı gemisiyle Lancaster Sound'da Pasifik okyanusuna geçmeyi başardı.

Tarih. — Gerçekte Kristof Kolomb da Amerika kıtasına ayak basan ilk Avrupalı değildir. Daha X. yüzyılda İskandinav gemicileri Kanada'nın Atlantik kıyılarına ulaşmışlardı. Kıtada çok sayıda yerli kabile yaşıyordu; bazıları gerçekten büyük uluslardı. Kolomb öncesi devirde üç uygarlık çok parlak bir düzeye ulaşabilmişti: Orta Amerika'da Mayalarla Aztekler ve Peru'da İnkalar, Kolombi'nin geldiği tarihte Maya uygarlığı gerilemeye yüz tutmuştu; Azteklerin ve İnkalarınkiyse kısa zamanda İspanyollar tarafından yok edildi.

Conquistadorlar (Amerika'yı fetheden İspanyol ve Portekizliler) iki amaç güdüyorlardı: Bu ülkelerin zenginliklerini ele geçirmek ve yerli dinlerin yerine Katolikliği kabul ettirmek. Orta-güney, Amerika ve Meksika'da İber yarımadası halkının kolonileşme hareketi bazı askerlerin ve kâşiflerin sayesinde kısa zamanda gerçekleştirildi: Balboa, Pasifik kıyılarına kadar uzandı; Cortes Meksika'da ilerledi. Alfonso de Alvarado Guatemala'da Alvarez de Cabral Brezilya'da, Pizarro Peru'da, Valdivia Şili'de, Mendoza Plata bölgesinde vb. ilerlediler. İspanyollar büyük sömürgelerini dört dala ayırdılar: Yeni İspanya, Yeni Kastilya (çok geçmeden Peru adı verildi), Yeni Gırnata ve La Plata ırmağı, buna karşılık Portekizliler ise topraklarını genel bir yönetim altında birleştirdiler.

Latin Amerika'da koloni dönemi (XIX. yüzyıl başlarına kadar sürmüş ve o tarihte bütün bu ülkelerin özgürlüğünü ilân etmesiyle sona ermiştir) İber yarımadası halkı tarafından sömürülme devri olarak nitelenebilir. Bunların yönetimi şu ilkelere dayandırılmıştı: 1) Taht temsilcileri tarafından uygulanan zorbalık yönetimi; 2) Yerlileri gönüllü ya da zorla çalıştırmak, emeklerini sömürmek ve onlara Katolikliği kabul ettirmek (bazen misyonerlerle din adamlarının, halkın sefaletine çare bulunması için resmî makamları etkiledikleri de oluyordu). Toprağın mülkiyeti İspanyollarla Portekizlilere aitti; bazı gelir kaynakları, özellikle değerli madenler ise kralın öz malıydı, tekeli altındaydı.

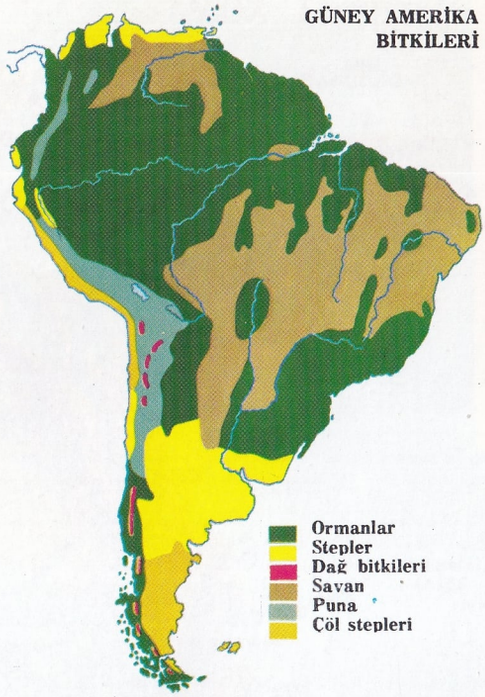

Buna karşılık Kuzey Amerikaya İngilizlerle Fransızlar yerleştiler. Jean Cabot, İngiltere'nin hizmetinde, 1497 yılında Saint Laurent havzasını keşfetti; XVI. yüzyıl başlarında Giovannia Verazzano ile Jacques Cartier ise Yeni Fransa'yı keşfettiler. İç bölgelere ancak XVII. yüzyılda girilebildi: 1607'de Virginia'da ilk İngiliz kolonisi kuruldu ve 1620'de bir Püriten topluluğu ünlü **Mayflower** gemisiyle gelip Plymouth'a yerleşti. İngiliz kolonileri hızla gelişti, bu arada Fransızlarınki de dikkati çekecek bir yayılma gösteriyordu. (Québec 1608'de, Montréal ise 1642'de kuruldu); bununla beraber, Kanada'da çok geçmeden iki ulus kolonileri arasında çatışma baş gösterdi ve Fransızların yenilgisiyle sona eren bir savaş sonucu Kanada İngiltere'nin oldu (1763).

Londra hükümeti Atlantik ötesi kolonilerine bir dereceye kadar bağımsızlık tanımakla beraber, yine de bütün ticaret hayatını elinde tutmak istemiş ve vergi toplamaya devam ederek kolonilere kendi kendini yürütme hakkını tanımaya yanaşmamıştı. Bu, şiddetli bir hoşnutsuzluğa yol açtı ve Birleşik Amerika'nın bağımsızlık savaşma girmesine sebep oldu (1776-1783). Bu savaş sonunda da yeni, demokratik ve bağımsız bir devlet doğdu. Anavatana sadık kalan Kanada'ya ise çeşitli ayrıcalıklar tanındı.

Baş kaldırma ruhu çok geçmeden Birleşik Amerika'dan Latin Amerika'ya sıçradı: XIX. yüzyıl başında İber yarımadasının Napoléon tarafından fethi üzerine, İspanyol ve Portekiz sömürgelerinde çıkan geniş ihtilâl hareketi, birkaç yıl içinde koloni rejimlerini devirdi. Kurtuluş hareketinin başlıca öncüleri Simon Bolivar ile José San Martin oldu. Çok sayıda

Saratoga savaşı (1777), İngilizlerin yenilgisiyle sonuçlanmış ve A.B.D.'nin kuruluşunu kolaylaştırmıştır.

bağımsız cumhuriyet doğdu. Brezilya'da ise bir imparatorluk kuruldu, ama uzun ömürlü olamadı. Çok geçmeden Brezilya da Cumhuriyet oldu. Latin Amerikan ülkelerinin tarihi kuzeydeki iki büyük komşunun, Birleşik Amerika ile Kanada'nın tarihlerinden kesinlikle ayrılır. Latin Amerika'da fakirlik ve politik dengesizlik uzun süre hüküm sürmüştür; hâlâ da süregelmektedir. Birbiri ardından ayaklanmalar ve iç savaşlar olmaktadır. Sık sık, cumhuriyetler arasında toprak sorunları ya da başka rekabetler yüzünden savaşlar çıkar. Politik deneyden tamamıyle yoksun olduklarından Latin Amerika ülkeleri kolaylıkla **caudillo** (diktatör) ların eline düşmüşlerdir. Genellikle zengin ve tutucu sınıflar ülkeye hâkim olmuş ve ellerindeki politik, toplumsal ve ekonomik ayrıcalıkları kaybetmemek için, ülkelerini geri bir ortamda ve sefalet içinde bırakmayı tercih etmişlerdir.

Buna karşılık Birleşik Amerika ile Kanada hızla gelişmiştir. Özellikle Washington hükümeti kısa sürede bütün yarıkürenin önderliğini ele almıştır. Başkan Monroe 1823 yılında Birleşik Amerika'nın politikasını «Amerika Amerikalılarındır» formülüyle açıkça tanımlamıştır; yani A.B.D., Avrupa devletlerinin kıtada yeni koloniler kurmasına, eski kolonilerini genişletmesine ya da kaybettiklerini yeniden ele geçirmesine karşı çıkmıştır. Birleşik Amerika'nın yarıküredeki etkisi gittikçe artarak, sonunda gerçek ve tam anlamıyle bir egemenlik haline geldi. 1900 sıralarında başkan Theodore Roosevelt, Birleşik Amerika'nın siyasal bakımdan dengesiz Latin Amerika devletlerinin iç işlerine karışma hakkına sahip bulunduğunu, açıkça savunabiliyordu. XIX. yüzyılın sonuna doğru birkaç devlet gerçek bir ekonomik refaha - çoğunluğunu İtalyanların teşkil ettiği Avrupa göçmenleri sayesinde - ve bunun sonucu olarak olgunluğa ve politik dengeye kavuşabilmişlerdi. Tutucu çevrelerin üstünlüğünü kısıtlamaya çabalayan liberal akımlar ortaya çıkmış, ayrıca önemli bayındırlık işleri gerçekleştirilmişti.

1930'a doğru, bu kez siyasal olmaktan çok ekonomik nitelik taşıyan, yeni bir kaynaşma devresi başladı: Latin Amerikalılar, Birleşik Amerika'nın gereğinden fazla etkisini azaltmaya ve kendi ekonomilerini geliştirip endüstrileştirmeye çalıştılar. Birçok ülkede, diktatörlük niteliği taşıyan milliyetçi hükümetler iş başına geçti. Diktatörlerin kimi ülkelerde proleter sınıflar tarafından desteklendiği de oluyordu. Buna karşılık diktatörler, bu sınıflara toplumsal nitelikte bazı olanaklar tanıyordu (Arjantin'de Juan Domingo Peron, Brezilya'da Getulio Vargas vb.).

Tamamıyle bağımsızlığına kavuşan Kanada, gittikçe daha ilerleyerek dünyanın belli başlı devletlerinden biri haline geldi. Birleşik Amerika ise, İkinci Dünya savaşından sonra dünyanın en büyük devletlerinden biri haline gelerek Batı ülkelerinin önderliğini ele aldı.

Yerli Dilleri. — Kolonilerin kurulduğu sıralarda, yani XVI. yüzyılın başlarında Amerika yerlilerinin dillerinin 900'den fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bunları konuşanların sayısı da 20.000.000'u aşıyordu. Bugün ise Yenidünya'da birbirinden tamamıyle ayrı yüz kadar dil ailesinin varlığı söylenebilir. Yerli halkın dağınık yaşaması ve az kalabalık olması bu çokluğun çeşitli nedenleri arasında başta gelir. Ayrıca, Méksika'daki **nahuatl** dili gibi bazı dillerin birleştirici ve kültür düzeyini yükseltici rol oynadığını gören koloni yöneticilerinin, bu dilin yayılmasına önayak olan yerli kavimleri yok ettiği hatırlanmalıdır. Büyük Amerikalı dil bilgini Edward Sapir, Amerikan dillerinin incelenmesinin genel dil bilimi bakımından ne derece önemli olduğunu ortaya koymuştur. Gerçekten de bu dillerde dünyanın

1. Petrol ülkesi Venezuela. 2. Güney Amerika bağımsızlığının ilk öncülerinden Simon Bolivar. 3. Eski Kolombiya sanatı. 4. Bitki örtüsü çok zengin olan Kolombiya Andlarında yetişen bitki örneği. 5. Yerli Camaracoto kabilesinden bir kadın. 6. Batı kıyısının muzları. 7. Ekvator mimarisi. 8. Ekvator bölgesi ormanlarında yaşayan jaguar. 9. Amazon ırmağı havzasının uçsuz bucaksız ormanları. 10 Amazon ırmağının ağzında timsah avı. 11. Ekvator yerlilerinin kendilerine özgü giysileri. 12. Peru madenlerinin El Callao limanından ihracı. 13. And dağlarında yaşayan geviş getirici lama. 14. Amazon ile Rio Negro arasındaki ekvator bölgesi ormanlarında yaşayan Macu kabilesinden bir yerli. 15. Brezilya yerlisi. 16. İnka uygarlığından Machupicchu'da kalan izler. 17. Brezilya'nın belli başlı ürünlerinden biri olan kahve. 18. Titicaca gölündeki tipik kayıklardan biri. 19. Peru giysileri. 20. Bolivya'da «Güneş Kapısı». 21. Bolivya kadın başlığı. 22. Öncü mimarinin önemli eserlerinden Brezilya şehri. 23. Şili'nin en önemli ürünlerinden biri olan sodyum nitratın işlenmesi. 24. Ünlü Rio de Janeiro körfezini kapatan Pan de Azucar. 25. Şili üzümü. 26. Şili'nin zengin bakır yatakları. 27. Arjantin ve Güney Brezilya otlaklarında beslenen büyük sürüler. 28. Şili'de yerli kadın. 29. Deve kuşu avı. 30. Latin Amerika'nın en büyük merkezi Buenos Aires. 31. Şili - Arjantin yanardağlar bölgesi. 32. Patagonya'da küçük baş hayvancılık. 33. Falkland adasında yaşayan bir penguen. 34. Ateş Ülkesi yerlilerinden biri. 35. Magellan 1520 - 21 kışında kıtanın güney ucunu dolaşmıştır.

Teotihuacan (Meksika) da Güneş piramidi. Bu tapınak, Kolomb öncesi uygarlığının en önemli yapılarından birisidir.

öteki dillerinde görülen yapı türlerinin hemen hemen hepsi vardır. Bundan başka çeşitli diller arasındaki ilişkiler yönünden de ilginç gerçekler ortaya çıkmaktadır. Çeşitli Amerikan dili gruplarının sınıflandırılmasından, Orta ve Güney Amerika dilleri birbirinden ayrılabilir. Bu dil bölgelerinin her biri sırasıyle büyük ve sonra küçük dil ailelerine, bunlar da çeşitli lehçelere bölünür. Burada yalnız en önemli gruplar üzerinde duracağız.

Taxco katedrali (Meksika) XVIII. yüzyılda yapılmıştır.

Kuzey ve Orta Amerika dilleri 5 aileye ayrılabilir:

1) **Algonkin-Wabasin ailesi:** Kara Ayak, Cheyenne, Arapaho kızılderililerinin dilleri bu ailedendir. Bu grubun dilleri bir zamanlar doğudan batıya kadar bütün kıta boyunca konuşulurdu.

2) **Eskimo-Aleut** ailesi: Bir zamanlar Aleut adalarından Grönland'ın doğusuna kadar uzanan bölgede konuşulan dilleri içine alır. Eskimo dili ile Ural dilleri arasında dikkat çekici benzerlikler bulunmuştur.

3) **Hoka-Sioux** ailesi: Töreleri ve uygarlık düzeyleri bakımından birbirinden çok farklı, Kaliforniya'dan Kolombiya'ya, Saint Laurent ırmağından (Kanada'da) Florida'ya kadar uzanan geniş bir bölgeye dağılmış halkların dillerinin bağlı olduğu gruptur.

4) **Uto-Aztek-Tano** ailesi: Bir zamanlar Colorado havzasından Orta Meksika'ya kadar uzanan yerlerde konuşulan dilleri içine alır. Bu dilleri konuşan halkların kültür düzeyi birbirinden çok farklıydı. Aralarında, en önemlisi Yenidünya'nın en yüksek kültür düzeyine erişmiş bulunan **Nahua** kabilesiydi. Bu halk **Nahua** adı verilen bir lehçeyle ya da oldukça değişik Aztek lehçesiyle (Aztek sözcüğü **Astekatl**'den gelir. **Aztlan**'da oturan demektir. **Aztlan** ise turna ülkesi demektir. Bu ülke bu kabilenin efsanevî anavatanıdır). Aztek imparatorluğunun eski başkenti olan Mexico City'de konuşulan lehçeye ise «Klasik Aztek Dili» adı verilir. Bugün tamamıyle silinmiş olan bu dilde, XVI. ve XVII. yüzyıllarda İspanyolların getirdiği alfabeyle kaleme alınmış zengin bir edebiyat vardır.

5) **Maya-Soke** ailesi: Bugün 300.000 kişinin konuştuğu **Maya**, Kuzey'in **klasik Maya dili** bu ailedendir. Bu dili konuşanların çoğu Yucatan yarımadasında yaşamaktadır; bu dilde XVI. yüzyıldan beri çok zengin bir edebiyat meydana getirilmiştir. Fakat **Maya** yazısı ancak kısmen okunabilmişti. İdeografik bir yazı olduğu halde alfabetik yazının karakteristik bazı öğelerinden de yararlandığı anlaşılıyordu.

Antillerin yerli halkı iki Güney Amerika dil ailesini birleştiren bir dil konuştuğu için Güney Amerika ve Antillerin dilleri tek bir kategoride birleşmiştir.

1) **Arawak** ailesi: Belki de Güney Amerikanın en önemli dil grubudur. Çok yaygın bir bölgede konuşulan dilleri birleştiren bir gruptur.

2) **Kichua** ailesi: **Kichua** (ya da **Runa-Simi**) Güney Amerika'nın, Kolomb öncesi dönemde uygarlık yolunda derin etkiler yaratmış bulunan tek dilidir. İnka fatihleri tarafından bütün geniş İnka imparatorluğuna yayılmış ve bu devletin resmî dili haline getirilmiştir.

Amerika'nın yerli dillerinin tarihsel yönden birbirine akraba olduğu iddia edilemez. Aksine, Amerika kıtasında konuşulan diller arasındaki başkalık, bütün öteki kıtaların dilleri arasındaki farktan çok daha büyüktür. Demek oluyor ki, Amerika'da konuşulan diller Avrupa dilleri gibi ortak bir kaynağa dayanmayıp birbirinden tamamıyle ayrı kaynaklara dayanmaktadır.

Sanat. — Kolomb Öncesi Devri Kültürü: Avrupa kolonilerinin kuruluşundan önce Amerika kıtasında yaşayanların sanatına Kolomb öncesi sanatı denir. Beyazların etkisine maruz kalmayıp, kendi hayat şekillerini ve geleneklerini olduğu gibi koruyarak sürdüren, soyları tükenmiş ya da hâlâ yaşamakta olan yerli toplulukların sanatı da bu adı alır. Kolomb öncesi sanat, gerek ülkenin genişliğine, gerek kültürel, toplumsal ve ekonomik düzeylerin çeşitliliğine göre büyük farklar gösterir. Amerika kıtasında, kutup avcılarından, düzlüklerde

avlanan göçebe avcılardan, ilkel tarımla uğraşanlardan Orta Amerika ile And dağları bölgesinin toplumsal ve siyasal bakımdan iyi örgütlenmiş imparatorluklar kurmuş son derece yüksek kültür sahibi uygar kişilere kadar çeşit çeşit insan yaşamaktadır. Bu ileri toplumda figüratif sanat da çok gelişmiş ve siyasal denetim büyük resmî ve dinsel anıtların yapımını mümkün kılmıştır. Buna karşılık kıtanın büyük kısmında sanat düzeyi bir kabile sanatı düzeyinden ileri gidememiştir. Sanatçılar da anlayışlı geleneksel bir ortam içinde çalışmak zorunda kalmışlar, eski tarzları yenilemek, dış etkileri izlemekle yetinmişler ama köklü değişiklikler getirememişlerdir. Sanatçının verdiği yapıtlar, her şeyden önce günlük hayata yararlı olması bakımından değerlendiriliyordu. Günlük hayat ile din arasındaki sıkı ilişkiler maske, tören araçları, heykel ve duvarlara, tapınaklara resim yapılmasının etkisi oluyordu.

İnsan başlı yılanla süslenmiş bir Zapotek çömleği.

Meksika'da ele geçen bir Zapotek tanrısı heykeli.

Yukarıda saydığımız nedenlerden dolayı Kolomb öncesi sanatını genel bir çerçeve içine koyma olanağı yoktur. Burada sadece teker teker bazı kültür merkezlerindeki yapıtlar üzerinde durmakla yetineceğiz.

Kuzey Amerika Eskimolarının göçebe hayatı onları günlük eşyalarını, ellerindeki kemik, fildişi ve sularla taşıdıkları kereste gibi pek az hammaddeden ve çok küçük ölçülerde yapmaya zorlamıştır. Ama yine de zıpkınlarının başını, yaylarını, pipolarını, oklarını çok zarif, eğimli şekillerle ve gerçek hayattan alınmış sahnelerle süslemişlerdir. Alaska'nın bir bölgesindeyse kayalıklarda tarih öncesi dönemlerden kalma ve basit bir teknikle çizilmiş resimler bulunmuştur. Bu resimlerdeki şekiller küçük, fakat iyi belirtilmiştir; fildişi ya da odundan tek parça halinde oyulmuş küçük heykeller de çoktur.

Kuzey-batının en ileri sanat verileri, taş üstüne yapılmış kabasaba kabartmalarla, bundan sonraki tarih devrinin habercisi olan küçük heykelciklerdir. Beyazlarla ilk ilişkilerin kurulduğu dönemde sanatçılar, en çok tek parça tahtadan heykelcikler yapıyorlardı. Heykellerin, kabartmaların çoğu uyumlu renklere boyanıyordu. Özellikle totemlere ve evlerin cephelerine çok özen gösteriliyordu. Heykellerin, kabartmaların yapılışında en çok şekillerden yararlanılıyor, insan ve hayvan şekilleri işleniyor, bunlar çok zaman bir arada bulunuyor ve bütün özellikleri belirtiliyordu. Tahta heykel ve oymacılık, kutular, pipolar ve tören maskeleri yalnız erkeklerin işiydi. Hasır örme işinde becerikli olan kadınlar ise heykel ve kabartma motiflerine benzer motiflerle pek güzel örtüler meydana getiriyorlardı.

İç taraflardaki büyük düzlüklerde yerliler beyazların atını ve ateşli silâhlarını benimsedikten sonra göçebe durumları arttı; tarımdan vaz geçerek avla yaşamaya başladılar. Bu da esas hammaddeyi, yani resim yapmak için deriyi bulma olanağını sağladı. İlk resimler basit geometrik şekilleri ve savaş sahnelerini işler. Bunlar Avrupa paleolitik dönem resimlerini hatırlatan bir anlayışta yapılmıştır. Giysilerin, örtülerin, mokasenlerin ve heybelerin süsleriyse gene geometrik şekillerle yapılıyordu.

Birleşik Amerika'nın Yeni Mexico ile Arizona'yı içine alan güney-batı bölgelerinde, en eski kültür «Anazasi» dir. Bu, geometrik şekillerle süslenmiş seramikten ve çok renkli sepetlerden meydana gelmiş «sepetçilik» sanatıdır. 1050 yılına doğru bu bölgeye **pueblos** kültürü hâkim olmaya başlar. Bunun karakteristik yanları, büyük yapılar, Türkuaz mozaikler ve seramik sanatıdır. Bu yapılar zamanla kuşları, sürüngenleri, böcekleri, maskeli tanrıları temsil eden gerçekçi tarzda yapılmış şekillerle süslenmiştir. Duvarlarla çevrili ya da kayalara oyulmuş evler yapılmıştır.

Üzerine aslan resmi işlenmiş bu kumaş Paraguay yerlileri tarafından dokunmuştur.

Orta Amerika'da en eski yerli kültürleri, Meksika vadisinde toplanmıştır. Bunları yalnız kabasaba, kilden yapılmış heykelciklerle süslü seramik parçalarından ve duvarlardaki eserlerden kalmış izlerden tanıyoruz. Merkezi Vera Cruz bölgesi olan, ince bir plastik anlayışı içinde kocaman heykeller, maskeler ve yeşim taşından heykelcikleriyle tanınan **«olmeca»** uygarlığı buraya bağlıydı. Bundan sonra, beş yüzyıl süren Toltek kültürü (M.S. 450-1000) ortaya çıkmıştır. Bu uygarlık kocaman yapılara öncelik tanıyan bir mimariyi geliştirmiş ve kile şekil verme tekniğini ilerletmiştir. Aynı dönemde Monte Alban'da, maden işlerinde çok ilerleyen Zapotekler yaşıyordu. Toltek devrinin sonlarına doğru vahşî Chichimecasların saldırıları başlamıştır; bunlar 1300 yıllarında Aztekler tarafından yenilgiye uğratılmıştır. Aztek imparatorluğu ise İspanyol fetihlerine kadar yaşamıştır. Aztekler, kendilerine özgü tarzlar yaratmamakla beraber sanattan, özellikle mimarlık ve heykeltıraşlıktan, dinsel ve siyasal amaçlarla geniş ölçüde yararlanmışlardır; piramit şeklinde muazzam yapılar yapmış, bunları yüksek kutsal duvarlarla çevirerek anıtsal kabartmalar ve heykellerle süslemişlerdir. Kumaşçılığı, oymacılığı, değerli taşlardan mozaik ve kuş tüyünden eşya yapmayı ayrıca, seramiği geliştirmişlerdir.

Mayaların yüksek uygarlığı mimarlık alanında tapınakları, sarayları, piramitleri, manastırları ve rasathaneleri bir araya toplayan büyük dinî merkezlerin kurulmasına imkân veren bir düzeye erişmiştir. Yapıların planları oldukça karışık tavanları yalancı

Bir Aztek tanrıçasını canlandıran maske.

kubbeli, çok ince kabartmalarla süslü sütunlar ve kemerlerle tutturulmuştu. En eski kent, Tikal'di; fakat tüylü yılan için yapılmış tapınaklarıyle Copan ve Chicen-Itza çok gelişmiş-

Aztek toprak, hayat ve ölüm tanrısını canlandıran heykel.

lerdi. Maya heykellerinin ve kabartmalarının çarpıcı gerçekçiliği derin sembolik köklere dayanır. Resim daha çok süsleyicidir. Duvar fresklerinde olsun, (insanlar daima profildendir ve sahneler törenleri, kurban törenlerini kutsal giysilerin giyilişini işler), kitaplarda olsun, seramikte olsun daima canlı ve bol renkli resimler, süsleyici amaçla kullanılmıştır.

Güney Amerika'da en yüksek uygarlıklar Pasifik kıyısı boyunca doğmuştur. Bura uygarlığının merkezi Andlar bölgesi denen bugünkü Peru'dur. Öteki bölgelerdeyse çok daha aşağı bir kültür düzeyinin belirtilerine rastlanır. Arkeoloji bilimi Andlar bölgesinde sanatın gelişme evrelerini ortaya çıkartmıştır. Bennett bu gelişmeyi yedi devreye ayırır. Merkezi Chicama vadisi olan seramik öncesi devir (M.Ö. 3000-1200). Ekonominin tarıma dayandığı bu devirde kumaş dokunuyordu, ama seramik vazolar yoktu. I. devrin özelliği (M.Ö. 1200-400) büyük dinsel merkezlerin kuruluşu oldu; Chavin'de, Cupisnique'de yersel kültürler meydana geldi; mimarlık sade, fakat büyük yaptılar veriyor, heykeldeyse kedi-şeytan motifi hâkim oluyordu; vazoların boyası koyu ve parlaktı, ağızları aynı zamanda sap görevi görüyordu. II. devir (M.Ö. 440-M.S. 400) de Chavin tarzı hâkim olmakla beraber Salinar, Paracas, Chancay'da yersel anlayışlar gelişti; bunlar dokumacılık ve seramikte getirdikleri yenilikler bakımından önemliydi. III. devir (M.S. 400-1000) yersel uygarlıkların daha da geliştiği devir oldu. Bunlardan mochica ve nazca en ileri olanlarıydı. Orta Andlarda doğmuş bulunan mochica uygarlığının başlıca özelliği, piramitli tapınaklar için insan baş ve şekillerini, yalın bir gerçeklikle ortaya koymasıdır. Nazcalar da anıt konusunda çok ileri sonuçlara ulaşmışlardı; buna karşılık seramikte soyut ve stilize şekilleri tercih ediyorlardı. Nazcalar dokuma sanatında da çok ileriydiler. IV. devirde (M.S. 1000-1300) Taihuanaco imparatorluğu kuruldu. Dinsel mimarlığın çok ileri olduğu bu devlette en ünlü anıt, cephesi kabartmalarla süslü «Güneş Kapısı» dır; seramik ve dokumacılık, renklerin kullanılışı bakımından tam bir teknik bütünlüğe erişmiştir. V. devirde (M.S. 1300-1438) Taihuanaco imparatorluğu ortadan kalkmıştı, yersel tarzlar (Chimu, Ica) seramik ve kuyumculuk alanlarında çok daha düşük bir düzeydeydi. VI. devirde (M.S. 1438-1532) İnkalar Kolomb öncesi Amerikasının en büyük imparatorluğunu kurdular; sanatları yüksek nitelikte olmamakla beraber, birleştiriciydi; Peru sanatının etkisi güneyde Şili'ye, doğuda Arjantin sınırına, kuzeyde Kosta Rika'ya kadar kendisini duyuruyordu.

Koloni Sanatı ve Modern Sanat. — Kolomb'un Amerika'yı keşfi ve Avrupalıların koloniler kurmaya başlaması; Hıristiyanlığı getirmeleri yerli sanatı derinden etkiledi. Geleneksel tarzlar ortadan kalktı. Yerine fatihlerin anavatanına göre birbirinden çok farklı Avrupa örneklerinden esinlenmiş yeni anlayışlar çıktı. Fransız, İngiliz, Hollanda etkileri, hatta neogotik anlayış yaygınlaştı.

Latin Amerika'da XVI. yüzyılda ilk küçük

Alaska Eskimoları tarafından yapılmış ufak heykeller.

kiliseler yapılmaya başlandıktan sonra, büyük bir süsleme merakı yerleşti. Süsler gittikçe zenginleşti. İber etkisi altında, barok tarzına önem verildi. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda küçük katedraller yapılmaya başlandı. Bu devrin en önemli sanat merkezi, Meksika'dır. Puebla kilisesi gibi kiliseler mimarlık yönünden çok zariftir, ama Avrupa örneklerini taklit etmekten öteye gidemeyen İspanyol ve yerli sanatçıların kumaş üzerine yaptıkları resimlerle süslenmiştir. Buna karşılık gerek cephelerin, gerekse son derece büyük, altın yaldızlı mihrapların aşırı süslenişinde çarpıcı bir orijinallik vardır. Bunlarda geleneksel plastik anlayışın etkileri görülür. Bu barok şeklinden sonra, gene Avrupa etkisi altında bulunan ve rokokoya çok yakın **churriguerresca** tarzı (ünlü İspanyol mimarı Churriguera'nın adından alınmıştır) gelmektedir. Kutsal Otoclan Bakiresi (Tlaxcala) kilisesi XVII. yüzyılda yapılmıştır ve bu anlayışın en güzel örneklerinden biridir.

Başka bölgelerde ve özellikle İnka uygarlığının en fazla geliştiği yerlerde, yerli öğeler daha da belirlidir. Cuzco'da ve başka merkezlerde eski tanrılar adına kurulmuş tapınakların yıkıntıları üzerine katedraller yapılmıştır. Bolivya'da, Peru'da, Ekvator'da hâkim olan barok tarzı, yersel sanatçıların süsleme alanındaki canlılığını silememiştir. Brezilya'da barok tarz, siyasal bağlılık yüzünden Portekiz etkisi altındadır. Recife kenti «Kıyı baroku» adı verilen ve başlıca özelliğini kiliselerin cephesinin ince uzun olmasında gösteren tarzın merkezidir. İç bölgelerde mimarî daha basittir, fakat taş ile açık renk sıvanın bir arada kullanılmasından çok zarif sonuçlar doğmuştur. Bunun en iyi örneklerinden biri, heykeltıraş olarak da ün yapmış, mimar Francisco Lisboa'nın **O Aleijandinho** diye tanınan Ouro Prêto'daki St. Francisco kilisesidir.

Ekvator'da XVIII. yüzyılda gösterişsiz bir resim okulu gelişmiştir. Bu okulun en ünlü temsilcisi Bernardo Rodriguez'dir.

XVIII. yüzyıl sonunda, hep Avrupa'nın etkisi altında, hemen hemen bütün Güney Amerika'ya neoklasisizm yerleşti. Fakat XIX. yüzyılın ilk yarısında İspanyol etkisi yerini Fransız etkisine bıraktı. Fransız mimarları Brezilya'ya davet edildiler ve (1900 başlarında özellikle Meksika, Brezilya ve Küba'da **liberty** tarzı yapılar yapılıncaya kadar) bütün yüzyıl boyunca eklektizm hâkim oldu.

1920'lerden sonra modern faydacılık anlayışı Latin Amerika ve özellikle Brezilya'da Lucia Costa ile Oscar Niemeyer'in yapıtlarında en iyi ifadesini bulmuştur. Yeni başkent Brezilya'nın son derece modern bir şehircilik anlayışıyle yapılmış planı, bu son mimarın eseridir. Faydacılık bütün Güney Amerika'da vardır.

Öteki sanat eserlerine gelince, heykelciliğin geçmişte verdiği eserler az önemsiz olmakla beraber, bugün uluslararası sanat diline uygun yapıtlar verilmektedir. XIX. yüzyıl resim sanatı ise birkaç manzara ressamı yetiştirmiştir. Bunlardan en ünlüsü, çevresindeki doyumsuz doğa görüntüsüne kendisini kaptırmış bulunan José Maria Velasco (1840-1912) dur.

Ben Shahn'ın Kurtuluş adlı tablosu, dünya savaşının bitişinden esinlenmiştir.

Yüzyılımızda resim, Meksika'da gerçek bir bağımsızlığa kavuşmuştur denilebilir. Bu da Meksika Rönesansı denilen ve fikir tohumları 1910 siyasal devrimiyle atılmış bir harekettir. Aynı zamanda muhteşem duvar süslemeleri de vermiş olan bu hareketin başlıca öncüleri, Diego Rivera (1886-1957), David Alfaro Siqueiros (1898), José Clemente Orosco (1883-1949) dur. Bunların hepsi büyük ifade gücüne sahip, Avrupa avangard akımını yakından izlemekle beraber, kendi Kolomb öncesi ulusal sanatlarının biçim ve konuların temalarından da yararlanan ressamlardır. Rufino Tamayo (1899) nun kişiliğiyse ayrı ele alınmalıdır. O, anavatanının bazı kültürel özelliklerine sadık kalmakla beraber, bunları uluslararası bir dille ifade etmiş ve kübizm ile kübizm sonrasından esinlenmiştir.

Brezilya'da Candido Portinari (1903) dev bir sanatçı kişiliğine sahiptir; Arjantin'de Emilio Pettoruti (1892) kesin bir kübizm anlayışını devam ettirir. Bugün Paris'te bulunan Şilili Matta Echaurren (1911) ve Kübalı Wilfredo Lam (1902) gerçeküstü denemelerden hareket etmişlerdir. İkisi de günümüzün ileri gelen sanatçılarındandır. Avrupa'nın soyut ressamlarının ve özellikle Klee'nin etkisinde kalmış bulunan Uruguaylı J. Torres Garcia (1875-

Solda: Diego Rivera'nın «Devrim» adlı tablosu. Kolomb öncesi Meksika resim geleneklerine bağlı olan Rivera, ülkesinin toplumsal konularını işler. Sağda: Candido Portinari'den Don Kişot.

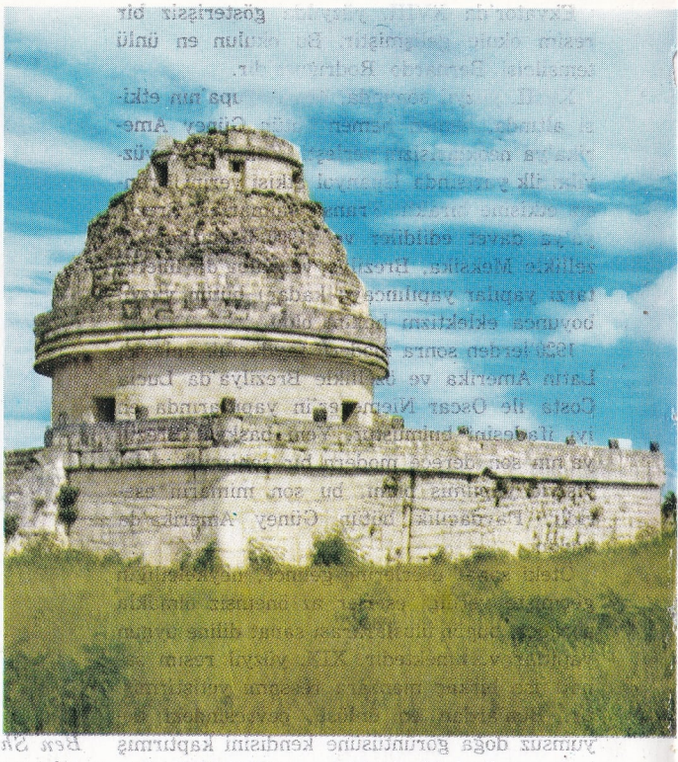

Solda: Maya-Toltek devletinin başkenti Chichen Itza'da bir yapı. Sağda: Peru'da İnkalardan kalma bir rasathane.

1949) vatanında soyut sanatın öncülüğünü yapmıştır. Bu sanat Güney Amerika'da özellikle neoplastik ve geometrik alanlarda ve mimarlık alanında elverişli bir gelişme ortamı bulmuştur. Bununla beraber, şu son yıllarda geometrik ussalcılık (rasyonalizm) daha genç kuşakların denemeleriyle gölgede bırakılmıştır. Bunlar genellikle «hareket resmi» akımının, çekimine kapılmışlardır.

Kuzey Amerika'nın eski devirlerinde, Orta-Güney Amerika bölgelerindekine benzer sanat devreleri geçirilmemiştir. Buna karşılık, bağımsızlık savaşından (1776-1783) itibaren, Birleşik Amerika önce mimarlıkta, bu savaştan sonra da resimde dünya çapında ün kazanmıştır. Amerikan ulusunun, doğup gelişmesinin özelliklerinden gelen siyasal ve demokratik kişilik kazanmasıyle birlikte, kendine özgü bir anlayış yarattığı görülür. XIX. yüzyılın ilk yarısında güneyin zarif koloni şehirlerinde İtalyan örneklerinin taklidi hâkimdi. XVIII. yüzyıl İngilizlerinin Palladio'ya olan hayranlığının ve kendisi de mimar olan başkan Jefferson'un, grek ve roma sanatına duyduğu yakınlık bu sonucu doğurmuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısında ise, her türlü gelenek kesinlikle reddedilerek ve mimarlık tekniği sorununun en modern tarzda çözümlenmesine çalışılmıştır. Bu devrin ilk büyük kişisi Richardson'dur (1830-1886); ilk büyük modern hareket ise **Chicago Okulu**dur. İlk gökdelenler, başlıca temsilcisi Henry Louis Sullivan (1856-1924) olan bu okulun eseridir. Çağımızın en büyük mimarlarından Frank Lloyd Wright bu mimarın yanında yetişmiştir. Çağımızda Amerika'da mimarî rasyonalizm, teknolojik ilerlemenin yardımıyle en iyi ifadelerinden birini bulmuştur. Bu sonucu da Gropius'tan Breur'e, Neutraya, Mies van der Rohe'ye kadar, bazıları Avrupa'dan göçmüş olan büyük ustalar sağlamıştır.

Resim ve heykel. XVIII. yüzyılda Copley ve West ile, XIX. yüzyılda **Hudson School River** (Hudson nehri okulu) vb. manzara ressamlarıyle uzun bir süre Avrupalı örneklere bağlı kalmıştır. Daha çok İngiliz ve Fransız resminin etkileri görülmektedir. Bununla birlikte Birleşik Amerika, empresyonizmin hemen ardından avangardı kabullenmiş, büyük resmî ve özel koleksiyonlar meydana getirilmiş, bunlar da halkın modern sanat konusunda yeterli fikir edinmesini sağlamıştır. İki savaş arasında John Marin'den (1870-1953) Ben Shahn (1898) ve Caldler (1898) e kadar önemli sanatçılar ortaya çıkmıştır. 1945'ten sonra da kendine özgü soyut bir resim sanatı yayılmıştır. Bu soyut, ekspresyonizm'in büyük oranda etkisini taşır. Yeni de olsa, her türlü geleneğe oranla orijinaldir ve canlılığını belirtmek için **Action Painting** (hareket resim) adı verilmiştir. Bu hareketin en önemli temsilcisi Jackson Pollock (1912-1956) tur. Action painting, çağdaş Avrupa resmini kısmen olumlu yönde etkileyebilecek niteliktedir.

Edebiyat. — Kolomb öncesi dönemi — Kolomb öncesi deyimi, Avrupalıların koloniler kurmasından önceki kültürleri ve beyazların etkisi altına hemen girmemiş olan yerlilerin kültürünü ifade etmektedir. Bu uygarlığın ya da bu toplulukların edebiyat ürünlerinin günümüze ulaşmış örnekleri hemen hemen yoktur. Bunun nedeni hem İspanyol fatihlerin, İspanyol olmayan bir uygarlığın verilerini yok etme çabaları, hem de bazı kesimlerde araştırmalara girişmekte gecikilmiş olmasıdır.

Kuzey Amerika'da yerli ve kızılderili kavimlerle Kanadalı ve Alaskalı Eskimolardan derlenen av şarkıları, masallar ve efsaneler, dinsel şarkılar vb. dinsel inanç ve gelenekleri belirttiği gibi, aralarında edebî değer taşıyanlar da vardır.

Kolomb öncesi Orta ve Güney Amerika'dan bize kadar gelen bazı eserler vardır. Bunlar arasında en uzun ve en örnek yaradılış konusundaki mitolojik destanlardan **quiche** dilinde derlenmiş Popol- Vuh (Guatemala) dur. Gene **quiche** dilindeki **Rabinal Achi** dramı, **Chilam-Balam kitapları** (Maya dilinde, fakat Latin harfleriyle yazılmış ve Fetih devrinin bir çeşit tarihçesi), Aztek imparatorluğundan kalma **nahuatl** dilinde şarkılar (dinsel şarkılar, savaş şarkıları, marşlar, ağıtlar vb.) ve İnka dramatik şiiri **Ollantay** (**quechua** dilinde) sözü edilmeye değer eserlerdir. Bu sonuncusu şaşılacak bir dil temizliğine sahiptir ve İspanyol egemenliğinden hiç söz edilmediğinden Fetihten önceki devirde yazıldığı kabul edilmektedir.

Koloni Dönemi ve Modern Dönem. — Şüphesiz bütün Amerika kıtası için bir tek edebiyattan söz edilemez: Bir yandan her ülkenin tarihi ve kültürel yapısındaki farklar, öte yandan lehçe farkları buna engeldir. Gerçekten de, en yaygın iki dil İngilizce ve İspanyolcadır. Bunları Portekizce (Brezilya'da) ve Fransızca (Kanada'nın bir kısmında ve Haiti'de) izler. Bu dillere ayrıca kıtanın güneyinde, ortasında ve kuzeyin büyük bir kesiminde hâlâ yaşamakta olan yerli dillerin kaynağı da eklenebilir.

Fakat çeşitli Amerikan edebiyatlarının ortak yönleri incelenince denebilir ki, tıpkı İbero-Amerikan edebiyatının kaynağını Kristof Kolomb ile Hernando Cortez'in yazdıkları mek-

tupların teşkil etmesi gibi, İngilizce Amerikan edebiyatının kaynağı da, Atlantik'in kuzey kıyılarında yerleşmiş ilk öncülerin mektuplarıdır. Fransızca konusunda, Kanada'dan yazılan Cizvit mektupları kaynak teşkil eder. Ama «koloni» edebiyatı denen edebiyatın Amerikanın İspanyolca konuşulan kesiminde, kıtanın geri kalan kesimlerine oranla çok daha zengin, daha sağlam ve anlamlı olduğu göz önünde tutulmalıdır. Bunun da birbirine bağlı iki nedeni vardır: Bir yandan gelişmiş yerli uygarlıkların (Maya, İnka, Aztek) varlığı, öte yandan İspanyol Katolik kolonicilerin ekonomik ve ideolojik alanda yaptıkları baskı. Ama kesin olarak, hiç değilse geçen yüzyıla kadar bağımsız bir kültürden ve edebiyattan söz edemeyiz. Avrupa'yla bağları daima çok sıkı ve çözmesi güç olagelmiştir; bunun da nedenleri, hem ortak dil kullanılması - ve dolayısıyle aynı okuyucuya hitap edilmesi -hem de yüzyılımızın başlarına kadar, çeşitli şekil ve yollardan birçok Amerikan devletinin kültürünü nitelemiş olan, «Avrupa'ya yaklaşma» eğilimidir. Aynı yapıtların böylece, Atlantik okyanusunun iki yakasına da ait bulunuşu, bütün Amerikan edebiyatlarının ortak bir özelliğidir: yalnız yersel folklora bağlı kalmış bulunan yerli ve kızılderili edebiyatı bu yargının dışındadır. Başka bir ortak nokta da «Avrupalı» bir kültür dünyasının, yeni ufukları olan bir ortamda yaratılmış yeni bir gerçeği, olayları, tarihî ve coğrafî gerçekleri, izlenimleri, duyguları, fikir ve istekleri ifade etmeye çalışmış ve çalışmakta olmasıdır. Örneğin çok verimli ve muhteşem bir doğanın varlığı, son derece kuvvetli bir etki yaratmıştır ve yaratmaktadır. Bu da Venezuelalı şair Andres Bello'dan (XVIII. yüzyıl sonu - XIX. yüzyıl başı) Birleşik Amerikalı Walt Whitman'a (XIX. yüzyıl) ve Şilili Pablo Neruda'ya (günümüzün en büyük Güney Amerikalı şairi) kadar ozanlar dizisini yaratmıştır.

Müzik. — Amerikalarda müziğin gelişmesi ülkeden ülkeye ve devirden devire farklılıklar göstermekle beraber, ortak bir köke, yerli halk müziğine dayanır. Bu müzik son derecede verimliyse de, Avrupalıların kolonileştirmesi süresince değerlendirilmemiştir. Bunun da nedeni yerli müzik gösterilerinin desteklenmeyip, tersine bastırılması, politik ve dinsel nedenlerle, sınırlı bir Avrupa müziğinin, halk müziğine tercih edilmesidir.

Birleşik Amerika'da örneğin XVIII. yüzyıl başlarına kadar Anglikan püritanizmi, müziği sırf ses ve koro müziği halinde ele almıştır. Çalgılar bir yana bırakılıp sırf ilâhilerle yetinilmiş, çalgı çalmak yasaklanmıştır.

Daha sonraları **spiritual** (zenci ezgileri) ler ve caz, dinsel müziğe de sokulmuş ve en tipik temsilcisini George Gershwin'de bulan bir müzik tarzının yaratılmasına yol açmıştır.

Meksika'da Azteklerin XIII. yüzyılda en yüksek düzeye ulaşmış büyük uygarlığının kalıntıları, İspanyol egemenliği tarafından bastırılmış ve silinmiştir. XIX. yüzyılın başlarına kadar genel valilerin saraylarında yapılan resmî nitelikteki ya da kiliselerde verilen dinsel nitelikteki gösteriler dışında hiç bir temsil ve gösteriye izin verilmemiştir. Müziğin din hayatında oynadığı rol org yapımında ustaların yetişmesine yol açmış, bu işçilik özellikle Latin Amerika ülkelerinde çok gelişmiş ve cizvit misyonerler tarafından yayılıp, öğretilmiştir.

İspanyol kültürünün etkisi Büyük Antiller grubunda ve Küba'da da şiddetle duyulmuştur. Buralarda ancak çok yeni zamanlarda bir çeşit Afrika folkloriyle karşılaşma, tipik afrikokuban türünü (rumba, samba, habanera vb.) yaratmıştır. Bu tür, önüne geçilmez bir şekilde gelişerek caz gibi, Avrupa kültüründen gelme müziği bile etkileyecek niteliğe ulaşmıştır. Avrupa müziğinin gelenekleri Peru'da ve Bolivya'da daha az elverişli birer ortamla karşılaşmıştır. Yaylalarda ise Meksika'daki özellikleri taşıyarak yerleşmekle beraber, İnka uygarlığına kadar çıkan kökü, yerli geleneklerin daha şiddetli bir mukavemetiyle karşılaşmıştır. Brezilya'da ve Arjantin'de, Avrupa kolonicilerinin faaliyeti müzik alanında pek şiddetli olmamış, cizvitler olsun, Portekizli fatihler olsun, daha liberal ve daha açık fikirli davranmışlardır. Gerçekten de Brezilya'da, daha XVIII. yüzyılın başlarında yerli müziğin Avrupa geleneğiyle birleştirilmesi yolunda bir denemeye girişilebilmiştir.

XIX. yüzyıl boyunca, Amerika kıtasında çeşitli devletlerin kuruluşuna paralel olarak, Avrupa romantizmini çok yakından izleyen duygulu müzisyenler yapıtlar vermişlerdir. Bunlar aynı zamanda Amerikan müzik yapısında yüzyıllar boyunca birikmiş çeşitli etkileri koparıp atarak, yerli müziğe ulusal bir nitelik kazandırmak amacını gütmüşlerdir. Bu müziğin karakteristik yönleri, öncü müziğin en açık örneklerinde bile dikkatle muhafaza edilmiştir.

Brezilya kıyılarında Kalipso dansı yapanlar.

Caz müziği zenciler tarafından geliştirilmiştir.

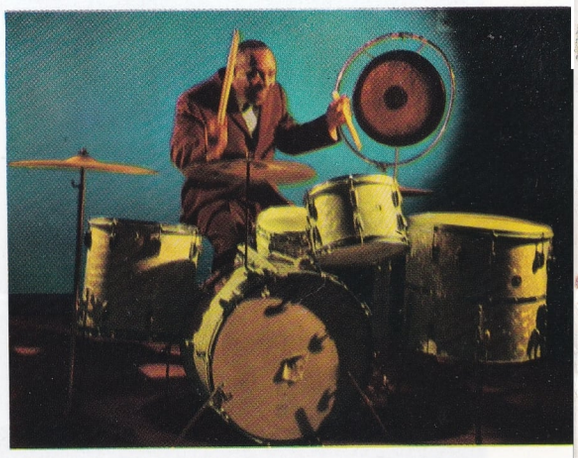

Meksika: Geleneksel bir spor olan boğa güreşinden önce yapılan halk dansları.

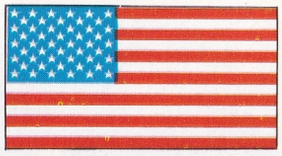

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

Kuzey Amerika kıtasının orta kesiminin tamamını (Conterminal States) ve kuzey-batı kesimini (Alaska) kaplayan, Hawai (Okyanusya) takımadalarını da içine alan bir cumhuriyettir (United States Of America). 50 eyaletten meydana gelmiş olan bu konfederasyonun başkenti Washington'dur.

Birleşik Amerika, batıda Pasifik okyanusuna, doğuda Atlantik okyanusuna, güneyde Atlantik okyanusunun bir parçası olan Meksika körfezine dayanır. Kuzey komşusu Kanada ve güney komşusu Meksika'dır. Alaska'nın ise yalnız, doğu ve güney-doğuda olmak üzere Kanada'ya sınırı vardır.

Ülkenin toplam yüzölçümü 9.363.389 km². dir (171 554 km². tutarındaki iç sular buna dahil, fakat 156 615 km². tahmin edilen, büyük göllerin Birleşik Amerika tarafında kalan kesimi hariçtir). Nüfusu 191.334.000'dir. Bunun %10 unu zenciler teşkil eder. Zenciler geçen yüzyılda tarlalarda çetin işlerde çalıştırılmak üzere Amerika Birleşik Devletlerinin güney-doğu bölgesine Afrika'dan getirilmiş olan kölelerin torunlarıdır. Zenciler güneyden, kuzey-doğunun endüstri bölgelerine göç etme çabasındadırlar. Amerindiler, yani yerlilerin sayısı ise ancak 530.000'i bulur.

Resmî ve en yaygın dil olan İngilizceyi az ölçüde, güneyde ve güney-doğuda konuşulan İspanyolca, Fransızca ve İtalyanca izler. Yerliler Sioux, Navaljo ve Hepi dillerini konuşur. Birleşik Amerika'da en yaygın din Hıristiyanlıktır (Protestan, Katolik vb.). Musevîlerin sayısı 5 500 000 kadardır.

Yasama yetkisi kongrenin elindedir. Kongre, 6 yıl için seçilen Senato (her eyalet başına ikişerden 100 üyeden meydana gelmiştir) ve 2 yıl için seçilen Temsilciler Meclisinden (435 üyeden meydana gelen) kuruludur. Yürütme yetkisi, dört yılda bir, her eyaletin, Kongrede bulundurduğu temsilci sayısı kadar temsilci gönderdiği bir meclis tarafından seçilen başkan ile başkan yardımcısındadır.

Soldan sağa ve yukarıdan aşağıya: New York limanının girişindeki Özgürlük anıtı; California'da, Monterey kıyılarında Pasifik; Duluth' (Minnesota) un uçaktan görünüşü; Colorado ırmağının ve Mead gölünün uçaktan görünüşü (Nevada).

A.B.D.'ne bağlı olan topraklar şunlardır: Porto Riko, Amerikan Virgin adaları, Panama kanalı kesimi ve ayrıca Orta Amerika bölgesinde birkaç ada; Okyanus'ta Guam, Amerikan Samoaları, Wake adası ve küçük adacıklar; gene Okyanusta Marianne adaları (Guam hariç); Caroline ve Marshall adaları ise Birleşmiş Milletler tarafından yönetimi A. B.D.'ne emanet edilmiş topraklardır. Bunlardan başka 60° G enlem dairesinin güneyinde ve Greenwich batı boylamının 80-150 dereceleri arasında kalan kutup kesimi de Birleşik Amerika'nın sayılmaktadır. Para birimi, dolardır.

Yerşekilleri ve İklim. — Conterminal eyaletlerde doğudan batıya gidildikçe şu bölgeler birbirinden kesinlikle ayırt edilir: Atlantik kıyı şeridi, Appalachian dağları, merkez düzlükler, çok geniş ve sarp yaylalarla çevrili Kuzey Amerika kordilyerleri, «Uzunlamasına Pasifik vadisi», Pasifik okyanusuna dayanmış Kıyı sıradağları ve Dar Pasifik kıyı şeridi.

Atlantik kıyı şeridi kuzey ve güney kesimlerinde birbirinden iyice farklı nitelikler taşır; bu özellikler bölgenin yapısını ortaya koymuş bulunan jeolojik tarihine sıkı sıkıya bağlıdır. Maine ile Virginia arası oldukça dardır, buralarda kıyıya hemen hemen paralel uzanan Appalachian sisteminin alçak tepelerine komşudur; buraları eski çağlardan kalma, dördüncü zaman buzullarının genişlettiği ırmak vadileri olan, uzun çöküntü ve çıkıntılarla da kaplıdır. Kuzey Carolina'dan Florida'ya doğru kuzey-doğu, güney-batı yönünde uzanan güney kesimi ise, çok daha geniştir ve güneye inildikçe daha da genişleme eğilimi gösterir. Kıyı alçak, yer yer gölcükler ve bataklıklarla kaplıdır. Pamlico Sound gibi, derinliği az su birikintilerini denizden ayıran uzun kumluk şeritlere de rastlanır. Burası hiç şüphesiz tipik bir sudan çıkma kıyı örneğidir. Denizaltı alanının da kuzeydekine oranla daha dar oluşu bunun delilidir. En geniş düzlükler ve en yüksek tepeler Appalachian sisteminin bu kesiminde başlamaktadır.

Ekonomik bakımdan Kuzey Atlantik bölgesinin son derece girintili çıkıntılı kıyısı, çok zaman yerleşme için bile elverişli görünmeyen güney kesiminin alçak ve limansız kıyılarından çok daha önemlidir.

Kıyı şeridinin hemen batısında Appalachian dağlarının yükseklikleri başlayıverir. Bunlar paleozoik zamanda meydana gelmiş dağlardır. Fakat sonradan atmosfer aşındırmalarıyle o derece yıpranmıştır ki, ilk yükseklikler bugün pek çok değişikliğe uğramıştır. Dağların bugünkü görünüşü, daha çok yüz milyonlarca yıl boyunca çeşitli karşı koyma gücüne sahip kayalar üzerinde yoğun aşınma etkenlerinin bir sonucudur. Appalachian dağları bugünkü durumuyle Hudson ırmağı yatağı tarafından iki kesime ayrılır: Kuzey-doğuda Yeni İngiltere dağları (**New England Uplands**) ve daha kuzey-doğuda da, bunların devamı olan Kanada topraklarında Acadia dağları (**Acadian Uplands**) uzanır; güney-doğudaki dağlar ise Allegheny dağlarıdır.

İç taraflardaki yükseklikler Appalachian düzlüğünü teşkil eder. Bu da kuzeyde Allegheny düzlüğü ve güneyde Cumberland düzlüğü adını alır. Bu bölge tatlı engebelidir, Ohio ve Tennessee gibi birçok akarsuyu vardır ve bu sular Mississippi ırmağı arasından geçip Meksika körfezine dökülür.

İçerilere doğru gidildikçe, Appalachian düzlüğü, yerini, teras şeklinde geniş ya da tatlı eğimli **iç ovalara** bırakır. Bu son derecede geniş bölge Büyük göller ile Meksika körfezi arasında, kuzey-güney doğrultusunda uzanan, Appalachian dağları ile Kuzey Amerika kordilyerleri arasında açılmış bir koridor gibidir. Ovaları meydana getiren çeşitli kesimleri gerek morfolojik, gerek iklim bakımından çok değişik nitelikler taşır. Fakat buraların bütün sularını sayısız kollarıyle toplayıp denize döken Mississippi ırmağı iç ovalara yine de bir bütünlük niteliği kazandırır. Bu da gerek bütünün morfolojik yapısında, oldukça büyük değişiklikler göstermekle beraber, ikliminde, yerleşme tarihinde ve tarım ile hayvancılığa dayanan ekonomisinde kendisini gösterir.

Ovaların batı kesiminde düzlükte Ozark yaylası, Boston dağları ve Wichita dağları gibi yer yer bazı yükseklikler belirir. Bunlar, Appalachianlardan kopmuş dağlardır.

Merkez düzlüklerin hemen batısında dik, Kayalık dağlar duvarı yükselir. (Rocky Mountains). Bunlar doğuda Columbia Snake, Büyük Havza ve Colorado dağlarına komşudur. Batılarında ise başka bir dağ zinciri uzanır. Bunun A.B.D.'deki kısmı Kaskat dağları ve içerilere doğru «Uzunlamasına Pasifik vadisi» yle uzanan Sierra Nevada'dır.

Bir yanda Kayalık dağlar, öte yanda Kaskat dağları ile Sierra Nevada, Kanada'da ve Meksika'da başlayan muazzam dağ zinciridir. Üçüncü zamanın sonlarına doğru Alp-Himalaya dağoluşumuyle meydana geldikleri sanılmaktadır. İki büyük dağ zinciri arasında ayrı jeomorfolojik, hidrografik ve iklim özellikleri taşıyan üç tane pek geniş yayla vardır.

Kaskat dağları ile Sierra Nevada'nın eteklerinde «Uzunlamasına Pasifik vadisi» uzanır. Bunun Batı sınırı Kıyı sıradağlarıdır. Kıyı sıradağları kuzeye doğru kıyının girinti çıkıntılarını izler. Vancouver adası ile kraliçe Charlotte ve Alexandre adalarını teşkil eder. Güneyde ise dağlar Kaliforniya yarımadası halinde uzanır. Bu, kısmen denizin (**Puget Sound**) ya da göl sularının (**Salton Sea**) altında kalmış, kısmen de uzun düzlükler halinde gelişmiş (Willamette, Sacramento ve

Kuzey Amerika'dan iki ayrı görünüş. Üstte: Toronto şehrinin Ontario gölü kıyılarına bakan gökdelenleri. Altta: Colorado'daki (Arizona) Grand Canyon'dan bir görünüş.

San Joaquin akarsularının suladığı) büyük tektonik çukurlar bölgesi, bazı bölgelerin nüfus, ekonomi verimliliği üzerinde çok önemli rol oynamıştır. Bunlara örnek olarak petrol bakımından çok zengin ve büyük ulaşım kolaylığına sahip Kaliforniya vadisini gösterebiliriz.

Dünyanın en büyük göllerinden bazıları, kısmen ya da tamamen A.B.D.'ne aittir. Bu göller, Büyük Tuz gölünden başka, Kanada yaylası ile ovalar arasında kalmış beş büyük göldür: Michigan (tamamı A.B.D.'nin), Superior, Huron, Erie ve Ontario (A.B.D. ile Kanada arasında paylaşılmıştır). A.B.D.'nin Okeechobee ve Florida gibi öbür gölleri daha küçük ve daha önemsizdir.

A.B.D.'nin ve Kuzey Amerika'nın en büyük akarsuyu, Mississippi'dir. Bu ırmak birçok kollarıyle iç ovaların, güney şeridi ve beş büyük göl yakınlarındaki dar bir bölge aşındaki bütün sularını toplar.

Mississippi gibi, Apalachicola, Alabama, Pearl, Sabine, Trinity, Brazos, Colorado ve Rio Grande ırmakları da doğrudan doğruya Meksika körfezine dökülür. Rio Grande kısmen Meksika ile sınır meydana getirir. İç ovaların öteki büyük ırmakları Assiniboine ve

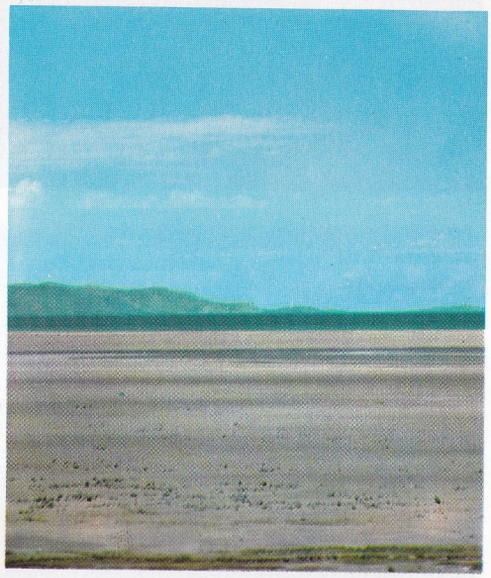

Solda: Las Vegas dolaylarında Nevada çölü. Sağda: Büyük tuz gölü.

Wyoming'te Teton National Park'tan bir görünüş.

A.B.D.'nin İDARİ YAPISI

Devlet	Yüzölçümü (km².)	Merkezi
Alabama	133 667	Montgomery
Alaska	1 540 000	Juneau
Arizona	295 024	Phoenix
Arkansas	137 539	Little Rock
California	411 015	Sacramento
Colorado	270 000	Denver
Connecticut	12 873	Hartford
Delaware	5 328	Dover
District of Columbia	179	Washington
Florida	151 570	Tallahassee
Georgia	152 589	Atlanta
Hawaii	16 731	Honolulu
Idaho	216 413	Boise
Illinois	145 076	Springfield
Indiana	93 944	Indianapolis
Iowa	145 791	Des Moines
Kansas	213 095	Topeka
Kentucky	104 623	Frankfort
Louisiana	125 675	Baton Rouge
Maine	86 027	Augusta
Maryland	27 394	Annapolis
Massachusetts	21 386	Boston
Michigan	150 779	Lansing
Minnesota	217 736	Saint Paul
Mississippi	123 584	Jackson
Missouri	180 456	Jefferson City
Montana	381 087	Helena
Nebraska	200 018	Lincoln
Nevada	285 299	Carson City
New Humpshire	24 097	Concord
New Jersey	20 295	Trenton
New Mexico	315 115	Santa Fe
New York	128 402	Albany
North Carolina	136 524	Raleigh
North Dakota	183 022	Bismarck
Ohio	106 765	Columbus
Oklahoma	181 090	Oklahoma City
Oregon	251 181	Salem
Pennsylvania	117 412	Harrisburg
Rhode Island	3 144	Providence
South Carolina	80 432	Colombia
South Dakota	199 552	Pierre
Tennessee	109 412	Nashville
Texas	692 408	Austin
Utah	219 932	Salt Lake City
Vermont	24 887	Montpelier
Virginia	105 771	Richmond
Washington	176 617	Olympia
West Virginia	62 629	Charleston
Wisconsin	145 439	Madison
Wyoming	253 597	Cheyenne

BÜYÜK OKYANUS
ATLAS OKYANUSU
KANADA
A.B.D.
MEKSİKA
MEKSİKA KÖRFEZİ
Yengeç dönencesi
Falso bur.
Revillagigedo adl.
Campeche koyu
Yucatan bog.
Yucatan
Florida bog.
Bü. Bahama
Bü. Abaco
Andros adl.
Long ad.
Cat M.
Acklins
Bü. Inagua
Tortue
HAITI
JAMAICA
Kingston
Port-au-Prince
Santiago de Cuba
Manzanillo
Montego Bay
Nassau
HAVANA
Pinos ad.
CIENFUEGOS
Key West
Pinar d. Rio
Mazatlán
Guadalajara
MEKSİKO
Revillagigedo adl.
Roca Partida
Clarion
(Meks.)
Socorro
S.Benedicto
Manzanillo
Nev. de Colima
Colima
Morelia
Guanajuato
Querétaro
Pachuca
Tuxpan
Jalapa Enriquez
Veracruz
Tampico
Monterrey
Saltillo
Reynosa
Matamoros
Brownsville
Laredo
NUEVO LAREDO
CORPUS CHRISTI
Galveston
Port Arthur
Lake Charles
NEW ORLEANS
BATON ROUGE
MOBILE
Pensacola
TAMPA
ST PETERSBURG
MIAMI
West Palm Beach
Key West
JACKSONVILLE
Gainesville
St. Augustine
Tallahassee
Savannah
Charleston
Wilmington
Hatteras
Cape Fear
Cape Hatteras
Cape Lookout
Cape Fear
Cape Hatteras
Cape Lookout
Cape Fear
Cape Hatteras
Cape Lookout

Nelson ırmakları arasından Hudson körfezine dökülen Red River ile Souris'tir. Beş büyük gölün suları ise, Saint Laurent vasıtasıyle doğrudan doğruya Atlantik okyanusuna akar. Appalachian dağlarının dış yamaçlarının ırmakları nispeten kısadır. Fakat yılın hemen her mevsiminde hızla akarlar ve özellikle **Fall line** boyunca, hidroelektrik enerji üretimi bakımından büyük ekonomik önem taşırlar. Bu nedenle bazılarının uzun ve gemilerin dolaşabildiği birer halici vardır. Kuzeyden güneye doğru bunların en önemlileri sırasıyle Saint John, Connecticut, Hudson, Delaware, Susquehanna, Potomac, James, Roanoke, Cape Fear, Pee Dee, Savannah ve Altamaha ırmaklarıdır

Çifte sıradağ dizisinin meydana getirdiği engel yüzünden, Pasifik okyanusuna dökülen ırmaklar azdır, ama su bakımından çok zengin ve genellikle geniş bir bölgenin sularını boşalttıklarından, ekonomik bakımdan (elektrik üretimi ve sulama yönünden) çok önemlidirler. Başlıcaları Kootenay, Clarke, Snake ve Willamette kollarıyle birleşen Connecticut; Green River, San Juan, Küçük Colorado ve Gila'nın sularını toplayan Sacramento, San Joaquin ve Colorado ırmaklarıdır. Buna karşılık Büyük havzanın geniş düzlükleri ve daha az geniş bölgeler ya içakışlı, ya da akışsız bölgeler niteliğini taşır.

A.B.D.'nin değişen iklim koşullarını belirleyen başlıca etkenler şunlardır: Ülkenin doğu ve batı kıyıları boyunca yüksek dağların sıralanışı, ülkenin enine geniş olması, deniz akıntılarının rolü ve orta enlemlerde bulunuşu, yani astronomik durumu. Nispeten dar kıyı şeritleri bir yana bırakılacak olursa, bütün ülkede kıta iklimi hüküm sürer. Çünkü kutup ve tropik etkenlerine açık olmasına karşılık, orta enlemlerin ılımlı ve nemli rüzgârlarına kıyı dağları ve özellikle Kuzey Amerika kordilyerleriyle kapatılmış durumdadır.

Bu yüzden Pasifik kıyı şeridinde iklim ılımlı (bunda kıyıları yalayan sıcak su akıntısının da etkisi vardır) ve özellikle kuzeyde oldukça nemli, güneydeyse daha sıcak ve kuraktır. İçerilerdeki düzlükler çok yüksek olduğundan yaz ile kış arasındaki sıcaklık farkları azdır.

Appalachian dağları sistemi Batı kordilyerleri gibi, aşılması olanaksız bir engel meydana getirmez; bu da özellikle yazın belli olur. Bu mevsimde merkez düzlükler üzerine gelip yerleşen alçak basınç Atlantikten nemli havaları çeker. Nemli hava kıyı şeridini, Appalachianları etkiler, iç düzlüklere de çok yağış getirir. Fakat batıya doğru ilerledikçe yağış azalır; ve 100° boylam dairesinin batısında yağışlar 500 mm.'nin de altında düşerek, bozkır ve yarıçöl bitkilerinin yetişmesine sebep olur. Bu yüzden sulama tesislerinin kurulması ya da kuru tarım (**dry farming**) yapılması zorunluğu ortaya çıkar.

Atlantik şeridinin güney kesimi nispeten yağışlı ve ılımlıdır. Fakat kuzey ise Labrador akıntısından ötürü oldukça serin ve kışları pek şiddetlidir. Buna karşılık Meksika körfezine dayanan düzlükte iklim, tipik tropikal iklimdir. Yazlar çok sıcak, kışlar ılımlı geçer. Yılın hemen hemen her mevsiminde aynı derecede bol yağış alır.

A.B.D.'de çeşitli yerleşme düzenleri. Üstte solda: Ünlü turizm merkezi Miami (Florida); sağda: A.B.D.'nin en yaygın kenti Los Angeles'te bir anacadde. Altta solda: Connecticut River Valley (Massachusetts) de bir fabrika; sağda: Arlington'daki (Washington) Pentagon (Savunma Bakanlığı).

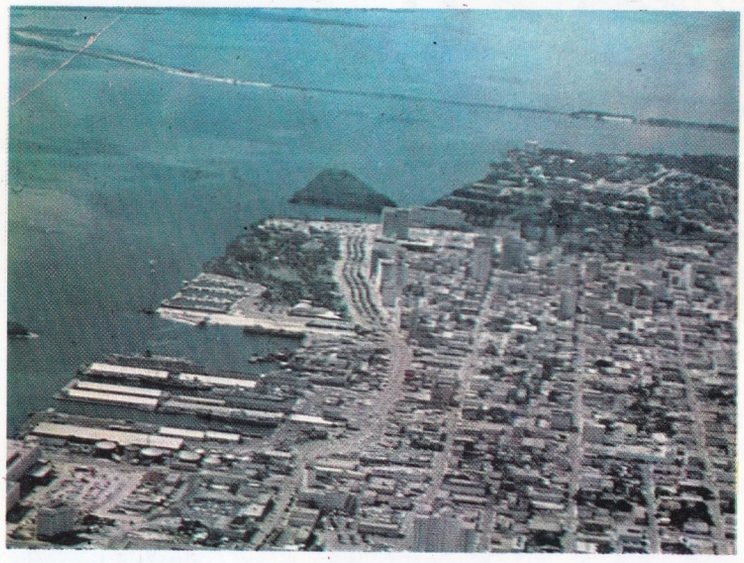

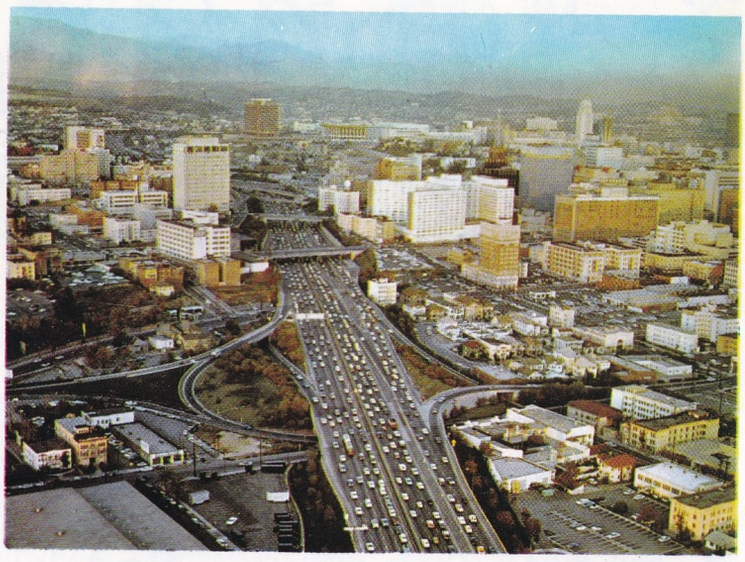

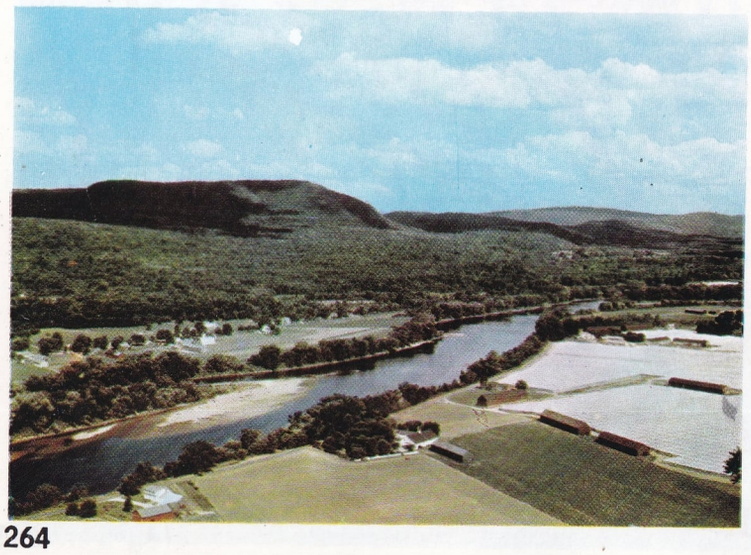

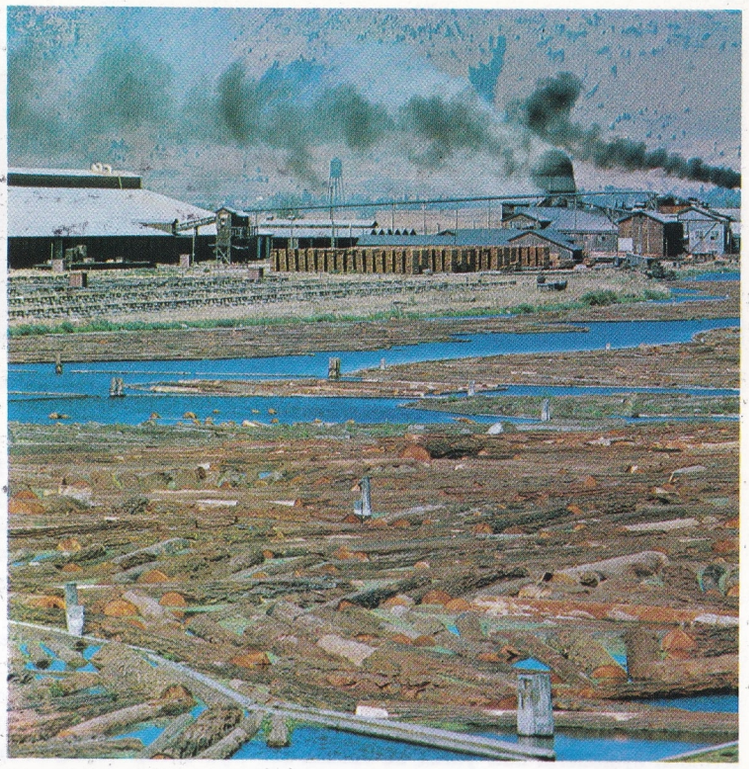

A.B.D.'de tarım tamamen makineleşmiştir. Solda: Colorado'da tarlalar. Sağda: Klamath Falls' (Oregon) da bir fabrika önüne akarsularla ulaştırılan ağaç kütükleri.

A.B.D. MADENLER VE PETROL RAFİNERİLERİ

Pipe Line 250 000 km

Gaz boruları 1 125 000 km

- Kömür yatakları
- Kömür madenleri
- Petrol ve tabii gaz
- Petrol kuyuları
- Tabii gaz kuyuları
- Petrol rafinerileri
- Fe Demir
- Çelik endüstrisi
- Al Boksit
- Cu Bakır
- Pb Kurşun
- Zn Çinko
- Alüminyum
- Bakır end.
- Kurşun end.
- Çinko end.
- PZ Kurşun Çinko
- Mo Molibden
- W Tungsten
- V Vanadyum
- Ti Titanyum
- Mg Magnetit
- P Pirit
- Hg Civa
- Pt Platin
- Au Altın
- Ag Gümüş
- U Uranyum
- Uranyum işleme
- K Potas
- S Kükürt
- Ph Fosfatlar
- + Mika

Texas'ta sığır sürüleri. Besin endüstrisinin büyük ölçüde gelişmesi, A.B.D.'nin merkez kesimlerinde hayvancılığı geliştirmiştir.

Gerek yer şekilleri, gerek iklim bakımından Alaska, yüksek enlemlerde bulunması nedeniyle Conterminal eyaletlerden çok değişik özelliklere sahip bir eyalettir.

Nüfus. — A.B.D.'nin, geniş topraklarına dağınık bir şekilde yayılmış, kaynak bakımından da çok değişik özelliklere sahip nüfusu vardır. Nüfus yoğunluğu bugün km². ye 20'yi biraz geçer. En yoğun yerleşme bölgeleri genellikle en eski yerleşme bölgeleridir. Conterminal eyaletlerin batı yarısı ile Alaska'da, nüfus çok daha az ve nüfus yoğunluğu pek düşüktür (Nevada'da km². ye 1,2, Alaska'da 0,16 kişi düşer). Buna karşılık bazı batı eyaletlerinde yoğunluklar son derece yüksektir (New Jersey'de km².'ye 308, Rhode Island'da 275, Massachusetts'de 241, Connecticut'ta 200 kişi düşer). Bugün bütün nüfusun hemen hemen üçte ikisi Atlantik ile Mississippi arasında (Birleşik Devletler yüzölçümünün 1/4 inden az) yaşamaktadır. En yoğun bölgeler Yeni İngiltere ve büyük haliçler bölgesi, Appalachian dağlarının her iki aklanı, özellikle Allegheny dağları, Büyük Göller bölgesi, Appalachian yaylası, Mississippi'nin orta kesimi kıyıları, Kaliforniya, Willamette vadisi ve Puget Sound kıyılarıdır.

A.B.D.'nin nüfusu 1790'da 3.900.000'di. İlk nüfus sayımı o yıl yapılmıştı. 1800 sayımında 5.300.000'e çıktığı görüldü. 1810'da 7.200.000 ve on yıl sonra 9.600.000'e yükseldi. Artış özellikle Avrupa'dan gelen göçmenlerle gittikçe hızlanıyordu.

Geçen yüzyıl boyunca pek kabarık olan göçmen sayısı özellikle 1880-1914 arasında son haddini buldu ve bu yıllar arasında A.B.D.'ne resmen 23 milyon kadar insan girdi. I. Dünya savaşı ve büyük ekonomik bunalım bir süre göçmen akımını durdurdu; bunalımdan sonra oldukça yavaşladı (1950-1960 arasında 1.500.000 kişi).

Göçmenlerin yaklaşık olarak %83'ü Avrupalıdır; 1820-1960 arasında Almanya'dan 6.700.000, İtalya'dan 4.900.000, İrlanda'dan 4.700 000, eski Avusturya-Macaristan imparatorluğu ülkelerinden 4 300 000, Büyük Britanya'dan 3 800 000, İsveçten 1 200 000 kişi A.B.D.'ne göç etmiştir.

Nüfus artışına paralel olarak şehircilik de büyük ölçüde gelişerek A.B.D.'de özellikle muazzam ve gösterişli yapıların ortaya çıkmasına yol açtı. En büyük şehir (banliyöleriyle birlikte) 15 milyon nüfuslu New York'tur. Onu Los Angeles, Chicago, Philadelphia, Detroit, Pittsburg, Boston, Washington, Saint-Louis ve San Francisco izler.

Ekonomik Coğrafya. — Tropikaltı, ılımlı ve kutupaltı enlemlerinde uzanan uçsuz bucaksız ekilebilen topraklar, büyük maden zenginlikleri, enerji kaynaklarının bolluğu, insan potansiyelinden kitle halinde yararlanabilme olanağı ve genç uluslara özgü canlılık, A.B.D.'ni ister istemez ekonomik alanda dünyanın en gelişmiş ülkesi haline getiren doğal etkenler olmuştur. Amerika bu düzeye çok büyük bir hızla erişmiş ve yüzyılımızın ilk yarısında Avrupa'yı sarsan son derece ciddî savaşlara girdiği halde zaferle çıkması, dünyaya hâkim durumunu büsbütün güçleştirmiştir.

A.B.D.'nin ekonomik potansiyeli bugün dünyanın en büyük potansiyelidir. Tarım, madencilik, endüstri ve ticaret alanındaki gelişmeler dev adımlarla ilerlemektedir.

Birleşik Devletlerde tarımın geniş ölçüde gelişmesinde çok yüksek derecede makineleşme, sunî gübrenin geniş çapta kullanılması, sulama sistemleri ve kuru tarımın büyük rolü olmuştur. Tarımla uğraşan 8,5 milyon insanın elindeki traktör sayısı 6 milyondur; biçme makineleri 420.000 ve süt sağma makineleriyse 730.000'dir. Yüzölçümünün yaklaşık olarak %20'si ekilir ve ekime elverişli toprakların yarısı tahıl üretimine ayrılır. En çok ekilen tahıl, Birleşik Devletlerin bütün doğu yarısında ve özellikle Orta Kuzey-doğuda (Ohio, İndiana, Illinois, Iowa, Missouri, Nebraska) yoğun şekilde yetiştirilip Chicago ve Saint-Louis gibi iki büyük pazara satılan mısırdır.

Buğday ekimi bölgeleri mısır bölgelerinin aynı olmakla beraber, kuzey-batıya (Kuzey Dakota, Montana, Güney Dakota), güney-batıya (Oklahoma, Kansas) ve doğuya (Appalachian bölgesi) doğru da uzanır. Başlıca buğday pazarları Chicago, Minneapolis, Duluth, Saint-Louis, Buffalo ve New York'tur. New York aynı zamanda en büyük ihracat limanıdır; onu Philadelphia, Baltimore ve New Orleans limanları izler. Saint-Louis, Minneapolis. Saint-Paul, Buffalo, Duluth ve Kansas City büyük buğday öğütme merkezleridir.

Yulaf (Illinois, Indiana, Güney Dakota, Nebraska, Kansas ve Washington), arpa (Kaliforniya, Güney ve Kuzey Dakota, Minnesota, Wisconsin, Iowa), pirinç (Louisiana, Texas, Güney Carolina, Georgia, Kaliforniya), şekerkamışı (Louisiana, Mississippi, Alabama, Flo-

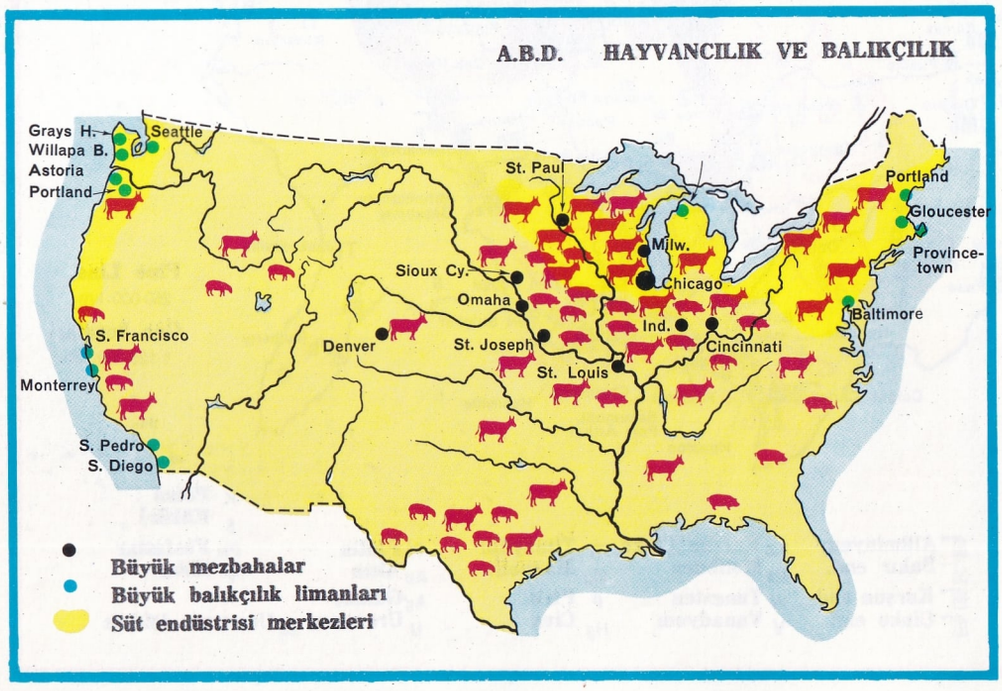

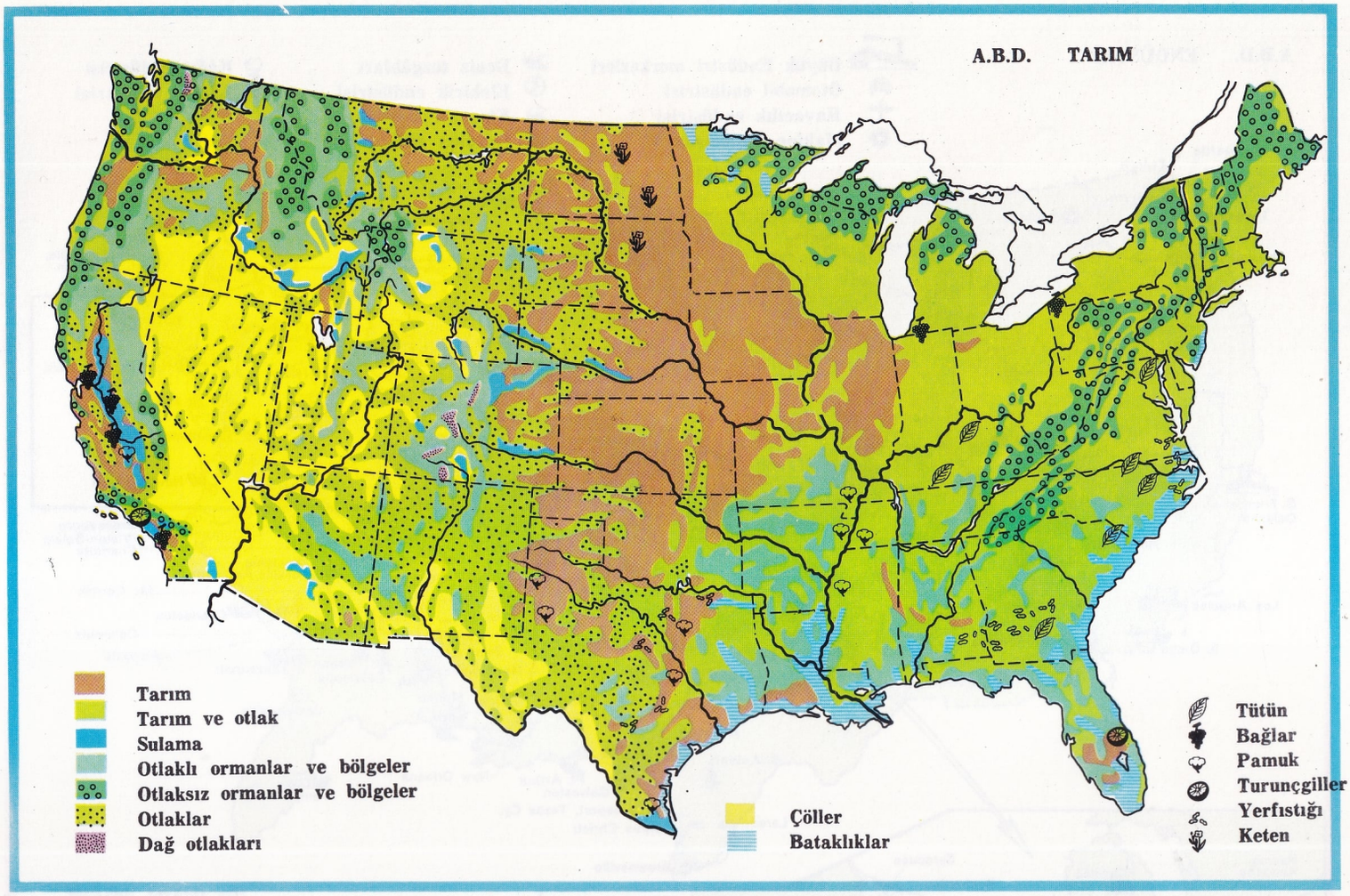

rida, Georgia, Hawaii), şekerpancarı (Utah, Colorado, Idaho) ekimi de çok yaygındır. Yine de şeker üretimi ülke ihtiyacını karşılayamadığından Filipinlerden ve Porto Riko'dan şeker ithal edilir. New Orleans'ta, Galveston'da, Houston'da, San Francisco'da, Boston'da, Baltimore'da ve Jersey City'de büyük şeker fabrikaları vardır.

Pamuk üretimi çok yüksektir; hemen hemen bütün güney eyaletlerinde, özellikle Arkansas'ta, Mississippi'de Texas'ta, Louisiana'da, Georgia'da, Güney Carolina'da ve Kaliforniya'da pamuk yetiştirilir. Ürünün yarısı New Orleans, Houston, Galveston, Charleston, Wilmington ve Savannah limanlarından ihraç edilir. Pamuk tohumundan Memphis, Chicago, Cincinnati, New York, Dallas, New Orleans ve Los Angeles tesislerinde yağ çıkartılır.

Birleşik Amerika'nın çeşitli eyaletlerinde tütün yetiştirilmekle beraber, Allegheny dağlarının iki aklanı (Kentucky, Tennessee, Virginia, Güney ve Kuzey Carolina) en çok tütün ekilen yerleridir. Belli başlı tütün pazarları ise Richmond ile Louisville'dir. Fabrikalar ya üretim bölgelerinde (Wheeling, Danville, Durham, Richmond, Louisville) ya da tüketim merkezlerinde (New York, Pittsburgh, Cincinnati, Philadelphia, Baltimore) kurulmuştur.

Bunlardan başka, Washington, Oregon, Kaliforniya ve New York eyaletlerinde şerbetçiotu (bira için) da ekilir; iki Dakota'da keten; Kaliforniya ve Büyük Göller bölgesinde üzüm; Kaliforniya ve Florida'da turunçgiller yetiştirilir. Ayrıca gittikçe gelişen konserve endüstrisini besleyecek ölçüde çeşitli meyve ve sebzeler de yetiştirilmektedir.

Ormanlar çok zengindir (toplam yüzölçümünün %34'ü); kereste endüstrisi de büyük ekonomik önem taşımaktadır (mobilyacılık ve kâğıt için kereste hamuru). Kereste endüstrisinin başlıca merkezleri Seattle, Portland, Los

Petrol ve kömür yatakları, A.B.D.'nin en önemli yeraltı kaynaklarını meydana getirir. Solda: Bakersfield' (California) de petrol kuyuları. Sağda: Wyoming'te bir kömür yatağı.

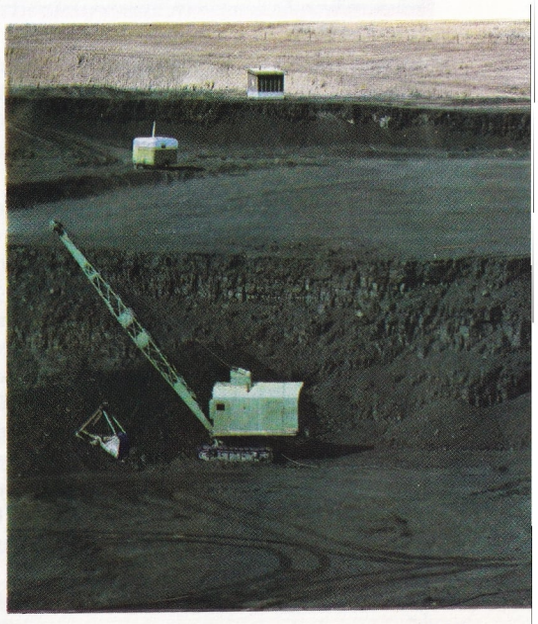

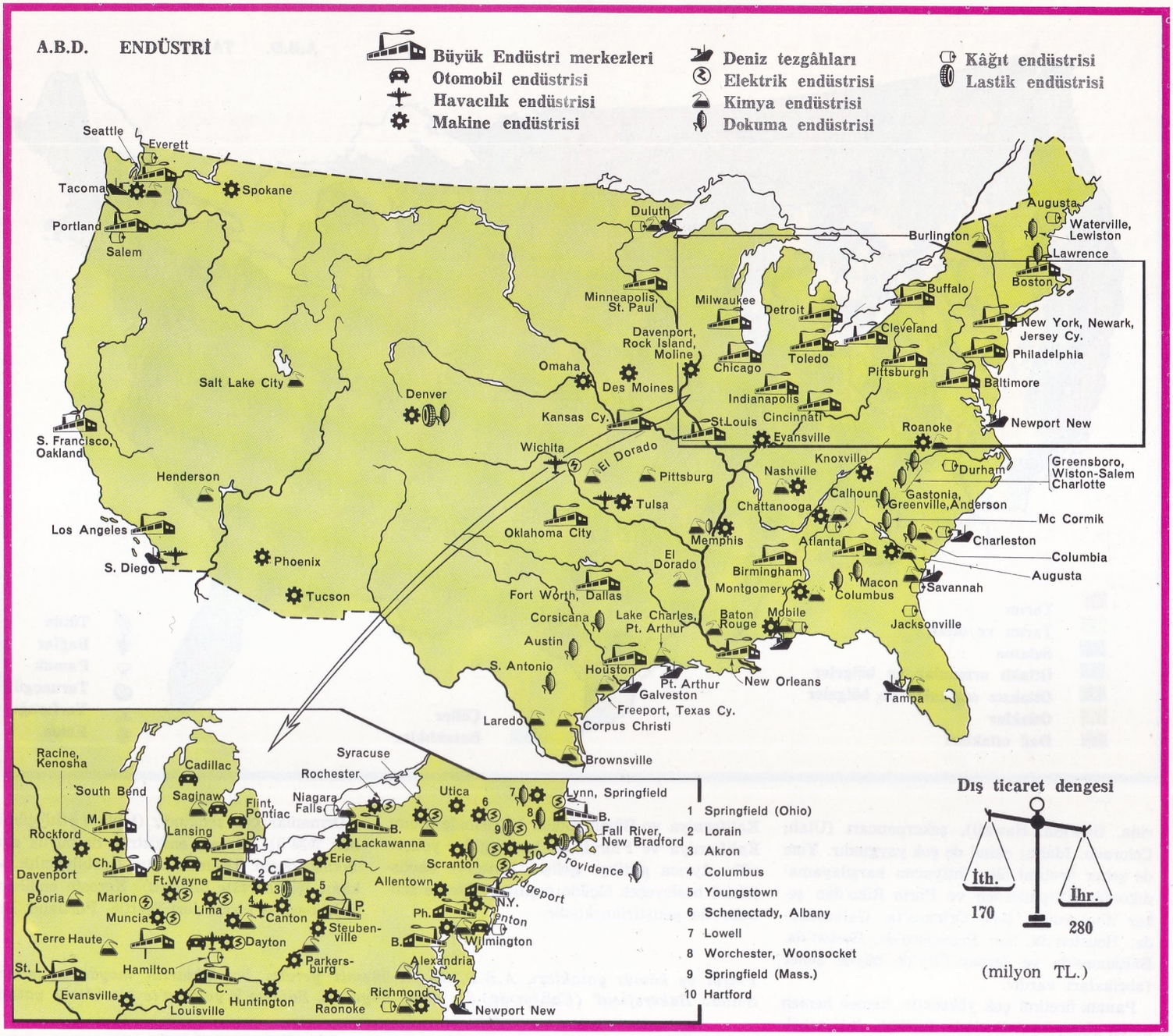

Angeles, Minneapolis, Duluth, Milwaukee, Rockford, Chicago, Detroit, Indianapolis, Buffalo, Augusta, Providence, New York, Mobile, Atlanta ve mobilyacılıkta Tacoma ile kâğıt endüstrisinde Savannah'dır.

Federal ekonomide hayvan yetiştiriciliği çok daha önemli yer tutar. Domuzdan başka (60 milyon) büyükbaş hayvanların (100 milyonu aşar) sayısı çok kabarıktır ve bunlar daha çok orta ve doğu eyaletlerine (Wisconsin, Iowa, Minnesota, Indiana, Illinois, Ohio, Michigan, Kentucky, Nebraska, Kansas, Missouri, Oklahoma, Texas, Pennsylvannia, Maryland, New York ve ayrıca Kaliforniya) yayılmışlardır. Adı geçen eyaletlerin başkentlerine çok büyük mezbahalar kurulmuştur. Koyun (26 milyon baş) özellikle Texas'ta, Kentucky'de ve bütün kordilyer eyaletleri ile batı yaylalarında büyük ölçüde yetiştirilir.

Gerek Atlantik'te, gerek Pasifik'te yapılan balıkçılık da çok önemlidir ve Baltimore, Seattle, San Francisco, San Diego, San Pedro, ve Monterey gibi merkezlerde konserve balık endütrisi ileridir.

Birleşik Devletlerde madenkömürünün %50'den fazlası Appalachian yataklarından çıkarılmaktadır. Bu yatakların çoğu, dağların iç yamaçlarında ve Pennsylvannia, Ohio, Batı Virginia, Kentucky, Tennessee ve Alabama'yı içine alan uzun bir hat boyunca dizilmiştir. Illinois, Indiana ve Michigan'daki kömür yatakları da çok önemlidir. Ovalar bölgesinin batı kesimindeki yatakların da (Iowa, Missouri, Kansas, Oklahoma, Texas) oldukça geniş olmasına karşılık Kayalık dağlarda madenkömürü azdır. Buna karşılık bu bölgede linyit boldur.

Texas, Louisiana, Oklahoma, Kansas, Kaliforniya, Illinois ve New Mexico A.B.D.'nin son derece yüksek petrol üretiminin, hemen hemen tamamını sağlayan eyaletlerdir. Çok geniş bir petrol borusu ağı (320.000 km.) ham petrolü, çıkartıldığı bölgeden rafinerilerin bulunduğu bölgeye taşır. Rafinerilerin çoğu, büyük tüketim pazarları dolaylarında kurulmuştur. İthal malı petrol de bu pazarlara gelir. En büyük rafineriler Cleveland, Boston, New York, Philadelphia, Baltimore, Toledo, Hammond, Saint Louis, Duluth, Minneapolis, Saint Paul, Kansas City, Arkansas City, Tulsa, Oklahoma City, Dallas, Port Worth, Baton Rouge, Shreveport, Hahnville, Port Arthur, Beaumont, Lake Charles, Houston, Galveston, San Antonio, Corpus Christi, El Paso, Oakland, Richmond, Santa Monica ve Los Angeles rafinerileridir. Birleşik Devletler tesislerinin petrol arıtma gücü yılda 550.000.000 tondur. Bu miktar dünyada arıtılan petrolün yaklaşık olarak %40'ını teşkil eder.

Tabiî gaz üretimi de oldukça önemlidir. Bü-

yük kısmı Texas'ta, Oklahoma'da ve Kansas'ta elde edilerek, tüketim pazarlarına, 450 000 km.'yi aşan bir petrol borusu ağı vasıtasıyle gönderilir.

Enerji kaynakları arasında gerek termik (yaklaşık olarak 4/5) gerekse hidrolik ya da termonükleer elektrik enerjisi çok zengindir (200 milyon kilovat güç). Termoelektrik santralların çoğu kömür ve petrol bölgelerinde ya da limanlarda kurulmuştur; hidroelektrik santrallar Allegheny dağları bölgesinde, Kayalık dağlarda, Kaskat sıradağlarında ve Sierra Nevada'da; termonükleer santrallar ise Indian Point, Shipping Port ve Dresden ile Rowe'da kurulmuştur.

Demir, ağır endüstrinin çok geniş olan ihtiyaçlarını karşılayamaz. Superior gölü bölgesinde (Minnesota, Wisconsin, Michigan), Alabama ve Utah'ta elde edilir ve Venezuela ile Liberya'dan ithal edilen demir mineralleriyle birlikte siderürji endüstrisini besler. Bu endüstrinin en yoğun bölgeleri Appalachian kesimi (Pittsburgh, Johnstown, Wheeling, Youngstown, Steubenville), büyük göllerin limanları (Detroit, Toledo, Cleveland, Buffalo, Erie, Milwaukee, Chicago, Gary, Indiana Harbour) ve Alabama (Birmingham, Bessemer, Chattanooga) dır.

Birleşik Amerika'da elde edilen bakır da endüstrinin ihtiyaçlarına yeterli cevap vermediğinden, Şili ve Peru'dan bakır ithal etmek zorunda kalınır. Bakır en fazla Arizona, Utah (burada kobaltın yan ürünü olarak elde edilir) New Mexico, Nevada, Montana ve Michigan madenlerinde çıkartılır.

Kurşun, gümüş ve çinko hemen hemen yalnız Utah, Missouri ve Idaho'dan çıkartılır; boksit ise Arkansas, Alabama ve Georgia'dan gelir; civa Kaliforniya (Yeni Idria, Yeni Almaden), Texas, (Terlingua), Nevada, Idaho ve Oregon'da elde edilir; altın Kaliforniya, Colorado, Güney Dakota ve Alaska'da çıkartılır; vanadyum yatakları Colorado, Utah, Arizona ve Idaho'dadır; magnezyum ise Texas, Ohio, Kaliforniya ve Nevada'da bulunur; molibden New Mexico ile Colorado'da; tungsten Colorado vee Idaho'da; uranyum Colorado, New Mexico ve Utah'ta; sezyum Maine'de; kükürt Texas ve Louisiana'da; potasyum New Mexico'da; fosfatlar ise Florida, Idaho, Tennessee ve Montana'da çıkartılır.

Metalmekanik endüstri mamulleri, demiryolu malzemesinden tarım makinelerine, dokuma ve maden endüstrisi makinelerine, dikiş makinelerinden ev işlerinde kullanılan makinelere, elektronik makinelerinden büro makinelerine kadar, son derece bol çeşitlidir.

Otomobil, havacılık ve şantiye endüstrileri övülmeye değer nitelikte ve önemdedir. Lastik endüstrisini de (Ohio'da Akron ve Los Angeles) meydana getirmiş olan otomobil endüstrisinin merkezi Detroit'tir. En büyük Amerikan şirketlerinin merkezleri bu kentte bulunmaktadır. Önem bakımından Cleveland, Indianapolis, Wilmington Detroit'i izlediği gibi ayrıca Flint, Pontiac, Saginaw ve Lansing gibi Michigan eyaletinin öteki kentlerinde de bu endüstri gelişmiştir. Yıllık motorlu taşıt üretimi

A.B.D.'nin en büyük çelik merkezi Pittsburg'tan bir görünüş. Altta, solda: demiryolu ulaştırması bakımından önemli bir merkez olan Buffalo istasyonu. Sağda: Michigan'da Ford tesisleri. En altta: Houston limanı.

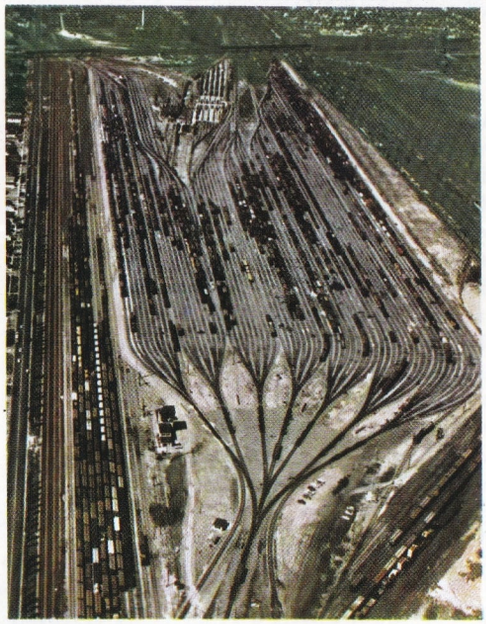

New-York'ta Kennedy havaalanı. Dünyanın en büyük hava ulaştırma ağına sahip olan A.B.D.'nde, Texas, Louisiana, Florida ve Kalifornia gibi ticaret ve endüstri bakımından en önemli merkezler arasındaki bağlantı, daha çok hava ulaştırmasına dayanır.

-7 milyonu otomobil olmak üzere- 8 milyona yaklaşır.

Yılda yaklaşık olarak 9.000 uçak yapan havacılık endüstrisinin başlıca tesisleri Kaliforniya'da (Los Angeles, San Diego, Inglewood, Burbank), Washington eyaletinde (Seattle), Texas'ta, Kansas'ta büyük göller bölgesinde ve Kuzey Atlantik şeridinde (New York, Philadelphia, Baltimore) kurulmuştur.

Başlıca gemi şantiyeleriyse New Jersey'de (Newport News ve Camden) ve Kuzey Atlantik kesimindeki eyaletlerde (Boston yakınlarında Quincy'de, Baltimore yakınlarında Sparrows Point'te, New Orleans'ta, Kaliforniya'da (San Francisco, Oakland ve San Pedro) ve Büyük göllerin bazı limanlarında (Lorain, Cleveland, Chicago, Buffalo) dır. Savaş gemileri New York'ta, Boston'da, Portsmouth'ta, Philadelphia'da, Norfolk'ta ve Charleston'da inşa edilir. Amerika'da bütün üretim sektörlerinde faaliyet gösteren dokuma ve kimya endüstrileri de çok önemlidir. Bunlar daha çok, büyük tüketim pazarlarına yakın olan ya da hammaddelerin en kolay elde edilebildiği bölgelerde yerleşmek eğilimindedir.

Ayakkabıcılık, giyim endüstrisi (New York, Chicago, Baltimore) sinema endüstrisi (Hollywood), optik araçlar ve fotoğraf endüstrisi (Los Angeles, Rochester) ve çimento üretimi de geniş çapta çalışan dallardır.

Bütün ülkelerin hayat standardından yüksek bir standarda sahip olan Amerikan ulusunun geniş tüketim yeteneği ve ulusal üretim fazlasını dış pazarlara gönderebilmek olanağı, bu geniş endüstri üretiminin yaşamasını sağlayan iki ana etkendir. Bu da ancak yukarıda belirtildiği gibi, ulaşım, yol ve olanaklarına, propagandanın geliştirilmesine, dış yatırımlara ve çeşitli girişimler yoluyle dış pazarların korunmasına bağlıdır.

Limanlara öteden beri çok önem verilmiştir. A.B.D. limanları dünyanın en iyi donatılmış ve en faal limanlarıdır. Başlıcaları, Atlantik kıyısında dünyanın en büyük pazarı olan New York, Boston, Philadelphia ve Baltimore, Meksika körfezinde New Orleans, Pasifikte ise Seattle, San Francisco ve Los Angeles'tir. Bunlara, pamuk gibi belirli bazı ürünlerin ihracında ihtisaslaşmış (Galveston, Vilmington, Norfolk, Charleston, Savannah) limanlarını da ekleyebiliriz. Karayolu (ulusal yollar 5 800 000 km.; bunların 4 200 000 km.'si asfalttır.), demiryolu (350 000 km.) ve havayolu (yılda kilometre başına 63 milyar yolcu) ağları, dünyanın en iyi işleyen, ulaştırma ağlarıdır.

Tarih: Üzerinde, çok az sayıda yerli halkın yaşadığı ve bugün Amerika Birleşik Devletlerinin bulunduğu topraklarda ilk kolonileştirme eylemlerine XVI. yüzyılda beş Avrupa devleti başlamıştır.

İspanyollar Florida'dan Kaliforniya'ya kadar uzanan çeşitli bölgelerde yerleştiler. Fransızlar Meksika körfezinden Büyük göllere kadar uzanan geniş bir şeridi kontrol altına aldılar. Hudson vadisine yerleşen Hollandalılar, 1655'te birkaç küçük İsveç kolonisini ortadan kaldırdılar. Fakat Kuzey Amerika'ya yerleşme yarışmasında birinci gelmeyi başaran, İngilizler oldu. 1607 yılından (ilk İngiliz kolonisi Virginia'nın kuruluşu) itibaren hızlı ve emin bir şekilde yayılan İngilizler, XVIII. yüzyılın daha yarısı olmadan, kolonilere bölünmüş geniş ve güvenilir bir Britanya sömürgesi kurmuş bulunuyordu. Bu kolonilerin belli ölçüde kendi kendilerini yönetme yetki ve hakları Taht ile yersel zengin sınıflar tarafından yönetildikleri halde, fikir yönünden eşitliği kabullenmiş siyasi demokrasi kurumları vardı. Zamanla Avrupa'dan gelen göçmenler nüfusu artırdı, ekonomi gelişti ve on üç İngiliz kolonisi uzak anavatana gittikçe daha az muhtaç olmaya başladı. İngiltere'ye bağlı olmaktan şikâyete başladılar. En önemlisi İngiliz değil Amerikalı olduklarının bilincine vardılar; böylece milliyetçi bir duygu doğdu. İngilizlerin ekonomik çıkarlarıyle, kendi çıkarları arasındaki ayrılıklar, özellikle Londra tarafından konulan vergiler ve ticari kısıtlamalarla büyük ölçüde artınca, anavatandan ayrılma ihtiyacı, önüne geçilmez bir hal aldı. 19 nisan 1775'te Concord ve Lexington'da silâhlı çatışmalar oldu ve 4 temmuz 1776'da Amerika kıtası kongresi, Bağımsızlık Bildirisini yayınladı. Washington'un yönettiği kurtuluş savaşı, 1781'de zaferle sonuçlandı. 1789 yılında yürürlüğe giren 1787 Anayasası, ülkenin politik yapısını düzenlemiştir. Cumhurbaşkanlığı tipinde federal cumhuriyet, kuvvetler ayrılığı

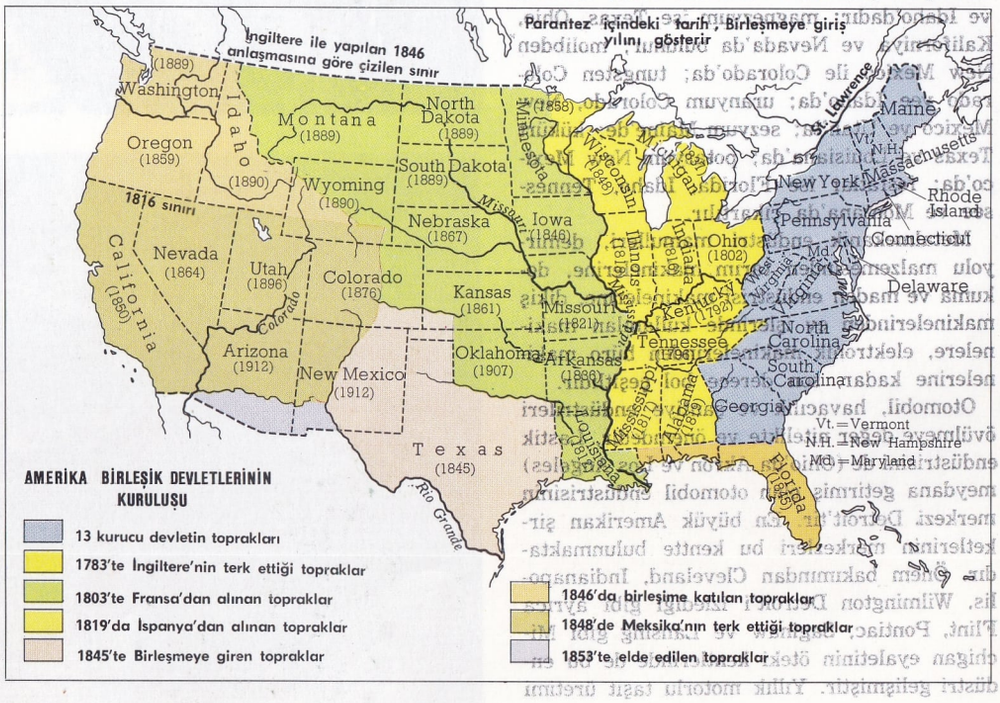

vb. bu düzenin temel ilkeleridir. İlk cumhurbaşkanları Washington, John Adams, Jefferson, Madison, Monroe, John Quincy Adams ve Jackson, devrinde, halk örgütlenerek batıya doğru yayıldı ve ünlü öncüler devri başladı. Jefferson Kayalık dağlara kadar uzanan Louisiana bölgesini Napoleon'dan, 1819'da Monroe Karaibler körfezinin yukarısındaki bölgeyi İspanya'dan satın aldı. 1848'de Polk, ordularıyle Meksika egemenliğindeki Texas ile Kaliforniya'yı ele geçirdi. Pamuk üreten ve köle çalıştıran Güneyliler, kuzey-doğunun endüstriye dayanan toplumunu yaratan ve batıda yoktan bir ülke var edenlerle çatışma halindeydi. İç savaşa (1861-1865) kadar, Birleşik Amerika'nın tarihine bu kuvvetler arasındaki anlaşmazlık hâkim oldu; bir yandan da toplumsal gerilim artmakta. Güneylilerin yok edilmesi yolundaki akımlar genişlemekteydi. Bunların en önemlisi köleliğin karşısındaki hareketti. Bu yüzden denilebilir ki, iç savaşın patlaması yalnız endüstri ülkesi ve koruma sisteminden yana olan Kuzey ile, tarım ülkesi ve pamuk ihracatçısı durumunda olan Güney arasında gözüken çelişkilere değil, aynı zamanda Kuzey kamuoyunun baskısına bağlıdır. Kanlı çatışma 1861 yılında kölelik taraflısı 11 eyaletin (Konfedere Eyaletler) Birlikten kopmasıyle patlak verdi. Robert Lee'nin yönetimi altında, Güneyliler birkaç önemli askerî başarı elde etmekle beraber, sonunda yenildiler. Kölelere özgürlük tanıyan bildirinin ilânından kısa bir süre sonra, Lincoln, bir gerici tarafından öldürüldü. (15 nisan 1865). Kuzey ile Güney arasında barışın kurulması çok güç oldu ve yenilgiye uğratılan eyaletlerde zenci ırkına karşı duyulan nefretin sonu gelmedi. Öte yandan endüstri devrimi, Avrupa'dan gelen kitle halinde göçlerin de yardımıyle, Amerikan ekonomisinin dev adımlarla ilerlemesine yol açtı. Avrupa'nın endüstri ülkelerinde hüküm süren toplumsal anlaşmazlıklar, nüfusu az ve siyasî dengeye sahip olan Amerika Birleşik Devletlerini etkilemedi; çok zaman şiddetli olan işçi -mücadeleleri, politik yankılar yaratmadı ve sol mukavemeti haline gelmedi. XIX. yüzyılın sonunda, çok zenginleşmiş olan ülke, Latin Amerika üzerinde hegemonya kurmayı tasarlıyor ve büyük yabancı pazarları ele geçirmeyi planlıyordu. 1898'de A.B.D.'nin yayılmadan yana olan gruplarının (emperyalistler) İspanya'ya karşı çıkartmayı başardıkları savaş, Küba üzerinde himaye kurulmasına ve Porto Riko'nun, Filipinlerin ve Guam'ın ilhak edilmesine yaradı. Daha sonra Hawai adaları da ele geçirildi ve XX. yüzyıl başlarında sıra Panama kanalı bölgesine geldi (1914). A.B.D. 1917 yılında I. Dünya savaşına katılmakla beraber, başkan Wilson, ülkenin, ayrı yaşamadan yana olanların karşı koyması yüzünden, Milletler Cemiyetine girmesini sağlayamadı. 1929'da ülke çok acı ve dertli günler geçirdi. Ekonomik refah, felâket halini alan bir bunalımla yok oldu. 1933 yılında, getirdiği sosyal programla cumhurbaşkanı seçilen Franklin Delano Roosevelt, işçilerin

Yale Üniversitesi'nde bulunan John Trumbull'un bu tablosu İngilizlerin Saratoga'da teslim oluşunu göstermektedir. Altta solda: Gettysburg savaşını (1863) konu edinen bir gravür. Sağda: Iwo Jima'da ölen (1945) askerler için Arlington'da dikilen anıt.

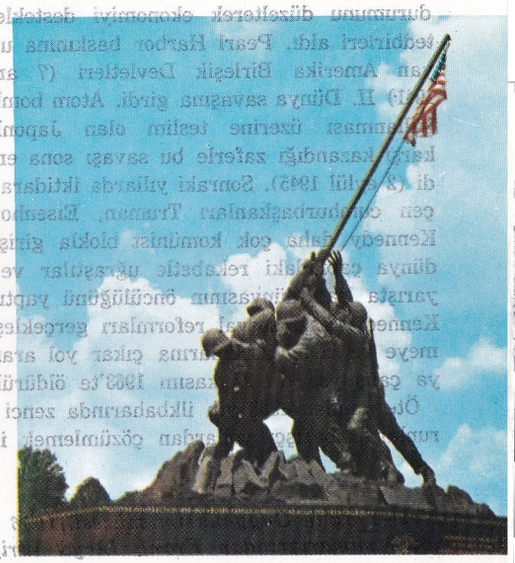

Başkan Johnson kongrede konuşurken.

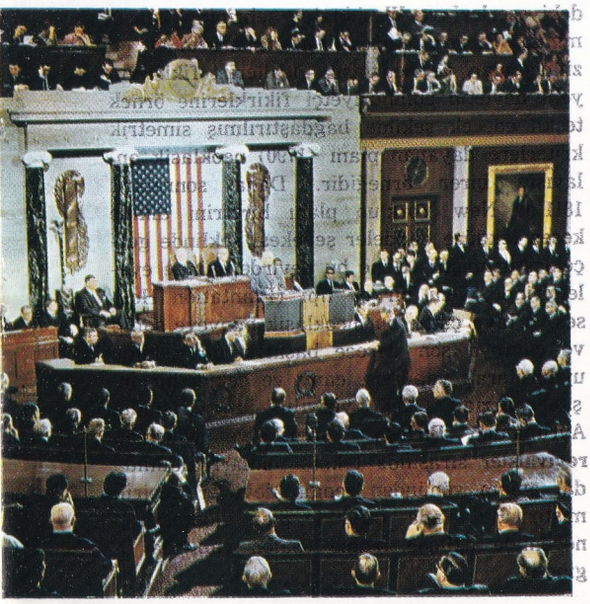

A.B.D. CUMHURBAŞKANLARI

1	George Washington	1789-1797
2	John Adams	1797-1801
3	Thomas Jefferson	1801-1809
4	James Madison	1809-1817
5	James Monroe	1817-1825
6	John Quincy Adams	1825-1829
7	Andrew Jackson	1829-1837
8	Martin Van Buren	1837-1841
9	William Henry Harrison	1841
10	John Tyler	1841-1845
11	James Knox Polk	1845-1849
12	Zachary Taylor	1849-1850
13	Millard Fillmore	1850-1853
14	Franklin Pierce	1853-1857
15	James Buchanan	1857-1861
16	Abraham Lincoln	1861-1865
17	Andrew Johnson	1865-1869
18	Ulysses Simpson Grant	1869-1877
19	Rutherford Birchard Hayes	1877-1881
20	James Abram Garfield	1881
21	Chester Alan Arthur	1881-1885
22	Grover Cleveland	1885-1889
23	Benjamin Harrison	1889-1893
24	Grover Cleveland	1893-1897
25	William McKinley	1897-1901
26	Theodore Roosevelt	1901-1909
27	William Howard Taft	1909-1913
28	Woodrow Wilson	1913-1921
29	Warren Gamaliel Harding	1921-1923
30	Calvin Coolidge	1923-1929
31	Herbert Clark Hoover	1929-1933
32	Franklin Delano Roosevelt	1933-1945
33	Harry S. Truman	1945-1953
34	Dwigt David Eisenhower	1953-1961
35	John Fitzgerald Kennedy	1961-1963
36	Lindon B. Johnson	1963-

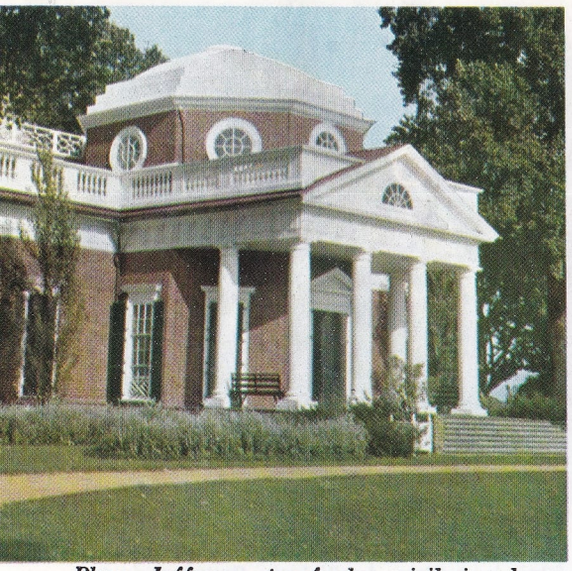

Planı Jefferson tarafından çizilmiş olan, Virginia'daki Monticello evi.

durumunu düzelterek ekonomiyi destekleyici tedbirleri aldı. Pearl Harbor baskınına uğrayan Amerika Birleşik Devletleri (7 aralık 1941) II. Dünya savaşına girdi. Atom bombası kullanması üzerine teslim olan Japonlara karşı kazandığı zaferle bu savaşı sona erdirdi (2 eylül 1945). Sonraki yıllarda iktidara geçen cumhurbaşkanları Truman, Eisenhover, Kennedy daha çok komünist blokla girişilen dünya çapındaki rekabetle uğraştılar ve bu yarışta Batı dünyasının öncülüğünü yaptılar. Kennedy, bazı sosyal reformları gerçekleştirmeye ve zenci sorunlarına çıkar yol aramaya çalıştıysa da 22 kasım 1963'te öldürüldü.

Öte yandan 1968 yılı ilkbaharında zenci sorunlarını barışçı yollardan çözümlemek isteyen zenci lider Martin Luther King'in öldürülmesi, Amerika kamuoyunda büyük tepkilere yol açtı. Bu cinayetler tarihinin hiç bir devresinde ulaşmadığı bir zenginlik ve kudret düzeyine ulaşmış bulunan Birleşik Amerika'nın henüz ciddî iç sorunlarını çözümlemeyi başaramamış olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca bugünkü yüksek refah düzeyiyle tam bir çelişki gösteren işsizliğin bir türlü önünün alınamaması nedeniyle, ulusal ekonominin de pek güven verici gelişmeler içinde bulunmadığı söylenebilir.

Cumhurbaşkanı Lyndon Johnson'la beraber Güney Vietnam'daki çarpışmaların savaş haline dönüşmesi, Cumhuriyetçi Çin'in Birleşmiş Milletlere girmesine muhalefet, Santo Domingo'ya silâhlı müdahaleler batı blokunda Amerika Birleşik Devletlerinin önderliği konusunda ciddî şüphelere yol açtı. De Gaulle, 1966 yılında Fransa'yı askerî bakımdan NATO'dan ayırmakla bu şüpheleri gürültülü bir şekilde açığa vururken, bazı Güney Amerika demokrasileri de (Meksika, Şili vb.) daha az gürültü çıkarmakla beraber, politikalarını Amerika Birleşik Devletleri politikasından kesin bir şekilde ayırmayı başardılar.

Sanat. — Bugünkü Amerika Birleşik Devletleri topraklarında en eskiden kalma sanat belirtleri, Amerika yerlileri etnik grubuna dahil yerli halkların sanatıdır. Bunların kültürel gelişmesi, Orta Amerika ve And bölgeleri halklarının kültürel gelişmesinin çok altında bir düzeyde kalmıştır. En ilgi çekici kalıntılar, doğu ormanlarında yaşayan yerlilerin insan şeklindeki taştan yapılmış heykelcikleriyle, yüksekliği 10 uzunluğu 400 metreyi bulan topraktan yapılmış mezarlardır. Mezarların Ohio'daki Great Serpent Mound gibi bazıları hayvan şeklindedir. Güney-batı yerlilerinin taş üzerine oymaları, kum üzerine resimleri, boyalı seramikleri; «Kachina» (doğaüstü yaratıkların, gerçek dışı kişileştirilmesi) bebek ve maskeleri; büyük merkezî düzlüklerde yaşayan yerlilerin çok canlı renkli ve Amerika öküzü derisi üzerine yapılmış resimleriyle çeşitli renklere boyanmış kirpi kıllarından yapılmış örgüler eskiden kalma sanat eserleridir.

Avrupa kolonilerinin kurulması, yerli kültürlerin gelişmesini birden bire durdurdu. Sanatın Avrupa örneklerini kopya etme devresi, başladı. Özellikle resim ve heykelin Avrupa etkisinde kaldığı bu uzun devreden sonra sanat dalları son zamanlarda orijinal Amerikan niteliği kazanabildiler.

Buna karşılık, çevre koşullarına daha bağlı, gelişmekte ve yayılmakta olan genç bir ulusun günlük ihtiyaçlarıyle daha yakından ilgili olan mimarlık, daha XIX. yüzyılın ikinci yarısında, özerk ve orijinal ifade yollarına kavuşmuştu. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda koloni mimarlığı, Avrupa'dan ve özellikle İngiltere'den alınmış örneklerin çevrenin kendine özgü ihtiyaçlarına uydurulması şeklinde gelişiyordu. Yeni İngiltere'nin XVII. yüzyıla ait ahşap iki katlı evlerdi. Virginia'nın Anglikan kiliseleri ve Yeni İngiltere'nin püriten Meeting House (toplanma evleri) ları (Massachusetts eyaletinde Hingham'da 1681'den kalma Old Ship) kısmen özerk ve orijinal, daha büyük bağımsızlık ve daha fazla değişmelerle yapılmış yapılardır. Henüz başlangıçta bulunan bu yerli geleneğe, XVII. yüzyılın sonlarına kadar palladian ve klasik gelenekler hâkim olmuş ve özellikle Inigo Jones ile Christopher Wren'in yapılarında (Virginia eyaletinde Williamsburg'ta, 1695'ten kalma William and Mary Kolejinde Wren Building) kendisini göstermiştir. Bunlar da XVIII. yüzyıl sonlarında, İngiliz mimarı Adam'ın elektrik etkisiyle gölgelenmiştir. Mimar - cumhurbaşkanı Thomas Jefferson devri (1743-1826), Avrupa neoklasik anlayışının yayılmasına tanık olmuştur. Jefferson'un Roma etkisindeki yapıları (Richmond Kapitol'u Virginia eyaletinde Monticello evi, Charlottesville Üniversitesi), İngiliz Benjamin Latrobe'un hellenizm etkisindeki eserleri ve Washington şehrinin Fransız mimarı Pierre Charles l'Enfant tarafından çizilmiş olan ve neoklasik ideallerin, fikirlerin yeni devletin cumhuriyetçi fikirklerine örnek teşkil edecek şekilde bağdaştırılmış simetrik kriterlere dayanan planı (1790) neoklasik anlayışın birer örneğidir. Daha sonraları, 1811'de New York'un planı birbirini dikine kesen tekdüze caddeler şebekesi şeklinde gerçekleştirilmiştir. Gene bu devirde, güney eyaletlerinde, yeni bir ev tipi (Plantation Houses) ortaya çıktı; bu, neoklasik bünyeye sahip ve çevreye son derece başarılı bir şekilde uydurularak yapılmış, canlı ve çekici bir inşaat tarzıdır. XIX. yüzyılın ilk yarısında, Avrupa'dan Birleşik Amerika'ya yansıyan **revivals**ler sırasında teknik mimarî alanında da, anlam yönünden zengin devirler geçirilmiştir. Bu arada, özellikle plan bağımsızlığı nedeniyle **balloon frame** (balon yapı) da ilginçtir.

New-York'ta Guggenheim müzesi. 1946 yılında yapılan bu binanın planı, çağımızın en ünlü mimarlarından Frank Lloyd Wright tarafından çizilmiştir.

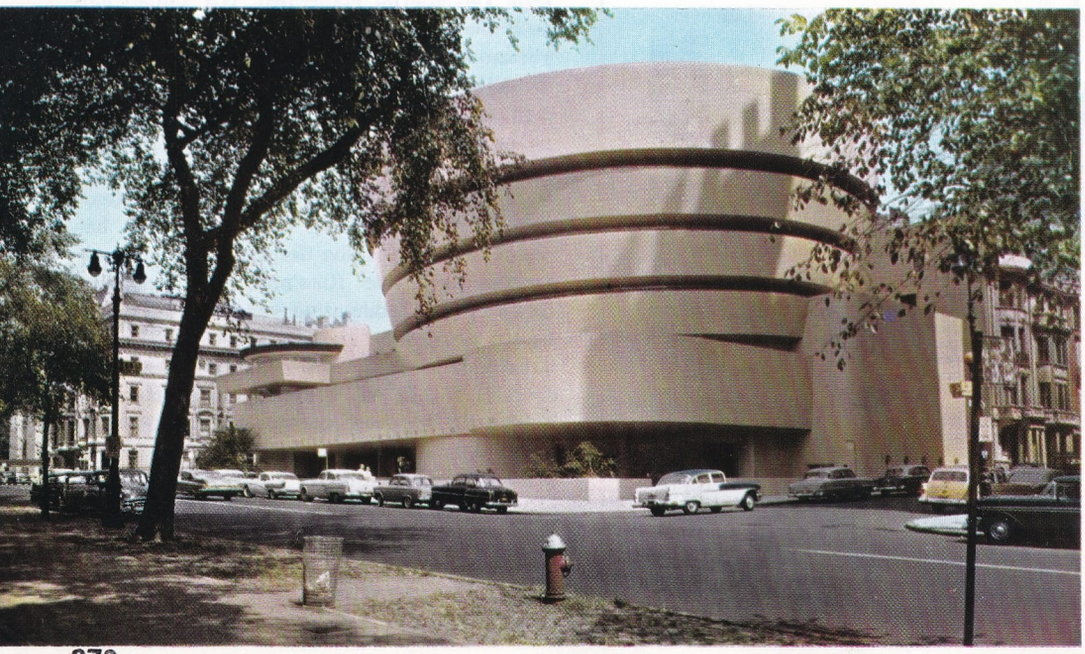

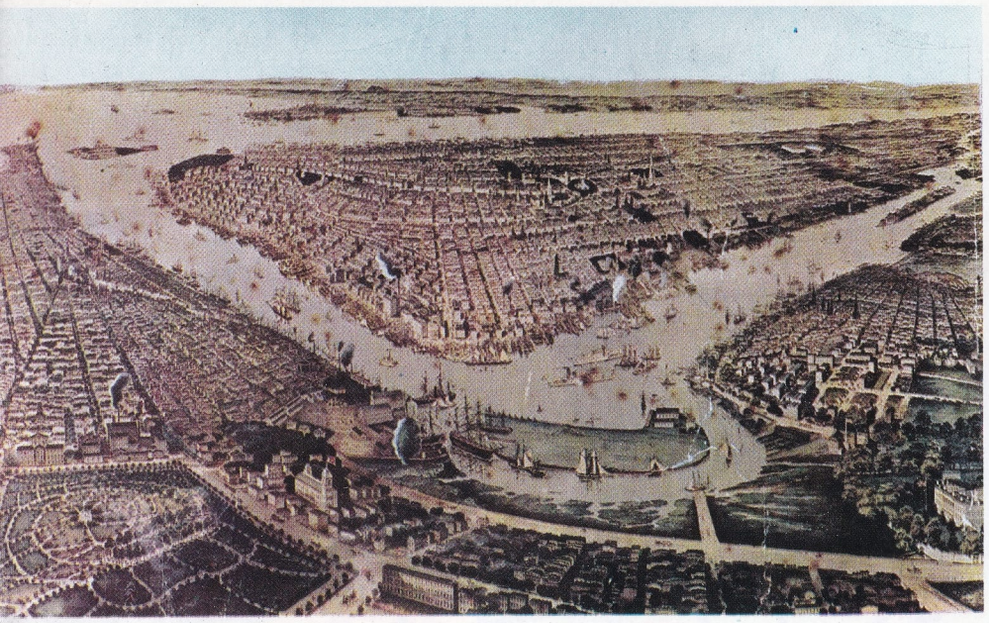

Solda: New-York'un 1859'daki durumunu gösteren bir resim. Sağda: Mississippi kıyılarının XIX. yüzyıldaki görünüşü.

Bu planda birbirine eşit uzaklıklarda atılmış kerestelerle yapı yöntemi; serbest bir şekilde konmuş, hacimlere birlik ve devamlılık sağlayan ahşap yapının bir çeşit örtülmesi olan Shingle Style (Newport'ta 1882'den kalma Mackim, Mead ve White, Isaac Bell Evi) bu devirlere ait örneklerdir. Avrupa etkisinden yavaş yavaş kurtulan, arşitektonik bilinç yenilenmekteyken, yüzyılın yarısına doğru eleştiriler eksik olmuyordu. Gerçekten de. yazarlar eski örneklerin taklidi aleyhine cephe alıp, yeni endüstri devrimine ayak uyduracak modern bir tarzın savunmasına girişmiştiler. Bu kez Avrupa örneklerinden apayrı, orijinal bir mimarî tarzına doğru atılan adımın öncüsü, Henry Honson Richardson ve ardından Louis Henry Sullivan oldu. Bu sanatçılar Amerikan mimarlığının yerli döneminin başlıca temsilcileri olarak tanındılar. Richardson, her türlü eklektizmi reddederek, Chicago'daki Marshall Field mağazalarında (1885-1887) faydacılığa öncelik tanıyan bir yapı örneği yaratmıştır. Sullivan daha köklü bir bünye araştırmasına girişmiştir. Sullivan'ın içinde bulunduğu Chicago okulu daha birçok yenilikçi kişiler yetiştirmiştir. William le Baron Jenny, Daniel Burnham, Martin Roche, William Holabird ve modern mimarlığın başyapılarından sayılan Chicago Monaddock Building'in mimarı Wellvorn Root gibi. 1871'de Chicago şehrini baştanbaşa kül eden yangından sonra, yeniden inşa eden bu mimarlar tipik Amerikan yapı tarzı olan gökdeleni de getirmiştir. Chicago okuluna özgü faydacılık ve insanlık ihtiyaçlarının karşısına, sonradan klasik mimarlığa dönen bir anlayış çıktı. Chicago anlayışı ise Batıda, başlıca temsilcileri Gill, Greene kardeşler ve Maybeck olan Kaliforniya okulunda sürdürülmekteydi. Zamanımızın en ünlü mimarlarından olan Frank Lloyd Wright ile Amerikan mimarisinin yenileşme aşamasına varıldı. Sullivan'ın öğrencisi olan ve Amerikan geleneğinin yerli motiflerini çok iyi bir şekilde kullanmasını bilen Wright, organik çok geniş bir uzay devamlılığı isteyen ve insanların yaşamıyle çevreye tamamıyle uyan bir anlayışı gerçekleştirmiştir. Wright'in organik fikirlerinin tamamen karşıt ucunu teşkil eden Avrupa rasyonalizmi ise, Birleşik Amerika'ya, özellikle Avrupa'dan göçmüş mimarlar geliştirmiştir. (Neutra, Gropius, Mies van der Roche, Eero Saarinen gibi). Amerikan mimarisinin bugünkü arşitektonik düzeninin ulaştığı aşama, bunların ve Wright'in eseridir.

Resim ve heykl, mimarîye oranla çok daha sonra orijinal bir nitelik kazanabilmiştir. Öncülerin ilk gerçek çizgileri, XVII. yüzyılın ilk resim denemeleri, sanattan çok patetik görenek belirtileridir ve yaratıcıları bilinmeyen, pratik anlayışla yapılmış eserlerdir. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru iki ressamda yeterli bir biçim kaygı ve bilincine rastlanır. Bunlar Avrupa klasik resminden esinlenerek, portre resmine ve tarihî resimlere önem vermiş bulunan John Singleton Copley (1737-1815) ile Benjamin West (1738-1820) dir. XIX. yüzyılın ilk yarısında en orijinal eserler Hudson River School tarafından verilmiştir. Bu okulun eserleri, daha çok romantik manzara resimleridir ve başlıca temsilcileri Thomas Cole, Asher Durant ve Thomas Doughty'dir. Yüzyılın ikinci yarısının en ileri gelen ressamları ise, John Singer Sargent ve Avrupa resmini benimseyen James Whistler'dir. Kullandığı renklerinin canlılığıyle dikkati çeken Winslow Homer, daha değerli bir sanatçıdır. Albert Ryder ise çok değişik niteliktedir; yapıtları gerçeküstücülüğün bir çeşit öncüsü sayılabilir. Yüzyılın son yıllarında Fransız ekspresyonizmi, Degas'nın öğrencsii Mary Cassat'ın, Theodore Robinson'un, John Twachman'ın, Childe Hassam'ın eserlerini etkilemiş ve XIX. yüzyıl Amerikan resmine özgü olan gerçekçiliği silmiştir.

Heykel alanında, A. Saint Gaudens anılabilir. 1913'te New York'ta Armory Show sergisi (bir kışlada açıldığından bu ad verilmiştir). Matisse'in, Picasso'nun, Braque'ın, Kandisky-nin, Brançusi'nin vb. eserlerine yer vererek Amerikan resminin Avrupa öncü resmiyle karşılaşmasını sağlamıştır.

Fauves ve kübist örnekleri orijinal olarak canlandıran John Marin'den, renklerin ayrışımına dayanan senkronizmin yaratıcıları Stanton Mac Donald Wright ile Morgan Russel'e, fütürist Lyonel Feininger'e, Man Ray'e, Georgia O'Keeffe'ye, Stuart Davis'e kadar yüzyılın ilk yirmi yılının en ileri gelen ressamları, hep Avrupa öncü resminin etkisinde kalmışlardır.

Batının insan eli değmemiş topraklarını ele geçirmeye giden öncüleri gösteren bu resim Remington'undur (1861-1909).

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN

1) 1792: R.G. Grays Harbor'u ve Columbia ırmağının ağzını buluyor. 2) 1804-5: M. Lewis ve W. Clark, Kuzey Amerika'yı geçip Büyük Okyanus kıyısına ulaşıyorlar. 3) 1805: Büyük Okyanus kıyısında ilk Birleşik Devletler kolonisi. 4) 1836: Bölgenin Amerika Birleşik Devletlerine katılmasını savunan M. Whitman, Wailaptu'da misyon kurar. 5) Öncülerin Batı'yı keşfetmede kullandıkları tipik kapalı araba. 6) Pocatello'da tarihöncesi kaya yazıları. 7) Madencilik merkezi, Silver City. 8) 1848: Sutter's Mill'de altının bulunuşu. 9) 1843-45: K. Karson'un yardımıyle J.C. Frémont Nevada'yı keşfediyor. 10) 1847: Mormonlar'ın toprağın iyileştirilmesi çalışmalarına başlaması. 11) 1869: Kıtayı bir uçtan bir uca aşan ilk demiryolunun tamamlanması. 12) 1952: Zengin uranyum yataklarının bulunuşu. 13) 1945: Birleşmiş Milletler'in doğuşu (San Francisco Konferansı). 14) Sinemanın başkenti, Hollywood. 15) 1542: J.R. Cabrillo Kalifornia'yı keşfediyor. 16) Hoover Dam: Amerika Birleşik Devletlerinin en yüksek barajı (221 m.). 17) 1769: Kalifornia'da ilk misyon (San Diego de Alcala). 18) 1886: Geronimo'nun yenilmesi. 19) Oraibi: En eski Yerli yerleşimi (1200). 20) Büyük Tuz gölü üstünde Bonneville pisti. 21) 1600'ün sonlarından başlıyarak Katolik misyonlar tarım çalışmalarına yönelmiştir. 22) Çok eski yerli köyü: Acoma. 23) 1846: S. W. Kearny Meksika savaşı sırasında Santa Fe'yi işgal etti. 24) 16-7-1945: İlk atom bombasının patlatılışı. 25) Texas'ın bağımsızlığının ilân edildiği ev (1836). 26) 1848: Amerika Birleşik Devletleri birliklerinin Mexico City'yi işgal etmesiyle Meksika savaşı sona ermişti. 27) 1836: Alamo çarpışması. 28) 1963: J. F. Kennedy'nin öldürülmesi. 29) 1877: Kızılderili Joseph'in teslim alınması. 30) 1738: P. de la Vérendrye'nin Kuzey Dakota'yı keşfetmesi. 31) 1812: Kuzey Dakota'da ilk İskoç ve İrlanda yerleşimi. 32) 1876: Custer, Little Big Horn'da, Crazy Horse tarafından bozguna uğratılmıştı. 33) Mount Rushmore, National Memorial. 34) 1870: Kuzey Dakota Amerika Birleşik Devletleri'nin tahıl ambarı haline geldi. 35) Yellowstone ulusal parkı. 36) 1890: Boğa'nın (Kızılderili reis) öldürülmesi. 37) D. Simons 1957 yılında balonla 33 500 m.'ye ulaştı. 38) 1806: Deri ticaretinin başlangıcı. 39) 1868: Fort Laramie'de Sioux'larla barış anlaşması imzalandı. 40) Custer State Park. 41) 1831: McKornick biçerdöğeri. 42) 1877: Crazy Horse'un teslim alınması. 43) En büyük mamut fosilinin bulunuşu (1922). 44) 1859: Colorado'da, Altın'a hücumun başlangıcı. 45) 1820: S.H. Long, Pikes Peak'e tırmandı (4 327 m.). 46) Tipik Mississippi gemisi. 47) İç savaştan sonra ortaya çıkan haydutlardan Jesse James. 48) 1541: F. Coronado Kansas'ı keşfetti. 49) 1889: Oklahoma'da toprağa hücum. 50) 1860: Pony Express Montana'yı Kalifornia'ya bağladı. 51) 1848: Forth Smith'de altına hücum. 52) 1862: La Salle, Arkansas ile Mississippi vadisini Fransa'ya kazandırdı. 53) 1803: Jefferson tarafından görevlendirilen Monroe Fransızlardan Louisiana'yı aldı. 54) XIX. yüzyılın ilk yılları: Jean Lafitte, korsanlarıyla Louisiana kıyılarına korku saldı. 55) Dünyanın en büyük tıp araştırma merkezlerinden biri olan Mayo kliniği. 56) 1868: Yazı makinası için alınan ilk belge. 57) 1911: Wisconsin'de toplumsal reformlar. 58) 1854: Jackson'da Cumhuriyetçi Partinin kuruluşu. 59) 1811: Edison beyaz ışıklı elektrik lambasını icat etti. 60) 1855: İlk çocuk bahçesi. 61) 1942: İlk atom pili. 62) 1701: Cadillac, Dtercit'i kuruyor. 63) 1896: H. Ford, Detroit'de ilk otomobili yaptı. 64) 1858: Abraham Lincolin köleliğe karşı çıktı. 65) Indianapolis otomobil yarışları. 66) 1896: İlk şişirme otomobil lastiği. 67) Louisville at yarışları. 68) 1788: Ohio'da ilk kolonilerin yerleşmesi. 69) 1859: John Brown Zenciler adına savaşıyor. 70) Amerika Birleşik Devletleri altın ihtiyatlarını koruyan Fort Knox. 71) 1775: D. Boone, Boonesboro'yu kuruyor. 72) 1858: G.M. Plumann ilk yataklı vagonu yapıyor. 73) 1862: Shiloh çarpışması. 74) 9-4-1865: Ayrılma savaşının sonu (Appomattox). 75) 1903: Wright kardeşlerin ilk uçuşu. 76) Davy Crockett. 77) 1540: H. de Soto Mississippi bölgesini keşfediyor. 78) Oak Ridge atom merkezi. 79) 1776: Kuzey Karolina bağımsızlık istiyor. 80) 1702: Charleston'da Dock Street Theater (A.B.D.'nin en eski tiyatrosu). 81) 1587: Raanoke Island'da İngiliz kolonisi. 82) 1861: Mongomery, federal devletlerin ilk başkenti. 83) 1864: Atlanta çarpışması. 84) 1861-1865: İç savaş sırasında Jackson'un yakılması (1863). 85) 1814: A. Jackson Creeks'leri yener. 86) F.D. Roosevelt. 87) 12-4-1861: Ayrılma savaşının başlangıcı (Fort Sumter). 88) 1793: Witney pamuk tarayıcısı. 89) 1864: Mobile Bay çarpışmasıyla konfedere devletler son limanı kaybederler. 90) 1565: St. Augustine, Amerika Birleşik Devletlerinin en eski devleti. 91) 1958: İlk Amerikan uydusu. 92) 1815: Jackson İngilizleri New Orleans'ta yener. 93) 1513: J.P. de Leon, Florida'yı keşfeder. 94) 1619: Köleliğin başlangıcı. 95) 1776: Washington Delaware'i geçiyor. 96) 1876: Bell telefonu icat ediyor. 97) 1758: İlk yerli askeri birliği (Indian Mills). 98) 1777: Saratoga çarpışması. 99) 1845: E. Howe dikiş makinasını icat ediyor. 100) 1807: Fulton buharlı bir gemiyle New York'tan Albany'ye gitti. 101) West Point Harp Akademesi (1802). 102) 1682: W. Penn Pennsylvania'ya vardı. 103) 1859: E.L. Drake ilk petrol kuyusunu kazdı. 104) 1776: Bağımsızlık ilânı. 105) Özgürlük Heykeli. 106) 1844: A. B.D.'de ilk telgraf hattı. 107) 1863: Gettysburg çarpışması. 108) 1824: İlk Amerikan buharlı lokomotifi. 109) 1952: Chesapeake Bay köprüsü. 110) 1791: Washington devletinin kuruluşu. 111) 1497-98: Cabot'lar Kuzey Amerika kıyılarına varıyor. 112) İlk sömürgecilerin gemilerinden biri. 113) 1735: Basın özgürlüğünün ilk zaferi. 114) 1775: B. Arnold'un Quebeck seferi. 115) 1773: Boston'da çay ayaklanması. 116) Yale Üniversitesi (1701). 117) 1620: Pilgrims'lerin Amerika'ya çıkısı. 118) 1954: İlk atom denizaltısı. 119) Harvard Üniversitesi (1636). 120) 7-12-1941: A.B.D. İkinci Dünya savaşına giriyor (Pearl Harbor'a Japon saldırısı). 121) 1867: Rusya, Alaska'yı Amerika Birleşik Devletleri'ne bırakıyor. 122) 1898: Yukon'da altın bulunması. Öncülerin belli başlı yolları: A) Oregon trail, B) Mormon trail, C) Kalifornia trail, D) Santa Fe trail, E) Western trail, F) Butterfield trail.

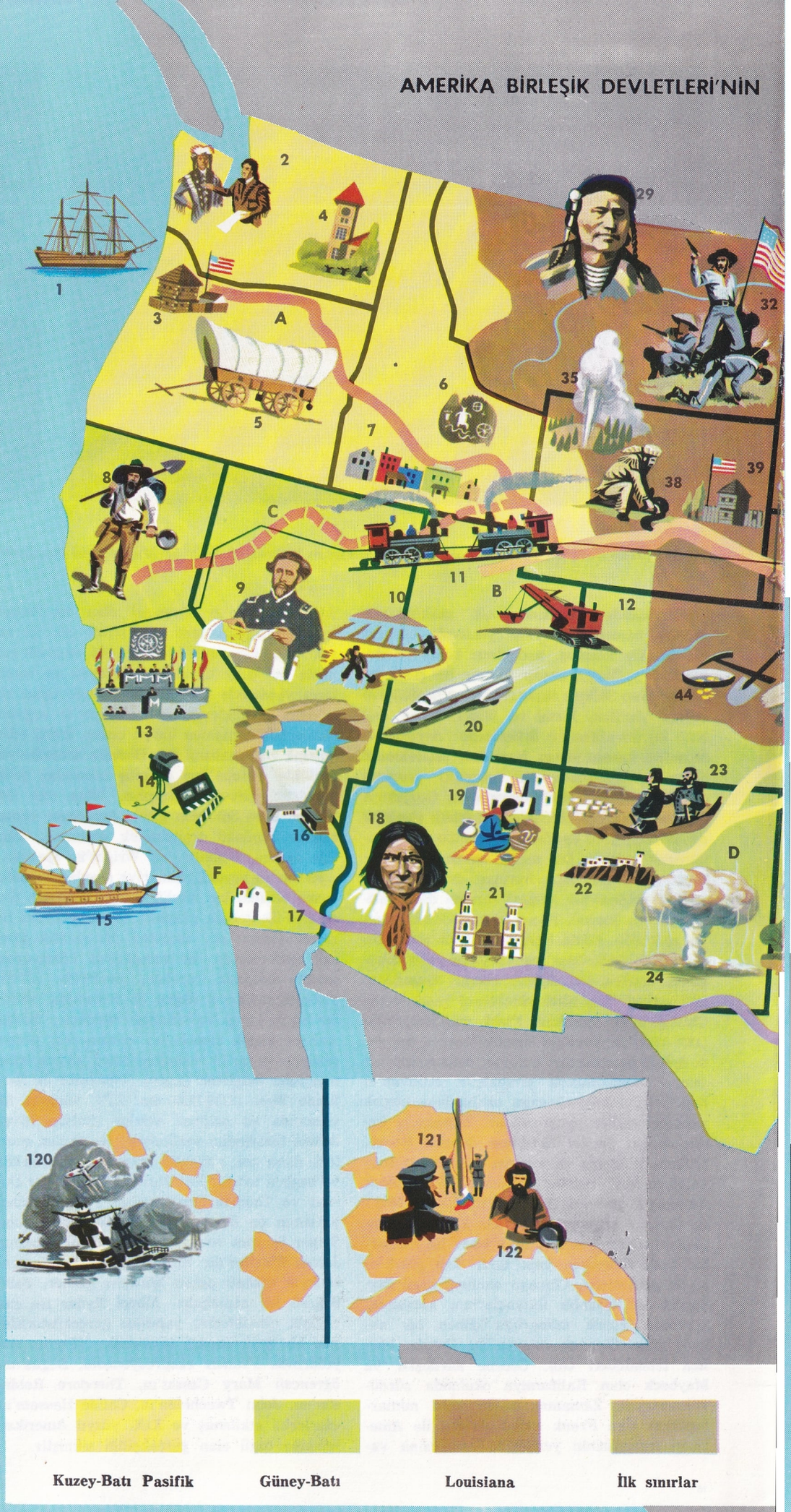

GELİSİM HARİTASI

F. Kline'ın 1959'da yaptığı Başlık adlı tablo.

Kübist, ekspresyonist ya da soyut denemelere girişmişlerdir. I. Dünya savaşından sonra «Lekesizler» grubu, şiddetli bir stilizasyona da yer veren geleneksel figüratif bir resim anlayışına dönmüştür. Ekonomik bunalım ve New Deal yıllarına doğru, gerçekçilik en iyi temsilcilerini American Scene gibi gelenekçi sanatçılardan çok, Edward Hopper, William Gropper, Philipp Evergood, Jack Levine gibi toplumcu ressamlarda ve özellikle, resimde üstün bir lirizme ulaşmış bulunan Ben Shann'da bulmuştur.

II. Dünya savaşından sonra Amerikan resim ve heykeli, tamamıyle orijinal bir anlatım tarzına kavuşmuştur. Gorky, Tobey, Pollock, De Kooning, Rothko, Calder gibi ressamlar, ekspresyonizminden gerçeküstücülüğe kadar, en değişik Avrupa kültür verilerini kişisel anlayışlarına uydurduktan sonra, gene bütün dikkatlerini Avrupa'ya çevirmişler ve bazı eserleriyle Avrupa kesimini etkilemişlerdir. 1945-1955 arasında yaygın olan eğilim, tipik Amerikan eğilimidir. Buna eleştirmeci Harold Rosemberg **action painting** ya da hareket resmi (başka bir deyimle «soyut ekspresyonizm») adını vermiştir. Geometrik ve akılcı soyutluk anlayışına karşı çıkmaya çabalayan bu eğilimin en büyük temsilcisi, **dripping**, yani doğrudan doğruya tuval üzerine boya damlatma tekniğini benimseyen Pollock'tur. Bu yöntem, Amerikan yerlilerinin kum üzerine resim yapmada kullandıkları çok eski çalışmalardan esinlenmiştir. Pollock'un yanı sıra, çok orijinal yapıtlar veren De Kooning, Kline, Motherwell, Gottlieb Baziotes vb. sayılabilir. Şiirsel ifadesini, tuval üzerine yatay olarak çizilmiş parlak çizgilerin duygusal canlılığıyle veren Rothko'nun ise çok ayrı bir yeri vardır. Bu son yıllar içinde soyut ekspresyonizmin attığı yeni bir adım geometrik ve yapıcı nitelik taşıyan «yeni soyutluk» (Kenneth Noland, Morris Louis, Frank Stella) ve «Pop-art» (halk sanatı, **Popular art**ın kısaltımışı) dır. Pop-art sadece görünüşte dadaist denemelerden yararlanarak, tüketim uygarlığının ve kitle kültürünün en belirli sembollerini, genişletilmiş ölçülerde resim anlayışına sokmaktadır (reklam, içkiler, fotoğraflar, yol işaretleri, günlük eşya vb.). Bunu da çok zaman fetişist bir sanat anlayışıyle ve hareketsiz, fakat alaycı bir karşı koyma ve polemik duygularını da belirsizce ifade eden montajlarla yapmaktadır. (Rauschenberg, Jasper, Johns, Dine, Warhol, Rosenquist, Segal vb.).

Günümüzün zengin Amerikan sanatı panoramasını David Smith'ten Seymour Liptonaza, Theodore Roszac'tan Louise Nevelson'a kadar çok değişik eğilimler gösteren bir grup heykeltıraş tamamlar. Bu sanatçıların başında da kapalı ve statik olmayan açık ve dinamik bir şekil ve boşluk anlayışından doğan orijinal **mobiles**leriyle Alexander Calder gelir.

Dil: Büyük Britanya'nın güney-doğu lehçelerinde kullanılan geçerli İngilizce, Boston bölgesinde hemen hemen aynen konuşulmaktadır. Fakat Boston lehçesi Amerika Birleşik Devletlerinin geri kalan bölgelerinde kulağa yapmacıklı geldiğinden **General American** denen, değişik bir İngilizce konuşulur. **General American**'ın İngiltere İngilizcesinden ayrılan bazı özellikleri vardır. Bunlar ses özellikleri (car, far, bird vb. gibi, İngilizcenin titreşimi tamamen bertaraf ettiği bazı sözcükler de «r» nin yuvarlanarak telâffuz edilmesi; sesli harfler arasındaki sessiz süreksiz harfleri zayıf telâffuz etme eğilimi; bazı vurgu değişiklikleri), vurgu özellikleri ve özellikle deyim farklarıdır. Böylece örneğin Ada İngilizcesindeki **railway, petrol, tube, luggage** yerine, Amerikan dili **railroad, gasoline** ya da **gas, subway, baggage** sözcüklerini kullanır. Amerikan dili imlâsında yapılan bazı basitleştirici değişikliklerin de İngilizce öğrenen biri için büyük önemi vardır: **our** yerine - **or** (**ardour** yerine **ardor**), **re** yerine **er** (**theatre** yerine **theater**) **though** yerine **tho** ve hatta (özellikle reklamcılıkta) **you** yerine **U** kullanılması gibi.

Edebiyat: Amerikan edebiyatı XV. yüzyılda ilk gezginlerin gezi hikâyeleriyle başlar: Christophe Colomb'un kral Ferdinand'ın sarayına yazdığı ünlü mektup (1493) bu devrin en önemli belgelerinden biridir. Bu yıllar İspanyol, Fransız ve İngiliz sömürgecilerinin uçsuz bucaksız

Solda: Thomas Budd'un Pennsylvania ve New Jersey ile ilgili raporunun kapağı (1685). Sağda: XIX. yüzyılda yapılmış bir resim.

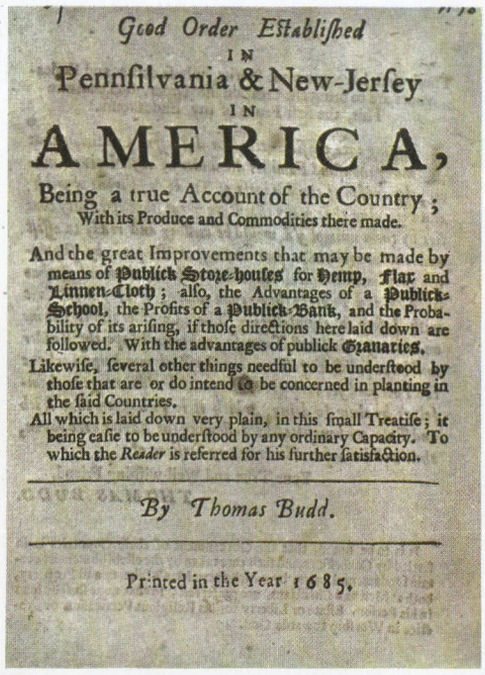

Good Order Established
IN
Pennsilvania & New-Jersey
IN
AMERICA,
Being a true Account of the Country;
With its Produce and Commodities there made.

And the great Improvements that may be made by means of Publick Store-houses for Hemp, Flax and Linnen-Cloth; also, the Advantages of a Publick-School, the Profits of a Publick-Bank, and the Probability of its arising, if those directions here laid down are followed. With the advantages of publick Granaries.

Likewise, several other things needful to be understood by those that are or do intend to be concerned in planting in the said Countries.

All which is laid down very plain, in this small Treatise; it being easie to be understood by any ordinary Capacity. To which the *Reader* is referred for his further satisfaction.

By Thomas Budd.

Printed in the Year 1685.

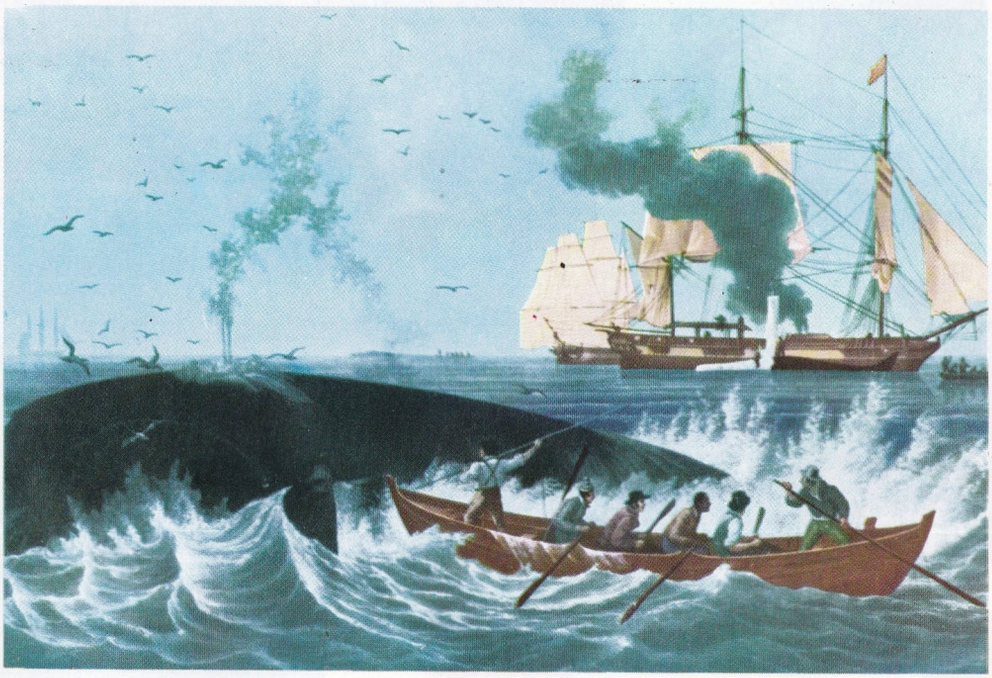

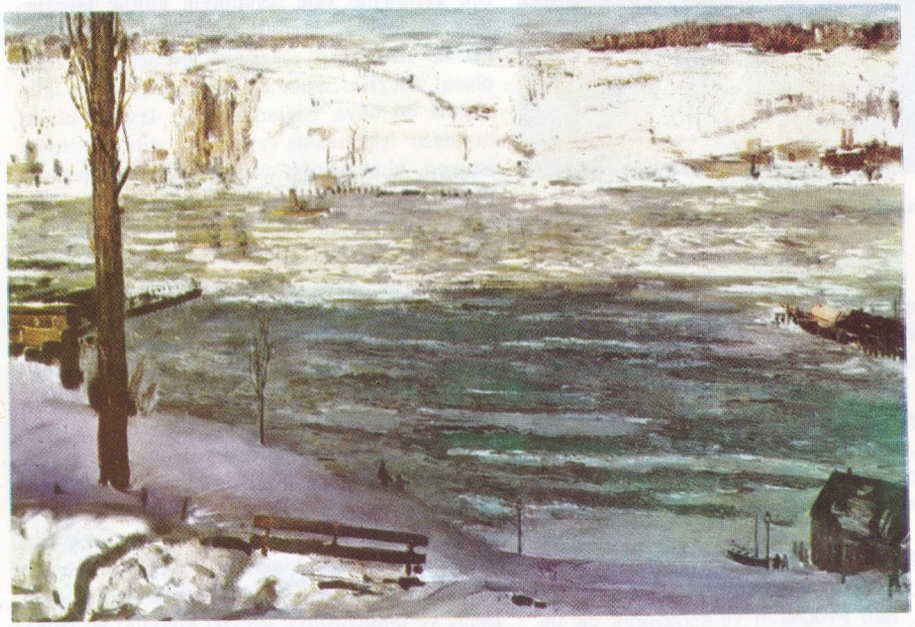

Üstte solda: «Vali Mifflin ve Karısı» adlı tablo Avrupa resim anlayışının etkisinde kalmış olan John Singleton Copley'indir. Sağda: XIX. yüzyıl Amerikan resminin en önemli temsilcilerinden Winslow Homer'in bir tablosu. Ortada: Manzara ve portreleriyle tanınan George Bellows'un 1910'da yaptığı bir tablo. Altta solda: Çağdaş Amerikan resminin en önemli temsilcilerinden Ben Shahn'ın bir tablosu. Altta sağda: Seymour Lipton'un «Kahraman» adlı heykeli (1957).

Amerika'nın tiyatro merkezi Broadway'ın gece görünüşü.

Amerikan topraklarında dolaştığı yıllar olduğundan, anlattıkları da iki yüzyıl içinde tamamıyle yok edilecek yersel uygarlığın tek kanıtıdır. Fakat yerlileri tanımlarken XVI. ve XVII. yüzyıl gezginlerinin, ilişki kurdukları insanların kültür ve geleneklerini incelemekten çok, kendi uygarlık işlevlerini övmek zorunluğunu duydukları anlaşılır. Bu yüzden koloni devri düzyazı sanatının büyük bir kısmının, dinsel nitelikte oluşunu ve çok zaman koloni kuranların ve koloni halkının yararlandığı vaızların derlenmesinden ibaret bulunuşunu olağan saymak gerekir. Oldukça ün yapmış ilk şairin de, vaızlarının bütün ateşini **The day of the Doom** (1662; Kıyamet Günü) şiirinde dile getiren, Protestan papaz Michael Wigglesworth (1631-1705) olması da bunun kanıtıdır. XVIII. yüzyılın başlarında Kuzey Amerika toprakları artık İngiltere tacı altında birleştirilmiş, dini Protestan ve konuştuğu dil İngilizce olan homojen bir koloni topluluğu olarak görünür.

Kısa bir süre içinde ilk üniversiteler ile gazeteler ve özellikle o zamana kadar Büyük Britanya matbaalarında basılan yayınların Amerika'da basılmasına imkân veren matbaalar doğmuştur. Bu devrede Amerikan geleneğinin ilk gerçek öncüleri sayılabilecek üç yazar yetişmiştir: Benjamin Franklin, William Byrd (1674-1744) ve Jonathan Edwards (1703-1758). Bunlardan ilkinin siyasî ve felsefî yazıları, sağduyuya dayanan eserlerdir; basit ve halkın anlayabileceği bir dille kaleme alınmışlardır. Byrd'in, kimisi manzum hikâyelerindeyse Güney'e özgü daha ince ve aristokratik bir kültür türüyle karşılaşılır. Buna karşılık Edwards'ın katı kalvenizmi, daha sonraları da Yeni İngiltere kültürünün özelliği olacak püriten anlayışın gücünü ve şiddetini gösterir. 1700'lerin ikinci yarısı, aralarında Jefferson'un kişilik ve eserinin ayrı ve önemli bir yer tuttuğu, ihtilâl yazarlarının geniş etkisi altındadır. **Bağımsızlık bildirisi**nden önce ve sonra binlerce broşürün yayınlanmasına yol açan geniş tartışmalar, **Federalist** grubun (1787-1788)doğmasına sebep olmuştur. Öncüler Alexander Hamilton (1757-1804), James Madison (1751-1836) ve John Jay (1745-1829) dır. Paine'in **Common Sense**'inin (1776) heyecanlı birlik ve özgürlük çağrısı da bu yılların yankısıdır. Ulusal bilincin doğmasıyle birlikte, Avrupa'yla olan bağlarından kurtulmaya ve artık kendine özgü bir yapı ve bağımsızlık kazanmış bir toplumun özgürlük sembolü olarak ortaya çıkmaya çalışan yeni bir edebiyat gelişmektedir. Bir kültür devrimi için yeni üniversiteler açmak, gittikçe daha çok sayıda gazete ve dergi yayınlamak ve modern kitaplıklar kurmak suretiyle gereken koşullar yaratılmıştır. Bundan sonra Boston, New York ve Philadelphia'da gerçek kelimenin tam anlamıyle kültür merkezleri doğmakta, bunlar **copyright** (telif hakkı) ile Amerikan eserlerini korurlarken, ünü ulusal sınırları aşan ilk edebiyatçılar da gün ışığına çıkmaya başlamaktadır. Irving, ulusal özelliğin işlenmemiş yanlarını dile getirmek isteyen, uluslararası ün salmış ilk Amerikan yazarlarından biridir.

Avrupa romantik devriminin Amerika'ya doğrudan doğruya etkisi olmamıştır. Gene de, Emerson'un XIX. yüzyılın büyük devirlerinden sonra romantizmin soyutluklarını Amerikan hayatının gerçeğiyle bağdaştırmaya çalışan eserlerinde romantizmin izlerine rastlamak mümkündür. Thoreau ise, Emerson'la birlikte, Amerikan demokratik ruhunu dile getirirken romantizmden esinlenmektedir. Bu eserlerdeki içerige, bir bakıma, Poe ile Hawthorne'un estetik serüveni karşı gelir. Netekim Emerson ile Thoreau'dan uygarca bir bilinç alan edebiyat sanatına eleştirici bir öz kazandırma görevi, bu iki yazara düşmüştür. İnanç ve umutsuzluğu işleyen Melville ve Whitman ile, Matthiessen'de en aydın tarihçi ve eleştiricisini bulmuş olan «Amerikan Rönesansı» devri kapanmış sayılır. Artık Kuzey ile Güney arasındaki anlaşmazlık dramatik bir hal almıştır ve ülkenin kültür durumunu da açıkça etkilemektedir. Köleliğin kaldırılması adına girişilen mücadele yaygın bir edebiyatta yansıyarak, özellikle Beecher Stowe'un **Uncle Tom's Cabin** (Tom Amcanın Kulübesi) (1852) kitabının yayınlanmasıyle halk düzeyine iner. Frederick Douglass (1817-1895) gibi ilk zenci reformcular da bu devirde belirir. William E. Dubois (1868-1893), James Weldon Johnson (1871-1938), Countee Cullen (1903-1946) vb. gibi zengin bir yazar ve şairler kuşağı doğar.

Yeni İngiltere kültürü artık gerilemeye yüz tutmuştur. Güneyde yeni bir gelenek doğmaktadır ve ağırlık merkezi de beklenmedik bir şekilde, Batıya, devamlı genişleme ve kendini bulma yolunda olan bir kıtanın geniş alanlarına doğru kaymaktadır. Artık yüzyılın so-

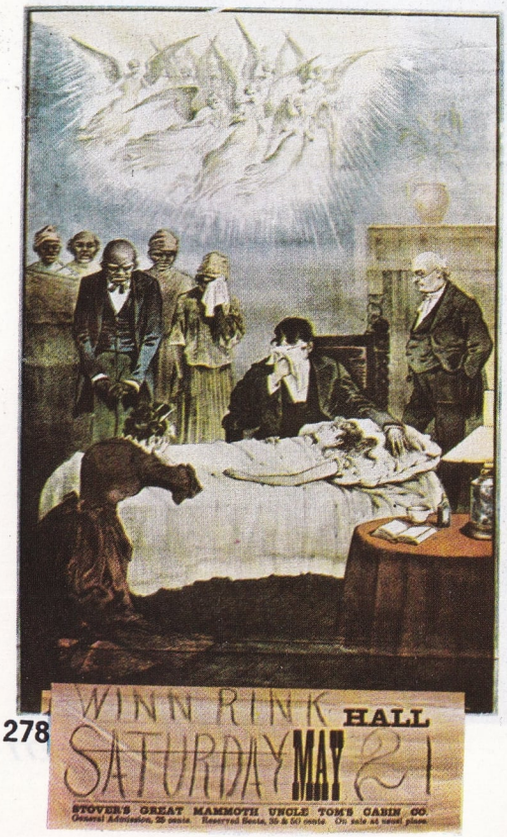

Beecher Stowe'un, Tom Amcanın Kulübesi adlı ünlü oyununa ait bir afiş.

nunu niteleyecek ve Amerikan edebiyat tarihinde romana birinci derecede yer verecek olan, geniş bir doğacı ve gerçekçi hareket yeşermektedir. Howells, Ohio anlayışını püriten Boston'a getirir ve Mark Twain, doğduğu yerler olan Mississippi'de olgunlaşmış **humour** duygusunu iki okyanusa kadar yayarak, büyük bir okuyucu kitlesine, yeni bir dünyanın geniş ufuklarını açar. Dickinson'un derin ve içten şiirleriyle, Henry James'in içedönük romanları ve Longfellow ile James Russell Lowell'in aristokrat şiiri, yeni edebiyatın bu yayılma eğilimiyle çelişme halindedir. Bütün XIX. yüzyıl Amerikası, modern çağın olgun sentezini doğuracak olan edebî faaliyetin bu iki karşıt anlayışının etkisi altında kalmıştır.

Avrupa geleneğine karşı bağımsızlık kazanmak için başarılı bir mücadele yaptıktan sonra, Amerikan kültürü XX. yüzyılın başlarında Darwin, Marx, Nietzsche, Freud düşünceleriyle savaşmak, gerçekçi, büyük Rus, Fransız, Alman yazarlarıyle hesaplaşmak zorunda kalarak, William James'in pragmatizminde, insan ruhunun anlaşılması konusunda yeni olanaklar keşfeder. Tarihçi Henry Adams'ın eserlerinde bilimsel bir şekilde sistemleştirmeye çalıştığı, insanın doğayla ilişkileri, Norris'in, Stephen Crane'in ve London'un romanlarının esas teması haline gelir ve sanatçının modern toplum karşısındaki sorunları da yoğun olarak ele alınır. Bu dönem, sansürle sıkı bir mücadelenin başladığı ve **The Smart Set, The Dial** ve **The Seven Arts** gibi edebiyat dergilerinin yayınlandığı bir dönemdir. Bu dergilerin çevresinde, püritanizmin ölümünü ve edebiyatta radikalizmin doğumunu kutlayacak olan bir eleştirmeci grubu toplanır; Randolph Bourne (1886-1918), Van Wyck Brooks (1886-1963), Henry Louis Mencken (1880-1956) bu yılların eleştirme alanına hâkimdirler. Parrington Amerikan geleneklerini işleyen **The Main Currents of Amerikan Thought** (1927) adlı eserini bu sıralarda yayınlar. Dreiser'in gerçekçi romanları geleneklere karşı savaşın merkezini teşkil eder. O'Henry'nin hikâyeleri, gittikçe daha fazla tutulacak bir türün başlangıcı olur. Ellen Glasgow (1874-1945) Güney'i, Booth Tarkington (1896-1946) Batı'yı anlatır, Wharton, New York'tan söz eder; Cather, Nebraska çayırlarının tadını getirir. Harriet Monroe'nun (1860-1936) **Poetry** dergisi Lee Masters'in, Sandburg'un, Vachel Lindsay'ın (1879-1931) şiirlerini yayınlar, Frost'un yazılarını değerlendirir. İmajcılık, Amy Lowell, Eliot, Bound'la kendini gösterir. Bunlar Parigi'nin, Anderson'un, James Branch Cabell'in (1879-1958) **Jurgen**'inin ve proleter romanın keşfedildiği yıllardır. Sinclair Lewis, Babbit kişiliğini yaratırken, Dos Passos da, A B.D. üçlemesinde, gittikçe daha ticarî zihniyetli olan ve fakirleşen bir uygarlığı dile getirir. Lardner kuru diyaloglarıyle Hemingway'in düzyazısının öncüsü olur. Steinbeck, bunalım halindeki bir toplumun sefaletini yakından incelerken, Faulkner de Güney'in hikâyesini hazırlamaya çalışır. II. Dünya savaşının arifesinde, Paris'te Stein'in çevresinde ve onun desteğiyle yaşamış olan kaybolmuş kuşak, yeniden canlanmaya başlamış, Avrupa, Birleşik Amerika'nın yeni edebiyatını keşfetmiştir. Bu yıllar, Joel Elias Spingarn (1895) ile John Crowe Ransom'un (1888) teorilerinde gelişen yeni eleştirmecilik okulunun, 1930 yıllarının sosyolojik yöntemini bir tarafa bırakarak şiirin içyapı özelliklerinde bir araştırmaya giriştiği dönemdir. Ama yine de Edmund Wilson, Mattheissen ya da Malcom Cowley gibi, sanatı toplumla olan ilişkileri açısından ele almaya devam eden eleştiriciler de vardır.

Harlem'de zenciler. Çağdaş zenci yazarlar, zencilerin sorunlarını işlemektedir.

Savaştan hemen sonraki yıllarda, eleştirme daha da gelişirken, Mac Carthy'ciliğin sarstığı ve birdenbire yeni bir dünyanın sorumluluğunu yüklenmiş olan kararsız Amerika'da, hikâyecilerin sayısı da artmıştır. 1930 yıllarının «radikal» leri yeniden konformist durum alır-

Solda: Tennessee Williams'ın, «Süt Treni Artık Burada Duruyor» adlı oyunu. Sağda: Zenci yazar James Weldon Johnson'un bir oyunu. Özellikle Amerikan toplumunun olumsuz yönlerini yansıtan Tennessee Williams, çağdaş Amerikan tiyatrosunun ünlü yazarıdır.

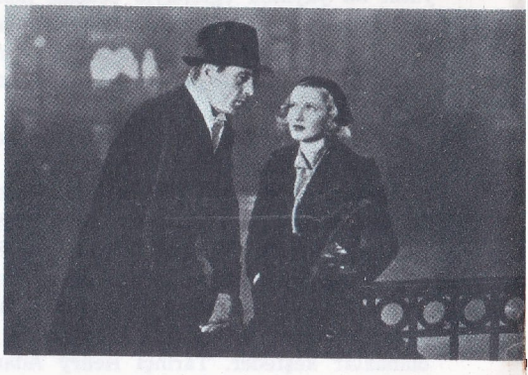

Amerikan sineması. Soldan (sıra 1): Edwin Porter'in Tren Soygunu; bir Mack Sennett komedisi. Erich Von Stroheim'in Greed adlı filmi. (Sıra 2): H. Hawks'ın gangster filmi Scarface, L. Lacon'un Yaşasın kadınlar müzikali, Capra'nın Mr. Deeds goes to town'u.

Victor Fleming'in Rüzgâr Gibi Geçti adlı filmi, savaşöncesi Amerikan sinemasının, teknik açıdan en başarılı örneklerinden birisidir. Altta: Elia Kazan'ın Cennet Yolu (1954) o dönemin önemli filimlerindendir.

lar; yeni kuşak savaştan esinlenerek yeni bir roman akımı getirir; James Jones (1921), Norman Mailer (1923), Truman Capote (1924), Paul Bowles (1911), John Hersey (1914) vb. gibi yazarlar kendilerini kabul ettirir. Bu arada şair Allen Ginsberg ile (1926), hikâyeci Keronac'ın öncülük ettiği **beatniks**'in baş kaldırma hareketi, manevî babaları Henry Miller'in Amerika'da da çok tutunmasına yardımcı olur. 1960'tan bu yana, başka bir yazar topluluğu, birbirinden çok farklı bir hikâye anlayışı içinde, bir «kişilik» arama mücadelesini sürdürmektedir. William Styron (1925), Saul Bellow (1916), Salinger, Mc Carthy, John Updike (1932), Berhard Malamud (1914), Ralph Ellison (1914) ve James Baldwin (1924) zamanımızın, çevresini saran gerçekle mücadele halindeki Amerikan sanatçısının çok canlı bir portresini çizerler. Son ikisi zenci olan bu yazarların kişisel bunalımları, olduğundan büyük bir dram halinde gözlerimizin önüne serilmektedir. Richard Wright için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Bu yazar, **Native Son** (1940) kitabıyle, Hughes'da en kuvvetli şairlerinden birini bulan Birleşik Amerika zenci edebiyatının, en anlamlı eserlerinden birini yaratmış olmaktadır.

Tiyatro: Kültürel olay ve orijinal edebiyat olarak Amerikan tiyatrosunun doğuşu XIX. yüzyıla rastlar. O zamana kadar oldukça çeşitli ve çok yapımlı bir tiyatro vardı, ama bu tiyatro Avrupa asıllıydı. Çeşitli dil grupları, ırk ve din ayrılıkları birkaç yüzyıl boyunca gerçek ve tam anlamıyle ulusal bir tiyatronun doğmasına imkân vermiştir. İngilizce ilk tiyatro temsili 1665'te verilmiş, fakat oyuncuların karşılaştığı düşmanca tepki, uzun bir süre yeni tiyatro girişimlerini engellemişti. Ancak XVIII. yüzyılın ikinci yarısında, Londra'dan gelen Lewis Hallam'ın İngiliz tiyatro topluluğuyledir ki, tiyatro Amerika'ya girmiş oldu. Bu topluluk önce, toplumun özel yapısı sayesinde, en elverişli ortamı bulduğu Virginia eyaletine yerleşti. Daha sonra püriten Yeni İngiltere'ye geçti. Başkomik Douglas tarafından «Amerika» adı verilen topluluk, burada, Amerikan yazarı Thomas Godfrey'in (1767) **Prince of Parthia** adlı komedisini sahneye koydu. Bu oyun Amerikalı bir yazar tarafından kaleme alınmış ilk tiyatro oyunuydu.

Daha sonraki yıllarda tiyatro girişimleri arttı: Yeni «Babacan Amerikalı» tipiyle, siyasî komedinin tohumları atıldı. Bu, kaba saba, fakat namuslu ve mücadeleci tip, ileride Amerikan sahnesinde pek çok tutulacak olan **yankee** tipinin öncüsü olmuştur. Yüzyılın sonunda Philadelphia ve New York'ta ilk önemli tiyatrolar doğmuş, XIX. yüzyıl boyunca süren püriten mukavemeti gittikçe zayıflamıştır. Hızla yayılan tiyatrolarda, her türden temsile koşan halkın benimseyişiyle, XIX. yüzyıl sona ererken Amerika'daki tiyatro sayısı 3500'ü bulmuştur. Büyük ırmaklar boyunca gezen, özel olarak donatılmış gemilerde yapılan çeşitli sanat gösterileri (**show boat**'lar ya da **floating theaters**) **Travelling star** sisteminin yerleşmesine yol açmıştır. Bu gösterilerde büyük oyuncuların bir yerden ötekine tek başına seyahat ederek, zaman zaman çeşitli sanat topluluklarına katılıp temsiller vermesi, Amerikan seyircisine uluslararası tiyatronun en büyük oyuncularını (Kean, Kemble, Booth, Duse, Bernhardt vb.) tanımak olanağını vermiştir. «Öncüler devri» olarak tanımlayabileceğimiz bu ilk devirden, yüzyıl sonunda gelişecek tür-

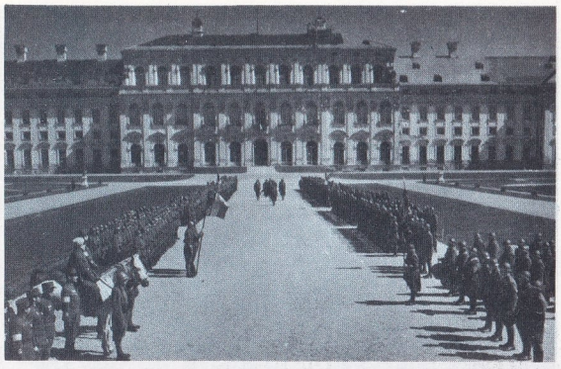

Üstte: Stanley Kubrick'in Zafer Yolları (1958). Altta: John Cassavetes'in Gölgeleri.

ler doğmuştur. 1830-1885 arasında moda olan yerli dramı, **frontier play**, melodram, taşlama, **burlesque, minstrel show**, pandomim, **vodvil** gibi. Bunlar, danslı, şarkılı, hikâyeli canlı gösterilerdir: Bu, çeşit, fakat çok tutunan türlerden Amerikan dramatik tiyatrosu ve özellikle orijinal ve gerçekten kendine özgü bir tip, **musical comedy** doğacaktır.

Amerikan tiyatro hayatında değişiklik yaratacak yeni bir olay da, son **travelling stars**'ı ortadan kaldıran kıtaaşırı demiryolunun hizmete açılması olmuştur (1869). Bu, aynı zamanda ulusal tiyatroların ülke içinde turneler yapması işine el koyan, güçlü tröstlerin doğmasına da yol açmıştır.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru ortaya yeni yeni kuvvetler çıkmıştır. Bunlar ticarî anlayışa dayanan eski tiyatro tipini bir yana bırakıp, yeni bir toplumun sorun ve kaygılarını dile getirmek eğilimindeydiler. Bazen sadece görünüşte kalan, bir gerçekçilik getirmek yolundaki zayıf teşebbüslerin karşısına, David Belasco (1853-1931), William Vaughn Moody (1869-1910), Edward Sheldon (1886-1946) daha sonraları öteki yazarların daha koyu gerçekçiliği çıkmıştır. Nihayet I. Dünya savaşından sonra ifade dengesine kavuşulmuştur. Bu dengeyi O'Neill, Williams ve Miller gibi, çağdaş Amerikan tiyatrosunu yaratan yazarlar sağlamıştır. Bu devirde ayrıca Amerikan tiyatrosunun gelişmesine çok yararı dokunan sahneye koyucular (Charles Frohman, Hammerstein'ler, Zimmermann) da ön plana çıkmıştır.

Küçük sanat tiyatrolarının kuruluşuyle, Avrupa'dan açıkça ayrılan yeni hareket, ticarî speklülasyonları ve şekilcilik kaygısını hiçe sayarak, daha çok antikonformist ve eleştirici bir anlayışla çalışmaktadır: O'Neill tiyatrosuna ün kazandıran **Provincetown Players** ve **Washington Square** gibi. Bu tiyatro daha sonraları haklı olan bir ün kazanmış ve profesyonel tiyatronun durumunu sağlamlaştırmış olan **Theatre Guild**'i meydana getirmiştir. Amerikan tiyatrosunun gelişmesine akademik ünvanlar veren kursların ve fakültelerin açıldığı üniversiteler de yardım etmiştir. Hükümet tiyatro alanında işsizliği gidermek için, **Federal Theater** (1935-1939) ı kurmuştu. 1931 de, Stanislavski, Harold Clurman, Lee Strasberg ve Cheryl Crawford'un Sanat Tiyatrosunu örnek alan, **Group Theatre** ortaya çıktı. Tiyatro öylesine yayılıyordu ki, derme çatma yapılarda bile, gün geçmeden yeni bir topluluk ortaya çıkıyordu. Her yerde üniversitelerde yetişmiş oyuncular, kalabalık ve hevesli bir seyirci kitlesi buluyordu. Tiyatro seyircisi bir ara, sinemanın yaygınlaşması karşısında bir

Bir kovboy filminin çekimi. Savaya yerleşme, kızılderililerle savaşma, iç savaş gibi konuları işleyen kovboy filimleri, Amerikan sinemasının en verimli türlerinden birisini meydana getirir. Bu tür filimler, başka ülkelerde de çok beğenilir ve sevilerek seyredilir.

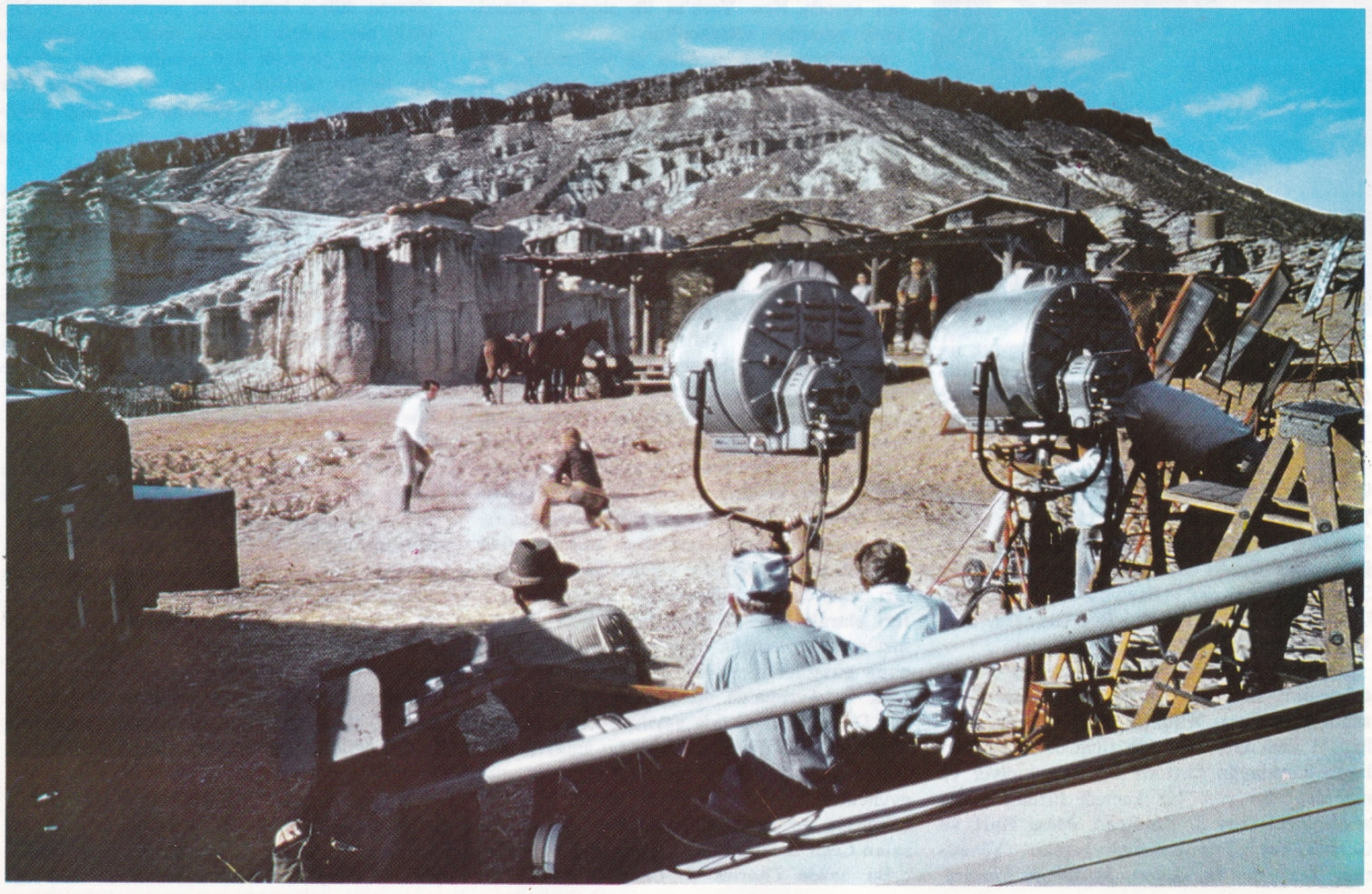

süre için azalmışsa da, bugün gene eski sayısına ulaşmıştır. Artık Broadway'in dar sınırlarından kurtulan tiyatro gelişmekte, bölge tiyatroları olsun, **Community Theaters** olsun, (Broadway -dışı deneme türünden eserler veren küçük **Greenwich Village** tiyatrosu gibi) çok zaman oldukça yüksek sanat ve kültür düzeyine erişmiş eserleri halka götürmektedir.

Çağımızın büyük Amerikan dram yazarı olarak tanıdığı ustalar, işte ilk tiyatro denemelerini bu merkezlerde ve bu topluluklarla yapmışlardır. Örneğin, en gizli çatışmaları, mücadeleleri sahneye çıkartarak iyilik ile kötülük, yaratıcı putperestlik ile Hıristiyanlık arasındaki çelişkiyi veren Eugene O'Neill, belli karamsarlığa ve melodramatik anılara aşırı inancına rağmen, Amerikan toplumunun olumsuz yanlarının ayrıntılı bir portresini çizen Tennessee Williams, zamanının toplumsal sorunlarına derin bir anlayışla karşı çıkarak insan kişiliğinin daha soylu değerlerini araştıran Arthur Miller, günümüz tiyatrosunun en önemli yazarları arasındadır.

Amerikan tiyatrosunun gelişmesinde, büyük yetenekli pek çok oyuncunun da rolü vardır: Sydney Drew, Barrymore kardeşler, Eva Le

Puccini'nin Batılı Kız adlı operasının ilk temsili 1910'da Metropolitan operasında (New-York) yapılmış, orkestrayı Toscanini yönetmiştir.

Gallienne, Alfred Lunt, Katherine Cornell, Tallulah Bankhead, Lynn Fontane, Paul Douglas, Judy Holliday, Shirley Booth ve çoğu **Actors Studio**'dan ve **Herbert Berghof's Studio**'dan yetişen (Barbara Bel Geddes, Utah Hagen, Julie Harris, Ben Gazzara, Sam Wanamaker vb. gibi) gençler vb.

Bugünün Amerikan tiyatrosunun en önemli oyuncuları arasında, birçok Amerikalı tipini sahneye getiren Williams Inge'yi,geniş toplumsal yankıları olan bir tiyatronun ihtiyaçlarını karşılayan Clifford Odests'i, hicivci ve usa dayanan yeni bir komedi türünü halka sevdiren George S. Kaufman, Moss Hart ve Garson Kanin'i unutmamak gerekir. Yöneticiler arasında da, **Actors Studio**nun kurucuları ve ulusal bir aktüalite tiyatrosunun yaratıcıları ve yöneticileri olan Elia Kazan ile Lee Strasberg, deneme türünden gösterilerin yapımcı ve yöneticisi Orson Welles, ayrıca; senaryocu Joe Mielziner ile yönetici-koreograf Jerome Robbins'i saymak gerekir. Öte yandan son yıllarda, Edward Albee'nin önderlik ettiği yeni bir Amerikan tiyatrosu akımı da gelişmektedir. Albee burjuva tiyatrosundan tamamıyle uzaklaşmış, şiddetli ve yanlış anlaşılmış bir toplumsal taşlamaya yönelmiş olarak, yeni bir dil aramaktadır. Şu da belirtilmelidir ki, sinema ile televizyon, Amerika Birleşik Devletlerinde son derece yayılmasına ve halk tarafından çok tutulmasına rağmen, tiyatronun gelişmesini engelleyememiş, tersine tiyatro ile televizyon arasında oyuncu ve yönetici alışverişi yoluyle sıkı ilişkiler kurulmuştur. Amerika Birleşik Devletlerinde tiyatro gösterilerini, çoğu kez, önemli televizyon şirketleri finanse eder; gerçek ve kendine özgü bir televizyon dram sanatı vardır. Bu alanda dikkati çeken ve değerli eserleriyle kendilerini kabul ettiren yeni yazarlar arasında Paddy Chayefsky, D. Shaw, Horton Foote, J.P. Miller sayılabilir.

Sinema. — Lumière kardeşler tarafından icat edilen sinema araçlarının bilindiği öteki ülkelerin tersine, Birleşik Amerika'da ilk sinematografik gösteriler «Edison» tarafından yapılmış iki araç vasıtasıyle gerçekleştirilmiştir. Bunlar filmin kare kare seyredilmesine imkân veren **kinetoskop** (1894) ile 1896 yılı nisan ayında New York'ta ilk sinema gösterisinin yapıldığı **vitaskop**'tur.

Amerikan sineması daha ilk yıllarında, Edison'un sinematografik gösterileri tekeline almak amacıyle açtığı «ihtira beratı» savaşına rağmen, hızla gelişmiştir. 1908'de, belli başlı şirketler arasında yapılan bir anlaşma; anlaşmazlığa son vererek tekelci bir grup meydana getirdi. Fakat sinema salonlarını kiralayan işletmeciler tekele karşı koydu. Zaman zaman kaba kuvvete bile baş vuran **trust**'un baskısından kurtulmak için, birçok bağımsız yapımcı William Fox, Carl Laemmle, Adolf Zukor, Joe Schenk Kaliforniya'ya yerleşerek, Hollywood'un A.B.D.'nin belli başlı sinema merkezi olarak gelişmesinde büyük rol oynadılar. Ayrıca bağımsız yapımcılar, Amerikan sinemasının tipik yapısını, modern bir görünüş kazandırmak suretiyle değiştirdiler. O tarihe kadar filim, makine ve çekim işleri için ödenen telif ve ihtira hakkı paralarının sonradan yapımcıya geri verilmesi, salt bir gelir kaynağı sayılıyordu. Bu yönden hiç bir çıkarları bulunmayan bağımsızlar, sinemanın gösteri olarak taşıdığı değerdeki büyük olanakları sezerek, konulu, uzun metrajlı filim yapımına giriştiler. Özellikle Zukor, filimleri uzatmak ve Avrupa'da ortaya çıkmakla beraber A.B.D.'de geniş ölçüde yayılmış bulunan **star** sistemini geliştirmek suretiyle bu anlayışı desteklemiştir. Zukor, Douglas Fairbanks gibi oyuncuları ve kısa zamanda büyük masraflı filimlerin en becerekli yönetmeni olarak ün salan Cecil B. de Mille'i sinemaya getirmiştir.

Bu arada Charles S. Chaplin, David W.

Zenci Spirituals'leri söyleyen ünlü şarkıcı Shirley Varret Carper.

Griffith, Thomas Ince ve Mack Sennett gibi sinema dilinin kurallarını yaratmakta ve kültürlü seyircilerin ilgisini sinemaya çekmekte çok emeği geçecek olan ustalar ortaya çıkmıştır. 1915'te Griffith'in **Birth of a Nation** (Bir Ulusun Doğuşu) adlı filminin kazandığı görülmemiş başarı, gerek sanat, gerekse ekonomi alanında öncülük devrini sona erdirmiş ve yeni sanatın toplumsal önemini kabul ettirmiş oldu. Griffith, Ince, Sennett yeni bir şirket kurdular. Bu şirket özellikle filmin kalitesi üzerinde durmak suretiyle, ticarî filme ve dolayısıyle endüstriye karşı koymak istediyse de, Griffith'in ikinci büyük filmi olan **Intolerance** (Hoşgörüsüzlük) malî bakımdan başarısızlığa uğrayınca bu girişim suya düştü. Bu üç yönetici, Zukor tarafından Paramount film şirketine bağlanırken rakip firma olan First National de, Chaplin ile Pickford'u alıyordu. Savaşın sona ermesinden, sesli filmin çıkışına kadar geçen on yıl içinde, sinema endüstrisi de ekonominin gelişmesine paralel olarak dev adımlarla ilerledi. 1920 yılında 600 uzun metrajlı filim yapılmışken 1928'de, filim sayısı dünyada yapılan filim sayısının yarısına ulaştı ve sinema endüstrisinin çeşitli kesimlerine yatırılan sermaye, yaklaşık olarak 2 milyar doları buldu. Belli başlı şirketlerin tekelci davranışları devam ederken, tekeller hem filmin yapımı işini, hem de işletmesini üzerlerine alma eğilimi gösterdiler. Böylelikle, birçok sinema salonunun sahibi olan Marcus Leew, Metro'yu satın alarak, sinemanın tam endüstrileşmesi yolundaki ilk aşamayı tamamladı, Bu devirde ortaya çıkan şirketler arasında, yine de Chaplin, Fairbanks, Griffith ile Pick-

ford'un 1910'da kendi yapımları olan filimlerin dağıtımı için kurdukları **United Artists** firması büyük önem kazandı. Bu da, star sisteminin kazandığı büyük ekonomik önemin bir belirtisiydi. Yaratıcı alanda da bu devre, Birleşik Amerika sinemasının en verimli, dönemlerinden sayılır. Sinema, ülkenin taşkın canlılığını ve baş döndürücü toplumsal ve ekonomik gelişmesini dile getiren bir araç olmuştu. Çoğunluğu Avrupa'dan göç etmiş büyük yetenek sahibi Eric von Stroheim, Victor Sjoström, Friedrich W. Murnau, Ernest Lubitsch gibi yönetmenler, bu gelişme havası içinde önemli filimler gerçekleştirmeye elverişli bir ortam buldular. Fakat çok geçmeden gittikçe artan endüstri potansiyeli, sert kurallarıyle (star sistemi, konuların şekilcilik kaygısı, kendi kendisini sansür yasaları vb.) ifade özgürlüğünü sert kalıplara soktu. O kadar ki, değerli yönetmenlerin çoğu, ya endüstrinin mantığına boyun eğmek ya da anavatanlarına dönmek zorunda kaldılar. Bunlar arasında en ünlüleri S.M. Eisestein ve Georg W. Pabst oldu. Bu durumdan kendini kurtarabilen tek kişi, teknik ve malî bakımlardan yapımcı örgütlerden tamamıyle bağımsız olabilen Chaplin'di. Bu arada Henry King, King Vidor, William Wellman, John Flaherty, John Ford gibi Amerikan asıllı yönetmenler de, kendilerini göstermeye başlamışlardı. Bunlar, ülkenin gerçek sorunlarını ele almayı deniyorlardı. 1927'de Alan Crosland'ın **The Jazz Singer** (Caz Şarkıcısı) adlı filmi, sesli filmi müjdelerken, gerek endüstri, gerekse teknik ve sanat alanında köklü değişmelere yol açtı. Büyük firmalar kısa zamanda yeni ses düzeninin giderlerini karşılayabilmek için, belli başlı telefon ve radyo şirketlerinin (Radio Corporation of America) denetimi altına girdiler. Bunlar da Morgan ve Rockfeller gibi, büyük bankerler grubuna bağlı olduğundan, bu gruplar hemen bütün Amerikan sinemasına hâkim oluverdi. Endüstride gerçekleştirilen olumlu işbirliği sinemayı geliştirdi. Yapım masraflarının artışı, 1929 yılındaki büyük ekonomik bunalım ve sinemaya gidenlerin sayısının bir süre için azalmasından sonra yeniden başlayan gelişme devri, II. Dünya savaşı arifesine kadar sürdü. Endüstrinin üretim giderlerini karşılamak üzere benimsediği sistemlerden biri «tür» bakımından programlı hareket etmek oldu. Bazı büyük firmalar, kimi türlerde uzmanlaştılar: Örneğin **Columbio** duygusal komedide, **Twentieth Century Fox** serüven filimlerinde vb. Star sistemi de bu uzlaşma düzeyine ayak uydurdu ve teknik alanda ortalama düzeyi çok daha iyi yapıtlar gerçekleştirilebildi. Dil alanında, sesli filmin çıkışı gerek teknik, gerekse sanatçı kadrolarında devrim yarattı. Yeni tekniklere ayak uyduramayan ünlü yönetmen ve oyuncular, kısa bir süre içinde sinemadan çekilirken sesli filmin gerektirdiği koşulları yerine getirmeyi bilenler ortaya çıktı. Filimlerin seslendirilmesi, müzikli ve duygusal komedi gibi yeni türlerin doğuşuna yol açtı. En ünlü yaratıcıları Lubitsch, George Cukor, Lloyd Bacon, Preston Sturges vb. olan bu türler, bugüne kadar süregelmiştir. Özellikle duygusal komedi, günümüzde de çok tutulmaktadır ve Ford'un güçlü kişiliğinde temsil edilen **western** ile birlikte, Hollywood yapımının en tipik ve değerli türüdür. 1930-1940 yılları arasındaki 10 yıl içinde, üretim çok yüzeyyde kaldı. Fakat yine de Mervin Le Roy'un Little Çaesar (Küçük Caesar) (1931) ve Howard Hawks'un Scarface (1932) gibi filimleri, Roosevelt'in New Deal devrinde genişleyecek bir yapımcılığın habercisi oldular. Bu dönemin ilgi çekici filimlerine şu örnekler gösterilebilir: Bunların arasında Vidor'un **Our Daily bread** (Günlük Ekmeğimiz, 1934), Fritz Lang'ın **Fury** (Hiddet, 1936), William Wyler'in **Dead End** (Çıkmaz Yol, 1937), Capra'nın **Mr. Smith goes to Washington** (Bay Smith Washington'a Gidiyor, 1939), Ford'un **Grapes of wrath** (Gazap Üzümleri 1940). Bu on yılın yarısına doğru iyice geliştirilen renkli filim yapımı, en iyi ifadesini Walt Disney'in filimlerinde buldu. Bunların en güzel örneklerinden biri olan **Snow White and the seven Dwarfs** (Pamuk Prenses ile Yedi Cüce, 1937) gibi filimler, endüstrinin ulaştığı kusursuzluk düzeyinin bir örneği olmuştur. II. Dünya savaşı öncesindeki yıllar, United Film Service'in önce en yüksek zirvesine çıkıp, sonra hızla dağılmasına (1941) ve Pare Lorentz tarafından, Flaherty'nin de yardımıyle bir belge filmi okulu açılmasına sahne oldu. Bu girişim, A.B.D.'de sinema tarafından başarılan en dikkati çekici ve toplumsal araştırma bakımından en önemli harekettir. Bundan örnek alınarak II. Dünya savaşı sırasında Wyler Capra ve Ford gibi ünlü yönetmenler çok güzel belge filimleri hazırlamıştır. Yine bu devrede sinema, propaganda filimlerine de çok geniş yer vermiştir. Savaş sonrası canlanışının ilk belirtisiyse, özellikle, sinema dili alanında devrim yaratan **Citizen Kane** (Vatandaş Kane, 1941) adlı filmiyle Orson Welles'de görünür.

Savaş sonrasında, kısa bir süre için, gerek gişe geliri, gerekse sinemaya gidenlerin sayısı yükselmişse de, 1948'den itibaren düşmeye başlamış ve 1950'ye kadar düşüş devam etmiştir. 1948'in haftada ortalama 90 000 000 sinema seyircisi, 1949 ve 1950'de 60 000 000'a

Samuel Barber'in, Vanessa adlı operasının 1961 yılında Spoleto (İtalya) da temsili. Bu operayı Menotti sahneye koymuştur.

A.B.D.'nin en önemli halk topluluklarından Jerome Robbins topluluğu.

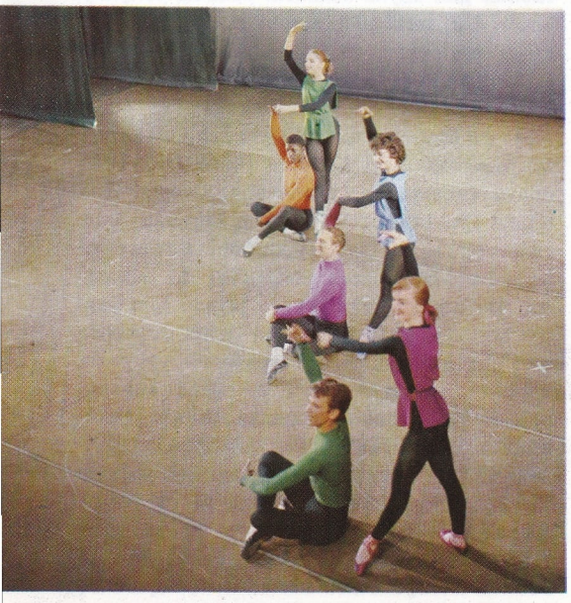

Holloween, çocukların maske takıp, evleri dolaşarak şeker topladıkları eski bir gelenektir.

düşmüş ve bilet ücretlerindeki %50 artışa rağmen, yıllık gişe gelirinde 200 milyon dolarlık bir azalma görülmüştür. Bu azalmaya her şeyden önce, televizyonun rekabeti sebep olmuştur. Tröste karşı alınan tedbirlerle, 1950 yılında belli başlı beş firmanın elinden salonlarda gösterme hakları alınmıştır. Bunun üzerine gerek teknik örgütlenme, gerekse sanat alanında bir silkinme olmuş, bir yandan televizyon filimleri yapımı suretiyle giderlerin kısılmasına çalışılırken öbür yandan da televizyondan tamamıyle farklı filimler meydana getirme yolu tutulmuştur. Bu amaçla sinemaskop, sinerama, stereofoni gibi tekniklere baş vurulmuş, dış ülkelerde çevrilen büyük masraflı, gösterişli filimler yapımına gidilmiştir.

Sanat yönündeki girişim ve yeniliklere gelince, 1950 yıllarının başında gelişen Mc Carthy'ciliğin etkilerinin azalmasından sonra, yeni yönetmenler ortaya çıkmıştır. Kültür yönünden daha iyi hazırlanmış ve gerek Avrupa sinemasının eserlerinden ve özellikle İtalyan yeni - gerçekçiliğinden, gerekse iç gerçeklerden esinlenen yeni yönetmenler, Hollywood etkilerinden sıyrılmış filimler yapmaya ve fikir alanında televizyonla mücadele etmeye çalışmışlardır. Bununla beraber yine de tamamıyle televizyondan kopamamışlardır. Bu yönetmenler arasında yukarıda da adı geçen Huston ile Welles'in yanında, Elia Kazan, Fred Zinnemann, Billy Wilder, Robert Aldrich, Richard Brooks, Jules Dassin, Stanley Kramer, Joseph Mankiewicz, Robert Rossen, Stanley Kubrick ön plana geçmişlerdir.

1960 yılında New York'ta, Hollywood sinemasına karşı çıkan **«New American Cinema Group»** topluluğu ortaya çıkmıştır. Bu topluluk içinde, dağınık eğilim ve teknikler yer almakla beraber gazetecilik araştırmalarına benzeyen toplumsal kapsamdaki filimler ağır basmıştır. Bu anlayışın en önemli temsilcileri, Morris Engel, Lionel Rogosin ve John Cassavetes'tir. Richard Leacock ise «gerçek sinema» nın çok ilgi çekici örneklerini vermiştir.

Dans: XIX. yüzyılda, aralarında Petipa, Paolo Taglioni, Elssler ve sonra Blasis ve Cecchetti'nin de bulunduğu Avrupalı dansör ve koreograflar Amerika'ya bale sanatını getirdiler. O tarihe kadar Amerikan sahnelerinde, ancak **«english style»** denilen ve geleneksel İngiliz ve İskoç figürlerine yer veren ve o devirde moda olan gavot, menüet vb. gibi salon danslarının karışımından meydana gelen bir dans türü görülüyordu. Bu denemelerden sonraki birkaç yıl içinde, Amerika Birleşik Devletlerinde dans son derecede canlı bir niteliğe büründü. Yeni anlayışı temsil eden birçok akım vardı. Özellikle serbest ya da modern dans akımının kökü, Isadora Duncan'ın anlayışına dayanıyordu. Bu anlayışın gelişmesi Laban ile Jooss gibi sanatçıların yetişmesine yol açtı. Bu türün en başarılı temsilcileri arasında Martha Graham, Doris Humphrey, Charles Weidman ve Mary Wigman'ın öğrencisi Hanya Holm bulunmaktadır. Bir de akademik bale akımı vardır. Bu akım, gelişimini aralarında Fokin, Balanchine, Lincol Edward Kirstein'in de bulunduğu Avrupalı sanatçılara borçludur. Birleşik Amerika'da balenin gelişmesinde büyük rol oynayan okullar Amerikan Bale okulu (1933), Amerikan Bale tiyatrosu (1939), New York Şehir Balesi (1946) dir. Bu gibi kurumlar birçok koreograf yetiştirmiştir. Örneğin Jerome Robbins, Eugene Loring ve John Taras, William Dollar Jonathan Watts, Maria Tallchief, Nora Kaye gibi öğrenciler bu kurumlarda yetişmiştir. Robbins de, Graham'ın entellektüel kavramlarına dayandırdığı Balanchine okulunu kurmakla, olağanüstü çekicilikte yeni bir dans tarzı ortaya koymuştur. Sözü edilmeye değer öteki adlar ise Agnes Demille, Katherine Dunham La Meri, Anne Sokolov'dur.

Müzik: Uzun bir süre yalnız din çevresinde kalan müzik, XVIII. yüzyıl başında gelişmeye başladı. Anglosakson kültürünün etkisi altında ve çeşitli dinsel mezheplerin koşullarına ayak uyduran Kuzey Amerika müzik çalışmaları, bu nedenle Avrupa ve özellikle Alman ve İngiliz kültürlerinin bir yankısı olarak gelişti. Örneğin Haendel'in ünlü **Messia**'sının, kısmen de olsa ilk defa 1770 yılında Almanya'daki çalınışından iki yıl önce, Philadelphia'da çalınmış olması anlamsız değildir. İlk olarak düzenli opera temsillerine başlayan şehirler, Charleston, Philadelphia, Boston ve daha 1838'de Mendelsshon'un **Paulus** oratoryosunu çalmış olan ve Beethoven'in adını taşıyan bir konser kurumunun merkezi New York'tur.

Birleşik Amerika tiyatro müziğinin başlangıcı 1781'de Francis Hopkinson'un George Washington'a övgü olarak bestelediği **The Temple of Minerva** (Minerva tapınağı) adlı operasıdır. XIX. yüzyılda Fransız (Auber ve Boieldieu), Alman (Mozart) ve İtalyan (Rossini, Cherubini, Bellini, Donizetti) melodramları Amerika'ya yayılmış ve büyük ilgi uyandırmıştır. XIX. yüzyılın sonlarında, Metropolitan operasında Arturo Toscanini ile Gustave Mahler gibi şeflerin yönettiği Wagner operaları olağanüstü bir ilgi görmüştür. Avrupa etkisi birçok Amerikan besteci ve konsercisinin Avrupa kıtasındaki çalışma ve incelemeleriyle bütün bütün artmış, bu sanatçılar Avrupa'da Liszt, Chopin, Berlioz, Moscheles, Richter gibi büyük ustaların yanında yetişmişlerdir. Bu müzikçiler arasında, bir halk şarkıları derlemesi de bulunan Lowell Mason (1792-1872), 1855'te oynanan **Rip van Winkle** operasının bestecisi Frederick Bristow (1825-1898) en önemlileridir. Öte yandan kutsal müzik bestecisi John Knowles Paine (1839-1906) dünya çapında ün kazanmıştır. George Whitefield Chadwick (1854-1931) in kurduğu Amerikan okulu, en iyi temsilcisini Edward Alexander Mac Dowell (1861-1908) de bulmuştur. Bu besteci, orkestra ve piyano için yaptığı besteleri yerli folklordan aldığı temalarla zenginleştirmiştir. **Negro spirituals** ve **cazla** kendisini gösteren zenci müziğine duyulan ilgi, Henry Franklin Balknap Gilbert (1868-1928) in bestelerinde dile gelmiştir. Amerikan müziğinin temelinde bulunan çok yapımlı öğelerin bileşimini ise, Avrupa'yı da etkilemiş olan ünlü George Gershwin gerçekleştirmiştir. Amerikan geleneğine bağlı olmakla birlikte, Avrupa denemelerinden de kopmamış

sanat yapıtları, Aaron Copland, Leonard Bernstein, Samuel Barber, Leo Davud Diamond-un besteleridir. Bu besteciler, yeni Kuzey Amerika müzik kültürüyle yetişmişler ve Rus ihtilâli ve daha sonra nazi baskısı nedeniyle Birleşik Amerika'ya sığınan büyük Avrupalı müzikçileri örnek almışlardır. Paul Hindemith, Bela Bartok, Igor Stravinski, Arnold Schonberg,Darius Milhaud, Ernest Krenek, Kurt Weill gibi bestecilerin, bu bakımdan belirli bir etkileri olmuştur. Yeni kompozisyon tekniklerinin özellikle dodekafonik tekniğin kısa zamanda benimsenişi, Amerikan müziğinde sağlam denemelere yol açmıştır. Bu denemeler en çok Charles Ives ile Edgar Varese'nin eserlerinde görülür; çalınışı sırasında dinleyicilerin müdahale ve tepkisine de yer veren «hareket» müziği okulunun kurucusu John Cage (1912) de en yüksek noktasına varır.

Müzik yayımı sürekli konserler veren ve sayısı 70'i bulan orkestra, tiyatrolar ve yüksek müzik okullarıyle gerçekleştirilmiştir. Boston gibi yüksek değerli öğretim yapan değerli konservatuvarlardan başka, üniversitelerde de düzenli müzikoloji bölümleri ve çalgı teknik ve kursları vardır. Müzik tarihçileri arasında, ortaçağ ve rönesans müziği konusunda değerli incelemeleri bulunan Gustave Reese (1899) ile İtalyan Madrigali ve Mozart ile Schubert müziği üstüne eserlerini Amerika'da tamamlamış bulunan Alfred Einsteinden söz edilebilir.

Folklor: Amerika'nın birkaç yüzyıl gibi kısa bir zaman içinde gerçekleştirdiği büyük ilerlemenin en kötü yanlarından biri, yakın bir geçmişe ait bulunmakla beraber efsaneleşmiş, destanlaşmış kahramanlar yaratılmış olmasıdır. Lincoln bile efsaneleşmiştir ve öncüler, sınır kahramanları, abartılmış bir şekilde kuvvet ve cesaret sembolleri haline gelmişlerdir. Böylelikle, örneğin yüzbaşı Davy Crockett (1786'da doğmuş, milletvekili olmuş, Alamo'da ölmüştür) neşeli ve delidolu bir kahraman kişiliğine bürünmüştür. Davy Crockett hayat iksirini paratonerle karıştırdıktan sonra kükürt katıp içer; tükürünce neredeyse yer yerinden oynar; bir zenciyi olduğu gibi yutabilir. Davy Crockett'in gerçekte yaşamış olmasına karşılık, Kızılderililerle savaştıktan sonra, denizcilerle birleşen ve başıboş yaşamanın sembolü haline gelen Mike Fink ve dev oduncu Paul Bunyan tamamıyle uydurma tiplerdir. Öte yandan yirmi yaşında ölmüş olan Billy the Kid (Çocuk Billy) Batı'ya gelen haydutların en tehlikelisi ve haini sayılıp kötü insanın sembolü olmuştur. Çiftçi kahramanlar arasında, nereye gitse elma ağacı diken, bütün vaktini bu işe harcayan, iyilik ve insanseverliğin sembolü haline gelen Johnny Appleseed (elma tohumu) en tanınmışıdır. Toprak işçilerinin kahramanlarının yanısıra, endüstri işçilerinin kahramanları da vardır; bunlardan, ödevi uğruna hayatını veren makinist Casey Jones'u belirtelim.

Fakat Amerikan folklorunun en ilginç kahraman, halk şarkılarının, filimlerin, meyhanelerin ünlü kahramanı, batı topraklarında önemli ekonomik kaynaklar ele geçirip kendini hayvan yetiştirmeye adayan kovboydur. Kovboy, Texas'tan Kuzey'in büyük pazarlarına kadar yapılan uzun yolculuklarda, Kızılderililerin saldırılarına karşı koymak, azgın ırmakları geçmek, sığır sürülerinin dağılmasını önlemek gibi tehlikeli ve zor işlerle karşı karşıyadır. Bu yüzden cesur ve kuvvetli olması gerekir. Ayrıca ürken hayvanları yatıştırmak için rodeo da bilir. Tipik kovboy kahramanların en ünlüsü, gezgin şarkıcıların değişik bir kişilik kazandırdığı Pecos Bill'dir.

Cesareti dillere destan Buffalo Bill' (Albay William Cody) in ise gerçek bir halk kahramanından çok reklam yoluyle yaratılmış ve tanrılaştırılmış efsanevî bir kilişiğe sahip olduğunu ileri sürmek yanlış olmaz.

Amerikan folklorunun en ünlü halk şarkılarında bu kahramanlar bol bol dile getirilmiştir. Amerika Birleşik Devletlerinin gerçekten çok zengin halk türküleri vardır ve bunların çoğu «ballad» şeklindedir. Çoğunun aslı, hiç olmazsa dil bakımından, İngiliz olan bu şarkılar artık tamamıyle Amerikan özelliği kazanmışlardır. Gene de zenci şarkılarında hâlâ Afrika yerlilerinin ve Avrupa göçmenlerinin etkisi vardır. Bunlar spiritualler (dinsel konulu), blues (dinle ilgisiz konular), işçi şarkıları ve baş kaldırma şarkılarıdır.

Folklor yönünden ilgi çekici törenlerden en önemlisi bir çeşit Amerikan karnavalı denilebilecek **Halloween**'dir. Bu gösteriyi daha çok iskelet ve hayalet maskeleriyle evden eve gezerek şeker ve armağan toplayan çocuklar yapar. Halloween, allegorik arabaları, maskeli baloları, geçit törenleriyle tam bir gösteri niteliği taşır. Her türlü siyasal ve spor gösterileriyle ilgili olarak, başında bando bulunan geçit törenleri düzenlemek de, Amerikalıların tuttukları bir gelenektir.

Geçit törenleri Amerikan yaşantısının en yaygın gösterilerinden birisidir. Resim Boston'da, her yılın 4 kasımında düzenlenen, eski muhariplerin geçit törenini gösteriyor.

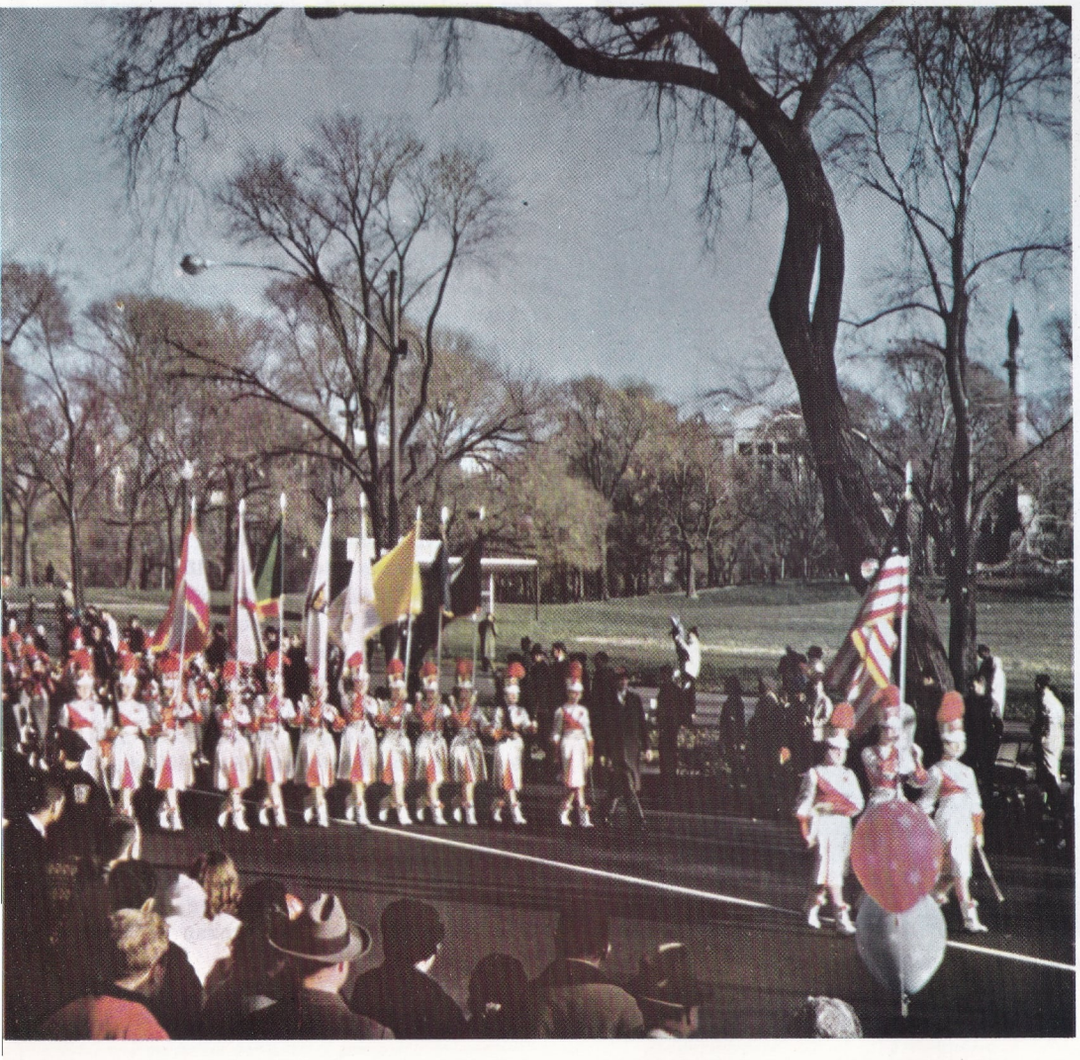

AMERİKYUM

Aktinit serisinden üçüncü trans-uranik elementtir. Özellikleri nadir toprak metallerine benzer. Atom numarası 95, atomağırlığı 243 tür. 1944 yılında G.T. Seaborg, R.A. James ve D.L. Morgan tarafından keşfedilen bu elemente, nadir topraklardan Europium'a benzetilerek, amerikyum denmiştir. Diğer transuranik elementler gibi amerikyum da tabiatta bulunmaz. Plutonyumun, bir siklotrondan elde edilen 40 Mev enerjiye sahip ışınlarıyle bombardımanı sonunda ortaya çıkmıştır.

AMESHA SPENTA
Eski İran dilinde «Kutsal Ölümsüzler» ya da Zerdüşt dininin kutsal melekleri anlamına gelir. Zerdüşt dinine özgü teolojik kavramların kişileştirilmesinden doğar, koruyucu ve hükümdar olarak doğanın çeşitli krallarının (sırasıyle hayvanlar, ateş, maden, toprak, su, bitkiler) başında bulunurlar. Amesha Spentalarda, bunları Tanrı'nın kişiliğine ve eserlerine yaklaştıran bir nitelik vardır. Sayıları altıdır (yedincisi hepsinin başı olan Ahura Mazda'dır) ve «İyi Düşünce» (**Vohu Manah**), «Doğruluk» (**Asha**), «Krallık» (**Khsathra**), «Uysallık» (**Armaiti**), «Namus» (**Haurvatat**), «Ölümsüzlük» (**Ameretat**) gibi.

AMETABOLLER
Başkalaşma olmaksızın çoğalan böcekler: Yumurtadan tam, eksiksiz böcek doğar. Ametaboller, aralarında kanatsızlar ve anoplürler bulunan böcek sınıflarıdır.

AMETİST
Kuvars ya da dağ kristalinin renkli türüdür. Manganez bileşikleri etkisiyle mavi ve menekşe renkli görünür. Küçük, kirli görünüşlü, değersiz ametist kristallerine çok rastlanır. Fakat süs eşyası yapımında kullanılan iri ve temiz kristaller başlıca Brezilya'dan gelir. Kuyumcular bunları yontarak broş, gerdanlık vb. yapımında kullanılan değerli ametist (mor necef) taşlarını elde ederler. Diğer bir kaynak Seylan'dır. Orada suyla sürüklenen çakıllar arasında ametist bulunur. Ural dağlarından çıkarılan ural ametisti içinde bulunan boşlukları CO_2 gazı doldurmuştur.

Gerçek ametist silisten (silisyum dioksit) yapılmıştır. Bunu korindon (alüminyum oksit) az rastlanan türü olan «oryantal ametist» le karıştırmamalıdır. Korindonun yakut, safir, topaz gibi türleri de vardır. Mavi-mor türü sadece renk benzerliğinden ötürü ametist adını almıştır.

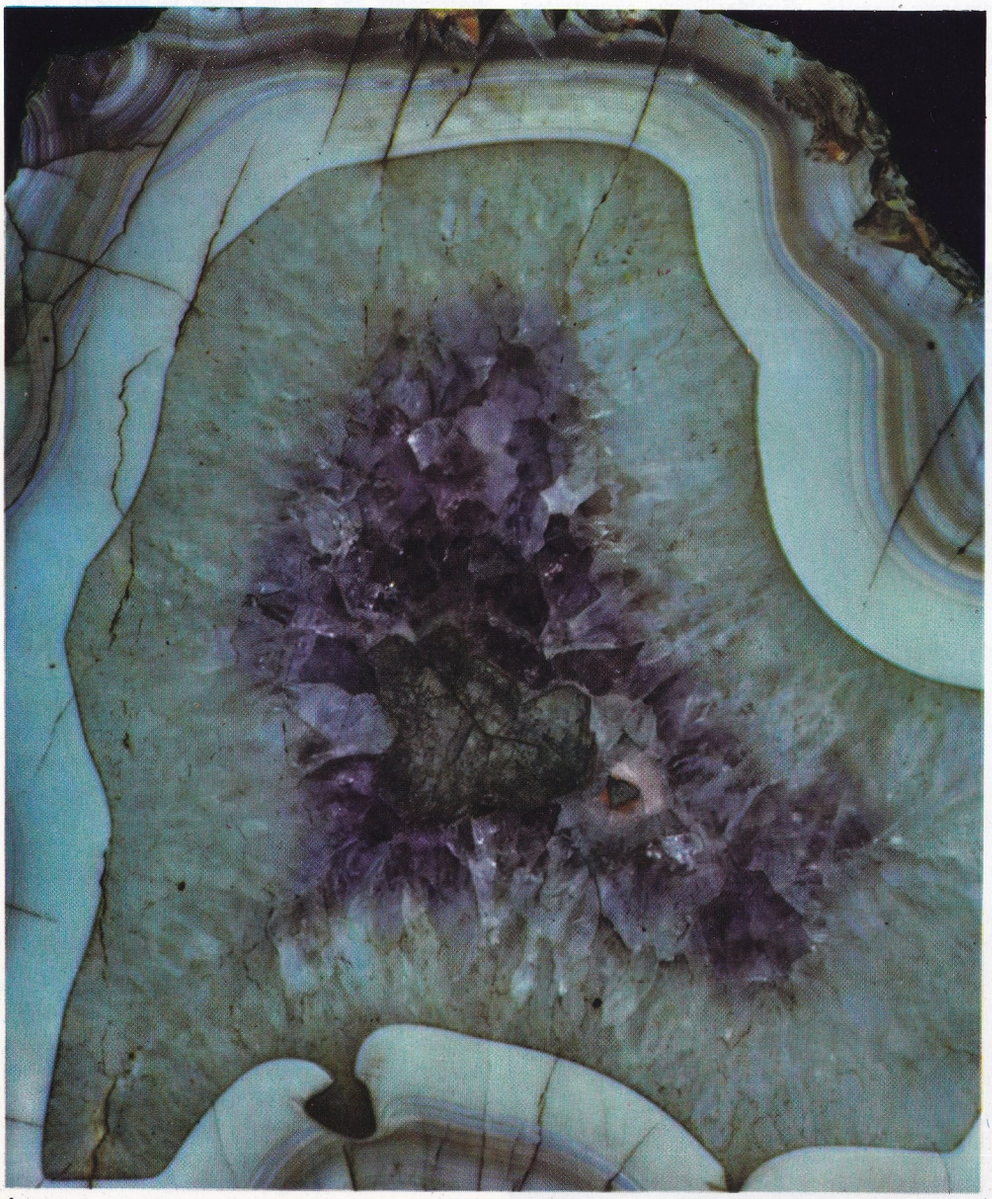

İri bir agat parçası içindeki boşluğu çevreleyen kuvars kristalleri. Bunlardan mor renkli olanlar (ortada) ametist adını alır. Ametist eski Yunancada «sarhoş etmeyen» anlamına gelir. Antik çağda, ametistin sarhoşluğa karşı bir etkisi olduğuna inanılırdı.

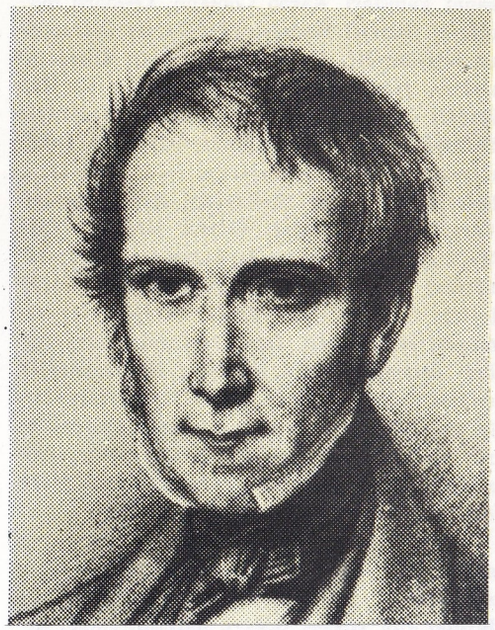

G.B. Amici.

AMFİZEM
Bir vücut bölümünün ya da bir organın havayla şişmesi. Akciğer amfizeminde, esnekliğini kaybeden alveoller havayla şişmiş durumda kalırlar, soluk alıp vermeleri güçleşir. Akciğer yaralanmalarında derialtı dokusunun içine hava girmesine deri amfizemi denir.

AMİATA
Toskana Antiapeninlerinden bir dağ (1734 m.). Güney Toskana sularını Orcia, Albegna, Fiore ve Paglia vadileri arasında dağıtan önemli bir merkezdir. Yeni volkanik dağlardandır; 1000 m. kadar yüksek bir temel kısım üzerinde yüksekliği 700 metreyi aşan büyük bir trakit koni şeklindedir. Yukarı yamaçları kestane ve kayın ağaçlarıyle kaplıdır. 900-1000 metre yüksekliğe kadar ise tahıl ekimi ve zeytincilik yapılabilir. Amiata dağı, Abbadia San Salvadore ve Siele'de bulunan civa madeninden ötürü büyük önem kazanmıştır.

AMICI, GIOVANNI BATTISTA
(Modena 1786 - Floransa 1863). İtalyan astronomi, optik ve tabiat bilgini. 1808'de mühendismimar diplomasını elde etmiş, 1815 yılında Modena Üniversitesi matematik profesörlüğüne atanmıştır. 1825'te, özellikle optik ve astronomi alanlarındaki bilimsel ilerlemeleri izleyebilmek için profesörlükten ayrılmıştır. Önemli optik ve botanik eserlerini bu devrede vermiştir. 1812'de ilk olarak katadiyoptrik mikroskopu meydana getirmiştir. Bunu 1816'da diyoptrik mikroskop izlemiştir. 1823'teyse bitkilerde döllenme mekanizmasını açıklamıştır.

1831'de Amici, Floransa Fizik ve Tabiî Bilimler müzesi astronomluğuna ve Pisa Üniversitesi astronomi profesörlüğüne atanmış, 1859'da yeni hükümet tarafından onursal profesörlük verilmiştir.

Toskana'da kaldığı sürece, Amici, 24 ve 28 cm.'lik iki akromatik objektif yapmıştır. Bu

objektifler o zaman mevcut objektiflerin en büyüğü ve en kusursuzuydu. Söz konusu objektifler 1925'e kadar Arcetri rasathanesinde kullanıldığı gibi, 1936 yılı 19 haziranında tam güneştutulmasını gözlemek için Sara (SSCB) ya gönderilen İtalyan heyeti tarafından kullanılmıştır. Amici, kendi adını taşıyan spektroskoplardan kurulu prizmayı da icat etmiştir. Objektifin alt yüzeyini, camın kırılma gücüne yakın bir kırılma gücüne sahip bir sıvıya batırmak suretiyle, o zamana kadar kullanılanlardan çok daha üstün bir görme gücü sağlayarak, mikroskop tekniğine büyük hizmette bulunmuştur. Kaslarda kendi adını taşıyan çizgileri bulmasına yardımcı olan mikroskop gözlemleri de çok önemlidir. Özellikle kendi yaptığı aletleri denemek için pek çok astronomik gözlem de yapmıştır. Hayatının son yıllarını bitki patolojisi (bağ küllemesi, buğday raşitizmi, dut yapraklarının kuruması) çalışmalarına ve ipekböcekçiliğine adamıştır.

AMIEL, HENRI FREDERIC
(Cenevre 1821-1881). İsviçreli yazar. Kalvinist bir ailedendir. Çok genç yaşında yoğun çalışmalara dalmış, dünyada yalnız kalınca, ömrünün bir kısmını yurt dışında geçirdikten sonra, 1849'da Cenevre Üniversitesinde felsefe okutmaya başlamıştır. Hayatının geri kalan kısmını, burada, üç beş arkadaşı arasında, birkaç deneme, şiir kitabı, şiir çevirileri yayınlayarak (Leopardi'yi de çevirmiştir) geçirmiştir. Asıl ünü, ölümünden sonra, 1883-1884 yıllarında, 17 000 sayfalık elyazmasından seçilip yayınlanan **Journal intime** (Hatıra Defteri) den gelmektedir. İlk yayınlanışından 40 yıl sonra daha geniş bir seçmesi yayınlanan bu günlüğünde, Amiel, 1839 yılından başlayarak, günlük olayları ve ileriyi de gören bir gerçeklikle düşüncelerini açıklamıştır. Bu günlüğü tutmakla, yazar, giderilmez huzursuzluğunu, hayata karşı duyduğu ürkekliği hafifletmiş oluyordu. Amiel'in ince ve derin bir iç gözlemin hâkim olduğu günlüğü, romantizmi izleyen entellektüel bunalımın ilginç bir tanığıdır.

AMIENS
Kuzey Fransa'da 93.000 nüfuslu bir şehir. Somme nehri üzerinde, Manş'taki halicinden biraz uzakta ve Paris'in 120 km. kuzeyindedir. 1802 yılında Bonapart Fransası ile İngiltere arasında imzalanan barış antlaşmasıyle tanınır. Ortaçağdan beri önemli bir merkez olan şehir, halen hızla gelişen bir dokuma, makine, kimya ve besin endüstrisine ve sık kanal ve demiryolları ağı ile de canlı bir ticarete sahiptir.

Sanat değeri taşıyan anıtların en ünlüsü, yapımına 1220 yılında başlanan ve Fransa'nın en büyük kiliselerinden biri olan Gotik katedralidir.

Amiens. 1220 ile 1269 yılları arasında yapılan Notre-Dame katedrali, Fransız gotik mimarlığının en önemli yapılarından biridir. Amiens'te değerli başka eserlerde vardır.

AMİK GÖLÜ
Hatay'da, Amik ovasında bir göl. Yüzölçümü 99,8 km^2., en uzun yeri 16, en geniş yeri 12, çevresinin ortalama uzunluğu 50 km.'dir. Denizden yüksekliği 140 m.'dir. Amik gölü oldukça sığ bir göldür. Çevresi dümdüz ve bataklıktır. Bataklık kısım yağışlara bağlı olarak zaman zaman daralır ya da genişler. Ocak ayı başından mart ortasına kadar süren yağışlı mevsimde gölün suları kabarır. Yaz sonunda da çekilir. Gölün en kabarık zamanı ile en çekik zamanı arasındaki fark 2 m. kadardır.

Amik gölünü Karasu, Muratpaşa ve Afrin çayları besler. Gölün fazla sularını Küçük Asi ya da Karadere adı verilen 13 km. uzunluğundaki çay, Antakya'nın biraz kuzey-doğusunda Asi ırmağına boşaltır. Gölün suyu tatlıdır. Balık bakımından hayli zengindir.

AMİK OVASI
Akdeniz bölgesinin doğu bölümünde, Amanos ve Kurt dağları arasında uzanan çukur bir düzlüktür. Kuzeye doğru darlaşır, güneye doğru ise genişler. En geniş yeri Amik gölü çevresidir. Yüzölçümü 1500 km^2.'dir. Uzunluğu 90 km., en geniş yeri güneyde 30-35 km., kuzeyde 18-20 km.'dir. Deniz düzeyinden yüksekliği 140-150 m.'dir. Amik ovası tarıma son derece elverişlidir. Türkiye'nin büyük ve verimli çukur ovalarından biridir. M.Ö. 4000 yılından bu yana ova, çeşitli ulusların yerleşme alanı olmuştur. Doğuda Kurt, batı da Amanos dağları, İslahiye ve Kuseyir yaylasiyle çevrelenir.

AMİLKAR

Eski Kartaca'da çok kullanılan Fenike asıllı ve «kentin kralı» anlamına gelen ad. M.Ö. 480 yılında Sicilya'ya karşı sefere çıkıp yenilgiye uğrayan ve Siraküzalılar tarafından İmera'da öldürülen kumandan ile, Romalıları tekrar tekrar Sicilya'da yenen Birinci Pön savaşlarının bir generali de aynı adı taşıyordu. Bu general çok zaman, bu adı taşıyan Kartacalıların en ünlü komutanı Amilkar Barka'yla karıştırılır. Amilkar Barka, Sicilya'daki son Kartaca mevkilerini savunduktan ve Afrika ücretli askerlerinin Kartacalılara karşı ayaklanmasını bastırdıktan sonra, İspanya'ya doğru Pönlerin politik ve ekonomik yayılmasını başlatan komutandır. Bu yayılmanın askerî öncülüğünü de yapmış ve M.Ö. 229 yılında savaşta ölmüştür.

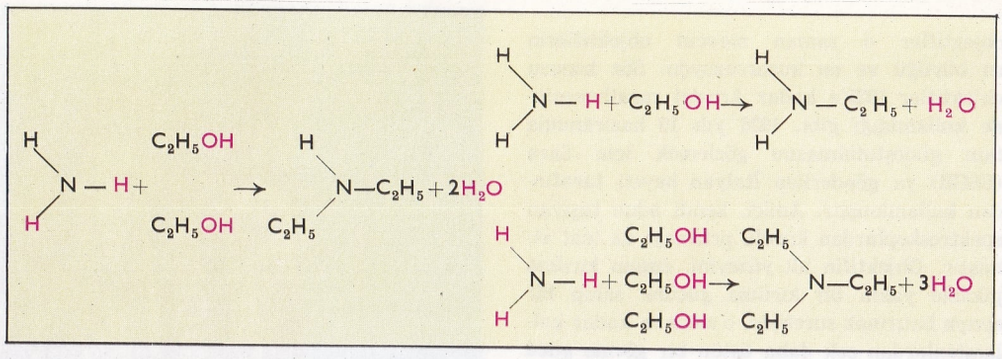

Aminlerin meydana gelişi. Primer aminler amonyak molekülünde bir hidrojen atomu yerine bir alkil kökünün geçmesiyle oluşur ve bir molekül su (H_2O) ayrılır. Sekonder aminler amonyaktaki iki hidrojen atomu yerine iki alkil kökünün geçmesiyle oluşur ve iki molekül su ayrılır. Tersiyer aminler ise amonyağın üç hidrojeni yerine üç alkil kökünün geçmesiyle oluşur ve üç su molekülü ayrılır.

AMİNLER

Amonyağın bir, iki ya da üç hidrojen atomu yerine aynı sayıda alkil ya da aril kökü geçirilerek türetilir. Buna göre de birincil, ikincil ya da üçüncül amin türlerine ayrılırlar. Birincil aminde bir hidrojen atomu yerine alkil kökü girmiştir ve yapısında —NH_2 (amino) grubu bulunur. İkincil aminde iki hidrojen yerine alkil grupları geçmiştir ve yapısında =NH (imino) grubu bulunur. Üçüncül amindeyse bütün hidrojenlerin yerini alkil grupları almıştır ve yapılarında =N (nitril) grubu bulunur. Bu üç çeşit amin, nitröz asitle verdikleri reaksiyonlar yardımıyle birbirinden ayırt edilebilir. Birincil aminler alkol, su verir ve azot çıkar, ikincil aminlerle nitrozamin adını alan yağımsı maddeler oluşur, üçüncül aminlere nitröz asit etki etmez.

Yapılarında «alkil» kökleri bulunan aminlere «alifatik», «aril» kökü bulunan aminlere «aromatik», her ikisi de bulunan aminlere «karışık» aminler denir. Metilamin (amino metan) gaz, geri kalan aminler sıvıdır. Baz karakteri gösterirler. Kuvvetli asitlerle tuz meydana getirirler. Çok rastlanan tuzlar, sulfatlar ve hidroklorürlerdir.

Bazı doğal moleküllerde birden fazla amino grubu bulunur. Bunlar «diamin» ya da «poliamin» adını alırlar. Bazik sıvılardır, suda erirler. İki çeşit tuz meydana getirirler (iki değerli baz). Tetrametilen diamin (putressin), pentametilen diamin (kadaverin) çürümekte olan hayvan kalıntılarında bulunur. Zehirli değildirler, fakat fena kokarlar. Hekzametilen diamin naylon sentezinde ilkel madde olarak kullanılır. Hekzametilen tetramin «hekzamin» ya da «ürotropin» adı altında ilâç olarak kullanılır.

Aromatik aminler (ya da aril aminler) çok çeşitlidir. Anilin bunlar arasında çok bilinen bir örnektir. Diğerleri arasında toluidinler, benzilamin, difenilamin vb., sayılabilir. Soğuk nitröz asit bunlara alifatik aminlerden farklı şekilde etki eder. Alifatik aminler gibi azot çıkacak yerde «diazonyum» tuzları oluşur. Sıcak nitröz asitle çıkışı olur ve fenoller ortaya çıkar.

İkincil aminler birincillerden daha zayıftır, tuzları suda tamamen hidroliz olur. Üçüncül aminler ise hidroflorik ve perklorik asitten başkasıyle tuz yapmazlar. «Karışık» aminler her iki tipin özelliklerini taşırsa da alifatik tipin özellikleri ağır basar.

Molekül yapılarında hem asit, yani COOH (karboksil), hem de baz, yani NH_2 (amino) grubu bulunan organik bileşiklerdir. Böylece bir molekülün bir ucunda asit, öbür ucunda baz karakteri görülür. Aminoasitler uzun zincirler yaparak birleşirler. Birinin karboksil grubu öbürünün amino grubuna bağlanır, vb. Böylece binlerce atomdan yapılmış kompleks moleküller oluşur. Bazı aminoasitlerde bu gruplar birden fazla olabilir. Bunlara diasit-diamin, diasit-monoamin ya da monoasit diamin adları verilir. Karbon, hidrojen, oksijen ve azottan başka bazı aminoasitlerde kükürt, bazılarında iyot bulunur.

Aminoasitler kristal yapılı katı maddelerdir. Alkolde hemen hemen hiç erimezler, suda erirlikleri de değişiktir. Glisinden (glikokol) başkası optikçe aktiftir. Doğal olanlar 1, aminoasittir. Yani polarılmış ışığın düzlemini sağdan sola doğru çevirir. Tek karboksil ve amino grubu taşıyan aminoasitlerin sulu eriyikleri nötür tepkime gösterir. Fakat amino grupları fazla olanlar bazik ve karboksil grupları fazla olanlar ise asit özeliği gösterirler.

Proteinler sulu asitlerle ısıtılırsa ya da enzimler etki ettirilirse kendilerini meydana getiren aminoasitlere ayrılırlar. Bu yolla protein moleküllerinde aminoasitlerin bulunuş oranları meydana çıkarılır. Aminoasitlerin protein molekülündeki diziliş sırası proteinlerin biyolojik karakterini doğurur.

Canlı organizmalarda, proteinlerin sindirim işlemleri sonunda ortaya çıkan aminoasitlerin çoğu besleyici ve koruyucudurlar. Bunlar, toksik (zehirli) maddelerle birleşerek onları vücuttan kolayca atılabilecek şekle sokarlar. Buna «koruyucu sentez» adı verilir.

Bazı aminoasitler kimyasal reaksiyonlar yardımıyle karakteristik renklere boyanır ve böylece de tanınırlar. Bazıları endüstri yönünden önem taşırlar.

Çok tanınan 23 aminoasit şunlardır:

Alanin, arginin, asparagin, aspartik asit sistin (sistein), diiyodotirosin, glutamik asit, glutamin, glisin (glikol), histidin, hidroksipirolin, izolösin, lösin, lisin, metiyonin, fenilalanin, prolin, serin, treonin, tiroksin, tiroptofan, tirosin, valin.

AMİP

Kimi türleri asalak olarak, kimi türleriyse suda ve toprakta bağımsız olarak yaşayan, birhücreli kökayaklılar. Amip, bir protoplazma kitlesinden meydana gelir. Bu kitlenin iç plazmasında tanecil bir çekirdek bulunur. Kitlenin dışı, dışplazmayla örtülüdür. Amibin hareket etmesi kendisine özgüdür. Katı bir zardan yoksun olduğu için, hücrenin göze plazması, yayılarak çeşitli biçimler alır. Yalancı ayaklar diye adlandırılan bu biçimler, hayvanın her yönde hareket etmesini sağlar.

Üstte, bir amibin mikroskoptan görünüşü. Amibin ağzı yoktur, şemada da görüldüğü gibi, yalancıayakların aracılığıyle beslenmesini sağlar.

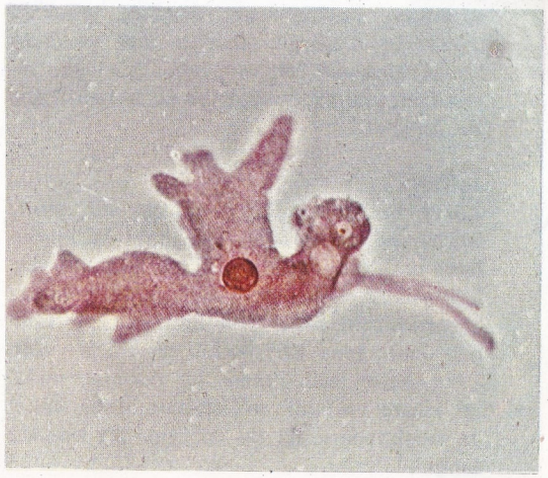

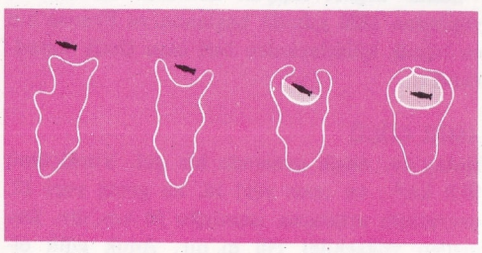

Amibin ağzı ve anusu yoktur. Besinleri yalancı ayaklarıyle sarıp, soğurur. Dışkısını da yüzeyinin herhangi bir noktasından atar. Amip elverişiz bir ortamda bulunursa, göze plazması kalınlaşarak bir kist meydana getirir.

Bağımsız yaşayan amiplerin en yaygın örneği **Ameoba protus**'tur. Bu amibin boyu 500 mikronu bulabilir; nemli toprakta ya da deniz çamurunun üst katında yaşar. Asalak amiplerin en önemli örneği **Entamoeba histolytica** dır. Bu amip besinlerle insan vücuduna girip, kalınbağırsağa yerleşir ve burada kistler meydana getirir. Bu kistler, **amibiyaz** denilen ve oldukça önemli bir hastalığa yol açarlar.

AMİR

Bir disiplin ve idarî silsile içinde emir verme ve yönetme yetkisine sahip olan memur. Özellikle askerî disiplin içinde amirlik ve üstlük önem taşır. Makam ve memuriyet itibariyle emretmek **yetkisine sahip** kimse amirdir. Rütbe ve kıdem itibariyle üst derecede bulunmak ise üstlüktür. Amir de rütbe ve kıdem itibariyle üst derecede ve ayrıca, ast ile arasında doğrudan doğruya bir hizmet ilişkisi bulunmaktadır. Örneğin, herhangi bir binbaşı, bir yüzbaşının üstüdür. Fakat aynı askerî birlikte binbaşıya bağlı olarak görev gören yüzbaşı için, o binbaşı hem üst ve hem de amirdir.

AMİR HÜKÜMLER

Tarafların karşılıklı iradeleriyle, anlaşmalarıyle değiştirilmeyen, sözleşmelerde aksi kararlaştırılamayan, uyulması zorunlu kanun hükümleri. Amme hukukunu ilgilendiren hususlardaki kanun hükümleri hep emredici niteliktedir. Buna karşılık hususî hukukta kanun hükümlerinin çoğunluğu emredici degildir. Medenî Hukukta, hukukî işlemlerin belirli bir şekilde yapılması gerekli sayıldığından bu şekil şartlarını belirleyen hükümler, emredici nitelik kazanmış olur. Emredici hükümler, çok defa kamu düzenini sağlamak ve çeşitli nedenlerle aciz olanları zararlardan korumak için konulur. Sözleşmelerin toplum töresine aykırı olmamaları konusundaki hükümler de emredici hükümlerdir.

Amman'da Kral Faysal caddesi. Filistin göçmenleri, şehrin nüfusunun kısa bir süre içinde 20 000'den 200 000'e yükselmesi sonucunu doğurmuştur.

AMİRANTE ADALARI

Hint okyanusunda bulunan takımada. Madagaskar adasının güney ucu ile Seychelle adaları arasındadır. K-G yönünde, yaklaşık olarak 160 km. kadar uzanan ve 4°17′ G enlemiyle 52°50′ ve 53°25′ D boylamı arasında bulunan Amirante takımadası başlıca 11 adadan (Daros, Desneuf, Saint-Joseph, Poivre ve Marie Louise en büyükleridir) ve çok sayıda küçük adacıklarla kayalıklardan meydana gelmiştir. Toplam yüzölçümü 83 km^2.'dir. Seychelle adaları gibi Amirante adaları da İngiltere'nin yönetimindedir. 200 kadar zenciden ibaret olan halkı balıkçılıkla geçinir.

AMİTLER

NH_3 (amonyak) molekülündeki bir, iki ya da üç hidrojen atomu yerine açil köklerinin geçmesiyle oluşur. Bir, iki ya da üç hidrojen atomu yerine açil geçtiğine göre de birincil, ikincil ya da üçüncül amitler ortaya çıkar.

İkincil ve üçüncül amitler, birincil amitlerden daha dayanıksızdır. Amitler genellikle katı kristal yapılı maddelerdir. Çoğunlukla fena kokarlar, sıcak suda bile fazla erimezler, alkol ve eterde kolayca erirler. Normal ya da düşük basınç altında damıtılarak arıtılabilirler. Nötür ya da hafif bazik maddelerdir. Suyla ısıtılırsa kolaylıkla hidroliz olarak asit ve amonyağa ayrışır. 8 ilâ 10 karbonluya kadar birincil amitler karakteristik Hoffman reaksiyonu verir. Bu amitlere alkali hipobromitler etki ederse bromamit oluşur. Bu da bozunur, bazın fazlasıyle karbonat iyonu vererek karbon sayısı bir eksik olan amine dönüşür.

AMMAN

Ürdün'ün başkenti. Nüfusu 200 000. Çorak Ürdün yaylasının kuzey-batısında kurulmuştur. Tarih ve anıtlar bakımından zengin olan çok eski bir şehirdir. Rabbath Ammon adıyle Ammonitlerin başkenti olmuş, işgalciler tarafından yıkıldıktan sonra, M.S. III. yüzyılda yeniden kurulmuştur. X. yüzyılda sönükleşen şehrin hayatı, ancak son 20-30 yılda, önce Transürdün'ün (1922), sonra Ürdün krallığının (1950) başkenti olunca canlanmıştır. Yunan ve Roma çağlarından kalma anıtlarının en önemlisi açıkhava tiyatrosudur.

Amitlerin meydana gelişi. Primer amitler amonyak molekülünde bir hidrojen atomu yerine açil kökünün geçmesiyle oluşur, bu sırada bir molekül su (H_2O) ayrılır. Sekonder amitler oluşurken amonyaktaki iki hidrojen atomu yerine iki açil kökü geçer ve iki molekül su ayrılır. Tersiyer amitler ise amonyağın üç hidrojen atomu yerine üç açil kökünün geçmesiyle oluşur ve üç molekül su ayrılır.

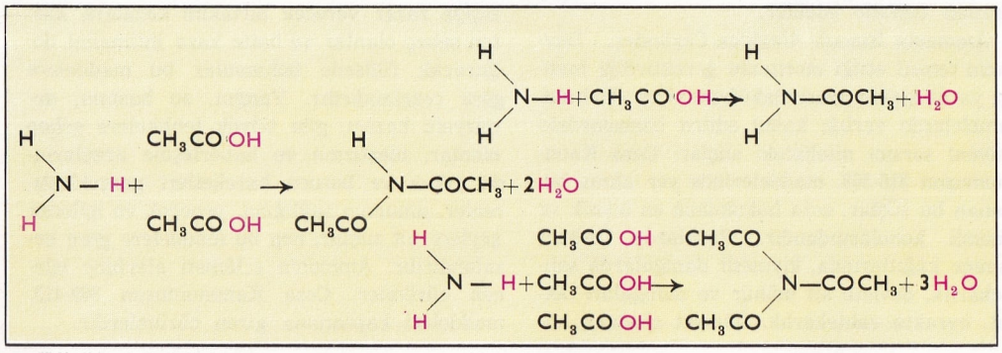

AMMANNATI, BARTOLOMEO

(1511-1592) İtalyan heykeltıraş ve mimar. Abartmacılığın (manyerizm) en ünlü temsilcilerinden biridir. Heykeltıraşlıkta Michelangelo'dan daha çok etkileyici olmuştur. Bu alandaki çalışmaları üç ana devrede toplanabilir: İlk devre olan Venedik devresinde sanatçı Jacopo Sansovino ile birlikte çalışarak Venedik'teki Marciano kitaplığını heykellerle süslemişlerdir. Bu devreye ait olan başka bir önemli eseri de Padova'da Eremitani kilisesindeki Marco Be-

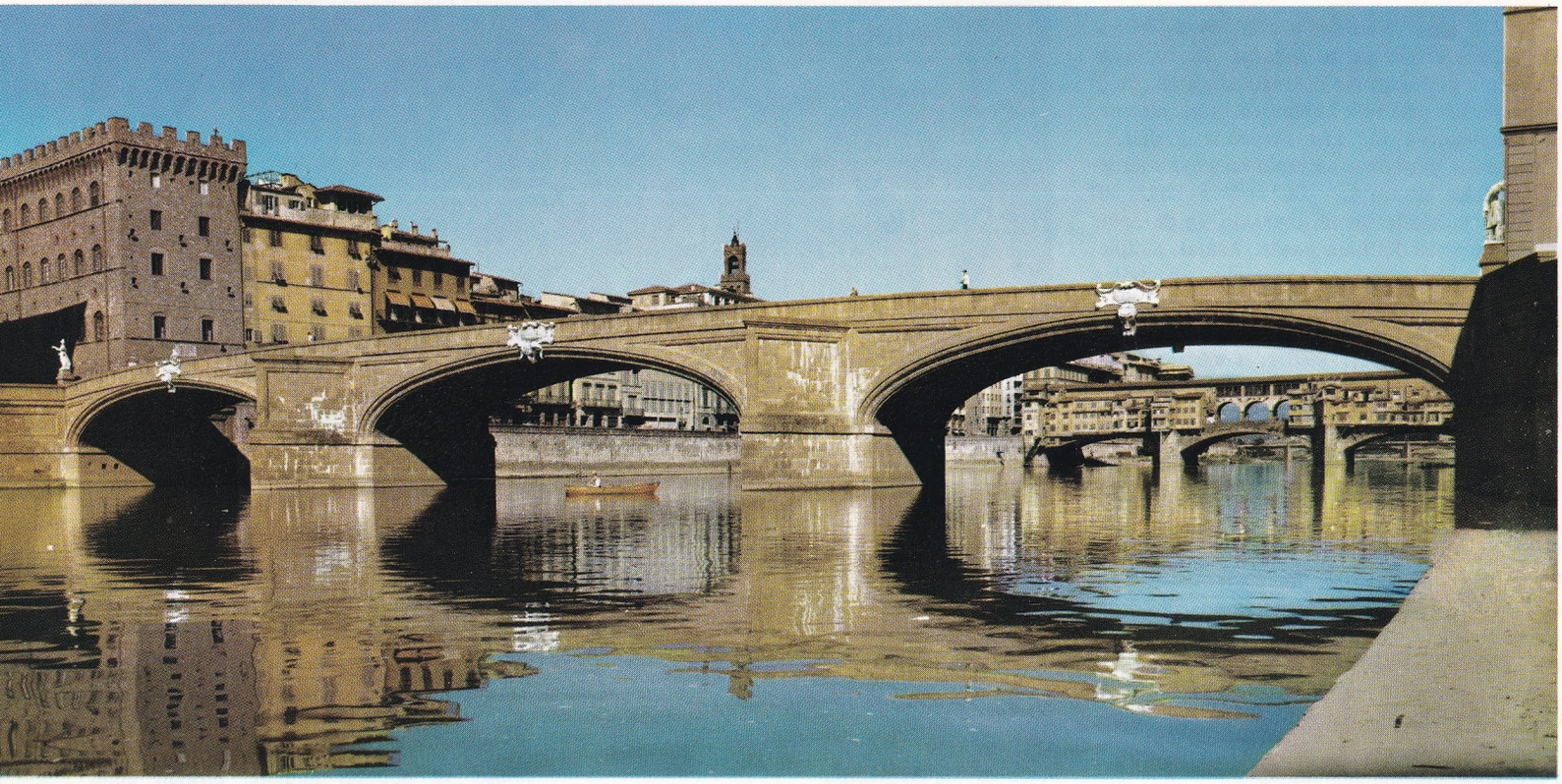

Anmannati: Arno ırmağı üzerinde Santa Trinita köprüsü (Floransa). 1567 ile 1569 yılları arasında yapılan ve sanat tarihçileri tarafından dünyanın en güzel köprülerivden birisi olarak nitelenen bu köprü, 1944 yılında Almanlar tarafından tahrip edilmiş, savaştan sonra yeniden eski haline getirilmiştir.

navides'in mezarıdır (1546). İkinci devre olan Roma devresinin en önemli eseriyse Montorio'da San Pietro kilisesinde Monte mihrabının heykelleridir. Üçüncü devre olan Floransa devresinin son eseri, Signoria meydanındaki Neptün çeşmesinde, sanatçının iki karşıt eğilimi açık olarak görülür. Ortadaki devasa heykelin tumturaklı anıtsallığı ve kaidedeki bronz nenfalarla, yalak kenarındaki satirlerin ince idealizasyonu. Mimarlık alanındaysa, Ammannati, Lucca, Volterra, Floransa,'daki konaklardan, Roma'daki Giulia köşkünün ikinci avlusundan başka, karşıt karakterde iki büyük eser bırakmıştır: Floransa'da, Arno'nun üstündeki Santa Trinita köprüsü ile (1944'te yıkılan bu zarif köprü yeniden yapılmıştır) yine Floransa'daki Pitti sarayının muhteşem ve pitoresk avlusu. Dinsel bir bunalımdan sonra cizvitlerin mimarı olan Ammannati, Roma Kolejinin genişletilmesini yönetmiştir. (1582-1584).

AMME HİZMETLERİNDEN MEMNUİYET

Cürüm nev'inden suçlar için kabul edilmiş bir ceza türüdür. Bu ceza bazı hallerde aslî cezadır. Amme hizmetlerinden memnuiyet cezasının aslî ceza olabilmesi için, kanunun bu hususu açıkça belirtmesi gerekir. Bunun dışındaki hallerde, amme hizmetlerinden memnuiyet cezası, diğer bir aslî cezanın tabiî sonucu, fer'î ceza olarak uygulanır. Amme hizmetlerinden memnuiyet cezası aslî ceza olarak uygulandığında, ya müebbet ya da üç aydan beş yıla olmak üzere muvakkat olur. Amme hizmetlerinden memnuiyet cezası, fer'î ceza olarak uygulandığında beş yıldan fazla ağır hapse mahkûm olan kimse müebbeden amme hizmetlerinden men edilmiş sayılır. Üç yıldan beş yıla kadar ağır hapse mahkûm olanlar ise, haklarında hükmolunan cezaya eşit sürece amme hizmetlerinden men edilmiş sayılırlar. Amme hizmetlerinden men edilmiş olanlar, Ceza Kanunumuzun 20. maddesine göre, her türlü siyasî haktan ve seçme seçilme yeteneğinden, seçimle gelinilen devlet hizmetleri görmekten, her türlü memuriyetten, bilimsel rütbe ve unvanları kullanmaktan, her türlü rütbe, nişan, unvan sıfat, hizmet ve memuriyetten doğan maaşlı veya fahrî hukuktan yararlanmaktan, velâyet ve vesayete ait hizmetlerde bulunmaktan, men edilmiş sayılır. Müebbeten amme hizmetlerini kullanmaktan men edilmiş olanlar, Ceza Kanunumuzun 121. maddesine göre memnu hakları iade edildiği takdirde, amme hizmetlerini yine yerine getirebilir ve bunlardan doğan haklardan istifade edebilir.

Ammenin İtimadı Aleyhine Cürümler. - Devletin temsil ettiği otoritenin gerektirdiği inancı ya da kişiler arasındaki hukukî ve idarî muamelelerde varlığı kabul edilen hususlardaki güveni sarsıcı nitelikteki suçlar. Ceza Kanunumuzun 316-368. maddelerinde yer almış bulunan bu suçlar, ceza hukukunun en teknik ve önemli konularındandır. Paralarda, itibarî amme kâğıtlarında, kıymetli damgalarda sahtekârlık, devlete ait mühür ve damgaları taklit, evrakta sahtekârlık, hüviyet cüzdanı, nüfus kâğıdı, pasaport, ruhsatname ve beyannamelerde sahtecilik, ticaret, sanayi ve müzayedelere hile ve fesat karıştırmak suçları bu bölümde düzenlenmiş olan cürümlerdir.

Ammenin Nizamı Aleyhinde Suçlar. — Kamu düzenini, kanunların geçerliliğini ve emrediciliğini bozucu nitelikteki suçlardır. Ceza Kanunumuzun 311-315. maddelerinde, ammenin nizamı aleyhinde cürümler ve 526-548. maddelerinde de ammenin nizamı aleyhinde kabahatler belirtilmiştir. Ammenin nizamı aleyhine işlenilen cürümler, suç işleme ile tahrik ve suç işlemek için cemiyet kurmak suçlarıdır. Aynı konuyla ilgili kabahat nev'inden suçlar ise, yetkili mercilerin emirlerine itaatsizlik, cürümleri haber vermemek, dilencilik, izinsiz eğlence yerleri açmak, halkı rahatsız edici hareketlerde bulunmak, matbaacılığın kaidelerine riayetsizlik gibi suçlardır.

Ammenin Selâmeti Aleyhine Cürümler. — Ceza Kanunumuzun 369-413. maddelerinde yer almış bulunan suçlar. Vukuu halinde, birçok kişiye zarar verecek birtakım kazalara kasten sebep olanlar ve hatta kaza ihtimalini doğuracak fiillerde bulunanlar bu maddelere göre cezalandırılır. Yangın, su baskını, demiryolu kazası, gibi büyük tehlikelere sebep olanlar, ulaştırma ve haberleşme araçlarında yıkıcı ve bozucu hareketleri gerçekleştirenler, umumun sağlığına, yenecek ve içilecek şeylere ait suçlar, hep bu maddelere göre cezalandırılır. Ammenin selâmeti aleyhine işlenen cürümler, Ceza Kanunumuzun 369-413. maddeleri kapsamına giren cürümlerdir.

AMMONİTLER

Sadece denizlerde yaşamış ve bugün tükenmiş bulunan, genellikle ikinci çağa ait, kafadanbacaklılar sınıfından yumuşakçalardır. Ammonitler 250-300 milyon yıl yaşadıktan sonra, ikinci çağın sonunda kaybolmuşlardır. Çok çabuk üremeleri, geniş alanlara yayılmaları ve kabuklarının iyi muhafaza olması yüzünden paleontolojide çok önemli bir yer işgal ederler. Bu kabuklar birçok odacıklara ayrılmıştır. Bunlardan en önde bulunanı hayvanın oturma hücresini, öbürleri de hava hücrelerini teşkil ederler. Bu odaları birbirinden ayıran bölmelerden hayvanın kan aygıtını kapsayan bir boru geçer, ki buna sifon denir. Ammonit kabuklarında bölmeler öne doğru dışbükeydir. Kabuklarının üzeri çizgilidir. Oturma odasının içi mahmuz ya da yuvarlak bir boynuz şeklinde olabilir. İkinci çağın ikinci devresine ait bazı ammonitlerin ağız yanlarında kulakçıklar vardır. Kulakçıklar gelişince, ağız bölümünü sıkıştırarak T şeklini alır. Kabukların dış kısmı parlak (özellikle ilkel olanlarında) ya da çizgili olabilir. Düz, bükümlü orak biçimi, düğümlü şekilde olanları vardır. Pawlov'a göre çağlar boyunca meydana gelen değişiklik bir eskime olayıdır. Kabuğun büyüklüğü çapıyle orantılıdır. Çap, birkaç santimetreden 2,5 metreye kadar değişebilir. (Örneğin Pachidiscus septemradiens). Bölmeler çeper üzerinde dikiş çizgisi denilen izler bırakırlar. Bu izler ilkel ammonitlerde çok basitken sonraları karmaşık bir hale gelmiştir. Dikiş çizgileri genellikle dalgalıdır.

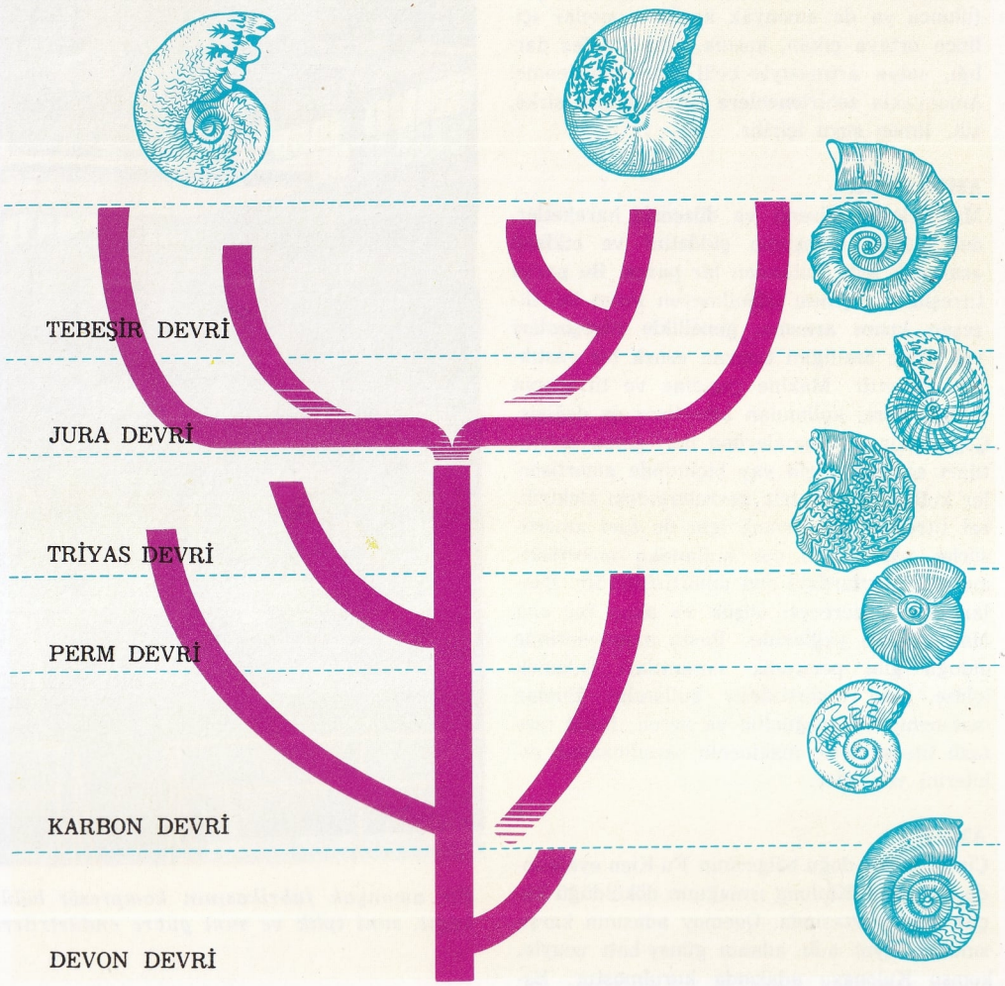

Ammonitlerin gelişimi. Paleozoik ve Mezozoik devirlerde yaşamış olan bu deniz yumuşakçaları, içinde bulundukları tortulların yaşının hesaplanmasında çok yararlı olurlar.

AMOK KOŞUSU

İlkel tepkiler (primitif reaksiyonlar) türünden olan bir belirti. Malezyalılarda görülmüştür. (Malezya dilinde amok, şiddetli öfke demektir.) Belirli bir etken olmadan, ölçüsüz ve dizginlenemeyen bir hırsla, elinde yerlilere has bir saldırma, önüne geleni kesip öldürerek durmadan koşmakla kendini belli eden bir çeşit akıl dengesizliği.

Ammonit kabukları günümüze ulaşabilmiştir.

AMONYAK

Azot ve hidrojen elementlerinden yapılmış bir bileşiktir. NH_3 formülüyle gösterilir. Atmosferde eser miktarda bulunur. Bazı akarsularda pek az miktarda amonyak tuzlarına (amonyum) rastlanır.

Amonyak proteinli maddelerin, özellikle oksijensiz bir ortamda, bozunmasıyle ortaya çıkar. Eski Mısır'da Rahipler amonyağı deve dışkılarından elde ederlerdi.

Ortaçağda amonyak, geyik boynuzlarının damıtılmasıyle elde edilir ve adına «boynuz ruhu» ya da «nışadır ruhu» denirdi. Amonyak tuzlarının en tanınmışları nışadır, amonyum bikarbonat, amonyum nitrat, amonyum nitrit ve amonyum fosfattır.

Amonyak renksiz, keskin ve boğucu kokulu, zehirli bir gazdır. -33,5°C'de sıvılaşır, suda çok fazla erir. 0°C'de 1 litre su 1148 litre amonyak eritir. Amonyak bir bazdır, asitlerle kolaylıkla birleşerek amonyum tuzlarını yapar. Bu tuzlarda NH_3 molekülü NH^+_4 (amonyum) köküne dönüşür.

Amonyak azot ve hidrojenden doğrudan doğruya sentez yoluyle elde edilir. Sentez 200 atm. basınç altında ve 700°C sıcaklıkta demir tozlarının (katalizör) yardımıyle yapılır. Başka yöntemler de kullanılır. Elde edilen amonyak 12 atm. basınç altında (sıvı halde) çelik bombalara doldurularak piyasaya gönderilir. Bu halde buz fabrikalarında kullanılır. Çünkü sıvı amonyak buharlaşırken ısı alarak çevresini soğutur. Sulu eriyiği evlerde temizleyici olarak ve ayrıca boya, tekstil ve kâğıt endüstrisinde kullanılır. Amonyak ilkel maddesinden üre, plastikler, patlayıcı maddeler, ve gübre elde edilir. Nitrik asit, amonyağın katalizör yardımıyle havanın oksijeniyle birleşmesinden elde edilir.

Amonyum (NH^+_4) radikali serbest olarak bulunmaz, fakat bileşiklerde bir alkali iyonu gibi davranır. Meydana getirdiği tuzlar tıpkı potasyum tuzları gibi kristalleşir. Civayla alkali malgamalarına benzeyen, süngerimsi ve garip görünüşlü bir ürün vererek birleşir. Amonyağın sulu eriyiğinde NH_4OH (amonyum hidroksit) oluşur. Bu da bazı yönlerden KOH ya da NaOH (potas kostik ya da sudkostik) e benzer. Amonyum tuzları suda kolayca erirler. Bunlar endüstride geniş uygulama alanları bulur. Amonyum klorür (nışadır) lehimcilikte, amonyum sülfür kimyasal analizde, amonyum fosfat şeker endüstrisinde ya da kumaşları yanmaz duruma getirmede, kullanılır.

Amonyak Zehirlenmesi. — Amonyak gazı yutulunca ya da amonyak karışmış sıvılar içilince ortaya çıkan, kusma, ishal, nefes darlığı, salya artmasıyle belli olan zehirlenme. Amonyakla zehirlenenlere sulandırılmış sirke, süt, limon suyu içirilir.

AMORTİSÖR

Makinelerde düzenli ve düzensiz hareketlerden doğan titreşimin şiddetini ve etkisini azaltmak için kullanılan bir parça. Bu parça titreşimin geçmesi istenilmeyen kısım ile, titreşen kısım arasına, genellikle titreşimleri yok etme özelliğini taşıyan esnek bir yastıktan ibarettir. Makine çeşidine ve titreşimin şekline göre, kullanılan amortisör de değişir. Çoğunlukla çarpışmalardan ileri gelen sarsıntıları azaltmak için yay biçiminde amortisörler kullanılır. Elektrik devrelerindeki elektriksel titreşimi söndürmek için de özel amortisörler vardır. En çok kullanılan amortisör, motorlu taşıtlardaki sıvı amortisörlerdir. Bunlar donma derecesi düşük ve akıcı bir sıvı olan makine yağlarıdır. Baskı makinelerinde olduğu gibi periyodik sarsıntıları önlemek içinse, özel amortisörler kullanılır. Bunlar makinenin eşit yoğunluk ve evreli, fakat ters fazlı titreşimlerle makinenin sarsılmasının etkilerini yok eder.

AMOY

Çin'in güney-doğu bölgesinin Fu-Kien eyaletinde bir şehir. Kiulung ırmağının döküldüğü küçük koyun ortasında, Quemoy adasının karşısındaki, aynı adlı adanın güney-batı ucuyle, komşu Kulongsu adasında kurulmuştur. Eski bir şehir olan Amoy, XVI. yüzyılda Portekizlilerle İspanyolların ticaret merkezi olarak tanınmış, ama asıl büyük gelişime ancak 1842 yılında, limanı Avrupa ülkeleriyle ticarete açıldığı zaman kavuşmuştur. Şehir önce ticarette, sonra, Yang-Çe Kiang havzasıyle bağlantısını endüstride sağlayan demiryolunun 1957 yılında açılmasıyle birlikte, endüstri de gelişmiştir. Nüfusu 300 000 kadardır.

AMPARSUMYAN, VİKTOR AMAZASPOVİÇ

(1908-) Sovyet Ermenistanı astrofizikçisi. Erivan Üniversitesinde profesör ve S.S.C.B. Bilim Akademisi üyesidir. Sovyet kuramsal astrofiziğinin kurucusu sayılır. Yıldızların yapısı, tozların ve gazların fiziği konusunda ve yıldız sistemleri ile yıldızlararası maddeler alanında geniş araştırmalar yapmıştır. Amparsumyan'ın uzaydaki yıldızlararası maddenin aydınlık gücü ile yakın yıldızlar arasındaki ilişkiler konusundaki çalışmaları çok önemlidir. Yeni teşekkül etmiş yıldız kümelerini keşfeden de odur. 1950 yılında Stalin Ödülünü almıştır.

AMPERE, ANDRE MARIE

(1775-1836) Fransız fizik, kimya, matematik, tabiat bilgini ve filozofu. Jean-Jacques adında, oldukça kültürlü, zeki bir tüccarın oğlu olan Ampère, kendi kendini yetiştirmiştir. 18 yaşındayken babası, konvansiyona karşı silâhlı ayaklanmanın düzenleyicilerinden biri olduğu için, Jakobenler tarafından giyotinle idam edildi. Bu ağır darbenin etkisinden sıyrılınca, kendisini botaniğe verdi. Bu alanda oldukça ilerlemesinin yanısıra, şiirler yazdı ve evrensel bir dil tasarladı. 1799 yılında Julie Carron'la evlendikten sonra, ailesinin gereksinimlerini karşılayabilmek için, özel matematik dersleri vermeye başladı. 1803'te Lyon lisesinde öğretmen oldu, ama mutluluğu kısa sürdü. Çünkü ertesi yıl karısını kay-

Bir amonyak fabrikasının kompresör bölümü. Kimyasal bir ürün olan amonyak, boya, kâğıt, sunî iplik ve sunî gübre endüstrilerinde çok kullanılır.

Otomobillerde ve uçaklarda kullanılan amortisör türleri.

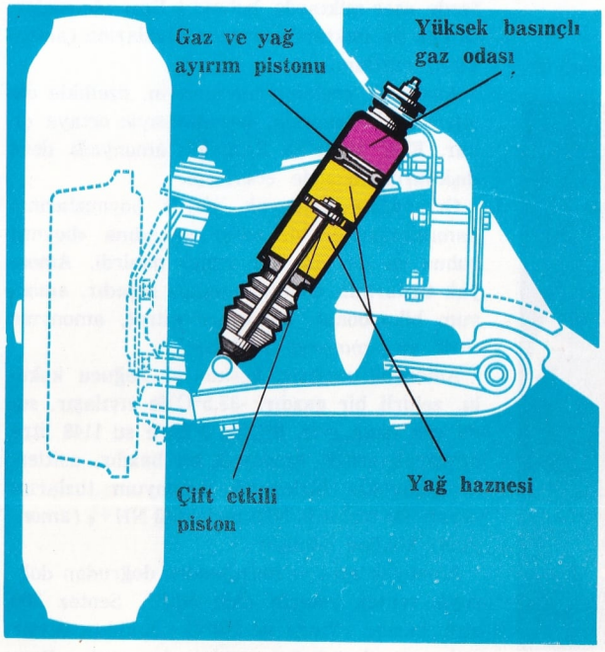

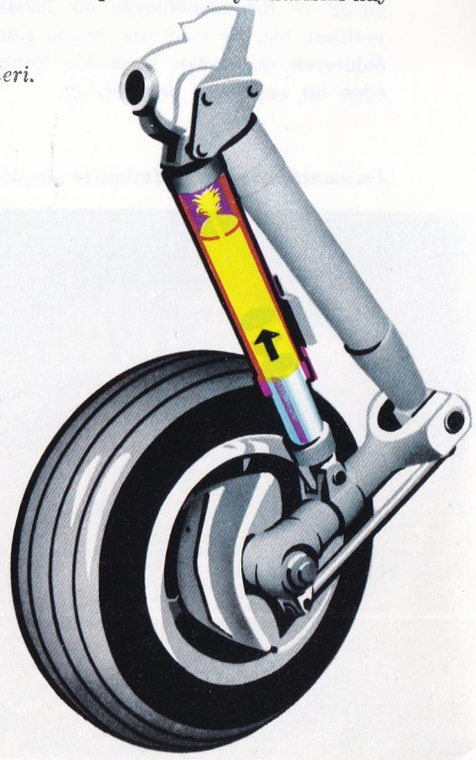

betti. Tek oğlu Jean-Jacques (1800-1864), değerli bir yazar oldu. Ampère, gençlik yıllarında kumar üstüne bir matematik kuram denemesi de yazmıştı.

1805'te Teknik Okulda matematik öğretmeni olarak Paris'e yerleşti. Arkadaşlarının öğütleri üzerine yeniden evlendi. Bu evlilik bir kız çocukla birlikte, yığınla mutsuzluk ve kaygı getirdi. Çalışma evreleri şöyle sıralanabilir: Üniversiteler genel müfettişi (1808), Teknik Okulda matematik öğretmenliği (1809), Bilimler Akademisi üyeliği (1814) ve Paris Üniversitesinde felsefe öğretmenliği (1819).

Ampère'in bu evreye ait olan çalışmalarının başlıcaları felsefe, matematik ve 1811'de Avogadro tarafından açıklanan ünlü kuralı yeniden bulmasını sağlayan genel kimya çalışmalarıdır (1814-1816). Ama zekâsının gerçek ürününü 1820 yılında, 45 yaşlarında ve ünlü bir bilgin olarak başladığı deneme ve çalışmalar dizisiyle verdi. Bu deney ve çalışmalar onu, akım verilmiş iletkenlerle, mıknatıslar arasındaki karşılıklı etkenlerin geniş bir açıklamasını yapmaya ve indükleme olgusunu bulmadan da olsa, akım verilmiş iletkenler arasındaki karşılıklı tepkimelerin keşfine götürmüştür. Birkaç haftalık bir çalışma sonunda, 1820 yılı eylülünde, bugün hâlâ dayandığı ilkelerle birlikte elektrodinamiği kurmuş olan Ampère, araştırmalarının sonuçlarını, bilimsel araştırmaların en önemlilerinden biri olan **La théorie analytique des phénomènes électrodynamiques uniquement déduite de l'expérience** adlı eserinde toplamıştır.

Ampère'in elektrodinamik alanında esinlendiği ilke, mıknatıslılık durumunun, elektrik akımlarının bir sonucu ve akım verilmiş bir iletkenin de bir mıknatısla eşdeğerde olmasıdır. Solenoitin keşfi de bunu tanıtlamaktadır.

Ampère, çalışmalarından birçok pratik sonuçlar da elde etmiştir: Arago ile birlikte çalışarak ilk elektromıknatısı yaptı; elektrik akımını ölçmeye yarayan aletlerin (ampermetre ve galvanometre) yapılmasına olanak veren ilkeleri buldu; telli telgrafı tasarladı.

1824'te Fransız Kolejinde fizik öğretmenliğine atanan Ampère, diğer alanlardaki çalışmalarını da bırakmadı. Çok dindar olmasına rağmen, 1832'de Geoffroy Saint-Hilaire'in evrimci düşüncelerini desteklemekten kaçınmaması kayda değer. Son eseri felsefe üstüne bir yazıdır.

AMPERMETRE

Bir elektrik akımının şiddetini doğrudan doğruya okuma ile veren, amperlere ya da amperin askatlarına göre bölmelenmiş bir alettir. Yüksek duyarlıklı ölçüler için galvanometreler kullanılır.

Hareketli Çerçeveli Elektromagnetik Ampermetre: En çok kullanılan tipi Westo'nunki olup, şematik olarak daimî mıknatısla, bu mıknatısın kutupları arasında, uygun bir eksen etrafında akım geçtiği vakit, bu akımın şiddetiyle orantılı bir magnetik alan meydana geldiğinden bobinden bir akım geçer geçmez, arasında bulunduğu kutuplardan biri tarafından itilip öbürü tarafından çekilir ve içinden

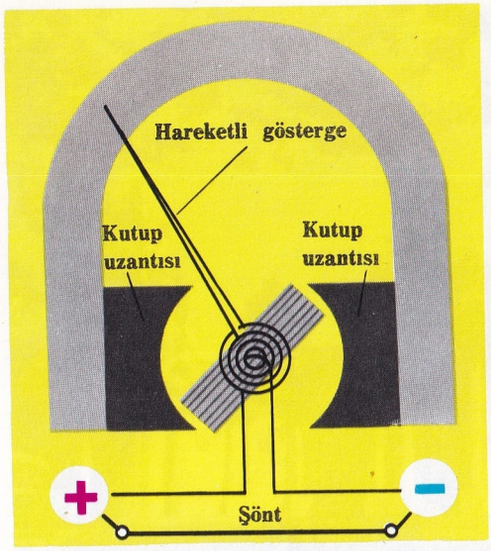

Elektromagnetik ampermetre şeması: Şönt, ölçülecek akımın belirli bir kısmının bobinden geçmesine izin veren bir dirençtir.

geçen akım daha şiddetli olduğu oranda daha büyük bir açı kadar döner. Akım bobine bir (ya da iki) spiral yayla gelir ve akım kesilince bu yay, bobini tekrar ilk durumuna getirir. Döner bobine saptanmış bir gösterge akımını bir bölmeli kadran üzerinde okunmasına müsaade eder.

Sabit Bobinli ve Yumuşak Demirli Ampermetre: Şematik olarak, içinde bir yumuşak demir silindiri bulunan sabit bir bobinden oluşur ve bobinden bir akım geçtiği vakit bu yumuşak demir, hareket ederek bir göstergeyi de beraber sürükler. Basit ve ekonomik olduğu için çok kullanılır ve alçak frekanslı alternatif akımlarda da kullanılabilir.

Elektrodinamik Ampermetreler: Bunlarda akım, eksenleri birbirine dik olan, biri sabit, öbürü hareketli iki bobinden geçer. Hareketli bobin, iki devrenin karşılıklı etkisi altında, genliği akımın şiddetine bağlı bir açı kadar sapar.

Termik Ampermetreler. — Bunlar Joule etkisine, yani ister doğru, ister alternatif olsun, iletkenden bir akım geçmesiyle meydana gelen ısıya dayanırlar. Sıcaklığın artması, uçları sabit bir telin uzamasına ve ortasının sıcaklığa göre, yani akımın şiddetine göre kıvrılmasına sebep olur. Bu uzayan telin ortasına bağlı başka bir tel küçük bir makaraya sarılı olup çekildikçe makarayı döndürür, onun merkezine saptanmış bir gösterge de bölmeli kadran üzerinde hareket eder. Modern termik ampermetrelerde termoelektrik olaydan faydalanılır (termoelektrik olayı ve bolometreler). Isınan tek bir termoelektrik kupl değer, bu termoelektrik kuplun verdiği akımın şiddeti de bir galvanometreyle ölçülür. Termoelektrik ampermetreler özellikle yüksek frekanslı alternatif akım ölçülerinde örneğin radyo, televizyon ve genellikle elektronikte kullanılırlar.

Çok şiddetli akımları ölçmek için, bütün akımı ampermetreden geçirmeye lüzum yoktur. Akımın bir kısmı, alete paralel bağlanmış olup kendisine şönt adı verilen bir dirençten geçirilir. O akımın ne kadarının ampermetreden geçtiği bilindiğine göre, alette okunan akım şiddetinden toplam akımın şiddeti bulunabilir.

AMPİR STİLİ

Plastik sanatlarda, modada, mobilya ve süslemede neoklasisizmin bir türünü meydana getiren bu stil, Herculanum ve Pompei kazılarından sonra çok kullanılan klasik süslemeye Mısır şekillerini de eklemiştir.

Ampir stili (empire sözcüğü Fransızcada imparatorluk anlamına gelir) Fransa'da Napoleon'un en başarılı devrinde ortaya çıkmıştır. Daha sonra öbür Avrupa ülkelerine de yayılan bu stil, Napoleon imparatorluğunun on yıllık süresi boyunca büyük bir yaygınlığa kavuşmuştur.

Ampir mimarlıkta antik şekillere dönülmüş, demir ve granit, gösterişli, binalarda yeni bir gereç olarak kullanılmıştır. Louvre sarayının Seine nehrine bakan yüzü ve Napoleon'un, oğluna Chaillot'da yaptırmak istediği sarayın projesi bu tür anlayışın en gözel örnekleridir.

Pierre Fontaine ve Charles Percier, ampir mimarlığın en ünlü ustaları sayılırlar.

İmparatorluk döneminde heykelcilik klasik anlayışa oldukça bağlı kalmıştır. Buna karşılık ressamlardan Jacques - Louis David ve Jean Antoine Gros, daha ileri dönemlerdeki resim anlayışına da etkili olmuşlardır. Napoleon devrinin gösterişli sahnelerini, tarihin büyük olaylarını yapıtlarına konu edinmişlerdir.

Napoleon yönetimi altında, el sanatlarında

Ampir anlayışa göre yapılan eşyalarda kullanılan çeşitli motifler.

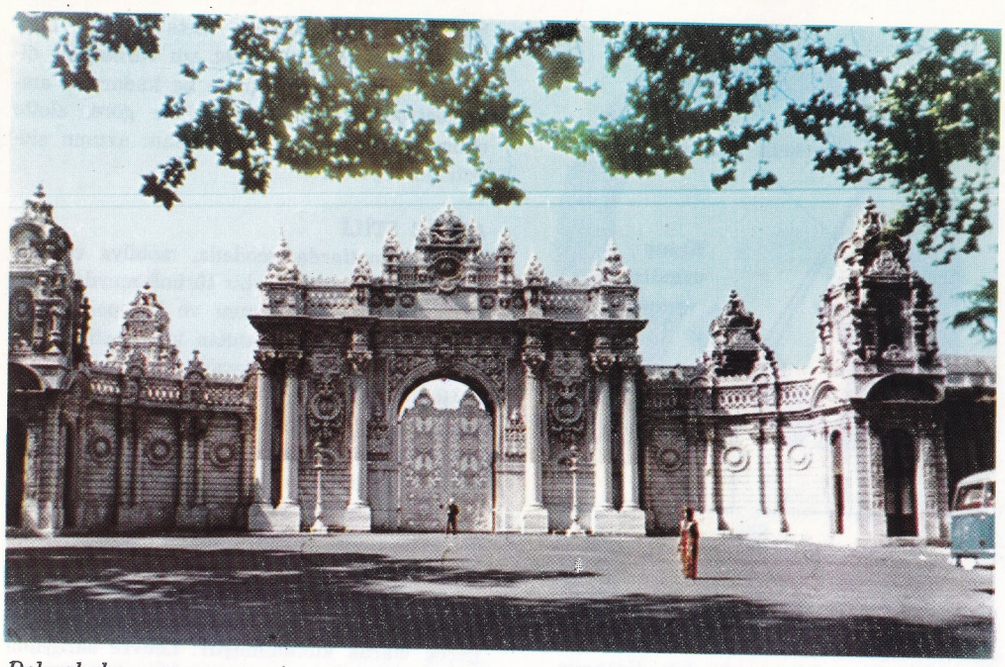

Dolmabahçe sarayı, ampir anlayışın barokla karışımından meydana gelen karma bir anlayışla yapılmıştır. Saray, Abdülmecit tarafından Balyan Kalfaya yaptırılmıştır (1853).

da büyük bir gelişme görülmüştür. Örneğin Lyon'daki pamuklu kumaş endüstrisi, az varlıklı evlerin döşemesinde ipeğin yerini alacak olan pamuklu kumaşı sağlamış, Dufour ve Leroy yapımevleri, ilk duvar kâğıtlarını çıkartmışlardır.

David, Delaroche, İtalya'da Albertocci gibi sanatçıların çizdiği, sade ve klasik şekilli mobilyalar, kanatlı zafer Tanrıçaları, isfenksler, defne dalları ve Napoleon'un simgesi N harfiyle süslenmiştir.

Yuvarlak mermer masalar, ampir stili mobilyanın en tanıtıcı örneklerindendir. Bunların en güzellerinden biri Percier'nin mareşaller için çizdiği masadır. Bundan başka, iki ucu yukarı kıvrık, yanı duvara dayalı duran, kayık biçimli yataklar ve **meridienne** denen kanapeler ampir mobilyaya örnek verilebilir.

Ampir stili 1808-1874 yılları arasında Türkiye'yi de etkilemiştir. Türk ampiri Avrupa ampirinden çok farklı bir nitelik göstermiştir. Avrupa'da süsleme öğesi olarak bol ölçüde kullanılan insan ve hayvan şekilleri, dinsel nedenlerle Türk ampirinde yer almamış, süsleme öğesi olarak sadece çiçekler ve yapraklarla yetinilmiştir.

İstanbul'da ampir stilde yapılmış binaların başlıcaları şunlardır: Alay köşkü, Mahmut II. türbesi, Cevri Kalfa ilkokulu, Topkapı sarayı içindeki bazı binalar.

Ortaköy camisi ve Dolmabahçe sarayı ise ampir anlayışın barokla karışımından meydana gelen karma bir stilde inşa edilmiştir. Ampir anlayış Türkiye'de yaygın olduğu sıralarda o dönemin ahşap evlerinin çoğunda tavan ve kapı süslemeleri bu stile uygun olarak yapılmıştır.

AMPLİFİKATÖR

Amplifikatör adı, genellikle bir elektrik sinyalinin, ya da daha genel olarak, alınan bir enformasyonun (sibernatik) genliğini artıran aygıtlara verilir. Enformasyon tipine ve amplifikatörün çıkışındaki işaretin nasıl kullanılacağına göre, farklı isteklere cevap verecek ve farklı ilkelere dayanan amplifikatörler olacaktır.

En çok kullanılan amplifikatörler arasında elektronik olanları söyleyebiliriz; magnetik olanlar, profesyonel ve endüstriyel uygulamalarda önemli kullanılma yerleri bulurlar.

Elektronik Amplifikatörler. — Bunlarda, zamanda değişen bir potansiyel farkı amplifikatörün girişine gelir ve birçok kereler artırılır; bunun için de termoiyonik tüpler ya da transistörler kullanılır. En basit elektronik amplifikatör tipi sadece bir tane termoiyonik tüpten, triyot ya da üç elektrotlu tüpten oluşur.

Gerçekten eğer üç elektrotlu tübün «ızgara» elektrotuna değişken bir potansiyel farkı uygulanırsa, plaka direncinin uçları arasında çok daha büyük bir potansiyel farkı elde edilir ve bu sonuncu bazı sınırlar arasında ızgaraya uygulanan potansiyel farkıyle orantılıdır.

Her amplifikatörde, bir gerilim kazancından (girişte uygulanan gerilimin genliğinin artması) başka, bir güç kazancı da olacaktır. Güç artması, amplifikatöre verilen enerjinin zararına olarak gözükür. Çeşitli amplifikatör tipleri, temel karakteristiklere ve kullanışlarına göre ayrılırlar.

Frekans Bandı (şeridi) Amplifikatörü. — Bu tipten bir amplifikatör, girişteki bütün sinyalleri, frekansları ne olursa olsun, eşit derecede şiddetlendirici karakteristiklere malik olmalıdır. Bu tip amplifikatörler, alçak frekansta da kullanılırlar (örneğin radyo alıcılarında ya da gramofonlarda) yüksek güçlü bir alçak frekans amplifikatörü, frekansları insan kulağının duyarlık sınırları arasında bulunan bir frekansa malik olan bütün sinyalleri eşit derecede verebilmelidir. Bu tip amplifikatörler toplam kazancı ayarlayan bir hacim kumandasına (yani çıkış sinyali genliğinin giriş sinyalininkinin üç katı olduğu), alçak ve yüksek noktalara mahsus, bir ya da iki ses kumandasına maliktirler.

Başka amplifikatörler (geniş ya da çok geniş bantlı), osilograflarda ve başka analiz ve ölçü aletlerinde çok kullanılırlar. Örneğin iyi bir osilografta, sıfır ile saniyede 100 ve daha fazla milyon çevrim arasındaki frekanslara malik sinyalleri birkaç bin defa artıran bir amplifikatör bulunabilir. Bu durumlarda devrenin çok iyi ayarlanması gerekir.

Akortlu Amplifikatörler. — Özellikle radyo vericilerinde çok sık kullanılırlar. Bu amplifikatör sadece küçük bir frekans bandı içindeki sinyalleri şiddetlendirebilir ve uygun ayarlama düzeneklerine maliktir. Eşit sayıda elemanla (tüpler ve transistörler), başka tip amplifikatörlerdekinden çok daha büyük kazançlar elde edilmesini sağlamak bu amplifikatörün üstünlüğüdür. Çok yerlerde kullanılırlar: Örneğin genlik modülasyonlu bir normal alıcı, seçiciliği artıran bir akortlu amplifikatöre (orta frekanslı amplifikatör) ya da heterodine maliktir (radyo yayınları).

Transiyen Amplifikatörü. — Bu tip, eşit zaman aralıklarıyle tekrarlanmayan sinyalleri (örneğin bir Gerger sayacından gelenler gibi) şiddetlendirmeleri ve ayrıca impulsların daima aynı işaretli olmalarıyle ötekilerde bir pozitif yarım dalga ile ona eşit bir negatif yarım dalga vardır) ötekilerden farklıdır. Bu iki şart gayet iyi bir projeyi gerektirir. Bu tip amplifikatörlerin, zamanda çok kararlı karakteristiklere malik olması gerekir.

Bütün amplifikatörler (nadir kullanışlar müstesna) bazı şartları tatmin etmelidirler:

Amplifikatör şeması. Girişteki direncin uçlarına uygulanan değişken bir potansiyel farkı, ızgarasiyle katot arasındaki potansiyelde değişime sebep olur; bunun sonucu olarak, triyodun katodu ile plakası arasından geçen akım değişir. Çıkış direncinin uçları arasındaki gerilimde oluşan değişim, giriş sinyalinin şiddetlenmiş olarak çıkmasını sağlar.

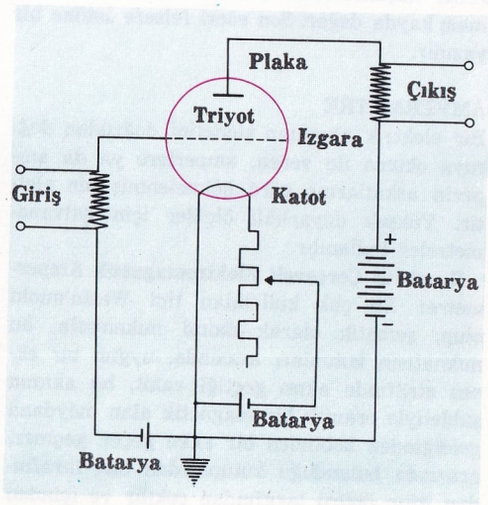

a) Lineerlik, yani çıkış gerilimlerinin ötekilerle tam orantılı olmaları - giriş gerilimi iki kat olunca çıkış geriliminin de iki kat olması (bu şart ancak belirli sınırlar arasındaki giriş gerilimleri için gerçekleşebilir);

b) Kararlılık, yani parazit gerilimler karışmaması (gürültüler, fon sesleri, salınımlar). Şiddetlendirilecek frekans bandı dar olduğu oranda bunun sağlanması daha kolaydır;

c) Karakteristiklerin sabitliği, karakteristikleri yaşlanmayla fazla değişen bir amplifikatörün sadık olmayacağı açıktır. Termoiyonik tüpler çabuk yaşlanırlar (en iyi tüplerin 10 000 saatlık bir ömrü vardır). Bu takdirde bazı tedbirlere baş vurulur. Bunlardan en önemlisi karşı tepkidir.

AMPUL
(bkz. Lamba)

AMSTERDAM
Amstel ırmağının ağzında yer alan, Hollanda'nın başkenti. Amsterdam, Amstel bendi anlamına gelmektedir. Nüfusu 870 000'dir. Üç yüzü aşkın köprüyle birbirine bağlanan, çok sayıda küçük adacığın üstünde kurulmuş olması nedeniyle, kuzeyin Venediği denen Amsterdam'ın, eski şehir çekirdeğinin çevresine yerleşmiş kanal ve yapılardan meydana gelen ve çok açılı bir gelişim gösteren karakteristik bir topoğrafyası vardır. Kuruluş kaynakları kesin olmayan Amsterdam'ın adına ilk olarak 1275 yılında rastlanır. Şehir haklarını 1318'de elde etmiş, XV. yüzyıldan sonra çok önemli bir merkez ve liman olmuştur. İspanyol egemenliğine karşı ayaklandıktan sonra büyük bir ticarî ve ekonomik refaha kavuşan Amsterdam, din savaşından sonra, geniş kültür ve düşünce özgürlüğüyle, bütün Avrupanın politik ve dinî göçmenlerinin buluşma yeri haline gelmiştir. XVIII. yüzyılda gerek iç, gerekse İngilizlere ve Napoleon'a karşı yapılan savaşlar nedeniyle, bir gerileme gösteren şehir, XIX. yüzyılda yeni kanalların açılmasıyle, tekrar gelişme yoluna girmiştir. Bugün hâlâ aynı gelişim sürüp gitmektedir. Günümüzde Hollanda'nın ticaret ve endüstri merkezi, aynı zamanda en işlek limanlardan biridir. Dünya çapında gemicilik ve sigorta şirketlerinin merkezidir. Endüstri özellikle bazı alanlarda çok gelişmiştir. Mücevher işleme endüstrisi ile sanat eserleri ticareti ünlüdür. Birçok değerli yapıya sahip olan şehir, 1632'de kurulmuş olan üniversitesiyle aynı zamanda bir kültür merkezidir. Amsterdam'ın en büyük özelliklerinden biri de, başta Hollandalı ressamlarınkiler olmak üzere (Pieter Aertsen'den çağdaşlara kadar) sanat eserleri bakımından çok zengin olan müzeleridir.

AMU DERYA
Batı Asya'da bir ırmak. Uzunluğu 2 523 km., kuzeyde Tacikistan ve Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri ile güneyde Afganistan arasında doğudan batıya doğru akar. Sonra bu dağlık bölgeyi bırakıp, Turan yaylasının eğimini izleyerek kuzey-batıya doğru iner ve Aral gölünün güneyinde 11 000 km². yüzölçümünde bir delta meydana getirerek bu göle dökülür. Bataklık olan bu delta bugün kurutulmuş ve yararlanılır bir hale sokulmuş olup iyi bir yerleşim alanıdır. Dağlık bölgede aktığı sırada, Pamir ve Altay dağlarından gelen, Piandz ve Vaks gibi, akarsular da katıldığından suyu oldukça bol olan Amu Derya'ya, vadide artık hiç bir yeni kol katılmaz, Kızılkum ve Karakum bozkırlarındaysa suyu iyice azalır. Bu azalmanın nedeni gerek kuvvetli buharlaşma, gerekse suyun bol oranda sulama için kullanılmasıdır.

Yapılarının güzelliğiyle ün salmış olan Amsterdam, aynı zamanda önemli bir ticaret ve endüstri merkezidir.

AMUNDSEN, ROALD ENGELBRET
(1872-1928) Norveçli kâşif. Gelmiş geçmiş kâşiflerin en büyüklerinden biri. Serüvenci ruhu ve denize karşı olan büyük tutkusu nedeniyle Kuzey ve Güney kutuplarını baştan başa taramıştır. Bu yüzden daha sonraları, haklı olarak Kutup kahramanı diye anılmıştır. Henüz çok gençken güneye yapılan bazı seferlere katılan Amundsen, asıl önemli seferlerini, 1903'ten sonra yapmıştır. O yıl Gjöa adında küçük bir gemiyle yola çıkarak magnetik kutup noktasını John Ross'tan daha büyük bir kesinlikle tespit etmiş ve kuzey-doğuda Baffin körfezinden Bering boğazına geçen ilk denizci olmuştur. Bu geçit daha 1850 de Mc Clure tarafından keşfedilmiş, fakat uygulamada bir yararı olmayacağı düşünülerek terk edilmişti. Kendisinden önce yaşamış, ya da çağdaşı birçok kâşif gibi, Amundsen de Kuzey kutbuna ulaşmayı defalarca denedi. Ama bu işi Amerikalı Peary ondan önce başardı. Kuzey kutbuna yaptığı yolculuklardan birinde bunun farkına varınca birden yol değiştirip Antarktik'e yöneldi. Heyecanlı bir yarışma sonunda İngiliz Scott'u geçerek, 14 aralık 1911'de Güney kutbuna vardı. Scott ise dönüş yolunda hayatını kaybetmişti. Amundsen, birkaç yıl sonra yine Kuzey kutbuna ulaşmayı denemiş, fakat defalarca yaptığı denemelerin hiç birinde başarı elde edememiştir. 1925'te kötü hava koşulları nedeniyle uğradığı başarısızlıktan sonra, nihayet 1926'da bir balonla amacına ulaştı. Amundsen, keşif tarihinin en karakteristik kişilerinden biridir.

R.E. Amundsen, Nobile seferinden kalanların Kuzey denizinin buzları üstünde yardım bekledikleri haberini alınca ilk yardıma koşanlardan biri olmuştur. Ne varki, uçağı düşmüş ve kendisine yakışır bir şekilde Kuzey Buz denizinde ölmüştür.

Roald Amundsen.

Amur ırmağı, yaz aylarında ulaştırmaya elverişlidir.

AMUR
Doğu Asya'da bir ırmak. Uzunluğu 4480 km. dir. Kuzey-batı Çin ile Sovyetler Birliğinin doğu ucu arasında Silka ile Moha dağının yakınlarında ve Moğolistan Cumhuriyetinde Argunla birleşir, İç Moğolistan (Çin) ile Sovyetler Birliği arasındaki sınır boyunca, Sovyetler Birliği topraklarında akmaya başlar. Kingan dağlarının kuzey kollarının eteklerinde uzanır, güney-doğuya dönüp İlkuri Alin ve Küçük Kingan sıradağları boyunca ilerler. Sungari'yle birleşmeden az önce sert bir dirsek yaparak kuzey-doğuya dönüp, Sahalin adasını Asya kıtasından ayıran Tatar boğazında denize dökülünceye kadar yoluna devam eder. Silka ve Argun'la birleşmesinden Habarovsk'a kadar, çok uzun bir hat boyunca, Çin'in, adını kendisinden alan eyaleti Heilung-Kiang (Amur'un Çince adı) ile, Sovyetler Birliğinin Amur ve Ebrei eyaletleri arasında sınır çizer. Vadiye indikten sonra, bütünüyle Sovyetler Birliği topraklarında akmaya başlar.

Soldan katılan kolları Zeja, Bureja ve Amgun ile sağdan katılan kolları Sungari ve Ussuri'nin de etkisiyle, Amur'un suyu özellikle yaz aylarında çok boldur. Geçmişte taşıp çevresinde zararlara sebep olan ırmağın akışı, bugün düzenlenmiş olup elektrik üretimi için yararlanılmaktadır. Irmaktan elde edilen yılda 90 milyar kilovat elektrik enerjisinin başlıca kullanılım alanı, yine Amur havzasındaki demir, altın, kömür gibi maden yataklarıdır.

AMYANT
Bu adla, ortak lifli yapıları olan ve doğada lifli bileşimler halinde rastlanan mineraller adlandırılmaktadır. Amfibol ve yılantaşının değişiminden doğan amyant, amfibol amyantı ve yılantaşı amyantı olmak üzere ikiye ayrılır. Kimyasal yapıları magnezyum silikat olarak tanımlanabilir. Bileşiminde demir de vardır.

Özellikle yılantaşı amyantının daha uzun, yumuşak ve esnek olan iplikleri, ateşe dayanıklı kumaşlar yapmaya yarar. Gerçekten eski Yunancadan gelen ve asıl anlamı «bozulmaz» olan amyant sözcüğüyle adlandırılan bu maden, ta eski çağlardan beri kullanılan madenlerden biridir. Değişik olan kullanım alanları, hep amyantın ateşe ve başka kimyasal etkilere karşı dayanıklılığı dikkate alınarak seçilmektedir. Doğada başkalaşım kayalarında bol olarak bulunan amyant, taşocakları açılmak suretiyle çıkartılır.

Yıllardan beri amyant üretimi konusunda herhangi bir açıklamada bulunmayan Çin Halk Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği ve Çekoslavakya dışında, 1.300.000 tonu bulan dünya yıllık amyant üretiminin üçte ikisinden fazlası, Kanada tarafından çıkarılmaktadır (%69). Bu ülkedeki başlıca amyant ocakları, doğuda Thetford bölgesindedir. Kanada'yı oldukça geriden Güney Afrika Cumhuriyeti (%10), Güney Rodezya (%8), Amerika Birleşik Devletleri (%3), İtalya (%2,5), Fransa, Japonya ve Finlandiya izlemektedir. Ayrıca, Asbest bölgesinde, Uralların doğusunda ve Güney Sibirya'da zengin yataklara sahip olan Sovyetler Birliğinin amyant üretiminin de çok yüksek olduğu sanılmaktadır.

Eskiden, sıcaklığı geçirmediği için, yanmayan gömlekler yapılır, temizlik gerektiği zaman, ateşe tutulmak suretiyle temizlenirdi. Bu günkü teknik, amyanttan geniş oranda yararlanır. Piston sapları, yanmadan koruyan işçi giysileri (eldiven, önlük gibi), havagazı ocakları için fitiller, asit filtreleri madenleri oksitlemeden koruyan boyalar, bu gün amyanttan yapılmaktadır.

Ayrıca, levhalar haline getirilerek, sobaların duvarları, kapı pervazlarını, tahta eşyayı yakmamalarını sağlamada büyük yararı vardır.

ANADOLU
Türkiye Cumhuriyetinin Asya kıtasında kalan ve ülkenin büyük bir bölümünü meydana getiren topraklarına verilen addır. Kuzeyinde Karadeniz, İstanbul boğazı, Marmara denizi ve Çanakkale boğazı; Batısında Ege denizi, güneyinde Akdeniz, Suriye ve Irak; doğusunda da İran ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliğinin Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetleriyle sınırlanmıştır. Genellikle 36-42 derece Kuzey paralelleri ile 26-45 meridyenleri arasında kalan Anadolu'nun yüzölçümü 776.723 km^2.'dir. Türkiye topraklarının %97'si Anadolu kısmındadır. Bölgeye önceleri Küçük Asya, Ön Asya, Asya-yı Sugra adı verilir, başlangıçta bu coğrafya bölgesi Ege denizinin doğusundan Kızılırmak yöresine kadar uzanırdı. Samsun şehri ile Tarsus çayı arasında çekilen bir çizginin arasında kalan ve Ege denizine kadar olan bölgeyi, eski Yunan'ın coğrafya bilginlerinden Strabon, Küçük Asya diye anıyordu.

Bölgeye Anadolu adı verilmesi, Romalıların bu topraklara gelmesinden sonralara rastlar. Romalılar bölgeye gelmişler ve Bergama kralı da kendilerine bir bölüm toprak bağışlamıştı. Çevre toprakları ilk yıllarında Küçük Asya diye anılıyordu. Sonradan Romalıların git gide doğuya doğru yayılmaları sonucu, Küçük Asya deyimi de değişmelere uğramış, Roma toprakları Porphyrogenetos VII. zamanında «thema» adı verilen on dört yönetim bölgesine ayrılmış ve bölgenin batısında kalanı da Bizans'a göre doğuda kaldığı için «Thema Anatolica-Doğu ülkesi» adını almıştır.

Bu «Thema Anatolica» nın sınırları Eskişehir'den başlayarak Torosların batısına ve Konya'ya uzanıyordu. Sonraları bu bölge Anatolia diye anılmaya başlamış, kelime zamanla «Anatolia» dan «Anadolu» ya dönüşmüştür.

İslâm dünyası içinde Türkler ile Araplar Doğu Roma İmparatorluğunun Asya kıtasında bulunan topraklarına «Diyar-ı Rum» ya da «Memâlik-î Rum» derlerdi.

«Anadolu» kelimesinin bir yönetim adı olmaktan çıkarak bir bölge adı olarak anılması ise Selçuk Türklerinin Anadolu'ya gelmeleri ve yerleşmeleri sonucu olmuştur. Selçuklu Türklerinin yönetim şekli de Romalıların «thema» larının dışında bir yönetim şekliydi.

Amyant, yüksek ısıya dayanma özelliği gösterir. Sıcaklığı geçirmez.

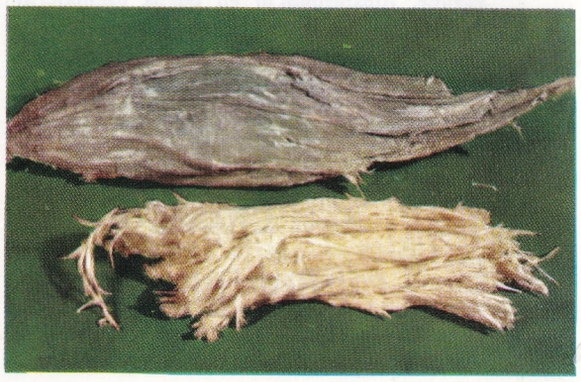

Anadolu, çeşitli uygarlıkları barındırmış bir bölgedir. Uzuncaburç'taki bu kalıntılar Roma devrinden günümüze ulaşmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu devrinde de Kanunî Sultan Süleyman tarafından yeni bir yönetim uygulanmış, bölge çeşitli eyaletlere ayrılmış ve bu örgüt kurulmuştur. Bu eyaletlerin yönetimi vezirlerden birine verilmiş, başlangıçta yönetim merkezi Ankara'yken sonradan Kütahya'ya aktarılmış, 1864 yılında da eyalet örgütü yerini iller yönetimine bırakmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra Türkiye'nin yalnız Asya kıtasındaki değil bütün topraklarına birden Anadolu adı verilmiş ve coğrafya kitaplarına böylece geçmiştir. Deyim, tek ve bütünü kapsar olmuştur.

Anadolu topraklarının büyük çoğunluğu şöyle bir ayırıma tabi tutulmaktadır: %58'i çayır, yayla ve otlaklar; %1,5'u sebze ve meyve bahçeleri, %12'si ormanlar, %14'ü her yıl ekime elverişli topraklardır. Geriye kalan %14,5'i ise kesinlikle ekime elverişli değildir.

Bölgenin en dağlık yöresi doğu kesimleridir. Bu kesimdeki ovalar da genellikle deniz düzeyinden çok yüksektir.

Batıya doğru gidildikçe dağlar git gide düzleşir ve ovalar halini alır. Bu ovalar genellikle bereketli, toprakları akarsular tarafından büyük oranda beslenen ovalardır.

Kuzeyde ise dağlar Karadeniz kıyıları boyunca Anadolu için bir çeşit set durumundadırlar ve yağış getiren rüzgârlara karşı dururlar. Güneyde, Akdeniz kıyılarınca uzanmış Toros dağları ve kolları da kuzeydeki dağlar gibi yağış getiren rüzgârlara Anadolu içlerini kapadıklarından İç Anadolu özellikle kurak ve sert yayla ikliminin niteliklerini taşımaktadır.

Her iki büyük deniz -Karadeniz ile Akdeniz- kıyılarında uzanan dağlar birçok yerlerde, batıya doğru yöneldiklerinde yavaş bir incelip düzelme ve kıvrılma gösterirler, bu arada büyük ovaları meydana getirirler. Çukurova ve Antalya ovaları bu çeşit ovalardır.

Anadolu ırmaklarının büyük çoğunluğu yaylalardaki yüksek kaynaklardan çıkar. Bu sebepten ötürü akışları hızlı ve delicedir. Başka ülke ırmakları gibi düzgün ve taşıtların işlemelerine uygunluk göstermemektedir. Doğuda Karasu ile Muratsuyu birleşerek Fırat nehrini meydana getirirler. Dicle de Toros dağlarının doğusundan çıkar. Çoruh, Yeşilırmak, Kızılırmak, Sakarya nehirleri kuzeye doğru akarlar ve Karadeniz'e dökülürler. Gediz, Büyük Menderes ve Küçük Menderes nehirleri ise Ege denizine dökülen nehirlerdir. Akdenize dökülenler, Ceyhan, Seyhan ve Asi nehirleridir.

Anadolu'nun ikliminde üç temel sebep rol oynar: Birincisi coğrafya konumudur. Bölge, dünya üzerindeki «suptropikal bölge» de yer almaktadır. Bu yüzden sıcaklık, daha kuzeydeki ülkelere bakarak daha çoktur. Kışlar daha ılık, yazlar ise daha sıcak geçer. Yazın kurak kuzey rüzgârlarının, kışları da yağış getiren batı rüzgârlarının etkisi fazladır.

İkinci etken kara ve deniz dağılışıdır. İki yarımadadan meydana gelen Anadolu, genellikle kendisini çevreleyen denizlerin etkisini sürdürmektedir. Bu yüzden Anadolu için bir çeşit sıcaklık kaynağı durumundadırlar. Yarımada olma özelliği de yağış artışında önemli bir rol oynar.

Üçüncü etken yerel biçimleri ve yükseltilerdir. Kuzey ve güneyde kıyılara paralel olarak uzanan dağlar, deniz ikliminin daha iç bölgeleri etkilemesini engellemektedir. Buna bakarak mevsimlik sıcaklık ayrımları, kıyılarda daha az olduğu halde, iç bölgelerde daha çoktur. Dağların bu durumu yağış durumunu da etkiler. İç kısımlarda yağışlar azdır. Buna karşılık Batı Anadolu bölgesinde dağların daha az sıralı ve dik olmamaları yüzünden bu kesimler deniz iklimi etkisinde kalmışlardır.

Bu üç etkene bakarak Anadolu üç önemli iklim bölgesine ayrılır:

Akdeniz İklimi: Bu iklim tipine Akdeniz, Ege ve Marmara bölgesinin bir bölümünde rastlanır. Yazlar sıcak, kışlar ılık geçer. Yılın en sıcak ay ortalaması 28°C'ye varır. En soğuk kış ayı ortalaması ise 5°C ile 10°C arasındadır. Buna göre yıllık sıcaklık ayrımı 17°-20°C arasındadır. Yıllık yağış oranı da ortalama olarak 50-80 santimetre arasında değişmelere uğrar. Yazları sıcak ve kurak, kışları da ılık ve yağışlıdır.

Doğu Karadeniz İklimi: Doğu ve orta Karadeniz kıyılarındaki egemen iklimdir. Yazlar, Akdeniz iklimine bakarak daha az sıcak, kışlar yine bu iklime göre daha soğuk geçmektedir. En sıcak yaz ortalaması 24°C, en soğuk kış ortalaması ise 6-7°C'dir. Yıllık yağış oranı da fazladır. Her yerde 1 metreden çoktur. Doğuya doğru gidildikçe bu oran daha da artış göstermektedir. (Rize'de 2,5 m.) Mevsimlere göre, yağış, hayli düzenli bir dağılım gösterir. En az yağmur baharda, en çok da sonbaharda yağmaktadır.

İç Kara İklimi: Doğu ve Güney-doğu Anadolu ile İç Anadolu'da görülen bir iklim çeşididir. Kışlar soğuk, yazlar sıcak geçmektedir.

Anadolu'nun güney ve güney-batı kesimlerinde, iklim deve gibi sıcak ülke hayvanlarının yaşamasına elverişlidir.

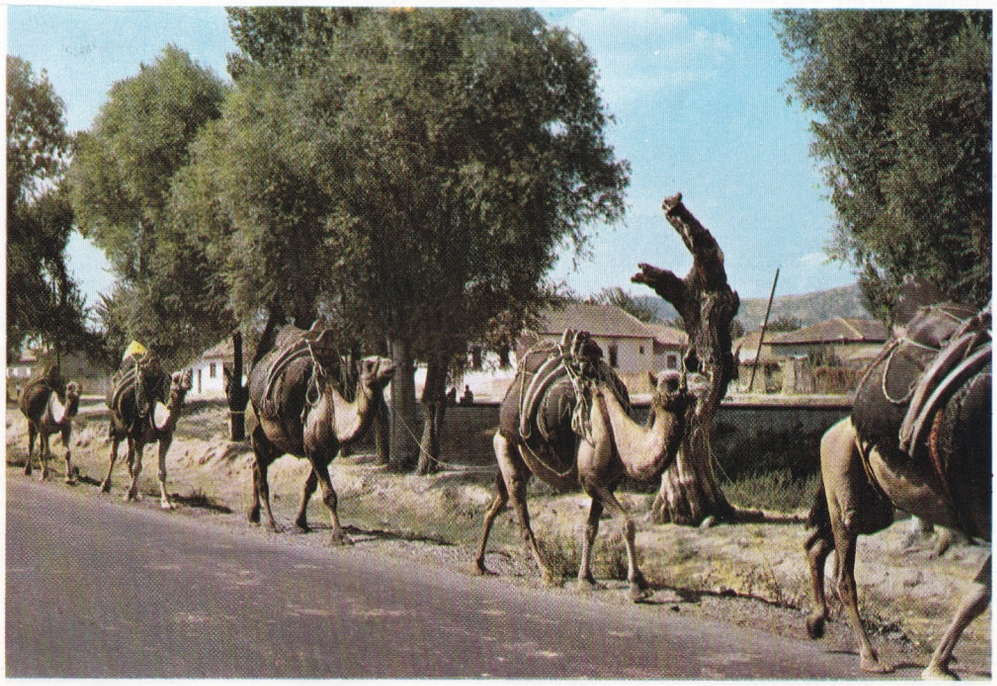

Yıllık sıcaklık ayrımı çoktur, 20°C'nin üstündedir. Kış soğukları İç Anadolu'dan kuzey-doğu platolarına gidildikçe artar. Yaz sıcaklık oranı da Güney-doğu Anadolu kesimlerinde çoğalır. Anadolu'nun en soğuk yöreleri Erzurum ile Kars yöreleridir. Burada en yağışlı mevsim yaz, en kurak mevsim de kıştır.

Anadolu bitki toplulukları da iklim tiplerine büyük oranda bir uyumluk gösterir. Karadeniz bölgesi ormanların gelişimine en uygun bölgedir. Yağış çoktur, bölge ormanlarla kaplıdır. Kışları yapraklarını döken ağaçlar geniş bir alanı kapsarlar.

İç bölümlerdeki bitki toplulukları da istep niteliklerini taşır. Yaz ve kış mevsimleri arasındaki oranın yüksekliği, yağış azlığı, bunun yanı sıra buharlaşmanın çokluğu, kurakçıl ve seyreksi bir ot topluluğunu meydana getirmiştir.

Akdeniz bölgesi, yağışın az olması nedeniyle orman gelişimine uygun bir bölge değildir. Bu bölgedeki ormanlar genel olarak dağ yamaçlarına çekilmişlerdir. Burada yağış artışından yararlanmaktadırlar. Alçak kesimlerde zeytinlikler ve kurakçıl meşelere rastlanır. Bunların ötesinde bölgenin en tipik ağaçları «maki» adı verilen küçük ve bodur ağaçlardır.

Yukarıda: Tütün, Anadolu ürünlerinin en önemlileri arasında yer alır. Resimde Ege bölgesinde tütünün kurutuluşu görülüyor. Aşağıda: Anadolu yarımadasının en önemli limanlarından birini meydana getiren İzmir, Türkiye'nin üçüncü büyük şehridir.

Anadolu göller bakımından yoksun değildir. En büyük gölü Van gölüdür ve yüzölçümü 3.764 km².'dir, denizden yüksekliği 1.720 metredir ve derinliğiyse 100 metreyi çoğu yerde geçmektedir. Van gölünün bir başka özelliği de dışarıya su göndermemesidir. Bu yüzden de suları fazla sodalıdır. Van gölünde, suyun yarattığı koşullara uyabilen tek balık halk dilinde «inci» adı verilen tatlısu kefalıdır. Fakat göle dökülen akarsuların ağız kesimlerinde balıklara rastlanır. Göl suları yaz mevsiminde kabarmakta, kışın alçalmaktadır.

Anadolu'nun ikinci büyük gölü Tuz gölü ya da Koçhisar gölüdür. Gölün yüzölçümü 1.620 km².'dir. Kurak bir bölge içinde bulunması nedeniyle derinliği çok azdır. Yaz mevsimlerinde daralır ve çevrede yoğun bir tuz tabakası bırakır.

Üçüncü büyük göl Beyşehir gölüdür. Önceki iki göl -Van gölü ve Tuz gölü- kadar yer kaplamaz, fakat çok su alır ve fazla gelenlerini de Suğla gölüne akıtır.

Öbür önemli göller, Eğridir gölüdür ve ikiye bölünmüş bir durumdadır. Suları tatlıdır. Balık yetişir. Eğridir gölünden sonra Burdur gölü ile Acı gölün suları tuzludur.

Bu göllerin de dışında kalan İznik gölü, Ulubat, Manyas ve Sapanca gölleri de önemli Anadolu göllerindendir.

Tarih bakımından, Anadolu birçok tarih öncesi ve sonrası uygarlıklarına beşiklik etmiştir. Yeryüzünün en eski yerleşme bölgelerinden biri sayılmaktadır.

Yapılan kazılar, araştırmalar ve incelemeler sonunda Anadolu'da Taş çağından bu yana yerleşmeler olduğu ortaya çıkarılmış; İstanbul, Ankara ve Samsun yörelerinde bu devirle ilgili buluşlar ele geçirilmiştir. Torosların kuzey-doğusunda ve Seyhan'ın bazı kayalarında yabankeçisi gravürlerine rastlanmış; Gölköy (Kastamonu), Gemerek (Sıvas), Niğde ve Nevşehir çevrelerinde Taş çağına ait türlü eserler bulunmuştur.

Daha sonraki araştırmalar ve kazılar sonunda Anadolu'da insanlık tarihinin her dönemine özgü türlü kalıntılara rastlanmış, Cilâlı Taş çağından Bakır çağına kadar uygarlık örnekleri bulunmuştur.

Anadolu'da ilk yazı örneklerine de M.Ö. 2100-1850 yıllarının Tunç çağı döneminde rastlanmıştır. Bunlar kil tabletleridir ve Kapadokya'da (Kayseri çevresi) bulunmuş Asur ticaret kolonisine ait iş mektupları ve hukuk belgeleridir.

Anadolu'nun tarih kapsamına girmesi Hititlerin bu topraklara ayak basmalarıyle başlar. Hitit İmparatorluğu, Anadolu topraklarında 600 yıl süren bir egemenlik kurmuştur. (M.Ö. 1800-1200).

M.Ö. 1200 yıllarına doğru denizlerden ve karalardan sürdürülen türlü istilâlara karşı dayanamayıp çöken Hitit İmparatorluğunun yerine Frikya krallığı ve küçük yeni Hitit devletleri kurulmuştur. Bu sonuncular Güney-doğu Anadolu'da hiyeroglif yazısını kullanmışlardır. Frikya uygarlığı da Hitit uygarlığından yararlanmış ve etkisini de sürdürmüştür.

Frikya krallığının son bulmasıyle yerini Lid-

ya, Karya ve Likya krallıkları almıştır. Bu krallıkların kurucuları Hitit imparatorluğunun kalıntıları ile dışarıdan gelen uluslardır.

M.Ö. 546 yılında Pers kralı Kurus'un Lidya'yı ele geçirmesiyle Anadolu, tek bir yönetimde birleştirilmiş ve toplumsal hayat bir düzene sokulmuştur.

M.Ö. IV. yüzyıldan başlayarak Anadolu'da savaş bakımından ve ticarî önem taşıyan merkezlerde çeşitli şehirler kurulmuştur.

Romalıların Anadolu'ya gelmeleri, ülkeyi ve yönetimi ellerine geçirmeleriyle şehirler daha büyümüş, gelişmiştir. Bunun yanı sıra Anadolu'da ilk Hıristiyan kiliseleri de yapılmıştır.

XI. yüzyılda Anadolu, ilk olarak Selçuk Türklerinin eline geçmesiyle Türkler Anadoluya ayak basmışlardır. Türklerin gelmesi sonucunda Romalılar Anadolu topraklarından uzaklaşmışlardır.

Selçuk Türklerinden sonra gelen ve yerleşen Osmanlı Türkleri yüzyıllar sonra, Anadolu insanlarını bir araya getirme ve birleştirme çabasını başararak 600 yıl süren güçlü bir imparatorluk kurmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasıyle yerine yeni ve genç Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur.

ANADOLU BEYLİKLERİ

XIII. yüzyılın sonlarında Anadolu Selçuklu devletinin gücünden düşerek yıkılması ve parçalanması üzerine Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde kurulan küçük Türk beylikleridir. Bu beyliklere eski kaynaklarda «Tavâif-i Mülûk» denmektedir.

Bir Anadolu halısı: Uşak (XVI. yüzyıl).

BAŞLICA ANADOLU BEYLİKLERİ

Saltukoğulları (Erzurum)	1071-1201
Anadolu Selçukluları (Konya)	1077-1308
Çobanlılar (Kastamonu)	1203-1320
Karamanoğulları (Konya)	1256-1483
Pervaneoğulları (Sinop)	1277-1300
İnançoğulları (Denizli)	1277-1368
Sahip Ataoğulları (Afyon)	1285-1349
Eşrefoğulları (Beyşehir)	1288-1326
Candaroğulları (Kastamonu)	1291-1461
Aydınoğulları (Aydın)	1299-1403
Osmanoğulları (Bursa)	1299-1922
Karasioğulları (Balıkesir)	1300-1336
Hamidoğulları (İsparta)	1300-1392
Saruhanoğulları (Manisa)	1300-1410
Menteşeoğulları (Muğla)	1300-1425
Germiyanoğulları (Kütahya)	1300-1428
Ertenaoğulları (Kayseri)	1335-1381
Zulkadiroğulları (Maraş)	1339-1521
Ramazanoğulları (Adana)	1378-1608
Akkoyunlular (Diyarbakır)	1403-1508

XIII. yüzyılın sonundan XIV. yüzyılın başlarına kadar geçen sürede sayıları yirmiyi aşan bu beylikler Anadolu'nun tarihsel gelişiminde önemli roller oynamışlardır.

Anadolu Selçuklu devleti yıkıldıktan sonra bu devlet toprakları üzerinde 12 Türk beyliği kurulmuştur.

Bu beyliklerden başka Anadolu'da Selçuklu beyliklerinden sayılmayan birkaç beylik daha kurulmuştur. Ertena beyliği, Çandaroğulları, Dulkadiroğulları, Ramazanoğulları gibi.

Selçuklu devletinden sonra, Anadolu her ne kadar İlhanlıların bir yönetim bölümü durumunda bulunmuşsa da, gerçekte beylikler, kendi yönetimlerini yine kendileri yürütüyordu. İlhanlılar ülkedeki bu düzensizliğe son vermek amacıyle, İlhanlı egemeni Mesut II., Timurtaş'ı, Anadolu eyaletine genel vali olarak atamıştır.

Timurtaş, Anadolu'da düzeni yeni baştan sağladıktan sonra, küçük beyliklerle de savaşmaya başlamış, fakat bir süre sonra babasının İran'da öldürülmesiyle Mısır'a kaçmak zorunda kalmıştır. Timurtaş'ın ardından, Anadolu'nun yönetim işini bıraktığı Ertena Bey de gerekli düzeni kurma yolunda başarı sağlayamamıştır.

Ertena beyliğini, Kadı Burhanettin yıkmış, yerine kendi adını taşıyan Kadı Burhanettin hükümetini kurmuştur. Fakat bu hükümet de 1398'de Yıldırım Beyazıt tarafından yıkılmıştır.

Bu iki beylikten başka İlhanlı devletinin yıkılışından sonra Güney Anadolu'da Maraş ve Elbistan yörelerinde Dulkadir Türkmenleri de bağımsızlıklarını ilân ederek Dulkadiroğulları Beyliğini (1339), yine aynı yıllarda Ramazanoğulları da Adana'da Ramazanoğulları Beyliğini kurmuşlardır.

İlhanlı devletinin yıkılması sonucunda, Türk beylikleri bütünüyle bağımsızlıklarına erişmişlerdir. Böylece, Türk tarihinin üçüncü büyük dönemini meydana getiren «Anadolu Beylikleri» dönemi açılmış ve başlamıştır. Beylikler daha sonra şehirlerin bayındırlık işlerini önemsemişler, bunun yanı sıra Anadolu dışındaki ülkelere de akınlar yapmaya yönelmişlerdir. Bu arada Osmanoğulları Beyliği zamanla öbür bütün beyliklerden daha çok kendini toparlamış, güçlenmiş ve Anadolu içinde siyasal birliği kurmaya çaba harcamıştır. Bu yüzden varolan beyliklerin teker teker ortadan kalkması gerekmiş ve Çelebi Mehmet, Murat II., Fatih Sultan Mehmet ve Yavuz Sultan Selim devirlerinde adı geçen beylikler sırayla Osmanlı devletinin egemenliği altına girmişlerdir. Böylece Anadolu'da küçük beyliklerin egemenlikleri son bulmuş, ülke siyasal birliğe kavuşmuştur.

ANADOLUHİSARI

İstanbul boğazının en dar yerinde, Yıldırım Beyazıt tarafından 1391 yılında yaptırılan hisardır. Ayrıca «Güzelcehisar», «Güzelhisar», «Yenihisar» ve «Akçahisar» adlarıyle anılır. Anadoluhisarı adını sonradan almıştır. Anadoluhisarı, İstanbul boğazının egemenliğini yavaş yavaş ele geçirmek ve Rumeli yakasında yapılacak herhangi bir savaşta orduyu karşı kıyıya güvenlik içinde geçirmek amacıyle yaptırılmıştır. Anadoluhisar'ı, Göksu deresinin denize döküldüğü yerde ve kayalar üzerine yapılmıştır. Hisar, dış kale duvarları, kuleler ve iç kale duvarları olmak üzere üç bölüme ayrılır.

Dış kale sur durumundadır, kuzey-güney çapı 80 m., doğu-batı çapı 65 m.'dir. Surun kalınlığı 2-5 m. arasında değişmektedir: Üzerinde mazgallar vardır. Bu surun üzerine hisarı korumak için silindir biçiminde üç kule yapılmıştır. Batıdaki kule 4,75 m. çapındadır. Gövde duvarları içinde üstüste iki yerde kiriş delikleri vardır. Bunlar kulenin iki katlı olduğunu gösterir.

Kuzey-batıdaki kule 7,5 m. çapındadır. Dört

Anadoluhisarı. Göksu deresinin denize döküldüğü yerde inşa edilmiştir.

kattır. Katlar kuzey köşesindeki ahşap bir merdivenle birbirine bağlıdır. Birinci katta bir ocak bulunmaktadır.

Kuzeydeki kulenin çapı ise 6 m.'dir. Tam silindir biçiminde olan bu kule üç katlıdır. İçkale duvarları asıl kalenin kuzey-batı ve kuzeydoğu köşelerini birbirine bağlamaktadır. Buradaki duvarların kalınlığıyse, ortalama olarak 2-3 m. arasındadır. Fatih Sultan Mehmet, yapılmasından nice sonra hisarı önemli derecede onartmış, yeni ekler yaptırmış, top ve asker yerleştirerek hisarı daha da güçlendirmiştir.

ANADOLUKAVAĞI

İstanbul boğazının Karadeniz'e açılan dar yerinde ve Anadolu yakasında bulunan bir mahalle ve iskele. Rumelikavağı'nın tam karşısına düşer. İstanbul il merkezine uzaklığı -denizden- 15 mil kadardır. Beykoz ilçesine bağlıdır.

ANADOLU SELÇUKLU DEVLETİ

XI. yüzyılın sonlarından, XIV. yüzyılın başlarına kadar (1077-1308) egemenliğini sürdüren ve Selçuklu Türkleri tarafından kurulan devlete «Anadolu Selçuklu Devleti» adı verilmektedir.

Oğuz Türklerinden olan Selçuklular, Orta Asya'dan Doğu Anadolu'ya kadar yayılan büyük bir imparatorluk kurmuşlardı. Bu büyük imparatorluk «Büyük Selçuk İmparatorluğu» adıyle anılmaktadır.

Anadolu Selçuklu Devletinin tarihi üç döneme ayrılmaktadır: 1077-1204 yılları arasındaki dönem birinci kuruluş dönemi; 1204-1243 yılları arasındaki dönem genişleme ve 1243-1308 yılları arasındaki son ve üçüncü dönem de zayıflama dönemidir.

Selçuklular, Anadolu'da yerleşmiş olan Bizanslılara karşı sırası geldiğinde direnebilmek amacıyle sınır boylarına Türk ailelerini yerleştirmişlerdir. Yine Anadolu'da, Selçuklulardan önce, bazı yörelere Abbasîler zamanında birçok Türk boyları yerleştirilmiş bulunuyordu. Anadolu'nun Türkleşmesi, böylelikle Büyük Selçuk İmparatorluğu döneminde başlamıştı. Türklerin yerleştirilip yurtlandırılarak Anadolu'nun Türkleştirilme işi, Selçuk hükümdarı Tuğrul Bey zamanında daha da hızlandırılmış, Anadolu'da ele geçirilmiş olan birçok sınır boyu şehirlerine Türk aileleri yerleştirilmiştir.

Türklerin Anadolu'ya bütünüyle yerleşmeye başlamaları, gerçekte, büyük Selçuk hükümdarı Alparslan zamanındadır. Malazgirt Meydan savaşından sonra Anadolu kapıları Selçuklu ordularına açılmış. Alparslan ve ölümünden sonra da oğlu Melikşah, Anadolu'ya gönderdikleri orduların aracılığında ülkeyi ellerine geçirmeye çalışmışlardır.

Sonunda bu komutanlardan Kutalmışoğlu Süleyman Şah, 1077 yılında Anadolu Selçuklu Devletini kurmuştur. Kutalmışoğlu Süleyman Şah, Anadolu'nun ele geçirilmesi görevini olanca gücüyle sürdürmüş, İznik'ten öte, Batı Anadolu'ya ulaşmış ve güneyde Antakya'yı da kendi topraklarına katmıştır.

Kutalmışoğlu Süleyman Şah, bu başarılarının ardından İznik'i başkent yapmış ve Selçuk egemeni Melikşah, Kutalmışoğlu Süleyman Şahı 1077 yılında «Anadolu hükümdarı» olarak tanıdığını bildirmiştir. Süleyman Şah, bu arada İznik'ten sonra İzmit üzerinden Üsküdar'a kadar da inmiştir.

Sağlanan bu başarılar, Süleyman Şahın kardeşi Mansur Beyi son derece tedirgin etmiş, ayaklanmaya hazırlandığı bir sırada durumu haber alan Süleyman Şah, olayı Selçuklu hükümdarı Melikaşah'a bildirmiştir. Bunun üzerine Melikşah, Süleyman Şaha yardım için bir ordu göndermiş ve bu güçle Süleyman Şah, kardeşi Mansur Beyi yenilgiye uğratmıştır.

Kutalmışoğlu Süleyman Şah, 1077-1086 yılları arasında önemli genişleme ve yayılma çabalarına girişmiş, Antakya'dan sonra Urfa şehrini de eline geçirmiştir. Gerçek amacı Halep şehrini de almaktı, ama bu yüzden Alparslan'ın oğullarından Tutuş Beyle giriştiği bir savaşta yenik düşünce, yenilgiyi kendine yediremeyip canına kıymıştır.

Kutalmışoğlu Süleyman Şahın 1086 yılında ölmesi üzerine Anadolu fetihlerini, bir süre kardeşi Melik Davut yönetmiştir. O çağlarda Isfahan'da bulunan Süleyman Şahın oğlu Kılıçarslan I., Melikşah tarafından Anadolu'ya gönderilmiş ve başkent İznik'te babasının tahtına oturmuştur.

Kılıçarslan I. 1092-1106 yılları arasında hükümdarlık etmiştir.

Kılıçarslan I. zamanında en önemli tehlike, Avrupa'dan Hıristiyanlığın kutsal yerlerini Müslümanlardan ve Türklerin elinden geri almak amacıyle yola çıkmış olan Haçlı ordularının Anadolu'yu tehdit etmesidir. Kudüs'ü elde etmek amacıyle yapılan Birinci Haçlı seferi, 1095 yılında başlamış ve Haçlı akınları birbirini izlemiştir.

Kılıçarslan, bir yandan Bizanslılarla uğraşırken, öte yandan da Avrupa'dan akın eden bu büyük tehlikeyle karşı karşıya kalmıştır. Büyük Haçlı seferlerine karşı üstün başarılar kazanmış, Haçlıların büyük çoğunluğunun kılıçtan geçirilerek yok edilmelerini sağlamıştır. Ama bütün çabalarına karşılık, yine de Haçlı ordularının kutsal Kudüs'e varmalarını engelleyememiştir.

Kılıçarslan I., Haçlılara karşı kazandığı bu başarıların ardından Bizanslılarla da zaferlerle sonuçlanan savaşlar yapmış ve Anadolu'da durumunu güçlendirmiştir.

Fakat bu sıralarda Danişmentliler hükümdarı Gümüş Tekin'le arası açılmış ve çıkan savaşta Danişmentliler Kılıçarslan I.'in ordudularına yenilmişler, böylece Ankara, Kayseri ve Malatya yöreleri Anadolu Selçuklu Devletinin topraklarına katılmıştır. 1105 yılında Anadolu Selçuklu Devleti yeniden güç kazanmış bir duruma yükselmiştir.

Aynı dönemde Büyük Selçuk hükümdarı Berkyaruk ve yerine geçenler ise, Kılıçarslan I.'i tanımamıştır. Melikşah II. ile onu izleyen Sultan Mehmet'i tanımayan Kılıçarslan I., «Sultan» unvanını almış ve bağımsızlığını ilân etmiştir (1104). Yine 1107 yılında kendi adına hutbe okutmuş ve bağımsızlığını daha da pekiştirmiştir.

Büyük Selçuk İmparatorluğu hükümdarlarının güçsüzlüğü dolayısıyle Anadolu'da rakipsiz kalan Kılıçarslan I., daha sonra İran Selçuklularını da kendi egemenliği altına almak istemiş, başlangıç yıllarında kısa süreli başarılar elde etmişse de, son savaşta, Sultan Mehmet'in kuvvetlerine yenilmiş ve bunun üzerine atıyle Habur ırmağına atılarak boğulmuştur (1106).

Kılıçarslan I.'in ölümüyle Anadolu yeni-

Aspendos (Antalya) dolaylarındaki bu köprü, Anadolu Selçuklularının günümüze ulaşmış güzel mimarlık örneklerinden biridir.

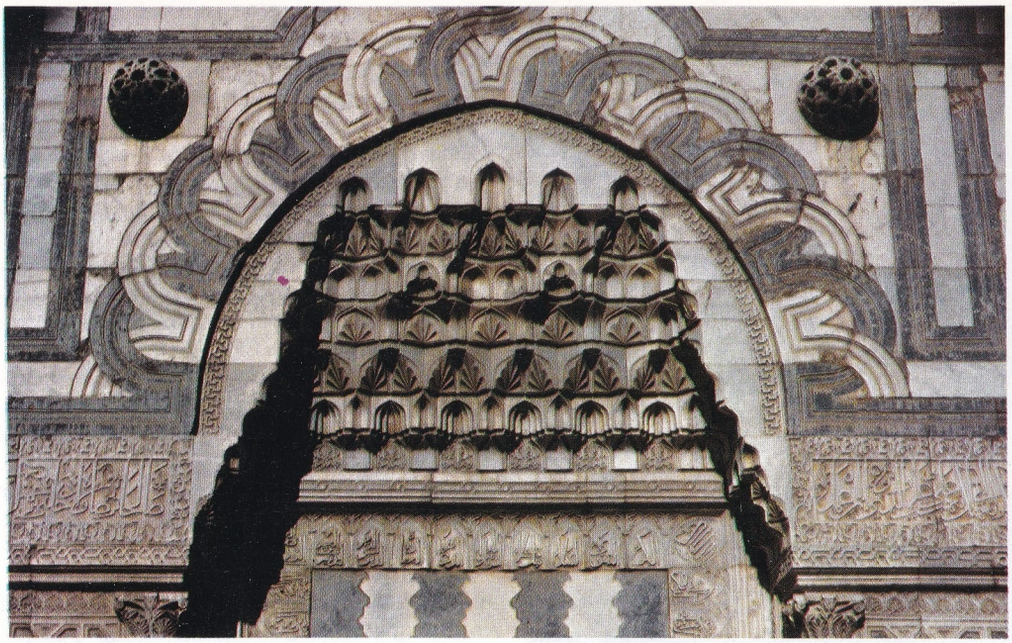

Büyük Karatay medresesindeki kapı süslemeleri devrin sanat inceliğini yansıtır.

den karışıklıklara uğramıştır. Bir yandan güçlenen Bizanslılar Anadolu içlerine yürümüşler, Batı Anadolu'yu yeniden ellerine geçirmişler, öte yandan da Danişmentliler, hükümdarları Gümüş Tekin zamanında kaybedilen yerleri geri almışlardır. Fakat Anadolu Selçuklu Devletinin başına geçen Mesut I., kısa sürede hem Danişmentlileri, hem de Bizanslıları yenilgilere uğratarak ülkeye sahip olmuştur.

1116 ile 1156 yılları arasında egemen olan Mesut I. zamanında Haçlı orduları yeniden Anadolu üzerine saldırılarına girişmişlerdir. O yıllardaki Haçlı ordularının başında Alman imparatoru Konrad III. ile Fransa kralı Louis VII. vardı. İmparator Konrad III.'ün ordusu; yetmiş bin zırhlı, doksan sekiz bin atlı ve bir miktar da piyadeden meydana gelmişti. Louis VII.'nin ordusu ise, yetmiş bin zırhlı süvari ile öbür sınıf askerlerden kuruluydu.

Mesut I., bu kuvvetler karşısında kendi ordusunu toplamış, kalelerini sağlamlaştırmıştı. Feramuz Bey ile Balaban Bey komutasındaki orduları Tarsus geçidinde savaşa tutuştuğu Alman ordusunun onda dokuzunu yok etmiştir. Alman imparatoru Konrad II., yaralı olarak ve güçlükle kaçıp İstanbul'a sığınabilmiştir (1147).

Mesut I., ordusuyle Fransız ordusunu güney yolunda, İçel dağlarında karşılamış ve yapılan savaş sonunda Fransızları büyük bir yenilgiye uğratmış ve ordusunun başında bulunan kral, kraliçesiyle birlikte Antalya'ya kaçarak denizyoluyle Suriye'ye gitmişlerdir.

Mesut I.'in ölümünden sonra yerine oğlu Kılıçarslan II. geçmiştir. Kılıçarslan II. de büyükbabası ve babası gibi önce Danişmentliler, sonra da Bizanslılarla uğraşmak zorunda kalmış, hatta Danişmentlilerle giriştiği bir savaşta Bizanslılardan yardım istemek zorunda bile kalmıştır. Danişmentlilere karşı Bizans Kayseri Emanuel'le bir anlaşma yapmak için Bizans'a gitmiş; Bizans'ın Avrupa'daki düşmanlarıyle uğraşmasını fırsat bilerek müttefiki olan Danişmentlileri ortadan kaldırmıştır. 1174 yılında Anadolu'nun büyük bir bölümü Kılıçarslan II.'nin yönetimi altında toplanmıştır.

Fakat Kılıçarslan II.'nin zamanla güçlendiğini gören Bizans İmparatoru Emanuel Komneos, Anadolu Selçuklu Devletinin egemenliğine son vermek amacıyle harekete geçmiş, Kılıçarslan II.'nin barış istekleri geri çevrilmiş ve imparator, 1175-1176 kışında İstanbul'a gelen Selçuklu elçilerini «Barış, ancak Selçuklu ordusunun yok edilmesiyle gerçekleştirilebilir» demiş, elçileri geri çevirmiştir. O yılın kışında Bizans bütün çabasını savaşa hazırlanmakla harcamıştır. Savaşa bir Haçlı seferi havasını vermek için Papa'dan ve Avrupa uluslarından yardım istemiştir. Bizans'ın yetmiş bin kişilik ordusunun yanı sıra, Macar ordusu kiralanmış ve Sırp ordusu da destek olarak gönderilmiştir. Ayrıca İngiliz şövalyeleri de bu sefere katılmışlardır.

Yeteri kadar güçlendiğine karar veren Bizans ordusu, harekete geçmiş ve bugünkü Sandıklı ve Çivril arasındaki dar bir boğazda — Rumların Mirya Kefalon dedikleri — Kılıçarslan II.'nin ordusuyle karşılaşmış ve bozguna uğramıştır (1176).

III. Haçlı orduları, bir süre sonra ve yine Kılıçarslan II. zamanında da Anadolu'ya saldırmışlardır. Haçlı ordularının yönetimi bu kez Alman İmparatoru Friedrich Barbarossa'daydı. Gerçi imparator Barbarossa Konya'yı eline geçirdi, ama yüzmek için girdiği Silifke suyunda da boğulup gitti.

Haçlı orduları tehlikesi böyleçe ortadan kalktıktan sonra, Kılıçarslan II., geleneksel töreye uyarak ülkesini on bir oğlu arasında bölüştürmüştür. Fakat bu davranış, yeni devleti temellerinden sarsacak nitelikler taşıyan türlü tehlikeler doğurmakta gecikmemiştir.

Kılıçarslan II.'nin ölümünden uzun bir süre sonra, ülke, taht ve kardeş kavgalarının başlıca sahnesi olmuş, hükümdarlığa önceleri kardeşlerin en büyüğü Gıyasettin Keyhusrev I. getirilmiş, fakat 1196 yılında kardeşi Rüknettin Süleyman kendisini kaçmaya zorlamıştır. Yerini alan Rüknettin Süleyman (Süleyman II.) Erzurum'daki Saltukoğulları devletini ortadan kaldırmış (1201) ve Anadolu birliğini bir kat daha güçlendirmiştir.

1204 yılında Rüknettin Süleyman'ın ölümü üzerine yerine on bir yaşındaki oğlu Kılıçarslan III. geçmiş, fakat beylerin bu çocuk hükümdarı istememeleri sonucu, Bizans'a yerleşmiş olan eski hükümdar Gıyasettin Keyhusrev getirilerek tahta çıkarılmıştır (1204).

Anadolu Selçuklu Devleti'nin genişleme dönemi, yine Haçlı seferleri sıralarına rastlamıştır. Dördüncü Haçlı seferine katılan ordular, İstanbul'u ellerine geçirmişler, bir Latin imparatorluğu kurmuşlar ve bu yüzden de İznik'te yeni bir Bizans hükümeti doğmuştur. Arada imparator Aleksi ile damadı Laskaridis de imparator olmak için çaba harcamaktaydılar. Aleksi, Keyhusrev'den yardım isteyince, Keyhusrev de imparatorluğu bırakması için Laskaridis'e haber yollamış, fakat berikinin saldırması üzerine iki ordu Menderes ırmağı üzerinde çarpışmışlardır. Keyhusrev, savaşı kazandığı bir sırada bir düşman eri tarafından öldürülmüştür (1211).

Keyhusrev'in yerine geçen büyük oğlu İzzettin Keykâvus I.'i ne kardeşi ne de amcası tanımak istemişler, fakat Keykâvus I. her şeye rağmen bütün zorlukları bir yıl içinde yenerek Antalya şehrini ve kalesini Kıbrıs şövalyelerinden geri almış, şehre Türkmenleri yerleştirerek başlarına da Ertokuş Beyi bırakmıştır. Sinop ve Kastamonu yaylalarının ele geçirilişleri de bu dönemdedir (1214).

Keyhusrev I.'in ölümünden sonra tahta kardeşi Sultan Alâettin Keykubat I. geçmiştir. O dönemde Cengiz orduları, Orta Asya'dan Batı Asya'ya doğru akın etmekte, Moğol orduları Doğu Anadolu'ya doğru ilerlemekteydiler.

Alâettin Keykubat I., Moğol saldırısı karşısında Eyyübîlerle iyi geçinmenin yollarını bulmuş, arada akrabalık kurup kendini güvenlik altına da almıştır. Ermenilerin elinde bulunan Kandelor'u almış, şehre Alâettin Şehri anlamına gelen Alaiye adını vermiştir. Bunun yanı sıra Akdeniz'i Hıristiyanlardan temizleyerek bölgeyi bütünüyle Türkleştirmiştir. Bununla da yetinmeyen Alâettin Keykubat I., Diyarbakır ile Erzurum'u da ele geçirmiş, Erzincan yöresindeki Mengüçlü Devleti egemenliğine de son vermiştir.

Alâettin Keykubat I. 1219 ile 1236 yılları arasında hükümdarlık etmiş, ölümünden çok öncesinde küçük oğlunu veliaht ilân etmişti. Fakat büyük oğlu Gıyasettin Keyhusrev II. buna karşı durmuş ve zor kullanarak tahta çıkmıştır (1236). Gıyasettin Keyhusrev II. babası gibi başarılı bir yönetici olmadığından egemenliğinin ilk yıllarında türlü yanlış işler yapmış, arada Selçuklu uyrukluğuna giren Harzemlileri ve askerlerini gücendirmiş ve hepsini Anadolu'dan sürmüştür. Harzemli askerler

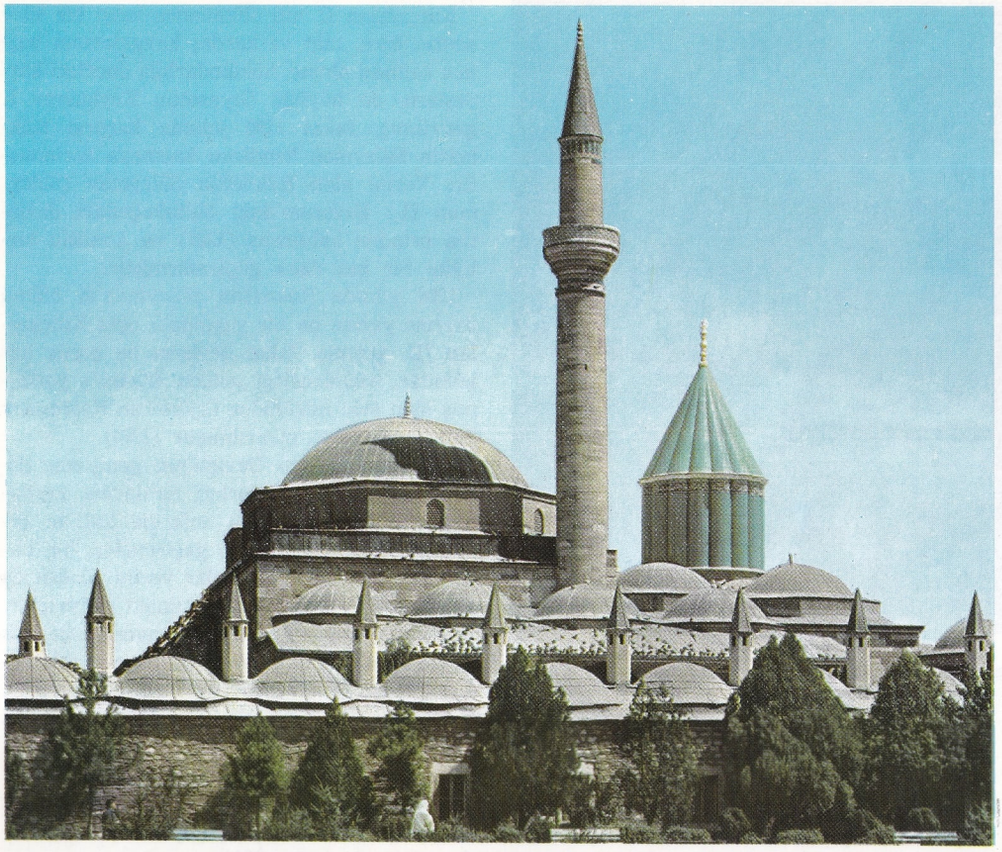

Anadolu, çeşitli uygarlıklara merkez olmuş bir yarımadadır. Resimde Türk-İslâm sanatının önemli örneklerinin bulunduğu Konya'da, Selçuklu Veziri Alemettin Kaysar'ın, mimar Tebrizli Bedrettin'e yaptırdığı Mevlâna türbesi görülüyor.

bu çıkış sırasında Anadolu'nun birçok yerlerini yakıp yıkmışlar, perişan etmişlerdir. Keyhusrev II. daha sonra hatasını anlamış ve kendisini yanlış yola sürükleyen veziri Sadettin Köpek'i idam ettirmiştir.

Aynı yıllar içinde Anadolu'yu temelinden sarsan bir toplumsal olay ortaya çıkmış ve Baba İshak adını taşıyan bir derviş çevresine topladığı inanmışlarıyle ayaklanmış ve devletin birliğini yok edici bir durumla karşı karşıya getirmiştir. Doğu sınır boylarından getirilen Selçuklu askerlerin yardımıyle bu ayaklanma bin güçlükle bastırılmış, fakat bu olayların çıkmasından yararlanan Moğollar da Anadolu üzerine yürümeye başlamışlardır.

Alâettin Keyhusrev II., Moğollara karşı durmak amacıyle bütün güçlerini bir araya toplamıştır. Moğol ordusu da sınırı geçip saldırmıştır. İki ordu Kösedağı önlerinde karşı karşıya gelmişler, 5 temmuz 1243 yılındaki bu savaşta Selçuklu ordusu yenilgiye uğramış ve Alâettin Keyhusrev II. Ankara'ya kaçmıştır. Bu durumda Erzincan, Sıvas ve Kayseri şehirleri Moğolların eline geçmiş, Moğollar birçok şehir halkını kılıçtan geçirmişlerdir.

Kösedağı savaşının sonunda Anadolu Selçuklu Devleti yeniden bağımsızlığını kaybetmiş ve Moğollara vergi verir bir devlet durumuna gelmiştir. Bu hal Alâettin Keyhusrev II.'nin zoruna gitmiş, kendisini içkiye vermiş ve sonunda da ölmüştür (1246).

Alâettin Keyhusrev II.'nin ölümünden sonra Anadolu Selçuklu Devleti bunalımlı günler geçirmiş, Moğollar baskılarını artırmıştır. Keyhusrev II.'nin yerine kimin geçeceği konusu da üç oğlu arasında gereksiz çekişmelerin nedeni olmuştur. Önce Rüknettin Kılıçarslan IV. hükümdar olmak istemişse de devletin ileri gelenleri buna karşı çıkmışlar, bu yüzden de devlet, Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Böylece Doğu sultanlığı Kılıçarslan IV.'e, Batı sultanlığı da kardeşi İzzettin Keykâvus II.'ye verilmiştir (1245). Arada açık ya da kapalı sürdürülen çekişmeler, Moğol Kaanının Keykâvus II.'yi azledip yerine Kılıçarslan IV.'ü atamasıyle sonuçlanmıştır.

Fakat kardeş kavgaları yine durmamış, türlü yanlardan patlak vermiş ve ülkenin iç durumunu daha da kötüye götürmüştür. Uzun süren kardeş ve taht kavgalarından sonra Moğol hükümdarı Hülâgü Han, Keykâvus II.'yi yeniden Selçuklu tahtına oturtmuştur.

Hülâgü Han, 1256 yılında İlhanlılar Devletini kurduktan sonradır ki, Anadolu Selçuklu Devletine bütün bütüne hâkim olmuş, ülkeyi iki kardeş arasında bölüşmüştür; Kızılırmak'ın doğusunu Kılıçarslan IV.'e, batısını da Keykâvus II.'ye vermiştir. Burada güdülen amaç, devleti parçalamak, güçsüzlendirmek ve tam bir egemenlik altına almaktır.

Daha sonraki yıllarda Keykâvus II., kendisinin ve veziri Sahip Ata'nın yanlış yönetimleri yüzünden Moğolların yakınlık ve desteklerini kaybetmişler, güçsüzlendiğini anlayan Keykâvus II., önce Antalya'ya geçmiş, oradan da Bizans'ta Kayser Mihael'e sığınmıştır.

Kılıçarslan IV., kardeşinden kurtulmuş ve bağımsız kalmıştır. Gerçekte Hülâgü Han'a bağlanmış ve veziri Süleyman Pervane'nin etkisi altına girmişti. Arada durumu sezinleyen Kılıçarslan IV., vezirinden kurtulmak istemişse de türlü tuzaklara kurban gitmiş, önce zehirlenmiş, daha sonra yayının kirişiyle boğularak öldürülmüştür.

Kılıçarslan IV.'ün ölümüyle yerine altı yaşındaki oğlu Gıyasettin Keyhusrev III. getirilmiş, ülke bir süre tedirginlikten, kargaşalıklardan uzak yönetilmişse de, yeni ayaklanmalar baş göstermiş ve İlhanlılara saldırıya geçilmiştir. Mısır hükümdarı Baybars'da Anadolu'yu İlhanlılardan temizlemek amacıyle saldırmış ve iki ordu Elbistan ovasında karşılaşmıştır. Baybars ordularına karşı Selçuklu ordusunun direnmemesi yüzünden İlhanlılar yenilgiye uğramışlar ve kılıçtan geçirilmişlerdir.

Selçuklu Devletini iyiden iyiye parçalamak amacı güden Moğol baskısı, birliği yeniden bozmuş ve ülkeyi ikiye bölüştürerek Mesut II. ile Keyhusrev III.'ü hükümdar atamıştır. Direnmeye yönelen Keyhusrev III. Moğollar tarafından idam edilince, Mesut II. bir başına egemen olmuş, arada ülke yine karışmış ve Karamanoğlu Mehmet Bey, çıkan olaylardan yararlanarak İlhanlılara bağlı olmaktan çıkmış ve üzerine yollanan kuvvetleri yenilgiye uğratmıştır. Daha sonra Konya'yı eline geçiren Karamanoğlu Mehmet Bey, Siyavuş'u Selçuk tahtına oturtmuş ve Selçuk Sultanı ilân etmiştir.

Ardından çıkan savaşlarda İlhanlılar Anadolu Selçuklu Devletine bütünüyle hâkim olmuşlar, Mesut II.'nin ölümüyle birlikte devlet ortadan kalkmış ve yerlerini küçük küçük bağımsız beyliklere bırakmıştır.

Anadolu'da Selçuklu Devri Sanatı: XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük gruplar halinde Anadolu'ya gelen Türkler, 1071 Malazgirt savaşından sonra kesinlikle çeşitli bölgelere yerleşmeye ve yapıtlarını vermeye başlamışlardır. Bundan sonraki Anadolu Türk sanatı üç ana devre içinde yer almaktadır. Bunlardan birincisi Anadolu Selçuklu sanatıdır. Daha sonra bunu beylikler ve Osmanlı devri sanatları izlemiştir.

Anadolu Selçuklu sanatının ortaya çıkmasında bazı etkilerin payı vardır. Bu ortamın iyi belirtilmesi için, sanatın oluşumunda ve gelişiminde hangi yolların izlendiğinin seçik bir şekilde ortaya konması gerekmektedir. Afganistan, İran çevresinde oluşan Gazneliler ve Karahanlılar sanatının izleyicisi olan ve büyük bir atılımla onu doruk noktasına çıkaran Büyük Selçuklular, batıya akmaya, bir yandan da Anadolu'ya girmeye başladığı zaman oluşturdukları sanatlarını da beraberlerinde getirdiler. Bu sanat, İslâm sanatı çerçevesi içinde gelişmiş, fakat yepyeni özelliklerle onu çok değişik noktalara ulaştırmıştı. Artık mimarî, süsleme ve diğer el sanatlarında çok özellikli görünüşlere rastlanmaktaydı. Bir bakıma Türk sanatı İslâm sanatı içinde kendine özgü bir yol tutturmuş, birçok yönlerden öbür çevrelerden ayrılıklar göstermişti. Bu ayrılık Türk

sanatının yayılma alanlarında bile vardı. Aynı plan şemasını, aynı genel özellikleri taşımalarına rağmen Anadolu Türk sanatı ile, Mısır'daki Türk Memlükleri, Suriye'de Zengîler devri sanatı arasında bazı noktalarda ayrılıklar kendini göstermekte gecikmedi. Bu, bir bakıma değişik iklim koşulları altında gelişmiş olmalarından ileri gelmekteydi. Bunun yanısıra yerli ustaların ve geleneklerin katkısıyle de özel görünümler kendini gösterdi. Bütün bu etkenlerin varlığı göz önüne alınsa da geniş çizgilerle yine de bir Türk sanatı bütünlüğünden söz etmek mümkün olmaktadır. Anadolu'da Büyük Selçuklu sanatından alınan miras, yerli özelliklerle birleştirilmiş ve bir Anadolu sentezi ortaya çıkmıştır. Bu da olağandır. Çünkü Anadolu, yüzlerce yıllık bir geçmişe sahiptir ve birçok büyük uygarlıklar görmüştür. Oluşmuş ve kuvvetli geleneklere sahip bir sanat anlayışıyle Anadolu'ya gelen Selçuklular, Anadolu'da eski uygarlıkların ve geleneklerin altında ezilmemiş, onları benliklerinde eritmeyi bilmişlerdir. Böylece hem etkilere açık kalarak sürekli yenilenmiş, hem de bu yüzden sürekli bir gelişme göstermiştir. Bu tür sanat anlayışıyle ortaya çıkan Anadolu Türk sanatının her alanda çok yüksek bir düzeye ulaşmasında yukarıda konusunu ettiğimiz nedenlerin büyük payı vardır.

1071 yılında Anadolu'ya yerleşmeye başlayan Türklerin bu topraklara biçim verebilmesi için yüzyıl kadar bir sürenin geçmesi gerekmiştir. Çünkü bu yıllarda Haçlı seferleri ve başka engeller güçlü bir atılıma imkân vermemiştir. İlk yapıtlar daha çok yarı bağımsız olarak yaşayan ufak beyliklerin topraklarında, görülmektedir. Bunlar Anadolu'nun alınmasında yararları dokunmuş bazı komutanlar ve o devrin ileri gelenleridir. En önemlileri Sıvas, Kayseri, Malatya yöresinde yerleşen Danişmentliler; Hasankeyf, Mardin, Diyarbakır'da yerleşen Artukoğulları; Erzurum ve çevresinde yerleşen Saltuklular; Divrik, Erzincan, Kemah, Şebinkarahisar'da yerleşen Mengüçoğullarıdır.

Anadolu mimarlığında ilk yapılar camilerdir. Bu tür yapılar çeşitli biçimlerde ve planlarda karşımıza çıkmaktadır. Danişmentlilerden kalma Sıvas ve Kayseri Ulucamileri çeşitli onarımlar geçirmiş yalın görünüşlü eserlerdir. Erzurum'da Saltuklulardan Mehmet Kızılarslan'ın yaptırdığı Erzurum Ulucamisi, mihrap önünde bir kubbe ve orta bölümde zengin tonoz örtüleriyle ilgi çekici bir yapıdır. Bu devrin en zengin yapılarından biri şüphesiz Mengüçoğulları devrinden 1228 tarihli Divriği Ulucamisi ve şifahanesidir. Ahmet Şah tarafından yaptırılan bu yapı, üç yönden girilen büyük kapılarındaki değişik süsler ve içindeki örtü şekilleriyle, mihrap ve mimberiyle, anlaşılması zor yepyeni motiflerin kullanıldığı bir yapıdır. Öbür Selçuklu yapılarının anıtsal kapılarını düşünürsek arada benzerlikler bulmak mümkündür, fakat bunun yanı sıra yepyeni ve değişik unsurların eklendiğini görürüz. Bütün bu kapılarda ve yer yer iç süslerde büyük bir coşkunlukla bitkisel ve geometrik motifler yüzeyden fırlamakta, plastik bir anlam kazanmaktadır. Batı kapısında görülen çifte kartal Selçuklu sultanı Alâettin Keykubat'ın, doğan kuşuysa Mengüçoğlu Ahmet Şah'ın armasıdır.

Divrik'in bu yapı grubu her ne kadar genel gelişmenin dışına çıkıyorsa da yine uzun yıllar yeniliklerle dolu bir eser olarak yaşayacaktır.

Artukoğulları ülkesine yaklaşınca yerleşmiş bir Ulucami tipiyle karşılaşıyoruz. Diyarbakır Ulucamisi bunun en güzel örneğidir. Anadolu'nun bu en eski camisi ilk şekillerini 1091-1092 yıllarına doğru Melikşah devrinde almıştır. Plan şeması ünlü Şam Emevîye camisi planını anımsatmakta ve bu yönden Emevîlerin en orijinal yapısıyle bağlantılı bulunmaktadır. Güney-doğu Anadolu'da uzun yıllar yarı bağımsız olarak yaşayan Artukoğullarının birçok yapıtları yanında, XIII. yüzyılın başından kalma Mardin'in ilçesi Kızıltepe'de yapılan Ulucami gerçek bir sanat anıtıdır. Kurak düz arazinin ortasında uzaklardan yarı yıkılmış kubbesiyle beliren yapı, yaklaştıkça ortaya çıkan gösterişli cephesiyle kuvvetli bir etki yaratmaktadır. Ana girişi, mihrabı ve kesme taştan ağır başlı mimarîsiyle yıkılmaya yüz tutmuştur. Son yıllarda yapılan araştırmalarla geniş bir avlusunun varlığı ortaya çıkmış, yapının özelliği de bu yüzden kesinlikle öğrenile-

Melik Gazi türbesi. Selçuk türbeleri biçim olarak, göçebe halkların çadırlarını hatırlatır.

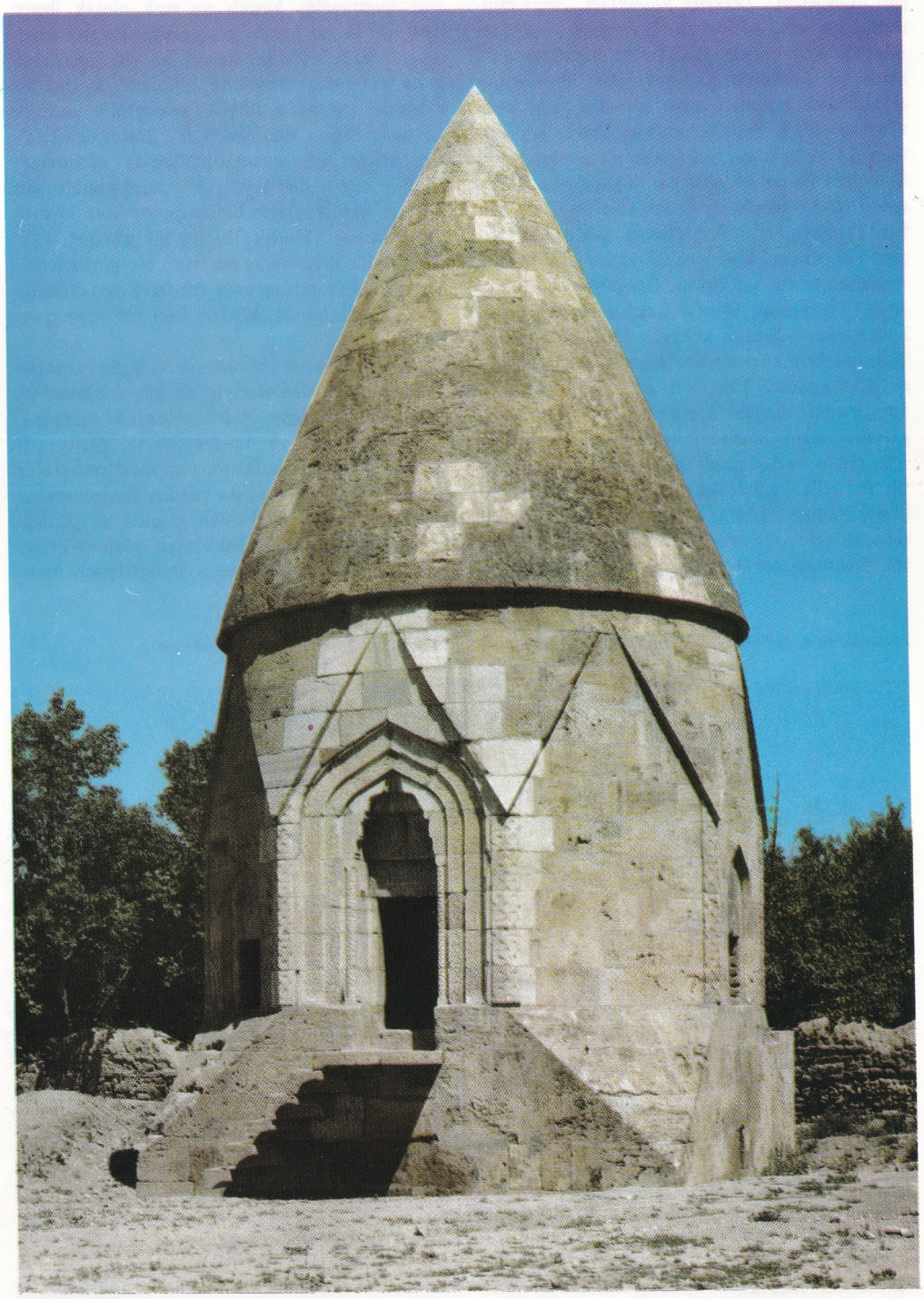

bilmiştir. Bunlar dışında Harput, Mardin, Bitlis, Silvan Ulucamileri plan ve süslemeleriyle erken devir cami mimarîsinde birer adımdırlar. Hepsi mimarînin gelişiminde belirli yenilikler getirmişlerdir. Bu yapıların yanı sıra Selçuklu sanatında ikinci bir tip cami vardır ki, bunlar ağaç direkler üzerine oturtulmuş, zengin süslemeli ahşap camilerdir.

Konya'da Alâettin, İplikçi, Sahip Ata; Niğde'de Alâettin; Kayseri'de Küllük, Huand Hatun, Hacı Kılıç; Amasya'da Burmalı minare, Gökmedrese camileri ve birçok küçük mescitlerde ilgi çekici özellikler ve denemelerle karşılaşıyoruz. Bunların yanı sıra ahşap direkler, sütun başlıkları yine ahşap, üstü dikine ya da inen hatıllarla örtülen camiler, konusunu ettiğimiz ahşap camilerdir. Bunların çoğu ahşap mimberleri, pencere kapakları, çinili mihraplarıyle dikkati çeker. Bu tip bir mimarî Anadolu için karakteristiktir ve beylikler devrinde de sevilerek kullanılmıştır. Bazılarının ortalarında bulunan açık kısımlar eski avlu fikrinin iklim koşullarıyle küçülmüş bir devamıdır. Ayrıca yer yer bütün elemanlar renkli, kalem işi denen süslerle boyanmıştır. Dışarıdan içteki zenginliği anlamanın imkânı yoktur. En güzel örnekleri Konya Sahip Ata, Afyon Ulucamisi, Sivrihisar Ulucamisi, Ankara Arslanhane ve Ahi Elvan, Beyşehir Eşrefoğlu, Ayaş Ulucamisi, Niğde Sungur Bey camisi, Kastamonu - Daday yolunda Kasaba köyünde Mahmut Bey camisi, Karaman'ın İlisra köyünde Ulucamidir. Her biri en ufak ayrıntılarına kadar önemle korunması ve onarılması gereken birer müze niteliğinde eserlerdir.

Selçuklu camilerinde gelişmeye yol açacak ilk belirtiler görülmekteyse de mekân sanatına yönelme daha çok beylikler devrinde olmuş ve Osmanlı sanatında doruğuna ulaşmıştır. Bununla beraber bu yapılar insanın gözlerini kamaştıracak çini mihrapları, birbirinden güzel ahşap mimberleri, süslü cepheleri ve anıtsal kapıları, burmalı ya da çinili minareleriyle göz doldururlar.

Bir toplumun kültür düzeyini gösterecek şeylerin başında okullar gelir. Selçuklular devrinde hemen her ilde bir ya da birden fazla medresenin bulunuşu, ortaçağın Anadolu kentlerinin ulaştığı yüksek düzeyi göstermeye yeter belgelerdir. Büyük Selçuklular devrinde yapılan ve geliştirilen medreselerin, bazılarında dinsel, bazılarında da deneysel bilimler okutulmaktaydı. Özellikle tıp alanında öğretim yapan medreseler ve hastaneler bu devirde yaygındı. Bütün bunların yanı sıra gözlemevi olarak gökbilimlerine ayrılanları vardı.

İçinde odaları ve kapalı dershaneleri bulunan medreseler kapalı ve açık olmak üzere Anadolu'da iki yönde gelişmiştir. Kapalı medreseler orta avlunun kubbe ya da tonozlarla kapanmasından meydana gelmiştir. Bu tip bir medrese mimarîsi Büyük Selçuklular devrinde görülmeyen bir özelliktir. Bunu Anadolu'nun iklim koşullarına bağlamak eğiliminde olanlar varsa da, aynı yerde hem kapalı hem de açık medreselerin bulunuşu bu fikre kuvvet kazandırmamaktadır. Bu tip bir mimarî Anadolu'da ilk defa denenmiş yeni bir görünüştür. Halbuki açık medreseler Büyük Selçuklularda sürekli kullanılmış, kökleri eski bir yapı geleneğidir.

Kültür hayatını bütün canlılığıyle yaşatan medreseler süslemeleriyle de göz doldururlar. Sıvas Gökmedrese, Çifte minareli medrese, Erzurum Hatuniye medresesinde görüleceği gibi giriş kapısının iki yanına zarif minareler yerleştirilmiş olanları da vardır. Bu minareler çoğu kez sırlı tuğlalardan yapılır ve pırıltılı görünümleriyle çok uzaklardan görülebilirler.

Günümüze kadar gelen en ünlü Selçuklu medreseleri Kayseri, Sıvas, Tokat, Amasya, Erzurum, Niğde, Konya gibi ünlü Selçuklu kentlerinde toplanmaktadır. Orta avlusu açık medreselerin en tanınmışları Konya'da Sırçalı, Sıvas'ta Sifahiye, Gökmedrese, Buruciye, Çifte minareli, Kayseri'de Huand Hatun, Çifte medrese, Hatuniye, Seracettin, Tokat'ta Gökmedrese, Erzurum'da Hatuniye medresesidir.

İkinci grup, orta avlunun kapalı olduğu medreselerin en önemlileri Konya'da bugün çini müzesi olarak kullanılan Karatay, Taş müzesi olarak kullanılan İnce minareli ve aslında gözlemevi olarak kullanılması muhtemel Kırşehir'de Caca Bey ve Afyon'un Çay ilçesindeki Çay medreseleridir. Bunların dışında yurdun çeşitli yerlerine dağılmış daha birçok kapalı ve açık medrese vardır.

En çok tanınan Konya'daki Karatay medresesi, mozaik çini tekniğiyle yapılmış lâcivert zemin üzerine firuze yıldız şekilli kubbesiyle bir gökkubbeyi andırır. Ayrıca duvarlar da çinilerle bezelidir. İnce minareli medresede ise, cephenin olgun güzelliği yanında içte sırlı tuğlalarla yapılmış yalın kubbe, dengeli bir mimarî karşısında bulunduğumuzu hissettirir. Ne yazık ki, zarif ve adını aldığı ince minaresi 1901'de yıldırım çarpmasıyle birinci şerefesine kadar yıkılmıştır. Çay ilçesindeki Çay medresesi zengin çinilerle süslü kubbesi, mihrabı son onarımlar sırasında iyice bozulmuş olmasına rağmen yine de eski güzelliğinden çok şey yitirmemiştir.

Konya'da İnce minareli ve daha birçok Selçuklu yapısının mimarı olan Kelûk bin Abdullah, karşımıza gerçek bir sanatçı kimliğiyle çıkmaktadır. Ne yazık ki, diğer birçok ünlü yapıların mimar ve süsleyicilerini bilmiyoruz. Selçuklu mimarîsinde camiler ve medreselerin yanında türbelerin de önemli bir yeri vardır. Bunların dört duvarı üzeri kubbeyle örtülülerine türbe, silindirik ya da çokgen gövde üzerine konik ya da piramit çatıyla örtülü olanlarına da kümbet adı verilir. Kümbetlerde genellikle içeride gizli bir kubbe vardır.

Anadolu'nun her kentinde birçok örneğini gördüğümüz bu küçük, zarif mezar anıtları o kentin genel görünümüne çok şey katarlar. Ölümün ağırlığından uzak, sanki hayata sevinçle bağlılığın sembolleridir. Çoğu kez kent yaşamına karışan bu yapıları kimse ölülerin gömüldüğü yer olarak düşünmez. Bu ağırlığı mimarîleriyle silip atmışlardır.

Anadolu'nun her yerine serpilmiş olan yüzlerce kümbetin köklerini İran'da Azerbaycan'da ve daha başka çevrelerdeki yapılarda bulmak mümkündür. Kümbetler yakından izlenecek olursa, Türklerin yayılma alanları da bulunabilir. Anadolu'da zamanla türbe ve kümbet mimarîsi gelişerek değişik örnekler meydana getirildi. Kümbetler bakımından en zengin yerler Van gölü kenarındaki Ahlat ve Orta Anadolu'da Kayseri'dir. Van gölü kenarındaki Ahlat'ta bambaşka bir atmosfer veren bir sürü kümbet, birbirinden güzel form ve süslemeleriyle de unutulmaz yapılardır. Gün geçtikçe insan eline ve tabiata dayanamayarak sayıları azalmakta ve toplu görünümlerini yitirmektedirler.

İnceminare medresesi (Konya). Anadolu Selçuklu sanatının örneklerindendir.

Kayseri kümbetleri de kentin içine ve dışına serpilmiş durumdadır. Bunların en tanınmışı Döner kümbettir. Üzerinde kabartma halinde arma, kuş, pars figürleri ve yelpaze biçiminde hurma yapraklarıyle zengin bir dekor göstermektedir. Niğde'de yine böyle kabartmalarla bezeli diğer bir kümbet Hüdavent Hatun'dur. Bunda da çifte kartal, insan başlı kuş, diğer hayvan figürleriyle, bitki motifleri zengin taş işçiliğiyle bezeli dış yüzlerine serpiştirilmiştir. Birbirinden güzel Anadolu kümbetleri ve türbeleri değişik özellikleriyle karşımıza çıkarlar.

Selçukluların yarattığı bu zarif kümbetler yanında anıtsal mimarî örnekleri kervansaraylar ve hanlar, değişik alanlarda Selçukluların tükenmeyen yaratma güçlerinin bir eseridir. Kervansaray ve hanlarda mekân sanatının nerelere vardığı görülebilir. Dinsel mimarîde gerçek mekân sanatı Osmanlılarla ortaya çıkmıştır. Selçuklular bunu sivil yapılarında, yani kervansaraylarında denemişlerdir. Selçuklu sultanları ve ileri gelenleri Anadolu'nun güvenliğinin sağlandığı XIII. yüzyıl boyunca, ünlü kervanların gelip geçtiği ticaret ve kervanyollarının üzerine, mimarî sanatının birer anıtı olan yapılarını diktirmeye başladılar. Bunların en büyük ve en zengin bezemeli olanları Sultan hanlarında, önde kare ya da dik dörtgen bir avlu, avlunun iki tarafında sıralanan odalar, avlunun ortasında birer köşk mescit, arkasında uzunlamasına dik dörtgen bir hol görülür. Bazen etrafları kulelerle çevrilidir. Bütün süsleme avlu ve kapalı mekân girişleriyle, köşk mescit denen avlunun ortasındaki yapıda kullanılır.

Bunun dışında yapı gücünü, yarattığı mekân anlayışından alır.

Ortaçağda ve daha sonra buralara gelen batılı gezginler, ister istemez bu yapıları Avrupa'nın gotik katedralleriyle karşılaştırmışlardır. Bu yapılarda süsleme ölçülü ve gerekli yerde kullanılarak gözler mekânın büyüklüğüne çekilmiştir. Yine de büyük iç ve dış kapıları, bir zevkin sembolleridir. Bunlar içinde Aksaray-Konya yolunda mermer kapılı Sultan Han, Aksaray-Kayseri yolunda Ağzıkara Han ve daha birçokları en belirgin hanlardır. Bu hanlarda dinsel bir ayrım gözetmeksizin herkes üç gün parasız konuk edilirdi. Kayseri-Sıvaş yolundaki Sultan Han ile Karatay Han'ın birer de hamamları vardı.

Bunların yanında söz edilecek diğer bir yapı grubu da saraylardır. Selçuklular ve beylikler devrinde sultanlar ve beyler Anadolu'nun çeşitli yerlerinde saray ve köşkler yaptırmışlardır. Bunların hiç biri zamanımıza sağlam olarak gelmemiştir. Eldeki tek kalıntı Konya'da Alâettin tepesi eteğindeki Kılıçarslan II.'nin köşküdür (bkz. Alâettin sarayı). Oysa Alâettin Keykubat'ın kışlık merkezi Alanya'da bir sarayı bulunduğunu kaynaklardan biliyoruz.

Yine Alâettin Keykubat'ın Beyşehir gölünün batı kıyısında Hoyran köyü yakınındaki Kubat Abat sarayında yapılan ve devam eden kazılarda, biri büyük, biri küçük olmak üzere iki saray bulunmuştur. Son yıllardaki araştırmalarda sarayların odalarını süsleyen ve

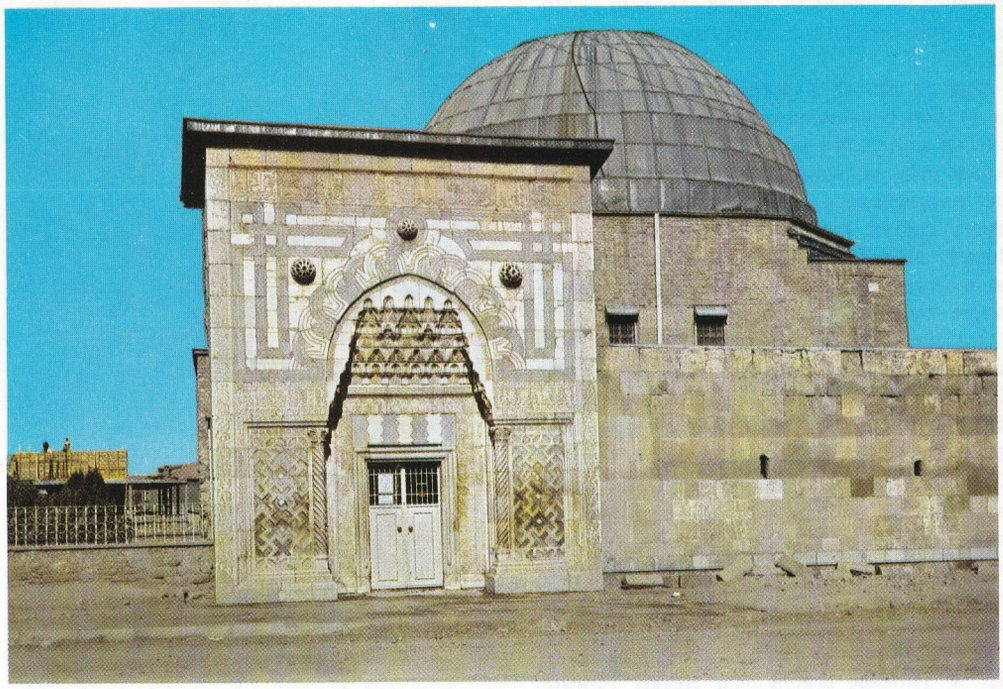

Büyük Karatay medresesi Anadolu Selçuklularının günümüze ulaşmış en önemli yapılarından biridir. Bu medrese XIII. yüzyılda yapılmıştır.

üzerlerinde birbirinden hareketli ve canlı çizilmiş hayvan ve insan figürlü çiniler bulunmuştur. Yine Selçuklular devrinde Perge yakınında Aspendos tiyatrosunun bazı bölümleri saraya çevrilmiş ve çinilerle bezenmiştir. Bu çinilerdeki süsler, Kubat Abat çinileriyle yakın benzerlikler gösteriyor. Bunun dışında Erzincan'da da bir sarayın olduğunu biliyoruz. Kayseri'de Keykubadiye denen yerde yapılan kazılarda da saray kalıntıları ve çiniler bulunmuştur. Kayseri yakınındaki Erkilet'te Hızır İlyas köşkü ve yine Kayseri Argıncık köyük kenarında Haydar Bey köşkü de bu arada sayılabilir. Bunların dışında daha başka köşk ve sarayların olması muhtemeldir. Bu saraylarda bulunan çinilerde, dinsel yapılarındaki çinilerin aksine canlı ve neşeli bir espri hâkimdir. 1961 ve 1962 yıllarında Diyarbakır İçkalesinde yapılan kazılarda XIII. yüzyılın başına ait bir Artuklu sarayı bulunmuştur. Burada armalı çiniler yanında zengin bir cam mozaik tekniğiyle yapılmış havuzlu ve dört eyvanlı plan gösteren mekânlara raslanmıştır. Bütün bu örneklerin yanı sıra ufaklı büyüklü saray ya da köşk olması mümkün yapıyla karşılaşılmaktadır. Bunun en güzel örneği Alanya'nın çevresinde Obaköy ve civarında ortaya çıkan kalıntılardır. Bunlarda yer yer çini izlerine rastlanmaktadır.

Bütün bu mimarî yapıların dışında çiniler, halılar ve figürlü plastiklerle Selçuklu sanatı, el sanatlarında da çok yüksek bir düzeye ulaşmıştır. Çinilerin en güzelleri yapılmış ve bunlar dinsel ve sivil yapıları süslemiştir. Kuvvetli bir dekoratif güce sahip halıları, dünyada halı sanatının başlangıcı olmuştur. Çinilerde, halılarda ve taş kabartmalarda karşımıza çıkan armaları, kuvvetli bir kompozisyon örneğinin tanıklarıdır. Bu armalar haçlılar yoluyle Avrupa'ya gitmiş ve yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Taş işçiliği gelişmenin son noktasına kadar ulaşmış, yapıldıkları yerlere göre çeşitli kompozisyonlara bürünmüşlerdir. Artık mimarî ile süslemenin oranı ve dengesi sağlam kurallara bağlanmıştır.

Bugün Anadolu'da Selçuklu diyebileceğimiz kentler doğmuşsa ve yaşıyorsa, bunu Selçukluların sağlam sanatlarına bağlamak gerekir. Nasıl İznik, Bursa, Edirne birer Osmanlı kenti olarak görülür, onlarda biraz olsun Osmanlılık havası bulunursa, Anadolu'da bozkırın ortasında Kayseri'de, Konya'da, Sıvas'ta Erzurum'da, Niğde'de de bir Selçuklu karakteri yer etmiştir. Selçuklulardan sonra uzun bir Osmanlı yönetimi de bunların karakterini değiştirememiştir. Çeşitli yönleriyle Selçuklu sanatı bir bütündür ve bu bütünlük eksilmeyen, gittikçe var olan bir çağın sanatıdır.

ANADOLU VE RUMELİ MÜDAFAAİ HUKUK CEMİYETİ

Sevr antlaşmasının öngördüğü koşulları Osmanlı iktidarına ve yabancı işgal kuvvetlerine rağmen tanımayan Türk ulusu, Kurtuluş savaşını gerçekleştirebilmek amacıyle birleşerek redd-i ilhak cemiyetleri kuruyor, halk temsilcilerinin toplandığı kongrelerde Türk ve dünya kamuoyuna işgalleri kabul etmeyeceğini bildiriyordu. Erzurum, Balıkesir ve Alaşehir kongrelerinden sonra 4 eylül 1919'da Mustafa Kemal'in başkanlığında çalışmaya başlayan Sıvas kongresinin 11 eylüldeki son oturumunda aldığı en önemli karar, memleket yüzeyinde dağınık olarak örgütlenen savunma güçlerini bir merkezde toplama kararıdır. Bu amaçla, Sıvas kongresine katılan bütün delegeler «Şarkî Anadolu Müdafaai Hukuk Cemiyeti» nin tüzüğünü esas alarak hazırlanan yeni kuruluşun

tüzüğünü onaylamış ve örgüte «Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti» adı verilmiştir.

Mustafa Kemal'in el yazısıyle Sıvas valiliğine verilen beyannamede, «Anadolu'da ve Rumeli'de müteşekkil bilumum Müdafaai Hukuk vesair millî ve vatanî cemiyetlerle Redd-i ilhak heyetlerinin 4 eylül 1919 tarihinde aktettikleri umumî kongre kararıyle Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti nam altında menafii Osmaniyeyi müdafaa etmek üzere» birleştiği bildirilmektedir.

Örgütün, «Heyeti Temsiliye» üyeleri: Mustafa Kemal Paşa, Hüseyin Rauf Bey, Bekir Sami Bey, Hoca Raif ve Şeyh Fevzi efendiler; Rıfat Bey, Hacı Musa Bey, Mazhar Müfit Bey, Hakkı Behiç Bey, Hüsrev Sami Bey, Mustafa Efendidir. Heyet'i Temsiliye, cemiyetin yürütme organıdır ve kongre kararlarının ışığı altında hükümet yetkilerini kullanmış, şubelerine bağlı olan kuva-yı milliye milisleri ile ordu birliklerini birleştirerek bir askerî güce sahip olmuştur.

Böylece Kurtuluş savaşımızın gerçekleştiricisi ve yürütme organı olan Heyeti Temsiliye, ulusal iradeden aldığı yetkiyle memleket çapında örgütlenerek yeni savunma güçlerini birleştirme olanağını yaratmıştır. Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetine bağlı olarak Kastamonu, Kozan, Adana, Tarsus, Mersin, Maraş, Urfa, Gaziantep, Kiğı, Samsun'da şubeler açan vatanseverler, Heyeti Temsiliyenin siyasal eylemlerinin uygulanmasında etken olmuştur.

Siyasal Eylemler: Heyeti Temsiliyenin politikasının temel ilkesi sonuna kadar bağımsız Türkiye'dir. Türk ulusunun daha Erzurum'da «ya istiklâl, ya ölüm!..» değişmez kuralıyle dünyaya ilân ettiği kararın anlam ve derinliğinin taşıdığı bilinç düzeyine varamayan bazı delegelerin Sıvas kongresinde Amerikan mandası düşüncesini bir kurtuluş yolu gibi gösterme çabaları ulusal irade adına toplanan bağımsızlık savaşçılarının büyük çoğunluğunca ret edilmiş ve Müdafaai Hukuk program ve nizamnamesinin 2. maddesinde ulusal bağımsızlık ülküsü açık ve seçik olarak belirtilmiştir. «Her türlü işgal ve müdahalenin ve bilhassa Rumluk ve Ermenilik teşkili gayesine matuf harekâtın reddi hususlarında müttehiden müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir.»

Batı sömürgeciliğinin işgal kuvvetlerine boyun eğen Osmanlı iktidarı karşısında alınacak durumu tespit eden 4. madde ise: «Hükümetin tazyik karşısında vatanın herhangi bir parçasını terk ve ihmal zorunda kaldığı anlaşıldığı takdirde» Heyeti Temsiliyeye siyasî, idarî, askerî alanda gereken bütün yetkiler tanınmıştır.

Görüldüğü gibi, devletin yetkileriyle yükümlenen Heyeti Temsiliye, Sevr antlaşmasını imzalamakla batı emperyalizmi önünde boyun eğen Osmanlı iktidarıyle ilişkilerinin niteliğini tüzüğün ana ilkelerinde belirlenen amaçtan aldı ve ilk siyasî eylem olarak Damat Ferit Paşa kabinesinin temsil ettiği hükümeti tanımadığını kamuoyuna bildirdi.

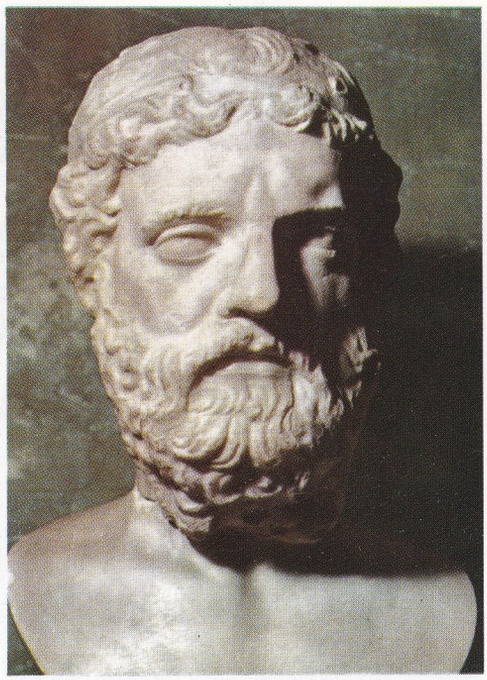

Anakreon'un Louvre müzesindeki bir büstü.

11 eylül 1919'da Başkan Mustafa Kemal, Adliye Nazırı Adil Beye telgraf başında şunları söyledi:

«Alçaklar, caniler. Düşmanlarla millet aleyhine tertibatı hainanede bulunuyorsunuz. Milletin kudret ve iradesini takdirden âciz bulunduğunuza şüphe etmiyorum. Fakat vatana ve millete karşı hasmane ve mezbuhane harekette bulunacağınıza inanmak istemiyorum.

Aklınızı başınıza toplayın.»

Osmanlı iktidarı, Anadolu'dan yükselen vatansever seslerin taşıdığı bu büyük cesaret ve haklılık karşısında hergün biraz daha yıpranıyor, zamanla hükümet tam bir işbirlikçi kimliği alıyordu. Anadolu'nun siyasal tazyiki, Heyeti Temsiliyenin öncülüğünde, Damat Ferit Paşa kabinesinin düşürülmesi ve Osmanlı Mebusan Meclisinin toplanması şartları bütün memleket ölçüsünde yankılar bulmaya başladı.

Cemiyetin siyasal eylemlerinin yayılmasında Sıvas'ta 14 eylül 1919 tarihinde ilk sayısı yayımlanan (İrade-i Milliye) gazetesinin önemli işlevi oldu; ilk sayısının başyazısını Mustafa Kemal'in yazdığı gazete, çok ilkel koşullar altında haftada bir, bin sayı basılıyor ama Kurtuluş savaşının bayrağı olarak elden ele işgal bölgelerinde karşı koyma örgütleri kuran vatanseverlere kadar uzanıyordu. Kurtuluş hareketi, Türk halkının bilinçli dayanışması sonucu siyasal bir güç ve etkenlik kazandığı için Padişah, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyetinin yarattığı baskıya dayanamayarak Damat Ferit Paşa kabinesini düşürdü. (2 ekim 1919) ve hükümeti kurmaya Ali Rıza Paşayı görevlendirdi. Ali Rıza Paşa Damat Ferit gibi, ulusal hareket karşısında açık bir husumet cephesi kurmamakla birlikte çekingen ve hesaplı davranarak ulusal iradenin temel kural olarak ortaya koyduğu istekleri kabul konusunda açıklık getirmiyordu. Anadolu-İstanbul arasında bir süre yapılan yazışmalar bir sonuca bağlanmayınca İstanbul hükümeti Bahriye Nazırı Salih Paşayı Heyeti Temsiliyenin bulunduğu Amasya'ya gönderdi. (Bkz. Amasya Kararları).

Görüşmeler sonunda İstanbul, ulusal hareketin Osmanlı Mebusan Meclisinin toplanmasını öngören önermesini kabul zorunda kaldı. Son-Osmanlı Mebusan Meclisi 28 ocak 1919 günü yaptığı gizli toplantıda «Misak-ı Millî»yi kabul ettiği için işgal kuvvetlerince dağıtılmasından sonra Kurtuluş savaşının öncüsü olan, Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti, yeni hedefin Türkiye Büyük Millet Meclisini toplamak olduğunu açıkladı. 23 nisan 1920'de bu birleştirici görevi yerine getirdikten sonra, 1 temmuz 1920'de İcra Vekilleri Heyeti (Bakanlar Kurulu) kararıyle hükümetle işbirliği temeline bağlandı.

Kurtuluş savaşının başarıyle sonuçlanmasından sonra da Mustafa Kemal Paşa'nın kurduğu Halk Fırkasının ilk kadrolarını meydana getirerek tarihe mal oldu.

ANAFARTALAR SAVAŞI
(bkz. Çanakkale Savaşı)

ANAKREON
(M.Ö. 570-485) Yunan liriğinin temsilcilerinden olan şair. Efsaneye göre bir üzüm çekirdeğiyle boğularak ölmüştür. Bir göçebe hayatı yaşamış, Trakya'da, Tesalya'da, Samo'da, Atina'da dolaşmıştır. Kendisinden 100 parça kadar şiir kalmıştır. 1554'te yayınlanıp XVI. ve XVII. yüzyıllarda büyük ilgi çeken ünlü **Anakreontika**'lar ise sahtedir. Gençlik aşkını anlatırken çoğunlukla yumuşakla dramatik arasında değişen bir ton kullanan şairin, **Simposyum**da sakin bir söyleyişi vardır. Vücutça çöküş ve ölüm korkusuna kapılınca satire yönelmiş, tutkusal içgüdülerini, okşayıcı ve yumuşak bir ezgiyle çözümlemiştir. Ahlâkî sorunlarla ilgilenmeyen şiiri, kabalık ve oynaklıktan uzak tutumu ve esnekliği ve ritmiyle, İskender devri zevk ve duyarlığının ilk belirtilerinden biridir.

ANAKSAGORAS
(? -M.Ö. 428) İyon'da Clazomene şehrinde doğan, düşünür. Felsefeye karşı ilgisi, daha sonra yerleştiği Atina'da başladı. Perikles'in gücünün azalmaya başladığı yıllarda, Anaksagoras, kuramlarında güneşe ve aya kutsal bir nitelik tanımadığı için dine saygısızlıkla suçlanmış, bu yüzden İyon'a geri dönmeye mecbur olmuş ve burada ölmüştür.

Cisimlerin sürekli değişimini açıklamak için Anaksagoras, sonsuz küçük kavramını ortaya koyar ve gerçeği her biri sonsuz sayıda mütecanis parçaya ayrılabilir, nitelikçe birbirinden değişik «omeomeri» lerden kurulu olarak düşünür. Bunlar, birleşmelerine ve dağılmalarına nezaret eden, olguların meydana gelişlerini belirleyen bir «akıl» tarafından önce karıştırılmış, sonra düzenlenmişlerdir.

Anaksagoras'ın, oğlunun ölümünü haber aldığı zaman söylediği şu sözler ünlüdür: «Dünyaya bir ölümlü getirdiğini biliyordum.»

ANALİTİK GEOMETRİ

Cebirsel yöntem ve tekniklerin geometriye uygulanmasını sağlayan matematik dalı. René Descartes (1596-1650) ve P. de Fermat (1601-1665), analitik geometrinin kurucuları sayılır.

Analitik geometride ortaya çıkan ilk problem bir noktayı, «bu noktanın koordinatları» adı verilen sayılar yardımıyle göstermek olmuştur. Bu işlem çeşitli yollarla yapılabilir. Bunların en önemlisi olan ve Descartes'e atfedilen kartezyen koordinat sistemi hem düzlem hem de uzay geometriye uygulanır.

Önce düzlem geometriyi ele alalım. Bir O noktasında kesişen birbirine dik iki doğru düşünelim. Bunlardan yatay olan X eksenine absis ekseni, düşey olan Y eksenine ordinat ekseni adı verilir. Düzlem üzerinde bir P noktası alalım. Şekil 1'de olduğu gibi P'den Y

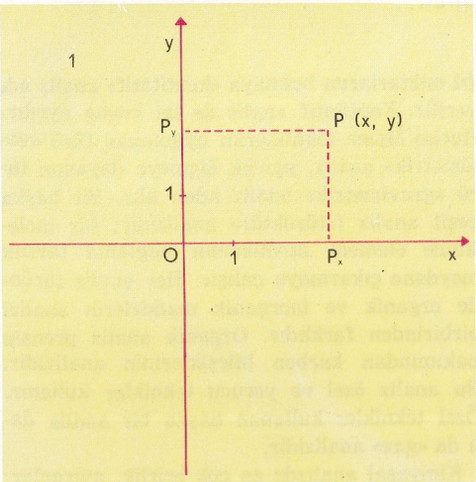

eksenine paralel çizilen doğrunun X eksenini kestiği nokta Px, X eksenine paralel çizilen doğrunun ise Y eksenini kestiği noktaya Py diyelim. Sonra OPx ve OPy uzunluklarını belli bir uzunluk birimi, örneğin santimetreyle ölçelim. Bulduğumuz sayılara Px O noktasının sağındaysa pozitif, solundaysa negatif; Py O noktasının üstündeyse pozitif, altındaysa negatif işaretlerini koyalım. Böylece pozitif ya da negatif bir gerçel sayı çifti ortaya çıkar. x ve y'le gösterilen bu sayı çiftine P noktasının koordinatları denir ve P(x, y) şeklinde yazılır. x koordinatına «absis», y koordinatına «ordinat» adı verilir. Eğer pozitif ya da negatif gerçel x ve y sayıları verilirse, yukarıdaki işlemleri ters yürüterek düzlem üzerinde P noktası bulunabilir. Ox ve Oy eksenlerine kartezyen eksenleri, O noktasına orijin (başlangıç) noktası adı verilir. Orijin noktasının koordinatlarının O (o, o) olduğu açıkça görülür, yine X ekseni üzerinde bulunan bütün noktaların ordinatları sıfır, Y ekseni üzerinde bulunan bütün noktaların absisleri sıfır olur.

f (x, y) = o değişkenleri x, y olan herhangi bir denklem olsun ve bu denkleme uyan x, y çiftlerini düşünelim. Böyle sonsuz sayıda x, y çifti vardır. Bu x, y çiftlerine uyan noktaları kartezyen düzleminde gösterirsek, bu noktaların sayısı da sonsuz olur ve genellikle bir eğri meydana getirirler. f(x,y) = o denklemine

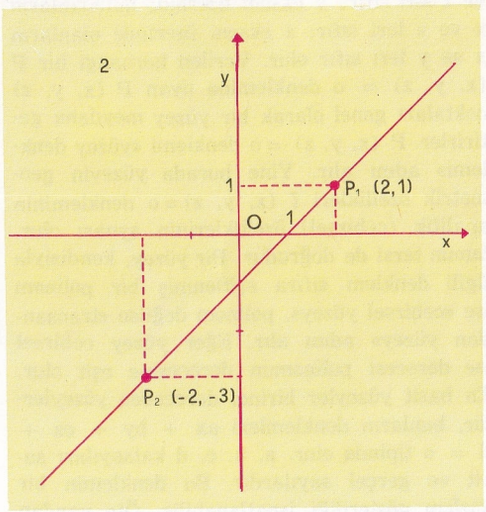

bu «eğrinin denklemi», denir. Kartezyen düzleminde bir eğri iki değişkenli bir denklemi gösterir ve her eğrinin geometrik özellikleri, bununla ilgili denklemin analitik (cebirsel) özelliklerinin aynası olur. Bunun tersi de doğrudur. Böylece kartezyen düzlemi cebir ve geometriyi birbirine bağlayan bir köprü olur. Eğer bir eğrinin denklemi x ve y değişkenlerine göre sıfıra eşit bir polinom ise, buna «cebirsel eğri» denir, değilse «transandan» adını alır. Örnek olarak $x-y=o$, $xy-1=o$, $y-x^2=o$, $x^2-y^2-1=o$ denklemlerinin gösterdiği eğriler cebirsel eğrilerdir. Bu denklemlerin sırasıyle doğru, hiperbol, parabol ve çember eğrilerini gösterdikleri kolayca ispatlanabilir. Fakat $y-\sin x=o$, $y-\log x=o$ denklemlerinin gösterdiği eğriler transandan eğrilerdir.

Cebirsel eğriler için bu eğrilerin derecesi söz konusu olabilir. Tarif olarak eğrinin derecesi, sıfıra eşitlendiği zaman eğrinin denklemini veren, polinomun derecesine eşittir. Örneğin yukarıda adı geçen eğrilerden ilki birinci (lineer), ötekiler ikinci dereceden eğrilerdir. En basit cebirsel eğriler birinci dereceden (lineer) eğrilerdir. Bunların genel denklemi a,b,c gerçel sayılar olmak üzere $ax+by+c=o$'dır. Bunların birer doğru olduğu gösterilebilir, tersine olarak her doğrunun denklemi birinci dereceden bir cebirsel

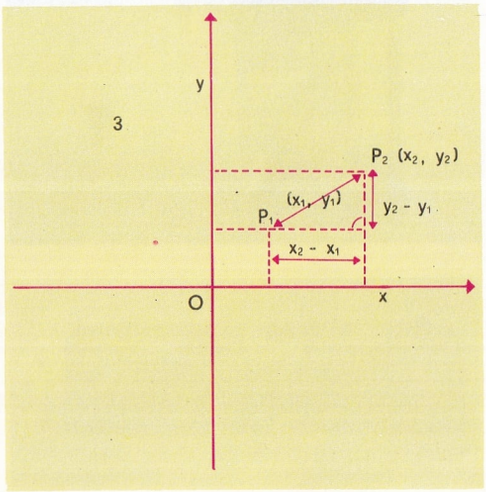

denklemdir. Bu sebeple her doğru birinci dereceden bir cebirsel eğridir. Daha belirli olarak $P_1(x_1, y_1)$ ve $P_2(x_2, y_2)$ gibi iki noktadan geçen doğrunun denkleminin $(x-x_1)(x_1-x_2)=(y-y_1)(y_1-y_2)$ şeklinde olacağı gösterilebilir. Buna göre eğer bu iki nokta $P_1(2, 1)$ ve $P_2(-2, -3)$ ise, bu değerler yukarıdaki formülde yerine konarak, bunlardan geçen doğrunun denklemi $x-y-1=o$ olarak bulunur. Eğer P_1 ve P_2 noktalarını kartezyen düzleminde gösterdikten sonra bunlardan geçen doğruyu çizersek bunun üzerinde bulunan bütün noktaların koordinatlarının $x-y-1=o$ denklemine uyduğu görülür. Doğrularla ilgili birçok geometri problemi analitik olarak çözülebilir. Örneğin a,b,c ve a',b',c' birer gerçel sayı olmak üzere, $ax+by+c=o$, ve $a'x+b'y+c'=o$ doğrularının kesim noktasını bulmak, bu iki bilinmeyenli iki denklemin ortak çözümünü bulmak anlamına gelir. Eğer iki doğru paralelse bunlarla ilgili denklemlerin ortak çözümü yoktur. Zaten doğrular da birbirini kesmez. Öte yandan yukarıdaki iki denklemin ortak çözümü yoksa $ab'-a'b=o$ olduğu görülür. Buna göre de $ax+by+c=o$, $a'x+b'y+c'=o$ denklemlerinin gösterdiği

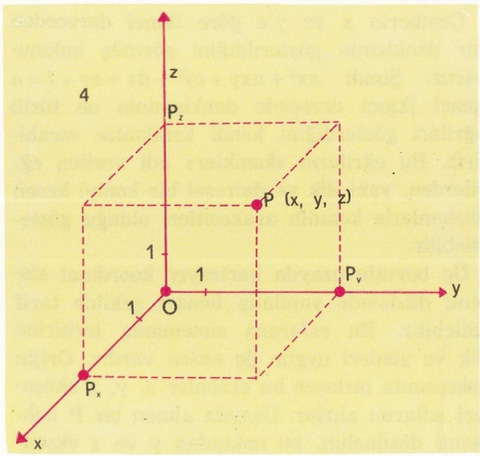

doğruların birbirine paralel olması için sadece $ab'-a'b=o$ ilişkisinin bulunması yeter.

Geometri problemlerinin analitik (cebirsel) yolla çözülebileceğini gösteren başka örnek de verilebilir. Örneğin, bir üçgenin kenar ortaylarının üçgenin ağırlık merkezinde kesiştiklerini biliriz. Üçgenin A,B,C, köşeleri kartezyen düzleminde koordinatları belli üç noktayla gösterilir. Bir doğru parçasının orta noktasının absisi iki ucunun absislerinin ortalamasına, orta noktanın ordinatı uçların ordinatlarının ortalamasına eşittir. Böylece üçgenin üç kenarının orta noktalarının koordinatları bulunur. Sonra iki noktadan geçen bir doğrunun genel denklemine uygulanarak kenar ortayların denklemleri elde edilir. Cebirsel yolla problemi çözmek için iki kenar ortay denkleminin ortak çözümünü bulmak ve bulunan x ve y değerlerinin üçüncü kenar ortay denklemine de uyduğunu göstermek gerekir. Bunu yapmak ise gerçekten zor değildir.

Pisagor teoremini uygulayarak $P_1(x_1, y_1)$ ve $P_2(x_2, y_2)$ noktalarını birleştiren doğru

parçasının uzunluğunun karesinin $(x_1-x_2)^2+(y_1-y_2)^2$'e eşit olduğu ispatlanır. Bundan, hemen merkezi C(a, b) ve yarıçapı r olan çemberin denklemi elde edilebilir. Çünkü tarif olarak, çember C merkezinden r uzaklığında bulunan noktaların geometrik yeridir ve çember üzerinde bulunan her P(x, y) noktası $(x-a)^2+(y-b)^2=r^2$ denklemine uyar. Öte yandan bu denkleme uyan her nokta merkezi C(a, b) ve yarıçapı r olan çember üzerindedir. Eğer kısaltma yapmak için $a^2+b^2-r^2=c$ alırsak, çemberin denklemi $x^2+y^2-2ax-2by+c=o$ olur. Bir çemberle $a'x+b'y+c'=o$ denklemiyle verilen bir doğrunun kesim noktalarını bulmak, bu iki denklemin ortak çözümünü bulmak demektir. İki denklemde y'i yok (elimine) edersek, x'e göre ikinci dereceden bir denklem elde edilir. Bu denklemin kökleri gerçel ise kesim noktalarının absisini verecektir. Kesim noktalarının ordinatları bu değerler doğru denkleminde yerine konarak bulunur. İkinci derece denkleminin kökleri birbirinden farklıysa doğru çemberi keser, birbirinin aynıysa doğru çembere teğet olur. Eğer x'e göre ikinci dereceden olan bu denklemin kökleri kompleks olursa. yani gerçel kökler yoksa, doğru çemberi kesmiyor demektir.

Çemberin x ve y'e göre ikinci dereceden bir denklemle gösterildiğini görmüş bulunuyoruz. Şimdi $ax^2+axy+cy^2+dx+ey+f=o$ genel ikinci derecede denkleminin ne türlü eğrileri gösterdiğini kendi kendimize sorabiliriz. Bu eğrilerin «konikler» adı verilen eğrilerden, yani dik ve dairesel bir koniyi kesen düzlemlerle koninin arakesitleri olduğu gösterilebilir.

Üç boyutlu uzayda kartezyen koordinat sistemi düzlemde yapılana benzer şekilde tarif edilebilir. Bu referans sisteminde birbirine dik ve yönleri uygun üç eksen vardır. Orijin noktasında birleşen bu eksenler x, y, z eksenleri adlarını alırlar. Uzayda alınan bir P noktasını düşünelim, bu noktadan y ve z eksenlerinin bulunduğu düzleme (kısaca y, z düzlemine) paralel bir düzlem geçirelim. Bu düzlem x eksenini Px noktasında keser. Benzer şekilde P'den geçip xy düzlemine paralel olan düzlem z eksenini Pz noktasında, x z düzlemine paralel düzlem ise y eksenini Py noktasında kesecektir. Seçilen uzunluk birimine göre OPx, OPy, OPz doğru parçalarının uzunluklarını gösteren sayılar önlerindeki + ya da — işaretleriyle birlikte P'nin koordinatları olur (Şekil: 4). Px, Py, Pz noktaları O'dan sonra gelirse sayıların işareti +, O dan önce gelirse sayıların işareti — olur. Z ekseninde pozitif yön O nun üstünde negatif yön O nun altında kalan kısımdır.

Bunun tam tersi olarak üç gerçel x, y, z sayısı verilirse yukarıdaki işlemleri ters yönde yürüterek koordinatları x, y, z olan P noktasının yerini bulmak mümkündür. O noktasının koordinatları O (o, o, o) olduğu açıkça görülür. xy düzlemindeki bütün noktalarda z = o, xz düzleminin bütün noktalarında y = o, yz düzleminin bütün noktalarında x = o olur. x ekseni üzerinde bulunan bütün noktaların y, ve z leri sıfır; y ekseni üzerinde bulunanların x ve z leri sıfır; z ekseni üzerinde olanların x ve y leri sıfır olur. Verilen herhangi bir P (x. y, z) = o denklemine uyan P (x, y, z) noktaları genel olarak bir yüzey meydana getirirler. P (x, y, z) = o denklemi «yüzey denklemi» adını alır. Yine burada yüzeyin geometrik özellikleri f (x, y, z) = o denkleminin analitik (cebirsel) özelliklerinin aynası olur, bunun tersi de doğrudur. Bir yüzey, kendisiyle ilgili denklem sıfıra eşitlenmiş bir polinom ise «cebirsel yüzey», polinom değilse «transandan yüzey» adını alır. Eğer yüzey cebirsel ise derecesi polinomun derecesine eşit olur. En basit yüzeyler birinci dereceden yüzeylerdir, bunların denklemleri ax + by + cz + d = o tipinde olur. a, b, c, d katsayıları sabit ve gerçel sayılardır. Bu denklemin bir düzlem gösterdiği ispatlanabilir. Öte yandan bir düzlemin denkleminin de yukarıdaki tipten olduğu gösterilebilir. Üç boyutlu uzayda bir eğriyi göstermek istersek, bunun iki yüzeyin arakesiti olduğunu düşünmeliyiz. Böyle bir eğrinin denklemleri, kesişen yüzeylerin denklemlerinden ibarettir. Buna göre bir doğru, bu doğru boyunca kesişen iki düzlemin denklemleriyle gösterilir; örnek olarak x ekseninin denklemleri y = o, z = o olur.

ANALİZ

Maddelerin yapılarını aydınlatmaya yarayan metot ve teknikleri kapsar. Bu yolla bir bileşiği ya da karışımı (asal analiz) yapan elementlerle bazen bir karışımı meydana getiren bileşikler meydana çıkarılır. Bunların miktarları bulunabilir. Bir maddede ne gibi şeyler bulunduğunu anlamaya «kalitatif» analiz, bu maddeyi meydana getiren şeylerin bağıl miktarlarını bulmaya «kantitatif» analiz adı verilir. Kantitatif analiz de iki kısma ayrılır. Hacim ölçme tekniklerini uygulayan türü «volümetrik» analiz, ağırlık ölçmeye dayanan türü «gravimetrik» analiz adını alır. Bir başka çeşit analiz (stürüktür» analizidir; bir molekülde element atomlarının bağlama tarzını meydana çıkarmaya çalışır. Her analiz türünde organik ve inorganik maddelerin analizi birbirinden farklıdır. Organik analiz prensip bakımından karbon bileşiklerinin analizidir. Bu analiz özel ve yorucu teknikler kullanır. Özel teknikler kullanan başka bir analiz dalı da «gaz» analizidir.

Üstte: Gravimetrik analizde kullanılan araçlar. Altta: Ultra-viyole renk analizinde kullanılan Constant spektrofotometresi.

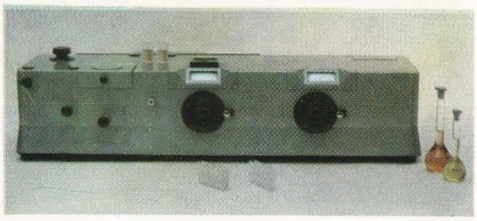

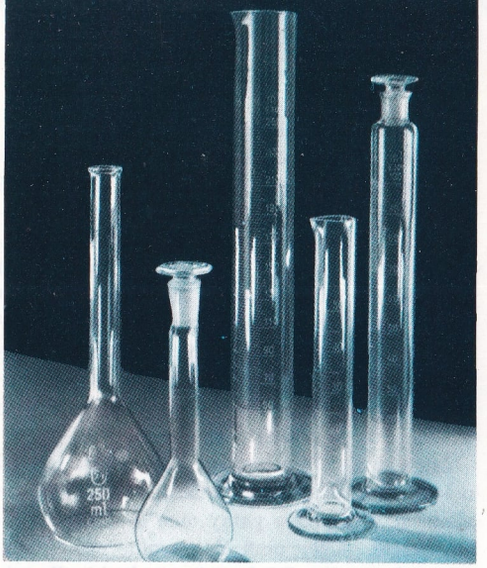

Dereceli silindirik kaplar ve balonjojeler, volümetrik analizde kullanılan cam araçlardır.

Kimyasal analizde en çok erirlik, ayıraçlarla çöktürme, asitlik ve bazlık, standart belirteçlerle karakteristik renklerin ortaya çıkması, gibi maddesel özelliklerden faydalanılır. Bazı elementler bunzen alevinde karakteristik renkler meydana getirmesiyle tanınır. Bazıları, bileşiklerinin üfleç alevi sıcaklığında kolayca ergimesi vb. gibi göze çarpan özellikleriyle tanınır. Kimya tarihi, analiz metotlarının geliştirilip mükemmelleştirilmesi tarihi demektir. Bununla beraber sistematik ilerleme atom ve molekül ağırlıklarının doğru olarak tayin edilmesini beklemiştir. Bu da XIX. yüzyılda Dalton, Avogadro, Berzelius vb. bilginlerin çalışmalarından sonra olmuştur.

Çok az miktarda maddenin yapısının aydınlatılması zorunluluğu duyarlı analiz tekniklerinin gelişmesine yol açmıştır. Eski analiz teknikleri (makro analiz) ancak 1/10 gramlık örneklerin analizi için yeterliydi. Buna karşılık «modern mikro analiz» teknikleri gelişmesiyle bir miligramdan daha küçük örneklerin analizi mümkün olmuştur. Mikro analiz metotlarının gelişmesi için çok hassas aletlerin yapılması gerekmiştir. Bu konuda en büyük adımı bir Avusturyalı, Fritz Pregl atmıştır.

Bugün yüzdeyüz kimyasal analiz metotları fizikten alınan tekniklerle desteklenmiştir. Bunlar arasında elektroliz, spektral analiz ve kromotografi oldukça çok uygulanır. Elektroliz metodu uygulanabilirse çok duyarlı kantitatif ölçmeler yapılabilir. Spektral analizi as-

tronomlar da yıldızların kimyasal analizi için kullanırlar. Kromotografi gramın milyonda biri kadar olan kompleks organik maddelerin birbirinden ayrılmasını ve miktarlarının ölçülmesini mümkün kılar.

Hem organik, hem de inorganik bileşiklerin analizinde molekül yapılarını aydınlatmak için özel metotlar uygulanır. X ışınları ve elektro mikroskobu bu arada sayılabilir. En yeni analiz metodu aktivasyon analizidir. Gerçekten bir element nötronlarla bombardıman edilirse bu element radyoaktif hale getirilebilir, bu bir izotoptur. Bu izotop ise radyasyonuyle kendini açığa vurur. Böylece bombardıman edilmiş olan asıl element tanınmış olur.

Teknolojik ve Endüstriyel Analiz. — Hammaddeler ve ürünlerin sürekli kontrolü için sayısız teknolojik ve endüstriyel işlemler yapılır. Bu işlemlerde standart metotlar ve araçlar uygulanır. Böylece istenen analizler çabucak ve kolaylıkla yapılır. Örnek olarak şeker endüstrisinde ayarlanmış polarimetreler yardımıyle şekerpancarındaki şeker oranı ölçülebilir. Asit ya da baz eriyiklerinin derişiklik derecesi (ya da konsantrasyonu) uygun hidrometreler yardımıyle oldukça doğru bir şekilde bulunur. Aynı metotla alkollü eriyiklerde alkol derecesi ölçülebilir. Bazı endüstri dallarında kimyasal analiz otomatik metotlarla yapılmaktadır.

Klinik Analizi. — Bu, standartlaştırılmış analizin özel bir dalıdır. Kan ve idrardaki üre, şeker ve azot standart reaksiyonlarla ölçülebilir. Ayarlı aletler ve araçlar kullanılarak ya doğrudan doğruya, ya da hazırlanmış dönüşüm cetvelleri yardımıyle ölçülmek istenen şeyin konsantrasyonu (ya da yüzdesi) bulunabilir.

ANAMUR

İçel iline bağlı ilçe merkezi (11 246 nüfus). Anamur kasabası Akdeniz kıyısında Anamur burnunun 7 km. kadar kuzey-doğusunda, kıyıdan 3 km. kadar içeride kurulmuştur. Kuzeydeki yüksek dağ ve platolardan inen küçük akarsular, şiddetli sağanaklarda ve karların erime mevsiminde taşıp etrafı sular altında bıraktığından, Anamur kasabası, yüksekçe bir yerde gelişmiştir. Burada yazlar çok sıcak geçtiği için, halk çevredeki dağların soğuk sulu, serin ve temiz havalı yaylalarına çıkar, yazı orada geçirir; güzün yine kasabaya döner.

Anamur'un yakın çevresindeki topraklarda en çok mısır, buğday, arpa, susam, patates ve baklagiller ekilir. Narenciye ve muz bahçeleri de vardır. Anamur'un kuzeyi dağlıktır. Dağların yamaçları ormanlarla kaplıdır. Bu ormanlarda çam, sedir, ardıç ağaçları meşeler önemli yer tutar. Halkın bir kısmı çiftçilik, bir kısmı da odunculuk ve kerestecilikle geçinir. Bu bölgede beslenen başlıca hayvanlar kılkeçisi, koyun ve sığırdır. Az sayıda deve de beslenir. Anamur ilçesinin yüzölçümü 2 005 km^2., nüfusu 41 953 olup, 54 köyü vardır.

Çeşitli devirler görmüş olan Anamur'da bugün çok az kalıntı vardır. Kalan eserler de gittikçe özelliklerini yitirmektedir. Buna rağmen yine de üzerinde durulmaya değer nitelikte bazı yapıların varlığı, Anamur'un yüzyıllar içindeki değişimini ortaya koymaktadır. Bunların başında bir kısmı ayakta kalabilmiş olan surları gelmektedir. Kökleri antik devre kadar giden bu surlarda çeşitli şekillerde kullanılmış malzemeye rastlanmaktadır. Bu malzemenin kullanımından ve onarım izlerinden Selçuklular ve Karamanoğulları devrinde surların elden geçirildiği anlaşılmaktadır. Uzun zaman Mamuriye kalesi olarak tanınan burasının, özellikle Karamanoğulları devrinde onarıldığını belirtecek yazıtlar bugün de durmaktadır. Bunlardan biri 1450 tarihini taşımakta ve İkinci İbrahim Bey devrini göstermektedir. Sağlam şekilde kuleler ve mazgallarla pekiştirilmiş bu kale Akropol ve kıyı düzlüğünde buna bağlanan kasabayı çevirmektedir. Kalenin dış suru ise arkadaki sırttan aşağı, denize doğru inmektedir. Bu iki surun içindeki alanda bir tiyatro, bir odeon ve kesinlikle ne olduğu anlaşılmayan bir yapı vardır. Bunların dışında kasaba civarında bir su kemeri ile diğer yapıların kalıntıları bulunmaktadır. Ayrıca kasabanın ve surların dışında geniş bir alana yayılan nekropol göze çarpmaktadır. Kendine özgü güzellikler taşıyan mezarların bazılarında, yer yer duvar resimlerinin kalıntıları bugün de bellidir.

Türk devrinin varlığını gösteren yapıların başında Kale camisi gelmektedir. Karamanoğlu Alâettin Bey devrinden kaldığı ileri sürülen bu yapının yer yer onarım gördüğü açıkça anlaşılmaktadır. Tek kubbeli bir yapıdır ve yanında bir çeşme yer almaktadır. Sur dışında bir grup yapı daha vardır. Bunlardan birisi Ak veya Alâettin camisi olarak tanınan yapıdır. 1261-1262 yıllarında Alâettin Keykubat tarafından yapıldığı sanılan bu yapı da tek kubbeli, yalın görünüşlüdür. Özellikle belirtilmeye değer süslemeye rastlanmamaktadır. Ak camisi yolu üzerinde planı kesinlikle anlaşılmayan bir yapı daha vardır. Genel görünüşünden hamam olduğu anlaşılan bu yapının yanında, şimdi depo olarak kullanılan üçüncü yapı ise bir handır. Kesin bir belge olmamasına rağmen Karamanoğlu Alâettin Bey zamanından kaldığı ileri sürülmektedir.

Solda: Thoma yuvar sayma camı; 1 mm^2'lik bir düzey üzerinde aşağıdan yukarıya ve sağdan sola 21'er çizgi vardır. Yuvar sayısı, herbiri 16/4000 mm^3'lük bir hacim işgal eden 5 kare üzerinde yapılan hesapların ortalamasıyle elde edilir. Sağda: Kanda antikor bulunduğunu göstermeye yarayan sapma deneyi.

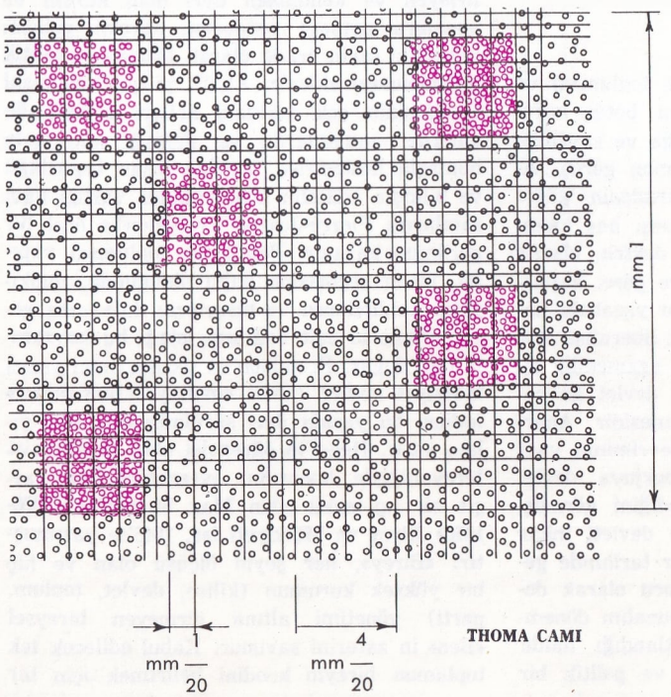

THOMA CAMI

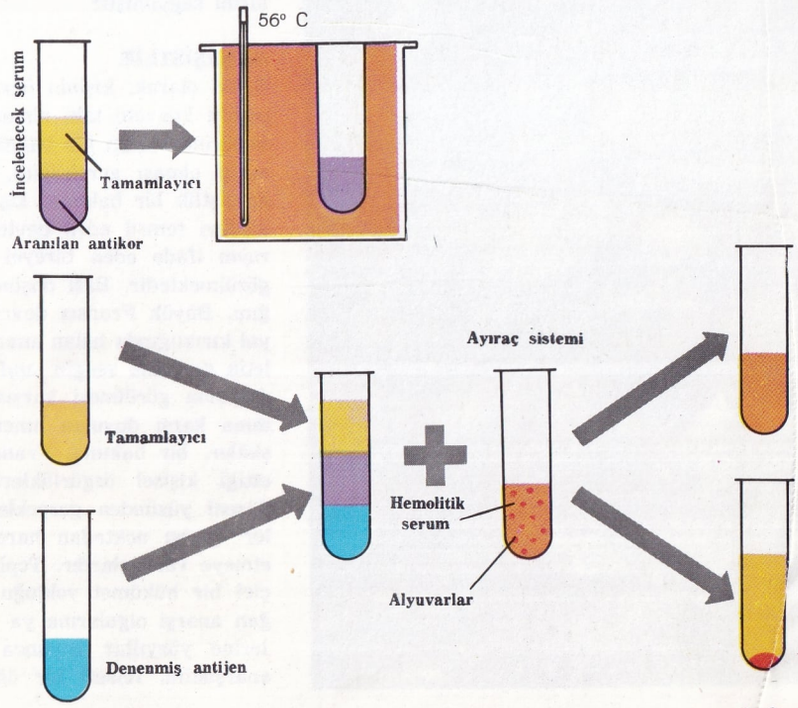

ANAMUR BURNU
Güney Anadolu'da İçel iline bağlı Anamur ilçesi ile aynı adı taşıyan Anamur burnu, Taşeli yarımadasının güney-batı ucundadır.

Anamur burnu, Hatay ilinin güney bölümü dışında Anadolu'nun en güney noktasını meydana getirmektedir.

ANANAS (Ananas sativus)
Ananasgillerden birçenekli bir bitki olan ananas, Güney Amerika'nın tropikal bölgesinde yetişir. Otsu kalın bir gövdenin üzerinde, kenarları diken-dişli uzun ve etli yapraklardan meydana gelen perçem şeklinde bir rozet, bu rozetin ortasında kalın, fakat sık, mor çiçeklerden meydana gelmiş bir başak vardır. Bu çiçekler önce yalancı meyve haline dönüşür, sonra etli olan bu yemişler de, uzunca, yuvarlak, portakal rengi, tek bir meyve meydana getirirler. Yenebilen bu meyve tatlı ve güzel kokuludur. Suyundan fermantasyon yoluyle çok iyi bir içki elde edilir.

Bütün dünyada üretimi yılda 2 milyon ton civarında olan ananas, tropikal bölgelerde ya da tropikal bölgelere yakın olan, daha yumuşak iklimli, Akdeniz bölgesi gibi bölgelerde yetişir. Güney Afrika Cumhuriyetinin Kap ve Napal bölgeleri, ananas yetiştiren bölgelere örnek olarak verilebilir. Ananas üreticisi ülkeler arasında Amerika Birleşik Devletlerinin Havai devletinin ayrı bir yeri vardır. Dünya Ananas üretiminin hemen hemen %40 ını veren Havai'yi, Brezilya (%12), Meksika (%10), Malezya (%7), Formoza (%3,6), Güney Afrika Cumhuriyeti (%6), Filipinler, Küba, Avustralya (Queensland) ve Puerto Rico izlemektedir.

Anamur - Silifke arasındaki kıyıdan bir görünüş.

Ananda'nın bu heykeli Çin'de ele geçmiştir.

ANANDA
Buda'nın akrabası ve öğrencisi Ananda, Buda'nın ölümünde hazır bulunmuş, Çakyamuninin verdiği emirlere uyarak, Buda'nın eşyalarını, geride kalanlara dağıtmıştır. Buda'nın görüşlerini çok iyi bildiğinden, Buda'nın söylevlerini (Suttas) kaleme alıp, kaybolmamalarını sağlamıştır.

ANARŞİSTLİK
Genel olarak, kişinin her türlü toplumsal ve politik kuvvete tabi olmamasını, bütün hareketlerinde kesin bir bağımsızlığa ve keyfiliğe sahip olması gerektiğini, savunan görüş. Anarşistlik bir bakıma, kişisel iradenin, genel iradeyi temsil eden devlete karşı baş kaldırışını ifade eden bireyci bir doktrin olarak görülmektedir. Bazı düşünürlere göre, kaynağını, Büyük Fransız devriminin yarattığı hayal kırıklığında bulan anarşizm, liberalist devletin gerçekte zengin sınıfların egemenliği olduğunun görülmesi karşısında devlet kavramına karşı duyulan hıncın ifadesidir. Anarşistler, bir bakıma, Fransız devriminin vaat ettiği kişisel özgürlüklerin, burjuva devlet düzeni yüzünden gerçekleşemediğini görmüşler ve bu noktadan hareketle devleti inkâr etmeye varmışlardır. Toplumlar tarihinde geçici bir hükümet yokluğu sonucu olarak doğan anarşi olgularına ya da bunalım dönemlerine yüzyıllar boyunca rastlandığı halde anarşistlik, felsefi bir öğreti ve politik bir amaç olarak ancak XIX. yüzyılda kesin bir biçim kazanmaktadır. İngiliz düşünürü William Goodwin, 1793'te yazdığı **Toplumsal Adaletin İlkeleri Üstüne Araştırma** adlı eserinde, görevde kesin özgürlüğü kabul ederek anarşist düşüncenin kuramsal öncüllerini akılcı planla ortaya koyar. Bu öncüllere aydınlık çağı eşitçiliği, bireysel zevkin aranması özgürlüğünü savunan XVIII. yüzyıl sonu duyguculuğu ve nihayet, kendini belirleyen ve kendinden ayrı olan kurum ve yasalara uymayı reddeden, sürekli gelişim halindeki özgür irade olarak bireyin romantik biçimlenmesi eklenir. XVIII. yüzyıl toplumsal felsefesinin çok sayıdaki kolları değişik ölçülerde, zamanlarda ve değişik amaçlarla bunlarla beslenirler. Tarihte insan özgürlüğü ve bilinçte adaletin kendiliğinden varlığı kavramlarını Pierre-Joseph Proudhon'la özel bir görünüm kazanır. Politik ve toplumsal yapıda, insan seçmesine bağlı olduğunda, mülkiyetin kaldırılması ve bireylerin ihtiyacına göre. ürünlerin eşit dağılımı isteği bu kavramlardan doğar. Proudhon'un ilk devrimci yazısı **Mülkiyet nedir?** (Ünlü «mülkiyet hırsızlıktır» iddiası bu yazıda ileri sürülmüştür.) 1840 yılına aittir. Hegel'in öğrencisi olan ve anarşist bireyciliğiyle hocasının evrenselciliğine karşıt bir uç teşkil eden Max Stirner'in (1806-1856) **Birey ve Mülkiyeti** ise, 1845'te yazılmıştır. «Birey», her şeyin ölçüsü olan ve hiç bir yüksek kurumun (kilise, devlet, toplum, parti) yönetimi altına girmeyen bireysel «Ben» in zaferini savunur. Kabul edilecek tek toplumun bireyin kendini belirtmek için bir

araç sayabileceği ve bir anayasanın yerini bir başkasının almasıyle değil, her türlü kanunun ya da anayasanın kaldırılması ve bireylerin ayaklanması sonucu doğacak bir toplum olduğu, açıkça anlaşılmaktadır. İnsanı, topluma bağımlayarak anarşist düşüncede bireysel özgürlüğü sosyalizme karşı tartışma da ilk olarak, Stirner tarafından açılmıştır. 1872 Lahey kongresinde anarşistler ile komünistlerin kesinlikle ayrılmalarına kadar giden bu tartışma, bir siyasî parti olarak da anarşinin gerçek kurucusu sayılabilecek olan Mikail Bakunin (1814-1876) de daha da belirlidir. Herhangi bir yetki ilkesini reddeden, insanların kesin eşitliğini, toprağın, ürünlerin ve çalışma araçlarının ortaklığını kabul eden Bakunin'in, değişik toplumsal tabakalar üstünde geniş etki sahibi olmasının en büyük nedeni kendini, anarşiye bütünüyle vermesi ve bir hareket adamı olarak çalışmasıdır. Anarşist kollektivizmin sonucu olarak, Bakunin tarafından kurulan ve Alman Komünist Partisinin etkisinden kurtulup proletaryanın özgür gelişimi ve kendiliğinden örgütlenmesi için savaşan Jurassienne Federasyonu gösterilebilir. Bu hareketi çok sayıda kongreler ve dergi, gazete yayını izlemiştir. Başlıcaları 1878'de çıkan **L'avant-garde**, 1879'da çıkan **Le révolté**, 1886'da çıkan **La révolte, Freedom** vb... dir. Anarşistliğin başlıca kuramcı ve yayıcıları ise Elisée Reclus, Sebastien Faure, Louise Michel, Benjamin R. Tucker, Carlo Malato, Francisco Ferrer Guardia, Enrico Malatesta, Amilcare Cipriani, Saverio Merlino, Pietro Gori'dir. Anarşist düşünürlerin sonuncusu Petr A. Kropotkin birbirine bağlılık kavramına özel bir yer vererek kuramını sistemleştirmeyi denemiştir. Rusya'da, Tolstoy'un anarşistliği, insanlar arasında tek bağ olan İncil'e benzer bir tutku şeklinde ortaya çıkmış, anarşist düşünce Avrupa'da en ateşli yayıcılarını sürgündeki Rus nihilistleri arasında bulmuştur. Bunlar anarşistliğe aşırı şiddeti eklemişlerdir.

Anarşistlerin yaptığı başlıca işler arasında, Fransız cumhurbaşkanı Carnot'nun (1894), İspanya cumhurbaşkanı Canovas del Castillo'nun (1897), Avusturya kraliçesi Elizabeth'in (1898), İtalya kralı Umberto I.'in (1900), Amerika Birleşik Devletleri başkanı Mac Kinley'in (1901) öldürülmelerini, özellikle Fransa ve İspanya'da girişilen suikast ve dehşet hareketlerini sayabiliriz. Hareket İtalya'da da özellikle Lunigiana, Carrara ve Romagna bölgelerinde gelişmiş ve yüzyılın sonlarına doğru birtakım silâhlı ayaklanma denemelerine de girişilmiştir. Anarşistlerle sosyalistler arasında ayrılık ilk olarak 1892 Genova kongresinde ortaya çıkmıştır. Marxizmden kopuş bütün Avrupa ülkelerinin anarşist partilerinde ağır, fakat kaçınılmaz bir zayıflamaya sebep olmuştur. Bununla birlikte anarşist hareketler kesilmemiş, örneğin İtalya'nın Milano şehrinde Diana tiyatrosu toplu öldürümü, Faşizm sırasında yapılan protesto gösterileri, seçim sırasında oy verilmemesi propagandaları gibi hareketler gözükmüştür. İspanya İç savaşı sırasında ise çok canlı bir anarşist faaliyet vardır. Aragona'da yayılan anarşist- sendikacı savaşları, Guadalajara savaşı, hareketlerin başlıca nedenleridir. Anarşi tarihinde başka bir olay da Amerika Birleşik Devletlerine göç eden iki İtalyan'ın dâvasıdır. Sacco ve Vanzetti adlarındaki bu iki işçi altı yıl süren bir mahkeme sonunda, işlemedikleri suçlardan 1927'de ölüme mahkûm edilmişlerdir. Bu mahkûmiyetin asıl nedeni ise, bu iki işçinin anarşist harekete katılmış olmalarıdır.

ANATOMİ

Canlı yaratıkların biçim ve yapısını inceleyen bilim. Bitki anatomisi, hayvan anatomisi ve insan anatomisi dallarına ayrılır. İnsan anatomisi de ayrıca iki temel dala ayrılır: Tanımlayıcı ve topografik anatomi.

Tanımlayıcı anatomi, çeşitli aygıtları ele alır ve ikiye ayrılır: «makroskobik» anatomi bu aygıtların, biçim, yapı özellikleri, aralarındaki ilişki ve çeşitli kısımları yönünden incelenmesini yapar; «mikroskobik» anatomi ise gözelerin ve dokuların mikroskobik incelemesi yoluyle bu organların en gizli yapılarını tespite çalışır.

Topografik anatomi ise vücudun belirli bir bölgesindeki bütün sistemleri ve bunların arasındaki ilişkileri inceleyen anatomi dalıdır.

Bartolomeo Vanzetti ve Nicola Sacco, 1921 yılında tutuklandıkları sırada.

Bundan başka insan anatomisi insan vücudunun sağlıklı halini ve çeşitli yönlerini antropolojik, embriyolojik, histolojik, yapısal gibi çeşitli açılardan incelediği zaman «normal» anatomi adını alır. Buna karşılık organizmanın anormalliklerini ya da hastalık hallerini inceleyen anatomi ise «patolojik» anatomidir.

Tarihçe. — Bütün ülkelerin tarihinde anatomik incelemelere rastlanır. Çünkü bu araştırmalar, her insanın içindeki, kendi kendisini tanıma isteğini tatmin ettikten başka hayvanların «kurban» edilmesi için gerekli bilgiyi de sağlarlar. İnsandan önce hayvan vücudu üzerinde «teşrih» (Grekçe: **anatomé**) yoluyle inceleme yapılmıştır. Eski insanların insan cesedine karşı duydukları saygının anatomik

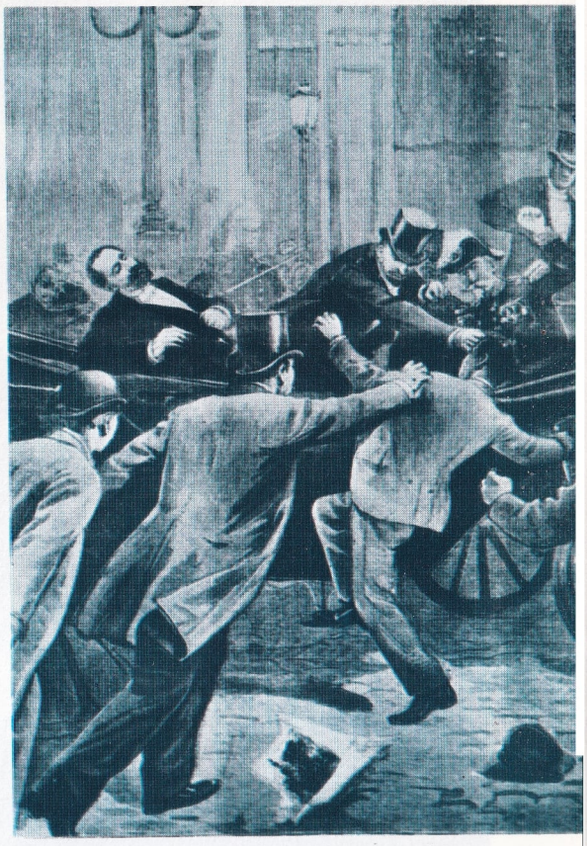

Anarşist Caserio tarafından 24 haziran 1894'te Lyon'da Sadi Carnot'nun öldürülüşünü canlandıran bu resim o yılların önemli gazetelerinden Petit Journal'de yayımlanmıştır.

incelemeleri frenlemiş olmasına rağmen, gene de daha M.Ö. 600-350 tarihleri arasında Yunanistan'da, anatominin babası sayılan Krotonlu Alkmeone (M.Ö. VI. yüzyıl) tarafından anatomi incelemeleri yapılmıştır. Bunu Empedokles, Anaksagoras, Asklepios ve Aristoteles'in araştırmaları izlemiştir. Bununla beraber pratik anatomi ilk büyük adımlarını M.Ö. IV. yüzyılda İskenderiye okulunda atmıştır. Bu okul mensuplarından Erofilos, insan cesetleri üzerinde etraflı incelemeler yapmış, duyu sinirlerini hareket sinirlerinden ayırt etmiş ve beyinde zekâ merkezi ile sinir sisteminin merkezini bulmuştur. Ne yazık ki Anatomi konusunda yazdığı üç kitap da kaybolmuş ve insanlık ancak 1 800 yıl sonra yeniden edinebileceği çok değerli bilgilerden uzun süre yoksun kalmıştır. Erofilos'un çağdaşı Erasistratos, atar ve toplardamarların karaciğerden çok kalbe bağlı bulunduğunu keşfetmiştir. Anadolu'da Bergama şehrinde M.S. 130'a doğru ve uzun süre Roma'da yaşamış olan Galenos da, anatomik araştırmalarını ilerletebilmek için İskenderiye'ye gitmiştir. Fakat hayvanlar üzerindeki incelemeleri doğrudan doğruya insanlara uyguladığı için vardığı sonuçlarda yanlışlar yer almıştır. Galenos, özellikle iskelet sistemi üzerinde durarak sistemli bir çalışma yapmış ve kitapları klasik eskiçağın anatomi üzerine yazılmış en iyi eserleri sayılmıştır. Bütün ortaçağ süresince Galenos'un en

Rembrandt'ın ünlü «Anatomi dersi» adlı tablosu (1632), Hollandalı Nicolaas Tulp ve öğrencilerini gösterir. Rembrandt'ın bu tablosu Lahey Mauritshuis galerisindedir.

yetkili otorite sayılması ve cesetlerin parçalanmasını dinsizlik sayan ahlâk ve din önyargılarının yaygınlığı anatominin bir bilim dalı olarak gelişmesini geciktirmiştir. Araplar bile, tıp alanında çok ilerlemiş olmalarına rağmen, dinsel önyargılar sebebiyle, pratik anatomiyle uğraşmamışlardır. M.S. 1000 yıllarına doğru ünlü Türk hekimi ve düşünürü İbn-i Sina'nın yazdığı Al Kanun fit Tıp (Hekimliğin Yasası) bu konuya büyük yenilikler getirmiştir.

XI. yüzyılda İtalya'daki ünlü Salerno Tıp Okulunda insan vücudunun incelenmesine karşı geniş bir ilgi uyanmıştır. Bunda da Cassino manastırında kaldığı sürece, Arapça çevirilerinden tanıdığı Yunan tıp metinlerini Latinceye çeviren Afrikalı Costantin'in rolü olmuştur. Bundan sonra pek çok ortaçağ hekimi (Guglielmo da Saliceto, Rolando da Parma vb.) anatominin cerrahideki önemi üzerinde dikkati çekmişlerdir. Bu hekimler «anatomi konusundaki bilgisizliğin en kolay ameliyatlarda fazla çekingen, güç ameliyatlarda ise fazla cüretli davranışa» yol açtığını belirtmişlerdir. Frederick II. tarafından çıkartılan bir kanunun (1240) anatominin gelişmesinde önemli etkileri olmuştur. Bu kanun Napoli Tıp Okulunda pratik anatomi stajını mecburî kılmıştır. Elli yıl sonra da Bolonya Tıp Okulunda, Mondino de Liuzzi, öğretim amacıyle ilk teşrihi yapıyor ve 1316 yılında otopsi konusunda bir ders kitabı yayınlıyordu.

Rönesansın kendine özgü havası, orijinal Yunan ve Roma metinlerinin keşfi, nihayet dinsel makamların ceset üzerinde inceleme konusunda takındıkları olumlu tavır, Rönesans boyunca anatomiyi gelişme olanaklarına kavuşturmuştur. Öte yandan Albert Dürer, Michelangelo, Raffaello ve Leonardo da Vinci gibi ressamlar da insan vücuduna büyük ilgi göstermeye başlamışlardır. Özellikle Leonardo da Vinci'nin anatomiyle ilgili desenleri insan anatomisini Galenos'un bin yıldan fazla bir süreden beri devam edegelen ve İbn-i Sina ve Mondino tarafından pekiştirilen etkisinden sıyırmada önemli bir rol oynamıştır. Leonardo da Vinci'nin kas sistemi üzerindeki çalışmaları, orijinal teşrih metotları, anatomik bulguları onun en büyük anatomi bilginleri arasında yer alması için yeterli nedenlerdir.

Galenos'u esaslı şekilde eleştiren ve yanlışlarını ortaya koyan Belçikalı hekim André Vesalius olmuştur. Vesalius, Paris'ten Padova'ya geçmiş ve Padova Üniversitesinde cerrahi ve anatomi okutmuştur. Yıllar boyu durup dinlenmeden çalışmış, cesetleri kesip biçerek insan vücudunu bütün ayrıntılarıyle tanımlamış, çalışmalarını şema ve şekillerle resimlemiştir. Şema ve resimlerin bir kısmını kendisi yapmış, bir kısmını da Tiziano'nun öğrencisi Belçikalı Jean de Calcar'a yaptırmıştır. 1543'te yayınladığı **«De humani corporis fabrica»** adlı eseri doğrudan doğruya insan vücudu üzerinde yapılmış incelemelere dayanan gerçek anlamda ilk anatomi kitabı sayılır .Uygulamalı araştırma metodu Vesalius'un Galenos'un hatalarını ortaya çıkarması sonucunu sağlamıştır. Vesalius'un çalışmalarını sürdürenler arasında, göz oynatma kasları, kulakzarı ve jenital organlar konusundaki çalışmalarıyle ün kazanmış Gabriele Falloppio (1523-1562) ile Padova'da 50 yıl süreyle öğretmenlik etmiş, Anatomi Tiyatrosunu yaptırmış ve damar kapakçıklarının doğru tanımını yapmış olan Gerolamo Fabrizio d'Acquapendente (1533-1619) sayılabilir. Bundan sonra anatomi durmaksızın gelişmiştir. Bolonya Üniversitesinde Berengario da Capri ve Roma Üniversitesinde Bartolomeo Eustachio'nun körbağırsak, boyunaltı bezi, işitme organları konusundaki çalışmaları anatomiye çok yararlı olmuştur. Eustachio, **Tabulae anatomicae** adlı kitabındaki resimlerin doğruluğuyle de başarı kazanmıştır.

Rönesans devrinin yeni anatomisi ve özellikle Vesalius'un çalışmaları Galenos'un ya-

nılmış olduğunu meydana çıkarmış ve sorunun yepyeni bir açıdan ele alınması gereğini ortaya koymuştur. Padova'da yetişmiş bulunan İngiliz William Harvey, İtalyan anatomi geleneğini, İngiltere'de mekaniğe ve bilime karşı uyan makta olan ilgiyle bağdaştıracaktır. 1628 yılında yayınlanan, **«Exercitatio anatomica de motu cordis et sanguinis»** adlı eseri aynı zamanda bir anatomi ve fizyoloji incelemesidir. Bu kitapta teşrih ve ayrı ayrı organların tanımlanması konusundaki olağan sorunlar yanında, kan dolaşımı mekaniği üzerinde tam bir incelemeye girişilmiştir. Bu inceleme, pratik deneyler yoluyle ve insan vücudu hidrolik bir makine gibi ele alınarak yazılmıştır. Galileo Galilei tarafından mikroskobun icadı, Marcello Malpighi'ye (1628-1694) Harvey'in kan dolaşımı konusundaki görüşünü doğrulamak ve çeşitli organların en ince yapısını keşfetmek suretiyle anatomide mikroskobik çalışma dalını yaratmak olanağını kazandırmıştır. Gaspare Aselli ise (1608-1692) lenf damarlarının varlığını ispat etmiştir. Bu damarlar daha sonraları Pisalı Paolo Mascagni (1725-1815) tarafından ayrıntılarıyle tanımlanmıştır. Bu arada Romalı cerrah Bernardino Genga (1620-1690) anatomik verilerini derleme halinde yayınlanmış ve ilk olarak cerrahi anatomi deyimini kullanmıştır.

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda teknikte sağlanan ilerleme ve bilimsel düşüncenin felsefî ve dinsel kavramlardan ayrılması, o zamana kadar elde edilmiş verilerin sınıflandırılmasına ve anatominin birçok dallara ayrılmasına yol açtı. XVI. yüzyılda mikroskobik ve cerrahi anatominin başladığından söz etmiştik. Ameliyat tekniğinin gittikçe ayrıntılara inmesi anatominin teorik ve pratik olarak ayrılmasına yol açarak topografik anatomiye büyük önem kazandırdı. Bu dalın ilk öncüleri Vincent Malacarne (1744-1816) ile Antoine Scarpa'dır (1752-1823). Hastalıkların sebep olduğu anatomik değişikliklerin inceleniş yolu olan, cesedin anatomik-cerrahi incelenmesi metodu Jean-Baptiste Morgagni (1682-1771) tarafından ortaya kondu. Böylelikle patolojik anatomi ortaya çıkmış bulunuyordu. Bu anatomi dalı, hastalıkların organlar ve dokularda yarattığı değişikliklerin incelenmesi yoluyle teşhis ve tanımlanmasını amaç alır. Bu alanda da Rudolf Virchow (1821-1902) hücre patolojisi (yani hücreler, dokulardaki gizli değişmeler) konusunda önemli keşiflerde bulundu. Louis Pasteur (1822-1895) ile Robert Koch (1842-1910) gene aynı alanda çalışarak, bulaşıcı hastalıkların sebeplerini (bakteriler, mikroplar) keşfettiler. Sistematik insan antomisi de, hücre hayatının fenomenlerine dayanarak «hücre üretilmesi» konusunda, yepyeni bulgular getirdi. Böylece, bir zamanların klasik «statik» anatomisinden yavaş yavaş modern «dinamik» bir anatomiye geçilmiştir. Klinik anatomi de yenileşme yolundadır. Yakın zamanlara kadar sadece ceset üzerindeki incelemelere dayanan, ölümün hareketsizleştirdiği bir cismi ele alarak gerçeği araştırdığı için yanılmalara düşen bu anatomi dalı da, hayatın hareket halinde, daima biçim ve durum değiştirdiğini göze alarak yepyeni bir çalışma yoluna girmiştir. Böylelikle modern biyolojik ve fonksiyonel cerrahinin temelleri atılmıştır. Bu cerrahi bisturinin en gizli ve derindeki organlara ulaşabilmesi için, topografik anatomiye sıkı sıkıya bağlı ve muhtaçtır. Öte yandan, normal ve patalojik anatominin yanı sıra, fizyolojiye (organik fonksiyonların incelenmesi) radyolojik anatomiye ve özellikle cerrahi müdahaleler sırasında organların canlı, dinamik hallerinin gözlemine dayanmaktadır. Araştırmacıların, fizyolojinin doğal kurallarına uyan canlı organların gözlemine yöneltilmiş çalışmaları patolojide yeni yeni buluşlar ortaya çıkartmıştır. Bu buluşlar, bir organla ilgili bilgiler ne kadar tam olursa olsun, basit bir teşrihde organın adının, durumunun, dış ve iç (morfoloji) görünümünün ve komşu organlarla ilişkilerinin bilinmesinin yetmediğini, genel morfoloji içinde ne anlam taşıdıklarının tespit edilmesinin de gerektiğini ortaya koymuştur. Bu tespit ve tanımlama işi karşılaştırmalı anatomi ve embriyoloji sayesinde mümkün olabilmiştir. Bunlardan ilki organların bir hayvan türünden diğerine geçerken uğradığı anî ya da ağır değişiklikleri (filojenetik gelişim); ikincisi ise belirli bir yaratıkta organların değişmeye başladığı andan, gelişimini tamamladığı zamana kadar (ontojenetik gelişim) geçirdiği çeşitli evreleri incelemek suretiyle yardımcı olmuşlardır.

ANAYASA

Devletin temel kuruluş biçimini, temel organların işleyiş ve oluşumlarını, görev ve yetkilerini tespit eden, bireylerle devlet arasındaki ilişkileri düzenleyen ve temel ideolojik kuralları belirleyen en üst kanun. Bütün diğer hukukî tasarruf ve eylemlerin anayasada belirtilen esaslara uygun olarak düzenlenmesi ve yapılması gereklidir.

Anayasaların ortaya çıkışı ve bugünkü anlamda anayasacılığın meydana gelişi uzun bir tarihsel gelişimin sonucudur. Fransız devriminden önce bugünkü anlamda bir anayasadan söz etmek mümkün değildir. Fakat daha önceleri de felsefî akımlara, siyasî görüşlere paralel olarak anayasacılık belirtileri ortaya çıkmış ve siyasî iktidar karşısında kişinin durumunu, devlet düzenini belirten, kuv-

Leonardo da Vinci'nin anatomi incelemeleri. Bilimin çeşitli alanlarında incelemeler yapmış olan Leonardo da Vinci, anatomi konusunda da büyük bir başarı sağlamıştır.

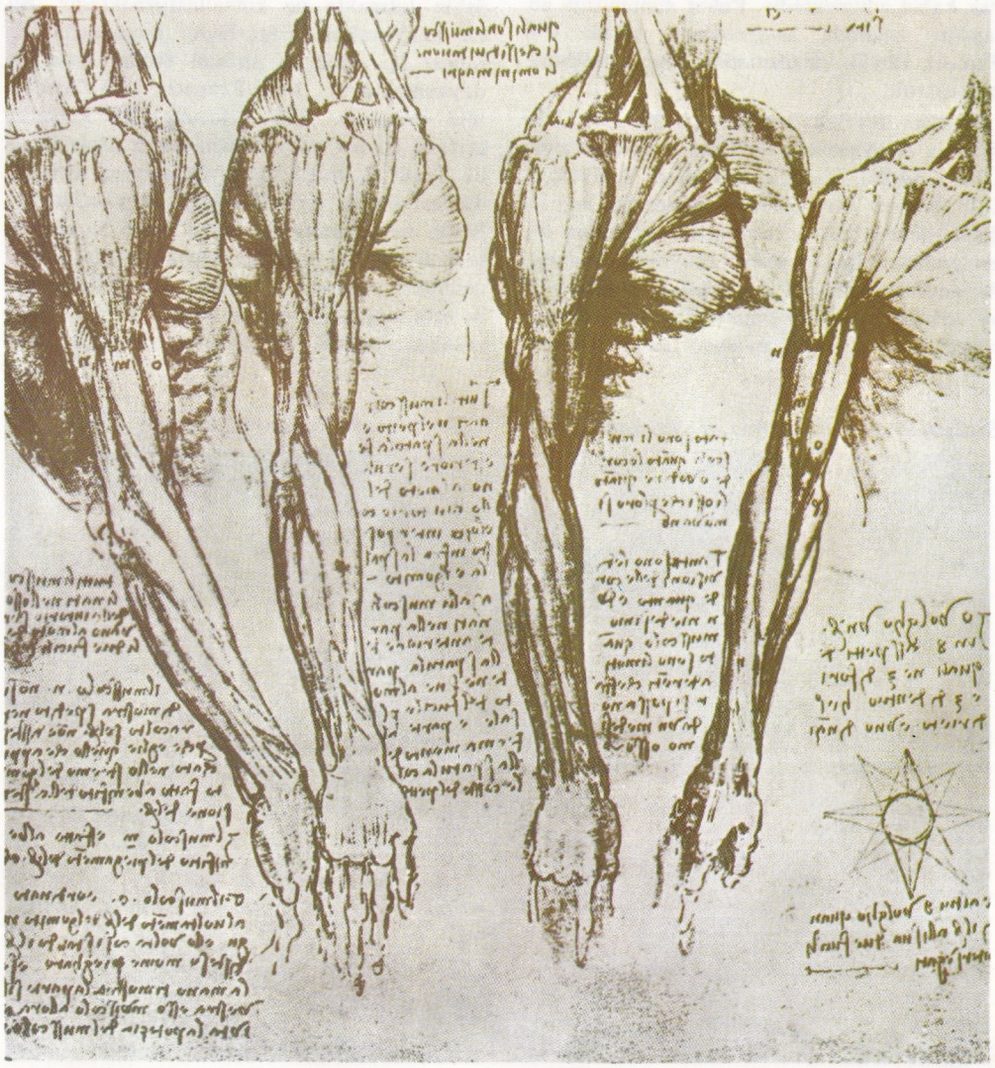

vetler arasındaki dengeyi kurma amacını güden kurallar belirmiştir. Bu tür kurallara eski Yunanda bile rastlamak mümkündür. Kurumları düzenleme eğilimi, hukuk kurallarının niteliği üzerindeki araştırmalar bir anayasal düzenin doğmasını sağlamıştır. Eski Roma felsefeci ve hukukçularının da, kendi çağları içinde ileri sayılacak nitelikte insan haysiyet ve hakları konusundaki görüşleri, günün siyasî iktidarlarını sınırlayacak düzeydedir. Daha sonraki yüzyıllarda, liberal akımlar, insanı yücelten felsefî görüşler, iktidarları sınırlamak için ileri sürülen politik kuramlar, anayasacılığın temelleri, ideolojik kaynakları olmuştur. Bununla beraber, Fransız devrimine kadar, insanların özgürlüklerini sağlamak, devlet yapısını demokratik ve adalete uygun bir biçim ve işleyişe kavuşturmak konusundaki çalışmalar ya birer fikir akımı olarak kalmış, ya da iktidara ve egemenliğe sahip bulunan kudretin tanıdığı bağış niteliğinde hukuk metinlerinde yer alarak, istendiği zaman geri de alınabilen haklar olarak gözükmüşlerdir. Parlamentonun üstünlüğü, kişilerin dokunulmazlığı, siyasî iktidarın sınırlılığı konusundaki ilk örfe ve bazı dağınık metinlere dayanan anayasa sistemine İngiltere'de rastlanır. XIII. yüzyıldaki Magna Carta ve 1628 tarihli **Bill of rights** ilk anayasa metinleri olarak kabul edilmektedir. Fakat günümüzde anlaşılan anlamda anayasalara ancak 1789 Fransız Büyük devriminden sonra rastlanabilmektedir.

Fransız devriminden sonra 1791, 1793, 1795 Fransız Anayasaları, devrimden önce yapılan 1787 Amerika Birleşik Devletleri Anayasası, 1791 Polonya Anayasası ve benzerleri, hep bu ülkelerdeki ihtilâl hareketlerinin ardından düzenlendikleri için «ihtilâlci anayasalar» olarak da anılmaktadır. Bu anayasalar, mutlakıyete ve aristokrasiye bir tepki olarak gerçekleşmeleri yönünden, burjuvaziye imkân tanıyan, kuvvetleri değişik organlar arasında aşırı bir şekilde dağıtan, burjuva özgürlüklerini kutsallaştıran nitelikleri içinde ortak unsurlara dayanmaktadır. Bu tür anayasalar üzerinde özellikle Montesquieu'nün etkisi geniş ölçüde görülmektedir. Aşırı liberal, kuvvetler ayrılığını yücelten ve yasama organına mutlak üstünlük tanıyan anayasaları, anayasacılıkta mutlakıyete dönüşü ve bir siyasî irticai ifade eden Bonapartist anayasalar izlemiştir. Bu tür anayasalarda, kuvvetler bölünmemekte, yürütme organı üstünlüğü elde etmekte ve anayasa hemen hemen sadece devletin temel kuruluş şeklini ve organların yetkilerini düzenleyen bir teşkilât kanunu haline gelmektedir. 1799 Fransız, 1805 Hollanda, 1805 İtalyan, 1808 İspanyol anayasaları bu türe örnek gösterilebilir. Tarihsel açıdan diğer bir önemli anayasa türü, Meşrutiyetçi şartlardır. Bu tür anayasalar, siyasî iktidarı elinde bulunduran hanedanların mutlak iktidarlarının sınırlandırılması, meşrutiyete dayandırılması amacını taşımaktadır. Bunlar iktidarın sorumluluğunu sınırlandırmak amacını taşıdıkları halde, halk iktidarına karşıdırlar ve siyasî iktidarın doğal olarak hanedana ait olduğunu kabul ederler. İktidarların ilâhî kaynağı görüşü, anayasa yoluyle liberalleştirilmiştir. Bu anayasalar da, monarka tanıdığı yürütme yetkisini üstün tutmakta ve kutsallaştırmaktadır. Bu tür anayasalarda özgürlükler tanınmakla beraber, bu özgürlük sistemi feodal esaslara dayanmaktaydı. 1814 Fransız, 1815 İsviçre, 1815 Hollanda, 1815 Polonya, 1826 Portekiz şartları bu tür anayasalara örnek gösterilebilir. Tarih açısından diğer bir anayasa türü de, iktidarı halka veren burjuva anayasalarıdır. Bütün devlet iktidarını halka veren bu anayasaların halktan anladığı, siyasî hakları kullanabilmek olanağına sahip olan, burjuvazi ile orta sınıfın üst tabakalarıdır. Burjuva anayasaları, yasama organlarına üstünlük tanımış, yürütme organı, yasama organlarının sadece bir kolu durumuna getirilmiştir. Kral ya da başka ad taşıyan devlet başkanı, yetkilerini kendi kişiliğinde, ilâhî kaynakta ya da hanedanda bulmamakta, bu yetkiler kendisine anayasa tarafından verilmektedir. Yargı organı ise tarafsız bir nitelikte kabul edilmiştir. Bu anayasalarda, kişilere, garantisi olmayan ve gerçekleşmesi yönünden devlete mükellefiyet yüklemeyen bir şekilde burjuva özgürlükleri tanınmıştır. 1831 Belçika, 1837 İspanya, 1844 Yunanistan, 1848 Hollanda, 1848 Fransız, 1849 Almanya, 1849 Danimarka, 1837 Avusturya anayasaları bu konuda örnek olarak gösterilebilir.

XX. yüzyıl anayasacılığı ise, özellikle, sosyalist akımların etkisi altında kalması yönünden kesin nitelik taşır. XX. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'da baş gösteren faşist ve nasyonal sosyalist eğilimler ve sistemler, her konuda olduğu gibi anayasacılık konusunda da gerici bir akıma hız vermiştir. Klasik hürriyetlerin reddedildiği bu tip anayasalarda, yürütme organının ve bir liderin üstünlüğü ilkesi kabul edilmiş, kişinin siyasî iktidar karşısındaki hak ve şahsiyeti inkâr olunmuştur. Kişinin hareket serbestisi, ancak devletin kabul ve izin verdiği alanlarla sınırlandırılarak, hakların her an için kanunlarla kısıtlanabilmesi olanağı yaratılmıştır. Hatta, kişi haklarının kısıtlanması yönünden kanuna ihtiyaç duyulmadan şefin kişisel yetkileri dahi yeterli görülmüştür. Zaten, yasama organı da yürütme organı karşısında yetkilerini kaybetmiş ve göstermelik bir yapı almıştır. Faşist devletlerin çoğunlukla yıkılmasından sonra, bu ülkeler tekrar demokratik anayasalara dönmüşlerdir.

XX. yüzyılın özellikle savaş sonrasında yapılan anayasaları sosyal hakları tanımak yönünden büyük bir önem ve yenilik taşımaktadırlar. Sosyalist akımların gelişmesi ve burjuva demokratik hürriyetlerinin gerçekleşmesi imkânlarının bulunmadığını ileri sürmesi, klasik demokratik anayasa biçimlerinin değişmesi sonucunu yaratmıştır. Yeni anayasalar, kişilere sadece hak ve özgürlükleri tanımakla yetinmemiş, bu hakların gerçekleşebileceği bir devlet düzeni kurmak, hakların geçerli olabilmesini sağlamak konusunda da devlete zorunluluk yüklemiştir. Kişinin de, devletten haklarını kullanabileceği bir ortam yaratılmasını isteyebilmek hakkı vardır. Ayrıca devlet artık çalışma ve ücret ilişkilerinde tarafsız kalamamakta, günün insanlık anlayışına uygun bir yaşama seviyesini emekçiler için sağlamak zorunluğunu yüklenmiş bulunmaktadır. Devlet, kişiye iş bulmak, ona âdil ve cins ve yaşına uygun iş koşullarını hazırlamak, yaşamasına yetişecek ücret sağlamak zorundadır. İşçiler, çalışma düzenlerindeki aksaklıkları gidermek için grev gibi, sendika kurma gibi zorlayıcı tedbirlere baş vurabilmek olanak ve hakkına da sahip bulunmaktadır.

Bu şekilde yeni anayasalar, sosyal haklar ile klasik kişi hakları arasında bir sentezi gerçekleştirmiş bulunmaktadır.

Sicilya kralı Ferdinando II. anayasayı kabul ettikten sonra sarayına dönüyor (1848).

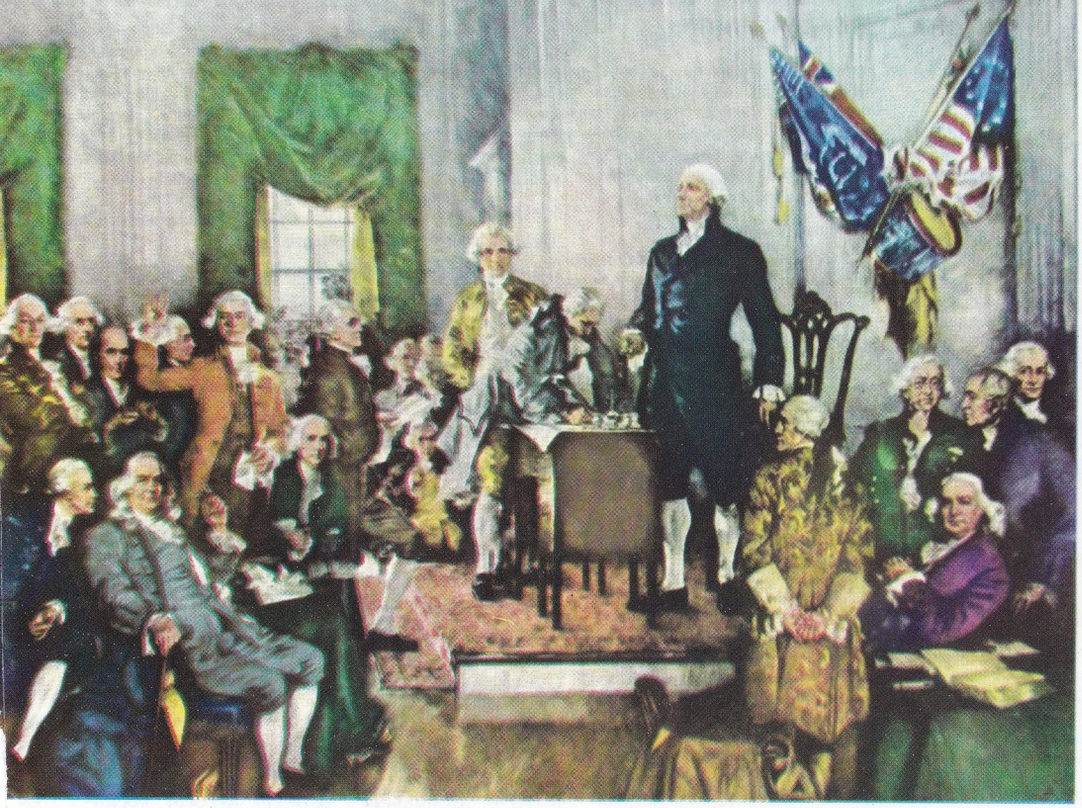

A.B.D. anayasasının onaylanması, federal yönetimden yana olanların başarısını teşkil etmiştir. Resimde George Washington (masanın önünde ayakta) ve Benjamin Franklin (soldan ikinci) anayasanın imzalanması töreninde.

Türkiye'de Anayasacılık: Türkiye'de anayasacılığın tam anlamıyle yerleşebilmesi bir anayasa düzenine erişilmesi, çok eskilere gitmemektedir. Osmanlı İmparatorluğunun yönetimi uzun süre İslâm hukukuna dayanan ve padişaha mutlak yetkiler veren bir sistem içinde gelişmiştir. Ancak XVII.-XVIII. yüzyıllarda, padişahın mutlak iktidarını sınırlamaya yönelmiş bazı tedbirlere ve çalışmalara rastlamak mümkündür. Senedi İttifak, Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı gibi daha sonraki bazı metinler, siyasî iktidarı kısıtlayıcı nitelik taşımaktaysalar da, bunlar hem bilfiil uygulanamamış ve hem de anayasa niteliğini kazanmamıştır. Çünkü, bu hukukî metinlerle tanınan haklar, vatandaşların tabiî hakkı olarak görülmemiş ve padişahın mutlak otoritesine dayanarak tebaasına bahşettiği lûtuflar sayılmıştır. Bu nitelikleri içinde bu gibi metinler, birer anayasa olmaktan çok ferman özelliğindedir. Ayrıca bu fermanlarla bahşedilen haklar, teminata tabi tutulmamış ve siyasî iktidarın yetkilerini kötüye kullanması halinde de bir müeyyide gösterilmemiş, sadece dinî birtakım müeyyideler söz konusu edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğunda padişah olarak Tanrı'ya karşı sorumlu sayılmış ve ancak dinî kurallarla sınırlandırılabilmesi olanağı söz konusu olmuştur.

Türkiye'nin siyasî hayatında ilk anayasa olarak, 1876 Kanunu Esasisi görülmektedir. Bunu, aynı anayasanın 1909 tadilleri, 1921, 1924 ve 1961 anayasaları izlemiştir.

a) **1876 Anayasası:** 1789 Fransız devriminin etkisiyle klasik özgürlük ve insan hakları hareketlerinden esinlenen gençlerin, aydınların etkisiyle mutlakıyet fikirleri sarsılmış ve Abdülaziz'in indirilişinden sonra, tahta çıkan, Abdülhamit, Mithat Paşa'nın hazırladığı Kanunu Esasiyi ilâna mecbur olmuştur. 7 zilhicce 1293 (1876) da ilân edilen Kanunu Esasi de, gerçekte bir fermandır ve haklar padişah tarafından bahsedilmiştir. Bu anayasa, siyasî bir görüş ve ideolojinin sonucu olmayıp, geçerli olan siyasî sistemde esaslı bir değişiklik yaratamamıştır. Yürütme organı otoriteden yoksundur ve yasama organı da padişaha tâbi durumdadır. Padişah, yürtüme organını istediği zaman değiştirebilmekte, yasama organını feshedebilmektedir. Yürütme organının yasama organına karşı sorumlu tutulması da kabul edilmemiştir. Kişilere tanınan hak ve hürriyetler de teminatsız ve gerçek bir anlam taşımaktan uzaktır. Abdülhamit'in yasama organını feshedip bir daha toplantıya çağırmaması sonucu anayasa da uygulama alanından kalkmıştır.

b) **1909 Tadilleri:** I. meşrutiyet devrinin 1908 yılında sona erip parlamentonun yeniden toplanarak II. meşrutiyet devrinin açılması, anayasada birtakım değişikliklerin gerçekleşmesiyle sonuçlanmıştır. Yapılan değişiklikler, anayasanın ana niteliğinde esaslı yenilikler getirmiştir. Devletin teokratik ve monarşik yapısında bir değişiklik meydana gelmemekle beraber, hükümdarın yetkileri sınırlandırılmış, yürütme orgam padişaha karşı bazı yetkiler elde etmiş, tayin ve azil yetkisi sınırlandırılmıştır. Yasama organı da yetkilerini genişletmiş ve yürütmeyi denetleme hakkını kazanmıştır. Kişi hak ve özgürlükleri yönünden ise büyük bir değişiklik yoktur. Bu anayasa sistemi de, özellikle İttihat ve Terakki Partisinin fiilî egemenliği yüzünden başarılı olamamıştır.

c) **1921 Anayasası:** Anadolu'da Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılmasından sonra, Kurtuluş savaşının amaçlarını belirtmek ve Anadolu hükümetinin kuruluş ve işleyişini saptamak üzere kabul edilmiş yeni Türkiye devletinin ilk anayasasıdır. Anayasada kişi haklarıyle ilgili hükümler yoktur. Bir bakıma, 1909 değişikliklerinden sonraki 1876 Anayasası ile 1921 Anayasası birlikte yürürlükte kalmışlardır.

d) **1924 Anayasası:** Kurtuluş savaşının kazanılmasından sonra, Yeni Türkiye Cumhuriyetinin tam anlamıyle yeni bir anayasaya kavuşturulması için yapılan çalışmalar sonucunda, 20 nisan 1924 tarihinde kabul edilmiştir. Esas itibarıyle yasama organına üstünlük tanıyan, bir çeşit meclis hükümeti sistemi kuran 1924 Anayasası, ulusal egemenlik ilkesinden kuvvet almıştır. Milletin kendi sahip olduğu egemenlik hakkının sonucu olan anayasa, yürütme kuvvetini yasama organının denetimine tabi tutmuş ve milletleşmeye paralel olarak milleti en yüce kuvvet olarak görmüştür. Cumhuriyetçi ve daha sonra yapılan değişiklikle layik bir nitelik kazanan bu anayasa, Osmanlıların teokratik ve monarşik yapıdaki anayasalarından, tüm felsefesiyle ayrılmıştır. Tek meclis, sistemine dayanan anayasa, Devlet başkanını da yasama organı üzerinde yetkisiz kılmıştır. Kişi hakları, vatandaşların doğal bir hakkı olarak görülmüş ve fakat bu hakların işleyiş ve gerçekleşiş tedbirleri alınmadığı için zamanla, yürütme organı anayasanın temel felsefesine aykırı olarak üstünlük sağlamıştır. Sonuçta da parlamento fiilî yetkisini, özellikle çok partili hayat içinde kaybetmiştir. Anayasa ideolojik yönden de, devletçi halkçı, layik, cumhuriyetçi, devrimci, milliyetçi bir anayasa olarak, Türk devriminin temel görüşlerini benimsemişti.

e) **1961 Anayasası:** 1924 Anayasasının uygulamada tam ters bir siyasî yapıya, parti hakimiyetine yol açması nedeniyle yapılan 27 Mayıs devrimi sonucunda, 1961 Anayasası Temsilciler Meclisi tarafından hazırlanıp kabul edilmiş ve halkın oyuna sunulmuştur. 1961 Anayasası tam anlamıyle modern bir demokratik anayasa olarak görülmektedir. Siyasî kuruluş bakımından kısmen parlamenter sistemi benimsemiş ve yasama ve yürütme organlarını karşılıklı yetkilere sahip kılmıştır. Yasama organı Senato ve Millet Meclisi adlarını taşıyan iki meclisten meydana gelmektedir. Demokratik, layik, sosyal hak esaslarını benimseyen Anayasa, yargı organlarının ve demokrasinin işleyebilmesi bakımından önem taşıyan radyo, üniversite gibi kuruluşların tam bağımsızlıklarını tanımıştır. Vatandaş hak ve hürriyetleri modern anlamda, kişi hakları sosyal haklar sentezine dayanmaktadır. Kişisel özgürlüklerin siyasî iktidar tarafından kısıtlanmasını önleyici tedbirler de alınmış ve örneğin bu amaçla kanunların anayasaya uygunluğunu denetleyici bağımsız bir Anayasa Mahkemesi kurulmuştur. Devlet, kişi hak ve hürriyetlerini gerçekleştirmekle görevli ve bunlara saygıyla yükümlü sayılmıştır.

Anayasaya aykırılık: Anayasa, en üst ve uyulması zorunlu kuralları taşıması yönün-

T.C. ANAYASASININ BAZI MADDELERİ

MADDE 9 — Devlet şeklinin Cumhuriyet olduğu hakkındaki Anayasa hükmü değiştirilemez ve değiştirilmesi teklif edilemez.

MADDE 10 — Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir.

Devlet, kişinin temel hak ve hürriyetlerini, fert huzuru, sosyal adalet ve hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşamıyacak surette sınırlayan siyasî, iktisadî ve sosyal bütün engelleri kaldırır; insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlar.

MADDE 11 — Temel hak ve hürriyetler, Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak ancak kanunla sınırlanabilir.

Kanun, kamu yararı, genel ahlâk, kamu düzeni, sosyal adalet ve millî güvenlik gibi sebeplerle de olsa, bir hakkın ve hürriyetin özüne dokunamaz.

MADDE 12 — Herkes, dil, ırk, cinsiyet, siyasî düşünce, felsefî inanç, din ve mezhep ayırımı gözetilmeksizin, kanun önünde eşittir. Hiç bir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınamaz.

MADDE 14 — Herkes, yaşama, maddî ve manevî varlığını geliştirme haklarına ve kişi hürriyetine sahiptir.

Kişi dokunulmazlığı ve hürriyeti, kanunun açıkça gösterdiği hallerde, usulüne göre verilmiş hâkim kararı olmadıkça kayıtlanamaz. Kimseye eziyet ve işkence yapılamaz.

İnsan haysiyetiyle bağdaşmıyan ceza konulamaz.

MADDE 15 — Özel hayatın gizliliğine dokunulamaz. Adlî kovuşturmanın gerektirdiği istisnalar saklıdır.

Kanunun açıkça gösterdiği hallerde, usulüne göre verilmiş hâkim kararı olmadıkça; kamu düzeninin gerektirdiği hallerde de, kanunla yetkili kılınan merciin emri bulunmadıkça kimsenin üstü, özel kâğıtları ve eşyası aranamaz.

MADDE 16 — Konuta dokunulamaz.

Kanunun açıkça gösterdiği hallerde, usulüne göre verilmiş hâkim kararı olmadıkça; millî güvenlik veya kamu düzeni bakımından gecikmede sakınca bulunan hallerde de, kanunla yetkili kılınan merciin emri bulunmadıkça konuta girilemez, arama yapılamaz ve buradaki eşyaya el konulamaz.

MADDE 17 — Herkes, haberleşme hürriyetine sahiptir.

Haberleşmenin gizliliği esastır. Kanunun gösterdiği hallerde, hâkim tarafından kanuna uygun olarak verilmiş bir karar olmadıkça, bu gizliliğe dokunulamaz.

MADDE 19 — Herkes, vicdan ve dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.

Kamu düzenine veya genel ahlâka veya bu amaçlarla çıkarılan kanunlara aykırı olmıyan ibâdetler, dinî âyin ve törenler serbesttir.

Kimse, ibâdete, dinî âyin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlarını açıklamaya zorlanamaz. Kimse, dinî inanç ve kanaatlarından dolayı kınanamaz.

Din eğitim ve öğrenimi, ancak kişilerin kendi isteğine ve küçüklerin de kanunî temsilcilerinin isteğine bağlıdır.

Kimse, Devletin sosyal, iktisadî, siyasî veya hukukî temel düzenini, kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasî veya şahsî çıkar veya nüfuz sağlama amacıyla, her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını ya da dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. Bu yasak dışına çıkan ve başkasını bu yolda kışkırtanlar kanuna göre cezalandırılır; dernekler, yetkili mahkemece ve siyasî partiler, Anayasa Mahkemesince temelli kapatılır.

MADDE 20 — Herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir; düşünce ve kanaatlarını söz, yazı, resim ile veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklıyabilir ve yayabilir.

Kimse düşünce ve kanaatlarını açıklamıya zorlanamaz.

MADDE 21 — Herkes, bilim ve sanatı serbestçe öğrenme ve öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkına sahiptir.

Eğitim ve öğretim, Devletin gözetim ve denetimi altında serbesttir.

Özel okulların bağlı olduğu esaslar, Devlet okulları ile erişilmek istenen seviyeye uygun olarak kanunla düzenlenir.

Çağdaş bilim ve eğitim esaslarına aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılamaz.

MADDE 22 — Basın hürdür; sansür edilemez.

Devlet, basın ve haber alma hürriyetini sağlıyan tedbirleri alır.

Basın ve haber alma hürriyeti, ancak millî güvenliği veya genel ahlâkı korumak, kişilerin haysiyet, şeref ve haklarına tecavüzü, suç işlemeye kışkırtmayı önlemek ve yargı görevinin amacına uygun olarak yerine getirilmesini sağlamak için kanunla sınırlanabilir.

Yargı görevinin amacına uygun olarak yerine getirilmesi için kanunla belirtilecek sınırlar içinde hâkim tarafından verilecek kararlar saklı olmak üzere, olaylar hakkında yayın yasağı konamaz.

Türkiye'de yayınlanan gazete ve dergilerin toplatılması, bu tedbirlerin uygulanacağını kanunun açıkça gösterdiği suçların işlenmesi halinde ve ancak hâkim kararıyla olabilir.

Türkiye'de yayımlanan gazete ve dergiler, ancak 57'nci maddece belirtilen fiillerden mahkûm olma halinde mahkeme kararıyla kapatılabilir.

MADDE 28 — Herkes, önceden izin almaksızın, silâhsız ve saldırısız toplanma veya gösteri yürüyüşü yapmak hakkına sahiptir.

Bu hak, ancak kamu düzenini korumak için kanunla sınırlanabilir.

MADDE 30 — Suçluluğu hakkında kuvvetli belirti bulunan kişiler, ancak kaçmayı veya delillerin yok edilmesini veya değiştirilmesini önlemek maksadıyla veya bunlar gibi tutuklamayı zorunlu kılan ve kanunla gösterilen diğer hallerde hâkim kararıyla tutuklanabilir. Tutukluluğun devamına karar verebilmesi aynı şartlara bağlıdır.

Yakalama, ancak suçüstü halinde veya gecikmesinde sakınca bulunan hallerde yapılabilir; bunun şartlarını kanun gösterir.

Yakalanan veya tutuklanan kimselere, yakalama veya tutuklama sebeplerinin ve haklarındaki iddiaların yazılı olarak hemen bildirilmesi gerekir.

Yakalanan veya tutuklanan kimse, tutulma yerine en yakın mahkemeye gönderilmesi için gerekli süre hariç, yirmi dört saat içinde hâkim önüne çıkarılır ve bu süre geçtikten sonra hâkim kararı olmaksızın hürriyetinden yoksun kılınamaz. Yakalanan veya tutuklanan kimse, hâkim önüne çıkarılınca durum hemen yakınlarına bildirilir.

Bu esaslar dışında işleme tabi tutulan kimselerin uğrayacakları her türlü zararlar kanuna göre Devletçe ödenir.

MADDE 37 — Devlet, toprağın verimli olarak işletilmesini gerçekleştirmek ve topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlamak amaçlarıyle gereken tedbirleri alır. Kanun, bu amaçlarla, değişik tarım bölgelerine ve çeşitlerine göre toprağın genişliğini gösterebilir. Devlet, çiftçinin işletme araçlarına sahip olmasını kolaylaştırır.

Toprak dağıtımı, ormanların küçülmesi veya diğer toprak servetlerinin azalması sonucunu doğuramaz.

MADDE 38 — Devlet ve kamu tüzel kişileri, kamu yararının gerektirdiği hallerde, gerçek karşılıklarını peşin ödemek şartıyla, özel mülkiyette bulunan taşınmaz malların, kanunda gösterilen esas ve usullere göre, tamamını veya bir kısmını kamulaştırmaya veya bunlar üzerinde idarî irtifaklar kurmaya yetkilidir.

Çiftçinin topraklandırılması, ormanların devletleştirilmesi, yeni orman yetiştirilmesi ve iskân projelerinin gerçekleştirilmesi amaçlarıyle kamulaştırılan toprak bedellerinin ödeme şekli kanunla gösterilir. Kanunun taksitle ödemeyi ön gördüğü hallerde, ödeme süresi on yılı aşamaz. Bu takdirde, taksitler eşit olarak ödenir ve kanunla gösterilen faiz haddine bağlanır.

Kamulaştırılan topraktan, o toprağı doğrudan doğruya işleten çiftçinin hakkaniyetli ölçüler içerisinde geçinebilmesi için zarurî olan ve kanunla gösterilen kısmının ve küçük çiftçinin kamulaştırılan toprağının bedeli herhalde peşin ödenir.

MADDE 39 — Kamu hizmeti niteliği taşıyan özel teşebbüsler, kamu yararının gerektirdiği hallerde, gerçek karşılığı kanunda gösterilen şekilde ödenmek şartıyle devletleştirilebilir. Kanunun taksitle ödemeyi öngördüğü hallerde, ödeme süresi on yılı aşamaz ve taksitler eşit olarak ödenir; bu taksitler, kanunla gösterilen faiz haddine bağlanır.

MADDE 46 — Çalışanlar ve iş verenler, önceden izin almaksızın sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler.

Sendika ve sendika birliklerinin tüzükleri, yönetim ve işleyişleri demokratik esaslara aykırı olamaz.

MADDE 47 — İşçiler, işverenlerle olan münasebetlerinde, iktisadî ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyle toplu sözleşme ve grev haklarına sahiptirler.

Grev hakkının kullanılması ve istisnaları ve işverenlerin hakları kanunla düzenlenir.

den, bütün diğer kanunların anayasaya uygun olması zorunluluğu vardır. Bütün kanunların anayasaya uygunluğunun sağlanması, özellikle demokrasilerde, kişi hak ve özgürlüklerinin gerçekleşebilmesi, ulusal egemenliğin belirli bir zümre ya da parti diktatörlüğü haline dönüşmemesi için zorunludur. Anayasa, günümüzde kişilerin temel hak ve özgürlüklerini tanıyan ve siyasî iktidarın kullanılışını belirli hukukî sınırlarla sınırlayan ve mutlakıyeti önleyen bir nitelik taşımaktadır. Siyasî iktidarların kişisel ya da zümresel iktidara kaymak eğilimleri, eğer, anayasaya aykırı kanunlar yapılabilmesi olanağı varsa, anayasaya aykırı bir şekilde gerçekleştirilebilir. Bu bakımdan, anayasaya aykırılığın engellenebilmesi, anayasal düzenin işleyebilmesi için şarttır.

Kanunların anayasaya uygunluğunun sağlanması yönünden değişik yollara baş vurulmaktadır. Kanunların gerek şekil, gerek muhteva yönünden anayasaya uygunluğunun sağlanabilmesi için, ilk baş vurulan yol, anayasaya aykırı kanunların çıkmasını önleyici tedbirlerin alınmasıdır. Örneğin serbest seçimler, özgür basın, kamu oyunun geliştirilmesi, iki meclis usulü, referanduma baş vurma, yasama komisyonlarının aykırılığı engelleyici yetkilere sahip kılınması, devlet başkanının vetosu, anayasaya aykırı kanunların çıkmasını engelleyici yollardır.

Anayasaya aykırı kanunların çıkmasını engelleyici yollara rağmen, yine anayasaya aykırı kanunlar çıkabilir. Anayasaya, aykırı olduğu ileri sürülen bir kanunun gerçekten anayasaya aykırı olup olmadığını denetlemek konusunda da çeşitli yollara baş vurulmuştur. Bugün artık uygulanmayan ve eskiden Fransa'da görülen bir sistem, kanunların anayasaya uygun olup olmadığını denetlemek yetkisinin de bağımsız bir siyasî meclise verilmesi usulüdür. Günümüzde genellikle uygulanan usul, uygunluğun denetiminde yargı organlarını yetkili kılar. Yargı organlarının anayasaya uygunluğu denetlemesi sisteminde de, bu yetki bazı ülkelerde olağan ve genel mahkemelere verilmekte, bazı ülkelerde ise salt bu denetlemeyi yapmakla görevli mahkemeler kurulmaktadır. Özellikle yargıçların bağımsızlığının sağlandığı ülkelerde, yargı organlarının uygunluğu denetlemeleri çok yararlı olmaktadır. Yargı organlarının anayasaya uygunluğu denetlemede uyguladıkları usuller yönünden de değişik sistemler vardır. Bunların başlıcaları, iptal sistemi, def'i sistemi, muhtelit sistem, talep üzerine inceleme sistemi, her kanunun incelenmesi sistemi vb. dir.

1961 anayasa düzenine kadar Türkiye'de, kanunların anayasaya uygunluğunun yasama organınca inceleneceği ve ayrıca kazaî bir denetimin mümkün bulunmadığı kabul edilmekteydi. 1961 yılından sonra, kanunların anayasaya uygunluğunun kazaî yolla denetlenmesi usulü kabul edilmiş ve Anayasa Mahkemesi kurulmuştur.

Anayasaya aykırılık, bir kanunun anayasaya uygunluğunda hataya düşülmesi anlamını taşır ve bu şekilde kanun yapanların bilerek

ve isteyerek ve anayasayı ihlâl amacıyle hukuka aykırı yollara baş vurarak anayasaya aykırı durumu yaratmadıkları kabul edilir. Bu nedenle anayasaya aykırılığı doğurmak suç teşkil etmez. Aykırılığın müeyyidesi, kanunun iptali ya da o olay hakkında uygulanamamasıdır. Bu bakımdan anayasayı ihlâl ile anayasaya aykırılık farklı anlam taşır.

Anayasa Hukuku: Eski deyimiyle, «Teşkilâtı Esasiye Hukuku». Devletin temel kuruluş ve işleyiş biçimlerini, iktidarın yetki ve hak sınırlarını, kişilerle siyasî iktidar arasındaki ilişkileri tarihi ve bugünüyle inceleyen, devlet kanunlarının dayanacağı temel ideolojik kuralları açıklayan hukuk dalı. Anayasa hukuku, sadece, o ülkede mevcut anayasanın getirdiği hükümleri inceleyen salt pozitif bir hukuk dalı değildir. Bu hukuk dalı, değişik politik sistemleri, bu sistemlere yol açan ideolojik esasları ve doktrinleri de inceleyen, karşılaştırmalar yapan hukuk dalıdır. Anayasa hukuku son yıllarda geçirdiği evrimler sonucunda en gelişen hukuk dallarından biri olarak görülmekte ve diğer bütün hukuk dallarını kapsayan, onlara da temel kavramları veren bir nitelik kazanmaktadır. Ayrıca, bu hukuk dalı, siyasî partiler, kamuoyu, baskı grupları, seçimler, özgürlük düzenleri gibi konuları da kapsayan, politika bilimine dayanan bir yapı almaktadır. Modern anayasa hukuku, devletin kökü, devletin unsurları gibi teorik ve klasik konulardan çok, bir ülkedeki politika hayatını inceleyen ve diğer ülkelerin politika hayatıyle karşılaştırmalar yapan bir bilgi dalı haline gelmektedir. Siyasî iktidar, özgürlük, egemenlik gibi konular, artık spekülâtif ve sözde kalan bir şekilde incelenmemekte, hayatın akışı içinde somut birer olay olarak ele alınmaktadır. Bu açıdan konu ele alınınca, anayasa hukuku teknik bir hukuk dalından çok, olayların nedenlerini de inceleyen, ekonomi, sosyoloji gibi bilimlere dayanmak zorunluluğunu duyan, çok canlı bir bilim sistemi olmaktadır. Yeni çerçevesi içinde, anayasa hukuku, dünya sorunlarını ve olaylarını da incelemek zorunda kalmaktadır.

Anayasayı İhlâl: Anayasaya aykırılıktan farklı olarak suç teşkil eden bir fiildir. Kasten, anayasanın kurduğu anayasal düzeni değiştirmek için cebren yapılan fiillerdir. Hukuka aykırı usul ve şekillerde anayasanın parlamentodan geçirilerek değiştirilmesi, anayasayı ihlâl sayılacağı gibi, anayasanın hukukî biçimine dokunmaksızın, anayasaca kabul edilen ilkelere aykırı bir düzenin isteyerek, bilerek ve hukuka aykırı şekillerde gerçekleştirilmesi de anayasayı ihlâl suçunu teşkil eder. Örneğin anayasayı kaldırmayı amaç bilen, anayasanın kurduğu siyasî biçimi değiştirmeye yönelen, kişilerin hak ve özgürlüklerini anayasal biçim dışında ele alan, darbe hareketleri, uygulamalar anayasayı ihlâl sayılır. Bu suçu, siyasî iktidar dışında kalan kişiler işleyebileceği gibi, bizzat siyasî iktidarı elinde bulunduranlar da iktidarlarını kötüye kullanarak işleyebilirler. Ceza Kanunumuzun 146. maddesi bu suçu ölüm cezasıyle cezalandırmaktadır.

Anayasa Mahkemesi: Kanunların anayasaya uygunluğunu denetlemekle görevli yargı organı. Kanunların anayasaya uygunluğunun yargı yoluyle denetimi usulü, 1961 Anayasamızdan önce kabul edilmediği için, Anayasa Mahkemesi de yoktur. 1961 Anayasasının yürürlüğe girmesinden sonra konuldu.

Anayasa Mahkemesi, 15 asıl ve 5 yedek üyeden kurulur. Asıl üyelerin dördü Yargıtay, üçü Danıştay genel kurullarınca kendi başkan ve üyeleriyle Başsavcı ve Başkanın sözcüsü arasından seçilir. Bu seçimlerde üye tam sayısının salt çoğunluğunu almak gereklidir. Seçimler gizli oyla yapılır. Anayasa Mahkemesinin bir üyesi de Sayıştay genel kurulunca kendi başkan ve üyeleri arasından aynı usulle seçilir. Millet Meclisi üç, Cumhuriyet Senatosu iki üye seçer. Cumhurbaşkanı da iki üye seçer. Cumhurbaşkanı bu üyelerin birini, Askerî Yargıtayın genel kurulunun göstereceği üç aday arasından seçmek zorunluğundadır. Yasama organınca seçilecek Anayasa Mahkemesi üyelerinin, üye tamsayılarının üçte iki oy çoğunluğuyle, gizli oyla ve yasama organı dışında bulunan şahıslar arasından seçilmesi gereklidir. Yasama Organlarının seçecekleri üyelerden birer kişinin, üniversitelerin hukuk, iktisat ve siyasal bilimler öğretim üyelerinin birlikte toplanarak gösterecekleri adaylar arasından olması gereklidir. Anayasa Mahkemesine asıl ya da yedek üye olabilmek için, kırk yaşını doldurmuş bulunmak, Yargıtay, Danıştay, Askerî Yargıtay ya da Sayıştayda veya üniversitelerde belirli sürelerle görev görmüş olmak ya da en az on beş yıl avukatlık yapmış bulunmak zorunludur. Anayasa Mahkemesinin yedek üyelerini de, asıl üyelerin seçimindeki usule uygun ola-

Fransa Kralı Louis XVI. halkın güvenini sağlayabilmek için, Fransız Millet Meclisinde, anayasayı savunan konuşmasını yapıyor (4 şubat 1790).

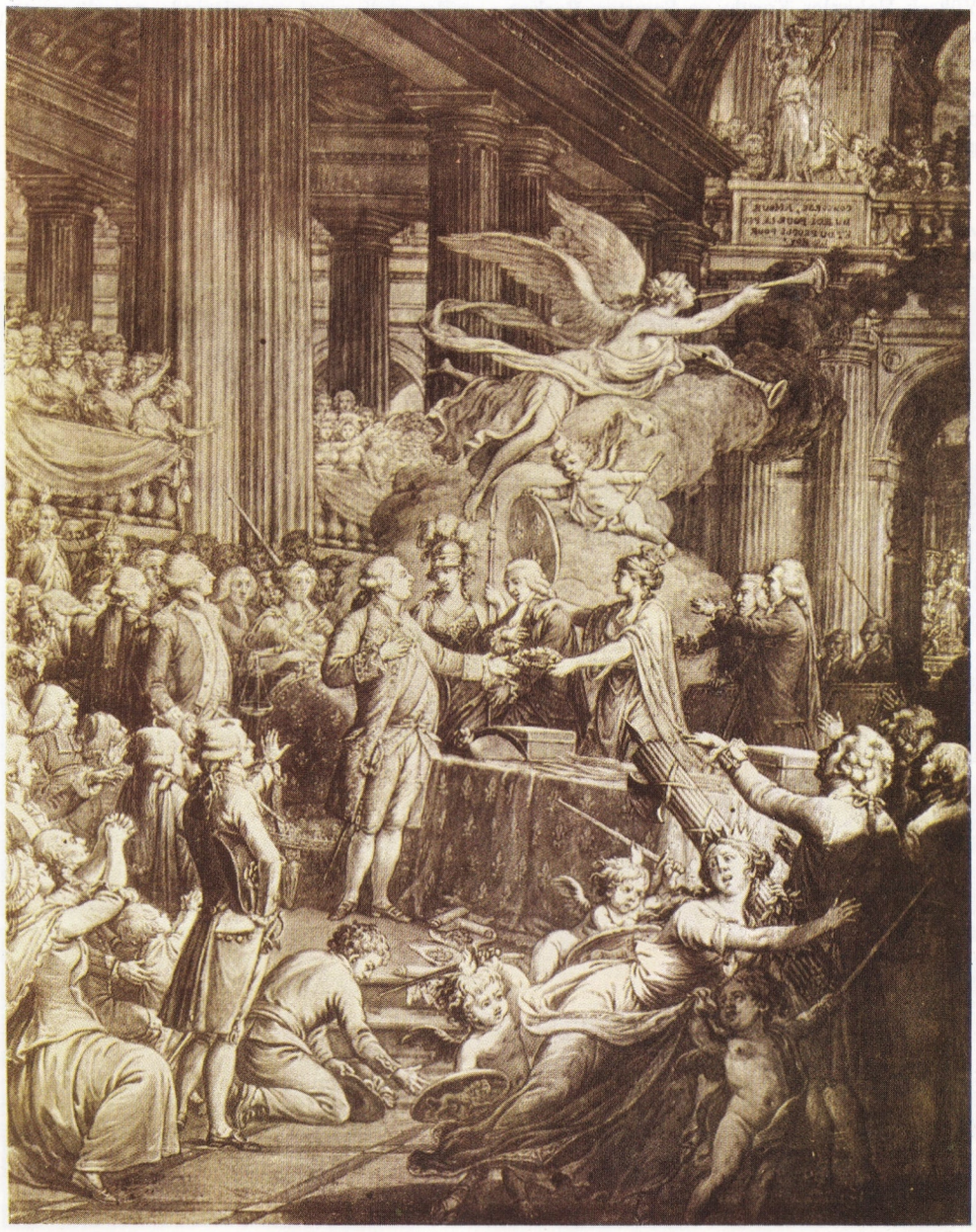

rak, Yargıtay, Danıştay ve Yasama meclislerinin her biri seçerler. Anayasa Mahkemesi de kendi üyeleri arasından, gizli oyla ve üçte iki çoğunlukla dört yıl için bir başkan, bir başkan vekili seçer. Anayasa Mahkemesi üyeleri 65 yaşında emekliye ayrılır. Bunun dışında, Anayasa Mahkemesi üyeliği, bir üyenin hakimlik mesleğinden çıkartılmasını gerektiren bir suçtan dolayı hüküm giyme halinde kendiliğinden, sağlık sebebiyle görev yapamama halinde, Anayasa Mahkemesi üye tamsayısının salt çoğunluğunun kararıyle sona erer.

Anayasa Mahkemesi, esas itibarıyle, kanunların ve Türkiye Büyük Millet Meclisi içtüzüklerinin anayasaya uygunluğunu denetler. Fakat mahkemeye bazı kanunlar ve bizzat anayasa tarafından, kanunların anayasaya uygunluğunun denetimi dışında bazı görevler yüklendiği de görülmektedir. Örneğin, Anayasanın 147. maddesine göre, Cumhurbaşkanını vatana hıyanet halinde, Bakanlar Kurulu üyelerini, Yargıtay, Danıştay, Askerî Yargıtay, Yüksek Hakimler Kurulu ve Sayıştay Başkan ve üyelerini, Cumhuriyet Başsavcısını, Başkanun sözcüsünü, Askerî Yargıtay Başsavcısını ve kendi üyelerini görevleriyle ilgili suçlardan dolayı Yüce Divan sıfatıyle yargılamak görevi de Anayasa Mahkemesine aittir. Bu hallerde, savcılık görevini Cumhuriyet Başsavcısı yapar. Bunun dışında, Anayasanın 57. maddesine göre, insan hak ve özgürlüklerine dayanan demokratik ve layik Cumhuriyet ilkelerine ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne aykırı tüzükleri, programlar ve faaliyetleri tespit edilen siyasî partileri kapatmak yetkisi de Anayasa Mahkemesinindir. Yine Anayasamız 81. maddesinde, yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiş olan parlamento üyesinin bir hafta içinde yapacağı itirazı inceleyerek on beş gün içinde karar vermek yetkisini de Anayasa Mahkemesine vermiştir. Bu görevlerin yerine getirilmesinde uygulanacak usul hükümleri, Siyasî Partiler Kanunu'nda ve 44 sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkındaki Kanunda belirtilmiştir.

Bir kanunun anayasaya aykırılığının denetlenmesi için, bu mahkemeye baş vurabilmek belirli usullere bağlıdır. Anayasamızın 149. maddesine göre, Cumhurbaşkanı, son milletvekili genel seçimlerinde geçerli oy sayısının en az %10'unu alan ya da Türkiye Büyük Millet Meclisinde temsilcisi bulunan siyasî partiler ya da bunların meclis grupları, yasama meclislerinden birinin en az altıda bir tutarındaki üyeleri, herhangi bir kanunun anayasaya aykırılığını ileri sürerek iptalini talep edebilirler. Yüksek Hâkimler Kurulu, Yargıtay, Danıştay, Askerî Yargıtay ve üniversiteler de kendi varlık ve görevlerini ilgilendiren alanlarda kanunların, meclis içtüzüklerinin ya da bunların belirli madde ve hükümlerinin anayasaya aykırılığı iddiasıyle iptalini Anayasa Mahkemesinden talep edebilirler. Anayasa Mahkemesinde doğrudan doğruya iptal davası açma hakkı, iptali istenen kanunun ya da İçtüzüğün Resmî Gazetede yayınlanmasından başlayarak doksan gün sonra düşer.

Kanunların anayasaya aykırılığının denetlenmesini sağlayan diğer yol ise, aykırılığın bir mahkemede ileri sürülmesi halidir. Bir dâvaya bakmakta olan mahkeme, uygulanacak bir kanunun hükümlerini anayasaya aykırı görürse ya da taraflardan biri aykırılığı ileri sürer ve bu iddia yargıç tarafından ciddî görülürse yargıç konuyu Anayasa Mahkemesine aksettirir ve Anayasa Mahkemesinin bu konuda vereceği karara kadar dâvayı durdurur. Anayasa Mahkemesi işin kendisine gelişinden başlamak üzere üç ay içinde kararını verir. Bu süre içinde karar verilmezse, mahkeme, anayasaya aykırılık iddiasını kendi kanısına göre çözümleyerek dâvayı yürütür. Ancak Anayasa Mahkemesinin kararı, esas hakkındaki karar kesinleşinceye kadar gelirse, mahkemeler buna uymak zorundadırlar.

Anayasa Mahkemesinin kararları kesindir. Anayasa Mahkemesinin iptaline karar verdiği, karar, tüzük ve karar yürürlükten kalkar. İstasnaî hallerde, Anayasa Mahkemesi iptal kararının yürürlüğünü altı ayı geçmemek üzere ileriye bırakabilir. Anayasa Mahkemesi kararları Resmî Gazetede hemen yayınlanır ve yayınlanmakla devletin yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını, gerçek ve tüzel kişileri bağlar.

Anayasa Mahkemesi bu işleyiş şekli içinde, kişi hak ve özgürlüklerinin siyasî iktidarca kısıtlanmasını engelleyici, parlamentoda çoğunluğu elde eden siyasî partilerin mutlak egemenliğini önleyici çok önemli bir fonksiyon görmektedir.

Adriya denizinin en önemli limanlarından biri olan Ancona, aynı zamanda, balıkçı teknelerinin yapıldığı tersanelere de sahiptir.

ANAZARBA

Anadolu'nun Kilikya ovasında eski çağların önemli bir şehri. Kalıntıları Sombaz çayının sağ kıyısında, Ceyhan'la birleştiği yerin 8 km. kuzeyinde bir tepe üzerindedir. Anazarba, Aynzarba, Anazarbus diye de anılır. Yüksek kale üzerinden geniş ova ile İskenderun körfezi gözükür. Kalenin altında birçok eski yapı örenine rastlanır. Kale, asıl kale ve sur olmak üzere iki bölümdür. Doğu yöndeki surların uzunluğu 1500 metredir ve 70 metrede bir burç vardır. Surların yüksekliği 8-10 metredir.

Şehir ve kalenin ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte bazı araştırmacılar şehrin Asurlular tarafından kurulduğunu söylemektedir.

Anazarba, Romalıların yönetimindeyken büyük bir önem kazanmıştır. Kilikya, imparator

Arkadios'un yönetiminde ikiye bölünmüş ve Anazar ve Cilicia (ikinci Kilikya) nın başkenti olmuştur. VI. yüzyılda Anazarba depremler yüzünden yıkılmışsa da şehir Bizans imparatorlarından Justinianos ile Justinos tarafından yeniden yaptırılmış ve bir süre Justinianopolis adını taşımıştır.

Bizans imparatorluğunun önemli bir sınır kalesi olan Anazarba 796 yılında Arapların eline geçmiş ve şehre Aynzarba adını Araplar vermişlerdir. Abbasî halifesi Harunürreşit kaleyi onartmış, Mutasım da 835 yılında Sott diye adlandırılan bir kısım Hintliyi bu şehre yerleştirmiştir. 962 yılında şehir Nikephoros Phokas tarafından ele geçirilmiştir. Sonradan Anazarba Ermenistan'a katılmıştır. Daha sonra Ramazanoğullarının eline geçen şehir bu dönemde kendi haline bırakılmıştır.

ANCONA

İtalya'nın Marche bölgesinin ve aynı addaki ilinin merkezi (nüf. 100.000). Adriya denizine hemen hemen bir dirsek teşkil edecek şekilde çıkıntı yapan Conero dağının kuzeydeki girintisine kurulmuştur. Zaten kentin adı, Yunanca dirsek anlamına gelen (**ankon**) dan alınmıştır. Bu kent M.Ö. IV. yüzyılın başlarında kurulmuş ve Roma imparatorluğu zamanında gelişmiş, imparator Trajanus, limanın savunması için uzun bir mendirek yaptırmıştır. 1532 yılında Ancona, Papalık devletine katılmış ve 1860 yılına, yani Castelfiardo savaşından sonra Piemonte ordularının girişine kadar Papalık'a bağlı kalmıştır. Eski kent, limandan Guasco tepesinin dik yamaçlarına doğru tırmanır. Romalılardan kalma San Ciriaco kilisesi bu tepenin üzerindedir. Kentin yeni kesimiyse Guasco ile gerideki Artagno arasında kalan girinti içinde yayılmaktadır. Son savaş sırasında özellikle ticaret açısından büyük önem taşıyan liman tesislerinin bombalanmasından meydana gelen büyük zararın onarılmasından sonra, ekonomik faaliyet yeniden canlanmaktadır. Endüstride çimento, gemi şantiyeleri, ilâç ve mobilya tesisleri önemli yer tutar.

Ancona ili (1 938 km^2.; 405 000 nüf.) Marches bölgesinin orta kısmındadır. Apeninlerden denize doğru çoğunlukla çok iyi cins şarap sağlayan bağların, meyve bahçelerinin, zeytinlik ve bostanların yaygın bulunduğu tepeler halinde uzanır. Kıyı bölgesinde balıkçılık çok gelişmiştir. Her yıl Ancona kentinde ulusal balık fuarı açılır; iç kesimlerdeyse hayvancılık ileridir. Belli başlı kentler, kâğıt fabrikalarıyle ve ressam Gentile da Fabriano'nun vatanı olmakla ün salan Fabriano, Iesi (şarap ve ipek), Santa Casa'yı içine alan kilisesi sebebiyle turistleri ve dinsel ziyaretçileri çeken Loreto ve çok gelişmiş plaj şehri Senigallia'dır.

AND DAĞLARI

Güney Amerika'nın batı kıyısı boyunca kesiksiz uzanan ve Atlantik ile Pasifik okyanusları arasında subölümü çizgisini meydana getiren sıradağlardır. Yer yer yükselip alçalan, birbirinden ayrılıp yeniden birleşen, zaman zaman kaybolarak biraz ötede yeniden beliren oldukça düzensiz sırtlardan meydana gelmiştir. And dağları boylamlar boyunca yaklaşık olarak 8 000 km. kadar uzanan son derece geniş bir alanı kaplar.

And dağlarından bir görünüş. And dağlarındaki yaylalarda sıcaklık ortalaması düşük olmakla birlikte, yerleşmeye elverişli kesimler oldukça fazladır.

Yapıları. — Bu sıradağlar güneyde Ateş Toprağı'ndan başlar ve Monte İtalia'da yüksekliği 2 350 metreyi bulur. Magellan boğazını geçince, Andlar Şili ile Arjantin arasındaki sınır bölgesi boyunca uzanır, yavaş yavaş yükselerek Aconcagua tepesinde en yüksek noktasına erişmiş olur. Bu dağın yüksekliği uzun zamandan beri çeşitli inceleme ve araştırmalara konu olmuştur. Kitap ve haritalarda genellikle 7 130 metre olarak gösterilmekle beraber, Arjantin Askerî Coğrafya Enstitüsü tarafından 6 959 metre olarak tespit edilmiştir.

Sıradağlar, 27°G enlemi hizasında, San Francisco geçidinde ikiye ayrılır, böylece meydana gelen iki dağ zinciri Bolivya yaylasını çevreler. Burada Andlar en geniş noktasını bulmuş olur (800 km.). Böylece çok sayıda göl vardır. Özellikle 3 812 metre yükseklikteki Titicaca gölü ile Poopo gölü çok büyüktür. İki zincir tekrar birleşir ve Peru topraklarında, Lima'nın kuzey-doğusunda Pasco düğümünde üç sıraya ayrılır. Bunlar da daha kuzeyde Loja (Ekvator) da birleşir. Bu noktadan Pasto'ya kadar iki sıradağ halinde uzanır: Burada son bölünme olur: Üç sıra kuzeyde And kordilyerleri halinde devam ederken doğu tarafta ikiye ayrılıp Trinidad adasını meydana getirir.

Şurada burada kalıntılarına rastlanan başka bir kordilyer de Andlar bölgesine aittir. Bu, kalıntılarının bazen pek belirli olarak Şili adalarını meydana getirdiği kıyı sıradağıdır.

And tepeleri büyük yüksekliklere ulaşır. Aconcagua'dan başka 6 000 metreyi aşan birkaç tepe daha vardır. Bu sıradağın en belirgin özelliklerinden biri, görünümlerinin sık sık değişmesidir. İç bölgelerde yükseklikler az engebelidir. Buna karşılık kenarlara doğru tepeler birdenbire yükselir, boğazlar çok derindir ve tipik bir Alp görünüşü yaratır. Sürekli olarak karla kaplı kesimin sınırı, tropikal bölgelerde yükselir, Ateş Toprağı bölgesindeyse bu sınır, 1 000 metreye kadar iner. Genellikle pek yaygın olmayan buzullar güneye doğru gidildikçe genişler ve güney kesiminin en ucunda dillerinin denizin yakınlarına kadar uzadığı görülür.

Oluşum ve Yanardağlar. — Andlar, Mesozoik zamanın en son devrinde ve bundan sonra gelen Üçüncü zamanda denizden çıkmışlardır. Yapı bakımından oldukça düzenli katman sistemi sayılabilirler. Bu dağların doğuş sebebini Wegener kıtaların kayması kuramıyle açıklar. Güney Amerika batıya doğru kayarken deniz dibinde oluşmuş toprakları sıkıştırarak gittikçe daha fazla kıvrılmasına ve nihayet sudan çıkıp bugünkü durumuna gelmesine sebep olmuştur. Wegener'in görüşü bugün anahatlarıyle kabul edilmekle beraber, jeologların çoğunluğu kıtaların kaymasıyle birlikte iç kuvvetlerin de And dağlarının teşekkülünde rol oynamış olduğunu öne sürerler ki And dağlarında rastlanan yanardağlar bu görüşü desteklemektedir. And dağlarındaki yanardağların sayısı 70 kadardır. Bunların bazıları hâlâ faaliyet halindedir. Bu yanardağlar coğrafî konumları yönünden üç gruba ayrılabilir. Birinci grup Kolumbiya-Ekvator grubudur. En önemli yanardağları Chim-

borazo (6 272) ile Cotopaxi (5 897 m.) dir. Bunlar Ekvator topraklarındadır. İkinci grup tarihî zamanlarda faaliyet göstermiş bulunan yanardağları kapsayan Peru grubudur. En kalabalık olan üçüncü grup Arjantin-Şili grubudur. Buradaki yanardağlar çok büyük felâketlere yol açmıştır. And sıradağları boyunca sık sık depremler olur. 1960'ta meydana gelen en son deprem bütün Şili kıyısını altüst etmiştir.

İklim ve Ekonomi Bakımından Önemi. — Bu yüksek sıradağın Pasifik kıyısı boyunca aralıksız uzanması, deniz rüzgârlarının iç bölgelere girmesine ve oralara olumlu etkilerini götürmesine engel olduğundan, iklim bakımından çok büyük önem taşır. Buna rağmen And kordilyerleri pek elverişli yerleşme olanaklarına sahiptir. Örneğin Bolivya'nın başkenti La Paz, denizden 3 700 m. yükseklikte kurulmuştur. Başka dağlarda bu kadar yükseklikte yerleşme olanağı düşünülemez. Andların tropikal kesiminde bu gibi yüksekliklere kurulmuş pek çok kent ve kasaba vardır. En yüksek tepelerin eteklerine kadar tarım ve hayvancılık yapılabilir. Bu sıradağların ekonomik önemi kuzey Andların büyük orman zenginlikleriyle ve orta güney Andların maden zenginlikleriyle daha da artmıştır.

ANDALUZİT

Killi ve tıkız kayalarda çok sık rastlanan bir mineraldir. Rombik sistemde kristalleşir ve kimyasal formülü (Al_2SiO_5), çeşitli bileşimlerde kristalleşen siyanit ve sillimanit gibi diğer minerallerin formülüne eşittir (Polimorfizm örneği).

Andaluzit kuyumculukta değerli taş olarak da kullanılır; bakıldığı yöne göre renk değiştirme özelliği vardır. En güzel örnekleri Brezilya'da Minas Novas bölgesi maden yataklarından elde edilenleridir.

ANDAMAN ADALARI

Güney Asya'da Bengal körfezinin doğusunda, iki grup halindeki adalardan kuzeydekilere verilen ad. Sayıları, dördü büyük olmak üzere iki yüzden fazladır. Andaman ve Nikobar adlı adalar, Çin Hindi batısındaki Arakan sıradağının uzantısı olduğu kabul edilen ve Sumatra'ya kadar uzanan denizaltı eşiğinin, sular üstüne çıkmış yüksek noktalarıdır. Andaman, kumtaşları, şistler, yeşil külteler ve mercan kalkerlerinden oluşmuştur. Bazı bölgelerinde volkanik bir nitelik taşıyan kısımlar da vardır. Adalardan bazılarının yükseklikleri 300-400 m.'yi, hatta 700 m.'yi bulur. Doğu kıyılar daha zengin görünüşlüdür. Büyük Andaman, Küçük Andaman olmak üzere ikiye ayrılır.

Ayrıca Büyük Andaman, Kuzey ve Güney Andaman olmak üzere iki gruptur. Dar boğazlarla birbirlerinden ayrılırlar.

Hava durumu, seyrek olarak, fakat yıkıcı nitelikteki siklonlarla değişir. Yıllık ortalama sıcaklık 25°C dir. Ortalama yağışsa 3 m³.'tür. Adaların batı kıyılarını, mercanlarla kuşatılmış Mangrove ormanları kaplar. Bu ormanlar, büyük yeşil alanlar halinde adaların belli başlı güzelliğini meydana getirir. Geniş yapraklı büyük ağaçlardan vücuda gelen bu ormanlar her mevsimde yeşildir. Önceleri tropikal ürünler, hatta hindistancevizi bile dışarıdan getirtilirken, bu konularda haracanan çabalar sonucunda, Andaman adaları bugün dışarıya hindistancevizi ve kaplumbağa ihraç eder duruma gelmiştir.

İngilizlerin bir sürgün yeri olarak kullandıkları Andaman adalarının yüzölçümü 6 500 km²., nüfusu 20 binden fazladır. Üzerlerinde özel şekilli hayvanların yaşaması ve memeli hayvanların bulunmayışı adaların oldukça eski çağlarda ana kıtadan ayrıldığını gösterir.

ANDAY, MELİH CEVDET

(1915-). Günümüz Türk şair ve yazarlarından. İstanbul'da doğmuştur. İlk ve ortaokulu İstanbul'da, liseyi Ankara'da bitirmiştir. Sosyoloji öğrenimi için gittiği Belçika'dan, II. Dünya savaşı çıkınca dönmek zorunda kalarak Millî Eğitim Bakanlığı Yayın Müdürlüğünde danışman olarak çalışmıştır.

1950'de İstanbul'a yerleşen Melih Cevdet, Akşam, Tercüman ve «Büyük Gazete» nin sanat ve edebiyat sayfalarını yönetmiş, Tercüman ve Tanin gazetelerinde fıkra yazarlığı yapmıştır.

İlk şiiri 1936'da Varlık dergisinde yayımlanmıştır. Arkadaşları Orhan Veli ve Oktay Rıfat'la birlikte yayımladıkları Garip adlı şiir kitabı yeni Türk şiirinin kuruluşunda öncü yapıtlardan sayılır.

Melih Cevdet Anday, şiir, deneme ve fıkra yazarlığının yanı sıra çeviricilik ve tiyatro oyun yazarlığı da yapmaktadır.

Oyunları Ankara Devlet Tiyatrosu, İstanbul Şehir tiyatrolarında ve özel tiyatrolarda oynanmıştır. Şimdi İstanbul Belediye Konservatuvarında öğretmen ve TRT yönetim kurulunda da üyedir.

Eserleri: «Garip» (Orhan Veli ve Oktay Rıfat'la, 1941), «Rahatı Kaçan Ağaç» (1946-1961), «Telgrafhane» (1952-1964), «Yanyana» (1956), «Kolları Bağlı Odysseus» (1936) (Şiirler). «Doğu-Batı» (1961), «Konuşarak» (1964) (Denemeler). «İngiliz Edebiyatından Denemeler» (1964), «Gelişen Komedya» (1965), «Barabbas ve Cüce», «Batıdan Şiirler» (Orhan Veli ile), «Irmaktan Öte», «Ölü Canlar» (Çeviriler). «Aylaklar» (1965) (Roman). «Sovyet Rusya, Azerbeycan, Özbekistan, Bulgaristan, Macaristan» (1965) (Gezi). «İçerdekiler» (1965), «Mikadonun Çöpleri» (1967) (Oyun).

Melih Cevdet Anday.

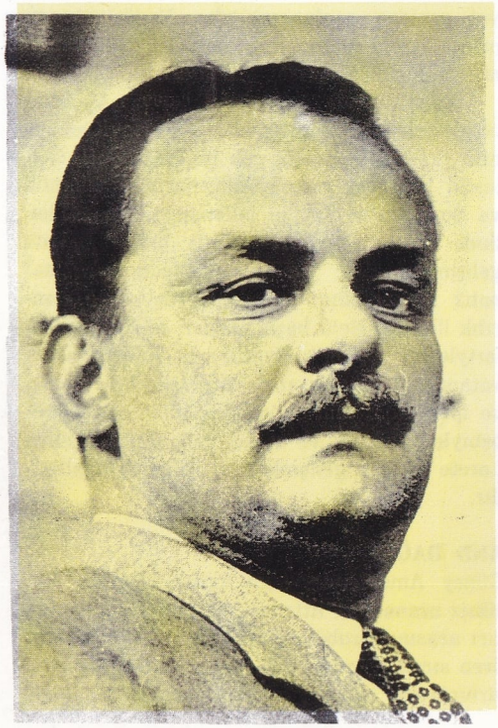

ANDERSEN, HANS CHRISTIAN
(1805-1875), Danimarkalı ünlü yazar. Babası kundura tamirciliği, anası çamaşırcılık yapan fakir bir ailenin oğludur. Çirkin ve içine kapanık bir çocuk olduğu için, büyüme çağı yalnızlığın yarattığı çeşitli acılarla geçmiştir. En dokunaklı masallarından biri olan **Çirkin Ördek Yavrusu**'nda işlenen acıklı temalar kaynağını çocukluğunun yalnız yaşantısından alır.

Fırsat bulur bulmaz, sahneye çıkmak amacıyle Kopenhag'a gitmiş, fakat çirkinliği tiyatroda başarı sağlamasına engel olmuştur. Bu arada zengin bir adamın, Jonas Collin'in yakın ilgisi sayesinde öğrenim yapma olanağına kavuşan genç Andersen, gezi notları, güldürü denemeleri ve roman alanında yaptığı çalışmalarla edebiyattaki ilk adımlarını atmıştır. Konusu İtalya'da geçen ve adı **Tuluatçı** olan ilk romanı, kısa zamanda ona ün kazandırmış (1835'te, yani İtalya'ya ilk gezisinden bir yıl sonra) aynı yıl **Çocuklar İçin Masallar** kitabını yayımlayarak daha da büyük yankılar uyandırmıştır. 1835'ten 1872'ye kadar hemen hemen her yıl yayımladığı masal kitaplarında, erişilmez bir canlılık ve yeni buluşlarla çocuksu mizacının etkilerini yansıtmıştır.

Andersen'in sanatının gelişmesinde, içli tükenmez bir fantezi duygusunun, kendine özgü ve özellikle ülkenin efsanelerine ve balladlarına dayanan öğreniminin ve Novalis'ten Hoffmann'a kadar Alman romantiklerini derinliğine tanımanın sonucu edindiği bilgileri birleştirme yeteneğinin etkisi büyük olmuştur.

Kırmızı Patikler, Bezelye Prensesi, İmparatorun Yeni Giysileri, Küçük Denizkızı, Vahşi Kuğular, masallarının en ünlüleridir. Andersen'in masalları, yer yer ince taşlamalara, yer yer derin acıma duygusuna dayanır. Hemen hemen her masalda kendi hayatında izlenimler vardır. Hayatının son yıllarında kadar Avrupa'nın pek çok ülkesini gezip görmüş, gezi izlenimlerini **İsviçre'de** (1851), **İspanya'da** (1863), **Portekiz'i Ziyaret** (1866) adlı kitaplarında anlatmıştır. Romanları arasında **Tuluatçı**dan başka **Yalnız Bir Çalgıcı** (1835) ve **O.T.** (1837) sözü edilmeye değer eserlerdir. (**O.T.**, Offentligt Tughtus ya da Genel İslahevinin baş harfleridir.) Otobiyografisi olan **Hayatımın Masalı** Almanca olarak yayınlanmış (1846) ve yeniden gözden geçirilerek 1855'te Danimarka dilinde ikinci basımı yapılmıştır.

Solda: Andersen'in Küçük Denizkızı adlı masalı için yapılmış bir resim. Üstte: Andersen'in 1805 yılında doğmuş olduğu ev. Danimarka ve başka kuzey ülkelerinin halk efsaneleriyle, eski İtalyan ve İspanyol masallarından yararlanan Andersen, hüzünle karışık bir güldürü havası içinde unutulmaz eserler vermiştir.

ANDERSON, MAXWELL
(1888-1959) Kuzey Amerikalı şair, dram ve senaryo yazarı. Bir batist papazının oğludur. 1911 yılında Kuzey Dakota Üniversitesinden mezun oldu ve gazeteciliğe başladı. 1923'te **White Desert (Beyaz Çöl)** le ilk tiyatro başarısına ulaştı; 1924'te Laurence Stallings'le beraber, I. Dünya savaşını konu edinen bir dram yazdı. **What Price Glory?** (Zaferin Bahası Ne?) adlı bu dram birkaç kez film haline de getirildi. Tiyatro eserlerinin çoğunun konusu tarihidir: **Elizabeth the Queen** (Kraliçe Elizabeth), 1930; **Night over Taos** (Taos'ta Gece) 1932; **Mary of Scotland** (İskoçyalı Mary) 1933; **Anna of the thousand days** (Bin Günün Anna'sı) 1948. En önemli eseri 1935 yılında yazmış olduğu dramatik şiir **Winterset** (New York Köprüleri Altında) dır. Şiirde Sacco ve Vanzetti olayını ele alarak, içki yasağı konusuna Oreste ve Hamlet'in temasını uygulamıştır. Öbür oyunları arasında gene çağdaş bir devirde geçen **High Tor** (1937) adlı ikinci bir dramatik şiir ve 1946'da yazdığı **Jeanne d'Arc,** anılmaya değer. Bu son oyunda Anderson Pirandello'nun «tiyatro içinde tiyatro» formülünü Jeanne d'Arc kişiliğine uygulamıştır. Nihayet **Lost in the stars** (Yıldızlar Arasında Kayıp) da 1949'da Alman bestecisi Kurt Weill için yazdığı bir librettodur.

ANDERSON, SHERWOOD
(1876-1941) Kuzey Amerikalı yazar. Daha küçük yaşından itibaren ailesine yardım edebilmek için çeşitli işlerde çalıştı. İspanyol-Küba savaşına gönüllü olarak katıldı. Bir süre için bir şirketi yönettikten sonra Chicago'ya geçip orada bir reklamcılık şirketinde çalışmaya başladı. Bu devirde «Chicago grubu» (Sandburg, Dreiser vb.) denen topluluğa katıldı. Bu topluluktaki yazarlar, Amerikan gerçeklerine inerek Birleşik Amerika edebiyatını bağımsız ve kişisel bir tutuma ulaştırmak amacındaydı. Anderson'un ilk eserlerinden biri **Winesburg, Ohio**'dur. 1919'da yayınlanan bu eser hikâyesinin olağanüstü ölçüsü ve küçük bir Amerikan kentinin hayatını çok canlı bir dille anlatması bakımından, belki de en ünlü kitabıdır. Anderson 1921 yılında Paris'te Gertrude Stein'le tanıştı. Stein, Anderson'un üslûbunu büyük oranda etkiledi. Amerika'ya dönüşünde Virginia'da yerleşerek orada iki gazete çıkarttı.

1920'de, Orta-batıda geçen ve endüstri devrinin doğuşunu ele alan, **Poor White** (Zavallı Beyaz) adlı bir romanı çıktı. Bunu 1925'te, en çok satılan romanı **Dark laughter** (Kara Gülüş) izledi. Bu romanda zamanın Amerikan

1863 yılında çekilmiş olan bu fotoğraf, Hans Christian Andersen'i Danimarkalı genç kızlarla gösteriyor.

toplumunda ele alınması âdeta yasak sayılan, fakat daha önce Dreiser'in değinmiş olduğu cinsiyet konusunu ele alıyordu. Anderson'un dünyası, normal insanların günlük yaşayışıdır. Bunlar sembolist ya da psikanalist bir açıdan değil, fakat gerçekçi bir tutumla doğrudan doğruya ele alınıp işlenir. İki savaş arası kuşağa ve Faulkner ile Hemingway gibi bazı yazarlara özgü birtakım nitelikler ve karamsar davranışların Anderson'dan çıktığı rahatça söylenebilir.

Anderson'un diğer eserlerinden bazıları şunlardır: **Many marriages** (Birçok Evlilikler), 1922, **Horses and men** (Atlar ve Erkekler), 1923, **A storyteller's story** (Bir Hikâyecinin Hikâyesi) 1924.

ANDEZİN

Albit ($NaAlSi_3O_8$) ile anortit ($CaAl_2Si_2O_8$) in eşit oranda karışımı olan, plajiyoklaz serisinden bir mineraldir. Anortit miktarı %30 ile %50 arasında değişebilir. Andezitler ve diyoritler gibi pek çok volkanik kayanın esas maddesini teşkil eder.

ANDEZİT

Rengi açık kurşunî ile siyah arasında değişen volkanik taş. Andezitik tipte plajiyoklaz ile bazı minerallerden meydana gelmiştir. Genellikle mikroskobik kristallerden oluşmuş bir yapısı vardır. Bu kristallerin bazıları gözle görülebilecek kadar iri olur. İtalya'da Sardunya adasında, Euganei tepelerinde, Eolia adasında ve Etna yanardağında, fakat en çok Yunan adalarında bulunur.

Cilâlanmaya elverişli bulunmayan Andezit duvarcılıkta ve döşemecilikte kullanılır.

ANDHRA PRADESH

Dekkan yaylasının orta-doğusunda bir Hindistan devletidir. Bengal körfezine doğuda kıyısı vardır. Orissa, Madhya Pradeş, Maharaştra, Maysor ve Madras Hindistan devletleriyle sınır komşusudur. Yüzölçümü 274 643 km². dir. 31 milyonu aşan nüfusu, km² başına 114 kişi düşen bir yoğunluk gösterir. 1953'te kurulduğu halde 1956'da çok genişlemiş ve Haydarabat devletini de sınırları içine alarak burayı başkent yapmıştır.

Andhra Pradesh: Köylü kadın ve çocuğu.

İç kesimler daha çok dağlık, kıyı boyları ise düzlük halinde uzanan bu devletin arazisi coğrafî yapı bakımından çok değişiklikler gösterir. Çünkü çok eski olan Dekkan yaylasının doğu kesimi, binlerce yıldan beri çeşitli

Andhra Pradesh: Prens Rahula'yı Budha'nın huzurunda gösteren bu kabartmada, Budha, üzerinde sadece ayak izleri bulunan boş bir tahtla canlandırılmıştır. II. yüzyıldan kalma kabartmanın siyah beyaz çelişkisi de çok başarılıdır.

etkilerle karşılaşmış ve çok değişmiştir. Yayla, doğuya doğru eğimli olduğundan bütün sular Bengal körfezine iner. Bunların başlıcaları Godavari, Krişna ve Penner ırmaklarıdır. Halk tarımla uğraşır (pamuk, tahıl, şekerkamışı, tütün ve yağlı tohumlar). Kömür damarları, mika, manganez, altın, baritin, grafit ve bakır madenleri işletilir. Çeşitli el sanatları ve endüstri dalları da faaliyet halindedir. Bunlardan en önemlileri olarak dokumacılığı, şeker fabrikalarını ve petrol rafinerilerini (Vişakhapatnam) sayabiliriz. En önemli merkezleri başkent ile Vişakhapatnam'dan başka Rajamahendri, Kakinada, Vijayawada, Guntur, Tenali, Nizamâbad ve Kurnul'dur.

ANDIRIN

Akdeniz bölgesinde Maraş iline bağlı bir ilçe merkezi (nüfusu 3 695). Andırın kasabası Maraş şehrinin 82 km. batısındadır. Yükseltisi 1 350 m.'dir. Kasaba, Amanos dağlarının kuzey eteklerinde yerleşen, iki mahalleden ibarettir. Ceyhan ırmağına karışan Keşişsuyu kasaba yakınından geçer.

Andırın'ın doğu, kuzey ve güneyi dağlarla çevrilidir. Bu dağların yamaçları ormanlıktır. Dağlar arasında yaylalar vardır. Halk yazları bu yaylalara göç eder, güzün tekrar kasabaya döner. Andırın'da, Akdeniz bölgesinde olmakla beraber, yayla iklimi hüküm sürer. Ekonomik faaliyet Kadirli üzerinden Adana ile sağlanır.

Andırın'ın yüzölçümü 1 178 km^2., nüfusu 33 169'dur. 41'i merkeze, 5'i Çokak bucağına bağlı olmak üzere 46 köyü vardır.

İlçe toprakları oldukça geniş bir alanı kaplamaktaysa da tarıma elverişli toprakları pek azdır. Çünkü toprakları dağlık ve engebelidir. Önemli yükseltiler. Ağlıca (2 305 m.), Buca ve Aşma (2 139 m.) dağlarıdır. Dağlar ormanlarla kaplı olduğu için, ilçe orman bakımından hayli zengindir. Dağların yamaçları meşe, köknar, ardıç, karaçam, ve sedir ağaçlarıyle kaplıdır. Vadiler kuzeyden güneye doğru uzanır. Ceyhan ve Seyhan ırmaklarına karışan çaylar ve dereler bu vadilerden akar. Bu bakımdan vadilerin düz ve verimli toprakları tarıma elverişlidir. Tarım ürünlerinin başında buğday gelir. Bunu çavdar, yulaf, arpa, mısır, pirinç ve pamuk izler. Halkın geçim ve ticaretini canlı hayvan, deri ve kömür teşkil eder.

ANDORRA

Fransa ile İspanya arasında Pirene dağlarında kurulmuş bağımsız bir Batı Avrupa devleti. Başkenti, nüfusu birkaç yüzü geçmeyen küçük bir kasaba olan Andorra la Vella'dır. Yüzölçümü 453 km^2.'dir. En küçük Avrupa devleti olarak, Vatikan, Monako, San Marino ve Liechtenstein'den sonra beşinci gelir. Nüfusu bakımından ise (6 000 kadar) Vatikan'dan sonra Avrupa'nın en az nüfuslu ülkesidir. Andorra eski Avrupa'dan artakalmış bir derebeylik kalıntısı sayılabilir. Bu küçük Pirene arazisi üzerindeki hükümranlık hakkı Fransız Cumhuriyetindedir ve bu hakkı Urgel'deki İspanyol piskoposuyle birlikte kullanır. Andorralılar bunlara her iki yılda bir sembolik bir vergi öderler. Bu eski geleneğin süregelmesine rağmen Andorra bağımsız bir ülkedir.

Andorra la Vella (eski), Avrupa kıtasının en ufak devletlerinden birinin başkentidir. Andorra'nın önemli bir şehri de turizm bakımından önemi büyük olan Les Escaldes'tir.

Arazi tamamıyle dağlıktır. Ülkenin sahip olduğu birkaç kasaba ve köy Segre ırmağının kolu olan Gran Valira vadisinde kurulmuştur. Halk tarım, hayvancılık ve tütün ticaretiyle uğraşır. Bundan başka Andora'nın ekonomisi turist endüstrisine, pul basımına ve radyo ile reklamcılığın yasak olduğu ülkelerin dillerinde yaptığı radyo reklam yayınlarına dayanır.

Tarihçe. — Doğruluğu kesin olmayan bir geleneğe göre, Andorra arazisi 819 yılında Dindar Ludovic tarafından Urgel piskoposuna bağışlanmıştır. Ancak Andorra kontlarına da bazı imtiyazlar tanınmıştır. 1231'de kardinal Poncio di Villarmunt bu bölgeye idarî, siyasî ve hukukî bir statü vermiş ve bu statü bugüne kadar değiştirilmeden süregelmiştir. Fakat XII. yüzyılda piskoposlar ile layik derebeyleri arasındaki ilişkiler gerginleşmiş, anlaş-

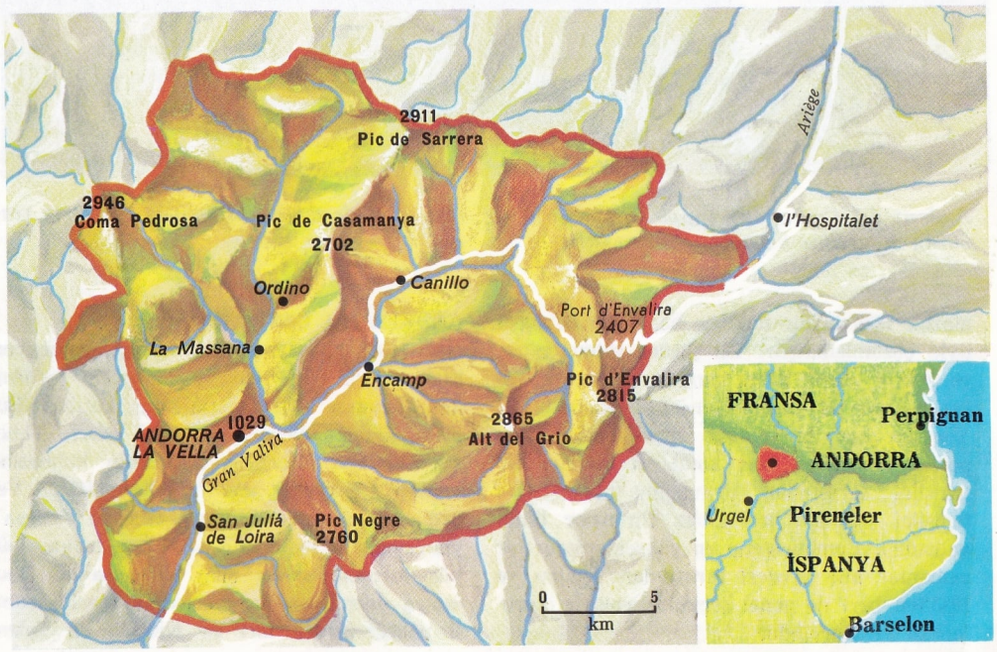

Andrea del Castagno: Pippo Spano'nun boy resmi. Andrea del Castagno, Floransa resminin Rönesans kuşağını etkilemiştir.

mazlık 1278'de bir hakeme baş vurmak suretiyle çözümlenmiştir. Bu çözüm yoluna göre, vergilerin büyük kısmı kontlara ödenecek, fakat kontlar da piskoposlara tabi olacaklardı. Yönetim her iki tarafça yürütülecekti. Napoleon devrinden beri kontların hakları bir temsilci tarafından uygulanmaktadır. (Bu temsilci 1882'den beri Doğu Pireneler ilinin valisidir). Cumhuriyetin en yüksek organı bir zamanlar aile reisleri tarafından seçilen ve 1933'ten beri de genel seçimler yoluyle kurulan 24'ler Kuruludur.

ANDREA del CASTAGNO
(1421-1457) Ressam. Çok genç yaştayken Floransa'da Donatello ile Masaccio tarafından yayılan stilistik fikirlere katıldı. Bugüne kadar ulaşmış en eski eseri, Venedik'teki San Zaccaria kilisesinin kubbesine yaptığı fresklerdir. Bu freskleri 1442'de Venedik gezisi sırasında Francesco da Faenza'yla birlikte yapmıştır. Çalışmalarının, büyük kısmına sahne olan Floransa'da, Duomo'ya önemli eserler vermiştir (renkli camlı pencerelerden biri ve Niccolo da Tolentino'nun fresk portresi). Carducci ailesi için Floransa yakınlarında Soffiano'da bir villanın salonunu ünlü erkek ve kadınların resimleriyle süslemiştir. Bu villa daha sonra Pandolfinilere geçmiştir. Bu freskler bugün Floransa'da eski Santa Apollonia manastırında bulunmaktadır. Andrea del Castagno'nun en önemli tablosu olan ve İsa'nın havarileriyle son yemeğini konu edinen tablo da bu manastırdadır. Andrea del Castagno'nun en önemli özelliği cisimlerin boşlukta son derece geniş ve gerçeğe uygun olarak çizilmeleri ve anıtsal bir görüntü yaratmalarıdır. Bundan başka çok canlı renkler kullanır ve tonların açıklı koyulu olmasına önem verir. Rönesans'tan da esinlenerek insan tiplerinin çiziminde, öylesine gizemli bir canlılık ve dramatik gerçekçilik anlayışı görülür ki, çağdaşları onun çok şiddetli, hatta cinayet işlemeye yatkın bir mizaca sahip olduğunu iddia etmişlerdir.

ANDREA del SARTO
(1486-1530) Ressam. Pietro di Cosimo'nun öğrencisi ve Jacopo Sansovino'nun dostu ve çalışma arkadaşı olmasına rağmen daha çok Leonardo ile Michelangelo'nun etkisinde kalmıştır. Son derece zarif ve usta bir ressamdır. Resimlerine çok tatlı anlatım özellikleri kazandırmasını bilmiştir. Portresini çizdiği kişileri iyice incelemiş, psikolojik durumlarını yansıtmada başarılı olmuştur. Floransa'da Santissima Annuziata kilisesinin avlusuyle bitişikteki manastırın hücrelerine çok fresk çizmiştir (Bunlardan ünlü Madonna del Sacco sanatçının baş eseri sayılır). San Salvi manastırının yemekhanesinde de ünlü freskleri vardır.

Tablo halindeki resimlerinden en önemlileri 1517'de yaptığı Madonna delle Arpie'dir (Floransa, Uffizi galerisi). Bu resim Fra Bartolomeo'nun 1518'de Fransa'da yaptığı bir gezi sırasında François I.'in sarayında çizdiği Merhamet (Paris, Louvre müzesi) ile benzerlik taşır. Başka bir ünlü tablosu da 1524'te çizmiş olduğu Mezara Konuş (Floransa, Pitti galerisi) tur.

ANDREA DORIA
(bkz. Doria, Andrea)

ANDREA PISANO
(1295-1348) Heykeltıraş ve mimar. Arnolfo'dan sonra Toskana bölgesinin en önemli gotik heykeltıraşıdır. 1330 ile 1336 yılları arasında Floransa'da Battistero için yaptığı, Saint-Jean Baptiste'in hayatından sahneler ve erdemi temsil eden kabartmalarla süslü altın yaldızlı bronz kapı çok ünlüdür. İleri bir teknik örneği olan bu eserde sanatçı duygulu kişiliğini de ortaya koymuştur.

A. Pisano'nun Floransa Duomosunun çan kulesine yaptığı mermerden oyulmuş süslemelerin sadeliği ve dramatik gücüyse Giotto'yu andırır.

Bu özelliğinden ötürü, Andrea Pisano, 1336 yılında çan kulesinin mimarı olarak Giotto'nun yerine geçmiştir.

ANDREINI, ISABELLA
(1562-1604) Venedikli Canali ailesinden, olağanüstü güzelliği yanında, büyük yetenekli bir sahne oyuncusudur. 1578'de Gelosi kumpanyasına katıldı ve aynı yıl Francesco Andreini'yle evlendi. Gerek İtalya'da, gerekse Fransa'da zamanın edebiyat çevrelerinin ve halkın hayranlığını kazandı. Çekiciliği ve zarafeti sayesinde sevilen kadın rolü, Commedia dell'Arte'nin belirli bir kişisi haline geldi. Gerçekten de İsabella adıyle birçok güldürü vardır. Bunlardan, **Kıskanç Isabella, Talihli Isabella** ve **Isabella'nın Deliliği**'ni sayabiliriz. Şiir ve edebiyatla da ilgilenmiş ve bu yolda da oldukça başarı kazanmıştır.

ANDREEV, LEONID NIKOLAYEVIÇ
(1871-1919) Rus yazarı. Yüzyılımızın başlarında, **Vasili Fiveski'nin Hayatı** (1904), **Acı Gülüş** (1904) gibi barışsever ve Rus-Japon savaşını konu edinen eserleriyle ün kazandı. Bundan başka ilk Rus ihtilâlinden esinlenerek yazdığı **Yıldızlarda** (1905) adlı dramı ve **Yedi Asılmışın Hikâyeleri** (1908) de ünlüdür. Birbiri ardına verdiği eserlerin özelliği belirli bir karamsarlık, düşünce soyutluğu ve metafizik araştırmalardır. **Böyle Oldu** (1906) ve **Notlarım** (1908) adlı hikâye kitapları **Düşünce** (1902), **İnsanın Hayatı** (1906), **Savva** (1907), **Kara Maskeler** (1908), **Anatema** (1910) gibi pek çok dramı vardır. Eleştirmecilerin zaman zaman gerçekçi, sembolist, ekspresyonist olarak niteledikleri Andreev, korku, hayal kırıklığı ve bireysel heyecan gibi temaları allegorik bir anlayışla dile getirmedeki ustalığıyle kolayca üne ulaşmıştır. 1907 ile 1916 arasında **Sipovnik** dergisini yönetti. Sürgünde öldü.

ANDREWS, THOMAS
(1813-1885) İrlandalı kimyager-fizikçi. Orta öğrenimini Belfast'ta tamamladı. 1828'de Glasgow'a giderek Büyük Britanya'da kimya öğretimine büyük yenilikler getirmiş olan Thomas Thomson'un yanında kimya öğrenimine başladı. 1845'te Belfast Queen's College'ine kimya profesörü atandı ve 1879'a kadar bu görevde kaldı.

Andrews'in çalışmaları kimyasal tepkilerden çıkan kalorilerden, ozon ve gazların sıvılaşması konusunda yaptığı çalışmalara kadar çeşitli alanları kapsar. Bütün bu konularda Andrews, geniş katkılarda bulunmuş olmakla beraber, en önemli çalışmaları hacim, ısı ve basınç arasındaki ilişkiler konusundakilerdir. Bunların sonucunda «kritik sıcaklık»ğı ve «kritik basınç»ı bulmuştur. (1871).

Andrea Pisano'nun «erdemleri» canlandıran bu kabartması altın yaldızlı bronzdandır.

Andrea del Sarto: 1517 tarihinden sonra yapıldığı sanılan bu tabloda Raffaello'nun resim anlayışıyle açık bir benzerlik sezilmektedir (Madrid'te Prado'dadır).

ANDRIC, IVO
(1892-) Çağdaş Yugoslav romancısı. Uzun süre diplomatlık yapmıştır. Yugoslav Yazarlar Birliği başkanı olan Andric'in en açık özelliği, gerek şiirleri gerekse düz yazılarında Bosna bölgesinin toplumsal sorunlarını işlemesidir. Bu yönüyle çağdaş Bosna edebiyatının büyük temsilcisi sayılır. Andric'in ilk eserleri, Avusturya işgalinde hapse atılan bir vatanseverin günlüğü olan Ex Ponto (1918) ve Kaygı (1920) dır. Çok güçlü bir lirizme dayanan bu yapıtlar aynı zamanda derin bir hayal gücünü ve sağlam bir mantığı yansıtırlar. Andric'in 1924 ile 1936 arasında yayınlanan çeşitli hikâye kitaplarından başka Drina Köprüsü (1945) ve Travnik Kroniği (1945) romanları psikolojik ve toplumsal bir çalışmanın ürünü olduğu kadar, gerçekçi özellikleriyle ilgi uyandıran romanlarıdır. 1961 yılında Andric'e Nobel edebiyatı ödülü verilmiştir. **Drina Köprüsü** ve **Gün Batarken** romanları Andric'in Türkçeye çevrilen iki eseridir.

ANEMOMETRE
Atmosfer biliminde kullanılan barometre, termometre, higrometre, yağışölçer gibi anenometre de yararlı bir araçtır. Anemomere rüzgârların hızını ölçer.

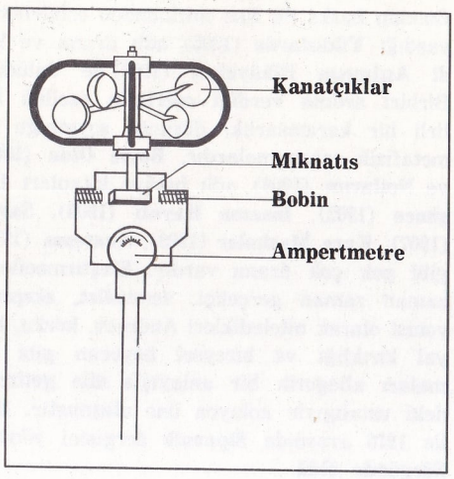

Anemometre, rüzgârın hızını ölçmeye yarar (sağda, bir anemometre şeması).

Rüzgârın belli başlı özellikleri hız ve yöndür. Yön, anemoskopla belirlenir. Anemoskop üzerinde rüzgârın estiği yöne doğru yönelen metal bir rüzgâr bayrağı bulunur. Rüzgârın hızını saniyede metre cinsinden ölçen araç ise anemometredir. Pervaneli kanatçıkları ya da yarımdaire biçiminde üç ya da dört kabı bulunan bir tekerlekle bir devir sayacından yapılmıştır.

Tekerlek rüzgârın hızına göre dönerken, sayaç da devir sayısını vermektedir.

Basınçlı anemometreler de vardır. Bunlarda esnek bir levha rüzgâra tutulur. Aldığı durum rüzgârın hızını gösterir. Başka tiplerdeyse madenî bir şerit (anemoskop) rüzgârın hem hızını, hem yönünü, aynı zamanda gösterir. Buna karşılık anemograflardaysa hareketli kısmın hareketi mekanik ya da elektrik olarak bir ya da birkaç sayaca geçirilir. Bunlar özel kâğıtlar üzerine grafikler çizerler ve bu grafiklerden rüzgârın çeşitli zamanlardaki hızı ve yönü anlaşılacağı gibi, belirli zaman aralıklarında da ne kadar değiştiğini okumak mümkün olabilir.

ANESTEZİ

Duyarlığın ve dolayısıyle acının yok edilmesi (Yunanca **anaistesia** = duyarsızlık). İnsanlığın fizik acıya karşı giriştiği mücadelenin geçmişi bin yılı bulur. Yunanlılar, uyku getiren, acı dindiren ot ve ilâçlardan, Doğulular haşhaştan, Güney Amerika yerlileri çeşitli kokulardan yararlanmak biçiminde çareler aramışlar, uzun yıllar baldıran, patlıcangillerden bazı bitkiler, belladon yaprakları acının yok edilmesi yolunda kullanılagelmiştir. Nihayet çeşitli anestetik gazların özellikle azot protoksit ile ardından eterin keşfi gerçek anlamda anestezi çalışma ve araştırmalarına yol açmıştır. Bu gazlarla, kloroform, etilen ve sikopropan gibi maddeler, cerrahide kullanılmaktadır.

Anestezi, «narkoz» ve «lokal anestezi» olmak üzere ikiye ayrılır. Narkozda ilâç bilincin beyindeki merkezini etkilendiğinden duyarlık tamamıyle durdurulur, hasta kendisini bütün bütün kaybeder. «Lokal anestezi» de ancak bir bölge sinirlerinin duyarlığı kesilir.

Narkoz, solunum yoluyle de verilebilir. Bu hallerde gaz, ağız ve burnu kapatan bir maske aracılığıyle doğrudan doğruya ciğerlere gönderilir. Bir de boruyla veriş biçimi vardır; bu usulde ağızdan sokulan lastik bir boru hastanın soluk borusuna kadar itilerek gazın doğrudan doğruya bronşlara gönderilmesini sağlar. Çocuklarda bazen narkoz rektal yolla, yani makat yoluyle verilebilir. Fakat bu durumda hastanın tam olarak nekadar anestezik aldığını tayin edebilmek mümkün değildir. Nihayet narkoz, ilâçların vücuda şırınga edilmesi suretiyle verilebilir. Bu şekilde doğrudan doğruya damara zerk edilen narkotikler genellikle barbitürik asit türünden olanlardır. Bugün en çok bu yol uygulanmakta ve baygınlık hali sonradan solunum yoluyle gaz tatbikiyle devam ettirilmektedir.

Günümüzde narkoz için kullanılan aletler çok gelişmiştir. Bunlar kullanılacak gazı hem istenen ölçüde ayarlar, hem de hastanın durumuna göre anestezik ilâcın karışımını belli oranda değiştirebilir. Örneğin ya oksijen ilâ-

Narkozla yapılan bir ameliyat. İlâç bilincin beyindeki merkezini etkilediğinden duyarlık tamamen ortadan kalkmıştır. Yan sayfada narkoz düzeninin işleyişi: Narkoz (1) ve oksijen (2) ayrı borulardan (3) gelerek, aynı boru (5) içinde buharlaştırılır (4). Narkoz ve oksijen akciğerler (6) aracılığıyle atardamar sistemine (8) oradan da dokulara (8) ulaşır; burada narkoz kalır, oksijen ise karbon dioksit oluşturarak tükenir. Toplardamarlar, (9) fazla narkozu ve karbon dioksiti ciğerlere oradan da karbon dioksiti elemek maksadıyle içinde sodyumlu kireç bulunan «odacığa» (11) götürür. Tek yönlü iki supap (10 ve 12) dışarı verilen buharların devreye girmesini ayarlar.

vesiyle ya da hastanın solunumla dışarı verdiği karbon dioksiti çekip almak suretiyle solunumu kolaylaştırma olanağı sağlanır.

Lokal anestezi omuriliğe anestezik ilâç şırıngasıyle, sağlandığı gibi, duyarsız hale getirilecek bölge dar ya da yüzeydeyse deriye klorür etilen buharı vermekle de elde edilir. Sıvıyı doğrudan doğruya bir sinire şırınga etmek yoluyle de lokal anestezi yapmak mümkündür.

ANFOR

Özellikle şarap ve zeytinyağı koymakta kullanılan, karnı geniş ve iki kulplu eski zaman testisi. Bu tür kaplar Yunanlılarla Romalılar tarafından yapılmıştır. İki çeşidi vardır: Birincisi ham topraktan yapılmış basit boyasız tipi, ikincisiyse Yunan, Etrüsk ve İtalyan sanatçıları tarafından zengin bir şekilde süslenmiş anfor tipi. Dört yılda bir Atina'da Panatene bayramında yapılan yarışmalarda derece alan atletlere verilen içi zeytinyağı dolu Panatenaik anforların özellikle büyük ünü vardır.

ANGARYA

Bir malın bedelsiz olarak tesliminin zorlanması, bir kimsenin bedelsiz çalıştırılarak, emeğinin sömürülmesi, bir kimsenin gerçekte görevi olmayan bir işi yapmaya mecbur edilmesi. Devletler Hukukunda da, savaş halinde bir devletin savaş dışı ülkenin araçlarından, erzakından ve sair olanaklarından zorla ve bedelsiz olarak yararlanmasına angarya denilir. Anayasamız, 42. maddesinde, çalışmanın herkes için bir hak olduğunu kabul etmiş ve bu çalışmanın âdil bir ücrete hak kazandırdığını belirterek, angaryanın yasak olduğunu açık olarak ifade etmiştir. 1924 Anayasasının da 73. maddesi aynı hususu ifade etmekteydi. Ceza Kanunumuzun 206. maddesi de, bir işte çalıştırılan işçilere yevmiyelerinin tam olarak verilmemesini ya da tamamen bedava çalıştırılmasını, yani angaryayı, suç saymış ve cezalandırmıştır.

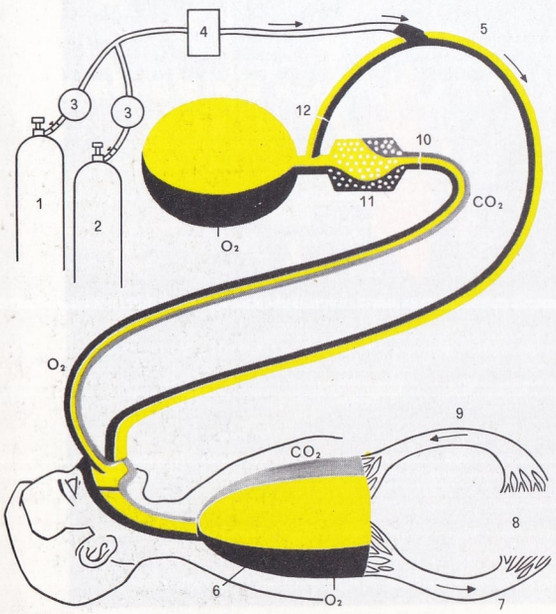

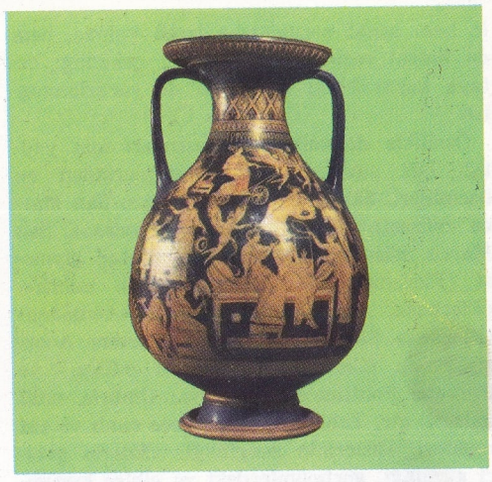

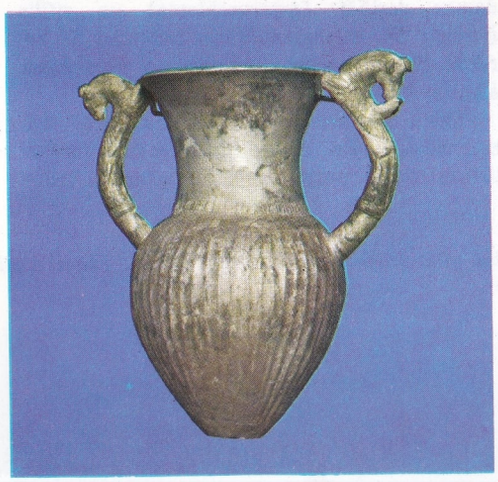

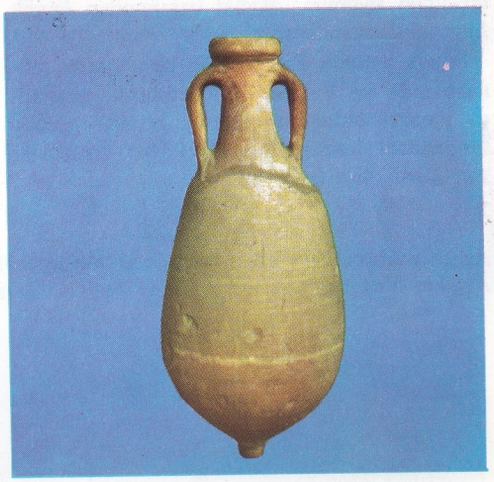

Çeşitli Anfor örnekleri.

ANGELI, ANGELO

(1864-1931) İtalyan kimyacısı. G. Ciamician'ın öğrencisidir. Palermo'da ilâç kimyası ve Floransa'da organik kimya profesörlüğü yapmıştır.

Heterosiklik çekirdekler ve benzol bileşimleri üzerinde çok önemli araştırmalarda bulunmuştur. Nitrohidrosilaminik asidi hazırlamış (1896) ve daha sonra da asidin alkalik ortamda dağıtılmasıyle nitrosili (NOH) u ayırdetmiştir.

Aldehitlerin karakteristik bir tepkisini de bulan, Angeli'dir. Nitrohidrosilamin ile indol ve benzeşiklerinin ayırdedilmesine yarayan ayıraçlara Angeli ayıraçları adı verilir.

ANGELICO, BEATO

(1400 (?)-1445) Ressam. Asıl adı Giovanni da Fiesole olan bir rahiptir. Stilize resimlerinin olağanüstü inceliğinden dolayı Angelico (melekyüzlü) diye adlandırılmıştır. Öte yandan kendisini Rönesans'ın en iyi ressamı sayan halk, adına bir de Beato (mutlu) sıfatını eklemiştir.

Gentile da Fabriano'nun, Lorenzo Monaco'nun ve Masolino da Panicale'nin yeni-gotik anlayışındaki resimleri, Angelico'nun gelişmesinde son derece etkili olmuştur. Ayrıca ilk eserleri arasında din kitapları için yaptığı çok güzel minyatürler de vardır. Bu yoldaki denemelerindeki başarı sonradan resimlerini en ince ayrıntılarına kadar büyük bir dikkatle yapma yöntemleri kazanmasına yol açmıştır. XV. yüzyıl başlarında Floransa'da Brunelleschi, Donatello ve Masaccio tarafından girişilen üslûp değişikliği hareketine Angelico da katılmıştır. Gerçekten de Vasari **Hayatlar** adlı kitabında Angelico'yu, duanın yarattığı estetik görünümleri resimle dile getiren bir yalnız kişi olarak tanıtmakta ve Floransa'da Carmine kilisesinde Masaccio'nun fresklerine ilk hayranlık duyanlardan biri olduğunu da belirtmektedir. Angelico, plastik hacimleri, doğal ışığı, perspektifi ve mimarî öğeleri çok iyi değerlendirmek suretiy-

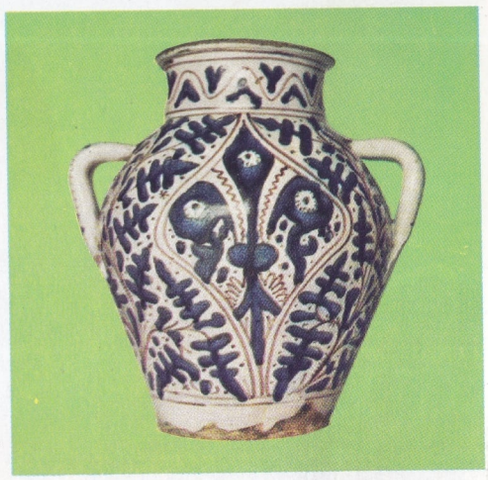

le hem sanat sorunlarına bağlı kalmış, hem de kutsal resimlerdeki gizemli çekiciliği ortaya koyarak bu öğelerden de yararlanmıştır.

Özellikle dominikon manastırları için yaptığı çok sayıda mihrap resimlerinden en önemlileri, Santa Trinita (Floransa, San Marco müzesi), Son Yargılama (Floransa, San Marco müzesi), Meryem Ana'nın taç giymesi (Floransa, Uffizi), Linaiolilerin mihrabı (Floransa, San Marco müzesi), «Annalena» (Floransa, San Marco müzesi), Cortona Anonsiyasyonu (Cortona, Diocesiano müzesi) ve Perugia Polittico'su (Perugia, Umbria millî müzesi) dir. Tabloları, son derece canlı ve saf renkleri, süslerinin zenginliği, yüzlerin çekici güzelliği, görünümlerdeki ve elbise kıvrımlarındaki uyumun ustalığı bakımından büyük hayranlık uyandırır.

Büyük ustanın Floransa'da San Marco manastırında ve Vatikan'da Niccolo V. şapelinde yapmış olduğu iki büyük freskte gerçek bir anıtsal ihtişam ve büyük bir kompozisyon gücü göze çarpar.

ANGİNA PECTORİS

40 ile 50 yaş arasındaki insanlarda birdenbire beliren bir hastalıktır. Göğüste, göğüskemiğinin arkasında, sol omuz ve kolda şiddetli ağrı, yüzün sararması ve derin bir sıkıntı duygusu şeklinde belirir. Bu hal genellikle birkaç dakika sürmekle beraber hasta şiddetli fizik ya da duygusal etkenlere maruz kalacak olursa, yeniden ortaya çıkmak eğilimi gösterir.

Angina pectoris, görevi kalp dokusunu beslemek olan koroner atardamarın anî sıkışmasından ileri gelen bir hastalıktır. Bunun sonucu olarak kriz sırasında kalp yeteri kadar oksijen alamaz. Bu hal pek sık tekrarlanırsa hastada enfarktüsün yerleşmesine sebep olabilir. Angina pectorisin bellibaşlı sebepleri damar sertliği (arteryoskleroz) ve sifilis (frengi) dir. Bu hastalıkların her ikisi de koroner atardamarların çapını ve esnekliğini azaltan hastalıklardır.

Angina pectoris kardiyak enfarktüsle karıştırılmamalıdır. Enfarktüste de hastalık belirtileri aşağı yukarı angina pectorisin belirtilerine benzerse de, daha uzun sürer ve dolaşım sisteminde çok ciddî bozukluk belirtileriyle birlikte görülür.

Angina pectorisin tedavisi, kriz anında bedenî faaliyetin hemen durdurulması ve derhal trinitrin alınmasından ibarettir. Trinitrin, ağızda erir erimez krizi derhal durduran ve rahatsızlığı ortadan kaldıran bir ilâçtır. Bundan başka bu hastalığa yakalanmış olanların bedenî faaliyetlerinde aşırılığa kaçmaktan çekinmeleri, şiddetli heyecanlardan uzak durmaları, fazla besin almamaları, tütünden tamamıyle vaz geçmeleri ve kahveyi, çayı, alkolü de azaltmaları mutlaka baş vurulması gerekli çarelerdir.

ANGKOR

M.S. IX. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar hüküm sürmüş olan Khmer krallığının ve sanatının bellibaşlı merkezi. Kamboçya'da, Tonler gölünün yaklaşık olarak 20 km. kuzeyinde bulunmaktadır. Piramit şekilli taştan, mazgal delikli kuleleri zar beşlisi şeklinde dizilmiş anıtları bugüne kadar ulaşmıştır. Angkor-

Angkor kalıntıları (Kamboç) eski bir uygarlığın günümüze ulaşmış belgeleridir. Plastik süslemelerinin güzelliğiyle de ün yapmış olan Angkor-Vat tapınağının önünde budist rahipler.

Thom (Büyük Kent) ve kral Suryavarnam II.'nin mezarı olan geniş anıt XII. yüzyılda yapılmıştır. Angkor sanatı esin ve semboller bakımından Hint sanatıdır. Ancak mimarlık ve süslemeler tamamıyle kendine özgü bir nitelik gösterir. Hemen hemen hepsi tanrılaştırılmış hükümdarları temsil eden heykeller, yüzlerinde gülümseme bile olsa, iktidarda bulunmanın verdiği sertliği yine de belirtmektedirler. Eşsiz güzellikteki Bayon tapınağı Angkor-Thom'un içinde bulunmaktadır. Bu tapınağın kocaman insan yüzleriyle süslenmiş kuleleri vardır. Kenti, zarif küçük tapınaklardan, hastanelerden ve kervanlar için dinlenme yerlerinden başka daha birçok kocaman anıt çevrelemektedir.

ANGLİKANİZM

1534 yılında Henry VIII.'in «Üstünlük Bildirisi» yle katolik dinini terk eden Büyük Britanya'nın resmî dini. Başlangıçta iki piskoposluk eyaleti olan York ile Canterbury'ye verilen Anglikan adı, mezhep ayrılığından sonra bütün İngiltere, İskoçya ve İrlanda kiliselerini ve zamanla kolonilerle Amerika Birleşik Devletleri kiliselerini de kapsamıştır.

İngiliz hükümdarının dogmadan ve dinden ayrılmaksızın kendisini kilisenin başı ilân ettiği «Üstünlük Bildirisi» 1563 yılında Elizabeth I.'in «Birlik Bildirisi» yle tamamlandı. Bu bildiriyle İngiltere Roma kilisesinden ayrılıyor, fakat piskoposluk muhafaza ediliyordu.

Anglikan ayinleri Ortak Dua Kitabıyle tespit edilmiştir. Bu kitap Elizabeth tarafından kabul edilmiş, fakat sonradan birçok kez yeniden gözden geçirilmiştir. Takdis ayini sayısı sadece ikiye indirilmiş ve Meryem Ana ile azizlere tapınma tamamen kaldırılmıştır.

Anglikanizmde daha başlangıçtan itibaren çeşitli eğilimler belirmiştir. Bunlardan aşağı kilise, diye adlandırılan akım tam bir kalvenizme taraftardır. Katolik etkisi kalıntılara karşıdır. Karşılaştığı güçlüklere rağmen, bu akım kendisini kabul ettirmeyi başarmıştır. İkinci akım yüksek kilise diye adlandırılırdı. Bu akım, Katolikliğe daha yakındır. Geçen yüzyılın sonlarına doğru yeni bir eğilim ortaya çıkmıştır. Geniş kilise denen ve daha akılcı olan bu eğilimde, Hıristiyan ahlâkının sadece birkaç temel kavramı muhafaza edilmektedir. Anglikanizm çevresinde gelişmiş bulunan dinsel hareketlerin sayısı pek çoktur (presbiteryen, püriten, episkopal, metodist vb.).

ANGLOSAKSONLAR

Angıllar, Saksonlar ve Jütler kavmidir. M.S. V. ve VI. yüzyıllarda Kuzey Almanya'dan bir göç hareketiyle Britanya'ya sızarak Norman istilâlarından önce İngiliz tarihine, diline ve edebiyatına kendi damgalarını basmışlardır (1066). Elbe ile Ren ırmakları arasında kalan bölgelerden gelen Saksonlar, Thames ırmağının güneyinde yerleşerek Essex, Wessex ve Sussex krallıklarını kurmuşlardır. Elbe ile Jütland arasında kalan bölgeden geldikleri sanılan Angıllar Northumberland, Doğu Anglia ve merkez bölgesinde Mercia'da koloniler meydana getirmişlerdir. Nihayet Jütland'dan gelen Jütler de Kent'te ve Wight adasında yerleşmişlerdir. Bu krallıklar VII. yüzyıla kadar birbirlerine karşı bağımsızlıklarını korumuştur. Bu tarihteyse Etelfrid ve özellikle oğlu Osway devrinde Northumberland öteki devletleri egemenliği altına almıştır. Bu olay Canterburyli Augustin'in misyonerleri tarafından Angıllara Hıristiyanlığın kabul ettirilmesiyle aynı döneme rastlar. Northumberland krallığı 685 yılında kral Egfrid'in İskoçya ile giriştiği sürekli mücadelelerde gücünü yitirerek Danimarkalılar tarafından yenilgiye uğratılarak yıkılmıştır. Bunun üzerine üstünlük Wessex'e geçmiştir. Wessex kralı Egbert, 823'te Kent'i fethetmiş ve 827'de Northumberlere de gücünü kabul ettirmiştir. Bununla beraber kendisinden sonra gelenler Danimarkalılarla mücadele zorunda kalmışlardır. Danimarkalılar 878'de adanın yarısına hâkim olmuşlardır. X. yüzyıldan itibaren iki kavim birbirlerini karşılıklı etkileyerek ortak yaşamaya başladılar. Halk diliyle yazılmış **Anglosakson Tarihi** bu devirden kalmadır. Bu kitap, birleştirici bir açıdan bütün ülkede geçen olaylara değinerek, İngiliz siyasî ve ulusal bilincinin daha o devirlerde doğmuş olduğunu ispat etmektedir. Dindar Edward devrinde Britanya üzerindeki Norman baskısı gittikçe şiddetlenmiş, nihayet 1066 yılında Edward'ın ölümü üzerine Normandiyalı William burayı fethetmiştir.

Daha başlangıçtan beri Anglosaksonlar arasında monarşi kavramı ilk zamanlar **folcriht,** yani halk hukuku kavramıyle bağdaşıyordu. Toplum **ceorlas,** yani özgür insan ailelerinden meydana geliyordu. Aile reisi **mundbora** ailesi, hizmetkârları ve konukları üzerinde her türlü hakka ve kesin bir otoriteye sahipti. Evlilik kadının alınmasına dayanıyordu. Aileler, kulübelerden meydana gelmiş köylerde yaşıyorlardı. Hepsinin toprağı vardı, ama topraktan sadece intifa hakkına sahiptiler. Toprak sahibinin ölümü üzerine topraklar **folcriht**'in tanıdığı mirasçılara geçiyordu. Fakat çok geçmeden kral otoritesi halk otoritesini ortadan kaldırdı. Hatta kralı tahta çıkartmak ve tahttan indirmekle görevli ihtiyarlar kurulu (**witenamegot**) bile her türlü fiilî yetkiden yoksun bırakıldı. Daha sonra kiliseye ve layiklere toprağın mutlak mülkiyetinin tanınması, ileride doğacak derebeylik düzenine temel teşkil etti. Öteki Cermen kavimler gibi Anglosaksonlar da **faida,** yani özel öç alma hakkına sahiptiler. Bunun yerine daha sonraları **guidrigildo** getirilerek alınacak öcün bedelinin ödenmesi imkânı tanınmış oldu. Fakat daha sonra cezalandırma kişisel hak sorunu olmaktan çıkarak kral tarafından uygulanan bir yetki haline geldi.

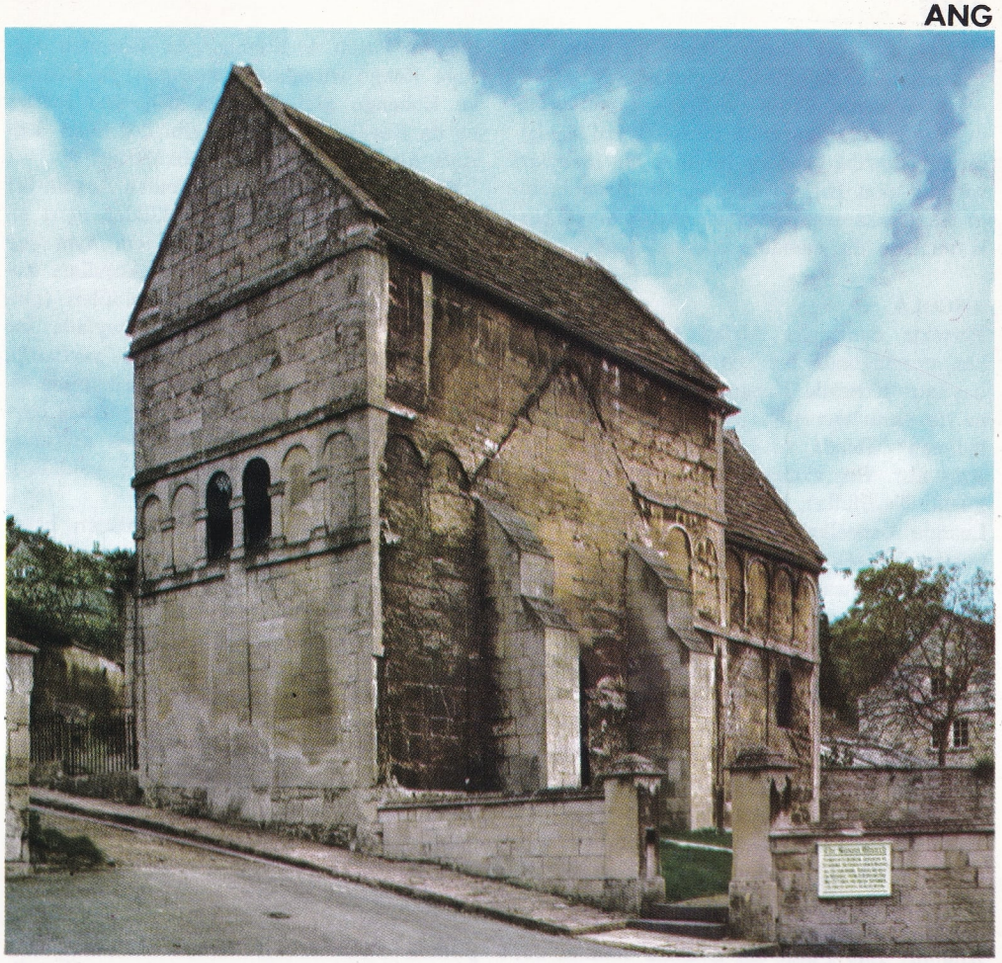

Bradford-on-Avon'daki, VII. yüzyıldan kalma St. Lawrence kilisesi, Anglosakson mimarisinin öncü örneklerinden sayılır.

Doğaya ve çok tanrıya tapan bir putperestlik temeline dayanan Anglosaksonlar Thunor'a, Woden'e, Tiw'e ve Frig'e tapınıyorlardı. Yenilmez ve karanlık tanrısı Wyrd'in kişilik kazandırdığı kadere ise özel bir inançları vardı. Fakat Hıristiyanlık ile Kelt-İrlanda dini Anglosaksonlar üzerinde etkili olmaya başlayınca bu din zamanla önemini yitirdi.

ANGOLA

Portekiz denizaşırı Afrika toprakları. 1625 km. uzunluğunda bir kıyı boyunca Atlantik'e dayanır. Kuzeyde Kongo, güneyde ise Kunene'yle sınırlanmıştır. Kongo'nun kuzeyinde bulunan Cabinda ve Landana bölgelerini de içine alır. Beş eyalet (Kongo, Malange, Benguela, Bie, Huila), bir il (Cabinda) ve başkent Luanda **Concelho'** (kurul) dan meydana gelmiştir. Yüksek yaylanın yüzölçümü 1 246 700 km².'dir. Nüfusu 4 milyonu aşar. Kabataslak şekliyle bir kareyi andırır: Kuzeyinde Eski Belçika Kongosu, doğusunda gene Kongo ve Kuzey Rodezya, güneyinde Güney-batı Afrika ve batısındaysa Atlantik okyanusuyle sınırlanmıştır.

Dağları ve Akarsuları. — Dar kıyı düzlüğü yerini hemen bölgenin temel omurgasını teşkil eden yaylaya bırakır; başlıca dağlar batı kıyısı boyunca bir sıradağ görünüşünde uzanır. Irmakların birbirinden ayrı üç yönü vardır: Ya Kasai ve Kuango gibi doğrudan doğruya Kongo ırmağının kollarıdır; ya Kuando ve Kubango gibi Zambesi bölgesine inerler ya da Kuanza ve Kunene gibi doğrudan doğruya Atlantik okyanusuna dökülürler.

Ekonomi. — Konumu bakımından Angola bir tropik ülkesidir, fakat yükseklikler aşırı sıcaklıkları önlediğinden, iklim için aynı şey söylenemez. Bu sebepten iklim koşulları kuzey kıyı şeridi boyunca tropik bitkileri (palmiye, pamuk ve şekerkamışı) yaylada ise tropikaltı bitkiler (kahve, tütün, yerfıstığı, susam, kendir ve kauçuk) yetiştirilmesine elverişlidir. Hayvancılık, özellikle büyükbaş hayvan yetiştiriciliği ve balıkçılık çok gelişmiştir. Maden işletmeciliğinde elmas yataklarının işletilmesi çok önemlidir.

İnsan Coğrafyası. — Hemen hemen hepsi Bantu zenci kavminden olan yerli halk, kabileler halinde yaşar. Büyük kesimi kumluk ve rüzgârlı güney kıyı şeridi boyunca göçebe Boşimanlar yaşamaktadır. Beyazların sayısı ise 100 000'i biraz aşar ve bunların hemen hepsi Portekiz asıllıdır, çoğu büyük merkezlerde yerleşmişlerdir.

Angola, Afrika'nın Katolik oranı en yüksek (1 300 000) ülkesi olmasına rağmen putperestlik de çok yaygındır.

Kuzey kıyı şeridi en kalabalık bölgedir. Başlıca merkezler burada gelişmiştir: Luanda (190 000), Benguela (16 000) ve Lobito (32 000). güney kıyı kesimiyse yerleşmeye hiç de elverişli değildir ve bir tek büyük önemli kenti vardır: Mosamedes (8000). İçerilerde Malange (13 000), Silva Porto (13 000), Nova Lisboa (38 000) ve Sa da Bandeira (14 000) gibi, demiryolunun geçtiği bazı yerlerde oldukça önemli yerleşme merkezleri gelişmiştir.

Angola: Sao Paulo de Luanda limanı. 1576 yılında Portekizliler tarafından kurulmuş olan bu şehir, yakın zamanlara kadar köle alım satımının önemli merkezlerinden biriydi.

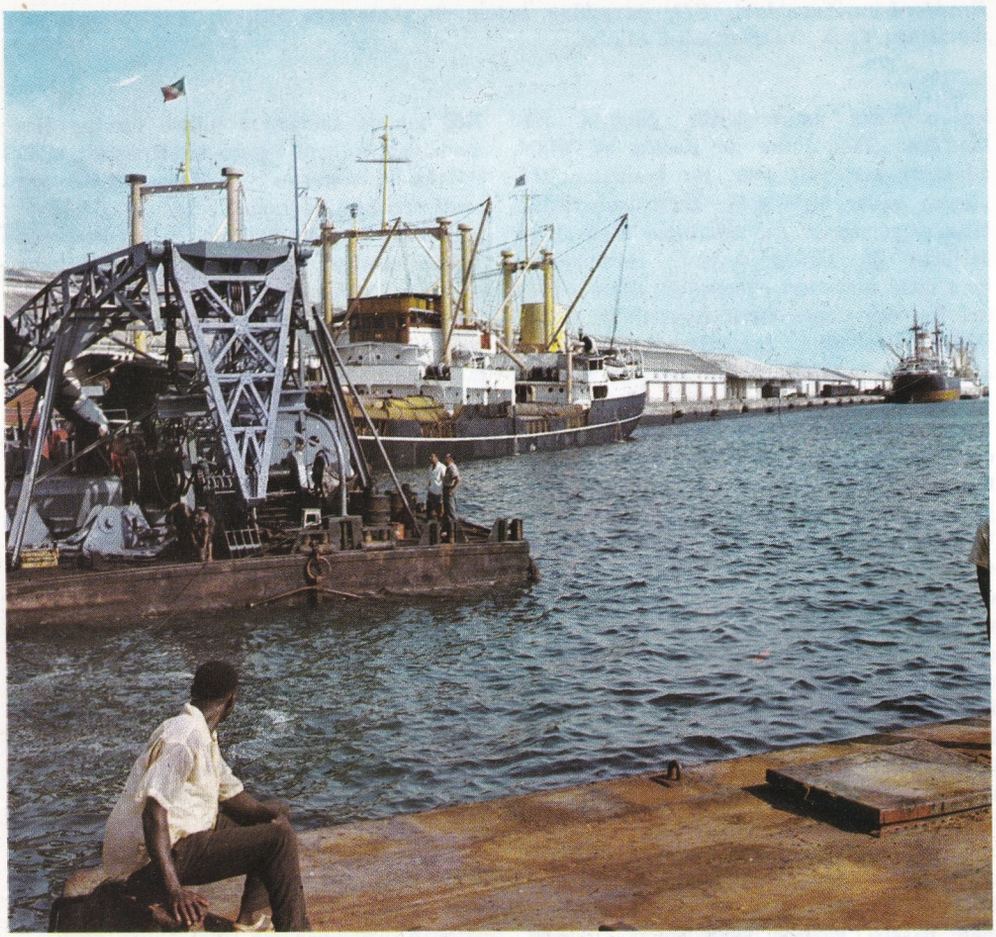

ANGOLOİD

Bir düzlemde bir A, B, C, ...E poligonu verildiğine göre, bu düzlemin dışında bir V noktası olsun. V'yi poligonun bütün noktalarına (kenarlar da dahil) birleştiren bütün yarım doğruları göz önüne alalım; uzayın, bu yarım doğrulara ait olan bütün noktalarına angoloid denir. V'ye angoloidin köşesi, VA, VB, VC, ... VE yarım doğrularına kenarları, AVB, BVC, ... açılarına angoloidin yüzleri denir. Üç kenarlı bir angoloide triyedr, dört kenarlıya tetraedr, ... denir.

ANGSTRÖM

10^{-8} cm.'ye (yani bir santimetrenin yüz milyonda birine) eşit bir uzunluk birimi olup sembolü A'dır. Bu birimle özellikle elektromagnetik dalgaların (ışık, x ışınları, vb.) uzunlukları ve atomlar içerisindeki ve arasındaki uzaklıklar ölçülür.

Bu birim adını bu konular üzerinde çalışmış olan İsveçli fizikçi Anders J. Angström'ün (1814-1874) adından alır.

ANHİDRİT

Anhidritler (susuz asitler), suyla birleşince asitleri veren bileşiklerdir. İnorganik anhidritler, çeşitli elementlerin oksijenli bileşikleridir; suyla etkiyerek karşılık oksiasitleri verirler. Farklı asitler veren anhidritlere karışık anhidritler denir. Karışık anhidritlere tipik bir örnek nitröz-nitrik anhidrit olup suyla etkiyince nitrik asit ve nitröz asit verir.

Organik anhidritler, iki tane organik asit molekülünden bir su molekülü çıkarmakla elde edilir. Basit organik anhidritlerde, aralarında su çıkarılan iki asit molekülü birbirinin aynıdır. Eğer su molekülü, iki farklı asit arasında çıkarılırsa yine karışık anhidrit elde edilir.

Bazı anhidritlerin su alarak asit haline geç-

me bakımından şiddetli istekleri, kendilerinin kimya endüstrisinde su alıcı (dezhidratan) olarak kullanılmalarını sonuçlar (fosforik anhidrit, asit anhidrit, vb.).

ANIT

Anıt terimi, yaşayan insanlara ya da gelecek kuşaklara Tanrıların, önemli kişi ve olayların anısını ulaştırmak amacıyle yapılan eşyaları adlandırmak için kullanılmaktadır. Dolmenlerden (tabla-taş) piramitlere, höyüklere kadar anıt, mimarîyle eş bir adımla gelişmiş ve tarihin ilk çağlarından beri, mezarlık mimarîsiyle sık sık karışmıştır. Klasik çağda anıtın konusu, mimarî bütünden toplu heykele, zafer takından sütuna, çeşmeden mezar taşına kadar, büyük bir çeşitlilik gösterir. Ortaçağda, anıt kavramı, kutsal ve mezar sanatı alanından sivil sanata da geçer (alan çeşmeleri, balkonlar, vb.). Rönesans sanatında, barok sanatta, anıt, çoğunlukla bir güç simgesidir: Rönesans mimarîsinde, sonra klasik mimarîde, anıtsal kavramı, sivil yapımı büyük ölçüde kaplar (fabrikalar, köprüler, vb.) ve XIX. yüzyılda, ilerleme ve üretimin ortaya çıkardığı yeni bir anıt kavramı (ilk makineler, büyük dünya sergileri, Eiffel kulesi, vb.) sayılır. Her fırsat, her türlü anıt yapımı için bir bahane olur. Günümüzde de önemini sürdürmekte olan anıt önceden düzenlenmiş bir şehir dokusu içinde ele alınmaktadır. Çağdaş şehirlerde, anıt uygulamada trafiği düzenlemeye yaramadığı zaman, yararsız ve sık sık sıkıcı bir süs sayılmaktadır.

ANITKABİR

Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün, içinde mezarının bulunduğu anıt. Kurtarıcı Atatürk için bir Anıtkabir yapılması ölümünden sonra özel bir komisyonun tespit ettiği koşullar içinde kararlaştırılmış ve uluslararası bir yarışma açılmıştır. 2 mart 1942 tarihinde son bulan yarışmaya 29 yabancı ve 20 de Türk olmak üzere toplam olarak 49 proje gönderilmiş, projeler uluslararası bir jüri tarafından incelenmiş ve sonunda Prof. Emin Onat ile Doçent Orhan Arda'nın projelerinin uygulanmasına karar verilmiştir. Bu projede yapılan bazı değişikliklerle, Anıtkabrin temel atma töreni 9 ekim 1944 günü yapılmıştır.

Anıtkabir, başkent Ankara'da ve İstasyonun güneyinde, Bakanlıklar - Bahçelievler - Gazi Eğitim Enstitüsü ve İstasyon dörtgeninin tam orta yerindedir. 1944 yılında başlanan yapım 1953 yılı güzünde bitirilmiş ve 10 kasım 1953 tarihinde, Atatürk'ün nâşı geçici olarak yatmakta olduğu Ankara Etnografya müzesinden büyük bir törenle kaldırılmış ve Anıtkabre yerleştirilmiştir.

Anıtkabir başlıca üç bölümdür: Giriş yolu (Alle), Zafer alanı (Ön avlu) ve Şeref salonu. Giriş yolu, iki yanı ağaçlıklı bir yoldur. Buraya 4 m. yüksekliğinde geniş bir merdivenle çıkılır. Başlangıcında iki nöbet kulesi (biri Hürriyet kulesi, öbürü ise İstiklâl kulesidir) vardır. Bu kulelerin iç duvarlarına ölümsüz Atatürk'ün özgürlük ve bağımsızlık üzerine söyledikleri, altın yaldızla süslenerek yazılmıştır. Hürriyet ve İstiklâl kulelerinden sonra uzun giriş yolu sürdürülmekte ve yolun iki yanından bitiminde iki grup heykel yer almaktadır.

Üç kadın heykelinin bulunduğu birinci toplulukta, kadınlardan biri suskun, öbürü ağlamakta, bir üçüncüsüyse elinde bereket ve bolluğu belirten bir tas tutmaktadır. İkinci topluluk heykellerden biri askeri, biri öğrenciyi, öbürü de köylüyü canlandırmaktadır. Giriş yolundan Zafer alanı diye anılan ön avluya çıkılır. 80 m. uzunluğunda ve 150 m. genişliğindeki Zafer alanının giriş kapısında 35 m. boyunda demir bir bayrak direği dikilidir. Zafer alanından 33 basamak merdivenle 6 m. yüksekliğindeki Şeref salonuna çıkılır. Basamakların orta yerinde taştan bir söylev kürsüsü vardır.

Merdivenlerin duvar kenarları Atatürk'ün Kurtuluş savaşımızla ilgili kabartmalarıyle süslenmiştir. Bunlardan birinde Atatürk «Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir, ileri!» buyruğunu verirken, öbüründe ise, sağ elini duvara dayayarak «Hattı müdafaa yoktur, sathı müdafaa vardır!» sözünü söylerken görülmektedir.

Anıtkabir, Ankara'nın güneyindeki Rasattepe üzerinde kuruludur. Temeli 1944'te atılmış, Atatürk'ün naaşı 10 kasım 1953'te buraya nakledilmiştir.

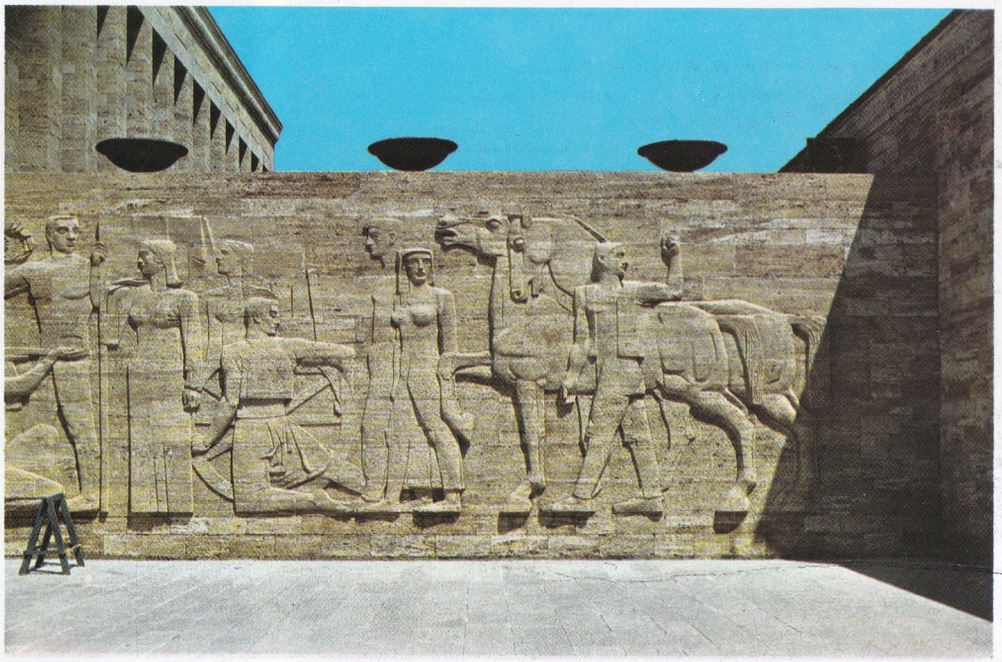

Anıtkabir'deki kabartmalardan bir bölüm.

Anıtkabir: Şeref salonu. Bu salonda yeralan mermer lahit, 42 ton ağırlığında tek parça mermerden yapılmıştır.

Kabre, işte bu dört yanı dört köşeli uzun sütunlarla çevrili merdivenlerden çıkılır. Kabrin sağ dış duvarında Atatürk'ün «Ey Türk Gençliği...» diye başlayan ünlü söylevi, sol dış duvarında da Onuncu yıl söylevi mermer üzerinde yaldızla yazılıdır. Bu iki duvar arasından Şeref salonuna girilmektedir. Salonda tavanlar Türk halı desenlerinden alınma motiflerle ve altın mozaiklerle işlenmiştir. Salonun bronz parmaklıklı yüksek penceresinden Ankara kalesinin yan görünüşü görünmekte ve alın duvarındaysa yine Atatürk'ün «Benim naçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebet payidar kalacaktır» sözleri altın yaldızla yazılıdır. Lâhit işte bu pencerenin önünde yükseltilen bir saygı köşesindedir. Konuklar Atatürk'e çelenklerini buraya bırakmaktadırlar.

Saygı duruşu da yine burada yapılmaktadır. Atatürk'ün asıl mezarı, Şeref salonunun altındaki kabrin alt katında, lâhdin tam altında bulunmaktadır. Asıl mezara bir merdivenle inilir. Yolun sağında ve solunda birçok hücreler vardır.

Anıtkabrin yüksekliği 35 m.'dir. Çankırı'nın açık sarı ve açık gri traverten taşından yapılmıştır.

ANİLİN

Anilin ya da fenilamin, benzen çekirdeğinin bir karbon atomuna bağlı olarak bir $-NH_2$ amin grubuna malık olan bir aromatik amin.

Karakteristik bir kokusu olan ve havada esmerleşen, renksiz bir sıvıdır, 183°C'de kaynar, suda az erir, alkolde ve eterde erir.

Doğada madenkömürü katranlarında bulunur ve bunların damıtılmasıyle, endüstri ölçüsünde elde edilir. Zinin, 1842'de, nitrobenzeni redükleyerek anilinin sentezini yapmıştır.

Anilinin çok büyük ekonomik önemi, çok aktif bir cisim olmasından ve boya kimyası endüstrisinde büyük ölçüde kullanılmasından gelir. Özellikle, anilinden itibaren ve ilgili diazinon tuzları vasıtasıyle, azoik denen boyalar ve asetik asitle reaksiyonla indigo, hazırlanır. Anilin, ayrıca plastik malzemeler, sentetik kumaş lifleri endüstrilerinde ve eczacılık ürünlerinin hazırlanmasında da kullanılır.

Anilin Zehirlenmesi. — Anilin buharlarının solunması sonucu ortaya çıkan hemoglobinin yapısını değiştiren, yüzde solukluk, yürüyüşte dengesizlik, güçsüzlük ve başağrısıyle kendini belli eden sürekli zehirlenme durumu. Genellikle anilin fabrikalarında çalışan işçilerde görülür.

ANİLYASYON

Anilyasyon (yok olma), çekirdek fiziğinde, elemanter bir antipartikülle (anti-tanecik), karşılık bir partikülün (tanecik), birbirlerine rastladıkları vakit, taşıdıkları ters elektrik yükleri birbirlerini nötralize ederek, kitlelerine eşdeğer olan enerjiyi serbest bırakarak, yok olmaları işlemini bildirir. Örneğin bir pozitron (pozitif elektron) ve bir adî elektron (negatif) anilyasyona uğrayınca, elektromagnetik radyasyonlar (gamma ışınları) verirler. Oysa bir anti protonla (negatif) bir adî proton (pozitif), genellikle mezonlar vererek anilyasyona uğrarlar.

Anilyasyon, bir partikül-antipartikül çifti oluşumunun ters işlemidir.

Bir pozitronun iki gamma ışını vererek ve bunlardan her birinin bir elektron-pozitron çifti vererek anilyasyonunun «şelâle-kaskad» denen olayda birçok defa meydana geldiği doğrulanabilir. Bu olayda, ilk enerjisi yeter derecede büyük olan tek bir partikül, binlerce kez bu işlemi tekrarlayabilir. Bu olay, Carl David Anderson pozitronu ilk kez gözledikten az sonra, Patrick Maynard Stuart Blackette ve Augusto Raffaele Occhialini tarafından, Wilson odası vasıtasıyle kozmik ışınların izlerini incelerken keşfedilmiştir, söz konusu olay antipartiküllerin varlığını kesin olarak doğrular.

ANJİN

Çeşitli bakterilerin sebep olduğu bir boğaz ve özellikle bademcik iltihaplanmasıdır. Bademciklerin gırtlak boşluğunda bulunuşları, kolaylıkla mikrop kapmaları sonucunu doğurur. Solunum yoluyle giren mikroplar bademciklerde kolaylıkla yerleşebilir. Anjin birdenbire yüksek ateş, boğaz ağrısı ve bademciklerin şişmesiyle başlar. Bazen yiyeceklerin yutulmasına bile engel olacak kadar büyüyen bademciklerin üzerlerinde benek benek cerahat görülür. Bundan başka, boynun iki yanında bulunan ve bademciklerle ilişkisi olan lenf bezleri de hastalıktan ikinci derecede etkilenerek şişerler. Anjinin en sık görülen ihtilâtları kulak iltihabı (otit) ve böbrek iltihabı (nefrit) dır.

Anjinin tedavisi aspirin ve piramidon gibi antipiretiklerle, antibiyotiklerle, vitaminlerle, gargara şeklindeki ilâçlarla yapılır. Anjin çok sık tekrarlama durumu gösterirse bademciklerin ameliyatla çıkartılması en yerinde çare olur.

Difteri basilinin yol açtığı bir anjin daha vardır ki, difterik anjin diye adlanır. Özelliği, bademciklerin üzerinde beyazımtırak bir zar meydana getirmesidir. Bu hastalıkta difteride uygulanan tedavi uygulanır.

ANJOU

Kuzey-batı Fransa'nın eski bir kontluğu ve tarihî bölgesi. Önce Andekavli Kelt kabilelerinin oturduğu bu topraklar M.Ö. 51 yılında Romalıların eline geçmiştir. Birbiri ardından Alanların, Suabların ve Saksonların istilâsına uğradıktan sonra, nihayet Franklar tarafından fethedilince Charlemagne, burayı bir kontluk haline getirdi. Dört derebeylik de adlarını Franklardan aldılar: Bunlardan birinci hanedanın başında Kızıl Foulques bulunmuş (IX. yüzyılın sonu) ve çocuksuz ölen Geoffroy II. (1060) ile hanedan ortadan kalkmıştı. Sakallı Geoffroy'la başlayan ikinci hanedan (Orleans - Plantagenet), Geoffroy V. Plantagenet'nin İngiltere kralının kızıyle evlenmesi sebebiyle Normandiya dukalığını da ilhak etmeyi (1144) ve bunların oğlu Henri Plantagenet sayesinde de İngiltere tahtına hâkim olmayı (1154) başarmıştır. Fakat bu toprak birliği uzun ömürlü olmamış, Anjou kontluğu 1234'te nihayet Plantagenetlerin elinden alınarak Louis IX. tarafından kardeşi Charles'a verilmiştir. Böylece üçüncü hanedan Charles'la başlamıştır (1246 Kapetler).

Charles I.'in Güney İtalya'yı istilâ etmesiyle Anjoulular Napoli ve Sicilya'ya yerleştirilmiş ve kontluk çeyiz olarak Charles II. tarafından Charles de Valois'yle evlenen kızı Marguerite'e verilmiştir. Daha sonra, oğulları (Philippe VI.) nın Fransa tahtına çıkmasıyle yeniden taht topraklarıyle birleşme sağlanmıştır.

Nihayet dördüncü hanedanın (Valois) kurucusu (1306) da İyi Jean'ın oğlu Louis I. olmuştur. Derebeyliği dukalık olarak elinde tutan bu kraldan sonra gelenler Napoli krallığını Durazzeschilerden ve Aragonlardan almaya çalışmışlardır. 1480'de René'nin ölümü üzerine Louis XI. bu bölgeyi kesinlikle Fransa tacına bağlamış ve Anjou dükü unvanı da

Anilin kristallerinin mikroskoptan görünüşü.

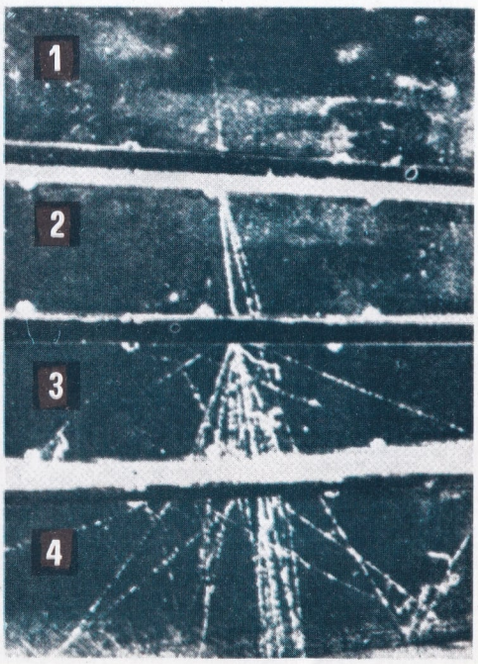

Bir Wilson odasıyle alınmış fotoğraf. Yüksek enerjili bir elektron (1), birinci kurşun levha arasından geçerken, enerjisinin yarısını kaybederek bir foton salar; bu foton, kurşun atomu çekirdekleri yakınında anilyasyona uğrayarak, biri pozitif öbürü negatif iki elektron verir. Bu elektronlar da, birinciye benzer bir işleme uğrarlar. Böylece moleküller çoğalır ve (2,3,4) deki fotoğraflar elde edilir. Burada da, anilyasyonun ters işlemi olan, enerjinin maddeleşmesi olayı söz konusudur.

kral ailesine mensup bazı prenslere hiç bir derebeylik otoritesi tanınmamak üzere onursal unvan olarak verilmiştir. Üçüncü hanedan, belirtildiği gibi, İtalya'da kendine gerçek bir mülk sağlamış ve bu hanedanın sonraki kuşakları Anjoulular adını benimsemişlerdir. Benevento (1266) ve Tagliacozzo (1268) savaşlarıyle papalık taraftarlarını kışkırtmışlar ve XIII.-XV. yüzyıllarda Güney İtalya'da politik serüvenlere öncü olmuşlardır.

Çok geçmeden Sicilya'yı kaybeden (Sicilya savaşları, 1282) Anjoulular, egemenliklerini Napoli krallığında sürdürmüştür. 1381'e kadar Charles d'Anjou (1266-1285), Topal Charles II. (1285-1309), Robert (1309-1343) ve Jean I. ile (1343-1381) doğrudan doğruya; 1381'den 1435'e kadar da Durazzeschiler vasıtasıyle dolaylı olarak egemenlikleri devam etmiştir. Jean'ın varisi olarak tanınan Charles III. ile (1381-1386) Napoli tahtına çıkan Durazzeschiler, Louis I. d'Anjou'ya karşı savaşmak zorunda kalmış, Jean'ın varisi olduğunu iddia eden Louis I.'in ölümüyle (1384) Durazzeschiler, tahtı koruyarak Ladislas (1386-1414) ve Jean II. (1414-1435) ile de Louis II.'nin tahta geçme teşebbüslerine rağmen, hüküm sürmeye devam etmişlerdir. Louis II.'nin oğlu Louis III., Jean II. tarafından varis olarak tanınmıştır. Kendinden sonra gelen René ile Jean'a XVI. yüzyıl İtalya savaşlarının çıkmasına sebep olan, Aragonlarla sürekli mücadeleyi miras olarak bırakmıştır.

ANJOUAN

Hint okyanusunda Comor takım adalardan biri. Nüfusu 20 000 kadardır ve Müslüman'dır. Üzerinde aynı adda bir kasaba vardır.

ANKARA

Türkiye'nin başkenti. Ankara ovasının doğu kenarında kurulmuştur. Ovanın şehir yakınındaki en alçak yeri denizden 840 m. (istasyon 851 m.) dir. Ankara kalesinin bulunduğu tepenin yüksekliği ise 978 m.'dir. Ankara, genel görünüşüyle, birçok tepelerin ve ortalama 950-1000 m. yüksekliğindeki platoların yamaç ve eteklerinde gelişmiş ve ovaya yayılmıştır. Eski Ankara ile şehrin kuzey mahallelerinin bulunduğu tepeler şehrin en sivrilmiş yerleridir ki, kale de burada yer almıştır. Şehrin bu bölümünden Bent deresi ile Hatip çayı (Bent deresinin yukarı bölümü) geçer. Ankara'nın bu bölümü çok sarp ve inişli çıkışlıdır.

Şehrin bölümleri: Ankara, genel görünüşüyle iki ana bölüme ayrılır. Eski Ankara, Yeni Ankara.

1 — **Eski Ankara:** Kalenin bulunduğu tepeden eteklere kadar iner. Kale surlarının tepeden ovanın kenarına kadar uzanıp şehri kuşattığı anlaşılmaktadır. Fakat bugün bu surlardan eser kalmamıştır.

Son yıllarda açılmış geniş cadde ve meydanlara rağmen, birçok büyük ve modern binalar yanında dar sokaklara sıkışmış eski evler bu bölümün özel görünüşünü zamanımıza kadar saklamıştır.

Eskiden dış surlardan şehre girilen büyük bir kapının (İstanbulkapısı) bulunduğu yerin yakınında, şehrin en hareketli bölgelerinden biri olan Ulus Meydanı yer almaktadır. Ortasında Zafer Anıtı yükselir. Bu meydandan türlü yönlere doğru dört büyük cadde uzanır. Cumhuriyet Bulvarı, Atatürk Bulvarı, Çankırı Caddesi ve Anafartalar Caddesi. Ulus meydanını Samanpazarına bağlayan 1 km. uzunluğundaki Anafartalar Caddesi Ankara'nın en işlek ve en kalabalık caddelerinden biridir.

Eski Ankara Hacıbayram, Çankırıkapı, Ulus Meydanı, Etfaiye Meydanı, Erzurum Caddesi ve Kayabaşı mahalleleriyle sınırlıdır. Eski B. M. M. binası, Sayıştay, Maliye Bakanlığı, Gümrük ve Tekel Bakanlığı, Opera, Nümune Hastanesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Vilâyet Konağı gibi binalar Eski Ankara'da yer alır.

2 — **Yeni Ankara:** Türkiye Cumhuriyetinin yepyeni, uygar bir şehir yaratma gücünün övünülecek bir örneğidir. Yeni Ankara, İstasyondan Cebeci, Kurtuluş, Sıhhiye, Kızılay, Çankaya, hatta Keçiören, Dikmen bağlarına, Yenidoğan ve Bahçelievler mahallesine kadar uzanır.

Nüfus: Başkent olduktan sonra (1923) Ankara'nın nüfusu hızla artmıştır. Düzenli nüfus sayımlarından önce Ankara nüfusunun yaklaşık olarak 30 000 kadar olduğu sanılmaktadır. 1927'de yapılan ilk düzenli nüfus sayımında, şehrin nüfusunu 74 553 olduğu anlaşılmış, bundan sonraki nüfus sayımlarında 1935'te 122 720'ye, 1940'ta 157 242'ye, 1945'te 226 712'ye, 1950'de 286 781'e, 1955'te 555 848'e, 1960'ta 650 067'ye yükselmiştir. 1965 nüfus sayımına göre ise Ankara şehrinin nüfusu 905 660'tır.

Ankara il topraklarının yüzölçümü 30 715 km^2., nüfusu 1 644 302'dir. Doğuda Kırşehir, Yozgat ve Çorum, batıda Eskişehir, Kuzeyde Çankırı, kuzey-batıda Bolu, güneyde Konya, güney-doğuda Niğde illeriyle komşudur. İlçeleri: Merkez, Altındağ, Ayaş, Balâ, Beypazarı, Çamlıdere, Çankaya (Yenişehir) Çubuk, Delice (Karabekir), Elmadağı (Küçükyozgat), Güdül, Haymana, Kalecik, Keskin, Kırıkkale, Kızılcahamam, Nallıhan, Polatlı, Sulakyurt, Şereflikoçhisar, Yenimahalle.

Ankara ilinin kuzey kesimleri yüksek ve dağlıktır. Köroğlu dağları, ilin kuzey sınırlarından içeri doğru sokulur. Bu dağların güneyindeki yerey, vadilerle ayrılmıştır. Burada kuzey-doğu ve güney-batı doğrultularında uzanan dağ sıraları yer alır. Bunlar oluk biçimli çukur alanlarla birbirlerinden ayrılırlar. Bu dağ sıraları kuzeydeki dağlık kuşaktan Ankara yaylasına doğru kollar halinde uzanır. Bunlardan doğuda bulunanların yüksekliği 2 000 m.'ye yaklaşır: Elmadağı (1 855 m.), İdris dağı (1 988 m.). Bu dağ sırasının batısında Çubuk ve Ankara ovaları görülür. Bu çukur alan ile Mürtet ovası arasında Karyağdı dağı yükselir. Mürtet ovasının batısında da Ayaş dağları yer alır.

İlin çukur alanları arasında en genişi Ankara ovasıdır. Deniz düzeyinden 1 100-1 200 m. yükseklikteki bir plato (Ankara - Haymana platosu) nun içine gömülmüştür. Uzunluğu 30 km., genişliği 10 km. olan bu ova dağlarla kuşatılmıştır. Bu dağların başlıcaları: Ankara şehrinin güney-doğusundaki Elmadağı (1 800 m.) doğusundaki püskürük kayalardan oluşmuş Hüseyin Gazi dağı (1 400 m.), kuzey ve kuzey-batıda Bağlum ve Memlik tepeleri, kuzey-doğusunda da İdris dağı (1 900 m.). Ayrıca

Napoli limanının ağzındaki Castel Nuovo Kalesi, Anjou hanedanından Charles I. tarafından XIII. yüzyılda yaptırılmıştır.

şehrin yanıbaşında Timurlenk tepesi (1 003 m.) ile Ankara kalesi (978 m.) yükselmektedir.

İklim: Ankara ilinin geniş toprakları, Kuzey Anadolu'nun bol yağışlı iklimi ile, İç Anadolu'nun istep iklimi etkisi altındadır. Güneyde kuru ve sert istep iklimi hüküm sürer. Kuzeyde ise, yumuşak ve yağışlı Karadeniz iklimi içerilere kadar sızar. Buradaki İç Anadolu'ya geçit bölgelerinin kuzey yamaçları, bundan dolayı Karadeniz iklimini andırır; yine de, kışlar çok sert ve soğuk, yazlar kurak ve sıcak geçer. Kış mevsiminin en soğuk ayı olan ocakta sıcaklık —15°C, —24°C'ye kadar düşer. Yaz mevsiminin en sıcak ayı olan temmuzda ise sıcaklık 7°C-37°C arasında değişir. Kıştan yaza ve yazdan kışa geçişler çabuk olur. Genel çizgileriyle altı ay yaz, dört ay kış özelliği belirir, baharlar kısa sürer.

İl toprakları deniz ve kara iklimlerinin geçit noktasında bulunduğu için iki büyük karakter farkı gösterir. Kuzeyden güneye inildikçe yağışlar azalır. Kuzeyde yıllık yağış ortalaması 500 mm. olduğu halde, yağış güneyde 250 mm.'ye kadar düşer. Bütün ilde ortalama yağış miktarı 350 mm.'dir. İlin yüksek noktalarını meydana getiren Elmadağı ve İdris dağı gibi dağların yamaçlarında yıllık yağış tutarı 1 m.'yi bulur.

Bitkiler: İlin büyük bir bölümünde istep adı verilen bitki topluluğu yer alır. Bunlar ilkbaharda yağan yağmurlarla canlanırlar. Fakat bir süre sonra yaz sıcaklarıyle kururlar. İl topraklarının kuzey bölümü orman bakımından daha zengindir. Kızılcahamam, Beypazarı, Nallıhan, Çamlıdere ve Güdül ilçeleri, Ankara ilindeki ormanların %90'ından fazlasını kapsar. Özellikle Kızılcahamam ve Çamlıdere ormanları çamlarla kaplıdır. Ankara ilinde bütün ormanların kapladığı alan 107 940 hektarı bulmaktadır.

Akarsu ve Göller: Ankara ilinin suları, Sakarya ve Kızılırmak ile Tuz gölü çevresinde toplanır. Kızılırmak ve Sakarya'ya karışan dere ve çayların kaynakları il topraklarındadır. Bunların suları ilkbaharda çoğalır, yaz aylarında azalır. Hatta bazıları yaz boyunca büsbütün kururlar. Çubuk çayı, İncesu ve Hatip çayının birleşmesiyle oluşan Ankara çayı, Mürtet ovasında Ova çayını da alarak Ayaş, Beypazarı ve Nallıhan ilçelerinden geçer ve Sakarya'ya karışır. Kızılırmak'ın en büyük kolu Ankara çayıdır. Çay, Ankara ovasında doğudan batıya doğru 35 km. aktıktan sonra güneye döner, Abdüsselâm ve Meşedağları arasında dik ve dar bir doğrultuda akışına devam eder. Kızılırmak, Ankara ili ile Kırşehir arasında sınır teşkil eder. Hirfanlı barajı bu kesimde yer alır. Barajın arkasında meydana gelen baraj gölünün yarısı Ankara ilinde, öbür yarısı Kırşehir ilinde kalır. Kızılırmak tamamen Ankara ili topraklarına girdikten sonra, güney-kuzey doğrultusunda akar, bundan sonra güney-batı ve kuzey-doğu doğrultusunu alarak Ankara topraklarını bırakır ve Çankırı topraklarına girer.

Sakarya ırmağı Ankara ile Eskişehir arasında sınır çizer. Sonra tamamen Ankara topraklarına girer. Polatlı'nın batısından geçerek kuzey-batıya döner, tekrar Eskişehir ile Ankara arasında sınır çizer. Sarıyar barajı da bu kesimdedir. Bu barajın arkasında meydana gelen baraj gölünün de yarısı Ankara ilinde, öbür yarısı Eskişehir ilinde kalır.

Kızılay, başkent Ankara'nın en canlı noktalarından biridir. Büyük bir hızla gelişen Ankara'nın nüfusu 1 069 761'i bulmuştur.

İlin önemli gölleri Tuz gölü ile Emir, Mogan ve Karagöz gölleridir. Türkiye'nin ikinci büyük gölü olan Tuz gölü (1 620 km².) nün yarısı Ankara sınırları içindedir. Bu gölün bulunduğu alan çöküntü sonucu olmuştur. Derinliği 3-5 metre olup, suları tuzludur, bol miktarda tuz elde edilir. Mogan gölü, Ankara şehrinin 20 km. kadar güneyindedir. Yüzölçümü 3,5 km².'dir. Kuzey-güney doğrultusunda uzanır.

Emir gölü, Çankaya ilçesi sınırları içinde, ince uzun bir göldür. Yüzölçümü 1,28 km².'dir.

Karagöl, Aydos yaylası yakınlarında, Çubuk ilçesi sınırları içinde küçük bir göldür.

Tarım: Ankara ili topraklarının %45,5'ni ekili-dikili alanlar, %3,5'ni ormanlar, %43,5'ni çayır ve otlaklar, %7,5'ni de işe yaramayan topraklar teşkil eder. İl toprakları tarıma, meyve ve sebzeciliğe, bağcılığa elverişlidir. En çok tahıl ekilir. Ankara, yurdumuzun en önemli buğday üreten bölgelerinden biridir. İlin kuzey kesimindeki Kırmir vadisinde çeltik ekimi yapılır. Beypazarı, Nallıhan ve Kızılcahamam ilçelerinde çok miktarda çeltik üretilir. İlin batısında Sakarya vadisinde az miktarda pamuk ve haşhaş ekimi yapılır. Ankara'da patates ve pancar ekimine de önem verilir. Akarsu vadileri boyunca, baştan başa meyve ve sebze bahçeleri uzanır. Özellikle bağlar geniş bir alanı kaplar. Elde edilen üzümün bir kısmı taze olarak tüketildiği gibi, pekmez ve şarap da yapılır. Ayrıca elma, armut kayısı, erik vb. meyveler de yetişir. Ankara'nın armudu ünlüdür.

Ankara ili endüstri bakımından önem taşır. Ankara ve Kırıkkale'deki askerî fabrikalar, Makine-Kimya Kurumu tesisleri büyük endüstriden sayılır. Ayrıca, traktör, çimento şeker, dokuma, gaz maskesi, bira, deri, besin ve birçok un fabrikaları, mermer ve taş işleme atelyeleri, çini ve mozaik fabrikaları Ankara'nın endüstrisini zenginleştirir. Bu fabrikalar bölgenin ekonomi ve iş hayatına geniş ölçüde yararlı olmaktadır.

Tarih: Ankara, çok eski tarih çağlarının zenginliklerini taşımaktadır. Sayısız uluslar, sayısız devletler tarafından yönetilmiş olduğu için, şehrin kuruluş tarihi kesinlikle tespit edilememektedir.

İslâm kaynaklarında Ankara'nın adı «Engürü» olarak geçer. Bu adı, şehrin bağ ve bostanlarından dolayı Farsça engür (üzüm), Yunanca agurida (koruk) ya da Yunanca anguri (hıyar) kelimelerinden bozma olduğu üzerinde de durulmaktadır. Hint-Avrupa dilinde «eğmek» anlamına gelen ank, Sanskritçede ankab (kıvrıntı), Latincede uncus (çengel), Frikçeye de kıvrıntı anlamında ve (ank) şeklinde giren bu kelime engebeli, karışık anlamına gelir. Ankara arazisinin engebeli oluşuna bakılarak adını ank kelimesinden almış olması ihtimalini düşünenler olmuştur. Şehrin kuruluşunda aldığı ad sonraları Ankyra, Ankura, Ankuria, Angur, Engürü, Engüriye, Angare, Angora, Ancora ve son olarak Ankara şeklini almıştır.

Çok eski bir şehir olan Ankara'nın tarihi, başlıca şu bölümlere ayrılır:

1 — Paleolitik Çağ: Ankara ve çevresinde

yontmataş (Paleolitik) çağından beri oturulduğunu gösteren eserlere rastlanmıştır. Örneğin Orman Çiftliği yakınında yontmataş çağının alt katına (şellen tipte) ait bir el baltası bulunmuştur. Ayrıca Maltepe'de, Çubuk barajı, Ergazi, Bağlum, Güdül ve Gâvurkale'de de paleolitik araçlara rastlanmıştır.

2 — Kalkolitik ve Bakırçağ: Cilâlıtaş (Neolitik) çağına ait bir belgeye henüz rastlanmamışsa da, bazı höyükler, içlerindeki eserleriyle, o çağdan bugüne dek kesiksiz olarak Ankara'da oturulduğuna tanıklık etmektedir. Örneğin Ankara'nın 25 km. güneyindeki Karaoğlan höyüğü, kalkolitik çağla başlamakta, bugün de orada oturulmaktadır.

Ankara çevresi asıl bakırçağda büyük bir önem kazanır. Bu çağda Ankara çevresinde Karaoğlan gibi bir bakırçağı kentinin, Alatlıbel ve Etiyokuşu gibi iki küçük köyün geliştiğini görüyoruz.

3 — Hitit Çağı: Hititlerin, Eski Anadolu'nun tarihinde ve kaderinde önemli etkileri olmuştur. İç Anadolu'da Alişar, Alaca, Yümüktepe vb. höyüklerde yapılan kazılarda bakırçağını, daima bir Hitit kültür katının izlediği görülmektedir. Bu kültürün sınırları Afyon'un batısına kadar uzanmakta ve Ankara'yı içine almaktadır. Ankara'nın 160 km. doğusundaki Hitit başkenti Hattuşaş (Boğazköy) ta yapılan kazılarda Ankara hakkında da bazı ip uçlarına rastlanmıştır. Ankara kalesinin bazı yerlerinde Hitit izleri görülmüştür.

4 — Frikyalılar Çağı: Büyük Hitit devletinin yıkılmasından sonra Anadolu ve çevresinde Frikyalılar egemen olmuştur. Sakarya ve çevresinde kurulan bu devlet, şehirlerini sonradan yığma topraklarla yapılmış tepeler (höyükler) üzerinde kurmuştur. Karaoğlan ve Hacılar höyükleri kazılarda Hitit kültürü katları üzerinde Frik çanak ve çömleği bulunduğu gibi, Ankara'nın 40 km. kuzey-batısındaki Bitik'te de Frik eserleri kalıntıları bulunmuştur. Ankara'da Augustus tapınağının temellerinde Frik duvarları ortaya çıkarılmıştır. Anıtkabir ile Orman Çiftliği arasındaki nekropol (yeraltı mezarlığı) ü meydana getiren yirmi kadar tümülüs (yığma tepe) de Frik çağı eserlerindendir.

5 — Roma Çağı: Roma Konsülü Manlius Vulso, Galatlardan Tolistobogları yendikten sonra (M.Ö. 189), Ankara'ya gelmiştir. Bergama kralı Eumenes, Galatları kesin bir yenilgiye uğratınca (M.Ö. 183) Ankara, Bergama egemenliğine girmiştir. Kral Attalos III., vasiyetnamesiyle ülkeyi Roma'ya bırakmıştır. Sonunda İmparator Augustus zamanında Galatia, Roma'nın bir eyaleti olmuş (M.Ö. 25) Ankara da bu eyaletin merkezi (Augustus şehri) olmuştur. Ankara'da bulunan Roma çağına ait yazıt ve sikkelerde Ankara'nın başkent olduğu belirtilmektedir. Roma İmparatoru Augustus, Yunan şehri devletlerine benzer Ankara'da yeni bir çeşit kabile örgütü kurmuş ve büyük Augustus tapınağını yaptırmıştır.

6 — Bizans-İslâm Çağı: Roma İmparatorluğunun ikiye bölünmesinden sonra Bizans İmparatorluğunun bir eyalet merkezi haline gelen Ankara, VII. yüzyılın başından XI. yüzyıldaki Selçuklu istilâsına kadar, bu devletin doğu komşularıyle yaptığı savaşlarla, Anadolu'daki dinî ve siyasî karışıklıklardan ötürü büyük zararlar görmüştür. Sasani hükümdarı Husrev II. tarafından ele geçirilen Ankara (620) tahrip ve yağma edilmiştir. Sasanilerin egemenliği ancak Heraklios'un İranlıları yenmesiyle sona ermiştir. Bundan sonra Anadolu Arap-İslâm ordularının istilâsına uğramış 654 yılında şehir kısa bir süre Arapların eline geçmiştir. Ankara'yı bütünüyle ele geçiren Abbasî halifesi Harunürreşit'tir.

Ulus meydanındaki zafer anıtı, Avusturyalı heykeltıraş Krippel tarafından, Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılmıştır.

7 — Selçuk Çağı: Malazgirt meydan savaşında Alparslan, Bizans ordularını yenip bozguna uğratınca, Selçuk Türkleri hızla Anadolu'ya yayılmışlar, 1073 yılında Ankara'yı bütünüyle ellerine geçirmişlerdir.

Anadolu Selçuklu devletinin, İlhanlıların eline geçmesinden önce, Ankara bir ara Germiyan beyliğinin elinde kalmıştır. İlhanlıların egemenliği ise 40 yıl kadar sürmüştür.

Ankara, İlhanlılardan Osmanlı devletine geçinceye dek (1344-1354) Ahiler tarafından yönetilmiştir. Şehir, Murat I. tarafından kesin olarak 1361 yılında Osmanlı devletine katılmıştır.

8 — Osmanlı Çağı: Ankara, Osmanlıların eline geçtikten sonra, tarihinde Yıldırım Beyazıt devrine kadar önemli bir değişiklik ve olay olmamıştır.

Timur ile Yıldırım Beyazıt arasında geçen Ankara savaşından sonra Yıldırım Beyazıt'ın oğullarından Mehmet Çelebi'nin egemenliği altına girdi. Şehzadeler kavgasından sonra Ankara, kesin olarak Osmanlı egemenliğine girdi.

Kanunî Sultan Süleyman devrinde eyalet örgütü kurulunca Ankara, Anadolu eyaletinin merkezi oldu. XVII. yüzyıl başında Celâlî ayaklanması sırasında şehir Celâlîlerin eline geçmiş, bir yıl sonra tekrar, Kuyucu Murat Paşa tarafından geri alınmıştır.

9 — Cumhuriyet Çağı: Birinci Dünya savaşı sonunda, Türkiye'nin batı ve güney bölgeleri yabancı kuvvetler tarafından işgal edilmişti. Yurdun korunmasını sağlamak amacıyle Erzurum ve Sıvas kongrelerince alınan kararları uygulamaya memur edilen Hey'et-i Temsiliye en emin yer olarak Ankara'yı uygun gördü. 27 aralık 1919'da Mustafa Kemal Paşa ve Hey'et-i Temsiliye Ankara'ya geldi. Hey'et-i Temsiliyenin çalışmaları sonucunda 23 nisan 1920'de ilk B.M.M. Ankara'da toplandı. Böylece Ankara, Kurtuluş savaşı yıllarında Millî hareketin başkenti olmuştu. Lozan barış antlaşması üzerine itilâf kuvvetleri İstanbul'dan çekilince, hükümet merkezinin yeri üzerinde bazı tartışmalar olmuş ve B.M.M. 13 ekim 1923'te kabul ettiği kanunla Ankara'yı resmen başkent yapmıştır.

Eski Eserler: Başkent Ankara çok eski bir yerleşme bölgesidir. Buna ait kalıntıların büyük bir kısmı bugün de kentin çeşitli yerlerine dağılmış durumdadır. İlk yerleşmeden günümüze kadarki durumu izleyecek olursak, Hititlere kadar inmemiz gerekmektedir. Bu devirden kalan kalıntılar Ankara'nın içinden çok çevresinde yer almaktadır. Gâvurkale, Hacılar, Karaoğlan ve Bitik'te ortaya çıkarılan eserler bu çevrenin Hitit İmparatorluğu devrinde önemli yerleşme noktaları olduğunu göstermektedir. Buralarda zengin buluntulara rastlanmıştır, fakat kentin merkezinde durumu aydınlatıcı bir ipucu yoktur. Hitit devrindeki bu duruma karşılık Frikler devrinde daha sağlam belgelere rastlamaktayız. Hititlerin yıkılmasından sonra Ankara ve çevresine egemen olan Friklere ait buluntular Anıtkabir ile Orman Çiftliği arasında yer alan 20 kadar tümülüste yer almaktadır. Buralar Frik devrinin önemli nekropol (yeraltı mezarlığı) bölgesi olarak belirmekte ve buralara o çağın ileri gelen kişileri gömülmekteydi. Ayrıca Ankara'nın merkezinde Belediye binası yanında, Augustus tapınağı çevresinde ve Çankırıkapı'da yapılan araştırmalarda da önemli buluntular görülmüştür. Bütün bu buluntuların en göze çarpan parçaları Ankara Kabartmaları diye tanınan sekiz parçadır. Değişik noktalarda, değişik zamanlarda bulunan bu kabartmalar Ankara taşından yapılmış olup, bu çevrede bulunan önemli bir yapıda yer almış oldukları anlaşılmaktadır. Kabartmalarda o çağın yaygın olarak kullanılan hayvan figürleri yer almaktadır. Bunların ortaya koyduğu üslûp Friklerin daha Hitit sanatının etkisinde kaldıklarını göstermektedir.

Ankara'nın Roma devrindeki en önemli anıtı Augustus Tapınağı'dır. Bunun dışında Ankara'da bu devirden kalma daha birçok kalıntı mevcuttur. Bunlardan biri ünlü hamamdır. Çankırıkapı'da bulunan bu hamam yapılan kazılarla ortaya çıkarılmış, M.S. II. yüzyıl sonu, III. yüzyıl başında yapıldığı anlaşılmıştır

Burada bulunan bazı kalıntılardan hamamın sağlık tanrısı Asklepios'a adandığı sanılmaktadır. Bu ve paralardan çıkan sonuca göre Caracalla zamanında yapılmış olduğu fikri kuvvet kazanmaktadır. Soğukluk, ılıklık, sıcaklık kısımları ve bir de havuzu bulunan, çağı içindeki hamamların en büyüklerinden olan bu hamamın, yazıtların verdiği ipucuna göre ana kısmının Caracalla devrinde Tiberius Julius Justus Julianus adında bir zengin tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. M.S. III. yüzyıldan VIII. yüzyıla kadar uzun bir süre kullanılmış olan bu hamamın devamlı genişletildiği, onarıldığı görülmektedir. Ayrıca hamamın kuzeyinde bir oyun yeri (palaestra) vardır. Bu büyük ölçülerde düşünülen hamamın yanı sıra Hadrianus devrinden kalmış olduğu anlaşılan Direkli Yol'un parçalarına da rastlanmıştır. Bir Roma devri kentinde bulunması gereken birçok yapının kalıntılarına rastlanmamakla beraber, surlarda çeşitli şekillerde kullanılan taşlardan bunların önemli yapılardan getirilmiş olduğunu göstermektedir.

IV. yüzyılın ikinci yarısından M.S. 1073 yılına kadar süren Bizans devrinden de bazı kalıntılar Ankara'nın çeşitli yerlerine dağılmıştır. Bunlardan biri halk arasında Belkıs minaresi olarak tanınan sütun ile Adliye Sarayı arkasında kalıntıları bugün de mevcut olan Klemens kilisesidir. Kapalı Yunan haçı plana geçişi gösteren ilginç özellikli bu yapı Bizans mimarisi içinde dönüm noktalarından biri olarak belirmektedir. Ayrıca Ankara'nın çeşitli yerlerinde yeni yapılar için açılan temel kazılarında Bizans devrine ait mezar yapılarına rastlanmıştır. Bunların bir kısmının duvarlarında freskoların ortaya çıkması, üzerinde durmaya değer özelliktedir. Ankara kalesi de bugünkü görünümünü daha çok bu devirde almış, genel çizgileri kesinlikle belirmiştir.

Ankara'nın bugün ayakta kalabilmiş yapıları daha çok Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar devrine aittir. Çeşitli kaynaklardan bunların sayısının eskiden çok daha fazla olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu yapıların bir kısmı dış görünüş olarak pek fazla bilgi vermemekte, durum ancak içlerine girince anlaşılmaktadır. Camiler içinde en eski tarihli olanı ve Selçuklular devrinin varlığını göstereni Alâettin camisidir. 1197-1198 tarihinde Kılıçarslan'ın oğlu Mesut zamanında yapılmıştır. İçhisar sokağı, Zindankapı yanında yer alan bu cami iki kez onarım görmüş, kareye yakın bir planı olan taş duvarlı üstü ahşap örtülü bir yapıdır. Kıble duvarı içkaleye bitişiktir. Bu yalın görünüşlü yapının en ilgi çeken tarafı ceviz ağacından oyulmuş mimberidir. Üzerindeki yazıttan bu mimberi yapanın Ebubekir oğlu İbrahim olduğu anlaşılmaktadır. Selçuklu üslûbundaki bu mimberin yapıyla aynı devirde yapılmış olup olmadığı belli değildir.

Yine Selçuklular devrinden kalan bir kürsü de şimdi Etnoğrafya müzesinde bulunmaktadır. Alâettin camisinden sonra konusu edilebilecek önemde bir yapı Aslanhane diğer adıyle Ahi Şerafettin camisidir. Ankara'nın en çok tanınmış ahşap camilerinden olan Aslanhane camisi 1290 yılında devşirme malzemeyle yapılmıştır. Eğimli bir araziye gereğine uygun şekilde uydurulmuş bu yapının içinde 24 sütun yer almakta ve bu ahşap sütunlar çatıyı tutmaktadır. Selçuklu ve Beylikler devrinin en önemli bir yapı grubu olan ahşap camilerin sayılı ve zengin bir örneği de Aslanhane camisidir. Ahşap sütunları birbirine bağlayan ahşap kirişler zengin bir şekilde bezenmiş, içeride ahşap malzemenin çeşitli şekillerde değerlendirilmesinden örnekler verilmiştir. Mihrabı ve mimberi de bu görünüşü tamamlamaktadır. Alçı ve çini mozaiğin beraber ve uyumlu bir şekilde kullanıldığı mihrabı devrinin en zengin örneklerindendir. Mimber de aynı şekilde ahşap işçiliğinin bu devirde ulaştığı yüksek düzeyi göstermektedir. Dışarıdan fazla bir fikir vermeyen bu yapı, içeride ahşap, çini, alçının çeşitli şekillerde kullanılmasından doğan zengin bir süsleme sanatının varlığıyle dışarıdaki etkiyi ilk anda silmektedir. Bu yapının yanında daha yalın kalan XIII. yüzyıla ait Dabağhane (Tabakhane) camisi Ahmet Necmettin adında bir kişi tarafından yapılmış, daha sonra Şükrü Efendi adında biri tarafından da onartılmıştır. Saraç Sinan camisi ise daha kesin bir tarihe sahiptir ve Gıyasettin Keyhüsrev II.'nin birinci hükümdarlığı zamanında 1288 yılında devşirme taşlardan ya-

Gençlik parkı, Ankara halkının sıcak yaz günlerinde dinlenmek için koştuğu bir dinlenme ve eğlence yeridir. Üniversiteleri, yüksek okulları ve çeşitli eğitim kuruluşlarıyle Ankara Türkiye'nin en büyük kültür merkezlerinden biridir. Altta: Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi görülüyor.

Julianus sütunu halk arasında Belkıs minaresi diye de anılır. Bu sütunun imparator Julianus tarafından dikildiği ileri sürülmekle birlikte, Bizans devri nitelikleri göstermesi ilginçtir.

pılmıştır. Son cemaat yerinin sağında türbe, arkasında da yıkılmaya yüz tutmuş bir medrese bulunmaktadır. Türk üçgenleriyle geçilen tek kubbeli bir yapıdır. Yeşil Ahi camisiyse kesin tarih taşımamakla beraber yaptıran Ahi Hüsamettin'in yaşadığı yılları gözönüne alınarak 1286'dan önce yapılmış olması gerekir. Eski bir yapının temelleri üzerinde yer alan bu caminin devrinden çok az yer kalmış bulunmaktadır. Alçıdan mihrabı ve bazı ahşap süsler, konusu edilmeye değer noktalardır. Ahi Arap mahallesinde yer alan Ahi Elvan camisi Aslanhane camisinin benzer ikinci bir örneği olmakla beraber planında yapılan devamlı değişiklikler ve onarımlar yüzünden ilk şeklinden uzaklaşmıştır. 1382 yılından önce yapılmış olan bu yapı, 1413 yılında Osmanlılar devrinde onarılmıştır. Çatısı ahşap sütunlar üzerine oturan bu yapının en dikkati çeken tarafı sokağa bakan pencerelerinde görülen pencere kapakları ile, mimberidir. Selçuklu ağaç işçiliğinin özelliklerini sürdüren bu örneklerin mimberdeki nesih yazıttan 1413 yılında Çelebi Mehmet devrinde yapıldığı anşılmaktadır. Yine Ahilerden Yakup Bey tarafından 1391-1392 tarihinde yaptırılan Ahi Yakup camisi İsmet Paşa mahallesindedir. Kapısı üzerindeki yazıtında tanınmış Ahi büyüklerinin adları geçer. Taş ve kerpiç malzemeden yapılmıştır. Düz çatılı, yalın görünüşlü bir yapıdır. Samanpazarı civarındaki 1363 tarihli Hacı Musa camisi Ankara'nın özenilerek yapılmış yapılarından biridir. Bundan başka 1351 tarihli Şeyh İzzettin, XIV. yüzyıldan olması muhtemel Hacı Ivaz, XIV. yüzyıl sonu XV. yüzyıl başına ait olması muhtemel Hacı Doğan, yine XV. yüzyıldan Hacı İlyas camisi, 1413 tarihli Ahi Tuğra camileri üzerinde durulmaya değer yapılardır. Augustus tapınağının yanında yükselen Hacı Bayram camisi, XIV. yüzyılın ortasında dünyaya gelen Hacı Bayram Veli namına yaptırılmış ve XVI. yüzyılda da Mimar Sinan tarafından onartılmıştır. Bu devirden kalan kısımlardan biri de minaredir. Zamanla yapının tümü Mimar Sinan'a bağlanmış ve onun yaptırdığı ileri sürülmüştür. Osmanlı devrinin diğer önemli yapıları Karacabey ya da İmaret camisi olarak tanınan yapı ile Yeni ve Zincirli camileridir. Karacabey camisi 1444-1445 yıllarında Karacabey tarafından yaptırılmıştır. Erken Osmanlı devrinin yan mekânlı ya da zaviyeli camiler diye tanınan ve Bursa'da birçok yapıda uygulanan bir plan tipini tekrarlar. Mimarı Ebubekir oğlu Ahmet'tir. Çevresinde eskiden ek yapıları yer alırken bir kısmı yıkılmış ve kaldırılmıştır. 1565-1566 tarihli Cenâbî Ahmet Paşa tarafından Mimar Sinan'a yaptırılan Kurşunlu, diğer adıyle Yeni cami Nâzımbey mahallesinde yer almaktadır. Üç kubbeli bir son cemaat yeri ve tek kubbeli ana mekânı vardır. Caminin mihrabı, mimberi ve müezzin mahfili mermerdendir. Yapı tümüyle temiz bir işçilik gösterir. 1685 tarihli Zincirli camisi de Osmanlı devri eserlerinin önde gelenleri arasındadır. Bunların yanı sıra Ankara'nın değişik yerlerinde daha başka mescit ve camilere rastlamak mümkündür. Ayrıca türbeler de bazen bağımsız bazen de cami ya da mescitlere bağlı olarak çeşitli yerlere dağılmış durumdadır. Bunlardan içinde çini, alçı süslerin ve ahşap işçiliğinin güzel örneklerini taşıyan 1330 tarihli Ahi Şerafettin, 1351 tarihli Şeyh İzzettin, 1312 tarihli Saraç Sinan, 1444 tarihli Karacabey, 1565 tarihli Cenabî Ahmet Paşa, 1577 tarihli Karyağdı ve Yürüyendede türbeleri çeşitli üslûp özellikleri taşıyan türbelerin başında gelirler. Türbelerin yanı sıra bugün bir kısmı kullanılan hamamlar oldukça iyi durumdadırlar. Bunlardan Yeğenbey mahallesindeki Eski hamamı, çifte hamam olarak düşünülen Hamamönü semtindeki Karacabey hamamını, sayabiliriz. Kalenin güney-batı ucunda, Mahmut Paşa bedesteninin üstünde yer alan, XV. yüzyıla tarihlendirilen Kurşunlu Han, bir avlu etrafına yerleştirilmiş revaklar ve arkalarında odalarla iki katlı düşünülmüş bir yapıdır. Ayrıca arazi eğimli olduğu için bir de bodrum katı vardır.

Kalenin güney-batı ucunda ikinci bir yapı daha vardır ve bugün Hitit müzesi olarak kullanılmaktadır. Bu yapı kentin bedesteni olarak düşünülmüş ve Fatih Sultan Mehmet'in sadrazamı Mahmut Paşa tarafından 1464-1471 yılları arasında yaptırılmıştır. Osmanlı ülkesinde geliştirilen bedesten, mimarisi içinde en zengin örneklerden biridir. Planının esasını 10 büyük kubbe teşkil etmekte ve bu mekâna dört yöne açılan birer kapıdan girilmektedir. Çevresinde dükkânlar yer almakta ve böylece yapı geniş bir alana yayılmaktadır. Bu bedestenin varlığı Osmanlı devrinde Ankara'nın önemli bir ticaret merkezi olduğunu göstermektedir. Bedestenin yanı sıra Çubuk çayı üzerinde 1222-1223 tarihli Alâettin Keykubat I.'in Ankara valisi Kızıl Bey zamanında yaptırdığı Akköprü, taşıdığı erken devir özellikleriyle göz doldurmaktadır. Yedi gözlü bu köprünün ortadaki üç gözü ötekilerinden daha geniştir. Zaman zaman geçişi kolaylaştırmak için değişiklik yapılmış olmasına rağmen genel karakteri pek bozulmamıştır. Suyla ilgili yapıların başında çeşmeler gelir. Bugün her devrin özelliklerini aktaran çeşmeler Ankara'nın çeşitli semtlerine dağılmış durum-

1939 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından yaptırılan kazılarda ortaya çıkan Roma hamamının frigidarium *(soğuk) bölümü.*

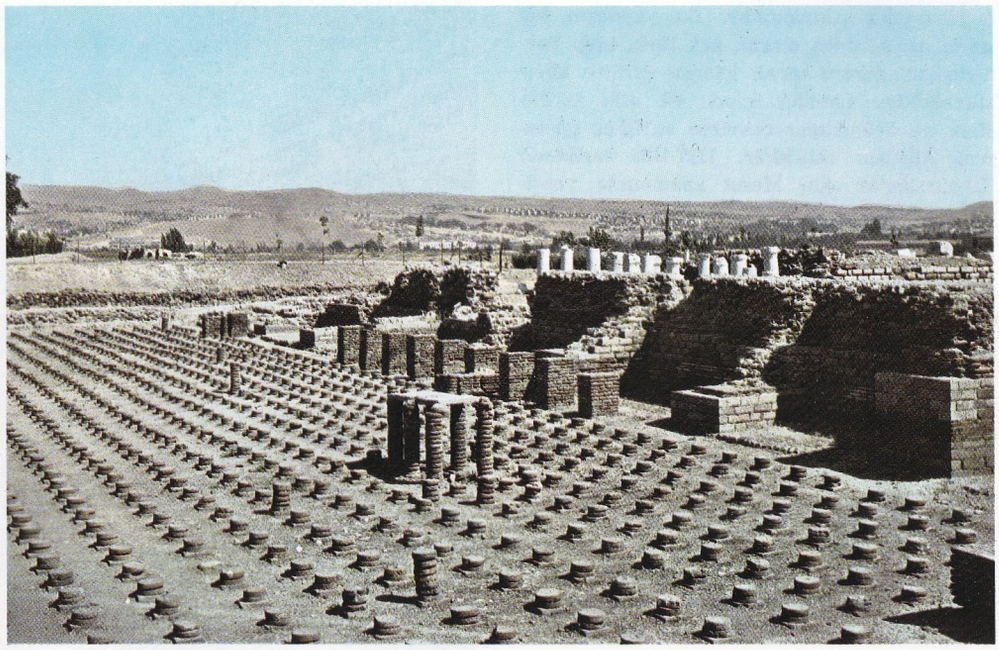

dadır. Bütün bu dinsel ve sivil yapıların yanında onlar kadar önemli bir grup eser daha vardır ki, kentin çehresinin değişmesiyle her geçen gün sayıları azalmaktadır. Bu yapılar eski Ankara'da yer alan evlerdir. Türk sivil mimarîsinin en seçik örnekleri olarak beliren bu evler, gerek mimarîleri ve gerekse iç düzenleri ve süslemeleri bakımından özenle korunacak nitelikte yapılardır. Dolap kapaklarında, tavanlarda ve raflarda görülen ağaç oymacılığının ve süslemeciliğinin zengin örnekleri az rastlanır güzelliktedir. Bu evlerin bir arada meydana getirdiği şehir dokusu Türk yerleşmesinin ve kentlerinin şekil alışı yönünden de ayrıca önem taşımaktadır. Her geçen yıl değişen eski kentler içinde Ankara'nın bu yönden de özel bir önemi vardır.

ANKARA KALESİ

Ankara kalesinin kesinlikle hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir. Ankara'nın çevresinde bulunan prehistorik malzemenin varlığı, savunması kolay olan bu tepenin daha o çağlarda yerleşme için seçilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Her şeye rağmen bugüne kadar Hititlerin burada yerleştiklerini gösteren en ufak bir belge yoktur. Bu yüzden Pausanias'ın Ankara'yı bir Frik kenti olarak belirtmesi doğruluk kazanmaktadır. Hacı Bayram camisi çevresinde yapılan kazılarda, Friklerin yerleştiğini gösteren buluntuların çıkması, duruma daha da açıklık getirmektedir. M.Ö. II. yüzyılda Romalılar bu yöreye egemen oldukları zaman burada bir Frik kalesi vardı. Romalılar zamanında kent genişlemiş ve o zamanki surların dışına taşmış ve yeni yapılar kenti süslemeye başlamıştı. M.S. 222-260 yıllarında Romalıların İranlılara yenilmeleri sonunda kenti baştanbaşa yağmalanıp, tahrip edilmiş, ancak bundan sonra surlar tekrar onarılmış ya da yeniden yapılmış olabilir. 211-217 yılında Roma İmparatoru Caracalla'nın Ankara'ya gezisi sırasında kentin surları onartılmıştır. Öteki Roma kalıntılarının da gösterdiği gibi o devir surları daha aşağılarda yer almakta ve geniş bir alana yayılmaktaydı. Fakat bu ikinci surlara rağmen kalenin üstündeki surlar da bırakılmamış, o devirde de korunmuştur. Bundan sonraki onarım daha çok VII. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Arapların buralarda görülmeleri üzerine olmuş, Isaurili Leon III., kaleyi gözden geçirmekle kalmamış, belki bu arada üst kaleyi yükseltmiştir. Öbür onarımlar 805'te Nikefor Fokas, 859'da Basil devrine rastlar.

Roma ve Bizans devrinde şekil alan kale 1073'te Selçukluların eline geçmiş, 1101'de Haçlılardan Raimond geri almıştır. Selçukluların Ankara'yı tekrar ele geçirmelerinden sonra Alâettin Keykubat I. onartmış (1219-1227), Keykâvus II.'de yeni ekler yaptırmıştır (1249-1250). Bütün bu ekler ve onarmalardan sonra Osmanlılar devrinde kale üzerinde fazla durulmamış, sadece kentin dış duvarları genişletilmiştir. Bu dış duvarlar Mısır valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından bir onarım daha görmüştür.

Hisar Kapısı, Ankara Kalesi'nin alt duvarlarının ana kapısıdır.

Geniş bir alana yayılan Ankara surları uzun yıllar onarım görmedikleri için yıkılmış olduğundan bugün pek bir şey bulmak imkânsızdır. Halbuki eskiden bu surun geçtiği yerler göz önüne alınınca nekadar geniş bir alanın korunduğu ilk bakışta anlaşılabilir. Bu surun dışında yer alan kalenin en yüksek noktası 978 m.'dir ve Eski Ankara buranın eteklerinde yer almaktadır.

Bugün de görülebilen kale iki kısımdan meydana gelmiştir. Dış kale kuzey, batı ve güneyden tepeyi çevirmekte ve yüksekte yapılan İç kale ile batıda Hatip çayına bakan yamaçta, doğuda ise Şarkkale noktasında birleşmektedir. Kalenin bu kalan kısımları yer yer onarım görmüş olmakla beraber, dış kalenin 20 kulesinden ancak 15'i ayakta kalabilmiştir. Çeşitli devrlerden kalan taşlardan ve Ankara taşından yapılan kale bazalt bloklar üzerine oturmaktadır. Dış kalenin Dışkapı ve Hisarkapısı adlı iki kapısı bulunmaktadır. Daha dik bir arazide yer alan İç kalenin ise çoğu beş köşeli olan 42 kulesi vardır. Yükseklikleri 14-16 m. kadardır. Zindankapı, Parmakkapı ve Gençkapı adlı üç kapısı vardır. Daha çok Bizanslılar devrinde şekil alan kalenin üzerinde yer yer Selçuklu, İlhanlı devrine ait yazıtlar bulunmakta, bunlarda onarımlara ve öbür konulara ait bilgilere rastlanmaktadır. Dış ve İç kalenin dışında kalenin en yüksek noktasında Akkale ve diğer noktalarla, yeraltı dehlizleri bugün de görülebilmektedir.

ANKARA SAVAŞI

28 temmuz 1402 tarihinde Ankara'nın Çubuk ovasında, Osmanlı padişahı Yıldırım Beyazıt ile Timur arasında yapılan savaş.

1389 yılında Kosova zaferiyle Balkanlardaki egemenliğine kesinlik kazandıran Osmanlı hükümdarı Yıldırım Beyazıt, Anadolu'da da genişlemeyi öngören hazırlıklar içindeydi. Bu sıralarda Orta Asya ve İran'da egemenliğini kurduktan sonra Azerbaycan'ı ve Irak'ı alarak (1386-1394) imparatorluğunu Suriye, Anadolu sınırlarına kadar genişleten Timur, 1394 yılı başlarında Doğu Anadolu'ya girmiştir. İslâm dünyasında kesin bir üstünlük kurmak amacını güden Timur, karşısında en büyük engel olarak Mısır Memlûk Sultanlığı ile Yıldırım Beyazıt'ı görüyordu. Hele Beyazıt'ın Niğbolu'da Hıristiyan Avrupa'nın yolladığı büyük Haçlılar ordusuna karşı sağladığı zafer (1396) Beyazıt'ı, Anadolu'da tek rakip olarak Timur'un karşısına çıkarmıştı.

Böylece Timur'un genişleme politikası gütmesi, batıya doğru ilerleyerek Anadolu'daki bazı şehirleri ele geçirmesi iki Türk hükümdarı için savaşı kaçınılmaz kılmıştır. Timur, 1402 yılı baharında Orta Anadolu'yu çiğneyip geçmiş, Sıvas'taki Osmanlı askerlerini de kılıçtan geçirerek Ankara'ya doğru yönelmiştir. Yıldırım Beyazıt, Timur'u Ankara-Sıvas arasında tutmak için ordusunu harekete geçirmişse de yetişememiş ve Timur'un Ankara yakınlarına vardığını duyunca geri dönmüştür.

Ankara'ya gelen Timur, şehri kuşattığı halde ele geçiremeyince Beyazıt ordusunun atlarını susuz bırakmak amacıyle Çubuk çayına zehir attırmıştır. Timur'un 150-200 bin, Yıldırım'ın 80-100 bin kişilik ordularla giriştikleri savaşa Çubuk ovasında (28 temmuz cuma günü) başlanmış ve savaşın kızıştığı bir anda Osmanlı ordusundaki Kara Tatarların ihanet ederek Osmanlı kuvvetlerine geriden ok atmaları Yıldırım Beyazıt'ın askerlerini şaşırtmıştır. Aydın, Germiyan, Saruhan, Menteşeoğulları kuvvetlerinin Timur ordusundaki beylerinin yanında yer almaları savaşın akışını ansızın değiştirmiş ve savaş Osmanlıların aleyhine dönmeye başlamıştır.

Bu durum karşısında kahramanca döğüşerek kendisini her yandan saran üstün düşman kuvvetlerini püskürten Beyazıt, karanlık bastığında yanındaki üç yüz kişiyle düşman hatları arasından sıyrılıp kaçmaya çalışırken atının ayağı sürçüp yere düştüğünden yetişen Timur askerleri tarafından yakalanmış ve hükümdarın huzuruna çıkarılmıştır.

Anadolu tarihinin en büyük meydan savaşlarından biri sayılan Ankara Meydan savaşı, böylece Osmanlıların Timur ordularına yenilgisi ve padişahın da tutsak edilmesiyle son bulmuştur. Bu savaşın doğurduğu en önemli sonuç batıdaki büyük başarılardan sonra İstanbul'u ele geçirmek üzere bulunan Osmanlı İmparatorluğunun kuruluşunun en azından yarım yüzyıl geri kalmış olmasıdır.

ANLI, HAKKI
(1906-) Türk ressamı. Devlet Güzel Sanatlar Akademisini 1932'de bitirmiş, hiç bir resim topluluğu ve derneğine girmemiş, manzara ve portreleriyle önceleri somut bir çalışma yolu sürdürmüştür.

1946 yılında Paris'e giden Hakkı Anlı, «Paris Ekolü Türk ressamları»ndan birisi olarak geliştirdiği çalışmalarından soyuta yönelmiştir. Şimdilerde Paris, Münih ve İsviçre'de toplu ve kişisel sergiler gerçekleştirmiş bir sanatçı olarak, yapıtları yerli ve yabancı müze ve özel kolekisyonlara katılmıştır.

Çağımız non-figüratif ressamının kavuştuğu biçim ve renk bağımsızlığının, doğa ile ilişkiyi kopardığı anlamına gelmediğine inanır. Doğadaki bir uygunluğun ancak sanatçının kültür ve sanat tutumuyle, iç duygularına göre çözülüp, bütüne ulaştığı gerçeğini savunur.

ANN BOLEYN
(1507-1536) İngiltere kralı Henry VIII.'in ilk karısı Catherine d'Aragon'un nedimesi, Sir Thomas Boleyn'in kızı. Kralın karısını boşaması üzerine onunla evlenip ikinci karısı olmuştur. Bu bakımdan, Anglikan din ayrılığının doğmasında önemli bir rol oynamıştır. Güzel, mağrur ve haris olan Ann Boleyn kendisini saray entrikalarından kurtaramamış ve çok geçmeden Henry VIII.'in gözünden düşmüş, zina ile suçlanarak idam edilmiştir. Elizabeth I.'in annesidir.

ANNA IVANOVNA
(1693-1740) Büyük Petro'nun kardeşi Ivan V.'in kızı, Curland dükü Federic'in karısı. 1730 yılında Aleksandr'ın oğlu Petro II.'nin yerine geçerek çariçe oldu. Hükümet, Anna Ivanovna'nın sevgilisi Curlandlı Jean Biron'un elindeydi. Biron, Bakanlar kurulunu meydana getirmiş ve bazı reformlar yapmıştır. Sivil ve askerî yönetimde yüksek makamlara getirdikleri Almanlara fazla değer vermeleri sebebiyle Anna Ivanovna ve sevgilisi Biron halk tarafından sevilmemiştir.

ANNAM
Vietnam'ın kuzeyde Tonkin ve güneyde Koşinşin arasında kalan bir bölgesi. Bütün merkez kesimini kaplayan bölgenin yüzölçümü 150 000 km².'dir. Nüfusu ise 7 milyonu geçer. İdarî başkenti Hue'dir. Bugün Annam, kuzeydeki halk cumhuriyeti ile güneydeki cumhuriyet arasında paylaşılmıştır. Batısı dağlık, Güney Çin denizi kıyısı boyunca uzanan doğu kesimi ise düzlük olan Annam'da nüfusun %85'ini Annamitler meydana getirir. Bunlar kıyı kesimindeki verimli düzlüklerde yaşarlar. Nüfusun %15'i ise iç taraflardaki dağlık kesimlerde yaşayan yarı vahşî Moi kabilelerinden meydana gelmiştir. Tarım (pirinç, şekerkamışı ve öteki tropik ürünleri) ve ulaşım endüstrileri oldukça gelişmiştir. Ticaretin büyük kısmı, başlıca kıyı kentlerinde yaşayan Çinlilerin elindedir.

Annibal.

ANNENSKIY, INNOKENTIY FEDOROVIÇ
(1856-1909) Rus şairi. Anlatım yönünden Verlaine'in büyük ölçüde etkisinde kaldığı halde, kendine özgü lirizmi ifade eden üç değerli eser bırakmıştır: **Sakin Şarkılar** (1903), **Selvi Ağacından Sandık** (1910), **Son Dizeler** (ölümünden sonra 1923). Bu şiirlerin ortak özellikleri acılı bir duygusallık içinde yazılmış olmalarıdır.

Ayrıca Euripides ve Horatius'dan güzel çevirileri, birkaç tragedyası (**Kitarcı Tamira**) (1913) ve eleştirici kitapları vardır.

ANNİBAL
İkinci Pön savaşının büyük Kartacalı komutanıdır. M.Ö. 247 civarında Kartaca'da doğdu. M.Ö. 250 ile 200 arasında kent üzerinde büyük politik nüfuzu bulunan soylu Barka ailesindendi. 9 yaşındayken babası Hamilkar onu İspanya'ya götürmüş ve bir söylentiye göre Romalılara ebedî düşmanlık yemini ettirmiştir. Babasının ölümü üzerine (229) İspanya'da akrabası Astrubal'in emrinde kaldı. Onun da ölümünden sonra (221), 22 yaşında olmasına rağmen Kartaca ordusunda general oldu. Annibal, Kartaca ile Roma arasındaki düşmanlığı yeniden alevlendirdi. 219'da Ebro'nun güneyinde Roma'ya bağlı kalmış tek kent olan Sagunto'yu işgal ve yerle bir etti. Böylelikle Romalıları savaş ilânına zorladı. İtalya için bir sefer hazırlayarak 218'de tarihte büyük ün alan bir teşebbüse girişti. Ekim ayında Alpleri bütün ordusu ve filleriyle aştı. Olağanüstü strateji yeteneklerine sahipti, Roma'nın kendisine karşı gönderdiği bütün orduları önce

Annam'da pirinç ilkel bir biçimde ayıklanır. Pirinç, mısır ve şekerkamışı bu bölgenin en önemli ürünleridir.

Ticino'da (konsül Skipion) sonra Trebbia'da (konsül Sempronius) ve nihayet Trasimeno'da (konsül Flaminius) yendi ve burada Roma ordusunu yok etti. Fakat Annibal'ın Romalıları uğrattığı en ciddî yenilgi 216'da Cannes yenilgisi oldu. Orada 60 000 Romalı, konsül Paulus Emilius ile beraber can verdiler. 14 yıl boyunca Annibal Güney İtalya'da kalarak devamlı olarak yer değiştirmekle beraber hiç bir zaman doğrudan doğruya Roma'ya saldırmaya cesaret edemedi. Kardeşi Astrubal'in Metauro ırmağında (M.Ö. 207) uğradığı yenilgiden sonra, Annibal gittikçe huzursuzlaştı ve 203 yılında İtalya'dan ayrılarak, savaşı Afrika topraklarına götürmüş bulunan Romalıların tehdidi altındaki Kartaca kentinin yardımına koştu. 202 yılında Zama'da Skipion tarafından yenilerek Roma ile barış yaptı ve birkaç yıl kentinin idaresini ele alarak ekonomik kalkınmasını sağladı. İçerideki düşmanları tarafından Kartaca'dan ayrılmak zorunda bırakılınca önce Suriye kralı Antiyoküs III.'e sonra Bitinya kralı Prusias'a sığındı. Orada Romalıların eline düşmemek için zehir içerek intihar etti (M.Ö. 183).

ANOFEL

Çiftkanatlı böceklerden sivrisineğe benzer bir tür. Dişisi insanın kanını emer ve plazmodyum adı verilen kan asalağı bir protozoa geçirdiği için sıtma hastalığına sebep olur. Anofelin erkeği bitki sularıyle beslenir.

Anofelin birçok cinsi vardır. En yaygını **Anopheles maculipennis** (sıtma sivrisineği)dir. Anofel, **Culex** cinsi sivrisineklerden kanatları üzerindeki lekeler ve dikey bir yüzeye konduğunda duvara paralel olarak duran öteki sivrisineklerin aksine başları aşağıya dikilmiş, arkaları yukarıya kalkık durmasıyle ayrılır.

Anofel, yumurtalarını suya bırakır. Yumurtalar suda açılarak larvalar çıkar. Bunlar soluyabilmek için 4'lü veya 5'li gruplar halinde birbirlerine paralel olarak suyun yüzeyine dizilirler. Nemfler çok hareketlidirler, ama beslenmezler. İlkönceleri suda yaşadıklarından anofeller bataklıkların ve durgun suların civarında bulunurlar. Bir zamanlar anofellerin adi böcek öldürme ilâçlarıyle yok edilmesine çalışılır ve larvalar da, ya solunumlarına engel olacak şekilde suyun üzerine petrol dökülerek ya da larvaları yiyen balıklar suya bırakılarak yok edilirdi. Bugün anofele karşı son derece etkili yeni ilâçlar bulunmuştur. Ayrıca bataklıkların kurutulması yoluyle de büyük bir savaş açılmıştır. Birçok ülkelerde sıtma hastalığı hemen hemen tarihe karışmıştır: Bataklık, bölgeler, pirinç tarlaları gibi anofelin hâlâ mevcut olduğu bölgelerdeki evler, özellikle geceleri sineklerin girmesine engel olmak için pencerelere gerilen ince telkafeslerle korunmaktadır.

ANOT

Anot bir elektrolitik selülün bir termoiyonik tübün ve genel olarak, içinden bir elektrik akımı geçen herhangi bir düzeneğin, pozitif elektrotudur.

ANORTİT

$CaAl_2Si_2O_8$ bileşiminde, kristalleri tek doğrultuda yarılabilen anortit triklinik sistemde, renksiz, camımsı parlaklık gösteren bir kalsiyum alümino silikat mineralidir. Saf halde çok ender rastlanır, çoğu kere albitle ($NaAlSi_3O_8$) basamaklı oranlarda karışarak altı önemli plajiyoklas feldispatlarını meydana getirir. Saf albit Ab, saf anortit An ile gösterilirse plajiyoklas feldispatları şöyle sıralanır:

Albit	**Ab**	
Oligoklas	**Ab_6An'den**	**Ab_3An'e kadar**
Andesin	**Ab_3An'den**	**$AbAn$'e kadar**
Labradorit	**$AbAn$'den**	**$AbAn_3$'e kadar**
Bitovnit	**$AbAn_3$'ten**	**$AbAn_6$'ya kadar**
Anortit	**An**	

Saf halde anortit Vezüv volkanından fırlatılan taşlar içindeki boşluklarda, parlak, camımsı kristaller şeklinde bulunur. Japonya'nın Miyake adasındaki bazalt katmanları içinde iri, beyaz, saydam olmayan, porfire benzeyen (porfiritik) kristaller şeklinde rastlanır. Yine bazı diyoritler, gabrolar, andezitler ve benzeri bazik püskürük kayalar içinde de bulunur.

ANOUILH, JEAN

(1910-) Fransız tiyatro yazarı. Paris Hukuk Fakültesinde okumuş, ilk oyununu 22 yaşında yazmıştır. 1937 yılında oynanan **Bagajsız Yolcu**, Pitoeff tarafından sahneye konulmuş ve Anouilh'un ilk büyük başarısını teşkil etmiştir. Otuzdan fazla oyun yazmış olan Anouilh, değişik konulara eğilmiş, titiz ve canlı bir dil kullanmış, yer yer keskin bir taşlamaya yer vermiştir. Anouilh'un önemli oyunları şunlardır: **Hırsızlar Dansı, Şatoya Davet, Eurydice, Antigone, Tarlakuşu, Romeo ve Jeannette.**

Jean Anouilh, bir oyununun provasında oyuncularla birlikte.

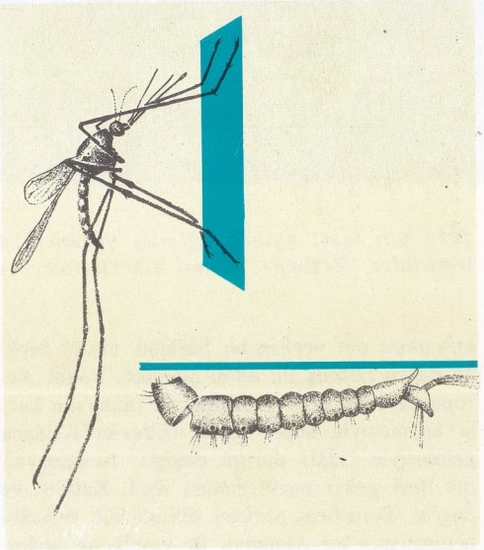

Üstte: Kan emmiş bir dişi anofel. Altta: Anofel ve kurdu.

ANSCHLUSS

Naziler devrinde ortaya atılan Cermen ırkından oluşan insanların yaşadığı devletlerin tek bir merkezî idare altında, tek bir devlet olarak birleşmeleri gerekliliğini ileri süren politik görüş. Almanca birlik anlamına gelen bu sözcük genellikle Avusturya'nın Almanya'ya katılmasını belirtmek için kullanılmıştır. Avusturya Cumhuriyetinin 18 kasım 1918'de Alman Reich'ına dahil olduğunu ilân etmesi üzerine, savaşı kazanan devletler Almanya ile yapılan Versailles (mad. 80) ve Avusturya ile yapılan Saint-Germain antlaşmasıyle (mad. 88) Avusturya-Almanya birleşmesini yasaklamışlardı. Fakat birleşme arzusu iki Germen devletinin gerek halkında, gerekse yönetici sınıflarında şiddetli bir istek olarak yaşamaya devam etti. 1931'de Almanya ile Avusturya «gümrük ve siyasî-ticarî koşullarda ortaklık» tasarısı hazırlamaya çalıştılar. Ekonomik

1938 yılı mart ayında, Alman birlikleri Avusturya'yı işgal ederek Anschluss'u gerçekleştirdiler. Resimde Alman askerlerinin Avusturya sınırından geçişi görülüyor.

anschluss adı verilen bu hareket, siyasî birliğe doğru atılmış ilk adım olacaktı. Fakat Avrupa devletlerinin ve özellikle Fransa'nın karşı koymasıyle suya düştü. Hitler'in iktidara gelmesiyle (1933) durum değişti: Avusturya'nın ileri gelen partilerinden ikisi, Katolik ve Sosyal -Demokrat partiler diktatörlük rejimini benimsemiş bir Almanya ile yapılacak birleşmeye itiraz etmişlerdi. Buna karşılık Alman Nazi-Nasyonal Sosyalist Partisinin baskısı arttı ve Reich, Anschluss'u gerçekleştirmek için zora baş vurdu. 1934 yılında şansölye Dollfuss'un katliyle girişilen ilk deneme, özellikle İtalya'nın karşı koymasıyle başarısızlığa uğradıysa da, 1938'de İtalyan-Alman yakınlaşması ve Batı devletlerinin gösterdiği ilgisizlik Alman hareketine elverişli bir ortam yarattı. Koyu bir Nazi olan Seyss-Inquart'ı İçişleri Bakanı olarak kabule zorlanan şansölye Schushnigg Avusturya bağımsızlığı sorununa 13 martta yapılacak bir plebisitle çözüm yolu bulmaya çalışırken Hitler, 12 ile 13 mart arasında Avusturya'yı işgal ederek kesin sonuca varmış oldu. 10 nisanda yapılan bir plebisitte oyların %97'sinin Almanya ile birleşmeyi onayladığı görüldü. Gerçi bu sonuç Alman kontrolü altında yapılmış bir plebisitin sonucuydu, ama gene de gerçek Anschluss'a sadece demokrat partilere kayıtlı küçük bir azınlık karşı gelmişti. Halkın çoğunluğu Almanya ile birleşmeyi olumlu karşılıyordu.

Naziliğin çöküşünden sonra bu görüşün uygulama alanında bir değeri kalmamıştır.

Aşağı yukarı bu hareket II. Dünya savaşını hazırlayan en önemli etkenlerin başında gelir.

ANSİKLOPEDİ

Yunanca köklü bir sözcük olan ansiklopedi, «bütün bilim dallarını kapsayan öğretim» anlamını taşır. Günümüzde ansiklopedi deyimi, alfabe dizinine uygun bir şekilde ya da belirli bir yöntem izleyerek, çeşitli bilim dallarına giren konuları işleyen yayınları belirtmek için kullanılır. Ansiklopedinin sözlükten farkı, işlenen konuların tanımının yapılmasıyle yetinilmeyip, konunun ayrıntılarına da inilmesidir.

Ansiklopedi sözcüğünün kökünü teşkil eden **enkuklios paideia** deyimi, eski Yunanistan'da, her aydının bilmesi gereken bilgileri kapsıyordu. Bu bilgilerin içine dilbilgisi, müzik, geometri, beden eğitimi, astronomi de girerdi. Yunanlıların anladığı anlamda ansiklopediye örnek olarak, Latin yazarı Terentius Varron'un (M.Ö. 116-127) yazmış olduğu **Disciplinarum Libri** gösterilebilir.

Ortaçağda da, bütün bilgileri bir araya toplayan bir kitap meydana getirebilmek için zaman zaman çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar bazen düzenli sayılabilecek bir yol izlemiş, fakat genellikle yöntemsiz bir şekilde geliştirilmiştir.

Ansiklopedi sözcüğünü bugünkü anlamında kullanan ilk yazarın, Rabelais olduğunu ileri sürmek yanlış olmaz. Gerçekten de Rabelais, 1532'de yayınlanan **Pantagruel**de bu sözcüğe yer vermektedir. Daha sonra, Hollandalı Ringelberg ile Hırvat Skaliç'in de kullandıkları ansiklopedi deyimi, asıl Francis Bacon tarafından geliştirilmiştir. Bacon, bilimlerin sınıflandırılmasının ilkelerini saptayarak, bu konuya da yardımcı olmuştur.

Alfabe dizinine uygun ilk ansiklopediyi yayınlayan İtalyan Marco Coronelli olmuştur. Coronelli, 1701 yılında 45 ciltlik bir ansiklopedi yayınına girişmiş, ancak 1706 yılına kadar, sadece yedi cilt yayınlayabilmiştir.

Çağdaş ansiklopedilerin ilk örneği Paris'te yayınlanan ünlü ansiklopedidir. 1751 ile 1772 yılları arasında 17 metin ve 11 resim cildi olarak yayınlanan bu eser, daha sonra 5 ciltlik ekler (1777) ve 2 ciltlik fihrist (1780) ile, 35 cildi bulmuştur. Kitapçı Le Breton tarafından, bir ansiklopedi hazırlamakla göreviendirilen (1747) Diderot ve d'Alembert, 1751 yılında ilk cildi yayınlamışlardır. **Encyclopédie ou Dictionnaire Raisonné des Sciences, des Arts et des Métiers** (Ansiklopedi ya da Bilim, Sanat ve Mesleklerin Akılcı sözlüğü) adını taşıyan bu ansiklopedide, ilk ciltten itibaren Diderot'nun

Yayımına 1925 yılında başlanan İtalyan Treccani ansiklopedisinin iki sayfası.

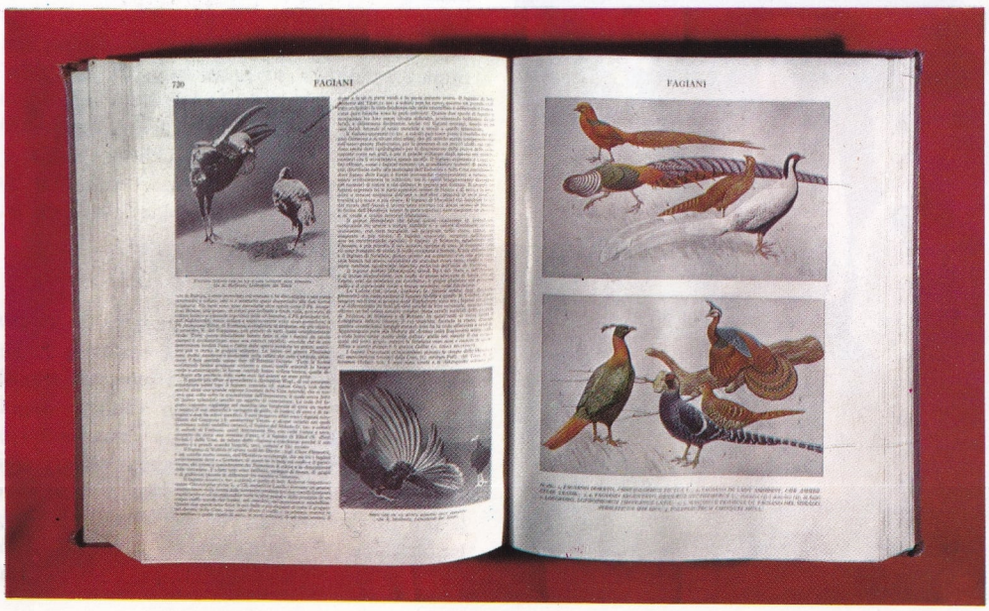

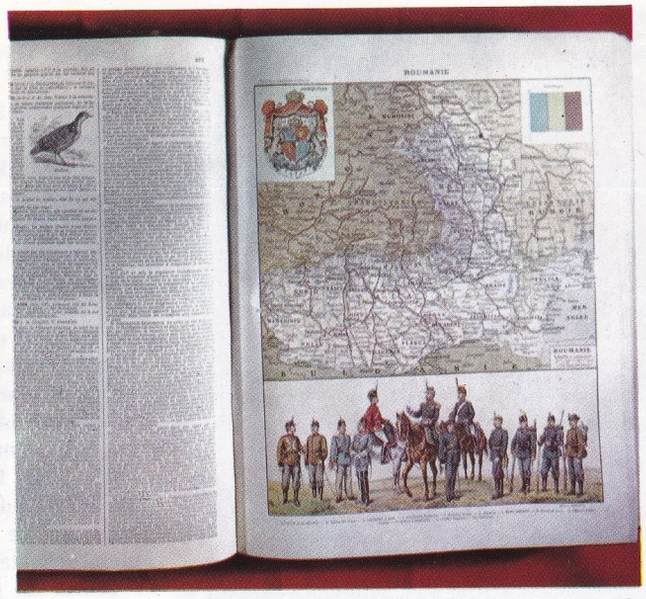

Larousse tarafından 1886-1870 yılları arasında yayınlanan Grand Dictionnaire Universel du XIX. Siècle adlı ansiklopediden yararlanılarak, 1897-1907 yılları arasında Fransa'da yayınlanan Nouveau Larousse Illustré.

kişiliği ağır basmış, eserin yönünü, siyasal ve felsefî tutumunu Diderot tespit etmiştir. İkinci cildin yayınlanmasıyle (1752) birlikte, Ansiklopedinin, devrinin dinsel dogmalarıyle çatışan tutumu büsbütün belirli olmuş, bunun üzerine ansiklopediye dört bir yandan hücumlar başlamıştır. Parlamento bir kararnameyle, ansiklopediye tanımış olduğu ayrıcalığı geri almıştır. Ancak eserin uyandırdığı ilgi (abone sayısı kısa bir süre içinde 1000'den 4000'e yükselmiştir), Le Breton ile Diderot'nun güttükleri usta politika ve devrin ileri gelenlerinden bazılarının bu yayını desteklemeleri, ansiklopedinin devamını sağlamıştır. Ansiklopedinin hazırlanmasında Condorcet, Helvétius, Montesquieu, Rousseau, Voltaire gibi o devrin ünlü düşünürleri de yardımcı olmuşlardır.

Ansiklopedi, XVIII. yüzyılın en önemli kültürel deneyi olmuştur. «Sanat, bilim ve meslekler» arasında bir karşılaşma ve kaynaşmayı olanaklı kılmış, daha sonra bilimsel gelişmeler tarafından doğrulanacak olan, birçok yeni varsayımlar ortaya atmıştır.

Fransa'da Ansiklopedinin yayınlandığı yıllarda, İngiltere'de de, ünlü **Encyclopedia Britannica** yayınlanmıştır (1768-1771). Bu ansiklopedi, yeni baskılarıyle, değerini günümüze kadar sürdürmüş bir eserdir. XIX. yüzyıl boyunca, Fransa'da ve başka ülkelerde ansiklopedi yayınları büyük bir yaygınlığa kavuşmuş, çeşitli ansiklopediler ortaya çıkmıştır. XX. yüzyılda ise, hemen her ülke, hiç değilse yarı resmî bir nitelik taşıyan, ulusal bir ansiklopediye kavuşmuştur.

Gerçekten de Almanya'nın **Brockhaus Conversationslexicon**'u, İtalya'nın **Enciclopedia Italiana (Treccani)**'sı, Belçika'nın **Encylopédie Belge'i**, A.B.D.'nin **Encyclopaedia Americana**'sı, S.S.C.B.'nin **Bolsaya Sovetskaya Enciklopedya**'sı, ulusal nitelikte ansiklopedilerdir.

Türkiye'de ilk ansiklopedi, Ali Suavi'nin, Paris'te yayınladığı Ulûm gazetesine ek olarak verilen **Kamus-ül-Ulûm vel Maarif**'tir. (1870). Ali Suavi tarafından hazırlanan bu ansiklopedi tamamlanmamıştır.

Mehmet Süreyya Bey tarafından hazırlanan **Sicill-i Osmani** (1890), biyografi bilgilerine yer vermiştir.

1899'da yayınlanan Şemsettin Sami'nin **Kamus-ül Alâm'ı** ise, altı ciltlik bir coğrafya ve tarih ansiklopedisi meydana getirmiştir.

Cumhuriyetten sonra, Cumhuriyet gazetesi tarafından yayınlanan **Hayat Ansiklopedisi**, bu dönemin ilk ansiklopedisidir. 1943 yılında, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayımına başlanan **İnönü Ansiklopedisi**, 1950'den sonra **Türk Ansiklopedisi** adıyle yayınını sürdürmüştür. Türk Ansiklopedisi henüz tamamlanmamıştır. E harfindedir. 1961 yılında Hayat Yayınlarının yayımladığı 6 ciltlik **Hayat Ansiklopedisi** bu alandaki çalışmaların son örneğidir. Nihayet Arkın Kitabevinin 1968 yılında yayınlamaya başladığı **Cumhuriyet Ansiklopedisi** ansiklopedi konusunda önemli bir boşluğu doldurmak iddiasındadır.

Hayat Ansiklopedisi cumhuriyet devrinde yayınlanan ilk ansiklopedidir (1932).

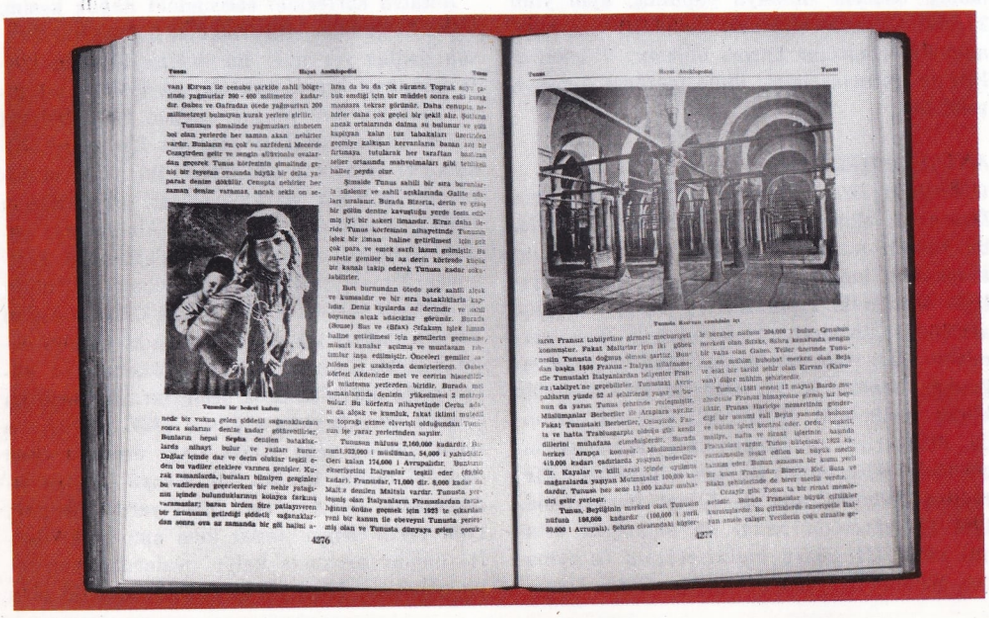

ANTAGONİZMA

Hormonların birbirine karşıt etkiler, kasların birbirine karşıt işlemler geliştirmesi; kanda şekeri azaltan ve çoğaltan hormonlar, büken ve açan kaslar gibi. Aslında antagonizma hareketin ve faaliyetin gerçekleşmesini sağlayan karşılıklı tamamlama fonksiyonudur.

ANTAKYA

Akdeniz bölgesinde Hatay ilinin merkezidir. Asi ırmağının güney kıyılarından Amanos dağlarının bir kolu Habip Nacar dağının eteklerine kadar uzanır (nüfusu 57 855). Denize 22 km. uzaktadır.

Toprakları son derece verimlidir. Çağdaş bir şehir olma yolunda hızlı bir ilerleme göstermektedir. Şehirde Hıristiyanlığın dört ünlü kilisesinden biri olan, Aya Petros kilisesi vardır. İsa'nın doğumundan 29 yıl sonra St. Pierre, Hıristiyanlığı benimseyen ilk va'zını burada vermiştir. Akdeniz iklim bölgesi içindedir. Yükseltisi 80-100 metredir. Önemli ticaret merkezlerinden biridir. Şehirde çeşitli endüstri dallarında çalışan fabrikalar vardır.

Tarih bakımından Antakya'nın geçmişi M.Ö. 4000 yıllarına kadar uzanır. İlk yerleşenler arasında Hititler, çevreyi uzun süreler egemenlikleri altında tutmuşlardır. Günümüzdeki Antakya'nın kuruluşu ise Büyük İskender'in ölümünden sonraki yıllara rastlar. Kuzey Suriye'yi işgal eden İskender'in eski generallerinden Antigonos, Hatay ve çevresinin yönetimini ele almıştır. Şehir M.Ö. 300 yıllarında Seleukos I. tarafından kurulmuştur. Seleukos, kurduğu şehre, babasının adına izafeten Antiokheia adını vermiştir. Çevreden getirilip yer-

Antalya dolaylarında bulunan bu mozayik, M.S. II. yüzyılda yapılmıştır.

leştirilen halkla birlikte şehrin nüfusu da artmış ve zamanla devletin başkenti olmuştur.

Yunanlılar, Romalılar ve Bizanslılar en güçlü oldukları dönemlerde bile Antakya şehrinde egemenlik kuramamışlar, bu dengesizlikleri ise türlü baş kaldırmalar izlemiştir. Şehir halkında din ve dil birliği de bir türlü kurulamamıştı. 18 ayrı ırk ve ulustan olan toplulukların, ayrı ayrı başları vardı ve bunlar iç sorunlarında serbest bırakılmışlardı. Genel ve dış sorunları görüşmek üzere de 18 başkan, yılda bir kere toplanırlardı.

Şehir zengindi, büyük bir ticaret merkezi halindeydi. Çin ve Doğu Türkistan'dan gelen kervanların yolları, burada birleşirdi.

Antakya en parlak çağını M.Ö. 65-325 yılları arasında yaşamıştır. Bazı Bizans imparatorları Antakya'da oturdukları için şehre Doğu Başkenti, Büyük Antakya gibi adlar verilmiştir.

Antakya, Arap egemenliğine geçtikten sonra önemini kaybetmiş ve her bakımdan geriler olmuştur. Yeniden önem kazanması ise Selçukluların Hatay'ı ele geçirmelerinden sonradır.

Haçlı ordularının yürüyüşü sırasında Antakya, Norman Prensi Bohemond'a verilmiş ve bu yönetim süresi de 1268 yılına kadar uzamıştır.

Haçlılardan sonra çevreye Memlûkler egemen olmuşlar, bölgeye Türkmenler yerleşmişlerdir. Yavuz Selim devrinde (1515), bütünüyle Osmanlı İmparatorluğu topraklarına katılan Antakya'yı 1918 yılında öbür güney illerimizle birlikte Fransızlar işgal etmişlerdir. Bölge, cumhuriyetini ilân etmiş, fakat Fransız mandasında kalmıştır. Uzun politik savaşmalar sonunda 1938 yılında Hatay bağımsız bir devlet olmuş, başkent Antakya yapılmış, aynı yılın 2 eylül gününde toplanan Cumhuriyet Meclisi anavatana katılma kararı almıştır. 7 temmuz 1939'da kurulan Hatay ilinin merkezi Antakya şehridir.

ANTAL, FREDERICK

(1887-1954) Sanat tarihçisi. Viyana'da, Max Dvorak'ın okulunda yetişti. Sanat yapıtıyle, bu yapıtın meydana getirdiği manevî ortam arasındaki bağlantıları aramaya, sanat yapıtıyle ekonomik, toplumsal ve siyasal olaylar arasındaki ilişkilere eğilmeye büyük önem vermiştir. Nazi rejiminin baskısından kaçarak sığındığı Londra'da üniversitede kendisine bir kürsü verilmiştir. Belli başlı eserleri arasında, manyerizm ve romantizm konusundaki incelemelerinden başka şunları sayabiliriz: **Florentine Painting and its Social Background,** 1948 (Floransa'da resim ve toplumsal ortamı) ve XVIII. yüzyıl İngiliz ressam ve oymacısı William Hogarth'ın monografisi.

ANTALYA

Antalya körfezinin kuzey-batı kıyısında, Antalya ilinin merkezi (Nüf. 71 833). Antalya, denizden 25-30 m. yükseklikte bir düzlük üzerinde kurulmuştur. Antalya ovası şehrin kıyısında denizle birleştiği noktada dik yarlar meydana getirir. Bu yarlar şehrin önünde geniş bir girinti yaparak kıyıyı doğal bir liman haline getirir.

Şehrin etrafı portakal bahçeleriyle çevrilidir. Geniş asfalt yolların iki yanına, hurma ve palmiye ağaçları dizilmiştir. Yedi kol halinde Antalya'nın içinden geçen Düden çayı, bahçe ve parkları sular, şehrin doğusunda 60 m. yükseklikten denize dökülür. Düden çavlanı, Antalya'nın görülmeye değer yerlerinin başında gelir. Portakal ve limon bahçeleri, şehrin içine kadar sokulmuştur. Her mevsim görülen gül ve çiçek kokuları, portakal çiçeklerinin kokularına karışır.

Şehrin iki güzel plajı vardır: Konyaaltı ve Lara plajları. Antalya, plajları, tarihî eserleri ve güzel görünüşüyle turistik bir şehir haline gelmiştir. Endüstri faaliyeti de gün geçtikçe artmaktadır. Birçok fabrika ve yapımevi vardır. Şehirde en önemli endüstri tesisi Antalya tekstil fabrikasıdır.

Güneyden Akdeniz'le sınırlanmış olan Antalya ilini doğuda İçel (Mersin), kuzey-doğuda Konya, kuzeyde Isparta ve Burdur, batıda Muğla illeri kuşatır.

Yüzölçümü 20 591 km^2., nüfusu 486 910'dur.

İlçeleri: Merkez, Akseki, Alanya, Elmalı, Finike, Gazipaşa, Gündoğmuş (Eksere) Korkuteli, Kumluca (Sarıkavak), Manavgat, Serik. Bunlardan Alanya, Finike, Gazipaşa, Manavgat ve Serik ilçeleri kıyıdadır.

Doğal Durumu: İl topraklarının büyük bir bölümü dağlıktır. Doğusunda ve güney-batı sınırlarında Batı Toros dağları uzanır. Toroslar Antalya körfezinin iki kıyısını izlerler. Kuzeyde birbirine yaklaşan bu dağlar güneye doğru bir yelpaze gibi açılır, bazı noktalarda, denize kadar iner. Kıyılar boyunca birçok koy, körfez, küçük ada ve burun meydana gelir.

Antalya körfezinin batısındaki dağlık kesim, Teke bölümüdür. Bu bölümün doğusunda Tahtalı dağlar yer alır. Bu dağlar Antalya körfezinin batı kıyısı üzerinde birdenbire set gibi yükselir. En yüksek noktası 2375 metreyi bulan Tahtalı dağları güneyde Kırlangıç (Kilidonya) burnunda son bulur. Bu dağların batısında bunlara paralel olarak Bey dağları (3086 m.) yükselir. Bu dağları Alakır çayı vadisi birbirinden ayırır. Bey dağlarının batısında Elmalı ovası uzanır; ovanın batısında en yüksek noktası Akdağ tepesi (3024 m.) olan Elmalı dağları yer alır. Antalya körfezinin doğu kıyısını izleyen dağlar, kuzey-batı ve güney-doğu doğrultusunda uzanırlar. Bunların en yüksek yeri Şeytan dağında 2403 metreyi ve daha yüksek olan Geyik dağı üzerinde 2890 metreyi bulur. Bu iki dağ Konya-Antalya sınırındadır. İl toprakları, kimi yerde dik yar, kimi yerde denize kadar inen kumsal kıyılarla, dağlar arasında kalan ovalardan meydana gelmiştir. Kimi yerde girintili çıkıntılı olan

kıyıların uzunluğu 500 km.'yi bulur. Fakat Antalya topraklarının başlıca özelliği olarak Antalya ovası, Antalya körfezinin tam kuzeyinde deniz kıyısından başlar, dağların eteklerine kadar uzanır. Bu ova, kıyıdan içeri doğru basamaklar halinde yükselen düzlüklerden meydana gelmiştir. Bu düzlüklerin birincisi denizden 30-40 m. yüksekliktedir. Yüksekliği 190-220 metre olan ikinci düzlük, birincisinden dik yarlarla ayrılır. Üçüncü düzlük ise ikinciden açık seçik bir düzlükle ayrılır; denizden yüksekliği 260-300 metredir.

Toros dağlarının eteklerinden başlayarak ilin her yanında Akdeniz iklimi hüküm sürer. Yazlar çok sıcak ve kurak, kışlar ise bol yağışlı ve ılıktır. O kadar ki, bazı kış günlerinde hava denize girilebilecek kadar ılık geçer. Yazın ortalama sıcaklık 28-32°C dir. Öğle üzeri 40°C-nin üstüne çıktığı görülür. Ocak ayında ise sıcaklık ortalaması 10°C dir. Kıyı ve ovalara kar yağmaz. Don hemen hemen hiç olmaz, kışın yağış olmadığı günler hava güneşlidir. Yıllık yağış ortalaması 1 metrenin üstündedir. Bu sebeple Antalya'da toprak çok verimlidir.

Antalya il topraklarında küçük göller ve irili ufaklı birçok akarsu vardır. Akarsuların sayısı 29'u bulur. Bunlardan dördü iç göllere, öbürleri Akdeniz'e dökülür. Bazıları küçük ve besleyici kaynakları olmadığı için, yaz aylarında kurur. En önemli akarsular kuzey-güney doğrultusunda akarak Akdeniz'e dökülen sulardır. En önemlileri Aksu, Köprüsuyu, Karpuz çayı, Manavgat ve Düden çaylarıdır. Aksuyun kaynaklarını Isparta şehri yakınlarından gelen Fabrika deresi ile Kovada gölünden çıkan bir dere meydana getirir. Bu akarsu Perge yıkıntılarının doğusundan geçerek Akdeniz'e dökülür.

Köprüsuyu Ananas dağlarından doğar. Bu da Belkıs (Aspendos) yıkıntılarının doğusundan geçerek Antalya körfezine dökülür. Daha doğudaki Manavgat çayı kuzey-batı ve güney-doğu doğrultusunda akar. Manavgat kasabasının kuzeyinde Manavgat çavlanını meydana getirdikten sonra, Antalya körfezine dökülür.

Antalya ilinin önemli akarsularından biri de Düden çayıdır. Bu çayın suyu bol, fakat boyu kısadır. Acıbadem yaylasından doğar. Antalya ovasına kadar hızla akar, ovada yavaşlar, birkaç noktada toprak altına girerek kaybolur. Bir süre yeraltında aktıktan sonra, tekrar toprak üstüne çıkar. Şehrin içinden geçtikten sonra, şehir yakınlarında yedi kola ayrılarak çavlanlar halinde Akdeniz'e dökülür. Bu çavlanların en yükseği 60 metredir. Bütün ilde irili ufaklı 36 çavlan vardır.

Antalya ilinin başlıca gölleri Elmalı ovasının batısında yer alan Karagöl ve Avlan gölü ile Kaş'ın batısındaki Ova gölüdür. Kuzey-batıda bulunan Söğüt gölünün ise, yarısı Antalya ilinde, yarısı Burdur ilinde bulunur. Bu göllerin hepsi sığ göllerdir. Su düzeyi mevsimlere göre değişir. Yaz aylarında suları çekilen göllerin yağışlı mevsimlerde suları yükselir.

Antalya'da Akdeniz iklimi ile yayla iklimi birkaç km. arayla birleşir. Bu sebeple her iki iklim bitkileri bir arada yetişir. Bu arada orman ağaçlarından başka 250 çeşit çiçek, 41 çeşit sebze, 36 çeşit meyve bulunur. Meyvelerden, başta portakal olmak üzere limon, mandalina, turunç, muz ve hurma yetiştirilir.

Antalya ili topraklarının %10'unu ekili-dikili alanlar meydana getirir. İlde dağlık alana göre ovalık yerlerin az oluşu, tarım alanlarının sınırlı yerlerde toplanmasına sebep olmuştur. Görünüşte geniş düzlükler halinde uzanan Antalya ovasının toprak kalınlığı az ve alt kısmı kalkerlidir. Bu sebeple tarım fazla gelişmemiştir. Bu ovada buğdaydan başka pamuk, susam ve çeltik ekilir. Aksu ve Köprüsuyunun çevresindeki verimli topraklarda tarım daha fazla gelişmiştir. Bu alanda pamuk ekimi yapılır. Elmalı ovasında daha çok tahıl üretilir. Bu kesimin kıyılarındaysa, turunçgiller yetiştirilir. Özellikle Finike ovasında portakal, Manavgat ile Alanya arasında muz bahçeleri görülür. Muz bitkisi en çok Alanya kasabası çevresinde gelişmiştir.

Antalya'da son yıllarda kauçuk ekimine de başlanmış ve elde edilecek ham kauçuğu işlemek için Antalya şehrinde bir de kauçuk fabrikası kurulmuştur.

Antalya'da tarım genel olarak makineyle yapılır. İpekböcekçiliği de ileridir. Yabanî zeytinlikler ıslah edilmektedir.

Antalya'da hayvancılığa da önem verilir. Çok sayıda koyun, keçi ve sığır beslenir. Antalya, eskiden beri kasaplık hayvan ihraç eden bir il olarak tanınmıştır. Kasaplık hayvanların çoğu Toros eteklerinde yetiştirilir. Hayvan besleyenler kışın ovaya, yazın da Toroslar'daki yaylalara göç eder.

Antalya'da arıcılık da gelişmiştir. Ayrıca kıyılarda mercan, barbunya, palamut, uskumru, çipura; akarsularda levrek ve kefal gibi balıklar avlanır.

Antalya'nın üç yanını çeviren dağların güneye bakan yamaçları zengin ormanlarla kaplıdır. Ormanların kapladığı alan 946 466 hektardır. Bu miktarın 665 280 hektarı koruluk, 282 786 hektarıysa bataklıktır. Ormanlarda çam ağaçları geniş bir yer tutar. Bazı kesimlerde kıyılardan başlayarak 2500 m. yüksekliğe kadar birçok çam çeşitleri görülür.

Antalya ormanlarında çamlardan başka meşe, dişbudak, karaağaç, kocayemiş, ahlat, ıhlamur ve yabanî zeytin ağaçları da bulunur.

Bölgenin üç anayolu vardır. Doğuya giden yol Serik, Manavgat ve Akseki ilçelerini geçip Beyşehir üzerinden Konya'ya ulaşır. Aynı yol bir küçük dirsekle güney-doğuda Silifke üzerinden Mersin-Adana-İskenderun'a kavuşur. Batı yolu İzmir'e giden kıyı yoludur. Demiryolu Burdur'dan bağlantılıdır. Denizden ulaşımının yanı sıra hava ulaşımı da yapılmaktadır.

Tarih: Antalya ve çevresinin tarihi çok eskidir. İlk yerleşenler, Orta Asya'dan göçeden Türkler ve Hititlerdir. Bölgenin ilk çağlardaki adı Panfilya'dır. Disidya ve Lidya'yı da içine alırdı.

Yunan adalarından buraya sık sık göçler olmuş, fakat gelenler yeni şehirler kurmak yerine Aspendos ve Side gibi şehirlere yerleşmişlerdir. Bölgeyi daha sonra Lidya kralı Kroisos (Kresus) ele geçirmiş (M.Ö. 547) yılında da İranlıların eline geçmiştir.

Büyük İskender, doğu seferine giderken (M.Ö. 334) bölgeyi eline geçirmişse de ölümünden sonra generallerinden Antigonos'un payına düşmüştür.

M.Ö. 189'da bölge Romalıların, bir yıl sonra da Bergamalıların eline geçmiştir.

V. yüzyıldan sonra Hıristiyanlığın yerleştiği bu bölgeye VIII. ve IX. yüzyıllarda Araplar akınlar yapmış, Selçuklu sultanı Gıyasettin Keyhusrev zamanında Türklerin eline geçmiştir (1207). Selçuklu devletinin yıkılması üzerine Hamitoğullarına (1299), Murat I. dev-

Akdeniz kıyılarında uzanan Antalya, son yıllarda bir turizm merkezi haline gelmiştir.

Antalya'nın ünlü Yivli minaresi.

rinde de Osmanlı ülkesi topraklarına katılmıştır.

Şehir, Bergama krallarından Attalos II. tarafından kurulmuştur (M.Ö. 159-138). O devirde çevrenin en ünlü şehir ve limanı Side şehriydi. Bu şehir Antalya'nın 80 km. doğusunda deniz kıyısındaydı. Kral Attalos, çok uğraştığı halde Side şehrini ele geçiremeyince Antalya şehrini kurmuştur. Şehir, önceleri kurucusunun (Attaleia) adıyle anılmış, daha sonraları da Adalia, Antalia ve Antalya adını almıştır. Antalya kurulduktan sonra Side önemini kaybetmiş, buna karşılık Antalya büyük bir değer kazanmıştır.

Roma imparatorluğunun ikiye bölünmesi sonucu, Doğu Roma imparatorluğu sınırları içinde kalıncaya kadar Antalya, Akdeniz'de dolaşan korsanların yatağı halindeydi. M.Ö. 79 yılında korsanlar Bizanslılar tarafından ortadan kaldırılmış, şehir ve liman onarılarak ticaret merkezi haline getirilmiştir.

Selçuklular Anadolu'ya egemen olduktan sonra, Antalya, birkaç kere Bizanslılar ile Selçuklular arasında el değiştirmiştir. Şehir kesin olarak Sultan İzzettin Keykâvus zamanında Selçukluların eline geçmiştir. Keykâvus, şehre ve çevresine Teke Türklerini yerleştirmiştir. Bundan sonra şehir ve rıhtım onarılmış, tersane kurulmuş, Antalya limanı Selçuklu donanmasının merkezi haline gelmiştir. Selçuk sultanları kışı Alanya ile Antalya'da geçirirlerdi.

Antalya'nın Osmanlı ülkesine katılışı Yıldırım Beyazıt zamanındadır. Şehir, Anadolu Selçuklu devletinin yıkılışı ile Osmanlılara geçişi arasında kalan süre içinde Hamidoğullarına ve Teke beylerine bağlı kalmıştır.

Attalos II. zamanında Antalya sağlam surlarla çevrilmiştir. Bugün saat kulesi olarak kullanılan kule, limana hâkim bir yerde tek başına kalmış Hıdırlık kulesi, Hadrianus kapısının iki tarafındaki kulelerin dışında diğerleri özelliklerinden çok şeyler yitirmiştir. İki kule arasına üç gözlü olarak yapılan Hadrianus kapısı, zengin bezemesiyle göz doldurmakta, savunmadan çok zengin bir görünüş elde etmek isteğiyle yapılmış olduğu ilk bakışta sezilmektedir. Üzerindeki yazıttan anlaşıldığına göre bu anıt, M.S. 130 yılında Antalya'ya gelen Hadrianus'a sunulmuştur. Son yıllarda alt kısımlar tamamen onarılmıştır. Üstte, heykellerin yer aldığı kısım yıkılmış olduğundan aynen bırakılmıştır. Bunun dışında surların deniz surlarıyle birleştiği yerde bugün de varlığını koruyan ve 14 metre yüksekliğe ulaşan, altta kare, üstte silindir biçimi gövdesi bulunan Hıdırlık adıyle anılan kule, surların en sağlam kalabilmiş kısımlarından biridir. Kesin kullanılma şekli pek anlaşılamayan bu kulenin M.S. II. yüzyıldan kalmış olduğu sanılmaktadır.

Kentin içinde çeşitli devirlerden kalıntılar vardır. Bunlardan biri de halk arasında Korkut, Kesik minare, Cumanun camisi olarak tanınan yapıdır. Kökleri çok eskilere giden ve her devirde değişikliklere uğrayan bu yapı, kilise ve cami olarak kullanılmıştır. M.S. V. yüzyıldan başlayarak geç devirlere kadar devamlı el değiştirmiştir. Bugün boştur ve yer yer yıkılmaya başlamıştır. Kente genel çizgisini veren bir yapı da Yivli minare ve camisidir. Son yıllarda tamamen onarılan ve yivli gövdesiyle değişik görünüşlere ulaşan bu minarenin, 1219-1238 yılları arasında Alâettin Keykubat zamanında yapıldığı ileri sürülmekteyse de daha geç tarihlere götürenler de vardır. Cami ise 1373 tarihini taşımakta, o da minare gibi birtakım problemler taşımaktadır. Çok kubbeli bir yapı olan bu caminin kökleri belki daha değişik yapılarla bağıntılıydı. Cami ve minarenin yer aldığı ve müze olarak kullanıldığı bu çevrede daha başka anıtlar da vardır. Bunların başında iki medrese bir tekke ve bir de türbe gelmektedir. Son yıllarda yapılan kazılarla İmaret medresesinin planı bütünüyle anlaşılmış bulunmaktadır. Dört eyvanlı ve Selçuklu devrinin en olgun bir plan tipinin uygulandığı bu yapının, en çok ayakta kalabilmiş giriş cephesinde yer alan yazıtta, yapım tarihi okunamamaktadır. Mimarî özelliklerine dayanarak bu yapıyı XIII. yüzyılın ilk yarısına yerleştirmek mümkündür. Bunun karşısında yer alan ve yalnız süslü kapısı kalan yapı da bir medresedir. Alâettin medresesi olarak tanınan bu yapı, 1239-1240 yıllarında Mübarizettin Atâ Bey Armağan tarafından yaptırılmıştır. Bu, üzerindeki yazıttan anlaşılmaktadır. Selçuklular devrinde bu bölgenin Antalya'nın kültür merkezi olduğunu gösteren bu iki medreseden bir setle ayrılan yukarı kısımda bir tekke ve bir de türbe yer almaktadır. Bütün bu anıtların yer aldığı kısmın biraz altında anıtsal kapısında taş işçiliğinin zengin örneklerini taşıyan bir yapı daha vardır. Burası İzzettin Keykâvus II.'nin ikinci saltanatı yıllarında, 1250 tarihinde Celâlettin Karatay tarafından medrese olarak yapılmıştır. Zengin süslemesine rağmen iç kısmında iki mekân yer almakta, biri mescit öbürü de medrese odası olarak kullanılmaktadır. Selçuklu medreseleri içinde özel bir yer alan bu yapının şekil almasında, zorunlu olarak sur parçalarının kullanılmış olması, planında değişiklik yaratmıştır. Bu yüzden Selçukluların belirli ölçü ve düzen taşıyan medreselerinin burada uygulanamadığı görülmektedir. Antalya'da Osmanlılar devrinden kalma yapılar da vardır. Bunların başında saat kulesinin hemen iç tarafında yer alan Mehmet Paşa camisi gelmektedir. Bu yapı, planıyle klasik Osmanlı mimarisinin yeni bir örneğini vermektedir. Osmanlı devrinin eserleri arasında çinileriyle göz dolduran diğer bir yapı Murat Paşa camisidir. Kuyucu Murat Paşa tarafından 1570 tarihinde yapılan tek kubbeli bu yapının yanı sıra Demirciler çarşısındaki Bali Paşa, Belediyenin karşısındaki Müsellim camileri, konusu edilmeye değer yapılardır. Bunun dışında çevrede daha birçok han ve hamam bulunmaktadır.

1671-1672'de Antalya'yı gezen Evliya Çelebi, kent ve kalesi konusunda bilgi vermektedir. Evliya Çelebi'ye göre kentin 80 burçlu, 4400 adım uzunluğunda kalesi vardı. Limanı 200 parça gemi alabilecek durumdaydı. 11 büyük cami, 7 medrese, birçok tekke, han ve hamam bulunmaktaydı.

Evliya Çelebi'nin bu saydıklarının bir kısmı ayakta, bir kısmı yarı yıkılmış, bir kısmı da bugün tamamen ortadan kalkmış durumdadır.

ANTARKTİK

Yaklaşık olarak 14 milyon km². yüzölçümünde yer kaplayan kara parçası. Hemen hemen tamamı Güney Kutup dairesi içinde kalır ve tamamıyle Pasifik, Hint ve Atlas okyanuslarının güney kesimleriyle çevrilidir. Bugüne kadar tümü gezilemeyen Antarktik üzerindeki bilgiler onu hiç değilse ana çizgileriyle tanıtacak niteliktedir.

Morfoloji: Antarktik, morfoloji ve yapı bakımından birbirinden farklı iki kısımdan meydana gelmiştir. Bunların tek bir kara parçası mı olduğu, yoksa denizin bir koluyle (Batı Antarktik ve Doğu Antarktik) ikiye ayrılmış iki kara parçasından mı meydana geldiği henüz kesinlikle söylenememektedir.

Daha küçük olan batı kesimi Antarktik kıtasının, Wedell denizi ile Ross denizini birleştiren çizgisinin batısında kalır. Bu bölge Marie Byrd toprağında 6000 metreyi geçen dağ gruplarıyle kaplıdır. Bunlar yapı bakımından Palmer yarımadasındaki Antarktik Andları ve daha kuzeyde Güney Avustralya Antilleri dağları vasıtasıyle Patagonya dağlarına bağlanabilir. Kuzeye doğru çok girintili çıkıntılı ve fiyortlu kıyılarla uzanan Palmer yarımadası (Graham toprağı) batı Antarktik'in en uzun parçasını teşkil eder.

Wedell denizi ile Ross denizini birleştiren çizginin batısında kalan, Antarktik kıtasının asıl kitlesi, ortalama yüksekliği 2 100 m. olan yaylalardan meydana gelmiştir. Fakat bunlar Güney Kutbu civarında 3000 metreye kadar yükselirler. Burası arkeozoik ve paleozoik zamanlarda teşekkül etmiş ve üzerine sonradan hemen hemen yatay kumtaşı tabakaları yığılmış gnays bir tabla gibidir. Bu tablanın kıyıları, dikeyine şiddetli parçalanmalara uğramış ve böylece oldukça yüksek (3000-5000 m.) tepeler meydana gelmiştir. Ross denizinin batı kıyısına doğru yayılarak Amirallik sıradağını (Sabine tepesi, 3600 m.) meydana getiren dağlar bu bütünün parçasıdır. Kıyı boyunca ve bu dağların yanında (en önemlisi Erebus «4 023 m.» olan) birçok yanardağ yükselir.

Buz Başlığı: Kıta, güçlü bir buzdan başlıkla kaplıdır (**inlandsis**). Her yıl karanın büyük bir kısmını gizleyen bu başlık coğrafyacıların çalışmalarını çok güçleştirir. Başlıktan denize doğru kocaman buzdan diller (**ice shelf**) uzanır. Bunlar Ross denizinin yaklaşık olarak 400 000 km². lik bir alanını kaplayan, çok daha alçak bir enlemde ya kral George V. toprağı ve kraliçe Maria toprağı denizlerine, ya da Prenses Astrid toprağı denizine uzanan buz dilleri gibi gerçek yüzer yarımadalar meydana getirir. Bu kocaman buz kitleleri denizden bakılınca yüksekliği onlarca metreyi bulan ve engel adı verilen duvarlar gibi görünür. En büyüğü Ross engelidir.

Bu kez kitlelerinden çok zaman **aysberg**'ler (buzdağları) kopar. Bunlar, deniz akıntılarının bazen koptukları yerden çok uzaklara sürükledikleri gerçek yüzer buzdağlarıdır.

İklim: 20 ile 30 milyon km². arasında değerlendirebileceğimiz pek geniş bir alanı kapsayan Antarktik'in iklim koşulları tam bir buz düzeyi iklimi denilebilecek tekdüzelik ve özelliklere sahiptir. Yaz aylarında bile 0°C altında ve kışın —80°C'a kadar düşen sıcaklık yüzünden kıta üzerinde sürekli olarak yüksek basınç (antisiklon bölgesi) merkezleri teşekkül eder; çevresindeyse, okyanusun yumuşatıcı etkisi yüzünden sıcaklık daha yüksek, basınç daha alçaktır. Antarktik kıtasıyle çevresindeki bölgeler arasında hüküm süren bu sürekli basınç farkından doğan dondurucu An-

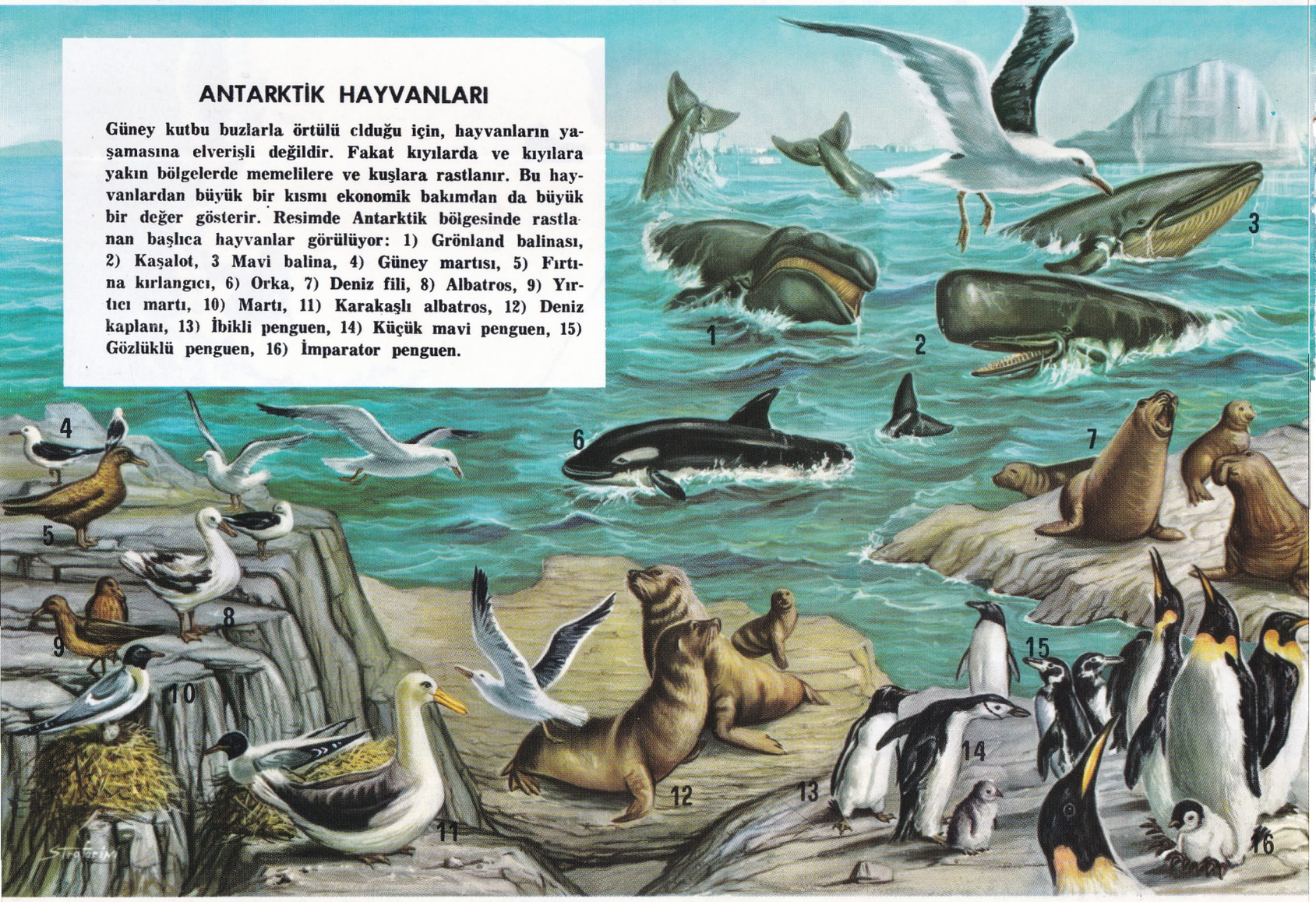

ANTARKTİK HAYVANLARI

Güney kutbu buzlarla örtülü olduğu için, hayvanların yaşamasına elverişli değildir. Fakat kıyılarda ve kıyılara yakın bölgelerde memelilere ve kuşlara rastlanır. Bu hayvanlardan büyük bir kısmı ekonomik bakımdan da büyük bir değer gösterir. Resimde Antarktik bölgesinde rastlanan başlıca hayvanlar görülüyor: 1) Grönland balinası, 2) Kaşalot, 3 Mavi balina, 4) Güney martısı, 5) Fırtına kırlangıcı, 6) Orka, 7) Deniz fili, 8) Albatros, 9) Yırtıcı martı, 10) Martı, 11) Karakaşlı albatros, 12) Deniz kaplanı, 13) İbikli penguen, 14) Küçük mavi penguen, 15) Gözlüklü penguen, 16) İmparator penguen.

1) 1832 yılında İngiliz balina avcısı J. Biscoe tarafından keşfedilen Graham arazisi; burada Büyük Britanya, Arjantin ve Şili çok sayıda bilimsel araştırma merkezleri kurmuşlardır. 2) Birleşik Amerikalı L. Ellsworth 1933 ile 1939 yılları arasında bilinmeyen bölgeler üzerinde birçok hava keşifleri yapmıştır. 3) İngiliz E. Shackleton 1915 yılında dokuz ay buzlar arasında kalmıştır. 4) İngiliz J. Cook 1773 ile 1775 yılları arasında Antarktik'i keşfetmeksizin çevre denizlerde uzun süre dolaşmıştır. 5) İngiliz V. Fuchs 1957 - 1958 yılları içinde kutup noktasından da geçerek kıtayı bir uçtan öbür uca kat etmiştir. 6) Norveçli R.E. Amundsen 14 aralık 1911'de ilk defa olarak kutup noktasına ulaşmıştır. 7) Birleşik Amerikalı R.E. Byrd 1929 ile 1947 yılları arasında çok sayıda ve önemli keşifler yapmıştır. 8) İngiliz R.F. Scott 18 ocak 1912'de kutup noktasına ulaştı; dönüş yolculuğu sırasında Scott ile dört arkadaşı hayatlarını kaybettiler. 9) İngiliz J.C. Ross 1841'de Büyük Set'e ulaştı. 10) Everest fatihi Yeni Zelandlı E. Hillary 3 ocak 1958 tarihinde Ross Set'i üzerinden kutup noktasına ulaştı. 11) Güney manyetik kutup noktası. 1957 - 1958 yıllarında yalnız Graham arazisinde değil, kıtanın çeşitli yerlerinde değişik ülkeler tarafından önemli bilimsel araştırma merkezleri kuruldu. Bu ülkelerin başlıcaları şunlardır: a) Amerika Birleşik Devletleri, b) Sovyetler Birliği, c) Büyük Britanya, d) Fransa, e) Avustralya, f) Yeni Zeland.

tarktik rüzgârları daha alçak enlemlere doğru uzanarak Ferrel kanununca sola doğru kayar.

Bitkiler ve Hayvanlar: Antarktik ikliminin elverişsiz koşulları yaşamaya hiç uygun olmadığından kıtanın en iç bölgeleri tamamıyle ıssızdır. Gerçekten de bütün araştırma gezilerinde ancak kıyı kesimlerinde kalabilen birkaç kişinin hayatı kurtulabilmiştir. Bugün bitki ve hayvanların olağanüstü fakirliği kıta üzerinde yapılmış bilimsel araştırmaların sonuçlarıyle açık bir çelişme halindedir. Bu sonuçlara göre geçmiş jeolojik zamanlarda kıtada bitkisel hayat bir ölçüde gelişmiş olmak gerekir.

Bugün ise bitkiler âlemi, hemen hemen sadece, gerçek bir tundura meydana getiremeyen yosun ve likenlerden ibarettir.

Bunlar da çok geniş bir alana yayılarak genellikle buz ve kardan kurtulabilmiş dar bölgelerde dağınık kümeler halinde yerleşmiştir.

Kara hayvanları, uçamayan birkaç böcek türü ile fok ve penguen gibi, besinlerini denizden sağlayan bir grup hayvandan öteye geçmez. Bunlardan çok çeşitli türde olanlar penguenlerdir. Penguenler bazen pek kalabalık koloniler halinde ve çoğunlukla kıyılar boyunca yaşarlar. Kıtayı çevreleyen denizlerde (özel surette donatılmış balina gemileriyle aralık ayından nisan ayına kadar geniş ölçüde avlanan) balinalar pek boldur.

Bugünkü Politik Durum: Politik bakımdan Antarktik, sınırları boylamlarla belirlenen kesimlere ayrılmıştır: Bu sebepten bu kesimler genişlikleri çok değişik büyüklükte dilimlerden ibarettir. Fakat birkaç bilim istasyonu dışında Antarktik'te sürekli olarak oturulan hiç bir şehrin bulunmadığı unutulmamalıdır.

a) Birleşik Krallığa, Antarktik'in 60°G enlemi ile 20° ve 80°B Greenwich boylamları arasında kalan üçgen ile ayrıca gene hepsi bu üçgen içinde kalan Güney Shetlandları ve Güney Orkadlara aittir. Bir kısmı kıtada, bir kısmı adalarda olan bu topraklar 3 mart 1962'ye kadar **Falkland** adalarına bağlıydı. Bu tarihte Britanya Antarktik toprakları olarak bağımsız bir koloni haline getirildi. Güney Sandwich ve Güney Georgio gibi Antarktik kıtası ile Güney Amerika'ya olan uzaklıkları hemen hemen birbirine eşit olmakla beraber Antarktik'e ait sayılan takımadalar da Falkland adalarına bağlıdır.

Britanya Antarktik topraklarında kısmen iki Güney Amerika devletinin, Şili ile Arjantin'in talepleri vardır. Bunlardan Şili 53° ile 90° B. boylamları arasında kalan (80°-90° boylamlar arasında kalan kesim Birleşik Amerika'nın sayılır) kesimi; Arjantin ise 25° ve 74°B boylamları ile 60° G enlemi arasında kalan üçgen ile ayrıca Güney Georgia üzerinde hak iddia etmektedir.

Yönetim bakımından Saint Hélène Britanya kolonisine bağlı olan, Atlantik'teki Tristan da Cunha ve Gough adaları da Birleşik Krallığındır.

b) Norveç, 1939'dan beri Antarktik kıtasının 20° B boylam ile 45° D Greenwich boylamı arasında kalan kesime, yani Britanya Antarktik toprağı ile Avustralya Antarktik'i arasındaki kesime sahip çıkmıştır. Bu kesimin özellikle 10° B ile 10° D arasında kalan kısmı geçmişte Almanya tarafından, Yeni-Schwabenland adıyle talep olunmaktaydı. Güney Atlantik'teki Bouvet (58,5 km²) adası ile Güney Pasifik'teki Pierre I. adası (250 km²) de Norveç'e aittir.

c) 1933 yılı temmuz ayından beri 60° G enlem ile 45°-160° D Greenwich boylamları arasında kalan kesim, Fransa'ya ait Adélie toprağı dışında, Avustralya'nın sayılır (**Australian Antarctic Territory**). Bunlardan başka, 1947'den beri Güney Hint okyanusundaki Heard ve Mc Donald adaları da (258 km²) ve Pasifik okyanusunun güney-batı kesimindeki Macquarie adası (176 km²) de Birleşik Krallıktan Avustralya'ya geçmiştir.

d) 136° ile 142° D Greenwich boylamları arasında kalan Adélie toprağından başka **Terres Australes et Antarctiques Françaises** (T.A.A.F.) Fransa'ya aittir. Bu bölge, Hint okyanusunun güney kesiminde bulunan çeşitli ada gruplarını, yani Kerguelen takımadalarını (6 232 km²), Saint Paul adasını (14 km²): Crozet takımadasını (476 km²) ve Amsterdam ya da Yeni Amsterdam adasını (66 km²) da kapsar.

e) **Ross Dependency,** yani 60° G enlemiyle 160° D ve 150° B Greenwich boylamları arasında kalan kıta ve adalar Yeni Zeland'a aittir.

f) Ross Dependency ile Britanya Antarktik toprağı, yani 150° ile 180° B Greenwich boylamları arasında kalan kesim (resmen ta-

Güney kutbu gezginlerinin en önemlisi olan James Cook, 1773 ile 1775 yılları arasında bu bölge denizlerini aşmıştır. Sağda: 1915 yılında Weddel denizinde buzlara saplanıp kalan Ernest Shackleton'un gemisi. Altta: Robert Scott ve arkadaşları kutupta (1912).

Amerika Birleşik Devletleri tarafından Mc Murdo kanalının kıyısında meydana getirilen Scott üssünden bir görünüş.

lep etmediği halde) Birleşik Amerika'ya ait olmuştur.

g) Hint okyanusunun güney-batı kesiminde Ümit burnunun güney-doğusunda bulunan Marion (255 km².) ve Prens Edward adaları (55 km².) da Güney Afrika Cumhuriyetine aittir.

Antarktik'te Keşif Gezileri: Antarktik keşif gezilerinde ilk önemli tarih 17 ocak 1773'tür. O gün James Cook ilk olarak Antarktik Kutup dairesini aşmış ve daha sonra da Antarktik'in çevresini tamamıyle dolanmıştır; bir ikinci deniz yolculuğu, 1819-1821'de çok daha güneydeki enlemlere ulaşabilen Rus Fabian Von Bellingshausen tarafından yapılmıştır.

Balinacılar da pek çok keşifte bulunmuşlardır: 1823'te James Wedell 74° G enlemine ulaşarak kendi adını taşıyan denizi 1823'te John Biscoe Enderby toprağını keşfetmiştir. Bu yıllarda J. Dumont d'Urville de büyük keşif gezilerini yaparak Louis-Philippe ve Adélie toprağına, Charles Wilkes, Batı kıyılara (Wilkes toprağı) James Clark Ross (1840-1843) ise **Erebus** ve **Terror** gemileriyle kendi adını taşıyan denizi aşarak Victoria toprağına ulaşmıştır.

Yüzyıl sonlarına doğru yeniden başlayan keşif gezileri sonucu 1893'te Norveçli C.A. Larsen Oscar III. toprağına ulaşırken bir yandan da bilimsel nitelikte geziler düzenlenmiştir. Bu arada, İngilizlerin **Antarktik** bilimsel gezisi, (1894-1895), Adrien de Gerlache'ın **Belgica** (1897-1898) gemisiyle yaptığı seyahat ve C.E. Borchgrevnik'in **Southern Cross**'la yaptığı (1899-1900) keşif gezisi anılabilir. Bu geziler sonucu buzlar arasında kışlayarak çok değerli bilimsel veriler elde edilmiştir. Yüzyılın başlarında, Robert Falcon Scott'un **Discovery** gemisiyle Alman keşif kurulunun **Gauss** gemisiyle, Norveçli Otto Nordenskjold'ün **Antarctica** gemisiyle, İskoçyalı W.S. Bruce'un ve Jean B. Charcot'nun **Français** gemisiyle yaptığı gezilerle kıyılar keşfedilmiş, kıtanın yeni yeni kesimlerine ulaşılmıştır. Bu arada Güney Kutbuna varmak için Ross denizi'nin en elverişli yol olduğu anlaşılmıştır: 1908'de Ernest Shackleton 88°23' G enlemine, nihayet 14 aralık 1911'de Roald Engelbert Amundsen bir kızakla kutup noktasına varmıştır. R.F. Scott'un **Terra Nuova** gemisiyle yaptığı gezi 18 ocak 1912'de kutup noktasına ulaştı; fakat dönüş yolunda büyük gezgin ve dört arkadaşı hayatlarını kaybettiler. Bu yıllarda Charcot'nun Graham toprağına (1908-1910), Alman **Deutschland** gemisinin Wedell denizine (1911-1912), Douglas Mawson yönetiminde Avustralya'nın **Aurora** gemisinin doğu kıyılarına (Kraliçe Victoria toprağı ve Wilhelm II. toprağı) yaptığı keşif gezileri önemle anılacak gezilerdir. Antarktik'in kıta niteliği kesinlikle kabul edildikten sonra, ortaya çözüm bekleyen yeni bir sorun çıktı: Kıta tek bir kara parçası mıdır, yoksa doğudaki daha büyük, batıdaki daha küçük ve Ross denizi ile Wedell denizi arasında nazarî bir deniz kanalıyle birbirinden ayrılmış iki kara parçasından mı meydana gelmiştir? Bu sorun henüz kesin olarak çözülememiş, fakat genel olarak Antarktik'in bir tek kara parçası olduğu görüşünde birleşilmiştir. Daha sonra yapılan keşif gezileri arasında, Hubert Wilkins'in Graham toprağı üzerindeki uçuşları (1928-1930), ilk kez kutup üzerinden geçerek (1929) uzun keşif uçuşları yapan (1934-1935)

Antarktik kıyılarında penguenler.

Amerikalı Richard Evelyn Byrd'ün gezileri ünlüdür. Byrd, 1939-1940'ta iki gemi ve uçaklarla, 1946'da bir gemi, bir buzkıran, bır denizaltı, uçak ve helikopterle keşif gezileri düzenlemiştir. Üç gruba ayrılan bu son gezide 1 600 000 km². kadar yeni toprak ve yüzlerce kilometrelik kıyı keşfedilmiştir. Öte yandan Mawson'un **Discovery I.** gemisiyle (1929-1931), Danimarkalı Christensen'in **Tohrshavn** (1933-1935) gemisiyle, İngiliz John Rymill'in **Penola** gemisiyle yaptığı gezilerde de önemli veriler elde edilmiştir. Lincoln Ellsworth ile H. Wilkins ise (1935) Dundee adasından Ross denizine kadar kıta üzerinden uçmuşlardır. Toplanan bilimsel veriler bakımından Britanya'nın Discovery II. ve Scoresby (1937-1939) gemilerinin keşif gezileri de çok önemlidir. Nihayet 1957-1958'de Uluslararası Jeofizik Yılı dolayısıyle Antarktik toprağının çeşitli kesimlerine yerleştirilen istasyonlarda yapılan çalışma ve incelemeler, bugün ancak anahatlarıyle tanıyabildiğimiz bu uçsuz bucaksız kutup âlemi üzerinde nispeten daha derin bilgi edinmemizde çok geniş ölçüde etken olmuştur.

Uluslararası Jeofizik yılındaki girişimler, Antarktik'in Wedell denizinden Ross denizine İngiliz jeologu Vivian Fuchs yönetimindeki bir kurul tarafından kara taşıtlarıyle geçilmesiyle sonuçlanmıştır.

ANTEL, NECİP CELÂL

(1908-1957) Türk besteci. Ciddî musiki kolunda da çalışmış olmakla birlikte daha çok hafif parçalarıyle tanınır ve Türk tango okulunun kurucusu sayılır. Genç yaşta gözleri görmemeye başlamış ve hastalığı tedavi edilememiştir.

Hukuk öğrenimi görmüş olmakla birlikte kendini musikiye vermiş, 1929'dan bu yana «Sarı Yapıncak», «Mâzi», «Ayrılık», «Miss Türki», «Suna» gibi tangolarıyle büyük ün kazanmıştır.

ANTEL, SADRETTİN CELÂL

(1890-1954). Türk pedagog. İstanbul'da doğmuş, yüksek öğrenimini Paris'te St. Cloud Yüksek Öğretmen okulunda ve Sorbonne'da yapmıştır. Türkiye'ye döndükten sonra, sırasıyle Adana Muallim Mektebi müdürlüğünde, İstanbul kız ve erkek liseleriyle öğretmen okullarında felsefe, terbiye ve ruhiyat dersleri vermiştir. 1927'de Çamlıca Kız Lisesi müdürü olmuş, ardından Yüksek Muallim Mektebi usulü tedris hocalığına getirilmiştir. Sadrettin Celâl Antel, 1936 yılından ölüm tarihine kadar İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Pedagoji kürsüsü profesörü olarak çalışmış, 12 şubat 1954'te vazifesi başında kalp sektesinden vefat etmiştir.

Eserleri: Pedagoji, Yeni Terbiye ve Tedris Tekniği, Test Usulü, Maarifimiz ve Meseleleri, Umumî Didaktik, Terbiyede Ölçü, Decroly Usulü (A. Hamaide'den çeviri), Yarının Mektepleri (Ev. ve J. Dewey'den çeviri). Ayrıca çeşitli etüt ve araştırmaları, testleri, ders materyelleri ve Millî Eğitim Bakanlığınca alınmış olup henüz bastırılmamış telif ve çevirileri vardır.

Sadrettin Celâl Antel.

ANTEN

Elektriksel bir işareti elektromagnetik dalgaya ya da elektromagnetik dalgayı alıp elektriksel işarete çevirmeye yarayan iletken veya iletkenler takımı. Anten alıcı ve verici olmak üzere iki türlü olur. Verici antenin görevi vericide üretilen elektrik gücünü uzayda yayılan elektromagnetik dalgalara çevirmektir. Alıcı anten ise elektromagnetik dalgaların taşıdığı gücü alıp bunu alıcı cihaza aktarır.

Verici Anten: En basit verici anten. Bir ucu ile toprak arasına, bir verici tarafından, alternatif bir gerilim uygulanmış tek bir telden ibarettir. Uygulanan gerilimin etkisi ile telden akan alternatif akım, telin etrafında bir magnetik alanla bir elektriksel alan (bir elektromagnetik alan) meydana getirir. Bu alan elektromagnetik dalga halinde ve ışık hızıyle uzayda her yönde yayılır. Bazen de iki ya da daha çok sayıda tel kullanılarak alternatif gerilim bunların uçları arasına uygulanır.

Anteni oluşturan iletkenlerin sayısı, düzeni ve her bir iletkenin uzunluğu uzaya yayacağı elektromagnetik dalgaların dalga boyuna ve başka özelliklerine göre seçilir. Radyo ve televizyon yayınlarında, radarlarda, askerî ve portatif telsizlerde değişik tipte antenler kullanılır. Genellikle antenler kullanıldıkları şartlar altında en uygun sonuç verecek şekilde tasarlanır ve yapılır. Örneğin bir radyo yayın vericilerinin anteni düşey olarak dikilmiş iki, üç yüz metre yüksekliğinde bir çelik kuleden yapılır ve bu anten yere paralel olarak her doğrultuda aynı şiddette elektromagnetik dalgalar yayar. Buna karşılık çok kısa dalgalarda anten bir kaç santimetre uzunluğunda bir telden, ya da madensel bir levha üzerine açılmış bir yarıktan ibaret olabilir. Çok sayıda telefon konuşması, radyo ya da televizyon programı taşıyan radyo rölelerinde (radyolinklerde) yayılan elektromagnetik dalgaları bir yöne doğru toplamak için odak noktasında basit bir anten bulunan büyük parabolik yansıtıcılar kullanılır.

Alıcı Anten: Elektromagnetik dalga bir antene rastladığı zaman antenin iletken elemanı üzerinde bu dalganın alanının etkisiyle küçük bir akım meydana gelir. Bu akımın frekansı ve meydana getirdiği gücün değişimleri verici antendekinin tam benzeridir. Bu akım antenin bağlandığı alıcı sisteme aktarılır ve alıcı vericinin gönderdiği işareti alır.

Solda: bazı anten tipleri: (1) Radyo yayınları için verici; (2) Televizyon yayınları için alıcı; (3) Televizyon yayınları için verici; (4) Uydu yayınları için alıcı; (5) Radar anteni. Sağda: Bir verici radyo anteninin metalden örgütü. Antenler, karıştırıcı kaynaklardan uzak yerlerde kullanılırlar.

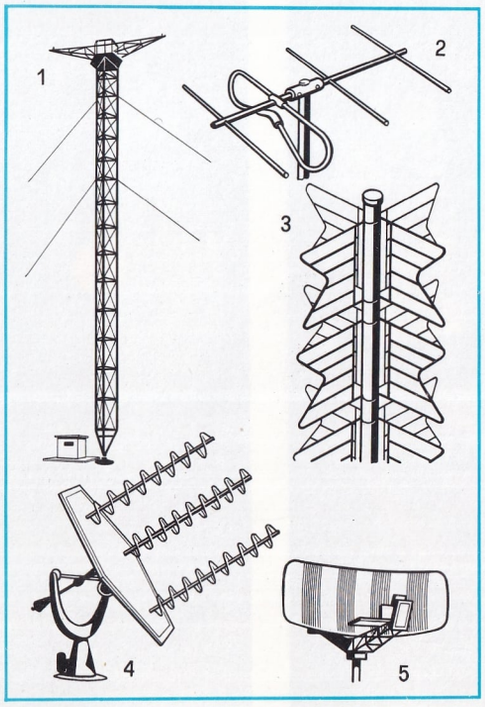

Alıcı antenin şekli ve yönelişi alınacak işaretin tipine ve alış şartlarına göre değişik olur. Örneğin en basit bir televizyon anteni, boyu alınacak işaretin dalga boyunun yarısına eşit ve tam ortasından kesilerek uçları birbirinden ayrılmış olan bir çubuktan ibarettir. Bu kesilen uçlar birbirine paralel iki ayrı tel ile alıcıya bağlanır. Böyle bir antene yarım dalga anteni ya da yarım dalga dipolü denir.

Yöneltici Anten: Bazı doğrultularda diğerlerine göre çok daha şiddetli dalga meydana getiren antenlere yöneltici anten denir. Genellikle aynı frekansta dalgalar yayan benzer antenleri belirli şekillerde dizerek yapılan anten dizileri ile istenen yönelticilikte antenler elde edilir. Dizideki her anten elemanının yaydığı alanların girişimi sonucunda, bazı yönlerde daha şiddetli alan meydana gelir, bazı yörelerde ise alan sıfır olur. Yönelticilik elde etmek için başka bir yol da antenle birlikte bir yansıtıcı kullanmaktır. Bu yansıtıcı antenden dörtte bir dalga boyu uzaklığa konmuş iletken bir levha olabildiği gibi, parabol şeklinde ya da elde edilmesi istenilen yansıtıcılığa uygun, başka şekillerde yansıtıcı yüzeyler de kullanılır.

ANTHEIL, GEORGE

(1900-1958) Amerikalı besteci. Fütürizm, brüitism, dada gibi akımların Avrupa müziğinde etkilerini gösterdiği yıllarda, 1920'lerde, «Transatlantic» operası, «Airplane» sonatı gibi eserleriyle ve piyano çalma ustalığıyle ün kazanmıştır. Kazandığı ünü yansıtan «Bad Boy of Music» (Müziğin Yaramaz Çocuğu) adıyle yazdığı kitapta hayatını anlatmıştır. En tanınmış yapıtı, ressam Fernand Léger'in «Ballet Mécanique» filmi için bestelediği müziktir. 1930'dan sonra da besteciliğini sürdürmekle birlikte ünü azalmış, daha çok geleneksel yolda bestelemiş, Hollywood'a filim müziği hazırlamış, bir yandan da gazetecilik yapmıştır.

ANTİBİYOTİKLER

Mikro organizmaların çoğalmasını önleyebilen kimyasal maddelerdir; enfeksiyonları tedavi etmek için kullanılır. Antibiyotikler doğal olarak bazı mantarlar ve bakteriler tarafından meydana getirilir ya da kimyasal sentezle elde edilir. Bir hastalığın tedavisinde kullanıldıkları zaman rastladıkları mikropların metabolizmasını bozarlar. Bu, özellikle, üremeye çok etki eder. Kural olarak antibiyotik alan hastada yan etkiler görülmemeli ve alınan antibiyotik, hastanın tutulduğu hastalığı doğuran mikroplara karşı etkili olmalıdır. Bundan başka antibiyotik, vücutta etkisini göstermeden önce yok olmamalı ve hastalığın yayıldığı bütün dokulara ulaşabilmelidir.

Fakat bu maddeler bazı hallerde zararlı olanlarla birlikte faydalı bakterileri de yok eder. Bir antibiyotiğin uzun zaman kullanılması hastalık yapan mikro organizmada ona karşı bir direnç doğmasına sebep olabilir. Örneğin zatürree hastalığını yapan pnömokoklar penisiline karşı çok hassas olduğu halde, bazı deri hastalıklarına sebep olan stafilokoklar penisiline karşı çabucak direnç kazanır. Belli bir antibiyotikle uzun zaman temas eden mikropların, kimyasal yapısı buna benzeyen başka antibiyotiklere karşı da direnç kazanması mümkündür.

Herhangi bir antibiyotik, bir hastalığın tedavisinde kullanılmadan önce bu hastalığı doğuran mikroplara karşı çeşitli antibiyotikler denenmeli, sonra en etkili olanı seçilmelidir. Penilisin, pnömokokların doğurduğu zatürree ve menenjit hastalıklarına karşı kullanılır. Streptomisin özellikle bağırsak hastalıklarına ve tüberküloza karşı kullanılır. Başka antibiyotikler boğmaca, trahom ve zührevî hastalıklara iyi gelir. Virüslerin sebep olduğu çocuk felci, nezle, kızamık gibi hastalıklara karşı etkin bir antibiyotik yoktur. Son zamanlarda keşfedilen, **seporin** penilisine karşı alerjisi olan kimselere uygulanabilmektedir. Bu ilâç penisiline karşı direnç gösteren bakterileri de yok etmektedir.

Antibiyotikler bazen vücut üzerinde zararlı etkiler de gösterirler.

ANTİKACILIK

Eski yazılar ve kitaplar dahil, her cins eski eşyanın ticareti. Eski eşya ticareti yeni bir ticaret çeşidi değildir. Helenistik devirde Roma'da ve imparatorluğun öteki büyük kentlerinde, klasik devir (M.Ö. V. ve IV. yüzyıllar) Yunan ustaları tarafından yapılmış heykel ve resimler çok yüksek fiyatlara alıcı buluyordu. Hatta bu gibi heykel ve resimlerin kopyaları bile yapılıp piyasaya sürülüyordu.

Antibiyotikler. Solda: Penicillium kültürü. Sağda: Klortetrasilin (sarı), streptomisin (yeşil), basitrasin (beyaz), polimiksin(kırmızı) ve eritromisin (pembe) ile karşılaştırılmış bir agrobacterium kültürü.

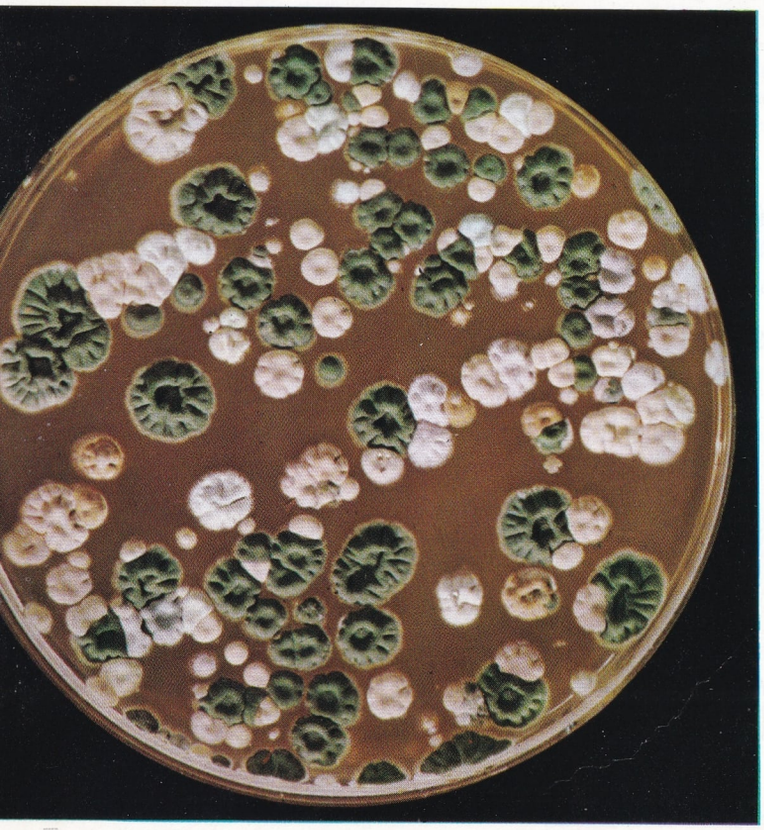

XVIII. yüzyıl Venedik mobilyaları. Eski eşyalar evlerin döşenmesinde önemli bir öğe haline gelmiştir.

Eski heykellere duyulan ilgi ortaçağda da devam etmiştir. Örneğin Frederik II., arkeolojik bölgelerde kazılar yapılması için özel imtiyazlar tanımıştır. Latin ve Yunan elyazmaları da yalnız metinleri bakımından değil, aynı zamanda saraylarda ve manastırlarda kopya ve taklit edilen resimleri bakımından özellikle çok tutuluyordu.

Rönesans'ta klasik dünyaya duyulan ilginin artması ve büyük kitaplıkların kurulmasıyle (Roma'da Vatikan, Floransa'da Medicea vb. gibi) eski metinlerin araştırılmasına başlandı. Eski manastırların kitaplıkları bir bir elden geçirildi ve Bizans'a (eskinin mirasını Roma'dan daha iyi muhafaza ediyordu) salt bu iş için araştırmacılar gönderildi. Bunlar Bizans'ta buldukları metinleri Avrupa'ya getirip tanıtmayı başardılar.

Büyük hayranlık uyandıran eskiçağ heykelleri, yüzyıllar boyunca koleksiyoncuların (genellikle prenslerle, hümanistlerin) dolayısıyle tacirlerin ilgisini çekti. Roma, yıkıntıların arasında ya da altında gömülü kalmış heykeller bakımından çok zengindi.

XV. yüzyıla kadar bu heykeller şeytanî putlar olarak korku uyandırır ve ufalanıp kireç haline getirilirken, XVI. yüzyılda değerleri tam anlamıyle anlaşılarak aranıp bulunmaları için kazılar yapılmaya başlandı. Bu eserlerin yüksek fiyatla alıcı bulmaları üzerine, çok yaygın bir alışveriş başladı. Zaman zaman çıkan kanunlarla, daha 1624'ten itibaren heykellerin, kabartmaların, madalyonların, yazıların, mücevherlerin vb. yurt dışına çıkartılması yasaklandı.

Rönesans ustalarının bütün Avrupa'da kazandıkları büyük ün, aynı zamanda resim ve heykel ticareti de yarattı. Bu ticaret çoğunlukla diplomatik ajanlar ve aracılarla gerçekleştiriliyordu. Daha sonra öteki kıtalarla olan ilişkilerin artmasıyle koleksiyonculuğun ve dolayısıyle antikacılık pazarının alanı da çok genişledi. Amerika kıtasından gelen mücevherler ve tüy işleri, İslâm âleminin işlenmiş madenleri, büyük ilgi uyandırdı. Uzakdoğu eşyalarıyse ancak XVIII. yüzyılda, Avrupa'da da taklitleri ortaya çıktıktan sonra (porselen, lake) yapıldı.

Bununla beraber, nispeten yakın zamanlara kadar koleksiyonculuk ancak belli başlı ailelerin sınırları içinde kaldı. Bunlar da gerçek tüccarlardan çok aracılar vasıtasıyle iş görüyorlardı. Fakat zamanla büyük ailelerin sarsıntı geçirmesi ve toplum yapısının değişmesi modern diye niteleyebileceğimiz antikacılığı doğurdu. Modern antikacının artık bir dükkânı ve gerçekten tarihsel değeri olan eşyaların, açık artırmayla, satıldığı bir müzayede salonu vardı. XVIII. yüzyıl sonunda Londra ile Paris büyük antikacılık merkezleri haline geldi. İtalyan Rönesans resminin büyük ressamlarının eserleri yanında, flaman ve barok peyzajlar, natürmortlar, pullar, tahta basmalar, minyatürler, porselen ve bronz gibi küçük sanat eşyasının da ticareti başladı.

Romantizm akımı bu konuyla ilgilenenleri, «ilkellere» yani gotik ressamlarla Rönesans başlarındaki ressamlara çekmek suretiyle pazarın bir kez daha genişletilmesine yol açtı. Bu resimler örneğin John Ruskin tarafından eleştirilip değerlendirildi. Fakat en büyük ilgiyi, ortaçağ el sanatı eserleri çekiyordu. Böylelikle o zamana kadar ihmal edilmiş olan, saraylardaki ve kiliselerdeki sanat eserleri yağma edildi. Bu konuda bilgi sahibi belli

başlı kimselerden Bernhard Berenson ile en becerikli tüccarlardan Duveen, Birleşik Amerika'da çok büyük özel koleksiyonlar meydana getirdiler. Bu koleksiyonlar daha sonra resmî müzeler haline getirildi. Berlin, Londra ve hatta Louvre gibi büyük devlet müzeleri bile antika ticaretinden yararlandılar. Zaten antikacılar da arkeolojik ve kültürel araştırmaları izlemekte ve bazen önayak olmakta büyük hüner göstermiş, örneğin bazen çok yüksek değerde Mısır ve Mezopotamya eşyası sağlamışlar, bazen de duvarlardan söktükleri kabartmaları eksiksiz olarak müzelere taşımışlar, hatta binaları söküp götürerek başka yere olduğu gibi yeniden kurmuşlardır. Bunun üzerine, hemen hemen bütün devletler sanat eserlerinin ve arkeoloji hazinelerinin yurt dışına çıkartılmasını yasaklayan şiddetli kanunlar yapmak zorunluğunu duymuşlardır.

Bu da antikacılığı, sağlanması daha kolay etnografik ve halka ait eserleri yeniden değerlendirme yoluna girmeye zorlamıştır. Bununla beraber bugün hâlâ kişilerin özel mülkiyetinde bulunan büyük şaheserlerin sayısı az değildir. Londra'daki (Christie's, Sotheby), Paris'teki (Hotel Drouot, 1854) Amsterdam'daki ve New York'taki büyük satışevlerinin salonlarında sık sık sanat tarihinde yeri olan gerçek eserler teşhir edilmektedir. İtalya'da her yıl Floransa'da Strozzi sarayında açılan ve başlıca Avrupa antikacılarının katıldığı uluslararası sergi çok büyük rağbet görmektedir.

Antikacılık zevk ve moda ile sıkı ilişki halindedir. Bu sebepten, Reni, Guercino ve hatta büyük Rönesans ustaları gibi bir zamanlar değeri pek yüksek olan ressamlar, zamanla ilkeller ya da izlenimciler tarafından gölgede bırakılmıştır. Koleksiyoncular bir yandan da günlük ihtiyaçları karşılamaya yönelmişlerdir. Eski eşya, eve değerli bir möble gibi sokulmuştur. Ancak XIX. yüzyılın büyük evlerinden bugünün küçük apartmanlarına geçiş, Rönesans mobilyaların satışında büyük güçlükler yaratmış, XVIII. yüzyılın, Liberty tarzının ve hatta halk sanatının moda olmasını kolaylaştırmıştır.

Çağdaş mimarlık kısa bir çekingenlik devresinden sonra, eski eşyanın süsleyici değerini eski devirlerden daha iyi değerlendirmiştir. Antika pazarları bugün de her türlü isteği karşılayacak sonsuz çeşitlilikte eşya sağlayabilecek durumdadır. Hatta bunların fiyatı bazen taklit ya da sahte eşyadan bile düşük olmaktadır.

Küçük Antillerdeki Grenada adasının en önemli kasabası Saint Georges.

ANTİKORLAR

Bir organizmanın kanında ya da organik sıvılarında, o organizmaya yabancı bir maddeyle temas sonucu ortaya çıkan proteinlere antikor denilir. Endotelyum ağı sisteminin yarattığı antikorlar, gamma globülinden meydana gelmişlerdir; antigen güce sahip olan maddelere karşı bir savunma tepkisinin belirtileridir. Bir antikor, oluşmasına yol açan maddeyle temas edince, onunla birleşerek «antigen tepkisi» denilen tepkiyi meydana getirir. Bu tepki söz konusu antikora ve antigene ve meydana geldiği ortama göre değişirse de, sonunda yabancı maddenin faaliyetini etkisiz bırakır. Bazı antikorlarda (tam antikorlar) bu olay açıkça gözlenebilir. Örneğin çökelti, birikişme ve hemoliz işlemlerinde mikroorganizmaların yarattığı antikorlar sayesinde, geçmiş ya da geçirilmekte olan bir hastalık teşhis edilebilir. Bazen de tepkiyi anlamak için özel usullere baş vurmak gerekir («noksan antikorlar»).

Alfa ve beta aglütininleri gibi doğuştan varolan antikorlara sahip olan insan, bakterilere, toksinlere ve virüslere karşı da, bunları yenmeye ya da bazı hastalıklara karşı bağışıklık kazanmasına yarayacak antikorlar meydana getirir. Aşılar ve serum tedavisi de antikor oluşumuna ya da dışarıdan verilmesine dayanır. Antigen-antikor tepkisi bir savunma mekanizması olarak kabul edilmekle beraber, bazen o derece değişik ve şiddetli

olabilir ki, başlı başına hastalık sebebi halini alır. Aşılara karşı tepkiler ve allerjik hastalıklar buna örnek olarak gösterilebilir. Çoğu kez bu hastalıklara, bitki ya da hayvan dünyasından gelen basit maddelerin yarattığı antigenler yol açar.

Bundan başka, olağanüstü hallerde organizma kendi bileşimlerine karşı da antikorlar meydana getirebilir. Bu son yıllarda otoimünopati adı altında bilinen (kendi kendine yaratılan bağışıklık) halleri bunlar arasında sayılabilir.

ANTİL ADALARI

Antil adaları irili ufaklı adalardan meydana gelen takımadalardır. Bu adalar bir yay şeklinde Florida'dan Venezuela'nın doğu kıyılarına kadar uzanırlar. Kuzey ve Güney sınırlarında Karayib denizi vardır. Karayib denizine Antiller denizi de denilir. Antiller, Büyük Antiller ve Küçük Antiller olmak üzere ikiye ayrılır. Büyük Antiller, Küba, Jamaika, Hispaniola ya da Haiti, Porto Rico ve Virjin adalarını da içine almak üzere çevresindeki adacıklardan meydana gelir. Antiller Windward İslands ve Leeward Islands takımadalarını kapsar, Florida'nın açıklarındaki Bahama adalarıyle, Güney Amerika kıyıları yakınlarında bulunan Curacao ve Trinidad adaları da, coğrafya ve jeoloji nedenlerinden çok bir alışkanlık sonucu olarak, Antiller deyiminin kapsamına sokulur.

Antiller, vaktiyle Kuzey ve Güney Amerika'yı birleştiren ve sonra tamamıyle sulara gömülerek kaybolan bir kara parçasının su yüzünde kalan bölümleridir. Adaların hemen hepsi dağlıktır. Toprak genellikle kalkerleşmiştir. Ama yine de hâlâ volkanik nitelikler gösteren adacıklar vardır. İklimi tropikal iklimdir. Fakat denize yakın kesimler daha sıcaktır. Buralarda bol bir bitki örtüsüyle karşılaşılır. Antillerin en büyükleri ünlü kâşif Kristof Kolomb tarafından keşfedilmiştir. Kristof Kolomb'un Amerika kıtasında ayak bastığı ilk yer Bahama'daki San Salvador adasıdır. (Bugünkü Watling'dir). Adaları ilk işgal edenler İspanyollar olmuş, yerli halkı egemenlikleri altına almışlardır. Ne var ki, Antillerin coğrafi durumu, yüzölçümü ve birçok parçalara bölünmüş olmaları İspanyol yönetimi için çeşitli zorluklar doğurmuştur. Bir zaman gelmiş Antil adaları korsan yatağı halini almıştır. Avrupa devletleri arasındaki sömürgecilik yarışının artışı Antillerin de bu devletler arasında paylaşılması sonucunu doğurmuştur. Antillerin hepsi günümüzde özgürlüklerine kavuşmuştur. Küba, siyasî özgürlüğüne sahip bir ülkedir. Hispanyola, Haiti ve Dominikan adlı iki cumhuriyete ayrılmıştır. Jamaika ve çevresindeki küçük adalar, 1962'den beri özgür bir cumhuriyettir. Martinique ve Guadeloupe Fransa'ya aittir. Bahama, Virjin adalarının bir bölümü, Trinidad ve Tobago İngiltere yönetiminde, Porto Rico ve Virjin adalarının geri kalan bölümü ise Amerika Birleşik Devletleri yönetimindedir. Nihayet en büyükleri Curacao olan altı ada da Hollanda'nındır.

ANTİLOP

Antilop, öküzgillerin çeşitli ailelerini belirtir. Antiloptan başlayan bu çeşitler Karacaya kadar uzanır. Antilopların büyükleri cinslerine göre değişir. Örneğin Derby türünde omuz yüksekliği 1,70 m. kaya antilobunda ise sadece 0,50 m.'dir. Türleri çok fazla olan antilopların boynuz şekilleri de değişiktir. Gerçekten de boynuzlar dik, kıvrık öne ya da arkaya dönük olabileceği gibi kısa ya da uzun olabilirler.

Antiloplar genellikle toplu bir halde dolaşırlar. En ufak bir tehlikeyi sezdikleri anda son hızla kaçarlar. Fakat uzun süre koşamazlar. En hoşlandıkları yerler savanalar ve orman kenarlarıdır. Ormanların içerisinde ve çöllerde yaşayanları da vardır. Antiloplar genellikle Afrika ve Amerika dışındaki bütün sıcak ülkelerde yaşarlar.

Genellikle çok zarif yapıları vardır. Çok hızlı koşarlar. Büyük bir kolaylıkla atlarlar. Yaprak ve ağaçlardaki tomurcukları yemek suretiyle karınlarını doyururlar. Antilopların etleri ve derileri çok makbuldür.

ANTİMON

Periyodik sistemin V A grubunda bulunan bir yarı metaldir. Sembolü Sb (Latince Stibium), atom numarası 51, atomağırlığı 121,76'dır. İlk çağdan beri bilinen stibin mineralinin indirgenmesiyle elde edilen antimon bir çeşit kurşun sanılırdı.

Antimon, stibin (antimon sülfür) demir tozuyle ısıtılmasından elde edilir. Demir kükürdü alır, antimon açığa çıkar. Çok fakir filizler önce kavrulur, antimon okside çevrilir; bu da reverber fırınlarında karbonla (kok) indirgenir. Antimonun üç allotropik şekli vardır. En kullanışlı olanı gri renkli, parlak metalik allotroptur. Bileşiklerinden elde edildiği zaman donuk gri renkli görünür, fakat yüzeyi kazınırsa metalik parlaklık ortaya çıkar. Diğer bir şekli sebatsız sarı antimondur. Bundan başka bir de amorf ve patlayıcı antimon türü vardır. Bu gümüş renkli allotrop 100°C'nin üstüne ısıtılır ya da çekiçle vurulursa patlar ve sebatlı metalik şekle dönüşür. Antimon +3 ve +5 değerlerini alır. Bileşikleri zehirlidir.

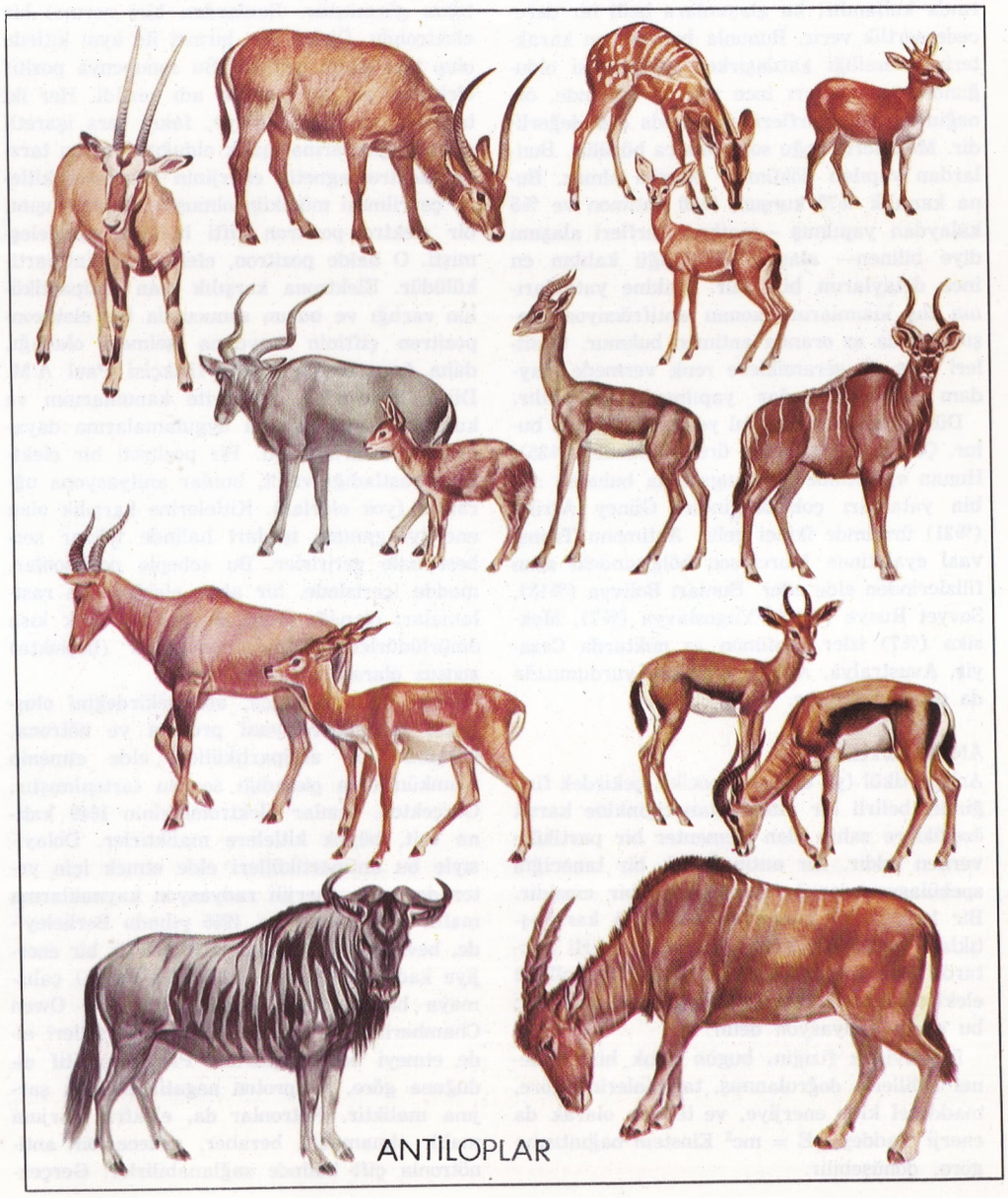

ANTİLOPLAR

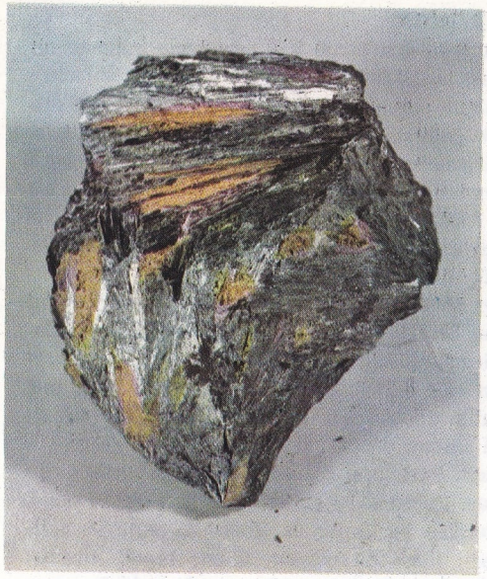

Stibin, antimonun en yaygın türüdür.

Antimon başlıca kalay ve kurşun alaşımlarında kullanılır, bu alaşımlara belli bir derecede sertlik verir. Bununla beraber en karakteristik özelliği katılaşırken genleşmesi olduğundan, alaşımları ince döküm işlerinde, örneğin matbaa harfleri yapımında çok değerlidir. Metallerin çoğu soğutulunca büzülür. Bunlardan yapılan dökümler düzgün olmaz. Buna karşılık %75 kurşun, %20 antimon ve %5 kalaydan yapılmış —matbaa harfleri alaşımı diye bilinen— alaşım döküldüğü kalıbın en ince detaylarını bile alır. Makine yataklarının dış kısımlarına konan antifriksiyon alaşımlarında az oranda antimon bulunur. Oksitleri cam ve seramiklere renk vermede, saydam olmayan sırlar yapılmada kullanılır.

Dünya antimon üretimi yıllık 50 000 tonu bulur. Çin en çok antimon üreten ülkedir (%35). Hunan eyaletinde Sikwangska'da bulunan stibin yatakları çok zengindir. Güney Afrika (%21) üretimde ikinci gelir. Antimonu Transvaal eyaletinde Murchison bölgesindeki altın filizlerinden elde eder. Bunları Bolivya (%13), Sovyet Rusya (%13), Yugoslavya (%7), Meksika (%7) izler. Antimon az miktarda Cezayir, Avustralya, A.B.D., Peru ve yurdumuzda da çıkarılmaktadır.

ANTİPARTİKÜL

Antipartikül (ya da antitanecik), çekirdek fiziğinde, belirli bir atomik taneciğinkine karşıt özelliklere sahip olan elementer bir partiküle verilen addır. Bir antipartikül, bir taneciğin spekülasyon sonucu tasarlanmış bir cinsidir. Bir tanecik ile bunun antipartikülü karşılaştıkları vakit, her ikisi yok olarak belirli miktarda enerji serbest hale gelir (genellikle elektromagnetik enerji ya da gamma ışınları); bu olaya anilyasyon denir.

Relativistik fiziğin, bugün artık birçok denel delillerle doğrulanmış, tahminlerine göre, maddesel kitle enerjiye, ve tersine olarak da enerji maddeye, $E = mc^2$ Einstein bağıntısına göre, dönüşebilir.

Bu formülde m, ortadaki kitleyi, E serbest hale gelen karşılık enerjiyi gösterir ve c^2 ışığın boşluktaki hızının karesidir. Başka sözlerle, maddesel kitle, enerjinin mümkün çeşitli şekillerinden biri olarak görünmektedir. Bu kanunun, özel önem taşıyan sonuçlarından biri, uranyumun fisyonuyle enerji üretilmesidir.

Bunun gibi, bu ilkeye göre, sadece yeter miktarda enerjiye malik olmakla, maddesel tanecikler, örneğin elektronlar, üretmek mümkün olmalıdır. Bununla beraber, elektrik şarjının korunumu kanunu, negatif şarja malik moleküller olan elektronların üretilmesini yasaklar. Gerçekten, böyle elektrik bakımından nötür bir cisimden itibaren, ancak eşit miktarda pozitif ve negatif elektrik şarjları elde edilebilir. Bu nedenle elektrik şarjı taşımayan ve elektromagnetik dalgalardan yola çıkarak, bir ya da daha fazla elektronun negatif elektrik yükünü sağlamak imkânsızdır.

Fakat 1932' de, Amerikalı fizikçi Carl David Anderson, yeter derecede enerjili bir gamma ışını, herhangi bir malzemenin ince bir tabakası arasından geçerken, iki tanecik çıktığını görmüştür. Bunlardan biri normal bir elektrondu. Öbürü ise, birinci ile aynı kitlede olup ters şarja sahipti. Bu sonuncuya pozitif elektron, ya da pozitron adı verildi. Her iki tanecik tam aynı kitleye, fakat ters işaretli elektrik şarjlarına malik olduğundan, bu tarzda elektromagnetik enerjinin maddesel kitleye çevrilmesi mümkün olmuştu. Gamma ışını, bir elektron-pozitron çifti halinde maddeleşmişti. O halde pozitron, elektronun antipartikülüdür. Elektrona karşılık olan antipartikülün varlığı ve bunun sonucunda bir elektron-pozitron çiftinin meydana gelmesi olanağı, daha önce büyük İngiliz fizikçisi Paul A.M. Dirac tarafından, relativite kanunlarının ve kuvantum mekaniğinin uygulamalarına dayanılarak tasarlanmıştı. Bir pozitron bir elektrona rastladığı vakit, bunlar anilyasyona uğrarlar (yok olurlar). Kitlelerine karşılık olan enerjiyi gamma ışınları halinde tekrar serbest hale getirirler. Bu sebeple pozitronlar, madde içerisinde, bir atom elektronuna rastlamaları olanağı fazla olduğundan, çok kısa ömürlüdürler. Halbuki vakumda (boşlukta) sonsuz olarak yaşayabilirler.

Uzun yıllar boyunca, atomçekirdeğini oluşturan taneciklere yani protona ve nötrona, karşılık olan antipartikülleri elde etmenin mümkün olup olmadığı sorunu tartışılmıştır. Gerçekten, bunlar elektronunkinin 1840 katına eşit, büyük kitlelere maliktirler. Dolayısıyle bu antipartikülleri elde etmek için yeter derecede enerjili radyasyon kaynaklarına malik olmak lâzımdır. 1955 yılında Berkeley'de, bevatronun (protonları 6 Gev'lik bir enerjiye kadar hızlandırmaya imkân veren) çalışmaya başlamasıyle, Emilio Segre ve Owen Chamberlain, proton ve antiproton çiftleri elde etmeyi başarmışlardır. Proton pozitif olduğuna göre, antiproton negatif elektrik şarjına maliktir. Nötronlar da, elektrik şarjına malik olmamakla beraber, sadece bir antinötronla çift halinde sağlanabilirler. Gerçekten, gerek protonlar gerekse nötronlar, birçok özeliklere (magnetik moment, intrensek açısal moment ya da spin, nükleonik şarj) maliktirler ve karşılık antipartiküllerde bu özelikler ters işaretli olup, çiftlerin hasıl olmaları ya da yok olmaları işlemlerinde bunlar birbirlerini tam olarak karşılarlar. Tabiî bu halde de, enerjinin maddesel kitle haline dönüşümü, ya da tersi, Einstein bağıntısına uygun tarzda vuku bulurlar.

Gerek bu deneyler, gerekse her adî taneciğe doğada bir antipartikül karşılık olduğunu gösteren başka deneyler (örneğin iperon antiiperon çiftlerinin hasıl oluşu), çekirdekleri antiprotonlar ile antinötronlardan oluşmuş ve etraflarında bir pozitronlar bulutu bulunan «antimadde» atomları olarak tasarlamaya da müsaade etmektedirler. Henüz laboratuvarda böyle bir atom tipi elde edilememiştir. Çünkü bunu oluşturan antipartiküllerden herhangi biri, adî madde atomlarıyle karşılaşınca çok kısa bir zamanda anilyasyona uğrar. Bununla beraber, bu cins «antimadde» atomlarının mutlak vakumda tamamen kararlı olmaları ve adî atomlarla aynı kimyasal özeliklere malik olmaları gerekir.

ANTİPOT (= Taban karşısı)

Dünya üzerinde herhangi bir yerküre çapının iki ucu birbirinin antipotudur. Birbirinin antipodu olan iki nokta arasında boylam farkı 180°'dir. İkisinin de enlemleri eşittir, ancak biri kuzey, öbürü de güney yarımküredeydir.

Yine bu iki noktadan biri yaz mevsimindeyse, öbürü kış mevsimindedir. Birinde gece ya-

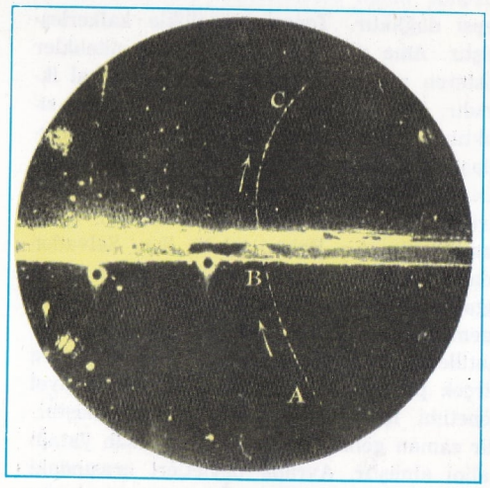

Antipartikül. C.D. Anderson'a, pozitronun varlığını bildirme (1932) olanağını sağlayan tarihî fotoğrafın şeması. Bu fotoğraf, şiddetli bir magnetik alan içine konmuş ve 6 mm.'lik bir kurşun levha ile ikiye bölünmüş bir Wilson odası vasıtasiyle alınmıştır. BC çizgisinin daha kıvrık olması, partikülün levha arasından geçerken kinetik enerji kaybettiğini ve geçiş doğrultusunun ABC olduğunu gösterir. Eğriliğin yönü ve değeri, magnetik alanın şiddeti bilindiğine göre, partikülün pozitif şarjlı olduğunu ve «elektrik şarjı-kütle» oranının elektronunkine eşit olduğunu gösterir: Yani pozitif bir elektron (pozitron) söz konusudur.

rısıyse, öbüründe öğle üzeridir (birbirinin antipodu olan bu noktanın ekvator üzerinde bulunması durumu bunun dışındadır). Örneğin kuzey kutbu noktasının antipodu güney kutbu noktasıdır.

Karalar üzerinde bulunan bir noktanın antipodu çok büyük bir çoğunlukla deniz üzerine düşer. Bu durum kara ve denizlerin yeryüzündeki coğrafya dağılışlarının bir sonucudur.

ANTLAŞMA

İki ya da daha fazla devletin belirli hukukî sonuçlar doğurmak üzere görüş birliğine vardıkları noktaları belirten ve devletlerin yetkili temsilcilerince yapılarak yetkili organlarınca kabul edilen sözleşmeler; eski deyimiyle muahedeler. Antlaşmalar değişik tiplere ayrılabilir. Örneğin, iki devlet arasında çıkacak her türlü uyuşmazlıkların hakeme baş vurmak suretiyle çözümünü düzene bağlayan, «hakem anlaşmaları»; devletler arasında askerî işbirliğini ve savaşta yardımlaşmayı düzenleyen, «ittifak anlaşmaları»; belirli devletler ve bu devletlerin vatandaşları arasındaki ticarî ilişkileri düzenleyen «ticaret anlaşmaları»; vatandaşların karşılıklı yabancı devlette ikamet şartlarını düzenleyen «ikamet anlaşmaları»; devletler arasındaki savaşa son veren «barış anlaşmaları»; devletler arasındaki siyasî ilişkilerin dostluk çerçevesinde gelişmesini ve uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözümlenmesini garanti eden, «dostluk anlaşmaları», antlaşmalara örnek gösterilebilir. Antlaşmalar iki devlet arasında olabileceği gibi, birçok devletin birleşmesiyle yapılabilir. Örneğin, Birleşmiş Milletleri, NATO'yu, CENTO'yu kuran sözleşmeler birden fazla devletin belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek amacıyle imzaladıkları antlaşmalardır.

Anayasamıza göre, antlaşmaların geçerli olabilmesi, Türkiye Büyük Millet Meclisinin antlaşmayı bir kanunla uygun bulmasına bağlıdır. Sadece, iktisadî, ticarî, teknik ilişkileri düzenleyen ve süresi bir yılı geçmeyen antlaşmalar, devlet maliyesine ve kişi haklarına zarar vermemek şartıyle, Meclisce onaylanmadan yayınlanarak yürürlüğe konulabilir ve T.B.M.M.'ne bilgi vermekle yetinilir.

ANTOINE, ANDRE

(1858-1943) Tiyatro oyuncusu ve yönetmeni. Fransız tiyatrosunda natüralizmin öncüsü sayılır. Gaz şirketinde basit bir memurken tiyatroyla ilgilenmeye başladı. 1887'de «Théâtre Libre» i kurdu. Zola'nın ve Goncourt'ların romanlarını kısaltıp sahneye aktaran, Becque'i değerlendiren, en önemlisi sahneye koyuculukta, aydınlatmada ve konuşmada gerçekçi açıdan yenilikler getiren Antoine'nın, tiyatroda yarattığı yeni okulun çok geçmeden bütün Avrupa'da taklitçileri türemiştir. Akademik tiyatroya karşı açtığı savaşı, Fransa'nın ikinci ulusal tiyatrosu Odeon'u yönetmeye davet edilmekle başarıyle sonuçlandırmıştır. Fakat klasik repertuvara ayak uyduramayan Antoine, çok geçmeden yeni akımların da etkisiyle eski ününü yitirmiştir.

Darülbedayi'nin kuruluş çalışmalarında emeği geçmiş olan André Antoine, 1889'da Théâtre Libre oyuncularına bir oyunun metnini okurken.

Hayatının son yıllarında dram eleştiriciliği yapmıştır. Anılarını son derece canlı, zamanının tiyatro tarihi bakımından çok önemli ve değerli iki ciltte toplamıştır. «Mes souvenirs sur le Théâtre Antoine et sur l'Odéon (Antoine Tiyatrosundaki ve Odeon'daki Anılarım-1928). Paris'teki eski Théâtre Libre salonuna onun adı verilmiştir.

Antoine'ın Türk tiyatrosu yönünden de büyük önemi vardır. İstanbul şehremini operatör Cemil Paşa (Cemil Topuzlu) Antoine'ı 1914 yılında İstanbul'a davet etmiştir. İstanbul'a gelen Antoine, bir Türk tiyatrosunun kurulabilmesi için gerekli incelemeleri yapmış, bir rapor hazırlamış, bu rapor üzerine Darülbedayi-i Osmanî kurulmuştur. Tiyatro ve müzik bölümlerini içine alan bir konservatuvar niteliği gösteren bu kuruluş, Şehzadebaşı'ndaki Letafet apartmanında çalışmaya başlamış, müdürlüğüne Antoine getirilmiştir. Ancak I. Dünya savaşının patlaması çalışmaları aksatmıştır. Antoine Fransa'ya dönmüş, 4 ağustos 1914 tarihinde İstanbul gazetelerine verilen şu ilânla Darülbedayi'nin açılışının ertelendiği bildirilmiştir. «Ahvâl-i hazıra-i fevkalâde ilcasiyle Darülbedayi derslerinin tasnifi ve mektebin küşadı ilân-ı ahire kadar talik edilmiştir.»

ANTOLOJİ

Edebiyat ve müzik eserlerinden seçme parçaları derleyen kitaplara verilen ad. Yunanca Anthologia sözcüğü anthos = çiçek, legein = toplamak, derlemek sözcüklerinden türetilmiştir. Dar anlamda Yunan antolojilerine verilen ad.

Yunan Antolojisi: İlk antolojileri eski Yunanlılar derlemişlerdir. En tanınmışları şunlardır:

Stephanos (Çelenk): M.Ö. II. yüzyılda Gadaralı Meleagros'un meydana getirdiği antolojidir. Başında bir önsöz vardır. 41 şairden seçilen epigramların derlenmesiyle meydana getirilmiştir. Bu epigramlar ilk dizelerin harflerine göre alfabetik olarak dizilmiştir.

Stephanos (Çelenk): M.S. I. yüzyılda Makedonyalı Filippos'un meydana getirdiği antolojidir. Bunun da başında bir önsöz vardır ve epigramlar alfabetiktir.

Anthologion (Antoloji): II. yüzyılda Diogenianos tarafından derlenmiştir.

Kyklos ya da Sylloge: Bizanslı tarihçi Myrinalı Agathias tarafından VI. yüzyılda meydana getirilmiştir. Bu kitapta epigramlar alfabetik değildir; türlere göre sıralanmıştır.

Yukarıda saydığımız antolojilerin hepsi kaybolmuştur; fakat bunlardaki parçaların büyük bir bölümü, daha sonraki devirlerde hazırlanan antolojilerde yer almıştır.

Anthologia: Bizanslı saray rahibi Kostantinos Kephalas tarafından hazırlanmıştır (yaklaşık olarak 917). Hazırlanışında Meleagros, Filippos ve Agathias'ın eserlerinden yararlanmıştır. Bu antoloji alfabetik değildir.

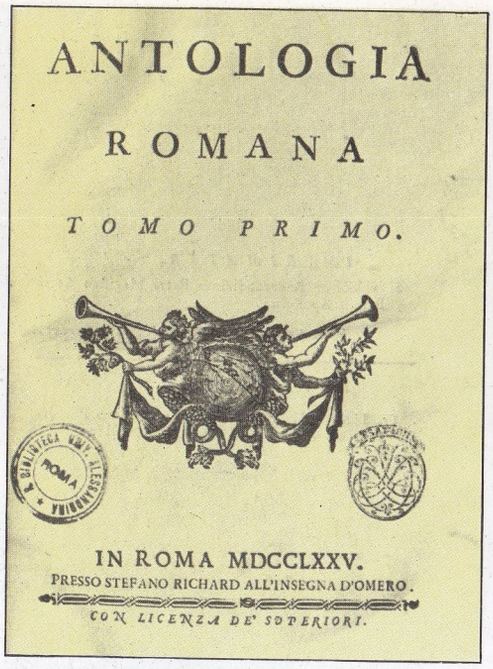
ANTOLOGIA
ROMANA
TOMO PRIMO.
IN ROMA MDCCLXXV.
PRESSO STEFANO RICHARD ALL'INSEGNA D'OMERO.
CON LICENZA DE' SUPERIORI.

XVIII. yüzyılda yayımlanmış olan on dokuz ciltlik bu İtalyan antolojisi bir ansiklopedi niteliği taşıyordu.

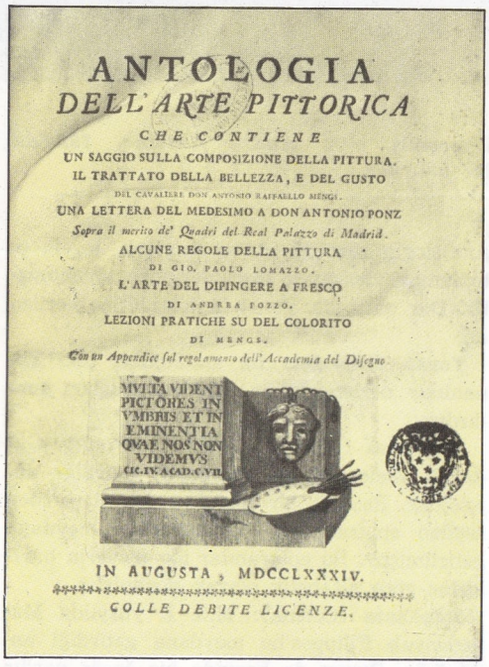
ANTOLOGIA
DELL'ARTE PITTORICA
CHE CONTIENE
UN SAGGIO SULLA COMPOSIZIONE DELLA PITTURA.
IL TRATTATO DELLA BELLEZZA, E DEL GUSTO
DEL CAVALIERE DON ANTONIO RAFFAELLO MENGS.
UNA LETTERA DEL MEDESIMO A DON ANTONIO PONZ
Sopra il merito de' Quadri del Real Palazzo di Madrid.
ALCUNE REGOLE DELLA PITTURA
DI GIO. PAOLO LOMAZZO.
L'ARTE DEL DIPINGERE A FRESCO
DI ANDREA POZZO.
LEZIONI PRATICHE SU DEL COLORITO
DI MENGS.
Con un Appendice sul regolamento dell'Accademia del Disegno.
MVLTA VIDENT PICTORES IN VMBRIS ET IN EMINENTIA QVAE NOS NON VIDEMVS
CIC. IV. A CAD. C. VII.
IN AUGUSTA, MDCCLXXXIV.
COLLE DEBITE LICENZE.

Resim konusunda hazırlanmış bir XVIII. yüzyıl antolojisi.

Anthologia: 1301'de Bizanslı keşiş Maximos Planudes tarafından hazırlanmış ve İstanbul'un fethinden sonra Floransa'ya yerleşen İoannes Laskaris adlı Bizanslı bir bilgin tarafından yayımlanmıştır (1494). Planudes, bu kitabın hazırlanmasında Kephalas'ın ve ondan öncekilerin antolojilerinden yararlanmıştır.

Anthologia Palatina: Bir Yunan antolojisidir. 1606 yılında Almanya'da Pfalz (Palatinatus) ın başkenti Heidelberg kitaplığında Fransız filoloğu Saumaise tarafından bulunduğu için Anthologia Palatina adını almıştır. Bu kitap daha sonra Brunck tarafından yayımlanmıştır (1772-1776).

Palatina adını taşıyan bu yazma eser, bugünkü modern Yunan antolojilerinin temelidir. Bu antoloji 15 kitaptan meydana gelmiştir. 2000 yıllık Yunan geleneklerini dile getirdiği için son derecede önemlidir.

Latin Antolojileri: Anthologia Latina: Kuzey Afrika'da Vandallar devrinde yaşamış Latin dili kullanan şairlerin şiirlerinin derlendiği antoloji (533). VI. yüzyıla ait şiirlerle bu antolojideki şiirler, VIII. yüzyılın başlarında hazırlanan ve bugün «Codex Selmasianus» diye anılan bir kitapta toplanmıştır. Fransız filoloğu Saumaise tarafından bulunduğu için onun adıyle adlandırılan Codex Selmasianus'un ilk beş kitabı kaybolmuştur.

Anthologia, Latina, 1869-1870 yıllarında Alexander Riese tarafından yayımlanmıştır (Riese, bu esere başka elyazması Latince şiir denemelerini de katmıştır). Ünlü Alman Latinisti Buecheler de yazıtlardaki Latince şiirleri toplayarak bunları «Carmina Latina Epigraphica» adıyle aynı kitabın ikinci bölümü olarak yayımlamıştır (1895-1897). Daha sonra Ernst Lommatzsch 1926'ya kadar bulunan yazıtlardaki şiirleri de adı geçen kitaba eklemiştir.

Çağdaş Antolojiler: Antoloji ortaçağ ve rönesansta ihmal edildikten sonra, ilk olarak Agostino Gobbi 1708 yılında Bologna'da bir antoloji yayımlamıştır. Bu antoloji geçmiş yüzyılların ünlü ozanlarının şiirlerinden örnekleri bir araya getirmiştir. Daha sonra başka ülkeler de İtalya'yı izlemiş, antoloji gitgide yaygın bir edebiyat türü olmaya başlamıştır. İtalya'da Foscolo, Leopardi, Carducci, İngiltere'de Shelley, İspanya'da Gily Zarate gibi ünlü edebiyatçılar çeşitli antolojiler hazırlamışlardır.

Türk Edebiyatında Antoloji: Antoloji sözcüğü Türk edebiyatında 1929'dan sonra kullanılmaya başlanmıştır. Son yıllarda antoloji yerine «güldeste, seçmeler» gibi sözcükler de kullanılmaktadır.

Türk edebiyatında bilinen ilk antoloji Ömer İbni Mezit'in 1436'da hazırladığı «Mecmuat-ün-Nezair»dir. Tek nüshası Niğde'de Ferit Faik'in özel kitaplığındadır. Bu kitapta XIII. ve XIV. yüzyıllar ile XV. yüzyılın başında yaşamış 83 şaire ait 397 şiir yer almıştır.

Mecmuat-ün Nezâir'den sonra hazırlanan ikinci önemli eser, Eğridirli şair Hacı Kemal'in 1512'de tamamladığı «Câmi-ün Nezâir» dir. Bu büyük eserde XIII.-XV. yüzyıllarda yaşamış 266 şairin 29461 beyti toplanmıştır. Tek nüshası Beyazıt Genel kitaplığındadır. Eski şairlerin şiirlerini bir araya toplayan en ünlü kitap Edirneli Nazmi'nin 1523'te hazırladığı «Mecmua-ün-Nezâir»dir. Tek nüshası Nuruosmaniye kitaplığında bulunan bu büyük kitapta XIV. ve XV. yüzyıllar ile XVI. yüzyılın başında yaşamış 243 şaire ait 3356 gazel vardır. Bunlardan başka Pervane -bin Abdullah'ın 1560'ta hazırladığı mecmuanın tek nüshası Topkapı müzesinde Bağdat köşkü kitaplığındadır.

XVII. yüzyılda Peşteli Hisalî'nin kendi el yazısıyle hazırladığı iki ciltlik «Metali-ün-Nezâir» adlı kitabın bir nüshası Nuruosmaniye kitaplığındadır.

Bizde batı edebiyatındaki anlamıyle ilk antolojiler tanzimattan sonra yazılmıştır. Başlıcaları şunlardır: 1865'te Refik ile Tevfik'in hazırladığı 3 ciltlik «Letaif-i İnşa». Bu kitap Divan edebiyatı yazarlarının mektuplarından seçmelere yer verir.

Tanzimat devrinde yayımlanan antolojilerin en ünlüsü Ziya Paşa'nın hazırladığı «Harâbât» tır. 3 ciltten meydana gelen Harâbât 1874'te İstanbul'da yayımlanmıştır.

Bu dönemin ikinci önemli antolojisi, Ebuzziya Tevfik'in Rodos adasında sürgünken 1875'te hazırladığı «Numune-i Edebiyat-ı Osmaniye» dir. Bu kitap 1878-1911 yılları arasında altı kez basılmıştır. Gene bu devirde derlenmiş Divan şairlerinin mektuplarından parçalar toplayan üç ciltlik «Letaif-i İnşa» anılması gereken bir kitaptır.

Tanzimat edebiyatından düzyazı örnekleri veren antolojilerden biri Emin Osman'ın 1811'de yayımlanan «Hadikatül üdeba» adlı kitabıdır. Mustafa Reşit'in hazırladığı ve 1884'te iki cilt olarak yayımlanan «Müntahabat-ı Cedide» ise birinci cildinde düzyazı, ikinci cildinde şiir örnekleri verir.

XX. yüzyılın başlarında yayımlanan öbür önemli antolojiler arasında Bulgurluzade Rıza'nın «Bedâyi-i Edebiye (3 cilt)», Reşit Süreyya'nın Edebiyat-ı Cedide» (1910), Mithat Cemal Kuntay'ın yayımladığı «Nefais-i Edebiye» (1911), gene aynı yıl Süleyman Bahri ile Refet Avni'nin hazırladıkları «Resimli Müntahabat-ı Edebiye» yi, Ahmet Cevdet'in 1918'de yayımlanan «Asar-ı Nefise» sini sayabiliriz. Bazı yabancı yazarların da hazırladığı Türk Edebiyatı antolojileri vardır. En önemlisi Gibb'in hazırladığı «A History of Ottoman Poetry» (Osmanlı şiiri Tarihi) adlı eserinin altıncı cildidir. Yazar, bu eserinde Mevlâna Celâlettin-i Rumî'den Ziya Paşa'ya kadar olan

Palatina antolojisini Heidelberg kitaplığında bulan Saumaise.

şairlerimizden yaptığı seçmeleri bir araya toplamıştır.

Cumhuriyetten sonra yetişen edebiyatçılar arasında, Vasfi Mahir Kocatürk, Orhan Burian, Yaşar Nabi Nayır, yeni ve eski şiirimizn örnek eserlerini toplayan antolojiler yayınlamışlardır. Tahir Alangu'nun hazırladığı Türk Hikâyecileri Antolojisi de bu alanda değerli bir örnektir.

ANTONELLO DA MESSINA

(1430-1479) İtalyan ressamı. Gençliğinde verdiği eserler flaman resmiyle sıkı ilişkilerini ortaya koyar. Flaman resminin o devirlerde Fransa ve İspanya'da yaygınlığı ve güney İtalya'nın da bu iki devletle kültür bakımından mevcut bağları göz önünde tutulacak olursa, bu etkiyi olağan karşılamak gerekir.

Antenello, Napoli'de ressam Colantonio ile çalışmış ve Napoli krallık koleksiyonlarında flaman resminin büyük eserlerini görmek fırsatını bulabilmiştir.

Belgeler Antonello'nun Messina'da atölyesi bulunmasına rağmen, oradan sık sık ayrıldığını da göstermektedir. Vasari'ye göre Antonello Roma'ya gitmiş ve 1475-1476 yıllarında Venedik'te bulunarak, canlı, sıcak renkli, ışık gölge oyunlu portreleriyle, Venedik resminin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. Antonello'nun tablolarında XV. yüzyılın belli başlı iki sanat akımı çok belirgin bir şekilde birleşir ve kaynaşır. Bunlar, çeşitli doğal ögelerin ve özellikle maddelerin renklerinin (kumaşlar, brokarlar vb.) kesin ve ayrıntılı bir şekilde taklidine yönelmiş flaman akımı ile kahramanlık ifadesini, plastik hacmi, şekillerdeki geometrik stilizasyonu arayan Rönesans akımıdır.

Antonello'nun stil çalışmaları gittikçe genişleyen bir kompozisyon anlayışına yönelmiştir. Başlıca eserleri arasında Londra'daki National Gallery'de bulunan San Girolamo'yu; Venedik'teki Correr müzesinde bulunan Pieta'yı, Viyana'da bulunan San Cassiano kilisesinden alınma resimleri sayabiliriz. Dresden'deki San Sebastiano da en önemli tablolarından birisidir. Portreleri dünya müzelerinin en önemli tabloları arasındadır.

Antonello da Messina: Portre (Paris Louvre müzesindedir). Bu tablo ifadedeki yoğunluk ve hatlardaki enerjiyle dikkati çekmektedir.

ANTONIONI, MICHELANGELO

(1912-) İtalyan sinema yönetmeni. İktisat öğrenimi yapmış, sinema eleştirmecisi olarak sinemayla ilk ilişkisini kurmuştur. 1942 yılında **Les Visiteurs du Soir**'ın çekiminde Marcel Carné'nin yardımcılığını yapmış, bazı senaryoların yazılmasına katıldıktan sonra, 1943'te **Gente del Po** adlı ilk kısa metrajlı filmini çekmiştir. Daha sonra konulu filimlere yönelen Antonioni, kişisel bir üslûpla günümüz sinemasının en önemli sanatçıları arasında yer almıştır. Antonioni evlilik, yalnızlık, anlaşılmazlık gibi konuları, psikolojik araştırmaya öncelik tanıyan bir tutumla sinemaya aktarmış, Fellini ve Bergman'la birlikte bu alanın en başarılı sinema sanatçısı olmuştur. Çağdaş roman sanatının gelişmesine paralel bir gelişmeyi sinemaya getiren Antonioni, İtalyan sinemasının yeni gerçekcilik akımından sonraki gelişmesini kuvvetli bir şekilde etkilemiştir.

Filimleri: Kısa metrajlı: Gente del Po, (Po İnsanları 1943), N.U. (Şehir Temizliği 1948), L'amorosa mensogna (Yalancı Aşık 1949), Superstizione (Batıl İnanç, 1949). Konulu Filimleri: Cronaca di un amore (Bir Aşkın Hikâyesi, 1950); I Vinti (Yenilmişler, 1952); La Signora Senza Camelia (Kamelyasız Kadın, 1953); Amore in città (Şehirde Aşk) adlı filmin Tentato suicidio (İntihar Denemesi, 1955): başlıklı bölümü, Le Amiche (Kadınlar Arasında, 1955); Il grido (Çığlık, 1957); L'avventura (Serüven, 1959); La notte (Gece, 1961); L'eclisse (Batan Güneş, 1962); Deserto rosso (Kızıl Çöl, 1963), Blow up (Patlama, 1966).

Bu filimlerden Kadınlar Arasında ve Kırmızı Çöl, 1955 ve 1964 Venedik film şenliklerinde, Patlama ise 1967 Cannes film şenliğinde armağan kazanmışlardır.

ANTONIUS, MARCUS

(M.Ö. 82-) Romalı komutan. Ana tarafından Caesar'la akrabadır. Galya fethine onunla birlikte gitmiş ve desteklemiştir. 44 yılında Caesar'ın katlinden sonra devletin başına geçmiş, fakat iktidar uğruna girişilen mücadelede çeşitli serüvenlerden sonra Caesar'ın varislerinden Octavius ve Lepidus'la birleşmek zorunda kalarak, 27 kasım 43 tarihinde onlarla ikinci Triumvirayı meydana getirmiştir. 42 yılında katıldığı Filippi savaşında Caesar'ın katillerinin yenilmeleriyle eyaletlerin taksiminde Antonius'a önce iki Galya ve sonra da Asya düşmüştür. Böylece Mısır kraliçesi Kleopatra'yı tanımış, onun kışkırtmasıyle Octavius'un kızkardeşi olan karısı Octavia'yı boşamıştır. Kleopatra'yla evlenen ve varis olarak da onun oğullarının tanınması için bir vasiyetname hazırlayan Antonius'un elinden senato bütün yetkileri alıp Kleopatra'ya savaş

açmıştır. M.Ö. 31'de Actium yakınlarında Octavius'un donanması Kleopatra ile Antonius'un birleşmiş donanmasını yenilgiye uğratınca Antonius kendisini, kendi kılıcı üzerine atarak intihar etmiştir.

ANTRASİT

%92'den fazla karbon ihtiva eden sert bir madenkömürü çeşididir. Parlaklığı hemen hemen metaller gibidir. Parmaklar arasında sıkıştırılınca tozlaşıp dökülmez. Çok fazla karbon ihtiva etmesi (bitümlü madenkömürlerinde ortalama %72 kadar karbon bulunur) çok yüksek basınç ve orta derecede sıcaklık altında uzun süre kalmış olmasının bir sonucudur. Kömür katmanları yer hareketleri sebebiyle çok derinlere gömülmüş, üzerine büyük basınçlar yüklenmiş, bu sırada sıcaklık da yükselince hemen hemen bütün uçucu kısımlar ayrılmıştır.

Antrasit çok az bir alev ve dumanla yanar. Güç tutuşur, yavaş yanar, fakat büyük bir ısı verir, buna karşılık pek az kül bırakır. Açık ızgaralarda yanmaz, kapalı ocaklarda yakılırsa kazanların ısıtılması için en iyi yakıt olur.

Antrasit piyasası petrolün rekabeti karşısında öbür madenkömürlerine oranla daha daralmıştır. En iyi antrasit başlıca Büyük Britanya adalarında bulunur. Fakat dünyada en çok antrasit Pennsylvania'da (A.B.D.) çıkar. Burada çıkan antrasit yavaş yavaş azalmış, 1917'de 90 milyon ton iken bugün 18 milyon tondan daha aşağıya düşmüştür. En büyük antrasit yatakları Shan-si'de (K.Çin) ve Vietnam'da kızıl nehir yakınlarında bulunur. Bunlar Pennsylvania'dakilerden daha geniştir.

ANTROPOLOJİ

İnsanı, sistemli ve karşılaştırmalı yollardan, fizik görünümlerinin tamamı yönünden inceleyen bilim dalı. Antropoloji bilimi geliştikçe çalışma alanını sınırlandırmış, insanı somatik açıdan ele almakla yetinerek kültürel belirtilerin incelenmesini çağdaş topluluklar açısından etnolojiye, geçmişte yaşamış topluluklar açısından ise paleontoloji ya da tarihöncesine bırakmıştır. Antropoloji gerek bugünkü insanı, gerekse fosil insanları (paleantropoloji) inceler.

Çok eski zamanlardan beri insanoğlu kendisiyle başkalarının ve özellikle kavimlerin birbirinden farklı olduğunu anlamıştı. İnsanlar arasında töreler, giyiniş tarzı gibi farkların yanı sıra, dış görünüş ve derinin rengi bakımından da farklar vardır. Eski Mısırlılar, firavunları adına diktikleri anıtlara, birbirine zincirle bağlanmış uzun tutsak dizilerinin resimlerini yaparken, aralarına açık renk derili ve sakallı Libyalılar ile zencileri de katarlar, Mısır askerleriniyse pembeye boyarlardı. Büyük Yunan tarihçi ve coğrafyacısı Halikarnaslı Heredot, eskiçağ kavimlerinin (Mısırlılar, Yunanlı'lar, İskitler, Habeşler) pek çoğunun özelliklerini anlatır, fizik nitelikleri (doğu Habeşlerinin düz saçlarıyle Batı Habeşlerinin kıvırcık saçları), etnografik niteliklerden («yerleşmiş» ya da tarımla uğraşan halklar ve Karadeniz kıyılarında yaşayan, «göçebe» ya da savaşçı halklar) ayırt eder.

Eski çağların kelimenin tam anlamıyle ilk antropoloğu, Aristoteles'tir. (M.Ö. III. yüzyıl). Zooloji dünyasının ilk sınıflandırmasını yapan O'dur. Bu sınıflandırmada insan, «düşünen hayvan» olarak tanımlanmış ve hayvansal ve ruhsal yönleriyle ele alınmıştır. Bundan sonraki yüzyıllarda çeşitli insan tiplerinin tanınması Hippokrates gibi ünlü hekimler ile, daha sonraları da XIV., XV., XVI., yüzyılların Marko Polo, Kristof Kolomb, Amerigo Vespuçi, Vasko dö Gama ve Macellan gibi büyük gezgin ve denizcileri sayesinde olmuştur. Büyük Vesalius (XVI. yüzyıl) insanın anatomik yapısının, o zamana kadar otopsilerde kullanılan maymunun yapısından farklı olduğunu göstermiştir. XVIII. yüzyılda Linné, Aristoteles gibi insanı yaratıkların merkezi kabul ederek, insan ırklarının fizik, moral ve etnolojik (giyiniş tarzı, hükümet sistemi vb.) niteliklerine dayanan bir sınıflandırmasını yaptı. Antropoloji ve özellikle fizik antropoloji, pozitivizm yüzyılı olan XIX. yüzyıldan itibaren gelişti. «İnsan ırkı» kavramını getiren Buffon (1707-1788) ilk modern antropoloji bilgini sayılır. Buffon'a göre bütün ırklar ilkel beyaz insanın yayılmasından ve çeşitli doğal ortamlara uymasından çıkmıştır. Buffon'u Lamarck (1744-1829), Geoffroy Saint-Hilaire (1772-1884), Blumenbach (1752-1840) gibi bilginlerin çalışmaları izlemiştir. Blumenbach kafatasına belirli bir açıdan bakarak ırk durumuyle ilgili sonuçlar çıkartma usulünü getirdi. XIV. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar «monogenist» ler ile «poligenist» ler arasındaki tartışmalar antropolojik incelemeleri hızlandırmıştı. Camper (1722-1789) yüz açısının ölçülüp incelenmesini sağlayan grafik metodunu buldu. De Quatrefages (1810-1892) ile Broca (1824-1880) kafatasının morfolojik ve metrik incelenmesine gereğinden fazla önem verdiler. Manouvrier (1850-1927), morfoloji ile fonksiyonlar arasındaki ilişkilerin araştırılmasına başladı. Fizyolojik antropoloji, vücut ölçülerinin incelenmesine, yani antropometriye de büyük önem kazandırdı. XIX. yüzyıl antropolojisinin önemli kişileri arasında, 1870'te Floransa'da ilk antropoloji kürsüsünü kuran, kafatasının karakterlerini ve duyu organlarının hacmi arasındaki ilişkileri incele-

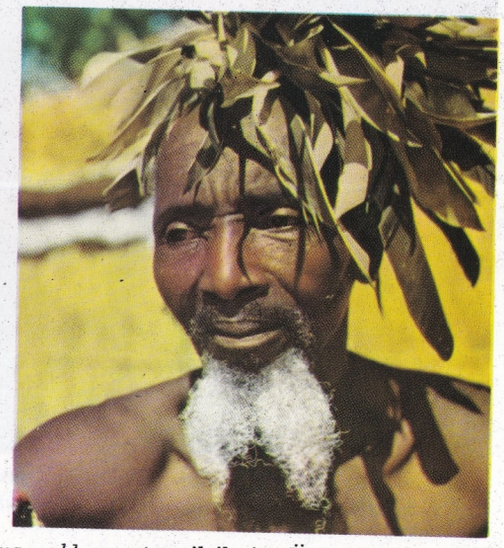

Antropoloji sınıflandırmalarının dayandığı ana ırkların temsilcileri: Üstte, Avrupa'lı bir kadın ve zenci bir erkek. Altta: Bir Moğol ile Avustralya'lı bir yerli.

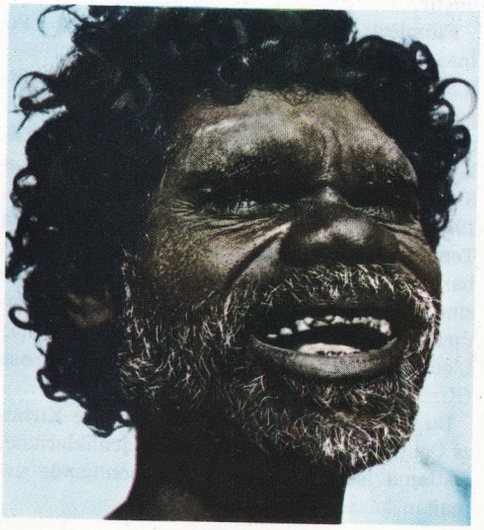

İNSAN IRKLARININ DAĞILIMI

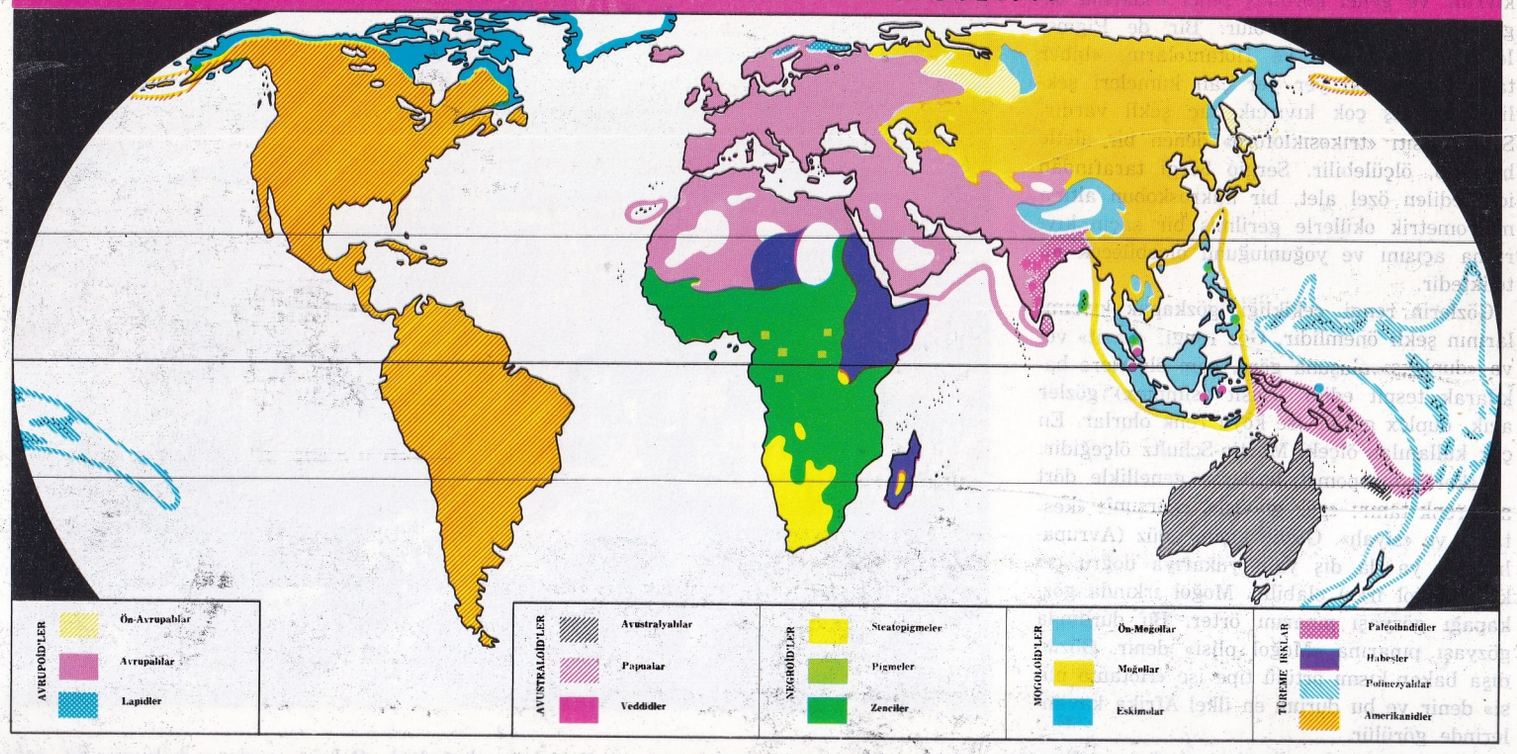

yen Paolo Mantegazza'yı (1831-1910); poligenist inanışlı, kranolojinin gelişmesinde rol oynamış olan Giusseppe Sergi'yi (1841-1936); Fransız Topinard gibi antropoloji bilimine çok büyük katkıları olan Enrico Morselli'yi (1852-1929) anabiliriz. Antropolojinin en son gelişmeleri konusunda ise Fiescher'in (1936), Eicksted'in (1937) ve Biasutti'nin (1941) sınıflandırmalarını, özel araçlarla kafatası yapısı üstüne çalışmalarını (Sergio Sergi) ve kan grupları konusundaki çalışmaları (Lattes) sayabiliriz.

Kriminel Antropoloji. — Suçlu insanı antropolojinin doğacı metotlarla inceleyen bilim dalı. İtalyan Cesare Lombroso'nun kurduğu ve sonradan Giovanni Marro ile Ferri tarafından genişletilmiş olan bu bilim dalı suçluda normal insana oranla daha çok sayıda fizik ve ruhsal anomaliler bulunduğu ilkesini temel almıştır. Bu durumda atalardan gelme «soysuz ya da atavik» karakterlerin büyük önemi vardır. Bu anormallikler «sorumsuzluk» ilkesini (doğuştan suçluluk teorisi) ortaya çıkartacaktır. Buna karşılık, daha sonra, Garofalo ile Ferri suçlunun «ıslah edilebilirliği» ilkesini kabul edeceklerdir. Bu ilke özellikle Manzini'nin çabalarıyle geliştirilmiş ve ceza kanunlarında yer alan güvenlik tedbirleriyle desteklenmiştir.

ANTROPOLOJİK NİTELİKLER

İnsan türünün antropoloji açısından sınıflandırılmasını sağlayan öğelerdir. Bu öğeler, özel ölçü aletleriyle ortaya çıkartılır. Antropometrik nitelikler kafatası, gövde, kol ve bacaklar üzerinde bulunur. Bu nitelikler «antropometre» denen dereceli bir cetvelle ölçülen boy başın tepesinden, oturulan yere kadar uzanan gövde uzunluğu, kollar iki yana açıkken orta parmakların arasındaki uzunluk, kol ve bacaklarını uzunluğu, gövde ve karın hizasında alınmış birer dairenin çapı gibi ölçülerle elde edilir. Bu ölçülere ağırlık ve dinamometreyle ölçülen kas kuvveti ve «spirometre» yle ölçülen akciğer kapasitesi de eklenir. Antropometrik ölçüler çoğu zaman tanımlayıcı niteliklerle birleştirilerek istatistik yöntemleriyle incelenen ve amaca göre değişen bireysel antropometrik cetvellerde toplanır. Tanımlayıcı nitelikler metre ya da teraziyle ölçülememekle birlikte gene de önemlidirler. Hatta insan ırkları arasında ayırım yapabilmekte çok büyük rol oynarlar. Bu niteliklerin en önemlileri arasında, deri rengi gelir. Deri rengi, renkli seramik levhalardan meydana gelmiş «kromatik derece» yle ölçülür. Renkler Avrupa ırklarının pembeye çalan beyazından, Andaman adaları halkının abanoz karasına doğru koyuluk derecesine göre sıralanmıştır. Hepsinin özel bir numarası vardır. En ünlü ölçeklerden biri, von Luschein'in 36 renk tonundan meydana gelen ölçeğidir. Güneş yanığı etkilerini giderebilmek için renk ölçümünü vücudun güneş ışınlarına maruz kalmayan bir kesiminde yapmak gerekir.

Saçların hem rengine hem şekline bakılır. Saç rengi genellikle şu dört temel renge göre tespit edilir: «sarı», «kızıl», «kumral-kestane» ve «siyah». Her renk kendi içinde 0'dan 3'e doğru numaralanır. Ayrıca kızıl renk, aralarında hiç bir ilişki bulunmayan ırklarda «değişme» rengi olarak belirir. Saçların şekli saç telinin kesitine (yuvarlak, eliptik, yassı) ve kılkökünün durumuna göre tayin edilir. Eğer kesit yuvarlak ve kılkesesi düzse Moğol ırkının düz ve dik saçları söz konusudur. Kesit eliptik ve yumuşaksa saçlar Avrupa ırklarında olduğu gibi dalgalı ya da kıvrıktır. Nihayet kesit belirli şekilde eliptik veya yassı, saç kökü eğikse, saç kuvvetle

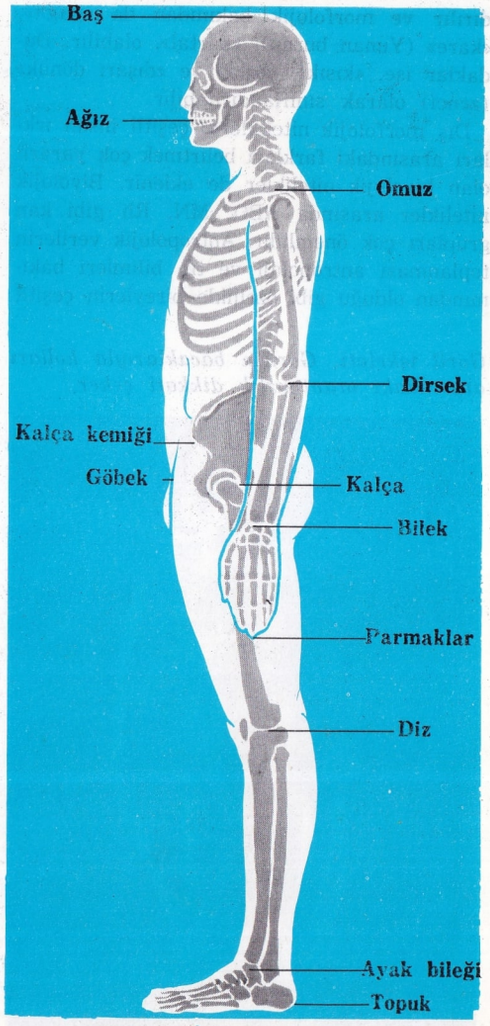

Araştırmacılar, insan vücudunun baş, gövde, kol, bacak gibi organlarının boya olan oranından çeşitli sonuçlar çıkartır.

kıvrılır ve genel görünüş zenci ırklarına özgü yün gibi kıvırcık olur. Bir de Pigmelerin Boşimanların ve Hotantoların, «biber tanesi» tipindeki yer yer çalı kümeleri şeklinde çıkmış çok kıvırcık saç şekli vardır. Saçın kesiti «trikosikloforo» denen bir aletle bulunup, ölçülebilir. Sergio Sergi tarafından icat edilen özel alet, bir mikroskobun altına mikrometrik okülerle gerilmiş bir saçın kıvrılma açısını ve yoğunluğunu ölçebilecek niteliktedir.

Gözlerin rengi, çekikliği, gözkapak kıvrımlarının şekli önemlidir. Göz rengi, «basit» veya «dupleks» oluşuna göre, cam ölçerlere bakılarak tespit edilir. Basit (simplex) gözler açık, duplex gözler ise koyu renk olurlar. En çok kullanılan ölçek, Martin-Schultz ölçeğidir.

Askerî antropometrilerdeyse genellikle dört ana renk tanır: «gök mavisi», «kurşunî» «kestane» ve «siyah». Gözün biçimi, düz (Avrupalı ırkı) ya da dış yanı yukarıya doğru çekik (Moğol ırkı) olabilir. Moğol ırkında gözkapağı gözyaşı pınarını örter. Bu durumda gözyaşı pınarına «Moğol plisi» denir. Gözün dışa bakan kısmı örtülü tipe ise «Hotanto plisi» denir ve bu durum en ilkel Afrika kavimlerinde görülür.

Burun, kranometri ölçülerine göre sınıflandırılır ve morfolojik bakımdan da «gaga», «kare» (Yunan burnu), «kartal», olabilir. Dudaklar ise, «kısık», «orta» ve «dışarı dönük» (zenci) olarak sınıflandırılabilir.

Dış morfolojik niteliklere, çeşitli insan ırkları arasındaki farkları belirtmek çok yararlı olan biyolojik nitelikler de eklenir. Biyolojik nitelikler arasında ABO, MN, Rh gibi kan grupları çok önemlidir. Antropolojik verilerin toplanması antropoloji ve tıp bilimleri bakımından olduğu gibi özellikle bireylerin çeşitli yeteneklerini incelemek yönünden, askerlik ve sporda da önemlidir.

Goril iskeleti. Gorilin bacaklarıyla kolları arasındaki orantısızlık dikkati çeker.

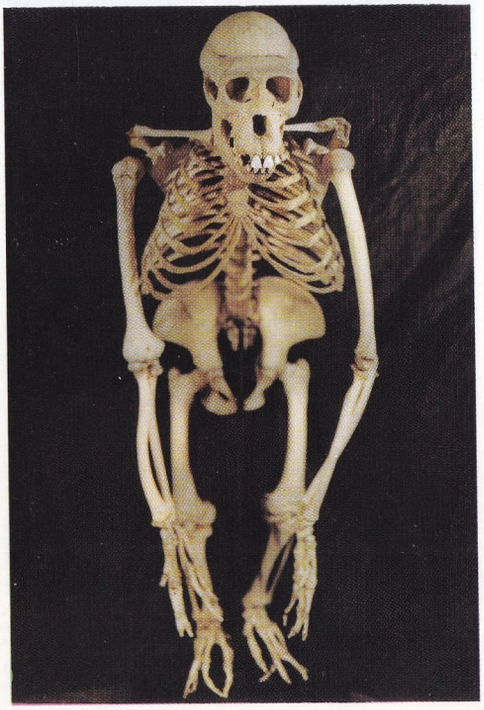

Anvers'in Ortaçağ'dan kalma mahalleleri ve katedral. Şehrin modern bölümü bu eski mahallelerin çevresinde gelişmiştir.

ANTROPOMETRİ

İnsan gövdesinin, özellikle kafatasının ölçü oranlarının incelenmesi ve bu yoldan değişik insan tiplerinin ve onların birbirleriyle ilişkilerinin araştırılması.

Vegecius'dan öğrendiğimize göre eski Romalılar, orduda ne gibi hizmetlerde kullanılabileceklerini tayin edebilmek için, erkeklerin boylarını ölçerek antropometriden faydalanırlarmış. Fakat antropometri gene de bilim olarak oldukça yeni sayılır. Bazı büyük Rönesans ressamlarınca tespit edilen ideal insan ölçülerinin (Leon Battista Alberti, Leonardo da Vinci vb.) kısmen klasik yazarlardan edindiklerini hatırlatmak doğru olur. Antropometri, bağımsız bilim olarak Belçikalı Adolphe Quetelet (1796-1874) nin «ortalama insan» teorisiyle bilimsel bir nitelik kazanmıştır. Ortalama insan, vücut ölçüleri ve oranları, ait olduğu grupta sık sık rastlanılan oranlara en uygun olan ideal bireydir. Uzun süre, ortalama adamın yeryüzünde mevcut olmadığı ileri sürülmüştür. Gerçekten de, bir insanın içinde yaşadığı halkın boy, göğüs çevresi ağırlık vb. gibi öğelerin ortalamasını kendisinde toplaması çok zordur. Antropometri ceza hukukunda da önemli bir rol oynar.

ANUŞ TEKİN, GERÇE

(? -1092) Selçuk beylerinden biri ve Harzemşahlar sülâlesinin atasıdır. Melikşah'ın Harzem valisi olan Bilge Tekin'in kölesiydi. Bilge Tekin'in ölümünden sonra, Anuş Tekin, sarayda efendisinin yerine getirilmiştir. Sonra kendisine Harzem valiliği verilmiş, fakat Anuş Tekin, Harzem'e gitmeyerek yerine naip (vekil) göndermiştir. Ölümünden sonra (1092) Harzem'e İkinci bin Koçkar atanmış, fakat yeni valinin âsi emirler tarafından öldürülmesi üzerine valiliğe Anuş Tekin'in oğlu Kutbuddin Mehmet atanmıştır. Kutbuddin Mehmet, Harzemşah adıyle vali olmuştur. Anuş Tekin bu soyun ilk kurucusu sayılmaktadır.

ANVERS

Belçika'da bir şehir merkezi (260 000 nüfus). Schelde nehri üzerinde, nehrin Kuzey denizine açılan haliç yakınlarına kurulmuştur. Yüzyıllar boyunca coğrafî konumu sayesinde gelişen limanına denizaşırı ülkelerden gelen hammaddeleri, çevredeki endüstri kuruluşları (elmas endüstrileri çok ileridir) işleyip ihraç ederler.

Anvers, VIII. yüzyıldan önce Saksonlar tarafından kurulmuş ve bir Norman egemenliği devri geçirdikten sonra ticarî alanda hızla gelişerek nihayet Anseatik Lig'in en ünlü kentlerinden biri haline gelmiştir. İspanyol egemenliği Anvers'te bir gerileme devri yaratmış ve liman hayatından hemen hemen tamamıyle yoksun bırakarak nüfusunu üçte bire indirmiştir. Napoleon tarafından askerî ve ticarî merkez olarak yeniden değerlendirilen Anvers, Viyana Kongresinden sonra, 1832'ye kadar Hollanda'ya geçmiş ve bu tarihte, bağımsızlığını ilân eden Belçika'yla kesin olarak birleşmiştir. Flaman Belçikasının başkenti de sayılan Anvers ilgi çekici sanat hareketlerine sahne olmaktadır. Flaman resim okulu eserlerini çok sayıda barındıran müzeleriyle kültür bakımından ilgi çekici bir merkezdir.

AORT (= Ana atardamar)
Atardamarların en büyüğü ve en önemlisidir. Kalbin sol karıncığından çıkar. Taban kısmında aort yayı denilen ve dalları başa, boyuna, kollara ayrılan, açıklığı aşağıya doğru bir yay çizer. Sola ve geriye doğru kıvrılan aort, yemekborusunu arkadan çaprazlayarak diyaframı deler ve karın boşluğuna girer. Buradaki organlara kollar verir. Kalça hizasından ikiye ayrılarak her biri bir bacağa gider.

Atardamarlar ulaştıkları ve yanından geçtikleri organların adını alır: Sol köprücükaltı atardamarı, sağ köprücükaltı atardamarı gibi.

Organlara ve doku içlerine kadar dağılan atardamarlar, incelerek kılcal damar olur.

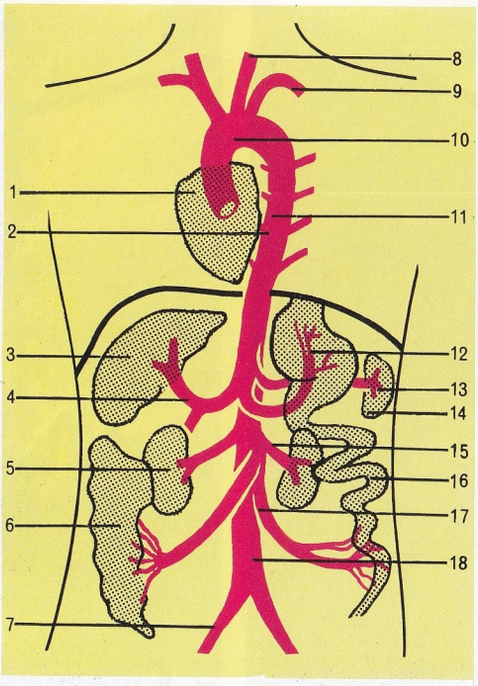

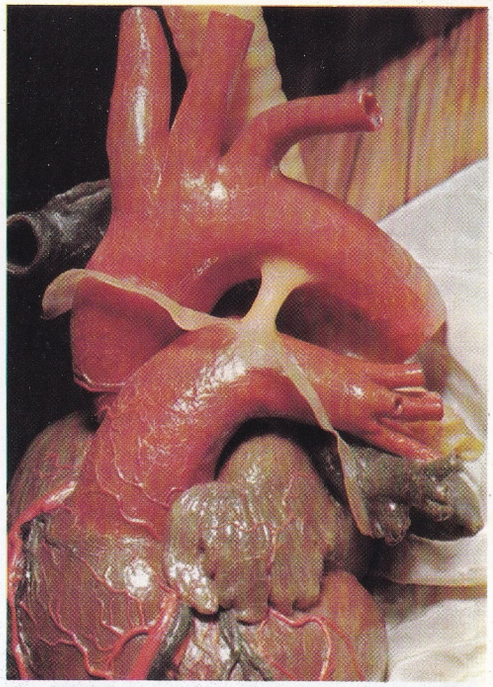

Aort. Solda: Aort ve kolları. 1 — Kalp, 2 — Kaburgalararası atardamar, 3 — Karaciğer, 4 — Karaciğer atardamarı, 5 — Böbrek, 6 — Çıkan kalınbağırsak, 7 — Sağ kalça dış atardamarı, 8 — Sol ana şahdamarı, 9 — köprücükaltı atardamarı, 10 — Aort yayı, 11 — Aort, 12 — Mide atardamarı, 13 — Dalak atardamarı, 14 — Dalak, 15 — Sol böbrek atardamarı, 16 — İnen kalınbağırsak, 17 — Alt bağırsak askısı atardamarı, 18 — Karın atardamarı. Sağda: Plastikten yapılmış bir aort.

AOSTA
İtalya'da, aynı adı taşıyan bölgenin merkezi olan şehir. (30 000 nüf.) Bağımsız bölge olduğundan bölgesel bir kurul tarafından yönetilir. Deniz düzeyinden yüksekliği 583 m.'dir. Augustus'un generali Terentius Varron tarafından askerî kamp olarak seçilmiş, sonraki gelişmelerle **Augusta praetoria** adıyle şehir olmuştur. Ortaçağda yapılan kulelerden «cüzzamlı» kulesi, Xavier de Maistre'in bir romanına konu olmuştur. Burgonyalı Rodolphe III. tarafından Umberto Biancamano'ya derebeylik olarak verilen Aosta, bağımsızlık duygusunu korumuştur. Çok sayıda yüksek fırını olan ve yakınındaki Cogne demir ve La Thuile antrasit madenleri işletilen büyük bir endüstri merkezidir.

1927 yılında Torino ilinin kuzey kısmıyle birleştirilerek meydana getirilen Aosta ili (99 754 nüf.), 1945'ten beri bölgesel bağımsızlığa kavuşmuştur: Yüzölçümü 3262 km².'dir. Güneyinde Gran Paradiso, batısında Mont Blanc ve kuzeyinde Rose ve Crevin ile Apeninler bulunan dağlık havzayı kuşatır. Bu sebepten gerek kışlık, gerekse yazlık dinlenme ve eğlence merkezleri bakımından çok zengindir. Bunlardan Mont Blanc eteklerindeki Courmayeur, Cervinia, Breuil gibi kış sporu merkezleri, Gressoney, Cogne ve Saint-Vincent gibi kaplıca şehirleri sayılabilir.

Aosta: Şehrin ortasındaki Chanouxe alanı. Aosta, anıtları ve kuruluşuyla tam bir Roma şehridir.

Aosta'daki Brewil tepesi. Bu bölge kış sporları bakımından, özellikle son yıllarda, çok gelişmiştir.

XV. yüzyılın sonlarına doğru yapılmış olan Bard Kalesi.

XV. yüzyıl yapılarından İssogne Şatosu'nun bahçesi.

İmparator Augustus devrinde yaptırılmış olan tiyatronun kalıntıları.

Son derece verimli Alp otlakları büyükbaş hayvancılığa elverişli olduğundan süt endüstrisi çok gelişmiştir. Çok sayıdaki nehirlerin suları çeşitli hidroelektrik santrallarına enerji sağladığı için, enerji kaynaklarından yararlanarak Cogne ve La Thuile'de maden, Verres, Chatillon, Saint-Marcel'de kimya endüstrisi merkezleri geliştirilmiştir.

İyi bir karayolu ağı ve çok sayıda füniküler ve teleferik, turistlerin bütün vadiyi gezmesini kolaylaştırır. Küçük Saint-Bernard geçiti ve Mont-Blanc gediği bölgeyi Fransa ile, Saint Bernard geçiti ise İsviçre ile bağlar.

Turizm yönünden çok ileri olan Aosta vadisi bölgesi doğal güzelliklerine ve sağlığa uygun havasına, geleneklerinin, lehçelerinin, evlerinin ve arkeoloji ve sanat hazinelerinin ilginçliğini de katmaktadır. Bu özellikler bölgenin morfolojik yapı bakımından başka bölgelerden uzak oluşu sayesinde çok iyi korunmuştur.

Aosta, son yıllarda otel ve pansiyonlarını çok geliştirerek önemli bir turizm merkezi olmuştur.

APANDİS

Körbağırsağın altında, 7 cm. kadar uzunlukta bir çıkıntı. Apandis, genellikle ucu aşağı ve ortaya doğru, bazen de karaciğere kadar uzanmış durumda olabilir.

İltihaplandığı zaman, özellikle ileri ve uygar ırklarda son derece yaygın bir hastalık olan «apandisit» başlamış demektir. Bu hastalık yaşama bağlı alışkanlıklar ve beslenme biçimleriyle ilgili sayılır. Örneğin Çinlilerde

hemen hemen apandisite hiç rastlanmayışı onların daha çok bitkisel besinlerle beslenme alışkanlıklarından ötürüdür. En küçük yaştan en ileri yaşa kadar bütün insanlar apandisit olabilir. Hastalık, apandise bakterilerin yerleşmesinden ve müzmin bağırsak iltihabından doğabileceği gibi, meyve çekirdeği, solucan gibi yabancı cisimlerden de ileri gelebilir.

Apandisit krizi çoğunlukla anî olarak başlar; hasta, karnının sağ alt yanında şiddetli bir sancı duyar. Çoğu kez kusar, titrer ve karın kasları şiddetle kasılır. Çocuklarda daha çok karın ağrıları, ateş yükselmeleriyle başlar, fakat karın kaslarının kasıldığı pek görülmez.

Tek ve gerçekten etkili apandisit tedavisi, apandisin cerrahî müdahaleyle çıkartılıp alınmasıdır. Müdahale derhal ya da krizin başladığı ilk 12-24 saat içinde yapılabileceği gibi antibiyotik tedavisiyle hâd dönemin geçmesi ve apandisitin «soğuması» beklenebilir. Her türlü apandisit hastasına her çeşit müshilin verilmesinden mutlaka kaçınılması gerekir.

APARTHEİD

Güney Afrika Cumhuriyetinin «Ülkede ortak yaşama halinde olan çeşitli ırkların (beyaz, zenci, metis ve Hintli) ayrı ayrı gelişmesi» için benimsediği ekonomik-politik görüş. Bu görüş uygulamada hemen hemen sırf beyaz ırkın üstünlüğünün korunması amacını güden mutlak bir ırk ayırımı politikasına dönüşmüştür.

APAYDIN, TALİP

(1926-) Günümüz Türk şair ve yazarlarındandır. Ankara'nın Polatlı ilçesine bağlı Ömerler köyünde doğmuştur. Beypazarı ilkokulunu ve Çifteler Köy Enstitüsünü bitirdikten sonra Hasanoğlan Yüksek Köy Enstitüsünde okumuştur. Çeşitli köy okullarında öğretmenlik yapmış, daha sonra Gazi Eğitim Enstitüsünü de bitirerek müzik öğretmeni olmuştur.

İlk şiir ve hikâye denemelerini «Köy Enstitüleri Dergisi»nde yayınlamıştır. Şiirlerinin yanı sıra, bozkırı anlatan düzyazı denemeleri ilgiyi çekmiş ve Talip Apaydın, şiir ve hikâyenin ardından romana geçmiştir. Genellikle köy konularını işleyen romanları, kendisi gibi Köy Enstitüsü çıkışlı öbür yazarlardan daha başarılı olmuştur.

Talip Apaydın.

Eserleri: «Bozkırda Günler» (1952, Köy Notları), «Susuzluk» (1956, Şiirler), «Sarı Traktör» (1958, Roman), «Yarbükü» (1959, Roman), «Emmioğlu» (1961, Roman), «Ortakçılar» (1964, Roman), «Ferhat ile Şirin» (Halk Romanı-1965), «Bir Yol» (1966, Oyun), «Toprağa Basınca» (1966, Çocuk romanı), «Ateş Düşünce» (1967, Hikâyeler), «Karanlığın Kuvveti» (Köy Enstitüsü Anıları, 1968).

«Toprağa Basınca» adını taşıyan romanı, Doğan Kardeş Çocuk Romanı armağanında üçüncü ödülü kazanmıştır.

APENİNLER

İtalyan yarımadasının iskeletini teşkil eden dağlar zinciri. Doğuya doğru girintili büyük bir yay meydana getirir: Uç noktaları kıta İtalyasının bir kısmı olan ve Cadibona boğazında son bulan Ligurya Apeninleri ile Sicilya'daki Peloritani dağlarıdır. Apeninler 1200 km.'lik bir alana uzanır, genişlikleri 40 ile 120 km. arasında değişir. Apeninler ile İtalya bölgesinin öteki büyük dağları olan Alpler arasında belirli farklar vardır: Apenin bölgelerinde kayalar nitelik bakımından daha az yoğun olduğundan görünüm daha tatlı eğimlidir. Yükseklikler daha azdır; buzul hiç bulunmaz. Apenin ırmakları buzulların düzenleyici etkilerinden yoksun bulunduğundan, da-

Apenin dağlarının Apuana bölümü kristalin kayalardan meydana gelir.

Apandisin plastik maddeden yapılmış bir örneği ve şeması.

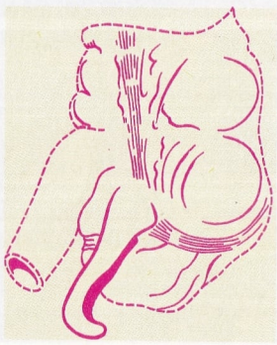

Apenin dağlarının yapısı atmosferin etkisine karşı koyma gücünden yoksun olduğu için, bu sıradağlarda aşınma olayına sık sık rastlanır. Bununla birlikte, resimde olduğu gibi, yer yer aşınmaya karşı koymuş yüksekliklerle de karşılaşılır.

ha kısa akışlı olmakla beraber, beklenmedik şekilde sık sık taşmalar yapabilirler.

Apeninler Alp sıradağlarındandır. Üçüncü zamanda meydana gelen çok şiddetli dağoluşumu hareketiyle doğmuşlardır. Apeninler ilkin iki sıradağ halindeydi: Sardunya-Korsika ve Balkan Apeninleri; bunlar birbirlerine yaklaşarak bugünkü sıradağını meydana getirmişlerdir. Apeninlerde üçüncü zamanda teşekkül etmiş genç topraklar çoğunluktadır; bu genç topraklar kil, kalker ve kumdan meydana geldiğinden, genellikle yumuşak, düzlenmesi kolay niteliktedir. Ünlü mermer yataklarının bulunduğu Apuana Alpleri, Maden sıradağları ve Kalabria Apeninleri daha eski topraklardır. Amiata dağı, Laziali tepeleri ve Campania'nın birçok bölgesi gibi, volkanik bölgeler de yok değildir.

Genellikle Apeninler üç kesime ayrılır: Kuzey, Merkez ve Güney.

Kuzey Apeninler. — Savona yakınlarındaki Cadibona boğazından (440 m.) Yukarı Tiber ve Metauro vadisi arasındaki Bocca Serriola'ya (730 m.) kadar uzanır. Burada sıradağlar kuzey-batı, güney-doğu yönünde dizilirler; killi ve kumlu kayalıklar çoğunluktadır. Cisa geçidi (1041 m.) Apeninlerin bu bölgesini iki kesime ayırır: Bir tek sıradağdan meydana gelen Ligurya Apeninleri ile birkaç sıradağından meydana gelen Toskana-Emilia Apeninleri. En büyük yükseklikler Monte Cimone (2163 m.), Falterona (1654 m.) ve Fumaiolo (1408 m.) dur. Önemli geçitlerse Giovi (472 m.), Cisa (1041 m.), Abetone (1388 m.), Poretta (932 m.), Futa (903 m.), Muraglione (907 m.) ve Mandrioli (1173 m.) geçitleridir. Karayolları, Po ve Adriya bölgeleri ile Tiren bölgesi arasında ilişkiyi sağlar. Apuana Alpleri Toskana-Emilia Apeninlerinin bir dalı sa-

Apenin'lerin Maiella kesiminden bir görünüş. Abruzzi kesimindeki Apenin'ler derin vadilere yer verirler.

Calabria Apenin'lerinden Sila'dan bir görünüş. Bu kesim, aşınma sonucunda yayla halini almıştır.

Gran Sasso'dan bir görünüş. Apenin sıradağlarının en yüksek noktası 2 914 metredir.

yılabilir: Çok eski zamanlardan beri çıkartılan mermerlerin çoğunlukta olduğu eski kayalıklardan meydana gelmişlerdir.

Merkez Apeninleri. — Bocca Serriola'dan Trigo vadisi ile Volturno vadisi arasındaki Bocca di Forli'ye (891 m.) kadar uzanırlar. Yapıları çok daha karışık, yükseklikleri daha fazladır. Gerçekten de Gran Sasso d' İtalia'nın Corno Grande'si (2 914 m.) burada yarımada İtalyasının en yüksek noktasını meydana getirir. Kumluk ve killi kayalıklar, yerini kalkerli kayalıklara bırakmıştır. Torrita geçidi (1008 m.) kuzeyde Umbria Marchigiano Apeninleri ile güneyde Abruzzi Apeninleri arasında sınır meydana getirir. Bu son kesimde yükseklikler çok fazlalaşır, dikleşir ve dağlar Alp dağları niteliğine bürünür.

Güney Apeninleri. — Apeninlerin, Bocca di Forli ile Messina boğazı arasında kalan son kesimidir ve üç alt kesime ayrılır: Sella di Conza'ya (700 m.) kadar Kampania Apeninleri, Scalone geçidine kadar (744 m.) Lucano Apeninleri ve Calabria Apeninleri. Sıradağların bu kesiminin karakteristik özellikleri, derin vadilerle çevrili dik tepelerin bulunuşudur. Burada da kayalar genellikle kalkerli olmakla beraber, doğu yamaçlarında kil ve kum da çoktur. Calabria Apeninlerinin bir kesimi, Sila dağlarının ve koruluklarının güzelliğiyle, sakin ve durgun gölleriyle çok turist çeken bir bölgedir.

Messina boğazından öteye Apeninler Sicilya'da Peloritani dağlarıyle devam ederler. Bunların en yüksek tepesi Montagna Grande (1374 m.) dir.

APİS

Eski Mısırlıların kuvvet ve bereket Tanrısı. En eski devirlerden Yunan-Roma devrine kadar Apis'e tapınılmıştır. Apis, belirli ayırıcı nitelikleri taşıması gereken bir boğadır ve alnının üzerinde beyaz bir üçgen, sağrısında yarımay şeklinde bir leke ve boynunda bir kartal şekli bulunmaktadır. Boğa hayattayken ta-

Apis öküzü. Ramses II.'den sonra, Apisler, Memfis yakınlarındaki bir mağaraya gömülmüştür. Resimdeki heykel Louvre müzesinde saklanmaktadır.

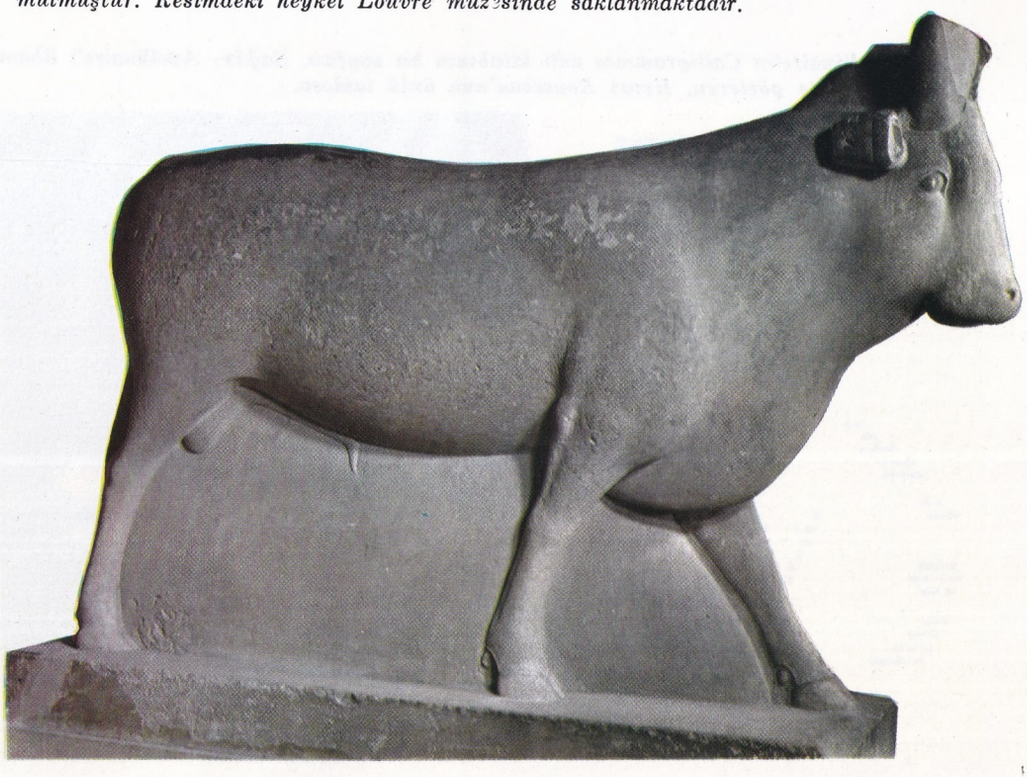

pılır, öldüğünde mumyalanıp muazzam bir lâhit içine gömülürdü. Ramses II. devrinden (M.Ö. 1298-1232) itibaren, çeşitli Apis heykelleri Menfis yakınlarında büyük bir yeraltı mağarasından toplanmıştı. Serapeum diye ün salan bu mağara 1915 yılında Marietto tarafından keşfedilmiştir.

APOLLINAIRE

(1880-1918) Çağdaş Fransız şiirinin öncülerinden. Asıl adı, Guillaume Kostruwitzky'dir. Annesi Angelica, İtalya'ya kaçan bir Polonyalının kızıydı; babasının kimliği üzerindeki değişik söylentiler arasında daha çok bir İtalyan papazının adı geçer. Annesinin 1885'te Roma'dan ayrılması üzerine çocukluğunun ilk yıllarını Monako'da geçirdi, kardeşiyle birlikte Katolik Saint-Charles okulunda okudu. Çalışkan ve başarılı bir öğrenciydi. Nice lisesini bitirdikten (1897) iki yıl sonra annesiyle birlikte Paris'e yerleşen Apollinaire, bir borsa komisyoncusunun yanında iş buldu, bir yandan da romanlar, hikâyeler, bir perdelik oyunlar yazarak ilk edebiyat çalışmalarına başladı.

Apollinaire, ilk hikâye ve şiirleri 1902 yılında Paris'te yayımlanan dergilerde çıktıktan sonraki dönemde Picasso, Max Jacob, André Salmon ve Alfred Jarry'yle arkadaşlıklar kurmuştur. Sonradan Alkoller adlı şiir kitabına da alacağı dokuz şiirle öbür çalışmaları, ilk büyük aşkını yaşadığı bu dönemin ürünüdür. 1905'e kadar süren bu aşkın yarattığı etkileri taşıyan eserlerden sonra ressam Marie Laurencin'e tutulunca resimle ilgili denemeler, Picasso, Matisse, Braque üzerine inceleme yazıları yazar. 1909'da ilk kitabı L'Enchanteur Pourrissant, 1911'de «Hayvan Hikâyeleri ya da Orfe Alayı» yayımlanır. 1913'te «Kübist Ressamlar» adlı deneme kitabı ile, 1898-1913 arasında yazdığı şiirleri toplayan Alkoller basılır.

I. Dünya savaşının patlaması üzerine askere alınan Apollinaire, 17 mart 1916 günü başından yaralandığı için uzun süre tedavi görür; hastaneden çıktıktan sonra bir geri hizmete atandığı Paris'te İspanyol nezlesine tutularak ölür. Le Poète Assassiné -Hiciv Hikâyeleri- (1916), Vitam Lunpendere Amort -Şiirler- (1917), Les Mamelles de Triésias -Oyun- (1918), Calligrammes -Savaş ve Barış Şiirleri- (1918) savaş dönemindeki çalışmalarının ürünü olan kitaplardır.

Apollinaire'in, şiire biçim yönünden getirdiği yenilikler, mısraların çoğunda bulunan imgelem gücüyle çelişki yaratmaz. Aşk, dostluk, savaş temalarını işlemiş ya bir boğuntuyu ya da bir yaşama sevincini, iyimserliği yansıtırken aydınlık bir şiir diline ulaşmıştır. L'Esprit nouveau et les Poétes (Yeni Düşünce ve Şairler) bildirisinin büyük yankılar uyandırması, yarattığı yeni şiir ortamına olan bağlılıkların birleşmesine yol açarken, şiirinin ana ilkelerinin bilinerek yeni bir akımın öğretisi haline gelmesini sağlamıştır. Bu yeni akım, temel kural olarak şaşırtma yöntemiyle önceki edebiyat akımlarından ayrılmaktadır. 1957'de bütün şiirleri yayımlanmış, pek çok dile çevirileri yapılmıştır. «Bir Aşk Kırgının Şarkısı» (Çev. Cemal Süreya, R. Tomris) ile, Necati Cumalı'nın çevirip hazırladığı «Apollinaire'den Şiirler», şairi Türk okurlarına tanıtan eserlerdir.

APOLLON

Zeus'dan sonra Yunan dininin en önemli tanrısı. Gençlik ve güzelliğin simgesi olarak gösterilmiştir.

Büyük önemi, ona adanmış tapınaklardaki rahiplerin kehanetlerinden ileri gelmekteydi. (Tapınakların en önemlisi Delphoi tapınağıdır.)

Yunanlılar, özel ya da bir kentin temsilcileri olarak, olağanüstü olaylar karşısında Apollon'un kehanetlerine baş vururlar ve Apollon'dan ilham aldığını ileri süren din adamlarından, felâketi uzaklaştırmak için neler yapılması gerektiğini öğrenirlerdi. Geçmişi, hali ve geleceği bilen tanrının görevi, aydınlanmak için kendisine baş vuran insanların davranışlarına yol gösterici olmaktı. Eski Yunan anlayışına göre, bir günahtan istemeyerek de olsa tanrıya karşı işlenmiş bir suçtan doğan felâketler karşısında, herşeyi bilen Apollon, gerek hakarete uğrayarak kızan tanrıyı, gerekse onu yatıştırmak için baş vurulacak çareyi gösteriyor, bazan da din kurallarını çiğnedikleri, tanrıların hükümdarı Zeus'un yasalarına karşı geldikleri için, insanları doğrudan doğruya kendisi cezalandırıyordu. Cezalandırıcı yönü onu elinde yay ve oklarla gösteren tasvirlerinde belirmekteydi. Genellikle hastalık şeklinde verilen cezalardan, ancak Apollon'un tariflerine uyarak ceza çekildikten sonra kurtulma olanağı vardı.

Kâhinlerden başka ozanlar da Appollon'dan esinlendiklerini söylemekteydiler. En eski Yunanlılara göre pek çok kâhin pek çok ozan da geçmişi, hali ve geleceği, bildiklerini söylediği için kâhin, peygamber ve ozan aynı şey demekti.

Apollonda aynı zamanda ozan, hatta şarkıcıydı; çünkü devrin ozanları, kendi şiirlerini şarkı halinde okurlar ve çok zaman ellerinde lir denilen çalgı olduğu halde şarkı söylerken tasvir edilirlerdi. Unvanlarından biri de; İlham perilerinin başıydı. Güneş tanrısı, Helios'un varlığına rağmen, cevaplarıyle herşeyi aydınlatan Apollon, herşeyi aydınlığa kavuşturan Güneşe benzetilmiş ya da dünya üzerindeki bütün olup bitenleri gören güneş, onun herşeyi görüşünü sembolleştirmişti.

Mitoloji, Apollon'u Zeus ile Latona'nın oğlu, Artemis'in erkek kardeşi olarak göstermiş ve doğar doğmaz büyüklüğünü ve tanrısal niteliklerini ortaya koymuştur. Kendi iradesine, daha doğrusu temsilcisi olduğu Zeus'un iradesini dünyaya kabul ettirebilmek için canavarlar ve korkunç yaratıklarla mücadele etmesi gerekmiş, Delphoi'da Apollon dinini kurma uğruna Piton denilen ve o bölgeyi kasıp kavuran bir canavarı öldürmek zorunda kalmıştır. Bu gibi cinayetlerden arınmak için de bir ölümlünün Fere kralı Admetos'un hizmetinde bir süre çalışmaya zorlanmış, kral çok iyi ve âdil bir adam olduğundan Apollon, onu mükâfatlandırmak için ikincisinde bir başkasının Admetos yerine ölmesi şartıyle iki kez ölümden kurtarmıştır.

Apollon efsaneleri arasında Dafne adındaki su perisine olan aşkı ünlüdür. Dafne, Yunanca defne ağacı demektir; bu su perisi Apollon'un takibinden kurtulabilmek için gerçekten defne ağacı haline girmiştir. Defne bu yüzden tanrıların kutsal bitkisi olmuş ve tanrılar için kutsal sayılan ozanlar da başlarına defne ağacından taçlar giyerek bu geleneği sürdürmüşlerdir.

Solda: Apollinaire'in Calligrammes adlı kitabının bir sayfası. Sağda: Apollinaire'i ilham perisiyle birlikte gösteren, Henri Rousseau'nun ünlü tablosu.

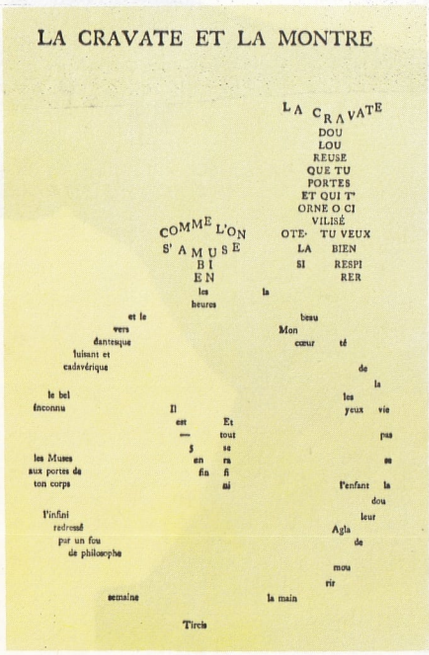
LA CRAVATE ET LA MONTRE

LA CRAVATE
DOU
LOU
REUSE
QUE TU
PORTES
ET QUI T'
ORNE O CI
VILISÉ
OTE TU VEUX
LA BIEN
SI RESPI
RER

COMME L'ON
S'AMUSE
BI
EN

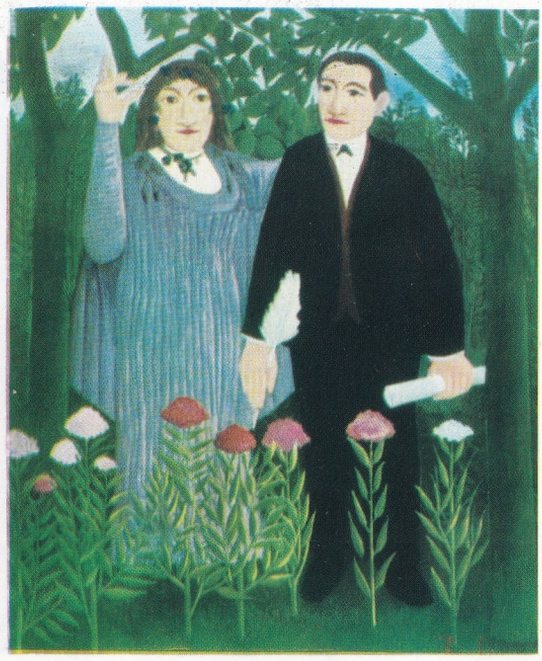

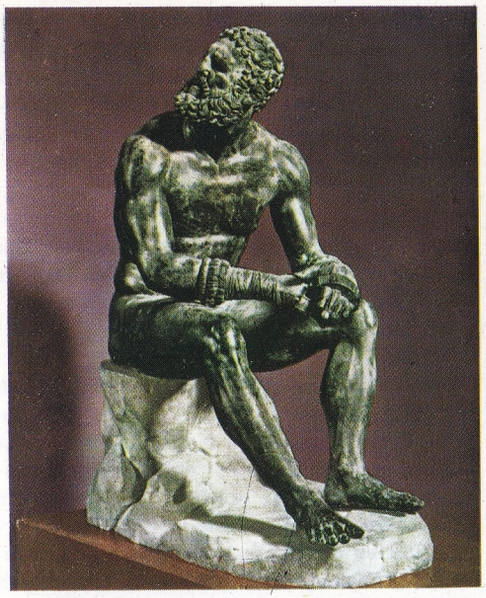

Apollonius'un Boksör adını taşıyan bu heykeli, hiç bir hasara uğramaksızın günümüze kadar ulaşmıştır. (Roma'da Nazionale müzesindedir.).

Şiir ve resim sanatı alanında Apollon, birçok sanatçıya konu olmuştur. Bu arada, Homeros'un İlias'ının başında Akhai'lar üzerine, veba getiren okları fırlatan öfkeli Apollon'un güçlü bir tasviri vardır. Olympia'da Zeus tapınağının batı alınlığındaki tasvir ve Vatikan'daki Belvedere'de bulunan Apollon heykeli çok ünlüdür.

M.Ö. VI. yüzyılda Apollon, şifa ve deva tanrısı olarak Romalılarla Etrüsk'ler arasında da yaygın bir üne sahipti.

Augustus Roma dinini yenileştirirken, bu dinde büyük bir anlamı olan Apollon adına Palatinus tepesinde çok güzel bir tapınak yaptırmıştır. Apollon, ilkçağın sonlarına doğru ışık ve güneş tanrısı olarak tanınmaya başlanmıştır.

Apollon'nu adı, yeni zamanlarda da, anlam ve önemini yitirmemiş, Nietzsche'nin de, büyük ölçüde ilgisini çekerek, üzerinde çalıştığı bir konu haline gelmiştir.

APOLLONIOS (Atinalı)
M.S. I. yüzyılda yaşamış bir Yunan heykeltıraşı. Yaşamı üzerine pek az şey bilinmektedir. İki eseri vardır: Biri Vatikan müzesinde bulunan (Torse de Belvedere) adlı, mermerden yapılmış başı ile kol ve bacakları bulunmayan bir gövde heykelidir. Sanatçının öbür eseri, Roma Millî müzesinde bulunan boksör adlı bronzdan yapılmış bir heykeldir. Bu iki eserinde, imzası bulunduğundan, Atinalı Apollonios'a zıt olduğu kesinlikle anlaşılmaktadır.

APOLLONIOS (Pergeli)
(M.Ö. 262-180) Arkhimedes ve Euclides'ten sonra gelen üçüncü ünlü Yunan matematikçisidir. Pergeli Apollonios, Ptoleme'nin hükümdarlığı zamanında Mısır'da yaşamıştı. Koni kesitleri adlı ünlü teoremi 1566'da Federico Commadino tarafından Latinceye çevrilmiştir. Bu teorem XVII. yüzyılın ünlü matematikçileri Isaac Newton, Blaise Pascal ve Bonaventura Cavalieri'yi büyük oranda etkilemiştir. İlk kez elips, parabol ve hiperbol terimlerini o kullanmıştır. Analitik geometriyi bilmeden bulduğu özel geometrik usullerle koni kesitleri teoreminde, bütün koni kesitlerinin, aynı koniye uygun olarak yerleştirilen arakesit yüzeyleriyle elde olunabileceğini belirtmiştir. Günümüzde bu sonuç analitik yollar ve ilkelerden elde edilmektedir.

APOLLONIUS, RODOSLU
(M.Ö. 295-230) Yunan şair ve dil bilgini. İskenderiye'de doğmuş, buradaki kitaplığı yönetirken, daha genç yaşta Argonotlar adlı kitabını yazmıştır. Dört bölümden meydana gelen ve destan türünde işlenen bu kitap, Yunan mitolojisinin ünlü konularından Argonotların seferini konu edinmiştir. Ancak kitabın başarısızlığa uğraması, Apollonius'u, İskenderiye'yi terk edip, Rodos adasına göç etmek zorunda bırakmıştır. Homeros geleneklerinin temsilcisi olduğunu ileri süren Apollonius, çağdaşları tarafından Homeros'un şiirlerini çalıp kendisininmiş gibi yayımlamakla suçlanmıştır. Apollonius'un şiirlerindeki anlatım özellikleri ve psikoloji araştırmaları, öbür Yunan şairlerinde bulunmamakla birlikte, bu şairin Homeros'un coşkun lirizmine sahip olduğunu ileri sürmek doğru olmaz.

APOLYONT GÖLÜ
(**bkz.** Ulubat Gölü).

APPALACHIAN DAĞLARI
Kuzey Amerika'da, kıtanın belli başlı morfolojik elemanlarından birini teşkil eden sıradağlar sistemi. Meksika körfezinden Saint-Laurent ırmağı halicine kadar uzanan çok geniş bir alanı kaplar. Bu sebepten A.B.D.'nin doğudaki bütün eyaletlerinden geçer ve Atlantik kıyısına hemen hemen paralel olarak uzanır. Hudson ırmağının açtığı ve kuzeyde Champlain gölünün bulunduğu çukurla devam eden vadi, sıradağları iki kesime ayırır: Bunlardan güneyde kalan kesim daha geniştir ve Allegheny sıradağlarını teşkil eder. Kuzeydeki kesim Yeni İngiltere dağlarını meydana getirir. Jeolojik bakımdan buraları çok eski zamanlarda Paleozoik zamanda, belki de daha önce teşekkül etmiş bir dağlık bölgedir. Ortaya çıkan tepeler sonradan çok uzun zaman atmosfer etkenleriyle aşınmış ve sonunda bugünkü yumuşak ve yassı biçimini almıştır. Güney kesim, güney-batı, kuzey-doğu yönünde uzanan ve en dışında Mavi dağlar (Blue Mountains) ın bulunduğu birkaç tepeden meydana gelmiştir. Mavi dağlar bir yaylanın üzerine, Piedmont yaylasına, oldukça dik bir iniş yapar. Engebeli olan bu yaylanın, maden, kömür ve doğal gaz yatakları yönünden zengin olduğu için, ekonomik önemi büyüktür. Piedmont ile Atlantik kıyı düzlüğü arasında ortaya, ırmakların çağlayanlar ya da çavlanlar şeklinde aştıkları, anî bir engel çıkar; böylelikle, güçlü hidroelektrik santrallarının dizili bulunduğu bir çağlayanlar dizisi (Fall Line) meydana gelir. Sıradağların Kanada topraklarına kadar uzanan kuzey kesimindeyse buzul olayları daha yoğun bir şekilde etki yarattığından, dağların şekilleri değişiktir. Buzullardan kalma göllerin sayısı pek çoktur. Appalachianlar Atlantik bölgesi ile Mississippi havzası ve Büyük Göller bölgesi arasında bir su ayırımı çizgisi meydana getirirler. Okyanus'a inen ırmaklar daha kısa ve güçlü, batıya gidenler daha uzundur; bunların arasında en önemlileri Ohio ve Tennessee ırmaklarıdır.

Bir zamanlar Appalachian dağlarının Atlantik yamaçları boyunca yayılmış bulunan Amerikanitler kökünden gelme ırk da Appalachian ırkı adını alır. En belirgin nitelikleri, uzun boyları ve ince, çevik yapılarıdır. Ap-

Denizden çıkartılmış olan bu Apollon heykelinin, V. yüzyılda yapılmış bir Yunan heykelinden, Romalılar tarafından kopya edildiği anlaşılmaktadır. (Paris Louvre müzesindedir.)

Appenzell kantonunun Trogen kasabasında bir otel. Üçgen biçiminde dam, bol renkli cephe ve ahşap yapı bu bölge mimarlığında en fazla kullanılan öğelerdir.

palachianların derisi açık renk, kafaları uzun ve yüz profilleri ince ve narin yapılı, elmacık kemikleri hafifçe çıkıktır. Lydekker'e göre 1886 yılında bu ırktan hayatta sadece üç tane kadın kaldığı için bugün Appalachianların soyunun tamamıyle tükenmiş olması gerekir.

APPENZELL

İsviçre'nin kuzey-doğu kesiminde, Saint-Gallen kantonuna komşu olan kanton. 1513 yılında, 13. kanton olarak İsviçre konfederasyonuna girmiş ve 1597 yılında reformdan sonra iki kesime ayrılmıştır. Bunlar bugün aynı adı taşıyan iki devlettir: 243 km². yüzölçümü ve 50 000 nüfusu ile Prostestan Dış Appenzell (Ausser Rhoden) ve 172 km². yüzölçümü, 13 000'i aşan nüfusuyle Katolik, İç Appenzell (Inner Rhoden). Başkentleri sırasıyle Herisau (14 000 nüf.) ve Appenzell (5000 nüf.) dir. Halk Almanca konuşur.

Bölge engebeli ve otlak, çayır ve ormanlar yönünden zengindir. Tarım ve hayvancılıktan başka ipek, kurdele ve dantel endüstrileri de geliştirilmiştir. Turistik merkezleri çoktur.

APPLETON, SIR EDWARD VICTOR

(1892-1965) İngiliz fizikçisi. 1913'te Cambridge'ten mezun olmuş, 1924'te Londra Üniversitesi fizik profesörlüğüne getirilmiş, 1936 yılında oradan Cambridge Üniversitesine geçmiştir. Londra Royal Society üyesi (1927) ve papalık akademisi üyesi (1948) olmuştur; 1946'dan beri Uluslararası Bilimsel Radyo Birliği başkanıdır. Telsiz telgraf konusunda uzmanlaşmış, yüksek atmosferin iyonlaşmış katmanları konusunda temel araştırmalar yapmış, 1926 yılında yerden yaklaşık olarak 250 km. yükseklikte yeni bir katman keşfetmiş ve buna kendi adı verilmiştir: «Appleton katmanı». Bu katman, 1906 yılında, yerin yuvarlaklığına rağmen Atlantik okyanusunu aşan Marconi'nin radyo sinyallerini açıklamak için, Heaveside ile Kennelly'nin 1902'de varlığını öne sürdükleri katmandan daha yüksektir. Appleton katmanı kısa radyo yayını dalgalarını yansıtmak gibi bir özeliğe sahip olduğundan yeryüzünde birbirinin tam karşıtındaki yerler arasında radyo ulaştırması kurulabilmesini sağlar. Çalışmalarında getirdiği deneysel teknikler, radarla ilgili tekniklere de temel teşkil etmiştir. 1947'de Nobel fizik ödülünü almıştır.

A PRIORI

Deneye bağlı olmadığından, deneyle ispatlanma gereği olmayan her şeyi kapsayan felsefe terimi. **«A posteriori»** nin karşıtıdır. Daha çok eski devirlerde Aristoteles, deney düzeni içinde bir «bize göre ilk» i, «doğaya göre ilk» ten, yani düşünce evrenselliğinden ayırt etmişti. Ortaçağ filozofları a priori deyimini, özelden evrensele çıkan tasımlama (endüksiyon) işlemini, sonuç çıkarma (dedüksiyon) dan ayırt etmek için kullanmışlardır. Böylelikle Sant' Anselmo, Tanrı'nın varlığının a priori bir gösterisini yapmış (ontolojik ispat) bu ispatı kabul etmeyen Saint Thomas ise a posteriori gösterilere değer vermiştir.

Çağdaş düşüncede Kant tarafından yeniden ele alınan bu terime yeni bir anlam tanınmıştır. A priori sadece denemeden önce gelen değil, fakat her şeyden çok, denemeyi, örgütleme bakımından mümkün kılan şeydir (örneğin zaman ve mekân şekilleri ve kategoriler). Böylelikle apriori âlemi ussal âleme tamamıyle uymaktadır. Kant sonrası idealizmi de bu yolda yürümeye devam etmiş, a priori'yi her bilincin şartı olarak «düşünüyorum» ile, bir tutmuştur.

APTAL

Zihin ve zekâca geri kalmış, kişilik yapısı bir tüm olarak gelişmemiş olan; oligophren, retarde. Dilimizde benzer durumlar için kullanılan öteki deyimler (ebleh, salak, budala, mankafa, sersem, alık,) arasında kesin bir dereceleme yapılmamıştır ve yabancı dillerde, nitel ve nicel olarak az çok kesinlikle belirtilmiş deyimlerle karşılıklık durumları pek değişik ele alınmaktadır.

Aptallığın çeşitli nedenleri vardır. Bunlar soyaçekimle ilgili olabileceği gibi, çocuklukta maruz kalınan darbelerden de doğabilir. Aptalların fizik gelişmesi de genellikle çok değişik ve bozuk olur. Kafatası değişik ve çok zaman normalden ufaktır (mikrosefal); vücut yapısında da bozukluklar ve aksaklıklar vardır. Psikolojik açıdan bu gibi insanlarda her türlü görüş, fikir ve ifade faaliyetine karşı bir yeteneksizlik vardır. Bunun sonucu olarak aptallar hiç bir zaman gerek kendileriyle ilgili işlerde (giyinmek, beslenmek, bağırsak ve sidiktorbasının kontrolü vb.) gerekse tehlike karşısındaki davranışlarında kendi kendilerine yeterli olamazlar. Zekâ yeterliği testlerinde zekâ değerlendirmeleri hiç bir zaman %20'yi aşmaz ve aklî durumları da yaklaşık olarak iki yaşlarındaki bir çocuğun akıl durumundan ileri gidemez.

APTERIKS

Kivi diye de adlandırılan bu kanatsız kuş, Apteriges takımının apterigide familyasından

Apteriks Yeni Zelanda'da yaşayan tavuk büyüklüğünde bir kuştur.

bir kuş türüdür. Yeni Zelanda'da yaşar. Kanatları dış taraftan görülmez. Kanat ve kuyruk telekleri yoktur. Büyüklüğü tavuk kadardır. Gagaları ince uzun, uçları hafif aşağı doğru kıvrıktır. Burun delikleri gaganın ucundadır. Ayaklarında dört parmak vardır. Parmaklardan üç tanesi ön tarafa, biri ise arkaya dönüktür. Apteriks, gündüz saklanıp gece ava çıkar. Yılda sadece iki defa yumurtlar. Apteriks kivi diye de adlandırılır. A. Australis adlı türü esmer renklidir. A. Ouveni adlı türünün ise rengi kül rengidir.

APULEIUS, LUCIUS
(M.Ö. 125- ?) M.Ö. II. yüzyıl Latin şairi. Kişiliğinde çeşitli kültürlerin öğeleri birbirine karışmıştır; görünürdeki canlılığın altında felsefî, mistik ilgi ve duygular gizlidir. Bir antoloji olan **Florida** adlı eserinde usta bir üslûp kullanmıştır. **Apologia** ya da **Sihir Üzerine** adlı eserinde yazar, Pudentilla adındaki bir dulu, büyüleyerek ve para hırsıyle evlenmeye zorladığı konusundaki suçlamalara karşı kendisini savunmaktadır. Bu, çok ustalıkla yazılmış ve dili şarkı gibi ahenkli olan bir eserdir. **Sokrates'in Şeytanı, Platon ve Doktrini Üzerine** ve **Dünya Üzerine** adlı kitaplarında Apuleius, Eflâtun teorilerinin bir özetini verir, gizemli ve şeytanî gerçeklerin öğelerini önemle belirterek batıla inanan bir dindarlık gösterir. **Metamorfoz** (ya da Altın Eşek) Yunanlı Lucius'un hikâyelerinden esinlenilerek yazılmış 11 kitaplık bir romandır. Bu kitapta yersiz merakı ve amatörce çabaları yüzünden eşek haline sokulmuş olan Lucius adlı biri, Tanrıça İside'nin güllerini yiyip insan haline dönünceye kadar çeşitli deneme ve serüvenler geçirir. Kahramanın ağzından yazılmış olan kitap birlikten yoksundur (Aşk ve Psyché masalı pek ünlüdür). Yazar kimi fantastik ve saf bir ton kullanmış, dramatik oyunlara girişmiş, kimi anlatım ustalıkları göstermek istemiş, ya da kendisini halk gerçekçiliğine kaptırarak hikâyenin akışına bırakmış bazen de sanat özgürlüğünü öğretici amaçlar uğruna feda etmiştir. En orijinali olan son kitap, eserin öteki kısımlarında yer almış hafif ve hoşa gidecek hikâyelerle hiç ilişkisi bulunmayan dinsel coşkularla doludur. Apuleius, hayal gücü geniş bir sofisttir. Ondaki Afrika barokizmi gerçek şiirle karışmamıştır.

Metamorfoz, XVI. yüzyılda Agnolo Frenzuole tarafından yeniden gözden geçirilip kaleme alınmıştır.

APULLER
İtalya'nın bugünkü Puglia bölgesinin eski halkının adı. Japigler de denilir. Yunan ve Latin tarihçilerinden bazılarına (Ecateus, Plinius vb.) göre, M.Ö. 1000 yılları civarında Adriya'nın doğu kıyılarından gelmişler ve Daunlar (kuzeyde), Peucezler (merkezde) ve Messaplar (güneyde) olarak kollara ayrılmışlardır. Bundan önce, bronz devrinde (özellikle M.Ö. XIV. ve XIII. yüzyıllarda) Puglia bölgesi, Ege denizinden gelen Mikenli gemicilerin yoğun etkisinde bulunuyordu. Gerçekten de, ithal malı boyalı Miken vazolarına Puglia'nın Apeninler kesimindeki köylerde çok sık rastlanmıştır. Buralarda o bölgede yapılan tipik seramik eserler de bulunmaktadır. Fakat demir devrinin başlamasıyle, yani aşağı yukarı Apullerin gelişiyle pek çok yenilikler olmuş. Cenaze törenleri ve usulleri değişmiş, ölüler İllirya mezarlarını hatırlatan taş yığınları altına, tostoparlak yumulmuş halde gömülmüştür. Ölüyle birlikte bronz eşyalar ve özellikle yaylar gömülmüştür. Birçok yazılardan anlaşıldığına göre Messap dili İllirceyle akrabadır. Nihayet Apul adı bile Istirya'da oturan Japodların adına benzemektedir. Öte yandan, bu yeni öğelerin yanında yerli gelenek de çok gelişmiştir. Özellikle mezarlar İllirya tipinden uzaklaşmış ve ikinci demir devrindeyse Yunan koloni hareketiyle çağdaş olan tipik Apul seramiği (M.Ö. VII.-IV. yüzyıllar) alçak ve geniş karınlı vazoları, yuvarlak ve yüksek saplarıyle dikkati çekmiştir. Bunların hepsi renkli ve geometrik motiflerle süslenmiştir.

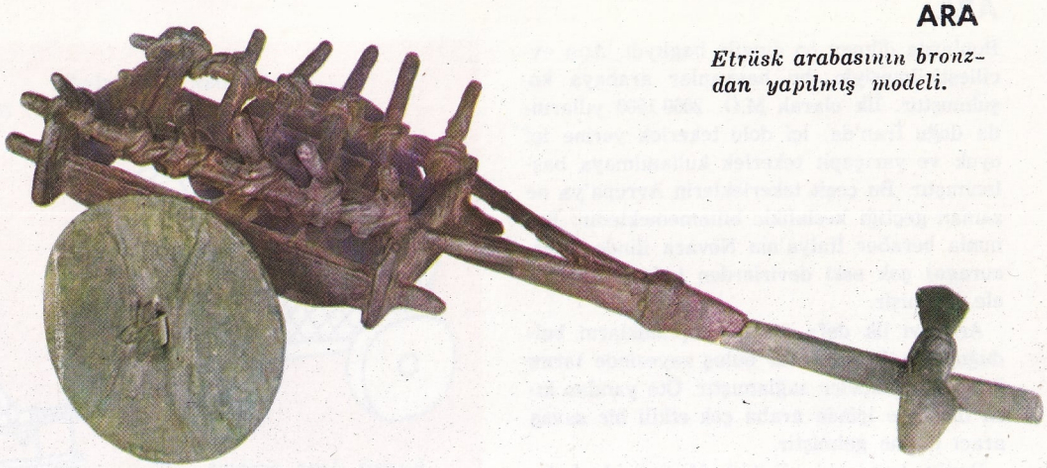

Etrüsk arabasının bronzdan yapılmış modeli.

ARABA
M.Ö. 7000 yılından beri bilinmekte olan kızağa tekerleğin uygulanması, arabayı meydana getirmiştir. Mezopotamya uygarlığında, ilkin genellikle tarım aracı olarak kullanılan tekerlek, sonraları ilk arabaların yapımında geniş ölçüde yararlı olmuştur. Erek'te İnanma tapınağında bulunan ilkel resimler, tekerleğin kızağa ne şekilde uygulandığını göstermektedir. Bu resimlerin M.Ö. 3500 yıllarına ait olduğu sanılmaktadır. Arabayla ilgili en eski belge M.Ö. 3000 yıllarından kalmadır. Bu belge; Ur şehrinde yapılan kazılarda ortaya çıkmış bir araba kabartmasıdır. Kabartması yapılan arabanın tekerleği ilkel tekerleğin tipik bir örneğidir. Tam daire şeklinde ve içi dolu olan tekerlek eksene bakırdan yapılmış büyükçe çivilerle tutturulmuştur. Bu çeşit arabalarda hareket eden eksendir (kağnılarda olduğu gibi). Dingil gövdeye kayışlarla bağlanmıştır. Zamanla arabalar geliştirilmiş ve (ok) dört tekerlekli arabalar yapılmıştır.

Hindistan'da bugün de yaygın olarak kullanılan bir çeşit kağnı.

Bunlarda dümen ön dingile bağlıydı. Atın evcilleştirilmesiyle, bu hayvanlar arabaya koşulmuştur. İlk olarak M.Ö. 2000-1500 yıllarında doğu İran'da, içi dolu tekerlek yerine içi oyuk ve yarıçaplı tekerlek kullanılmaya başlanmıştır. Bu çeşit tekerleklerin Avrupa'ya ne zaman geçtiği kesinlikle bilinmemektedir. Bununla beraber İtalya'nın Novara ilinde (Mercurago) çok eski devirlerden kalma örnekler ele geçmişir.

Arabayı ilk defa göçebe toplulukların bulduğu muhakkaktır. Bu buluş sayesinde tarım önemli ilerlemeler sağlamıştır. Öte yandan kısa bir süre içinde araba çok etkili bir savaş aracı haline gelmiştir.

Bugün Londra'da British Museum'da bulunan Ur krallarına ait bir çuhada, o zamanlara ait beş çeşit savaş arabasını görmek mümkündür. Tekerlekler iki yarımdairenin madensel bir parçayla birleştirilmesinden oluşmuştur. Savaş arabalarının yan kısımları alçak, ön kısmıysa savaşanları korumak için yüksek olarak yapılmıştır. Hititlerin koydukları temel kurallara uygun olarak yapılan bu tür savaş arabaları, bütün eski uluslar tarafından benimsenmiştir. Araba şekil olarak aynı kalmış, fakat daha hafif kılmak ya da süslemek amacıyle ufak tefek değişikliklere uğramıştır. Bu gibi yerinde değişikliklerle daha mükemmel bir hale getirilen arabanın önemi artmıştır. Türlü insan ilişkilerinde örneğin göç, ticaret, tarım ve savaşlarda en çok kullanılan araçlardan biri haline gelmiştir. Hitit, Minos-Miken, Fenike, Mısır, Asur, Babil, Pers, Etrüsk ordularında savaş arabası geniş ölçüde kullanılmıştır. Floransa arkeoloji müzesinde bulunan, eski Mısır'ın «Yeni Krallık» devrine ait bir savaş arabası, bu çeşit arabalar için gösterilecek en ilginç örnektir. Bu araba iki savaşçıyı kolaylıkla ve hızla taşıyabilecek bir biçimde yapılmıştır. Hafif, fakat sağlam, ön kısmı kapalı, arka kısmıyse açıktır. İki tekerleklidir. Ege denizi kıyılarında kurulan bütün uygarlıkların savaş arabaları, aşağı yukarı Mısırlıların kullandıklarına benzemektedir. Bu tip savaş arabaları Romalıların yarışlarda kullandıkları arabaların daha ilkel bir şeklidir. Romalıların yarışlarda kullandıkları arabalar iki, üç ya da dört kişilik olurdu. Bugün Louvre müzesinde bulunan ve yeni Hitit devrine ait av arabası da, aynı özellikleri taşır.

Bu tarihsel araba Arslantepe'de bulunmuş ve buradan Louvre müzesine götürülmüştür. Asur ve Babillilerin arabalarıyse daha ağırdı. Mısırlıların yay biçimindeki çizgilerin hâkim olduğu arabalarına karşılık, Asur ve Babillilerin arabalarının gövde kısmı dik dörtgendir. Mısırlıların savaş arabalarına göre daha çok insan taşırlardı. Bunlara örnek olarak, Asur banipal'ın (M.Ö. 669-626) arabası gösterilebilir. Persler arabaya savaş aracı olarak öbür uluslardan daha çok değer vermişlerdir. Perslerin kullandıkları arabaya «eski çağların tankı» demek yanlış olmaz. Bu savaş arabalarının tekerleklerine, düşman hatlarını yarmak için keskin oraklar takılırdı. Perslerin en ünlü hükümdarlarından Darius'un arabası da bu şekilde yapılmıştı. Pompei'de bulunan İsso savaşını temsil eden bir mozaikte bu araba resimlerine rastlanmaktadır.

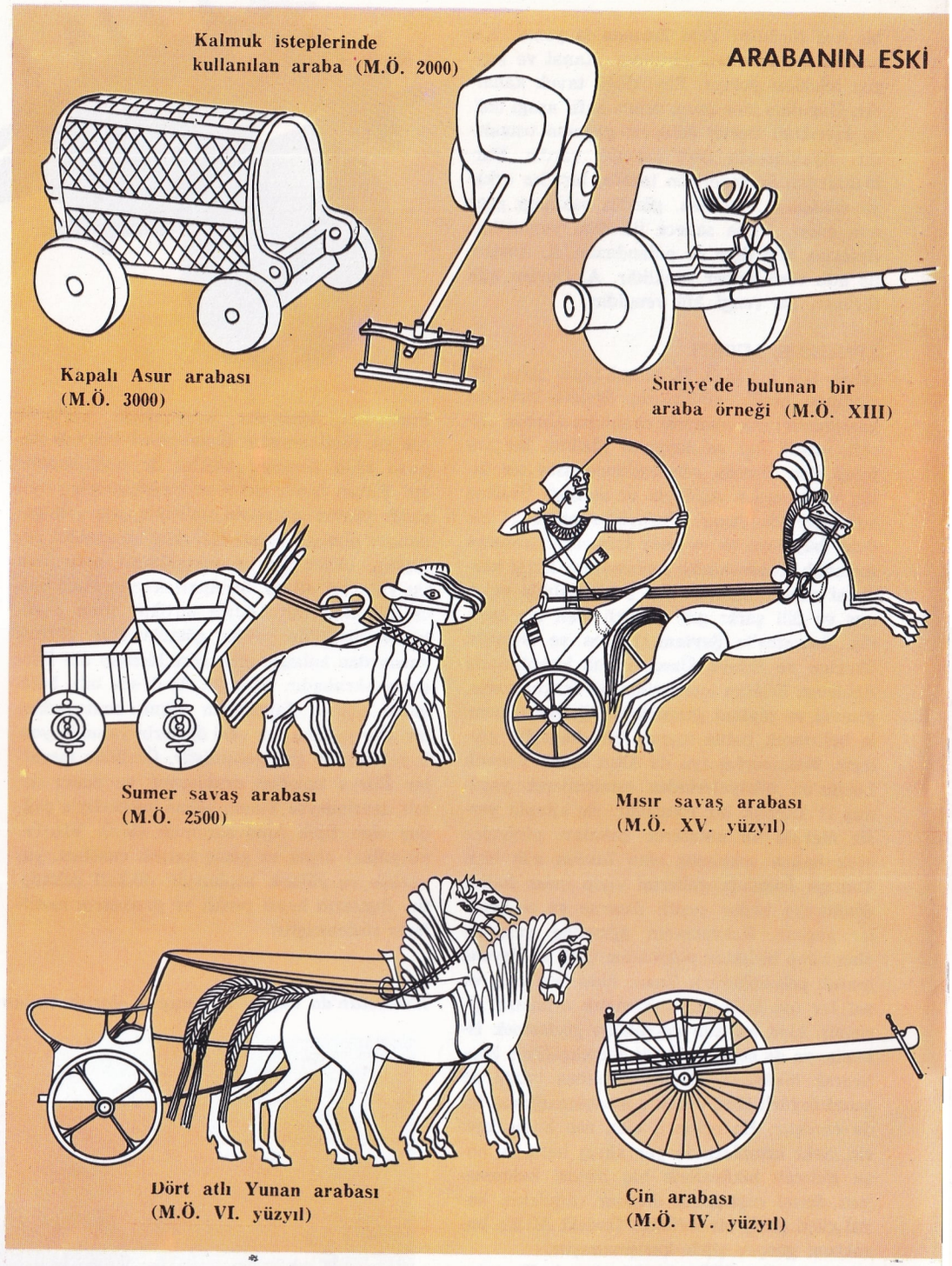

Daha sonraları savaş arabaları değerini yitirmiştir. Eski Yunan'ın parlak devirlerinde hiç kullanılmamıştır. Partenon tapınağını süsleyen kabartmalardaki savaş arabaları Homeros'un destanını resimlemek için kullanılmıştır. Büyük İskender, askerlerine düşmanlarının kullandıkları savaş arabalarından kaçınmak için öğütler vermiştir. Büyük İskender'in askerleri kendilerini yere atıp, düşman saldırılarından kalkanlarını kullanarak korunurlardı. Sezar da askerlerine düşman savaş arabalarından korunmak için, atların ayaklarına keskin demir parçaları atmalarını öğütlemiştir. Eski çağların yük arabaları hakkında pek az bilgimiz vardır. Ramses II.'in Hititlere karşı yaptığı savaşa (M.Ö. 1296) ait bir kabartmada, hafif savaş arabaları yanında ağır yük arabaları da görülmektedir.

Doğudan gelen büyük göçler sonucu, araba Batı dünyasında da tanındı. Bronz ve demir çağında Kuzey Avrupa bölgelerinde yayıldı. Netekim Norveç'te krallara ait bir mezarda Vikinglere ait bir araba bulunmuştur. Gene Viking krallarından Ca'nın, Como (İtalya) yakınlarındaki mezarında bir araba bulunmuştur.

IV. ve V. yüzyıllarda araba kullanımı özellikle Keltler arasında yaygındı. Boyunduruk-

ÇAĞLARDAKİ GELİŞİMİ

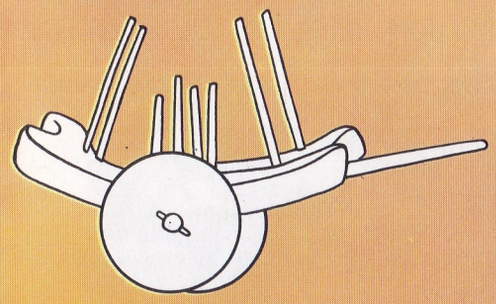

Hindistan'da M.Ö. III. yüzyılda kullanılan bir araba

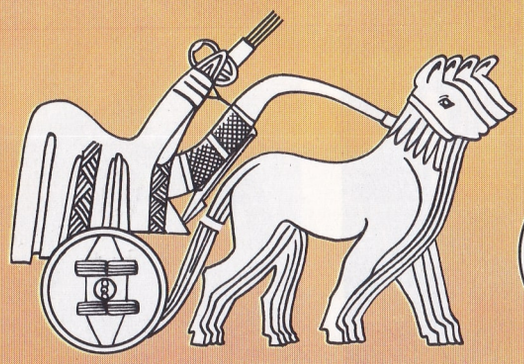

Sumer arabası (M.Ö. 2500)

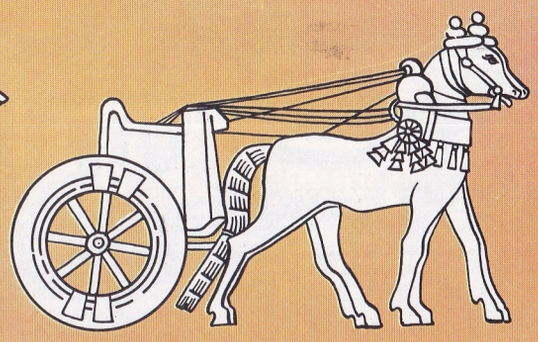

Asur arabası

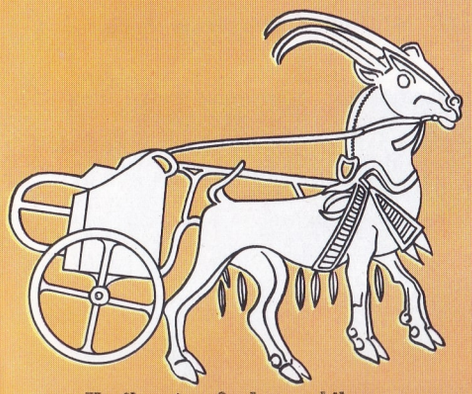

Keçiler tarafından çekilen bir Girit arabası (M.Ö. V. yüzyıl)

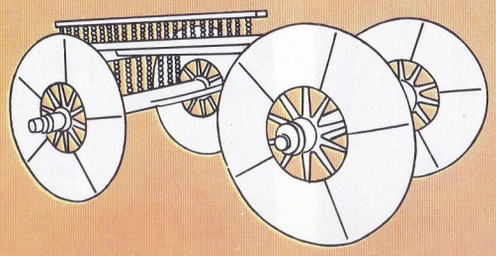

Como gölü civarında (İtalya) bulunan bir araba (demir çağı)

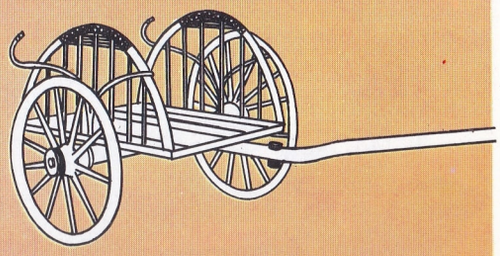

İki tekerlekli Kelt arabası

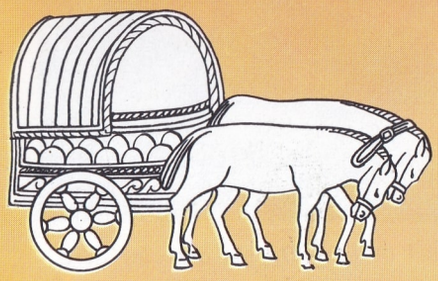

Üstü kapalı Etrüsk arabası

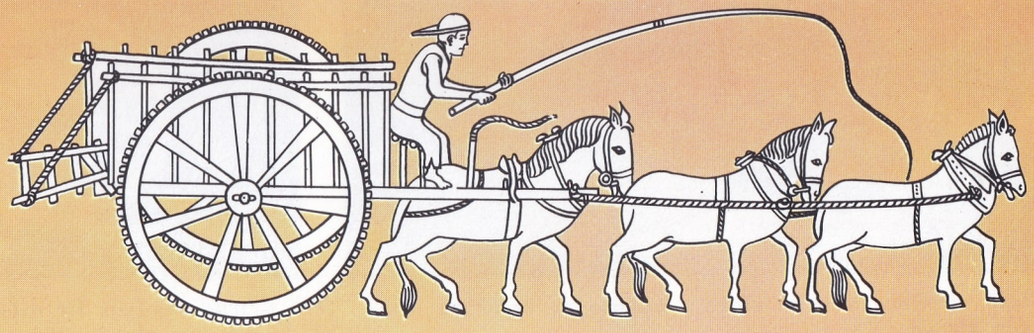

XIV. yüzyılda kullanılan bir yük arabası

lar türlü geometrik şekillerle süslenirdi. Keltler dört tekerlekli arabalardan başka iki tekerlekli önleri açık arabalar da kullanmışlardır.

Bakır çağında «plaustrum» denen arabalar özellikle tarımsal amaçlarla kullanıldı. Öküz koşulan bu arabalar biraz daha geliştirilmiş olarak günümüzde İtalya'nın Emilia ve Romagna bölgelerinde kullanılmaktadır. Roma'da Etrüsk müzesinde bu çeşit kağnıların bronzdan yapılmış bir örneği bulunmaktadır. Etrüsk kültürünün yayılmasıyle beraber tıpkı savaş arabalarında olduğu gibi, iki ve dört kişilik yük arabaları yaygın bir şekilde kullanılmaya başlandı. Tekerlek demir bir çemberle desteklenerek, daha kuvvetli bir hale getirildi. Etrüsk, İtalik tipi arabalardan, 1902 yılında Monteleone di Spoleto'da bulunanı, bugün New-York'ta Metropolitan müzesinde muhafaza edilmektedir. Gene M.Ö. VI. yüzyıla ait arabalardan Castel San Marino'da bulunanlardan bir kısmı Münih müzesinde, bir kısmıyse Perugia Arkeoloji müzesindedir. Roma'ya araba krallık devrinde Etrüskler tarafından getirilmiştir. Cumhuriyet ve imparatorluk devrinde iyice yaygınlaşmıştır. İki, üç ve dört kişilik arabalar askerî amaçlarla pek az kullanılmıştır. Keltlerin «carrus» ya da «carrum» dedikleri arabayı, Romalılar günlük hayatta kullanmışlar ve çeşitli tiplerini geliştirmişlerdir. Örneğin **veticulum tectum** insan taşımaya mahsustu. Büyükçe gövdesinin üstü kapalıydı. Dört tekerleği vardı. **Carpentum** adı verilen araba da üstü kapalı yapılırdı. Çok süslü olan bu çeşit arabalar imparatorluk devrinde dinsel törenlerde kullanılırdı. Daha sonradan sadece imparator ailesi tarafından kullanıldı. Diğer bir Roma arabası **reda** tipiydi. Dört tekerlekli bu araba, daha çok törenlerde kullanıldığı için, çok süslenirdi. **Essedum,** önü ve arkası açık bir arabaydı. **Cisium,** iki tekerlekli bir araba çeşidiydi ve iki kişi taşıyabilirdi. Çeşitli imparatorların zaferlerini konu edinen kabartmalardan Roma arabaları konusunda geniş bir fikir elde etmek mümkündür.

Eski devrin, arabaları büyük bir özenle süslenirdi. Ur devrinden Romalılara kadar

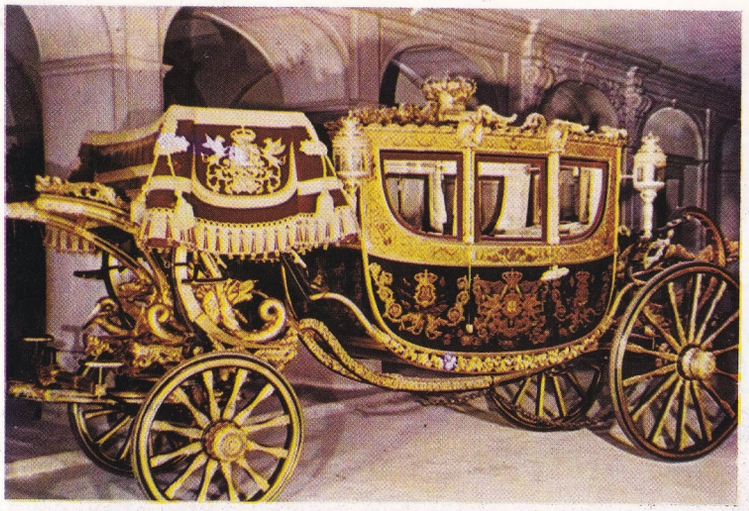

Portekiz krallarının taç giyme törenleri için 1825 yılında Londra'da yaptırılmış olan araba.

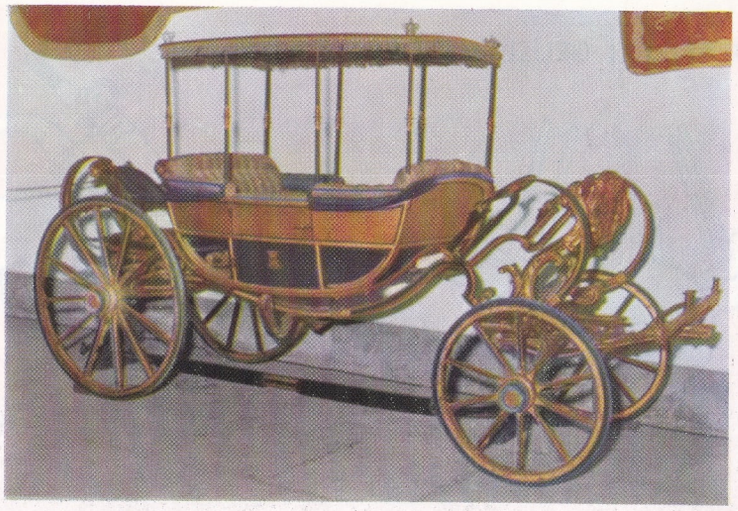

İtalya kralı Vittorio Emanuele II. tarafından bir prense hediye edilen araba.

1860 yılında yapılmış olan bu araba o yılların en beğenilen modellerinden biriydi.

1875 yılında yapılmış bir uzun yol arabası. Bu tür arabalar dört ya da altı kişi alabiliyordu.

1890 yılında yapılmış bir fayton.

1880 yılında yapılmış bir fayton.

XIX. yüzyıl Amerikan gezi arabası.

uzanan devirlere ait olup bugüne kadar gelmiş arabalarda bu husus açıkça görülmektedir. Ayrıca tarihsel kabartmalarda görülen arabalar da çok süslüdür. Orta-Doğu'da, Altaylarda açılan mezarlarda M.Ö. V. ya da IV. yüzyıla ait, dört tekerlekli araba kalıntıları bulunmuştur. Çin'de Şu (M.Ö. 1027-255) hanedanı devrine ait vazolarda, iki tekerlekli ve özenle süslenmiş araba resimleri bulunmaktadır. Han devrine (M.Ö. 206 — M.S. 220) ait duvar resimlerinde, güneşlikli arabalar görülmektedir. Bu arabaların bir ya da birkaç at tarafından çekildiği görülmektedir. Ortaçağda arabalar eski teknik ve özenle yapılmamıştır. Ağır ve kaba arabalar kullanılmıştır. İtalya ve Avrupa'nın öteki bölgelerinde zaman zaman ağır savaş arabaları görülmüştür. 1200 yıllarında araba tekrar taşıma aracı olarak kullanılmıştır. Romalıların «reda» adını verdikleri arabaların benzerlerine sadece şatolarda oturan soyluların karıları binebiliyordu. 1207 yılında Carlo d'Angio'nun eşi Beatrice, Napoli'ye çok süslü kumaşlarla örtülü bir arabayla girmişti. Bugünkü arabalara benzeyen ilk araba Galeazzo Visconti ve Beatrice d'Este'nin düğünü için yapılmıştır. Daha sonraları bu tip araba İtalya'nın ileri gelen aileleri arasında yayılmıştır. Araba Fransa'da oldukça geç yayılmıştır. 1500 yılında Paris'te sadece üç araba vardı. Bunlardan biri kraliçeye, bir tanesi Diane de Poitier'ye, öbürüyse yerinden kımıldayamayacak kadar şişman bir saraylıya aitti. Alman prensiliklerindeyse araba çok yaygındı. Örneğin Brandeburg seçmeninin eşinin kendine ait çok süslü arabasından başka, yardımcılarına ait on iki arabası vardı. XVI. yüzyılın sonlarına kadar İngiltere'de araba kullanılmamıştır. Buna karşılık aynı devirde araba yapımı İtalya'da (Ferrara) bir endüstri haline gelmişti. İtalya'nın ileri gelen aileleri çok süslü arabalara sahip olmak için âdeta yarışa girişmişlerdi. Roma'da da kardinaller arasında araba kullanma çok yaygınlaşmıştı.

Fransa'da araba XV. ve XVI. Louis'nin zamanında en parlak devrine ulaşmıştır. Bu devrin en tipik araba örneği **coupe**'dir.

Barok akımının etkisiyle arabalar teknik ve sanat bakımından da geliştirildi. Bu devirde İtalya'da yapılmış bir araba, bugün Cluny müzesinde bulunmaktadır.

XVIII. yüzyılda düzgün yolların yapılmasıyle seyahat arabaları yaygınlaştı. Bunlar, süslerden ve faydasız fazlalıklardan arınmış, sade arabalardı. Bu arabalardan pek çok örnek çeşitli müzelerde bulunmaktadır. Yolcu taşımak için kullanılan arabalar ilkin Paris ve Floransa şehirlerinde görüldü. Paris'in Saint-Fiacre meydanında, **fiacre** adı verilen ilk yolcu arabaları işlemeye başladı. Bunları, 1662 yılında **omnibus** denen araba türü izledi. Fakat omnibus tutulmadı. XVIII. yüzyıldan sonra seyahat arabaları hızla yayıldı. Uluslararası yolların açılması ve uluslararası kültürel ilişkilerin artması, arabaların önemini büsbütün artırdı. İngiltere'de ancak XIX. yüzyılda araba kullanılmaya başlandı. Bununla beraber en çeşitli ve en iyi arabalar İngiltere'de yapıldı. İngiliz **cabs**'ları (**hansom-cab** ve **crowler-cab**) iki ve dört tekerlekliydi. Bu arabaların tipine göre sürücü ya arkada ya da önde otururdu. Gene bu yüzyılda kadınlar arasında hafif arabalar kullanmak moda oldu. Bu moda özellikle İngiltere ve Fransa'da yayıldı. Milano'da 18 yaşından küçüklerin araba kullanması çıkarılan özel kanunlarla yasaklandı. İlk kullanıldığında ilgi görmeyen omnibus, 1826 yılında Paris'te yeniden ortaya çıktı. Bu defa, değişen toplumsal şartlar, omnibusların büyük bir ilgiyle karşılaşması sonucunu doğurdu. Çok geçmeden tren ve motorlu araçların ortaya çıkması arabaya eski önemini kaybettirecektir. Araba günümüzde genellikle bazı geri kalmış tarım bölgelerinde kullanılmaktadır. Bunun gibi kimi dinlenme bölgelerinde de turistlerin ilgisini çekmek amacıyle muhafaza edilmektedir.

Geçen yüzyılın sonlarında kullanılan bir araba. Araba günümüzde yerini otomobil ve trene bırakmıştır.

Türklerde ve Osmanlılarda Araba: Atlı arabaların Türkler tarafından kullanıldığı, eski Çin kaynaklarından anlaşılmaktadır. (M.Ö. 2000 yıllarında). Türklerin kullandıkları bu arabalar, savaşlarda kullanılan atlı arabalardı. Savaş arabaları Çin'e ancak, M.Ö. 1450 yıllarında gelebilmiştir. Türklerin akıncılıktaki ünleri tarih boyunca bilinen bir gerçek olduğuna göre, savaş araçlarını da zamanın gereğine göre yapıp kullanmış oldukları muhakkaktır. Ancak ortaçağdan sonra, araba, savaş alanındaki önemini yitirmeye başlamıştır. Bu tarihlerde Orta ve Doğu Asya'da araba, yerini, savaşta daha hızlı bir araca, ata bırakmıştır. Artık Türkler arabayı bir yerden bir yere gitmeye, ya da göçlerde kullanmaya başlamışlar, savaş alanlarına atlarıyle gitmişlerdir.

Türkiye'de, Tanzimata kadar arabaya yalnız padişah binerdi. Ondan başkasının arabaya binmesi bir yasaya bağlanmış, sadece kazaskerler ile, şeyhülislâmlara arabaya binme hakkı tanınmıştı. Devletin öbür yüksek dereceli memurlarıyse, attan ve eşekten yararlanırlardı. Halkın, gideceği yere, yürümekten başka bir vasıtası yoktu.

Tanzimat ilân edilince, bu konuda da yeni kararlar alındı. Yaygın bir hale gelmeye başlayan araba, İstanbul'da ve öteki büyük kentlerde kullanılmaya başlandı. Tanzimattan önce, arabada kadın olduğu zaman sürücünün arabasını yerden yönetmesi gerekirdi. Tanzimattan sonra da kadınla erkeğin aynı arabada yolculuk yapmaları yasaklandı. Evli bile olsalar, kadın ile erkeğin aynı arabada bulunamamaları, ikinci meşrutiyetin ilânına kadar önemle izlenen bir yasaktı.

Türkiye'de, kağıdan başlayarak talika, payton, yaylı, kupa gibi çeşitli biçimlerde arabalar kullanılırdı. Bunlardan başka, sepetli binek arabaları ve yük arabaları da vardı. Avrupa'da kullanılan çeşitleri arasında «lando», «brik», «tilbury» modeli arabalar en yaygınlarıydı.

Türkler araba yapımına, muhakkak ki, bazı özellikler katmışlardır. Netekim, yaygın bir hale gelmesinden sonra, araba, Türklerin elinde yeni yeni buluşlarla gelişmiş, biçim, boya, koşum takımları bakımından türlü yenilikler kazanmıştı. Avrupa'dan getirtilen yeni model arabaların, zamanla Türk ustalar elinde, aslından daha güzel ve gözalıcı bir biçimde yapıldıkları görülmüştü.

ARABAN

Güney-doğu Anadolu'da Gaziantep iline bağlı bir ilçe merkezi (nüfusu 2 303). İlçenin yüzölçümü 496 km^2., nüfusu 19 535'tir. Merkez bu-

cağı ve bu bucağa bağlı 35 köyü vardır. İlçe topraklarının yüzeyi genel olarak Araban ovasının meydana getirdiği geniş bir düzlük halindedir. Kuzey-batı ve güneyi dağlarla çevrilidir.

Antepfıstığı ve tarım ilçe topraklarının başlıca gelir kaynağını teşkil eder.

ARABA VAPURU

Yolcudan çok tren ve motorlu taşıtların taşınması için yapılmış vapur. Açık denizlerde olduğu gibi küçük göllerde ve akarsularda da kullanılır. Tren taşıyacak araba vapurları ozel bir şekilde donatılır; bunlara ray döşenir ve rayların trenin yüklendiği ve indireceği yerlerdeki raylara uymasına dikkat edilir. Bazı araba vapurlarının manevrasını kolaylaştırmak için, iki yanlarına büyük çarklar konur.

Son yıllara kadar araba vapurları nispeten kısa mesafelerde (Manş denizi gibi) işletilirdi. Fakat bugün çok daha uzun hatlarda dahi araba vapurları işlemektedir. (Örneğin Denizcilik Bankası T,A,O, Türkiye ile İtalya arasında araba vapuru seferleri düzenlemektedir). Araba vapurlarıyle ulaşım yakın bir gelecekte gerek motorlu taşıt sayısının artması ve yolculukların çoğalması, gerekse turistlerin uğradıkları limanlarda kendi otomobilleriyle gezme istekleri sebebiyle, çok daha fazla gelişecek, genişleyecektir. Yolculuk mesafesinin artışıyle araba vapurlarına daha bağımsız bir şekil vermek ve denize daha dayanıklı niteliklerle donatmak gerekecektir. Bundan başka, yolcu taşıyacak yerlerinin de daha konforlu hale getirilmesi ve bu yerlerin artırılması gereği doğacaktır. Bunlar gerçekleştirilecek olursa geleceğin araba vapurları şimdikilerden çok daha geniş ölçülerde yapılacak, tonilatoları en azından 3 500-4 500 tonilatoyu bulacaktır.

Arabistan yarımadası dünyanın en sıcak ve en kurak iklimlerinden birine sahiptir. Elverişsiz iklim koşulları bölgenin tarım imkânlarını dar kıyı şeritlerine bırakarak, iç taraflarda toprağın büyük kısmının bozkır bitkileriyle örtülmesine yol açar.

ARABÎ AYLAR

Arapların ve bazı Müslüman ülkelerin kullandıkları takvim düzenindeki aylara verilen addır. Türkiye'de 1925 yılına kadar Arabî aylar kullanılmaktaydı. Arabî aylar adıyle anılan aylar şunlardır: Muharrem, sefer, rebiyülevvel, rebiyülâhir, cemaziyelevvel, cemaziyelâhir, recep, şaban, ramazan, şevval, zilkade, zilhicce.

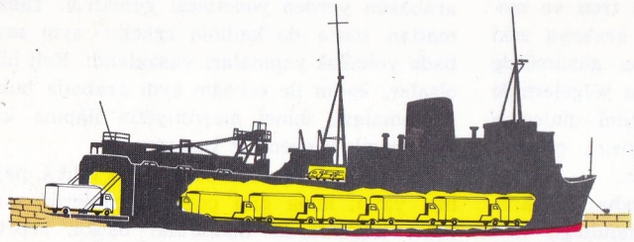

Araba vapurları otomobil ve tren gibi taşıtların taşınmasında kullanılır. Büyük araba vapurlarında, taşıtlar geminin özel olarak yapılmış ambarına yerleştirilir.

ARABÎ PAŞA

(1839-1911) Mısır'ın İngilizlerce işgal edilmesine sebep olan ünlü ayaklanmanın önderidir. Bir fellâh ailesinin çocuğudur. Mısır'da doğmuştur. Hidiv Sait Paşa devrinde alaydan yetişerek subay olmuş, 1875 yılında güvenini kötüye kullanma suçuyle zan altında bırakılarak emekliye ayrılmıştır.

Bu olaydan sonra Arabî Paşa, Türk subaylarına karşı kin beslemiş, bunlara karşı bir baş kaldırma örgütü kurmuş ve «Mısır Mısırlılarındır» parolası altında çalışmalarını yürütmüştür. 1881 yılında güçlü bir kişi durumuna gelmiş, Mısır'ın millî savunma nazırlığına getirilmiştir. Mısır hidivi Tevfik Paşayı azlederek yerine bir başkasını getirmek istemiş bu nedenle de önü alınmaz ayaklanmalara ve kargaşalıklarla İngiliz saldırılarına yol açmıştır.

İngilizler bu nedenle Mısır'a girdikten sonra Arabî Paşa Seylan'a sürgün edilmiş ve bu adada uzun yıllar kaldıktan sonra bağışlanarak yurduna dönmüş ve Kahire'de ölmüştür.

ARABİSTAN YARIMADASI

Asya'nın güney-batı ucundaki yarımada. Uzun bir süre bilimsel araştırmalara kapalı kalmış olan bu yarımadaya bedevîler Ceziret-ül Arap, yani Araplar adası demekle fizik durumundan çok halkının özelliklerini belirtmek isterler. Yüzölçümü 3 milyon km².'dir. Asya'nın batısında, Kızıldeniz Hint okyanusu, Umman denizi ve İran körfeziyle sınırlıdır. Ku-

zey sınırı pek kesin değildir; çünkü yarımada uzun bir çizgiyle Asya'ya sıkı sıkıya bağlıdır. Yine de genellikle Arabistan yarımadasının Mezopotamya ile Suriye-Filistin bölgesinde sona erdiği kabul edilir. Jeolojik yapısı ve yaşı bakımından Afrika'nın bir parçasıdır. Büyük bir kısmı eski billûrlu kültelerden oluşan bu arkeen kitlesi, Türkiye ve İran'daki genç dağlarla Asya'ya bağlanmıştır.

Genel görünüşü bakımından yarımada, Kızıldeniz kıyılarında yüksek, İran körfezi ve Mezopotamya'ya doğru hafif eğimlerle inen bir büyük düzlük halindedir. Eski kayalar ve granit ile gnays gibi kristalli taşlar arasında yer yer volkanik tepelere rastlanır. En yüksek yerleri batıda Yemen'de 3 500 m.'yi geçer. İç bölgelere doğru gidildikçe birbiri ardından gelen kayalık yaylalar ve uçsuz bucaksız çöl ve kumluklara rastlanır. Kuzeyde Nefud, güneyde Rubülhali ya da Dehna çölleri vardır. Bu iki çöl arasında yer alan Necit platosu yaşamaya bir dereceye kadar elverişlidir. Yükseklik Kızıldeniz kıyılarına kale duvarı gibi dimdik iniverir; buradaki dar kıyı şeridi, bazı yerlerde yok olmuştur. Umman denizi ve Umman körfezi kıyıları genellikle alçak ve kumluktur.

İklim, dünyanın en sıcak ve en kurak iklimlerinden biridir. Gündüz ve gece arasındaki sıcaklık farkları pek yüksektir: Özellikle içerilerdeki dağ ve yaylalarda aynı gün içinde sıfırın üstünde 40°C-45°C ile sıfırın altında 5°C-8°C arasında değişebilir. Yağış yalnız güney-batı kıyısında nispeten boldur, fakat içeriler hiç yağış almaz, hatta buralarda bir damla yağmur düşmeden yıllar geçtiği bile olur. Bu sebepten düzenli akarsuları yoktur, sadece uved'ler vardır. Bunların yataklarından yılın ancak pek kısa devreleri içinde dereler akar. Dağlara düşen yağmurlar, vahalarda toprak yüzeyine çıkarak ince bir bitki örtüsünün meydana gelmesini sağlayan yeraltı sularını besler. Bu elverişsiz iklim koşulları bölgenin tarım imkânlarını sadece dar kıyı şeritleri içinde bırakarak, iç taraflarda toprağın büyük kısmının bozkır bitkileriyle örtülmesine yol açar. Yarımadanın gerçek zenginliğini, İran körfezi kıyılarındaki petrol yatakları meydana getirir. Üretim İkinci Dünya savaşından sonra hızla artmıştır.

Siyasî bakımdan yarımada çeşitli devletlere ayrılmıştır: Birkaç küçük devletin katıldığı Suudî Arabistan krallığı, Yemen krallığı, Britanya'ya ait Aden kolonisi, Britanya himayesindeki Aden, Maskat ve Umman sultanlıkları, Korsan kıyısındaki şeyhlikler, Katar emirliği, Kuveyt şeyhliği ve Bahreyn adaları şeyhliği. Bundan başka Suudî Arabistan ile Kuveyt arasında Irak vardır ve Irak ile Suudî Arabistan arasında iki tarafsız bölge uzanır ki, bunlardan birincisi bugün yeni işletilmeye başlanan zengin petrol damarları sayesinde büyük önem kazanmıştır. Geniş yarımada bölgesini çevreleyen adalar arasında başlıcaları Kızıldeniz'de Farasan (Suudî Arabistan), Kamaran ve Perim (Aden kolonisi); Hint okyanusunda ise Curi adaları ile (Aden kolonisi) Masira adası (Umman) dır.

ARAF

İslâm inanışına göre cennet ile cehennem arasındaki yere bu ad verilmiştir. Kur'an'ın yedinci suresi de yine bu adı taşımaktadır. Yedinci suresi, cennetlikler ile cehennemliklerin bir sur ile ayrılacaklarını, bu surun üstünde bulunan kişilerin cennetlikler ile cehennemlikleri simgelerinden tanıyacakları açıklanmaktadır. Sözlük anlamı olarak, yüksek yer karşılığı olan Arapçadaki «urf» sözcüğünün çoğuludur. Başka bir iddiaya göre ise, bilmek anlamına gelen «irfan» dan gelmektedir. Sure her iki anlamı da kapsamaktadır ve Araf ehli hem cennet ile cehennem arasındaki surun tepesinde bulunacak, hem de cennetlik ve cehennemlikleri tanıyabileceklerdir. Taberî'nin bir nakline göre de, Araf, cennet ile cehennem arasında bir tepedir, günah ve sevapları eşit olanlar bu tepede tutulurlar. İslâm inanışına göre Araf'takiler sonradan cennete girecektir.

ARAFAT

Mekke'nin 20 km. doğusunda bulunan koyu yeşil ve volkanik bir taş yığınından oluşan ve deniz yüzeyinden 70 m. yüksekliğinde bir tepe. Dağa «Cebel-il-rahman-Rahmet dağı» denildiği gibi «Araf» da denilmektedir.

Söylentiye göre, cennetten kovulan Adem ile Havva yıllarca süren bir ayrılıktan sonra birbirleriyle burada, yani Arafat'ta buluşmuşlardır. Bir başka söylentiye göre de, İbrahim peygamber Cebrail Aleyhüsselâm ile burada görüşmüş, evren yaratıldığında bütün dağlar arasında ilk olarak Arafat Tanrı'ya iman etmiştir. Arafat dağı, Hacca giden Müslümanların kurban bayramından bir gün önce öğle vaktinden, ertesi günü şafak sökünceye kadar burada durmaları hacılığın koşullarından biri sayıldığından, önemli olduğu kadar bir o kadar da ünlüdür. Bu durmaya «vakfe» denilmektedir. Kurban bayramından ve buna bakılarak bütün bayramlar ile sayılı günlerden bir gün öncesinin «Arife» adını almasının nedeni de bu dağın adından gelmedir.

Arafat'ın doğu yamacı üzerinde kayaya oyulmuş geniş basamaklar vardır. Buradan tepeye çıkılmaktadır. Önce tepede kubbe adını taşıyan bir makam vardı, fakat makam yakın zamanlarda Vehabîler tarafından tahrip edilmiştir. 60. basamakta «Arafat Mescidi» diye anılan bir düzlüğe varılmaktadır. Hz. Muhammet son haccı (veda haccı) sırasında Müslümanlığın temellerini anlatan ünlü hutbesini buradan okumuştur.

Arafat dağının güneyinde çorak ve kumluk-Arafat ovası vardır ve ova yılın yalnız bir gününde, Kurban bayramının arefesinde ola-

Arabistan yarımadasının en büyük zenginliğini, yabancı şirketler tarafından işletilen petrol meydana getirir. Petrol dışında ülke son derecede fakirdir, Resimde bir pazar yeri görülüyor.

ğanüstü bir canlılık gösterir. Bazı hacılar arefeden bir gün önce Arafat'a gelerek çadır kurar, geceyi dualar okuyarak burada geçirirler. Öğle vakti, öğle ve ikindi namazları bir arada kılındıktan sonra dağın etrafında vakfeye durulur. Arafat dağındaki mimbere çıkan imam, haccın anlamını gerek Arafat'ta ve gerekse daha sonra gidilecek Muzdalife'de yapılması gereken dinsel tören «şeytanın taşlanmasını» kurban kesilmesini anlatan bir hutbe verir. Hacılar güneş battıktan sonra Arafat'tan ayrılarak Muzdalife'ye inerler.

Hz. Muhammet, bütün Müslümanları eşit kabul ettiğinden Arafat'a çıkmak, Arafat'ta vakfeye durmak, Arafat'tan dönüş törenlerinde eşraf ve zadegânın da bütün halkla birlikte olması gereklidir.

Dağın tepesindeki kubbe denilen makamın eski bir tapınak, vakfenin de bu devirlerden kalma bir gelenek olduğu anlaşılmaktadır.

ARAGO, JEAN-FRANÇOIS DOMİNİQUE

(1785-1853) Fransız fizik ve astronomi bilgini. Yüksek öğrenimini Ecole Polytechnique'te yaptıktan sonra kısa bir süre topçu subayı ve daha sonra da (1804) Paris Astronomi Rasathanesi sekreteri oldu. 1804 ile 1808 arasında Jean-Baptiste Biot'yla yeryüzünün enlemini ölçme işinde çalıştı. 1809 yılında, 23 yaşındayken Bilim Akademisine üye oldu ve Paris Rasathanesi astronomluğu ile Ecole Polytechnique'te analitik geometri profesörlüğüne atandı.

En ilgi çekici araştırmaları optik ve elektromagnetizma alanındadır. Işığın renksel kutuplanmasını (1811) ve Augustin Fresnel'le beraber dönel kutuplanma (1817) ile kutuplanmış ışığın girişim kanununu (1819) keşfetmiş ve ışığın dalgalanması teorisinin hazırlık ve gelişimine geniş katkıda bulunmuştur. Elektromagnetizma alanında ise, ilk kez, demir olmayan herhangi bir madensel telin bile, akım geçirilince mıknatıs ödevi gördüğünü ortaya koymuş ve Ampère ile beraber ilk elektromıknatısı yapmıştır. Bunlardan başka önemli optik ve akustik sorunlarıyle de ilgilendi. Niepce ile Daguerre'i destekleyerek, 7 ocak 1837'de bulunan fotoğrafçılık konusundaki bulgularını Bilim Akademisine tanıttı.

Arago ayrıca atmosfer yüklerinin sınıflandırmasını yapmış ve yıldızlardaki ışık yoğunluğunun değişim ve titreşiminin, dalgalanma olayından ileri geldiğini açıklamıştır.

Politika hayatında da faal bir rol alan Arago 1830 yılında milletvekili seçildi, bilimsel ve teknik ilerlemeyi kolaylaştırıcı tedbirler öne sürdü.

Hayatının sonuna doğru kör olmasına rağmen, çok kuvvetli belleği sayesinde yoğun çalışmalarını bırakmadı. Ölümünden sonra bütün eserleri 16 cilt halinde yayımlanmıştır.

ARAGON

İspanya'nın, üç eyaletten (Huesca, Teruel ve Zaragoza) meydana gelmiş bölgesi. Her eyaletin aynı adı taşıyan bir başkenti vardır. Aragon, İspanya'nın kuzey kesimindedir. Kuzeyde Fransa'yla sınır komşusudur ve bu ülkeden, Pirene dağlarıyle ayrılır. Pirene dağlarının en yüksek tepeleri (Aneto tepesi 3 404 m.) bu kesimde bulunmaktadır: Merkez kesimi Aragon, Ebro ırmağı ve bu ırmağın kolları olan Cinca, Gallego, Aragon ve Jalon ile sulanmaktadır. Buralarda şekerpancarı, tahıl, zeytin, meyve ve kenevir ekilir, bağ yetiştirilir. Dağlık bölgelerde yaşayan halk ise çobanlıkla uğraşır. Ojos Negros'ta demir ve kükürt yatakları, Utrillas ve Montalban'da ise linyit damarları ve mermer ile kireçtaşı ocakları vardır. Endüstri faaliyeti Aragon'un en önemli kenti olan Zaragoza'da merkezleşmiştir. En önemli sektörler şeker, yağ, dokuma, çimento, sabun, mobilya ve küçük ev yapımı sektörleridir. Bölgenin yüzölçümü 47 868 km^2., nüfusu 1 500 000'dir. Son zamanlarda ulaşım yolları da düzeltilmiş ve turist akımını çekebilmek için daha elverişli ve olumlu hale getirilmiştir.

Tarih. — Eskiden Keltiberlerin yaşadığı Aragon bölgesi Romalıların **Provincia Tarraconensis** eyaleti içindeyken Vizigotların eline geçtikten sonra, kısmen Mağribilerin işgaline uğramış ve IX. yüzyılda ise Aznar adındaki bir Hıristiyan misyoneri tarafından bağımsız bir eyalet haline getirilmiştir. Yüzyıl kadar sonra çeşitli evlenmeler sonucu Navarra'ya bağlanmış, Sancio III.'ün ölümü üzerine (1035)

XII. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar Aragon krallığının başkenti olan Aragon bu süre boyunca büyük bir gelişme göstermiştir. Resimde şehrin en önemli yapılarından, Rönesans anlayışıda yapılmış Engracia kilisesinin kapısı görülüyor.

Navarra'dan da ayrılıp, Ramiro I. zamanında ayrı bir krallık halinde örgütlenmiştir. Böylece başlayan birinci Aragon hanedanı, 1137 yılında Ramiro II.'yle sona erer. Bu kralın ölümü üzerine kızı Petronilla, Barselonalı kont Raimondo Berengario IV.'le evlenince Barselona ile Aragon birleşmiş ve kral olan Raimondo, ikinci Aragon hanedanını başlatmıştır. Bu birleşmenin küçük devletin hayatı üzerinde çok önemli etkileri olmuştur. Devlet, Akdeniz'de bir güç haline gelmiş ve dört yüzyıl kadar sürecek olan bir deniz üstünlüğü sağlamıştır. Gerçekten de Jacques I. (1213-1276), Provence ile Languedoc eyaletlerini Fransa kralı Louis I.'e terk etmiş, Balear adalarını ele geçirmiş (1229-1235), Valencia'yı almış (1238) ve oğlu Pierre'i de Sicilya kralı Manfredi'nin kızı ve mirasçısı Costanzayla evlendirmiştir. Pierre, kardeşi Majorka kralı Jacques'a gücünü kabul ettirdikten sonra Pierre III. adı altında tahta çıkmış, Sicilya'da Fransızlara karşı girişilen katliam hareketinden yararlanarak bu adayı ele geçirmiştir (1282). Sardunya'yı işgal eden Jacques II. de (1325), Korsika'ya egemenliğini kabul ettirmiş, bir yandan da bir Katalan ordusu, hükümet darbesiyle Atina'da bir Aragon dukalığı kurmuştur (1311).

Böylece XIV. yüzyılda Aragonların egemenliği bütün Batı Akdeniz'i içine alarak Ceneviz donanmasını Bizans sularında yenilgiye uğratan Pierre IV. (1336-1387) zamanında zirvesine erişmiştir. 1410 yılında vâris bırakmadan ölen ihtiyar Martin'den sonra taht üzerinde hak iddia edenler arasında mücadeleler baş göstermiş ve 1412 yılında **Cortès** denilen meclislerin, kral olarak Kastilyalı Ferdinand I.'e tay giydirmesine kadar sürmüştür. Böylelikle üçüncü hanedan başlamış ve iki krallığın birleşmesi hazırlanmış oluyordu. Netekim Ferdinand I.'in torunu ve vârisi Katolik Ferdinand,1469 yılında Kastilyalı Isabelle ile evlenince iki krallık birleşmiş ancak hukukî bakımdan Habsburg hanedanından Charles V.'in tahta çıkma tarihine kadar ayrı kalmıştır. Charles V., Ferdinand II.'den ona geçen Aragon ile (1516), anası Deli Jeanne'dan aldığı Kastilya'yı, İspanya adı altında birleştirmiştir. Bu önemli olaylar meydana gelirken Aragon'un eski gücü kısa süre içinde zayıflamıştır. Gerçekten XV. yüzyılın sonu, aynı zamanda büyük keşifler çağı olmuştur. Aragon, dünya ticaretinin merkezi olmak niteliğini gittikçe yitiren bir Akdeniz'e hükmederken, Kastilya ile Endülüs, Atlantik kıyısındaki konumları sayesinde, gittikçe artan bir önem kazanmaya başlamıştır. Güney İtalya tarihinde de çok önemli bir rol oynayan Aragonlular Sicilya'yı fethederek hanedanın küçük bir kolunu oraya yerleştirmişlerdir. 1402 yılına kadar adayı yöneten bu hanedan. Silciyalı Marie ile son bulmuş ve ada ana Aragon hanedanının yönetimine geçmiştir. Başka bir kol ise 1458 yılında Napoli krallığını ele geçirmiştir.

ARAGON, LOUIS

(1897-) Fransız şair ve romancısı. Savaştan dönüşünde **Sevinç Ateşi** (Feu de Joie) adlı, şiir derlemesiyle ün kazandı (1920). Bu şiirlerinde, dadaizmden gerçeküstücülüğe kadar bütün öncü edebiyatı temsil ediyordu. **Paris Köylüsü** (Paysan de Paris) eseriyle de, (1926) canlı zekâ oyunlarıyle, modern kentlerdeki «günlük hayatın olağandışı yanlarını» araştırmayı denedi. Öteki gerçeküstücüler gibi, komünist partisine girmiş, toplumu canlandıran karşı koyma ruhunun siyasî bir mücadele halinde dile getirilmesi gereğini savunmuştur. S.S.C.B'ne yaptığı gezilerden sonra gerçeküstücülerden ayrıldı, «sosyalist gerçekçiliği» tuttuğunu ilân ederek **Gerçek Dünya** (Le Monde Réel) başlığı altında, anlatıcı ve toplumsal niteliği çok zengin bir roman dizisi kaleme aldı: **Bâle Çan Kuleleri** (Les Cloches de Bâle). 1934, **Zengin Mahalleleri** (Les beaux quartiers) 1936, **Araba Üst Katının Yolcuları** (Les Voyageurs de l'impériale) 1943, ve **Aurélien** 1944. Bunları 6 ciltlik **Komünistler** adlı romanı izledi (1949-51). Halk Cephesi ve İspanya savaşı yıllarında Aragon, batı Avrupa'nın en ileri antifaşist aydınları arasında yer aldı. Direnç hareketini konu edinerek yazdığı **Le Crève Coeur** (İçler Acısı) 1941 ve bunu izleyen şiir derlemeleri vatanseverlik duygusunu ve toplumsal mutluluğu dile getirir. **Kutsal Hafta** (La semaine sainte) 1958 adlı kitabı bir bakıma otobiyografisi sayılabilir ve tarihî roman niteliği taşır. Türkçede Orhan Veli ile Sabahattin Eyüboğlu'nun birlikte çevirdikleri Elsa'nın Gözleri adlı şiiri çok ünlüdür. Ayrıca, bizde Çağımızın Sanatı (Çev. Bertan Onaran) adında bir kitabı da yayınlanmıştır.

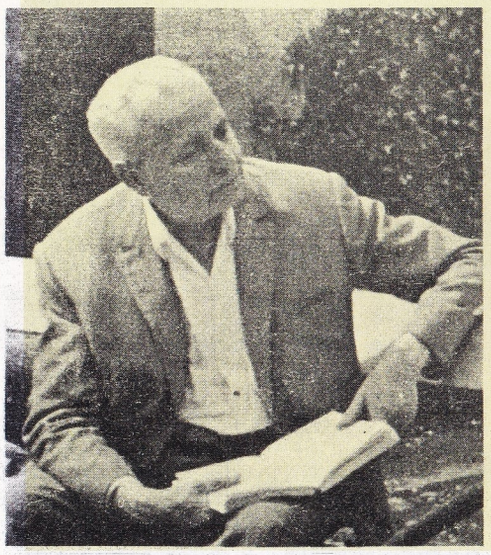

Louis Aragon.

ARAKLI

Karadeniz bölgesinde Trabzon iline bağlı bir ilçe merkezi (nüfusu 3 955) Karadere olarak da bilinir. Karadeniz kıyısındadır. İl merkezine 33 kilometrelik bir şoseyle bağlantılıdır. Kuzey-doğusunda Araklı burnu vardır. Burnun doğusundan Araklı çayı Karadeniz'e dökülür. Kasaba önünde küçük bir koy vardır. İlçe bağlantısı, ulaşım denizden yapılmaktadır. İlçenin yüzölçümü 372 km². nüf. 48 990'dır. İlçenin merkez bucağından başka Dağbaşı bucağı ve 40 köyü vardır.

İlçe toprakları Trabzon ilinin tam ortasındadır. Bölge Zigana dağlarını da içine alır. Dağların yüksek yamaçları sık ormanlarla kaplıdır. İlçe toprakları engebelidir. Köyler genellikle dağların yamaçlarında kurulmuştur.

İlçe toprakları tahıla elverişli değildir. Yanbolu ve Karadere vadilerinde mısır ve tütün yetiştirilir. İlçenin başlıca ürününü fındık ve tütün teşkil etmektedir.

ARAL

Batı Türkistan'da büyük göl. Az bir kısmı Kazakistan Cumhuriyeti, büyük kısmı ise Özbekistan Cumhuriyeti topraklarındadır. Genişliği 228, uzunluğu 420 km., yüzölçümü ise 68 700 km².'dir. Denizden yüksekliği 48 m., derinliği 20 metreyi aşmaz. En derin yeri, batı kıyısında 68 metre derinliğinde bir çukurdur. Diluvyal devirde Aral'ın yüzeyinin bugünküne göre daha yüksekte olduğu ve güney tarafından Hazar deniziyle bağlantısı bulunduğu anlaşılmıştır. Aral gölü yazları çok sıcak geçen kurak bir bölge iklimi sınırları içinde yer aldığından, akarsuların taşıdığı sulara rağmen sürekli buharlaşma yüzünden gitgide küçülmektedir. Aral gölü Karakurum, Kızılkum ve Üstyurt çölleriyle çevrilidir. Tuzluluk derecesi düşüktür (‰ 10,3) Aral gölüne Amuderya ve Siriderya ırmakları dökülür. Aral gölü çevresindeki bölgeleri ekonomik yönden geliştirmek için büyük bir proje hazırlanmıştır. Bu proje, Obi ırmağının sularından yararlanmasını, bu ırmağın suyunun Aral gölüne akıtılmasını ve Aral gölünü Hazar denizine bağlayacak bir kanalın açılmasını öngörmektedir.

ARAMA

Bir suçun işlendiği ya da kimin tarafından ika edildiği hususunda delil teşkil edecek şeyleri tespit edebilmek ya da almak, müsadereye tabi eşyaya el koymak, gereğinde suçluyu ya-

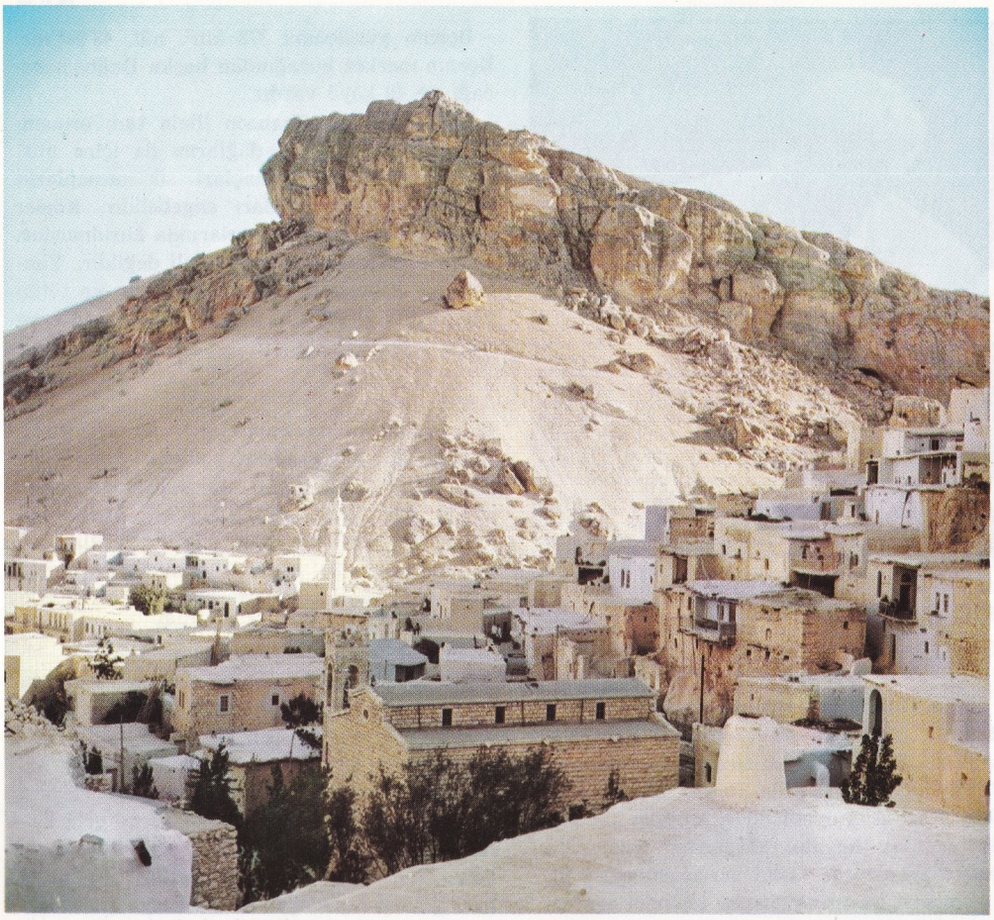

Aramca günümüzde sadece Suriye'nin bazı bölgelerinde konuşulmaktadır. Resimde Aramcanın yaygın olduğu Suriye'nin Malula köyü.

kalayabilmek için baş vurulan yol. Ceza Usul Kanunumuza göre, bir suç işlemek, buna katılmak ya da yataklık etmek şüphesi altında bulunan kimsenin evi ile ona ait sair yerlerde, kişinin üstünde ve eşyasında arama yapılabilir. Sanık ve suç ortakları dışında kalan kimselere ait mahallerde ve üstlerinde arama yapılabilmesi, suçun izlerinin takibi ya da belli eşyaların müsaderesi amacının varlığına bağlıdır. Arama esas itibarıyle gece yapılamaz. Arama genel olarak yargıç kararının bulunmasına bağlıdır. Fakat gecikmesi halinde zarar meydana gelecekse, aramaya savcı da karar verebilir. Aramada, savcı ya da yargıç bulunmadığı takdirde, o mahallin ihtiyar heyetinden ya da komşulardan iki kişinin bulunması şarttır.

Arama esas itibarıyle, konut dokunulmazlığını zedeleyen bir tedbir olduğundan, sıkı şartlara tabi tutulması hususu gerekli görülmüştür.

Netekim Anayasamızın 16. maddesi de, konuta dokunulamayacağını belirttikten sonra, kanunun açıkça gösterdiği hallerde usulüne göre verilmiş yargıç kararı olmadıkça, millî güvenlik ya da kamu düzeni bakımından sakınca bulunan hallerde de, kanunla yetkili kılınan merciin emri bulunmadıkça, konuta girilemez, arama yapılamaz ve buradaki eşyalara el konulamaz, hükmünü kabul etmiştir.

ARAMLAR

Samî ırktan bir ulus. Aramlara ait ilk bilgiler, M.Ö. 3000 yılında bu ulusun Mezopotamya bölgesinde faaliyette bulunduğunu göstermektedir. İlkin göçebe bir hayat süren Aramlar, M.Ö. XII. yüzyılda yerleşik düzene geçmişler, İran körfezine kadar uzanan, çeşitli devletler kurmuşlardır. Tevrat'ta da bunlardan «Nahareyn Aramları», «Paddan Aramları», diye söz edilir. Asur belgelerinde Aram ülkelerine «Arimî», «Arumu», kendilerine ise Ahlamular denir.

Aramların kullandıkları dil (Aramca) kısa bir süre içinde büyük bir yaygınlığa kavuşmuş, İbranîler bile kendi dillerini bırakarak Aramca konuşmaya başlamışlardır.

Mısır'dan Çin'e kadar uzanan bölgede çeşitli Aramca metinler ele geçirilmiştir. Aram dilinin bir lehçesi, yakın zamana kadar Suriye'de konuşulmuştur.

ARAPKİR

Doğu Anadolu bölgesinde, Malatya iline bağlı bir ilçe merkezi (7056 nüf.). Malatya'nın kuzeyinde, Arpa çayının bir kolu üzerinde kurulmuştur. Denizden yüksekliği 1200 m.'dir. Arapkir çayı kasabanın 4 km. doğusundan geçer.

İlçenin yüzölçümü 956 km^2., nüfusu 23 102'dir. Merkez bucağından başka Taşdelen adında bir bucağı ve 38 köyü vardır.

İlçe toprakları Malatya ilinin kuzey-doğusundadır. Fırat'a karışan Arapkir çayı ilçe topraklarından geçer ve geniş vadiler yapar. Vadi boylarındaki düzlükler tarıma elverişli değildir. Genellikle bahçe tarımı yapılır. Başlıca elde edilen ürünler arasında buğday, arpa, mısır, nohut ve pirinç yer almaktadır. Sebzecilik, bağcılık ve meyvecilik de önem kazanmaktadır. İlçedeki bir başka gelir kaynağı da yerli dokumacılıktır. Elâzığ-Divriği devlet şosesi ilçe toprakları içinden geçmektedir.

Tarih açısından Arapkir eski bir geçmişe sahiptir. Yeni Arapkir'in kuruluşu ise XIX. yüzyılın ilk yarılarına rastlar. Eski Arapkir'de camiler ve surlar bugün de ayaktadır. Ortaçağda Arapkir, sık sık İranlılar ile Bizanslılar arasında el değiştirmiş, Selçuk Türklerinin Anadolu'ya ayak basmalarıyle Türklerin eline geçtikten sonra XV. yüzyılda da bütünüyle Osmanlı topraklarına katılmıştır.

ARAPLAR

Arap sözcüğü sadece Arabistan'da oturanları değil, ana dili Arapça olan bütün halkları kapsayan bir terimdir. M.S. VII. yüzyılda Müslümanlığın doğuşuyle Arapların çok geniş bölgeleri fethetmesi, büyük bir devlet kurması, çeşitli bölgelerdeki halkların zamanla Araplaşması sonucunu doğurmuştur. Ancak Araplar zamanla siyasî güçlerini kaybetmiş yakın zamanlara kadar yabancıların, bu arada üç yüzyıldan fazla bir süre Osmanlı İmparatorluğunun (Fas hariç) ve XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın ilk kırk yılında bazı Avrupa uluslarının egemenliği altında yaşamışlardır. Günümüzde Araplarda ulusal birlik bilinci çok canlı olarak yaşamakla beraber, bu birliğin karşısına çeşitli engeller çıkmaktadır.

Arapların yaşadığı topraklar belirli bir coğrafya birliği göstermez: Asya ve Afrika'nın bazı kesimlerini kapsar ve İran yaylasından Atlantik okyanusuna kadar uzanır; güney sınırı ise Hint okyanusu Büyük Sahra ve bunun doğu ve batısında kalan bölgelerdir. Bu sınırların dışında da, örneğin İran'da ve Sudan'da, pek kalabalık olmamakla beraber Arapça konuşan insan grupları yaşar. Buna karşılık Arapların yaşadığı yerlerde Berberîler gibi anadili Arapçadan başka olan, fakat her iki dili de konuşan halklar vardır.

Arapların toplam sayısı 60-70 milyon kadardır. Kafkas ırkına (bazı bölgelerde zenci kanı da karışmıştır) ve bu ırk münasebetiyle Samî ırkına mensupturlar. Zaten Samî ırkı saf olarak yalnız Arabistan'da ve Arabistan dışındaki bazı göçebe kabileler arasında yaşamaktadır. Arap ülkelerinde yazı dili olarak kullanılan ve birbirinden oldukça farklı ve çok sayıda lehçelere ayrılan Arapça bir Samî dilidir.

Arapların toplumsal görünüşünü ve kültür düzeyini incelerken batıdan öğrendikleri metot ve teknikleri gözden uzak tutmamak gerekir. Arap toplumları hele siyasî bağımsızlık kazandıktan sonra bugün de süregiden çok köklü dönüşümler yaratmıştır. Bugünün Arap âlemi gerek devletten devlete (en ilerlemişi Mısır, en geri kalmışı ise Yemen'dir), gerekse bir devletin yapısı içinde çok kesin ayrımlar göstermektedir. Örneğin Suudî Arabistan

Yukardaki İran minyatürü, Muhammet'in askerlerinin kâfirlere karşı savaşa gidişini konu edinmiştir.

Oran sokaklarında Arap kadınları. Arap kadınları, genellikle eski geleneklerin etkisiyle erkeklerden kaçar ve örtünürler. Çarşaf ve peçe Arap kadınları tarafından günümüzde de kullanılmaktadır.

ve Kuveyt'te son derece zengin olan petrol kaynaklarından elde edilen gelir, batı uygarlığının en modern ve en ince ürünlerini getirmesine karşılık, politik ve toplumsal yapı hemen hemen olduğu gibi kalmış, hiç değişmemiştir. Çok kadın almak ve kölelik gibi Arap dünyasının başka yerlerinde tarihe karışmış usuller bile burada devam etmektedir.

Geleneksel olarak Arapların tarihine bağlı olan göçebelik de, yalnız merkezî Arabistan'ın çöl bölgelerinde değil, Asya ve Afrika'nın, coğrafî koşulların elverdiği bütün bölgelerinde çok yaygındır. Göçebeler ya da bedevîler (**bedu**, çöl sözcüğünden) çobanlıkla geçinirler ve develeri ile, koyunlarına, keçilerine uygun otlaklar aramak zorunda olduklarından, belirli bir yerleri yoktur; mevsimden mevsime yer değiştirir, çadırlarda otururlar. Bedevîlerin tipik toplumsal örgütleri **kabiledir** (bazı bölgelerde buna **aile** denir). Kabile gerçek ya da itibarî kan birliğine dayanır ve üyeleri kendilerini hak ve görevler bakımından tamamıyle eşit kardeşler sayarlar. Kabile başı olan **şeyh** (sözlük anlamıyle **ihtiyar**) gelenekten ve kişisel itibardan doğmuş, hiç bir kuralla sınırlanmayan bir otoriteye sahiptir. Tokgözlülük, onur duygusu, özgürlük tutkusu, bedevîlerin hayranlık uyandıran özellikleridir. Fakat disipline gelemez, çalışmaktan nefret eder, yağmadan çok hoşlanırlar. Göçebelerin sızma ya da fetih yoluyle ekili topraklara girip oralarda yerleşme eğilimi, Yakındoğu tarihinin pek eski devirlerinden kalmadır. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de göçebelikten yarı göçebeliğe sürekli bir geçiş hareketi sürüp gittiğinden bedevî, yerleşmiş çiftçi haline gelmektedir. Bu olay son zamanlarda bütün Arap ülkelerinin politik ve ekonomik alandaki ilerlemeleriyle dikkati çekecek derecede artmış ve hızlanmıştır.

Toprak ile iklimin düzenli tarıma elverişli olduğu yerlerde halk, yerleşik düzene geçmiş ve kabile sisteminin çoğu yerde hatta adı bile ortadan kalkmıştır: Köylü (**fellâh**) köylerde yaşar ve doğduğu yere bağlı kalır. Fellâh genellikle çok zaman ektiği toprağın sahibi olmasına rağmen, en verimli bölgelerde bile son derece sefildir. Ancak son zamanlarda ve bazı ülkelerde tarım reformları yapılmaya başlanabilmiştir. Bunun temeli fellâhın pek geri kalmış hayat düzeyi ile geri kalmış kültür koşullarında aranmalıdır. Fakat öğretim alanında da son zamanlarda oldukça ilerleme kaydedilmiştir.

Şehir halkı tabiatıyle daha yüksek bir yaşama düzeyine sahiptir. Bu düzey son yıllarda gittikçe Batıya yaklaşmaktadır; bir yandan önceki tüccar ve asker (bunlar bir zamanlar hep yabancıydı, yeni yeni ulusallaştırılmaya başlamıştır) kategorileri yanında, yeni memur ve serbest meslek sahiplerinden meydana gelmiş burjuva sınıfları, öte yandan da batı tipinde bir endüstri faaliyetinin sonucu olarak işçi sınıfı belirmektedir.

Arap uygarlığında ağır da olsa batılılaşma eğilimleri kadınların örtünmeyi terk ederek giyside de batılılaşma biçiminde gözükmekte, eski gelenekler yavaş yavaş tarihe karışmaktadır. Öte yandan Mısır'da, Suriye'de, Mezopotamya'da yaşayan Hıristiyan azınlıklar dil bakımından Araplaşmakla beraber, dinlerini muhafaza etmişlerdir. Arap dünyasının batı kesimindeki Musevî azınlığı bugün kitle halinde Filistin'e göçler sebebiyle sayıca çok azalmıştır.

İslâmöncesi Devir Tarihi. — Arapların eskiçağ tarihi, M.Ö. III. binyıldan itibaren birbiri ardından üç dalga halinde bugünkü Mezopotamya'yı, Suriye'yi ve Önasya'yı istilâ eden Samî kavimlerinin tarihinden ayrı düşünülemez. Araplar bu kavimlerin ortak temelini ve Arap yarımadasında kalmış geri gücünü temsil ederler. Tekvin, (X. 26-29 ve XXV) üç Arap kavminden söz eder: Yuktanlar, İbrahim'in oğlu İsmail'den gelme İsmailîler ve İbrahim'in başka bir oğlundan gelenler. Böylece Arapların İbranîlerle akrabalığı tanınmış olur. Asurlular, M.Ö. XI.-VII. yüzyıla kadar çölde yaşayan bedevîler üzerinde egemenlik kurmak için aralıksız seferler düzenlemişler, fakat bunlar Darius devrinde İran yörüngesine girerek Akdeniz uygarlığıyle ilişki kurmuşlardır. Böylece önce Selevkilerle sonra da Romalılarla sıkı ilişkiler kurarak onların egemenliğine giren Nabati krallığı doğmuştur. (Başkenti Petra - M.Ö. V. yüzyıl - M.S. 105) Nabati krallığının yerine geçen Palmira (Tadmor) krallığı, kraliçe Zenube ile olağanüstü bir gelişmeye kavuştuktan sonra M.S. 273'te imparator Aurelianus tarafından yenilmiştir. Partlar ile, Romalılar arasında gerçek bir tampon devlet niteliği taşıyan öbür Arap devletleri Şam yakınlarında Gassan, Fırat havzasında Lahm ve Necid'de sonradan kısmen Hıristiyanlaşan Kinda krallıklarıdır.

Bu arada çok ileri, Kuzey Arabistan göçebelerininkinden farklı bir şehir ve tarım uygarlığı aşamasında bulunan güney Arabistan'da bin yıllık Mine, Sabe ve Katabani krallıkları çökmeye yüz tutmuş M.S. IV. ve VI. yüzyıllar arasında Persler ile Habeşler arasında çıkan anlaşmazlık konusu olarak onlara boyun eğmişlerdir. Böylece VI. yüzyılda, İslâmlığın doğuşuna yakın, Yemen'de ve İran körfezi Arap kıyılarında bir Pers himayesi, eski Suriye-Filistin sınırında çeşitli Bizans himayeleri ve orta-batı Arabistan'da ise, aralarında sürekli savaşan, dilleri ortak, Mekke tapınağına tapan bir bedevîler konfederasyonu Arap yarımadasının siyasal görünümünü meydana getirmiştir.

(Arapların VI. yüzyıldan sonraki tarihi konusunda bkz. Müslümanlık).

Edebiyat. — Arap edebiyatının ilk örnekleri-

Arap müziği batı müziğinden ayrılan sazlarla çalınır.

ni iki küçük krallığın saraylarında yazılmış şiirler meydana getirir. Bunlar Gassani (Suriye-Filistin sınırında) krallığı ile, büyük Suriye çölünün öteki ucunda, el-Hire'de Lahmidi krallıklarıdır. Temaları bedevîlerin toplumsal ortamını derin bir şekilde yansıtan bu şiirlerde, lirizm ve taşlama ön planda gelir. Bu devrin daha sonraki yüzyıllarda da büyük rağbet görmeye devam edecek, olan karakteristik şiir biçimi «kaside» dir. Uzunluğu değişebilen bu şiirin yapısı zorunlu bir kuruluş yasasına uymak zorundadır. Çöl Arabının pek sevdiği sevgilinin anısı, atların ya da develerin tasviriyle başlar, asıl konuya geçerek övgü, taşlama, ya da savaş övgüsü gibi temaları işler. Belli başlı şiirlere «muallâkat» denir ve bunlar Kazbah (Mekke) tapınağının kutsal duvarlarına, şiir örnekleri olarak asılır. Adları anılabilecek başlıca şairler kral Emrül Kays, Taraf,Amr bin Kultum, Harit bin Hilliza, Anara, Labid, Züheyr ve iki ünlü haydut - şair, Şanfare ile Taabbata Şarran'dır. Sondaki devir Hz. Muhammet'in eseri Kur'an ile açılır. Kur'an gerek kapsamı, gerekse bedevî anlatımına özgü ahenkli düzyazıya dayanan biçimiyle tamamen yenidir. Hz. Muhammet, dine bağlı esinlemeler yönünden de zengin sureleriyle çok büyük bir şair olduğunu göstermektedir.

Hz. Muhammet ile çağdaş olan ve lirizm geleneğini devam ettiren öteki şairler arasında, ağıtlarıyle ün kazanmış kadın şair el -Hensa, Mutammin bin-Nüveyre, sonradan ölüm cezasına çarptırılan Ka'ab bin Züheyir ve El-Ayşe ile Ebu-Mihvan sayılabilir. Emevî halifeleri ile (661-750) bedevîler yeni fethedilmiş ülkelerin bin yıllık uygarlığıyle temasa geçmeleri sonucu Suriye ve Irak gibi yeni Müslüman topraklarda da taşlama ve siyasî şiir doğmuştur. Aşk şairleri arasında Ömer bin Ebu Arabî, el-Ahvas, Leylâ'ya duyduğu talihsiz aşk yüzünden aklını kaçıran ve ölen, «Mecnun» lâkabını almış ünlü Kuvays bin Mulevveh sayılabilir. İnatçı bir Hıristiyan olmasına rağmen halifelerin dostu el-Ehtal, saray şairi Giarir ve Ferazdak taşlama şairleri arasındadır. Halife el-Vahid II.'nin ve onun çağdaşı Adi bin-Zeyd ile kadın şair Leylâ el-Ehyaliha'nın şiirleri de bu devirde yazılmıştır.

Abbasî halifeleriyle (750-1258) Müslüman dünyası, yalnız Arap olmaktan çıkarak, pek çok krallık ve emirliklere bölünmüş, Arapça da çeşitli öğelerin ve özellikle İran-Suriye ve Greko-Romen öğelerinin kaynaştığı bileşik bir uygarlığın ifade aracı haline gelmiştir. Edebiyatın kazandığı yeni felsefî, dinsel, gizemci, tarihsel öz, eski devir türlerini etkisiz bırakarak Arap-İran sonradan sofizm haline gelecek, yeni bir yarı-dinsiz (zındık) eğilimin belirmesine yol açmıştır. Arap Muti bin İlyas, İranlı ve 783'te dinsizliğinden dolayı işkenceyle öldürülen Bashar bin Burd ile büyük şair Ebu Nuveys, bu dönemin başlıca öncüleridir. Ebu Nuveys, Harun Reşit'in sarayında devrinin en ince şairi olarak tanınmış, Ebul Atahiye gizemci şiirleriyle, prens İbn-ül Mutaz, kahramanlık kasidesiyle ün yapmıştır.

Bu devirde Suriye'de Araplarca en büyük klasik şair sayılan el-Mutannebi (915-965), şair-asker Firuz el-Hamdanî, psikolojik derinliği büyük iki şiir derlemesinin şairi olan kör Ebul-Ulâ Maarri (973-1057) yaşamıştır. Düzyazı, **Risalât** denen ve El Maarri'nin çok güzel eserler verdiği, eski, ahenkli mektup türü; Arap kaynaklarıyle, İranlı Bedi-üz Zaman Hamadani'nin (öl. 1007) İran fantezisinden doğma **makamat** ve **adab** ya da edebî düzyazı dallarında gelişmiştir. Edebî düzyazı öncüleri İranlı İbn-el Mukaffa, El Ciahiz ve tarihçi İbni Kuteybe'dir. Şarkılar Kitabı denen ve eski Arap şiirinden derlemeleri kapsayan kitabın yazarı Ebul Faraci El İsfahanî (öl. 967) ile, o tarihe kadar Arapça yayınlanmış bütün eserleri derleyen ünlü **Fihrist** derleyicisi El-Nedimde bu devrin adamlarıdır. Aralarında İranlı Sibaveyh ile Arap Ebul-esved ve el İsmai'nin bulunduğu dilbilginlerinin eserleri Aristoteles mantığının etkisinde kalmış bilim dili Arap ve İran tarih ve coğrafyacılığıyle geliştirilmiştir.

Felsefe çalışmaları başlangıçta Yunan düşüncesine bağlı olarak gelişmiş zamanla İbn-i Sina ve İbn-i Rüşt gibi düşünür ve bilginler ortaçağ felsefesini derinden etkilemiştir. Şiir yalnız Mısır'da Ebu-Sena ile eski düzeyini koruyabilmiş, İspanya'da ise İbn-i Kuzman ile halk tarzından doğma yeni türler edebî değer kazanmıştır. İranlı El-Gazalî ile (öl. 1111) gizemcilik ve felsefe yeniden dinsel taassup çerçevesine girmiş, fakat, İbn-i Aravi'nin (öl. 1240) eserinde orijinalliğe kavuşmuştur.

Bu devirde Misakeveyh, El-Kifti, coğrafyacı el-İdrisî ve büyük filolog İbn-i Maalik ve **Makamat**'ıyla Basralı El-Harir gibi önde gelen bilim ve edebiyat adamları bulunmasına rağmen Arap edebiyatı canlılığını kaybetmiştir. Bu durum özellikle kültür başkenti Bağdat'ın 1258'de Moğollar tarafından tahrip edilmesi

Kılıç oyunu bedevî geleneklerinin günümüze kadar ulaşmış bir örneğidir. Oyuncular, sanki savaş alanındaymış gibi, rakipleriyle kıyasıya dövüşürler.

ve daha sonra Türk egemenliğinin Arabistan toprakları üzerine yayılmasıyle daha da belirgin hale gelmiştir. Yine de tarih ve coğrafya alanında daha birkaç yüzyıl, Şamlı Ebul Fide, Cezayirli İbn-i Batuta, Tunuslu İbn-i Haldun ve Mısırlı el-Şuyuti gibi hepsi değerli yazarlar canlı eserler vermişlerdir. Uzak İran-Hint kaynaklarına dayanan **Binbir Gece Masalları** ve eski bedevî şair Antara'nın efsanevî serüvenlerinin dile getirildiği **Antara'nın Hayatı** da bu devirde tanınmaya başlanmıştır.

Çağdaş Arap edebiyatı Avrupa örneklerinin ve çeşitli modern Arap devletlerinin politik canlanışının etkisi altındadır. Mısır, Suriye, Lübnan ve Filistin edebiyatı bu uyanışın başında gelmektedir. Nazif El Yazigi, Butros Bustani, Girgi Zeydan ve Taymur kardeşler gibi Suriye-Lübnanlıların yanı sıra Mısırlılardan şair Sami-el Barudi, romancı Şevki ve Taha Hüseyin, Arap edebiyatının gelişmesini sağlayan başlıca düşün ve sanat adamlarıdır.

Arap dil ve edebiyatı Avrupa etkisi altında gazeteciliğin ilerlemesi ve bağımsızlık mücadelelerine paralel olarak gelişmiştir.

Mısır'da Fransız işgali sırasında Napoléon tarafından çıkarttırılan (1799-1801) ilk gazeteden yarım yüzyıl sonra, 1854'te Suriye-Lübnanlı Hassuna ile Halil Nuri'nin İstanbul'da yayımladığı gazeteler ve 1874-1886 arasında Londra ve Paris'te sürgün siyaset adamlarının yayımladığı 10 gazete ve 32 dergi Arap basınının öncüleri olmuştur.

Gelişen Arap basını aynı dili konuşan devletlerin birleştirilmesi, birlik bilincinin uyandırılması ve klasik dilin çağdaş anlayışa uydurulması bakımından büyük fayda sağlamıştır.

Folklor. — Arap dünyasının folklor biçimleri ülkelerin koşullarına göre geniş değişiklikler gösterdiği halde, dil alanında olduğu gibi, bazı ülkelerde birbirine benzer ve paralel masal kişilikleri, halk gösterileri, danslar ve töreler bulmak mümkündür. Bunların hepsi Uman körfezinden Adriya denizine kadar dal budak salmış bir tek kökten gelmedir. Örneğin, çeşitli dil ve lehçelerde olmakla beraber hemen hemen her yerde aynı atasözlerine, Seyf bin Ziyazen, Helaleyah ve Antarah gibi bazı halk efsanelerine, rastlamak mümkündür. Her yerde, fakat özellikle Kuzey Afrika'da (Mısır'da Ramazan'da) kukla tiyatrosu ve perde oyunları çok yaygındır.

Müslüman dinince kutsal sayılan yerlerin varlığı her türlü eğlenceyi yasakladığından, Suudî Arabistan'ın eğlenceli gösterilerde oldukça fakir olmasına karşılık, dinden esinlenen halk müziği ve dervişlerin dansları gibi bazı kutsal danslar çok gelişmiştir.

Toplu söylenen bir akşam duası olan ve saatlarca tekrarlanabilen **zikir** halk şarkısının en ileri örneklerindendir. **Heciniye** ya da devecilerin şarkısı, **atabe** ya da dostluk öyküsü de özellikle en eski folklor geleneklerine sahip bedevîler arasında pek yaygındır. En ilkel yerlerde şarkıya el çırparak eşlik edilir. Arap dünyasında yalnız erkeklerin yaptığı ve gerçek bir savaştaymış gibi kılıcı ustalıkla kullandıkları pek hızlı bir dans şekli olan kılıç dansı da pek yaygındır. Kılıç dansı hayalî düşman **cin** ya da kötü ruhun, yenilmesi amacını güder. Göbek dansı (özellikle Irak'ta yaygın) da pek ünlüdür. Kutsal inanışlardan gelmekle beraber, bugün dinle ilgisi kalmamış olan bu dansta ayaklar hareketsizdir, göğüs ve karın hareketleriyle dans edilir: Halk bayramları arasında en ünlüsü Ramazandır. Ramazanda Kahire'de esnaf uzun bir alay halinde, arabalara doldurduğu çeşitli mallarıyle bir geçit düzenler, Luksor'da her yıl Ammon bayramı kutlanır: Spor yarışmaları, binicilik gösterileri yapılır ve pek eski bir kaynağa dayanan bir oyun oynanır. Tahta değneklerle oynanan bu oyun **tahtip** adını taşır. Hemen hemen bütün Arap bölgelerinde Peygamber'in doğum tarihi de panayır ve ışıklarla kutlanır.

Müzik: M.S. X. yüzyılda Arap müziği nazariyecisi ve matematikçi El-Farabi'nin müziğe Yunan armoni sistemini getirmek istemesinin gördüğü tepki, eski bir Arap müzik uygarlığının varlığına kesin işarettir. Eski zamanlardan beri bilinen en zengin ve çağımız Avrupa armonisine en yakın olan Yunan armonisine rağmen Araplar daha uzun bir süre kendi müzik sistemlerine sadık kalmışlardır. Bu, çok karışık ve çok zengin ses tonlarına dayandırılan bir sistemdir. Bu yüzden büyük matematik okulu, ses sanatını yakından etkilemiştir. Akustik ayrılıklar batılı kulağına Arap müziğinin iniş çıkışları gibi gelmekte, batı armoni ölçülerine uymamaktadır. Ahenk çok fazla, tempolar pek uzun gelmekte 3/4 vuruşu, Arap müziğinde 88/4 vuruşu halini alır.

Eski ulusal çalgı olan uda zamanla kanun, mandoline benzeyen tambur, rebap, ney, argul ve vuruşlu çalgılardan da teblah ile tef, bendir, çeşitli ziller ve nakkare eklenmiştir.

Müslüman halkların çaldığı Arap müziği Afrika yerli müziğini ve İslâm fetihleri sırasında Avrupa ülkelerinin müziğini geniş ölçüde etkilemiştir.

İstanbul Arkeoloji müzesinde bulunan bu kabartma M.S. II. yüzyılda Araplar tarafından yapılmış, kabartmalarla süslü bir yazıdır.

ARARAT
(bkz. Ağrı Dağı)

ARAS DAĞLARI
Doğu Anadolu bölgesindedir. İki ayrı sıradağ halinde uzanırlar. Bunlardan birincisi Karasu-Aras vadisinin kuzeyinde birdenbire sarp yamaçlarla başlayan yüksek (2500-3500) m.) dağlardır. Bunlar Keşişdağı, Kop, Çoruh ve Kargapazarı dağlarıdır. Üzeri geniş platolarla kaplı olan bu yüksek alanın kuzeyinde Kuzey Anadolu dağlarının iç sıralarına geçilir.

Aras dağlarının ikincisi Karasu-Aras sıradağları adını alır. Çünkü bu dağlar Karasu ve Aras ırmakları arasında yer alırlar. En önemlileri: Büyük Ağrı (5165) m.), Küçük Ağrı (3925) m.), Tendürek dağı (3542 m.), Aladağ (3256 m.), Çakmak dağı (3040 m.), Palandöken dağı (3124 m.), Bingöl dağları (3650 m.), Şakşak dağı (3150 m.), Cemal dağı (3008 m.), Mercan dağları (3449 m.), Munzur dağı (3138 m.).

Geniş bir alanı kaplayan sıradağlar, Doğu Anadolu'nun âdeta belkemiğini meydana getirir. Aynı zamanda Anadolu yaylasının en yüksek yerini teşkil eder.

ARAS IRMAĞI
Doğu Anadolu'nun kuzey bölümünden doğan ve çevreden aldığı birçok kollarla büyüyen, Türkiye sınırlarını geçtikten sonra Kafkasya'nın güney-doğusunda Mugan önünden geçerek Hazar denizine dökülen ırmak. Türkiye toprakları içindeki uzunluğu 435, bütün uzunluğu 920 km.'dir.

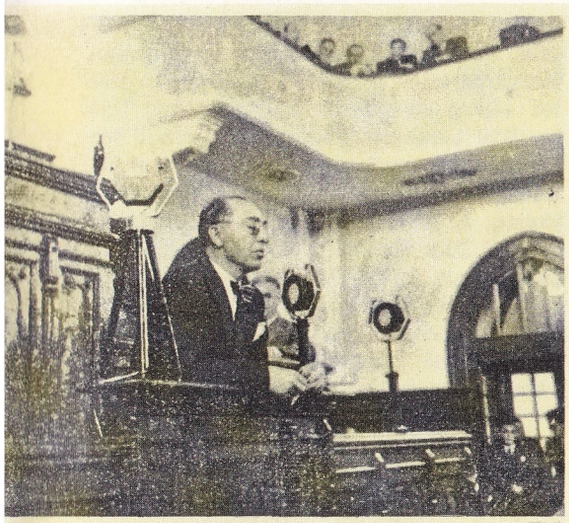

Tevfik Rüştü Aras.

Aras, Bingöl dağlarının kuzey-doğu yamaçlarından çıkar. Erzurum'un güneyindeki Karagöl, Palandöken, Yıldırım, Şahvelet, Nalbant ve Sakaltutan dağları ile Akdağ ve Çakmak dağlarından gelen kolları aldıktan sonra adı geçen dağlar arasındaki çukur alanda toplanır.

Irmak önceleri kuzey-doğu doğrultusunda akar. Bu sırada Topçu ve Sakaltutan dağları arasında daralan vadiden geçerek Pasin ovasına girer. Orada Çobandere istasyonunun güneyinde, batıdan gelen Pasin çayını alır. Aras, aşağı Pasin'in 10-11 km. aşağısında, Zivini çayının karıştığı yerden Arpa çayına kadar birçok yerlerde dar vadilerden geçer. Arpa çayı kavşağından sonra ırmak büyür ve 140 km.'-lik bölümünde Türkiye ile S.S.C.B. arasında sınır teşkil eder.

Aras ırmağının suları ilkbaharda çoğalır, yaz aylarında azalır. Aras Iğdır ovasında da birçok kollar alır. Başlıcaları: Abaran, Zengi, Zengimar, Vadi, Nahcivan, Alınca, Akyara ve Karasu çaylarıdır. Aras vadisi, Nahcivan'dan sonra gittikçe daralır. Ordabat ile Negri arasında birçok çağlayanların da bulunduğu tam bir boğaz halini alır. Aras'ın çevreği 88 460 km^2.'dir.

ARAS, TEVFİK RÜŞTÜ

(1883-) Politikacı. Çanakkale'de doğdu. Üsküp idadisinde, Numunei Terakkide okudu. Beyrut ve Paris Tıp fakültelerini bitirdi. Selânik Umumî Sağlık Başmüfettişliği yaptı. Bundan sonra askerî doktor olarak çalıştı. İlk B.M.M. üyesi, iki kez Sağlık Bakanı, Türk-Yunan Muhacir Mübadele Heyeti Başkanı, Dışişleri Bakanı, Cemiyeti Akvam delegesi ve başkanı oldu. Son olarak Londra Büyük Elçiliği görevinde bulundu.

ARBAŞ, AVNİ

(1919-) Türk ressamı. Devlet Güzel Sanatlar Akademisinde Fransız ressamı - öğretmen Léopold Lévy'nin öğrenciliğini yapmıştır. «Yeniler Grubu» nun sergilerine katılmıştır. 1946 yılından beri Paris'te çalışmaktadır.

«Paris Ekolü Türk Ressamları» ından sayılan Avni Arbaş, önceleri ulusal gelenekleri çağdaş anlayışla uzlaştıran bir tutumda görülür. Yapı ve konu bu dönemde bir bölgesellik gösterir. Daha sonra Arbaş, baştan beri genellemesinde olduğu doğa'nın içerisinde bulunur. Konu, sağlam bir yapı ile görünülerde, portrelerde, natürmortlarda geniş, çok duyarlı bir birliği kapsar.

Doğa sevgisi, yaşanılan gerçek, boya sevgisi ve ustalığı Avni Arbaş'ta genellikle somut bir anlatım kazanır. Renk ve ton düzeni yer yer soyutun sınırlarını çizer.

Amerika, Fransa, İngiltere, İtalya ve yurdumuzda toplu sergilere katılmış, önemli galerilerde kişisel sergiler düzenlemiş ve bazı yapıtları Batı müzelerinde yer almıştır.

ARCADELT, JACOB

(1514?-1570?) Felemenk karşıses (kontrapunta) okulunun ileri gelen bestecilerinden. Roma'da Papalığa bağlı musiki kurumunda bulunmuş, sonra Paris'te Guise Dukasının yanında çalışmıştır. Kilise musikisi de yazmış olmakla birlikte daha çok metot, madrigal, chanson gibi dindışı biçimlerdeki besteleriyle tanınır.

ARCAN, İSMAİL GALİP

(1893-). Türk tiyatro ve sinema oyuncusu, yazar, sahneye koyucu. Divan-ı Muhasebat (Sayıştay) mümeyyizlerinden Ahmet İzzet Beyin oğludur. İstanbul'da Üsküdar'da doğdu. Askerî Rüştiyede okudu. 1908 Meşrutiyet devriminden sonra Burhanettin bey (Tepsi) ve «Mürebbiye-i Hissiyat» kumpanyalarına girmek için yaptığı çabalarda başarı sağlayamadı. Üsküdar'da oynayan Fehim Efendi Tiyatro Topluluğunda sahneye çıktı (1909), «Tabib-i Aşk» oyununda Hüsrev, aynı gece Namık Kemal'in «Akif Bey» oyununda Sena rollerini oynadı. Arkadaşı Raşit Rıza, Burhanettin Tepsi Topluluğuna girince o da oraya geçti. Bu topluluğun Selânik turnesine katıldı (1910). Sınav geçirerek Darülbedayi'e kabul olundu (1914). 1921-1925 yılları arasında Paris'te tiyatro üzerine incelemeler yaptı. Yurda döndükten sonra Şehir Tiyatrosu'nda çalıştı. Sonra tekrar Paris'e gitti. Dönüşte Muhsin Ertuğrul'la birlikte «Ferah» Tiyatrosu'ndaki oyunlarda oynadı (1924). Sürekli olarak Şehir Tiyatrosu'nda çalışmıştır. Hâlen Şehir Tiyatrosu sanatçılarından olan Arcan, birçok oyunlar yazdı, ya da çevirdi. Sinemada da oynadı. İlk kez «Bican Efendi Vekilharç» filminde göründü.

Eserleri: H. Bernstein'dan Bora (1919), H. Kistemaeckers'ten «Vazife» (1922), Erckmann-Chatrian'dan «Bekâr Ali Bey» (1924), L. Verneuil'den «Çam Sakızı» (1930), P. Hervieux'den «Şeref Paşa», H. de Corce'tan «Süt Kardeşler» (1926), Sacha Guitry'den «Babasının Oğlu» (1927), A. Birabeau'dan «Sırat Köprüsü» (1927), Charles Méré'den «Humma» (1924), M. Donnay-L. Descaves'dan «Geçit Kuşları», Antoine Fils'den «Atlı Karınca» (1926), Sacha Guitry'den «Bir Kitap» (1930), H. Lenorman'dan «Erkek ve Hayaletleri», (1937), Marcel Pagnol'dan «Hızır Aleyhisselâm» (1930), M. Pagnol'dan «Topaz» (1930), Sacha Guitry'den «Bir Ölüm» (1931), J. J. Bernard'dan «Ayşe», J. J. Bernard'dan «Yaprak Dökümü», Jules Romain'den «Şarlatan», Raoul Praxi'den «Yalova Türküsü» (1932), A. de Lord'dan «Kin Yarası», A. Birabeau'dan «Hıntır Hoşnutyan» (1927), R. de Flers-F. de

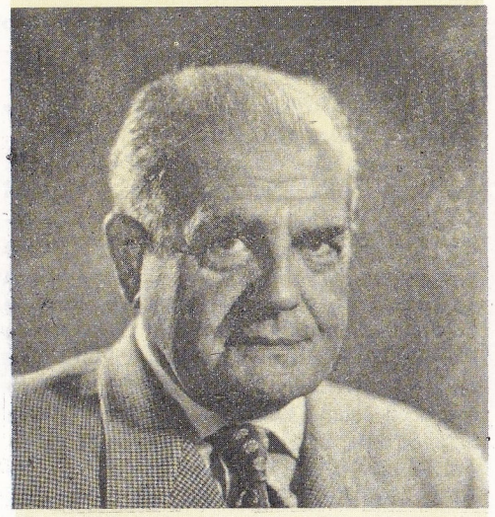

İ. Galip Arcan.

Avni Arbaş'ın Kurtuluş Savaşı adlı tablosu.

Croisset'den «Mucize» (1932), L. Verneuil'den «Şaka» (1927), Labiche'ten «Donsuzlar», Balzac'tan «İnsanlık Komedisi» (1935), Emil Mazaud'dan «Onlardan Biri» (1930), «1 ve 3» (1930), P. Marguerite'ten «Ortak» (1924), L. Verneuil'den «Avukat Zehra Ferit» (1927), V. Sardou'dan «Yalancılar» (1930), Edmond Seé'den «Çocukluk Arkadaşı» M. L. Doillet'den «Velinin Çocuğu» (1931), Pierre Wolff'tan «Öldürülen», «Jirofle-Jirofla», L. Verneuil'den «Müjde» (1928), M. Hennequin'den «Balayı» (1931), Shakespeare'den «Ölçüye Ölçü» (1935), Molière'den «Gülünç Kibarlar» (1936), Max Maurey'den «Hava Parası» (1946), Molière'den «Don Juan» (1950), J. Cocteau'dan «İnsan Sesi», «Moda Belâsı» (1932), «Arzuhalci Mehmet Efendi» (1930), «Leylâ ile Mecnun-Operet» (1936), «İki Kere İki» (1939), «Kızlar Eğleniyor» (1940), «Tiyatroda Makyaj» (1941), «Tiyatroda Diksiyon» (1947), «Bir Rüya» (1953). Radyofonik oyunlar, «Habibe Molla» skeçleri.

ARDA ÇAYI
Meriç ırmağının iki önemli kolundan biridir. Bulgaristan topraklarındaki Rodop dağlarında Karlıtepe'nin güneyinden doğar. Çığırının aşağı bölümü kuzey-doğu Yunanistan'dan geçer, Edirne yakınlarındaki Türk-Yunan sınırı üzerinde Meriç ırmağına karışır.

Dağlık bir bölgeden gelmesi nedeniyle Meriç ırmağındaki taşmalarında rolü çok önemlidir. Arda'nın uzunluğu kollarıyle birlikte 300 km.'yi geçer. Kaynağından Meriç'e döküldüğü yere kadar olan uzunluğu ise 220 km.'dir.

ARDAHAN
Kuzey-doğu Anadolu bölgesinde Kars iline bağlı bir ilçe merkezi. Nüfusu 9 117'dir. Kura'nın kıyısında kurulmuştur. 1876 savaşıyle Osmanlı İmparatorluğu tarafından Çarlık Rusyasına terk edilmiş, 1921 yılında ise yeniden Türklere geçmiştir. Önce bağımsız bir sancak, daha sonra da merkez olmuştur. Denize bağlantısı Hopa iskelesiyledir. Erzurum-Oltu ve Ardahan yolu da kasaba içinden geçmektedir. Ayrıca il merkezine bağlantısı vardır.

İlçenin yüzölçümü 1241 km^2., nüf. 56 562'dir. Merkez ilçesinden başka iki bucağı (Hasköy, Yalnızçam) ve 59 köyü vardır.

İlçe toprakları kendi adını taşıyan bir yayla üzerindedir. Geniş bir düzlük olan bu yaylaya ayrıca Ardahan ovası da denir.

İlçe, Aras ve Karasu vadileri arasındadır. Ardahan kasabasının etrafını çevreleyen ova yöresinde yüksek dağlar vardır. Kışlar sert ve yağışlı geçer. Yazlar kuraktır. Genellikle hayvan yetiştiriciliğiyle uğraşılır.

İlçe topraklarını Kura, bir ikinci adıyle Ardahan çayı sular, ilçe topraklarını geçerek Sovyetler Birliği topraklarına girer. Buradan sonra Ahilkelek ve Ahıska adlarını alır, Tiflis'ten geçer, Aras ırmağına karışarak Hazer denizine dökülür.

ARDANUÇ
Doğu Anadolu bölgesinde, Artvin iline bağlı ilçe merkezi (nüf. 1761). Artvin'e 62 km. uzaklıktadır.

İlçenin nüf. 23 721, yüzölçümü, 969 km^2.'dir. Merkez bucağı ve Aşağırmaklar bucağıyle birlikte 48 köyü vardır.

İlçe toprakları Artvin ilinin ortasında yer alır. Bu topraklar doğuda Kordofan dağı (3050 m.), kuzeyde Kanlıtepe dağı, batıda Dalis dağı (2055 m.), güneyde Zara dağıyle çevrilmiştir.

Ardanuç toprakları çoğunlukla tarıma elverişli değildir. Buna karşılık hayvancılık başta gelir. Ayrıca bağ ve bahçe tarımına önem verilir. Az miktarda tütün yetiştirilir. Dağların yamaçları ladin ve köknar ormanlarıyle kaplıdır. Ardanuç ilçesinin ulaştırması Ardahan-Artvin devlet yoluyle sağlanır.

ARDEŞEN
Karadeniz bölgesinde, Rize iline bağlı bir ilçe merkezi. (Nüfusu 5 488) Kasaba önceleri Pazar ilçesine bağlı bir bucak merkeziyken 1954 yılında ilçe merkezi haline getirilmiştir. Zigana dağlarının Karadeniz'e inen kuzey yönünde kurulmuştur.

İlçenin yüzölçümü 615 km^2., nüfusu 22 864'tür. Merkez bucağı ve buna bağlı 21 köyü vardır.

AREL, BÜLENT
(1919-) Türk besteci. Ankara Devlet Konservatuvarında Necil Kâzım Akses'in beste ve Ferhunde Erkin'in piyano öğrencisi olarak öğrenim görmüş, Konservatuvarda, Gazi Eğitim Enstitüsünde ve 1964'ten bu yana da Birleşik Amerika'da Yale üniversitesinde öğretmenlik yapmıştır. Ankara'da Helikon Yaylı Çalgılar orkestrasını kurmuş ve yönetmiştir. İlk yapıtlarındaki etkiler çok çeşitlidir. Sonra on iki ses yazısına ve dizisel yazının daha ileri yöntemlerine yönelmiş, en başarılı çalışmalarını elektronik musiki alanında vermiş, New York'ta Columbia-Princeton Elektronik Müzik Merkezi'nde bestelediği «Bir Kutsal Tören için Musiki», «Elektronik Musiki No.1», «Wall Street İzlenimi», «Stereo Elektronik Musiki No. 2» gibi yapıtlarının birçoğu plağa alınmıştır.

Hüseyin Sadettin Arel.

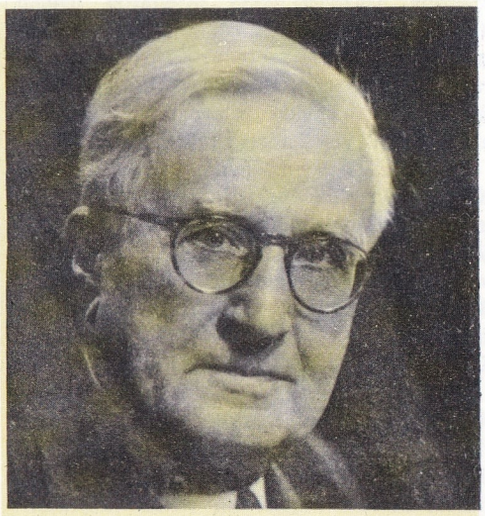

AREL, HÜSEYİN SADETTİN
(1880-1955) Türk musiki kuramcısı ve besteci. Hukuk öğrenimi görmüş ve hukukçuluğu meslek seçmiş olmakla birlikte, geleneksel Türk musikisi kuramına yönelmiş, bu konuda seçkin inceleme yazıları yazmıştır. İstanbul Belediye Konservatuvarı İlmî Kurul Başkanlığı yapmış, bu görevinden 1948 yılında ayrıldığında İleri Türk Musikisi Konservatuvarı Derneğini kurmuş, bu derneğin organı olan Musiki mecmuasında kuramsal yazılarını yayınlamayı sürdürmüştür. Gerek Türk musikisi gelenekleri içinde, gerekse Batı yoldamlarıyle yazılmış pek çok besteci vardır.

ARES
Yunan mitolojisinde savaş Tanrısı. Ares, Roma mitolojisinin Mars adını taşıyan Tanrı'sının bir benzeridir.

Yunan mitolojisine göre Ares Trakya'da otururdu. Araştırmacılar Ares'in Yunan mitolojisine başka kaynaklardan geldiğini ileri sürerler. Adı birçok efsanelere karışmış, özellikle Afrodit tarafından sevilmiştir.

ARETINO, PIETRO
(1442-1556) İtalyan yazar. Gençlik yıllarını Perugia kentinde, resimle uğraşarak geçirdi. Sonra Roma'ya geçti. Burada **Pasquinate** diye adlandırdığı sert taşlamalarını yazdı. Toplum yasalarına uymayı sevmeyen, eğlence ve zevke düşkün bir yaradılışı vardı. **Lettere** ve **Pronostici** adlı yapıtlarında kalemini bir silâh gibi kullanmasını bilmiştir. Para karşılığında hem kral Şarl V.'in hem de onun en büyük düşmanı Fransua I.'in hizmetinde bulunmuştur. Sipariş üzerine aziz biyografileri ve mistik konularda yazılar da yazmıştır. Sayısı pek çok olan mektuplarında (6 ciltte yayınlanmıştır) içten bir arkadaşlık duygusuna yer vermiştir. Ressam Tiziano'ya yazdığı mektuplar en değerli yapıtları arasındadır. Saray kadınlarının günlük yaşantısını işleyen **Ragionamenti** adlı kitabında güldürü yeteneğiyle birlikte gerçekçi bir yazar olduğunu da göstermiştir. Özellikle **Il Marescalco** ve **La Cortigiana** adlı ilk iki güldürüsünde klasik ölçülerin dışına çıkarak saray ve kent yaşantısını anlatır. Daha sonra yazdığı **La Talanta, L'Ipocrito** ve **Il Filosofo** adlı komedileri de önemli yapıtları arasındadır. **Orazia** adlı tragedyası birçok eleştirici tarafından XVI. yüzyılın bu türde en iyi yapıtı olarak nitelenir.

ARGON
Asal gazlar sınıfından, kimyasal bir elementtir. Simgesi Ar, atom numarası 18, atomağırlığı 39,944'tür.

1785 yılında Henry Cavendish, atmosferdeki azotun arı bir madde olmadığını buldu. Bu buluş atmosferin 1/120'sini kaplayan yeni bir gazın varlığının ortaya çıkmasını sağladı. 1894'te Lord Rayleigh ve Sir William Ramsay, atmosferdeki azottan 11 litre yeni gaz elde etmeyi başardılar. Ramsey, buna argon adını verdi. Argon, eski Yunancada «aylak» demektir. Hiç bir kimyasal özelliğini dışa vurmaması, geç bulunmasının başlıca nedenidir.

Yunan mitolojisinin en ünlü bölümlerinden birini meydana getiren Argonotların «Altın postu» aramak için giriştikleri sefer, bu tablonun konusunu meydana getirmektedir.

Atmosfer içindeki ağırlık yüzdesi %1,28, hacim yüzdesi %0,93'tür.

Atmosferde, karbon dioksitin 30 katı argon vardır. Argon, bir atmosfer basınç altında — 185°C'de renksiz bir sıvı haline gelir ve — 189.4°C'de buza benzeyen bir kitle halinde donar.

Argon çok düşük bir ısı iletkenliğine sahiptir. Bu özelliği ve devingen bir gaz olmaması nedeniyle, elektrik ampullerinin doldurulmasında çok işe yarar. Yüksek sıcaklıkları ölçmeye yarayan gaz termometrelerinde de kullanılır. Argon, sıvılaştırılmış havanın damıtılmasıyle, ya da —atmosferdeki azotun katılaştırılmasıyle üretilen— nışadır ve nitratın artığı olarak elde edilir.

ARGONOTLAR

Yunan mitolojisinde, **Argo** gemisine binip altın postu elde etmek üzere yola çıkan kahramanlara verilen ad. «Argo gemicileri» anlamına gelmektedir. Bu yolculuk en ünlü Yunan efsanelerinden birinde anlatılmıştır. Başlangıçta yalnız Jason (Tesalya kıyılarındaki kentlerden Iolkos'un kahramanı) yola çıkacakken, sonradan eski Yunan'da ün salmış bütün kahramanlar da Argo gemisiyle yapılacak yolculuğa katılmak istemişlerdir. Sonunda yolcuların sayısı 55'i bulmuştur. Yunan mitolojisinin en ünlü kişilerinden meydana gelen bu kahramanların arasında, bileği bükülmez Herakles (Herkül), Dioskurlar, Atinalı kahraman Teseus ile yanından ayırmadığı arkadaşı Piritoos, Ahileus'un babası Peleas; ünlü Etolya kahramanı Meleagros, ve ünlü şarkıcı Orfeus da bulunuyordu. Jason'un yolculuğu, Troya seferinde olduğu gibi, zamanla Yunanlıların toplu olarak yaptıkları efsanevî bir yolculuk niteliğine bürünmüştür. Ele geçirilmek istenen altın post başka bir efsanede, (İno'nun çocukları efsanesi) adı geçen sihirli bir altın koyunun derisiydi. Post, Karadeniz'in doğu kıyısında, ulaşılması güç, uzak bir belde olan Kolkhis ülkesi kralı Eeta'nın elindeydi. Jason'un tahtını gasbetmiş olan amcası Pelias, krallığı yeğenine geri vermek için bu postun ele geçirilmesini şart koşmuştu. Yolculuk için Atena'nın yardımıyle bir gemi yapıldı. Bu, o zamana kadar yapılmış olan ilk gemiydi. Gemiye yapıcısının adı (**Argo**) verildi. Argonotlar gemiye bindiler ve Hera'nın himayesinde Doğu'ya doğru yola çıktılar. Başlarından pek çok serüven geçti.

Argonotların serüvenleri Rodoslu Apollonios'un yazdığı uzun bir destan-şiirde anlatılmıştır. Bu şiirin adı «Argonotlar» dır. Jason'un efsanevî serüveninin Yunan dünyasında yarattığı geniş yankının pek çok nedeni vardır: Herşeyden önce, bu yolculuğun gemiyle yapılan ilk deniz yolculuğu olması Yunanlılar gibi denizci bir kavim için pek büyük önem taşıyordu. Jason'un, tahtına kavuşmak için geçirildiği denemeler ise, bir zamanlar gençlerin olgunlar arasına girebilemek için geçirmek zorunda kaldıkları sınavları andırıyordu. Altın post güneşi temsil edebilirdi. Netekim güneş de altın gibi parlayarak doğudan (Kolkhis'den) doğuyor, fakat tıpkı Argonotlar gibi yolculuğu sırasında pek çok güçlükleri yenmek zorunda bulunuyordu.

ARHANGELSK

S.S.C.B.'nde bir liman şehri. Arhangelsk Dvina ırmağının Beyaz denize aktığı ağzın sağ kıyısında kurulmuştur. Moskova'ya demiryoluyle bağlı olan Arhangelsk, büyük bir ticaret limanıdır. Buradan kereste ihraç, besin ve yakıt ithâl edilir. Arhangelsk, ayrıca, Sovyetler Birliği'nin en önemli kerestecilik merkezidir. Kereste bu bölgenin iç kısımlarındaki geniş ormanlardan elde edilir.

Arhangelsk, XII. yüzyıldan kalma bir manastır yakınlarında kurulmuştur. Petersburg (Şimdiki Leningrad) şehri kuruluncaya kadar Arhangelsk, Kuzey denizindeki tek Rus limanıydı.

Limanın sürekli gelişmesi son yıllarda daha da hızlanmıştır. Geçen yüzyıla kadar 21 000 olan şehrin nüfusu, şimdi 260 000'e yükselmiştir. 592 000 km².'lik geniş bir eyaletin yönetim merkezi olan Arhangelsk, aynı zamanda önemli bir kültür merkezidir. Bu bölge doğuda Urallara kadar uzanır ve Novaja Zemblja, Kolgujev ve Volgac adalarını da sınırı içine alır.

ARHAVİ

Karadeniz bölgesinde, Artvin iline bağlı bir ilçe merkezi (nüfusu 4 510) Musazade adıyle de bilinir. Karadeniz kıyısında Hopa'nın batısında dağlık bir yörede kurulmuştur. Trabzon - Kars yolu üzerindedir. Arhavi adını o bölgede Karadeniz'e dökülen ve eski adı Arkhabis olan akarsudan almıştır. Halk, tarım, ormancılık, dokumacılık ve balıkçılıkla geçinir. İlçenin yüzölçümü 314 km²., nüfusu 17 766 olup merkez bucağından başka Ortacalar bucağı ve 29 köyü vardır.

Balözü toplayan arı.

Balözü arayan arı.

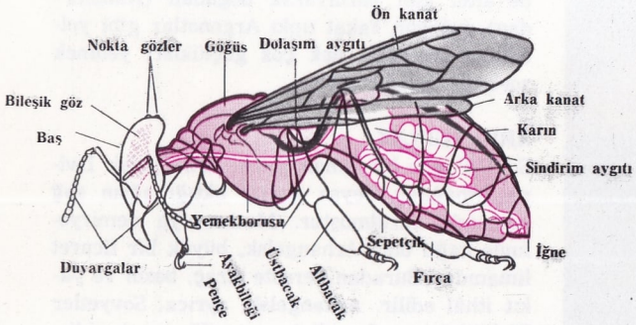

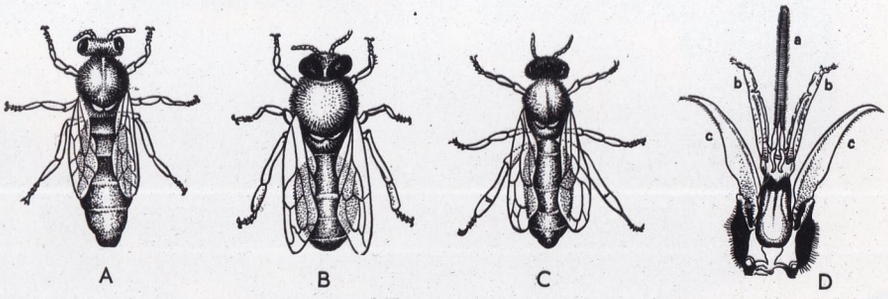

Arılar, dişi kraliçe, beyarı, erkek arılar ve çalışmakla görevli çok sayıda kısır dişiler (işçi arılar) halinde toplu olarak yaşarlar. Beyarının (A) karnı hacimli, kanatları kısadır. Erkek arılar (B) tüylü, tıknaz ve beyarıdan daha küçüktür. İşçi arı (C) çiçektozlarını arka ayaklarındaki iki özel aygıtla toplar. Arının ağzında (D) şu organlar yer alır: dil (a), dokunaçlar (b), altçene ve üstçene (c).

Çiçektozlu önayak

Kovanda arılar.

ARI
Böcekler sınıfının zarkanatlılar takımındandır. Doğurgan bir dişi kraliçe (beyarı), erkek arılar ve çalışmakla görevli çok sayıda kısır dişiler (işçi arılar) halinde, toplu olarak yaşarlar. Beyarı ötekilerden daha büyüktür; uzun bir karnı, iğnesi ve nispeten kısa kanatları vardır. Mevsiminde peteklere günde 2-3 bin kadar yumurta bırakabilir. Erkek arılar ilkbaharda ortaya çıkarlar. Tüylü, tıknaz, beyarıdan daha küçük ve işçilerden daha büyüktürler; iğneleri yoktur, gözleri çok büyük, hortumları (yalayıcı-emici kısım) ysa çok küçüktür; balözlerini alamaz. İşçi arılar tarafından beslenirler. Sonbaharın başlangıcında evlilik uçuşu tamamlandıktan ve yiyecekler azalmaya yüz tuttuktan sonra, yararsız hale gelen erkek arılar kovandan kovulur, eğer kalmakta ısrar ederlerse, işçi arılar tarafından öldürülürler. Erkek arılardan yalnız bir tanesi beyarıyı bir defaya özgü olmak üzere döller.

İşçi arılar küçüktür ve arka ayaklarında çiçektozlarını toplamak için iki özel aygıt vardır: Fırça ile sepetçik. Fırça, iç kısımda enlemesine dizili incecik tüylerden meydana gelir. Sepetçik ise baldırın dış yüzeyinin genişlemesinden oluşur. Arı, bacaklarını kavuşturarak bir ayağının fırçasıyle topladığı çiçektozunu, öteki ayağındaki sepetçiğe doldurur. İşçi arının iğnesi zehirli bir beze bağlıdır. Rahatsız edildiği zaman arı, bu iğnesi vasıtasıyle kendini savunur. İğnenin ucundaki kancalar, insan derisi gibi esnek bir dokuya girerse geri çıkamayacağı için, arı, iğnesini ona bağlı zehir torbacıklarıyle birlikte bırakmak zorunda kalır ve ölür. Gövdede bal yapan bezler de bulunur.

İşçi arıların görevleri pek çoktur: Balmumuyla petek yapımı, kovanın gözlenmesi ve savunulması, yumurtaların ısıtılması, kurtçukların beslenmesi, kovanın girişinde kanat çırpmak suretiyle hücrelerin havalandırılması vb. Fakat işçilerin en önemli görevi balözlerinin toplanmasıdır. Bunları çiçeklerden emerek «bal midesi»nde biriktirirler. Burada balözü tükürükle bal haline getirilir. Bu bal hücrelere doldurulur ve dolar dolmaz hemen bir balmumu tabakasıyle örtülür. Bal yedek besin maddesi olarak saklanabileceği gibi, kurtçukların beslenmesinde de çiçektozuyla birlikte kullanılır. Besleyici arılar kurtçuklar için üç gün süreyle, kral peltesi denen kafaaltı bezlerinde hazırlanmış maddeyi çıkartırlar. Bu özel besin maddesi devamlı olarak sadece kraliçe kurtçuğa verilir, ötekiler ise dördüncü günden itibaren nemf haline gelinceye dek sadece bal ve çiçektozuyla beslenirler.

Ilıman iklimli bölgelerde arılar, kışın soğuktan korunmak için kovanın ortasında kümelenip bir kitle teşkil ederler. (Burada sıcaklık 33°C'ye kadar çıkabilir). Bir kovanda 30-40 bin arı barınır. Kışlayan arılar, ilkbahar ve yaz süresince peteklerde topladıkları balla beslenirler. Daha sıcak iklimlerdeyse, bütün yıl boyunca çalışırlar. Balın tadı bölgenin çiçeklerine göre değişir. Bu özellik ticarî bakımdan büyük önem taşıyan bir özelliktir.

Arı yetiştirme tekniği, yani arıcılık (apikültür), memleketimizde oldukça gelişmiştir. Arılar için hazırlanan özel kovanlar, arıların hareketli dörtgenler arasında serbestçe dolaşabilmesini sağlayabilecek nitelikte kutucuklardan meydana gelir. Bunların her birine genellikle işçi arının petek yapabilmesini sağlayabilmek için dikine birer çerçeve konmuştur. Kovan iki kesime ayrılmıştır: Yuva ya da yumurta odası denen ve yetiştirmeye ayrılmış bir alt kesim ile balodası denen ve işçilerin bal yaptıkları üst kesim. Arıcı, kovandaki peteklere hiç dokunmaz. Buna karşılık balodası petekleri, özel araçlarla zaman zaman boşaltılır. Petekler balla doldukları zaman dörtgenler çekilip, hücreler özel bir bıçakla açılır ve bal, peteklere zarar vermeyecek özel bir araçla çıkartılıp alınır. Arıcılık tekniği, fazla vakit almazsa da, çeşitli işlemlerin tam zamanında ve usulüne uygun şekilde yapılmasını gerektiren bir tekniktir.

ARYA
Solo ses için gelişmiş biçimde şarkılara arya denir. XVII. yüzyıldan bu yana, opera, oratoryo ve kantatlarda aryalara önemli yerler verilmiştir. Bu arada bağımsız aryalar da bestelenmiştir Genellikle aryadan önce, öykünün uzanımını sağlayan bir «recitativo» gelir ve arya, öykünün o evresindeki duygu ve coşkuların anlatılmasına yarar. XVIII. yüzyılda Gluck ve XIX. yüzyılda Wagner, dramatik sürekliliği engellediği gerekçesiyle aryaya tepki göstermişlerse de, ileri gelen birçok opera bestecisi yapıtlarında arya biçimine baş vurmaktan geri kalmamışlardır.

ARIBURNU, ORHAN M.
(1920-). Türk şair. Eskişehir'de doğmuş, Maltepe ve Bursa askerî liseleri ile, Haydarpaşa Lisesinde okumuş, İstanbul Hukuk Fakültesine de devam etmiştir. İlk şiirlerini Yeni Edebiyat, Serveti Fünun, Varlık ve Yeni Ses dergilerinde yayımlamıştır. 1947 yılında açtığı şiir sergisi büyük ilgi uyandırmıştır. Edebiyatın yanı sıra sinemayla da ilgilenmiş, yönetmen, senaryo yazarı ve oyuncu olarak bu alanda çalışmıştır. Şiirlerini, Kovan (1947) adlı kitabında toplamıştır. Buruk Dünya, Güzel Acı, Taşlama (şiir) ve Anadolu Derim (hikâyeler) adlı kitapları henüz yayımlanmamıştır. Yüzbaşı Tahsin, Sürgün, Gün Doğarken, Tütün Zamanı, Lejyon Dönüşü, Kanlı Para en önemli filimleridir.

ARICAN, FİKRET
(1911-) Türk futbol tarihinde daha çok «Fenerbahçeli Büyük Fikret» diye ün yapmıştır. İstanbul'da doğmuştur. Fenerbahçe genç takımından birinci takıma daha 17 yaşındayken geçen Arıcan, kısa sürede kendine özgü bir oyun stiliyle hemen ilgiyi üzerine çekmiş ve parlamıştır.

Arıcan, Türk (A) Millî takımında 8 defa soliç, santrfor, solaçık ve solhaf oynamış ve bu sürede 2 de gol atmıştır.

Fikret Arıcan, bugün Fenerbahçe Kulübünde idareci olarak görevlidir.

ARİF BEY, KANUNÎ
(1862-1911) Türk besteci ve kanunî. İstanbul'da doğmuştur. Kocamustafapaşa Askerî Rüştiyesini bitirdikten sonra öğrenimini özel olarak sürdürmüştür. 1885-1895 yılları arasında Posta ve Telgraf Nezaretinde memur olarak çalışmıştır. İş hayatı dışında müzikle meşgul olmuş, kanun çalmaktaki başarısıyle müzisyenler arasında ün yapmıştır. Tamburî Cemil Bey, Santurî Ethem, Zekâi Dede Efendi, Neyzen Tevfik, Udî Nevres gibi müzisyenlerden yararlanmıştır. 1895'te Yemen Posta Telgraf başkâtibiyken kolera hastalığına yakalanarak ölmüştür.

ARIOSTO, LUDOVICO
(1474-1533) İtalyan şair. Biyografisinde ilgi çekici bir yön yoktur. Saraydaki sıkıcı ve yorucu görevinden ve altı kardeşinin geçimini sağlamak için dağınık mülklerinin yönetiminden kalan boş vakitlerini şiire adamış bir adamın yaşantısıdır bu. Ferrara'da Estense sarayında yaşamış ve bu kente çok bağlanmıştır. 1525'te, birkaç yıl idarecilik ettiği Garfagnana'dan dönüşünde biriktirdiği paralarla, Mirasole mahallesinde bir ev alıp orada karısı Alessandra Benucci ve oğlu Virginio ile sade ve bağımsız bir hayat sürmüştür. Bu hayat **Orlando Furioso** (Kızgın Orlando) adlı kitabında şiirsel ifadesini bulmuştur. Latince olarak kaleme aldığı **Carmina**'da, halk diliyle yazdığı **Rime**'de, **Satirler**'de **ve Komediler**'de de günlük hayatının yankısını buluruz. Özellikle 1517 ile 1525 arasında yazmış olduğu yedi taşlamada ruhsal davranışlar ve çağının toplumsal olaylarını hoşgörüyle karşılayan hiciv anlayışı, ayrıntılı bir şekilde izlenebilir. Komedilerde ise klasik tiyatroyu canlandırmış ve sahnede yer alan şaşırtıcı hareketlerle, çeşitli serüvenler yanında, insan duygularını da büyük bir ustalıkla dile getirmesini bilmiştir.

Halk diliyle yazdığı şiirlerde, kendi duygusal yaşamına ve aşk anlayışına yer vermiştir. Ariosto, her şeyden önce gerçekdışı bir dünyaya yöneldiği için Kızgın Orlando'yu yazma-

Orhan M. Arıburnu.

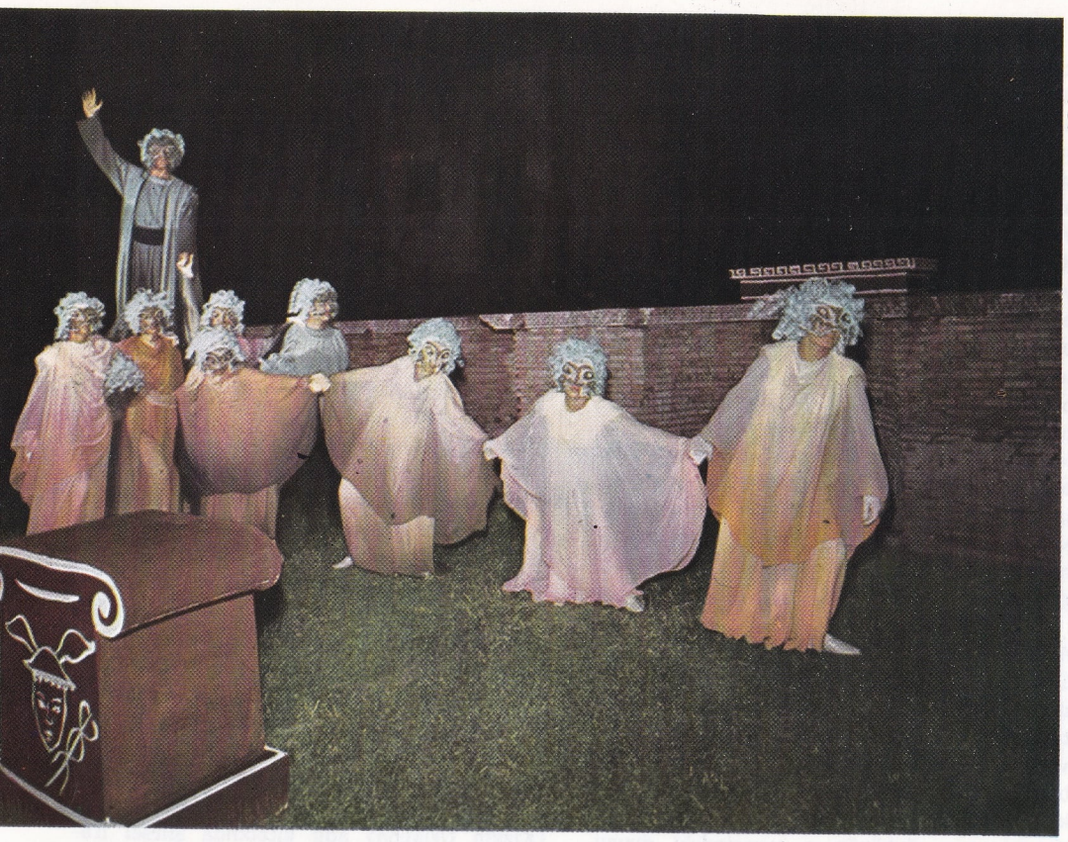

Aristofanes'in Bulutlar adlı oyununun, Ostia (İtalya) açıkhava tiyatrosunda temsili.

yı düşünmüş, bu şiirde, Rönesansın özelliklerine yer vermiştir. 1502-1503'te yazılan Kızgın Orlando ilk olarak 1516'da ve yeniden gözden geçirilip 1521'de yayımlanmış, 1523'te de yedi şiir eklenerek bir daha yayımlanmıştır.

Aristofanes'in bu heykeli M.Ö. IV. yüzyılda yapılmıştır.

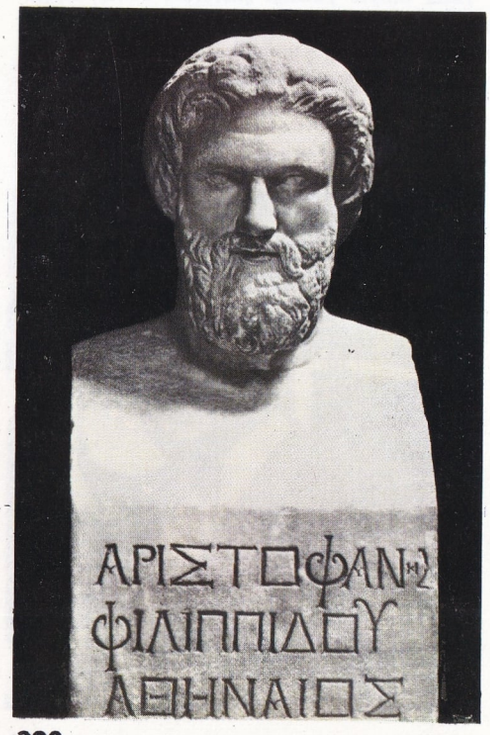

Şiirin konusu, Rönesans devrinde yaşamaya devam eden şövalyelik geleneğinin taşlanmasıdır. Orlando, Şarlman'ın şövalyelerindendir. Kendini kralına ve Tanrıya adamıştır. Fakat insanlara özgü zayıflıkları da yok değildir. Netekim korkunç bir sevdaya tutulmuştur. Orlando bu karasevdadan ancak Tanrının yardımıyle kurtulabilecektir.

Ariosto bu eserinde, bir destan şiir yaratmaktan, romantizme ya da süslü bir dile özenmekten kaçınmış, sade bir anlatımla okuyucunun ilgisini dağıtmamaya gayret etmiş ve bunu da başarmıştır.

ARISTOFANES

(M.Ö. 444-385) Yunan güldürü yazarı. Atina'da doğmuştur. Çok genç yaşta demagog Kleon'u ele alarak yazmaya başladığı ilk güldürülerinden itibaren, kahramanlık dolu bir geçmişe, geleneklere ve ahlâka dayanan bir sanata ve arı bir düşünceye duyduğu özlemi ortaya koymuştur. Şiirli ve çekici bir dil kullanmıştır. Günümüze kadar gelmiş olan güldürüleri 11 tanedir:

Akarnesiler (M.Ö. 425), Suvariler (424), Eşekarıları (422), Barış (421), Bulutlar (423'te ve 419'da), Kuşlar (414), Lisistrata (411), Tesmoforie'de Kadınlar (ya da Kadınlar Demetra Bayramında 411), Kurbağalar (405), Kadınlar Parlamentoda (392), Pluton (388).

Bütün güldürüleri, belirli bir yapı (komedi) geleneğine bağlı kalınarak, konuşmalı ve şarkılı olarak kaleme alınmıştır. Oyunların konusu çok basittir. Birinci bölümde olay ortaya konur ve çeşitli çelişmeler arasında, bir baş kişinin (çoğu zaman sağduyu sahibi bir köylüdür) başından geçenler anlatılır. Bu kişinin başarısı ikinci bölümde törenler ve şölenlerle kutlanırken gülünç sahneler olur, oyunculardan bir kısmı dayak yer. Bu arada, yazar doğrudan doğruya seyirciye seslenir ve koro aracılığıyle zamanın politikacılarını, düşünürlerini ve şairlerini sert bir dille taşlar. Taşlamaları yasaklayan sansürün etkileri yazarın son eserlerinde açıkça görülür. Pluton'da koro sadece arada şarkı söylemekle görevlidir. Parabase denen ve Yunan tiyatrosunda yazarın doğrudan doğruya seyirciye seslendiği bölümler de imalıdır. Aristofanes çağının ve kişilerin karakterlerini, gülünç yanlarını yansıtan bir aynadan göstermiş gibidir. Fars'a çok yer vermekle beraber, güçlü bir tiyatronun etkili yanını da yeterince işlemiştir. Güldürü öğesiyse ince zekâ oyunlarıyle değil, içgüdülerin canlı ve gösterişli şekilde açığa vurulmasıyle gerçekleştirilmiştir. Aristofanes'in şehirli yapmacıklarından ya da aşırı köylü kabalıklarından uzak, zengin ve arı dili, oyunlarının sanat yönünün ağır basmasında önemli bir rol oynamıştır.

Aristofanes her devirde tutunmuş, okunmuş bir yazardır. Bununla birlikte kişiliğinin ve sanatının sık sık eleştirildiğini de belirtmek yerinde olur. Birçok tiyatro yazarının Aristofanes'i taklit eden ya da ondan esinlenen oyunlar yazmış olmaları da sanatçının gücünü gösterir.

Aristofanes'in güldürülerinin başlıcalarının Türkçe çevirileri Millî Eğitim Bakanlığı yayınları arasında yayımlanmıştır.

ARİSTOKRASİ

Genellikle dayandıkları soy yönünden, öbür insanlara üstün sayılan kişilerden meydana gelen sınıf. Bu sınıfın egemenliği elinde bulundurduğu devlet yönetim biçimine de aristokratik idare denilir. Belirli bir savaşta üstünlük göstermek, belirli bir zenginliğe sahip olmak, toplumlarda, kimi zümrelerin, soydan soya geçen bir üstünlük sağlamalarını, üstünlük ifade eden birtakım unvanlar elde etmelerini sağlamış ve bu üstünlüklere dayanarak siyasî iktidarı ele geçirmişlerdir.

Yunan dilinde anlamı «en iyi şekilde yönetmek» olan bu sözcük, bugün genellikle, nitelikleri ve özellikleri bakımından soylu (asil) sayılan ailelerden gelen (kont, baron, prens... gibi) kişilerin meydana getirdiği sınıf kastedilerek, «Soyluların Yönetimi» anlamında kullanılır.

Eski Yunan şehir devletlerinin siyasal hayatında yönetim, zaman zaman aristokrasinin eline geçmiştir. Bu sınıf, kendini en iyi yönetici saydığı gibi, halkın onları böyle kabul ettiği zamanlar da olmuştur. Yönetici niteliklerinin doğuştan geldiğine inanan bazı aristokrat aileler, siyasal hayata hâkim olmuş, soyluların yönetimi böylece yerleşmiştir.

Eflatun **Cumhuriyet**'inde, soylu bir aileden gelen yöneticilerin, akıllı ve yetenekli olmaları şartıyle, aristokrasiyi, ideal bir yönetim biçimi kabul ettiğini belirtir.

Fikir alanında, aristokrasi kadar onun ye-

rini alan monarşi, demokrasi, oligarşi ve tiranlık gibi yönetim şekillerinin erdemleri ya da kusurları, zaman zaman tartışma konusu olmuştur.

Bazı devirlerde, toplumsal bir sınıf olarak aristokrasi, örneğin Roma Cumhuriyetinde, Avrupa'da ortaçağ devletlerinin çağında, XVIII. yüzyıl İngilteresinde ve Hindistan'ın Brahmanlarında olduğu gibi, devlet yönetiminde baş rolü oynamıştır.

ARİSTOTELES

(M.Ö. 384-M.Ö. 322) Yunan filozofu. Makedonya kralı Aminta II.'nin hekimi Nikomakos'un oğludur. 18 yaşındayken öğrenimine devam etmek üzere Atina'ya gitti ve 20 yıl kadar (M.Ö.

Raffaello'nun Atina Okulu adlı tablosundan bir ayrıntı: Aristoteles ve Eflatun.

366-347) Eflatun akademisine devam etti. Eflatun'un ölümü üzerine Atina'dan uzaklaşıp Mitilenos'da bulunduktan sonra Makedonya'ya döndü, kral Filippos'un oğlu İskender'in öğretmeni oldu. İskender tahta çıktığı zaman, bilgi, felsefesi ve sağduyusuyle ün salmış olarak Atina'ya dönüp Apollon tapınağı cıvarında bir okul açtı. Burası bütün okullar gibi bir bahçesi ve bir gezinti yeri (peripatos) bulunan bir gymnasium-palestrum idi. Aristoteles derslerinin büyük kısmını gezinerek verdiğinden, bu okula Peripatetik okul dendi. İskender'in ölümü (M.Ö. 323) üzerine Aristoteles dinsizlikle suçlandı; o da okulunu Teofrastes'e emanet ederek Kalkis'e çekildi ve ertesi yıl orada öldü.

Eserleri. — Bugün elimizde elli kadar eseri ve bilimsel incelemesi vardır. Bunlar yazılarak meydana getirilmemiş, konuşmalardan not edilmiştir. Aristoteles'in eserlerini kendisinin de kabul ettiği bir sisteme göre, dört gruba ayırabiliriz:

1) Mantık yazıları. Bunlara Aristoteles'ten sonra **Organon** adı verilmiştir. **Yorum üzerine, Kategoriler, Analitikler, Topikler, Sofist Helenler ve Metafizik**'in 14 kitabı (bu da Aristo'nun verdiği ad değildir. Aristoteles, metafiziğe «ilk felsefe» ya da «teoloji» derdi) içine alır.

2) Doğa felsefesi yazıları: **Ruh Üzerine, Gökyüzü Üzerine, Göktaşları Üzerine, Fizik Dersleri**'nin 8 kitabı ve tarih, hayat ve hayvanlarla iligli incelemeleri burada toplanır.

3) Pratik felsefe yazıları: **Etika, Politika, Atinalıların Anayasası**, gibi.

4) Şiirler: **Poetika ve Retorika.**

Görüşleri. — Yirmi yıl süreyle Eflatun'u izledikten sonra Aristoteles öğretmeninden ayrılmış, kopmuştur. Aristoteles, fikirler dediğimiz gerçeğin kopyasını tamamıyle bertaraf etmek ve onları hem şeylerin özü, hem de şeylerin hayatını ve gelişmesini sağlayan ilke haline getirmek amacını güder. Böylelikle Eflatun'un dünya anlayışını bir yana bırakan Aristoteles, aynı zamanda, kesin yasalara uyan doğal ve organik dünyayı bilimsel bir açıdan tanımak olanağını getiriyordu. Aristoteles'in madde ve biçim metafiziği de güç ve hareket esasına dayanmaktaydı. Gerçek, bütün oluşumun hem sebebi, hem de hareketsiz yaratıcısı olan bir sona, yani Tanrıya yönelmiş bir düzenden başka bir şey değildi.

Gerçekten de, Aristoteles'e göre evren, Tanrı'ya yakınlık durumlarına göre, eterden yapılmış gök katıyla ateşten, havadan ve sudan yapılmış gök katlarından meydana geliyordu. Bu tek sınırlı ve sonsuz kozmosun en alçak noktasındaysa yeryüzü bulunuyordu. Gökler dünyayı sarmaktaydı ve hepsinin üzerinde, çekim gücüyle sürekli hareketi sağlayan Tanrı vardı. Aristoteles'in fizikle ilgili bu görüşleri ptolemaik diye adlandırılan astronomi sisteminin temeli olmuştur. Bu sistemin yanlışlığı Rönesans devrinde Kopernik'in gün özekli sistemiyle ıspatlanabilecektir.

Aristoteles'e göre ayaltı maddeleri denen dört madde (toprak, su, hava, ateş) birbirine karışıp dünyadaki maddeleri teşkil ederler.

Aristoteles'in Louvre müzesindeki heykeli.

Bunlar da: İnorganik, organik, canlı, hareketli ve akıllı maddeler diye sınıflandırılır. Hayvanlarda duyu, iştaha ve ayrıca bir de hareket yeteneği bulunuşu, onları bitkilerden ayırır. Hayvanlar arasında insanın duyarlık ve bellekten başka bir de aklı vardır. Akıl, fikirleri, yani eşyanın esasını alabilme yeteneğidir. Sırası geldikçe duyuları alabilme olanağını akla sağlayabilecek tek güç zekâdır. Yine de, bireyi meydana getiren özel madde ve şekil bileşimi ölümle dağılınca, ruh bağımsız olarak yaşantısını sürdürme olanağını bulamaz. Bu durumda, Tanrı'nın malı olan zekâ da artık görevini yapamadığından, ortadan çekilir, yok olur.

Zekânın tek görevi öğrenmek değildir. Başka bir görevi daha vardır ki bu da, sevgileri denetlemek, onları aşırılığa ya da eksikliğe, yani mantık dışına kaçmaktan alıkoymak, uzak tutmaktır. İşte ussal bir temele dayanan Aristoteles etiğinin (ahlâkının) temeli buradadır. İnsanın davranışları mutluluğu aramak amacına yönelse bile mutluluk ancak insana özgü bir şeyden, yani insan mantığından doğabilir. Fakat bu da doğal eğilimlerden çıkan mutluluktan kaçınılmak gerektiği anlamını taşımamalıdır. Aristoteles, Eflatun'un ahlâkta duyarlıkla karışan her şeyi reddeden sert ahlâk anlayışına katılmamaktadır.

Aklın ahlâk alanındaki işleyişi Aristoteles'in dianoetik diye tanımladığı üç erdemi yaratır. Bunlar ihtiyat, bilgi ve zekâdır. Sevgilerin ayarlayıcısı olan akıl, aşırılıklardan uzak, tam dengeli erdemleri (etik) gerçekleştirir. Bu erdemler şunlardır: Yüreklilik, ölçülü davranış ve eliaçıklık. Bu erdemlerin hepsini kendinde toplayan erdemse, herkese, payına düşeni veren adalettir.

Amacı adalet olan devlet, bu mutluluğun gerçekleşebileceği yerdir. İnsan, tabiatı gereğince erdemlerini gösterebileceği adaleti özler. Aristoteles, ideal devletin tanımlamasına girişmez; gerçekte varolan devletleri ve onların kuruluş ve yapılarını inceler. Devlet demek iktidarın uygulanması demektir. Bu da ya bir kişi, ya en iyiler, ya bütün halk tarafından uygulanabilir. Fakat bu devlet şekillerinden (monarşi, aristokrasi, cumhuriyet) hiç birinin en iyi devlet şekli olduğu iddia edilemez. Bu yönetim biçimleri, asıl amaçları olan toplumun yararına davranmak ilkesinden uzaklaştıkları, kendi çıkarlarını, ortaya çıkardıkları zaman, devlet şekli soysuzlaşır (İstibdat, oligarşi, demagoji).

Bu sistematik eğilim, Aristoteles'in siyasal görüşlerine de çok uygun görünmektedir. Aynı eğilimi etik alanında erdemlerin kategorilere ayrılmasında gösterdiği gibi, sanatta da sınıflandırmaya gitmiştir. Çeşitli şiir şekillerini sınıflandırmış ve güzel konuşmada da (gösterici, düşündürücü, yargılayıcı) bir sistemleştirme yapmıştır. Aristotelesin yönettiği doğal bilim çalışmalarında da aynı eğilim vardır. Böylelikle Aristoteles, Yunan düşüncesinin sistematik dehası olmaktadır.

Bununla birlikte Aristoteles düşüncesinin bu yanı gerektiği gibi anlaşılamamıştır. Yüzyıllar boyunca süren etkisi daha çok mantık, metafizik, fizik, etik, politik, estetik alanlarında kendisini duyurmuştur.

Aristoteles'e göre yargılama bir hükmün kabulünden ya da reddinden ibarettir. Yargı onaylayıcı ya da reddedici, doğru ya da yanlış, genel ya da özel olabilir. Yargılar birbirlerine iki yoldan bağlanır. İlk yol özelden genele giden yargılamadır. Bu yargılama esas olarak deneye dayanır ve deneyin sonuçlarını genelleştirmeye yönelir. Şüphe edilemezlik derecesi hiç bir zaman kesin değildir. Dayandığı deneyin genişliği oranında yavaş yavaş inanılır nitelik kazanabilir.

Genelden özele giden yargılamaya sillojizm (kıyas) denilir. Bu yol kusursuz bir yönteme dayanır. Sillojizme örnek olarak «İnsanlar ölümlüdür. Sokrates bir insandır. Sokrates ölümlüdür.» yargılamasını verebiliriz.

İnsan kavramı, ölümlü kavramıyle eşit tutulmuş ve Sokrates'e uygulanınca onun ölümlülüğü sonucuna varılması olanağını vermiştir. Bir sillojizmin sonuca bağlanması bir başka sillojizmin başlangıcı olabilir.

Sillojizm bazen muhtemel olmayan esaslardan hareket edebilir ve bu durumda aldatıcı sonuçlara varır.

Tarihteki Yeri. — Grekoromen hellenistik devirde Aristoteles'in düşüncesi ve okulu pek fazla ün kazanmış değildi. Hıristiyanlığın ilk devrinde de, Temistias Simplicius gibi yorumcuların eserleri bir yana bırakılırsa Aristoteles pek ilgi uyandırmamıştır. Buna karşılık Skolastik devirde Aristoteles'in eserleri resmî metinler halini almıştır. (Saint Thomas). Bu durum aydın Arap halifelerinin Arapçaya yaptırdıkları çevirilerle daha sonra doğrudan doğruya Grekçeden Lâtinceye çevirilerin yapılması ve bunların Toledo'dan ve Sicilya sarayından bütün Hıristiyan dünyasına yayılmasıyle gerçekleşmiştir. İbni Sina'nın yorum-

ları da bu devirde yazılmıştır. Hümanizma ve Rönesans devirlerinde Aristoteles filolojisi ün kazanmış ve Aristoteles'in Arapça yorumcuları ile Grek yorumcuları arasındaki tartışma özellikle hararetlenmiştir. Bundan başka Aristoteles felsefesi yeni dünya ve bilim görüşleriyle ilgili tartışmaların da merkezini teşkil etmiştir (Galile).

Modern çağda Aristoteles'in fizik ve astronomik sisteminin yanlışlığı anlaşılacak, buna karşılık felsefesi ve bilimi çağdaş uygarlığın felsefe ve kültür potasına büyük katkıda bulunacaktır.

Yunan asıllı olan Aristoteles, kent-devlet (**polis**) in yıkılışına ve Akdeniz dünyasının helenleşmesine tanık olacaktır. Fakat öğrencisi İskender'e **polis** (şehir) uygarlığının esasını öğrettiği de bir gerçektir: Bu da «bütün» insanların bir «tek» devletin vatandaşları olabileceği fikridir. Çünkü bütün insanların doğal yapısı birbirine benzer. İktidar bir sınıf ya da bir topluluğun değil, bir uygarlığın ifadesi olabilir ve böyle olmalıdır.

Lise'in kurucusu olan Aristoteles, uzmanlaşmış araştırmanın (fizik, tarih, doğal bilimler), yani araştırıcının çalışmasını fikir ve felsefenin evrenselliği ilkesine dayandırması gereğini kesinlikle ispatlamıştır. Bu temel nedenlerden dolayı bugün diyebiliriz ki Aristoteles, klasik Yunan dünyası kültürü ile ortaçağ ve modern düşünce arasında bir birleştirici, bir arabulucudur.

ARİTMETİK

Bu sözcük Yunancada sayı anlamına gelen «arithmos» tan türemiştir. Gerçekten de matematiğin tabiî sayılarla, yani 1'e birimler eklemekle elde edilen ve sonsuza kadar giden sayılarla ilgilenen koludur. Sayıların kullanılması insanlık tarihi kadar eskidir. Fakat aritmetik, bilim olarak oldukça kısa bir geçmişe sahiptir. Aritmetiğin kurucusu Pitagoras'tır. O da Mısırlıların ve Babillilerin bulgularından yararlanmıştır. Bugün aritmetik basit aritmetik ve sayılar teorisi olmak üzere ikiye ayrılır.

Tabiî Sayıların Yazılış ve Adları. — Bugün bildiğimiz tabiî sayılar Hintliler ve Araplardan gelmiştir ve temeli 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 0 rakamlarının çeşitli konumlamalarına dayanır. «İşaret noktaları» 10'un kuvvetlerini meydana getirir. Bir a sayısının n inci kuvvetinden, a'ya eşit n tane çarpanın çarpımı anlaşılır. (n = 2, 3, 4, 5,... ise, a'nın karesi, kübü, dördüncü kuvveti, beşinci kuvveti,... diye okunur; n = 2 ve 3 halleri Yunanlıların cebirsel geometrisine aittir. n'ye üs, a'ya kuvvetin bazı denir. O üslü bir kuvveti 1'e eşit olarak kabul etmek kolaylık sağlar; 10'un kuvvetlerinin özel adları vardır: $10^0 = 1 =$ bir; $10^1 = 10 =$ on; $10^2 = 100 =$ yüz; $10^3 = 1000 =$ bin; $10^4 = 10\,000 =$ on bin; $10^5 = 100\,000 =$ yüz bin; $10^6 = 1\,000\,000 =$ bir milyon. Sırayla on, yüz,

Aritmetik. M.Ö. XIII. yüzyılda yapılmış olan ve Nil vadisinde ortaya çıkan bu resimler, eski Mısır uygarlığının matematik alanında ulaşmış olduğu ileri düzeyi doğrulamaktadır. Üstteki resim, bir tarlada arazi ölçen çiftçileri, alttaki resim önlerindeki tahtada hesap yapan yazıcıları gösteriyor.

bin, on bin, yüz bin, milyondan geçilerek (10^7, 10^8, 10^9, 10^{10}, 10^{11}) milyon milyon = bilyon = 10^6. $10^6 = 10^{12}$'ye varılır. Bir milyon bilyon = 10^{18} = trilyon; bir milyon trilyon = 10^{24} = katrilyon vb. Sayıların üslerin aracılığıyle yazılması, üs kadar 0 konmasını gerektirir. (Örneğin 10^6 = bir milyon, 1'in yanına 6 tane 0 koymakla elde edilir.) Üstel yazış büyük sayıların kolayca belirtilebilmesini sağladığından bilim kitaplarında genellikle bu yoldan yararlanılır.

Dört İşlem ve Bunların Özellikleri. — Sayılar arasında temel işlem, toplamadır ve bunun sonucuna toplam denir. İki sayı a ve b (toplanan) verildiğine, bunların toplamı: a + b, a'ya b kadar birim ekleyerek elde edilen tabiî sayıdır. a + b = b + a; a + (b + c) = (a + b) + c demektir.

Toplam işlemiyle iki sorun çözülmüş olur. İlkin, a ve b sayıları verildiğinde bunların toplamı olan c = a + b sayısı bulunur. Ayrıca: a ve c sayıları verilmişse, a'ya eklendiğinde c'yi veren sayının bulunması sağlanır. Bu son toplam, ancak c sayısı (eksiltilen) a sayısından (çıkarılan) büyük olduğu zaman çözüm kabul eder. Bu halde, b sayısına c ve a arasındaki fark denir ve b = c—a şeklinde yazılır. (—) işareti eksi diye okunur. Bu işleme çıkarma denir. Eğer c, a'ya eşitse fark 0'dır; c eğer a'dan küçükse tabiî tam sayılarla bu işlem yapılamaz; ya da negatif bir sonuç elde edilir.

İki sayıdan a kere b sayısını bulma işlemine çarpma denir. İşlemin sonucuna a ve b'nin çarpımı denir. «b kere» a sayısı ile «a kere» b sayısı aynı sonucu verir. a ve b'ye çarpanlar denir. İşaretlerle a ile b'nin çarpımı c = a × b ya da c = a. b ya da c = ab olarak yazılır. Bir çarpma işleminde çarpımın sıfır olması için çarpanlardan birinin sıfıra eşit olması gerekir. (O.a = O'dır. Fakat a.b = O ise ya a = O'dır ya b = O'dır).

Şöyle bir soru ortaya atılabilir: c ve a tabiî tam sayıları verilirse, a ile çarpıldığında c'yi veren sayı var mıdır? Böyle bir sayı tam sayılar arasında genellikle yoktur. Fakat kesirler ya da rasyonel sayılar arasında bulunabilir. Bu sayıyı b diye adlandırırsak, b'ye c (bölünen) nin, a (bölen) ya bölümü denir.

Bu işlemin adı bölmedir. İşaretlerle b = c : a ya da $b = \frac{c}{a}$ ya da b = c/a olarak yazılır (c bölü a okunur). c sayısı için a ile bölünebiliyor denilir. c = 0 olursa 0'dan farklı her a için c/a = 0'dır. Buna karşılık 0 ile bölmenin anlamı yoktur. c'nin, a ile bölünebilmesi için a'dan küçük olmaması gerekir. Bir de r, a'dan küçük olmak üzere, $b = \frac{c}{a} + r$ hali vardır. Bu halde buna kalanlı bölme denir (r'ye kalan denir, öteki adlar değişmez). c'nin (a'dan küçük olmamak üzere) a ile tam sayılı bölünebilmesi için birkaç basit ölçüye değinelim.

Bir sayı, son rakamı 0, 2, 4, 6, 8, ise, 2 ile bölünebilir. c'nin rakamlarının toplamı 3'le bölünebilirse kendisi de 3'le bölünebilir. c'nin son iki rakamının meydana getirdiği sayı 4'le bölünebilirse kendisi de 4'le bölünebilir. Son 3 rakamın meydana getirdiği sayı 8'le bölünebilirse sayının bütünü de 8'le bölünebilir; 9'la bölünebilmesi için c nin rakamlarının toplamı 9'la bölünebilmelidir. 11'le bölünebilmesi için, tek konum ve çift konumda bulunan rakamların toplamı aynı olmalı ya da 11'le bölündüklerinde aynı kalanı vermelidirler. (Örneğin 2 453, 11'le bölünebilir, çünkü 2 + 5 = 4 + 3 tür. 9 141'de 11'le bölünebilir, çünkü 9 + 4 = 13, 11'le böründüğünde 2 kalanını verir 2 = 1 + 1 dir).

Asal Sayılar. Asal Çarpanlara Ayırma: Bir sayı yalnız kendisiyle ya da 1'le bölünebiliyorsa asaldır (1 bütün sayıların bölenidir). Çift sayı olup da asal olan tek sayı 2'dir. Buna karşılık sonsuz sayıda asal tek sayı vardır. Gerçekten de p_1 den n ye kadar n tane (artan sırada) asal sayı bulunsaydı, çarpımlarına 1 ekleyerek $n = p_1.p_2 \ldots p_{n1}.p_n + 1$ sayısı da hiç bir asal sayıyla bölünemeyecekti (çünkü kalan 1'dir) fakat, $p_1 \ldots pn$'den farklı bir çarpanla bölünebilecekti. Bu da gösterir ki, asal sayıların belirli bir sayıdan sonra bittiklerini ileri sürmek yanlıştır. Asal sayıların dağılımı kanunu henüz bilinmemektedir. Böyle bir diziyi adım adım kuracak bir formül bulunamamıştır. Asal sayılar, Eratosten'in kalburundan, bugünün elektronik makinelerine kadar ampirik yöntemlerle hesaplanmışlardır. Eğer bir sayı asal değil de bileşik sayıysa sonlu sayıda bölmeden sonra, birbirinden farklı $p_1, \ldots p_i$ asal çarpanlarının çarpımı şeklinde yazmak mümkündür. Bu çarpanların her biri sırayla $n_1 \ldots n_i$ kere yani $n_1 \ldots, n_i$ üssüyle gözükecektir. Böylece bir sayı asal çarpanlara daha doğrusu asal çarpanların üslerine ayrılmış olur: $n = p_1n_2 \ldots p_2\ n_2$. Bu ayırmada hangi yol izlenirse izlensin, aynı asal çarpanlara varılır (sıralarının değişmesinin önemi yoktur). Örneğin n = 300 ise, i = 3, $p_1 = 2$, $p_2 = 3$, $p_3 = 5$'tir. Üsler ise $n_1 + 2$, $n_2 = 1$, $n^3 = 2$'dir ve $300 = 2^2.3.5.^2$'dir.

Asallık kavramı, çarpanlara ayırırken ortaya çıkmaktadır. XVIII. yüzyılda Alman matematikçisi Christian Goldbach, pek çok sayıda çift sayı üzerine yaptığı incelemelere dayanarak «her çift sayı iki asal sayının toplamıdır» görüşünü ortaya atmıştır. Bu görüşün doğru olup olmadığı henüz anlaşılmamıştır. Denetlenen bütün çift sayılar yukarıdaki varsayımı doğrulamakla birlikte, yine de bu sonuç kesin sayılmaz.

Şimdi de iki sayının **En Büyük Ortak Bölen** (E.B.O.B.) ve **En Küçük Ortak Katının** (E.K.O.K.) belirlenmesini görelim. a ve b sayıları verilmiş olsun. Her ikisinin de ortak bir böleni vardır; a ve b sayılarının ortak bölenlerinin en büyüğüne E.B.O.B. denir. Eğer c E.B.O.B. ise c = (a, b) yazılır. a ve b nin bütün öbür bölenleri c yi bölerler. c = 1 ise a ve b sayıları aralarında asaldırlar. a ve b sayılarının belirli bir ortak katları vardır; bu onların çarpımıdır. a ve b nin E.K.O.K.'tı d = [a, b], bu sayıların ortak katlarının en küçüğüdür (d bütün diğer katları böler). E.B.O.B. ve E.K.O.K.'ın belirlenmeleri a ve b nin asal çarpanlara ayrılmaları esasına dayanır. Gerçekten E.B.O.B., her iki sayıda da bulunan asal çarpanların en küçük üsle alınmalarıyle elde edilir. E.K.O.K. ise iki sayının asal çarpanlara ayrılmış şekillerinde gözüken bütün asal çarpanların en büyük üslerle alınmalarıyle elde edilir.

Ardışık bölmeler yöntemiyle en büyük ortak bölenin aranması çok önemlidir (Euclide algoritması). E.B.O.B. ve E.K.O.K.'ın tanım ve belirlenmesi ikiden fazla sayı için de geçerlidir.

Aritmetiğin Mantık ve Felsefeye Dayanan Temelleri. — Tabiî sayıların aksiomatik bir tanımı, her sayının hemen ardından bir başkasının gelmesi gibi biçimsel özelliklere (varlık ve teklik) dayanılarak, İtalyan Giuseppe Peano tarafından denenmiştir. Peano çok ilginç sonuçlara varmıştır. Örneğin, matematik endüksiyon işlemini derinleştirmiş ve kesinleştirmiştir. Bununla birlikte bu alanda ancak deneysel bir yoldan olumlu sonuçlar elde edile bileceğine inanılmaktadır. Entüisyonculara göre tabiî sayılar ilkel entüisyonlardır ve bütün matematik bunlara dayanır. Başkalarıysa soyut olan tabiî sayıların kökünü, saymak gibi somut bir sonuca dayandırır. Matematikçiler, tabiî sayılardan başlayarak başka kuramlar ortaya atmışlardır.

ARIZONA

A.B.D.'nin güney-batısında, Meksika sınırı üzerinde bir eyalettir. (Yüzöl. 295 024 m²., nüf. 1 300 000). Oldukça dağlık bir yöre olan Arizona'da yükseklik, San Francisco tepesinde 3000 m.'yi aşar. Güney-batısındaki Gila çölü doğal güzellikleriyle turist çeker. Başlıca akarsuları; Büyük Kanyon boyunca akan Colorado, Küçük Calorado ve Gila'dır.

Arizona, Avrupalılar tarafından XVI. yüzyılın ilk yarısında bulundu. Toprağının verimli olması nedeniyle buraya çok sayıda göçmen yerleşti. Gelen göçmenler, bölgenin yerlisi kızılderilileri yurtlarından ettiler. Bugün yine de A.B.D. eyaletleri içinde en çok kızılderili, Arizona'da vardır. Arizona 1 813 yılında bölgesel bir yönetim altında örgütlenmiş, 1912'de 48. eyalet olarak Birleşik Devletlere katılmıştır.

Arizona: Aşınmanın etkileri. Büyük bir bölümü yayla olan ve kurak bir iklimin egemen olduğu Arizona'da, aşınma sık sık rastlanan bir tabiat olayıdır. Aşınma olayının en ilginç örneği Colorado tarafından meydana getirilmiş olan Gran Canyon'dur. Colorado ırmağının meydana getirdiği derin vadi, kişiyi hayrete düşüren doğal olayların etkisini taşır.

ARJANTİN (Republica Argentina)

Güney Amerika'nın güney bölümünün Andların doğusundaki büyük bir kesimini kaplayan geniş bir ülkedir. Yüzölçümü 2 779 741 km^2., nüfusu 20 500 000. Biçimi, Güney Amerikanınkine benzeyen Arjantin'in Oğlak dönencesiyle 55° güney enlemi arasındaki uzunluğu 2 500 km.'den fazladır. Genişliği ise güney ucunda 200 km.'yi, 27° enleminde de 1 500 km.'yi bulur. Batıda ve güneyde And sıradağları ile Şili'den, Uruguay nehriyle de Uruguay ve Brezilya'dan ayrılır. Kuzey - doğuda Pilkomayo, Paraguay ve Parana ırmakları Paraguay'la sınırını çizer. Bir de kuzeyde Bolivya ile küçük bir sınırı vardır. Ülke federal bölümlere ve 23 il'e ayrılmıştır. Arjantin, doğal yapısı bakımından büyük farklılık gösterir. Özelliklerine göre başlıca dört bölgeye ayrılabilir: Batıda And dağları, kuzeyde Gran Chaco ve ırmaklararası, güneyde Patagonya, ortada ise ülkenin doğal ve ekonomik candamarı olan Pampalar (geniş ovalar).

And Dağları: Arjantin'in yüzölçümünün üçte birini kaplayan And sıradağları, güneyden kuzeye doğru, doğal yapı bakımından çok farklılıklar gösterir. Uspallata geçidi (3780 m.) dünyanın en yüksek demiryolu geçitlerinden biridir ve ucu güneye doğru sivrilen bu kıtanın belkemiğini meydana getiren dağdizisinin güney kesimini sınırlar.

Dizinin yüksekliği gitgide artar. Uspallata geçidinin tam kuzeyinde Aconcagua'da (6 850 m.) en yüksek noktasına varır. Andlar kuzeye doğru kuru ve çıplak bir görünüm göstererek Magellan boğazını kesen yarı çöl alana doğru uzanır. Bu kıraçlık başka iki kesimde daha görülür. Mendoza'dan Tukuman'a kadar Andların doğu yakası ile doğudan Kordoba'ya kadar uzanan bölge çöldür. Kuzeyden güneye Salinas adı verilen tuz göllerini, tuzlu düzlüklerden meydana gelen geniş vadilerle ayrılmış bir dağ dizisi keser.

Andları Pampalardan ayıran Sierra dö Kordoba (2400 m.), Andlardan inen sellerin sürüklediği kaya parçalarıyle örtülüdür.

27° enleminde Andlar daha genişler ve dağılır. Batıdan doğuya kum çukurlukları ve düzlükleriyle ilk yüksek yayla (Altoplano) uzanır ki, bu, Bolivya yaylasının güneye uzantısıdır.

Gran Chaco: Kuzey-batı And dizisi ile Parana, Paraguay ırmakları arasında, Bolivya, Brezilya ve Paraguay'a kadar uzanan geniş bir ovadır. Yüzeyi Andlardan inen sellerin sürüklediği kaya parçaları, kum ve balçıkla kaplıdır.

Bitki örtüsü yer yer otlaklar, kırlar, bodur ağaçlardan ibarettir. Uzaklık ve zor iklim koşullarından ötürü ekonomi gelişememiştir. Yazlar sıcak ve nemlidir. Özellikle doğuda şiddetli yağmurlar suların kabarıp taşmasına ve toprağın bataklık haline gelmesine sebep olur. Kışların çok kurak geçmesi su ürünlerinin yetişmesini olanaksız kılar. Akarsuları çok cılız, demiryolları ise az sayıdadır. Şehirleşme ve gelişme en çok güneyde Santiago del Estero, Santa Fé ve Resistencia'da olmuştur.

Bunların dışında Chaco genellikle yaşamaya, barınmaya elverişli değildir.

Patagonya: Rio Colorado'nun güneyi ile And etekleri ve Atlantik okyanusu arasında kıraç Patagonya yaylası vardır. Bu büyük alanda yaşayanların yalnız %1'i Arjantinlidir. Yıllık yağış ortalaması hiç bir yerinde 13 cm.'yi geçmez. Yağışın az olması nedeni, Pasifikten gelen batı rüzgârlarının yüksek And dağlarıyle kesilmesi, bir de Atlantik kıyısından gelen rüzgârların Falkland adalarından geçerken soğuk su akıntısının etkisiyle taşıdıkları su yükünün çoğunu kaybetmesidir. Patagonya'da yağmur kışın, Andları geçebilen sert rüzgârlarla gelir ve zirvelerde de kar yağışı olur. Kıtanın durumu Patagonya'yı okyanusların ılımlı iklim etkisinde tuttuğu için, kuzey yarımkürede aynı eylemler arasında görülen aşırı sıcaklık farkları yoktur. Patagonya'nın yerey yapısı, batıya doğru yükselen ve çoğu kuru, sayısız sel yataklarıyle ve derin boğazlarla kesilmiş bir dizi ova-tepeli yayladan meydana gelmiştir. Yatay kayalar çöküntüsü biçimindeki görünümdeki yayla, kıyıda keskin uçlarla saçaklanır.

Kuzey Patagonya'nın başlıca ihraç malı yündür, Santa Cruz ili için et daha önemlidir. Küçük nakliye gemileriyle Buenos Aires'e dondurulmuş et ve yün taşınır. Güneyde, Comodoro Rivadavia'da üretilen zeytin, Arjantin'in kendi ihtiyaçlarını karşılar.

Pampalar: Arjantin'in can damarı ve dünyanın en büyük, besin üreten ve ihraç eden merkezlerinden biridir. Arjantin'in toplam alanının dörtte birini kaplayan bu yemyeşil ovalar, ülkenin nüfus yoğunluğu en fazla olan kesimidir. Bütün ülkenin ekili topraklarının %80'i pampalarda olduğu gibi, ihracatının üçte ikisi de buradan yapılır. Toplam demiryollarının dörtte üçü, Güney yarımküresinin en büyük şehri olan başkent Buenos Aires bu bölgede bulunduğu gibi, tüm endüstrinin dörtte üçü de bu bölgededir.

Pampalar kuzeyden güneye 30° ile 40° enlemleri arasında, yaklaşık olarak 1500 km. uzunluktadır. İç kesimi Buenos Aires merkez olmak üzere yarıçapı 700 km. olan bir yay çizer. Batıda And dağlarının eteklerine dayanır. Bu ova kurak ve nemli pampalar olarak ikiye ayrılabilir. Güney-batıda nemli bölgede yıllık yağış 40 cm.'yi bulur. Yalnız fundalıkların bulunduğu batı kesimi kurak pampalardır. Bütün bu ovalar yerlilerle yapılan çarpışmaların sonucu olarak çorak ve bitkisiz kalmışlardır. Buralara gelen ilk koloniciler ağaçlandırmaya önem vermişlerdir.

Ova toprağının tamamen taşsız, temiz ve dümdüz oluşu, tarımı kolaylaştırmakla birlikte yol yapımını zorlaştırır. Pampaların bir özelliği de kilometreler boyunca yüksekliğin en fazla 150 m.'yi bulmasıdır.

Pampalar yerey yapısı bakımından dört bölgeye ayrılır. Parana ve Salado ırmakları arasındaki kuzey-doğu kesiminin güzel, ince ve suyu çeken toprağı vardır. Rio Salado vadisi yağışlı mevsimlerde bataklık halini alır. Orta pampalar çok yağış nedeniyle yarı bataklıktır. Güney-batıda kireçli sert tabaka suyun süzülmesine engel olduğu için toprak tuzludur.

Pampalar bitek ama bomboş çayırlıklardan, dünyanın belki en çok ürün veren ekili topraklarına dönüşmüştür. Tarihi, doğal ve ekonomik durumu, bu geniş ovalarda makineleşmiş tarımın gelişmesini kolaylaştırmıştır. Hemen her çiftlikte değişik oranlarda hayvancılık ve ekim bir arada yapılır. Ayrıca toprağın cinsine, iklimine ve pazar durumuna göre kurulmuş üretme bölgeleri vardır.

Madenler, Yakıt ve Enerji Kaynakları: Arjantin'de madenlerin bulunmayışı, İspanyol sömürücülerin ilgisini azalttığı gibi, ülkenin endüstri gelişimini geciktirmiştir. Sayısı çok az olan maden yataklarından, kuzey-batıda bakır, kurşun ve linyit çıkarılır. And dağları eteklerinde ve güneyde Comodoro Rivadavia'da üretilen petrolün yıllık üretimi 14 milyon tona yakın olup ülkenin ihtiyacını karşılar. Dağlar bölgesinde ve Rio Turbio'da az miktarda madenkömürü elde edilir.

Hidroelektrik santrallar endüstri bölgelerinden uzak yerlerdedir. Andlardaki santrallardan başka en büyük elektrik gücü kuzey-doğunun en ucunda Buenos Aires'ten 1500 km. uzaktaki Inguazu çağlayanındadır.

Arjantin'de bir hayvan pazarı. Hayvancılık Arjantin ekonomisinin ana kaynaklarından biridir. XVIII. yüzyılda bile Arjantin'in bu konuda ileri olduğu, bilinmektedir.

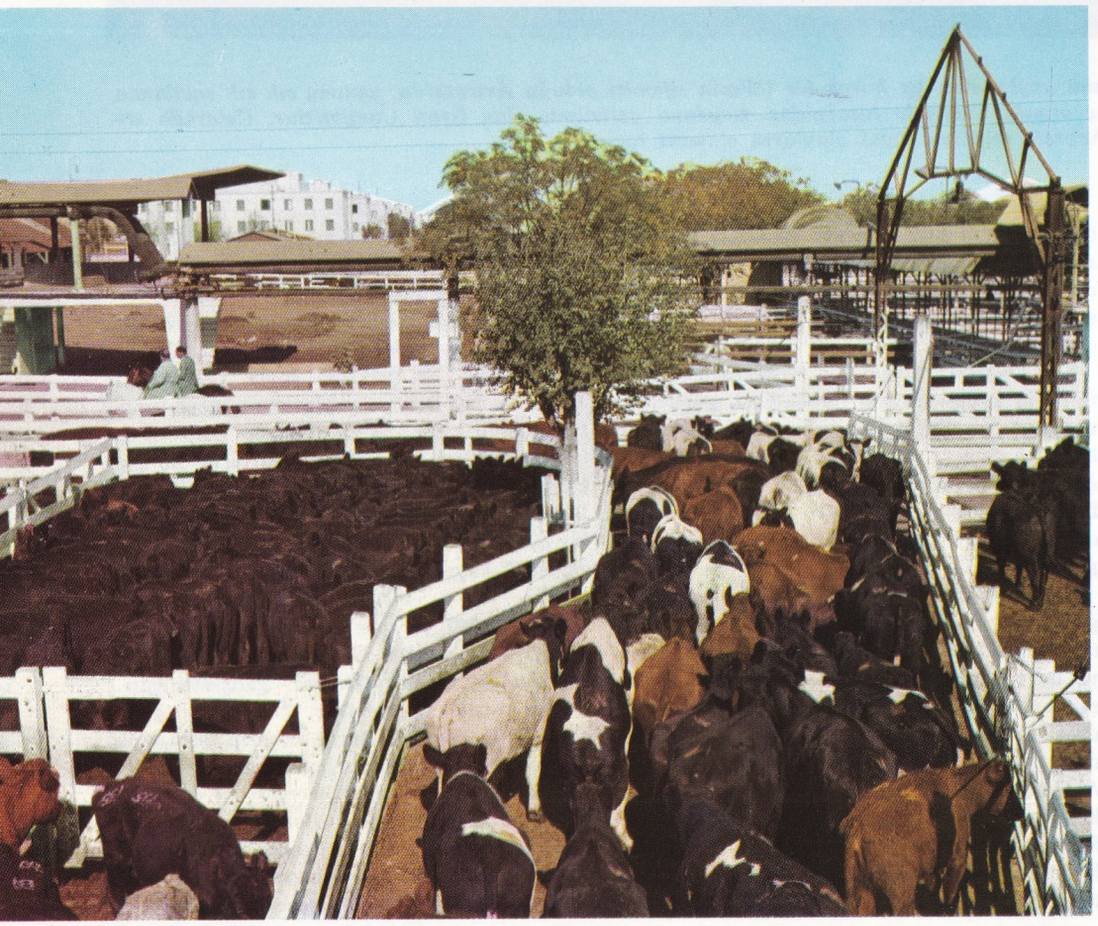

Arjantin'in uçsuz bucaksız Pampa bölgesinde tarım ve hayvancılık gelişmeye son derece elverişli bir ortam bulmuştur.

Endüstri: Arjantin'in endüstrisi I. Dünya savaşında, Avrupa'dan gelen mallardan yoksun kaldıktan sonra gelişme göstermiştir. Ama bugün yine de ikinci derecede kalmıştır. Tarım araçları alanında önemli ilerlemeler sağlanmıştır. Makine ve metal eşya endüstrisine yol açan demir ve çelik endüstrisi yer yer gelişmektedir. Yerli ipek, pamuk ve yünden yararlanan dokuma endüstrisi en gelişmiş daldır. Bunu besin endüstrisi-konserve et, yağ, peynir, şarap, un vb. izler. Fabrikaların çoğu Buenos Aires ve civarındaki şehirlerdedir.

Ulaştırma: XIX. yüzyılın ikinci yarısında, demiryolları da öbür ekonomik gelişmelere uygun olarak çoğalmıştır. Bugün Arjantin, Güney Amerika'da en uzun ve yeterli demiryolu örgüsüne sahiptir. Bütün illerle bağlı olarak pampalardan geçen ana hatlar Buenos Aires'-

Patagonya'da Comodoro Rivadavia yakınlarında bir yol.

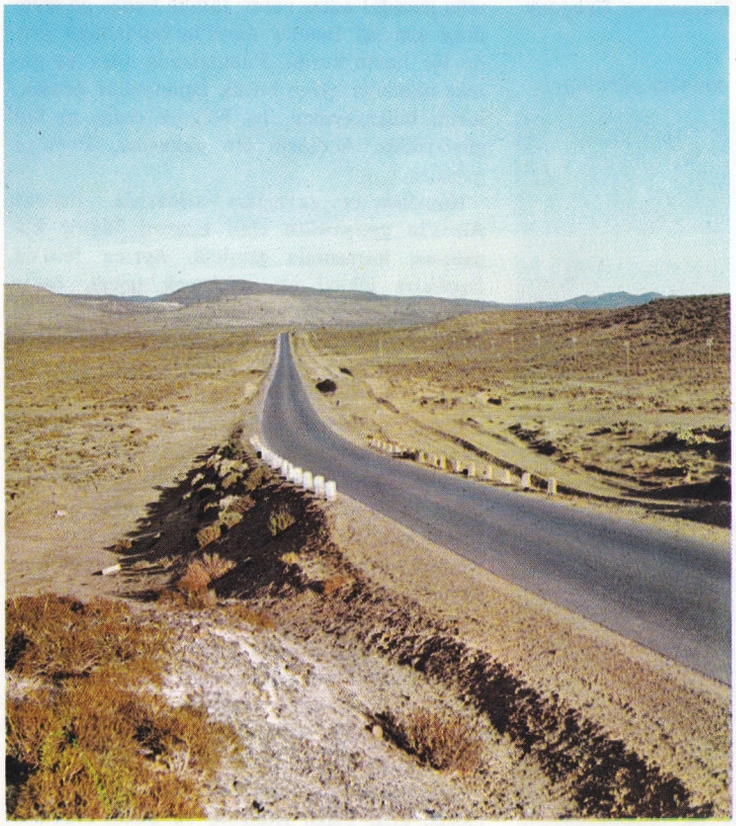

Arjantin'in güney ucunda yer alan Ateş adasından bir görünüş.

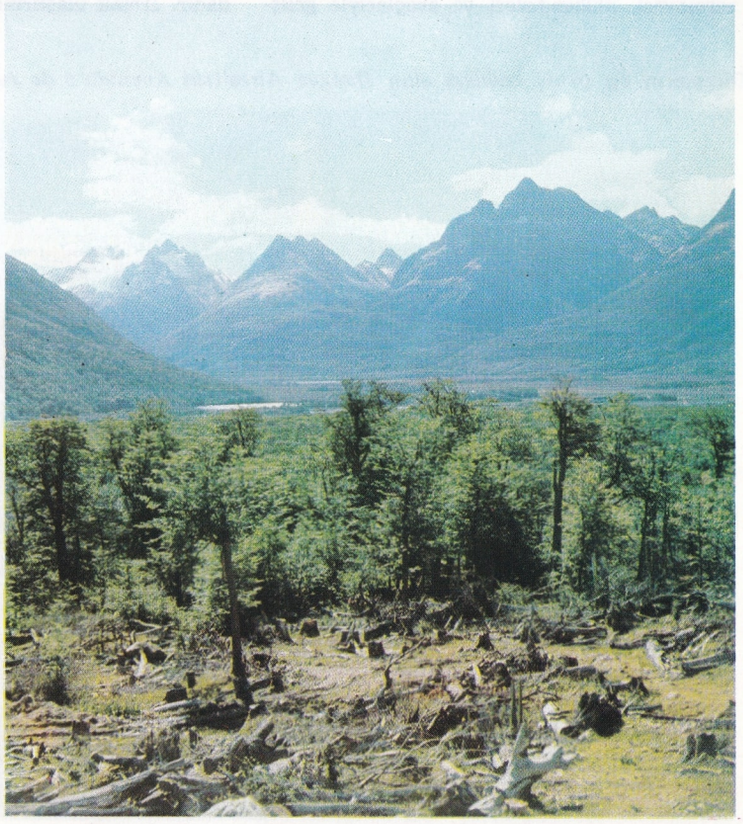

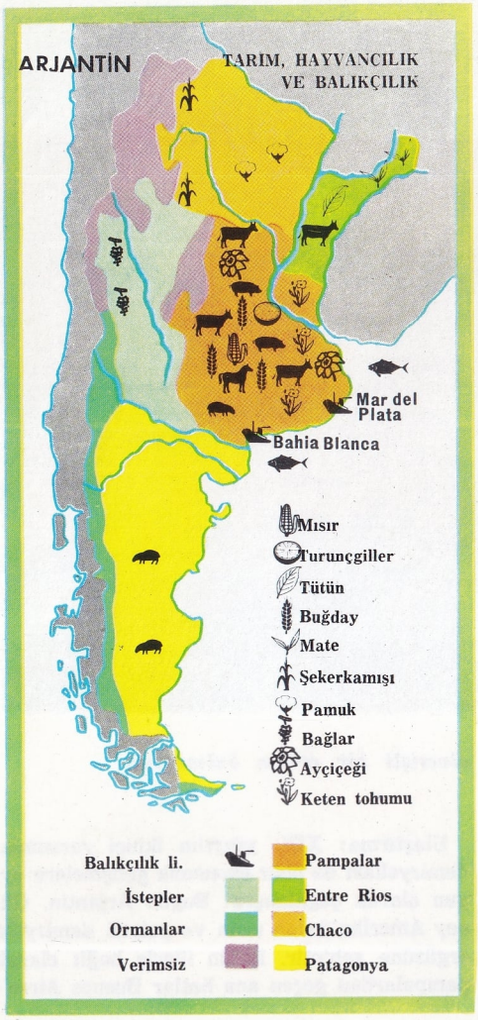

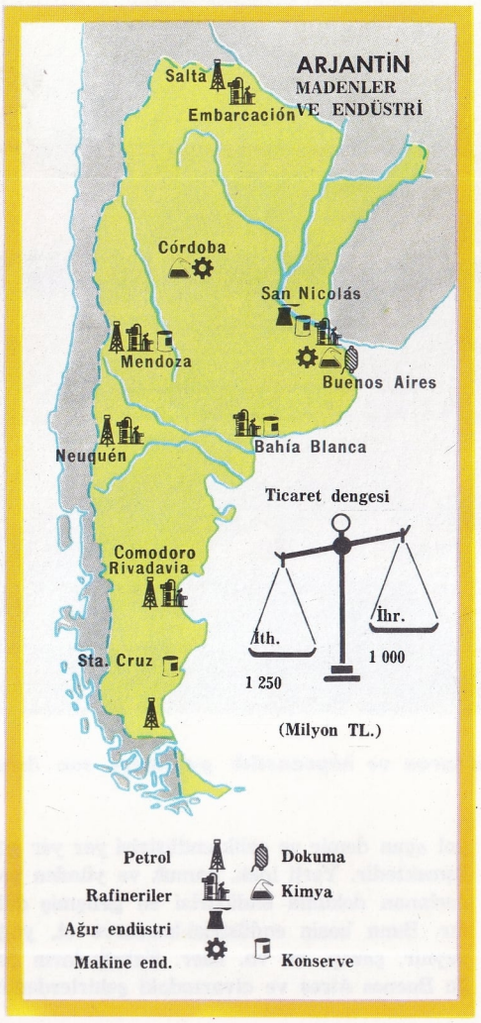

te toplanır. Pampalardaki demiryolları İngiliz sermayesi, mühendisleri ve araçlarıyle geliştirilmiştir. Şoseler daha az gelişmiş durumdadır. Irmak ulaştırması Parana ve Uruguay ırmaklarında önemlidir; başlıca şehirler havayollarıyle de bağlanmıştır; kıyı gemileri küçük Patagonya limanları arasında işler.

Dünyanın en geniş caddesi olan Buenos Aires'teki Avenida 9 de Julio caddesi görülüyor.

Şehirleri ve Nüfusu: Dünyanın en büyük şehirlerinden biri olan Buenos Aires'in 8 milyonu aşan nüfusu vardır. Yalnız Güney Amerika'nın değil, Güney yarımkürenin en büyük şehridir. Arjantin'in başkenti, en büyük limanı ve ticaret ve endüstri merkezidir. Şehrin büyük bir bölümü, Paris örnek alınarak yapılan binaları, birçok güzel parkları ve caddeleriyle, XIX. yüzyılın ikinci yarısında kurulmuştur. Liman sonradan yapılmıştır ve sürekli taranması gerekmektedir. Kuzeyde yeni bir liman daha yapılmaktadır. La Plata (330 000 nüf.) da liman şehri olarak gelişmiştir. İkinci liman Rosario (605 000 nüf.) mısır bölgesinin yollama kapısıdır. Cordoba (590 000 nüf.) eski bir koloni şehri ve eyalet başşehridir. 1613'te kurulan üniversitesi ülkenin en eski üniversitesidir. Tucuman (280 000 nüf.) kuzey-batıdaki şeker üreten bölgesinin merkezidir. Santa Fe' (200 000 nüf.) ve Mendoza (110 000 nüf.) eski şehirlerdir.

Arjantin'in nüfusu 1852'de 1,5 milyonken, 1880'de iki katına çıktı. 1914'te göçmen akımıyle 8 milyonu buldu. 1858 le 1930 arasında 6 milyondan fazla göçmen gelmiştir. Bunların yarısı İspanyol ve İtalyan, geri kalanı, Rus, Fransız, Alman, Yahudi, İsviçreli, Polonyalı ve İngilizdir. İki ülke arasındaki ticaret bağları nedeniyle Buenos Aires'te pek çok İngiliz vardır.

Tarih: Plata körfezine 1516'da ilk gelen İspanyol Juan Diaz de Salis karaya çıktığı zaman yerliler tarafından öldürülmüştü. 1526'da Sebastian Cabot İspanya adına bir kale yaptırdı ve çamurlu ırmağa, Rio de la Plata (Gümüş ırmağı) adını verdi. 1535'te Pedro de Mendoza şimdiki Buenos Aires'in bulunduğu yerde bir liman kurdu. Pampalarda altın ve gümüş bulmaya gelen bu ilk İspanyollar aradıklarını bulamayınca, bu bölgeye daha az ilgi gösterdiler. Andların öte yakasına, Peru'ya geçtiler.

Napoleon'un savaşları sırasında, Buenos Aires'in gelişmekte olan ticareti İngiliz kuşatması karşısında geriledi. Ayrıca 1806'da İngilizler ülkeyi ele geçirmek istedi. Şehir halkı ayaklandı ve saldırgan güçleri teslim olmaya zorladı. 1807'deki girişim de başarısızlıkla sonuçlandı. İngiliz ordusunun bu iki saldırısına da İspanyollar katılmamıştır.

Kuzey Arjantin'de doğmuş bir İspanyol subayının oğlu olan Jose de San Martin, Şili ve Peru'yu kurtarmak için bir ordu topladı. Arjantin'in bu ulusal kahramanı, ülkenin bağımsızlığı için 1817'den 1822'ye kadar parlak savaşlar verdi. Sonradan Avrupa'ya çekildi ve Arjantin'in kuruluşunda rol almadı.

Bu yeni ülke halkı, Avrupa uygarlığı geleneklerine bağlı Buenos Aires şehirlileri ve sığır sürülerini başıboş pampalarda gezdiren ve (fraklı adamların» yönetimine içerleyen Güney Amerikalı «çobanlar» (gaşolar) olmak üzere, ikiye ayrılabilir.

Arjantin'in ilk diktatörü (Caudillo), bütün casus, gizli polis, yıldırma ve adam öldürme

örgütleriyle 1835'ten 1852'ye kadar ülkeyi yöneten Juan Manuel de Rosas'dır. Bu yönetim, Arjantin'in en önemli yazarlarından Domingo Faustino Sarmiento'nun desteklediği taşralı bir kumandanın yönettiği bir devrimle sona erdirildi (1868-1874). Birçok reformlar, (özellikle okullarda, pampaları geçen demiryollarında) yapıldı ve İspanya ile İtalya'dan gelen göçmenler hoş karşılandı.

10 km. uzunluğundaki ilk demiryolu 1857'de yapıldı. İngiliz sermayesi ve teknisyenleriyle 1890'da demiryolları 10 bin km.'yi buldu. XIX. yüzyıl sonlarında pampalar, İngiltere kaynaklı malları ve araçları almak yoluyle, İngiliz ekonomisi için çalışıyordu.

Pampaların yeni göçmenleri çoğunlukla İtalyandı. Bir süre için kiraladıkları topraklarda çiftlikler kurup, mısır, buğday, keten tohumu ektiler. Sonra yonca ekimine başlayarak sığır üretme çiftlikleri (estanciero) meydana getirdiler.

Sarmiento'nun düşüşünden, halka kendi hükümetini seçme hakkını veren seçim reformunun gerçekleştirildiği 1916'ya kadar Arjantini bu özel çiftlik sahipleri (estancieros) yönetti. Daha sonra radikal Hipolito Irigoyan başkan seçildi. O da yeni sosyal reformlara girişti. Yine de müstebit karakteri ve düzensiz davranışları yüzünden 1930'da askerî bir darbeyle devrildi. Tutucu rejim yeniden kuruldu ve 1943'te bir grup subay tarafından devrilinceye kadar sürdü.

Bu subaylardan biri Albay Juan Domingo Peron'du. İşçi ücretlerini artırmak, işçi evleri yaptırmak, ücretli tatilleri resmen kabul ettirmek için toplu sözleşmelerde araya girerek sendikaları desteklemek yoluyle işçi sınıfının güvenini kazanmakla işe başladı. 1946'da millîleştirme ve sosyal refah programıyle başkan seçildi. Halk tarafından çok sevilen karısı Evita'nın ölümünden sonra 1952'de rejim çözülmeye başladı ve hükümet çevrelerindeki bozukluk hiç bir devirde görülmemiş bir dereceyi buldu.

1956'da kara ve deniz kuvvetleri birleşerek Peron'u sürgün ettiler. Peron taraftarı devlet memurları, yöneticiler, yargıçlar ve üniversite öğretim üyeleri işlerinden çıkarıldığı gibi yapılacak seçimlerde adaylıklarını koymalarına izin verilmedi.

Sonraki başkan Arturo Frondizi'nin radikal sistemine, ordu sürekli olarak karıştı ve karşı koydu. 1962'de Frondizi düşürülüp,) hapsedildi. Yapılan seçimlerde radikaller ve Peroncular parlamentoya seçildi. Fakat 1966'da yapılan bir hükümet darbesiyle parlamento feshedildi.

Sanat: Edebiyatın her alanındaki gelişmeler,yaygın İspanyol etkisiyle başlamış, XIX. yüzyılda Fransız ya da öteki Avrupa ülkelerinin modasına yerini bırakmıştır. XX. yüzyılda daha bağımsız yapıtlar ortaya konmuştur. Arjantin'e özgü yaşamın, sorunların belirmesiyle bu örneklerin yanı sıra, her sanat kolunda yer alan yerli (gaşo) geleneğinin etkileri de görülmeye başlandı.

İlk büyük Arjantinli yazar, bir süre Fransa'da yaşadığı için Fransız romantiklerinin büyüsüne kapılan Esteban Echeverria (1809-1851) dır. Bununla birlikte en büyük eseri **El Matadero (Mezbaha-Salhane)**, bu ülke edebiyatında gerçekçiliğin başlangıcıdır. Çağın ünlü yazarı Domingo Sarmiento'nun (1811-1888) **Facundo**'su (1845) ülkenin keskin bir analizi, hayal

Salta eyaletinden bir goşo. Hayvancılığın ülke ekonomisinde halâ çok önemli bir rol oynamakta oluşu, goşoların ününün sürmesini sağlamaktadır.

Arjantin'li sinema yönetmeni Leopoldo Torre Nilsson'un Piel de Verano (Yaz Derisi) adlı filminden iki görüntü. Nilsson, Arjantin sinemasının ünü ülke dışına yayılmış yönetmenlerindendir.

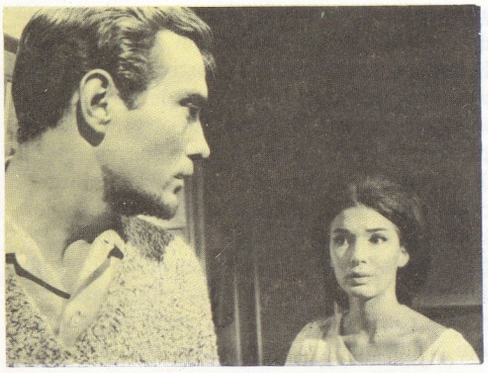

XIX. yüzyılda yapılmış bu taşbasması, İspanyol ve yerli folklorun karışımından meydana gelen Mariquita adlı dansı gösteriyor.

ve tarih karışımı bir romandır. Jose Hernandez'in **Martin Fierro**'su ise, çok güzel bir halk destanıdır ve çağın etkin ilk Arjantin şiiri sayılır.

Yerli geleneklere öncelik tanıyan akım Ricardo Guiraldes (1882-1927) in pampalardaki gaşo yaşamının destanı olan **Don Segundo Sombra** (1926) sıyle XX. yüzyılda sürdürüldü. Eduardo Gutierrez'in oyunlarıyle tiyatroda da etkisini gösterdi. Yenilikçi okuldan lirik bir şair olan Leopoldo Lugones (1874-1938), yerli kaynaklardan aldığı esini, modern dünyanın sunduğu izlenimlerle birleştirerek, asıl biçimini bulmak zorunda olan, ulusal sanatın temel çözümünü yansıtan şiirleriyle XX. yüzyılın ilk yarısına hâkim oldu.

II. Dünya savaşı sırasında ve sonra, sinemadan edebiyata ve resme kadar bütün güzel sanatlar gelişti.

Mimarlıkta İspanyol koloni stili, XIX. yüzyılda yerini çeşitli kaynaklardan serbestçe alınan biçimlere bıraktı. En ilginç planları, Buenos Aires'teki Meclis binasından ve operasından sorumlu olan, Victor Meano çizdi XX. yüzyılda mimarlık, her ülkede olduğu gibi beton dökümünden alınan kuvvetle, daha uluslararası bir biçim aldı. Le Corbusier, 1940'ta Buenos Aires'in düzenlenmesi için bir plan hazırlamışsa da o günden bu yana pek azı uygulanabilmiştir.

İspanyollar müzik türlerini ve araçlarını Avrupa'dan almışlardır; opera çok tutulur. XIX. ve XX. yüzyıllarda İtalya ile yoğun bir kültür alışverişi vardı. Büyük İtalyan şarkıcıları ve orkestra yöneticileri, Arturo Toscanini dahil, Arjantin'e çok gitmişlerdir. Ulusal bir müziğin yaratılması için, Arjantin'e özgü biçimler, ritim ve hatta çalgılar gibi temel vardır. Örneğin Arjantin tangosu bütün dünyaca bilinir ve sevilir.

Tango, İspanya'dan gelmiş, fakat Arjantin'de tamamen değişmiş ve ulusal bir oyun havası niteliğine bürünerek, ülkenin simgesi haline gelmiştir.

ARKAN, MUZAFFER

(1923-) Türk musiki öğretmeni ve besteci. Hukuk öğrenimine başlamış olmakla birlikte kendini musikiye vermiş, Ankara Devlet Konservetuvarında yetişmiş, sonra konservatuvara kulak eğitimi öğretmeni olmuştur. Ankara Müzikseverler Orkestrasını kurmuştur. Piyano sonatı, orkestra süiti, «Rüyada Adalet» adlı bir çocuk operası bestelemiş olmakla birlikte Türk musiki hayatına önemli katkısı, gençlerin musiki eğitiminde büyük bir aşama diye görülen Carl Orff eğitim yöntemlerini Türkiye'de ilk olarak Ankara Koleji'nde uygulamaya başlamasındadır.

ARKANSAS

Amerika Birleşik Devletlerinin güneyinde bir eyalet. Yüzölçümü 137 579 km², nüfusu 1 800 000. Eyaletin ortasından geçen Arkansas ırmağı —Missouri'den sonra— Mississippi'nin en büyük koludur. Mississippi ırmağı doğu sınırını oluşturur. Öteki sınırları doğal değildir. Komşuları; kuzeyde Missouri, batıda Oklahoma, güneyde Louisiana'dır.

Eyaletin güney-doğusu, Meksika körfezine kadar uzanan büyük düzlüğün başlangıcıdır. Verimli bir aluvyon ovası olan bu düzlükte pamuk ekimi yaygındır. Ekili toprağın dörtte birinde pamuk yetiştirilir. Tarımın bu dalında, Arkansas A.B.D. eyaletleri içinde üçüncü gelir. Sulama olanakları pirinç üretimini de geliştirmiştir. Ülkenin pirinç tüketiminin beşte birini Arkansas karşılar.

Eyaletin kuzey-batısı dağlıktır. Batıda, en yüksek noktası 900 m. olan Ouachita dağları, kuzeydeyse Ozark dağlarının engebeli platosu vardır. Platonun ortalama yüksekliği 600 m., en yüksek yeri Boston dağlarında 750 m.'dir. Dağlık yerler ormanlarla kaplıdır. En gelişmiş endüstri kolları, kerestecilik, kâğıt ve ahşap eşya yapımıdır. Arkansas, A.B.D.'nin en geniş boksit yataklarına ve tek elmas madenine sahiptir.

Eyaletin başkenti, en kalabalık yerleşme merkezi olan 110 000 nüfuslu Little Rock'tur.

ARKEOLOJİ

Edebiyat belgeleri dışında, geçmiş devirleri bütün anıtlarına ve maddî kalıntılarına bakarak inceleyen tarih bilimidir. Filolojiyle beraber eski dünyayı çeşitli görünüşleriyle canlandırmak ve tarih haline getirmek amacını güder.

Arkeoloji, bütün Rönesans çağı boyunca hümanizmanın yaymış olduğu klasik eskiçağa ve özellikle Roma çağına karşı bir yakınlıktan, ilgiden doğmuş ve nihayet XVIII. yüzyılda Winckelmann'la eskiçağ sanatı tarihi niteliğine bürünmüştür. Arkeolojinin en önemli özelliği olan iki yönü vardır: Bir yandan sanat değerleriyle pek ilgilenmeksizin eskiçağ dünyasının gerçeğe yakın bir şekilde canlandırılmasına çalışır (bu arada sanat ürünü olmayan konuları da inceler). Öbür yandan eskiçağ sanat tarihine eğilir. Ayrıca sanatta çeşitli devirleri birbirinden ayırmaya çalışır. Fakat kesin tarihler konulamaması ve sanat alanında, kişiliklerin, yaşadığı devrin kolaylıkla dışına çıkabilmeleri arkeolojinin bu alanda filolojiden yardım ihtiyacı duymasına yol açar. Kopyaları orijinallerden ayırt eden bir anıtın yapılış devrelerini belirtebilen ya da sanat niteliği taşıyan edebiyat kaynaklarını yorumlayan, filolojidir. Klasik dünyada zanaattan ayrı olarak sanat yoktur; en büyük sanat yapıtları zanaat geleneklerine ve doğdukları devrin toplumsal tarihine bağlıdır.

Arkeoloji içinde gittikçe artan bir uzmanlaşma nümizmatik epigrafi denilen çok karışık ve çeşitli araştırma yöntemleri eskiçağı bölümlere ayırabilmiştir.

Başlangıçta klasik, yani Grek ve Romen arkeolojisi olarak doğan arkeoloji bilimi çok geçmeden Etrüsk uygarlığının incelenmesini de kapsadı. Karşıt reformdan sonra en eski Hıristiyan anıtlarının (Kostantin'den önce yapılmış anıtların) incelenişi de arkeolojinin kapsamına girdi ve buna Hıristiyan arkeolojisi adı verildi. Sonraki yüzyıldaysa çeşitli ölçütlere göre ayırımlar yapıldı. Bunlardan, coğrafya ölçütü bağlı olarak yakındoğu arkeolojisi, Mısır arkeolojisi, Orta ve Uzak Doğu arkeolojisi ve nihayet genellikle Kolomböncesi de denen Amerika arkeolojisi gibi ayırımlar çıktı. Bundan başka tarih ya da yöntem ölçütlerine göre yapılan ayırımlar vardır.

ARJANTİN HALK KIYAFETLERİ

Herculanum'da (Napoli) yapılan kazılarda çıkartılan bölümler. Herculanum'un lav altında kalmış olması, çalışmaları zorlaştırmaktadır.

Bunlar arkeolojiyi paleontoloji, tarihöncesi ve tarihsonrası gibi dallara ayırırlar.

Arkeoloji belgeleri nesnel olduğundan, eskiçağ dünyasını gerek töresel, gerekse dinsel yönlerinden canlandırmak bakımından büyük önem taşır. Arkeoloji, genellikle büyük yankılar yaratan keşifleriyle halkı etkiler ve bu keşiflerin yayılması bazen bir devrin sanat anlayışını bile değiştirebilir. Rönesans devrinde Rafaello, Neron'daki **Domus Aurea**'nın resimlerinden esinlenerek «groteskler» adlı tablosunu yapmıştır. Bu resimler «mağara» devri insanlarının yaşadığı yerlerde yapılan kazılarda bulunmuştu. Neoklasisizm Winckelmann'ın eserlerinin yayınlanmasına bağlanır. Winckelmann, Roma'da kardinal Albani'nin köşkünün dekore edilmesinde ve önemli Roma ve Grek anıtlarının keşfinde ressam Mengs'le işbirliği yapmıştı. Napoleon'la Mısır savaşına katılan Denon'un çizdiği, Mısır anıtlarının şekilleri, neoklasisizm ortamında Fransız ampir tarzını etkilemiştir. Daha yeni devirlerde tarihöncesi resimlerin meydana çıkartılması Picasso ile Miro'nun resimlerini etkilemiş ve eski Amerikan uygarlığı sanatı dokumacılık ve kuyumculuk çalışmalarına yeni bir yön vermiştir.

Tarihöncesi Arkeolojisi. — İnsanlığın yazıyı bilmediği devirlerin tarihiyle ilgilenir. Yani kazılardan çıkartılan yapıtları tarih açısından yorumlamaya çalışır, onları devirlere ve kültürlere göre sınıflandırır; bunlardan edindiği sonuçlara göre o devir insanlarının ekonomisini, törelerini, sanatını, dinini ve toplumsal örgütünü ortaya koymaya çalışır. Etnografların, hümanistlerin ve doğacıların düşünce akımlarının karşılaşmasından doğmuştur. Etnograflardan Ulisse Aldrovandi XVII. yüzyıl başlarında tarihöncesi ve özellikle taş devrine ait eşya ve silâhları bugünkü ilkel kavimlerin eşya ve silâhlarıyle karşılaştırmıştır. Hümanistler Roma öncesi devirlerinde yaşamış kavimlerin tarihini incelemişlerdir. Doğacılar ise insanın uzak jeolojik çağını keşfetmişlerdir (ilk çalışmayı XIX. yüzyıl ortalarına doğru, Boucher de Perthes yapmıştır).

Tarihöncesi arkeolojisi, daha doğrusu paleontoloji, gerçek bir bilim olarak ancak 1836'da kendisini kabul ettirmiştir. O tarihte Danimarkalı Thomsen, tarihöncesi çağları üç devre (taş, bronz ve demir) ayırarak sınıflandırmıştı. Bundan sonra inceleme gezileri, araştırmalar arttı ve sistemli kazılar geliştirildi, Avusturya'da Hallstatt'da demir devrinden kalma büyük kent ortaya çıkarıldı. (1846-1863), Giovanni Gozzadini Bologna (İtalya) yakınlarında Villanova'yı buldu (1853): 1854'te İsviçre'de bronz devrinden kalma ilk sütunlar bulundu. Fuhlrott, 1856'da Düsseldorf yakınlarında Neanderthal adam iskeletini buldu. Lartet'te ve Vezere vadisinde yapılan büyük kazılar (1860-1864) buzul devrinden kalma sanatın ilk belgelerini aydınlığa çıkardı. Kısa bir süre sonra (1869) Altamira'da (İspanya) bir mağarada keşfedilen resimler, hararetli tartışmalara sebep oldu. 1871'den itibaren Troya'da Schliemann'ın giriştiği kazılardan elde ettiği parlak sonuçlar, M.Ö. 3000 ve 4000 yıllarında Yakın-Doğu uygarlığına ilk pencereyi açmış oldu. İtalya'da Gastaldi, Pigorini ve Strobel Valle Padana'da kazılar yaptılar (1862-64). Bunları Tarquinia'da, Cerveteri'de ve Veio'da Etrüsk öncesi demir devrine ait geniş mezarları ortaya çıkartmak için sistemli surette girişilen kazılar, Sicilya'da Orsi, Sardunya'da Taramelli kazıları ve Forum Romanum'da eski devirden kalma mezarda Giacomo Boni'nin yaptığı kazılar izledi. Buna karşılık son yılların en önemli, en tartışılan keşfi, paleolitik sanat alanında olmuştur: Üç Kardeşler ve Tuc d'Audoubert (1912-1914) ve Lascaux mağaraları keşfedilmiştir (1940). Fakat hepsinden önemlisi, çalışma yöntemleri geliştirilmiş, örneğin radyoaktif ölçülere dayanılmaya başlanmıştır. Bu sayede bugün yazılı kaynakların azlığına rağmen, çeşitli tarihöncesi uygarlıkların hangi devirde geliştiklerini tespit etmek, gittikçe daha kolaylaşmaktadır.

AKDENİZ BÖLGESİNDE ÖNEMLİ ARKEOLOJİ ARAŞTIRMALARI

Thomson tarihöncesi devirleri taş, bronz ve demir devirleri olarak sınıflandırdı (1832).

İsviçre'de su üstünde yapılmış eski evlerin bulunması (1854).

Demir devri uygarlığının ortaya çıkarıldığı Hallstadt kazılarının başlaması (1846).

İspanya'da Altamira mağaralarının ortaya çıkışı (1879).

Lascaux mağarasının bulunuşu (1940).

Schliemman, Miken uygarlığı kalıntılarını buldu (1874).

Sardunya köylerinde kazılara yeniden başlandı (1951).

Pompei ve Herculanum'da kazılar başladı (1748).

Olimpos'ta Almanların kazıları (1875).

İngilizlerin eski Kiren uygarlığını ortaya çıkartması (1860).

Tutankamon'un mezarının bulunması (1923).

Mısır Arkeolojisi. — Mısır'da keşif gezileri, 1798 yılında Napoleon'un yaptığı seferle başlar. O tarihte askerlerin ardından bir ressamlar ve bilginler grubu da Mısır'a gitmiş, araştırmalar yapmış ve elde edilen bilgiler 1809-1813 yıllarında 24 ciltlik **«Description de l'Egypte»** adlı kitapla yayınlanmıştır. Bu ciltler çok büyük ilgi uyandırmış ve neoklasik üslûp ve anlayışın gelişmesinde büyük rol oynamıştır. 1789'da hiyeroglif ve demotik yazıların ve Grekçe çevirisiyle Rosetta levhasının bulunması, 1822 yılında Fransız Chamollion tarafından eski Mısır yazısının çözülmesine, okunmasına yol açmıştır. Gene Champollion, 1828-1829 yıllarında İtalyan Ippolito Rossellini'yle beraber; anıtları incelemek ve meydana çıkartmak için Mısır'da uzun süre çalışmıştır. Bundan sonra İtalyan Belzoni 1815 ile 1820 arasında çok geniş yankılar uyandıran kazılar ve keşifler yapmıştır. XIX. yüzyılın ortalarına doğru Prusya kralının emriyle tertiplenen ve başında Richard Lepsius'un bulunduğu büyük bir keşif gezisi grubunun, Mısır ve Nübya'da araştırmalar yaparak elde ettiği sonuçlar **«Denkmaler aus Aegypten und Aethiopien»** adlı kitapta yayınlanmıştır. Bu kitaptan bugün bile geniş ölçüde yararlanılmaktadır. Arkeolojinin resmî başlangıcı da işte bu tarihlerde, Fransız Mariette'in **«Serapeum»** de yaptığı kazılar olmuştur. Mariette, bugünkü Kahire müzesinin özü olan Bulak müzesini de kurmuştur. Birbiri ardından yapılan kazılara örnek olarak, buluşlarını hemen yayınlamak gibi övülecek bir davranış gösteren İngiliz Petrie'nin çalışmalarını; Lord Carnarvon'la beraber firavun Tutankamon'un mezarını olduğu gibi, bozulmamış halde bulan İngiliz Carter'in; özellikle Gize ve Teb'te çalışmış bulunan Amerikalı Reisner, Winlock Breasted'in kazılarını ve dinsiz firavun Ekhnaton'un kenti Tell el-Amarna'da Almanların yönettiği kazıları sayabiliriz. Tell el-Amarna'da ortaya çıkartılan sanat eserleri I. Dünya savaşı sonrası Almanyasında büyük ilgi uyandırmıştır. O tarihlerde Almanya'da yaygın olan dışavurumculuk, eski Mısır sana-

tının biçimlerindeki aşırı deformasyonlarda kendisine yakın bir hava bulmuştur.

Dünyanın en önemli Mısır müzelerinden biri olan Torino Mısır müzesi, Schiapparelli'nin Gize'de ve Farina'nın Teb ve el-Gebelen'de yaptığı keşiflerle zenginleşirken, Vogliano da özellikle Mısır'ın sıcak ve kuru ikliminde olduğu gibi muhafaza edilmiş Yunan papirüslerini ortaya çıkarmakla ün kazandı.

Bugün bütün dünya arkeologları Mısır'da bilimsel yöntemlerle kazılar yapmakta ve Assuan'da kurulması kararlaştırılan barajın suları altında kalma tehlikesiyle karşı karşıya olan Nubya anıtlarını kurtarmak için birlikte çalışmaktadırlar.

Eski Yakın Doğu Arkeolojisi. — Eski Yakın Doğu arkeolojisinin başlangıcı geçen yüzyılın ortalarıdır; 1842-1843 yıllarında, Mısır'daki Fransız konsolosluğu görevini yapmakta olan Torinolu Paul-Emile Botta, Horsabad'ta Asur kralı Sargon II.'nin (M.Ö. VIII. yüzyıl) sarayının kalıntılarını bulmuşturr. İngiliz Sir Layard aynı işe devam ederek Asur imparatorluğunun başkenti eski Ninova'nın muhteşem anıtlarını gün ışığına çıkarmıştır. Mezopotamya arkeolojisinin bu iki büyük öncüsünü, Avrupa bilim kurumlarınca düzenlenmiş arkeolojik araştırma seferleri izlemiştir. Almanların Babil'de, Amerikalıların Nippur'da ve daha yakın tarihlerde Fransızların Mari'de yaptıkları kazılar, Mezopotamya uygarlığı konusundaki bilgilerimizi artıran önemli aşamalar olmuştur. Bundan başka, 1802'den itibaren Alman Grotefend, Bisütun'da bulunan, üç dilden (İran, Elâm ve Akad dilleri) yazılmış metindeki İran diline dayanarak çivi yazısının okunmasına önayak olacak temel kuralları tespit etmiştir. 1857'de Londra'daki Asya krallık kurumu, daha yetkili araştırmacıların yardımından da yararlanarak çivi yazısının tamamıyle çözülmesini sağlamıştır.

Suriye-Palestin bölgesinde arkeolojinin başlangıcı da hemen hemen aynı devreye rastlar. 1860'ta Ernest Renan yönetimindeki bir bilim kurulu Dürzilere karşı gönderilen bir Fransız askerî birliğine katılmıştı. O tarihe kadar Kutsal topraklara yalnız keşif gezileri için gidiliyordu. Alman Seetzen, İsviçreli Burckhardt, Amerikalı Robinson ile Smith, yaptıkları keşif gezilerinde, özellikle eski kentlerin ve anıtların yerini tespit konusunda çok önemli sonuçlara varmışlardı. Renan heyetiyse Suriye kıyısı boyunca, eski Fenike kentleri olan Biblos, Sayda ve Sur'un bulunduğu yerlerde ilk araştırmalara başlamıştır. 1867'de İngiliz Warren Kudüs'te **Palestine Exploration Fund** hesabına kazılar yaptı. Geçen yüzyılın sonlarından bugüne kadar Fransız, İngiliz, Alman ve Amerikan arkeologları Sina yarımadasında ve güney Suriye'de sürekli ve sistemli kazılar yapmışlardır. Bu çalışmalara sadece II. Dünya savaşı sırasında ara verilmiştir. İki savaş arasındaki devrede önemli keşifler Suriye-Filistin bölgesinin eski durumu konusundaki tarih, dil ve kültür bilgilerimizi geniş ölçüde değiştirmiştir. Bu keşifler sonunda özellikle bir Fransız kurulu tarafından Ugarit ve İngiliz arkeologu Woolley tarafından da Alalah kenti ortaya çıkartılmıştır. Ugarit ve Alalah kral saraylarındaki çivi yazısı arşivleri Suriye'nin ve bütün eski Doğu'nun M.Ö. II. bin yıl ortalarındaki

Meksika'da bulunmuş olan bir Zapotek heykeli. Son çalışmalar, Aztekler öncesi uygarlığı konusunda geniş bilgiler vermiştir.

politik ve ekonomik tarihi konusunda çok değerli belgelere sahiptir. Son yıllar içinde bölgesel resmî makamlar ve bilginler de araştırmalara geniş ölçüde katılmaktadırlar.

Orta ve Uzakdoğu Arkeolojisi. — Orta ve Uzakdoğuda arkeolojinin doğumu, koloniler vasıtasıyle Batının buralara yayılmasına ve Avrupa'yla kültür ve ticaret ilişkilerinin kurulmasına bağlıdır. Çin gibi ileri uygarlıklar her ne kadar daha önceki yüzyıllarda eskiçağa ait araştırmalar yapmışlarsa da, arkeoloji asıl XIX. yüzyılda başlamış sayılır. Asya'daki arkeolojik buluşlar, Yunanistan ve Amerika'daki buluşların serüvenci ve romantik niteliğinden yoksundur. Bölgenin gösterdiği güçlükler daha başlangıçtan itibaren yalnız bölgede çıkarları bulunan Rus, Alman, Fransız, İngiliz ve Amerikan bilim kurullarının çalışmasını gerektirmiştir. İlk araştırmaların başlıca amacı Asya'nın tarihteki büyük uygarlıklarının ortaya çıkartılmasıydı. Ve özellikle klasik dünyanın en yoğun ilişki kurduğu bölgelerde yürütülüyordu. Bundan sonra incelemeler daha geniş bir alana yayıldı ve kısmen tarihöncesi ve sonrası kültürlerinin de araştırılmasını kapsadı. 1846'da Rusya'da İmparatorluk Arkeoloji Kurumu kuruldu. Bu kurum, araştırmalarını Asya'da Kafkas bölgesinden Türkistan'a kadar genişleterek bozkırda yaşayan göçebe kavimlerin kültürleri konusunda ilk arkeolojik verileri sağladı. İngiltere'nin kurduğu Hindistan ve Seylan Arkeoloji Servisi (1871) ise mimarî anıtlar ve sanat malzemesi konusunda geniş bilgi sağlamakla beraber eski kentlerin de kazılarla ortaya çıkartılması işini ele aldı. 1897'de, Fransa, İran hükümetiyle yapılan bir anlaşmaya dayanarak Susa kentine sürekli bir arkeoloji heyeti yerleştirdi. Bu heyetin çalışmaları başlangıçta Huzistan'ı, güney-batı İran'ı kapsadı, daha sonraları da yaylalar bölgesine doğru genişledi. Elde edilen sonuçlar eski İran kültürünün tespitini ve İran uygarlığı ile hemen hemen aynı çağa rastlayan Mezopotamya ve Yakındoğu uygarlıkları arasındaki ilk ilişkilerin ortaya çıkartılmasını sağladı. XX. yüzyılın başlarında Fransız ve İngiliz arkeoloji kurulları Afganistan ve Pakistan'da yürüttükleri bir kampanya ile Gandhara sanatının Grek ve Helen-Roma dünyasıyle ilişkilerini aydınlattılar.

Orta ve Doğu Asya'da Sven Hedin, Stein ve Pelliot tarafından yürütülen keşifler, Türkistan bölgesindeki eski yerleşme ve din merkezlerini ortaya çıkardı ve Orta Asya'nın tarih ve tarihsonrası kültürleri arasındaki ilişkileri aydınlattı. Aynı devirde bir yandan da Çin'de **Academia Sinica** ve **Smithsonian Institution** tarafından tertiplenen ilk arkeoloji araştırmaları yapılıyordu. Kazılar Çin uygarlığının çeşitli oluşum ve gelişme safhaları konusunda geniş malzeme ve belge sağlamıştı. Aralarında Anderson'un bulunduğu ilk Batılı araştırmacılara çok geçmeden Çinli ve Japon arkeologlar da katıldı. Avrupa üniversitelerinde yetişmiş olan bu bilginler de, kısa zamanda Doğu Asya'da önemli araştırmalara giriştiler.

Daha sonraları Japonya'da da araştırma işini Japon arkeologları ele almışlar ve araştırma alanlarını yavaş yavaş genişleterek Uzakdoğu'nun kıta kesimine ve özellikle Kore ile Mançurya'ya da geçmişlerdir.

Güney-doğu Asya'da Uzakdoğu Fransız Okulu tarafından geniş araştırmalara girişilmiş ve 1901'de Çinhindi'ne bir arkeoloji heyeti gönderilmiştir. Angkor'da ve başka bir kültür merkezi olan Khmer'de yapılan keşifler, Hint uygarlığının yayılma alanlarını aydınlatmıştır. XX. yüzyılın daha sonraki yıllarında Asya topraklarındaki arkeolojik araştırmalar çeşitli ulusların katılmasıyle çok hızlanmıştır.

Yunan, Etrüsk ve Roma Arkeolojisi. — Çok eski devirlerden beri zaman zaman eski mezarlar ve hazineler ortaya çıkartılıyordu. Bu arada M.Ö. IV. yüzyıla ait ve Romalıların saldırısına uğramış Etrüsk mezarları ve çok eski devirlerden kalma Mısır lahitleri bulunmuştu. Brunelleschi ve Alberti gibi Rönesans mimar ve ressamları eski anıtları ölçmüş ve çizmişlerdi. Michelangelo, Laocoonte'de bulunmuş olan heykel grubunun (1506) etkisinde kalmıştı. Daha o devirde Forum Romanum'da ve Tivoli yakınlarındaki Adriana villasında geniş ölçüde kazılar yapılmaktaydı. XVII. yüzyıl gerçek anlamda buluşların genişletildiği devir oldu. Bunda da eski uygarlıkların yaşadıkları bölgeleri bulmaya ve efsanelerini canlandırmaya karşı duyulan ilgi birinci derecede rol oynadı. XVIII. yüzyılda Etrüsk mezar, heykel ve yazılarının keşfi başladı. Bu amaçla hemen Cortona Etrüsk Akademisi kurularak (1727) kazı işine girişildi. Toscana ve Kuzey Lazio bölgelerinde Etrüsk mezarlarının araştırılması işi bütün XIX. yüzyıl boyunca sürdü. Bu çalışmalar bütün dünya müzelerini çok zevkli ve kusursuz vazolarla zenginleştirdi. Vazolar hep Etrüsklerden kalma sanılırken Gerhard, yazdığı ünlü raporda çoğunun Yunan yapısı olduğunu ortaya çıkardı. 1836'da Cerveteri'de Regolini Galassi'nin mezarı bulundu. Bu, saldırıya uğramamış, nadir mezarlardandı. İçinde çok güzel ziynet eşyası vardı. Etrüsk keşifleri devam etti, Veio ve Vulci yerleşme bölgeleri ve Spina mezarları ortaya çıkartıldı. 1922'de başlayan bu son araştırmalar hâlâ devam etmektedir.

XVIII. yüzyılın başlarında Herculanum ve Pompei bölgelerinde ilk keşifler de yapıldı. Winckelmann, 1764'te «Eskilerde Çizgi Sanatı Tarihi» adlı eserini yayınladı. XIX. yüzyıl başlarında, Lord Elgin, yöneticilerin ilgisizliğinden yararlanarak Partenon'daki kabartma süslerin büyük kısmını söküp British Museum'a sattı. Egina'da Aphaia tapınağındaki heykellerin kazılıp çıkartılması yeni kazı ölçütlerinin doğmasına yol açtı. Artık sadece koleksiyonların zenginleştirilmesi amacıyle eşya bulmak için kazı yapılmıyor, bir bölgenin toprağı sistemli bir şekilde araştırılıyor ve böylece eskiden buralarda yaşamış insanlar ve yapılmış anıtlar konusunda geniş ve yeterli tarihî bilgiler sağlanıyordu. Bundan sonra XIX. yüzyılda, eski Yunanistan ve kolonilerini amaç güden büyük kazılar birbirini izledi. Newton, Halikarnassos mezarını buldu (1857). Avusturyalı ve Alman arkeologlar büyük kurullar halinde, Bergama, Manisa, Priene vb. gibi Anadolu kentlerinde kazılara girişiler. Londra'da kurulan «Meraklılar Derneği» Lübnan'da Baalbek ve Suriye'de Palmira'daki muhteşem harabelerde araştırmalar yaptı. Yunanistan'da da önemli buluşlar oldu: Heykelleriyle birlikte Olimpia tapınağı (1875-1880) Atina akropolünde eskiçağ Yunan heykelinin en güzel örnekleri ortaya çıkartıldı (1884-1891). Eleusis ve Epidaurus mezarları gibi büyük anıt topluluklarının ya da Korinthos, Megalopolis gibi bütün bir kentin bulunduğu bölgeler sistemli bir şekilde kazıldı. Girit, Korfu ve Delos adalarında da kazılar yapıldı. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Alman arkeolojisi büyük **Corpora** (vazo, heykel, mezartaşı vb.'nin sistemli bir şekilde toplanması) ların kuruluşuna önayak oldu. Bunlar bugün de devam etmekte ve fotoğraf (arkeolojide ilk defa 1860'ta kullanıldı) birçok belgenin yayınlanıp öğrenilmesini daha da kolaylaştırmaktadır. Son yıllarda Amerikalılar Atina ve Korint'te çok ilginç kazılar yapmışlardır; Güney İtalya'da Sele Heraion'unun ve heykellerinin bulunuşu (1936) ise kolonilerdeki Yunan sanatının incelenmesinde temel aşamalardan biri olmuştur.

Roma dünyasına gelince, Herculanum (1706) ve Pompei (1748) gibi. Vezüv'ün lavları altında gömülmüş (M.Ö. 79) kentlerin kazılarak ortaya çıkartılması çok önemli bir adım teşkil etmiştir. Bu iş, ilk olarak Bourbon ha-

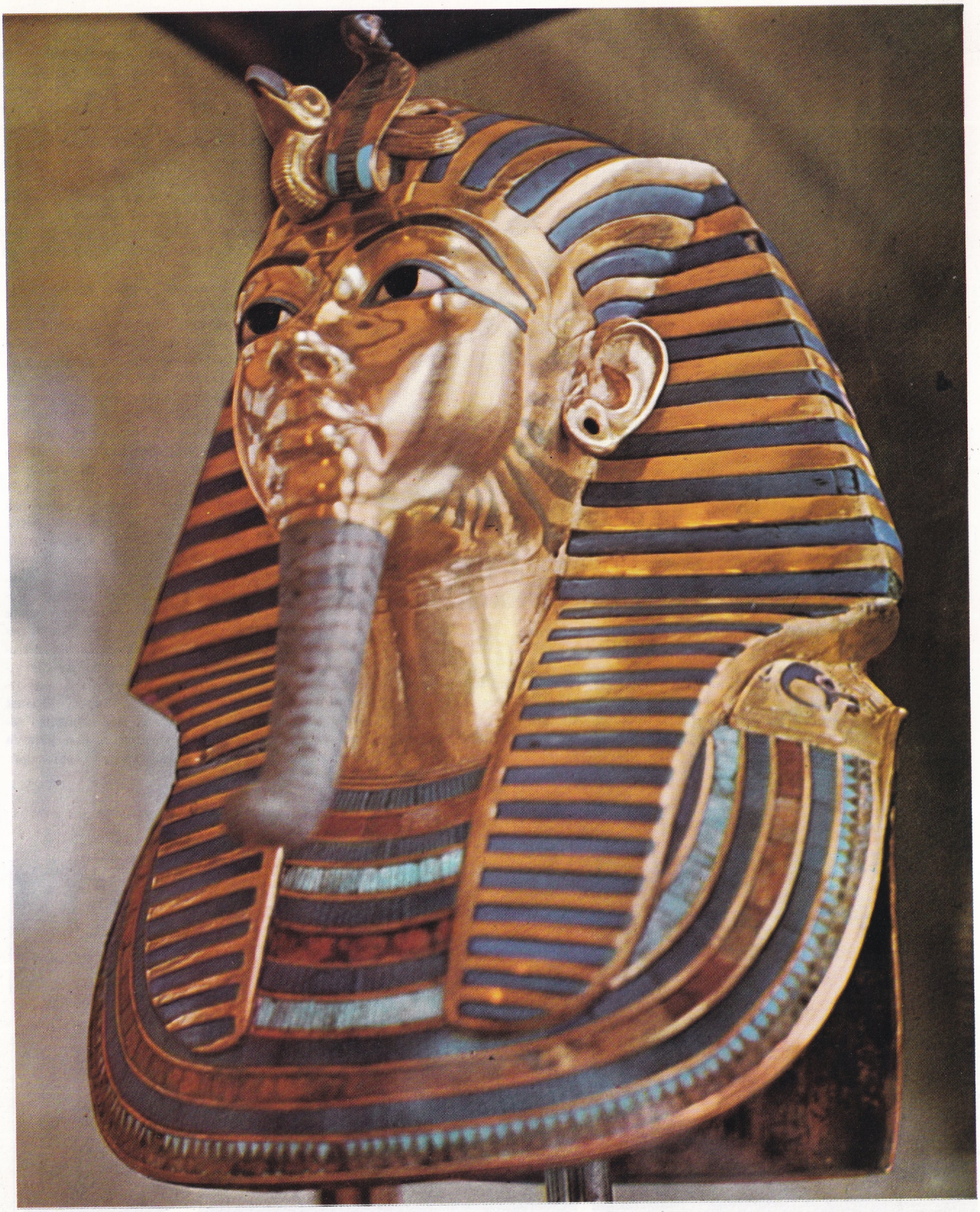

Tutankamon'un maskesi (Kahire'de Mısır Müzesindedir). Tutankamon'un (M.Ö. XIV. yüzyıl) mezarı 1923 yılında ortaya çıkarılmıştır.

Tarquinia'da bulunan M.Ö. VI. yüzyıla ait mezarlardan ayrıntı.

nedanı koleksiyonlarını zenginleştirmek amacıyle başlamıştır. İtalya siyasal birliğe kavuştuktan sonra sistemli bir şekilde yürütülen çalışmalar ve Kuzey Afrika'da İtalyan ve Fransız kolonilerinin kurulması sonucu bölgedeki, Romalılardan kalma geniş harabeler (Laptis Magna, Sirene, Kartagine vb.) ortaya çıkartılmıştır.

XX. yüzyılın başlarında, Forum Romanum'da önemli kazılar yapılmıştır, ama Trajan pazarları ve Campidoglio yamaçları bölgesinin sistemli bir şekilde araştırılması işi 1928'den sonra ele alınmıştır. Nemi gemileri bir gölün dibinde bulunmuştur (1928-29). Almanların çekilirken yaktıkları bu gemiler sonradan yeniden yapılmıştır. Son savaş sırasında Palestrina bölgesinin tahribiyse, Orta İtalya'nın en önemli mezarı olan Fortuna Primigenia'da sistemli kazılar yapılmasını olanaklı kılmıştır.

Uçaktan fotoğraf çekilebilmesi ve sualtı araştırmaları gibi yeni teknikler son zamanlarda arkeologların çalışma alanını genişletmiş ve çok önemli kazılar yapılmasına yol açmıştır.

Amerika Arkeolojisi. — Eski Amerikan uygarlıklarının gelişmesi nispeten yenidir. Bunların bir kısmı tam gelişme çağındayken XVI. yüzyılda, İspanyol saldırılarıyle yok edilmiştir. Amerika'da arkeoloji çalışmaları XIX. yüzyılda başlamıştır. Gerçekten de ilk tarihçilerin bıraktıkları kanıtlar kendilerinden sonra gelenlerce unutulmuş ve yüzyıllar boyunca hiç kimse Yenidünya'da da eski ve olağanüstü uygarlıkların gelişmiş olabileceğini aklına getirmemiştir. XIX. yüzyılın ilk yarısında Alexander von Humboldt'un Amerikan arkeolojisindeki ilk buluşları anlatan incelemeleri (1810) ve Prescott'un Aztek imparatorluğunun en uzak kalıntılarını derleyen (1843) incelemesi yayınlanmıştır. Yüzyılın sonlarına doğru kazılara ve incelemelere hız verildi: Bandelier, Aubin, Brinton, Holmes, Hrdlicka, Penafiel, Pomar Saville'in çalışmaları büyük anıtları meydana çıkardı ve Aztek öncesi uygarlığının incelenmesi konusunda ilk adımları attı. Yüzyılımız arkeologları da dikkatlerini her şeyden önce bu uygarlıklara çevirmişlerdir: Olmek, Zapotek, Toltek, Mikstek anıtları ortaya çıkartılmış, uygarlıklarının tarihi canlandırılmış, yazılmıştır. Son yıllarda son derece ilgi çekici kazılar yapılmıştır.

Solda: Kefren piramidinin yanındaki sfenks. Ortada, geçen yüzyılın başlarında kullanılan ölçme yöntemlerini gösteren bir gravür. Sağda: Arkeoloji buluşlarının etkisini gösteren, ampir üslûpta bir Fransız yazı masası.

1925'te Mexico City civarında araştırmacılar, yılanlar piramidini bulmuşlar ve kentin merkezinde Cortès'in yerle bir ettiği **teocalli** (genç Azteklerin devam ettiği bir çeşit okul) kalıntılarını ortaya çıkartmışlardır. Başkentin 50 km. uzağındaysa eski Toltek uygarlığının merkezi bulunmuştur. Seler, ilk olarak Xochialco müstahkem piramidini tanımlamış, eski Cholula kenti ortaya çıkartılmıştır. Alfonso Caso Monte Alban kazılarını incelemiştir.

Maya bölgesindeki araştırmalar geçen yüzyıl boyunca Amerikalı bir avukat olan John Stephens tarafından yürütülmüştür. Stephens, Orta Amerika koruluklarında rastladığı mimarî kalıntıları anlatan bir gezginin günlüğündeki notları okuyup ilgilenmişti. Bir İngiliz ressamı olan Catherwood'la beraber 1839'da bu bölgelere doğru yola çıktı ve bitkilerin yarı yarıya ya da tamamıyle altında kalmış tapınaklar, yapılar, sütunlar buldu. Catherwood, büyük bir ustalıkla bunların kopyasını çıkarttı. Bu kopyalar Stephens'in New York'ta 1842 yılında yayınladığı «Orta Amerika'da Gezi Anıları, Chiapa'lar ve Yucatan» adlı kitabına eklendi. 1863'te Charles Brasseur de Bourbourg, 1566'da Diego de Landa tarafından yazılmış olan «La relacion de las Cosas de Yucatan» adlı kitabı incelerken birçok süs ve hiyeroglifin anlaşılmasına yarayacak bir temel anahtar buldu. Bunlar doğrudan doğruya günlük tarihle ilgiliydi, her Maya yapısı, taşlaşmış bir takvimdi, rastlantıya yer bırakılmamıştı; estetik de matematik kurallarına ayak uydurmuştu. Daha sonra üç bilgin kuşağı kendilerini, Maya takviminin gizemini aydınlatmaya, kronolojisini incelemeye, Maya tarihi konusunda yeni kanıtlar bulmaya adadılar. Fostermann, Seler, Goodman, Boas, Rocketson, Morley, Thompson, Healey'ı bunlara örnek olarak verebiliriz. Cengelden, Chichen, Itza, Palenque, Copan, Uaxastun, Bonampak gibi Maya kentleri ortaya çıkartıldı. Bunların hepsi duvar resimleri, hazine, sütun, süslü tapınaklar, tabak çanak yönünden çok zengindi.

Eski Peru'nun kültür tarihini canlandırmak için yapılacak daha pek çok iş vardır. İlk yazı öğeleri bile henüz ele geçirilememiştir. Ancak, bazı devirlere ait ağ biçimindeki çeşitli şekiller ve eski dokumacılar tarafından giysilere, kumaş ve örtülere dokunmuş şekil ve sahneler bir çeşit resim-yazı olarak yorumlanabilir. And bölgelerinde arkeolojik araştırmaların öncüsü olarak Alman arkeologu Max Uhle'yi gösterebiliriz. Uhle, Peru'daki ilk kazıları meydana getiren sistemli araştırma ve kazılarını geçen yüzyılın sonlarında yapmıştır. İzinden giden bilginler arasında Julio C. Tello, Bennett, Larco Hoyle, Ubbelhde-Doering, Linne gibi adları sayabiliriz.

Anadolu'da Arkeoloji: Anadolu'da arkeoloji çalışmalarının başlangıcı daha yenidir. Anadolu'da ilk arkeoloji araştırması Schliemann tarafından Troya'da yapılan kazılarla başlamıştır. Troya'da başlayan kazıyı Bergama, Miletos, Priene, Sart'ta yapılan ve çok önemli sonuçlar veren incelemeler izlemiştir. Anadolu'nun Yunan ve Roma uygarlıklarına ait önemli verileri ortaya konulmuştur. Özellikle Alman bilginlerinden Bossert, Goetze, Friedrich gibi Hitit uygarlığı konusunda arkeoloji, filoloji ve tarih araştırmalarıyle tanınmış bilginlerin öncülüğüyle, 1907'den sonra Boğazköy'ün meydana çıkartılması, krallık arşivindeki yazıların çözülmesi eski çağlar Yakındoğu tarihinin tanınmasında, çok önemli bir aşama meydana getirmiştir.

Anadolu'da yabancılar tarafından yürütülen kazıların yanı sıra, ilk olarak 1881'de, Hamdi Beyin gayretiyle, Türkler tarafından yürütülen araştırmalar eklenmiş, Cumhuriyetin ilânından sonra da Millî Eğitim Bakanlığı bu konuyla yakından ilgilenmiştir. Millî Eğitim Bakanlığınca yaptırılan Ahlatlıbel, Göllüdağ, Karalar kazılarından sonra, Türk Tarih Kurumunun kurulmasıyle arkeoloji araştırmaları daha da hızlandırılmıştır. Türk Tarih Kurumunun İzmir, Alacahöyük, Karatepe, Kültepe, Karaoğlan vb. kazıları, Anadolu arkeolojisinin gelişmesinde çok önemli bir rol oynamıştır.

ARKEOLOJİ MÜZESİ

Eski çağlardan kalan her çeşit eserlerin korunduğu ve herkese gösterildiği yere verilen addır. İstanbul Arkeoloji müzesi, Topkapı sarayı ile Gülhane parkı arasındadır. Şehrin en eski müzesidir. Bu müzenin kurulmasından önce, toplanmış olan eski eserler Ayairini kilisesinde ve 1873 yılından sonra da Çinili köşkte saklanıp korunuyordu.

İstanbul Arkeoloji müzesindeki İskender lâhdinin yan kabartmaları (M.Ö. IV. yy.).

Sonraları Müze müdürlüğüne getirilen (1881) ve ilk müzecimiz diye anılan Osman Hamdi Bey, görevine başlar başlamaz, «Asâr-ı Atika Nizamnamesi-Eski Eserler Yönetmeliği»

Trablus'da ele geçen, Roma devrinden kalma sütunların yerleştirilme çalışmaları.

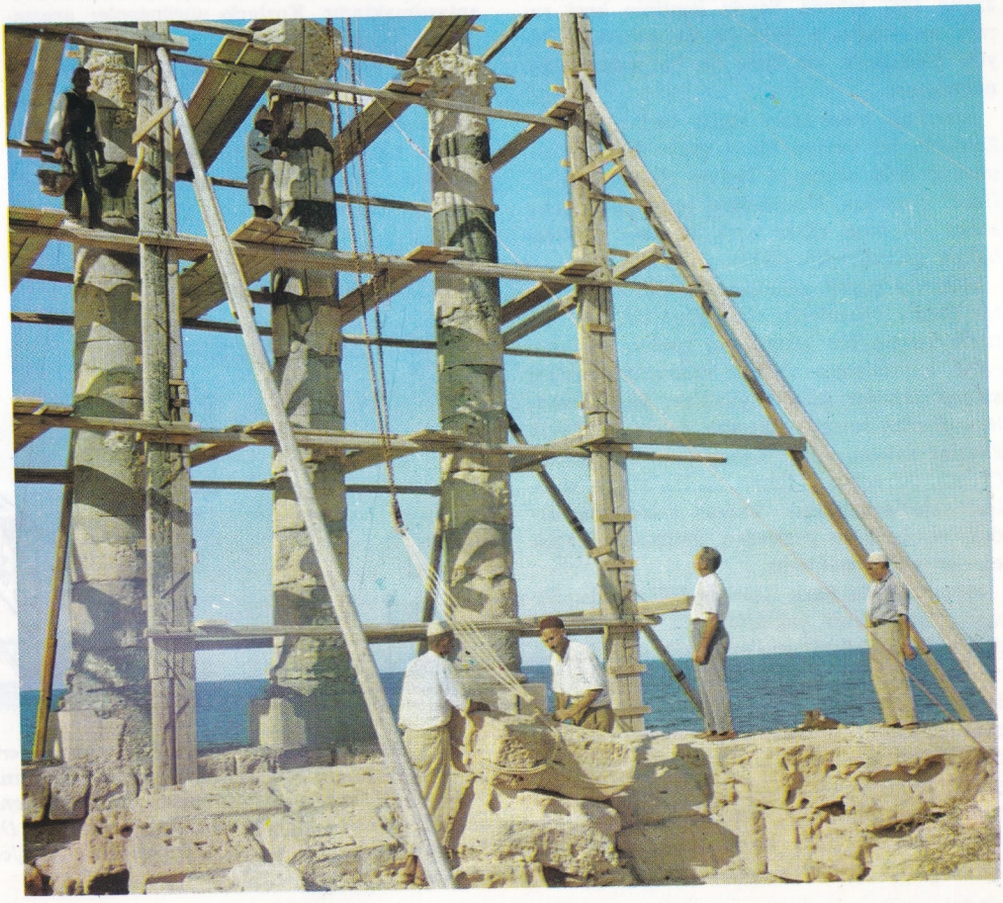

M.Ö. V. yüzyıldan kalma bu lâhit Sidon'da bulunmuştur (İstanbul Arkeoloji müzesi).

İstanbul Arkeoloji müzesinde bulunan delikanlı heykeli (M.Ö. III. yüzyıl).

adıyle bir eski eserleri koruma tüzüğü hazırlatmış Çinili köşkte kendi hallerine terkedilmiş nice değerli eski eserleri sonradan yaptırılan «Asâr-ı Atika Müzesi-Eski Eserler Müzesi» binasına taşıtmış ve yerleştirmiştir. Bu arada 1887 yılında Sayda kentinin kral sarayı mezarlığında bulduğu ve getirttiği Büyük İskender'e ait lâhit de bu müzeye konulmuştur.

Arkeoloji müzemizin açılış tarihi 1891'dir. Zamanla bu binaya bir başkası daha eklenmiş ve ünlü «Sanayi-î Nefise Mekteb-î Âlisi-Güzel Sanatlar Akademisi» açılmıştır. Daha sonra ise bina «Eski Şark Eserleri Müzesi» haline getirilmiştir (1917).

Müzenin çeşitli salonlarında eserler büyük bir özenle düzenlenip sergilenmiştir. Üst katında zengin bir kitaplıktan başka, eski paralar koleksiyonu salonu, mimarlık eserleri salonu, lâhitler salonu, yazıtlar, adak levhaları, Fenike salonu, İskender salonu, Arkayik Eserler salonu, Attik kabartmaları, Filiskos, Efebos, Afrodisias, Roma ve Hıristiyan eserleri salonları vardır. Bizans salonunda Erdek ve benzeri yerlerden getirtilen birçok eserler yer almaktadır.

Müzenin Eski Şark Eserleri bölümünde, Sümer, Babil, Asur çağlarına ait yazıtlar, Hitit eserleri, Frikya eserleri, Boğazköy kazılarından elde edilen değerli eserler, yeni Babil devri eserleri. Eski Yemen'deki Himyerilerden kalma eserler, Sümer kralı Gudea'nın heykeli, Sart eserleri, eski Mısır eserleri, çeşitli lâhitler ve M.Ö. X yüzyıldan kalma mumyalar da vardır. Bu müze, koleksiyonlarının çeşidi, para koleksiyonun zenginliği ile dünyanın en büyük müzelerinden biridir.

ARKEOPTERIKS

Tükenmiş bir kuş türü. 1861 yılında, Almanya'da Solenhofen'de, litografya kalkerleri arasında fosiller bulunmuştur. Arkeopteriksin sürüngenlere özgü nitelikler de gösterdiği anlaşılmaktadır. Kuşlarla sürüngenler arasında bir geçit teşkil eder. Uzun bir kuyruğu, tüylü ve kuşa benzer bir vücudu vardır. Ancak çenelerinde sürüngenlerde rastlanan koni biçiminde dişler yer alır. Ön ayakları kuş kanadı biçimindedir. Ucu tırnaklı, üç parmağı vardır. Uçuş olanağının oldukça sınırlı olduğu anlaşılmaktadır.

ARKHIMEDES (ARŞİMET)

(M.Ö. 287-212) Sicilya'nın Siracusa şehrinde yaşamış, ünlü Yunan matematik ve fizik bilgini. Çalışmaları üzerine çok şey bilinmesine karşın hayatı üzerine pek az şey bilinir. Euclides'in öğrencisi olduğu, Mısır'a gittiği ve İskenderiye'de okuduğu sanılmaktadır. Daha sonra, eserlerinin çoğunu yazdığı Sıracusa'ya dönmüştür. İskenderiye bilimsel okuluna bağlı kaldığı ve İskenderiye kitaplığı yöneticisi Kirenli Eratosten ile, İskenderiye'deki geometri okulunda Euclides'in ardçıları olan Samoslu Kanon ve Dositeus'la ilişki kurduğu kesin olarak bilinmektedir.

Arkhimedes, bütün çağların en büyük matematikçilerinden biridir. **Arenarius** (Kum sayacı) adlı bilimsel incelemesinde tüm evreni kaplayan genişlikte bir alanda bulunabilecek kum tanelerinin sayısını hesaplama sorununu ortaya atmıştır. Arkhimedes, bu küçük kitabıyle, çok büyük sayıların anlatım yöntemini bulmuştur. Yunanlıların kullanışlı bir sayı sistemleri olmadığı için de bu inceleme ayrı bir önem taşıyordu. Astronom Aristarkus'un hesapladığı evren alanı için Arkhimedes'in bulduğu sonuç (bügünkü sayı sistemiyle) 10^{63} kum tanesidir.

Arkhimedes'in başlıca matematik buluşları, alanların ve hacimlerin hesaplanmasıyle ilgilidir.

Böylece binde birden çok daha az bir hata ile π (pi sabit sayısı) nı (bir daire çemberinin çapına oranı) hesaplamanın yeni bir yolunu, ayrıca, yarıçapı bilinen bir kürenin yüzölçümünü ve hacmini veren formülü bulmuştur. Bu buluşlarının önemini bilen Arkhimedes, mezarının üstüne bunları canlandıran bir küre ile onu kuşatan bir silindir yapılmasını istemiştir. Çember geometrisindeki araştırmaları bize iki eseriyle ulaşmıştır: **Çemberin Ölçülmesi** ile **Küre ve Silindir Üstüne.** Bunlardan başka, bir parabol diliminin alanını (Parabolün kareleştirilmesi), bir koni kesitinin ekseni etrafında dönmesinden mey-

ARKHIMEDES PRENSİBİ

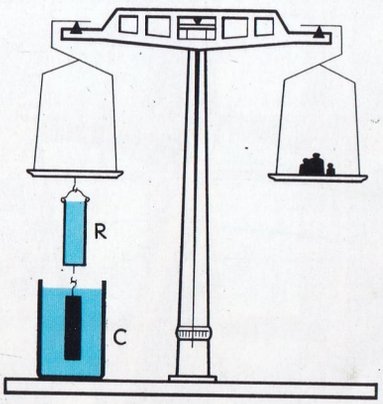

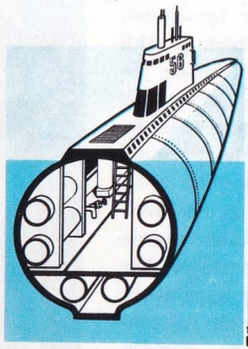

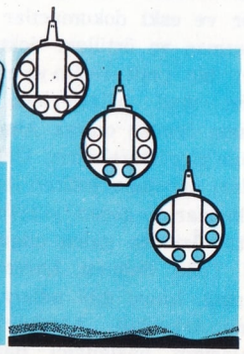

Solda: Arkhimedes prensibi hidrostatik teraziyle doğrulanabilir. Başlangıçta iki kefesi dengeli olan terazi, C cismi suya batırılınca dengesini kaybeder, üzerinde ağırlıkların bulunduğu kefe aşağıya iner. Yeniden dengeyi sağlamak için hacmi cisminkine eşit olan R şişesini sıvıyla doldurmak gerekir. Denizaltılar da Arkhimedes prensibinden yararlanarak suyun altına inip çıkabilirler. Çocuklar için yapılan kimi oyuncaklar da aynı prensipe dayanır.

dana gelen şeklin hacmini bugün Arkhimedes sarmalı (spiral) diye bilinen, bir eğri çizgi yayının kuşattığı alanı da hesaplamıştır. Arkhimedes, vardığı sonuçların çoğunu usavurma yoluyle doğrulamıştır. **Reductio ad absurdum** - (yani tersinin yanlış olduğunu göstererek bir görüşün doğruluğunu göstermek yolu).

Devaynası, kaldıraç, tulumba gibi fizikle ilgili buluşlar da yapan Arkhimedes, bu konularda yazı bırakmamıştır. Romalıların gemilerini ateşe vermek amacıyle, güneş ışınlarını dev bir içbükey aynayla gemilere yansıtmak tasarısı uygulamada başarılı olmamıştır. Ama, büyük taşları fırlatan mancınık dahil, başka birçok savaş aracı icat etmiştir.

Arkhimedes, bilimsel uygulama alanında, eskilerin en büyüğü sayılabilir. Mekanik ve hidrostatik alanlarında devrinin ilerisindeydi. Kaldıraç kanunlarını ilk bulan, kasnağı icat eden ve uskura gereken önemi veren O'dur. İçindeki bir pervanenin harekete geçirdiği bir borunun, su düzeyini yükseltmesi kuralını kesin bir sonuca bağlamıştır. Eskiden tam anlaşılmamış bir kavram olan özgülağırlığın anlamını açıklamıştır. Hidrometreyi (sıvı cisimlerin yoğunluğunu ölçen araç) icat etmiş ya da bu basit aracı geliştirmiştir.

Arkhimedes Prensibi: Arkhimedes, **Yüzen Cisimler** adlı kitabında şu prensibi ortaya atmıştır: «Bir sıvının ya da bir gazın içine batırılmış olan bir cisim, batan bölümünün hacmi kadar sıvı ya da gaz ağırlığına eşit bir kuvvet tarafından yukarıya doğru itilir». Arkhimedes'in bu prensibinden çıkan sonuç, suya batırılmış bir cismin ağırlığının azalmış gibi görünmesidir. Bunun nedeni, yukarıya iten kuvvetin, yerçekimiyle ters yönlü oluşudur. Arkhimedes bu ünlü ilkeden, cisimlerin hacminin hesaplanması konusunda yararlanmıştır. Gerçekten de bir sıvının içinde yüzmekte olan bir cismin ağırlığını hesaplamak için, söz konusu cismin sıvıya dalmış olan bölümünün hacmiyle, sıvının özgülağırlığı çarpılır. Elde edilen sonuç cismin ağırlığını verir. Denizaltıların çalışması Arkhimedes prensibine dayanır.

Skate ve Sea Dragon adlı Amerikan denizaltıları. İlki, Atlas okyanusu, ikincisi, Pasifik yönünden gelerek, 2 ağustos 1962 günü kuzey kutbunda buluşmuşlardır.

ARKTİK

Arktik terimi Kuzey kutbu çevresinde ve Kuzey kutup dairesi içinde bulunan kara ve denizleri kapsamaktadır.

Kuzey Buz Denizi: Kuzey kutbunu kaplayan bu denizin büyük kısmı karalarla (Asya, Avrupa ve Amerika kıtalarıyle) çevrilidir. Bering boğazı yoluyle bağlandığı Büyük okyanusla olan sınırları çok belirgindir. Ama Atlas okyanusuyle sınırı belirgin değildir; bu nedenle bazı coğrafya bilginleri bu denizi Atlas okyanusunun bir parçası sayarlar. Bununla birlikte, İskoçya'dan Grönland'a uzanan ve Far Oer ve İslanda adaları olarak deniz yüzeyinde yükselen denizaltı dağlarının bu iki deniz arasında bir sınır teşkil ettiği söylenebilir. Böylece Kuzey Buz denizinin yüzölçümü 14 000 000 km^2.'yi bulur. Adından da belli olduğu gibi bu deniz buzlarla kaplıdır. Deniz buzlası (bankiz) adı verilen, aşağı yukarı 3 m. kalınlığında bir buz tabakası hemen hemen bütün Buz denizini kaplar: Bu buz tabakasının meydana getirdiği geniş buz alanlarını fırtına ve akıntılar çok sayıda parçalara bölebilir. Deniz buzlası karışık ve düzensiz bir şekil aldığı zaman yığın buzla adı verilir. Ayrıca Grönland buzlasından denize, tatlısu buzları olan ve tuzlu su buzlarından çok saydam olmaları ve beyaza ya da cam yeşiline çalan renkleriyle ayrılan buzdağları (aysbergler) iner. Kuzey Buz denizinin suları öteki denizlerin sularından daha az tuzludur. Denizin tuzluluk ortalaması binde 35'ken, Kutup çevresindeki bölgelerde bu binde 21'e kadar düşer.

Kuzey Kutbu Toprakları: Kuzey Buz denizi kıyısında ve Kuzey kutup dairesi içinde yer alan topraklar Kuzey kutbu topraklarıdır. Daha kesin olarak, en sıcak ayda, hava sıcaklığı ortalaması +10°C'yi geçmeyen bölgeler, Kuzey kutup toprakları içinde sayılmaktadır. Bunun sonucu olarak, Kuzey Amerika takımadaları ile Grönland Kuzey kutup topraklarından sayılırken, Kuzey Atlantik

Arktik hayvanlarından örnekler. Solda: Bir beyazayı. Üstte sağda: Sayıları gittikçe azalmakta olan morslar. Altta: Eskimo köpekleri.

Norveç'in Kuzey Buz denizi kıyılarındaki Svalbard bölgesinden görünüş. Sağda: Kuzey kutbu dairesinin bir noktasını belirten işaret taşı.

akıntısının etkisiyle, iklimi bu enlemde bulunan öbür kara parçalarından hissedilir derecede iyi olan İskandinavya'nın kuzey bölgesi, Kuzey kutup toprakları dışında bırakılmaktadır. Gerçekten, çok değişik görünüşlere sahip olan kuzey bölgelerinin birleştirici ögesi iklimdir. Bölgenin az güneş görmesinin sonucu olan iklim sertliğinin kaçınılmaz sonucu, nüfus yoğunluğunun çok düşük olmasıdır. Halkın başlıca geçim kaynakları madenocakları işletmeleri ve kürk hayvanları avcılığıdır. Kuzey toprakları Antarktik'te olduğu gibi dünyanın kendi başına bütünlüğü olan bir bölümünü teşkil etmezler. Bunlar yakınlarında bulundukları kıtaların birer parçası olan kitlelerdir. Bunun sonucu olarak Asya, Avrupa ve Amerika kutup toprakları söz konusu olabilmektedir.

Kanada'nın kutup kesiminde, kürk giymiş bir Eskimo çocuğu.

Avrupa kutup toprakları, Norveç'e ait olan Jan Mayen adası (yüzölçümü 372 km².) ile Svalbard takımadalarından (toplam yüzölçümü 62 049,5 km². ve toplam nüfusu 1000'in biraz üstünde olan 61 228,7 km². yüzölçümlü Spitzbergen, 178 km². yüzölçümlü Orsi, 330,6 km². yüzölçümü König Karls Land, 265 km². yüzölçümlü Kvitöya, 47,2 km². yüzölçümlü Hopen adalarından meydana gelir) ve Sovyetler Birliğine ait olan Franz Josef takımadaları (yüzölçümü 18 939 km².) Novaya Zemlya (yüzölçümü 81 280 km².) adasından ibarettir.

Asya kutup topraklarının hepsi Sovyetler Birliği sınırları içinde bulunmaktadır. Bunlar şöyle sıralanabilir: Dört büyük ada (yüzölçümü 11 527 km². olan Bolşevik, 13 992 km². olan Ekim Devrimi adası, 924,4 km². olan Komsomoleç ve 1649 km². olan Öncüler adası) ile çok sayıda küçük adadan meydana gelen ve toplam yüzölçümü 37 500 km². olan Severnaya Zemlya takımadaları; Severnaya Zemlya takımadalarının güney-doğusunda olan Maly Taymyr (yüzölçümü 364,5 km².) adası ile kuzey-batısında yer alan Schmidt (727,9 km².) adası; Yalnızlık adası (236,5 km².) ile Wiese ve Usakov adaları; dokuz ıssız adadan (yüzölçümü 12 019 km². olan Kotelny, Faddeyev, yüzölçümü 21 320 km². olan Yeni Sibirya, Maly Liahov, Bolsoy Liahov, Belkov, Stolbovoy, Semenov, Vilkicky adaları) meydana gelen ve toplam yüzölçümü 35 796,8 km². olan Yeni Sibirya takımadaları; yine ıssız olan De Long (yüzölçümü 61 km². olan Bennet, 81 km². olan Jeannette; 283 km². olan Henriette, 162 km². olan Zohov adaları bu adaların başlıcalarıdır) takımadaları; Rus Uzak Doğusundan De Long boğazıyle ayrılan 7541,5 km². yüzölçümlü ve 60 nüfuslu Vrangel ya da Wrangel adası ile 10 km². yüzölçümlü Herald ya da Gerald adası.

Amerika kutup topraklarının içine, bütünüyle Kanada sınırları içinde yer alan Grönland ile Kuzey Amerika takımadaları girmektedir. Kuzey Amerika takımadaları Amerika kıtasının kuzeyinde geniş bir alana yayılmış olan ve Kanada'nın devamını teşkil eden çok sayıdaki adaya verilen addır. Bu adaların başlıcaları Labrador'un kuzeyindeki Baffin (yüzölçümü 512 183 km².); Grönland'ın kuzey-batısındaki Ellesmere (yüzölçümü 200 445 km².) adaları; Boothia yarımadasının batısında ve kuzeyinde bulunan Victoria (yüzölçümü 208 080 km².), Banks (66 498 km².) Prince of Wales (35 714 km².) ve Somerset (24 944,5 km².) adaları; Melville (42 908 km².), Bathurst (18 907 km².), Prince Patrick (17 409,6 km².), Cornvallis, (6 739) km².) ve Devon (55 960 km².) adalarından meydana gelen Parry takımadaları; Axel-Heiberg (35 315,8 km².), Ellef Ringnes (11 091,6 km².) ve Amund Ringnes (4 586,4 km².) adalarından meydana gelen Sverdrup takımadaları. Bu son takımadalar Mc Clure Strait, Viscount Melville Sound ve Barrow Strait adlarıyle tanınan deniz uzantısının kuzeyinde bulunmaktadırlar.

Sağlanan ekonomik yararların azlığı, yaşa-

ma koşullarının güç hatta zaman zaman imkânsız olmasından dolayı Kuzey kutup toprakları bazı anayolların dışında pek tanınmazlar. Bu toprakların keşfedilmesi büyük coğrafya keşifleri çağına (XVI. ve XVII. yüzyıllar) kadar uzanır. Kristof Kolomb'un ulaştığı toprakların Doğu Asya olmayıp o zamana kadar bilinmeyen yeni bir kıta olduğunun anlaşılmasından sonra güçlenen, Batı yoluyle Doğu Asya'ya ulaşma isteği bu keşif hareketlerine girişilmesinin başlıca etkeni olarak ileri sürülebilir. Amerika kıtasını geçmek için Kuzey Amerika adaları arasından, ya da Kuzey Buz denizinin Avrupa ve Asya kıtalarının kuzey kıyılarına yakın bölgelerinden bir yol aramak amacıyla keşif seferleri düzenlenmiştir. Bu denemeler fazla olumlu sonuçlar vermemekle birlikte bu adalar dünyasının tanınmasını sağlamışlardır. Bu adalardan ekonomik alanda yararlanmak birçok güçlükler gösterdiğinden, geçim kaynağının balıkçılık olduğu Grönland ile zengin kömür ocakları bulunan Spitzbergen adaları bir yana bırakılacak olursa, kuzey adaları halen ıssız durumdadır.

Keşifler: Arktik, XVI. yüzyıldan beri, denizciler ile, kâşiflerin hedefi olmuştur. Hollandalı Barents, İngiliz Hudson ve Danimarkalı Behring, bu uçsuz bucaksız buz tabakasının altında ne gizlendiğini öğrenebilmek amacıyle Arktik'in buzlu sularında serüvenli geziler yapmışlardır.

Fridtjof Nansen'ın 1895 yılında ulaştığı 86'14° kuzey enlemini, İtalyan Cagni (Abruzzi dükü tarafından düzenlenen «Kuzey Yıldızı» seferi) 1900 yılında aşarak 86'34° kuzey enlemine kadar sokulmuştur. Kuzey kutbuna 6 nisan 1909'da Amerikalı Peary büyük güçlükleri yenerek ulaşabilmiştir. 1926 yılında da havayoluyle Kuzey kutbuna varan İtalyan-Norveç «Norge» keşif heyeti (Nobile-Amundsen) Kutup üzerine İtalyan, Norveç ve Amerika Birleşik Devletleri bayraklarını atmıştır. İtalyan Umberto Nobile'nin 1928 yılında «İtalya» adlı balonla çıktığı sefer ise başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Daha sonra önemli gelişmeler gösteren Kuzey kutup topraklarının bilimsel keşfi, bugün çok ilerlemiş olup mükemmel teknik araçlarla yürütülmektedir. 1958 yılında Amerika Birleşik Devletlerinin **Nautilus** adlı denizaltısı Kuzey Kutup denizini buzların altından geçmiştir.

ARMA

Bir devletin, hükümdarın, bir şehrin, dinî tarikatın ya da ailenin kendilerine mahsus alâmet ve işaretleri.

Çeşitli ülkelerde yaşayan insanlar pek eski devirlerden beri kendilerine özgü özel alâmetler kullanmışlardır. Bu alâmetlerin bugünkü anlamda armalar haline gelmesi XII. yüzyıl ortalarına doğrudur.

Avrupa'da armalar Haçlı seferlerinden itibaren görülmektedir. Önceleri bayraklarda kullanılan armalar, daha sonra kalkan ve miğferlerde kullanılmaya başlanmıştır. O devrin her tarafı madenî zırhla kaplı olan şövalyelerinin ancak taşıdıkları armalardan, hangi hükümdar ya da dukalığa bağlı oldukları anlaşılabiliyordu. XIII. yüzyıldan itibaren arma kullanmak daha yaygın bir hale gelmiştir. Arma verme işi, başlangıçta imparatorun kendisi, sonraları ise imparatordan yetki alan kimseler tarafından yapılmıştır.

Kutup kesiminde bir Lapon çadırının içi.

Barış zamanlarında bu alâmetler mühürlerde kullanılmıştır. İlk armalı mühür 1150 tarihinde görülmüştür. Avrupa'da kral, prens, duka, kont ve baronlara ait armalar taç, manto, taht sayvanı, gerdanlık vb. gibi şeylerin süslenmesi suretiyle meydana getirilmiştir.

Arma kullanmanın yaygınlaştığı devirlerde bir armacılık sanatı ve hukuku da ortaya çıkmıştır.

Armaları, arma sanatını ve hukukunu inceleyen bilime **armabilim** denir. Tarihin yardımcı bilimlerinden olan bu bilimin kaynakları armalar, mühürler, paralar, arma berat-

Grönland dolaylarında bir kutup manzarası. Buzlardan ayrılan buzdağları rüzgârın ve deniz akıntılarının etkisiyle sürüklenir ve deniz ulaştırması için büyük bir tehlike meydana getirir. Bu tehlike radarlı gemiler için söz konusu değildir.

ları, mezar taşları ve ortaçağa ait eserlerdir. Armalar, arkeolojik araştırmalarda da önemli rol oynar.

En eski devirlerden itibaren Türklerde bazı grupların, belli birtakım işaretleri olduğunu görmekteyiz. Fakat Türklerin millî armalarının ne gibi şekiller olduğunu ve bunun mahiyetini belirten bir araştırma yapılmamıştır.

Osmanlı İmparatorluğunun son devirlerinde, Mahmut II. zamanında devlet arması kabul edilmiştir.

ARMADILLO (Dasypus novemcinctus)
Dişsiz memelilerden küçük bir hayvan. Güney ve Orta Amerika bölgelerinde yaşar.

Vücudu, çok köşeli boynuzsu tabakadan yapılmış pullarla kaplıdır. Pullar birbirine enine bağlanmıştır. Sırtın orta bölümünde dokuz kemer meydana getirir. Kemerler tehlike anında hayvanın kabuğuna çekilmesine yarar. Armadillonun kuyruğu ve yüzü uzundur. Öndişleri yoktur, azıdişleri de minesizdir.

Armadillo bitki ve böcekle beslenir. Yiyeceğini, kısa ayaklarındaki kuvvetli tırnaklarıyle toprağı eşerek arar. Tırnaklarıyle böcek ve karınca yuvalarını yıkar. Uzun ve yapışkan diliyle avını yakalayıp yer. Geceleri avlanan bir hayvandır. Meksikalılar Armadilloyu eti için avlarlar.

ARMAN, CİHAT
(1919-) Dünün ünlü futbolcularından (kaleci) ve günümüzün de futbol antrenörlerindendir. İstanbul'da doğmuştur. Futbola küçük yaşta ve Galatasaray Lisesinde öğrenciyken başlamış, öğrenimine Ankara'da devam etmesi sebebiyle 15 yaşında Gençler Birliği Kulübüne girmiş, kısa sürede çıkardığı başarılı oyunlarıyle ilgiyi üzerine çekmiş ve 1936 yılında ve 17 yaşında Türk (A) Millî takımında yer almıştır.

Cihat Arman, sırasıyle Gençler Birliğindeyken 2, Güneş'teyken 1, Fenerbahçe'deyken de 9 ve (B) Millî takımında da 1 -toplam olarak 13 defa- kaleci oynamış, bu 13 maçta 23 gol yemiş ve (A) Millî takımımıza 9 defa kaptanlık etmiştir.

Cihat Arman.

Cihat Arman, futbolu bıraktıktan sonra meslek olarak antrenörlüğü seçmiş, sırasıyle (A) ve Genç Millî takımlarını, Beşiktaş, Kasımpaşa, Beyoğluspor, İstanbulspor, Yeşildirek, Eskişehirspor, Mersin İdmanyurdu takımlarını çalıştırmış ve son olarak Vefa Kulübünde görev almıştır. Paris'te antrenörlük kursunu bitirerek ayrıca sertifika almıştır.

ARMSTRONG, LOUIS
(1900-) Caz trompetçisi ve şarkıcısı. Cazın en büyük yaratıcılarından ve en güçlü etki kaynaklarından biridir. 13 yaşındayken bir yılbaşı şenliğinde tabanca patlattığı için Yeni Orlean'daki Waifs' Home adlı suçlu çocuklar evine kapatılmış, trompet çalmayı orada öğrenmiştir. Bir cazcı olarak yetişirken, King Oliver'den ders almış, meslek hayatına atıldığında önceleri hem kendi orkestrasını yöneltmiş, hem de Oliver'in orkestrasında ikinci trompeti çalmıştır. 1920'den sonra kendi uslûbunu gitgide geliştirmeye başlayan Armstrong, meslek hayatının zirvesine 1925 ile 1928 yılları arasında, Hot Five ve Hot Seven adını taşıyan topluluklarıyle erişmiştir. Özellikle bu toplulukların plaklarında örneklenen sololar, cazın sonraki yıllar boyunca evriminin en büyük etkenleri arasındadır. Ezgi nitelikleri ve ritm özellikleri bakımından cazın tarifi yerine geçebilen bu çalışlar, birçok trompetçiyi, başka çalgılar çalan cazcıları. bu arada birçok besteciyi etkilemiş, Armstrong'un sololarının notası notasına kopya edildiği olmuştur. 1945 yılında Dizzy Gillespie ve Charlie Parker yeni bir hareketle ortaya çıkıncaya kadar, hiç bir cazcının, bu sanatın akımını Armstrong kadar etkilemediği söylenebilir. Son yıllarda Armstrong, yeni akımlara katılmadığı için tenkit edilmiştir. Ne var ki, cazın temel dilinin başlıca kurucularından biri olan bir büyük üslûpçunun, başka yollara sapması istenemezdi. Gerçi Armstrong'u en iyi temsil eden çalışlar, 1925-1928 yılları arasında doldurduğu West End Blues, Potato Head Blues, Struttin'With Some Barbecue gibi plaklarda yer almıştır; sonraki yıllarda bu büyük cazcı sık sık kendini tekrarlamış, arada bir popüler müziğe de yönelmiştir. Bununla birlikte bütün meslek hayatı, caz müziğinde kendine sağladığı yerin sağlamlığını doğrulayan çalışlarla örneklenmiştir.

ARMUT (Pirus communis)
İkiçeneklilerin gülgiller familyasından meyve ağacı ve bunun yemişi. Yurdumuzun her tarafında yetişen, çok sevilen, ufak çekirdekli, tatlı, sulu ve lezzetli bir meyvedir. Anayurdu Asya (Kafkasya) ve Anadolu'dur. Avrupa'ya bizden yayılmıştır. Genellikle 7-10 m. yükseklikte olur. Çiçekleri beyaz, yemişi çiçek çanağının etlenmesinden oluşmuş bir yalancı meyvedir. Yemişlerinde A, B_1, B_2 ve C vitaminleri bulunur. Biçimi, genel olarak sapına doğru ince, gövdesi kalın olursa da yumru biçiminde (Ankara armudu) olanları da vardır. Armut ağacı, çoğunlukla «Ahlat» denilen yabanî armut ağaçlarına iyi cinslerden aşı yapılarak üretilir. Kökü, kazıkkök biçiminde olduğundan derin toprak, nemli, kireçli ve kuvvetli yerler ister. Bakım isteyen ağaçlardandır. Birçok asalakların dadanmasıyle armut ağaçlarına çeşitli hastalıklar gelir. Örneğin, pas hastalığı, beyazlık hastalığı gibi. Pas hastalığı, armuda ardıç ağacından geçer. Bir mantar hastalığıdır. Beyazlık hastalığındaysa yaprakların önce kenarları, sonra ortaları ağarır. Hastalığın ilerlememesi için dökülen yaprakların yakılması gerekir. Bordo bulamacıyle ilâçlama da iyi sonuçlar verir.

Armadillo'nun vücudu boynuzsu tabakadan yapılmış pullarla kaplıdır.

Louis Armstrong, modern caz müziğinin en önemli sanatçılarındandır.

ARNAVUTLUK
(Republika Popullore e Şkiperise)

Balkan yarımadasının batısında bir Balkan ülkesidir. Uzun süre Osmanlı imparatorluğunun bir parçası olarak kalmıştır. Bugün bağımsız bir cumhuriyettir. Arnavutluk, Kuzey ve doğuda Yugoslavya ile, güney ve güneydoğuda Yunanistan'la komşudur. Batısında Adriya denizi bulunur. Yüzölçümü 28 748 km², nüfusu 1 914 000, başkenti Tiran'dır.

Yüzey Şekilleri: Ülkenin Adriya kıyıları alçaktır. Kuzeydeki Drin körfezi ile güneydeki Avlonya körfezi arası çok yerde sığ birikinti kıyılarıdır. Yalnız bazı yerlerde basık sığ dağ kolları kıyılara kadar uzanır. Avlonya'nın güneyinde de kıyılar diktir. Kıyı düzlükleri birçok yerlerde bataklıklarla kaplıdır.

Arnavutluk topraklarını Dinar Alplerinin Güney kolu kaplar. İç Arnavutluk sarp, dağlık bir bölgedir. Sarp dağlar arasında derin vadiler yer alır. Batıya doğru gidildikçe dağlar yüksekliğini kaybederek son bulur. Dağlık İç Arnavutluk ile kıyı arasında kalan ovalık bölgeye çukur Arnavutluk denir. İç Arnavutluk'un kenar dağ sırası kalkerlerden oluşmuştur. Ovaların bazılarında Ohri ve Perşembe (Prespa) gibi göller (göllerin sadece birer bölümü Arnavutluktadır), bazılarında da bataklıklar bulunur.

Arnavutluk'taki dağların yüksekliği bazı yerlerde 3000 m.'yi bulur. Güneydeki dağların en yüksek yeri 3200 m.'dir.

Akarsu ve Göller: Arnavutluk'un en önemli akarsuları Drin ve Semen'dir. Drin ırmağı Kara Drin ve Beyaz Drin kollarının birleşmesinden meydana gelir. Her iki kol Yugoslavya topraklarından çıkar. Bu iki kolun birleşmesinden sonra Drin adını alan ırmak, 50 km. kadar kuzeye aktıktan sonra, güneye döner, Adriya denizine dökülür. Seman ırmağı, Yunanistan sınırına yakın yerden çıkar Batı'ya doğru akarak Adriya denizine dökülür. Akarsulardan yalnız Drin ulaştırmaya elverişlidir. Arnavutluk'ta önemli göller yoktur. Ancak üç büyük tektonik gölün (İşkodra, Ohri ve Prespa) sadece birer bölümü Arnavutluk sınırları içindedir. İşkodra ve Ohri gölleri Yugoslavya sınırında, Prespa gölü de Yugoslavya-Yunanistan ve Arnavutluk sınırlarının birleştiği yerde bulunur.

İklim: Arnavutluk'un iklimi Akdeniz iklimi tipindedir. Yazlar sürekli olarak kurak, kışlar bol yağışlı ve kararsızdır. Bu iklim tipi daha çok Aşağı Arnavutluk bölgesinde etkisini gösterir. İç Arnavutluk'taysa dağların etkisiyle çeşitli iklim özellikleri yer alır. İç Arnavutluk'un çanak biçimli ovaları ile deniz etkisine kapalı vadilerin iklimi Orta Avrupa iklimini andırır.

Ekonomi: Arnavutluk ekonomisinin başlıca temelini tarım ve hayvancılık teşkil eder.

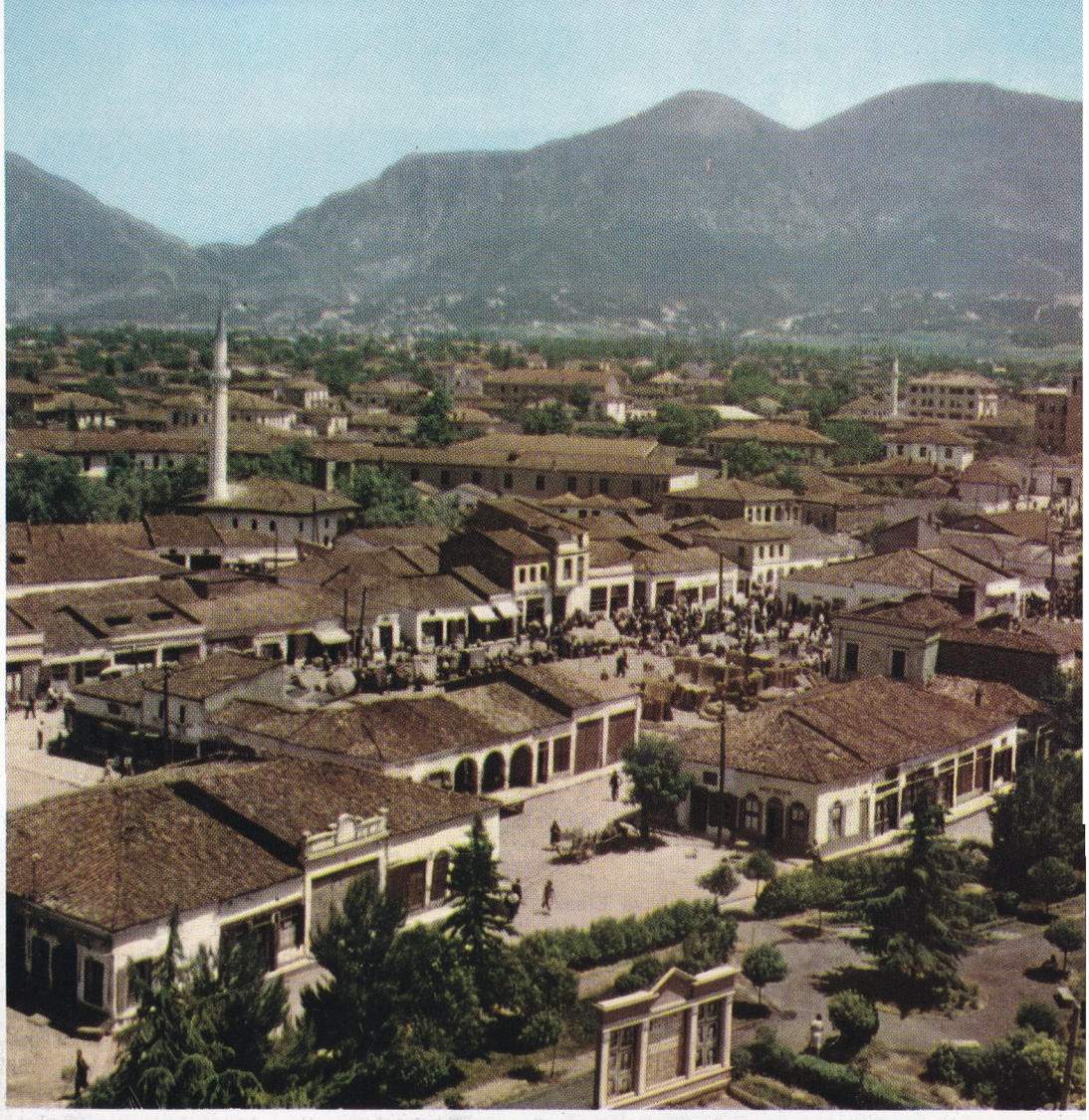

Tiran'dan bir görünüş. XVII. yüzyılda Türkler tarafından kurulmuş olan Tiran şehri, 1920 yılından beri Arnavutluğun başkentidir.

Ekili-dikili alanlar, %16,5, çayır ve otlaklar %22, orman ve çalılıklar %43 oranında yer tutar. En çok mısır, onun arkasından buğday üretilir. Ayrıca az miktarda pirinç, arpa, çavdar ve yulaf da yetiştirilir.

Avlonya çevresinde zeytinlikler vardır. Bağlar fazla gelişmemiştir. Fındık ise oldukça boldur. Endüstri bitkileri arasında pamuk ve tütün de yer alır. Son yıllarda şekerpancarı ekimine hız verilmiştir. Ormanlar özellikle kuzeydeki dağ yamaçlarında bulunur. En yaygın ormanlar karaçam ormanlarıdır. Ülkenin ekonomisinde hayvancılık geniş yer tutar. Koyun ve keçi başta gelir. Kümes hayvanları yaygın olarak beslenir.

Balıkçılık pek ilerlememiştir. Kıyılarda, İşkodra gölünde çeşitli balık avlanır.

Nüfus ve Şehirler: Nüfusu 1 914 000'i bulur. Fakat ülke sınırları dışında (Yugoslavya'da 940 000, Yunanistan'da 100 000) ve denizaşırı ülkelerde yaşayan Arnavutların sayısı oldukça fazladır. Arnavutluk nüfusunun %70'i Müslüman, %21'i Ortodoks ve %9'u Katoliktir. Müslümanlar her bölgede çoğunluk halindedir.

Halkın çoğu tarım ve hayvancılıkla geçinir. Hayvancılıkla uğraşanların bir kısmı göçebedir. Arnavutluk'ta yerleşme gelişi güzeldir. Bunda yeryüzü biçimlerinin ve çevredeki yapı gereçlerinin etkisi görülür. Kıyı bölgelerinde yerleşme toplu olduğu halde, dağ köyleri seyrektir. Başlıca şehirleri Tiran, İşkodra,

Solda: İşkodra dolaylarından bir görünüş. Sağda: Arnavut kıyafetleri. Kadın elbiselerindeki süslemeler son derecede zevklidir.

Draç, Avlonya, Görüce (Korçe) ve Elbasan'dır.

Tiran, başkenttir. Nüfusu 111 000'dir. Krüje ovasında, İşkodra gölü ile Drin ırmağı arasındadır. Bir demiryoluyla Draç'a bağlıdır.

Görüce: Nüfusu 30 000'den azdır. Güneydoğudadır. I. Dünya savaşı sırasında bağımsız bir devlet olmuştur.

Draç: 15 000 nüfuslu bir liman şehridir. Ülkedeki yabancıların hemen hepsi bu şehirde yaşar.

Yeraltı Zenginlikleri, Endüstri ve Ulaşım: Arnavutluk'un bilinen yeraltı zenginlikleri Devolli petrolleri ile Seleniza ziftidir. Yakın zamanlarda da demir, bakır, pirit, kromit bulunmuştur. Besin endüstrisi alanında un, süt, makarna endüstrisi gelişmiştir. Son yıllarda bazı dokuma tesisleri, şeker ve çimento fabrikaları kurulmaya başlanmıştır. Ekonomik gelişim ulaşımla gerçekleşir. Bununla beraber yolları çok azdır. Bütün anayollar Tiran'a bağlıdır. Bu yolların büyük bir bölümü beton, geri kalanı iyi şosedir. Başlıca limanı Draç'tır.

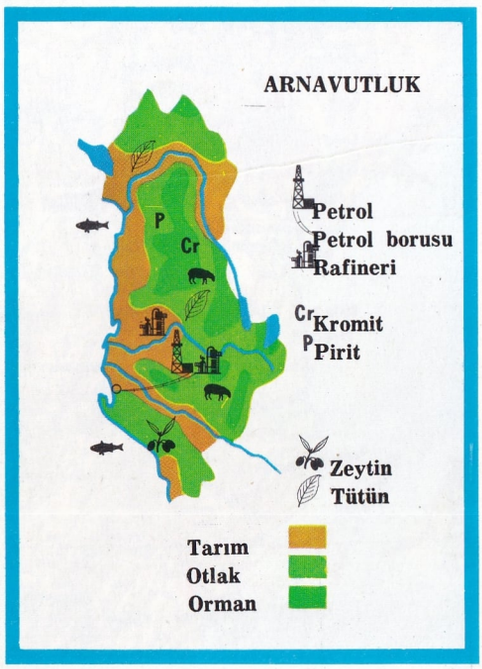

Tarih: Arnavutlar, Avrupa'nın en eski uluslarından biridir ve İllyrlerden türemişlerdir. Yapılan incelemeler İllyrlerin şimdiki Arnavutlar gibi yaşadıklarını göstermiştir. İlk çağlardan önce bir İllyr devleti kurulmuş, fakat M.Ö. 168 yılında bu devlet Roma'ya bağlanmıştır.

Roma İmparatorluğu ikiye bölününce (395) Doğu ve Batı Roma İmparatorlukları arasındaki sınır tam Arnavutluk'un ortasından geçmiştir. V. yüzyılda Gotların istilâsına uğramış, VI. yüzyılda Justinianus tarafından işgal edilmiştir. Daha sonraları Arnavutluk Sırpların, Bulgarların, Bizanslıların, sonunda Normanların işgaline uğramıştır.

XIV. yüzyılda Balşa adındaki bir Arnavut prensi, İşkodra'yı başkent yaparak, bir prenslik kurmuştur. Dukopin ailesi de Drin ırmağının doğusunda bir prenslik kurmayı başarmıştır. Ancak, bu ayrı ayrı devlet kurma denemeleri Türklerin ülkeyi işgal etmeleriyle sona ermiştir.

Arnavutluk üzerinde asıl Türk egemenliği ancak 1394'te Yıldırım Beyazıt devrinde gerçekleşebilmiştir. Bu tarihten itibaren Arnavutluk parça parça Türklerin eline geçmiştir. Arnavutlar 1913'te Osmanlı yönetiminden ayrılarak bağımsız bir prenslik haline gelmişlerdir. I. Dünya savaşı sırasında ülke bölge bölge Yunan, Sırp ve İtalyan işgaline uğramıştır. Çeşitli iç kargaşalıklardan sonra 1921'de bir parlamento kurulmuş, 1925'te de, Cumhuriyet ilân edilmiştir. 1928'de Meclis anayasayı değiştirerek krallık rejimini benimsemiş Zogo'yu krallığa getirmiştir. Arnavutluk, 1939'da İtalyanlar tarafından, işgal edilince, Kral Zogo, yurt dışına kaçmak zorunda kalmıştır. 1943'te de Almanlar tarafından işgal edilen Arnavutluk, II. Dünya savaşından sonra yeniden bağımsızlığına kavuşmuş ve ülkede bir Halk Cumhuriyeti kurulmuştur.

AROMATİK BİLEŞİKLER

Yapılarında hekzagonal benzen halkaları ya da benzeri bulunan bileşikler. Aromatik bileşikler organik bileşikler içinde ayrı bir seri meydana getirir. «Aromatik» adı eskiden hoş kokulu bir grup madde için kullanılırdı.

Alifatik seri ile aynı sınıfa sokulamayan bu kokulu maddeler arasında balsamlar, reçineler ve bazı kokulu yağlar sayılabilir. Bu maddelerin analizi yapıldıktan sonra yapıları belli olmuş ve aromatik maddeler grubunun, en basiti benzen olan, çok sayıda maddeyi içine aldığı anlaşılmıştır. C_6H_6 amprik formülüyle gösterilen molekülü aşağıdaki şekilde gösterilebilir.

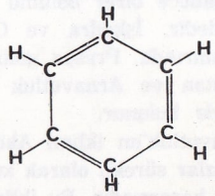

Bu yapı ilk defa 1865 yılında Alman kimyacısı Kekule Von Stradonitz tarafından teklif edilmiştir. Bağların bu dizilişi bugün kabul edilmemektedir. Özellikle karışık ve bileşik (kondanse) formülleri yazarken benzen halkaları sembolik olarak, köşelerinde harf bulunmayan düzgün altıgenler şeklinde gösterilir.

Başka aromatik bileşikler benzendeki bir ya da daha çok hidrojen atomu yerine başka atomlar ya da atom gruplarının geçmesiyle meydana gelir. Örnek olarak H yerine OH geçirilirse fenol (karbolik asit), NH_2 grubu geçirilirse anilin elde edilir. Benzen halkasından bir hidrojen atomu çıkarıldığı zaman meydana gelen gruba **aril** kökü denir.

İki ya da daha çok hidrojen atomu çıkarıldıktan sonra benzen halkaları birbirine bağlanırsa daha kompleks aromatik bileşikler elde edilir. Örneğin iki benzen halkasından naftalin, üç benzen halkasından antrasen meydana gelir.

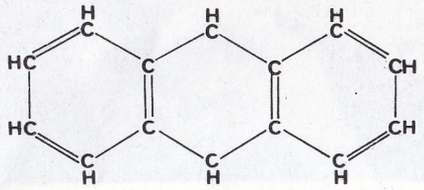

Çok sayıda benzen halkası yukarıda açıklanan şekilde ya başka yollarla, ya da «yan zincirlerle» birbirine bağlanabilir. Bunlara başka elementlerin atomları da takılabilir. Biyoloji ve endüstri yönlerinden önemli, çok karmaşık maddelerin birçoğunun yapılarında basit ya da birleşmiş benzen halkalarının bulunduğu görülmüştür.

ARP ya da HARP

Geçmişi çok eski bir telli çalgı. Telleri parmakla çekilerek çalınır. 1720 yılına kadar, yarım sesleri olmayan bir çalgıydı ve sesler parmağı tele basarak elde edilirdi. Bu tarihte Bavyeralı Hockbrucker, çalgıya beş pedal takarak yarım seslerin elde edilmesini sağladı. 1810 yılında Fransız Sébastien Erard, pedal sayısını yediye çıkardı ve mekanizmayı geliştirdi. Bugünkü durumunda her bir pedal, bir notanın sesini yarım ses yükseltir ya da alçaltır. Örneğin do pedalı, yerleştirilişine göre, çalgıdaki bütün do seslerini, ya do bemol, ya do, ya da do diyez olarak uyumlar.

ARP, JEAN ya da HANS

(1887-) Ressam ve heykeltıraş. Çağımızın en önemli sanatçılarındandır. Önce resme çalışmış ve bütün öncü hareketlere (Blaue Reitt, dadaizm, gerçeküstücülük) katılmış, kültür ve sanat dünyasının önde gelen kişileriyle ilişkiler kurmuştur.

Çizgisel biçimlerden hareket ederek yepyeni soyut bir anlayışa ulaşmış, ardından kendine özgü kabartmaya yer veren bir resme geçmiştir. Gereç olarak paçavra, ip, kâğıt vb. kullanmış, 1929 yılından sonra tamamen heykel çalışmalarına yönelmiş ve ünü daha da artmıştır. Bu alandaki çalışmaları organik elementleri andıran geometrik biçimlerden uzak basit biçimlere dayanır.

Arpın Harvard ve Karakas Üniversiteleriyle Paris'teki Unesco binasına yaptığı dev heykeller, çalışmalarının en başarılı örnekleri arasında yer alır.

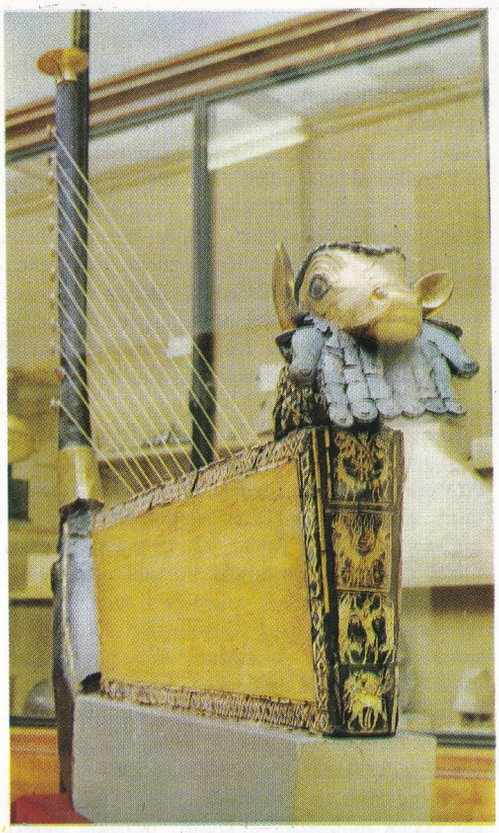

Solda: M.Ö. 2500'de yapılmış olan bir Sümer arpı. Sağda: 1831 yılında yapılmış bir arp.

ARPAÇAY

Doğu Anadolu bölgesinde Kars iline bağlı bir ilçe merkezi (2303 nüf.). Düz bir alanda kurulan kasabanın bir ikinci adı da Zaruşat'tır. Yükseltisi 1 660 m.'dir. Kars-Çıldır karayolu üzerindedir. Kasabaya 18 km. uzaklıktaki Başgedik demiryolu da ikinci bir ulaşım bağlantısıdır.

İlçenin (yüzölçümü 1 522 km^2., nüfusu 59 911) olup, merkez bucağından başka iki bucağı (Akyaka, Başgedik) ve 85 köyü vardır.

İlçe toprakları Doğu Anadolu yaylasının bir parçasını teşkil etmektedir. Çıldır gölünün sularını Aras ırmağına akıtan Çıldır çayı ile Cilavuz çayı yaylanın ortalık yerinde birleşmektedir.

Jean Arp'ın bir bronz heykeli.

Tam bir Doğu Anadolu iklimi egemendir. Toprak bereketli ve verimlidir. Kışlar soğuk, yazlar kuraktır. İlkbaharda yayla otlarla kaplanır. Tarıma elverişlidir, halk geçimini toprak ürünlerinden ve hayvancılıktan sağlar.

ARSENİK

Periyodik sistemin V.A grubunda bulunan yarı metaldir. Sembolü As., atom numarası 33, atomağırlığı 75,91'dir.

Tabiatta arsenik çeşitli bileşikler halinde bulunur. Arseno pirit (mispikel) demir-arsenik sülfür; orpiment (sarı zırnık) arsenik trisülfür; realgar (kırmızı zırnık) arsenik sülfür; kobaltit kobalt arsenik sülfür bileşimindedir.

Demir, kobalt ve nikel arsenürleri sırasıyle lölingit, smaltit ve kupfer nikel adıyle tanınır. Arsenik sülfürler eski Mısır'da duvarları süslemek için boya olarak kullanılırdı. Scheele yeşili yapısında bakır ve arsenik bulunan bir bileşiktir.

Gri renkli metalik arseniği ortaçağ simya cıları bilirdi. Albertus Magnus, arsenik trisülfürü sabunla kızdırarak metalik arsenik elde etmiştir. Arsenik üç allotropik şekilde bulunur. Gri metalik arsenik sebatlı, siyah kristal yapılı ve sarı toz şeklinde olan arsenik türleri (allotropları) dayanıksızdır. Dayanıksız türler yavaş yavaş metalik arseniğe dönüşürler.

Arseniğin çok sayıda bileşiği bilinmektedir. Bunların hepsi de zehirlidir. Hidrojenle yaptığı arsin (AsH_3) bileşiği bir gazdır. Bu gaz yardımıyle eser (çok az) miktardaki arsenik bile teşhis edilebilir. Marsh deneyi buna dayanır. Adlî tıpta Marsh deneyiyle arsenik zehirlenmeleri ortaya çıkarılabilir. Arsenik zehirlenmelerine karşı kullanılan antidot (panzehir) taze çöktürülmüş demir (3) hidroksit, kireç ve magnezyum sulfattır. En iyisi mideyi önce iyice yıkamaktır. Bundan sonra başka tedbirlere baş vurulur.

Arsenik kristallerinin mikroskoptan görünüşü. Arsenik, insan vücudu için zararlı olmakla birlikte, kimi bileşikleri, ufak dozlar halinde alınınca, bazı hastalıkların ilerlemesini durdurmaktadır.

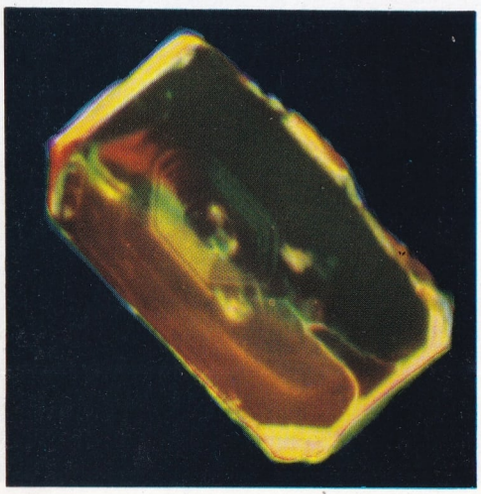

Arsenik ve bileşikleri cam endüstrisinde, beyaz pamukludan basma elde edilirken kullanılan çeşitli pigmentlerin yapımında, sepicilik işlerinde geniş ölçüde kullanılır. Bununla beraber arsenik en çok haşarat öldürücü, ayrıkotu köklerini yok edici, fare öldürücü, koyunları dezenfekte edici ilâçlar yapımında kullanılır. Örneğin koyunlar, içinde arsenik bileşiği eritilmiş sularla böceklerinden temizlenir. Arsenik triklorür ($AsCl_3$) I. Dünya savaşında zehirli gaz olarak kullanılmıştır. Bazen bu gaz siyanojen ya da fosgen gazlarıyle karıştırılarak, karışım zehirli gaz olarak kullanılmıştır.

Bazı organik arsenik bileşikleri tedavi amaçları için kullanılır. Bu önemli arsenik bileşikleri arasında arsenobenzenler sayılabilir. Tehlikeli hastalıklarla mücadelede de arseniğin kullanıldığı haller vardır. Ehrlich, tedavi edici etkisi olan aynı zamanda vücuda zararlı etkisi olmayan arsenik bileşikleri elde etmeye uğraşmıştır. Bir hayli denemeden sonra 1909 yılında salvarsan bileşiğini elde etmeyi başardı. Bu ilk arsenobenzen frengiye ve uyku hastalığına karşı başarıyla kullanılan ilk ilâç oldu.

Dünyada üretilen arseniğin çoğu bazı filizlerin kavrulması sırasında yan ürün olarak ele geçen maddeden sağlanır. Örneğin bakır, altın metalürjisinde önemli miktarda arsenik trioksit meydana çıkar. En çok arsenik çıkan yer Kuzey İsveç'te Boliden madenidir. Bunun ancak küçük bir kısmı arıtılarak piyasaya çıkarılır. A.B.D., Kanada, Brezilya, Batı Avustralya da belli başlı arsenik üretici ülkelerdir.

Arsenik Zehirlenmesi: Sürekli olarak arsenik tozları ve dumanı yutanlarda kusma, mide ağrısı, ishal, çılgınlık belirtileriyle kendini belli eden zehirlenme. Deri döküntüleri, baş ağrısı, felçler ortaya çıkabilir; tedbir alınmazsa ya da vücuda arseniğin girmesi birdenbire engellenirse öldürebilir.

ARSEVEN, CELÂL ESAT

(1876-) Türk bilim adamı ve Güzel Sanatlar tarihi bilgini. İstanbul'da (Beşiktaş) doğdu. Geçen yüzyılın devlet adamlarından sadrazam Esat Paşanın oğludur. Sanayi-i Nefise Mektebi (Güzel Sanatlar Akademisi) nde, Mekteb-i Mülkiye (Siyasal Bilgiler) de ve Mekteb-i Harbiye (Harp Okulu) de okudu. Harp Okulundan mülâzim-i sani (Üsteğmen) rütbesiyle çıktı (1893), Kolağası (yüzbaşı) yken askerlik görevini bırakarak (1906) Sanayi-i Nefise Mektebinde Mimarlık Tarihi ve Şehircilik dersleri öğretmeni oldu. Darülbedayi (Şehir Tiyatrosu) Müdürlüğü yaptı (1908). 1924-1941 yılları arasında Ankara şehrinin bayındırlık hareketlerinde görev aldı. Sekizinci devrede Giresun'dan milletvekili seçilerek T.B.M.M.'ne girdi. Milletvekili bulunduğu sürece de meslek çalışmalarına ara vermedi. Millî Eğitim Bakanlığının yayınladığı «Güzel Sanatlar» dergisinde ve o zaman «İnönü Ansiklopedisi» adıyle yayınlanmakta olan «Türk Ansiklopedisi»nde değerli yazılar yazdı.

Arseven'in bir de ressamlık yönü vardır.

Celâl Esat Arseven.

Tarihî kaynaklara dayanarak yaptığı tablolar başarılı sayılır. Özellikle, İstanbul'un Bizans devrini gösteren kuşbakışı panoraması beğenilen eserlerinden biridir. Bütün eserlerindeki zarif çizgili resim ve planlar kendi kaleminden çıkmıştır. Millî Eğitim Bakanlığınca yayınlanan, Sanat Ansiklopedisi (4 cilt) ni yazmıştır.

Eserleri: Constantinople (Fransızca-1910-Paris), Eski İstanbul (1912), Eski Galata (1913), Kaamus-u Sanat, İslahat-ı Mimarîye, Türk Sanatı (1928), Yeni Mimarî (1931), Şehircilik (1937), L'Art Turc (Fransızca-1939), Sanat Lugatı (Fransızcadan Türkçeye-1944), Sanat Ansiklopedisi.

(Tiyatro): Sultan Selim-i Salis (Salâh Cimcoz'la beraber-1909). Bu piyes tekrar gözden geçirilerek: Üçüncü Selim adıyle oynanmıştır (1958). Şaban (Almanca yazılmış, bestesini Victor Badeglia yapmış ve 20 şubat 1918'de Viyana'da oynanmıştır, Operet), Büyük Yarın (1925), Saatçı (Operet-1932-Yusuf Sururi'yle beraber), Büyük İkramiye (1933), Bay Turgan (1936) Yusuf Sururi'yle beraber. Bir, İki, Üç, Dört.

ARSLAN, GİRAY HAN

(1702-1767) Kırım hanı. İki kez han olmuştur. Birincisi 1747-1756, ikincisi 1767'dedir. Devlet Giray hanın oğlu ve Hacı Selim Giray hanın torunudur. Bir Giray geleneğine uyarak, Çerkes Seydi kabilesi beyinin yanında büyümüştür. Selim Giray hanın ölümü üzerine Kırım hanı seçilmiştir (haziran 1747). Rusya ve Lehistan'la dostluklar kurarak yaşamış, 1756 martında bir oyuna getirilerek hanlıktan uzaklaştırılmış, Sakız adasına sürülmüştür.

1767 martında ikinci kez hanlığa getirildiyse de, kısa bir süre sonra öldü.

Cesur ve uzak görüşlü olarak tanınır. Birçok hayır eserleri bırakmıştır.

ARSLAN, YÜKSEL
(1933-) İstanbul'da doğmuştur. Sanat Tarihi öğreniminin yanı sıra resim çalışmalarını yürütmüş, 1955'te Maya galerisinde «İlişki, Davranış, Sıkıntılara Övgü» ve 1959 kişisel sergilerinden sonra Paris'e giderek 1962 yılında da «Homunculus, Cucus- palus-planus, phallus, micrococcus» adı altında ARTURE adlı serili resimlerini sergilemiştir. Daha sonra, Kopenhag ve Frankfurt (1965), Paris (1967) sergilerinden sonra yurda dönmüş, 1967 yılı son aylarında da İstanbul ve Ankara'da iki özel sergi açmıştır. Şimdi yine Paris'tedir.

ARSOY, YESARİ ASIM
(1900-) Türk besteci ve ses sanatkârı. İstanbul'da doğmuştur. İlk müzik derslerini 16 yaşındayken Adapazar'lı Hikmet Beyden almıştır. Daha sonra Udî Refet, Kemanî Vamık ve Kanunî Süreyya Beylerden de ders alarak müzik bilgisini artırmıştır. 1929'da bestelediği şarkılarla kendini tanıtmış, plaklar doldurarak konserler vermeye başlamıştır. Daha sonra bestecilik ve müzik öğretmenliğiyle uğraşmıştır. 200'den fazla bestesi vardır.

ARŞİV
Kökü, Yunanca arkheion ve buradan Latinceye geçen archivum sözcüğüne dayanan arşiv, herhangi bir tarihte, resmî dairelerin, kurumların veya kişilerin işlerini yürütürken kendiliğinden ortaya çıkan, işlemi tamamlanmış ve korunması gerekli belgelerin düzenli bir şekilde bir araya getirilerek saklandığı yerdir. Arşivler, belgelerin çıktığı yer olan dairenin, devletin, şehrin, kurumun veya ailenin hizmetinde oluşuna göre devlet arşivi, şehir arşivi, özel arşiv, aile arşivi gibi isimler alırlar. Herhangi bir resmî dairenin, kurumun, bir şahsın saklanması gereken belgeleri, defter ve dosyaları vardır. Çeşitli kurumlar, bankalar, fabrikalar, ticarî şirketler, dernekler, siyasî partiler vb. gibi teşekküller işlerini daha çok yazışmayla görmeye, dosya ve defter tutmaya mecburdurlar, ki bunların hepsi arşiv malzemesi meydana getirir. Arşiv malzemesinin çekirdeği, devlet dairelerinin, çeşitli kurumların günlük muamelelerinden ortaya çıkan belgeler ve dosyalardır. Bir müddet sonra bu belgeler, ancak geçmişe ait bir işi tetkik maksadıyle depolara kaldırılır. Genellikle her dairenin böyle bir deposu vardır. Arşivi teşkil eden malzeme bu depolardaki evrakın arasından uzmanlarca seçilir ve belli kurallara göre sınıflandırılır. Arşiv malzemesi mütemadiyen artar, bitmek, tükenmek bilmez. Arşivler de kütüphaneler gibi daima gelişen müesseseler oldukları için, binaların da ileriki gelişmeler göz önünde bulundurularak inşa edilmelidir.

Arşivler, belge (doküman) lerden meydana gelirler. Fakat bütün belgeler arşiv malı değildir. Bunlar mahiyetlerine, amaçlarına göre arşiv malzemesi olabilir veya olamazlar. Çok defa kütüphane malzemesi ile arşiv malzemesi birbirine karıştırılır. Bu yüzden kütüphanelerimizde arşiv malzemesi olacak pek çok belge mevcuttur.

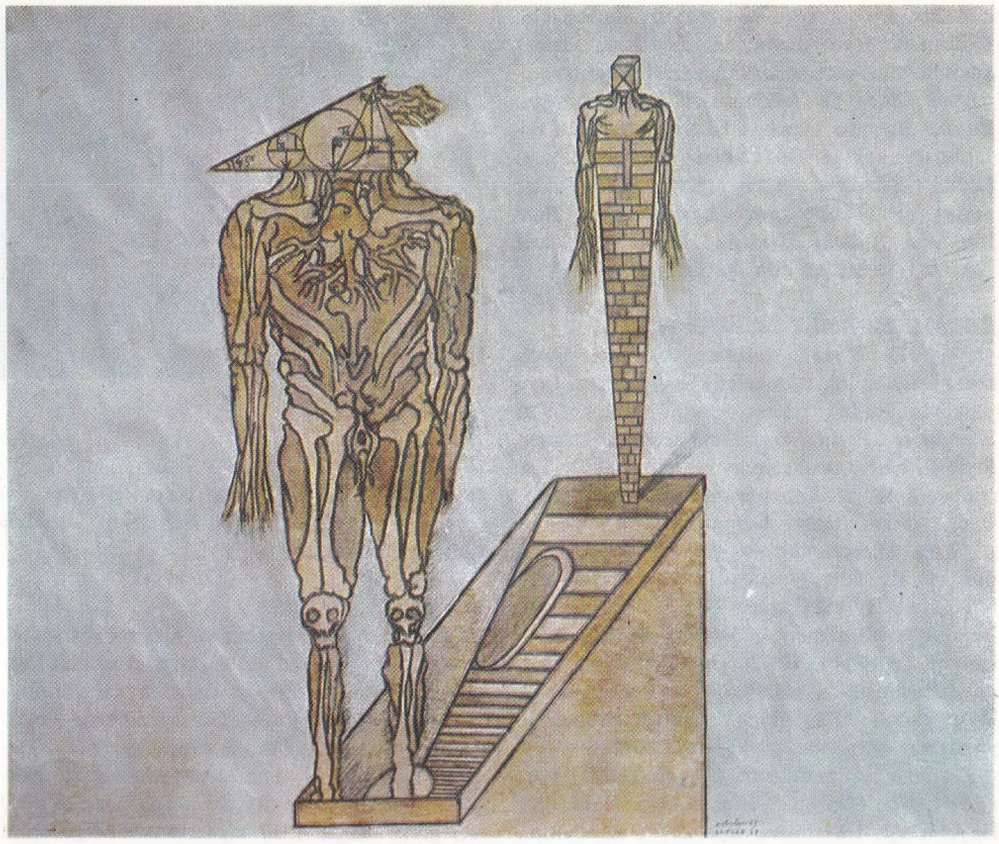

Yüksel Arslan'ın Arture 28 adlı tablosu.

Genel olarak arşivler kişisel bir çalışma eseri olmayan belgelerden meydana gelmekle, kütüphane ve müzelerden ayrılırlar.

Arşivi teşkil eden malzeme, belgeler halinde olduğundan, geçmiş faaliyetlerin gerçek ve yaşayan delilleridir.

Arşivin tarihi en eski devirlerdeki uluslara kadar çıkar. Mezopotamya'da Nippur şehrinde M.Ö. 2000 yılından itibaren tabletlerin saklandığı resmî bir devlet arşivi bulunmuştur. Hititlerin merkezi olan Hattuşas (Boğazköy)) da yapılan kazılarda M.Ö. 1800-1200 yıllarına ait bir devlet arşivi meydana çıkarılmıştır.

Eski Yunanlılar ile Romalılar devlet evrakını tapınaklarda saklamışlardır. Atina daha M.Ö. IV. yüzyılda resmî evrakını bir merkezde toplamıştır. Roma'da Saturnus tapınağının arkasına Aerarium diye anılan bir devlet arşivi binası yapılmıştır (M.Ö. 83).

Avrupa devletleri arasında arşiv kurma öncülüğünü Fransa yapmıştır. Daha Philippe Auguste ve Saint Louis zamanlarında arşiv işleri düzelenmiş ve Sainte-Chapelle'de tesis edilen arşiv İhtilâle kadar orada kalmıştır. Daha sonra çıkartılan yeni kanunlarla Fransız Millî arşivi kurulmuş (1790) tur. 1807 yılında Napoleon I. arşiv binasını Hotel de Soubise'e naklettirmiştir.

Orta Avrupa'da Alman devletlerinin ve bağımsız şehirlerin arşivleri, XIII. yüzyıldan daha eskiye varmamaktadır. 919'da Potsdam'da bir Alman Devlet arşivi kurulmuş ve 1867'den itibaren devletin bütün resmî evrakı buraya toplanmaya başlanmıştır.

İngiltere'de, bir devlet adamının, zamanına ait evrakı kendinde saklaması âdet olduğundan XIX. yüzyıla kadar resmî evrak daha çok kişilerin ellerinde dağınık bir halde kalmıştır. Ancak 1838'de çıkartılan bir kanunla, «Public Record Office» kurulduktan sonradır ki, resmî evrak bir araya toplanıp, tasnif edilmeye başlanmıştır.

Birleşik Amerika Devletlerinde ise arşiv belgeleri ·Amerika'nın bağımsızlığı tarihinden itibaren Kongre kütüphanesinin bir kolu olan arşiv dairesinde saklanmaktadır. Birleşik Amerika'yı teşkil eden her devletin de ayrıca bir devlet arşivi vardır.

Osmanlı İmparatorluğunda devlet işlerine ait olan milyonlarca evrak, kese, torba ve sandıklarda belli bir düzene göre saklanmışsa da bugünkü anladığımız anlamda ilk arşiv 1846 yılında Sadrazam Mustafa Reşit Paşanın emri üzerine «Hazine-i Evrak»ın kurulması ile başlar. Cumhuriyet Hükümeti kurulduktan sonra «Hazine-i Evrak» Başbakanlık teşkilâtı içine alınmış, 1937'de çıkartılan bir kanunla ayrı bir müdürlük, daha sonra 1943 yılında çıkartılan başka bir kanunla da «Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü» haline getirilmiştir. Fakat bugün hâlâ memleketimizde bir devlet arşivi kurulamamıştır. Her geçen yıl, devlet dairelerinin evrakına yenilerini eklemektedir. Böylece, devlet arşivine gidecek malzemeyi ayırmak, tasnif, tertip ve imha etme işleri güçleşmektedir.

Memleketimizde diğer önemli bir arşiv de İstanbul Topkapı Sarayı Müzesi arşividir. Tanzimattan önce padişahlarla ilgili ve ken-

dilerince önemli görülen evrak ve defterlerin, öldürülen veya mallarına elkonulan devlet adamlarının evlerinde bulunan bu çeşit belgelerin Sarayda saklanması âdet olmuştu. Bunlar Sarayda Hazine-i Hümayun'da özel dolaplarda saklanırdı. Orhan Gazi zamanına kadar gerilere giden bu arşivde 11 000 kadar defter ve 12 500'e yakın belge vardır. Bunlara son yıllarda Hazine-i Hassa ve Maarif Nezareti evrakları da katılmıştır.

ARTAM, MEHMET NURETTİN
(1900-1958). Yazar, gazeteci, şair ve öğretmen. İstanbul'da (Çengelköy) doğmuştur. Çengelköylü Kadirî tekkesi şeyhi Mehmet Veli Efendinin oğludur. Gazeteciliğe fıkra yazarlığıyle «Vakit» gazetesinde başladı (1920). Yazılarında «Toplu İğne» takma adını kullanırdı. Önce sultanî mekteplerinde, sonra liselerde İngilizce öğretmenliği yaptı. Eğitim çevresinin mümtaz bir simasıydı. Cumhuriyet ilân edildikten bir süre sonra Ankara'ya yerleşti. Yazılarını «Hakimiyet-i Milliye» (Ulus) gazetesinde yayınladı. 1950 seçimlerine kadar Ankara radyosunda «Radyo Gazetesi» ni hazırlayıp okudu, Ulus'taki «Yankılar» sütununda yazılarını sürdürdü. Ankara'da ölmüştür.

Eserleri: (Şiir) Varım Yoğum (1933), Seccade (1947). (Düzyazı) Boş Saatler. (Fıkralar) Hayır Paşa Hazretleri. (Çeviri) Gazi Osman Paşanın ordusunda bulunmuş İngiliz subayı F.W. von Herberti'nin anılarını «Plevne Savunmasında Bir İngiliz Subayının Anıları» adıyle çevirmiştir.

Nurettin Artam.

Arşiv. Arşivlerde saklanan belgeler, çoğu zaman önemli bir tarih kaynağı meydana getirmektedir.

ARTEMEL, TALÂT
(1909-1957). Türk tiyatro ve sinema oyuncusu, yönetmeni. İstanbul'un Topkapı semtinde doğmuştur. Babası, Ziraat Bankası memurlarından Mustafa Faik Beydir. Öğrenimini (orta) yaparken bir yandan da «Topkapı Spor Kulübü» mahfelindeki temsillerde dekorcu ve makyajcı olarak çalışırdı. Sonradan bu temsillere çıktı. Raşit Rıza tiyatrosunda figüranlık yaptı. 1926'da Darülbedayi (Şehir Tiyatrosu) ye girdi. İlk önce Hamlet'te küçük bir rol oynadı. Sonra Zehirli Kucak ve Yasin Hoca oyunlarında dikkati çekti. Peer Gynt'le ün kazandı. 1930'da «Kaçakçılar» filminin çevrilişiyle sinema oyunculuğuna başladı. 1945'te «Hürriyet Apartmanı» filminin rejisörlüğünü yaptı. Film çevirmek üzere gittiği Bolu'da kalp krizinden öldü (1957).

Oynadığı oyunlar: 1928'de «Avukat Zehra Ferit» ten başlayarak ölümüne kadar (Tanrıdağı Ziyafeti) yüzlerce oyunda başrol ve rol oynadı. Bunların bazıları: Yaşayan Kadavra, Peer Gynt, Suç ve Ceza, Ayak Takımı Arasında, Haydutlar, Hile ve Sevgi, Faust, Macbeth, Othello, Yaprak Dökümü, Eski Şarkı, İhtiras Tramvayı, Liliom.

ARTEMİS
Yunan mitolojisinde bekâret ve orman Tanrıçası. Zeus ile Leto'nun kızı, Apollon'un kardeşi sayılır. İkiz olarak doğmuşlardır. Artemis, aynı zamanda doğanın simgesidir. Arkadaşlarıyle toplu olarak ormanlarda, dağlarda dolaşır. Bütün hayvanlar onun buyruğu altındadır. Özellikle geyik ve ayı, Artemis'in kutsal yaratıklarıdır. Avcıdır, bu nedenle yay ve oklarıyle tasvir edilir. Bekâret Tanrıçası olduğundan, erkekle her türlü ilişkiyi red eder. Kendisini, arkadaşlarıyle yıkanırken seyretmiş olan Aktaion'u çok korkunç bir cezayla cezalandırmıştır. Kendisiyle gezen arkadaşları da bâkiredir. Kadınlar Tanrıçası olduğundan, genç kızlar evlenirken ona dualar ederler. Artemis de onlar doğururken yardım eder. Romalılar, Artemis'e Diana adı altında, ışık ve güneş Tanrıçası olarak taparlardı.

Artemis genç erkek ve kızları korur. Bereket Tanrıçasıdır da. Gençler, onun adına danslı oyunlar düzenlerler.

Artemis, çeşitli heykel ve resimlerde tasvir edilmiştir. Delos adası (Ege denizi) ndaki kazılarda ortaya çıkarılan Artemis'in heykellerinde canlılık görülmemektedir, ancak arkaik devrin sonunda, Tanrıçanın yüz çizgilerinde canlı bir ifade okunmaktadır. Nihayet Artemis'in [illegible] çıdan heykelleri görülmeye başlar. [illegible], bunlarda ayakta duran, genç v[illegible] uzun bir giysi bulunan bir ka[illegible] olarak [illegible] erilir.

ARTEZYEN
Düzey farkı yüzünden basınç altında bulunan yeraltı sularının sondaj burgularıyle delinerek yeryüzüne fışkırtılması için açılan kuyular. Bu kuyulara artezyen adının verilmesinin nedeni, ilk olarak Fransa'da Artois'da açılmış olmasındandır.

Basınçlı yeraltı suları genel olarak su geçirmez (kil gibi) tabakalar ile su geçiren (kum gibi) tabakaların birbirini izler durumda sıralanmaları ve tekne ya da çanak biçiminde olmalarıyle meydana gelir. Yağmur ve kar suları tabakanın yükseklerde bulunan açık kenarlarından girerek bu boşluklarda toplanır. Böylece yeraltında çoğalan sular üzerinde su geçirmeyen bir tabaka olması dolayısıyle yükselemez ve belirli bir basınç altında kalır. Su geçirmeyen tabaka beslenme bölgesinden daha aşağıda bir noktadan sonda burgusuyle delinir ve birleşik kaplar kuralına göre az çok güçlü bir basınçla ve çoğu kez fışkırarak yükselir.

Artezyen kuyuları, sondaj burgularıyle delinen yere demir borular koymak suretiyle elde edilir. Bu boruların kenarları suyun bulunduğu tabaka yüksekliğince, suyun boruya girmesi için deliklidir. Deliklerin tıkanmaması için boru ile sondaj deliği arasında kalan boşluk ufak çakıllarla doldurulur.

Talât Artemel Faust'da (solda).

Artemis heykeli. (Selçuk Arkeoloji müzesi).

ARTOVA

Karadeniz bölgesinde Tokat iline bağlı bir ilçe merkezi (nüfusu 2 863).

İlçenin (yüzöl. 909 km², 32 265 nüf.) olup, merkez ve Sulusaray bucağı ve bu bucaklara bağlı 57 köyü vardır. İlçe toprakları Tokat ilinin güney-batısına düşer. Yüzeyi dik yamaçlı dağlar, vadiler ve küçük ovalardan meydana gelmiştir. Halkı tahıl ve pancar ürünleriyle ve hayvancılıkla geçimini sağlar.

ARTUKOĞULLARI.

Çeşitli kolları Amid (Diyarbakır) Hısn, Keyfa, Mardin ve Harput'ta hüküm sürmüş olan Türk sülâlesi ve devleti.

Artukoğullarının tarihini dört bölüme ayırarak incelemek doğru olur.

İlk dönem. Artukoğullarının, Selçuklu İmparatorluğunun Sultan Melikşah'tan sonra zayıflayışından yararlanarak, bağımsız bir siyasî birlik halini almaya başladıkları dönemdir.

Melikşah'ın ölümünden sonra Selçuklu İmparatorluğundaki merkeziyetçi yönetim anlayışının da gitgide zayıfladığı görülmüştür. Merkeziyetçiliğin zayıflamasıyle, o zamana kadar Selçuklulara bağlı olan Artukoğullarının da gittikçe bağımsız bir niteliğe kavuşmaları sonucunu hazırlamıştır.

Bu dönemin ardından gelen ikinci dönemde, siyasî bir birlik halini almış olan Artukoğullarının bağımsız bir devlet haline geçtiği görülür. Abbasî halifelerinin dinî etkilerini Selçukluların yüksek egemenliğini kabul etmekle birlikte, Artukoğulları artık bağımsız bir devlet halini almıştır. İkinci dönemi izleyen üçüncü dönemde Artukoğulları Eyyubilerin egemenliği altına girmiştir. Devlet kuvvetli bir siyasî gelişme göstermemiş, o çağın Anadolu Selçukluları gibi büyük devletlerin genişleme eğilimi göstermeleri karşısında ufak bir prenslik durumuna düşmüştür.

Dördüncü dönemde Akkoyunlu ve Karakoyunlu beyliklerinin baskısı Artukoğullarını çökertmiştir.

Artukoğullarının üç ana kolu vardır. Bu kollarla ilgili bilgiler şöyle özetlenebilir:

1 — Hısn Keyfa Artukluları (1101-1231). Artuk Beyin ölümünden sonra oğulları Muimüddevle Sokman ve Necmettin İlgazi yerini almış, Sokman ilkin Hısn Keyfa (Hasan-keyf) ya sahip olmuş, 1041 yılında da Mardin'i ele geçirmiştir. Daha sonra da Haçlı ordularını yenilgiye uğratarak Baudouin ile kardeşini esir etmiştir. Sokman'dan sonra oğlu İbrahim Hısn Keyfa da beylik etmiş, bunun yeğeni Fahrettin Karaaslan'ın beyliği sırasında Diyarbakır'ın büyük bir kısmı beyliğe bağlanmıştır. (1148). Hısn Keyfa Artukluları ilkin Eyyubilerin, ardından da Anadolu Selçuklularının egemenliğini kabul etmişler, Moğol istilâsı sırasında Artukluların Hısn Keyfa kolu çökmüştür.

2 — Mardin Artukluları (1108-1409). Artuk Beyin oğlu Necmettin İlgazi tarafından kurulmuştur. 1108 yılından beri Mardin'e sahip bulunan Necmettin İlgazi, yayılma siyaseti izlemeye başlamış, Halep emirinin ölümü üzerine bu şehrin yönetimini de eline geçirmiştir. (1118). Haçlılarla çetin savaşlar yapan Necmettin İlgazi, öldükten sonra oğullarından Şemsüddevle Süleyman Mayyafarikin'de, Temurtaş Mardin'de, yeğeni Bedrüddevle Süleyman ise Halep'te egemen oldular. Mardin Artuklularının son hükümdarı Melik-üs-Salih Şehabettin Ahmet, Mardin şehrini Karakoyunlu hükümdarı Kara Yusuf'a teslim etmek zorunda kalınca, Artukoğullarının Mardin kolu da sona ermiştir (1409).

3 — Harput Artukluları (1185-1233). İlgazinin torunu Nurettin Muhammet'in ölümünden sonra (1185) kardeşi Ebu Bekr, Harput şehrinde Artukoğullarının yeni bir kolunu kurmuştur. Ebu Bekr Hısn Keyfa'yı da almak istemiş ancak bunu başaramamıştır. Ebu Bekr'den sonra gelen oğlu Hızır ve onun oğlu Nurettin Artuk yönetiminde Artukluların Harput kolu çökmüş ve şehir 1234 yılında Anadolu Selçuklu Sultanı Alâettin Keykûbat'ın eline geçmiştir.

Artukoğulları Beyliği Sanatı. — Diyarbakır'da Anadolu'nun en eski yapılarından biri olan Ulucaminin kökleri ve ilk yapım tarihleri Melikşah'a kadar gitmekle beraber genel biçimini alışı daha çok Artukoğulları beyliğinin hüküm sürdüğü yıllarda olmuştur. Bu yapının önemi yalnız erken bir tarih taşımasından gelmemektedir. Taşıdığı planın özellikleri uzun yıllar bu çevredeki yapıları etkilemiş ve sürekli bir gelişmenin kaynağı olmuştur. Aynı planın ilk örnekleri daha VIII. yüzyıl başlarında Şam Emeviye camisinde ortaya çıkmış, Güney-doğu Anadolu'da aynı gelenek Diyarbakır Ulucamisiyle yeni bir aşama göstermiştir. Yapının ana şekli enine bölümlerle bunu ortada kesen geniş bir açıklıktır. Bazen bu kısım kubbeyle örtülerek zenginleştirilmiştir. Bu kısımlara geniş bir avlu eklenerek plan son şeklini almaktadır.

Ulucaminin dışında Diyarbakır'da Artukoğullarının yapı zenginliğini gösteren iki önemli yapı daha vardır. Bunlar aynı zamanda Anadolu'da yapılmış en erken tarihli iki açık medresedir. Bunlardan birincisi 1198 tarihli Zinciriye, ikincisi 1198-1223 tarihli Mesudiye medreseleridir. Ulucami çevresinde yer alan bu yapılar avlu etrafına yerleştirilmiş eyvan ve medrese odalarından meydana gelmektedir. Zinciriye tek katlı, Mesudiye medresesiyse iki katlı olarak düşünülmüştür. Çağının en önemli kültür merkezleri olarak beliren bu yapılar, Gazneliler ve Büyük Selçuklular devrinin ortaya koyduğu dört eyvanlı med-

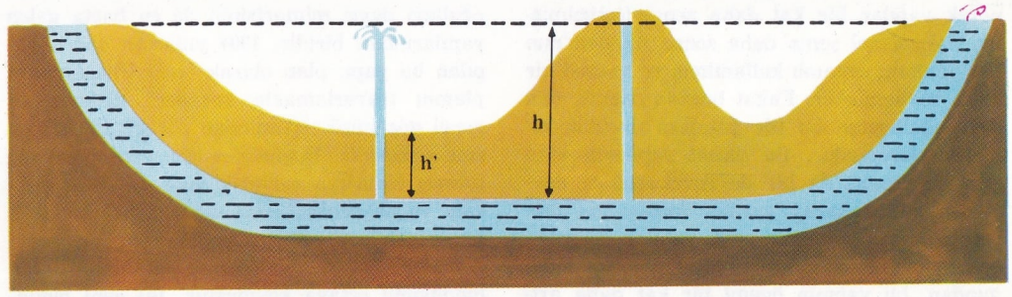

Artezyen kuyuları sondaj borularıyle delinen yere borular koymak suretiyle elde edilir. Yeraltı suyunun en yüksek kesiminin ortalamasının yüksekliği (h) açılan kuyunun yüksekliğinden (h') fazla olunca su yeryüzüne fışkırır.

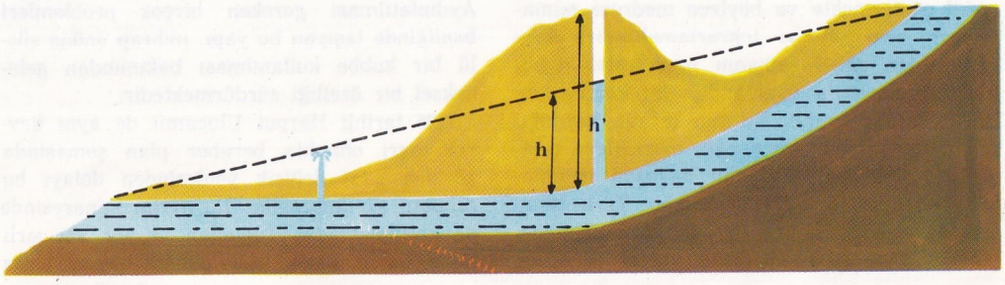

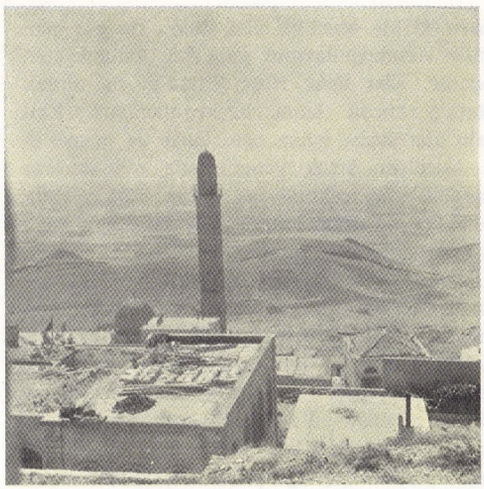

Mardin Sultan İsa medresesinden Ulucamiin genel görünüşü. Altta: Mardin Sultan İsa medresesinin genel görünüşü.

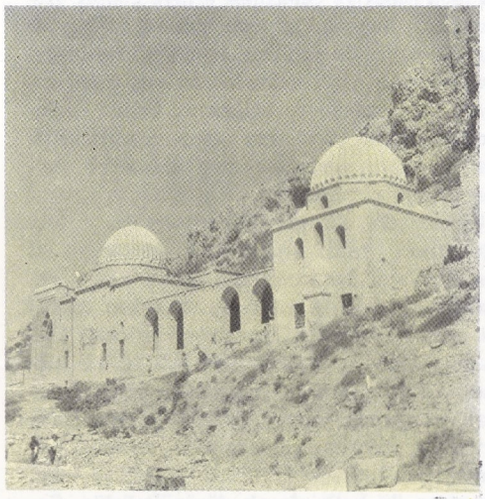

rese geleneğinin Anadolu'ya iletilmesinin ilk örnekleri olmaktadır. Bu geleneklere Güneydoğu Anadolu'nun zengin taş işçiliği de eklenerek yapılar bir kat daha zenginleştirilmiştir. Aynı genel şema daha sonra Anadolu'nun her yanında devamlı kullanılmış ve anıtsal bir şekle bürünmüştür. Fakat burada önemli olan Artukoğullarının bu tür yapılara öncülük etmeleri durumudur. Bu dinsel yapıların yanı sıra Diyarbakır'da bir de Artukoğulları devrinden kalma saray vardır. Anadolu'da dinsel yapıların yanında sivil yapılar nispeten çok daha az sayıda günümüze ulaşmış olduğundan, bu yapının önemi bir kat daha artmaktadır. 1961-1962 yıllarında Diyarbakır İçkalesinde yapılan kazılar sonunda zengin bezemelere sahip orijinal planlı bir saray bulunmuştur. Bu sarayın planı da dört eyvanlı bir şekil göstermekte ve böylece medrese mimarîsiyle aynı şemayı tekrarlamaktadır. Aynı gelenekten gelen şemanın medreseler dışında saraylara da uygulandığı bu kazılar sonunda anlaşılmıştır. Kazının ortaya koyduğu diğer önemli bir nokta cam mozaiklere rastlanmış olmasıdır. Süslü bir havuzun zemininde kullanılan bu cam mozaikler Türk bezeme sanatında ilk kez burada görülmektedir. Bunun yanı sıra çift başlı kartal armaları taşıyan çinilerin varlığı, Diyarbakır surlarında karşımıza çıkan kabartmalarla aynı devir özelliklerinin taş ve çinide aynı zamanda uygulandığı gerçeğini ortaya çıkarmıştır. 1206 yılları civarında yapılmış olduğu anlaşılan bu saray sürekli tahripler gördüğünden çift başlı kartal armalı çini levhalar onarımlar sırasında çeşitli yerlere gelişigüzel yerleştirilmiştir. Halbuki öbür taş üzerine kabartmalar her biri birer sanat anıtı gibi yükselen Diyarbakır'ın Evli Beden, Keçi Burcu ve öbür burçlarında bütün çizgileriyle durmaktadır. Artuklu sultanlarının armaları olan bu kabartmalar Türk plastik sanatının sayılı güzel örneklerindendir.

Artukoğullarının ikinci büyük merkezi olan Mardinde, Diyarbakır kadar bu devrin yapılarının en çok bir arada görülebileceği şehirlerdendir. 1176 tarihli Ulucamii, 1312-1361 tarihli Babüssur camisi, 1230-1260 tarihli Hatuniye ve Şehidiye medreseleri, 1385 tarihli Sultan İsa medresesi ayakta kalabilen binaların başında gelmektedir. Camiler daha önceki örneklerin planını tekrarlamakla beraber, dilimli taştan kubbeleriyle dış görünüşleri bakımından zengin görünüşlere ulaşmışlardır. Türbe ve cami kısmında da dilimli kubbelerin kullanıldığı Sultan İsa medresesi, iki katlı ve cami, türbe gibi kısımları içinde taşımakla kapalı bir yapı topluluğu meydana getirmektedir. Burada taş işçiliği büyük bir atılım yaparak çok zengin görünüşlere erişmiştir. Ana eyvanlarından suların akarak orta avluya geldiği bu medrese eğimli bir arazide yapılmasına rağmen bulunduğu yere ustaca uydurulmuştur. Planı biraz değişikliğe uğramış, fakat yine de geleneklerin getirdiği çizgiden pek ayrılmamıştır. Bütün bu çevrenin genel özelliği olan bazı yenilikler bu yapıda da vardır. Bu biraz da iklim koşullarının ortaya koyduğu zorunlu bir değişimdir.

Mardin'in ilçesi Kızıltepe'de yer alan Ulucami Türk mimarîsinin olduğu kadar Artukoğulları devri mimarîsinin de en başta gelen yapılarından biridir. 1204 yıllarına doğru yapılan bu yapı, plan olarak öteki Ulucamilerin planını tekrarlamakla beraber, süsleme ve genel görünüşü bakımından sürekli ilgiyi üzerine çekmiştir. Bugün yer yer yıkılmaya yüz tutmuş olmasına rağmen, yine de süslü mihrabı ve ön cephesi eski durumu hakkında fikir verebilecek güçtedir. Son yapılan araştırmalar, önünde bir avlusu ve minaresi bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu yeni buluntularla yapının planının bütün açıklığıyle öğrenilmesi mümkün olmuştur.

Silvan ilçesindeki Ulucami de Kızıltepe Ulucamisi gibi bir Artukoğulları devri yapısıdır. Aydınlatılması gereken birçok problemleri benliğinde taşıyan bu yapı, mihrap önüne süslü bir kubbe kullanılması bakımından geleneksel bir özelliği sürdürmektedir.

1166 tarihli Harput Ulucamii de aynı devrin eseri olmakla beraber plan şemasında görülen bazı değişik yönlerinden dolayı bu gruptan ayrılmaktadır. Bu ayrım minaresinde de görülmektedir. Tuğladan ve yer yer sırlı tuğla ve çinilerin kullanıldığı, bugün biraz eğilmiş olarak duran bu minare ile, öbür kare ya da diğer biçimli taştan minareleri arasında bazı noktalardaki ayrım ilk bakışta sezilmektedir.

ARTVİN

Karadeniz bölgesinde, Anadolu'nun doğu-kuzeyindeki illerimizden Artvin'in merkezidir. (39 847 nüf.) Şehrin İskitler tarafından kurulduğu sanılmaktadır. Kıldiyet dağının kuzeyine bakan dik meyilli yamaçlar üzerindedir. Halkının başlıca gelir kaynağını meyvecilik, bağcılık ve tütün yetiştirimi sağlar.

İlin (yüzöl. 7436 km², 210 065 nüf.) merkezden başka 6 ilçesi (Ardanuç, Arhavi, Borçka, Hopa, Şavşat, Yusufeli) vardır. Bu ilçelere merkez bucakları dahil 21 bucak ve 277 köy bağlanmıştır. İl topraklarının doğusunu Kars, kuzey-batısını Karadeniz, güneyini de Rize ve Erzurum illeri çevrelemiştir. Kuzey bölümü Rusya ile sınırlıdır. İl topraklarının ortasından geçen Çoruh ırmağı dolayısıyle eski adı Çoruh'tu. Doğu Anadolu'nun en dağlık bölgesidir. Sürekli yağmur alır. Kaçkar (3 048 m.), Karçal (3000) ve Yalnız Çam (1600 m.) dağları ve tepeleriyle çevrilmiştir. İklim, Karadeniz iklimidir. Dağlar ile Karadeniz kıyıları arasında kalan bölgedeyse Akdeniz iklimi egemendir.

Tahıl, bakla, pirinç, patates, üzüm ve çeşitli meyve yetiştirimiyle uğraşılır. Murgul bakır madeni de il toprakları içindedir. Genellikle toprakların ekime uygunluk göstermediği yerlerde halk hayvancılıkla uğraşmaktadır.

ARUZ

Türk edebiyatında hecelerin uzunluk ve kısalıklarına dayanan bir veznin adıdır. Eski Türk edebiyatında da bu terim, «İlm-ül-aruz» (aruz bilimi) diye anılır ve manzumelerde kullanılan vezinleri öğreten bir bilim sayılırdı. Sözcük Arap ve Fars edebiyatlarında da aynı anlamı taşımaktaydı. Aruz ölçüsü İslâmlıktan önce, Araplar arasında doğmuştur. İlk sınıflama ise, IX. yüzyıl Arap bilginlerinden

Kızıltepe Ulucamiinin giriş cephesinden bir görünüş.

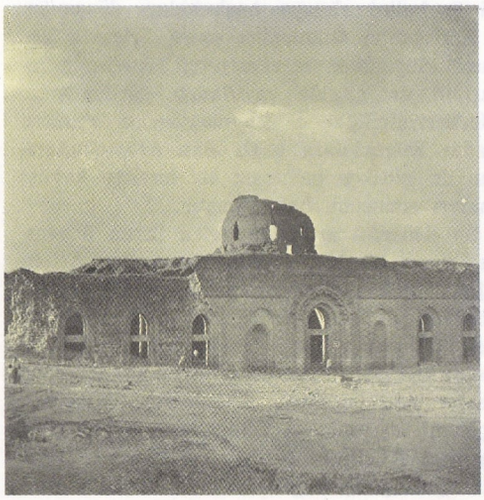

İmam Halil tarafından yapılmıştır. İran'daki düzenleme de XIII. yüzyılda ve Şems-ül-Kays tarafından yapılmıştır.

Aruz ölçüsü tarih ve kültür ilişkileri sonucu, Araplardan İran'a, Hindistan'a, Çin'e, Pasifik adalarına ve Batıda İspanya'ya kadar uzanmıştır. Türk edebiyatına da İran'dan girmiştir. İranlılar, Arap aruzunun bazı kalıplarını almamış, buna karşılık, kendi dillerine ve beğenilerine göre, aruza türlü yeni kalıplar eklemişlerdir. Arap aruzu, Acem aruzu ve Türk aruzu gibi türlü ayrımlar taşıyan aruz, aslında en çok Arap dilinin özelliklerini taşımaktadır. Kur'an'da da aruz ölçüsüne uyan söz topluluklarına rastlanır. Türk edebiyatında aruz vezniyle yazılan ilk eser, «Kutadgu-Bilig» (1069) tir. Divan edebiyatının kuruluş dönemi şairleri de XV. yüzyılın sonuna kadar aruzu önemsiz aksamalarla uygulamışlar ve sürdürmüşlerdir.

Son yüzyılımızda Türk aruzuna en başarılı hizmetleri geçen şairlerimiz Tevfik Fikret, Mehmet Akif ve Yahya Kemal Beyatlı'dır.

Aruzun temel yapısı şöyledir:

Uzun ve kısa hecelerin türlü biçimlerde yan yana gelmelerinden çeşitli küçük kalıplar doğar. İmam Halil, bunları sekiz temel kalıpta toplamış ve hepsine birtakım adlar vermiştir. (Kısa heceler nokta, uzun heceler çizgiyle gösterilmiştir.)

Feûlün (. — —), fâilün (— . —), mefailün (. — . —), failâtün (— . — —), müstefilün (— — . —), mefûlâtü (— — — .), müfâaletün (. — . . —), mütefâilün (.. — . —).

Arap abc'sine göre, beş harfli olan ilk ikisinin (1-2) her birerine ef'ile, ikisine birden efâil, yedişer harfli olan öbür kalıpların (3-8) her birine tef'ile, altısına birden de tefâil adı verilir. Hepsinin bir arada adı efâilütefâil'dir. Bu temel parçalardan birtakım küçük kalıplar daha doğmuştur. Bunlar da şunlardır:

Fâ, fa (—)	**Mefâilü** (. — — .)
Feûl (. —)	**Feilâtü** (. . — .)
Fa'lün, fâil (— —)	**Fâilâtün** (— . — —)
Fâilün, fâilat (— . —)	**Müfteilün** (— — . —)
Mef'ûlü (— — .)	**Fâilâtü** (— . — .)
Mef'ûlün, Mef'ûlât	**Mef'ûlâtü** (— — — .)
(— — —)	**Mütefâilün** (. . — . —)
Feilâtün (. . — —)	**Müfâaletün** (. — . . —)
Mefâilün (. — . —)	**Müstef'lâtün**
Mefâilün (. — — —)	(— — . — —)

Cüz (parça) adı verilen bu küçük kalıpların türlü biçimlerde yan yana gelmelerinden birtakım büyük kalıplar meydana gelir. Bunlara da vezin adı verilir.

Fâilâtün	**fâilâtün**	**fâilün**
— . — —	— . — —	— . —
Mefâilün	**mefâilün**	**feûlün**
. — — —	. — — —	. — —
Feilâtün	**mefâilün**	**feilün**
. . — —	. — . —	. . —

Vezinler Bahr (bahir) adı verilen 19 bölümde, bunlar da Dâire denen 6 büyük bölümde toplanmıştır. Bir mısraı, yazıldığı kalıbın parçalarını belirterek kesik kesik okumaya taktî, (kesme) denir. Aruz vezninde kesme yerleri kelimelerin ortalarına da rastlayabilir:

Belli hâlim — den ne hâcet — söylemek

— . — —	— . — —	— . —
Fâilâtün	**fâilâtün**	**fâilün**

Aruz vezninde baştaki bütün Feilâtün (. . — —) ler Fâilâtün (— . — —), sondaki bütün Feilün (. . —) ler Fa'lün (— —) olabilir:

Adalardan — yaza ettik = de vedâ

Feilâtün	**feilâtün**	**feilün**
. . — —	. . — —	. . —

Aruz vezninde sondaki açık-kısa heceler uzun sayılır.

Dediler uğ — radı Leylâ — nazara

Feilâtün	**feilâtün**	**feilün**
. . — —	. . — —	. . —

Aruz vezni uzun ve kısa heceleri art arda değişen bir dil olan Arapçanın uyumundan doğmuştur. Türkçedeyse, kısa(açık) ya da uzun (kapalı) heceler, hiç değişmeden ardı ardına gelebilir. Bu bakımdan aruz vezni Türk dilinin yapısına uygun değildir. Gerçi Abdülhak Hamit Tarhan Türkçe sözleri aruza uygulayabilmek amacıyle Fefeilâtün (. . . — —) cüz'ünü denemişse de bunu daha sonra kendisinden başka kullanan pek olmamıştır. Tarhan'dan başka Enis Behiç Koryürek ve İbrahim Alâettin Gövsa da birtakım denemelere girişmişler, fakat başarılı sonuç sağlayamamışlardır.

ARZU İLE KAMBER

Türk halk edebiyatında birbirlerini tutkuyla seven iki âşığın acıklı serüvenlerini anlatan türkülü bir hikâyedir.

Kamber, Horasanlı bir tacirin oğludur ve ailesiyle birlikte küçük yaşta hacca giderlerken yolda eşkiyaların saldırısına uğramışlar, annesi ile babası öldürülmüş, fakat Kamber, babasının bir adamı tarafından kurtarılmıştır.

Babasının bu iyi yürekli adamı Kamber'i de yanına katarak geriye dönmüş ve küçük çocuğu Arzu'nun babasının yanına evlâtlık vermiştir.

Arzu ile Kamber'in bütün çocukluk ve ilk gençlik günleri birlikte geçmiş ve bir arada büyümüşlerdir. Bu arada Arzu'nun babası da ölmüş ve iki genç arasındaki tutku zamanla ortaya çıkmış ve durumu öğrenen Arzu'nun annesi tarafından bu temiz sevgi hoş karşılanmamıştır. Fakat ne Arzu'nun ve ne de Kamber'in birbirlerinden geçmediklerini görünce Kamber'den kurtulmak kaygısıyle onu zehirlemeye kalkışmışsa da durumu bildiren sevgilisinin yardımıyle Kamber bir ölümden kurtulmuştur.

Ama bu ellerde daha fazla kalmanın da yersizliğini anlamış ve yollara düşerek dağlara sardırmıştır. Bu arada kara-yürekli annesi Arzu'yu bir başka kişiyle evlendirmiştir. İlbeyi, serüveni öğrenip Kamber'in durumuna acıyarak nikâhı önlemek ve iki sevgiliyi birbirine kavuşturmak istemişse de Kamber bir başka kişinin mutluluğuna engel olmamak için bu öneriyi kabullenmemiş, İlbeyi'ni bundan caydırmış ve kendisi yine eskisi gibi dağlara düşmüştür.

Bu arada Arzu da evlendiği kişiyi mutlu edemez. Çok geçmeden eşi ölür ve yurduna dönen Arzu, ilk tutkunu olduğu Kamber'ine kavuşur. Fakat iki sevgilinin kavuşmalarıyle ecel şerbetini içmeleri de bir olmuştur. İki sevgilinin ölüsünü su kaplar ve ortaya bir ada çıkar. Arzu'nun kötü yürekli annesi bu durumda bile iki sevgiliyi birbirinden ayırmaya kalkar, ama bu defa başarıya, ulaşamaz. Tanrı'dan ölümünü diler. Kızı Arzu ile Kamber'in ölülerinin yanına düşer ve ölür. Arzu ile Kamber'in mezarlarından birer güvercin uçar, göğe yükselir.

Arzu ile Kamber hikâyesi Anadolu'da genellikle kadınlar arasında çok söylenen, okunan ve dinlenen bir hikâyedir. Halk ağızlarında türlü biçimleri vardır.

Arzu ile Kamber hikâyesinin, taş basması, ya da matbaalarda basılmış kitapları, köylere kadar giren hikâyelerdendir. Bu hikâye, birçok halk hikâyesi gibi Karagöz oyununa da uydurulmuştur. Karagöz, Arzu'nun babasının uşağı rolüne girer.

Türküleri, Ferhat ile Şirin, Tahir ile Zühre, Leylâ ile Mecnun, Gül ile Sitemkâr hikâyelerinde görüldüğü üzere, mâni biçiminde söylenir. Bunlar sözle ifade edildiği gibi seslede canlandırılır.

ARUZ ÖRNEKLERİ

Saçma ey göz eşkten gönlümdeki otlare su
Kim bu denlü dutuşan otlare kılmaz çare su
(Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün)
Fuzuli

Beni candan usandırdı cefadan yar usanmaz mı
Felekler yandı ahımdan muradım şem'i yanmaz mı
(Mefailün Mefailün Mefailün Mefailün)
Fuzuli

Ne yanar kimse bana ateş-i dilden özge
Ne açar kimse kapım bad-i sabadan gayri
(Feilâtün Feilâtün Feilâtün Feilün)
Fuzuli

Tiğin açardı düşmene zahm-i zebanları
Bahsetmez oldu kimse kesildi lisanları
(Mef'ulü Fâilâtü Mefailü Fâilün)
Baki

Kadrini seng-i musallada bilüp ey Baki
Durup el bağlayalar karşına yaran saf saf
(Feilâtün Feilâtün Feilâtün Fâilün)
Baki

Bak Sitanbulun şu Sa'dabad-i nev bünyanına
Âdemin canlar katar abu-ü havası canına
(Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün)
Nedim

Gülzara salın mevsimidir geşt ü güzarın
Ver hükmünü ey serv-i revan köhne baharın
Dök zülfünü semmur giyinsün ko izarın
Ver hükmünü ey serv-i revan köhne baharın
(Mef'ulü Mefâilü Mefâilü Faulün)
Nedim

Yine zevrak-i derunum kırılıp kenare düştü
Dayanır mı şişedir bu reh-i sengsare düştü
(Mütefâilün Faulün Mütefâilün Faulün)
Şeyh Galip

ASABİYE

Sinir sisteminin doku ve işleyiş aksaklıklarının incelenmesi ve bu aksaklıklara bağlı hastalıkların tedavisiyle ilgili hekimlik dalı; nöroloji. Halk arasında genellikle asabiye deyiminden anlaşılan, aslında bilimsel olarak psikiyatri (akliye-ruhiyat) konusuna giren bozukluklardır. Sinir hastalıkları uzmanına, nörolog = asabiyeci denir ve çoğunlukla bundan anlaşılan da yanlışlıkla psikiyatri uzmanlarıdır.

Asabiye bilimi, geçen yüzyılın ortalarından bu yana önce Fransa ve Almanya'da, daha sonraları Anglo-Amerikan ülkelerinde gelişmiş ve ayrı bir hekimlik dalı kimliğine ulaşmıştır. Daha önceleri iç hastalıkları bütünü içinde ele alınan ve o dalın uzmanlarınca uğraşılan bir hekimlik bölümüyken, sinirdokusunun yapı ve işleyiş özelliklerine ait temel araştırmalar (Erb, R. Cajal, H. Jackson, Charcot, Golgi, Nissl, Gushing, Griesinger, Sherrington, I. P. Pawlow, Vogt) bu sisteme ait hastalıkların daha iyi tanınmasını sağlamış, tedavi olanaklarının bu arada cerrahî yoldan sinir sistemine el atmanın (W. Foerster, H. Dandy, C. Vincent, E. Moniz) araştırılıp başarılması bugün kendi içinde de altbilim dallarına ayrılmış bir hekimlik bilimleri demeti durumuna vardırmıştır. Sinir sisteminin doku ve somut çalışma düzeni bozuklukları olarak asabiye alanına giren hastalıklar arasında, sinirdokusunun kanla beslenmesinin aksaması (damar tıkanıklığı, damar daralması ya da kanama yüzünden), sinirdokusundan menşeini alan ya da oraya sıçrayıp bulaşan urlar, vücuda zararlı maddelerin sinirdokusunda yaptığı zehirlenmeler (karbon monoksit ile, talyum, arsenik ya da benzer zehirlerle), bulaşıcı hastalıkların beyin omurilik ya da vücuda dağılmış sinirlerde oturanları (Encephalitis, meningitis, meyelitis, radiculitis, nefritis vb.), beynin omuriliğin ya da çevresel sinirlerin yaralanmaları, örselenmeleri, bir de vücuttaki madde alışverişinin (metabolizma) nedenleri pek bilinmeyen bir mekanizmayla bozulması sonucu sinirdokusunun çalışamaz olmasına bağlı hastalıklar (Hepato-lentiküler degenerasion, Gaucher hastalığı, leucodystrophialar, Chorea çeşitleri vb.) ilk başta akla gelenlerdir. Bunlar dışında bir sıra sinir sistemi hastalığının da bütün araştırmalara rağmen nedenleri ve tedavi olanakları bilinmemektedir (Multipl sclerosis, amyotrophic lateral sclerosis, spstic spinal paralyse gibi).

Asabiyet: Aşırı ve kontrolsüz tepkiler, öfkelenmeler, gerginlik ile bunlara eşlik eden organ belirtileri (Damar basıncında oynamalar, genellikle yükselme, kaslarda istem dışı gerginlik, kan hücrelerinde değişiklik, gözbebeklerinde büyüme, tükürük ve öteki dış salgılarda yoğunlaşma gibi) ile kendini gösteren davranış. Dıştan gelen uyarımların belirli bir tepki eşiğini çok aşması sonucu her insanda görülebileceği gibi, tepki eşiği çok düşmüş nörotik ve peşin bir gerilim içinde olanlarda ufak bir dış uyarımla da belirir. Dolayısıyle asabiyet gösteren biri, ya bu çeşit tepkileri huy edinmiş (nörotik, huysuz, aksi deyimlerine uygun) ya da o sırada dış ve iç etkenlerle öfkelenmiş, aslında tutum ve davranışları dengeli bir insandır.

Asakir-i Mansure-i Muhammediye Binbaşısı.

ASÂKİR-İ MANSURE-İ MUHAMMEDİYE

Yeniçeri Ocağının kaldırılması üzerine, Mahmut II.'nin emriyle kurulan ve yeni eğitim kurallarıyle yetiştirilen, askerlik örgütüne verilen ad (1826). Bu örgütün başına ilk kez, eski Yeniçeri ağalarından Ağa Hüseyin Paşa «Serasker» unvanıyle getirildi. Asâkir-i Mansure-i Muhammediye, sekizer birlikten meydana gelir, bunlara «tertip» adı verilirdi. Her tertibin başında «Binbaşı» adında bir komutan bulunurdu. Bütün tertip binbaşıları «Baş binbaşı» ya bağlıydı.

Tertiplere gelince, bir tertip on altı «saf» tı. Her saf bir yüzbaşının komutasındaydı. Yüzbaşıların ikişer «mülâzim» yardımcısı vardı. Her tertipte bir top bulunurdu. Toplara «topçubaşı» denilen bir subay komuta ederdi. On altı saftan sekizi sağ, sekizi sol olarak ikiye ayrılmış, bunlara da «sağ kolağaları» ve «sol kolağaları» atanmıştı.

İki yıl sonra bu örgüt yeniden düzenlenerek «tertip» lere «alay» ve komutanlarına «miralay» dendi. «Saf» deyimi, «bölük» olarak değiştirilmiş, her alay, binbaşı komutasındaki üç taburdan meydana getirilmişti. Bundan başka, sol ve sağ kolağası adını alan iki subay, bir kâtip, bir sancaktar, her bölüğe «yüzbaşı» ve «mülâzim» lerden ayrı olarak bir «başçavuş» ve bir «bölük emini» atanmıştır. Her alayda «miralay» yardımcısı bir «kaymakam» bulunurdu. İki alay bir «mirliva» nın ve üç alay bir «ferik» in komutası altındaydı. Asâkir-i Mansure-i Muhammediye'nin en büyük komutanı «müşir» di. Miralayın üstü subaylara da «paşa» denirdi.

ASALAKLIK

Asalak adı verilen bitkisel ya da hayvansal bir organizma ile, bunun, yaşaması için gerekli beslenme maddelerini elde ettiği, başka bir organizmanın ortak yaşaması. Bu ortak yaşama, asalak diğer organizmanın zararına kendine yarar sağladığı için, karşılıklı yardımlaşmadan çok karşıtlık esasına dayanan bir ortak yaşamadır. Birçok asalaklık durumlarında iki organizma arasında bir çeşit denge sağlanır, yani asalak mümkün olduğu kadar uzun süre öbür organizmayı sömürmemeye çalışır. Asalaklık geçici ya da sürekli, ihtiyarî ya da zorunlu, iç ya da dış olabilir. Asalak olarak ya da olmayarak yaşayabilen asalaklara ihtiyarî asalaklar, işlevlerini ancak asalak olarak yerine getirebilenlere de zorunlu asalaklar denir. Böcekler arasında rastlanması mümkün olan, asalaklararası asalaklık anlamına gelen, aşırıasalaklık durumları daha da ilgi çekicidir.

Asalakların hemen hepsi küçük, hatta bazıları mikroskobik ya da ultramikroskobiktir.

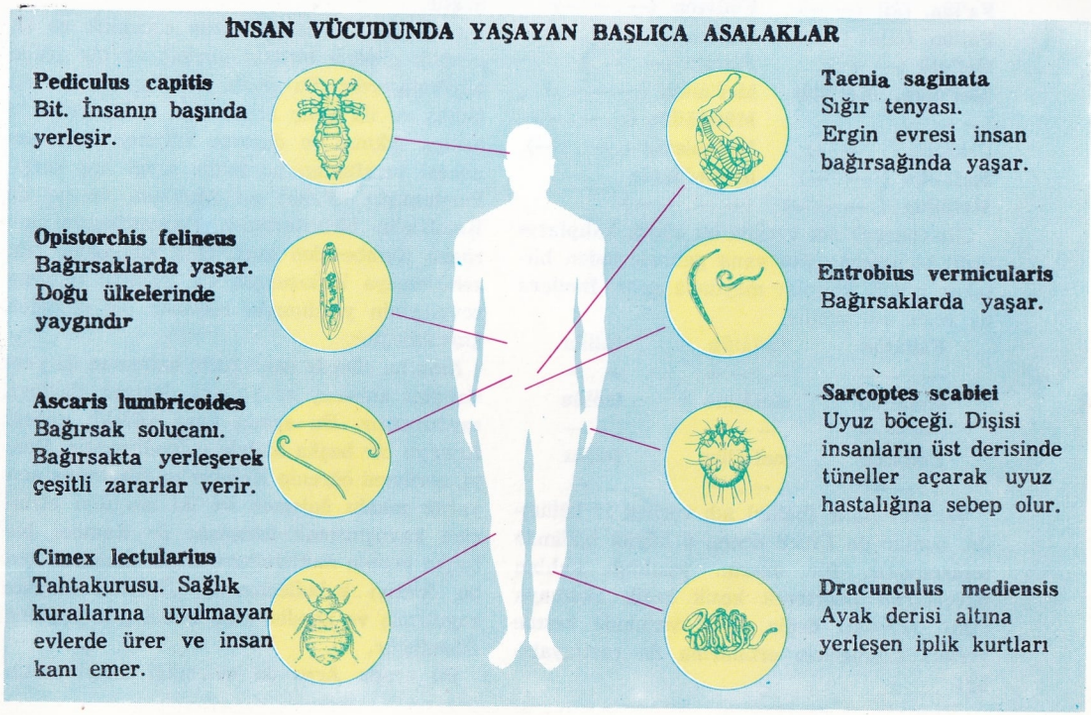

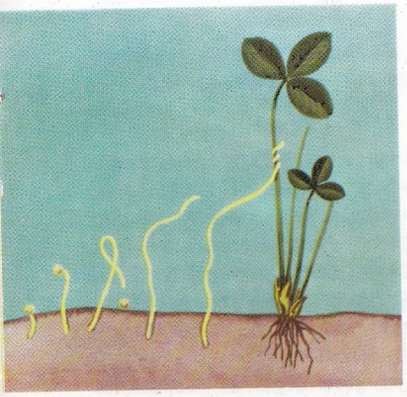

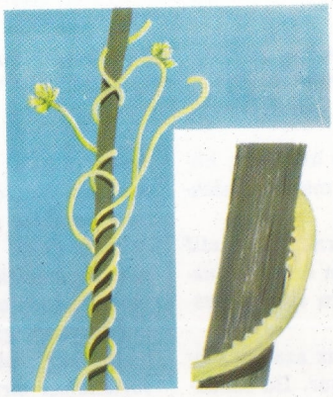

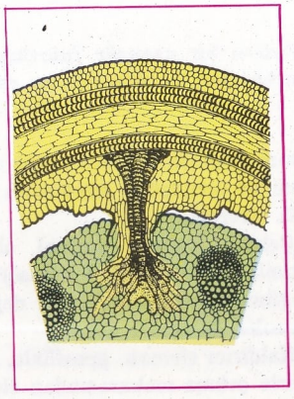

Asalakların bitkisel türleri arasında en önemli olanlar bütün hayatlarını bir başka organizma üzerinde geçiren ve mantar türünden olanlardır. Canavarotu, küsküt gibi bitkiler, üzerinde yaşadıkları organizmadan bütün ihtiyaçlarını sağlayan tam asalaklardır. Üstte solda: Bir yarı asalak örneği: Ökseotu. Sağda: Küsküt. Altta: Küskütün bir bitkiye yerleşmesi ve bitkinin dokusuna işleyişinin kesiti.

Gerçekten asalak olarak yaşayan canlıların başında, gözaltı varlıklar (bakteriler ve virüsler), birgözeliler ve bitkisel mikroorganizmalar (alt mantarlar) sayılabilir. Bununla birlikte asalak yaşamaya, çökgözelilerde, özellikle kemiksiz olanlarında ve üst bitkilerde (örnek olarak, klorofilsiz fanerogamlarda) de rastlanmaktadır.

Hayvansal Asalaklar. — Asalaklara, uzun ya da kısa bir süre üzerinde yaşadıkları organizmanın dış yüzeyinde barınıyorlarsa, dışasalaklar; öbür organizmanın gövdesinin içinde yaşıyorlarsa içasalaklar adı verilmektedir. En önemlileri arasında pire ile biti sayabileceğimiz dışasalaklar, en çok üzerinde yaşadıkları organizmanın kanıyle beslenirler ve ağır hastalıklara yol açabilecek içasalakları öbür organizmaya getirme ihtimali dışında, tehlikesizdirler. İçasalaklar, cinslerine göre, gövdenin iç bölgelerinde, kanda (örnek olarak, sıtma asalağı alyuvarlarda yuvalanır) ve akciğer, karaciğer gibi önemli organlarda yerleşirler. Asalaklar, özellikle zorunlu asalaklar, özel uyma durumları gösterirler: Organlarda küçülme ya da tersine evrim (sindirim aygıtında görüldüğü gibi) ve tırnakçık, memecik gibi yeni organların gelişmesi bir organizmaya yerleşmeye uğraşan asalağın sebep olduğu olgulardır.

Hemen bütün asalaklar büyük bir üreme ve yayılma yeteneğine sahiptirler: Çoğu (örneğin tenyalar) hünsadır, yani kendini dölleme yoluyle bol sayıda yumurta üretebilirler. Birçok cinslerde, aynı yumurtadan birden fazla tohum meydana gelir: Tırtılların içasalağı olan küçük zarkanatlı **Litomastix truncatellus**'un durumu ilgi çekicidir: Bu asalağın bir yumurtasından binden fazla kurtçuk meydana gelir. Asalakların çoğunda üretim hem agamik hem cinseldir: Agamik üretim misafir organizmada asalak çoğalmasını sağlarken, cinsel üretimle de misafir kalınan organizma terk edilince başka yerlerde soyu sürdürecek olan döllenmiş yumurta ya da sporlar türetilir. Asalağın konaklayacağı organizmayla karşılaşması özel sistemler yoluyle olabilir. Bu konuya bir örnek, kendini asalak olarak yaşayacağı kovana bir arı tarafından taşınan, Meloë cinsinden bir kınkanatlının genç kurtçuğudur. Konaklanacak organizmayla karşılaşma, besinler ya da aracı adı verilen geçici bir organizma vasıtasıyle de olabilir. Örnek olarak tenyalar ile, sıtma ve uyku hastalığı getiren birgözeliler gösterilebilir.

Asalakların Hemen Hemen Hepsi Hayvansaldır: Birgözelilerden bütün sporlular asalaktır. Öte yandan kamçılılar, haşlamlılar ve kökayaklılar arasındaysa asalak olan cinsler az olmakla birlikte bunlar tehlikeli asalaklardır. Ayrıca, karaciğer sülükleri, şeritler, iplik solucanlarının çoğu, halkalıkurtların birkaç cinsi, bazı karındanayaklılar ile selentereler, garip şekilli eşbacaklıların bazı cinsleri de asalaktır. Asalaklık, uyuzböcekleri ile pireler, arasında da yaygın olan bir olaydır.

Bitkisel Asalaklar. — Asalakların bitkisel türleri arasında en önemli olanlar bütün hayatlarını bir başka organizma üzerinde geçiren ve mantar türünden olanlardır. Bu asalak mantarların, üzerinde yaşadıkları organizmalara, hem beslenme maddelerine ortak olmakla, hem de içinde çok tehlikeli zehirler bulunan ürünler vermekle zararları dokunur. Bu tür asalaklardan birçoğu hayvanlara (sineklere, balıklara, yengeçlere, kurbağalara, ipekböceklerine, vb.) musallat olurlar. Sebep oldukları bozukluklar arasında başlıcaları, akciğer yaraları, iç zar tahrişi olguları (örnek olarak, inci mantarı), insanda üsderi organları hastalıkları (örnek olarak, saç dökülmesi) dır. Asalak mantarların meydana getirdiği en büyük zararları, bunların tarım bitkilerinde sebep olduğu hastalıklar doğurur.

Gerçekten, küflerin asma, kabak, karpuz, gül, mayaotu gibi bitkilere verdiği zarar herkesçe bilinir. Derinin yüzünü saran mantar ağı dilcikleriyle derinin içine nüfuz edip yararlı maddeleri emer, buna karşılık zehirli ürünlerini akıtır.

Gerek asalak olarak gerekse çürükçül olarak yaşayabilen asalaklar da vardır. Bunlar hem canlı varlıklar üzerinde, hem çürümekte olan ölü varlıklar üzerinde yaşayabilen asalaklardır. Örnek olarak salkımsöğüt, kavak, yasemin gibi ağaçlar üzerinde asalak olarak yaşayabilen, ya da, uygun besleyici maddeler üzerinde çürükçül olarak gelişebilen asalaklar verilebilir.

Tohumlu bitkiler arasında, tam asalak (üzerinde yaşadıkları organizmadan ihtiyaçları olan bütün besleyici maddeleri çekenler) ve yarı asalak (üzerinde yaşadıkları organizmadan sadece bazı maddeleri çekenler) türleri vardır. Canavarotu, küsküt, gibi karbondioksit tespit etme bunun sonucu olarak da klorofil meydana getirme yeteneğini kaybetmiş bitkilerde birinci tür asalaklığa rastlanır. Kökleri olmayan ve yararlanacağı maddeleri üzerinde yaşadığı organizmadan çeken ökseotu ile, su ve madensel tuzları çekmek için üzerinde yaşadığı organizmanın köklerinden faydalanan **Rhinanthus, Melampyrum** ve **bitotu** türleri yarı asalaktırlar.

ASANSÖR

İnsanları yukarı aşağı taşıyan aygıt. Latin yazarların kimi kitapları, ilk asansörlerin M. S. I. yüzyılda kullanıldığını göstermektedir. Bu asansörlerde çekme işlemi elle ya da hayvanlarla yerine getiriliyordu. Avrupa'ya hidrolik asansör ancak XIX. yüzyılın ilk yıllarında girmiştir. Bu asansörde, insanların içinde taşınacağı oda, düşey bir pistonun ucunda olup, yeraltına yerleştirilmiş bir su cenderesi sistemiyle yükseliyordu. Bu tipin daha geliştirilmiş örnekleri günümüzde, kısa mesafeler için ve büyük bir hız istenmeyen hallerde kullanılmaktadır. Bugün en çok kullanılmakta olan elektrikli asansörler ilk olarak 1889'da New York'ta kurulmuş ve gitgide büyük bir yaygınlığa kavuşmuşlardır.

Elektrikli Asansörler: Aşağıdaki kısımlardan oluşurlar: Çekme motorları ve kaldırma organları; içerisine insanlar girecek olan kabine; kontrpuva; bir ucunda kabine ve öbüründe kontrpuva bulunan çekme halatları; kabine ve kontrpuva kılavuzları; manevra elektrik devresi.

Modern bir asansör fabrikasından bir köşe. İlkin insan ya da hayvan gücüyle çalışan asansörler, daha sonra su gücünden yararlanmışlardır. Günümüzde elektrikle çalışır.

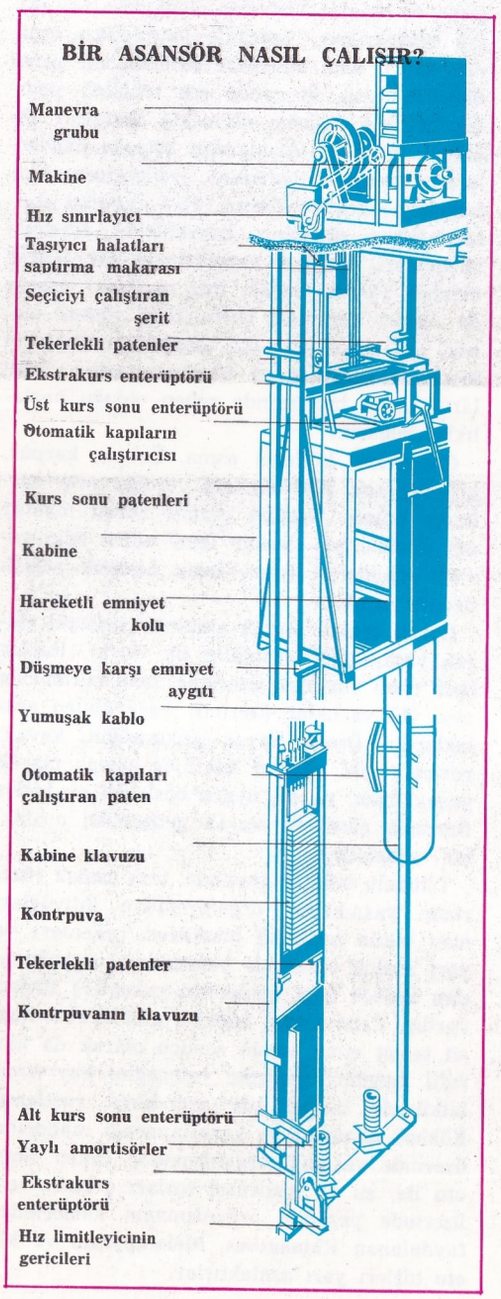

Çekme motoru, normal olarak alternatif akımla beslenir, fakat asansörün özellikle hızlı gitmesi istenen hallerde, doğru akımla beslenenler de vardır.

Kaldırıcı eleman, genellikle, hız azaltıcı dişlilerle çekme makarasından oluşur. Bu sonuncuda, uygun profilli ve yeter derinlikte kanallar vardır. Bunların içerisine çekme halatları kısmen girerler.

Bir asansörün niteliklerini belirten ana elemanlar taşıdığı yük, gittiği yol, durak sayısı, çalışma hızı ve manevra sistemidir. Taşıdığı yükten, emniyetle kabine içine alınabilecek insan sayısı anlaşılır (bu konuda her şahsın ağırlığı 80 kg. olarak düşünülür). Gittiği yoldan, birinci durak düzlemi ile son durak düzlemi arasındaki uzaklık anlaşılır.

Çalışma hızı, kabinenin düzgün hareketle gitmesi sırasındaki hızdır.

Asansörler, çalışma hızı 0,4 m/s.'den küçük olan «yavaşlar»; 1, 2 m/s.'den büyük olan «hızlılar»; ve hızları bu ikisi arasında bulunan «normaller» ve «yarı-hızlılar» olarak sınıflandırılırlar. Gittikçe daha fazla kullanılmakta olan yüksek hızlar konusunda, 7 m/s.'-ye kadar ulaşılmıştır. (New York'ta RCA'nın gökdelenlerinin asansörleri) Bu konudaki sınırlamalar hiç bir vakit asansörün çeşitli aygıtlarının yapılış ve çalışma tarzlarındaki teknik sebeplerden gelmeyip, büyük ivmelerin ve atmosfer basıncındaki anî değişimlerin insan vücudunda yaptığı fizyolojik etkilere dayanmaktadır.

Bir asansörün manevra sistemi, kendisine nasıl kumanda edildiğine ve aldığı emirlere nasıl itaat ettiğine bağlıdır. Bu iki halde iki manevra sistemi kullanılmaktadır: «basit otomatik» ya da «evrensel» manevra ve «kolektif seçici kayıt» manevrası. Basit manevrada asansör, her defada sadece bir kumandaya, yani harekete geçmeden önce verilmiş kumandaların ilkine cevap verir. Halbuki, kolektif seçici manevrada, kabineye verilmiş olan bütün kumandalar, gerek asansörden ve bulunduğu kattan, gerekse bütün öbür katlardan gelenler, «kaydedilirler». Sonra bu kumandaları, verildikleri sıraya göre değil de, asansörün hareket yönüne uygun gelen katların sırasına göre düzenlemek üzere bir «seçim» yapılır, yani gereksiz hareketleri yapmadan kumandalar yerine getirilirler.

Bütün asansörlerde, yanlış manevra halinde (kapıların açık olması, fazla yüklü olması, vb...) harekete geçmesine engel olan emniyet düzenekleri vardır, Ayrıca halatların kopması ve hızın belirli sınırı aşması halinde harekete geçen imdat frenleri bulunur.

ASBEST

Amfiboller soyundan, tel tel ayrılabilen bir mineral. Renksiz, yeşilimsi ve esmer renklidir. Eski tapınaklarda her zaman yanması gereken kandillerde fitil olarak kullanılırdı. Yunanca «asbestos» kelimesinden gelmekte ve «söndürülemez» anlamını vermektedir. Tremolitin bozunmasından meydana gelir. 1 kg. ağırlıktaki iyi bir asbestten 30 km. uzunluğunda asbest ipliği yapmak olanaklıdır. İpek gibi parlar. Elâstikî ve kısa telli olmak üzere ikiye ayrılır. Kolayca bükülüp eğildiği gibi, asitlere karşı dayanıklıdır. 1 100-1 300°C de ergir.

Ateşe dayanıklı olmasından ötürü, tiyatro dekoru yapımında, ısı ve elektrik yalıtmada kullanılır.

Türkiye'de az miktarda asbest çıkarılmasına karşılık, dünyada yarım milyon tona yakın asbest çıkarılır (çoğunlukla Rodezya, Güney Afrika, Rusya, İtalya, Kıbrıs, Urallar).

ASENA, ORHAN

(1921-) Türk oyun yazarı. Diyarbakır'da doğmuştur. Öğrenimini İstanbul Tıp Fakültesinde bitirmiş ve uzmanlığını Çocuk Doktorluğu üzerine yapmıştır. Bir yandan doktorluğunu (Ankara'da) sürdürürken, bir yandan oyun yazarlığını devam ettirmektedir. Oyunları Devlet Tiyatrosu, Şehir Tiyatrosu ve Kent Oyuncuları topluluklarında oynanmıştır.

Eserleri: «Tanrılar ve İnsanlar» (1954), «Korku» (1956), «Hürrem Sultan» (1959), «Kocaoğlan» (1961) oyunları Devlet Tiyatrosunda, «Gecenin Sonu» (1961) İstanbul Şehir Tiyatrosunda, «Fadik Kız» (1967) Kent Oyuncularında oynanmıştır. Bazı çocuk oyunlarıyle, UNESCO'nun Atatürk yılı düzenlemesi sebebiyle, Öğretmenler Bankası tarafından yayınlanan «Mustafa» adlı bir çocuk oyunu yazmıştır. Bundan başka Asena'nın radyofonik büyük ve çocuk oyunları oynanmıştır.

Ayrıca, Nevit Kodallı'nın bestelemiş olduğu Van Gogh operasının da librettosunu yazmıştır.

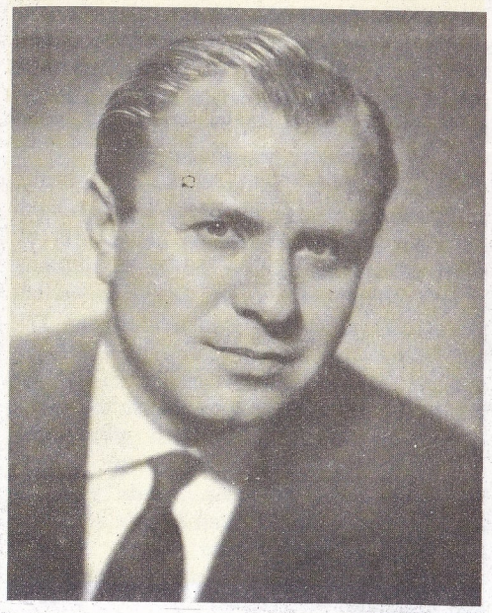

Orhan Asena.

ASETİK ASİT

Renksiz ve Latinceden gelen isminin açıkladığı gibi, (acer) burna batan kokusu olan bir sıvıdır. Molekülünde iki karbon, dört hidrojen ve iki oksijen atomu birbirine bağlıdır. Buna göre kimyasal formülü CH_3 COOH'tır. Evlerde kullanılan sirkenin içinde düşük bir oranda bulunur. Endüstride iplik, sinema filimleri, kokular, aspirin gibi ilâçlar üretiminde geniş ölçüde kullanılır. Havada bulunan mikroskobik organizmaların (bakteriler) etkisiyle alkolden meydana gelir. Bu organizmaların baş örneği Pasteur tarafından «mycoderma aceti» olarak adlandırılmıştır. Bunların asetik asitin oluşumundaki görevi ancak yakın zamanlarda aydınlanmıştır (enzimler). Örneğin, şarabın sirkeye dönüşümü de böyle doğal bir işlemin sonucudur. Endüstride asetik asitin üretiminde iki yöntem uygulanır. Biri odunun kuru damıtılmasından, öbürüyse asetik aldehitten hareket ederek asetik asit üretilmesi sağlar. Birinci şekilde odun kısmen yakılır ve damıtılan ürünler (bu arada asetik asit) elde edilir.

İkinci şekilde oksijen ile aldehitin tepkisine yer verilir. Bu tepki asetik asiti meydana getirir. Asetik asitin madenler ve oksitlerle tepkileri asetatları meydana getirir. Asit ile alkol tepkileri sonucunda elde edilen ve asıl adları «ester» olan ürünlere de asetat denilmektedir. Bakır asetatı boya üretiminde kullanılır. Bu asetat «asetatlı ipek» adıyle bilinir.

ASETİLEN

Molekülü iki karbon ve iki hidrojen atomundan kurulu ve kimyasal formülü de C_2H_2 olan kimyasal bir bileşimdir. Normal sıcaklık ve basınç altında asetilen renksiz bir gazdır. Endüstride oksiasetilenik alev yakıtı olarak ve karışımlı maddelerin ve özellikle plastik maddelerin üretiminde hareket noktası ürün olarak geniş ölçüde kullanılır. 1836'da Edmond Davy tarafından bulunmuş, fakat ancak 1892'de uygulama alanında önem kazanmıştır. Netekim suyla önceden hazır karbon ve kalsiyum (kalsiyum karbür) karışımının tepkisinden ibaret olan geniş ölçüde üretme yöntemi o tarihte bulunmuştur: Günümüzdeyse asetilen, metandan hareket edilerek, daha ucuz bir şekilde üretilmektedir.

Asetilen yeterli miktarda saf oksijenle, yaklaşık olarak 3000°C'lik bir ısı meydana getirerek yanar. Böylece kaynak işlerinde ve yüksek derecede ergiyen madenlerin kesilmesinde kullanılan ve oksiasetilenik diye adlandırılan alev elde edilir. Asetilen yeterli miktarda havayla temas edince, güneş ışığına benzer çok kuvvetli bir ışık saçarak yanar. XX. yüzyılın başında aydınlatma araçlarında da geniş ölçüde kullanılmıştır. Daha sonra elektriğin yaygınlaşması bu alandaki önemini azaltmıştır. Plastik maddelerin üretiminde asetilenin kullanımıyle ilgili ilk önemli incelemeler Alman Kimyager J. Walter Reppe tarafından İkinci Dünya savaşı sırasında yapılmıştır. Fakat elde edilen sonuçlar ancak savaştan sonra uygulanabilmiştir. Asetilenin patlayıcı niteliği Kimyager Reppe'nin kendi adıyle anılan «Reppe sistemi» ni, yani yüksek basınç altında özel bir üretme tekniğini geliştirmesi sonucunu doğurmuştur. 1930'da Amerika Birleşik Devletlerinde yer alan ilk sunî lastik yapımı denemelerinde asetilen kullanılmıştır. Günümüzdeyse asetilen, örneğin otomobil verniği eriticilerinin, sunî ipliklerin, pleksiglas gibi saydam maddelerin üretiminde hareket noktası ürün olarak kullanılmaktadır. Öte yandan tıpta A vitamininin bileşiminde ve anestezi işlemlerinde de asetilen önemli bir rol oynamaktadır.

Solda: Asetilen oksijenle karşılaşınca büyük bir ısı meydana getirerek yanar. Asetilenin bu özelliği oksijen kaynağında işe yarar. Oksijen kaynağı metallerin kesilmesinde ya da kaynatılmasında kullanılır. Sağda: Asetilen üretilen kuruluşlar.

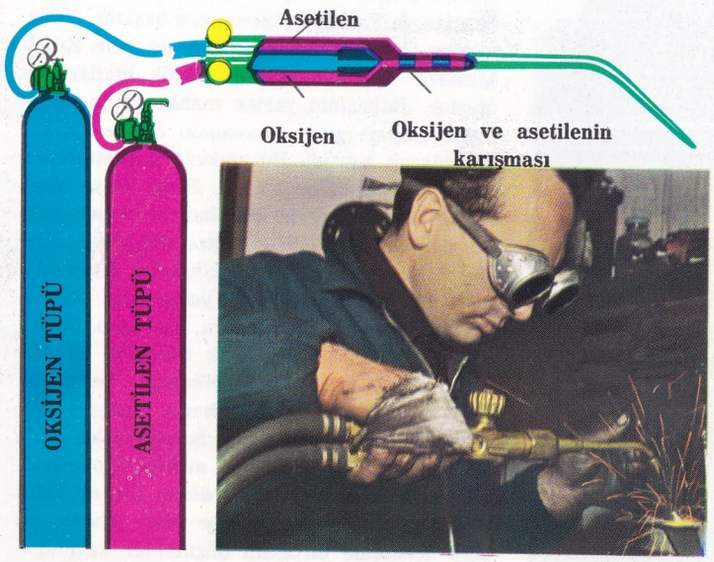

ASETON

Renksiz, uçucu, kolayca alev alır, eter kokusunda bir sıvıdır. Vernik, selüloit ve benzerleri gibi birçok maddeleri eritmek için kullanılır. Bu bileşiğin molekülü üç karbon, altı hidrojen ve bir oksijen atomundan kuruludur. Kimyasal formülü CH_3 $COCH_3$'tür. Çeşitli yöntemlerle üretilebilir. Bu arada tahıl, buğday mayalanması ya da odunun kuru damıtılmasıyle elde edilebilir. Uyuşturucu maddelerin üretiminde önemi vardır. Netekim belirli koşullar altında klorla birleşerek kloroformu meydana getirir.

Genel olarak asetilenin eriticisi olarak kullanılır. Asetilen yüksek derecede patlayıcı bir madde olduğu için, özel kaplar içinde muhafaza edilir. Aseton içinde erimiş olan asetilen patlayıcı niteliğini kaybeder ve tehlikesiz olarak nakledilebilir. Aseton tırnak boyası eriticisi olarak çok kullanılır.

Aseton İşeme: Bazı hastalıklarda, başta şeker hastalığı olmak üzere, idrarda olağan dışı aseton bulunması.

ASFALT

Yeraltında toplanmış bitümlü katmanlardır. Petrolün ağır kısımlarının yavaş oksitlenmesiyle meydana gelmişlerdir. Asfalt terimi genel olarak, yeraltından çıkarılan ve yer siri (dağmumu) dışında kalan bitümlü maddeler için kullanılır. Petrolün damıtılmasıyle geriye kalan kalıntı da asfalttır. Buna rağmen bazen yanlış olarak madenkömürü katranının damıtılmasıyle geride kalan zifte de asfalt denir.

Asfalt yol yapımında, damları, duvarları su geçirmez hale getirmede kullanılır. Bu amaçlar için kullanılan asfalt siyah (çikolata renkli) bir maddedir. Bunlar sıcak silindirlerle bastırılarak birleştirilir. Yumuşama noktası 32°C ile 100°C arasındadır.

Asfalt kil, çamur, bitki kalıntılarıyle birlikte bulunur. Siyah ya da siyah-kahve renginde tortul kayalar arasındaki çatlaklarda birikir. Bulunduğu bölgeler büyük bir ihtimalle eski petrol yataklarıdır. Dünyanın en büyük asfalt yatağı Batı Hint adalarından Trinidat'tadır. Bu adadaki asfalt gölü 600 dönümlük bir yer kaplar, derinliği 85 metreyi bulur. Her yıl aşağı yukarı 160 000 ton asfalt çıkarılarak ihraç edilir. Asfalt gölü küçük dekovilleri taşayacak kadar serttir, sadece merkezine doğru yumuşar. Arada yumuşak havuzcuklar vardır. Kazılan kitlede aşağı yukarı %60 yabancı madde vardır. Yabancı maddelerin bir kısmı yol asfaltı elde edilirken giderilir.

Aşındırıcı kimyasal madde konan kapların iç kısımları da asfaltla kaplanır. Bunun için kullanılan asfaltın saf olması gerekir. Yine bazı boyaların, verniklerin, betonun içine konan asfalt da saf olmalıdır. Bunlar ambalaj işlerinde, su geçirmez kâğıt, karton ve duvar yapımında kullanılır. Bazen cadde ve şoselere asfalt döşenir.

Başka asfalt yatakları yoktur. Bununla beraber asfalt tarifinin dışında kalan bitümlü madde yataklarına (yer zifti) katı halden sıvı hale kadar değişen akıcılıkta dünyanın çeşitli yerlerinde rastlanır. Bunlar arasında en önemlileri A.B.D. (Kaliforniya, Teksas, Utah), Venezuela, Batı Almanya, İtalya ve Cava'dır. Yer katranı (sıvı) kumtaşı içine yayılmış olarak ya da kalker katmanları arasında ince bir katman halinde bulunur. Sıvı, bazen yer zifti kaynağı yaparak yeryüzüne çıkar. Los Angeles'teki «katran kuyularında» dünyada soyu tükenmiş kılıç dişli kaplan ve başka hayvanların kemiklerine rastlanmıştır. Bunlar en az bir milyon yıllıktır. Yer katranı emmiş kayalardan düşük kaliteli sıvı yakıtlar ve «asfalt yağı» adı verilen kaygan yağlar elde edilir.

Trinidat adasındaki asfalt gölünden çıkarılan asfaltın bir petrol yatağından uzun yıllar önce petrolün sıvı kısmının akıp gitmesiyle, geriye kaldığı sanılmaktadır.

Trinidad adasında asfalt çıkartılışı. Günümüzde, yol yapımında son derecede önemli ve yaygın bir rol oynayan asfalt, birçok kayanın yapısında yer alır.

ÂSIM, GİRİFTZEN

(1851-1929). Türk müziğinin tanınmış bestecisi. Teselya Yenişehir'inde doğdu. Babası, Muhzîrbaşı Ali efendidir. Daha çocuk yaşta, doğduğu kentin mevlevîhanesine devama başladı.

Hicâz Peşrevi bestecisi, Neyzen Salim beyden ney ve girift derslerini ilerletti. Asım Bey, girifti o kadar ustalıkla üflemiştir ki, kendisine «Giriftzen» denmiştir.

II. Abdülhamit tarafından Amasya'ya sürülen Asım Bey, uzun süre İstanbul'a gelmemiştir. Şubat 1929'da 78 yaşında olduğu halde öldü. Merkezefendi mezarlığına gömülüdür.

Eserleri: Rast, Uşşak, Hüseynî, Hüzzam, Sâba makamlarında birçok basılmış peşrev, saz semaîleri ve şarkıları vardır. Özellikle Rast peşrevi çok nefis bir eserdir. Şarkıları, zamanında çalınmış ve söylenmiş, günümüzde az çalınır durumdadır.

ÂSIM, MÜTERCİM

(1755-1819). XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIX. yüzyılın ilk yıllarında yaşamış Türk dilcisi, şair ve vakanüvis. Gaziantep'te doğdu. Öğrenimini babasından ve zamanın tanınmış bilginlerinden yaptı. Babası, Gaziantep'in seçkin bilginlerinden Mahkeme başkâtibi Seyyit Mehmet Cenanî Beydir. Cenanî Bey, Semerkantlı Şeyh Osman'ın torunudur. Çocukluk yıllarında aydın çevresinin etkisiyle, Arapça ve Farsçayı öğrenmeye başladı. Yetişmesine, hoca Abdullah Necip ile şair Kilisli Mustafa Ruhî efendilerin büyük etkileri olmuştur. Babasının yerine mahkeme başkâtipliğine geçtiği gibi, çevresinde de seçkin bir kişi olarak sivrildi. Bu nedenle başkâtiplikten il divan kâtipliğine atandı. Fevzi Paşa olayı denen olay nedeniyle kitapları ve eşyası yağma edildiğinden Kilis'e kaçtı (1789-1790). Âilesini Gaziantep'e göndererek kendisi İstanbul'a geldi. Bu sıralarda 34-35 yaşlarında bulunuyordu. Kısa bir süre sonra, zamanın bilginlerinden Kazasker Tatarcık Abdullah Efendinin ilgisini çekmekte gecikmedi. Çevirisine 1891 yılında başladığı **Bürhan-ı Kaatı**'yı bitirerek bu zatın aracılığıyle Sultan Selim III.'e sundu. Padişah kendisini mükâfatlandırarak müderris yaptı ve dayalı döşeli bir ev satın aldırarak kendisine hediye etti. Ancak bu olay kendisine birtakım düşmanlar kazandır-

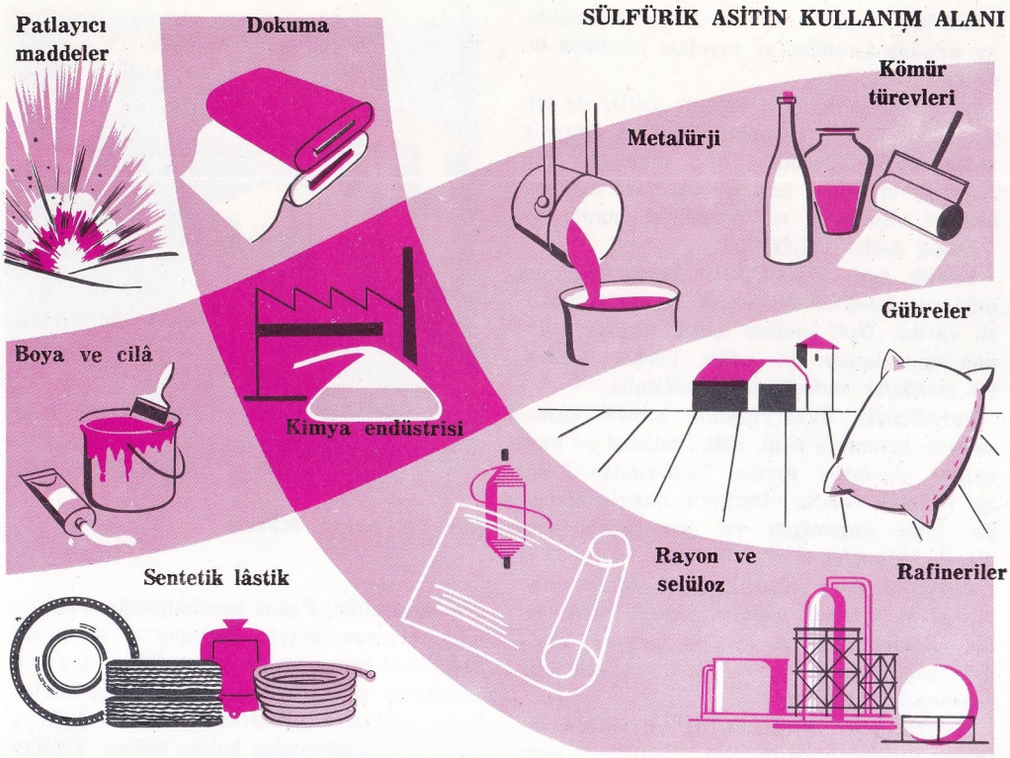

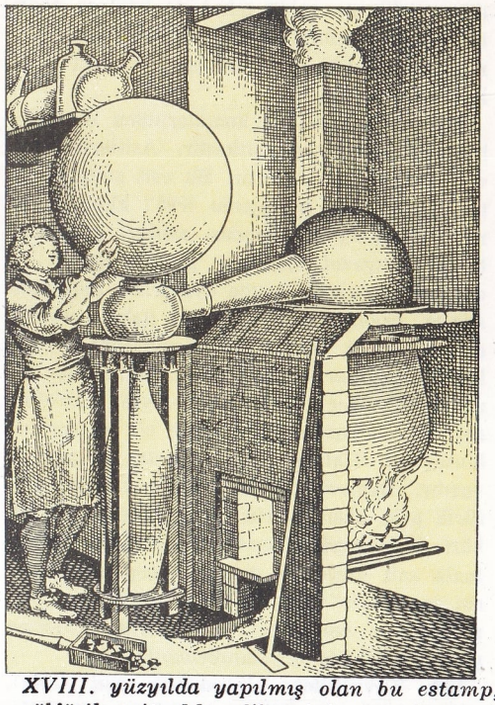

XVIII. yüzyılda yapılmış olan bu estamp, sülfürik asit elde edilmesini gösteriyor.

dı. Netekim başta Şeyhülislam Ataullah efendi ile, hemşehrisi Münip Hoca kendisini çekemediler ve padişahın gözünden düşürmeye çalıştılar. 1802'de hacca gitti. Medine'de eski öğretmeni Abdullah Necip Efendi ile karşılaştı. Öğretmeni kendisine Kamus çevirişini teklif etti. Hac dönüşünde memleketine uğradı, ailesini de alarak tekrar İstanbul'a geldi ve Kamus'un çevirisine girişti. Âmir Efendinin yerine, vakanüvis olarak görevlendirildi (1807).

Selim III., kanlı olaylar nedeniyle tahtından çekilince, yerine Mustafa IV. padişah oldu. Eski düşmanları Ataullah Efendi ile Münip Hocanın etkisiyle, Asım Efendiyi işinden ettiler. Ancak Alemdar Mustafa Paşa, hükümet darbesi yapınca düşmanlarından sıyrıldı. «Kamus» çevirisini sona erdirerek padişaha sununca (1810) itibarı büsbütün yükseldi. Üç büyük cilt tutan Kamusun bastırılması için Padişah Devlet Matbaasına emir verdi. Baskı (1814-1817) de tamamlandı. 1812 yılında Selânik kadılığına atandı. Oradan dönüşte hastalandı ve Üsküdar'daki konağında öldü (1819). Karacaahmet mezarlığının Harmanlık denilen mevkiinde gömülüdür.

Eserleri: Tibyân-ı nâfi'der tercemei Bürhan-ı kaatı, El okyânûsül basit fî tercemetül Kaamûsil muhit (Dil araştırmalarında hâlâ önemli bir klavuz), Muhbirül takdis bi hurûci tâifül Fransis (Fransızların Mısır'ı işgali üzerine El-eberti'nin Arapça tarihinin çevirisi), Merâhül meâlî fî şerhî kasidetil emâlî (İslâm akideleri üzerine bir kasidenin çevirisi), Terceme-i Siyer-i Halebî (Peygamberin vasıflarına ait bir kitabın çevirisi), Tuhfe-i lûgatı Arabiye (Arapçayı kolay öğrenmek amacıyle yazılmış manzum eser), Tarih-i Asım, Osmanlı Tarih Encümeni dergisinde yayınlanmış ve kitap haline gelmemiş yazıları, ayrıca yayınlanmamış çok sayıda şiiri.

Mütercim Asım.

ASİ

Akdeniz bölgesinde, Hatay ilinde Akdeniz'e dökülen bir ırmak. Tarihteki adı Orontes'tir. Uzunluğu 380 km., Türkiye toprakları içindeki uzunluğu ise, 100 km.'dir. Asi ırmağı Lübnan'da Baalbek yakınlarındaki El Bika'dan doğar ve kuzeye doğru akarak Humus ve Hamadan geçer. Bu geçiş süresince Türkiye-Suriye sınırını meydana getirir, daha sonra Türkiye sınırlarının içine girer ve Amik ovasında bir kavis çizer. Burada Amik gölünün ayağı olan Karasu'yu aldıktan sonra dar bir boğaza girip Antakya şehrinden geçer, Samandağı'nın güneyinde Akdeniz'e ulaşır.

ASİT

Bileşiminde hidrojen bulunan bileşik cisimlere asit denir. Tadı ekşidir. Asidin sudaki eriyiği turnusolun mavi rengini kırmızıya çevirir. Bu işi asidin sudaki eriyiğinde bulunan pozitif yüklü hidrojen iyonları yapar.

Asitler niteliklerinin az ya da kuvvetli bir şekilde ortaya çıkışına göre zayıf ya da kuvvetli (aktif) diye sınıflandırılır. Asitler çok çeşitlidir. En kuvvetlileri madenleri ve canlı maddeleri tamamen eritir. En zayıfları meyve ve sebzelerde bulunur. Formülleri ve kullanışları da köklü farklar gösterir.

Asitlerin özgül niteliğini meydana getiren ortak etkeni bulmak için kimyacılar uzun çalışmalar yapmışlardır. Bilim tarihinde önemli bir yeri olan Lavoisier XVIII. yüzyılın sonunda bütün asitlerin bileşiminde oksijen bulunduğunu ileri sürmüştürr. Buna karşılık 1815'te Davy, asitlerdeki ortak öğenin hidrojen olduğu varsayımını ortaya atmıştır. Bugün, Davy'nin görüşünün doğru olduğu anlaşılmıştır. Gerçekten de bütün asitlerin bileşiminde hidrojen vardır. Fakat hidrojenli bütün bileşikler asit değildir. Örneğin alkol ve şeker gibi birçok bileşikler hidrojen ihtiva ettikleri halde asit değillerdir. Geçtiğimiz yüzyıl boyunca bir sonuca bağlanamayan bu sorun, nihayet İsveçli Svante Arrhenius'un buluşuyle elektrolitik bir çözüme kavuşmuştur. Arrhenius'un da doğruladığı gibi, asitler, içinde hidrojen bulunan bileşiklerdir. Suda ya da başka eriticilerde özel bir ayırışma meydana getirirler. Hidrojen atomları moleküllerinden ayrılarak eriyiğin içinde kendi kendilerine dolaşmaya başlar. Serbest kalan atomlar, elektrik dengelerini sağlayan tek elektronu yitirirler. Böylece bir elektrik yükü yüklenerek pozitif bir iyon olurlar. Her molekülün son kalan bölümüyse hidrojen tarafından kaybe-

dilen elektrona sahip çıkar ve böylece negatif bir iyon olur. Demek oluyor ki, asitlerin ana niteliği, eriyikte artı hidrojen iyonları sağlamaktır.

En kuvvetli asitler kendilerinden en fazla hidrojeni ayrılmış asitlerdir. Asitlerin kuvvetlisi hidroklorik asittir. Bu asit suya karıştırıldığı zaman, hidrojenin %95'i klordan ayrılır. Yapıları bakımından asitler, genellikle bütün kimyasal bileşikler gibi inorganik ve organik olarak iki kısma ayrılırlar. İnorganik asitler, organik asitlerden çok daha kuvvetlidir. İnorganik asitler de iki ana türe ayrılırlar: Hidrasitler ve oksiasitler. Hidrasitler örneğin hidroklorik asitte olduğu gibi, hidrojenden ve madensi denilen türde bir elementten kuruludur. Halbuki oksiasitlerde oksijen de vardır. Bunlara örnek sülfürik asittir. Sülfürik asit, oksiasitlerin en önemlisidir ve kükürt gibi birçok elementler hidrojenle birden fazla asit meydana getirir. İnorganik asitlerin en yaygın ve endüstride kullanılma bakımından en önemlileri, ayırıştırma güçlerine göre şu şekilde sınıflandırılabilir.

Çok Kuvvetliler: Hidroklorik asit (HCl), bromhidrik asit (HBr), iyodifrik asit (HI), klorik asit ($HClO_3$), nitrik asit (HNO_3), perklorik asit ($HClO_4$).

Kuvvetliler: Metafosforik asit (HPO_3), sülfürik asit (H_2SO_4).

Ortalar: Flüorhidrik asit (HF), pereksikarbonik ($H_2C_2O_4$), fosforik asit (H_3PO_4).

Zayıflar: Hidrojen sülfür (H_2S), karbonik asit (H_2CO_3), borik asit (H_3BO_3).

Çok Zayıflar: Silisik asit (H_2SiO_3), siyanhidrik asit (HCN), hipokloröz asit ($HClO$).

Bu listede birkaç karbon bileşiği de yer almaktadır. Bunlar kimyasal inorganik maddeler arasına girebilen az sayıdaki karbonik bileşiklerdendir.

İnorganik asitler gibi organik asitler de eriyik içinde hidrojen iyonları verirler. Organik asitler moleküllerindeki bazı atomların durumu (yani COOH karbosilis grubu) ile nitelenirler. Bunların en önemlileri şunlardır:

Asetik Asit: (CH_3COOH).

Butirik Asit: (C_3H_7COOH) Tereyağında az miktarda bulunur. Niteleyici bir acılık kokusu vardır. Özel şekilde içinde nişasta bulunan maddelerden elde edilir. Vernik ve plastik maddeler endüstrisinde kullanılır.

Formikasit: XVI. yüzyılda kırmızı karıncalarda bulunmuş olup, bütün bitkisel ve hayvansal yapılarda vardır. Tuzlarından hareket edilerek üretilir. Derilerin hazırlanmasında, boya yapımında ve mikropsuzlaştırıcı olarak kullanılır.

Palmitik Asit: ($C_{15}H_{31}COOH$) Bütün hayvansal ve bitkisel yağların önemli kurucusudur. Balmumunda az oranda bulunur. Özellikle yağlardan çıkarılır. Vernik ve kozmetik yapımında kullanılır.

Stearik Asit: ($C_{17}H_{35}COOH$) Yağlarda bulunur. Görünüşü balmumunu hatırlatır. Mum yapımında kullanılır. Bazı yağlardan hareket ederek elde edilir. Endüstri için gerekir. Çeşitli organik bileşiklerin hazırlanmasında da kullanılır.

ASKERÎ MÜZE

İstanbul'da, Harbiye'de, sonradan Yedek subay Okulu olan eski Harp Okulu — Şimdiki I. Ordu Komutanlığı — binası yanındadır. Kuruluş bakımından İstanbul Arkeoloji müzesinden de eskidir. Fakat kurulduğunda müze niteliği taşımamaktaydı. İstanbul'un alınmasından sonra saray surları içinde kalan Aya İrini kilisesinin silâh deposu olarak kullanılmasıyle bu silâhların biriktirilmesi sonucu doğmuştur. Fetih günlerinden kalma toplar, düşmandan alınmış çeşitli silâhlar burada biriktirilip saklanırdı. İlk olarak Ahmet III. devrinde, buraya «Darül-esleha = Silâhevi» adı verilmiştir. Savaşlar ve silâhlarla ilgili ne kadar elde birikmiş değerli eşya varsa, buraya toplanmış ve bir düzene sokulmuştur. Fakat Selim III. devrinde çıkan bir isyanda yeniçeriler Silâhevini basmışlar ve içerdeki bütün silâhları yağma etmişlerdi. Bu yüzden de değerli birçok silâh bu arada kaybolmuştur.

İstanbul Askerî Müzesi.

Nitrik asit üretim tesisleri. Ön plandaki dev silindirlerde, amonyaktan elde edilmiş olan azot oksitleri, içinde çok az nitrik asit bulunan suyla tepkirler. Sulu eriyikte yeniden nitrit asit oluşur; asit yoğunluğu %40-50'yi bulunca eriyik, silindirlerde dolaştırılır.

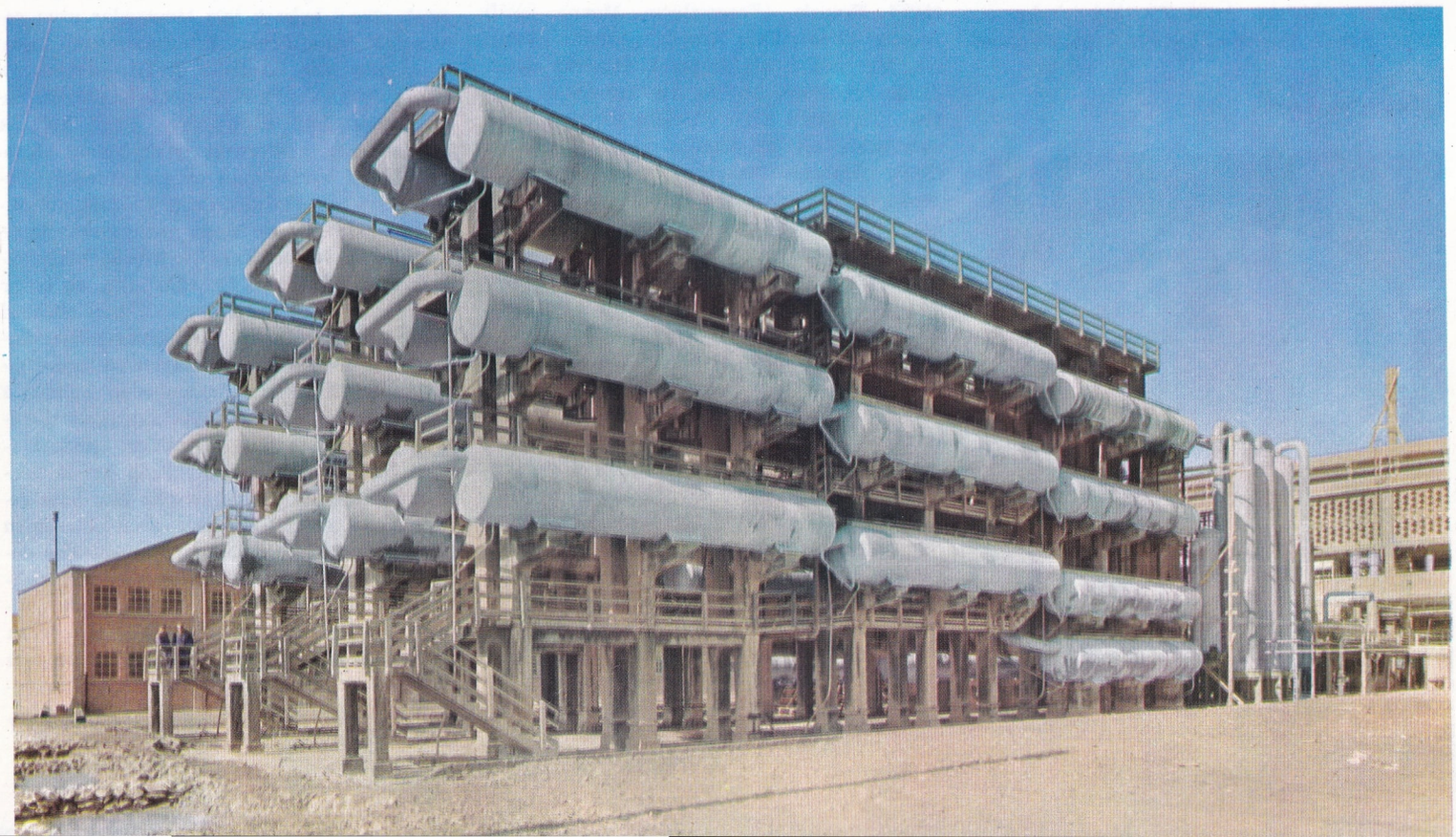

Daha sonra, Abdülmecit devrinde burası tam bir silâh deposu haline getirilmiştir. Fakat Tophane Müşiri Fethi Paşanın büyük çabaları sonucu 1846 yılında Ayairini kilisesi bir müze haline getirilmiş ve Askerî müze, kurulduğu tarihten ancak bir yüzyıl sonra bugünkü yerine taşınabilmiştir.

Askerî müzede bulunan değerli eserlerin başında silâhlar gelmektedir. Burada bütün Türk silâhları, çeşitli oklar, kalkanlar, topuzlar, kılıçlar, toplar, tüfekler, kesici, delici ve ateşli türlü silâhlar sergilenmektedir. Bunlar arasında ünlü tarihî kişilerin silâhları da vardır. Ayrıca çeşitli devirlere ait giyim kuşam, sancak ve ganimetler de müzenin değer taşıyan eşyaları arasındadır.

ASKLEPIOS

Yunan - Roma mitolojisinde tıp Tanrısı. Asklepios'un gerçekte yaşamış bir hekim olduğu da ileri sürülmektedir. Ünlü tapınakları, Asklepios inancının doğduğu yer olan Epidauros'da ve Atina'da bulunmaktadır. İyileşmek için bu tapınaklara giden hastalar, bu kutsal yerlerde geceyi bu iş için kullanılan kısımlarda kuru toprak üzerinde uyuyarak geçirirlerdi; buna kuluçkaya yatma denirdi. Düşlerine giren Asklepios, hastalara iyileşmeleri için baş vurmaları gereken çareyi gösterirdi. Asklepios, Apollon ile su perisi Koronis'in oğlu sayılıyordu. Yılan, sürekli sembolü olmuştur.

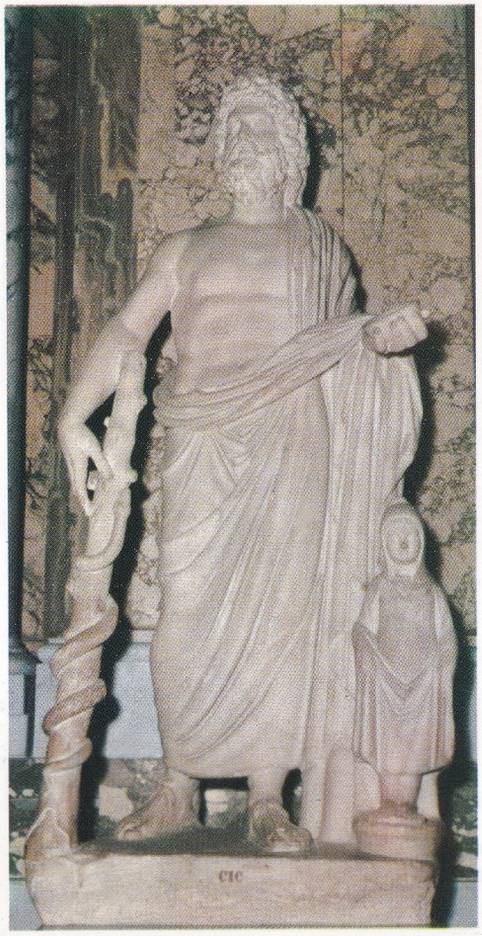

Tıp Tanrısı Asklepios'u gösteren bu heykel Roma'da Galleria Borghese'dedir.

ASLAN (Felis leo)

Kedigiller familyasından, çok kuvvetli ve yırtıcı bir hayvandır. Hayvanların kralı olarak tanınmıştır.

Aslan, eskiden Afrika'da, Güney ve Batı Asya'da, Güney Avrupa'da yaşardı. Bugün daha çok Orta Afrika, Orta ve Batı Hindistan'da rastlanır.

Aslanın vücudu öteki kedigillere göre daha kalın ve kısadır. Yerden yüksekliği omuz hizasında 90-120 cm., boyu ise 160-180 cm.'dir. Erkeği daha iri ve heybetlidir. İri bir erkek aslanın ağırlığı 250 kg., dişinin ağırlığı ise en çok 150 kg.'dır.

Postu kısa tüylü, kaba ve sarıya çalan kül rengindedir. Kuyruğunun ucunda koyu kahverengi ya da siyah bir kıl kümesi vardır. Bunun içinde tırnak denen boynuzsuz bir deri bulunur; bu tırnak sonradan düşer. Erkeğinin boynunda ve başında yelesi vardır. Dişi aslanın hemen hemen hiç yelesi yoktur.

Aslan, çok çevik bir hayvandır. Dört metre yüksekliğe kadar sıçrayabilir. Fakat ağaçlara tırmanamaz. Genç yavrular dallara tırmanabilir, büyüyünce bu alışkanlıktan vaz geçerler. Aslan, geceleyin avlanmaya çıkar, avını çoğunlukla suların ve otların yakınında bekler. Antilopları ve kuda denilen ceylanları çok avlarsa da zebrayı bunlara tercih eder.

Avına saldıracağı vakit, gizlice ona yaklaşır, hafif homurtular çıkarır. 30 m. kadar yaklaşınca, saatta 60-65 km. hızla avına doğru koşar; kuvvetli pençesiyle avının ensesine vurmaya çalışır, çoğu zaman dişlerini avının boynuna saplar.

Aslanların çiftleşme mevsimi değişkendir. Dişi aslan çiftleşmeden 108 gün sonra 3-4 yavru (yavru sayısı bazen altıya kadar çıkar) dünyaya getirir. Erkek ve dişi yavrular önceleri birbirlerine benzerler. Bunlar çizgili ve sık benekliyseler de, bu benekler zamanla solar. Yeni doğmuş yavrular yetişkin bir ev kedisi iriliğindedir. Üç yaşını doldurduktan sonra erkek aslanların yeleleri çıkmaya başlar. Yavrular üç aylık oluncaya kadar emzirilirler. Erkek aslan çok kere yavrularını emziren dişi aslana yiyecek getirir. Yavrular yedi yaşında ergin hale gelirler. Normal bir aslanın ömrü 25-30 yıldır.

Postunun rengine ve yelesinin uzunluğuna göre aslanlar Berber aslanı, Kap aslanı, Senegal aslanı ve Afrika aslanı gibi türlere ayrılır.

Hayvanat bahçelerinde özel yerlerde bakılan aslanlar yağmurlu havadan hoşlanmazlar. Aslanları hayvanat bahçelerinde doyurmak başlı başına bir iştir. Bunlara günde 5 kg. kadar taze et vermek gerekir.

Aslan çok zeki ve uysal olduğundan türlü oyunlar öğrenebilir. Fakat hiç bir zaman evcilleştirilemez.

Afrika yerlileri aslanı, üstü dal ve otlarla örtülü bir çukura düşürerek, zehirli mızrakla öldürürler. Bazı yerlerde etini yerler, birçok yerlerde de tüyünden halı dokurlar.

ASLANKAYA

Afyon ilinin Leğen köyü yakınındadır. Frikler devrinden kalma bir kült yeridir. Büyük bir kayanın işlenmesinden meydana gelen bu kült yerinde, anıtsal ölçülere çıkan karşılıklı iki aslan kabartması yer alır. Ayrıca ana Tanrıça Kibele'nin kabartması da bulunan bu kompozisyonun yanı sıra alınlıkta yine karşılıklı duran iki isfenks ve yer yer bozulmuş olarak bir Frik yazıtı seçilmektedir.

ASLANTAŞ

Anadolu'da bu adı taşıyan ve çeşitli devirlerden kalıntılar saklayan yerler vardır. Bunların en tanınmışı eski adı Hadatu olandır. Kargamış'ın doğusunda Arappınarı istasyonunun 9 km. güney-doğusundadır. Buranın varlığı ilk defa 1850 yılında F.R. Chesney tarafından bilim dünyasına duyurulmuş ve ardından 1886 yılında Hamdi Bey burada araştırma yaparak bazı kabartmalar ortaya çıkarmıştır. İstanbul Arkeoloji müzesinde sergilenen bu eserlerin yanı sıra 1889'da bir ev için kazılan temeller sırasında daha başka kabartmalar da bulunmuştur. Bütün şehrin kazılması 1928 yıllarına rastlar. Bu kazıyı Thureau-Dangin ile J. Darous yönetmişlerdir.

Biri yarımay biçiminde uzun, diğeri daha küçük iki tepe ve bir aşağı şehirden meydana gelen Aslantaş'ın, kazıların verdiği sonuçlara göre Tigletpleser III. zamanında önemli bir Asur yerleşme bölgesi olduğu meydana çıkmıştır. Höyük 175 m. uzunluğunda 8 m. yüksekliğindedir. Şehri kuleli ve üç kapılı bir sur çevirir. Buraya adını veren bir çift aslan doğu kapısından, İstanbul müzesindeki aslan diğer kırık aslan batı kapısından çıkarılmıştır. Bu kapı aslanlarının dışında Aslantaş kazıları daha birçok bulun-

Bir erkek aslan.

tular vermiş, ayrıca şehrin en yüksek noktasında, Hellenistik bir tapınağın kalıntıları altında Tigletpleser III.'ün sarayı bulunmuştur. Duvarları resimlerle süslü bu sarayın yanı sıra doğusundaki bir yapıdan da bol şekilde M.Ö. IX. yüzyıla ait fildişi eserler çıkmıştır. Çevredeki bazı yıkılarda bulunan eserlerin içinde en ilginci bazalttan iki boğa, iki kapı aslanı ve bir steldir. Bu önemli Asur şehrinin dışında Anadolu'da Aslantaş adını taşıyan yerlerin başında Torosların Kurubel geçidinde, Hititlerin şehir beylikleri devrine ait hiyeroglifli bir çift aslan heykeli bulunan yerdir. Buradan alınan buluntular Kayseri müzesine götürülmüştür.

Üçüncü Aslantaş adını taşıyan ve M.Ö. XI. yüzyıla ait Hitit aslanlarının durduğu yer, Darende-Elbistan yolu üzerindedir. Bunlar da bir çift kapı aslanıdır.

Dördüncüsü Afyon ili sınırları içindedir ve Frikler devrine aittir. Çift aslan kabartmasını ihtiva eden bu kaya mezarı Hayran Veli köyündedir. Özellikleri aslanların duruşu ve büyük ölçüde yapılışıdır.

ASLANTEPE

Aslantepe, Malatya'nın 6 km. kuzey-doğusunda önemli bir Hitit kentidir. Bu höyüğün ortaya çıkmasına köylüler sebep olmuş, 1894'te burada bulunan kabartmalar İstanbul Arkeoloji müzesine götürülmüş, 1932-1933 yıllarında L. Delaporte başkanlığında bir Fransız kazı grubu, araştırmalar yapmış, 1946-1948 yıllarında da bu araştırma C. Schaeffer tarafından yürütülmüştür.

Kazıların verdiği sonuçlara göre Aslantepe'nin M.Ö. III. ve II. bin yıllarına inen eski bir yerleşme yeri olduğu anlaşılmış, İç Anadolu, Suriye, Mezopotamya ve İran'la kültür ilişkileri olan, yerli özellikler taşıyan bir sanat anlayışıyle karşılaşılmıştır. Aslantepe'de en dikkati çeken yer M.Ö. XII. yüzyılın başlangıcından kaldığı anlaşılan kabartmalarla süslü kapısı bulunan saraydır. Bu kapının yarısı meydana çıkarılmıştır. Bu sarayı süsleyen buluntuların başında aslanlar, çeşitli Tanrılara içki sunan kral ve kraliçeyi gösteren kabartmalar gelmektedir. Ayrıca Hitit mitolojisine ait mücadele sahneleri, dikkati çekmektedir. Sarayın süslemeleri dışında ele geçirilen buluntuların arasında, arabasını bir çift boğanın çektiği Fırtına Tanrısı, dağlar üzerinde duran boğayı ve kanatlı cinleri gösteren kabartma yer alır.

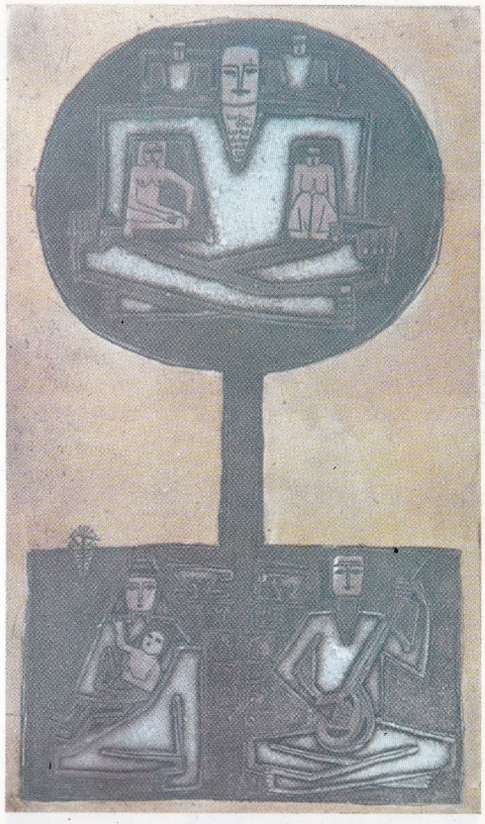

Mustafa Aslıer'in «Unuttular» adlı metal gravürü.

Bu kabartmaların tarihlendirilmesi konusunda ileri sürülen değişik düşüncelere rağmen, stil özelliklerinden bunlar M.Ö. XI. yüzyılın başlarına yerleştirilebilir. Ankara Hitit müzesinde sergilenen bu kabartmaların dışında yine Aslantepe'de bulunmuş M.Ö. VIII. yüzyıla tarihlenen bir de kral heykeli vardır.

ASLIER, MUSTAFA

(1926-) Türk grafikçisi. Kırcaali'de doğmuş, ilk ve orta öğrenimi Bursa'da ve Balıkesir'de Öğretmen Okulunda yapmış ve Ankara Gazi Eğitim Enstitüsü Resim-İş bölümünü tamamlamıştır (1949). 1953 yılı sonlarına kadar Ankara ve İstanbul'da resim-grafik öğretmenliğinden sonra, Münich Grafik Sanatlar Akademisi, Stuttgart Grafik Sanatlar Yüksek Okulu, Özel Sanat atelyeleri, Orta Avrupa müzelerinde incelemeler ve çalışmalar yaparak yurda dönmüş ve 1959 yılından bu yana İstanbul Tatbikî Güzel Sanatlar Yüksek Okulunda öğretmenlik, müdür yardımcılığı görevlerinde bulunmuştur. Halen aynı okulun Grafik Sanatlar Bölümü şefidir. 1958 yılından bu yana Stuttgart, Viyana, İstanbul Şehir galerisi, Türk ve Alman Kültür Merkezi galerisi, Tekirdağ, Kırklareli, Ankara Güzel Sanatlar galerisindeki özel sergilemelerini şu karma sergiler izlemiştir: 1958-1967 yıllık Devlet Sergileri, 1960 Paris Biennali, 1962 Lugano «Bianco e Nero», 1963-1964 Avrupa (Brüksel, Paris, Berlin, Roma) Çağdaş Türk Sanatı Sergisi, 1965 Bükreş, Cezayir, Prag, Helsinki'de Türk Grafik Sanatları Sergisi, 1966 Amerika'da (Minneapolis) Çağdaş Türk Sanatı Sergisi, 1966 Tahran'da Türk-İran-Pakistan Sergisi.

Grafik sanatın, resim sanatının kendisi olduğuna inanan Mustafa Aslıer, resmetmeyle güzellik yaratılacağını savunur. Biçim, uyuşma, anlatım ve şimdiye kadar yapılanların dışında bir güzellik birleşimi Mustafa Aslı-

Üzüm almak için yetiştirilen asmaların boyu yerden 60-70 cm. kadar bırakılarak budanır. Aksi halde asmanın üzüm vermesi zorlaşır. Aşıyla üretmede, iyi bir cins asmadan alınan bir kalem başka bir asmaya aşılanır.

er'in ana yapısını kurar. Çevresinin düşüncel ve yaşama çeşitlemesi yeni bir birikim olarak grafiklerinin çatısını ve yapısının genel görünüşünü sağlar.

Türk grafik sanatındaki gelişim çizgisinin önemli bir kişiliği olan Mustafa Aslıer, son yıllarda tekniğindeki aşamayı renkli gravürler ile perçinlemiş, aklın ve duygunun süzgecinden geçen eserler gerçekleştirmiş sanatçılarımızdandır.

Eserleri: İstanbul Resim ve Heykel müzesi, Bükreş ve Prag Güzel Sanatlar müzesi, Ankara Millî Eğitim Bakanlığı galerisi, Ben and Abby Grey Foundation (Amerika), Viyana müzesi, Almanya Mainz müzesi ve yerli yabancı koleksiyonlar da bulunmaktadır.

ASMA (Vitis vinifera)

Asmagillerden üzüm veren bir bitki. Ya da dalları bir çardak üzerine yayılan birçok bitkiye verilen genel ad. 200 kadar türü vardır. Asmabıyığı, ya da sülük denilen uzantılarıyle tutunup tırmanır, uzanır, gider. Üzüm almak için yetiştirilen asmaların boyu, yerden 60-70 cm. kadar bırakılarak budanır. Böyle yapılmazsa, asmanın uzaması sonucu, kuvveti dallarına dağılır. Bu, asmanın üzüm vermesine engel olur. Ancak bazı türleri, evlerdeki çardakları sardırmak için yetiştirilir. İyi bakıldığı zaman, bunlar da üzüm verir.

Asma, cinsine göre, ayrı özellik gösteren toprak ister. Soğuk bölgelerden başka sıcak bölgelerde, çok yağışlı yerlerde iyi asma yetişmez. Asma hastalıkları, iklim koşullarıyle ilgilidir. Asma iyi bir toprak ister. Üzüm çekirdeğinden yetiştirildiği gibi, daha çok daldırma, çelik ve aşıyle üretilir. Tohumla yetiştirileceklerin tohumları (üzüm çekirdekleri), sağlam, olgunlaşmış kütüklerin üzümlerinden alınmalıdır. Çelikten yetiştirmede, çubukların bir yaşındaki asmalardan kesilmesi gereklidir. Öteki bitkilerde yapıldığı gibi, asmanın dalları, kesilmeden toprağa gömülür. Aşı ile üretmede, iyi cins bir asmadan alınan bir kalem, başka bir asmaya aşılanır.

ASMARA

Kuzey Habeşistan'da Eritre bölgesinde önemli bir şehir.

Kızıldeniz'e doğru alçalan yaylanın kenar kısmında kurulmuştur. Yükseltisi 2 347 m.'dir.

130 000 kişilik nüfusun 17 000'i İtalyandır. Yerlilerin genellikle kulübelerde, yaşamasına karşılık, Avrupalılar düzgün mahallelerde oturur. Nüfusun büyük çoğunluğu tarımsal faaliyette bulunur. Buğday, mısır, yağlı tohum maddeleri, Afrika'ya özgü bir çeşit darı ekilir. Et ve süt hayvanları beslenir.

Son zamanlarda konserve et, pastörize süt ve sedef işleme endüstrileri kalkınmıştır.

Asmara 1889 yılında İtalyanlar tarafından işgal edilip, 1897 yılında Eritre sömürgesinin başkenti olmuştur.

1941'de İngilizlerin eline geçmiş ve nihayet 1952'de Habeşistan'a bırakılmıştır.

ASORLAR

(**bkz.** Portekiz)

Asmara'da Haile Selasiye caddesi.

ASPENDOS

Eski Anadolu'nun Pamfilya bölgesinde kurulmuş bir şehirdir. Bugün Antalya'nın ilçesi Serik'i geçtikten sonra Köprüçay (Eurymedon) yakınlarındaki Belkıs köyünde kalıntıları durmaktadır. Aspendos, Argoslular tarafından kurulmuş, daha sonra Pers kralı Darius tarafından zaptedilmiştir. Aspendos, arkasında verimli bir ova ve orman, ayrıca gemilerin girip çıkabildiği bir ırmağın kenarında bulunması yüzünden, kısa bir süre içinde zenginleşmiş, nüfusu artmıştır. Burada bulunan paraların en eskisi M.Ö. V. yüzyıla gitmekle beraber diğer buluntular daha geç bir tarih taşırlar. Büyük İskender'in ardından Ptolemelerin, Bergamalıların ve nihayet M.Ö. 133 yılında Romalıların egemenliğine girmiştir. Büyük yapıların varlığından dolayı da bu devirde öneminin artmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum daha sonra da devam etmiş, Hıristiyanların Primopolis adıyle piskoposluk merkezi olmuştur. Aspendos'un kesinlikle ne zaman terk edildiği anlaşılmamakla beraber, ırmağın ağzının dolmasının buna en büyük sebep olduğu görülmektedir.

Şehrin ilk yerleşme noktası olduğu anlaşılan büyük tepenin üzerinde bazı kalıntılar vardır. Ayrıca çevreye dağılmış durumda diğer yapılar dikkati çekmektedir. Bu yapıların su yolları, sur parçaları, sur kapıları, pazar yeri, çarşı, tapınak temelleri, stadyum, tiyatro olduğu görülmektedir. Bunlar içinde bugün en çok ayakta kalabilmiş olanı tiyatrodur. Anadolu'nun en çok korunabilmiş olan tiyatrosu olan Aspendos tiyatrosunun, yan geçitlerin cephelerinde bulunan yazıtlarından Krispinus Arruntianus ve Auspikatus Titinnianus adında iki zengin tarafından yerli Tanrılara ve imparator ailesi adına yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca sahne binasının güney duvarındaki bir konsol üzerinde görülen yazıttan da mimarının Theodoros'un oğlu Zenon olduğu öğrenilmektedir. Bu iki yazıtın verdiği bilgilere dayanarak yapının M.S. II. yüzyılın son yarısına ait olduğu sanılmaktadır.

Aspendos tiyatrosunun içinden bir bölüm.

Antalya dolaylarındaki Aspendos tiyatrosu, kusursuz denilebilecek bir şekilde günümüze kadar ulaşmıştır.

15 000 kişilik bu tiyatro yamaca dayanmış, üç kısımdan meydana gelmiştir. Bir zamanlar tamamen mermerle kaplı ön cephesi bir saray cephesini andırmaktaydı. Tiyatronun sahne binası Selçuklular devrinde saray olarak kullanılmış, bir kısmı Antalya müzesinde bulunan zengin örnekli çinilerle kaplanmış, yapılan onarımlarla da bugüne kadar dayanabilmesi sağlanmıştır. Bugün orkestra yeri temizlenmiş, yer yer onarılmış olduğundan zaman zaman klasik oyunlar oynanmakta, güreşler için kullanılmaktadır.

ASPİRİN

Dünyanın birçok ülkelerinde asetil salisilik asit, ilâç olarak kullanıldığı zaman bu adla tanınırdı. Salisilik asit bazı söğüt cinslerinin özsuyunda, vintergreen bitkisinin yağında, bazı kır çiçeklerinde (spiraea almaria) bulunur. Eskiden buna spiraik asit denirdi. Bunun asetil türevi ise aspirin adını aldı. A harfi asetilden, spir harfleri spiraea kelimesinden alınmıştır. İlk defa 1853 yılında Carl Gerhardt tarafından elde edilmiştir. Fakat ilâç olarak tıbbî özellikleri ancak 1899 yılında Heinrich Dresser tarafından keşfedilmiştir. Şimdi sentetik olarak büyük ölçüde elde edilen aspirin alkol ve eterde çok, suda az erir. Ağrı dindirici, ateş düşürücü olarak ve romatizma tedavisi için kullanılır.

Aspirinin etkileme özellikleri 1960 yılına kadar pek bilinmiyordu. Bugün aspirinin bazı istenmeyen fizyolojik durumların gelişip ortaya çıkmasını önlediği anlaşılmıştır. Genellikle doz 0,3 gr. ile 1 gr. arasında değişir. Fazla miktarda alınırsa zehirler. Zehirlenme belirtileri astım, kulakların duymaması, kulaklarda çınlama, konjonktivit, karın ağrısı, mide kanaması ve diyaredir. Bu durumda hasta derhal hastaneye kaldırılmalıdır. Hastanın midesi yıkanır, kalbi takviye edici iğneler yapılır.

ASSAM

Güney Asya'nın bir bölgesidir. Hemen hemen bütünüyle Hindistan sınırları içindedir ve bu birliğin bir devletini teşkil etmektedir. Yüzölçümü 219 863 km². olan bu devletin nüfusu 1951 sayımına göre 9 600 000, nüfus yoğunluğu ise km². başına 44 kişiydi. Hindistan'ın kuzey-doğusunda bulunan Assam, hemen hemen bütünüyle yabancı devletlerle çevrilidir (kuzey-batıda Butan, kuzeyde Çin, doğu ve güneyde Birmanya, batıda Doğu Pakistan) diğer Hint devletleriyle bağı ise sadece Siliguri yoluyledir. Assam devletinin sınırları içinde North East Frontier Agency (N.E.F.A.) adlı, nüfusu az, dağlık sınır bölgesi ve birliğin içinde bir devlet olan Nagaland, yani eski Naga Hills Tuensang Area bölgesi vardır.

Bölge oldukça dağlıktır, özellikle merkezden uzaklaştıkça yükselen başlıca dağları, Önhimalaya sıradağları, Naga Hills dağları, Shillong yaylası, Lushai ve Barali bölgeleridir. Ovalık olan ve Brahmaputra'nın aktığı merkez bölgesinde nüfusun ve ekonomik faaliyetlerin büyük kısmı toplanmıştır. Bölgenin her tarafında çok yoğun olan yağış Cherrapunji'de 12 000 mm.'yi aşar. Bütün bölge ekvator ormanlarıyle kaplıdır. Halkın uğraştığı işlerin başında tarım (pirinç, çay, kendir, şekerkamışı), ticaret, el sanatları (ipek) ve değişik sanayi kolları gelmektedir. Başlıca sanayiiyse son yıllarda Digboi, Nahorkatiya-Hugrijan ve Moran'da gelişen petrol çıkarımıdır. Adı geçen bölgelerdeki petrol kuyuları 400 km.'lik bir boru hattıyle Gahuati rafinerisine bağlanmıştır. Başlıca şehirleri başkent Shillong (nüfusu 55 000), Dibrugarh (nüfusu 40 000), Gauhati (nüfusu 45 000), Silchar (nüfusu 35 000) ve Nowgong (nüfusu 30 000) tur.

ASSOS

Batı Anadolu'da bugün Behramkale denen yerde kalıntıları görülen eski bir şehirdir. 238 metre yükseklikte bir tepenin üzerine kurulmuştur. Assos'ta 1881-1883 yıllarında J. Thacher Clarke başkanlığında bir Amerikan kazı kurulu çalışmıştır.

Assos'u ilk kuranlar Lesbos adasındaki Methymna şehrinden gelen Eolyalılardır. M.Ö. 560-547 yıllarında Lidyalıların, daha sonra Perslerin egemenliği altına girmişler, bağımsızlıklarını elde edince de Attika Deniz Birliğine katılmışlardır. Daha sonra Anadolu'da görülen çeşitli olaylara katılan zaman zaman kuşatılan Assos şehrinin başına M.Ö. 350 yıllarında Hermias geçmiş, bu tarihlerden itibaren Assos önemli bir kültür merkezi halini almıştır. Atina'da Eflatun'un öğrencisi ve Aristoteles'in dostu olan Hermias, Assos'u Eflatun'un öğrencilerinden Erastos ile Koriskos'a armağan etmiş, bu iki düşünür de burada bir felsefe okulu kurmuşlar ve zaman zaman da Hermias yönetimini etkilemişlerdir.

Assam'da Brahmaputra ırmağı kıyılarında balıkçı kayıkları.

Hermias bu durumla da yetinmeyerek Eflatun'un ölümü üzerine Aristoteles'i ve Ksenokrates'i Assos'a davet etmiş, Aristoteles burada kaldığı M.Ö. 345-347 yılları arasında Assos'u Yunan düşünce dünyasının en önemli merkezlerinden biri haline getirmiştir. Ayrıca Stoa okulunun ikinci başkanı olan Kleanthes (M.Ö. 330-231) de Assos'ta doğmuştur.

M.Ö. 342 yılında Hermias'ın ölümü üzerine Assos, Perslerin boyunduruğu altına girmiş, M.Ö. 334'te Büyük İskender kurtarmış, fakat ardından Bergama krallarının, M.Ö. 133 yılında Romalıların eline geçmiş, Bizanslılar devrinde de adı değişerek Makhramion olmuştur.

Assos, eski anayolların üzerinde bulunmasından dolayı devamlı önemini korumuş ve şehir M.Ö. IV. ve III. yüzyıllarda üzerinde durulmaya değer özellikte surlarla çevrilmiştir. Şehirde yer alan yapıların içinde diğer Anadolu kentleri tapınaklardan bazı noktalarda ayrılan ve kabartmalarındaki değişik görünüşlerden dolayı ün yapan Athena tapınağıdır. Ayrıca tiyatrosu, gymnasionu, agorası, stoası bugün de yer yer ayaktadır.

ASTİGMATİZM

Saydam tabaka ile göz merceğinin küresel yüzeyleri gözün optik ekseni etrafında dönel değillerse «astigmatizm» denilen göz kusuru meydana gelir. Bundan dolayı, gözde, bir cismin net görüntüsü meydana gelmez. Örneğin, göz aynı düzlem içinde yatay ve düşey doğruları eşit netlikte göremez. Yatay doğruları net olarak gördüğü halde, buna dik olan başka bir doğruyu bulanık görür. Bir merkezden türlü doğrultulara doğru çizilen eşit doğrulara bakan astigmat bir göz, bunlardan bazılarını kısa görür.

Astigmatizm çok önemli bir göz kusuru değildir. Silindirik yüzlü merceklerle yapılmış gözlükler kullanılarak düzeltilir. Fakat kendi haline bırakılır, düzeltilmeye çalışılmazsa astigmatizm baş ağrılarına ve özellikle bir süre okuduktan sonra görüşün bulanıklaşmasına yol açabilir. Astigmatizm için verilen gözlüklerin camlarından biri çerçeveden çıktığı takdirde yerine yeniden takılırken, camın, aynı açıyla yerleştirilmesi gerekir. Aksi halde daha kötü kusurlara yol açar.

ASTMA (Nefes darlığı)

Solunum güçlüğü doğuran bronşcuklar spazmı; çoğu kez çocuklukta ya da 20 ilâ 40 yaşları arasında başlar. Astma krizi çoğu gece gelir, krize yakalanan insan yeteri kadar hava alamaz, rengi sararır, çırpınır, gözleri büyür. Kuru ve sürekli öksürük olur, kalp çarpıntısı artar, solunum güç ve gürültülü olur. Bazılarına günde birkaç kez kriz gelirken, bazılarında hayatı boyunca bir defa olur. Astma ciddî ve sürekli olursa bronşit ve bronko-pnömoni hastalıklarına yol açar.

Astma doğuran üç önemli etken sırasıyle psikolojik, allerjik ve hastalık olabilir. Anî bir korku ya da ruhsal sarsıntı astma krizini başlatabilir. İnsanların allerjisi bulunan ve bu yüzden astma krizlerine yol açan maddeler arasında tozlar, çiçektozları (polen), kürk, denizlerde yaşayan kabuklu hayvanlarda ve yumurtada bulunan henüz bilinmeyen bazı maddeler sayılabilir. Astma hastalığına yakalanmış olan insanların ailelerinde, çoğunlukla bu hastalığa yakalanmamış olmakla beraber, ürtiker, migren ve saman nezlesi gibi allerjik belirtiler gösteren insanlara rastlanır.

Astma tedavisi hastaya göre değişir. Bu arada önemli olan, psikolojik etkenler giderilmeli ya da tedavi edilmelidir. Bilinen allerji doğuran şeyler hastanın yaşadığı çevreden uzaklaştırılmalıdır. Bazen hassasiyeti azaltma da faydalı olur. Enfeksiyonlar antibiyotiklerle tedavi edilmelidir. Krizlerin tedavisi için adrenalin, ephedrin gibi ilâçlar kullanılır, ciğerlere ephedrin çekme fayda sağlar. Fakat şiddetli krizlerde damara adrenalin eriyiği şırınga edilir. Bu ilâçlar damarlardaki spazmı ortadan kaldırır. Bunların dışında kullanılan ilâçlar antihistaminler, kortizon ve ACTH'tır.

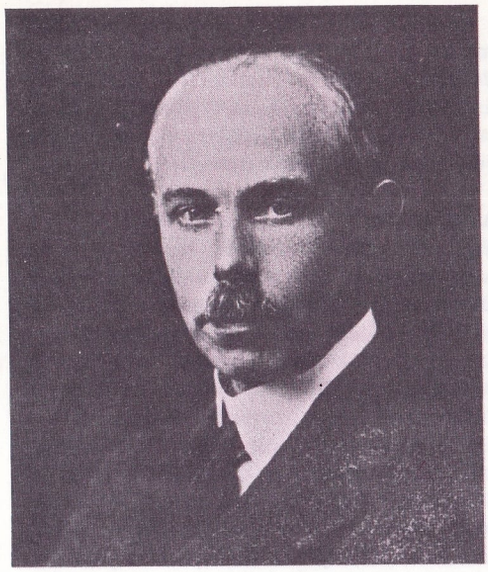

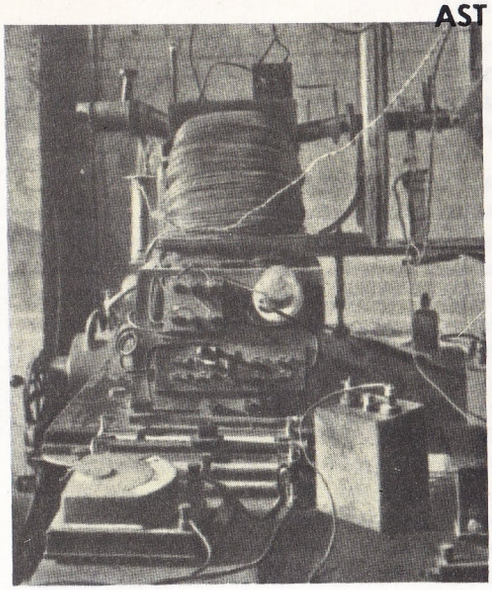

Aston'un icat ettiği spektograf (sağda) izotopların ayrılmasını ve atomağırlığının hesaplanmasını mümkün kılmıştır.

ASTON, FRANCIS WILLIAM

(1877-1945) Nobel kimya ödülü (1922) alan ünlü İngiliz fizik bilgini. Birmingham'da doğdu. Doğduğu şehirde ve Cambridge'de okuduktan sonra bu sonuncusunda 1920'de fizik doçenti oldu. Cavendish laboratuvarında Joseph John Thomson'un asistanı olarak pozitif iyon kitlelerinin tespitinde çalıştı. 1912'de, daha önce Thomson'un varlığını ortaya çıkardığı neon izotoplarını delikli bir tüpte dağıtma yoluyle kısmen ayırmayı, ilk kez başardı. 1919'da yaptığı spektrograf sayesinde izotoplar üzerindeki çalışmalarını derinleştirdi ve izotopların atomağırlığının bir tamsayı ile karşılanabileceği (örneğin oksijenin atomağırlığı 0 = 16 rakamı ile ifade edilebilmektedir) gerçeğini kanunlaştırdı. Aston'un daha sonra yaptığı spektrograflarla (1925 ve 1937 yıllarında) daha kesin ölçüler elde edildi (ölçülen kitlenin 30 000'de 1'ine kadar). Aston'un ölçülerde gösterdiği titizlik atomağırlıklarının tam sayılar yasasıyle saptanan rakamların biraz altında kaldığını ortaya çıkarmıştır. Bu «kitle farkı» Einstein'ın kitle ile enerjinin eşdeğerliliği yasasının temel ilkeleri arasında açıklanmıştır: Eksik kitle, çekirdeğin kendisini meydana getiren parçalara ayrılması için gerekli enerjiyle eşdeğerdedir. Aston, 1936 yılında da, döteryumun tam ve kesin atomağırlığını tespit etti. Çalışmalarının sonuçlarını 1922'de yayınladığı **İzotoplar** adlı eserinde açıkladı.

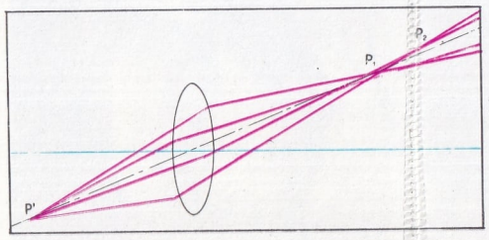

Astigmatlık. P^1 noktasından gelen ışınlar P_1 ve P_2 arasında iki çizgide toplanır.

ASTRAHAN

S.S.C.B.'de, Rus Sovyet Sosyalist Federatif Cumhuriyetinin bir şehri (nüfusu 300 000). XIII. yüzyılda Volga deltasının kıyısında, bugünkü şehrin 10 km. kadar yukarısında kurulmuştur. 1556 yıllarında Korkunç İvan tarafından fethedilen şehir daha sonra terk edilmiş ve bir süre sonra karşı kıyıda şimdiki yerinde Ruslar tarafından yeniden kurulmuştur. Astrahan en büyük gelişmeyi XIX. yüzyıl içinde, Batı Türkistan'ın Ruslar tarafından işgalinden sonra göstermiş ve Hazar bölgesinin en önemli ticaret merkezi haline gelmiştir. Volga çevrelerinden gelen kereste ve tahıl ürünlerinin yüklenip petrol, balık ve Hazar kıyı bölgelerinden gelen yemişlerin boşaltıldığı büyük bir limanı vardır. Şehirdeki sanayi kolları arasında, astrahan ya da astragan adıyle ta-

nınan deri işleme endüstrisi çok gelişmiştir. Astrakan, sınır bölgelerinden, hattâ İran'dan gelen karakul cinsi kuzulardan elde edilen siyaha yakın renkte, parlak bir deridir.

ASTROFOTOMETRİ

Astronominin fotometreler yoluyle, yıldızların ışıldamalarını ölçen koludur. Modern astrofotometri iki tip fotometreyle iş görür: Normal fotoğraf aletlerine dayanan fotometreler ve fotoselli fotometreler. Fotoselli fotometreler, fotomültiplikatöre sahip olduğundan daha duyarlıdır. Bununla birlikte normal fotometrelerin bile çok başarılı sonuçlar vermesi, çok zayıf yıldızların resmini çekmesi mümkündür. Fotomültiplikatör bir yıldızın ışığına karşı ya hemen duyarlık gösterir, ya da hiç göstermez. Oysa fotoğraf filmi, poz süresini uzatmak suretiyle, çok zayıf bir ışığa karşı bile duyarlı kılınabilir. Yani kullanılmakta olan bu iki tür fotometrenin hem sakıncaları hem de faydaları vardır.

Astrofotometri sayesinde yıldızlara ait iki önemli bilgi elde edinilir: Dünyaya erişen yıldız ışığının şiddeti ve bu ışığın indisinin ölçüsü. Birincisi çok önemlidir. Çünkü yıldızın uzaklığı bilinirse zaman biriminde yıldızdan çıkan enerji hesaplanabilir. Işığın rengi de bilinince yıldızın yüzey sıcaklığı ölçülebilmiş olur ve böylece yıldızın ışınları belirtilebilir.

Astrofotometrinin gök incelemelerine getirdiği yenilik değişen yıldızları, yani zamanla ışıldamaları değişen yıldızları, ortaya koymasıdır. Yıldızların büyük çoğunluğu değişir. Bu değişme bazen devreseldir, bazen de belirsiz zamanlarda gerçekleşir.

Rasathanelerin yüksek tepelere yerleştirilmeleri de astrofotometrinin gerektirdiği bir durumdur. Çünkü yükseklerde yıldız ışınları üzerindeki atmosfer basıncı azalır. Bu amaçla kullanılan yapma uydular, alınan sonuçlar yönünden, çok yararlı olmuştur.

ASTROLOJİ

Yıldızlara bakarak geleceği tahmin etme sanatı. Astoroloji, Mezopotamya'da bir dinî işlem olarak ortaya çıkmıştır. O zaman yıldızların bir ilâh olduğu sanılır ve yıldızlara bakılarak ilâhların kendi aralarında ne konuştukları anlaşılmak istenirdi. Astroloji, Asur-Babil dininin önemli bir kısmıydı. Özellikle Kaldeliler devrinde çok revaç buldu. Kalde devleti yıkılınca Kalde dini de çöktü. Kalde rahipleri Eskidünya'nın her tarafına dağıldılar ve astroloji doktrinini her tarafa yaydılar. Daha sonraları astroloji bir dinî işlem değilse bile insanlar tarafından bir çeşit sanat ve bilim olarak kabul edildi. Avrupa'da «Kaldeli» kelimesi astrolog ya da falcı anlamına kullanıldı, daha sonra sihirbaz anlamı da kazandı. Zira cahil halk yıldız falına bakan Kaldeli falcıda esrarengiz güçler bulunduğunu sanırdı. Eski Roma'da astroloji sanatına önceleri iyi gözle bakılmazdı. Gerçekten Romalı Cato M.Ö. II. yüzyılda insanları astrologlardan korumak için tedbirler aldı. Yıldız falına bakanların Roma dışına sürülmesi için emirler çıkarıldı. Fakat astroloji sonunda gerek halk arasında, gerek kültürlü çevrelerde çok rağbet gördü. M.S. III. yüzyılda Roma imparatorları Güneş dinini kurdular. Buna göre Güneş Tanrıların en büyüğüydü. Bu Tanrı dünyaya doğrudan doğruya değil yıldızlar aracılığıyle hükmederdi. Astroloji üstüne şiirler, kitaplar yazılmış, zamanla Batı kültürünün bir parçası haline gelmiştir. XVII. yüzyıldan sonra astroloji yıldızların bilimsel incelenmesi olan astronomi biliminin gelişmesine yol açtı. Gerçi astrolojinin amacı bilimsel olmaktan uzaktır, ama eski çağlarda astronomi biliminin temelleri gökyüzünü sürekli olarak gözleyen Kalde astrologları tarafından atılmıştır. Bazı ünlü astronomlar da astrolojiye merak sarmışlardır. Bunlardan birisi Greenwich rasathanesinin ilk müdürü Flamsteed'dir.

ASTRONOMİ

Yıldızları, gökteki durum ve hareketlerini, fiziksel davranışlarını, kimyasal yapılarını, gelişimlerini inceleyen bilim. Günümüz bilimlerinin en eskisidir. Gerçekten, gök hakkındaki ilk bilgiler tarihöncesi çağlara kadar uzanır. Bu bilgiler gözleme sonucu elde edilmişlerdir. Bu ilk gözlemlerle gök olaylarının gerçek özellikleri ortaya çıkarılamamışsa da bunların fark edilmesi, sıralanması, sürekli gözlem altında tutulması, daha sonra, Rönesans çağında yapılan büyük keşiflere yol açması bakımından önemlidir.

Araştırma araçlarının gelişmesiyle, astronominin kolu olan ve astrofizik diye adlandırılan yeni bir bilim dalı doğmuştur. Astrofiziği astronomiden bütünüyle ayrı bir bilim sayan bilginler de vardır. Gerçekten de astronomi yıldızların fiziksel ve kimyasal yapılarını, bulutsuları (nebülözleri) ve samanyollarını (galaksileri) bir yana bırakarak sadece yıldızların hareketleriyle ilgilenir. Ama aslında bu iki bilim arasındaki ayrılık biçimsel bir ayrılıktır; çünkü astronomi sözcüğünün gökcisimleriyle ilgili her şeyi kapsaması gerekir. Fakat, astrofiziğin ortaya çıkışı ve yıldızların fiziksel incelenmesi alanına yeni bir yöntem getirmesi sonucu, astronomi, yıldızların sadece kinematik ve dinamik incelenmelerini kapsayan bir terim olmuştur.

Astronominin Tarihçesi. — Gök olaylarını anlamak için, astronomi sorunlarının tarihsel gelişimini, Galileo Galilei'den önceki ve sonraki durumlarını gözden geçirmek gerekir. Eski astronomların dikkatini çeken olaylar gündüzle gecenin, mevsimlerin birbirini izleyişi, göğün yıldızlı görünüşü, yıldızların da tıpkı güneş ve ay gibi doğup batmaları, bir de bazılarının bütün bir yıl, bazılarının belli sürelerde görünmeleriydi. Bunlardan bir kısmının hareketlerinin öbürlerinden farklı oluşu yüzünden astronomların bir kısmı bunları diğerlerinden ayırmış, gezegen adını vermiş ve bunları adlandırmışlardır: Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter, Satürn gibi. Ayrıca güneş ile ayın hareketlerinin diğer yıldızlarınkinden farklı olduğu da anlaşılmıştır.

İlk astronomi gözlemlerini yapan, Zodyak'ı keşfeden, gündüz ile geceyi 12'şer saata bölen Babillilerdir. Mısırlılar da astronomi alanındaki bilgilerini iyice derinleştirmişlerdi: Yılın 365 gün 6 saat olduğunu tespit etmişlerdir. Öte yandan dikilitaşların meridyen görevi gördükleri, piramitlerin de belirli bir ast-

Pompei'de bulunan bu mozayik yıldızlara bakarak gelecekten haber veren bir falcıyı konu edinmektedir. Astroloji eski çağlarda toplum hayatında önemli bir yer işgal etmiştir.

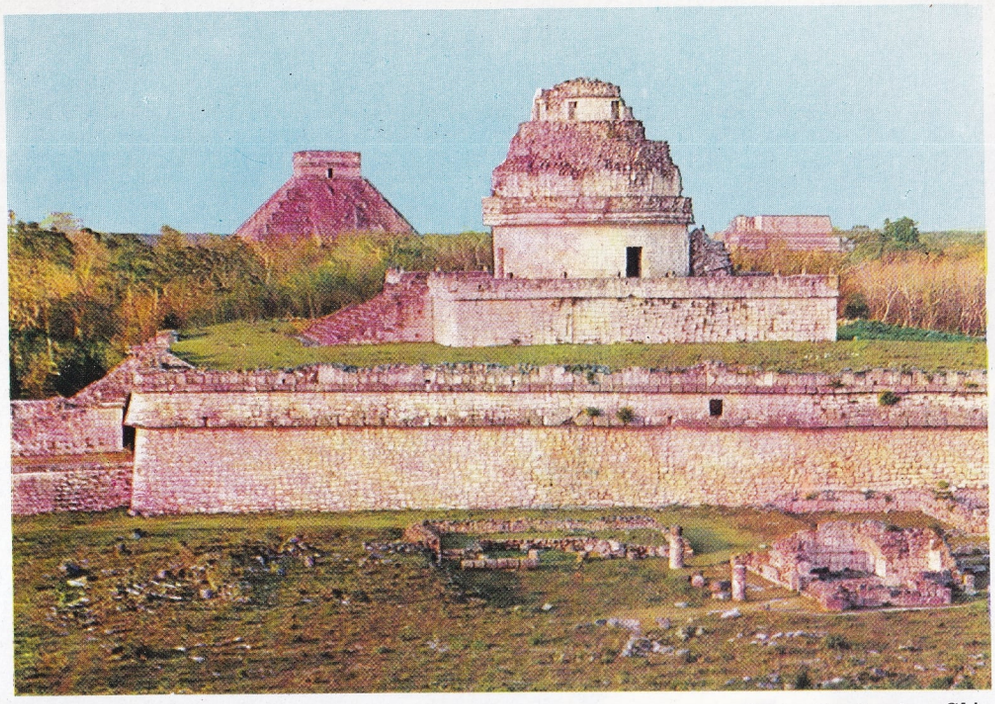

Maya uygarlığı astronomiye büyük bir önem vermiştir. XII. yüzyılda gelişmiş olan Chichen İtza (Yucatan) şehrindeki bu rasathane, astronomiye verilen önemin bir delilidir.

ronomik yönde yapılmış oldukları sanılmaktadır.

Gök olaylarının incelenmesinde en ileri giden ulus ise Yunanlılardır. Astronomi ve matematikle uğraşan Yunan bilginlerinin başlıcaları arasında Tales, Pitagoros, Filolaos, Meton, ve Aristoteles'i sayabiliriz. M.S. II. yüzyılda Mısır'ın İskenderiye şehrinde yaşayan Eratostenes, dünyanın boyutlarını ölçmeyi denedi ve çağının olanaklarına göre çok başarılı sonuçlar elde etti. M.Ö. II. yüzyılda yaşayan ve eskiçağın en büyük astronomlarından biri olan Hipparkos, güneşin, bizim gezegenimizin de içinde bulunduğu sistemin merkezi olduğunu keşfedememişse de, dünyanın da uzayda hareket ettiğini tespit etmeyi başarmıştır. Eskiçağın büyük astronomlarından biri de M.S. II. yüzyılda yaşayan ve çalışmaları, Ortaçağın bütün bilginlerinin araştırmalarına temel teşkil eden Ptolemaios'tur.

Çağdaş Astronomi. — Dünya yerine güneşin merkez yıldız olarak kabul edilmesini, dünyanın öbür gezegenler ve duran yıldızlarla birlikte onun çevresinde döndüğü varsayımını Copernicus'a (1473-1543) borçluyuz. Copernicus'un gözlemlerinin en önemli yanı dünyayı herhangi bir gezegen olarak ele alması, ona imtiyazlı bir durum tanımaktan kaçınmasıdır.

Copernicus'un getirdiği yenilikler Galileo Galilei ile Newton tarafından tamamlanmıştır. Gerek Galileo Galilei (1564-1624) gerek Newton (1642-1727) evrenin kinematik görünüşüne dinamik görünüşü eklemişler, olayları kuvvet, iş ve enerji kavramlarıyle açıklamışlar, böylece çağdaş astronomiyi mekaniğin sağlam temellerine oturtmuşlardır. Bu iki bilginin yanı sıra, Kepler'in astronomi alanında yaptıklarını, bu bilime katkılarını da hatırlamalıyız. Kepler (1571-1630), Copernicus sisteminin doğruluğunu göstermiş ve gezegenlerin güneş etrafındaki hareketlerini şu üç kesin matematik kanunuyle açıklamıştır:

1) Gezegenler, odaklarından biri güneş olan eliptik yörüngeler çizerler.

2) Güneşi gezegene bağlayan doğru parçasının taradığı alan gezegenin ilgili yörüngeyi aşma süresine orantılıdır.

3) Güneşin çevresinde çizilen elipsin büyük yarıçapının küpünün, bu yörüngeyi almak için geçen sürenin karesine oranı değişmez.

Galileo Galilei ve Newton'la başlanan mekanik çalışmaları, Kepler kanunlarının, genel çekim kuralının etkisindeki güneş sisteminin mekanik yapısının bir sonucu olduğunu göstermiştir. Bu yüzden Copernicus'un modeli güneş sisteminin gerçek bir tanımı olarak kabul edilir.

Galileo Galilei, gökyüzünü gözleyebilmek ve Copernicus sisteminin doğruluğunu araştırabilmek için dürbünü bulmuştur. Bu buluş astronomları gözlemciler ve kuramcılar olmak üzere ikiye ayırmıştır. Gözlemciler gittikçe genişleyen olanaklar içinde gözlem çalışmalarını sürdürmüşler, kuramcılarsa mekaniği kuramsal olarak inceleyip, evrensel genel çekimin sebep olduğu sonuçları incelemişlerdir.

Böylece iki yüzyılı biraz aşan bir süre içinde, dünyanın güneş ve kendi ekseni etrafındaki hareketleri, büyük bir kesinlikle ve en ince ayrıntılarına kadar ortaya çıkarılmıştır. Gökyüzünün referans düzlemiyle koordinat sisteminin tespit edilmesi bu araştırmalar sonunda mümkün olmuştur.

Dünyanın hareketlerinin incelenmesinden elde edilen bir sonuç da zaman ölçümü kuramıdır. Yeryüzü yörüngesinin çapı trigonometrik taban alınarak güneşin ve öbür birçok yıldızın dünyadan, uzaklıkları oldukça kesin şekilde hesaplanmıştır. Ayrıca, bu sayede güneş sisteminin gerçek boyutları, güneşin ve dünyanın güneşe göre durumları hesaplanmış, ortak dinamik hareketleri incelenmiştir. Varlığı, Fransız Urbain-Jean-Joseph Le Verrier tarafından tespit edilen Neptün gezegeninin Alman Johann Gottfred Galle tarafından keşfi (1846) Newton-Galileo Galilei mekaniğinin en büyük başarılarından biridir.

Artık astronomi, gök olaylarının doğru bir yorumunu yapma, gezegenimizin de içinde olduğu dünyayı açıklama yolunu gerçekten bulmuştu: Başlıca şehirlerde büyük rasathaneler yapılıyor, başlarına zamanın ünlü astronomi bilginleri getiriliyordu. Greenwich rasathanesinin ilk yöneticisi John Flamsteed (1646-1719), Paris rasathanesinin ilk yöneticisiyse Cassini (1748-1845) olmuştu.

Astrofizikle birlikte XIX. yüzyılın başlarında güneşin ilk spektroskopik gözlemleri yapılmıştır. Aynı yüzyılın ikinci yarısında da öbür yıldızların spektrumları alınmıştır. Astrofizik ilerledikçe eski yöntemler yerlerini yenilerine bırakmıştır. Günümüzde, Euler, Lagrange ve Laplace'ın son zamanlarda çok derinleştirilmiş klasik çalışmalarına dayanarak araştırmalar yapanlara astronom denilmekte, yıldızların fiziksel ve kimyasal niteliklerini inceleyenler ise astrofizikçi diye adlandırılmaktadır.

Astrofizik. — Astrofiziğin doğuşu Fraunhofer'in spektroskobu keşfine (1915) bağlanır. Fraunhofer, güneş ışığı tayfının sürekli olmakla birlikte çok sayıda siyah çizgiyle kesildiğini ortaya çıkarmıştır. Fraunhofer çizgileri adı verilen bu çizgilerin yapısı konusun-

ASTRONOMİ İŞARETLERİ

☉	Güneş	✳	Yıldız
	Yeniay	⚴	Pallas
	İlk dördün	⚵	Junon
	Dolunay	♃	Jüpiter
	Son dördün	♄	Satürn
☿	Merkür	♅	Uranus
♀	Venüs	♆	Neptün
♁	Dünya	♇	Plüton
♂	Mars		

BURÇ İŞARETLERİ

♈	Koç	♎	Terazi
♉	Boğa	♏	Akrep
♊	İkizler	♐	Yay
♋	Yengeç	♑	Oğlak
♌	Aslan	♒	Kova
♍	Başak	♓	Balık

Kaliforniya'daki Palomar rasathanesine 1948'de dünyanın en büyük teleskopu yerleştirilmiştir. Bu teleskopun aynasının çapı 5 m.'dir.

da önceleri bir varsayım ileri sürülmemiştir. 1800 yılı ortalarına doğru Huggins gaz halinde bazı elementleri birdenbire aydınlatarak benzer çizgiler elde etmiştir. Aradaki tek fark gazlarda görülen çizgilerin ışıklı, güneş tayfının çizgilerinin ise siyah olmasıydı. 1867'de yıldızların ışınları ile güneş ışınları arasındaki benzerliği fark eden İtalyan astronomu Angelo Secchi ise yıldız spektrumlarını üç sınıfta topluyordu: 1) Beyaz yıldızlar. 2) Sarı yıldızlar. 3) Kırmızı yıldızlar.

Secchi'nin çalışmalarından sonra gözlemevleri gittikçe daha güçlü ve yeterli araçlar kullanarak, aynı yolda araştırmalarını sürdürdüler. Böylece yıldızların kor halinde gaz kitleleri olduğu sonucuna ulaşıldı. Elde edilen yeni veriler Secchi'nin sınıflamasını yetersiz kılıyordu. Bunun üzerine üç tip üzerine sınıflama yerine O, B, A, F, G, K, M, R, N ve S harfleriyle gösterilen yeni bir sınıflamaya gidildi. Bu tipler de yine kendi içlerinde renk farklarına göre gruplara ayrılıyordu. Daha sonraları bu sınıflama da yetersiz görüldü ve bu 10 sınıf da ayrıca 0'dan 9'a kadar onar kısma ayrıldı. Böylece bir yıldızın tayfı, sınıfını (ya da tipini) belirten harf ve bölümünü gösteren sayıyla gösterilir oldu. (B2, K5, F0, vb... gibi.)

Şimdi bu spektrum tipleri hakkında biraz bilgi verelim:

Tip 0 — Çizgileri gaz halinde helyum, oksijen ya da iki kere iyonlaşmış azotunkilere benzer. Bir kere, iki kere... iyonlaşmış atomlar, bir ya da iki dış elektron kaybetmiş atomlardır. Helyum, oksijen ve azot bu tip spektrumu çok yüksek sıcaklıkta, 30 000°-50 000°C'de gösterirler. Bu ışıkta hâkim renk mavidir.

Tip B — Çizgileri nötür helyumunkiler gibidir. Oluşma sıcaklığı yukarıdakinden daha düşüktür. (25 000°C-12 000°C) Son alt tiplerde hidrojen çizgileri vardır. Işık yine mavi, fakat daha az belirlidir. Rigel ve Spica yıldızları bu tipe girerler.

Tip A — İlk alt tiplerde hidrojene benzeyen çizgiler son alt tiplere doğru olgunlaşmaya başlarlar. Beyazımtırak renkten de anlaşılacağı gibi, daha da düşük olan sıcaklık 12 000°-8 000°C arasında değişir. Sirius (Köpekyıldızı) ve Vega yıldızları bu tiptendir.

Tip F — Hidrojen çizgileri iyice seyrekleşirken metal çizgileri görünmeye başlar. Daha da düşük olduğu bununla da anlaşılan sıcaklık 8 000°C-6 000°C arasında, renk ise sarı-beyazdır. Bu tipe giren yıldızların içinde Kutupyıldızını sayabiliriz.

Tip G — Hidrojen çizgileri F tipindekinden daha zayıf, metal çizgileri daha kuvvetlidir. İlk alt tiplerde özellikle iyonlaşmış kalsiyum, son alt tiplerde nötür kalsiyum vardır. Demir çizgileri de iyice belirgindir. Sıcaklık 6 000°C civarındadır. Renk sarıdır. Bu tipe giren yıldızların arasında, birinci alt tipten olan Güneşi, ikinci alt tipten olan Capella'yı sayabiliriz.

Tip K — Hidrojen çizgileri çok hafif olmakla birlikte yine de vardır. K0, K1, K2'de iyonlaşmış kalsiyum çizgileri en yoğun durumda olup zamanla seyrekleşirler. Demir çizgileriyle çok belirlidir. Sıcaklık 5 000°C-4 000°C arasında, renk portakalımsıdır. Bu tipteki yıldızların başlıcaları Artur (K0) ve Aldebaran (K5) adındaki dev yıldızlardır. Bu tipe giren yıldızlar da çok seyrek halde madde gösterip göstermediklerine göre ikiye ayrılırlar. Son alt tiplerde (K8, K9) birkaç molekül çizgisi görülür.

Tip M — Hidrojen çizgileri çok sönük, iyonlaşmış kalsiyum çizgileri iyice azalmış olup titanyum oksit çizgileri fark edilir. Sıcaklık 3 000°C-2 000°C arasında, renk kırmızıdır. Beteljöz (M2), Antares (M1) adı verilen dev yıldızlar bu tipe girerler.

S, R, N Tipleri — Bunlarda karbon oksit ve

azot oksit çizgileri görülür. Spektrumları M tipininkine benzer. Bu tipe giren özel olarak belirlenmiş, adlandırılmış bir yıldız yoktur.

Temel spektrum tiplerinin incelenmesi bazı elementlerin gözükmeleri arasındaki bağlantıları (helyum, hidrojen, sodyum, madenler) ve bunların yıldızdan yayılan ışınları ile dış çevredeki sıcaklıktan kuvvetlenmelerini ortaya çıkarmıştır. Yani bir spektrumda yalnız helyum çizgileri varsa, bu, helyumdan başka elementlerin olmadığı anlamına değil, o yıldızın fiziksel durumunun sadece helyum çizgilerinin görünmesine elverişli olduğu anlamına gelir.

Söz konusu fiziksel durum, sıcaklık, yoğunluk ve basınç olup bunların içinde en önemlisi sıcaklıktır. Bu nedenle yukarıda verdiğimiz spektroskopik sıralama, gerçekte sıcaklıklara göre yapılmış bir sıralamadır. Yoğunluk ve basıncın etkileriyse ikinci derecededir.

Bütün bu buluşlar spektroskopinin astronomiye umulmadık yenilikler getirdiğini, ufuklar açtığını göstermiştir. Gerçekten de bugün farklı yoğunluk ve basınçlarda kor halinde bulunduğu açıkça görülebilen yıldızları doğrudan doğruya incelemek mümkündür. Ancak gözlemi yapılan olayların iyice yorumlanabilmesi için fiziğin, özellikle atom fiziğinin iyice bilinmesi gerekmektedir. Astrofizikçilerin çalışmaları ortaya yıldızların kimyasal yapılarının hemen hemen hep aynı olduğu, fakat dış fiziksel durumlarının çok farklı görünebileceği sonucunu çıkarmaktadır.

Yüzyılımızın başlarında Hertzsprung ve Russell bu konudaki araştırmalara çok önemli katkılarda bulundular. Asıl ışığı da artık bilinen yıldızların spektrumları arasında bir bağlantı kurduktan sonra meydana getirdikleri bir kartezyen sistemde absislere spektrum tiplerini, ordinatlara bunların salt ışıklarını koydular. Diyagramda yıldızlar temsilî noktalarla gösterildi, bölgeler belirli bölgelere ayrıldı. Salt ışık-spektral tip diyagramı aslında bir salt ışık-sıcaklık diyagramıydı. Bunun ardından araştırıcılar salt ışık ile sıcaklık arasındaki bu bağlantıyı doğrulayan bir kuram peşine düştüler. Dev yıldızların genç, henüz oluşum durumunda oldukları düşünüldü. Bu yıldızların oluşumları bittikten sonra ışıkları aynı kalıyor, fakat sıcaklıkları artıyordu. Tayfı B tipi haline gelen yıldızda ışık ve sıcaklık düşmeye başlıyordu. Bu yoruma göre güneş oluşumunun sonuna yaklaşmış, ve cüce bir yıldız olma yolunda, yaşlı bir yıldızdı.

Bu yorum yanlış sonuçlar vermiş olmasına rağmen yıldızların gözleminden elde edilen verilere dayandığı için yerini ve önemini koruyordu. Bu arada astrofizik, astronomiye yıldızların yapısını ve gelişimini araştırma olanağını getiriyordu.

Astrofiziğin ilk giriştiği iş bir yıldızın sadece spektrum veren dışını değil iç yapısını da incelemek oldu. Spektrumların tanımlanması sırasında yıldızların dış sıcaklıklarından da söz edilmişti. Şimdi buna salt ışıkla ilgili bazı rakamlar eklenebilir: Örneğin, güneş uzaya ışık halinde çok büyük bir enerji göndermektedir. Enerji ile kitle arasında eşdeğerlilik olduğu ve güneşin de uzaya saniyede 40 milyon kental kitleyi ışık olarak gönderdiği bilinince, güneşin her geçen saniye 40 milyon kental hafiflediği sonucu ortaya çıkar. Güneşten çok daha fazla (örneğin 10 000 kez) ya da çok daha az (örneğin 100 ya da 1 000 kez) enerji yayan yıldızlar da vardır.

Şimdi şu soru sorulabilir: Yıldızların uzaya yaydıkları bütün bu enerjiyi aldıkları kaynak nedir? Önceleri bu kaynağın yıldız sisteminin sıkışması olduğu düşünülmüştü. Fakat bu durumda yıldızların ömürlerinin çok daha kısa olması gerekirdi. Örneğin güneş ancak 25 milyon yıl yaşayabilmiş olurdu. Dünyanın bile bugün en azından 4-5 milyar yaşında olduğu düşünülecek olursa bu rakamın güneş için pek küçük olduğu açıkça ortaya çıkar. Aranan enerji kaynağının yıldızların sıkışması değil, nükleer tepkimeler olduğu ancak 1939 yılında anlaşılmaya başlandı. Böyle düşünülünce, yıldızların gelişmesi kavramı yerini başka bir kavrama bıraktı: Yıldızlarda zamanın değiştirdiği sadece kimyasal yapılarıydı. Örneğin hidrojen bakımından yoksullaşıp, helyum bakımından zenginleşiyorlardı. Önceden sanıldığı gibi devlikten cüceliğe doğru bir gelişim yerine, cücelikten devliğe doğru bir gelişim çizgisini izlerler. Bugün elbet yıldızların evriminin bütün ayrıntıları biliniyor denemez ve bütün sorunlar çözümlenmiş değildir. Yine de eldeki veriler, astrofizikçileri, O ve B tipi yıldızların çok genç olduğu hızlı bir nükleer tepkimeli gelişim içinde, gittikçe devleştikleri sonucuna götürmeye yetmektedir.

Astrofiziğin başka çalışma alanları da var-

Ünlü astronomi bilgini William Herschel (1738-1822) tarafından meydana getirilen teleskop. Bu bilgin 1781 yılında Uranus gezegenini bulmuştur.

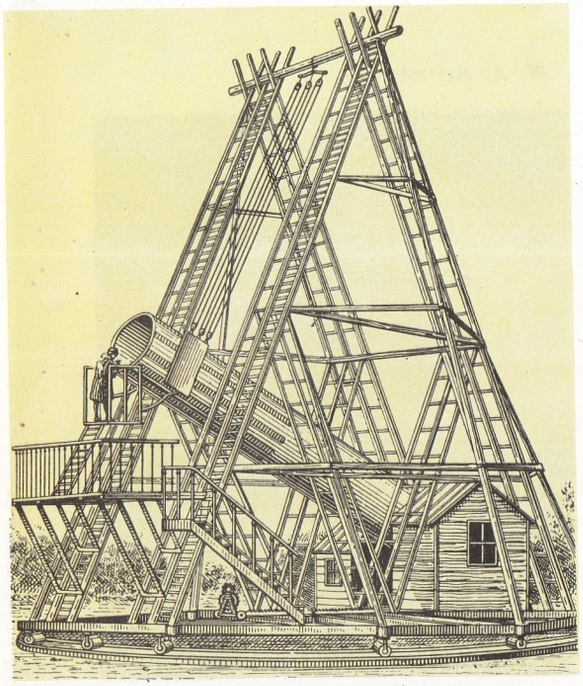

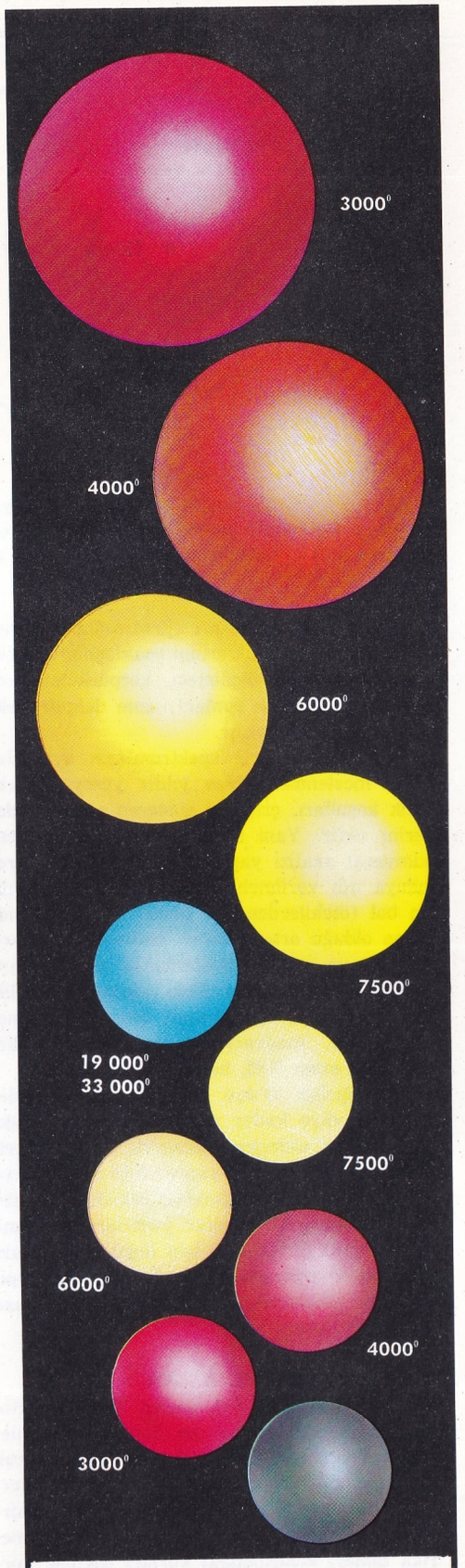

Evvelden başlıca yıldız tiplerinin, her yıldızın başlangıçtan son biçimini alıncaya kadar geçirdiği oluşumu gösteren bir seri meydana getirdiği sanılırdı. Bugün her yıldızın mutlaka böyle bir oluşum geçirmediği görüşü kuvvet kazanmıştır. (Yukarıdan aşağıya doğru, bir yıldızın küçülüp sönmesine kadar geçen oluşum.)

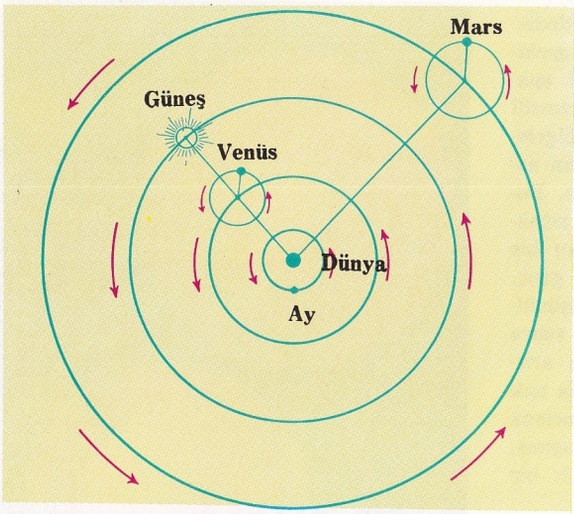

Solda: Yunan düşünürü Ptolomeus'a göre, güneş, ay ve dünyanın gökyüzündeki düzeni. Sağda: Polonyalı astronomi bilgini Nicolas Copernicus. Copernicus, güneşin evrenin ortasında ve hareketsiz olduğunu ileri sürmüştür.

dır. Bunların başlıcaları spektroskopik ayrıştırmayla ışık kaynaklarının uzaklaşma ve yaklaşma hızlarının ölçülmesi, korpüsküler radyasyonlar (kozmik ışınlar), uzun dalgalı elektromagnetik ışınlardır.

Bugünkü bilgilerle spektrumların ayrıntılarıyle incelenmesi, bize yıldız yüzeylerindeki fizik koşulları, çizgileri gösteren atom yüzdelerini verir. Yani spektrumlardan yıldızların kimyasal analizi yapılabilir. Bu bilime astrokimya adı verilmektedir. Böylece yıldızlarda en bol (ötekilerden çok fazla) elementin hidrojen olduğu ortaya çıkar. Hidrojenden sonra helyum ve çok az miktarlarda olmak üzere hemen hemen bütün öteki elementlere (lityum, berilyum, bor, oksijen, azot, karbon, neon, demir, magnezyum, vb.) rastlanabilir. Hidrojen oranı %92, helyum oranı %7'dir.

Atomağırlığı 30'dan büyük olan elementlereyse şimdiye kadar rastlanamamıştır. Yıldız yaşlandıkça hidrojen azalmakta, helyum artmaktadır. Yıldızın iç yapısındaki hidrojen ve helyum miktarları arasındaki orandan yaşı anlaşılmaktadır. Bu oranlar yıldızlararası olup, yalnız bizim galaksimiz için değil öbür galaksiler ve evrenin bugüne kadar gözlemi yapılabilmiş bölümleri için de, bütünüyle olmasa bile, geçerlidir.

ASTURIAS, MIGUEL ANGEL

(1899-) Guatemalalı yazar. Çağdaş Latin Amerikası edebiyatının en önemli temsilcilerinden biri olan Asturias, Guatemala'da hukuk öğrenimi gördükten sonra 1924'te Paris'e yerleşmiştir, 1934 yılına kadar kaldığı bu şehirde, Sorbonne'da Kristof Kolomb öncesi Amerika dinleri konusundaki kurları izlemiş, gerçeküstücülerle ilişki kurmuş, A. Breton, P. Eluard, R. Desnos'la işbirliği yapmıştır. Edebiyat alanındaki ilk eseri **Leyendas de Guatemala** (Guatemala Efsaneleri) Fransa'da olumlu yankılar uyandırmıştır (1930). Guatemala'daki faşist idare yıkılıp, yakın arkadaşı Arevalo cumhurbaşkanı seçildikten sonra, Asturias memleketine dönmüş ve çeşitli ülkelerde büyükelçi olarak bulunmuştur. Guatemala'ya döndükten sonra 1946'da yayımladığı **El senore presidente** (Sayın Başkan) bir diktatörlüğü emsalsiz bir şekilde yermiş ve kitap yazarın uluslararası bir ün kazanmasını sağlamıştır.

Ana tarafından Kızılderili olan Asturias'ın eserlerinde iki eğilim göze çarpar. Bu eğilimlerden ilki, Maya uygarlığının geleneklerinden esinlenen ve yoğun bir lirizmin hâkim olduğu duygulu bir gerçekçiliktir. **Hombres de maiz** (Mısır Adamları, 1949), **Mulata de Tel** (Bir Melez Kadın, 1963) adlı romanlarıyle şiirleri bu bölüme girer. İkinci eğilim toplumsal gerçekçiliğin çok başarılı bir şekilde ağır bastığı romanlarında görülür. **Viento fuerte** (Kasırga, 1950), **Papa verde** (Yeşil Papa, 1954) ve **Los ojos de los enterrados** (Gözleri Açık Gidenler, 1960) üçlüsü ve hikâyeleri bu türe girer. 1966 yılı Lenin barış ödülünü alan Asturias, 1967 yılında da Nobel edebiyat ödülünü kazanmıştır. Asturias'ın Yeşil Papa, Sayın Başkan, Guatemala Efsaneleri, Gözleri Açık Gidenler adlı eserlerinin Türkçesi vardır.

ASUAN

Güney-doğu Mısır'da (Yukarı Mısır) bir şehir, yüzölçümü 873 km^2., nüfusu 340 000 olan aynı adlı eyaletin merkezi. Nil'in sağ kıyısında, sel yatağı bir vadi içinde kurulmuş, sonradan, doğuya, Arap yaylasının son uzantıları olan tepelere doğru yayılmıştır. Nil'in burada granit kayaların üstünden aşarak meydana getirdiği ve ırmak ulaşımına bir engel teşkil eden çağlayan, havuzlardan müteşekkil bir kanalla, yandan, geçilebilmektedir. Elefantina adasının karşısında, bahçeler ve hurmalıklar arasında, çok çekici bir görünüşü olan Asuan, lüks otelleriyle de, ülkenin en çok ziyaretçi toplayan turistik merkezlerinden biridir. Nüfusu 30 000 cıvarında olan şehir halkının turizmden başka diğer geçim kaynakları, tarım, hayvancılık, kimya (azotlu gübre üretimi yılda 400 000 tonu bulmaktadır), besin sanayileri ve nihayet, eski çağlarda devasa eserlerin yapımında kullanılan kayaların çıkarımı faaliyetidir. Şehrin 6 km. güneyindeki Nil barajının bulunduğu küçük Shallal kasabasına kadar uzanan 890 km.'lik bir demiryolu Asuan'ı Kahire'ye bağlar. 1898-1902 yılları arasında granitten inşa edilen, sonradan ilki 1907-1912 yılları arasında, ikincisi 1933'te olmak üzere iki kez büyütülüp güçlendirilen bu baraj, 1960 m. uzunluğunda ve 58 m. yüksekliğinde olup 3 milyar m^3. hacminde bir göl meydana getirir. Ekimden temmuza kadar süren suyunun en çok olduğu dönemde, gölün ortasında bulunan tapınağıyle ünlü File adası su altında kalmaktadır.

Çok daha büyük yeni bir baraj, öncekinin 6 km. yukarısında, Sadd-el-Ali'de yapım safhasındadır. Yüksekliği 180 m., uzunluğu 5 km. olacak olan bu yeni baraj 5 km. genişliğinde büyük bir göl meydana getirecek ve 500 km.'yi geçecek olan boyuyle Sudan sınırına kadar uzanacak, hacmi 120 milyar m^3. cıvarında olacaktır. Dünyadaki benzerlerinin en büyüklerinden biri olacak olan bu barajın yapılmasının amaçları, Orta Nil'in akışını düzenlemek, yeni 1 milyon hektar araziyi sulamak ve nihayet, sudan elektrik üreten santrallar kurarak, yılda 9-10 milyar kWs cıvarında elektrik enerjisi elde etmektir.

ASUNCION

Paraguay'ın başkenti ve en önemli iç limanı. (Nüfusu 201 000) Yereyin hafif dalgalı olduğu Arjantin ile sınır bölgede Paraguay ırmağının kıyısına kurulmuştur. Dama tahtası şeklindeki topoğrafyası sömürge kökünü belli etmektedir. 1536'da Hz. Meryem'in gökyüzüne çıkış gününde (Asuncion günü) Juan de Ayolas tarafından kurulmuştur. 1619'a kadar Plata bölgesinin İspanyol sömürgeleri başkenti olmuştur.

Asuncion, ülkenin endüstri ve ticaret faaliyetinin en önemli merkezidir. İç ve dış çatışmaların getirdiği duraklamadan sonraki gelişme Asuncion'a birçok fabrika ve tersane ka-

M. A. Asturias

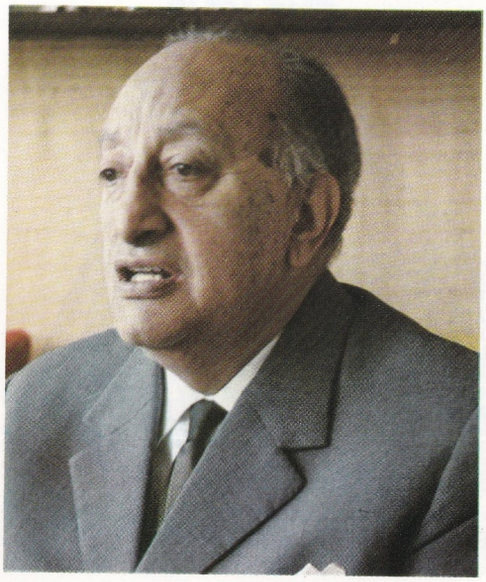

Asuan bölgesinde ilk baraj 1902'de kurulmuş, 1912 ve 1934'te ek çalışmalar yapılmıştır. Bugün yapılmakta olan baraj, bölge ekonomisini büyük oranda etkileyecektir.

zandırmıştır. Demiryolu ve düzenli ırmak seferleri Asuncion'u Buenos Aires'e bağlar. Ülkenin toprak ve hayvan ürünleri bu limandan ihraç edilir ve Paraguay ihracatının yaklaşık olarak %40'ı bu limandan yapılır. Üniversitesi, müzesi ve çeşitli okullarıyle Asuncion aynı zamanda önemli bir kültür merkezidir.

ASURLULAR

Asurlular, yukarı Mezopotamya'da Dicle ve Büyük Zap ırmağı arasında yaşamışlardır (M.Ö. 3000-612). Asur, önce Asur kentinde, sonra Mezopotamya, Elam, Suriye ve Mısır'da egemen olmuş bir devlettir. Bu devlet, zamanın en uygar devleti olarak parlamış ve güçlü bir imparatorluk kurmuştur. Eskidünyanın bu büyük ve güçlü imparatorluğu Samî ırkındandı. Asur tarihini inceleyebilmek için eski, orta ve yeni Asur çağı olmak üzere üç bölüme ayırmak gerekir:

Eski Asur Çağı: (M.Ö. 2100-1800) Yılları arasında güneye bağlı beylik temsilcileridir. İlusuma (M.Ö. 2000) ilk Asur devletini kurmuş, ondan sonra gelen İkinum ve İrisum bu devletin bağımsızlığını güçlendirmişlerdir. Bunlar, kentlerini geliştirmek, ülke topraklarını verimli bir duruma getirmek için çaba harcamışlardır. Komşularıyle birçok savaşlara girişmişler, bunların çoğunu yenilgiye uğratarak, toprak kazanmışlardır. Sargon I., devletin sınırlarını doğuya doğru genişleterek Anadolu'yla ticarî ilişkiler kurmuştu (Kapadokya tabletlerinden). Sargon I. zamanında Asur'un Anadolu'yu etkileyen ticarî gücü, oğlu Puzur-Assur I.'den sonra son bulmuş, Larse'nin son kralı Rım-Sin'in ve daha sonraları Şamsi Adat I.'in yönetimi altına girmiştir. Bundan sonra da Şamsi Adat I.'le antlaşmalar yapan Hammurabi tarafından Babil egemenliği altına sokularak ve sönük bir devlet olarak Babil ve Mitanni devletlerinin nüfuzları altında kalmıştır.

Orta Asur Çağı: Bu çağda Asurlular, siyasal ve kültürel alanlarda daha değişik nitelikte görünürler. Netekim kral Asur-Uballit, devleti büyük bir güce kavuşturmuştur (M.Ö. 1400-1350). Onu izleyen Adadnarari I. (1310-1281), Salmanassar I. (1280-1256), Tukulti Nimurta I. (1255-1218) devirlerinde Asur devleti, Babil ve Hititlilerle yaptıkları savaşlarda başarıya ulaşmış ve ülke topraklarını genişletmiştir. Bu devrede uygarlığını da geliştiren Asur devleti, daha sonraları kazandıklarıyle yetinmiş ve bir durgunluk dönemine girmiştir. Bu sıralarda komşuları Babil devletiyle kıyasıya bir ölüm kalım kavgasına girişerek yenilgiye uğramışlar ve Babillilere vergi ödemek zorunluğuyle karşı karşıya kalmışlardır. Bir aralık yeni bir hanedanın ikinci temsilcisi olan Aşşur-dan I. (1189-1154), Asur'u, Babil egemenliğinden kurtarmaya çaba harcamışsa da vergi vermekten kurtaramamıştır. Bu hanedanın devamı olan Aşşur reş-işi (1149-1117) ile Tiglatpileser (1117-1090) zamanında kaybedilenler, yeniden elde edilmiş ve Asur devleti tekrar eski durumuna yükselmiştir. Bu dönemde kuzeyde Karadeniz'e, batıda Akdeniz'e kadar yayılan Asur devleti, tarihinin en parlak devirlerini yaşamıştır. Fakat bir süre sonra, Babil tekrar Asurlulara karşı mücadeleye başlamıştır. Ancak Tıglatpileser, Mısır'la dostluk kurmuştur. Daha sonra Asur'da bir durgunluk devri başlamış, bu durum Aşşur-dan II. (932-912) zamanına kadar sürmüştür.

Orta Asur çağı uzun bir devreyi kapsar. Bu devrenin en önemli kültür olaylarından biri, M.Ö. XIV. yüzyıldan başlayarak bir gelenek halinde süren hukuk kurallarının, M.Ö. 1100 yıllarında bir kitapta toplanmasıdır.

Yeni Asur Çağı: M.Ö. 900 yıllarından sonra başa gelen kralların hepsi mücadeleli bir saltanat sürmüşler, devletin sınırlarını da genişletmişlerdir. Tiglatpileser III. (M.Ö. 745-727), Sargon II. (M.Ö. 722-705) devirlerinde Asurlular altın devirlerini yaşamışlardır. Hele Sargon II. İsrail'i yenilgiye uğratmış, yıkmış, Van'a kadar bütün Urartu'yu almış, İran körfezine inmiştir. Böylece sınırlarını Dilmun adalarından bugünkü Kıbrıs'a kadar genişleterek Habeşistan ve Mısır'a seferler yapmıştır. Başkenti, Dür-Şarrukin, adını verdiği ve yeni yaptırdığı kente taşımış, fakat Berberî kabileleriyle yaptığı bir savaş sırasında ölmüştür. Yerine oğlu Sanharit (705-681) geçmiştir. O, bütün hükümdarlığı süresince Babil sorununu çözümlemek için uğraşmış, baş kaldıran ve Babil saltanatını elinde tutan Merodahbaladan'la, Kalde, Elam ve Aramlı komşularıyle savaşmıştır. Netekim Sanherib, yeni Babil kralını yenilgiye uğratmış ve tahtına oturmuştur. Daha sonraları, Babil tahtını Asur sarayında yetişmiş bir Babilli olan Bel-ibni'ye bırakmıştır. Sanharib'in Suriye, Fenike, Filistin seferleri önemlidir. Bu kral, babasının başkenti Dür-Şarrukin'i bırakarak Ninova (Kuyuncuk) yı onarmış ve zamanın en parlak kenti haline sokmuş, oğulları tarafından öldürülmüştür. Küçük oğlu Asarhaddon, babasının tersine Babil'le dostluk kurmuştur. Mısır'a yaptığı üçüncü seferde ölünce, yerine küçük oğlu Asurbanipal geçmiştir. Bu kral zamanında siyasal durumda olduğu kadar kültürde de büyük gelişmeler ve ilerlemeler görülmüştür.

Geniş bir toprağa yayılan Asurlular, sonradan gelen krallar zamanında, zaman zaman kayıplara uğramış ve eski gücünü yitirmiştir. Ülkenin doğusunda yaşayan Medler ve öteki komşular, bu durumdan faydalanarak Babillilerle birleşmişlerdir. Ninova'yı ele geçirerek, büyük Asur imparatorluğunu ortadan kaldırdılar. Med imparatoru Kiyaskar'ın bu başarısı uzun sürmemiş, Elam'ın doğusundaki Persler (M.Ö. VI. yüzyıl), taş üstünde taş bırakmayarak Med İmparatorluğuna son vermişlerdir (M.Ö. 612).

Asurlular, aşırı ölçüde savaşçı bir ulustu. Savaşların yanı sıra, uygar bir ulus olmayı da bilmişler, güçlü bir yönetim örgütü kurmuşlar, çivi yazısını kullanmışlar, mimarlık, sanat, edebiyat ve hukuk alanlarında birçok yapıt meydana getirmişlerdir. Tek Tanrı fikrinin benimsenmesi de Asurluların dindeki reform anlayışlarını gösterir. Sumer ve Hitit sanatı büyük bir sanat olarak nitelenebilir.

Asur Edebiyatı: Asurluların dilinin, Akkadca adı verilen Samî bir dilden türediği sanılmaktadır. Çivi yazısı kullanan Asurlular, bu yazıyı Samîlerden önce aynı topraklarda yaşayan Sümerlerden öğrenmişlerdi. Sümer edebiyatı, Asur edebiyatını yıllarca etkisi altında bulundurmuştur. XIX. yüzyılda çivi yazısının okunması mümkün olunca, M.Ö. III. binyılın ortasından başlayarak Akkad dili örnekleri öğrenilmiştir. Asur edebiyatı gelenekçi ve taklitçi bir edebiyattır. Edebiyat ve dalları Sumerlilerce bulunmuş ve bunlar çok bü-

yük bir değişikliğe uğramadan Samilere geçmiştir. Bu edebiyatın özelliklerinden biri de ortak bir edebiyat oluşudur. Bu edebiyattan binlerce tablet zamanımıza kadar gelebilmiştir. Tabletleri, Dupsarru adı verilen yazıcılar, yaş kil tabletlere, tahta ya da sivri uçlu madenden bir kalemle yazarlardı. Kalemin ucu, kil üzerinde çivi başına benzer bir iz bıraktığından, bu yazıya çivi yazısı denmiştir. Kelimeleri aralıksız yazarlar, noktalama işaretlerini bilmezlerdi. Uzun konularda birçok tabletler kullanılırdı. Birçoğunun altlarında tabletin nereden kopya edildiği, kimin malı olduğu yazılıdır.

Asurlular manzum destanlar, dualar ve ilâhiler de yazmışlardır. Bu şiirlerde uzunluk, kısalık ve vurguya dayanan vezin kullanılırdı. Eski devirlerin vezin kurallarına uymamışlardır.

En çok işlenen konular arasında destan türü vardır. Dualar, ilâhiler ve mezamir gibi dinsel konular Asur edebiyatının en güçlü parçalarıdır. Tanrı'dan yardım dileyen dualar, Tanrının yüceliğini söyleyen ilâhiler, kulun ruhunda ve beden yapısında çektiği ıstıraplar bu parçalarda ustalıkla yansıtılmıştır. Bu üç tür, birbiri içinde erimiş, sanki bir tek kalıp haline gelmiştir.

Asur Sanatı: Asurlular, siyasal ilişkiler kurdukları komşu ülkelerin sanatlarının etkisi altında kalmışlardır. Plastik sanatlarda Sumer, mimarlıkta Babil, bithilâni denilen özel evlerde Hitit mimarlığının izleri görülür. Ancak Asur sanatının büyük özellikleri, Asur'un özel karakterinin yansıması, oranlarda ve çaptaki güçlülüktedir. Eski Doğu'nun dinsel sanat kaygılarının dışına çıkmayı da başarmıştır. Örneğin, Tanrı heykelleri yanında kral heykelleri de yapmışlar, günlük yaşantının çeşitli olaylarını anlatmayı ihmal etmemişlerdir.

Mimarlıkta da din dışı konulara yer verilmiştir. İklim ve çevre koşullarına uymayı bilmişler, taşın kıt olması nedeniyle daha çok kerpiç kullanmışlardır. Pencereler az ve küçüktü. Bol ışık sağlamak bakımından, kapılar büyük yapılmış ve daima açık tutulmuştur. Yapılar genellikle tek katlı olurdu. Birkaç katlı bina yapıldığı zaman, onların da üst katları tahtadan yapılır ve pencereler açılırdı. Asur mimarlığında sütuna M.Ö. 1100 tarihlerinde rastlanır. Sütunların kaidesi taştan, gövdeleri tahtadandı. Bu kaideler bazen aslan ya da boğa biçiminde yapılırdı.

Asur mimarlığında bellibaşlı yapı tipleri, evler, saraylar, tapınaklar ve kalelerdir. Özel evlerde ortada dörtköşe bir hol, bunun çevresinde büyücek odalar bulunurdu. Bir kattan ötekine, soldan sağa doğru helezonî bir merdivenle çıkılırdı. Kale surları iç ve dış sur olmak üzere iki hat halinde yapılır ve yüzer ayak aralıklarla da kuleler oturtulurdu.

Buna karşılık heykelcilik çok gelişmiş bir sanat dalı değildir. Asur kralları saraylarını ve tapınaklarını süslemek için heykeller yaptırmışlardır. Bu heykeller Tanrıların ya da kralların heykelleriydi. Salmanassar III.'e ait bir kabartma, Asur heykelcilerinin çalışma biçimlerini gösterir. Bu kabartmaya göre, önce heykelin konusu çizilir, sonra yapılmasına geçilirdi.

Alçak kabartmalar (Bas-relief) da Asur saraylarının iç duvarlarını süslemiştir. Bu kabartmaların yapılmasında kullanılan yumuşak mermer Musul yakınlarında çıkarılırdı. Bu kabartmaların konuları değişik olur, bazen bir kralın yönettiği töreni, bazen de savaş sahnelerini işlerdi. Örneğin, Balavat'ta bulunan bronz kapılar üstündeki kabartmalar Asurluların Suriye ve Ermenistan'a yaptıkları akınları yansıtmaktadır. Tiglatpileser III. devrinde yapılan kabartmaların acemiliği yanında Asurbanipal zamanında en yüksek bir düzeye ulaşmıştır.

Üstü sırlı çanak çömlek yapımı, genel olarak kabasabadır. Ancak krallar için yapılanlara özen ve önem verilmiştir. Bunlar için büyük bir özeni harcandığı görülür. Mısır ve Hitit etkilerini izlemek mümkündür. Örneğin, geometri şekilleriyle süslenenler Mısır sanatından esinlendiği kanısını vermekte, çoğunda da özellikle, keçiler, kutsal hayvan ve ağaçlar görülmektedir. Taş vazolar Mısır kaplarını andırdığından Mısır etkisindedir. Adak kaplarının üzerindeki resimler ile, kulplarının süsleri ayrıca ilgi uyandıracak olgun bir ustalıktadır. İçki törenlerini işleyen kaplarda kuğu ya da ördek başları çoğunluktadır.

Asur mühürleri, Suriye-Hitit mühürlerinin etkisinde görünür. Mühürler, silindir ya da yuvarlak olarak yapılmıştır. Silindir biçimindeki mühürlerde av sahneleri, kutsal ağaçlar, saldıran hayvanlar işlenmiştir. Yuvarlak (damga) mühürlerdeyse, asılması için birer delik vardır. Ancak, her iki biçim mühürcülükte esas konular, resimle anlatılan olaylar ya da törenlerdir.

Bugün elimizde Asurluların cam sanatını gösteren yalnız bir cam kap vardır. Ağır cins bir camdan yapılmıştır. Bundan başka buzlu boncuklara da rastlanmıştır. Asurluların sır ve cam sanatları hakkındaki bilgilerimizi Asurbanipal kitaplığındaki bir kitaba borçluyuz. Bu yapıtın adı «Fırın Kapısı» dır.

Bunlardan başka, maden süs eşyası, demir silâh ve aletler, Nemrut'ta bulunan fildişi eserler, Asurluların bu alanlarda da oldukça gelişmiş bir sanatları olduğunu ispatlamaktadır.

Asur tarihinin sonlarına rastlayan maden sanat eserlerinin en güzelleri Urartu krallığının eski başkenti Van şehrinde bulunmuştur. Bronzdan boğa başları, Asur üslûbunda bir Tanrı şekli, yatan isfenksler (bunlara takılan insan başları sonradan düşmüş ve kaybolmuştur) en önemlileridir.

Yan sayfada Asurbanipal'in ava gidişini gösteren bir kabartma. Asurbanipal devrinde Asur büyük bir ilerleme göstermiştir. Sağdaki heykel ise kral Asur-Nasirpal'a aittir. M.Ö. IX. yüzyılda yapılmış olan bu heykel Londra'da Bristish Museum'dadır.

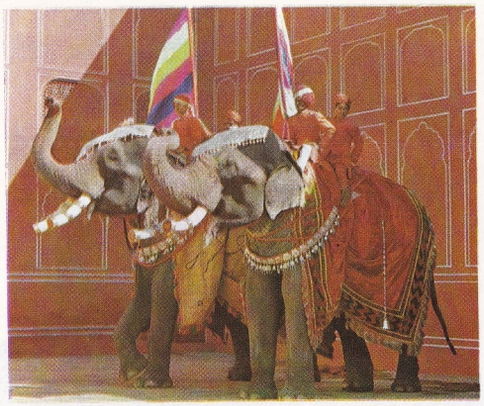

Hindistan: Bu ülkede fil, geçit törenlerinin değişmez öğelerinden biridir.

Filipinler: Pirinç, Güney Asya ekonomisinin en önemli yardımcılarındandır.

Çin: Geleneksel Çin tiyatrosunun kişilerinden biri.

Japonya: Tipik bir Japonya manzarası.

ASYA

Asya, Eskidünya karalar topluluğunun en büyük parçasıdır, 44,4 milyon km².'yi bulan yüzölçümüyle karalarının üçte birine yakınını meydana getirir. Batıda Ural dağları ve Maniç çukuru boyunca Avrupa'ya bitişiktir, Süveyş kanalı ve Kızıl deniz'le de Afrika'dan ayrılır. Güneyde Hint okyanusuyle kuşatılır. Güney-doğuda Endonezya adaları da Asya'nın bir parçası sayılır. Doğudan, Büyük okyanusla çevrilidir, dar bir su şeridi olan Bering boğazı, Asya'nın kuzey-doğu ucundaki Çukçi yarımadasını Amerika'nın Alaska topraklarından ayırır. Kuzeyde ve güneyde kıta, Kuzey Buz deniziyle Hint okyanusuna açılır.

Fiziksel Yapı: Dünyanın bu kısmının kıta oluş özelliği, yani devamlılığı ve som yapısı şu gerçekle kesin olarak belirmektedir: 44,4 milyon km².'lik yüzölçümünün ancak 2,7 milyonu etrafındaki adalara, 8 milyondan azı da yarımadalara aittir. İlgi çeken bir durum da, kıtanın Çungarya'da bulunan en iç noktasının en yakın deniz kıyısına uzaklığı 2 500 km.'yi aşar. Asya'da 11 milyon km². alanın da denizlerden uzaklığı 2 500-1 500 km. arasında değişir. Şunu da belirtmek gerekir ki, en çok sayıdaki ve en büyük adalar ile en önemli yarımadalar, kıtanın güney ve doğu kenarında insanların yerleşmesi için en iyi şartların bulunduğu bölgelerde yer alır.

Asya kıtasının uç noktaları: Kuzeyde Sibirya'daki Çelyuskin burnu (77° 40'K), güneyde Malaka'da Burn burnu (1° 16'K), batıda Anadolu'da Bababurnu (26° 5'D), doğuda Çukçi yarımadasında Deşnev burnu (169° 40'B) dur. Fakat adaları da göz önünde tutulunca Asya'nın kuzey sınırı 81° kuzey paralelini, güney sınırı da 10° güney paralelini aşar.

Asya'nın som çekirdeği koca bir dörtgen içine alınabilirse de güney ve doğu kıyıları üzerinde birçok girinti ve çıkıntılar da vardır. En büyük üç yarımada; Arap yarımadası, Hindistan ve Çinhindi, Kızıldeniz ile Güney Çin denizi arasında Hint okyanusuna sarkarak güneye doğru uzanırlar. Birmanya ve Malaka yarımadalarından başlayarak Endonezya adaları bir büyük çelenk gibi güney-doğuda sıralanırlar, doğuda ise üç geniş ada dizisi, Ryu-Kyu adaları, asıl Japon adaları grubu ve daha kuzeyde Kuril adaları uzanır ve kıyı ile Büyük okyanus arasında bazı iç denizler meydana getirirler: Ohotsk denizi, Japon denizi, Sarı deniz, Doğu Çin denizi, Güney Çin denizi ki, bunlara daha küçük Endonezya arası denizler de katılabilir. Bir de batıda Akdeniz ile Karadeniz arasında uzanan Asya'yı Balkan Avrupasına birleştiren Anadolu yarımadasını unutmamak gerekir. Kıtanın kuzey kıyılarında ise girinti ve çıkıntılar daha önemsizdir.

Asya'da kıyı şekillerinin bu çeşitli görünüşüne karşılık, yüzey şekilleri daha da değişik bir yapı gösterir. Genel karakter olarak kuzeyden güneye üç bölge sıralanır: Kuzeyde Sibirya ovaları bölgesi; ortada büyük dağlık bir bölge, güneyde Arap ve Hint yarımadası düzlükleri. Kuzey ovalarının büyük bir kısmı, uzun jeoloji zamanları boyunca aşınıp düzleştirilmiş sıradağ kalıntılarıyle birbirini izleyen çok eski yüksek yaylalardan meydana gelmişlerdir. Aynı şekilde güneydeki Arabistan, Dekkan ve Seylan yaylaları bize en uzak jeolojik zamanlarda kara haline gelerek aşınmaya uğramış eski bir kıtanın kalıntılarıdır. Bu iki eski kara kitlesinin arasında jeologların Tetis adını verdikleri geniş ve derin bir deniz uzanıyordu. Karaların aşınmasıyle meydana gelen tortul tabakaları bu eski denizin dibinde birikmiştir; daha yakın bir zamanda (yani 3. Zamanda) yerkabuğunun hareketleri sonucunda, Tetis'in dibinde birikmiş bu tortul kitleleri sıkışmış, kıvrılmalara uğramış ve deniz yüzüne çıkarak, bütün Avrupa-Asya kıtası boyunca uzanan büyük Alp sıradağlarını meydana getirmiştir. Bu dağlar, asıl Alplerden Kafkaslara, Himalayalara, Çinhindi yarımadasına ve Güney-doğu Asya'daki ada dizilerine kadar uzanıyordu (Alp-Himalaya kıvrımları). Bu dağ sıralarının gidişlerinin genel yönü batı-doğu ise de çok yerde geniş yaylar çizer, bazen Pamir kitlesinde olduğu gibi, düğümlenir, sonra tekrar birbirlerinden ayrılırlar (Transhimalaya, Himalaya ve Kuenlun). Bunların arasına en büyükleri Tibet olan geniş iç yaylalar girer. Tibet'in doğusunda bütün sıradağları demeti güney-doğuya doğru kıvrılıp Çinhindi bölgesine doğru ilerler ve buradan Endonezya adalarına geçerler. Himalaya sıradağlarında ve Karakurum grubunda dünyanın en yüksek tepelerinin bulunduğunu biliyoruz: Başta Everest tepesi (8884 m.) olmak üzere burada dorukları 8 000 metreyi aşan dağlar bulunur.

Pamir'den kuzey-doğuya doğru dönen dağlar, yani Tien-şan ve Altaylardan Kamçatka yarımadasına kadar ilerleyen sıradağlar daha eski kıvrımlarla meydana gelmişlerdir. Bunların arasında Doğu Türkistan ve Çungarya gibi geniş havzalar ile Gobi gibi geniş çöl yaylaları bulunur.

Fakat Asya'da eski yaylalardan, yeni ya da eski kıvrım dağlarından başka bir de aluvyon ovaları bulunur. Fırat ve Dicle'nin meydana getirdiği Mezopotamya ovası, İndus ile Ganj'ın sürükleyip getirdikleri kalıntılardan meydana gelmiş bulunan ve Himalaya'nın eteklerinde uzanan ovalar, Hoang Ho aşağı çığırındaki geniş Çin ovası ile yakın zamanlarda akarsu aluvyonlarının kapladığı sınırsız Sibirya düzlüğü böyledirler.

Bir de volkanik oluşumlardan bahsetmek gerekiyor: Bunlar, ancak daha yakın devirlerde meydana gelmiş yer şekillerinde bulunuyorlar, bunların en göze çarpanı Büyük okyanusu çevreleyen «Ateş Çemberi» nin bir kısmını meydana getirmek üzere doğudaki ada dizileri boyunca uzanırlar.

Akarsular: Asya'da en yüksek yer şekilleri, kıtanın ortasında toplandığı için akarsular ağı merkezden dışa doğru bir akış doğrultusu gösterir ve üç taraftaki denizlere büyüklükleri pek farklı olmayan arazilerin suyu boşalır. Gerçekten de Asya topraklarının %27'sinin suyu Kuzey Buz denizine, %23'ününki

Büyük okyanusa, %18'ininki Hint okyanusuna boşaltılır; kıtanın, sularını Akdeniz'e boşaltan kısmı, Asya topraklarının %2'sini geçmez.

Asya akarsu ağının önemli bir özelliği, sularını denize gönderemeyen geniş alanların bulunuşudur. Bunlar, morfolojiden bahsederken söylediğimiz büyük iç havzalar olup, yüzölçümleri 5 milyon km².'yi geçer. Buralardaki akarsular ya büyük göllere dökülürler (Sir Derya ile Amu Derya'nın sularını toplayan Aral gölü gibi), ya da çöllerin kumları arasında kaybolurlar (Taklamakan çölünde kaybolan Tarım ırmağı gibi). Bir de iklimin son derecede kurak oluşu yüzünden hiç akarsuyu bulunmayan alanlar vardır, bunların yüzölçümleriyse 10 milyon km². kadardır.

Kıtanın kuzeyinde büyük Sibirya ırmakları Obi (5 300 km.), Yenisey (3 880 km.), Lena (4 260 km.) yer alır; bunlar kışın uzun aylar boyunca donarlar, ilkbaharda ise çığırlarının güney kısmındaki buzlar kuzeydekilerden önce çözüldüğünden, yukarıdan gelen suların yollarını tıkayan buzlar yüzünden büyük su baskınları olur.

Büyük okyanus'a dökülen ırmaklardan Amur da kışın uzun zaman donar. Daha güneydeki iki büyük Çin ırmağı Hoang-Ho = Sarı ırmak (4 200 km.) ve Yang-Çe = Mavi ırmak (5 550 km.), etrafında yüzlerce milyon insanın toplandığı su yollarıdır. Özellikle ulaşıma çok uygun olan Yang-Çe binlerce yıldır Çin uygarlığına büyük faydalar sağlamaktadır. Buna karşılık Hoang Ho, sık sık taşar.

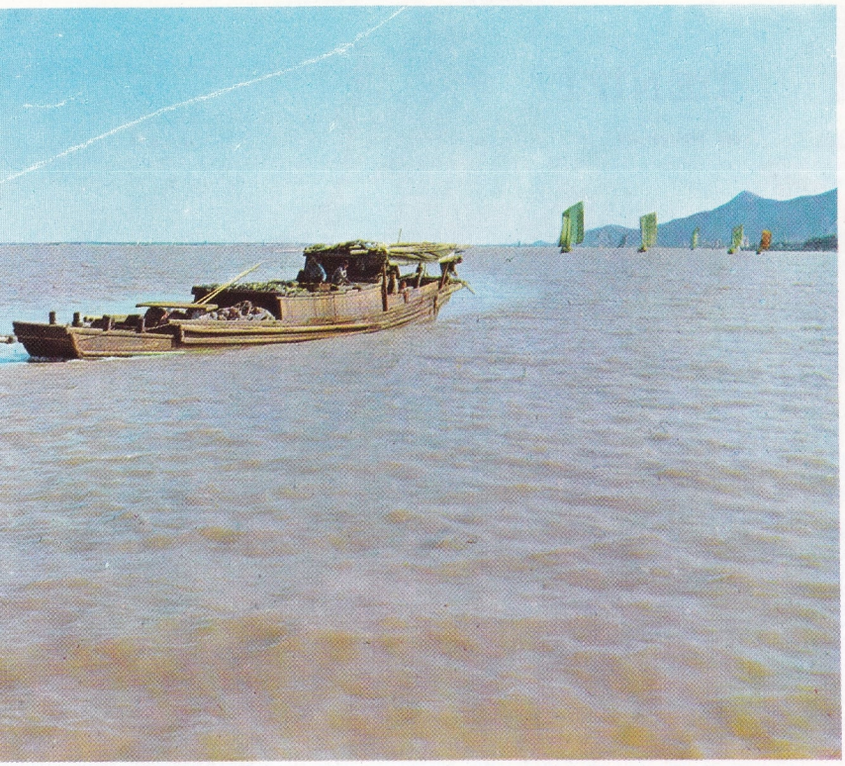

Solda: Asya'nın en uzun ırmağı olan Yangçe dünyanın dördüncü uzun ırmağıdır (5 552 km.). Tibet yaylasından başlayarak Çin'i aşar, Doğu Çin denizine ulaşır. Sağda: Himalayalardan bir görünüş. En yüksek tepesi Everest (8 848 m.) olan Himalaya dağları Tibet yaylasını Hindistan düzlüğünden ayırır.

Hint okyanusuna Hindistan yarımadasının iki büyük ırmağı olan İndus (3 200 km.) ile Ganj (2 700 km.) dökülürler, bunlar Himalaya eteklerinde geniş ovalar meydana getirmişlerdir. Fırat ve Dicle de İran körfezi yoluyle sularını Hint okyanusuna dökerler. Akdeniz'e ise yalnız Küçük Asya (Anadolu) yarımadası üzerindeki daha kısa akarsular dökülür.

En önemli Asya gölleri ortadaki dağlık bölgenin kuzeyinde bulunurlar. En büyükleri Hazar denizi (440 000 km².) ile Aral (62 000 km².), geniş bir iç denizin artıklarıdır, Balkaş ve Baykal gölleri türlü derinlikteki tektonik çukurlar içinde uzanırlar; daha küçük olan başka göller de İran yaylasında ve Tibet'te dağlar arasındaki havzaların diplerini kaplarlar. Batıda Lût gölü (Ölü deniz), okyanuslar düzeyinden 394 m. daha alçakta yer alır.

İklim: Asya'nın güney-kuzey doğrultusunda büyük yayılışı kuzey yarımküresindeki bütün iklim kuşaklarının burada yer almasını sağlar: Kutupsal ya da yarı kutupsal iklim, çeşitli orta iklimler, tropikal iklim ve nihayet ekvatoral iklim birbiri ardından gelir. Dünyanın başlıca iklim tipleri Asya'da mevcuttur, fakat Asya'nın çok büyük bir kıta oluşu ve kuzey şekillerinin özel yapılışı yüzünden dağılışları ve nitelikleri hayli çeşitlidir. Böylece sıcaklıklar Sibirya bölgesinde çok değişik derecelerden (Oymekon'da sıfırın altında 78°C ile dünyanın soğuk kutbu bulunmaktadır) Ekvatordaki sürekli yüksek sıcaklığa doğru yükselirken iç bölgelerde mevsimler arasında çok şiddetli sıcaklık farkları (yazlar çok sıcak, kışlar çok sert), okyanuslara açılan kıyılar boyunca da daha hafif sıcaklık farkları görülür.

Basınç değişikliklerinden meydana gelen hava akımları ise Asya'da muson denilen özel bir rüzgâr rejimi yaratır. Koca kıta kit-

BAŞLICA ADALARIN YÜZÖLÇÜMÜ (km². olarak)

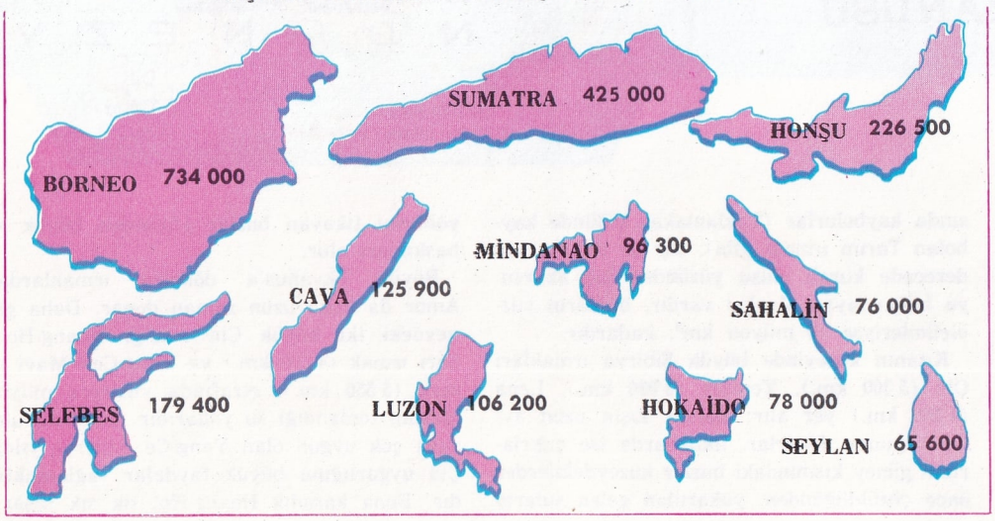

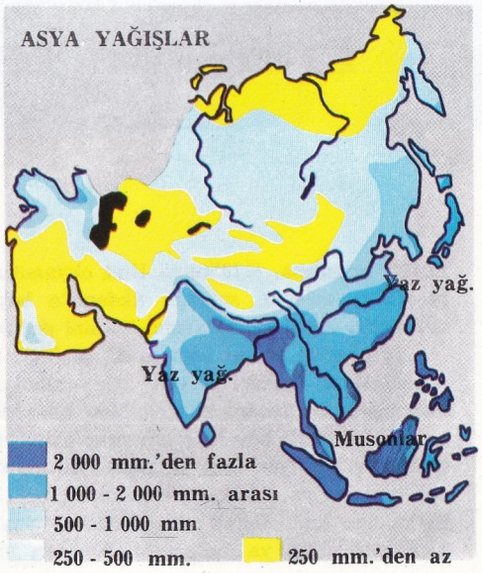

lesi bilindiği gibi, okyanus sularından çok daha çabuk ısınıp soğur. Böylece yılın kış aylarında soğuk Asya toprakları üzerinde bir yüksek basınç alanı meydana gelir ve soğuk hava kitleleri bu merkezden kenarlara, yani okyanuslara doğru eser. Bu rüzgârlar, Güney ve Doğu Asya'da özellikle düzenli ve sert olan kış musonlarıdır; kışın Hint okyanusuna (yani kuzey-doğudan güney-batıya) ve Büyük okyanusa (kuzey-batıdan güney-doğuya) doğru soğuk ve kuru rüzgârlar halinde eserler. Yazın ise sıcaklık rejimi ve buna bağlı olarak da atmosfer basınçları rejimi tam tersine döner, musonlar güney-doğu ve güney-batıdan (yani serin okyanuslardan) Orta Asya'ya doğru eserler, fakat bu defa okyanusların üzerinden geçtikleri için bol nem getirirler, bu da yüksek yer şekilleriyle karşılaştıkça yoğunlaşır ve yağmura döner.

Moğolistan toprakları, batıdaki dağlık bölgeyi bir yana bırakacak olursak isteplerden meydana gelir. Moğolistan'ın başkenti Ulan-Bator'dan geçen Tuula ırmağı kasım ayından nisana kadar buz tutar.

BAŞLICA YÜKSEKLİKLER

Everest (Nepal)	8 848	m
K 2 (Keşmir)	8 611	m
Kanchenjunga (Nepal)	8 585	m
Makalu (Nepal)	8 470	m
Dhaulagiri (Nepal)	8 172	m
Anapurna (Nepal)	8 078	m
Dupleix (Tibet)	8 000	m
Hindukuş (Pakistan)	7 699	m
Kungur (Çin)	7 655	m
Demavend (İran)	5 771	m
Elburs (İran)	5 671	m
Elbrus (S.S.C.B.)	5 633	m
Ağrı (Türkiye)	5 165	m
Beluha (S.S.C.B.)	4 506	m
Kinabalu (Borneo)	4 101	m
Fujiyama	3 776	m
Yükseklik ortalaması	960	m

ÇUKURLUKLAR

Lût gölü	392	m
Turfan	154	m

Yağışlara gelince, şunu söylemek gerekiyor ki, en yüksek dağ sıraları, kendi dış yamaçları boyunca havadaki nemi yoğunlaştırırken morfoloji konusunda anlattığımız bütün geniş iç havzaları yağmurdan az çok yoksun bırakmaktadırlar. Orta Asya'nın bu bölgelerinde (özellikle Doğu Türkistan'da ve Gobi çölünde, aynı zamanda İran yaylasında, Arap yarımadasının iç kısımlarında yağış ortalamaları en düşük değerlerini alırlar ve bu iç ülkeler çöl görünüşü alır.

Bitki Örtüsü: İncelediğimiz iklim koşulları Asya'nın doğal bitki örtüsü bakımından birkaç büyük bölgeye ayrılmasına yardım eder.

Kuzey kıyıları boyunca tundura alanı uzanır, buraları yılın hemen üçte ikisinde kar ve buzla kaplı olup, çok defa yer donmuş tabakalar halindedir; yaz ayları boyunca yer ince bir yosun tabakasıyle örtülür.

Tunduranın güneyinde büyük kuzey ormanları alanı uzanır, bunlar önce seyrek bodur çamlar ve cüce huş ağaçlarıyle başlar, sonra yerlerini iri gövdeli yüksek ağaçlar alır. Tayga adı verilen bu ormanlar Sibirya'nın büyük kısmını Urallardan Büyük okyanusa kadar kaplarlar; içlerinde en çok iğneyapraklı ağaçlara rastlanır. Kıtanın doğu kesiminde tayganın arkasından güneye doğru orta iklim ormanları gelir, daha da güneyde ise subtropikal ormanlar ve geniş muson iklimi ormanları görülür.

Kıtanın ortasında ise orman, yerini Arabistan'dan Moğolistan'a kadar uzanan çöl niteliğinde bir geniş istep kuşağına bırakır. Burada yağışların azlığı, ot ve çalı tipinden başka bitkilerin yetişmesine elvermez, buralarda yaşayan insanların başlıca faaliyeti göçebe hayvan yetiştiriciliğidir. Ancak yüksek dağların yamaçları ormanlar ve yeşil otlaklarla kaplıdır; tam ve gerçek bir çiftçilik ancak akarsu boylarında ya da dağ eteklerindeki vahalarda mümkün olur.

Asya'nın orta bölgesinde kesin olarak çöl alanı sayılabilecek yerler Batı Türkistan'ın Kızılkum ve Karakum çölleri, Arap yarımadasının iç kısımları (Dahna ve Nufud çölleri), İran yaylasının iç kısmı (Deşt-i Kebir), Batı Türkistan ortası (Taklamakan çölü) ile geniş Gobi havzasıdır.

Asya'nın bütün güney-doğu kesimi, yani muson ikliminin etkisi altında bulunan alanlar, savanlar ve ormanlarla kaplıdır. Tarım, kıta halkının 9/10'unun toplandığı Muson Asyasında gelişmiş durumdadır. En çok tahıl ekilir (özellikle pirinç), fakat çay, meyve ağaçları ve şekerkamışı da çok yetiştirilir. Ekvatoral ormanlar ise değerli ağaçlar bakımından çok zengindirler, özellikle sunî olarak yetiştirilen «Hevea brasiliensis», yani kauçuk ağacına çok rastlanır.

Güney Anadolu, Suriye ve Filistin kıyıları Asya'nın Akdeniz bitkileriyle örtülü parçasını meydana getirir, burada zeytin ve turunçgiller ile bağlar oldukça geniş yer tutar.

Hayvanlar: Anlattığımız iklim alanlarına göre, belirli hayvan alanları vardır. Tundura kuşağında kutup bölgesi hayvanları yaşar:

AKARSULAR

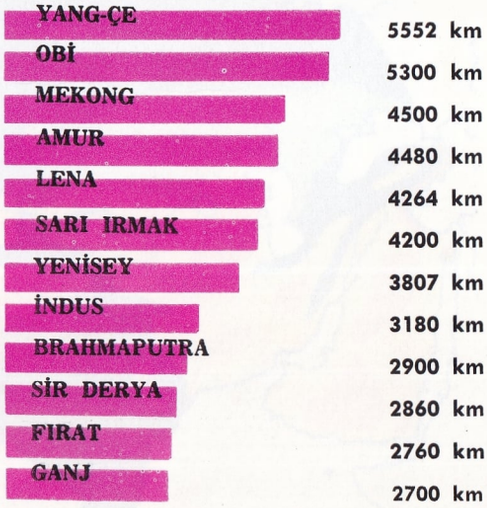

BAŞLICA GÖLLER

Hazer (denizi)	423 300 km².
Aral	68 700 km².
Baykal	31 500 km².
Balkaş	17 300 km².
Issık	6 200 km².
Kuku nor	5 000 km².

Büyük ormanlardaki dev ağaçların dibinde yetişen eğreltiotları, sıcak ve nemli Asya ormanlarında da kendilerine elverişli bir çevre bulurlar.

ASYA BİTKİLER

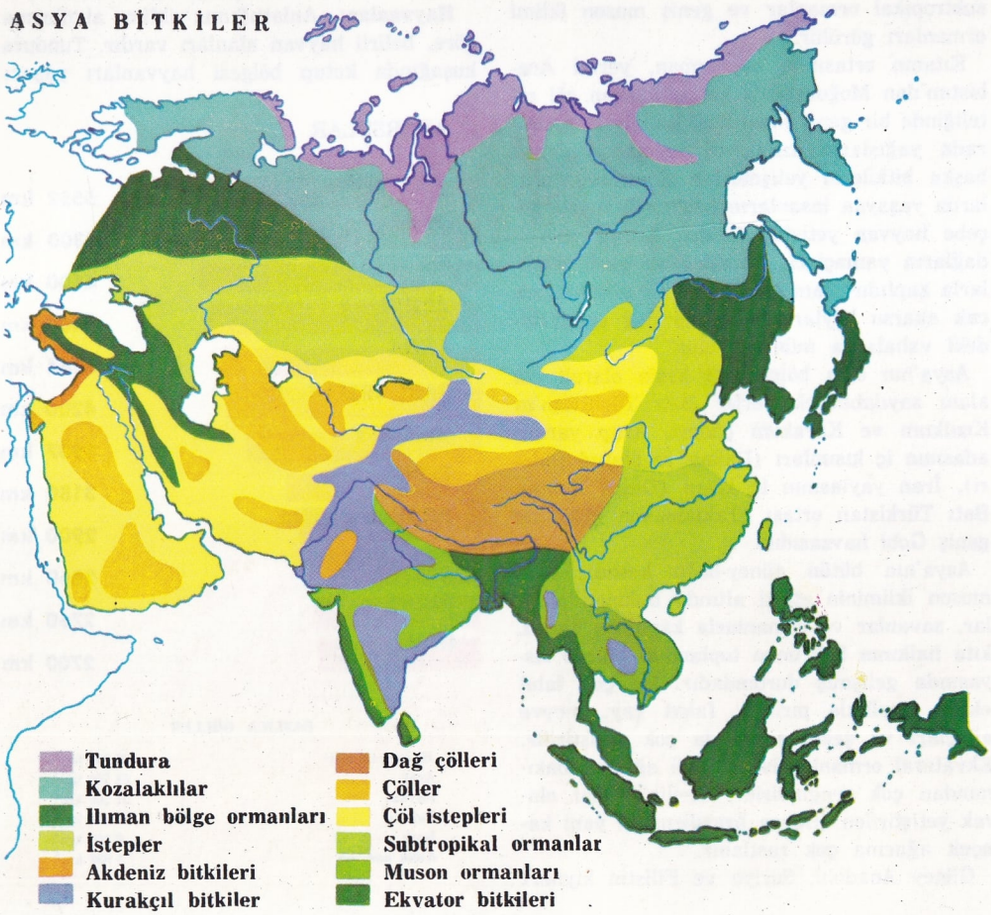

Beyazayı, kutup tavşanı, fok ve evcil hayvanlardan rengeyiği bu çetin bölgelerde hayat süren göçebe kabilelerin başta gelen gelir kaynağıdır.

Sınırsız Sibirya ormanında bozayı, kurt, geyik ve çok çeşitli kürklü hayvanlar yaşar.

İstepler ile çöller ise Afrika çöl ve savanlarındaki hayvan çeşitleriyle doludur. Burada aslan (Arabistan'da), kaplan (Bengal ve Sibirya cinslerinin ikisi de bulunur), pars, çakal, antilop, ceylan boldur, ayrıca develer de çok işe yararlar. Özel hayvan türleri yak (bir çeşit hörgüçlü Tibetöküzü) ve Ankara keçisidir.

Muson Asyası toprakları üzerinde kaplanlar, parslar, gergedanlar, çakallar, savan alanlarında filler (Asya fili) yaşar, ormanlarda maymun çoktur; sürüngenlerle tropikal türden kuşlar da sayısızdır. Evcilleştirilmiş hayvanlar arasında ağır yük taşımakta kullanılan fil özellikle pirinç tarlalarında çalışmaya uygun olan mandaları görüyoruz.

Nüfus Yoğunluğu: İnsan, Asya'ya çok erkenden gelmiştir. Cava'nın «maymun adamı» ile «Pekin insanı» kalıntıları dünyada bulunmuş en eski insan öncesi ve insan artıklarıdır. Bugünkü Asyalılar beyaz ve sarı derili gruplarına ayrılabilir. Güney Asya'da ise derileri daha koyu, boyları daha kısa, kıvırcık saçlı, geniş burunlu zenci tiplerine rastlanır ki, bunların bir kısmı Avustralya asıllı (Hindistan'da ve Seylan adasında), bir kısmı da Afrika asıllı (Andaman, Malaka, Filipinlerde) bulunur. Beyaz derililer grubu şimdi Anadolu, İran ve Batı Türkistan yaylaları ile Arap yarımadasında ve Hindistan'da (İndus-Ganj havzası) yerleşmişlerdir, Moğol grubundan olan ırklar ise, Doğu Asya'nın sınırsız alanları ile kuzeyde ve doğuda bunları sınırlayan büyük ormanlarda yaşarlar.

Dünyamız karalarının üçte birini kaplayan Asya kıtası üzerinde bugün bütün insan soyunun yarıdan fazlası yaşar. Asya nüfusu şimdi 1 800 000 000 civarında tahmin edilmektedir.

Asya'nın ortalama nüfus yoğunluğu (km².'ye 41 kişi) asıl Avrupa'nınkinin ancak yarısı kadar ise de Kuzey ve Orta Asya'da çok geniş ülkelerin hemen hemen ıssız bulunmasına karşılık, Muson Asyasının bazı bölgelerinde (Ganj vadisi, Malabar ve Koromandel kıyıları), Doğu Çin'de Mavi ve Sarı ırmak vadileri, Güney Japonya, Cava) ise km².'ye 200 kişiden fazla insan düşer, Asya'nın bütün nüfusunun onda dokuzu Muson Asyasında, yani Hindistan, Çinhindi, Endonezya, Filipinler, asıl Çin, Kore ve Japonya'da yaşar.

Hindistan'ın, Çin'in ve Cava adasının bazı yerlerinde km².'ye 1 000'den fazla insan düşer (ve bu hal tabiî olarak nüfusun çok sıklaştığı şehirlerde değil, daha çok tarım ekonomisine dayanan bölgelerde görülür).

Fakat bugün teknik, kültürel ve ekonomik ilerleme yolundaki bir dünyada, hemen hemen bütün Asya ülkeleri beslenme, zenginlik kaynaklarının işletilmesi, tabiat elemanlarının düzenlenmesi, sağlığın, millî eğitimin ve sosyal terbiyenin daha iyi bir hale getirilme-

si problemlerini büyük bir önemle ve modern bir anlayışla karşılamaktadırlar.

Dil bakımından Asya halkı beş büyük gruba ayrılırlar: Hint - Avrupa dil grubu (Hindistan, İran, Afgan), Samî dil grubu (Araplar), Ural - Altay dil grubu (Türkler, Finler, Tunguzlar, vb.), Doğu grubu (Japonlar, Koreliler), Güney grubu (Çinliler, Tibetliler, Siyamlı ve Birmanyalılar). Bunların dışında Kafkas halkı (Gürcüler, Çerkezler, vb.) ayrı bir dil bölümü meydana getirirler.

Asya, başlıca insan ırklarının ve dillerin kesişme alanı olduğu gibi, büyük dinlerin de anayurdudur.

Bugün Çin'de dinî inanış Konfuçyus'un (M. Ö. IV. yüzyıl) felsefe kavramlarından ve ahlâk kurallarından toplanmış doktrindir. Ataların kutluluğuna dayanan Şintoizm ise Japonların ilkel dinidir.

Hindistan'da doğan ve ruhların mükemmelliğe doğru erişmesine dayanan Budizm dinî hareketi, bütün Uzakdoğuyu etkilemiştir. Tibet ve Moğolistan'da ise Budizmden ayrılma Lamaizm yayılmıştır.

Brahmanizm ise Budizmden daha eski olup, Hindistan'da benimsenmiş ve yayılmıştır, üstelik bu dinin insanları birtakım kastlara bölünmüş olması, ülkenin sosyal yapısına derin bir şekilde etki yapmıştır.

Batı Asya ise tek Tanrılı dinlerin beşiğidir: Musevîlik, Hıristiyanlık ve İslâmlık. Hıristiyanlık daha çok batıda yayılmış olup, bugün Asya'daki bütün Hıristiyanların sayısı 50 milyona yakındır. İslâmlık Batı ve Güney Asya'da (Arabistan, Anadolu, Suriye, İran, Pakistan, Endonezya) ve Kuzey Afrika ülkelerine yayılmıştır. Musevî dini ise bugün yeniden kurulmuş olan İsrail devletinde, yani doğduğu ve inananların çıkıp bütün dünyaya yayıldığı Filistin'de yaygındır.

Ekonomi: Orta ve Kuzey Asya'nın geniş bölgelerinde zenginlik kaynakları ekstansif bir şekilde işletilmektedir (göçebe hayvancılık, avcılık, balıkçılık, ilkel tarım). Bu bölgelere zıt olarak Muson Asyasının binlerce yıldır intensif bir tarımın gelişmesine imkân veren olağanüstü verimliliği görülür.

Avrupa sömürgeciliği, Sovyet Orta Asyasında kuru bitkiler tarımının ve Muson Asyasından büyük çay, pamuk ve kauçuk ağacı çiftliklerinin yaygınlığıyle belirdiği gibi, modern ve metotlu bir tarımın gelişme ve genişlemesini hayli etkilemiştir.

Asya, kendi halkının başlıca besin maddesi olan pirinçte dünya üretiminin %90'ını, çay üretiminde ise %95'ini sağlamaktadır, jüt (%99) ve kauçuk (%93) üretiminin hemen hepsi ile tütün üretiminin yarısını elinde tutmaktadır.

Hayvancılık da Asya için temel önemde bir zenginlik kaynağı olabilir, ama gerçekte bazı dinler et yemeyi yasak ettiklerinden, ekonomide hayvancılık geniş bir yer tutmamaktadır. Yalnız bazı kesimlerde hayvanlar iş ve koşum hayvanı olarak kullanılırlar. Bu noktada, ipekböcekçiliğinin anavatanının Çin olduğunu hatırlayacağız; Asya ülkeleri bugün bu alanda hâlâ üstünlük sahibidirler. Diğer zenginlik kaynağı ise, kıtanın doğu ve kuzey kıyılarındaki ülkelerde ve özellikle adalarda yapılan balıkçılıktır.

Yeraltı zenginlikleri arasında Asya yalnız Malezya, Hindiçinî ve Çin'deki kalay maden işletmeleri bakımından başta gelmektedir. (dünya kalay üretiminin %80'ini sağlar). Diğer önemli madenler tungsten (%45), krom (%43) ve antimondur. Enerji kaynakları arasında petrol önem taşımaktadır; bu bakımdan Yakındoğu petrol yatakları başta gelir (dünya üretiminin %25'i). Madenkömürü işletmesiyse bugüne kadar dar bir ölçüde kalmıştır. Kömürün nisbî eksikliğini muazzam bir akarsu kudretinin el altında bulunuşu karşılar, bunun işletilmesi Sibirya'da şimdiden epeyce ilerlemiştir.

Gerçekte büyük modern endüstri Asya'da ancak Japonya, Mançurya ve Kore'de, Hindistan'ın Ganj havzası gibi bazı bölgelerde vardır. Çin'de son yıllarda ülkeyi endüstrileştirme yolunda gösterilen çabalar henüz büyük güçlüklerle karşı karşıyadır. Hindistan'da da önemli ilerlemeler olmuştur, Britanya yönetiminden miras kalan büyük dokuma fabrikalarının yanı sıra maden-elektrik, makine ve kimya endüstrileri de gelişmektedir.

Fakat bütün olarak Asya ülkeleri en basit geçim kaynakları bakımından kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmekten çok uzaktır; kıtlıklar, beslenme yetersizlikleri, sürüp giden salgınlar da bunu gösterir. Bu sebepten Asya en çok hammadde (dokuma lifleri, yağ tohumları, çay, pamuk, kauçuk, kalay, vb.) satmakta, yapılmış eşya satın almaktadır.

Hem ihracatında, hem ithalâtında Asya hâlâ Avrupa'ya bağlıdır, trafiğinin de en yüklü akışı bu yöndedir.

Kıtalararası kara ulaşımı da, yüzey şekillerinin zorlaması yüzünden daha çok paraleller boyunca uzanır; büyük Himalaya sıraları kuzey ve güney bölgeleri arasında zor aşılan bir engel olarak kalmaktadır.

Başlıca demiryolları kuzeyde Sibirya'dan geçen ve Çin demiryollarına karışarak Moskova'yı Vladivostok'a bağlayan büyük demiryoluna dayanarak kurulmuştur. Sibirya'dan geçen demiryolundan birtakım kollar ayrılır. Türksib adını alan ve Novosibirsk'ten Türkistan'da Taşkent'e uzanan Türkistan - Sibirya demiryolu da bunların arasındadır. Güney Asya'da Hindistan demiryolları hayli gelişmiştir. İstanbul'u İran körfezine bağlayan demiryolu hattı Mezopotamya ve Anadolu'yu boydan boya geçer.

Büyük denizyolları Güney Asya'yı ve Uzakdoğuyu Kızıldeniz ve Süveyş kanalı yoluyle Avrupa'ya bağlamaktadırlar. Kıtalararası havayolları da gelişme halindedir. Tokyo'yu kutup yoluyle Kuzey Amerika'ya bağlayan havayolu son yıllarda işletmeye açılmıştır.

Karabiber Güney Asya ülkelerinde yetişen tırmanıcı bir bitkiden elde edilir.

Büyük bir Malezya orkidesi. Salepgiller özellikle tropikal bölgelerde çok yaygındır.

Kauçuk, kauçuk ağacının kabuğu yarılmak suretiyle sızan sıvıdan elde edilir.

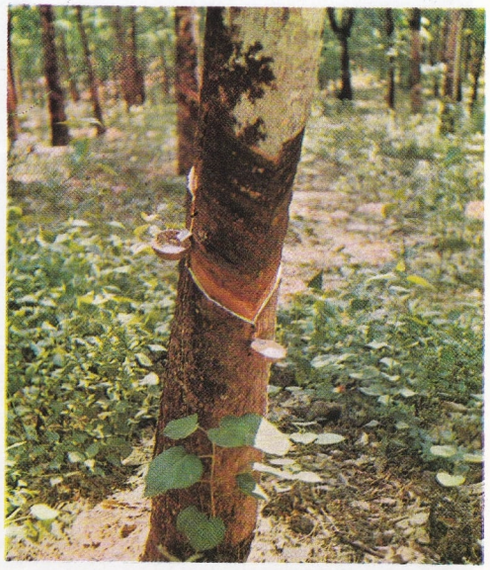

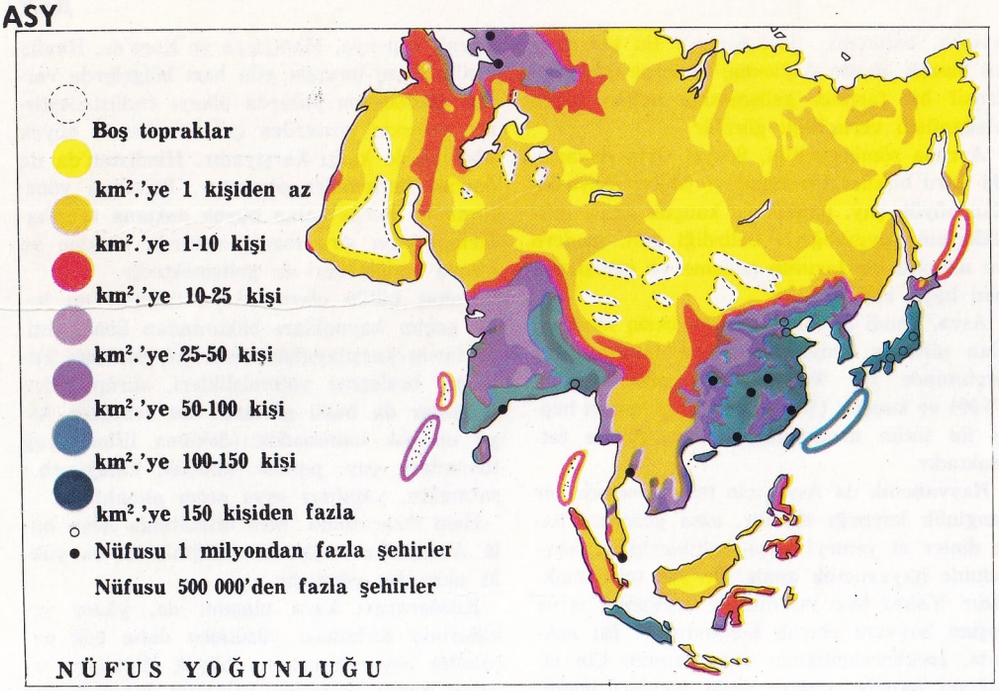

Birmanya'da Budist rahipler. Orta ve Doğu Asya'da Budizm büyük bir yaygınlığa kavuşmuştur.

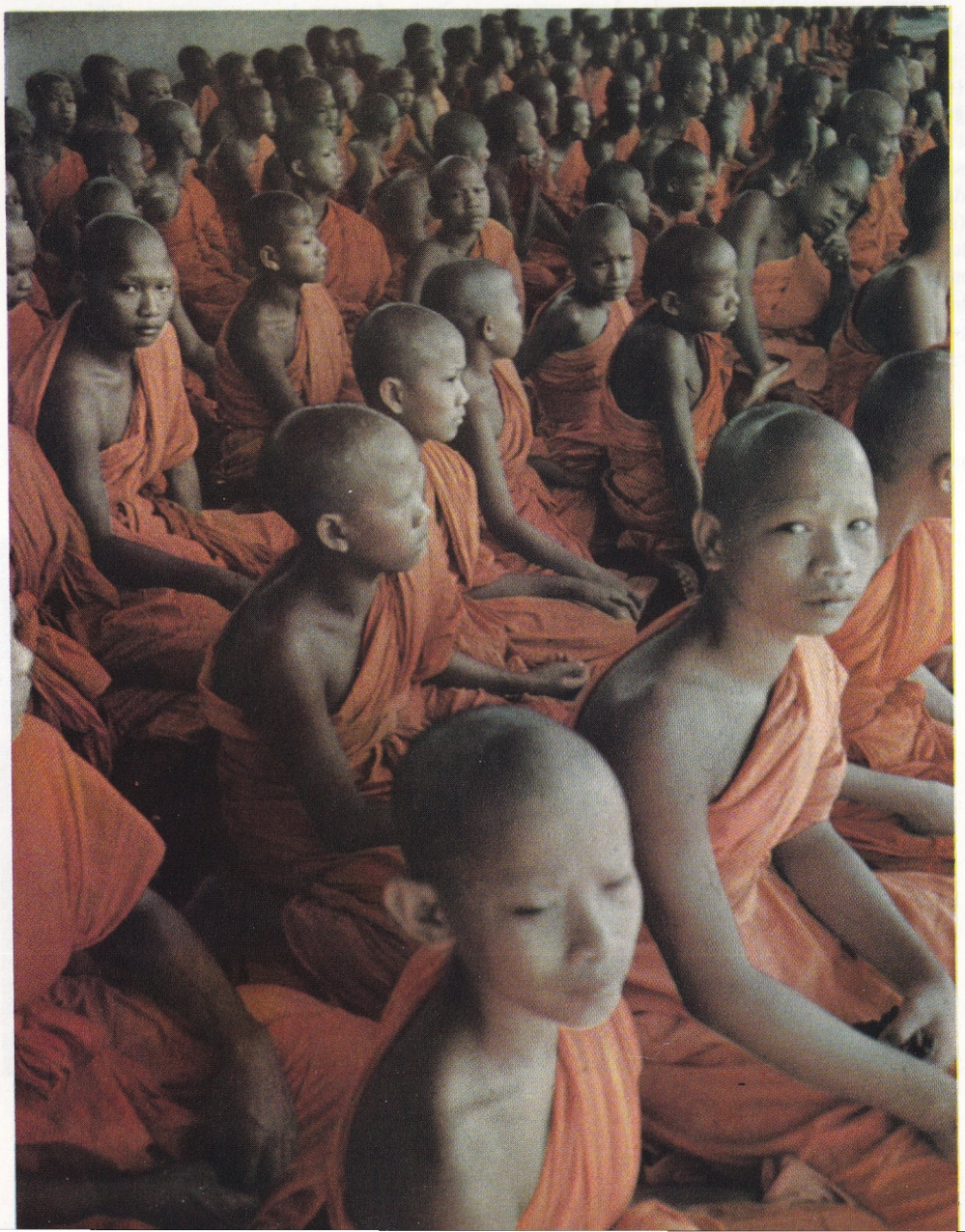

Tarih: Asya'nın birçok bölgesinde en eski çağlardan beri insan toplulukları yaşamıştır. Mağaralarda ve açıkta yerleşmelerden değişik bölgelerde kalan türlü fosil ve araçlar Dördüncü Jeolojik çağdan günümüze kadar geçtiği tahmin edilen dört yüz bin yılda yaşamış kültürlere tanıklık etmektedir. Kazılarda bulunanların başlıcaları insan ve hayvan kalıntıları, yiyecek maddeleri, ateş izleri ve özellikle taş ve kemikten yapılmış silâh ve aletlerdir. Bunların tümü birden geniş bölgelerde göçebe hayatı yaşayan, av ve balıkçılıkla geçinen gezgin topluluk hayatının canlı bir belgeleri niteliği gösterirler.

Buzul çağının sona ermesini izleyen iklim ve çevre koşullarının değişmesi, Asya'nın yaşama alanları ve hayat biçimlerinde büyük dalgalanmalar yarattı. Pleistosen çağı hayvan örtüsünün kaybolması, avcılığı bir geçim aracı olma durumundan çıkardı ve bunun sonucu olarak besin aramı işi çevrenin tabiat ürünlerinin toplanması haline geldi. Batı Asya'nın bazı kesimlerinde ilk tarım denemeleri yapılarak üretici bir ekonomik faaliyetin temelleri atıldı. Bu, insan kültürünün gelişiminde önemli bir dönüşüm noktası oldu. Ekonomik ilerleme genel hayat sisteminin mükemmelleşmesi sonucunu da verdi. Yerleşik hayat düzenine uyan gittikçe daha kalabalık insan toplulukları her gün daha genişleyen köylere yerleşmeye başladılar. İlkel kulübelerden taş ve tuğla binaların yapımına geçildi. Taşın işlenmesinde cilâlama adı verilen yeni bir yol bulundu; bunu seramik ve dokuma gibi yeni el sanatları izledi.

Yeniçağın başlangıcı Asya'nın bazı bölgeleri için yaklaşık olarak M.Ö. 8000-7000 yılları olarak tespit edilebilir. Bununla birlikte 6000 yıllarından önce bütünüyle neolitik kültürel gelişmeler olduğu sanılmaktadır. İlk kültür ve uygarlık merkezleri, tarım ve hayvancılığın geliştiği Akdeniz kıyıları ile İran yaylası arasındaki alanda kuruldu. Akdeniz kıyılarından Asya'nın doğu ucuna uzanan geniş bir bölgeler kuşağında tarım uygarlığının gelişmesi ve Mezopotamya'da, İran'da, Hindistan'da ve Çin'de şehir kültürlerinin doğması bunu izledi. Hayvancılığın bir sonucu olarak da geniş toprakların, özellikle Arabistan, İran ve Orta Asya bozkırlarının insanlar tarafından kullanılmaya başlandığı görüldü.

Hayvan besleme ve ürünlerinden yararlanma, bu bölgelerde çeşitli etnik toplulukların tipik ekonomi biçimi halini aldı. Atın evcilleştirilmesi ve maden işleme sanatının bulunması bu ekonomi biçiminin gücünü artırdı. Çoban-göçebeler Avrasya'nın tarihinde bozkır kıyılarında doğmuş olan yerleşik tarım uygarlıkları üzerinde hareket halindeki kitleleriyle baskı yaparak ve böylece en uzak uygarlıklar arasında bir alışveriş bağı meydana getirerek belirleyici bir rol oynadılar. Bu arada, evcil hayvanlardan taşıma işinde yararlanılması, arabanın ve sapanın bulunması, tarım sulama usullerinin öğrenilmesi, madenlerin ilk işlenmesi, yazının keşfedilip kullanılması gibi aşamalarla Güney-Batı Asya'da uygarlık yeni gelişmeler gösterdi.

Sarı ırktan bir genç kız. Dünya nüfusunun yaklaşık olarak üçte biri sarı ırktandır.

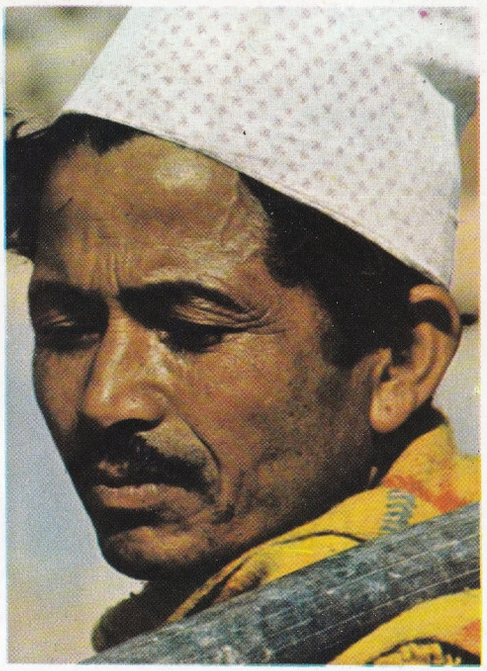

Nepalli bir erkek. Nepal, Moğol ırkıyle Hint-Âri ırkının birleştiği bir bölgedir.

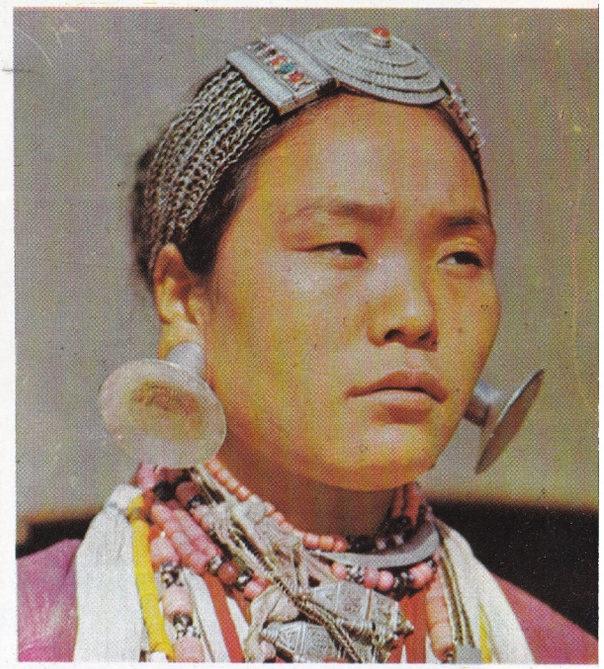

Çin'in komşusu Assam'ın kuzey kesiminde yaşayan bir Moğol kadını.

M.Ö. 5000-4000'de Batı Asya'nın bazı bölgelerinde neolitik çağdan maden çağına geçiş gerçekleşmiş, yeni üretim usullerinin uygulanması toplumsal ve ekonomik gelişimlere yol açarak bunun sonucu siyasal ve ulusal topluluklar meydana gelmiştir. Bronz çağının başlangıcı genellikle M.Ö. 4000-3000 yılları civarında tespit edilmektedir. Ama yeni kültür ve uygarlığın Asya'nın geniş bölgelerine yayılması ancak 2000 yıllarında olmuştur. Demirin, 2000 yılları sonu ile 1000 yıllarının ortası arasında yayılmasıyle, yeni bir dönem açılmıştır.

Milâttan birkaç bin yıl önce, henüz Avrupa, Afrika (Mısır hariç) ve Amerikâ barbarlık düzeyindeyken Asya'da büyük uygarlıklar gelişmiş, daha o zaman ileri bir toplumsal ve ekonomik yapıya sahip uluslar ortaya çıkmıştı. Tarihin başlıca kahramanları olan bütün soylar, en büyük uygarlıklar ve bütün büyük dinler (Hindu, Musevî, Hıristiyan, İslâm vb.) Asya'da doğmuştur. Kıtanın batı kesiminde en büyük uygarlık merkezleri Sumer, Asur ve Babil devletlerinin birbirini izlediği Mezopotamya ile Doğu uygarlıklarının Batıya geçmesinde bir köprü görevi gören Hititlerin yaşadığı komşu Anadolu yarımadasıydı.

Orta Asya ise bir kısmının daha sonra Avrupa'yı işgal ettiği Arî kavimlerin merkeziydi. Bunların arasında hepsinden önce Elenler, İtalikler, Keltler, Cermenler, İslavlar sayılabilir. Arîlerin bir kısmı kuzeyden baskı yapan Moğolların önünden kaçarak Güney Asya'ya, Ganj bölgesine yayıldı. İran yaylasında yaşayan kavimler, ünlü İran imparatorluğunu kurdular. Bu imparatorluk daha sonra, M.Ö. IV. yüzyılda, ordusuyle Hindistan'a kadar giren büyük İskender tarafından yıkılmışsa da kısa bir süre sonra yeniden bağımsızlığını elde etmiş ve Roma imparatorluğunun doğuya yayılmasını engellemiştir. Kıtanın batı ucu, Roma imparatorluğunun Doğu ve Batı Roma imparatorluğu olmak üzere ikiye ayrılmasından sonra (M.Ö. 395) Doğu Roma imparatorluğunun ana gövdesini teşkil etmiştir.

Arîler Hindistan'da da, Çin ve İslâm uygarlıklarıyle birlikte Asya tarihinin gelişimini büyük ölçüde etkileyen Hindu uygarlığını yaratmışlardır.

Asya uygarlığının üçüncü bir merkezi Uzak-doğu ve özellikle Çin olmuştur. Çin'de daha M.Ö. son yüzyıllarda kurulmuş olan geniş imparatorluk hakkında Venedikli gezgin Marco Polo çok değerli bilgiler vermektedir (VIII. yüzyılın sonu).

Asya'da dar bir alanda yayılan ve pek fazla taraftar bulamayan Hıristiyanlık bir yana bırakılırsa, büyük önem taşıyan bir olay, M. S. VII. yüzyılda Hz. Muhammet'in önderliğinde İslâmiyetin doğuşudur. Büyük bir dinî ve siyasî kuvvet halini alan İslâmiyet Asya ve Afrika'da yayılmış, Avrupa'nın bir kısmını işgal etmiş, geri kalan kısmını da yüzyıllar boyunca tehdit altında bulundurmuştur. İslâmiyet tarihi Müslüman dünyasının egemenliğinin Araplarda, Türkler ile Türk-Moğollarda ve Osmanlılarda olduğu evreler olmak üzere üç bölümde incelenebilir.

Araplar, VII. yüzyıldan X. yüzyıla kadar egemenliklerini sürdükten sonra, Türkler ile Türk-Moğolların eline geçen güç, XI. yüzyıldan XIV. yüzyıla kadar bunların elinde kalmış ve nihayet XIV. yüzyıldan XX. yüzyılın başına kadar Osmanlılar İslâm dünyasının önderliğini ellerinde tutmuşlardır. Üç kıta üzerinde çok geniş topraklara yayılan Osmanlı imparatorluğu I. Dünya savaşının sonunda dağıldıktan sonra bu topraklarda ulusal temellere dayanan Türkiye Cumhuriyeti ile Arabistan ve Yakın-doğu'nun yeni devletleri kurulmuştur.

XIII. yüzyılın başlarında Cengiz Han'ın başına geçtiği Moğollar, Asya'nın büyük bir kısmını işgal edip Karadeniz'den Sarıdeniz'e kadar uzanan çok geniş bir imparatorluk kurdular. Cengiz Han'ın torunlarından olan Timur, yeni bir Moğol imparatorluğu kurduktan sonra, soyundan gelen Moğollar İngilizlerin buraya gelişine kadar Hindistan'ı ellerinde tuttular.

Ümit burnunu dolaşarak Hindistan'a gelen denizyolunun keşfiyle (1498) Asya'da Avrupa sömürgeciliği devri başlarken, XVII. yüzyılda Rusya da Sibirya'da yayılmaya başladı. Portekiz, Hint okyanusunun ve Hindistan'da geniş toprakların kontrolunu eline geçirdiyse de bunu pek uzun sürdüremedi. Büyük Britanya, Hindistan'ı, Seylan'ı, Birmanya'yı, Malezya'yı ve daha küçük birçok bölgeyi ele geçirdi. Fransa Hindiçini'yi, Hollanda Endonezya takımadalarını, İspanya Amerika Birleşik Devletlerine verinceye kadar Filipinleri uzun süre elinde tuttu. Bu arada Almanya ve İtalya'nın Çin'deki sömürgeleri gibi daha küçük kuvvetlerin kurduğu sömürgelere de rastlanıyordu. Henüz 20 yıl önce Asya'nın bu bölgelerinde çok geniş topraklar Avrupa ülkelerinin sömürgesi halindeydi; bugün bu ülkeler genellikle siyasî bağımsızlığa kavuşmuş durumdadırlar.

Japonya ise bin yılı aşan tarihinde, denizle kıtadan ayrılmış olması ve ulusunun savaşçı ruhu sayesinde bağımsızlığını hiç kaybetmemiştir. 1853'te amiral Perry komutasındaki Birleşik Amerika Devletleri donanması tarafından limanlarını açmaya ve Avrupa'yla ticarî ilişkiler kurmaya zorlandı. Avrupa ve Amerika uygarlık ve tekniğiyle temasa gir-

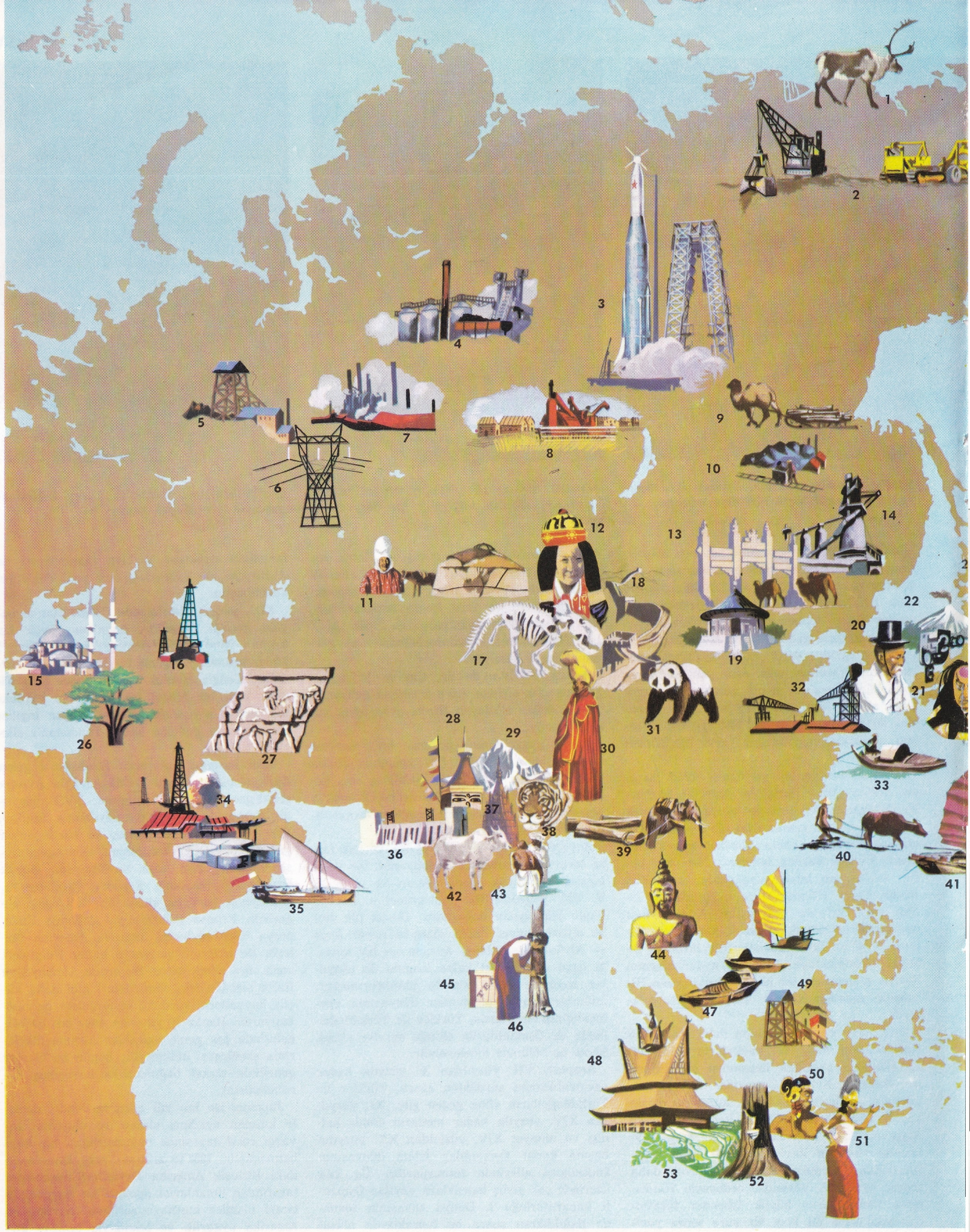
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53

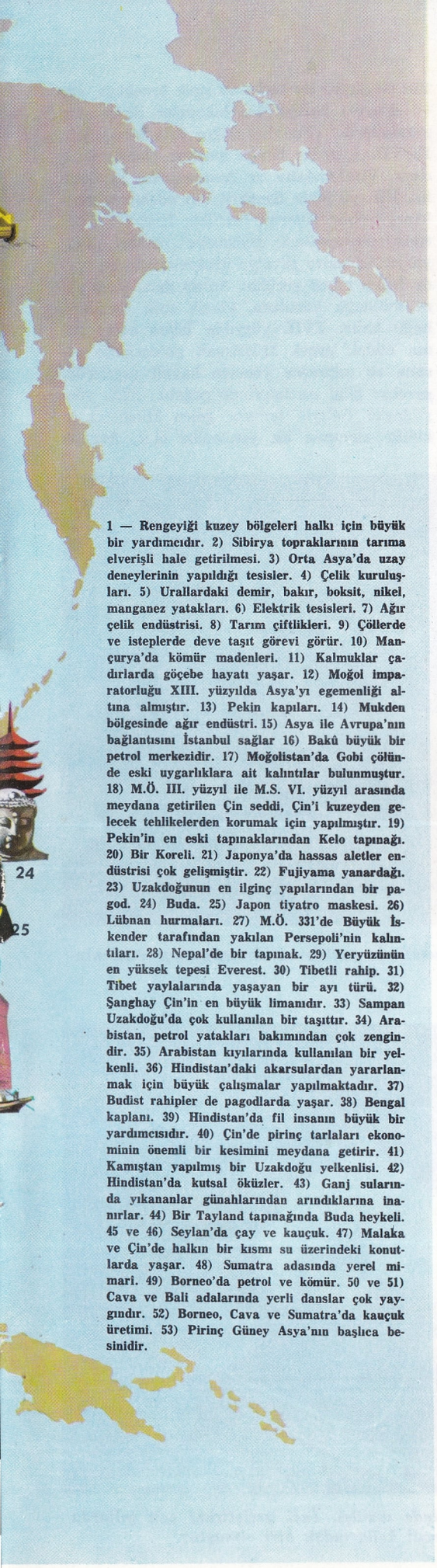

1 — Rengeyiği kuzey bölgeleri halkı için büyük bir yardımcıdır. 2) Sibirya topraklarının tarıma elverişli hale getirilmesi. 3) Orta Asya'da uzay deneylerinin yapıldığı tesisler. 4) Çelik kuruluşları. 5) Urallardaki demir, bakır, boksit, nikel, manganez yatakları. 6) Elektrik tesisleri. 7) Ağır çelik endüstrisi. 8) Tarım çiftlikleri. 9) Çöllerde ve isteplerde deve taşıt görevi görür. 10) Mançurya'da kömür madenleri. 11) Kalmuklar çadırlarda göçebe hayatı yaşar. 12) Moğol imparatorluğu XIII. yüzyılda Asya'yı egemenliği altına almıştır. 13) Pekin kapıları. 14) Mukden bölgesinde ağır endüstri. 15) Asya ile Avrupa'nın bağlantısını İstanbul sağlar 16) Bakû büyük bir petrol merkezidir. 17) Moğolistan'da Gobi çölünde eski uygarlıklara ait kalıntılar bulunmuştur. 18) M.Ö. III. yüzyıl ile M.S. VI. yüzyıl arasında meydana getirilen Çin seddi, Çin'i kuzeyden gelecek tehlikelerden korumak için yapılmıştır. 19) Pekin'in en eski tapınaklarından Kelo tapınağı. 20) Bir Koreli. 21) Japonya'da hassas aletler endüstrisi çok gelişmiştir. 22) Fujiyama yanardağı. 23) Uzakdoğunun en ilginç yapılarından bir pagod. 24) Buda. 25) Japon tiyatro maskesi. 26) Lübnan hurmaları. 27) M.Ö. 331'de Büyük İskender tarafından yakılan Persepoli'nin kalıntıları. 28) Nepal'de bir tapınak. 29) Yeryüzünün en yüksek tepesi Everest. 30) Tibetli rahip. 31) Tibet yaylalarında yaşayan bir ayı türü. 32) Şanghay Çin'in en büyük limanıdır. 33) Sampan Uzakdoğu'da çok kullanılan bir taşıttır. 34) Arabistan, petrol yatakları bakımından çok zengindir. 35) Arabistan kıyılarında kullanılan bir yelkenli. 36) Hindistan'daki akarsulardan yararlanmak için büyük çalışmalar yapılmaktadır. 37) Budist rahipler de pagodlarda yaşar. 38) Bengal kaplanı. 39) Hindistan'da fil insanın büyük bir yardımcısıdır. 40) Çin'de pirinç tarlaları ekonominin önemli bir kesimini meydana getirir. 41) Kamıştan yapılmış bir Uzakdoğu yelkenlisi. 42) Hindistan'da kutsal öküzler. 43) Ganj sularında yıkananlar günahlarından arındıklarına inanırlar. 44) Bir Tayland tapınağında Buda heykeli. 45 ve 46) Seylan'da çay ve kauçuk. 47) Malaka ve Çin'de halkın bir kısmı su üzerindeki konutlarda yaşar. 48) Sumatra adasında yerel mimari. 49) Borneo'da petrol ve kömür. 50 ve 51) Cava ve Bali adalarında yerli danslar çok yaygındır. 52) Borneo, Cava ve Sumatra'da kauçuk üretimi. 53) Pirinç Güney Asya'nın başlıca besinidir.

dikten sonra, çok kısa bir zamanda bu uygarlığa ayak uyduran Japonlar, büyük ve modern bir endüstri kurmayı ve önemli bir askerî güç haline gelmeyi başardılar. Rusya'yı yendikten (1904-1905) ve Kore'ye yerleştikten (1910) sonra, sömürgeci emellerini Çin'e yönelten Japonya, II. Dünya savaşından bir ara Doğu Asya'nın ve Büyük okyanus adalarının büyük bir kısmını ele geçirmişti.

II. Dünya savaşından sonra Japonya'nın yenilmesi ve antiemperyalist hareket, Asya'nın politik çehresini değiştirmiş, böylece uzun yüzyıllar yabancı egemenliği altında yaşayan Asya, bugün hemen hemen tamamen bağımsız devletlerle kaplı bir kıta halini almıştır.

Edebiyat: Asya edebiyatı da, sanatı gibi, gelişmesini ve zenginliğini özellikle Mezopotamya, İran, Hindistan ve Çin'e borçludur. Bazen, yerel geleneklerle de karışarak özel edebiyat biçimlerine hayat veren kültür öğeleri kıtanın öteki kesimlerine değişik zamanlarda bu bölgelerden yayıldı. Tarih çağlarında İslâmiyetin ve Budizmin, Asya kültürünü toplayıp birleştirmede, bölgesel edebiyatların evrimlerini büyük ölçüde etkilemede önemli rolü oldu. Bu etkileme tipik türlerin ortaya çıkması, daha önce işgal edilmiş ülkelerin edebiyat anlatım biçimlerinin yayılması gibi sonuçlar verdi.

Mezopotamya'da yaşayan Sumerlerin edebiyatı, İran'dan Mısır'a kadar bütün eski Doğu edebiyatları üzerinde derin bir etki yapmıştır. Sumerler önce bir resim-yazı kullanıyorlardı, sonra bu yazıyı geliştirip koni biçiminde harflerden meydana gelen ve çivi yazısı adı verilen bir yazı icat ettiler (ilk belgelerin M.Ö. 3000 yıllarına çıktığı söylenebilir.) Bu yazıyı Sumerlerden alan öbür Yakındoğu ulusları, dillerinin ses özelliklerine uydurarak, Hıristiyanlık çağına kadar kullanmışlardır. Sumer edebiyatının en önemli türleri Tanrılar ve prensler üzerine yazılar, din ya da krallık ilâhileri ve özellikle yaygın olan mitolojik ve epik hikâyelerdir. Babil ve Asur edebiyatlarıyle ilgili en eski belgeler de yine M.Ö. 3000 yıllarına kadar çıkmaktadır: Bu edebiyatların başlıca türleri arasında da epik hikâyeleri, dinsel şiirleri, masalları, öğretici şiirleri, bilgi, hukuk, tarih eserlerini sayabiliriz. Verdiği eserlerin en ünlüleri olarak **Gılgamış Efsanesi** ile **Yaratılış Destanı**'nı belirtebileceğimiz Mezopotamya edebiyatı, İran'ın politik ve kültürel yayılışı sonunda önemini ve özgürlüğünü kaybetmiş, edebiyat alanında İran'ın etkisi altına girmiştir. Bunu izleyen Arap istilâsı ise Mezopotamya kültür ve edebiyatının bütünüyle İslâm kültürü, edebiyatı içinde erimesi sonucunu doğurmuştur. İsrail'in başlangıcından Kudüs'ün yıkılışına kadar (M.S. 70) olan eski Musevî edebiyatından bize kalan tek ve bellibaşlı belge **Kutsal Kitap**tır.

Arap edebiyatının da Müslüman olan bütün ülkelerin dillerinde çok sayıda yazılı örneğine rastlamak mümkündür. İlk belgelerin dili — Hıristiyanlık çağının V.-VII. yüzyıllarına ait şiirler — M.S. VII. yüzyılın ilk yarısında **Kuran**'ın yazıldığı dilin aynıdır. Daha sonra dil bilginlerinin temel alarak üstüne ulusal Arap dilini kurdukları dil de budur. VIII. yüzyılın yarısına kadar kesinlikle ulusal olan Arap edebiyatı, bu tarihten itibaren İslâmiyetin yayılmakta olduğu ülkelerin edebiyat ürünlerini özümlemeye başlıyor, böylece Arap-İslâm edebiyatı klasik çağına giriyordu. Bu edebiyatta şiirden dinsel eserlere, hukuktan dilbilgisine, filolojiden tarihe, coğrafyadan türlü bilimlere kadar eser verilmiştir. XI. yüzyıldan itibaren İslâmiyetin siyasî alandaki gerileyişi edebiyata da yansır; bundan sonra bu alanda anılmaya değer sadece bilimsel eserlere rastlanabilir. Ancak XIX. yüzyılda, Batı kültürüyle gittikçe sıklaşan temasların sonunda, Arap edebiyatı yeniden gelişme belirtileri göstermeye başlar ve Avrupa edebiyatının etkisiyle meydana gelen yenileşmenin sonucu olarak çeşitli Arap ülkelerinde yüksek sanat değeri taşıyan eserler veren, önemli yazarlar yetiştiren yeni Arap edebiyatı doğar.

İran edebiyatının belirli bir düzeye erişmiş ilk eserlerin, M.Ö. VI. yüzyılda yazılmış ve Avesta'da toplanmış olan kutsal Zerdüşt metinlerinden meydana gelen Ahemenid çağına ait olduğu söylenebilir. Büyük İskender'in Doğu seferi İran'ı Yunan etkisine açınca Yunanca resmî dil olmuşsa da, hemen sonraki Sasanî çağında edebiyat, İran dilinde ve en önemlisi Pevlevice olan birkaç belirli lehçede gelişmiştir. Bu çağ edebiyatının eserlerinin çoğunluğu dinsel kaynaklı olmakla birlikte **Zarer Tarihi** ve **Papak'ın Oğlu Ardaşir'in Yiğitlikleri** gibi din dışı eserlere de rastlanabilir. VII. yüzyıldaki Arap istilâsıyle birlikte bir İslâmlaşma dönemi başlamış, fakat edebiyat Arap-Müslüman etkiler almasına rağmen kişiliğini korumuştur. O zamana kadar Arap edebiyatında olmayan epik ve şövalye edebiyatı türlerinin doğuşu, şiirin gelişmesi buna örnek olarak gösterilebilir. Müslüman İran edebiyatının XI. yüzyıla kadar uzanan ilk evresinin başlıca ürünü şiirdir. Bu devirde İran'ın en önemli kültür ve edebiyat merkezleri de Gazne ve Buhara şehirleriydi. İran'ın en eski kahramanlık efsanelerini bir araya toplayan bir destan olan Şehname'nin şairi Firdevsî (935-1020 yılları), bu çağda yaşamıştır. XI. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar bu edebiyat klasik çağını yaşamış, Yakındoğu'ya, Orta Asya'ya, Hindistan'a yayılmıştır. Epik ve konulu şiirlerin yanı sıra soylu bir tonda şiirler, övgü şiirleri de yazılan bu çağın en önemli şairleri Ömer Hayyam (ölümü 1193), Hafız (1320-1389) ve Cami (1414-1492) dir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda İran politik alanda Safevîlerin yönetimi altında yeniden birleşmiş olmasına rağmen İran geleneği, hâkim Türk kültürünün içinde kısmen kayboldu. Şiir eski türlerin biçim ve motiflerini tekrarlarken, düzyazı, oldukça zenginleşti. XIX. yüzyılın ortalarında İran'da edebiyat hayatı yeniden canlanmış, bu yüzyılın sonunda Avrupa edebiyatından etkilenmeye başlayan İran edebiyatı Batı edebiyat biçimlerinin girişiyle yeni bir görünüm kazanmıştı.

Hindistan'da tarihi belirlenebilen ilk ede-

biyat belgeleri, M.Ö. III. yüzyıla ait olan kral Asoka'nın yazmalarıdır. Bununla birlikte edebiyatın başlangıcı Hindistan'da çok daha eskidir; uzun bir süre edebiyat daha çok sözlü olarak gelişmiş, yayılmıştır. Bu yüzden eski edebiyat eserleri günümüze yakın çağlarda yazılmış şekilleriyle bize kadar gelebilmişlerdir. Hint edebiyatının en büyük özelliği dildeki anlatım çeşitliliğidir. Edebiyat dili olarak kullanılan en yaygın dil Sanskritçedir. Sanskritçe Veda çağına ait metinlerde ve eski epik destanlarda kullanılmış ve en iyi örneklerini M.S. IV. ve VII. yüzyıllar arasında vermiştir. Dinî özellikler taşıyan Veda edebiyatı başlıca dört türe ayrılmaktadır: **Vedalar, Brahmanlar, Aranyakalar** ve **Upanişatlar.** Bunların yüzyıllarca, ağızdan ağıza yayıldıktan sonra muhtemelen, M.Ö. 1000 yılları civarında yazıya geçirildiği söylenebilir. Sözlü edebiyat geleneği içinde önemli bir yeri olan Hint epiği de, Veda edebiyatı devrine kadar dayanır. Eski epik türküler büyük bir ihtimalle, iki ünlü destanın, **Mahabharata** ile **Ramayana**'nın çekirdeğini teşkil etmiştir. Bu destanlar yiğitlik türküleri türünün destana dönüşen biçimleridir. Hindu dininin kutsal varlıkları çevresinde efsaneler, mitolojik ve dinsel olaylardan kurulu dinî metinler olan **Puranalar** da, kısmen, epik edebiyat türüne girmektedir. Eski Budist edebiyatın, biri Pali, biri Sanskrit dilinde yazılmış, **Mahavastu** ve **Avadana** adlı iki kitabı vardır. Bu dinsel edebiyatın büyük kısmı, Hindistan'da çok eski bir geleneği olan anlatı türüne girer: Bu türün en tipik örnekleri, şiir ve düzyazı karışık bir hikâyeler dizisi olan **yatakalardır** (Yeniden doğuş kitapları). M.S. IV.-VII. yüzyılın büyük şairleri olarak **Kalidasa, Visakhadatta** ve **Amarasimha** sayılabilir. VII. yüzyılda Sanskrit dili edebiyatı gerilemeye öbür dillerin, özellikle Hint-Arî dillerinin edebiyatları gelişmeye başlar. XVI. yüzyıldan sonra şövalye hikâyelerinde ve şiirde İslâm etkisi görülür. Anlatı daha uzun süre mitolojik konulara, klasik epik temalara bağlı kalır. XVII. yüzyılda İslâm edebiyatının etkisi, gerek Müslüman geleneğinin efsane ve mitlerine yönelen hayalî eserlerde, gerekse bilgi metinlerinde çoğalır. XIX. yüzyıldaysa Batıyla temasa gelen Hindistan'da kültür alanında bir yenilenme olur, Avrupa

Çin'in en önemli limanlarından biri olan Şanghay, Yangçe ırmağının ağzında kurulmuştur.

Seylan adasında ilkel usullerle yerlilerin bir mücevher madenindeki kumları eleyişi.

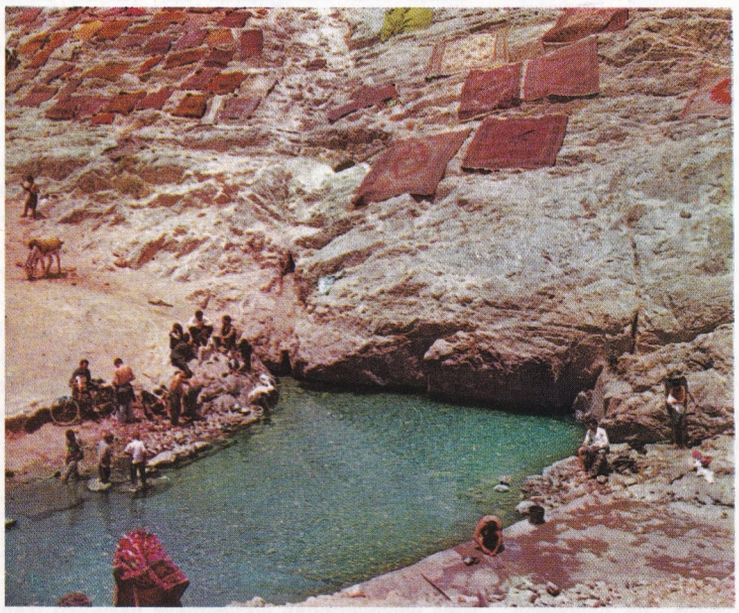

Tahran dolaylarında, halıların değerinin artırılması için özel olarak yıkanışı.

İncilerin gerdanlık halinde dizilişi. İnci yetiştirimi son yıllarda Japon endüstrisinin önemli kollarından biri olmuştur.

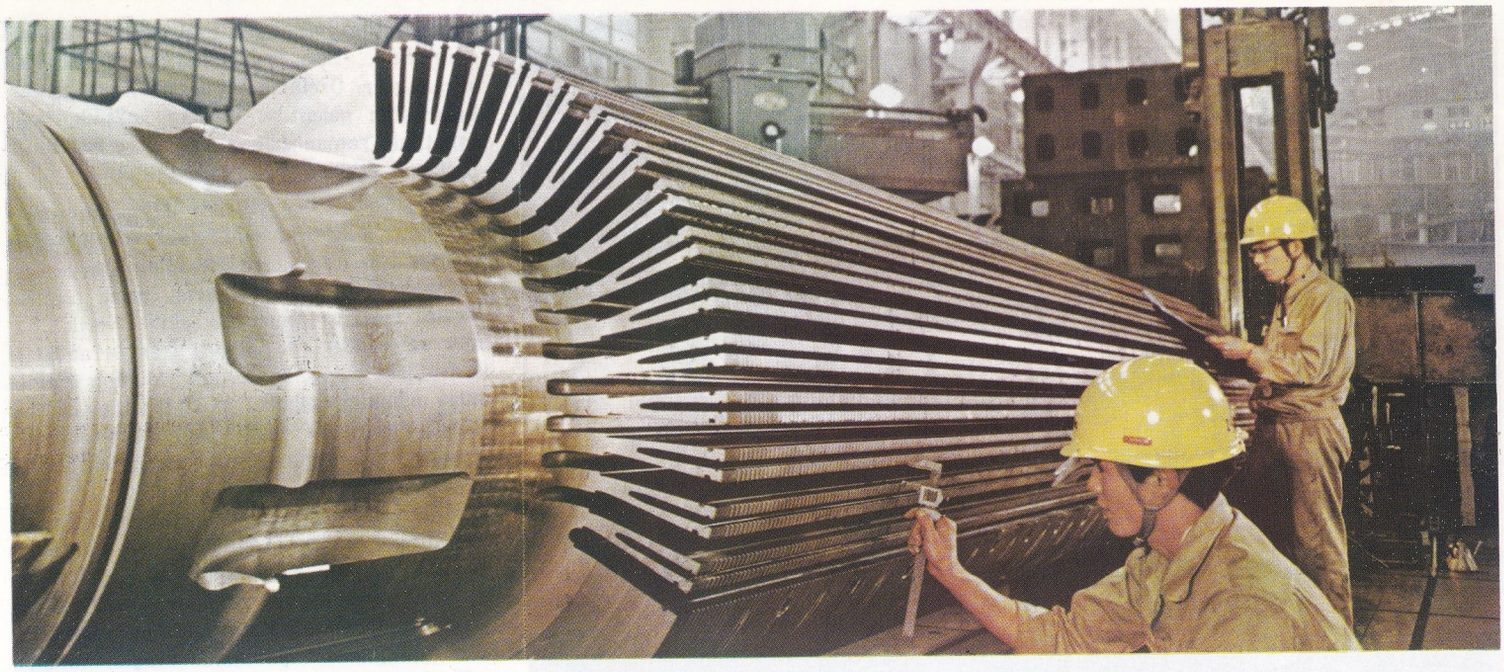

Son elli yıl içinde Japon endüstrisi, hemen hemen bütün dallarda özellikle, ağır makine sanayiinde büyük bir ilerleme göstermiştir. Resimde, bir fabrikanın içi ve Japon teknisyenleri görülmektedir.

edebiyatlarının tanınması Hint edebiyatına yeni ufuklar açar, yeni gelişme yolları gösterir.

Çin'de, dil ve edebiyatla ilgili en eski belgeler, M.Ö. II. bin yılın son yüzyıllarına ait olduğu halde buna gerçek bir edebiyat denemez. Çin'de gerçek bir edebiyat ancak daha sonraki bin yılın içinde başlamıştır. En eski eserler arasında Konfuçyus'a ve onun okuluna atfedilenler yer alır. Han çağında (M.Ö. 206 - M.S. 220) ise tarih yazıcılığı doğar: Bu türün en önemli temsilcilerinden biri, **Tarih Anıları** yazarı Ssuma Şiyen (M.Ö. 147-87) dir. Başka bir ünlü tarih eseriyse Pan Ku ve ailesinin başka kişileri tarafından yazılmış olan **Eski Han'ların Tarihi**'dir. Altı Sülâle devrinde (M.S. III. yüzyıldan VI. yüzyıla kadar) Çin'de yoğun bir edebiyat faaliyeti görülür. Budizmin girişiyle birlikte geniş bir kutsal metin ve kutsal metin yorumu çevirisi çalışması başlar. Sui ve Tang sülâleleri devrinde (581-907 arası) Çin edebiyatı altın çağını yaşar. Li Po (701-762) gibi büyük şairler bu devre aittir: Düzyazı da özellikle aşk ve serüven hikâyeleri alanında gelişir; düşünce, bilgi alanlarında da önemli eserler verilir. Sonraki Sung sülâlesi devrinde (960-1279) daha da gelişen bilgi edebiyatı alanında çok sayıda felsefî ve bilimsel eserler verilir. Yuan sülâlesi devrinde (1279-1368) gelişen tiyatro ve roman ise sonraki yüzyıllar boyunca Çin edebiyatının en canlı türleri olurlar. Az okumuş ya da okumamış tabakaların anlayabileceği bir dille yazılan ve bir halk edebiyatı türü olan roman Konfuçyusçu edebiyatçılar tarafından pek tutulmaz. Ming devrinde yaratılan eserlerin en önemlilerinden biri bilgi türüne giren dev ansiklopedi, **Yung-lo Ta-tien**'dir. Geçen yüzyılda Batı edebiyatından etkilenerek toplumsal konularda eserler vermeye başlayan Çin edebiyatının günümüzdeki gelişmeleri toplumsal gerçekçilik kuramına bağlanmıştır.

Japonya'da kültürel gelişme, M.S. IV. yüzyılda Kore yoluyle Çin yazısının girişiyle başlar. Budizmin ve Çin kültürünün etkisi Japon kültüründe köklü bir yenilik doğurmuştur. İlk önemli edebiyat belgeleri VIII. yüzyıla kadar çıkar: Mitolojik ve tarihî konulu iki eser, **Kojiki** (Eskiçağ olaylarının Anıları) ve **Nihon-Shoki** (Japon Yıllıkları) bu devre aittir. Bu devirden itibaren, tarihî edebiyatın yanı sıra şiir de büyük bir önem kazanmaya başlar. X. yüzyılın başlarında, anlatı, **monogatari** ile büyük bir gelişim göstermiştir; X., XI. yüzyıllar arasında yaşamış bir kadın yazarın eseri olan **Genji monogatari** (Prens Genji'nin Hikâyeleri) özellikle ünlüdür. Anlatı sonraki yıllarında konularını büyük siyasî kavgalardan almıştır. XIV. ve XV. yüzyıllarda tiyatro, bunu izleyen devirde de, kültürün oldukça geniş kitlelere yayılmasının sonucu olarak, hiç olmazsa kısmen, halkın hayatını, duygularını ve sorunlarını yansı-

Çin seddi M.Ö. III. yüzyılda yapılmıştır. O zamanki Çin'in kuzey topraklarını sınırlayan bu duvar günümüzde büyük sayıda turist çekmektedir.

Asya folkloru: Pekin'de Tiennamen alanında yapılan aslan dansı. Zaman zaman tekrarlanan bu gösteriler halk tarafından büyük bir ilgiyle izlenmektedir.

tan bir şiir ve düzyazı gelişmiştir: Bu devirde tiyatroda da konular, biçimler daha az soylulaşır: Böylece Nô oyunlarını Kabuki'ler izler. Geçen yüzyılın yarısından sonra ise Japon edebiyatı gelişmesini Batı edebiyatı örnekleri yönünde sürdürür.

Sanat: Asya kıtasında sanat değişik bölgelerde, değişik ulusların kültürlerine, gelenek ve göreneklerine, yaşama biçimlerine uyan bir anlatım çeşitliliği gösterir. Asya'nın sanat ve kültür biçimlenmesini etkileyen en önemli öğelerden biri, kıtanın birbirinden çok farklı coğrafya bölgelerine ayrılmış olmasıdır. Belli başlı iki yaşama alanı doğudan batıya iki kuşak halinde uzanır: Çevresel özellikleri dolayısıyle yerleşik bir tarım uygarlığının geliştiği bölgelerden meydana gelen ilk kuşak güneydedir; insanlara ancak bir çoban ekonomisi içinde göçebe hayatı yaşama olanağı veren ikinci kuşak ise geniş bozkır ve tunduralardan meydana gelen kuzey kuşağıdır.

Hint edebiyatı geleneklerini canlandıran şair ve düşünür Tagore, 1913 yılında Nobel edebiyat ödülünü almıştır.

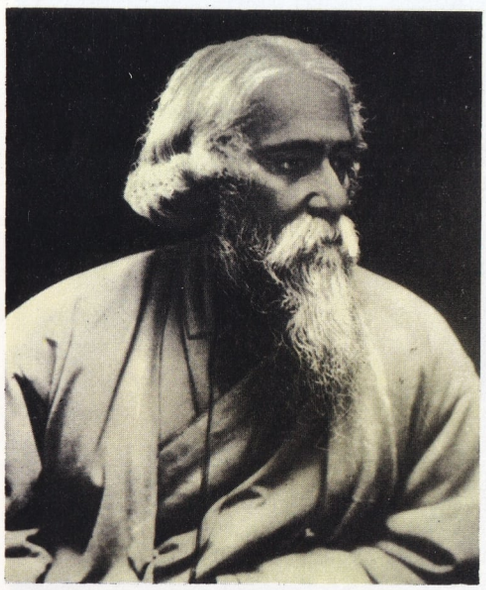

Güney kuşağında büyük şehir uygarlıkları doğar, ulusal ve siyasal organizmalar meydana gelirken, kuzey bozkırlarında göçebelik her türlü siyasal gruplaşmaya engel olmuştur. Yaşama koşullarının ve toplumsal - siyasal örgütlenme tiplerinin farklılığı kültür ve sanat alanlarında da etkisini göstermiştir. Netekim büyük ulusların gelişmiş sanatı ile, göçebe kavimlerin dekoratif sanatları karşıt bir görünüş meydana getirmektedir. Ama ırmak vadilerinde, çöllerin ortasındaki vahalarda, sınır bölgelerinin kültür alışverişlerinden doğan karışık karakterde uygarlıklar da görüldüğünden göçebeler ile yerleşik uluslar arasında kesin bir ayrım yapılamaz. Bu uygarlıklar göçebe uluslar ile yerleşik ulusların arasında bir bağ görevi yapmışlar, karşılıklı kültür ve sanat alışverişleri bunlar vasıtasıyle olmuştur.

Asya'nın doğusundan batısına uzanan güney kuşağında en eski çağlardan beri dört belli başlı uygarlık merkezi vardır: Mezopotamya, İran, Çin ve Hindistan.

Kuşaklar arasında bağ görevini de yüzyıllar boyunca Orta Asya yapmıştır: Göçler bu bölgeden olmuş, ticaret ilişkileri bu bölge aracılığıyle kurulmuş, düşünce ve kültür alışverişleri bu bölge vasıtasıyle yapılmıştır. Asya sanatının evriminde, eski çağların değişik evrelerinde, Batı uygarlıklarının büyük etkisi olmuştur. Özellikle Yunan ve Roma uygarlıklarından gelen bu etkilere karşılık, doğu sanatı da zaman zaman Yunan ve Roma sanatlarını etkilemiştir.

M.Ö. V.-IV. bin yıllarda Mezopotamya'da ilk yoğun kültür ve sanat faaliyetlerine rastlanmaktadır. Bu sanat üretiminin büyük kısmı pişmiş topraktan yapılan çanak çömleklerdir: Tabiî ve geometrik şekiller verilen Sumer seramikleri ile çağdaş İran seramikleri arasındaki büyük benzerliği, yakınlığı görmemek mümkün değildir. M.Ö. IV. binyılda ise Mezopotamya'nın bazı şehir merkezlerinde, kısmen sivil, kısmen dinsel bir mimarlık gelişmiştir.

M.Ö. III. binyıl boyunca Sumer uygarlığı gelişmesini sürdürürken, mimarlık da karakteristik bir yapı büyüklüğüne ulaşır: Üst üste yerleştirilmiş ve birbirine merdivenlerle bağlanan teraslardan meydana gelen tapınaklar ve kapılarının yakınında burçlar bulunan yüksek surlarla çevrili saraylar yapılır. Figüratif sanatlar da önemli gelişmeler gösterir: Heykeltıraşlık alanında en çok rastlanan eserler sembolik ya da dinsel değer taşıyan küçük yuvarlak heykeller ile levhalar ya da dikili taşlar üzerine yapılan kabartmalardır. Küçük sanatlar da çok ilgi görmüş ve özellikle kuyumculukla taş oyma sanatında büyük bir ustalık ve mükemmelliğe ulaşılmıştır. Sumer sanatı dinsel değerlerle, krallığın yüceltilmesine yönelmiş bir sanattır. Sumer sanatının başlıca niteliği olan bu özellik, bir ölçüde Mısır ve öbür Doğu Akdeniz sanatlarıyle etkilenerek gelişmesini sürdüren bu sanatın sonraki evrelerinde daha da belirgin olarak kendini gösterir.

M.Ö. 2000 yılında Babil ve Asurlular Sumer sanatına yeni katkılarda bulunurlar. Mimarlık, efsanevî Asur, Ninova, Kalçu ve Arbela şehirlerinde en parlak örneklerini verir. Bu şehirler kule biçiminde tapınaklar ve karakteristik terasları olan çok büyük binalarla süslüdür. Figüratif sanatlar da büyük bir gelişim gösterir. Bunların içinde, heykeltıraşlık en önde gelir. Kabartmada ilhamını gerçeklerden alan bir anlatı zevki kahramanların, hükümdarların yiğitliklerini öven, hatırlatan sanatçının elinde büyük eserler doğurur. Bununla birlikte figüratif anlayış hâlâ itibarî ve şematiktir ve cephe yerleştirmesinde yaygın değer ölçüsü, biçimlerin katı, hareketsiz olmasını gerektirmektedir. Ancak M.Ö. 1000 yılları içinde figürler büyük bir esneklik ve canlılığa kavuşur: Yunan sanatının ve Doğu Akdeniz, özellikle İran uygarlıklarının etkisi altında, büyük Sumer geleneği gelişmesini tamamlayıp İran kültürünün bir kopyası ya da bir parçası haline gelir.

Kültürel evriminin başlangıcından beri İran bir yandan Ön Asya ile Doğu Akdeniz arasında, diğer yandan Orta Asya ile Doğu arasında bir bağ görevi yapmıştır. İran'ın bilinen en eski sanat ürünlerinde bir kişilik görmek mümkündür. Seramik süslemelerindeki stil çeşitliliği belirgin bir figüratif anla-

yışın ilk tanığıdır. Gerçekten özellikle hayvanlar dünyasından alınan görüntüler stilistik ve şematik biçimler içinde ifade edilmiştir. M.Ö. 3000 yılından sonra gelişen maden işleme sanatı alanında, çok çeşitli ürünler verilmiş olup, özellikle Luristan bölgesinde bu türün açık izleri bulunmaktadır. Tarih çağlarında, İran sanatı,Ahemenit sülâlesinin yönetimi altında (M.Ö. 557-331) çok büyük bir gelişme göstermiştir. Evrensel bir hükümdarlık düşüncesinin yüceltilmesine yönelmiş olan bu krallık sanatı en anlamlı örneklerini mimarlıkta, saraylar, tapınaklar, anıtkabirlerle vermiştir.

Ahemenit kültürü çok geniş bir alanda, birbirinden çok uzak bölgelere yayılmıştır: Kafkaslara, Güney Rusya'ya, Orta Asya'ya ve Hindistan'a kadar Ahemenit sanatının etkilerine, izlerine rastlamak mümkündür. Ahemenit imparatorluğunun yıkılmasıyle birlikte İran sanatı Hellenizmin egemenliği altına girer: Daha sonraki evredeyse İran'da aralarına çok sayıda Orta Asya kaynaklı öğenin katıldığı Ahemenit öncesi figüratif biçimlerinden meydana gelen bir sanatın canlandığını görürüz. Sasanîler devrinde (M.S. 224-651) İran devleti ulusal bir sülâlenin yönetimi altında yeniden kurulurken sanatta da Ahemenit devrini hatırlatan zevke bir dönüş görülür. Bir yandan büyük yapılar ve dev heykeller anıtsallık duygusunun dirilişini gösterirken, öte yandan belirgin bir süsleme duygusu bütün küçük sanatlar üretimini, özellikle seramikler ile, oyma ve kabartma olarak işlenen madensel eşyalar üretimini canlandırır. Bu devri izleyen İslâmiyet devrindeki İran sanatını doğrudan doğruya Sasanî sanatına bağlamak mümkündür. Bin yıldan fazla süren ve günümüze kadar gelen bu devirde Arap-Müslüman sanatının etkisi altına girmekle birlikte, İran sanatı geleneksel özelliklerini kaybetmez ve en karakteristik örneklerini mimarlık eserlerinde, seramiklerde ve bronz eşyalarda veren bileşik bir anlatım yaratır. Özellikle minyatür, İran'da büyük bir mükemmelliğe erişmiş ve bütün İslâm dünyasını etkilemiştir.

İslâmiyetin Yakın ve Ortadoğu bölgelerinde yayılması bu ülkelerin kültür ve sanat gelişimlerini derin bir şekilde etkilemiştir. İslâmiyetin bu konuda ilk yaptığı iş değişik sanat anlatımlarını tek bir dilde birleştirmek oldu. Böylece çeşitli kaynak ve çağlardan gelen öğelerin birleşmesinden doğan İslâm sanatının başlangıcı M.S. VII. yüzyılın ikinci yarısına, halifeliğin Muaviye tarafından Şam'a taşınmasına kadar çıkmaktadır. İlk evrenin en önemli özelliği yoğun bir mimarlık faaliyetidir. Sivil mimarlık büyük konutların, türbelerin ve uzun kervan yolları üzerinde hanların yapılmasını gerçekleştirdi. Dinsel mimarlık alanındaysa çok sayıda cami ve medrese yapıldı. Bütün bu eserlerin yapılış tekniklerinde İslâm öncesi Arap öğelerinden son Hellenistik devir ve Sasanî sanatlarına ait öğelere kadar çok çeşitli etkiler birleşmiştir. Özellikle Sasanî sanatının bütün İslâm sanatı üzerinde derin ve büyük etkileri olmuştur. Müslüman mimarlığında daha da geliştirilen süsleme zevki kısmen bu etkinin sonucudur. İran etkisine, VIII. yüzyıldan, özellikle halifeliğin Abbasîlere geçişiyle birlikte politik gücün Irak'a taşınmasından ve yeni başkent Bağdat'ın kurulmasından sonra, bir de Türk etkisi eklenmiştir. Sonraki yüzyıllarda, İran'da gittikçe daha açık olarak görülen Arap kültürüne karşı koyuş X. yüzyıldan sonra Sasanî geleneklerine bir dönüşe sebep oldu. Bu devri izleyen İran-Moğol devrinde ortaya çıkan Timur sanat akımları İran sanatı ile Hint sanatını birleştirerek, Hint-İslâm resim okulunu yarattı. XV. yüzyıldan sonra ise hemen bütün İslâm sanatına hâkim olan Osmanlı etkisi, yeni stilistik yönelişlere yol açtı. İran'da Safevî sülâlesinin yönetimi altında bir yenidendoğuş daha yaşanırken İran sanatı da yeni bir gelişme dönemine giriydrdu. Bir yandan muazzam

Buda'nın hayatından bölümler anlatan bu kutsal metin VIII. yüzyılda meydana getirilmiştir. Resim, kötülük kuvvetlerinin saldırısını göstermektedir.

1430 yılında yapılmış bu İran minyatürü bir av sahnesini canlandırıyor (Tahran'da İmparatorluk Kitaplığındadır). İslâm dünyasında IX. yüzyıldan sonra büyük bir yaygınlığa kavuşan minyatür, özellikle İran'da büyük bir gelişme göstermiştir.

Sumer sanatı: M.Ö. 2500 yılından kalma bir kral heykeli. (Londra'da British Museum'dadır.)

mimarlık gelişirken, bir yandan da bazı küçük sanat türleri mükemmelleştiriliyordu: O çağda en iyi örneklerini veren dokumacılığı bunların en başında sayabiliriz. XVIII. yüzyılla birlikte Osmanlı sanatı, olgunluğunun son çizgisine varır. Sonraki yıllarda Avrupa'yla gittikçe sıklaşan temaslar, Batı sanatının etkisiyle geleneksel sanatların birleştirilmesinden doğan yeni sanat biçimlerinin ortaya çıkmasına sebep oluyordu.

M.Ö. 3000 yılı ortalarından 2000 yılı ortalarına kadar Hint-Pakistan topraklarında bir uygarlık doğmuştu. Bu uygarlığın başlıca merkezleri Harappa, Mohenjo-daro ile özellikle İndus vadilerindeki bazı daha küçük sitelerdi. Çağın sanat ürünleri Mezopotamya ve İran sanatlarıyle büyük benzerlikler gösterir; günümüze kadar gelen belgelerden anlaşıldığına göre de oldukça gelişmiş figüratif bir sanattır. Bu belgelerin çoğunluğunu irili ufaklı bronz heykeller ve öncelikle hayvan dünyasından alınmış figürlerle yapılmış süslemeler teşkil etmektedir. Bu sanat, ileridek büyük gelişmelerin belirtisi gibi görünürken, M.Ö. 2000 yıllarının sonlarında Arîlerin Hindistan'ı istilâsı her türlü ilerlemeyi durdurur. Uzun bir devre kesilen Hint sanatının gelişmesi ancak M.Ö. I. binyılın ortalarında Budizmin etkisiyle ve Ahemenit sanatının etkisi altında yeniden başlar. İlk büyük gelişmeler Maurya devrinde, yani M.Ö. IV. yüzyıl ile II. yüzyıl arasında görülür. Büyük Pataliputra imparatorluk sarayı, sayısız anı sütunu, kayalara oyulmuş tapınaklar, kutsal kalıntıları korumak ve Buda'nın hayatının önemli olaylarını hatırlatmak için dikilen ilk «Stupa» lar bu devre aittir. Figüratif sanatlar Hellenizmin katkısıyle zenginleşir, bunu klasik dünyada olduğu gibi dinsel ikonlar yapma sanatı izler. Hıristiyanlık çağının ilk birkaç yüzyılında Hindistan'ın hemen her tarafında Budist sanat okullarına rastlanır. İlk belirtileri daha o zamanlar görülen Hint geleneği ile yabancı etkisi arasında bir dil ve biçim birleşmesi, M.S. IV.-VI. yüzyıllar arasında, Gupta sanatında gerçekleşir. Hindu sanatı da bu devirde doğar: Yeni tapınak biçimleri, yeni ikon tipleri yaratılır: Sanat, anlatımda kesin bir biçimsel mükemmelliğe kavuşmuştur. Bunu izleyen devirde bir stil çokluğu, çeşitliliği görülür, geleneksel biçimlerin taklidi önem kazanır (VIII. yüzyıl). Hindistan'a İslâmiyetin, İslâm sanat ve kültürünün girmeye başlaması da yine bu M.S. VIII. yüzyıla rastlar. Doğu İran yoluyle gelen bu İslâm etkisi ülkenin kültürel hayatında ve sanatında köklü bir devrim yaratır. Yüzyıllardan beri iyice gelişmiş olan Hindu geleneği büyük ölçüde kaybolur, onun yerini yabancı sanat akımları alır. İslâm sanatı Hindistan'da en parlak çağını XV.-XVII. yüzyıllar arasında yaşar: Ağra'daki muhteşem Taç Mahal, Delhi imparatorluk sarayı, büyük Ağra ve Delhi camileri bu devre aittir. İran etkisi bu anıtlarda Hint mimarlık gelenekleriyle şaşılacak bir şekilde birleşmiştir. Hint ve İran öğelerinin benzer bir başka birleşmesi de bu devrin resminde, özellikle minyatürde görülür. Nihayet XIX. yüzyılda Avrupa'dan gelen etkilerle yenileşmeye başlayan Hint sanatı eski klasik geleneğini bütünüyle bırakmamakla birlikte çağdaş bir sanat anlatımının ilk belirtilerini verir.

Kara ve denizyollarını izleyerek Hint etkisi bütün Orta ve Doğu Asya'ya, Hint ve Büyük okyanus adalarına kadar yayılmıştır. Doğu sanat ve kültür dünyasına bu etkinin girişinin en önemli nedeni, Hindistan'ın, daha Hıristiyanlıktan önceki yüzyıllarda sınırları dışına din alanında büyük bir yayılma göstermiş olmasıdır. Gerek Budizmle, gerek, daha küçük ölçüde de olsa, Brahman diniyle birlikte, bu dinlerin kutsal değerlerini yücelten bir sanat, Asya'nın büyük bir bölümü-

Çin sanatı: XV. yüzyılda yapılmış bir imparatoriçe portresi.

Hint sanatı: II. yüzyılda yapılmış olan bu kabartma, mitolojik bir av sahnesini göstermektedir. Kabartma, bir tapınağın dışında bulunmuştur.

XIV. yüzyılda, Japon ressamı Kano Motonobu tarafından kâğıda yapılmış bir resim.

ne, Afganistan'a, Orta Asya'ya, Çin'e, Kore'ye, Japonya'ya Hindiçini'ye ve Endonezya'ya yayılmıştır.

Çin'in bilinen ilk sanat eserleri neolitik çağa kadar çıkmaktadır. Bu evre sanatına örnek olarak süslemede geometrik motiflerin hâkim olduğu seramikler gösterilebilir. Bronz çağında, yani M.Ö. II. binyılın ortalarında şehir hayatının doğuşu ülkenin sanat üretimi üzerinde büyük etkiler yapmıştır. M.Ö. I. binyıl boyunca devam eden bronz sanatı en üstün anlatıma tören kaplarının biçimlerinde ve süslemesinde ulaşmıştır. M.Ö. ki yüzyıllar içinde başlayarak figüratif sanatlar da büyük bir gelişim göstermiştir. Gerçek ve düşsel hayvan heykelleri, kili pişirerek yapılan küçük figürler bu alanda verilen ilk örneklerdir. Bu devirden itibaren figüratif sanatlara hâkim olan stilistik eğilimler sonraki evrelerde Budist sanatıyle bir anlatım biçimi mükemmelliğine varmıştır. M.S. III.-IV. yüzyıllar içinde gelişen resim sanatının baş'angıç yıllarında görülen en önemli kisilik Ku Kai-Çih'dir (344-406). V. yüzyılda Kuzey Çin sanatçıları ilhamını Budizmden alan ve Orta Asya etkilerine açık olduğu görülen bir sanat geliştirirler. Bu devrin resim sanatının başlıca örnekleri Tun-huang mağara resimleri, heykelinin en önemli örnekleriyse, başlıca özelliği kayadan oyulmuş muazzam Tanrı görüntüleri olan Yun-Kang ve Lung-Men heykelleridir. T'ang devrinde (618-907) Çin'de verimli bir sanat çağı başlar. Budizmle birlikte ülkeye mimarlık alanında yeni yapı biçimleri girer. Bunlara örnek olarak çok katlı dört ve daha çok köşeli bir yapı türü olan pagodaları gösterebiliriz. Resmin en iyi örneklerini verdiği Sung devrinde (960-1279) porselen işleme sanatı da yüksek bir düzeye ulaşır. Yuan sülâlesinin yönetiminde resim alanında eser verilmeye devam edilir (1279-1368). Geleneksel görünümlere, Moğol etkisi sonucu, epik ve şövalye figürleri eklenir. Ming devrinde (1368-1644) önceki devirlerin sanat eğilimleri sürmektedir. Bu arada, özellikle porselen sanatı büyük gelişmeler gösterir.

Japon kültür ve sanatı, Çin kültürünün ve Budizmin ülkeye girişini izleyen M.S. V.-VI. yüzyıllarda büyük bir gelişme göstermiştir. Mimarlık alanında, geleneksel yapı tekniklerinin yanı sıra VII. yüzyıldan itibaren, özellikleriyle benzer Çin yapılarının temel tiplerini hatırlatan Budist tapınakları yapılmaya başlanmıştır. Figüratif sanatlar da başlangıçta hemen hemen tamamen ilhamını Budizmden alan temalar üzerinde gelişmiştir. Sonraki yıllarda, Çin etkisinden uzak ve belirgin olarak din dışı yönelimler gösteren birer heykel ve özellikle, resim sanatının doğduğu görülür. Şato mimarlığı XVI.-XVII. yüzyıllarda başlayan batı etkisini taşımaktadır. Buna karşılık Japonya ksilografi (tahta oyma sanatı) alanında XIX. yüzyıl Avrupa resim akımlarını derinden etkilemiştir. Bu sanatın en ünlü temsilcileri Utamaro (1753-1806), Hokusai (1760-1849) ve Hiroşige (1797-1858) dir.

Müzik: Çok eski ve çok yüzlü görünümleri zaman içinde kaybolduğu, mitoloji ve efsanelere karıştığı, ayrıca her uygarlıkta kendine özgü özellikler gösterdiği için, Asya müzik uygarlığının ana hatlarıyle bir tarihini çizmek bile çok güçtür. Bununla birlikte, yüzyılların akışı içinde, insanın yürüyüşünün tarihte, zaman zaman yüzeye çıkan büyük yeraltı ırmakları gibi, nasıl ilerlediğini gösteren bazı ortak durumlar vardır. Çin'de, Hindistan'da ve İran'da müzik, imparator ve düşünürlerin büyük ilgi gösterdiği bir alandır. Müzik kutsal bir köke sahip sayılır; evrenin düzenini yansıtır. Hindistan'da notalar eski çağlarda bilinen gezegenlerin sembolle-

Japon müziğinin yaygın çalgılarından koto, Çin çalgılarını örnek edinir. Japon müziğinin kuralları da Çin müziğinin kurallarını benimser.

riyle canlandırılırdı. İran'da, X. yüzyılda Al Masudi'nin tespit ettiği ilkeler müzikle mevsimlerin dönüşü ve evrenin kanunları arasında ilişki kuruyordu. Kozmik güçlerin insan hayatına etkisinin müzikte de var olduğu sanılıyordu. Çin'de müziğin evren sistemleriyle temsili çok eski devirlere çıkar (M.Ö. III. binyıl). Çin müzik sisteminin en eski düzenleyicilerinden biri olan imparator Huang-Ti (M.Ö. 2700) nin 12 lü'ye (değişik boylarda sazlarla elde edilen sesler) günün saatları ve yılın mevsimleriyle ilgili ad ve değerler vermesi ilginçtir.

Birbirinden bağımsız olduğu halde ortak özellikler gösteren İran, Hint ve Çin müziklerinin karşısında, müzik alanında da zengin sonuçlar veren bir kültür alışverişi, ancak geçen yüzyılda görülmektedir. Rus müziğinin değişik konuları, Güney Asya ülkelerinin, Uzakdoğu'nun ve büyük takımadaların folklor müziği XIX. yüzyıldan itibaren ağır basmaya başlamıştır. Rusya'da müzik, okumuş tabaka müziğiyle, Avrupa'dan gelen müzik etkilerinden önce de var olan, halk müziğinin ön plana geçmesiyle doğar. Bu müzik geçen yüzyılın başlarında verdiği ürünlerle önem kazanmaya başlar. Rus müziğinin ilk ünlü eseri Glinka operasıdır. Bunu Dargomiski, Serov, Mussorgski, Rimski-Korzsakov, Borodin ve Balakirev'in besteleri izler. Daha önceleri, X. yüzyılda Bulgaristan'dan Rusya'ya giren Bizans kaynaklı dinsel müzik ancak XVI. yüzyılda bir Rus karakteri kazanmaya başlamıştır. Din dışı müzik ise özellikle İtalyan müziğinden etkilenmiştir. Köklü gelenekleri olan halk müziğinin değerlendirilmesi Rus müziğinin en önemli öğesidir. Çaykovski, Prokofiev, Stravinski ve Şostakoviç gibi ünlü bestecilerin eserleri de bunu göstermektedir.

Çin etkisi altında olan Endonezya müziği Annam bölgesinde kendine has bazı özellikler gösterir. Gerçekten, Çin müziği, her zaman komşu Endonezya ve Hindiçini ülkelerinin olsun, öbür komşu ülkelerin olsun müziklerini etkileyememiş, kendine özgü aletleri, eski birer gelenekleri olan bu müzikler yaşamayı başarmışlar ve bu arada, Çin müziğiyle birlikte Japonya'da müziğin gelişmesini belirlemişlerdir. Büyük Asya takımadalarında ise Endonezya müziğinin özel bir yeri vardır. Bu ülkede Çin, Hint, Arap ve İran etkileri, en eski merkezi Cava adası olan geleneksel yerli müziği ortadan kaldıramamıştır. Kendine özgü bir sistemi ve aletleri (**gamelang** gibi) Endonezya müziği de gerek Batı müziğini, gerekse, Filipin adaları müziğini etkilemiştir.

Batı müzik okullarının, konservatuvarların, tiyatroların yaygınlaşması ve en modern müzik deneylerinin benimsenmesiyle Asya'nın hemen her tarafında gerçekleşen müziğin Avrupalılaşması olayının yanı sıra, Asya'nın en uygar ülkelerinde, müziği mitolojik özelliklerinden ya da yabancı etkilerinden arındırıp, kendi öz kaynaklarından ve modern teknikten de yararlanarak, çağdaş bir kültür aracı değerine kavuşturmak çabası da sürüp gitmektedir.

AŞI

Aşı, insan ve hayvanları bulaşıcı hastalıklardan korumak için baş vurulan bir sağlık çaresidir. Vücutta, bazı hastalıklara karşı bağışıklık sağlamak için, o hastalığın mikrobundan ya da aynı mikrobun toksininden elde edilmiş aşılara baş vurulur. Bakteri ve virüs cinsi mikroplardan ya da onların toksinlerinden hazırlanan aşılar, belirli aralıklarla yeter miktarlarda vücuda verilirse bağışıklık meydana gelir. Aşılandıktan sonra mikrop vücudumuza girecek olursa, bu antikorlar, mikrobu etkisiz duruma getirir, böylece vücudumuz hastalıktan korunmuş olur.

Bilimsel usullerle ilk aşıyı uygulayan İngiliz doktoru Edward Jenner (1749-1823) olmuştur. Bu doktordan çok önce Türkler; çiçek aşısından faydalanmak için bazı rastlantı usulleri uyguluyorlardı. Çiçek salgınında binlerce insanın ölmesi karşısında, Edirne yakınlarındaki köylerde hemen hemen hiç bir ölüm olayına rastlanmıyordu. İşin aslı araştırılınca, çiçeğe yakalanmış ineklerin memelerini birtakım cerahatli sivilcelerin kapladığı görüldü. İnekleri sağan köylülerin ellerindeki çatlak ve çiziklerden, vücutlarına irinle karışık bu ölmüş mikropların girdiği ve böylelikle mikroplara karşı bir çeşit bağışıklık sağlandığı anlaşıldı. O zamanki İngiliz büyükelçisinin eşi Lady Montague, bunu görmüş ve olayı İngiltere'ye yazmıştır. Doktor Jenner, bunun üzerine deneylere başlamış ve başarı kazanarak ilk çiçek aşısını tıp dünyasına kazandırmıştır.

Çiçek Aşısı: Bu aşının bağışıklık verme gücü bütün aşıların üstündedir. Bağışıklığı beş yıl kadar sürer, içinde canlı virüs vardır. Yeni doğan çocuklara altı ay içinde uygulanır. Otuz yaşına kadar, her beş yılda bir tekrarlanmalıdır.

Boğmaca Aşısı: Çocuklara üç aylıktan başlayarak uygulanabilir. 1 cm³. ampullerden günaşırı 3-4 kez cilt altına şırınga edilir. Böylelikle bir yıl bağışıklık sağlanırsa da bu bağışıklık tam değildir.

Dizanteri Aşısı: Değişik dizanteri basillerinin incelenmesinden sonra cinslere göre hazırlanır. Dizanteri tedavisinin yeni koşullarla iyileştirilmesi mümkün olduğundan, aşının büyük değeri kalmamıştır. Dizanteri aşısının 1 cm³.'ünde 500 milyon basil vardır. Ya, 0,5-1-2 cm³. olarak birer hafta arayla 3 kez, ya da 1-2 cm³. olarak bir hafta arayla iki defada yapılır. Bağışıklık süresi altı aydır.

Difteri Aşısı: Yıllarca süren bir bağışıklık sağlar. 1-2 yaşındaki çocuklar da aşılanabilir. Önce 0,5 cm³., iki hafta sonra 1 cm³., iki hafta sonra da 1,5 cm³. aşı deri altına şırınga edilir. Ortalama 4-5 yıl kadar süren bir bağışıklığı vardır. Okul çağındaki çocuklara 1 cm³. daha şırınga etmekle bağışıklık sürdürülür.

Kolera Aşısı: 1 cm³.'te 2 milyar öldürülmüş kolera mikrobu vardır. Bir hafta arayla deri altına 1 ve 2 cm³. şırınga edilir. Altı aylık bir bağışıklık sağlar.

Çocuk Felci Aşısı: Çocuk felci virüsü ancak canlı dokular üzerinde ürer. Bu neden-

Edward Jenner'in 1786'da, ilk aşıyı gerçekleştirişini konu edinen bir heykel (Monteverdi'nindir.)

le felç aşısının bulunması son yıllara kadar gecikmiştir. İlk kez, Amerikalı Dr. Salk, kendi adıyle anılan aşıyı yapmaya muvaffak oldu (1949). Virüsün, doku kültüründe üretilmesi sonucunda meydana getirilen aşı ancak 1954'te uygulanmaya başladı. 1955-1960 yılları arasında yüz milyondan fazla insan aşılandığı halde olumsuz bir tepkiyle karşılaşılmadı. Arkasından da Sabin aşısı bulundu.

Yeni doğmuş olan çocuklar, antikor olduklarından 4-5 aylığa kadar çocuk felcine karşı bağışık durumdadırlar. Altıncı aydan başlayarak bağışıklık sona ereceğinden, çocuğa felç aşısı uygulanmalıdır.

Salk Aşısı: Deri altına bir ay arayla birer ampul yapılır. 7-12 ay geçince, bir ampul daha şırınga edilir. Destekleyici dozdan 3-4 yıl sonra rapel aşısı yapılması öğütlenir.

Sabin Aşısı: Hastalık yapma niteliği azaltılmış canlı virüslerle hazırlanmış bir aşıdır. Ağızdan verildiği için uygulanması da kolaydır. 1958 yılından beri aşağı yukarı bütün dünyadaki çocukların yarısı bu aşıyla aşılanmıştır. Sabin aşısı, 5 cm³.'lük şişelerde, rengi pembemsi bir aşıdır. Çocuklara kesme çay şekeri üzerine damlatılarak verilir. Aşı, 1,5 ay arayla 2 defa daha yapılır. Yurdumuzda, Sabin aşısı bir kampanya halinde ciddiyetle sürdürülmektedir.

Veba Aşısı: 1 cm³.'te öldürülmüş iki milyar veba basili vardır. Veba salgınlarında ya da ihtimalleri belirdiği zaman, yabancı bir ülkeye gidecekken yapılması gereklidir. Bağışıklık süresi 6 aydır. Birer hafta arayla 0,5-1-2 cm³. olarak şırınga edilir.

Tifüs Aşısı: Tifüs (lekeli humma) hastalığını meydana getiren mikropların ya ölülerinden ya da canlılarından hazırlanmış aşılardır. Yurdumuzda yumurtada üretilerek elde edilir.

Aşı, birer hafta aralıkla 0,5-0,5-1 cm³. olarak üç kez uygulanır. Son iğneden sonra üç hafta geçince, bağışıklık başlar, bir yıl sürer. Ondan sonra 1 cm³. rapel aşısı yapılır.

Menengokok Aşısı: 1 cm³.'te 3-4 milyar ölü bakteri vardır. Ya birer hafta arayla 0,5-1-1,5 cm³. olarak üç defada, ya da 1-2 cm³. olarak iki defada yapılır. Menenjit salgınları menengokoklardan türemişse topluluklara uygulanması zorunludur.

Tifo Aşısı: Bir cm³.'te 950 milyon tifo, 250 milyon para A, 250 milyon para B, öldürülmüş basilleri vardır. Büyüklere birer hafta arayla 0,5-1-1,5 cm³., deri altına enjekte edilir. Altı yaşına kadar çocuklarda birer hafta arayla 0,25-0,25-0,25-0,25 cm³., 6-12 yaş arasındakilere 0,25-0,50-0,75 cm³. yapılır. İvedi durum varsa, bünyesi güçlü kimselere birer hafta aralıkla 1-2 cm³. olmak üzere iki defada yapılır. Bağışıklık süresi bir yıldır. Temel aşı yapıldıktan sonra bir yıl bitmeden, son aşı dozu şırınga edilir, böylelikle aşının bağışıklığı uzatılmış olur. Aşı, bu hastalığa tutulmamak için önemli bir koruyucudur. Ordu, okul, fabrika gibi topluluk bulunan yerlerde tifo aşısı uygulamak zorunludur.

Tetanos Aşısı: Toksinden hazırlanır. 0,5-1-1,5 cm³. olarak ikişer hafta aralıkla üç defada yapılır. Bağışıklığı bir yıl sürer. Bir yıl bitmeden son doz tekrarlanmalıdır. Erler ve okul çocukları tetanos (kazıklı humma) aşısıyle aşılanırlarsa, tetanosun etkilerinden korunmuş olurlar. Aşılanmış olanlar da şüpheli bir yara aldıklarında 1 cm³.'lük bir aşıyla rapel yapılması uygun olur.

Kuduz Aşısı: Kuduz, ya da kuduz işkilli hayvanlarla temas edenlere, yaralananlara bu aşı uygulanır. Aşı, Fransız tıp bilgini Pasteur tarafından bulunmuştur (1886). Yurdumuzda, virüs şırınga edilerek hastalığa yakalatılan tavşanların beyinlerinden çıkarılır. Hafif, kuvvetli ve olağanüstü olmak üzere üç şekilde uygulanır.

Kuduz aşısı olanlar uzun süre alkollü içki kullanmamalı, yorulmamalı, ağır işler görmemelidirler.

Verem Aşısı: B.C.G. aşısı da denilen bu aşı, sağlam insanları veremden korumak için uygulanır. Önce **tüberkülin testi** yapılır. Böylece vücutta, verem basiline karşı alerji olup olmadığı incelenir. Bu madde verem basilinin toksinidir. Bu iş için **Pirke** ya da **Mantu** testleri uygulanır.

Pirke Testi: Ön kolun iç yüzüne bir damla tüberkülin konur, temiz bir iğneyle damlanın içinden, derinin yalnız üst tabakasında bir çizik meydana getirilir. 3-4 cm. uzağında da, tüberkülin konmadan, başka bir çizik yapılır. 3-4 gün sonra test yerine bakılır. Burada 3 cm. çapından küçük olmamak üzere bir kırmızılık görülürse, test olumludur, yani aşı gerekmez.

Mantu Testi: Bu test usülünde tüberkülin, deri içine şırınga edilir. 1-3 gün içinde en az 5 cm. çapında bir kızartı olursa, test olumludur, yani aşı gerekmez.

Verem aşısı, tüberkülin testi olumsuz çıkanlara, henüz verem mikrobu almamış, verem hastalığına karşı bağışıklığı bulunmayanlara uygulanır. Aşı, genellikle sol omuza, deri içine 0,1 cm³. taze B.C.G. (Calmette-Guerin basili) şırınga edilerek yapılır. Tutan aşının yerinde 2-3 hafta sonra mor, kabarıkça bir baş meydana gelir. Bu da birkaç hafta sonra kaybolur. Aşıdan 3 ay sonra tüberkülin testi yine olumsuz çıkarsa aşıyı yenilemek gerekir. Verem aşısı, genel durumda bir aksaklık meydana getirmez ve ateş yapmaz. Tüberkülin testi olumlu çıkanlara, kızamık, boğmaca hastalığını yeni geçirenlere, zayıf, halsiz kişilere, egzama ve deri hastalıkları olanlara uygulanamaz. Geniş topluluklar, bu aşının yapılması sayesinde veremin zararlarından kurtulurlar. B.C.G. aşısı, büyük bir kampanya halinde yurdumuzun bütün bölgelerinde büyük bir ciddiyetle uygulanmaktadır.

AŞI

Bir ağaca, kendi familyasının daha iyi türünden alınmış parçaların eklenmesi işi. Bir meyve ağacını, tohumdan, daldırma ya da çelikle çoğaltmak mümkün olmadığı zaman aşı yapılır. Böylelikle daha iyi meyveler elde etmek mümkün olur. Dikilen fidan aşılı değilse, bir süre sonra yozlaşır, meyve vermez. Bu nedenle fidan, ya aşılanmışlardan seçilir, ya da sonradan aşılanır. Aşılar, bundan başka doğrudan doğruya yabanıl ağaçlara da uygulanır. Bir yabanıl ağaca, aynı familyadan bir başka ağaç aşılanırsa, aşılanan ağaç o ağacın meyvesini verir. Bundan başka, bazı meyve ağaçlarına, başka cins meyve aşıları da yapılabilir. Örneğin, şeftaliye: Kayısı, erik, badem, ayvaya: Muşmula, maltaeriği, elmaya: Amurt, vişneye: Kiraz, zerdaliye: Badem, şeftali, kayısı, ahlata: Ayva, muşmula ve armut aşıları yapılabilir.

İki çeşit aşı vardır: 1) Kalem aşısı, 2) Göz aşısı (yaprak aşısı).

1 — **Kalem Aşısı:** Üzerinde 1-3 gözü bulunan bir yıllık bir dal parçasının anaç üzerine yapıştırılması. Bu aşının üç çeşidi vardır: Yarma aşı, İngiliz kalem aşısı, ve çoban aşısı.

a) **Yarma Aşı:** Bilek kalınlığındaki ağaçlara uygulanır. Daha kalın ağaçların açılacak yaraları büyük olacağından, aşının tutmaması ihtimali kuvvetlidir. Yarma aşı elma, armut, ayva gibi yumuşak çekirdekliler ve asmalara uygulanır. Kalem aşısı yapmak için anaç (asıl ağaç) biraz yukarıdan yatay kesilir. Kesit bıçakla düzlenir ve aşı baltasıyle ortasından kalem girecek kadar yarılır. İyi bir cins ağaçtan alınan iki kalem, uçları yontulduktan sonra, bu yarığa karşılıklı olarak yerleştirilir. Bu sırada kambiyum tabakalarının birbirine değmelerine dikkat edilir. Yarılan yerin çevresi rafya ya da pamuk ipliğiyle sarılır ve aşı macunuyle kapatılır.

b) **İngiliz Kalem Aşısı:** Bu aşıda kalemle,

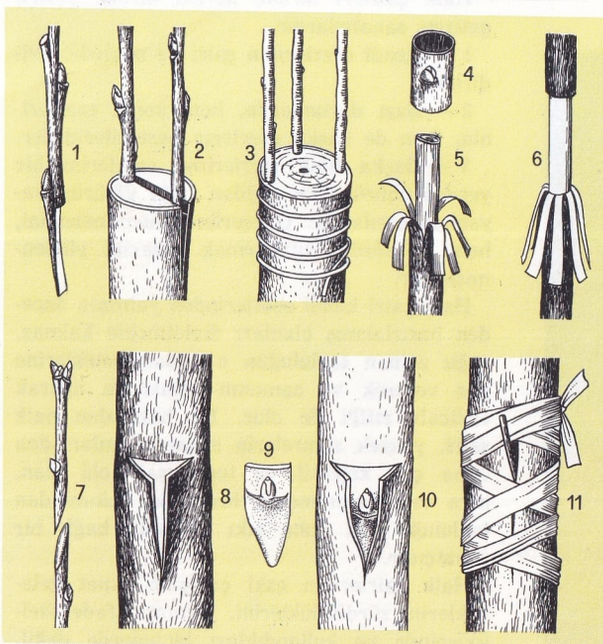

AŞI

Solda: Anaca yapılmış bir kalem aşısı. Sağda: 1) Kalem, 2) Kalemlerin anaca yerleştirilmesi, 3) Üç kalemli aşı, 4) Aşıya hazır göz, 5) Aşıya hazırlanmış anaç, 6) Aşıya hazırlanmış anaç, 7) Göz aşısı için kesilmiş kalem, 8) Göz aşısına hazırlanmış anaç, 9) Göz, 10) Göz aşısının anaca yerleştirilmesi, 11) Göz aşısının sarılmış şekli.

aşılanacak fidan (anaç) aynı kalınlıkta olmalıdır. Aşı uygulanacak fidanın uygun yeri kesilir ve üzerinde ayrıca bir çentik açılır. Kaleme de uygun bir çentik yaptıktan sonra, bunlar, karşı karşıya getirilerek birleştirilir. Sonra rafya ile bağlanır.

c) **Çoban Aşısı:** Yarma, kalem aşısı uygulanamayacak kadar büyümüş ağaçlara yapılır. Zamanı, mart sonundan mayıs ortalarına kadardır. Aşılanacak ağaç, istenilen yükseklikte yatay olarak kesilir ve yara yeri keskin bir bıçakla temizlenir. Kalem, kabukta açılan yere yerleştirilir, rafya ile sarılarak macunlanır. En kolay aşı usulü budur.

2 — **Göz Aşısı (Yaprak Aşısı):** Daha çok körpe fidanlarda uygulanır. Fidanın kalınlığı başparmak kalınlığını aşmamış olmalıdır. Fidanın kabuğu T harfi biçiminde yarılır. Sonra spatülayla aralanır. Aşı kaleminden bir **göz** çıkarılarak bu yarığa yerleştirilir. Bir kişi gözü tutarken, bir başkası aşılanan yeri rafya ile iyice sarmalıdır. Bu bağı 15 gün sonra çözmek gerekir. Yaprak aşıları **sürgün** ve **durgun** olarak ikiye ayrılabilir. Sürgün aşısı, mayıstan temmuza kadar yapılır. Aşılanan göz kısa bir süre sonra sürer, sürgünler verir. Yaprak aşısının temmuz-eylül aylarında yapılanına durgun göz aşısı denir. Bu aşı aynı yıl içinde sürmez. Kışı geçirdikten sonra, ancak baharda sürgün verir. Bu nedenle, durgun göz aşısı adını almıştır. Bu iki aşı arasındaki fark, yapılma mevsimlerinin değişik olmasıdır.

ÂŞIK ÇELEBİ

(1520-1572) Ünlü Türk şair ve bilginlerindendir. Asıl adı Pîr Mehmet'tir. Mevcut kaynaklara göre Seyyit (Hz. Muhammet'in soyundan) tir. Atası Bağdatlıdır. Yıldırım Beyazıt zamanında Bursa'ya gelip orada yerleşmiştir. Bursalı olduğu söylenir. Yalnız Şakayık Zeyli, Prizrenli olduğunu kaydeder.

Âşık Çelebi.

Âşık Çelebi, bir zaman gezgincilikle vakit geçirmiş, bir süre Bursa'da Emir Sultan vakfının mütevelliliğinde bulunduktan sonra Silivri, Serfiçe ve Priştine'de kadılık yapmış, Üsküp kadısıyken ölmüştür.

Hüseyin Vaiz'in Ravzat-üş-şüheda'sını, Gazalî'nin Ettibr-ül-mesbuk-fi nasayib-il-mülük'unu, Hatip Kasımoğlu'nun Ravza'sını, Taşköprülüzade'nin Şakayık-ı numaniye'sini Türkçe'ye çevirmiştir. Ayrıca İbni Teymiye'nin Es-siyase-tüşşer'iyye fi ıslahir- râî ver-râiye'sini Mirac-ül- eyâle ve minhâc-ül- adâle, adıyle Türkçeleştirmiştir. Fakat en önemli eseri Meşair-üş- şuara'dır. Âşık Çelebi bu eserinde XVI. yüzyıl şairlerinin hayatını şiirlerinden örnekler vererek ve alfabe sırasıyle anlatılır. Diğer önemli eserleri: Zigetvarname, Şehrengiz-i Bursa ve Divan'dır.

ÂŞIK EDEBİYATI

Âşık diye adlandırılan halk şairlerinin meydana getirdikleri eserlerinin bütününe verilen ad. Edebiyatımızda en eski çağlardan bu yana halk şairleri, yüksek zümre şairleri diye birbirinden ayrı nitelikler gösteren şairlere rastlanmaktadır.

XVI. yüzyılın ortalarından başlayarak, Divan edebiyatı (yüksek zümre edebiyatı) kendi estetik ve düşünüş ilkeleri içinde gelişirken halk şiiri Türk dilinin kaynaklarına bağlı kalmış, doğal olgunlaşmasını bu yoldan sağlamıştır. En büyük halk şairleri, XVI. ve XVII. yüzyıllarda ortaya çıkmıştır. Halk şairleri, sanat ürünlerini yazı yoluyle değil ağızdan ağıza sözlü gelenek yoluyle yayan sanatçılardır. Böylece, eski çağların şiir geleneğini de sürdürmektedirler. Bilinen gerçek, her toplumda ilk sanat yaratma çağlarında, şiirin, müzikle birlikte ifade edilen bir sanat olduğu, yazılmadığı, çağrılıp söylendiği ve bu biçimde dillerde dolaştığıdır.

Halk şairleri de şiirlerini yazmazlar, çalıp, çağırıp söylerler. Eski ozanların kopuzları yerine bunların da sazları vardır.

Halk şairleri birkaç görevi birden yerine getiren sanatçılardır.

1 — Kendi eserlerinin şairi ve nakledicileridirler.

2 — Bazı durumlarda, hem kendi eserlerinin, hem de başka eserlerin bestecileridirler.

3 — Başka halk şairlerinin eserlerini bir yerden öbürüne ve çağdan çağa götürüp yayan sanatçılardır. O eserlerin hem müziğini, hem de sözünü ulaştırmak görevini yüklenmişlerdir.

Halk şairi kendi eserlerinden yalnızca önceden hazırlanmış olanları dinletmekle kalmaz, çoğu zaman topluluğun o andaki isteklerine yer vererek ve zamanın esinlerine uyarak «irtical» ettiği de olur. Bu bakımdan halk şairi, yüksek zümrelerin sanat adamlarından daha çok kolektif ve toplumsal rolü olan, hem esin bakımından, hem etki bakımından topluluğa çok daha sıkı bağlarla bağlı bir sanatçıdır.

Halk şairlerinin eski çağların sanat geleneklerini sürdürdüklerini, yalnızca ifade özelliklerinde ve kullandıkları biçimlerde değil,

Âşık Paşa.

ele aldıkları konularda da görmek mümkündür. Halk şairleri eserlerini, yazılı edebiyat gibi ayrı ayrı kişilere vermezler, topluluğa verirler. Birçok insanı bir anda ve bir yerde birden hoşnut etmek zorundadırlar.

Halk şairlerinin eserleri konuları bakımından başlıca şu çeşitlere ayrılır:

1 — Destanlar: Bunlar bir olay üzerine söylenmiş uzun manzumelerdir.

2 — Güzellemeler: Aşk şiirlerine, övgülere, tabiat tasvirleri içinde şairin duygularını anlatan manzumelere bu ad verilir.

3 — Taşlamalar: Yergi ve toplumsal eleştiri şiirleri.

4 — Koçaklamalar: Kahramanlık şiirleri, cenk ve döğüş şiirleri.

5 — Ağıtlar: Bir ölüm ya da büyük bir acı dolayısıyle söylenmiş manzumeler.

6 — Muammalar: Çözülmesi zekâ ustalığını gerektirecek, bilmeceye benzer ya da halk şairlerinin kendi aralarında ve dinleyici çevrelerinde oldukça derin tarih, din ve tasavvuf bilgisini gerektiren sorular ve bunların karşılıklarından ortaya çıkmış manzumeler. Bu tür manzumeleri şairler karşılaşmalarında söyleşirler.

7 — Her çeşit öğüt, eleştiri, yakınma, iyilik telkini, talihin kötü cilveleri karşısında kendi kendini avutma, tevekkül duygu ve düşünülerini anlatan manzumeler: Düşünsel ve törel nitelikleri taşıyan öğretici ürünler. Bunların dışında bir de halk şairlerinin eski epopelerin geleneğini sürdüren ürünleri vardır: Halk hikâyeleri. Bunların içinde uygun yerlere yerleştirilmiş manzum-şiirli parçalar belli halk şairlerinin ürünleridir.

Halk şairleri ayrıca yetiştikleri çevrelere göre de ayrılabilirler:

1 — Tasavvuf konularını işleyen, tarikat ve sınıf düşüncelerini temsil eden şairler: Çeşitli tasavvuf tarikatlarına mensup halk şairleri. Özellikle Bektaşî tarikatı ve Alevî-Kızılbaş toplulukları bu nitelikleri taşıyan pek çok güçlü şairler yetiştirmişlerdir: Kaygusuz ve Hatayî gibi.

2 — Kasaba ve şehir çevrelerinde yetişmiş şairler: Bunlar birçok yönlerden Divan şiiri-

nin etkisindedirler: Âşık Ömer, Gevherî, Erzurumlu Emrah gibi.

3 — Köy şairleri: Bunlarda köylü ve köy hayatının yankıları görülür: Bayburtlu Celâlî gibi.

4 — Göçebe şairleri, Türkmen şairleri: Göçebelik hayatının çeşitli görünüşlerini, yeni hayat koşullarına uydurulmak istenen göçebelerin bu yeni düzenle savaşmalarını, vb. bunların şiirlerinde ifade bulur. Dadaloğlu bu tür şairlerin başında gelir.

Bu sınıflandırmanın dışında kalabilen halk şairleri de yok değildir. Yunus Emre, Karacaoğlan, Pîr Sultan Abdal, Âşık Veysel bunlara örnektir.

Yunus Emre, din ve tasavvuf konularını işlemiş bir şairdir. Karacaoğlan yarı göçebe bir köy çevresinin şairi olmak niteliğini taşır. Pîr Sultan Abdal Alevîdir. Fakat bu nitelikleri onları, birçok halk şairinde olduğu gibi yerel ve dar bir sanat çerçevesi içinde kapanmış olarak bırakmaz. Büyük şairlerin eserlerindeki bütün değerleri bunların eserlerinde görmek mümkündür.

ÂŞIK ÖMER

(? -1707) Ününü XVIII. yüzyılın sonlarına doğru sağlamış bir halk şairimizdir. Doğum tarihi ve yeri kesin olarak bilinmemektedir. Konyalı olduğu sanılmaktadır. Bir ordu şairi olarak orduyla birlikte çeşitli savaşlara katılmış, bu birlikte girdiği savaşlar ve ordunun kahramanlıkları üzerine çeşitli şiirler söylemiştir.

Divan ve tasavvuf edebiyatı geleneğinde başka şiirler de söylemiştir, fakat bunların içlerinde en önemsenenleri aşk şiirleridir.

Divanı basılmamıştır.

ÂŞIK PAŞA

(1272-1332) Türk şairlerindendir. Asıl adı Ali'dir. Doğduğu yer ve hayatı üzerine kesin bir bilgi edinilememiştir. Kısaca bilineni, Anadolu'da varlıklı ve etkin bir aileden olduğu, ailesince iyi yetiştirildiğidir. Âşık Paşa, daha sonra Kırşehir'e gelmiş, orada yerleşmiş ve devrinin siyaset işlerine de karışmış ve orada ölmüştür. Âşık Paşa, Türkiye Türkçesiyle yazan ilk şairimizdir. En ünlü eseri «Garipname», tasavvufa eğilen törel bir eserdir ve mesnevî biçiminde yazılmıştır.

Âşık Paşa'nın Fakrname Vasf-ı hal, Hikâye ve Kimya Risalesi adlı dört mesnevîsi daha vardır.

ÂŞIKPAŞAZADE

(1400-1495) Osmanlı tarihçisi. Asıl adı Ahmet'tir. Amasya ilinin Elvan Çelebi köyünde doğmuştur. Yalın bir derviş öğrenimi gören Âşıkpaşazade, uzun yıllar boyu hayatını gezgin olarak geçirmiş ve çağının birçok ünlü kişileriyle tanışıp onlarla bir arada bulunmuştur. İstanbul'da öldüğü ve Fatih-Haydar Mahallesinde büyük dedesi Âşık Paşa adına yaptırdığı mescidin avlusuna gömüldüğü sanılmaktadır.

Eserlerinden kendi adını taşıyan «Âşıkpaşazade Tarihi» en ünlüsüdür.

ÂŞIK VEYSEL

(1894-) Türk saz şairi. Sıvas'ın Sarkışla ilçesinin Sivrialan köyünde doğmuştur. Yedi yaşındayken geçirdiği çiçek hastalığı yüzünden gözleri görmez hale gelmiştir. On yaşındayken saza merak etmiştir. Cumhuriyetin X. yıldönümünde (1933) Ankara'ya gelerek sazıyle bu şenliklere katılmış ve yazdığı Cumhuriyet Destanıyle dikkati çekmiştir. Bütün yurdu köy köy, kasaba kasaba dolaşmış, birçok plak doldurmuştur.

Âşık Veysel, Türk halk şiir geleneğinin günümüze kadar uzanan gelişmelerine katkıda bulunarak, kişiliğini kabul ettirmiş bir ozanımızdır. 1952'de ünlü ressam Bedri Rahmi Eyüpoğlu'nun, hayatını konu alarak yazdığı senaryoyu (Karanlık Dünya) Metin Erksan filme almıştır. En ünlü eseri **Deyişler**'dir.

AŞINMA

Jeolojik aşındırma eylemleri, en geniş anlamıyle, karmaşık tabiat olaylarıdır. Bunlar parça koparıp sürükleyerek litosfer yüzeyini durmadan aşındırır. Yüzeyler özellikle dağlık bölgeler ve çöller gibi bitki örtüsünün bulunmadığı yerlerde çok karakteristik ve belirgin biçimler alır. Erozyonun yıkıcı etkisi vadiler, kanyonlar, dik yarlar, yalıyarlar, sirkler, dev kazanları, mağaralar, güvercin delikleri ve doğal köprüler oluşumuna yol açar.

Milyonlarca yıl süren aşınma (erozyon) sonunda en yüksek dağlar bile aşağı yukarı düzlükler haline gelebilir. Böyle bir aşınma devri, iki basamağa ayrılabilir. «Genç» yerey henüz yükselmiş yerkabuğu kısmıdır, aşınma yapan etkenlerin hücumuna uğrar, akarsuyun etkisi ise en büyük olur. «Ergen» yereyde akarsuların aşındırma etkisi yavaşlamıştır. «İhtiyar» yereyde aşınma ve düzleşme sonucu bir ova meydana çıkmıştır. Bu devir bölgede yeniden bir yükselme olunca bozulur. Bu gençleşme ile aşınma devri yeniden ve canlı olarak başlar. Bunun sonucu olarak eski ve yeni aşınmayla karmaşık bir yerey ortaya çıkar.

Doğrudan doğruya etkiyen aşınma sebepleri yüzeyden serbest ya da ırmak yataklarında akan akarsular, denizin kayalara vurması, gelgit olaylarıdır. Aşınmaya sebep olan diğer etkenler yerçekimi ve rüzgârların meydana gelmesine sebep olan basınç farklarıdır. En büyük aşınma en dik yereyde ve rüzgâr hızının en büyük olduğu yereylerde olur. Mekanik aşınma akıcı (rüzgâr, su) maddelerin taşıdığı taş, kum, vb. taneciklerle daha güçlenir, bunları kayalara sürterek aşındırır.

Değişik kaya tipleri aşınmaya karşı değişik direnç gösterir. Aynı kaya kitlesi de değişik yerlerinin yapısının farklı oluşu ya da aşınmaya açık olan yüzeylerin aynı büyüklükte olmaması yüzünden değişik yerlerinde değişik aşınmaya uğrar. Genellikle granit, lav, sert kumtaşları, tanecikleri sağlam yapışmış konglomeralar, kuvarsit, kalker ve dolomit gibi kayaların direnci daha büyüktür. Bunlar düzgün olmayan yerey şekillerine

Brezilya'da Vila Velha yakınlarında bir kumtaşı sütunu. Kumtaşı, granit ve volkanik kayalar gibi sert kayalar, aşındırma yapan etkilere karşı daha fazla dayanıklıdır.

Ratip Âşir.

yol açar. Öte yandan yumuşak eğimler, düzgün yüzey şekilleri, killer, yumuşak kumtaşları ve tüfler gibi kolayca aşındırılan kayalar için tipik yerey biçimleridir.

ÂŞİR, RATİP (ACUDOĞLU)
(1898-1957) Ünlü Türk heykeltıraşı. İstanbul'da doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini İstanbul (Çubuklu, Aksaray) da, sonra Ankara Sultanîsinde yapmış, Sultanînin son sınıfından da Birinci Dünya savaşı nedeniyle askere alınmıştır. 1918 yılında Sanayii Nefise Mektebi Âlisinin heykeltıraşlık şubesine girerek, ilk Türk heykelcisi İhsan Özsoy'un en başarılı öğrencisi olmuştur. Öğretmeni Özsoy'un övüdü ve hukukçu ve aydın bir kişi olan babası Hüseyin Âşir Molla'nın desteğiyle 1921 yılında Almanya'ya giderek, Münih'te Millî Yüksek Güzel Sanatlar Akademisine girmiş Prof. Blecker'in yanında iki yıl çalışıp, lisans diploması almış; Almanya'daki geçim sıkıntısının artması üzerine Paris'e geçmek zorunda kalmıştır.

Paris'te Bouchard ve Landovsky ile Bourdelle'den sonra Ratip Âşir bir süre de Aristide Maillol gibi ünlü bir heykelciyle çalışmış ve 1928 yılında İstanbul'a dönmüştür. Bir aralık Edirne Lisesinde sonra da ölümünden kısa bir süre öncesine dek, İstanbul ortaokullarında (Zeyrek, Bakırköy ve Beykoz) resim ve iş öğretmenliği yapmıştır..

Anıtları, heykelleri, büst ve benzeri çalışmaları Acudoğlu'nun duyarlılığı, gücü, uyum inancı ve toprağına bağlılıktan elde ettiklerinin birer açık belgesidir.

İlk büyük anıtı Menemen'deki Kubilay tepesi üzerine Şehit Teğmen Mustafa Fehmi Kubilay adına dikilen Kubilay anıtıdır. Bu anıt gerek heykelcilik ve gerekse anıt anlamının yapı (mimarlık) dalıyle olan uyuşumu bakımından büyük bir biçim özelliği taşır.

Ratip Âşir'in Bolu'da gerçekleştirdiği mareşal giysili Atatürk heykeli, ülkede dikilmiş Ata heykel ve anıtlarının en anlamlılarından, ve en güzellerinden biridir. Son büyük yapıtı olan ve Ankara Üniversitesine dikilen Atatürk heykeli, olgunluğunun Atatürk vücut ve yüzündeki anlatıyla birleştiğinin kesin ve açık bir örneğidir.

En büyük ve önemli eseri beş yıla yakın bir sürede (1948) bitirilen Erzincan anıtıdır.

Ratip Âşir Acudoğlu, sabırlı tekniği içinde sabırsızlığın plastik anlatısını gerçekten en yüklü ve kalıcılığa ulaştırmış bir biçimde verebilmiş büyük heykelcilerimizden birisi olarak sanat tarihimizde yerini almıştır.

ÂŞİYAN
Farsça «yuva» anlamına gelir. Ünlü Türk şairi Tevfik Fikret'in sonradan müze haline getirilen Rumelihisarındaki evi, Âşiyan adını taşır. Âşiyan, Kayalar mezarlığı üstündeki sırtta, Robert Kolej duvarının bitişiğindedir. Bodrum katla birlikte üç kattır. Bodrum katı ile kuzeye bakan duvarı kâgir, öbür duvarları ahşaptır. Binanın planını Tevfik Fikret çizmiştir. Bodrum katında yemek odası, mutfak, çamaşırlık ve bir de kiler vardır.. Birinci katta büyük bir salon, üç oda bir hol ve bir helâ; üst katta Tevfik Fikret'in çalışma odası, ayrıca üç oda ile bir banyo yer alır. Çalışma odası tahta bir köprüyle kolej bahçesine bağlanmıştır.

Âşiyan, İstanbul Belediyesince satın alınarak «Edebiyat-ı Cedide Müzesi» adı verilmiş ve Tevfik Fikret'in ölümünün 30. yıldönümünde halka açılmıştır (19 ağustos 1945).

Müze haline getirildikten sonra birinci kattaki büyük salon Abdülhak Hâmit ile Recaizade Mahmut Ekrem'e, salonun bitişiğindeki büyük oda Edebiyat-ı Cedide yazarlarına ayrılmıştır.

AŞKALE
Erzurum iline bağlı, 6943 nüfuslu ilçe merkezi. Yükseltisi 1 500 m.'dir. Erzurum'un 55 km. batısında demiryolu ve Erzurum-Trabzon karayolu üzerindedir.

İlçenin (yüzölçümü 1 527 km^2., nüfusu 42 253) merkez bucağından başka iki bucağı (Çiftlik, Kandilli) ve 69 köyü vardır.

Tevfik Fikret'in Rumelihisarı'ndaki evi Âşiyan, Tevfik Fikret'in ölümünün 30. yıldönümünde, Edebiyat-ı Cedide müzesi haline getirilmiştir.

İlçe toprakları içinden Fırat'ın kollarından Karasu nehri doğudan batıya doğru geçer. Dik ve eğimli vadileri meydana getirir. Kuzeyde Akbaba dağı (3 069 m.), Yeşilçöl dağı (3 200 m.), Yaprak dağı (2 600 m.), güneyde Dumanlı dağı kollarından Güllü dağı (2 250 m.) ve Meryem dağı (2 660 m.) yle çevrilidir.

İlçede halk tarım ve hayvancılıkla geçinir. Başlıca ürünü tahıldır. Arıcılık da ileridir.

AT (Equus caballus)
Gevişgetirmeyen toynaklılardandır. Kuvvetli ve zarif vücutlu bir hayvandır. Kutup bölgeleri hariç, dünyanın her yerinde yaşar.

Atın ilk cinsleri Orta Asya iklim koşullarına uyan Przewalski atı ile tarpan atıydı. Don kıyılarında yaşayan gri renkli tarpan'ın soyu tükenmiştir (sonuncusu 1760'ta ölmüştür) Przewalski atıysa bugün ancak Sibirya ile Moğolistan'ın çok küçük bir bölgesinde yaşamakta ve sayıları her geçen gün biraz daha azalmaktadır.

Bu at, bugün yeryüzünde kalan tek yabanî attır. Gerçi yeryüzünde yabanî olarak adlandırılan atlar vardır, ama bunların çoğu insanların elinden kaçan evcil atların soyundandır.

Przewalski atının oldukça iri bir kafası, küçük kulakları, büyük çeneleri ve dişleri vardır. Omuz hizasında boyu 120 cm. kadardır. Yelesi kısa siyah ve dik tüylü, kuyruğu boydan boya uzun tüylüdür.

Hayvanın rengi kızılımsı kahverengidir, yalnız burun çevresinde biraz beyazlık vardır. Derisinin tüyleri kışın daha uzun ve daha soluk renklidir.

Bugün dünyanın pek az hayvanat bahçesinde Przewalski atı bulunmaktadır.

Eldeki kaynaklara göre atın ilk kez Orta Asya'da M.Ö. 3000 yıllarında evcilleştirildiği anlaşılmaktadır. Fakat bazı kaynaklar bu tarihten önce de Ön Asya'da evcil atların bulunduğunu belirtmektedir. Bununla beraber, atın Ön Asya'ya gene Orta Asya'dan göçler sırasında gelmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Vücut Yapısı: 1 — Baş: Uzun ve biçimlidir, kulakları ufak bir külâh biçiminde olup çok hareketlidir. Gözleri iri ve parlaktır.

2 — Gövde: Atın boynu yassı olup arkaya doğru kalınlaşır. Uzun olan boynu yele denilen uzun kıllarla örtülüdür. Göğsü geniş, sağrısı yuvarlaktır. Derisi çok duyarlıdır. En küçük, bir dokunmada ürperir. Vücudu çeşitli renklerde kısa ve parlak kıllarla örtülüdür.

3 — Bacaklar: Atın bacakları ince, uzun ve çok kuvvetlidir. Bu bakımdan koşmaya çok elverişlidir. Tek parmağı üzerinde yürür. Parmak uçları toynak denilen boynuzsu bir kılıfla çevrilmiştir. Toynağın, taban kısmı esnek ve yastıkçık halindedir. Toynağın aşınmaması için, at nallanır.

İskeleti: Atın iskeleti 140 tek, 57 çift kemikten olmuştur. Kuvvetli bir bacak, gövde ve omuz iskeletine sahiptir. Köprücük kemiği yoktur. Omuz iskeleti de kuvvetli kaslarla örtülü olduğundan, boynuna takılan hamutla araba, pulluk ve benzeri araçları rahatlıkla çeker.

Sindirim Organları: Atın ağzı etli ve yumuşak dudaklarla çevrilidir. Üst dudağı çok hareketlidir.

Her çenede 6'şar tane kesici 2'şer tane köpekdişi ve 12'şer tane azıdişi vardır. Kısraklarda köpekdişleri yoktur. Kesici dişler uzundur. Bunlar dudaklarının topladığı otları koparmaya yarar. Kesici dişlerin arkasında bir boşluk vardır. Buraya hayvanı yönetmek için kullanılan dizginin gem adı verilen demir kısmı yerleşir. Çeneler çiğneme sırasında sağa sola hareket eder.

Atın, büyük, etli ve hareketli bir dili vardır. Besinlerin tadını almaya, acı otları ayırmaya ve besin maddelerini tükürükle yoğurmaya yarar. Ayrıca hayvanın başı yerdeyken, çiğnenen besinlerin yutağa itilmesini sağlar. Atın küçükdili yoktur.

Midesi vücuduna oranla çok küçüktür. 15-20 litre hacmindedir.

At Irkları: Atlar genel olarak sıcakkanlı ve soğukkanlı olmak üzere ikiye ayrılır.

1 — Sıcakkanlı Atlar: Küçük yapılı, hafif koşucu hayvanlardır. Bu çeşit atlar Suriye, Arabistan, Türkiye, İran ve Kuzey Afrika ülkelerinde yetişir. Başlıca türleri şunlardır.

Arap Atı: Binek ve yarış atları arasında, güzellik açısından da en değerlisidir. Orta Asya ve Anadolu'dan Arabistan'a geçen Türk atlarından üremiştir. Başı küçük, alnı ve burnu düz, gözleri iri, kulakları sivri ve ufaktır. Gelişkin kaslarıyle vücudu uyumlu ve güzeldir. Derisi ince, tüyleri, yelesi yumuşak ve parlaktır. Rengi gridir. Boynu yüksek, sağrısı yuvarlak, kuyruk tutuşu yüksektir. Yerden omuzbaşına olan yüksekliği 150 cm. kadardır.

İngiliz Atı: Yerli İngiliz atları ile Türk ve Berberî atlarının karışmasından doğmuş bir at ırkıdır. XVII. yüzyılda meydana gelmişse de tipik şeklini XVIII. yüzyılda almıştır. Daha çok yarış için yetiştirilir. Kısa mesafede çok hızlı koşarlar. Yerden omuz hizasına olan yüksekliği 170 cm. kadardır. Başı kuru, gözleri iri ve canlı, sırtı ve beli kısa, geniş, bacakları ince, uzun ve kuvvetlidir.

Memleketimizde at yarışlarında koşturulmak üzere haralarda iyi cins safkan İngiliz atı yetiştirilmektedir.

2 — Soğukkanlı Atlar: Genel olarak iri ve kaba vücutlu olurlar. Ağır koşarlarsa da çok kuvvetlidirler. Daha çok tarımda, yük çekmek gibi ağır işlerde kullanılır. Binişe pek elverişli değildir. En tanınmışları: Flaman, Barbant, Ardenne, Boulonnais, Pecheron, Shir, Suffolk ve Nongüs'tür.

Türkiye'de At Irkları: Türkiye'de at yetiştiriciliğine ancak Cumhuriyet devrinde önem verilmiştir. Böylece at yetiştirimi kısa bir zamanda %65 artmıştır. Fakat motorlu taşıtların çoğalması, at yetiştiriciliğine verilen önemi biraz azaltmıştır.

Türkiye'de özellikle kendini gösteren at ırkı yerli ırktır. Bu ırktan olan atların ortalama yüksekliği 134 cm. kadardır. Yerli ırklar Anadolu eski yerli tipi ile Çukurova tipidir. Bunlardan başka Çukurova ve Arap etkisinde kalmış atlar ile Uzunyayla tipleri, Kars'ta Malakan, Samsun ve Çarşamba'da Canik, [illegible]

Resimde bir yarış atının engelden atlayışı görülüyor.

civarında Arap atı, bazı yerlerde de Midilli tipleri göze çarpar.

ATABEY

Isparta iline bağlı ilçe merkezi (nüfusu 3 412). Kuleönü ovasının kuzey-doğu ucunda, etekte kurulmuştur.

İlçenin (yüzölçümü 202 km^2., nüfusu 6 378) 5 köyü vardır. İlçe toprakları Eğridir gölünün batısındaki dik eğimli kıyılarından sonra yavaş yavaş düzleşir. İlçe topraklarında çoğunlukla gülcülük yapılmaktadır. Bunun dışında tütün ekimine de önem verilir.

Tarih. — Atabey'in eski adı Agros'tur. 1921 yılında Büyük Millet Meclisi kararıyle Atabey adına çevrilmiştir.

Atabey ilçesi eskiden önemli bir merkezmiş. Burada medresesi bulunan Atabey (Ertokuş) in 1270 yılına ait vakfiyesinden anlaşıldığına göre Agros bu tarihlerde Cami, Alaca, Sökmen, Zeynettin, Çeşme, Yunus Halife, Pazar, Otaç, Sinan, Çomakçı, Akkoca, Sehrap, Zemyan adlarıyle anılan mahallelere sahipmiş. Daha sonra bunlara Çakıcı, Ebcem, Kerizler, Haraplar, Defterdarlar, Paşa, Emeni, Kubaklar adındaki diğerleri eklenmiş. Fakat zaman zaman ortaya çıkan salgın hastalıklar ve buranın güvenliğinin zayıflaması yüzünden gittikçe eski önemini yitirmiştir.

Selçuklu devleti ileri gelenlerinden Atabey Mübarizüddin Ertokuş tarafından alınan ve zamanla birçok yapılarla süslenen Atabey'de bugün en önemli cami, Burhanettin, diğer adıyle Kurşunlu camisi adıyle anılan yapıdır. 1598 yılında Burhanettin Paşa tarafından yaptırıldığı anlaşılan bu cami, tek kubbeli, üç kubbeli son cemaat yeri bulunan kesme taştan bir yapıdır. Mimar Sinan'ın eseri olarak bilinirse de onun yapılarını gösteren listelerde adına rastlanmamaktadır. Atabey'de Kurşunlu camiden başka konusu edilebilecek diğer bir yapı da Feyzullah camisidir. Ahşap direkler üzerine oturtulmuş bu yapının 30-40 yıl önce tamamen elden geçirildiği, yeni bir kimliğe büründüğü anlaşılmaktadır. Geç devirde değişikliğe uğramakla beraber sütun başlıkları ve bazı ahşap süslemeler eski bir geleneğin işaretleridir. Ayrıca bugün yalnız tek başına yükselen ve Taşminare adıyle anılan kalıntının bir camiyle ilişkili olması gerekir. Cami kısmı yıkılmış olduğundan ve minare tek başına kaldığından yapı hakkında fazla bir bilgi edinemiyoruz. Minarenin genel görünüşü erken devir özellikleri taşımaktadır.

Camilerin yanı sıra konusu edilebilecek yapı, Atabey'in ve Anadolu'da gelişen Türk mimarîsinin en önemli anıtlarından biri olan medresedir. 1224 yılında Alâettin Keykubat devrinin ileri gelenlerinden ve Atabey'in ge-

lişmesinde büyük payı bulunan Atabey Mübarizüddin Ertokuş tarafından yaptırılmıştır. Yapının plan şeması çok erken bir devirde bir kapalı medresenin varlığını bize tanıtmaktadır. Özellikle Anadolu'da ortaya çıkan ve orta avluların kubbe ya da tonozlarla örtüldüğü bu medreselerin örnekleri sayılıdır. Atabey medresesi de bunların en seçik ve bazı değişik özellikler taşıyanlarından biridir.

ATAÇ, GALİP
(1880-1947). Doktor, yazar, çevirmen. İstanbul'da doğmuştur. Hammer mütercimi Ata Beyin büyük oğlu, Nurullah Ataç'ın ağabeyidir. Yüksek öğrenimini Fransa'da Montpellier Üniversitesi Tıp Fakültesinde yaptı. İç ve Sinir hastalıkları mütehassısı olarak yurda dönünce, İstanbul Tıp Fakültesinde görev aldı. Birinci Dünya savaşına Kızılay hastanesinde doktor olarak katıldı. Medine, Amman, Şam hastanelerinde başhekimlik yaptı. Mondros Mütarekesinden sonra İstanbul'a dönerek Tıp Fakültesinde Tıp Tarihi dersleri okuttu (1918). Daha sonra Hudut ve Sahiller Sıhhiye Müdürlüğü, Haydarpaşa İntaniye Hastanesi Başhekimliği görevlerinde bulundu. Çeşitli gazete (Vakit, Ulus) ve dergilerde sağlık konuları üzerinde ya da çeşitli konularda pek çok yazısı yayınlanmıştır. Haydarpaşa İntaniye Hastanesi Başhekimliğinden sonra Ankara'ya giderek Ankara radyosunda redaksiyon şefliğine atanan doktor Ataç, orada zamanın en ilginç konuşmalarını yazdı. «Evin Saatı» ve «Posta Kutusu», Ankara radyosunun en çok beğenilen programları arasında yer aldı. «Evin Saatı» konuşmaları kitap halinde yayımlanmıştır.

Yedinci devrede İstanbul'dan milletvekili seçilerek parlamentoya katıldı. Dört yıl milletvekilliğinde bulunduktan sonra, yeniden aday gösterilmediğinden, radyodaki görevine döndü (1946). Ankara'da öldü.

Eserleri: René Valéry'den «Pastör'ün Hayatı», (1935) Claude Bernard'dan «Tıpta Deneyin Tetkikine Giriş» (1934) ve Langlois ve Seignobos'tan «Tarih Tetkiklerine Giriş» (1937), Tıbbî Musahabeler, Hıfzı sıhhat-i Asap, Tıp Tarihi (İstanbul-1923), Tıp Fakültesi (İstanbul-1925), «Evin Saatı» 3 cilt.

Nurullah Ataç.

ATAÇ, NURULLAH
(1898-1.5.1957). Çağımızın deneme ve eleştirme yazarlarındandır. İstanbul'da doğmuştur. «Hammer mütercimi» ünlü Mehmet Atâ Beyin oğludur. Galatasaray Lisesini bitirdi. Bir süre Edebiyat Fakültesine devam ettiyse de tamamlamadı. Aydın bir aile çevresinde kendi kendini yetiştirdi. 1920'den sonra yazmaya başlamış olan Nurullah Ataç'ın ilk yazısı «Dergâh» dergisinde yayınlanmıştır. İlk önce şiir türünde denemeler vermiş, sonra tiyatro eleştirmeleri yazmış, daha sonra da deneme ve edebiyat eleştirmeciliğine yönelmiştir. Çağdaş Türk şiirinin tanınmasına ve geniş kitlelere inmesine çalışmış, özellikle Türkçemizin özleşmesine çaba harcamıştır. Genç yazarları, hem üslûp, hem özleşen Türkçe alanlarında etkilemiştir. İyi çeviriler yapmıştır.

Ataç, bir süre Fransızca öğretmenliklerinde bulunmuş (Nişantaşı Lisesi - 1921), Ticaret Bakanlığında çalışmış (1925-1926), Gazi Eğitim Enstitüsünde Batı edebiyatı dersleri okutmuştur. 1946-1950 yılları arasında Cumhurbaşkanlığı çevirmenliğinde bulunmuş, buradan emekliye ayrılarak kendini yazılarına vermiştir. Bir süre Ulus gazetesindeki (Söyleşiler) inde öz Türkçe kelimelerin yerleşmesi konusunda inatçı bir çaba harcamış, devrik cümleler kullanmıştır. Ölümünden sonra kızı bir «Ataç Armağanı» kurmuştur (1958).

Eserleri: «Mitoloji» (1932), «Günlerin Getirdiği» (1946-1957), «Karalama Defteri» (1952), «Sözden Söze» (1952), «Ararken» (1954), «Diyelim» (1954), «Söz Arasında» (1957), «Okuruma Mektuplar» (1958), «Günce» (1960), «Prospero ile Caliban» (1961).

Önemli Çevirileri: «Altın Eşek» (Apuleius, 1 cilt, 1950), «Andros Güzeli» (Terentius-1946), «Buğday Kurdu» (Plautus, 1947), «Casina» (Plautus, 1947), «Epidicus» (Plautus, 1947), «Formid» (Terentius, 1946), «Genç Werther'in Istırapları» (Goethe, 1930), «Hadım» (Terentius, 1946), «Hortlak» (Terentius, 1947), «İkizler» (Plautus, 1946), «Kartacalı» (Plautus, 1948), «Kaynana» (Terentius, 1946), «Kızıl ile Kara» (Stendhal, 1 cilt, 1941, 1942, 1946), «Kumarbaz» (Dostoyevski, 1941, 1945), «Masallar» (Aisopos, 1945, 1949), «Masallar» (Andersen, 1951), «Özünün Cellâdı» (Terentius, 1946), «Seçme Yazılar» (Lukianos, 3 cilt, 1944-1949), «Taras Bulba» (Gogol, 1945), «Tecimen» (Plautus, 1946), «Urgan» (Plautus, 1945), «Üç Akçelik Kişi» (Plautus, 1947), «İki Yeni Gelinin Hatıraları» (Balzac, 1940-1944), «Dünya Gözüyle» (Vildrac, 1940), «Adsız Köşk» (Fournier, 1940-1944), «Philoktetes» (Sophokles, 1941), «Oidipus Kolonos'ta» (Sophokles, 1941), «Kurt», «Öküzler», «Bodur Kara Horoz», «Köpek», «Fil», «Kötü Kaz», «Ördek ile Kaz», «Koç ile Doğan», (Aymé, 8 cilt, 1941), «Granata Sefahatı» (Magré, 1941), «Çömlek» (Plautus, 1943), «Kardeşler» (Terentius, 1943), «Amphitryon» (Plautus, 1943), «Vendetta» (Balzac, 1943), «Tehlikeli Alâkalar» (De Laclos, 1944), «Çifte Bakkhis'ler» (Plautus, 1944), «Fransızca-Türkçe Resimli Büyük Dil Kılavuzu» (Kurulla Birlikte, 2 cilt, 1935).

ATALAY, AHMET BESİM
(1882-1965). Öğretmen, dilci, profesör. Doğum yeri olan Uşak'ta ilk öğrenimine başladı (Uşak İptidaisi) (1892). Sonra Uşak Rüştiyesinde (1895), Uşak ve Şehzadebaşı Medreselerinde öğrenim gördü. Sekiz yıl Farsça okudu. Sonra İstanbul Darülmuallimin (Öğretmen Okulu) i bitirdi (1910). Bundan sonraki hayatı öğretmenliklerde geçmiştir. Konya Darülmuallimin Rüştiyesi Fennî Terbiye öğretmenliği (1910-1911), Trabzon Darülmuallimin Müdürlüğü (1911-1912), Darüşşafaka Ahlâkî Dinî öğretmenliği (1913), Konya Darülmuallimin Müdürlüğü (1914), Maraş Maarif Müdürlüğü (1915), İçel Maarif Müdürlüğü (1916), Niğde Maarif Müdürlüğü (1918), İçel Maarif Müdürlüğü (1919), yapmış. Silifke'deyken öğretmen arkadaşlarıyle Millî Mücadele örgütü kurmuş (1919), Uşak Reddi İlhak Cemiyetine katılmış, bu derneğin konferanslarını yönetmiştir. Kütahya'dan milletvekili seçilerek T. B.M.M.'ne katılarak (1920), 7. devreye kadar milletvekilliği yapmıştır (1946). İki yıl Dil Encümeninde, on yıl Türk Dil Kurumunda çalışmış, Dil Tarih Coğrafya Fakültesinde Farsça okutmuş, uzun süre dil üzerindeki çalışmalarıyle tanınmıştır.

Eserleri: Türk Zaferine Armağan (1923), Maraş, Tarihi ve Coğrafyası, Bektaşîlik ve Edebiyatı, Türk Büyükleri ve Türk Adları, Türk Dili Kuralları, Suna ile Çoban Hikâyesi, Baş Belâları (3 perdelik oyun), Cönk-Birinci Defter (Manzum Hikâye), Öğüt, Türkçemizde Men-Man, Sakarya Destanı, Türk Dilinde Ekler ve Kökler, Divan-ı Lügat-i Türk çevirmesi, Ehttuhfet-üz-Zekiye çevirmesi, Tanrı Kitabından Namaz Türkleri, Türkçede Kelime Yapma Yolları, Müyessiretül-Ulum, Eş-Süzûr-üz-Zehebiye çevirmesi, Senglah, Bir Doçentin Türkçe Okutuşu.

ATARDAMAR
Kanı kalbin sağ karıncığından akciğere, sol karıncığından bütün vücuda götüren ve yayan damarlara verilen ad. Eski terim adı «şiryan» dır. Damar sisteminde iki büyük atardamar vardır. Biri, kalbin sağ karıncığından akciğerlere gider ve «akciğer atardamarı» adını alır. Öbürü sol karıncıktan çıkar (aort) ve bütün organlara kollar gönderir. Aorttan, önce kollar çıkar, bunlardan dallar ayrışır, bunlardan da 1 mm. çapında dalcıklar çıkar. Atardamarcıklar incele incele kılcal damarlarda sonlanır.

Atardamarlar silindirik borulardır. Duvarlarında üç kılıf vardır. İç kılıf endotel hücrelerden (intima), orta kılıf çizgisiz kaslardan ve esnek liflerden (media), dış kılıfsa gevşek bir bağdokusundan (adventitia) yapılmıştır. İç tabaka kanın pıhtılaşmasına engel olur, orta tabaka damarların büzülmesini ve gevşemesini sağlar, dış tabaka, orta tabakanın işini düzenler.